CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY összes művei

Költemények 3
1794-1796

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY
összes művei

Költemények 3.
(1794—1796)

Sajtó alá rendezte

SZILÁGYI FERENC

A költővé érett kollégiumi csodagyerek első igazán jelentős korszakának nagy bölcselő verseit tartalmazza a kötet, azokból az évekből, mikor a felgyorsult idő, a francia forradalom eszmevilága hozta lázba a hazai értelmiséget is, s példaképeit, mestereit — Kazinczyt, Szentjóbi Szabót — követve a debreceni költő is „a Politika tornátzába" merészkedett. 1793-ban már összeállított Kazinczy bátorítására egy kötettervet addig írt verseiből, s 1794 nyarán lázas igyekezettel alakította át — a világirodalomban is páratlan módon — hajdani kisdiák kori iskolai versgyakorlatait a felvilágosodás eszméitől ihletett nagy ívű bölcselő költeményekké, amilyenek *Az Estve*, *Az Álom* és a *Konstántzinápoly*.

De ebben a kötetben jelennek meg a Vajda Juliannával való megismerkedése előtt írt olyan szerelmes tárgyú versei is „Rozáliá"-hoz címezve, amelyek majd a *Lilla*-ciklusba kerülnek bele, izgalmas filológiai rejtvényeket adva fel a kutatásnak.

Az 1794-i csúcs után tanúi lehetünk a letörésnek, a költői meghasonlásnak is, mikor a vérmezői tragédiát követően jobb meggyőződése ellenére üres alkalmi versek írására kényszerül a rousseauista lázadó.

Mint az eddigi kötetek: e harmadik is szolgál új, ismeretlen versekkel, amilyen pl. *A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról* című 124 soros poéma, új vonásokkal egészítve ki a költő mind élesebben kirajzolódó szellemi arcképét.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MIHÁLY

VEI

NC

S

APEST 1992

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Költemények

3.

1794—1796

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,
A BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÉS A JEGYZETEKET
ÍRTA

SZILÁGYI FERENC

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1992

Megjelent a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" program támogatásával

Lektor
CSETRI LAJOS

ISBN 963 05 0744 7 (sorozat)
ISBN 963 05 5735 5 (III. kötet)

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1992

© Szilágyi Ferenc, 1992

Printed in Hungary

170. A' Ditsőség' Triumfusa

A' Nyugtató Szkírusznak édes
Ölébe már Kedvére lankasztotta Ámor
Tetis' Fiját Rabszíjjainn. És olly nagyonn
Féltvénn ditső Foglyát ez a' ravasz
Mint a' miként kevélykedett vele
Az ő Megörzésére minden
Fortélyjait Munkába vette:
És Déidámiába őneki
Mindenkor új Szépségeket szemléltetett. Azonba
Mindjárt, ha megmozdúlt, ha meg szólalt, vagy épenn
Magát mutatta Neglizsébenn
Szívére Ákillesnek eggy nyilat
Villogtatott annak Szeméből.
Megrakta Lakhelyét belől
Lesekkel: és minden felől az egész Királyi Házba
Tsupánn szerelmes Suttogások,
Sohajtozások, és Beszédek,
Panaszok, Pityergések folyának: És az édes
Titkok' Barátinak, a' kies
Erdőknek Árnyékába a' tzitzázó
Szellők legyeskedése:
A' tsátsogó Madárkák víg Szerelmeteskedése:
A' Parton [a'] kövek között
A' mormoló Haboknak eltörése:
A' Főld, az Ég mindenfelé
Szerelmeket leheltt belé.
Igy múlatott itt elfelejtkezvén magáról
A megszerelmesűlt Hérós Leányruhába. És már
Nem Fegyverek, nem Táborok,
Nemis Tsaták, 's Triumfusok
Valának Elméjébe. Hanem a' kőltsönös
Kedveltető Elhívatás,
Bádgyadva telt Kosáradás,
Koldúlva tett Panaszolkodás,

Viszontagolt Igéretek,
Botsánatok, Bosszantatások,
Nyájaskodások, Tzivakodások: És ezer
Hasonló Gyermekeskedések, mellyeket
Úgy néznek a' Szerelmesek mint érteket.
Én Életem, néhánykor ezt mondotta,
's Én Reményem, ah tsak te vagy:
's Utolsó Szavait eggy nagy
Sohajtással egészenn elfojtotta,
Én lankadok, néhánykor ezt mondotta,
Tsak te érted haldokolván,
's Lankadása' Okát osztánn
Kebeléhez ájúlva szorította.
De hogy hamissann birja ezt a' Szívet Ámor,
Melly néki vólt ígérve, a' Ditsőség
Sokáig ezt nem tűrte. Ákillesre ment,
Ott Állapotját mind eszére adta,
's A' fegyveres Ulisszest előtte megmutatta.
Láttára, hívására Ákilles megint
Felébredett, meglátta melly hibás vólt:
Szégyenletébe felpirúlt:
Mérgébe elhalványodott: alávaló Ruháját
Körös-körűl letépte: Fegyvert kért magának:
És már megindúlt, hogy Hibáit helyre hozza széppenn:
De Déidámia oda méne épenn,
Elhalva, sáppadtann, lehegve,
Kétségbeesvén, mind hijába készűlt
Gyakorta szólni: nem teremthetett
Siralma köztt szót. Ah szerentsétlen! ha most
Most el nem állott vólna nyelve
Valóba győzött vólna érdekelve.
Méltatlanok, Fejedelem asszony,
(Igy szóla néki) a te Kínjaid. Ha engemet
Gyávának óhajtsz, helyre hozhatom
A' Veszteséget mind: ha Héróssá szeretnéd
Hogy légyek, engedd meg hogy a' lehessek.
Istenhozzád! te már magadba fogsz máradni
Mindenkor. — Óh e' nékiszánt Istenveled
Súllyára a' Szépnek Ereje elfogyott,
Lágy szíve elszorúlt 's elájúlva lerogyott.

171. [Camillo Molza grófnak]

Ti lésztek részesi e' nagy prédának
Azzalis ditsekedvén,
Hogy Istennek új Világot nyertetek
És tán az én Nevemis még véletek
Triumfálván a' Léthénn,
Halhatatlan Hírt fog nyerni magának.
'S Itália, melly mint irigy mostohám
Most jó szemet se tett rám,
Meg bánja még, ha későnnis, magába,
Hogy nem segélltt e' Felséges Munkába.

E' versekben titkos tzélom takarom
'S mert okom van, az igaz,
Hogy Columbus nagy Virtusit hirdetem.
Leírhatnám szerentsétlen Életem,
De Könyvim ellen az
Irigy Epét felgyújtni nem akarom.
Te esmered, szívem fele, mind az én
Gondolatimat szintén:
Az Ég mindennek ki tészen eggy véget
'S nem soká érek már én is vénséget.

172. Dafnis Hajnalkor

Szép Hajnal! emeld fel földünk felett
Az egek alatt tündöklő szent fáklyádat;
Bársonyban idvezli majd Napkelet
Az aranyozott felhők köztt szűz ortzádat.
A' Madarak kontzertjei tisztelnek már,
Sok fatetőn éneklő Fülemüle rád vár.
Jer, vedd el fényeddel
A' még iszonyú égnek gyász ruháját,
Hogy messze szélessze
A' mord éj fekete homályát! —

Felkél a' rózsákból, 's illatozva
Emeli Zefir Nektárral tőltt szárnyait,

Harmatos tsókokkal játszadozva
Tsipegeti fel még alvó kis társait,
Már susog a' fáknak tetején kerengvén,
Majd piperés rétünknek kebelibe' lengvén.
Szárnyra kél a' víznél
A' több Zefirek' nyájas kisded rajja,
A' nedves Vőlgy' kedves
Szaggal tőltt liliomit nyalja.

Rajta, kis Szellőtskék! szedegessetek
Violaszagot szárnyatok' bársonnyára,
Míg Chlóém fel nem kél, siessetek
Vele pihegő mellyére 's szátskájára.
Míg aluszik játszodjatok Édesemmel,
Majd ereit tsiklándozzá[-á-á-]tok-fel;
Akkor súgjátok-meg,
Hogy hajnal előtt Dafnis már pihegett
Sóhajtván szép Nevét
Itt e' kis patak' ere megett!

173. Chloé Dafnishoz

Menjetek, kis Szellők! menjetek,
Lelkem is Dafnishoz megy veletek,
Mondjátok: hogy Chloé már hevűl,
A' Dafnis' tüzétől ég merevűl.
A' Szerelem szívem' rejtekibe' dong,
A' keserű-édes Mézbe' zsibong,
Mellyet szád' rózsáiról szedett;
Ah! kár! hogy fúlánkkal mérgesedett!

Tele már Szerelemrajjal mellyem,
Sok ezer fiait hogy' neveljem? —
De hogy elaltassam sok fiát,
Jer, Dafnis! hints rájok Ambróziát:
Tsókjaid' harmatján mind elűl,
Lassan zsibongó álomba merűl. — —
Igy emelem vígan fel karomat
Igy ölelem kedves Dafnisomat;
Igy lelkedbe ontom lelkemet,
Életedbe öntöm életemet;

Hadd nyíljon ága száz új bimbókkal,
Pirúljon muskatály-ízű csókkal:
Majd köztte az öszvenőtt ágaknak
Fészket a' Szerelmek' Madarai raknak.

174. A' feléledt Pásztor [I.]

Tírzis Laurához

Ott, hol a' Patakotska nyájas Habjaival tsereg,
Laurám a' tsendes Vőlgyben, a' Violák köztt szendereg
Nyíltt Szátskája, tsókollya a' Szűz Liliomokat,
Szedd fel azokat
A' szép Tsókokat
Szedd fel tsendes Szellet
'S lengvén Laurám mellett
Súgd meg neki, hogy Szám végsőt most lehellett.

Laura Tírzishez

Haldokló Pásztor, álly meg! tartóztasd Szádon Lelkedet
Tartóztasd az enyim is tsak a' tiedtől élledett
Én aludtam, 's bádjadt Hergésed' szomorú Szele
Halállal tele
Itt nyögdétsele,
Amor rá fel űle
Melyemre repűle
Feltsiklandott Szívem mindjárt rád hevűle.

Tírzis Laura duett

Bóldog Pár! melly űlvénn a' szerelem' bíbor kötelénn,
Nyugszik az apólgató Gráciák' nyájas kebelénn. —
Szebb már a' Nap! 's vidámabb fénnyel mosolyog az Ég,
Hogy Szívünkbenn ég
Eggy forró hűség. —
Jertek víg esztendők!
Örömmel telendők!
Ezer jókkal ketsegtetnek a' Jövendők! —

Oh, Vénus' terhes igája!
Hogy kell magam' adnom alája?
Nyakamat vas lánca szorítja,
Szívem' siralomba borítja.
Nem nyughatom, és csak epesztem
Magamat, sírásnak eresztem
Éjjel szememet le se zárvánn,
Siratom bal sorsomat árvánn.
Mint a' szomorú Egek éjjel
Sírnak Mezeinkre le széllyel,
Hogy hunyvánn Fébus, az Égnek
Tetejénn Súgári nem égnek.
Sírok, zokogok keseregvénn,
Könnyem mellyemre peregvénn,
Mint Gerlice' párja Tavasszal,
Nyögök itt sok ezernyi panasszal.
Egek! óh egyedűl ti reátok
Kérést panaszolva bocsátok.
Jaj, enyhítsétek emésztő
Tüzemet, mert már megemészt ő!
Sok ezer búk terhelik éltem
Eggyet másikra tseréltem
Nints vége az aggodalomnak
A' bánatok annyira nyomnak.
Szánjatok Egek! nyavalyámat,
Könnyebbítsétek igámat,
Enyhítsetek állapotombann;
Én temjént gyújtok azonbann.
Óh, mézzel elegy keserűség!
Kínnal tellyes gyönyörűség!
Oh, Vénus' terhes igája!
Hogy kell nyakam' adnom alája?

176. Utolsó Panasz

Elégia Ariosztóból

Óh vídám Környék, óh magános Vőlgyetske,
Óh e' tsendességbenn elrejtett Hegyetske.
Melly a' sütő Naptól bé fedvén engemet
Árnyékos Hátaddal enyhíted tüzemet.
Óh friss Patak a' melly kristály hömpölygéssel
Virágos partod köztt folysz édes tsörgéssel.
Óh ha eggy szép Driás lappang e' fák között,
Óh ha eggy szép Nimfa úsz e' habok között
Óh ha eggy Faunus jön e' boldog Tölgyesbe
Vagy itten bámulja Szépségét a lesbe
Valamellyik kedves Istenasszonyának,
Kit halandó szemek meg nem láthatnának.
Óh meztelen Kövek, oh járatlan útak,
Óh gyenge fűvetskék, 's kövér Virágszálak
Mellyek a' tavaszi lágy meleg Szelletek
's Bőv harmatok által illy nagyra nőttetek,
Óh, ti magas Nyárfák, Jegenyék, Gyertyányok
Tsemeték, Tövisek, Bokrok, Borostyányok
Vagy ha még valami más van itt a' mellynél
Hajdani Szerelmem emlékezete él:
Szolni vagyis sírni kívánok véletek
Hogy keservemnekis tanui légyetek.
De míg el beszéllném szörnyű fájdalmamat
Bár már esmérnetek lehetne szavamat
Minthogy én szoktam vólt tinéktek hajdani
Kedves Örömimnek rendét elmondani,
'S gyakorta hallgatván szomra e' Barlangok
Vissza felelének belőlök a' Hangok.
Megmondom ki vagyok kételkedvén ebbenn
Ne tánn a' szerelmes Kínok felesebben
Ütvén rám, egésszen úgy el emésztettek
Hogy már a' Színemből rám sem esmérhettek.
Én vagyok az a' ki Rózsimnak Isteni
Nevét minden fába szoktam itt metszeni:
Én vagyok az a' ki hánytatni tsak gondolt
Boldogságom' néktek annyira szoktam vólt,
Én vagyok az a' ki legszebb Kedvesemről . . .
'S Ah semmit sem tudtam jövő esetemről!
Ha keserves kínom megfojtva viselem

Úgy tetszik hogy mindjárt meg öl a' Gyötrelem.
Jegyzem azt a' Kevélyt háládatlan Névvel,
Ha beszéllek róla: a' Világ nyelvével.
Hogy hát meg ne haljak felnyitom Szívemet,
És el mondom de tsak néktek keservemet
Tsak néktek kik nékem egyéb dolgombannis
Hiv Titoktartóim valátok hajdannis
A' mit néktek mondok másnak nem mondanám
Hiszem, hogy búmatis megtartjátok talám.
Az óhjaj, az óhjaj ki olly szívességgel
A' több boldogokhoz az Égbe ragadt fel
Az a' ki bőv reményt adott vólt legelől
Leg Tisztább hűsége 's hév Szerelme felől
Ki olly kötésselis kezdett vólt bíztatni
Hogy azt tsak a' halál fogná elszaggatni.
Nem szeret nem betsűl már többé engemet,
Sőt már gyűlöli is talám Személlyemet
'S gondolom haragszik és búsúl Lelkébe
Hogy engem valaha tartott Szerelmébe.
Ha tsak eggy Éjtszaka nem vóltis én velem,
Melly hosszúnak tetszett az a' Késedelem,
'S most ah szegény fejem Hónapokis múlnak
Mégis várt Örömim elő nem fordúlnak.
Nemis menti magát hogy azért nem jött el
Mert lehetetlen vólt, hanem még így felel:
Hogy nem tetszik lenni többé szeretőnek.
Itten meg áll, és én könyörgök eggy Kőnek
Sőt eggy vad Áspisnak melly fülét bé zárja
Hogy semmi édes szó azt által ne járja.
Míg nem tsak az édes Ölelgetéseket
Nem tsak az éjjeli eggyütt fekvéseket
Sőt a' tsókokatis, mellyekről az előtt
Haldokló Lelkemis mindjárt életre jött
Megvonja már tőlem, vagy ha ádis, azok
Tsak sikeretlenek kurták és szárazok.
Az ő Szép szemei, oh legfőbb Gyötrelem
Mindég azt igyekszik el hitetni velem,
Hogy annál kevésbé várjam bírásokat,
Minél bájolóbbann mutatják magokat.
Eggy pillantásokkal megöldöklik szintén
Azt a' Reményt, mellytől élek és halok én.
Nints senki, ki téged jobban nem szeretne,

'S Te Miattad, On Szép, engem meg ne vetne
Azért nem vádollak káromra tégedet
Nem akarom hirbe keverni nevedet.
Méltó haragját mind ellened forralja,
Mind kárhoztat téged a' ki tsak meg hallja,
Hogy futó Szerelmed, nem gondolván vele,
Illyen kellemetes Jármot el tördele.
Vagy öszve sem kellett vólna forrasztani
Vagy holtig nem kellett vólna el bontani.
Akármi esetbe, de ebbe főképpen
'S Ha megvan késő már gondolni másképen.
Előbb kellett vólna megbánnod; 's nékem bár
Mindég, de kivált most legfájdalmasabb már.
Te pedig örökre háládatlan maradsz
Mert jutalmat illyen Szívességnek nem adsz.
'S Ah én nem érzenék olly nagy kínt Szívembe
Mint a' millyet érzek, ha jutnak eszembe
Ama szép gyümöltsök, a' mellyeket már ma
Nem enged magáról szednem a' kevély Fa.
Melly édes Gyümöltsök! Ah ezzel ejtenek
Legméllyebb Bánatba hogy tudom millyenek
Ha soha nem érték vólna érzésemet
Ah most nem érzeném olly nagyonn vesztemet.
Akkor kegyetlennek és háládatlannak
Mondhattalak vólna mind ennek mind annak
De háládatlannak, vadnak, kegyetlennek
Mondhatlak már mostann, 's mi több, hitetlennek.
Utolsó panaszom ellened e' lészen
Mellyet rebegő szám mások előtt tészen.
Olly hallgató leszek életem fogytáig
Mint a' melly hív vóltam hozzád ekkoráig.
Ti Halmok, Források, Nimfák, és végtére
Valakikhez jajos panaszom elére
Kérlek minden szómat titokba tartsátok
Úgy boldogúljatok. Az Isten hozzátok.

177. A Reménység

Elégia. Mentziniből

Régenn elsűllyedtem volna még
A' kegyetlen Tenger méllyében.
Ha nemha az Édes Reménység

Űlt vólna Szívem' Rejtekében,
Ki vígasztalvánn engemet
Meg tartatta vélem Életemet.
Ő gondolatim javával
Eggyütt növénn fel felé,
Az örömnek zőld ágával
Lelkem árnyékozta bé.
És ha Elmém derűlt Egét
Bé borítja terhes felhő.
Azonnal belé repűl ő
's El oszlatja fergetegét.
Néha kívánságimatis
Megelőzi 's hozzám így kiált:
Mit félsz száz zürzavartolis
Állhatatos Szíved mivé vált?
Meg látod hogy tsendes Szellők
Foglyák fúni vitorládat
És mint hív pajtásid még ők
Rév partra viszik gályádat.
Vezetőid lésznek magok
A' Tindarusi Tsillagok.
És kedvező fényekkel
Derítik utadat fel.
Vígann fog piros Hintajánn
Ki jönni az Ég ajtajánn
Hozzád a' szép Hajnalis
Felhozza kedves fényével
Mosolygó Tekíntetével
A' te békességed is.
E' ketsegtető Szózatokra
Ujonnan a' zajgó Habokra
Indítom mérész Gályám,
De elébb könyörgöm ám
A' Tenger méllységének
Mind eggyik Istenének
Igy a' Szélnélis gyorsabban
Repűl szívem a' sok Habban,
'S esméretlen Partra kél
És reá nézve lassúnak
És tsendes fúvallatúnak
Látszik akármi gyors Szél
Mikor ím szemem az Égre

Fel vetvén meglátom végre
Hogy környéke fejérlik
És azutánn szürkéllik
'S nem soká ezer Villám gyúl
Ezer

178. T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz

Örvendjél Fébusnak szentelt Tábor
A' hegyek alatt pengesd víg énekedet
Méltó tiszteletre hív ma Gábor
Neve örömén magához vár tégedet
Szent Ligetek echózzatok énekekkel
Víg örömét kettőzvén Helicon ezekkel
Mindenek
Tégyenek
Mély tiszteletet Gábor nagy nevének
Melynek el
Jöttével
Út nyila telyes örömének.

179. [Élj vigan érdemeddel . . .]

Élj vigan érdemeddel a' boldogságnak karjain
Sok ezer áldásait számlálván vidám napjain
Kárt az irigy nyelv szerentsédnek soha ne tegyen
Óltalmad legyen
A' Sion hegyen
Hív szerelmeseddel
'S minden kedveseddel
Az egeknek áldásait bőven vedd el.

180. Ajánló Tsók

Rozáliám ! te raktál
Artzúlatomra Tsókot,
Rozáliám te raktál

E' Verseimbe Tsókot;
Te általad Poétát
Tett én belőlem a' Tsók:
Légyen tehát Tenéked
Szentelve e' tsomó TSÓK.

Ha téged én, Galambom,
Tisztellek ennyi Tsókkal:
Tisztelj teis Galambom,
Engem meg ennyi Tsókkal!
'S meg ötven ennyi Tsókkal!!

181. Melitesz Rozáliához

Ah szép Rózsim oh Istenek
Már a' mezők zőldellenek
Tsak még ne érkezne
A' Tavasz bár.

Oh Egek mit tégyek
Vég bútsút hogy végyek
El mégyek örökre
Angyalom már.

Bár most megszűnnek
De el nem tűnnek
Ah nem bennem
A' régi jók.

Hívséged betsét
Védje mint petsét
Hívenn, Szívem
E' végső Tsók.

[Rozália:]

Ah Melitesz bár mindenek
A' tavasztól zőldellenek
De e' hív beteg szív
Mord telet vár.

[Ketten:]

Óh Egek ölellek
Tsókokkal tisztellek
Nem lellek fel többé
Angyalom már.

182. Az esztendő négy szakasza

TAVASZ virít, 's száz rózsa nő
Ortzádnak É d e n é b e n,
'S szemed' kerűletében
Május' mosolygó Napja jő.

NYÁR van nekem, 's halálra fő
Szívem tüzes hevében,
Mert Á m o r ég egében,
'S c a n i c u l á t tett benne ő.

ŐSZ űl setét ortzámba', és
Sok búja' fellegével
Özönnyi könnyzáporral és.

TÉL szállt fagyos jegével
Szívedbe, 's abba' semmi rés
Nem ég Á m o r' tüzével.

183. Szerelmes fogadás

M'ért epeszted bánatokkal
Lelkedet?
Ah, ne rontsd, ne rontsd azokkal
Kedvedet!
Mért remegsz Szerelmesedtől?
Ah! ki ijjesztett-el ettől
Tégedet?

Drága kincsem! csak te bírod
Szívemet,
Míg örökre puszta sírod
Eltemet.

Addig is, míg csak lehellek,
Tégedet forrónn ölellek
Hívemet.
Csak te is Hívedre nézzél
Kedvesenn,
Csókra újj csókot tetézzél
Szívesenn.
Így lehet hívségbe lennünk,
Karjainkonn megpihennünk
Csendesenn!

Jer, tekíntsd meg e' virágos
Kerteket,
Hol botsát a' Hóld világos
Színeket.
Csókjaink közt eggybe fojjunk,
Ujj szerelmünkről danoljunk
Verseket. —

184. Szerelmes Bútsúvétel

Itt hagynám én ezt a' Várost, ha lehetne,
Ha engemet Rozáliám nem szeretne.
Örömmel meg válnék tőled komor Város,
Ha menésem Roziéval lenne páros.
De melly édes örömtől kell meg fosztatnom,
Ha nem lehet édesemmel itt múlatnom,
Ha északra lakom már én, ő meg délre,
Ha tsókokat raggatnom kell tsak levélre.
Oh iszonyú bútsú vétel,
Melly két igaz szívet vét el. :/:

Itt hagynám én ezt a Várost, ha lehetne,
Ha engemet Rozáliám nem szeretne.
Öszve ütném sarkantyúmat, meg indúlnék,
Még e' Város felé háttal sem fordúlnék,
De olly égő szívet hagyni magánosan,
Melly kívűlem beteg lenne halálosan,
Nem engedi a' szövetség, 's a' Szerelem,
Melly lángoló tüze által hartzol velem.
Oh millyen két szörnyű gond főz!
Egek! Rozi! oh mellyik győz? :/:

Itt hagynám én ezt a' Várost, ha lehetne,
Ha engemet Rozáliám nem szeretne.
Vigann tenném fel Lantomat Szekerembe,
Ha Rozit is ültethetném az ölembe.
De ki előtt kell danolni már énnekem?
Eggy pár édes tsókot kitől nyér énekem?
Ki biztatja Musám édes mosolygással?
Ki önt lelket belém eggy fél pillantással?
Árva Musa! árva Író!
Oh lessz é egy biztató szó? :/:

Nem hagyom el ezt a Várost, mert nem lehet,
Mert Rozitól szívem bútsút nem is vehet.
Nem mehetek; tartóztatnak szent kötelek.
Szívem gyengébb mint meg tudna víni velek.
Múljatok hát szép szándékok! maradjatok,
Ha Rózimat el kell hagyni miattatok.
Le mondok a ditsősségről, bár szeretem,
Csak hogy ezen Rozikámat meg vehetem.
Isten hozzád hát Mathezis,
Ha olly sokba fájhat ez is. :/:

Rozi.

Hagyd itt, szívem! ezt a' Várost, bár nehezen,
Bár szeret is Rozáliád, 's könnyez ezen.
Hagyd itt! szívem kebeledbe fog gyúladni,
A tiédnek az enyimbe kell maradni.
E' hév tsókban, mellyet szádra ragasztottam,
Lelkem minden indúlattal ki buzgottam.

Melitesz.

Vedd el te is ezt Rozikám, kegyes lélek!
Csak árnyékom megy el; magam benned élek. —
Kellemes Szűz! —

(Rozi)

Ah, kedves hív! —
(Mind a' ketten)
Ne félj! — néked dobog e' szív.

185. A' szökevény Ámor

(Tassóból)

ÉN VÉNUSZ a' nagy égből, —
Hol mint örök királyné
'S fő istenasszony űlök, —
A' barna földre szállván
Az én szökött fiúmat
Ámort keresni jöttem.
Ő tegnap estve nyájas
Ölembe játszadozván
(Akár akartva történt,
Akár tsupán hibából,)
Eggy szép arany nyilatskát
Bal oldalamba ejte:
'S osztán, hogy el kerűlje
A' bűntetést, sebessen
Távol repűlt előlem.

Azólta nem tudom már
Hol van szegény, 's hová ment?
Én néki anyja lévén
'S eránta gyenge szívű,
Meg szántam, és azonnal
Haragom megínt el oszlott:
'S hogy fel találjam őtet
Semmit se hagytam abba. —
Tűvé tevém az égnek
Minden zugát; be jártam
A' Márs' golyóbisával
A' több tüzes golyóbist,
Mind a' mi tengelyén áll
Mind a' mi jár körűlte.

De nints az égbe olly zúg,
A'mellybe bujdokolna!

Azért jövök közétek
Tehát, szelíd halandók!
(Kiknél tudom szokott ő
Gyakorta múlatozni,)

Hogy tőletek ki tudjam
Ha nints e nálatok lenn
Az én szökött fiatskám?

De őt nem is reménylem,
Hogy köztetek találjam,
Óh kellemes leánykák! —
Mert bár gyakorta játszik
Ortzáitok körűl is
Hajfürtötök körűl is
Édesdeden repesvén;
És bár gyakorta zörget
Kapujánn kegyelmeteknek,
És szívetekbe szállást
Kér istenért magának:
Még sints azért tsak eggy is
Közűletek, ki néki
Szállást akarna adni
Hószín, de kő melyében,
Ahol tsupán vadonság
Lakik makats haraggal.

Hanem hiszem, 's reménylem,
Hogy fel találom őtet
A' nyájas emberek közt;
A' kik közűl tsak eggy sem
Neheztel őt tulajdon
Szívébe bé fogadni.

Néktek fogok tehát én,
Kedves sereg! beszéllni:
Vezessetek reája,
Hol az én szökött fiatskám? —

Ki köztetek reája
Fog engemet vezetni:
Kívánom az jutalmúl
Nyerjen magának eggy pár
Hév tsókot ajjakimról.
Meg lész ez édesítve
És fűszerezve; hogy már
Ne kelljen édesebbenn. —

De a'ki őtet ismét
Lappangtató helyéről
Önként ölembe hozza:
Az más egyéb jutalmat
Várjon magának érte,
Mellynél nagyobb jutalmat
Ő néki már nem adhat
Az én hatalmam; ámbár
Alá botsátanám is
Mind az hatalmas Ámor'
Országit öszveséggel.

A' Stikszre esküszöm meg,
Hogy minden ízig e' nagy
Igéretem' be tőltöm:
Vezessetek reája
Hol az én szökött fiatskám?

De senki sem felel rá? —
Mind hallgat! — Éhj, tsak eggy sem
Szemlélte vólna őtet?

Mert tán bizony megújra
Titokba 's esmeretlen'
Jár ő közöttetek most:
Mert tán bizony megújra
Le rakta tarka szárnyát:
Nem hord parányi vállán
Puzdrát, nyilat, vagy ívet,
'S több büszke győzedelmi
Készületet magával.

De mondok én tinéktek
Sok olly jelet, hogy arról
Könnyenn reá akadtok.

Ámor, — ki minden ésszel
Munkálja, hogy titokba
Előttetek lehessen, —
Ámbár ravasz-fejére
'S élet korára nézve
Idős öreg: de mégis

Ollyan parányi, hogy lám
Tekíntetére, 's apró
Kis termetére nézve
Látszik szopós gyereknek. —
'S ő mint gverek, sokáig
Veszteg maradni nem tud,
Eggy helybe meg nem állhat
Tséltsap ledérkedése.
Játéka mind gyerekség,
De tellyes ám veszéllyel.
Könnyen meg is haragszik,
Könnyen meg is juhádzik.
Kaján tekíntetében
Eggyszerre látj' az ember
Mind a' pataknyi könnyet,
Mind a' vidor mosolygást.

Haja göndör és arany szín;
'S mint a' Szerentse' képén,
Hosszú, tömött előlről,
Kopasz meg a' nyakánál. —
Ortzája színe tsillog
Jobban az égi tűznél. —
Pajzánka homlokából
Látszik szilaj ledérség. —
Szemét gyakorta hányja
Villogva, össze-vissza;
Eggy tsalfa kis vigyorgás
Új lángot ád azoknak.
Egyenes tekíntgetéssel
Nem szokta hányni őket,
Tsak lopva és keresztűl
Pillantva néz alólok. —
Selyp nyelve, mintha tsak most
Vált vólna el tsetsemtől,
Édes kotyogva szólong.
Minden szavát hibáson,
Tsonkán, rebegve ejti.
Szózatja tiszta vékony:
Monďása rakva szíves
Kedvvel, ketsegtetéssel. —
Parányi szája mindég

Mosolyog: de e' mosolygás
Alatt leselkedés van,
Tsábíttatás, ravaszság;
Mint a' szagos virágok'
Ágyába álnok áspis.

Elsőbe ő egészen
Jámbor' 's alázatosnak
Tetszvén tekíntetéről,
Mint eggy szegény szarándok
Első szavába szállást
Kér istenért magának.
De majd ha bé fogadják,
Lassan kevély, kevélyebb,
'S végtére tséltsapabb lesz:
Tsupánn tsak ő akarja
A' szívnek is tulajdon
Kúltsát örökre bírni:
'S azonn vagyon, hogy abból
A' régi nép ki futván,
Újat vigyen beléje;
A' hathatós okosság
Rabbá legyen, 's az elme
Törvényjeit fogadja. —
Így lészen ő tirannus
Leg jótevőbb urán is:
Űzőbe vészi, és még
Halálra gyötri mind azt,
Ki néki mind ezekbe
Ellent mer állni eggyszer!

Most mind tekíntetét már,
Mind tetteit, 's szokásit
Előttetek le írván,
Sok jelt adék tinéktek:
Kérlek tehát, barátim!
(Ha itt közöttetek van)
Vezessetek fiamra.

De hát ti nem feleltek? —
Bizony talám örökre
El rejtenétek őtet?

Rejtekbe tartanátok,
Ah ostobák! ti Ámort?
Hiszen ki fogja Ámor
Magát mutatni sok száz
Nyílván való jelekkel
Első beszédetekbe
'S nézésetekbe mindjárt.
Én fel merem fogadni
Néktek, hogy ő miatta
Úgy jártok, a' miként jár
Ki a' kegyetlen áspist
Saját ölébe rejti,
Hogy végre jajgatással
'S vérével adja azt ki.

De már mivelhogy itten
Fiamra nem találok:
Míg még az égbe térnék,
Feljárok e' világonn
Több földi tartományt is.

186. A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes

Anákreon mértéke szerént

1. Jer! Nítze, és tekíntsd meg,
Alélva mint vesződnek
A' hervadó virágok.
'S bádjadva mint rezegnek
2. A Flóra Szűz Leányi.
Nézd! hektikába estek,
'S a' földre mind le dűltek,
Halál lebeg felettek.
3. Oh! bár tsak egy eső szem
Cseppenne most reájok,
Hogy 'síbbadott erekbe
Új vér cseregne ismét.
4. Csepegjetek ti terhes
Felhők reájok éltet.
Im Flóra kér lihegve

'S temjénnel egy esőért.
5. Húll már! — de jaj! — hijába
Csepeg le harmatod már,
Hijába mert ki száradt
Erek be nem fogadja.
6. Későre harmatoztok!
Az illatos virágok
Sárgulva húlltanak le,
'S gyász éjtszakába dűltek.
7. Szép Nítze engem is te
Igy ölsz meg, és rövid nap
Nem lészek! — ah! kegyetlen,
Nem szánol é meg ekkor?
8. Jer Nítze! még ki nyújtott
Karokkal és lihegve
Sohajtozok, 's szememből
Gyöngy harmatok csepegnek.
9. Nítzém! — tsak érted élek,
Jer már ölely meg engem,
'S tedd számra gyenge szádat,
Élet tsepeg belölle.
10. Jer! 'S lankadó szemembe,
Tekints tsak egyszer, édes
Nitzém! — tudod hogy engem
Tekínteted fel éleszt.
11. De fúttz te! jaj! — kegyetlen!
Szép Nítze! — jer, 's ne fuss el.
Nem állsz meg? — ah hitetlen!
Hogy veszne el szerelmed.
12. Sísegd tehát utánna,
Sísegd te gyenge szellő,
Zokogva hogy szerettem,
És ő vetett meg engem.
13. 'S mondd, hogy rövíd időre
Ki múlok én örökre,
Mert-ah! ki tudna ennyi
Fájdalmat el viselni.
14. Jöszsz már? — de ah sokára
Jöttél, ki múlok ímhol,
Miként ma a' Virágok
Ki múltak, úgy ki én is.

15. Ne sírj! ne — Nítze, kérlek,
Magad minek fogyasztod!
Be vett szokása már a'
Sírás kevély Nemednek.
16. De — jaj — alig — lehellek.
Adj — tsókot — és — azon-nal
Halld, ím — he-reg-ve — mon-dom:
Halok — — de. él Sze-rel-mem — —

187. Carmen inavgvrale

Illvstrissimo domino domino | JOSEPHO COMITI KÁROLYI | DE NAGY KÁROLY. | Arcivm et dominorvm | Károly, Erdőd, Béltek, Etsed, Fűzér, Radvány, Csongrád, Megyer, Surány, | Haereditario domino. | Sacratissimae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis Camerario &c. | Ad i. Comitatus Szatthmáriensis Supremi | Comitis Mvnvs Proxime Inavgvrando | | Par coll. helv. conf. addictor. Debrecinense hvmillime Oblatvm.

VIderat exhaustam Celebri iam Semine Stirpem
Károliam, iustis pertundens astra querelis
Patria; nec tantos satagens perferre dolores.
Jacturam Generis reputans, aeuique futuri
Detrimenta suo secum sub pectore voluens:
Qua querulis ripas quatiebat fluctibus ingens
Danubius, passis iustô moerore capillis,
Constitit, et, quibus indignos percusserat artus,
Ad Coelum duplices erexit squalida palmas.
Atque ita: Quid mortem, quid iam, Pia Numina! nostram,
Extremumque mihi Fati inuidus Ordo moratur
Interitum? hoc ergo cumulo iam defuit vnum,
Quae perpessa fui per secula multa, malorum?
Hoc vnum, vt celebres postquam mala fata tulerunt
Pannoniae stirpes, Heroum semine Claras;
Hanc etiam variâ virtutum laude nitentem
KAROLIAM, ANTONII mors funere mergat acerbo?
Quippe alii pariter fortes, quippe hic quoque demum
Clauditur, ex cuius riuo olim nostra manauit
Gloria, faecundo perlustrans flumine terras!
Sed flere haud satis est; ibo, et durissima questu
Moenia Coelorum rumpam, Superosque mouebo.

Talibus orabat dictis, Coelumque petebat
Aethera purpureo diusium tramite signans,
Vndantique rigans lacrymarum flumine Nubes.
Vt vero superas arces et tecta petiuit;
Ingemit, atque oculos paulum tellure morata
Sustulit ad Superos, rupitque silentia voce:
Dîi! quibus aeternis humana negotia fas est
Imperiis regere, et Regnorum educere sortes!
Si pietas, si qua est caelo clementia; tantis
Afflictam releuate malis: aut denique Fata
Si penitus cupiant Hunnorum exscindere gentem;
Hoc mihi momento veniat sors vltima, quae me
Vitali male concussam radice reuellat.
Si tamen Hungariae sortem, si gentis iniquas
In melius clades, Pia vertere Numina vultis:
Hanc saltem petimus Stirpem seruate iacenti
Pannoniae, veterum iacturam Haec vna rependat!
Non iniusta loquor: possit quid viuida Virtus
KÁROLYDÛM, didici. Sit tanto Nomine felix
Dacia, et aeternam possit sperare salutem!

Tum DEVS ingentes repetens longo ordine clades,
Atque animo Patriae sortem miseratus iniquam,
Concussit Caput augustum, dêhinc Fata reuoluens,.
Talia voce refert: Jubeo te soluere cunctos
Corde metus, tristesque animo secludere curas,
O Diua, o fatis multum dilecta Virago!
Mox erit, vt tandem LEOPOLDVS, /: nomen in omni
Pannoniâ late acceptum :/ tua vulnera longo
Desperata malo placidâ sanauerit arte:
Cum veterem laeto plausu reparabit honorem
Hungarus, et verso fatorum cardine, autium
Accipiet decus, ac toto celebrabitur Orbe.
Tunc erit, vt tandem Diurorum sanguine Regum
Natus ALEXANDER, LEOPOLDI, Nomine dignus,
Deliciaeque et amor Gentis, sumat sibi fasces
Pannonicas, gratus Scythicis PALATINVS in oris.
Tunc ZICHYVS, patriae feruenti notus amore
Clarescet, tantamque reget Prudentia mentem:
Magne Comes, meritis, quae Te super aethera tollent,
Maior habende TVIS, TV mox eris alter ab Illo!
Et vero decus hoc aeui viuente redibit

ANTONIO; viet spes Gentis, et inclyta tantae
Stirpis progenies, JOSEPHVS, — et omnis in Vno
Gloria KÁROLYDVM serie constabit auita.
Heu, quae Illum Virtus, quae Gloria, quique manebit
Laudis honos! Illum certatim bellaque vellent
Paxque togata sibi: neque enim non cognita bello
Pacique, Heroum, — quos Károliana propago
Fertiliore tulit Virtutum semine quondam, —
Nomina sunt, meritis, et belli, et pacis amicae.
Dum Pia te cupient defendere Numina; crede,
KÁROLYDÛM, semper Stirps Illustrissima viuet!

Sic ait; et placido requiem de lumine spirans,
Illustrem Patriam, nutu blanditus amico
Jam mulcente fouet dextrâ, iam lumina siccat.
Illa autem grato suspiria pectore mittens
Oscula diuinis manibus feruentia figit;
Purpureasque genas ad gaudia tanta reformans,
Ad terras hilari se maiestate ferebat,
Exultans, sortisque animo secura futurae. — —

Tandem Vota piae Gentis reuolubilis Anni
Circulus ad terras retulit, cursuque rotato
Augustam tantis Natalibus attulit horam.
Heroumque alto JOSEPHVS stemmate natus
Hanc Patriam, quam congenitâ virtute bearet,
Conspexit, longâ spe plurima secula ditans.
Ergo alacris Daciae squalentia rura Voluptas,
Pannoniaeque tenet montes; volat aethere clamor,
Laetisonisque polo permixtus plausibus errat:
Et qua Carpathiis coeli conuexa rotantur
Montibus, ingeminata sonat de rupibus Echo,
Ingentem late terris reboanda per Istrum.
Ipsi exsultantes proprio Natalia DIVI
Conspectu celebrauerunt, dignoque Deorum
Conciliis Puero laetantes adstipulantur,
Cumque herbam primâ haerentem radice viderent
Amplas Virtutum iam nunc promittere messes,
Et calamum exilem pingues iam trudere aristas:
Quemuis cepit amor, tantaeque Propaginis ingens
Cura exornandae tenuit praecordia Diuum.

Munera tum Puero nascenti, et pinguia dona
Quisque dare, ac magnas in maius tollere dotes
Coeperunt. Oleâ tunc primum cincta coronâ
Terribili molles cunas Tritonis obumbrat
Aegide; perpetuam iurans sibi sumere curam
Telemachi, et teneros duci se Mentore gressus.
Mussabat Divûm chorus omnis. Denique toruô
Lumine Gradiuus crepitantia concutit arma;
Deberique sibi nascentem Nomine et ipso
KÁROLYUM Getico violentior intonat ore.
Cui Pallas: — dextrâ Themidem amplexata togatam, —
Sit satis effuso bellorum vortice multos
KÁROLYDÛM Patriis rapuisse, ait, hactenus oris:
Jam Themidi permitte, suos exornet honores
Nomine KÁROLYÔ, Patrumque tropaea togato
Pacis honore tegat; non tantum tristia belli
Fulmina, sed niveae Pacis quoque foedera vellent
Nomine laudari tantô. Ne sit tibi durum,
Martius Astraeae gladio si cesserit ensis,
Optime KÁROLYDÛM dextris vibrandus vterque!

Annuit huic pia turba Deum: visusque feroces
Ponere Mars animos, tandem prece Palladis actus
Deposuit cunctas Deus hic adamantinus iras.
Tum Themis, et niueis Tritonia docta lacertis
Amplexae Puerum, coelesti nactare sparsô
Oscula libarunt, tandem super astra leuatum
Pannoniae, Diusque volentibus ostenderunt. —
Vtque erat armigeris Virtus vicina Deabus
Aeterna illustri Dea Maiestate renidens:
Ipsi formandos mores, et prima dederunt
Lustra regenda Deae; teneris praesset vt annis
Dignum Atavis olim Patribusque datura Nepotem.
Ergo Dea ambrosiis Puerum complectitur vlnis:
Mentemque aethereis vt reddat flatibus aptam
Ad Virtutis opus. Themidisque oracla severa;
Ilicet emollit, generosisque imbuit illam
Motibus, humanas remouens e pectore faeces.
Et iubet, vt secum repetentem exempla Suorum
Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector! —
Jamque videbatur, — cum vix lanugine primâ
Floreret malis praecox ad magna Juuentus, —

Virtutis patriae vestigia passibus aequis
Sectari, et magnos generoso pectore motus
Voluere: cum titulis vltro illum Gloria dignis
Ornat, et insigni comitatur nomen honore.

Audiit, antiquum referens aeuô Hungara nostro
Terra decus, tanto JOSEPHYM nomine clarum:
Audiit, atque alacres concepit pectore motus.
Vtque orbi, Virtus quid possit KÁROLYANA
Monstret, honoratas, o Szathmár Inclyte! fasces
Dat gestare Tuas, clarumque tenere Tribunal. —

Ardua Virtutis, Comes Illustrissime: facta est
Haec via; cum meritis Patrum repleta Tuorum
Vulgari nihil ornatus Virtute capessat:
At Tu scande vias Laudis, nec te ardua saxi
Turbarînt, pete quâ scopuloso deuia cliuo
Semita quaesiti Templum Tibi pandât Honoris!
Te Szathmár, Tua Te Prouincia gestit habere,
Unanimique suas Tibi fasces tradere voto
Gratatur, titulisque suis hoc scilicet vno
Nunc illustre lubens addi putat ornamentum.
Sit felix, faustumque Tibi, quod splendida longo
Tempore iam meruit Virtus Tua, stet, precor, ille
Laudis honos, meriti non vilia munera Vestri!
Has geminat Szathmár voces, festiuus ad astra
Sic rexonat Károly, rapidisque Samusius vndis. —
Sic Debrecen tanto laetatur honore Nepotem
Mactatum Illorum, — Quêis plurima debuit olim,
Et Quêis debet adhuc, et Quorum haud immemor Anquam
Esse potest, grato Quos semper corde tenebit.
Nunc quoque, Magne Comes! Te felix hospite laetos
Ingeminat plausus, Teque hoic praesente superbit! —
Salue! Viue diu! Comes Illustrissime, Salue!
Hoc Salue argutô geminant Tibi gutture Musae,
Quas Helicone sub hoc iussit Diuinus Apollo
Innocuam pulsare chelyn, humilesque myricas
Inter, et exiguis virgulta trementia ramis
Virtutes Magnorum hominum, laudesque Deorum
Cantare, et leni deducere carmina plectro.
Te Musae saluere iubent, ac tempora circum
Et tenues hederas, et serta nitentia texunt.

Munera tum Puero nascenti, et pinguia dona
Quisque dare, ac magnas in maius tollere dotes
Coeperunt. Oleâ tunc primum cincta coronâ
Terribili molles cunas Tritonis obumbrat
Aegide; perpetuam iurans sibi sumere curam
Telemachi, et teneros duci se Mentore gressus.
Mussabat Divûm chorus omnis. Denique toruô
Lumine Gradiuus crepitantia concutit arma;
Deberique sibi nascentem Nomine et ipso
KÁROLYUM Getico violentior intonat ore.
Cui Pallas: — dextrâ Themidem amplexata togatam, —
Sit satis effuso bellorum vortice multos
KÁROLYDÛM Patriis rapuisse, ait, hactenus oris:
Jam Themidi permitte, suos exornet honores
Nomine KÁROLYÔ, Patrumque tropaea togato
Pacis honore tegat; non tantum tristia belli
Fulmina, sed niveae Pacis quoque foedera vellent
Nomine laudari tantô. Ne sit tibi durum,
Martius Astraeae gladio si cesserit ensis,
Optime KÁROLYDÛM dextris vibrandus vterque!

Annuit huic pia turba Deum: visusque feroces
Ponere Mars animos, tandem prece Palladis actus
Deposuit cunctas Deus hic adamantinus iras.
Tum Themis, et niueis Tritonia docta lacertis
Amplexae Puerum, coelesti nactare sparsô
Oscula libarunt, tandem super astra leuatum
Pannoniae, Diusque volentibus ostenderunt. —
Vtque erat armigeris Virtus vicina Deabus
Aeterna illustri Dea Maiestate renidens:
Ipsi formandos mores, et prima dederunt
Lustra regenda Deae; teneris praesset vt annis
Dignum Atavis olim Patribusque datura Nepotem.
Ergo Dea ambrosiis Puerum complectitur vlnis:
Mentemque aethereis vt reddat flatibus aptam
Ad Virtutis opus. Themidisque oracla severa;
Ilicet emollit, generosisque imbuit illam
Motibus, humanas remouens e pectore faeces.
Et iubet, vt secum repetentem exempla Suorum
Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector! —
Jamque videbatur, — cum vix lanugine primâ
Floreret malis praecox ad magna Juuentus, —

Virtutis patriae vestigia passibus aequis
Sectari, et magnos generoso pectore motus
Voluere: cum titulis vltro illum Gloria dignis
Ornat, et insigni comitatur nomen honore.

Audiit, antiquum referens aeuô Hungara nostro
Terra decus, tanto JOSEPHYM nomine clarum:
Audiit, atque alacres concepit pectore motus.
Vtque orbi, Virtus quid possit KÁROLYANA
Monstret, honoratas, o Szathmár Inclyte! fasces
Dat gestare Tuas, clarumque tenere Tribunal. —

Ardua Virtutis, Comes Illustrissime: facta est
Haec via; cum meritis Patrum repleta Tuorum
Vulgari nihil ornatus Virtute capessat:
At Tu scande vias Laudis, nec te ardua saxi
Turbarînt, pete quâ scopuloso deuia cliuo
Semita quaesiti Templum Tibi pandât Honoris!
Te Szathmár, Tua Te Prouincia gestit habere,
Unanimique suas Tibi fasces tradere voto
Gratatur, titulisque suis hoc scilicet vno
Nunc illustre lubens addi putat ornamentum.
Sit felix, faustumque Tibi, quod splendida longo
Tempore iam meruit Virtus Tua, stet, precor, ille
Laudis honos, meriti non vilia munera Vestri!
Has geminat Szathmár voces, festiuus ad astra
Sic rexonat Károly, rapidisque Samusius vndis. —
Sic Debrecen tanto laetatur honore Nepotem
Mactatum Illorum, — Quêis plurima debuit olim,
Et Quêis debet adhuc, et Quorum haud immemor Anquam
Esse potest, grato Quos semper corde tenebit.
Nunc quoque, Magne Comes! Te felix hospite laetos
Ingeminat plausus, Teque hoic praesente superbit! —
Salue! Viue diu! Comes Illustrissime, Salue!
Hoc Salue argutô geminant Tibi gutture Musae,
Quas Helicone sub hoc iussit Diuinus Apollo
Innocuam pulsare chelyn, humilesque myricas
Inter, et exiguis virgulta trementia ramis
Virtutes Magnorum hominum, laudesque Deorum
Cantare, et leni deducere carmina plectro.
Te Musae saluere iubent, ac tempora circum
Et tenues hederas, et serta nitentia texunt.

Accipe laetitiae, quae totum Helicona pererrat,
Pignora, Magne Comes! nec gaudia despice nostra!
Si quid honoris habent, laudisque, exilia Vatum
Munera: ne patiare istam sordere coronam!
Quin geminum Salue repetit, genibusque salutat
Submissis, chorus Aonidum, chorus omnis Olympi;
Seque TVIS velatum alis, hacque Aegide tectum
Carpere securae petit otia blanda quietis!
Ergo Magne Comes! Musarum haec dulcia Tempe
Nominibus decorare TVis dignare, precamur!
Quae mox officii memores, Te carmine Diuis
Sublimem super astra ferent, Coeloque locabunt! —
Salue, Viue, Vale! felicem ducere vitam
Te pia vota iubent, quibus haec Gens astra lacessit. —
Tarda sit illa Dies, serisque Nepotibus olim
Deploranda, TVos cum Spiritus altior artus
Deserat, et meritos coelo capturus honores
Despiciat Terras, cognataque transeat astra!

188. Gróf Károly Jó'sef Úrnak

A' Nagy GRÓF KÁROLŸ JÓ'SEFET, 's Isteni
Fényű Virtusait kezdem énekleni.
Legszentebb Igazság! hagydel az Egeket,
Szálljle, 's ujjaiddal illesd ez Éneket!
's Engedd, hogy a' Kőltő' vék'nyan szőtt Meséje
Lehessen ártatlan Fejed' piperéje.
Monddmeg: a' Ditsőség' halmán' KÁROLŸNAK
Mint adódott fényes Széke Atyjainak.

Tsak alig virágzott ifjúsággal képe,
Már az *Érdem*' köves bértzére fellépe.
's Követvén Ősinek ditső nyomdokait,
Botlás nélkűl járta darabos hantjait.
Bár a' most sérdűlni kezdő Áltzídesnek
Sokan sok akadályt 's leseket keresnek:
De mégis, hogy útját emberűl megfussa,
Van eggy kézen fogva vivő Frónimussa.
A' Gyönyörűségnek, melly a' Virtust veszti,
Bádgyasztó karjai közé nem ereszti.

Tudván, hogy a' tsalárd énekű Sírenek
Sok Nagyot halálos sírba temettenek.
Megvetvén hát ifjú szíve' puha kényjét,
Mászkálja a' *Virtus'* és *Érdem'* ösvényjét
's Végre kimerített erővel, izzadtan
A' meredek bértznek szélére felpattan.
Hol a' *Tiszteletnek* űlvén hintajába
Az *Érdem*mel eggyütt megy ditső Várába.
Itt elkopott útas ruhájit leveti,
Bársony palástjába' *Hónor* őltőzteti.
Letörölvén izzadtt tseppjeit ujjával,
Éleszti az Égből szállt Ambróziával —
Azután tsókokat ortzájára vetvén
Fejet hajt, és nyájas karjain vezetvén
Viszi a' *Ditsőség'* fényes Templomába,
Melly a' Hegytetőnn fűgg az Ég' szomszédjába'.
A' *Halhatatlanság'* pitvara, 's mennyei
Éltűnknek itt nyílnak örök esztendei.
Itt a' Ditsőségnek vezeti elébe
KÁROLŸT, 's ajánlja Ősei' rendébe.
*Őseinek*î a' kik már a' *Ditsőség*nek
Egén első fényű ragyogással égnek.
Kiknek már Neveik a' Templom' falába'
Mettzve tűndöklenek adamás táblába.
's Lelkeik eggy fényes ködből font fellegnek
Szárnyain a' többi Hérókkal lebegnek.
A JÓ'SEF' Nevétis Ezek után vágja,
Hogy az Idő' irígy foga meg ne rágja. —
Ekkor a' *Ditsőség'* Székébe űltette,
Isteni kezeit rá áldással tette.
Mennyei súgárral ragyogtatta szemét.
Melly világosabbá tégye nagy érdemét. — —
Végre a' Templomból mindnyájan kijőnek,
Viszi karon fogva eggy laurus erdőnek,
Melly a gyémántokkal fénylő falak mellett
Örök tiszteletű árnyékkal zőldellett.
A' Héróknak sírja eggy tsendes berekbe'
Szent borzadást öntött a' néma Lélekbe.
A' mint fekűvének itt a' Hazafiak'
Örök áldására méltó KÁROLŸAK:
Tisztes hamvaikon' borostyánok nőttek,
's Felettek szentséges árnyékokat szőttek.

Mellyek a' nékiek áldozó Hazának
Sóhajtásaitól gyengén susogának.
's A' bennek pihegő Ekhónak kebele
A' sír felé bádgyadt hanggal nyögdétsele. —
A' *Ditsőség* eggyik laurusra felhága,
's Róla eggy pár legszebb ágatskát levága.
Melly a' fáról függő és ellenséges vért
Izzadó fegyverek' vasához még nem ért.
Még most-is könnyekkel tsorgott ágatskája,
Mellyet sok Hazafi hullatott reája.
Meleg vólt még most-is a' hív Magyaroktól
Levelére méllyen raggatott tsókoktól.
Ezt kötötte öszve, 's a' mindég mellette
Őrtálló ZICHŸNEK kezébe engedte.
Nem lévén senki-is Nála méltóbb erre,
Hogy: laurust tehessen eggy Illyen Emberre.
Meglett: 's ekkor eljött ZICHŸ KÁROLŸVAL,
A' Haza' sokféle rendű Fijaival. — —
Mellyet látván *Pallás*, a' megkoszorúzott
GRÓFnak Múzsáival örömnótát húzott.
Kérvén térdhajtással annyi Grátziáját,
Hogy végye kedvesen vékony *hederáját*
Mellyet az örvendő Magyar Hélikonnak
Ártatlan Leányi tisztelettel fonnak.
's Ámbár ékesíttse ditső *borostyánja*
Ezis homlokait tsókolni kivánnja;
Hogy tanúja légyen azon tiszteletnek,
Mellyel eránta a' Múzsák viseltetnek.
Én-is itt a' Hegy tövében,
Hol nem igen meredek;
NAGYSÁDNAK magam nevében
Apró violát szedek;
És laurusához kaptsolva,
Bémutatom kéz'tsókolva:
Végye tőlem kegyesen!

Az élő nyelven tett köszöntés.

Eljöttetek hát, óh, Haza' Nagyjai!
Ditső Személyek! a' kiket a' mai
Idők örömmel énekelnek
's Glória' Vára felé emelnek.

Nagy Nemzetűnknek Tsillaga, GRÓF ZICHŸ!
Dítséretinknek érdeme tsak kitsi':
És így talám homályosítjuk,
Majd ha Nagy Érdemidet nagyítjuk.

Nagy GRÓF, Ditső Vér, KÁROLŸ! Nagy Nemed'
Nagyobbra fogja vinni Nagy Érdemed:
Mi hát, kik e' kis vőlgybe űlünk,
Mélly özönébe nem-is merűlünk.

Köszönni még-is Tiszteletűnk vezet,
Tsókolni légyen hát szabad e' Kezet!
Hadd zengjen illyen szíves Ének
A' *Magyarok* kegyes *Istenének:*

Ditső Hazánknak Nagyjai, Éljetek!
Járjék az Érdem' Istene Véletek,
A' Virtus értz bástyája légyen
's Több Koszorút Fejetekre tégyen.

Múzsánk' vegyétek Isteni szárny alá,
Ezt már sok árva Múzsa tapasztalá;
Hogy védjen illy hatalmas Aegis'
Béfedezése alatt az Ég-is!

Az énekek.

PHOEBUS.

a' Hónortól, Pallástól, és Hírtől kísértetve

a' MÚZSÁKHOZ.

P h o e b u s

Múzsák! 'kik a zőld Tempében
Múlattok a' Hegy' tövében,
Jertek vígan énekelő
Lanttal elő!

Kezdjetek újj éneket,
A' most jött Fő Rendeket
Vélek tisztelvén.

Múzsák.

Óh, mi nem hallottuk még
Melly Méltóságos Vendég :/:
Peng ittenn a' Hír' nyelvén'? :/:

Phoebus.

Itt Országunk' Fő Bírája,
Kit méltán tisztel Hazája,
Eljött Hazánk' Nagyjaival,
's KÁROLŸVAL.

Múzsák.

GRÓF ZICHŸT, GRÓF KÁROLŸT,
A' Thémis Apostolit
Látja Pallásunk.

Phoebus.

Tiszteljétek énekkel!

Múzsák

Ekhózzon hát Nevekkel :/:
Örvendező Szállásunk! :/:

Phoebus.

Nohát hárfátok'
Ha leraktátok,
Szedjétek kezetekbe.
Tágúlt húrjait
Hangoztassa itt
E' kies berekbe'.
Mondjatok mindnyájan tátott

Torokkal hangos Vívátot,
's E' két Méltóság' Nevének
Zengjen Pinduson az Ének.

Múzsák.

Éljen ZICHŸVEL,
's Kísérőivel
Éljen KÁROLŸNK éljen!
Mi térd' hajolva
És kéz' tsókolva
Mind tiszteljük méllyen.

—

Azt kívánja e' Vívátunk,
Mellyet az Égre botsátunk,
Azt kívánja Debrecennel,
Azt Nemzetűnkben mindennel:

Hogy sok időkig,
Sok esztendőkig
Tartsa meg őket az Ég!
Mert mindnyájának
Szíve Hazának
Szeretetivel ég.

Phoebus.

Rekesszük mindnyájunkat NAGYSÁGOK' kegyes
Szívébe.

Múzsák.

Rekesztjük mindnyájunkat NAGYSÁGTOK' kegyes
Szívébe!
Élesztgessen bennűnket annak szeretetivel.

Phoebus.

Óh, ne vessen el!

Múzsák.

Óh, ne vessen el!

Phoebus.

Fedje Pindusunkat!

Múzsák.

Fedje Pindusunkat!
NAGYSÁGTOKNAK szenteljük fel mindnyájunkat.

189. Zsugori uram

Esmérek én eggy Vént. — — Ki az? — — Neve nintsen;
Régen el adta már aztat is a' kintsen:
Sőt míg bírt is véle, magában tartotta,
Mert mondani másnak ingyen sajnálotta. —
Hol lakik? — Ott látszik ama' kapu megett
Eggy ház, mellyet náddal önnön maga szegett.
Van két palotája a' piatz útszába,
De azt a' rátzoknak adta árendába;
Maga e' kunyhóba éhezvén kutzorog,
'S elméjébe mindég a' drágaság forog.
Űl pénzes ládáján sovány ábrázattal,
Tisztelvén a' mammont örök áldozattal.
A' bús gond béesett ortzájában hever,
Mérget kedveltető kintseiből kever.
Olly sárgák ortzája' sovárgó gödrei,
Mint aranyjára vert királyok' képei:
Mint a' sírból feljött halott' útálsága,
A' mellyről minden húst a' párka le rága.

Most is azért sóhajt és dúlfúl magába,
M'ért nem adhatja az áert árendába.
'S öszve calculálván saját számadását,
Nyögve kárhoztatja szörnyű pazérlását.
Gyász idők! — így kiált, vádolván az eget, —

Lám, tsak eggy rövid Nap mennyit elveszteget:
Ma tsak 30 arany jött bé a' kasszába,
Még is 90 pénzt adtam ki hijába.
Azonba melly szörnyű károm következeke: —
Itt jajgat, 's fejére kútsolódik keze. —
Melly szörnyű kár! eggy szél pénzem' el rablotta,
Lantornás ablakom' ketté szakasztotta! —

Úgy tűnődik; 's talám azt is sajnálja ő,
Hogy a' versbe ingyen 's potomra jött elő.

190. Konstántzinápoly [II.]

A' mint a' Bosporus Europát mossa
Más felől Asia partyait tsapdossa
Itt büszke habjai ditsekedve fojnak
Kevélly fala alatt Konstántzinápolynak.
E' másik Romának pompás dűledéki
Borzasztó árnyékot botsátanak néki
De jöszte be Múzsám a' Városba velem
Téged nem rettenthet itt semmi félelem.
Mennyi Kints óh Múzsám! melly sok gyöngy 's patyolat
Mennyi Nép! mellyet visz tsak eggy parantsolat!
A Tágas uttzákonn sok veres sejembe
Őltözött Törökök találkoznak szembe
Kevéllyen ugrattyák az Arabs paripát
Szíván asiai dohánnyal tőlt pipát.
Tsillámló Kardjoknak gazdag briliantya
Az oltsó aranyat meg vetéssel szántya.
Itt néz ki egy Dáma de irígy fátyola
Minden szépségeket tőllünk béburkola.
Jer Múzsám láthatsz még sok száz szebbet szembe
Hogyha bé mégy ama firhangos hárembe
Ez ollyan Magazin vagy inkább kalitka
A mellybe tsirippol a' Császárnak titka
Olly templom sekrestye mellyben a' Szultánnak
Erőt egésséget sok Hívek kívánnak
És ha érkezése hallatik Szelimnek
Sok száz elő kontyú turbikol egy hímnek,

De ki siess Múzsám mert majd a Császárnak
Daktilust éneklő Múzsájihoz zárnak.
A szem fül heréltek utánnad zúdulnak
Jer más Oldalára a' fénylő Stámbulnak.
A roppant Templomok, nézd, miként kérkednek
Nevével a' bennek lakó Muhamednek
Ki örül hogy nevét a' felhőkre hánnya
Zőld sejem turbányba fénylő Muzulmánnya
'S Könyörűlvén hozzá esdeklő táborán
Szentebb lessz az illyet ígérő Alkorán.
Ti is itt állatok kő szálnyi Metsetek
Mellyek a' fellegek közzé rejtettetek
Hegyes tetőtöknek aranyozott holdja
Fénnyével az égi holdak számát tóldja
Oh e Népre oh melly sűrű felhőt vona
A szentség színével bé mázolt babona.
Denevér babona! Bagoly vakbuzgóság!
Meddig lesz körmöd köztt a' Mindenhatóság.
Míg űlsz a Királyok koronájánn, Kintsénn,
A' Vitézek' Kardjánn 's a' Népek bilintsénn.
Míg az emberi Nem hajdan a' Természet
Éggyügyű Keblébenn nyugva heverészett
Nem emelted még fel kiáltásod szavát
Hogy keresd a' vak Éj fiainak Javát.
Boldog vólt a' Világ! s' e' hiú név: Szentség,
Nem volt a' legszörnyűbb gonoszokra mentség.
Állott A' Természet örök Építményje
Élt az emberiség legszentebb Törvényje.
De miolta ennek sok romlást szenvedett
Oldalába raktad, bal Madár! fészkedet:
Azólta számodra rakja a' lenyomott
Értelem azt a' sok felséges Templomot.
Azolta adja ki a' kenyért Házából
Kikapván éhhel hólt kitsinnye szájából
A' szent Névre vágyó balgatag Anya is:
Hogy tudjon mit rágni Dervised fogais.
Sok bolond ki adja utolsó fillérét
Le teszi a' Mennynek árendáját 's bérét
Hogy mikor az óltárt építik számodra
Ketske szőrt vihessen ő is oltárodra.
Nappali altodban látsz ezer Álmokat,
'S Éjjel a' Népek köztt húholod azokat.

Jöjj ki a' Nappali fényre hadd láthassunk,
'S Mennyei Képedet látván, imádhassunk.
Te a vak homályba rakod a' Templomot,
És onnan ígéred a' Paraditsomot.
'S tsak bé tolongjanak hozzád a' Moschéba,
Az észt és a' Virtust hagyod tsak kardéba.
Hát már hogy valaki bőjtölget Péntekenn
Hogy éhenn 's mezit láb jár a' Szent Helyekenn,
Ollyan nagy érdem é eggy két Liturgia
Hogy az ember azzal lehet Isten fia?
'S hogy Paraditsomba és Mennybe részt vegyen
Szükség hogy Skeleton és Szarándok legyen.
Különbbenn nem lehet idvezült Törökké
Ámbár emberséges ember vólt örökké.
Eggy Paraditsomot magának így tetet
Minden Nemzet 's abból ki zár mass Nemzetet.
Természet! emeld fel örök Törvényedet
'S mindenek hallgatni fogják beszédedet.
A' kézzel fogható Setétség eltűnik,
Az Éjnek Madara húholni megszűnik.
Eggy jóltévő Világ a' Mennyből kiderül,
'S a' sok ki gondolt Menny mind homályba merül.
Ah, ti máris abból fakadtt Indúlatok
Nyelvemre harsogóbb hangokat ontsatok.
Emelkedj fel Lelkem! — előre képzelem
Mint kiált felszóval eggyet az Értelem
'S Azonnal a' setét kárpitok ropognak,
A' szívről az avúlt Kérgek lepattognak.
Tárházát az Áldott emberiség nyitja,
Édes fiainak sebeit gyógyitja.
A' Szeretet lelke a' Főldet bé teli
'S Az Ember az embert ismét megöleli.
Eloszolnak a szent 's a' panaszos hangok,
Boldogító érttzé válnak a' harangok,
Azzal sok száz embertársonn segítenek
A' minn most eggy tzifra Tornyot építenek.
Siess késő Század, jövel óh boldog Kor!
Én ugyan lelketlen Por leszek már akkor,
De jöttödre vígann zengem énekemet,
Vajha te tsak egyszer említnél engemet.
Ûgy e' Bagoly Világ ám rémítne tőle,
Nemes útálással halnék ki belőle.

191. A' szerentse

Bár szemét rád a' sors mosolyogva nyissa,
Bár feléd fordúljon tsalfa golyóbissa,
Bár nyájas karokkal kívánjon ölelni,
'S páva módra fénylő szárnyakra emelni,
Bár jöjjön kintsekkel talpig bé takarva,
Nála hízelkedjen a' Bőségnek szarva:
Ne hidj néki, ne hidj; mert sokan meg esnek,
Mikor nála boldog életet keresnek.
Ne hidj; mert a' midőn legjobban ketsegtet,
Forrót alád épen az alatt tsepegtet.
Midőn legnyájasabb karokkal öleled,
Akkor rakja tele fúlánkkal kebeled';
Akkor repül véled az ég' tetejére,
Hogy méllyebben vessen pokol' fenekére.
Ne hidj hát, barátom! ne hidj mondom neki,
Mert halálra tsalnak szíreni éneki.

De azért ha bánt is; meg ne rettenj tőle,
Bátor szívvel vond el magadat előle.
Ő aszszony 's szerentse; minden pontba fordúl
Nem sok, akár vígan légyen, akár mordúl.
Azért hát, barátom! bár szíved' rettentse,
Meg ne rettenj tőle; ő aszszony 's szerentse.
Ellene a' virtus fog lenni kő bástya,
Az ártatlanságnak bé fed szent palástja.
Ez az a' conductor, a' mellytől mennyköve
Semmi igaz bőltset soha meg nem löve.
Ez az a' Gibraltár, ez az a' Tzitadell,
Mellyre minden bombit haszontalan lövell. —

Barátom! kitsiny az, kit vagy el felejtett
Szúrni a' szerentse, vagy kétségbe ejtett.
Rajta vitéz szívvel! ez által lettenek
Herkulestől fogva minden Félistenek.
Tudod e' világban minden nagy test forog,
Tsekély mind az, a' mi nyugszik, vagy tántorog:
Hát a' Napnak dísze már azért el múla,
Hogy tsekély földünknek alája borúla?
Nem: mert maga szerzi földünk' ábrázatja,

Hogy fele lakossa e' fényt nem láthatja.
A' mi világunknak szintúgy van sférája;
Ha felette űltünk, borúlunk alája:
Még is a' mi fényünk épen tsak a' lészen,
Tsak hogy a' vak világ nem láthat egészen.
Ha a' nyugvó virtus az élet' rózsája:
Arany virtus, melly a' tüzet is ki állja.
'S nyomorúlt ember az, kinek homlokában
Látszik szerentséje, mint tükörformában.
Te, ha ortzád' épen más színre vonítod,
A' játszi szerentsét öszve tébolyítod.
Ha ő mosolyogva ketsegtet tégedet:
Szedd komor rántzokra stóikus képedet.
Ha ő goronghanggal agyarkodik te rád:
Nevesd el magadat; 's azonnal hátat ád.

Bolond a' szerentse, hidd el azt barátom!
Én a' bőlts észt tsupán a' bőlts észbe látom.

192. A' Had [I.]

Ki üté Zászlóját a' had véres attya,
Az irtódzás szörnyű szelin lobogtattya,
Öszve tsapja vértől párádzó fegyverét,
Készíti kontzolni gyilkos vad emberét.
Pattantya Bellona rettentő ostorát,
Két részről nyakajja öldöklő táborát.
Rettegés, félelem futnak szekerébenn,
Dühösség szikrádzik mindenik szemébenn.
Ezek előtt nyargal az egyenetlenség,
E miatt támadott még minden ellenség.
A' forgó szelekkel tsatáznak hajai,
Zöld tajtékot túrnak véres ajakai;
Eggy bádjasztó szélbe a' Halál kíséri,
Éh torkát eggy gazdag vatsorához méri:
Ijjesztő ortzával tekint a' másikra,
Sárga karjain űl az aludt vér ikra.
Nagy Sereggel mennek véle a' halálok,
Nem eggy féle, más más fegyver vagyon nállok.

Ekkor a' Trombiták bús harsogására
A' vitéz pártosok űlnek paripára,
Rettentő lármával, zörgéssel rohannak,
Hol a' vér mezején már ki szállva vannak.
A' merre tsak dühös Ármádájok szaladt,
Reng a' meg-réműlt föld döbögések alatt.
Az Ágyúk meg-terhelt méhe nagyot dördűl,
'S a' halál eggy bombinn belőle ki gördűl,
Utánna az apróbb halálok repűlnek,
Mellyeket a' puska golyóbisok szűlnek.
A' halálos füst a' levegőt nyargallya,
Fel-mászván a' magos felhők hasát nyallya.
Minden rendet fel-jár a' szörnyű setétség
Ijesztő ködébe a' félelem 's kéttség.
A' kirántott kardok tsillámló ligete
A' néző szemekre fényes homályt vete;
A' halálnak sok száz czifra Mészárossa
Áldozattyainak nyakait tsapdossa.
Örűl mikor láttya, hogy ember társának
Vér tseppjei dühös karjára omlának.
Hízik az előtte fetrengő jajjától
'S tiszteletet kíván gyilkos szablyájától. —
Meg ne ítéllyetek emberek, ha kérdem,
Ez e' a' valódi virtus és az érdem?
Mellyért nagy híre lett sok gyilkos Hóhérnak,
Pennáján az őtet ditsérő Homérnak.
Hát már a gyilkosság, Szent Egek!! Isteni
Ditső virtus? Annyi embert öldökleni.
Az ártatlanoknak fel-kontzoltatása,
A' szelíd városok 's faluk fel-dúlása
Ollyanok e'? mellyek által lehettenek
Sok száz gaz emberek Hérók és Istenek?
Ha valaki meg öl eggy embert magába,
Függesztik a' Hámán szellős ablakába:
De akik ezt sok száz ezrekkel tselekszik,
A' nép még azoknak nevével ditsekszik.
Azt Kerékre teszi, a' neve Pyrata,
Ennek örök Márvány oszlopot irat a'. —
Bár hazánk is, mellynek minden Kronikája
Még eddit sak illyen Hentesek táblája,
Adna már ezeknél eggy szebb matériát,
Így írhatnék én is ditsőbb Historiát.

193. A' Hír

A' méltóság, a' pénz, 's mindenféle vagyon,
A' Szerentse játszi ujjai közt vagyon.
A' betegség mindent hatalma alá vét,
Végre meg szégyenít akármelly Burhávét.
Majd a' Halál mindent sírhalomba temet,
Nem nézvén sem kintset, sem nagyságos nemet.
Mindent a' mi tzifrán fénylett az életbe,
Az emberrel eggyütt mélly sírba temet be. —

Két királyja van az emberi nemzetnek,
Nagyok ezek, mindent magok alá vetnek:
Eggyik a' szerentse, melly míg itten élünk,
Laptaként hajigál, 's játszadozik vélünk;
A' másik a' mindent öszve-rontó halál,
Melly a' rakás hamvak felett kész nyillal áll.

E' két hatalmasság alatt van mindenünk,
E' kettő áll készen mindenkor ellenünk:
De van eggy pártfogónk, ki sokkal jól teve,
Ki mindenik ellen védelmezőnk leve,
Ki állandó marad, soha meg nem retten,
Bár e' két hatalmak ostromolják ketten.
Ez a' Hír. — A' virtust ez mindig dítséri,
A' vétket bűntető átkokkal kíséri.
Ez, bár a' szerentse valakit le vere,
'S a' méltatlanságok' méllyére tekere,
Vígyáz, nyájaskodik a' szenvedő körűl,
Szemeiről minden könnyeket le-törűl;
'S ha a' balsors nyomja ezer szenvedéssel,
Vídítja eggy édes meg-elégedéssel.
Ez, mikor a' halál valakit le taszít,
Minden ditsőségtől 's féntől meg kopaszít,
Mikor testünk felett űl a' sírhalomra,
Hogy prédáját ki ne adja a' főld' gyomra;
Ez le száll akkor is sírjára az égből,
És ki veszi annak nevét a' méllységből,
Fel repűl, hogy véle minden részt bé tőltsön,
'S A' népek eggymásnak adogassák kőltsön.

Hanem ő, a' millyen kegyes jóltévője
Annak, ki a' virtus igaz követője;

Olly nagy ellensége azon embereknek,
Kik híven szolgálni szoktak a véteknek. —
Mert bár a' szerentse édes mosolyogva
Valakit pompásan vigyen kézen fogva;
Még is a' bátor hír meg nem ijjed ettől,
Meg fosztja mindenütt a' várt tisztelettől:
Ez, bátor a' halál némellynek kedvezzen,
Hozzája igen sok időkig érkezzen:
Ez, a' tökélletlen embert le vereti,
Még, a' mi kínosabb, élvén el temeti. —

Óh hír! vidd hírül ezt kérlek te magadnak,
Hogy verseim néked illy dítsérést adnak:
Majd talám fel vészi nevemet szárnyára,
'S pengeti azt egész hazám' hallatára.

194. A' kevély [II.]

Nézd tsak azt, ki amott sétálgat kevélyen,
Mindent meg vét, 's útál szemeivel méllyen.
Fel emeli orrát a' többiek felett,
Öblös vitorlája hajt igen nagy szelet.
Ezt mihelyt valami szellő meg-mozgatja,
Azonnal kétfelé büszkén fintorgatja.
Fel sem vesz senkit is nagy rátartiságban,
Mintha tsak ő vólna ember a' világban.
Sajnálja a' földre botsátni lábait,
Útálván a' véle testvér föld' porait.
Nem méltóztatik ő ki-mondani a' szót,
A[z] u-t o-nak mondja, a-nak teszi az o-t,
Ezt is foga között szűrve kell ki-tenni,
Külömben parasztos 's Comis fogna lenni.
Sőt büszke lelkének az esik terhére,
A' teremtőt azért veszi crisisére;
Hogy a' melly levegőt a' szegény ki-lehell,
Úri tüdejének színi ugyan azt kell. —

Emberek! vagy hérók légyetek 's istenek,
Ha kevélységtekkel lehettek illyenek;
Vagy légyetek vélünk emberetskék ti is,

Így több betsűletet fogunk adni mi is.
Melly nagy balgatagság, tsak embernek lenni,
Még is a' hasonló embert fel sem venni!
'S azzal hogy valaki másikat meg-vetett,
Azzal praetendálni tőle betsűletet.
A' betsűlet ollyan dögpárának langja,
Mint a' lidértz, mellyet szűl a' sír' barlangja.
A' ki ezt kergeti, el-repűl előle,
'S azt szokta kísérni, a' ki szalad tőle.
Az embernek igen kényes természeti,
'S magát meg-vettetve látni nem szereti. —
Mit nyér hát, ki mindent meg-vét oktalanúl?
Őtet is meg-veti minden: 's kárán tanúl. —
A' kevélység tsupán a' bolondnak gondja;
Úgy van! mert a' kevély a' világ' bolondja.
Hát a' világnak illy bolondja sok van é?
Hogy ne? sőt a' világ az illy bolondoké:
Sőt már a' kevélyek olly nagy számmal vannak,
Hogy a' ki nem kevély, már azt tartják annak.

Tarka Luftballonok! lebegő árnyékok!
Gyermekségből támadt fényes buborékok!
Lám a' nemes értzek mind fenékre szállnak,
Mikor az otromba tökök fenn úszkálnak.

195. A' Földindúlás [II.]

Tsak alig rendűlt meg a' főld' mélly ürege,
Azonnal minden szív irtózva rettege.
Meg rázott oszlopi fundamentomának
Rettentő omlással egybe roskadának. —
Öszve rendűlt háta bé felé omladoz,
's A Tartarus gyémánt bóltjáig hasadoz;
Mellyből sustorékol sűrű kénkő langja,
Mint mikor fel lobban az Etna barlangja.
Az Holddal szomszédos Hegyek le sijjednek,
Rajtok feneketlen tengerek erednek.
A Városok rakás kövekbe omlanak,
Az égből a' pompás tornyok lehullanak.

Retsegés ropogás hallik minden felé,
Bomlik, törik, szakad minden ezer felé.
Bömböl a' főld belöl 's küszködik magával,
Kívűl echóztattya a' romlást lármával.
Belölll a' Pokolnak szelelő jukai
Meg nyílván árvízkint omlanak lángjai;
Kívűl az öszve dűlt Városok kéménnyi
Lettek a' pusztító langoknak örvénnyi.
A' Halál a' füstnek 's pornak közepében
Kevéllyen kovájog véres szekerében:
's Fel ütvén zászlóját eggy barna felhőre
Katzagva repűl le a' vérbe fekvőre.
A jaj szó, sikóltás a' levegőt teli,
Magát a' tsillagok közzé fel emeli;
Honnan terhesedve a' nyílt Pokolra űl,
A Styxnél kínlódók jajjával eggyesűl.
Iszonyító romlás írtosztató tsata
A' mellyet még semmi toll le nem írhata
Hát az Itélletnek millyen lész formája
Ha illyen iszonyu ichnográphiája .

Király ! Vitéz ! ki most eggy harsogó szóddal
Népeket lántzolsz meg hatalmas békóddal.
'S te elmés Tanátsos ! ki űlvén kormányra,
Eggy Plánummal zavart hánysz sok
Tartományra.
Ti, kiktől rettegnek annyi sok Nemzetek
E' főld Indúlásnak, ha lehet, intsetek.
És ha szavatokból semmit el nem követ,
Vessétek tömlötzbe e' földi Kénkövet.
Vagy menjetek vitéz táborral ellenek,
Hogy ez engedetlen lángok el vesszenek.
Vagy ha a' Kabinét jobb módot találhat,
Tán a' Politika még többet használhat.
'S Akkor ha ezt véghez viszi eggy köztetek,
Imádjuk az erőt és az Észt bennetek.
Imádjuk, ha ennyi kintsnek Pusztulását
Ennyi ember társunk keserves Romlását
Isteni erőtök vagy semmivé tészi,
Vagy míg ki nem ütne jól elejét vészi.
Népek' Jóltévői ! Fejedelmek ! ha már
Tsak eggy Földrengésből köztünk ennyi a' kár,

Leg alább az illyen köz nyomorúságbann
Ti légyetek segéd eggy káros Országbann.
Ha rajtatok nem áll, hogy az ember húlljon,
Leg alább az Árva 's Özvegy ne kóldúljon.
Kössétek bé minden Nép köztt a' Sebeket,
Hogy ép testtel tudjon szolgálni titeket.

196. A' Dél [II.]

Fel hágott már a' nap a' dél hév pontjára
Egyenesenn omlik le felé súgára.
Tüzesűl a' bádjadt levegő ég 's hevűl,
Fel forrott az egész természet merevűl.
A barmok terepély bikkfák alá mennek,
Híves árnyékjokban lihegve pihennek.
A madarkák tsüngnek a' híves ágakról
Le száradt a' nóta el tikkadt torkokról.
Az útazó, ki már tsak alig lehellett,
Oltja szomját a' hűs forrás' vize mellett.
A' lankadt arató le dűl izzadt fővel,
Hogy majd dolgát kezdje meg újjúlt erővel
Tsupán tsak a' munkás méhetskék zsibongnak
Széllyel az illatos rétek között dongnak.
Tsupán tsak az apró bokrotskák' tövében
Zeng a zörgő prütsök a' nap' melegében.
A' rezzent gyíkotska a' gaz között tsereg,
Meg áll, liheg, száraz torokkal sziszereg.
Sok száz szütske ugrál pattanó lábain,
A hévtől el aszott fűveknek szárain.
Egyebek mind híves helyeken pihennek,
A' dél forró heve elől félre mennek.
Alusznak még magok a' híves szellők is,
El tikkadtak a' nap' hevétől tán ők is.
Tsak némelly enyelgő Zefirek játtzanak,
Mellyek a' levelek alól ki ugranak;
Tzitzáznak kerengő szárnnyal a' bokrokon,
Lassan el enyésznek a' liliomokon.
Jertek ki, óh nyájas fúvallatok, jertek,
Kik az ambróziás rózsák közt hevertek.
Bujjatok ki bársony ágyából, bújjatok

El bádjadt kebelem piheg utánnatok
Szedjetek mennyei illatot, szedjetek,
E vídám gesztenye alá úgy jöjjetek,
Hol a' néma fáknak sírva énekelem,
Mint égeti mellyem' a' forró szerelem.
Ah! mostis az a' nap forog az eszembe,
Mellyen legelőször lobbant fel szívembe;
Mellyen rám tsillámlott Rózsi' szempillája
'S tüzétől felgyúladt az Ámor' fáklyája.
Ah azólta nintsen semmi nyúgodalmam,
Még sints e' kínomért leg kisebb jutalmam.
Könyörgök, esdeklek néki mind úntalan;
Minden könyörgésem rá nézve hasztalan.
Égek, 's égésimet ortzámon mutatom;
De az orvoslásra őtet nem hajthatom.
Sírok: de sírásom nints kit érdekeljen:
Panaszolok: de arra nints a' ki feleljen.
Ah kínos állapot! bár tsak valahára
Ennyi kínaimnak lehetne határa.
Átkozott pertz vólt az, a mellyben mellettem
Elmenvén, kegyetlen! reád tekíntettem
'S Ámor mosolyogván szelíd nézésedből
E' kegyetlen lángot szíttam ki szemedből.
Vajha az ég vagy olly angyali szemeket
Vagy olly tigris szívbe illő érzéseket
Beléd, szép kegyetlen! ne teremtett vólna:
Most szívem illy szörnyű tűzbe nem lángolna.
Egyenes természet! hát rend szerént mégyen,
Hogy a' ki mást éget, maga jeges légyen?
Vagy Rózsi is így ég, vagy szívem is fázik,
Vagy — vagy a te hitvány törvényed hibázik
Vagy tám . . Mit gondolok? — Balgatag szózatok!
Hisz égek lám, mégis víz tseppet hullatok.
Ollyan tűz ez, mellyet gerjeszthet a' jégis,
És lángokkal égvén vizet áraszt mégis.
Jupiter is mikor esszőzik leg jobban
Lángozó villámja mindig akkor lobban.
Hát ugyan ezt Ámor nem vihetné végbe
Holott ő a' leg főbb Istenség az égbe.
És így hideg lehet Rózsi bár szívem ég, — — —
Félre az eszemből oskolai kétség!
Ámor' tanátsából még-még meg kérlelem;

Ki tudja? tán gyengébb szívvel bánik velem!
Sírok, panaszkodom, új szókat keresek,
Előtte könyörgést tészek, 's térdre esek,
Le festem kínomat sáppadtan, 's mint fél hólt,
Kintsemnek mondom, és — — — Ah! de már ez
mind vólt.
Mégis eggy jó nézést tőle nem nyerhettem,
Eltűnt 's én eggy néma kőnek reménykedtem.
Vad Szűz! gonosz Ámor! 's te vagy ég istene?
Nem — nem — az Erynnis szűlt téged! oh fene!
'S tám e' nimfádat is a' Styxnél nemzetted,
'S Belé az Alekto' vad szívét űltetted.
Vesszetek, vesszetek! — Mit mondok! — Ah talám
Mind kettőt méltatlan szitkokkal káromlám.
Ki tudja? ah, talám bennem van a' hiba,
Járatlan vagyok még Ámor' titkaiba.
Itt űlök, a' Napis el hágy már engemet
'S a' lelketlen fáknak mondom keservemet;
Pedig tám a' kegyes Szerelem nevembe
Most sugall legtöbbet ártatlan Szépembe.
Keljetek fel nyájas Zefirek, keljetek
Mondjátok meg néki, hogy hozzá sietek.

197. A' Tél [III.]

Mormolnak szelei a' fagyos északnak,
A' zsindelyre vastag jégtsapokat raknak;
El lepik a' földet sűrű fergeteggel,
A' folyóvizeket meg kötik hideggel;
Mellyeket őszítnek a' havak és derek,
Az öreg tél' fején villogó puderek.
Zúzmarázos a' Bak' tsillámló szakálla,
Tsörög a' jég miatt minden szőri szála.
Vége felé járván a' fagyos Detzember,
Détzembert hordoz már magán minden ember.
Szellős vólna nagyon az ing 's a' paputs ma,
Bezzeg betsbe is van a' bunda 's a' kutsma.
A' vékony rokolyás leánynak 's a' pőre
Gatyájú legénynek borzad minden szőre.
A' farkasok, medvék, rókák hébe hóba

A' sűrű erdőbe mennek prédálóba.
A' többi állatok merűlvén álomba
Alusznak az ősszel készített alomba.
A' madarak' nagyobb része el útaza,
Tsak veréb, tsak varjú maradt ide haza.
Az is a' városhoz közelebb szivárog,
'S a' disznó-torokba öröm nótát károg.
Komor minden, minden szomorúnak tetszik,
Mihelyt a' tél' borzas tsillaga fel tetszik:
Mindent öszve bádgyaszt és puhít ostoba
Levegő egével a' bé-fűtött szoba. —
Tsupán az örvendő Fársáng' víg zászlója
Lett az el-zsibbadt szív' meg-vígasztalója.
Melly víg kiáltással fel emelvén fejét
Ugrál az új havon, nem találja helyét.
Öltözik magára sok féle maskarát,
Ugrós kozák tántzra billegteti farát.
Víg ebédeket tart terített asztalán,
Markába petsenye, kulats az oldalán.
Tántzos szobájába víg muzsikát penget,
Kurjongat, 's a' búnak jó 'tszakát izenget.
Szánkáz, 's esik néha ollyan is a' szánba,
A' millyent nem igen tennének Románba.
Követi sok gavar, tsirippol utánna
Sok dáma, ki három férjet is kívánna. —
Balgatag nagy világ! ez é a' múlatság,
A' mellyet únalom követ és fáradság?
Ez é a' múlatság? a' mellynek utánna
A' test még eggy másik múlatást kívánna;
Hogy vissza nyerhesse azt az állapotot,
A' mellybe addig vólt, míg még nem múlatott.
Lármás vígasságok, eltikkasztó bálok,
Bennetek melly kevés örömöt találok!
Adnak é a' magát meg-únt természetnek
Újulást, a' mellyek ezekből születnek:
A' sok szófi beszéd, ki-tsapongó Ámor,
Komor álmatlanság, harmad napi mámor?
Múlattat é ollyan mis más gyülekezet,
Mellyet oda tántz, bor, 's nem barátság vezet?
Mert kit baráttá tesz a' bál' tántza 's bora,
Az nem barát; hanem tsak pajtás 's tzimbora.
De a' tántz? . Hát úgy jő vissza egésségünk,

Ha előbb a' tántzba el vész frisseségünk?
'S úgy vídít meg a' bor, ha délig hortyogva
Fekszünk krápulába virradtától fogva?
Úgy megy majd gyomrunkba jól a' concoctio,
Ha mind dosztig esszük a' bálba, a' mi jó?
Igaz, van retzipe: meg-terhelt és heves
Gyomrunknak új erőt ád a' korhel leves;
'S a' nem alvás után jól esik az álom,
Lehet más nap estig aludni. — Sajnálom! —
Osztán a' bál nem áll tsupán dobzódásba,
Evésbe, ivásba, tántzba, ugrálásba:
Ha az ember magát illyekbe nem ártja,
Van dáma beszéllni, van játszani kártya. —
Igaz: de ezekért mennyi esztelenek
Eggymásnak kőtséget 's lármát szereztenek?
Mit ér a' kártya-pénz? kétséges nyereség.
Mit ér a' bál-dáma? másé a' feleség.
'S a' fülekbe illy szó mennyiszer ütközött
A' dámázók között 's a' kártyázók között:
„Ní a' huntzfut tőlem Trészit el ragadta! —
„Hiszen nem is Pikket adott az[eb] atta! —
'S ez a' szép múlatság így mégyen előre
Lármáról szitokra 's végre gyíklesőre. —
De hagyjuk el; 's a' Bál-istent ne gúnyoljuk,
Mert a' nagy világnak orrát fel borsoljuk.
Hagyjuk el; már is sok Bál' papja 's nimfája
Szentség törő Muzsám' excommunikálja.
Sok ifjú Gavallér öszve szid engemet,
'S ki veti a' kaput' zsebjéből könyvemet.
Sok módi Kisasszony mint paraszt verseket
A' toalettéről le szórja ezeket. —
De méltóztassanak meg engedni kérem,
Hogy ezt az uriás lármát nem dítsérem.
Reménylem: az Urak többet is találnak,
A' kik nem hajtottak még térdet a' Bálnak. —
Vojtára, langauszra, puntsra nem mehetek,
Két barátom van itt, vélek beszéllgetek.
Szerelmeskedni is Póppal vagy Gesznerrel
Jobb' szeretek mint ott sok kotyfity stutzerrel.

198. A' Nyár

A' nap kettőztetvén hév tüzét a' Rákon,
Magossan tündöklik a' hideg klímákon.
Hevűl a' Neméa' sárga oroszlányja,
Mert súgárit a' nap rá közelről hányja.
Vévén a' Szírius tőle melegséget,
Tüzes tsillagával minden határt éget:
'S mihelyt dögleletes fényű tsillagzatja
Magát a' rá fordult égen ki mutatja:
Azonnal a' tavasz' szépségi hervadnak,
A' kies ligetek, mezők el fonnyadnak.
A' tőle meg-aszalt természetnek szomja
A' rétek' haldokló virágit le nyomja.
Le konyúl a' beteg liliom 's tulipánt,
Mellyeket belől eggy száraz hektika bánt.
Illatos kebelek Flórához temjénez,
Hogy könyörűljön már beteg seregén ez.
Néki alázatos szárok' meg hajlítják,
Az újító esőt nyílt szájjal áhítják.
El is jön az eső néha nagy felhővel,
De széllel, dörgéssel, villámmal 's mennykővel.
A' forgó szél öszve tördeli a fákat,,
El sodorja a' szép vetést és plántákat.
A' rohanó zápor a' rétet el mossa,
A' virágok' nemző részit le tsapdossa.
A' tüzes mennydörgés minden szívet gyötör,
A' lángozó mennykő minden felé ront, tör.
Kopog a' jég-eső, tördel mindeneket,
Mind potsékká tészi a' szántó földeket.
De mihelyt a' setét felhők el repűlnek,
A' haragos egek ismét ki derűlnek.
A' mosdott nap eggy fél felhőre könyököl,
A' meg szűrt áerben vídámon tündököl.
Szépen villogtatja a' szagos rétekben,
Apró képetskéjit a' kristály tseppekben.
A' meg éledt barmok 's vadak ugrándoznak,
A' víg madarakkal az erdők hangoznak. —
Eggy illy hűs esőért mennyit sohajtozott,
A' kit az izzadság és por bé sározott.
A' ki lankadt karral vonta már kaszáját,

Beg édes örömmel kezdi most munkáját.
Beg ártatlan élet, be' kedves nyúgalom,
Mellynek meg sózója a' munka 's szorgalom.
Óh, be' kedves álom, melly az el fáradott
Inaknak szükséges meg tágúlást adott! —
Be' jól esik a' szűk étel, ha eleve
A' munkás gyomrába minden vérré leve.
Ti, kiknek nem édes sem álom, sem étel,
Lássátok, millyen jó ez a' dolog-tétel.
Ti puhák, a' gyepre fekünni sem mertek,
Sőt a' lágy párnán is sziszegve hevertek.
Páva módon fénylő baglyok, kik módiból
Éjtszakát tsináltok a' nap' órájiból;
Ti el puhúlt testtel ürögtök forogtok,
Vagy egész nap estig ájúltan hortyogtok.
Mikor öszve főttök a' forró dunyhába,
Érzésetek zsibbadt, agyvelőtök kába.
Finnyás henyék, kiknek a' has istenetek,
Herék, kik tsak azért éltek, hogy egyetek.
Hány fogásba esett jó ízűn eggy falat,
Hogy hasfájás nem jött reátok az alatt?
'S a' munkás kenyerét, sajtját elő veszi:
Délbe, estve, mindég jó ízűen eszi;
Tiszta forrás vízzel enyhűl igaz szomja:
Mikor fejeteket a' sok bor el nyomja.
Így mikor sok kintsbe áll néktek a' halál:
Ő eggy napi számból új életre talál.
'S mikor nyavalyák közt henyél a' negédes:
Néki a' munka közt éte, álma édes. — —
Te szegény arató, ki uradnak a' nagy
Szerentsét irígyled, hallgass: boldogabb vagy!

199. Az Ősz [III.]

Szeptember

Már a' víg szüretnek örűl minden ember,
Mellyel örvendeztet bennünket Szeptember.
Októbert olly formán bíztatja előre,
Hogy nektár lesz a' bor, és máslás a' lőre.

Setétűl a' setét gohér a' vesszőkön,
Barna színt vér vissza a' többi szőlőkön;
A' mellyeknek által világló kristályja
A' nézőt már édes nektárral kínálja.
Rajtok királyságot mutogatni akar
A' veres bársonyba kevélykedő bakar.
A' sárgálló almák, a' piros körtvélyek
Le görbedt anyjoknak emlőjén kevélyek.
Fája alatt hever a' főtt berekenye,
A' kövér noszpolya, a' borzas gesztenye.
Meg terhelte az ősz a' fáknak ágait,
Vastagon rá fűzte gazdag áldásait.
Tsak az a' baj, hogy már hűvösök a' szelek,
Néha eggy kis hideg és dér is jár velek.
Mert már a' Mértéket hogy Fébus el érte,
A' napot az éjjel egyenlőnek mérte.

De még is barátom jer, ha ki sétálunk,
Az őszben is elég örömöt találunk.
Ha nints is olly pompás, mint a' víg kikelet,
De még is sok részben ditsekszik e' felett.
Van édes szőlője, van szagos gyümöltse,
Mellyel a' sétáló' kebelét meg töltse.
Ha a' szép virág is ollyan kedves maga;
Hát a' gyümölts, mellynek íze is van 's szaga?
Az ugyan ébreszti, de tsak látásunkat,
Ez ízlésünket is, 's véle szaglásunkat.
És így ha a' tavasz a' leg gyönyörűbb rész,
Az ősz meg leg jobb is, leg gyönyörűbb is lész.
Levegő ege is dél után enyhesebb,
A' szent Mihály' nyara most leg kellemesebb.
Van a' hegyen eggy kis szőlőm és szilvásom,
Itt esik illyenkor leg szebb múlatásom.
De ha te sem sajnálsz vélem meg jelenni,
Ez a' gyönyörűség kétszeres fog lenni.
Eszünk körtvélyt, almát, 's barna gohérokat,
Nem irígylünk semmi rakott asztalokat.

Október

Már hát el érkezett a' víg Október is,
Melly után sohajtott Bakhus ezerszer is.
Itt van a' víg szüret, 's mustos kádja körűl

A' szüretelőknek víg tábora örűl.
Mellybe hordogatja a' meg-ért szőlőket,
Víg tántzal 's lármával nyomja benne őket.
Kellemes zúgással omlanak tseppjeik,
Jó kedvel bíztatnak zavaros leveik.
A' sajtó örvendő lármával tsikorog,
Oldalán a' piros nektár zúgva tsorog.
A' lutskos parasztok szurtos képpel járnak,
Néki néki mennek a' tele sajtárnak.
Az ideit szűrik, isszák a' tavalyit,
Jövő esztendőre tartják majd a' mait.
Az újnak örűlnek, 's ótól kurjongatnak,
Mert markokba telyes kulatsot forgatnak.
Tántorgó lábokkal és reszkető kézzel,
Még is sok hordókat töltnek meg mustmézzel.
'S míg a' zúgó léhón le felé foly a' must,
Az alatt a' hordó mellett isznak víg tust.
Haragszik a' gyermek Bakhus a' hordóba,
Míg eggy részét ki nem szedik a' lopóba.
Mérgébe tajtékját túrja a' szájára,
Ki üti fenekét, 's el fut utóljára.

Kapj az általaghoz, ne szégyenld barátom,
Ne szégyenld; látd én is a' számat nem tátom.
Gyönyörű munka ez, ha színte lutskos is,
Örömmel nyúl ehhez a' paszamántos is.
Még must korába is a' bor víggá tészen,
'S minden reá-tartást a' szívből el vészen.
Hát ha még férjfi kort érhet a' hordóba,
'S mint királyi székbe ki száll a' kantsóba?
Melly édesen pezseg! már előre látom,
Melly vígakká tészen ő akkor, barátom! —
Idvez légy Liéus, jóltévő Istenség!
Te tőled szívünkből fut a' kedvetlenség,
Te a' barátságot 's örömöt érleled:
Légy jó! ím kezet fog az ember te veled.

November

El jött már November' didergő hónapja,
Hideg szele a' fák' ágait meg tsapja.
Meg halva el hullnak a' sárga levelek,

Játszadoznak vélek a kegyetlen szelek.
Az ajtónál álló télnek hideg zúzza
A' zőld ligeteket 's mezőket meg nyúzza.
Hideg eső tsorog, tsepeg egész éjjel,
A' fázékony Auszter havat is hány széllyel.
A' borongós égnek sűrű felhőzése
Házba zárt szívünknek kedvetlenedése.

Jer barátom, minden únalmat űzzünk el
Az új boron vídám beszéllgetésünkkel:
Van elég gesztenye, van elég noszpolya,
Van dió; mellyik kell? mind jó bor-kortsolya.
A' gesztenye még is jobb lesz a' diónál,
Rakással süssük majd itt a' kandallónál.
Az az orros kantsó megint jár közöttünk,
Tudod, mint tegnap is, mikor haza jöttünk.
Még ugyan a' borom nem forrt ki egésszen,
De semmi; potomra minek heverésszen?
Most még jobban esik, mert édes valóba,
'S külömben sem látszik színe a' kantsóba.
És ha az elsőtől még kedved nem dúzzad,
A' másik kantsót is köröm hegyig húzzad.
Magam is így fogok te utánnad tenni:
Törik, szakad, még is vígan kell ma lenni.
Vígan ma barátom! és ha pitizálunk,
Mantziról is eggy két sort dallarizálunk.
'S ki tudja? hát ha még tántzot is kell várni?
'S hatos minétet is fogunk ketten járni?
Neveted? de több is történhetik itt még:
Bolond az, barátom, a' ki okos mindég!
Le kell a mord képet néha néha tenni.
'S ha ennyi hívságra nem fogunk is menni:
Jer legalább minden únalmat űzzünk el
Az új boron vídám beszéllgetésünkkel!

200. Az Estve [II.]

A' Napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a' szép Enyészet ajtaja.
Haldokló sugári halavánnyá lésznek,
Pirult horizonunk alatt el enyésznek.

Az aranyos felhők tetején le festve
Mosolyog a' híves szárnyon járó Estve;
Mellynek ujj élettel bíztató harmattya
Gyöngy tsepjeit a' nyílt rosákba hullattya.
A' madarkák meg hűlt fészkeik szélein
Szunnyadnak bútsúzó nótájok rengyein.
Szomorún hangitsál fészkén a' patsirta:
Feljebb tsak a danló Fülemüle birta.
A' vadak 's Farkasok űlnek szenderedve,
Barlangjába mordul bömböl a' bús Medve.
Ah ti tsendes szellők fúvallati jertek!
Jertek füleimbe ti édes Concertek;
Mártsátok örömbe szomorú lelkemet;
A' ti nyájasságtok minden bút el temet.
Lengjetek oh nyájas Zefirkék, lengjetek,
Lankadt kebelembe életet öntsetek!
Míg érzek, míg szollok, egy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellett.
Suhogó szárnyain a' fák árnyékinál
Egy fű szerszámozott Theatrumot tsinál,
Mellybe a' Gratiák örömmel repűlnek,
A gyönyörűségnek lágy karjain űlnek.
A' tsendes bereknek barna rajzolattya
Magát a' Hóld' rezgő fényénél ingattya.
Egy szóval, e' tsendes melankholiának
Kies rejtekei örömre nyílának.
Késs még borzasztó éjj komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal:
Úgyis e' Világba semmi részem nintsen
Melly bádgyadtt Lelkemre megnyúgovást hintsen.
Mikor a' Világnak Lármáját sokallom,
Kevélynek, fösvénynek tsörtetését hallom.
Mikor az Emberek körűltem sibongnak,
'S Kényjektől részegenn, eggymásba tolongnak.
Bódult emberi Nem! hát szabad Létedre
Mért vertél Zárbékót tulajdon kezedre.
Tiéd vólt ez a' főld tiéd vólt egészenn,
Mellyből most a' Kevély 's fösvény Dézsmát vészen.
Mért szabtál hát Határt önn fiaid között,
Ládd é, már eggymástól mind megkülönözött.
Az enyém a' tiéd mennyi lármát szűle,
Miólta a' miénk nevezet előle.

Hajdan a' termő főld, míg birtokká nem vált,
Per és lárma nélkűl annyi embert táplált.
'S többet; mert még akkor a' Had és Veszettség
Mérgétől nem veszett annyi sok Nemzetség.
Nem vólt még koldússa akkor a' Törvénynek,
Nem született senki gazdagnak szegénynek,
Az igazságtévő Határkő és Halom,
A' másét bántani nem hagyó Tilalom,
Nem adott még okot annyi sok Lármára
Mert az Elégség vólt mindennek határa.
Nem állott vólt még ki a' kevély Uraság,
Hogy törvényt hallgasson tőle a' Szolgaság.
'S rozskenyérhéjjból is Karátsonyja legyen,
Hogy az Úr Tortátát 's Pástétomot egyen.
Nem bírt még a' Király 20, 30 milliót
Nem tsikart ki tőlök dézsmát és portziót,
Mellyből boldogokká tudja őket tenni,
Azaz, — Tonkin Fészket legyen miből venni.
Nem bújt el a' fösvény több Embertársától,
Hogy mentt legyen pénze a' Haramiától,
A' kit tán Tolvajjá a' tolvaj Világ tett,
Mert gonosz Erkőlttsel senki sem született.
Nem is Tsuda! mert már a' Rétek árkolva,
És a' Mezők körűl vagynak barázdolva.
Az erdők tilalmas Korlát köztt állanak,
Hogy bennek az Urak Vadai lakjanak.
A' Vizek a' szegény Emberekre nézve
Tőlök munkált fákkal el vagynak pétzézve.
Te vagy még egyedűl, óh arany Hóldvilág!
Mellyre Donátziót nem hozott a' Világ.
Te vagy még, Éltető Levegő! a' mellyenn,
Indsenéri Duktus nem járt semmi hellyenn.
'S tégedet, óh legszebb hangú Szimfónia!
Ingyenn hallgathat még minden ember' fia.
'S titeket, oh édes Kontzerti Hangzások,
Hallhatnak a' szegény Pásztorok 's Munkások:
Mikor a' Mesterség' gyáva Hangjainál
A' részeg nagy világ fárasztó Bált tsinál.
Óh áldott Természet! óh tsak te vagy nékem
Az a' te tőled nyert birtokom 's Vidékem,
Mellynek én örökös főldes Ura lettem,
Mihelyt te általad embernek születtem.

201. Az Álom [II.]

Boldogok azok, a' kik úgy alusznak, hogy többé fel nem ébrednek. Sőt ez a' kívánságom is haszontalan, ha az álmodozások ostromolják a' sírhalmokat.
Préd. 3: 19, 20, 21.

Jön az álom, 's mindent pihenésre hajta,
Az éjjelnek barna palástja van rajta.
Be borítja véle a' földet 's az eget,
Alolla altató mák olajt tsepeget,
Mellynek hűs balsama a' benne feredett
Szem héjjaknak édes nyugovást engedett.
Lágy karjain fáradt érzékenységinket
Ringatja 's egy másik világba tesz minket,
Hol sok ezer képpel elménk jádtzódtattya
Valóság képébe tűnő ábrázattya.
Most az öröm arany hegyeit ígéri,
Az áldás javait bő marokkal méri,
Majd a' félelemmel rettenti lelkünket
'S a' kétség szélére viszi életünket.
De akár mint tűnik képzelődésünkbe,
Valódi örömöt terjeszt ő szívünkbe;
Apolgató karral kötésink fel oldja,
El lankadt erőnkhöz ujj erejét toldja,
Meg tört érzésinket simíttya kezével
Ujj életre hozván gyógyító mézével,
A terhes gondokat rab lántzához fűzi,
Szívünkből a Léthe' partyaira űzi.
Mint hogy a' Világi bajoknak érzése
Éltünknek leg nagyobb terhe 's szenvedése,
A halálnak képét őltözvén magára,
Bennünket hóltakká tészen utollyára.
Úgy vagyon: hóltakká tészen, és hogy élünk,
Tsak egy kis szuszogás hiteti el vélünk.
Óh mikor szűnik meg e' kis szuszogás is,
Mikor alszik el még maga az alvás is?
Mikor száll testemre az a' vég Nyúgalom,
A' mellyel örökre biztat a' sír halom?
Óh halál! a' szelíd álomnak Testvére,
Mikor vettz örök zárt szemem fedelére?

Hogy a' semmiségbe testem vissza szállyon,
'S belőllem tsak eggy por, és tsak eggy név vállyon?
Igen is! mind ez az a' mit a' sors adhat,
Te tőled belőllünk egyéb nem maradhat,
És a' melly sok pompát a' hólt körűl látok,
Tsak festett nyoszolya 's hímes superlátok.
Ez örök álomba úgy fogunk aludni,
Hogy arról magunk sem fogunk semmit tudni,
És a' mit beszélnek a' halottak felől,
Hogy holmit tsinálnak még sírjokonn belől,
Azok az élőknek setétes álmai,
Mert tsendesek minden hóltak alvásai.
Alusznak ők méllyen, mi pedig kik élünk,
Ő róllok álmokat látunk és beszéllünk.
Alusznak — ? De ugyan lehet é az álom?
'S ha álom, mibenn áll? — én fel nem találom.
Hiszen semmivé lesz, a' mi semmi vala,
Az az: földdé válik testünknek por fala;
Előbb eggy büszhödtség bálvánnyává lészen,
Bomlani kezdenek a' részek egésszenn,
A' folyó, — a' könnyebb magát fellyebb vonnya,
's A' göröngy közt marad tsak a' Skeletonnya,
Ez is nem sokára, bár atzél vólna is,
Eggy rakás agyaggá változik maga is;
Az olajos részek az Aërbe mennek,
's Sírjok körül Lidértz formába jelennek;
A' sós és a' kövér részettskék meg gyűlvén
Föld' színén maradnak; 's öszve eggyesűlvén,
Azokat fel szívják a' fűnek gyökeri,
Mellyből az a' kövér nedvességet nyeri.
Mert lám a' Papnakis kövér a tinója,
Ha temető kertben van a' kaszállója,,
Sőt a' Bánát, a' melly ember vérrel ázott,
's A' mellyet a' Magyar 's Török test trágyázott,
Olly zsíros füvet tart hogy meg érezheti
Szagát sok büszke ló 's el nem szenvedheti.
Így lesz az élőből földi és ásvány rész,
A' földi részekből plánta 's növevény lész,
Mellyet ha az élő állatok meg esznek,
Belőlle magoknak lételt 's növést vesznek.
Így aluszunk mi! — de vigyáz a' természet,
'S nintsen munkáiban hízak és enyészet;

Pontos forgásának örök karikája
Eggynek el fogytával másikát táplállya. —
Mi vóltam magam is, míg meg nem születtem,
Míg fűből 's állatból e' testet nem vettem?
Aludtam méllyenn a' tsendesség ölébenn
A' magam nem tudás tsendes éjjelébenn;
Még a' Természetből, mint eggy annak meg hólt
Részettskéje, akkor ki nem fejlettem vólt;
Így fogok bomlani újonnan beléje,
Mint annak eggy pitziny meg hólt részetskéje.
A' koporsó utánn éppenn azt képzelem,
A' mi Böltsőm előtt történt vala velem:
Aluszom, jó álom, mihelyt el enyészek,
'S élőből eggy rakás Minerálé lészek.

202. A' tengeri háború

Bé borúl hírtelen a' nap' nyájas fényje,
Elzárván a' setét felhők' szövevényje,
Mellyeket a' gyors szél felvévén hátára,
Nyargal véle az ég' felsőbb határára.
Megborzad a' setét tenger, mivel hallja
Melly bús hangon mormol a' réműlt ég' alja.
A' megszakadt zápor özönnel töltődik,
A' tenger sikoltó zúgással verődik.
Le rohan a' felhő megnyílt tsatornával,
Eggyesűl a' tenger' atyafi habjával.
Közte az ellobbant villámok látszanak,
A' tüzes mennykövek pattogva húllanak.
Rá dördűl a' felhők' fegyveres tárházza,
Az égnek mind a' két sarkait meg rázza.
A' darab felhők közt dübögve dörömböl,
A' meg rendűlt tenger' torka mind rá bömböl.
A' szelek halomnyi habokat görgetnek,
Mindenikbe eggy eggy halált hempelygetnek:
Most a' hajót ollyan magosra fel tolják,
Hogy már az árbotzfák a' hóldat korholják;
Majd köztök a' hajó olly méllységbe tsúszik,
Hogy a' Perzefone' feje felett úszik.
Tsikorog a' kötél, az árbotzfa törik,
Kötésit a' dühös habok öszve törik.

Az eget verdesi a' jajszó századja,
Mellyre az a' választ mennykövesen adja.
A' halál kevélyen nyargal a' habokon,
Nyilait ordítva szórja el azokon.
Az írtózás véle, a' kék rettegéssel,
A' sárga félelem-'s kétségbeeséssel,
Denevér szárnyakon repdesnek itt széllyel,
Szörnyebbekké tévén e' nappali éjjel.
Eggyik tsupa néma, más tsak a' jajt szólja,
Remegő szavait ketté darabolja,
Némellyik sír, ordít őröngő lármával,
Némellyik tsak piheg, nem bírván magával.

Az alatt lobbannak a' szörnyű villámok,
A' rettentő tüzek hullnak, nintsen számok.
Ropog a' ki-pattant mennykő és le görög,
Az égnek meg-rendűlt sarka hosszan dörög.
Sikoltnak Éolus' dühös seregei,
Nagy tsatát kevernek vad forgó szelei.
Újabb zavarodás lázzad a' tengeren,
Verődnek a' habok eggymáshoz ezeren.

Meg érzi Neptúnus, meg jelentvén néki
Híg palotájának le-húllt omladéki.
Ki üti a fejét, széllyel tekint várán,
Hát látja a' szörnyű pusztúlást határán:
Néki mindjárt, öszve hívja a' szeleket,
'S meg dorgálván őket 's dühös vezérjeket
Jól meg eggyengeti őket tridensével;
Így mind haza felé ereszti békével.

Akkor nyájas színnel fel űl szekerébe,
Triton és Nimfáji mennek seregébe,
Kikkel eggyütt e' vad tengert tsilapítja,
'S a' fel-duzzadt habok' hátait símítja.
Azok alázatos kérelemhez nyúlnak,
'S hízelkedve urok' lábához borúlnak. —
Szakadoz a' felhők' setétes kárpitja,
Az el-zárt egeknek kékségét meg nyitja.
A' nap a' felhőkből ki derítvén fényjét,
Édesen bíztatja a' vizek' örvényjét.
Végre minden felhők messze el enyésznek,

A' ki-derűlt egek már telyes fényt vésznek,
'S meg mutatja a' nap a' fellegek megett
Az égnek a' földet, 's a' földnek az eget. —

Így beszélte végig, újítván félelmét,
Ama gazdag hajós saját veszedelmét.
Még akkor is lutskos vala a' ruhája,
Ábrázatján űlt még a' halál' formája,
'S kétségbeesését tsak az enyhítette,
Hogy kintsét elvesztvén magát meg menthette.
Irtózva tekíntett még egyszer útjára,
Meg rázkódott, 's ekként szóllott utóljára:

Halász! te ez odvas fűzfa' árnyékában,
E' magános sziget' fövenyes partjában
Bóldog szegénységben éled világodat,
Áldott tsendességgel várod halálodat;
Mellyet én aggódó gond közt siettetek,
'S a' tenger' rémítő habjain kergetek. —
Jámbor öreg! millyen érzékenyen veszem
E' kenyérkét tőled, mellyet sírva eszem.
Melly nyúgodva űlök zsombokos párnádon,
A' zűrzavart kívűl látván kalyibádon.
És bár sokat érő kintseim vesztek el:
Nem kereskedem már, 's innen nem megyek el.

Így szólott a' kalmár, 's a' halász' kezeit
Meg fogván, rá sűrűn hullatta könnyeit.
Mellyre a' bőlts öreg ekképen felele:
Édes uram! mit is értél eddig vele?
Mit használt, hogy kintsed' öszve gyűlytögetted,
Ha rettegtél, 's semmi hasznát nem vehetted?
Fáradságos élet, aggódás és halál
Vólt szűntelen társad, míg dús kalmár valál.
Mit ér úgy az élet, ha tsendességünk nints?
Mit ér az elégség nélkűl ákarmi kints?
Bolondság! — Az ember kevéssel meg éri,
Mihelyt kívánságát szükségéhez méri.
De ez a' majmoknak leg kevélyebb fajja
Szívével az egész világot fel falja.
S meg nem elégedvén minden Állatokkal,
Még ember társát is bírni vágy azokkal.
Így tészi az ember az embert szegénnyé,

Mihelyt a' kevélység válik szent törvénnyé;
'S mihelyt a' fagy ellen készített ruhára
Paszamántnak is kell hágni utóljára. —
Uram! te miólta sok tengert próbáltál,
Gályádon sok féle portékát találtál,
Mellyért te nem szántál szorúlni deszkára,
Az emberek pedig koldús tarisznyára,
Mond meg nékem; vólt é eggy meg-külömbözött
Szükséges portéka annyi árúk között,
Melly nélkűl az ember boldog nem lehetne;
Ha a' mennyi szükség, tsak annyit szeretne?
Vólt é száz közűl eggy? Vállat vonítsz látom:
Egyenességedet betsűlöm, barátom!
Ah! meg érdemli ez, hogy barátod legyek,
'S elődbe eggy szíves tanátsot is tegyek.
A' haboktól maradt még annyi jószágod,
Hogy abból boldogúl élheted világod':
Élj magadnak már most 's tulajdon házadnak.
Hazádnak munkálkodj, és ember-társadnak.
Ha én e' tsekélyből vígan el élhetek,
'S még a' gazdaggal is látod jól tehetek:
M'ért nem élhetnél te a' többől mint eggy bőlts?
Tsak haszontalanra 's rosszra soha se kőlts.
Soha sem jóltévőbb a' dúzs, mint a' szegény;
Tsakhogy többet adhat, mint a' szegény legény.
Néha még többet tesz a' nyomorúlt körűl,
Ha rajta eggy másik nyomorúlt könyörűl.
Többet eggy kis kenyér, 's eggy vígasztaló szó;
Mint a' gazdag kézből nyújtott panaszos jó.
Bóldog lehetsz tehát; tsak jó ember legyél,
Vígan 's mértékkel élj, szeress és jól tegyél. —
E' szókra a' kalmár szemét felemelte,
Térdére két könnyet ejtett, 's ezt felelte:
Öregem! barátom! jer el te is velem,
Elvesztett kintsemet te benned fel lelem.
Hadd fizessem vissza jótéteményedet,
Hóltig barátomnak tartalak tégedet. —

Ekkor kezet fogtak szíves tsókolással,
'S még az nap' a' parton maradtak eggymással.
A' halász búsabban vált meg kunyhójától
Másnap, mint a' kalmár Neptún' országától.

203. Magyar! Hajnal hasad! [II.]

Vígadj, Magyar haza! 's meg ne tagadd tömött
Javaidtól azt a' valódi örömöt,
A mellyért víg hanggal ekhózik a' Mátra,
Az egész országban harsogó vivátra.
Vége van már, vége a' hajdani gyásznak,
Le hasadoztak már a' fekete vásznak,
Mellyeket a' fényes világosság előtt
A' hajdani idők' mostohás keze szőtt.
Az el tépett gyásznak rongyainál fogva
Tündöklik eggy nyájas hajnal mosolyogva.
Setét vőlgyeinkre súgárit ereszti,
Mellyel a' meg rögzött vak homályt széllyeszti.
Bíztatja hazánkat vídámító képe;
Hogy már a' Magyarok' napja is ki lépe.
'S rövid időn fel hág egünk' Délpontjára,
Hogy világosságot hintsen valahára.

Kelj fel azért, Magyar! álmodból serkenj fel,
Már ortzáidra süt e' nyájas égi jel.
Kelj fel! 's Ázsiai Múzsáddal köszöntsed,
Elibe háláló indúlatid öntsed.
Örvendj, hogy elmúlván a' setét éjtszaka,
Meg nyílt a' napkelet' bársonyos ablaka.
Az által eggy kövér reménység táplálhat,
Hogy még napod fényes delére fel szállhat.
Lesz még a' Magyarnak ollyan ditső neve,
A' millyen vólt a' Márs' mezején eleve.
'S még azok is laurust fűznek magyarinkra,
Kik most finnyás órral néznek hérósinkra.

Idvez légy, szép hajnal! ragyogtasd fáklyádat,
Víg egünkön mutasd mosolygó ortzádat.
Jer! ímé Nimfái már a' víg Dunának
Elődbe koszorús fővel indúlának. —

Ezt minap eggy jámbor Magyar énekelte;
S benne a' huszadik századot képzelte.
Ne is félj, óh Magyar! talám akkorára
Boldogabb Nap jön fel reád valahára
'S a' ki mérget forral Hazádnak ellene
Megveri a' Magyar Seregek Istene.

204. [Mindég közel van a' Halál] [II.]

Ember! olly ösztövér remény is hízlalhat,
Hogy a' ki még ma él, hólnap meg nem halhat?
Hát ha az egésség 's az erő jár veled,
Bízhattz és a halált még meszsze képzeled?
Illy édes álmokkal ne tsalogasd magad,
Mert biztos örömid közt hamar el ragad.
Gyakran a' legnagyobb erők le roskadnak
'S ledűlt oszlopai ízekre szakadnak.
Mikor így az erőss a' földön fetrenge,
Minden bajon kívűl nyúgova a' gyenge.
Gyakorta sír halmot a gyenge Ifjaknak
A' Vénség reszkető erőtleni raknak.
Az Halálnak jöttét egy ember sem tudja,
Az erő 's a' szép szín gyakran el hazudja.
Mind ezek az Isten titkának házába
Sorra vagynak metzve Adamás táblába.
Ezt az emberi ész soha fel nem járja,
Bár minden titkoknak légyen nagy búvárja.
A' bizonyos, hogy meg kell halni mindennek
De szabott idejét ki tudhattya ennek.
Várhattya hát éltünk akármelyik pontya,
Hogy gyógyíthatatlan mérgét reánk ontya,
Mivel mint az árnyék, a' testet követi,
Kísér 's lábunk minden léptét számba veti,
El rejtett nyilait hordozzuk testünkkel,
Tsak halni készűlvénn hoszszú életünkkel.
Ennek leg kedvesebb 's vígabb pillantása
Amannak gyászos sírt édes álma ása;
Ez míg egésséges kövér testű vala,
Az halálnak tsak egy nagy prédát hízlala;
Amannak ortzái azért virágzának
Hogy légyen mit rágni a' Párkák fogának;
Ezt győzedelmének kellő közepébenn
Verte le az halál a' sír fenekébenn,
Amarra legédesbb reményei között
Nyilat örömének napjánn lövöldözött.
Azért bár az esett tagok reszketése,,
Bár az erőss vállak, 's lábak görbedése,
Bár a' száraz hurút 's koporsók szózatja

A' küszöbönn álló Halált nem ugatja,
Bár hó szín zászlóját az el aszott Vénség
Fejed pusztúlt Váránn nem lobogtattya még,
Ne ketsegtesd magad még is, hogy a' sírnak
Lakossai közzé még sokáig írnak,
Hanem tartsd magadat minden naponn készen,
Mintha készen volna már sírod egészen,
Annak szélénn állnál tántorgó lábakka!
Czézlozvánn az halál sok ezer nyilakkal.
Különben kár vólna magad rettenteni,
Gyönyörűségidet meg nem ereszteni.
Tréfaság egy illyen kétes félelemmel
Tsalódvánn sok jókat nézni bé hunt szemmel.
Élj vígan, játtzódván a' vígság keblébenn,
A' gyönyörűségek kies ligetébenn,
Légyen semmi gondod a' templomra 's Papra
Halaszd azt halálod előtt való Napra!

205. Az én vagyonom

Ugyan tehát mit érsz azzal,
'S mi hasznod e' munkába,
Hogy kintseid' nagy halmazzal
Gyűjtöd bé a' ládába?

A' te szivednek bálványja
Az epesztő fösvénység,
Gyötör a' pénz ragyogványja,
'S titkon öl a' szegénység.

Te a' királyok udvarát
Éhen, és szomjan lesed,
A' nagyok' tsalárd pitvarát
Szív szakadva keresed,

Mellyben azoknak lábait
Örvendezve tsókolod
'S ezzel hijjánosságait,
Érdemidnek pótolod.

Te nem sajnálsz mászni porba
'S másoknak rabja lenni,
Tsak hogy szabad légyen sorba
A' több rabokkal menni.

'S ekképen nyert érdemeid'
Ruháidra varratod,
Szólgaságod' szép jeleit
Azokon fitogatod.

A gazdag paszamántokkal
Láttatol jelenteni,
Hogy több paszamántosokkal
Tartozunk betsülleni.

Azért fellengős palotát
Rakatsz a' felhők között,
A' mellybe bíbort, 's tafotát
Az öt világ kötözött.

A' szegénytől grátziádat
Sok gráditsra emeled,
Tőle készült palotádat
Még magad is tiszteled. —

De légyen ez a' szerentse
Légyen tiéd, barátom!
Sorsom' ettől az ég mentse
(Menti is a' mint látom.)

Eggy helyhez nem kötelezem
Én gyönyörködésemet;
'S így magam le nem vetkezem
Szabados tetszésemet.

Minden a' mi tsak szépíti
Az egész természetet,
Bennem a' gondot enyhíti,
Ha rabszijjára vetett.

Az éneklő madarkákkal
A' szép napot tisztelem,
'S a' tsendes Etéziákkal
Élesztgetem kebelem'.

Ha sétálok, szép útamon
Liliomon sétálok,
'S kevélykedve a' Salamon'
Ditsőségén járkálok.

A hegyek' hűs forrásai
Lelkem' fel éleszthetik,
Ezt a' gazdagok' borai,
Óh ezt, ritkán tehetik.

Édes anya a' természet,
A' bujaság mostoha,
Ez leg többször el enyészett,
Az nem változik soha.

A' gyönyörűség karjait
Itt ki nyújtja énnekem,
'S pengetvén lantom' húrjait,
Édesíti énekem'!

206. Egy Bétsi Magyar Gavallér

BE' kedves Napjaim repdestek mellettem!
Be' vidám életem volt régenten!
Mikor még a' márvány szívet is megvettem
Egy szótskán, egy kurta komplimenten: —
De most már kerűlnek, látom, az ollyak is,
Kik hajdan tiszteltek, 's imádtak is.
Úgy vagyon! kit tegnap bálványolt a' Dáma,
Szemeit gúnyolva hánnya rá ma.

Míg tsengett, míg pengett nálam a' sok tallér,
Míg szemfényt vesszthetett a' szuferint;
Vóltam a' Dámáknál kedves egy Gavallér,
Tiszteltek, imádtak módjok szerint: —
De most rám mindenik félszemmel hunyorgat,
Megvető nézéssel hátat forgat.
Úgy vagyon! bár tegnap ölbe' volt a' legény:
Láb alatt sem fér el ma, ha szegény.

Már ma a' szíveket kirakják vásárra.
Legjobbat vehet a' legpénzesebb;
Komisz lessz, 's rossz féle, ha óltsó az árra,
A' módi 's külföldi legbetsesebb: —
Így arany szerelmet aranyon vehetel,
Réz lessz, ha tsak rézzel fizetgetel.
Úgy vagyon! most aranyidőben kell élnünk,
A' mint peng, a' szerént kell reméllnünk.

207. Hány a' grátzia?

(Ausonius után.)

Tsak három vólt a' Grátzia:
De míg-tsak élt Rozália,
Négy vólt mindég a' Grátzia;
Most hogy meg hólt Rozália,
Három megínt a' Grátzia.

208. A' Szabadúlás

(Nitzéhez egy Kántzonetta Metasztazióból.)

Hála, sok tsábitásidnak,
Nitze! már megpihenek:
Egy szegényenn szánakoztak
Végtére az Istenek.

Érzem, érzem feloldatva
Tőreiből Lelkemet,
Nem álmodom valahára
Szabaddá lételemet.

Elaludtt már régi Tüzem,
Lelkem olly tsendes velem;
Hogy haragot nem lél bennem
Lárvának a' Szerelem.

Nem változik többé színem,
Mikor hallom Nevedet;
Nem dobog már többé szívem,
Mikor látlak tégedet.

Álmodok, de mind szűntelen
Álmomba' nem szemléllek:
Felserkenek, de elsőbenn
Nem terólad eszmélek.

Meszsze vagyok, 's viszsza megint
Nem óhajtlak ölembe:
Véled vagyok, 's kedvet vagy Kínt
Nem tsinálhatsz szívembe.

Szépségidet emlegetem,
Még sem gyengűlök jobban:
Kínaimra emlékezem,
Haragom még se lobban.

Meg nem háborodom mégis,
Ha előttem szemléllek:
Sőt szeretőtársammalis
Rólad gyakrann beszéllek.

Ám szívesenn hányd énnekem,
Ám kevélyen szemedet:
Megvetésed' fel sem veszem,
Fel sem veszem kedvedet.

Elmúltt szokott Birodalma
Rajtam szép Ajjakidnak;
Nem nyílik meg szívem' útja
Többé pillantásidnak.

Az, a' mi most örvendővé,
Vagy szomorúvá tészen,
Nem a' te jóságod többé,
Nem a' te Vétked lészen:

Mert tetszik nálad nélkűlis
Az Erdő, Mező, Halom;
Minden megúntt hely véled is
Szintúgy tsupa Únalom.

Hallgass igaz mondásomra:
Most is szépnek tartalak;
De nem úgy ám, hogy ne volna
Hozzád hasonló Alak,

És, — az Való meg ne sértsen, —
Most már olly Hibát láttam
Szép képedbe', mellyet régenn
Szépség gyanánt imádtam.

Mikor Nyilad' törtem széllyel:
Megvallom, bár szemérem,
Azt véltem, hogy szívem tört el,
'S tán Halálomat érem:

De szívéről a' sok Jajt, Bajt
Ki el kívánja vetni,
'S a' magáé lenni óhajt;
Mindent elszenvedhetni.

A' Lépbe, mellybe a' Madár
Véletlen esett bele,
A' Tollát is ott hagyja bár;
De szabaddá leszsz vele;

Elhúllt tollát kevés Nappal
Megnyeri mindenestől;
Okossá lessz a' Kár által,
Messze kerül a' Lestől.

Tudom, nem hiszed, hogy régi
Lángomat megoltottam;
Mert nem tudom elhallgatni,
'S már annyiszor mondottam:

Bennem az a' Természeti
Erő ontja szavait,
Melly szerént minden beszélli
Elmúltt baját, 's kinjait;

Így beszélli a' Katona
A' kegyetlen Hartzokat,
A Had utánn így mutatja
A' sok forradásokat;

Így mutatja, el oldatván,
A' rab, örömmel tele
A' kegyetlen Lántzot osztán,
Mellyet hajdan visele:

Beszéllek -- de megnyugtatni
Tsak magamat kívánom;
Beszéllek, — de fogsz é hinni,
Már azt nem sokat bánom;

Beszéllek, -- de nem kérdezem,
Azt millyennek ítéled?
S valyon tsendes vagy é, vagy nem,
Midőn beszéllek véled?

Én egy tsalfa szívtől, és te
Egy hívtől fogsz megválni
Nem tudom, előbb örömre
Mellyikünk fog találni?

Tudom, hogy olly hív Szerelmest
Nitze többé nem lelhet;
De más tsalfa Leányt a' rest
Keresőis ölelhet.

209. [Győzödelmi pompát . . .]

Győzödelmi pompát adnak a' halálnak
E' szomorú táblák, a' mellyek itt állnak
S Betűik, mellyeket a' halandók keze
Az emlékezetnek vágni igyekeze,
Azt mondják, hogy ezen főldnek darabjai
Gyászos tömlötzébe rejtettek rabjai;
Vagy pedig azoknak jajjaikról szólnak
Kik az ide rejtett hóltakért gyászolnak,
Szomorú szavakkal azt magyaráztatják,
Hogy őket is illyen sírba nyujtóztatják,
Hogy telyes erővel ámbár törekednek,
A' halál tőriből ki nem menekednek.
Mi hát az oka, hogy sok ember éltébe

Közelgető végét nem veszi eszébe,
Mi az oka, hogy az, a' ki sírba zárja
Barátját, magára a' halált nem várja
S mikor sírja felett szemeit ki sírja,
Eszébe is alig jut a' maga sírja,
Sőt bár hűlt tetemét zokogva öleli,
Hogy valaha ollyan lenne, nem képzeli?
Ki kísért sokakat a' hóltak hellyére,
Hogy ő is oda jut, nem fér a' fejébe.
Óh halandó, bizony szembe kötve játtzol,
Mivel magad előtt embernek nem láttzol,
Múlandóságodat így meg nem foghatod,
Mellynek igazságát kézzel tapogatod.
Óldd le szemeidről ezt a' szemfedelet:
Néked is véged lesz, mint másnak vége lett;
Sietnek éltednek szempillantásai,
Mint a' folyóvíznek nyargaló habjai,
Mint a' Saskeselyű repűl sebességgel
Így telnek napjaid el hirtelenséggel.
A' meg görbűlt vénség fonnyadt rántzainak,
A' kegyetlen halál fel vont nyilainak
Még a' kegyesség is, a' melly sokat tehet,
Késedelmet hozó akadály nem lehet.
Nem, ámbár minden nap százszor könyörögjél,
Mert a' mindenekkel köz koporsó el nyél.
Nem bánnak az Egek úgy a mai jókkal,
Mint amaz életbe fel ragadt Enókkal,
Nem jön le azoknak több tüzes szekere,
Hogy azt el nyerhetnéd, a' mit Illyés nyere.
Nem, és bár szívedbe légyen hív tisztelet,
Néked is véged lesz, mint másnak vége lett.
Ezek a' halálra vezető ösvények,
Mellyeken járnak a' földi jövevények,
A' mellyeken bizony mindnyájan, kik vagyunk,
Magunk után egyszer hűlt nyomokat hagyunk,
Már akár királyi méltóságban légyünk,
Akár a' kunyhóba kólduskenyért égyünk,
Akár erőtlenek légyünk, akár merő
Derekunkban lakjon Herculesi erő.
Hijjába nem lészünk Katonák, hijjába
Nem ülünk a' veszni induló gályába,
Mert nem tsak a' harczok vérengző mezeje

A' kegyetlen halál mulatozó hellye,
Nem tsak a' tengernek haragos habjai
Életünknek véget vethető okai:
Ezer az út, a' mely a' halálra vezet,
Ki beszéllésére nints elég nevezet.
Vólt é valaha oly város, a' melly mellett
Temető helynek is helyt adni [nem] kellett,
Sőt van é, a' melynek több vólna lakója,
Mint a' mennyi hóltat rejt el koporsója?
Ez innen hát hozzád, ember, a' felelet:
Néked is véged lesz, mint másnak vége lett.
Mindened el hagyod, a' mellynek életed
Gyönyörűségeit, míg élsz, köszönheted;
Itten kell hagyni a' drága örökséget,
Itten, ha férj vagy, a' kedves feleséget,
Ha lettél éltedbe gyermekek attyává,
Szerelmes gyermeked lesz gyászos árvává.
Rakás Aranyaid tőled el maradnak,
Csak egy öltönötskét 's egy oszlopot adnak,
Egy deszkából tsinált szomorú hajlékot,
Más veszi kezére a' több maradékot.
Így borítnak reád végre szemfedelet:
Néked is véged lesz, mint másnak vége lett.
Hogy ez így lesz, hidd el, mert a' bizonyítja,
Kinek hűlt testét e' sírhalom borítja,
Ki néked, utazó, bár meg némúlt szája,
E' magán tapasztalt dolgot prédikálja.
Halld meg, ki légyen, ki illyen intést teve
Hozzád, és szívedre légyen írva neve.
— — — — — kinek vólt hazája
Nagy Várad, a' Sebes Kőrös partja tája,
— — — — — — — — — — — [Zsuzsánna]
Szülei, a' kiknek viteték utánna
A' mennyei Lelkek boldog hazájába.
Életének — — — nyarába
— — — — — — kivel a' szeretet
Arany lántzaival egybe szerkesztetett,
A' kivel a' meddig éle szeretetbe,
— a vólt a' mező nyári öltözetbe.
— — — — — — kinek adta szívét,
Tisztelte másodszor mint szerelmes hívét,
Kivel vólt élete, míg az Úrnak tettzett,

A' Céres sarlója — — — — — — mettzett.
Ennek magzatihoz, míg vég bútsút vészen,
Rebegő nyelvével illy beszédet tészen:
Szerelmes — — — — - — a' míg még
Tőlled végsőképpen el nem venne az ég,
Jövel, hűltt karjaim gyenge szorítása,
Haldokló ajjakam anyai szóllása
Hadd találhassa meg hív szeretetedet,
Melly kedvessé tette nállam személyedet.
Reád, és életed szerelmes párjára,
— — — — — — tettző virágára,
Az egek harmatja kövér tseppel hulljon,
Hogy lankadt ortzátok ró'sája vidúljon.
Ti is — — — — — — — — — — — —
A' kikért éltemet nyujtani kívánnám,
Előttetek vég kép, míg el botsátnátok,
Szívem szeretetét hadd buzogja rátok.
Az egeknek rátok terjedő hatalma
Légyen élteteknek gyámola, 's óltalma,
Az árváknak Attya végyen védelmébe
Világi éltetek minden idejébe.
Eredj már, útazó, de emlékezz erre,
Hogy a' halál számot tart minden emberre,
Eredj, de maradjon nálad e' felelet:
Néked is véged lesz, mint másnak vége lett.

210. [Az emberi nemen . . .]

Az emberi nemen óh melly méltó jussal
Sírhat az érzékeny szív Heráklitussal!
Óh melly méltán lehet keserű könyveknek
Forrásivá válni a' síró szemeknek.
Méltán nem engednek véget a' nyögésnek
Sok bajai ezen Nemes Teremtésnek,
Mellyek számosabbak a' fövenyeknél is,
Többek a' mezőben lévő füveknél is.
Könnyebb számba venni a' tenger tseppjeit,
Könnyebb a' zöldellő fáknak leveleit,
Mint ezen kérdésre adni feleletet
Keserűvé a' mik teszik az életet.
Nem szóllok hát róllok, ezzel hogy bánatom

Nagyobb, hogy mint szólni tudnék, meg mutatom.
A' kissebb fájdalmak nyögnek és jajgatnak,
A' nagyobbak némák, bámúlva hallgatnak.
Ti temető hellyek gyászos sírhalmai,
Ti hóltaknak bennek heverő csontai,
Ti gyászos oszlopok, mellyeket a' hűség
Emelt, kiken írva van a' keserűség,
Légyetek hellyettem bőlts Prédikátorok,
Légyetek ékesen szólló Orátorok,
Mondjátok meg, hogy ti reátok tsorgának
Könny hullatásai sok édes Anyának!
Mutassátok meg az itt által menőknek:
Rajtatok oly fűvek mely számosan nőnek,
Mellyeket kóstolnak sok árvák annyaik
Szemeikből áradt könyv hullatásaik,
Mellyeket sok özvegy jajos párázatja
Meg nedvesít mikor hív férjét siratja.
Ne tagadjátok el, hogy bizony nagyon sok,
A' kikkel az égnek vagytok már adósok,
A' kiket az égnek mind viszsza kell adni,
Mikor az utolsó nap fel fog virradni.
Te a' többek között, óh siralom halma,
Mellybe temetve van sok árvák óltalma,
Te szólj 's add tudtára az itt útazónak,
Tartsa az életét hogy változandónak:
Javai, a' mellyek tsak addig tartanak,
Míg élünk, bennünket sokszor meg rontanak;
Mellyek, míg életünk van leg jobb korába,
Meg jelennek nállunk egy nem várt órába,
De ha egy kevéssé hanyatlik életünk,
Örömünk közzűl tsak eggyet sem lelhetünk,
'S azok, a' mellyekbe találtuk kedvünket,
Már akkor el hadják meg unt életünket,
Mint az olly madarak, a' mellyek nyárára
Hozzánk jőnek, de el mennek nem sokára,
El hadják földünket, messzire repűlnek,
Mihelyest az idők egy kevéssé hűlnek.
Minden gyönyörűség így szalad előllünk,
A' jó kedv, az öröm így tűnik el tőlünk.
Szóljad gyászos halom ez igazságokat,
Meg tanítván rájok az itt útazókat
Vagy mivel te nem tudsz szólni, e táblának,

A' melly állíttatott egy édes Anyának,
A' melly emeltetett az emlékezetnek
Kezei által a' buzgó szeretetnek,
Légy hív őrzője, hogy ebből meg tessék a'
Hogy ez élet tsak a' szerentse játéka;
Tartsd meg, hogy tudják meg, a' kik itt el mennek
E sírba hogy kinek tetemi pihennek.
— — — — — — az, ki ide tétetett,
Óh melly sok jó vele sírba temettetett.
Nemes — — — hűséges Atyának
És — — — — — — szerelmes Anyának
Hív gondviselése között neveltetett,
A' nemes lelkűség után vezettetett.
Ezek hűségeket, mivel mentek porba,
Maga köszöni már az égi táborba.
A' szeretet őtet — — — — — — hozta,
Hogy — — — — — — áldozta,
És páros életek míg az Úrnak tettzék,
A' meg ért gabonát — — — — — — metszék.
Most az ezt követő jajos esztendőbe
Esküdt férje ment a' gyászos temetőbe,
Így vált el egy mástól két szív, mely lett eggyé,
Mikor — — lőn siralmas özveggyé.
Fél esztendő vala, a' míg gyászosságba
Élt, már most férjével van a' Menny országba.
Illyen a' szív, a' mely igazán szerető:
Társától sokáig messze nem lehet ő.
A' míg az élőknek seregébenn éle
— nyarakat, teleket szemléle.
Számos esztendők, de óh bizony azoknak,
Kik halálán sírnak, nem láttzanak soknak.
Szerelmes magzati, titeket végtére
Hív hideg karjai meg ölelésére.
Rebegő nyelvének haldokló szózati
Titeket szóllítnak, kedves magzatjai.
Jertek ez egy két szót, melyet szól hozzátok,
Kegyes szívetekre híven fel írjátok!
— — — tudom, hogy veled a' bánat
Engem, hív anyádat, keservesen szánat,
Tudom, hogy jó szíved érettem hidegszik
Hogy a' koporsóba testemet szegezik.
De szűnjék bánatod; e' siralmas eset

Mert a' bőlts Istennek tettzéséből esett;
A' hatalmas Isten minden veszedelem
Ellen légyen néked őrizö védelem.
Szerelmes — — — kedves férjed párja
Szakad szemeidből gyöngy könyveid árja
Hogy árvává lettél; de bízzál, az egek
Szomorú szívedhez nem lesznek hidegek,
Mivel áldott férjnek bízálak kezére:
Én érettem a' lesz életed vezére.
Híven apolgassad kis unokáimat,
Így újjíthatod meg el múlt napjaimat.
— — — — — — forró hűségedért
Adják meg az egek a' meg érdemlett bért.
Bánatos árváim — — — most már
A veszély rajtatok második ízbe jár,
Mert könyves szemekkel ím meg hólt atyátok
Mellé temetitek szerelmes anyátok.
Már minden óltalom el dűlt mellőletek,
Ím! védelem nélkül maradt életetek,
De bízzatok, bizony a' siralmas árva
Előtt a' jó egek nintsenek bé zárva.
Úgy légyen intézve ifjú életetek,
Hogy mi meg hólt Szülék éljünk ti bennetek.
Menj el már utazó, de forgasd eszedbe,
A' mit utóljára mondok, életedbe:
Hogy nyomorúságos, kéttséges az élet,
Hogy bajra született, a' ki emberré lett.

211. [Vagyon egy olly tenger . . .]

Vagyon egy olly tenger ezen a' világon,
Mellynek feküvése van minden országon.
Bizonytalan ennek határa és partja,
Bátor bizonyosnak minden ember tartja.
Sok dúlás, zűrzavar keblébe rejtezett,
Benne a' Sirtesek fogtak mint egy kezet,
Darabos kősziklák lappanganak nálla,
Hová mint meg annyi Átlás teste szálla.
A' kegyetlen szelek rajta dühösködnek,
A' habok egy másra mászva erőlködnek,

Eurus felette Zefirust kergeti,
Austert Boreás nyomja 's fenyegeti.
A' nagy gályák rajta szinte úgy süllyednek,
Mint a' csónakotskák, ha szelek erednek.
Sokan alig mennek itten egy keveset
Mingyárt el merűlnek /: óh siralmas eset :/
Mások több ideig lebegnek felette,
De ha a' szél magát nékik eresztette,
Csak ugyan végtére ők is el merűlnek,
A' tenger vizének örvényébe dűlnek.
Ezen Tenger nevét ha tudni akarod:
Az élet; 's a' vizét magad is zavarod.
Lakosok számával hogy magát győzheti,
Minden ország tsupán ennek köszönheti.
Meddig tartson ennek széle, és határa,
Annak soha senki végére nem jára.
Mint meg annyi szél vész a' sok veszély ebben
A' veszedelmekkel meg rakott helyekben,
Mellybe még valahány hajók verődtenek,
Ízre porrá törvén el temetődtenek.
Viaskodnak ezen a' szelek egy mással,
Öszve tsapnak, vínak szörnyű tsikorgással,
Nints ezen békesség, nintsen nyúgodalom,
Uralkodik benne a' kín, és fájdalom.
A' szegényt, a' Királyt egy formán forgatja
Engesztelhetetlen kemény indúlatja.
Sokan még tsak alig érkezhetnek erre
A' nyomorúsággal meg rakott tengerre,
Vitorlájok szélnek alig eresztetett,
Már akkor hajójok széljel feszíttetett.
Mások el tőlthetnek számos esztendőket,
Míg a' Tenger hánnya ide 's tova őket,
Végre veszedelmes örvényre találnak,
Mellybe keze közzé esnek a' halálnak.
Illy tengeren való hajókázásának
Vete véget, a' kit e' sírba zárának
— — — — — — vala ennek neve,
Ki is a' Tengeren immár el süllyede,
Mert — — esztendők el folyása alatt
Minden nyugodalom nélkűl rajta szaladt.
Sok viszontagságot látott és szenvedett,
Mígnem végezetre partra verekedett.

A' szelek gyakorta fel keltek ellene,
De meg szabadítá azoktól Istene,
Mivel hajójának a' hit vólt kórmánnya;
A' ki ezzel bírhat, azt a' szél nem bántja.
Édes attya, a' ki előtte meg hala,
— — — — — — — — — — — — — vala,
Édes annya — — — — — — — — — — —
Társánál számosabb napokat számlála.
— — — — — — az ő kedves párja,
Kinek meg hólt testét már most a' sír zárja.
A' melly kevés időt eggyütt élhetének,
Abban az egyesség remeki levének:
Galambi szelídség lakozott házokbann,
A' jámbor kegyesség járkált udvarokbann,
Mind ketten egy szívvel tsak azon vóltanak,
Hogy szűntelen az Úr útjába járjanak.
Akkor is, a' midőn egy mástól el váltak,
Az Úrban váltak el, 's tőle el nem álltak.
Vége van már tsendes tengeri útjának,
Lakója a bóldog mennyei hazának,
Elérte a' partot, sőt reá is hágott,
Már többé nem szenved változandóságot
Örűl, hogy bátor rá sok szél törekedett,
Mindazonáltal hajó törést nem szenvedett.
Néktek pedig, kik még a' titkos tengeren
Bizonytalanság közt vagytok sok ezeren,
Ímé tanátsot ád, mellyet kövessetek,
Hogy a' partra ti is békével érjetek:
Az Úrnak félelme légyen vitorlátok,
A' Jézust vezető csillagnak tartsátok,
A' merre e' vezet, arra siessetek,
Így lesz osztán bóldog útatok 's végetek.

212. [Jer, óh asszonyi rend . . .]

Jer, óh asszonyi rend, le eresztett hajjal
Sírni a' sír felett kettőztetett jajjal,
Jer, 's könyves szemedbe a' keserűségek
Lássanak, nem lévén tseppjeinek végek.
Meg csüggedt ortzáid halaványy halmára
A bánat űllyön 's légy valójába Mára.

Fájdalmat mutató színe homlokodnak
Adjon Theátrumot bús indúlatodnak,
Talpig gyász ruhával légyen tested fedve,
E' mutassa szíved hogy van keseredve.
Szólj, de hiszem nem tudsz; azok meg némúlnak,
Kikre csoportosan a' bajok tódúlnak;
Csak állapodj meg hát néma figyelemmel,
Vedd észbe, illettél millyen sérelemmel.
Lássad, ím rajzolva vagyon e táblára
Asszonyi rendednek mondhatatlan kára
— — — — vólt ez, ki fekszik a porba,
Díszedbe ez által esett nem kis tsorba.
Ha a' Virtus bírás igaz birodalom,
Ennél vólt bizonnyal Hertzegi hatalom:
A' jó erkőltsöket bírta egy summába,
Ártatlanság vólt az emberi formába.
A' hűség, szeretet az asszonyi nembe
Tűnik kiváltképpen mindeneknél szembe:
Ha azt szíveikből az idők mostoha
Változási ki nem törölhetik soha.
Itt fekszik a' hűség e' gyászos verembe,
Ki Penelopéval bátran állna szembe,
Kiért rabja férje a' szomorúságnak
Ortzáján a' gondok bús rántzokat rágnak.
Az asszonyi Nemnek e' köz ditsérete
Az anyáké valyon magoké lehet e'?
Ha hív nevelői a' nyert magzatoknak,
És hasznos tagokat adnak hazájoknak,
Ha a' jó erköltsöt még gyengeségekbe
Belé csepegtették ártatlan szívekbe,
Óh haza! tartozol azoknak melly sokkal,
Kik néked szolgálnak illyen magzatokkal.
Nem hajt annyi hasznot gyomra a' hegyeknek,
A' melly termője a' drága ércz nemeknek,
Nem ér oda soha, ámbár légyen tele
Drága gyöngyökkel a' Tengernek kebele.
Ettől a haszontól jóval marad hátra,
Bár sok kintset szűljön India, Sumátra,
A' mellyet hajt egy illy Hekuba Trójának,
Kegyes magzatokat szűlvén a' hazának.
Hogy illy anya vólt ez, bizonyíthatjátok,
Ti a' kiknek vala hív édes anyátok,

A' kik e' sír felett gyakran egybe gyűltök
'S hív anyát sohajtó bánatba merűltök,
A' kik meg indúlván végzésén az égnek,
Kesergitek estét az anya hűségnek.
Ezen virtusokat meg ékesítette
Ez, hogy eredetét nemes vérből vette.
Nem kóldúl ugyan a' Virtus színt magának
Régiségétől a' Nagy familiának,
De még is szebb Hektor, hogy Priamus fia,
Dísz a' Virtus mellett a' nagy família.
Ékessége tehát ez — — -- — — — [-nak],
— — — — — hogy tartja attyának,
Kiben hogy [Debrecen] okos ítélletett
Látott, Senátori székibe űltetett .
Asszonyi rend, tehát méltán hangzik jajja
Szádnak, és mindennek, ki ezeket hallja.
Minden bús lehet, hogy e' Virtus éltének
Csak -- — — számú nyarai levének.
Csak! mert az illy anya azt meg érdemlené,
Hogy éltét sok százig az ég terjesztené.
Asszonyi rend, mellynek a' bú bánat árja
Kesergő szívedet méltó okon járja,
Most már egy kevéssé szűnjenek jajjaid,
Szakadjanak félben bús zokogásaid;
Állj meg, szerelmesi nyögéseit halljad,
Addig az esett kárt magadba fájlaljad,
Míg őket az Annya hideg karjaival
Meg öleli, áldván végső szavaival.
— — — — — — — — — kedves hitesem,
Ím karjaid közzül setét sírba esem.
Tudom, hív szívedre keserves bút vona
Hogy fejedből oda az ékes Korona,
Hogy szemeid elől kedves hites párod
A' setét koporsó tömlötzébe zárod.
De mint bőlts férfiú végyed tűrő szívvel,
Hogy az ég érdekel illy sérelmes ívvel,
Hogy a' kivel — — nyarat szépen éltél,
Meg fosztatott, a' mit még ingyen sem véltél.
De ámbár meg sértett jobb karja tégedet,
Hidd el, hogy ugyan az bé köti sebedet,
Terhesült válladnak ő elég erőt ád,
Hogy el bírhasd a' melly tereh szálla reád,

Hogy viseljed kedves árváim gondjokat,
A' leg bőltsebb tzélra igazgasd dólgokat,
Hogy mint e' Városnak te egy Senátora,
Lehessél e' Népnek tanátsos Nestora.
— — — — — — szerelmes párja
— — —, hűlt testem ím a' főld el zárja.
De reménylj, az egek hűséges férjednek
Szárnya alatt néked nyugovást engednek.
Szűnjék sűrűn hulló könyveid zápora
Mert a' hová mégyek, az égi tábor a',
Innen vigyáz a' fő Felség ti reátok,
Semmi veszélyt közel nem botsát hozzátok
Kedves — — a' kit a' páros szeretet
— — — — — — ölébe űltetett,
Mind kettőtökkel az Isteni hatalom
A' veszélyek ellen légyen kész óltalom,
Az érettem folyó könnyűt szemetekről
El vévén, viseljen gondot éltetekről.
Jer keserűségnek szomorú Leánya,
[Mária], a' ki vagy a' bánat bálványa,
— — — — — — szerelmes férjeddel,
Édes anyád végső áldásait vedd el.
Borúlt napotoknak setétes fellege
Szélledjen el, vígan ki derűlvén ege,
Hogy a' melly bánat most epeszt benneteket
El múlván, az öröm bírja szíveteket.
Az ég áldásait rátok bőven mérje,
Kár vagy veszedelem éltetek ne érje.
Szerelmes — — — a' míg meg nem hűlnek
Karjaim, tégedet ölelni készűlnek.
Itt óh! szerentsétlen, téged a' szeretet
Midőn Rósával tőlt ágyába fektetett,
Midőn — — — tiszteletes Férjed
Engedi hogy szívét szívednek esmérjed,
Akkor jöve reád egy szomorú éjjel:
Az édes anyádtól meg fosztó veszéllyel
Siralommá váltá öröm könyveidet,
Bút jelentő jajjá víg nevetésidet.
— — — — — — óh be sajnálnálak,
Ha bőlts Férfiúnak kezén nem hagynálak,
De minthogy az egek hív szívre bíztanak,
Bennem indúlatim le csillapodtanak:

Az ő érzékenyűl formáltatott szíve
Tudom, gondoskodik róllad, mert vagy híve,
— — — — — — bánatos magzatim
Jertek, a' míg el nem állanak szózatim,
Hadd légyen hűlt karom gyenge szorítása
Belső indúlatim ki magyarázása,
Ím, eggyik óltalom el dűlt mellőletek,
Egy védelem nélkűl maradt életetek,
De édes Atyátok szerelmes karjai
Lésznek ifjúságtok erőss óltalmai.
Közel 's távol lévő hív atyámfiai,
Szálljanak reátok az ég áldásai,
Éljetek ! ! ! jaj ! elég, nem érzem szívemet,
Vigyétek a' sírba hideg tetemimet.

213. [Halál! ez az a' szó . . .]

Halál ! ez az a' szó, melly annyi könyveket
Áraszt, hogy bé vonnák, köddel az egeket.
Nyomorúlt élők ! ím tsak egy ige hát, óh !
Miért okoz olly sok könnyhullatást e' szó,
Zokogó szájából a' bádjadt nyögőnek
Jajos párázatok ezért miért jőnek,
Miért száll irtózás ezért a' szívekbe
'S reszketés az egybe verődött térdekbe ?
Óh ! bizony nem látok semmit ollyat benne,
A' mi mind ezeknek méltó oka lenne.
Ő vét reánk tódult bajainknak véget,
Még is úgy nézzük, mint dühös ellenséget.
Vegyük jól eszünkbe, mert bizony nem olly a'
Halál, mint a' hazug festő le rajzolja:
A' választást tevő szemeket ő tőle
El veszi 's így formál vad tsudát belőle;
Meg fagylalja benne az érzékeny szívet,
Adván két kezébe méreggel kent ívet,
Minden rettenetes színeket rá ruház,
Ezért lesz belőlle olly irtoztató váz.
Hol vetted óh csalárd festő mind ezeket
A' szívet borzasztó rút képzeleteket ?
Hazugok a' színek, a' mellyeket vonnak

Ujjaid, a' halált festvén Skeletonnak.
Fonnyadt ő, de azt a' mély bánat okozza,
Nyomorúlt vóltunkért melly belől kínozza.
Sárga a' félelem, mert színét el vette,
Hogy az ember magát veszélybe ejtette.
Be estek szemei a' könnyhullatásba,
Mellyet hullatott a' leg első romlásba.
Mert ő az Édenben szintén jelen vala,
Mikor Éva által az élet meg hala,
Midőn el vesztette egy falat almával
Azt, mellyel minden kints nem érne magával.
Ezt látván a' halál, ki annak előtte
Nyilait tsak a' vad állatokra lőtte,
Ki kőlt a test ellen, mellynek kívánsága
Miatt esett ez a' lélek romlottsága;
Nem sokára dűjté a' főldnek porába,
Hogy lelkünk ne esne nagyobb nyavalyába,
Bé fogta szemeit, mellyek a' gyümőltsön
Bámúlván, éltünket adták érte kőltsön.
Meg köté kezeit, mellyek ki nyúlának
Levételére a' halálos almának,
Lábaira vetett szoros bilintseket,
A' mellyek tették a'gyászos lépéseket,
A' nagyra vágyásnak tüzét el óltotta,
A' szívbe folyását hogy el állította,
Füleit bé dugta, a' mellyek hallották
A' parantsolatot, de meg nem tartották.
Érzékenységeit hogy így el altatta,
A' Lelkét az égnek ismét vissza adta.
Mert magunk tudhatjuk, hogy a' halál soha
Az emberi nemhez nem vólt olly mostoha,
Hogy a' lelket a' hólt testtel egyetembe
El temette vólna a' gyászos verembe.
Hát kegyetlen nevet ezzel érdemele,
Hogy hozzánk illyen jó indúlattal tele?
Ezért kell é őtet olly irtóztatónak
Gondolni, hogy oka illy különös jónak?
Hiszen ha az élet örökké tartana,
Az emberi Nemzet, óh, melly meg romlana.
Az el erőtlenűlt öregek számára
Rengő böltsőket kék tsinálni sokára,
Mint régen az annyát sirató Memnonnak

Múlandó életet adó vén Tithonnak.
Így lenne a' Világ siralom mezeje,
A' lankadt öregek nyögdétselő helye,
Holott most mivelhogy eggyenként el húllnak,
Sok következhető veszélyek el múlnak.
De tán kegyetlennek véled, az ifjakat
Mert szintúgy el hordja, mint az aggottakat.
Sokaknak házához mikor ember korra
Jutnak, akkor gyűjti bús feleit sorra,
Sőt sokszor kebele a' rengő böltsőnek
Halottal áldozik a' mord temetőnek.
Óh nem nagy ditsőség hamar érni véget,
Pálya futásunkba érni ditsősséget,
Jobb az égbe menni éltünk reggelébe,
Mint a' megvénűlés komor estvéjébe.
A' betegségeknek sujtoló kínnyai
Nem lehetnek itt az irtózás okai:
Ezeknek vétkeit / : mert tsak az élőknek
Adják a' halálhoz úti kísérőknek :/
A' mértéktelenség rakja tagjainkba,
Végre így szegeznek beteg ágyainkba.
A' vakmerő vétkek okozták Pándora
Piksiséből omlott kínunk hogy szapora,
A' forró nyavalyák reszkető hagymázza
Erőtlen testünket tsak az ólta rázza.
Midőn már nem érnek a' Doktori szerek,
Ezeknek a' halál gyógyító mesterek.
Útazó, így értvén a' halál jóságát,
Ne utáld meg igen hasznos barátságát,
Hanem a' test ellen hartzolj eggyütt vele,
Melly a' bűn sullyával ugyan meg terhele.
A' Lelket! a' Lelket! tökélletesíttsed,
A' rosz indúlatot mint lehet gyengíttsed,
Mert ha illyen szépen végzed el életed,
A' ditsőség által újjra tserélheted.
Jövel már, utazó, hív oktatásomat
Értvén, végezetre halld származásomat.
— — — — vólt Atyám, ki kardjával
Szolgált a' hazának, valamint pennával.
— — — — — — szüle a' hazának,
Ki példája volt a' jó édes anyának.
Magam jártas vóltam mind Márs táborába,

Mind pedig Minerva bőlts Museumába.
A músákkal özvegy éltemet tőltöttem,
Tőlök nyert koszorúm fejemre kötöttem,
Melly sokkal többet ér, mint a' Tágusi ér,
Mert a' ki erre ér, szép ditsősséget nyér.
Ezt tudom, és ezért hóltom után élek
Ha valót sugall a' Poetai lélek.
Most a' halál által a' míg lenne végem,
Jövel Kom — — — szerelmes vérségem,
— — — — — — házakkal,
Hadd szólíttsalak meg utólsó szavakkal.
Jövel te is addig, míg meg nem aláz a'
Halál — — — — — — háza.
Az égnek rajtatok ki terjedt szárnyai
Légyenek éltetek erőss óltalmai.
Te pedig a' porba nyugodj meg, hólt testem,
Míg a' ditsősségre fel kelsz, mit kerestem.

214. [Mint a' meg vénhedt fa . . .]

Mint a' meg vénhedt fa, a' mellyet nevele
A sűrű erdőnek árnyékos kebele,
Mellyre esztendeit az idő, miólta
Fenn áll, fogaival reá rovátkolta,
Mellynek dért mutató mohos kerületi
Meg őszült vénségét vélünk képzelteti,
Midőn az esztendők el múlt sokasága
Miatt a' földre hull el száradott ága,
Végre a' rá jövő szélnek fúvására
Erőtelen lévén, fekszik óldalára:
A' szomszéd fák, mellyek nőttek körűlötte,
Csóválva sajnálják, hogy esett le dűlte,
Ágokkal szomorú árnyékot tsinálnak,
'S az erdők annyának ekként parentálnak.
Így az édes anya, kinek ortzájára
Tisztes rántzokat vont az idő sokára,
Kinek hajszálait színlelte fejére
Ártatlanságának bizonyos jelére,
Midőn az esztendők rá dűlő terhei
Miatt erőtlenek lettek tetemei,

Lassan lassan fogyván, el erőtlenűle,
Eggy végső próbára ezen sírba dűle.
Hozzá tartozói, el estén sohajtván,
Sajnálják, fejeket gyászos búra hajtván.
Az özvegy, az árva nem kedvez jajjának,
Ki dűltét érezvén e' jó Tábitának;
Az égre siralmas szemeket emelvén,
Így szólnak egyenlő szívvel nyögdétselvén:
Oda — — — — — — óh halál
Egyszer egyszer bizony dühösebb nem valál,
Mint mikor ezt, kibe a' hűség, szeretet
Egy mással örökös szövettséget vetett.
Ezt, a' kinek szíve az együgyűségnek
Vólt szentelve és a' jámbor szelídségnek,
Ezt, a' kinek szegényt segítő karjai
Az adakozásnak vóltak sáfárai,
Nem hagyád életben, az asszonyi nemnek
Díszére, így szerzél siralmat sok szemnek.
Óh! ég ki lesz már az, ki a' nyomorúlton
Segít, szánakozik a' búba borúlton?
Ki lesz az, a' kinek asszonyi karjai
Lésznek, úgy mint ennek, sokak óltalmai?
Hol találunk illyen irgalmas özvegyet
Örökös álomra botsátván ez egyet?
Így sohajtnak ezek, a' mellyeket hallván
Az ég, e' siralmas ügyeket fájlalván,
El alélt szíveket illy szókkal ébreszti,
Csüggedt reménységek szikráit éleszti:
Óh nyomorúltaknak félénk sokasága,
Miért jajgattok, és mi szomorúság a'?
Hát azt siratod e, a' kinek élete
Már a' bóldogságban jobbra teséltete,
Kit az ég azért, hogy tégedet ruházott,
Örök lakosának már fel koronázott,
Kinek virtusinak leve bőv jutalma
Az idvezűlt lelkek tsendes nyúgodalma?
Hát illy örömért kell könyveket hullatni,
Illyen ditsőségért zokogva jajgatni?
Nyomorúlt emberek, bizony ha tudnátok,
Illyen keservesen érte nem sírnátok.
Ha látnátok azt, hogy szerelmes szülei
Hogy fogták körűl és kedves gyermekei

— — — vólt párja — — — — — —
Az élet javába ki múlt — — — — — —
A' kiket zokogva e' földön éltébe
Kísért a' meg hóltak temető hellyébe.
Örűl ő, mivelhogy az égbe láthatja
— — — — — — ki vólt Édes attya.
Örűl, hogy sorsosa lett bóldogságának,
— — — — — — annyának,
A' kinek szerelmes 's Anyai hűsége
Jutalma lett az ég fényes ditsőssége.
Ott van — — — a' ki mind pennával
Szólgált — — mind bíróságával,
'S Mivel ezt a' népet híven vezérlette,
Arany koronával az ég meg tisztelte.
Örökössé lett már ott az a' szeretet
Melly itt — — nyarakig mehetett.
Hát szükség é ezért könyveket hullatni,
Illy meg bóldogúltan illik é jajgatni?
Óh nem, bár a' halál tőlletek el vette,
Rendelt más pártfogót tinéktek hellyette.
Él még — — — szerelmes magzatja,
E' lesz Annya hellyett a' szegények Attya,
E' lesz már az a' fa, a' mellynek árnyéka
A' nyomorúltaknak lesz őrző hajléka.
Ő lészen gyámola az erőtelennek,
Ő meg ruházója a' mezítelennek,
Ő lesz az, és az ő bőltsen formált szíve
Ki könyörűl rajtad, ha sért a' bú íve.
Míg ez él, ne félj, mert addig a' bánatnak
Terhei bár nyomnak, de le nem nyomhatnak,
A' jóság, a' hűség, az igaz szeretet
Mivel maradandó szállást nálla vetett.
Így biztatta az ég e' nyomorúltakat,
Meg értvén bús szívből eredt panaszokat,
A' midőn e' sereg háláadó nyelve
Így szólt, szíve lévén örömmel bé telve:
Kegyelmes ég, kinek végtelen hatalma
A' nyomorúltaknak örökös óltalma,
Ki el dűlt gyámolunk hellyett mást állítál,
Bár meg keserítél, de meg vidámítál,
És midőn az eggyik kezed meg sebhete,
A' másik sebünkre írat kötözgete.

Ha már az, a' ki vólt éltünknek dajkája,
Az atyafiúi szeretet példája,
E' földről a' fényes egekbe költözött,
Él szerelmesivel ezer öröm között;
Azt, a' kit hellyette rendeltél gyámolnak
/:Ha a' reánk törő bajok ostromolnak:/,
Tartsd meg sok ideig népünk védelmére,
Atyai hűséggel vigyázván éltére.
Tartsd meg, mint a' kő szált a' Tenger vizében,
Mellynek bár a' habok jőnek ellenében
Erőssen áll, reá haszontalan törnek,
Mert reá rohanván magokba el törnek.
Ennek pedig, a' ki már többé nints velünk,
Szívünkbe örökös oszlopot emelünk,
El jövünk gyakorta temető hellyére
Sírni; ez az igaz szeretetnek bére.

215. [Öt ezer és mint eggy . . .]

Öt ezer, és mint eggy nyóltz száz esztendeje
Miólta a' világ ütközet mezeje,
Miólta minden nap sok ezer élőnek
Szívébe halálos mérgű nyilat lőnek,
Miólta olly sokan hullnak a' tsatába,
Hogy a' föld már alig rejtheti magába,
Úgyhogy méltán lehet félni az időtől,
Mellyben nem járhatunk a' sok temetőtől.
Eggy eggy világot kell /:szörnyűség hallani:/
Minden század alatt el takarítani.
Élők, vegyük tehát méltó figyelemre,
Mitsoda bajnok tör az emberi nemre,
Mitsoda bajnok az, melly illy bátorsággal
Hartzol a' föld színén lakó sokasággal.
Ki az, ki illy sűrűn pusztít éjjel nappal,
Hogy a' meg hóltakat alig győzik pappal,
Kinek tsapásitól félnek a' Királyok,
Nyögnek a' Lázárral megtőlt Ispotályok?
A' halál ez, kinek fekete zászlója
Alatt a' nyavalyák szörnyű légiója,
Mellyek készen vagynak, egy leg kissebb szóra

Táborral ütnek a' szegény halandóra.
Nintsen az életnek semmi féle neme,
Mellyre nem vigyázna ellenséges szeme.
Még alig kezdődik a' kéttséges pálya,
Már a tsetsemőnek jajra nyílik szája,
Nem tsak, hanem sokszor a' rengő böltsőnek
Kebele adózik a' mord temetőnek.
Lesz reménytelenűl az élet reggele
A' kegyetlen halál szomorú éjjele.
Hát az ifjúságot említtsem é? már a'
Megy igazán a' leg súlyosabb próbára:
Hijjába erőssek ekkor a tetemek,
Hijjába vidámok a' mosolygó szemek,
Hijjába eleven a' vér az erekben
'S tüzes a' bátorság a' nemes lelkekben,
Mivel ezeket is a' leg tettzőbb korba
Ez a' nagy ellenség fekteti a' porba.
Csak egy nyavalyát küld ellene, és merő
Derekakból ki fogy az ifjúi erő;
Hogy ha pedig velek ez a' közönséges
Vitéz szembe szállni megy, nem elégséges.
Van hartz, vagyon fegyver, ezekkel áll szembe,
Így taszítja véres testeket verembe,
Így ejti el Hektort, kinek tíz esztendő
Meg hódolására nem elegendő,
Sőt magát Akhillest, kinek hasznát vette,
Eggy illyen praktika által el ejtette.
Az öregek, mondják, hogy ennek engednek,
Midőn a' főld felé végre le görbednek,
Sőt úgy meg töretnek lassan, hogy reszkető
Fejekkel keresik, hol van a' temető.
Mert ellenek hartzol a' hosszú idővel,
Melly mindent meg emészt rettentő erővel,
Lassan lassan őket mind addig gyengíti,
Míg osztán végképpen el erőtleníti,
A midőn kezének tsak egy intésére
Önként kőltöznek le a' sír fenekére.
Így dűl ki, a' midőn még tsak nem is véli,
Fő papi székiből sok szomorú Éli,
Sok Chilok a' midőn leg jobban örűlnek
A' halottak közzé nevettekbe dűlnek.
Így hartzol a' halál /:óh eszmélkedjetek:/

Gyermekek, ifjak, és Vének, ellenetek.
De még e' kevés, mert tsak magános próba,
Az élőt egyenként rakja koporsóba.
Van még nagyobb ennél, mert sokszor ki hat a
Roppant országokra a' pusztító tsata,
A' midőn a' holtak rakásokra hulltak,
A' sűrűen hulló népek meg ritkúlnak.
Mert mikor ki küldi ama nagy bajnokot,
A Pestist, melly ölni eggyenként nem szokott,
Hanem szája mérges párázattal teli,
Mellyel a' népeket gyakran [meg] leheli.
Ő az az öldöklő angyal, melly meg raka
Minden házat hólttal eggy szörnyű éjtszaka,
Melly Sénakéribet midőn elő vette,
Számtalan táborát kitsiny számra vette.
Az éhség a' másik leg hívebb szolgája,
Igen hasonlít a' képe is hozzája;
Ez midőn tzélba vesz eggyszerre sokakat
'S tsinál elevenen járó tsont vázakat,
A' mellyek a' főldön addig tétováznak,
Míg nem eggyenként a' sírba botorkáznak;
Mikor Titus a' jajt kívűlről hallgatja,
E' Jérusálemet belől szorongatja,
Ámbár a' városban nintsen több magánál,
Egyedűl többet ér az ő táboránál.
Óh! de ki tudhatná mind elő számlálni,
A' mellyekkel szokott a' halál prédálni!
Maga Cyrus, a' ki egész seregének
Nevet tudott adni, nem tudna ezének,
Illy sok ellenség közt nem tsudálkozhatunk,
Hogy az öreg szerre kevesen juthatunk,
Hogy az élők között nintsenek Nestorok,
Kiknek századokig el haladna torok;
Nintsen Matusálem, a' ki míg ki dűlne,
A' Seculum elő kilentzer kerűlne.
Az ember éltének igen határt vét a
Mérték, mellyet annak ki mért a' Próféta.
Már ma tsak ollyat is nehezen lelhetünk,
Mint a' kit most gyászos sírjába temetünk,
Ki a' hatvan hetet már jól meg haladta,
A' midőn magát a' halálnak meg adta.
Már az ősz hajakból font ezüst korona

Homlokára ritka tiszteletet vona,
Midőn a' keserves próbák mezejébe
El esett éltének meg ért vénségébe.
— — — — — ez kinek tagjai
Fedezői kedves hazája hantjai.
— — — — — — atyai szerelme
Nevelte — — — — — — védelme,
Kiket maga előtt botsátván az égbe,
Már most velek eggyütt él nagy ditsősségbe.
— — — — — — bírta szívét 's vele
Vólt — — nyara, és szintén — tele,
Kitől el maradván páratlan élete,
— — — — — — — — — — — — — lehete,
Mellyeket el tőltvén tsendes békességbe,
Meg elégedve megy fel a' ditsősségbe.
De a' míg el menne, jertek el végtére
Kedves gyermekei meg ölelésére.
Jertek, neveteken szóllítván titeket,
Hadd áldja meg végre szája élteteket.
— — — a' ki már a' gyászos halál által
E' földről az égbe plántáltattál által,
Az én áldásomra nints néked szükséged,
Mert az ég örökre bóldoggá tett téged.
— — — — — — jővel hát, tégedet
Úgy nézlek, mint a' ki bírta vólt szívedet.
Az ég vigyázzon rád mindég kegyes szemmel,
Tetézzen minden nap újjabb kegyelemmel.
Az árvák, az árvák, a' kik a' kezedre
Maradtak, légyenek függesztve szivedre.
— — — — — — el maradt özvegye,
— — — — — — az Úr ügyedet fel vegye,
Éltedet az Úrnak apolgató karja
Mindennémű veszély ellen el takarja.
— — — — — — jösztetek,
Kedves unokáim hadd szóljak veletek.
— — — — — — jővel,
Hadd öleljelek meg el lankadt erővel.
Az Isten, ki gondot visel az árvára,
Kegyesen vigyázzon lelketek javára.
Szerelmes unokám — — — végtére,
Jövel nagy anyádnak meg ölelésére.
A' mint nő a plánta, az égnek harmatja

Mikor reá kövér cseppjeit hullatja,
Úgy nevelkedj te is testbe, és lélekbe,
Végre, de sokára, juss el az egekbe.
Engedjétek immár, kérlek, hadd menjek be
A' meg bóldogúltak közzé a' mennyekbe,
Ti pedig, a' kiknek még meg van éltetek,
E' hartznak mezején szemesek légyetek.

216. A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról

A' leg-édesebb érzések ollyan forrásból jőnek,
A' melly mellett mérges füvek 's keserű ürmök nőnek.
A' bánatnak melly szívünket tsak nem széjjel szaggattya,
Az öröm 's a' gyönyörűség leg-tettzetes'bb magzattya.
Úgy hogy ennek édességét egyedűl tsak az érzi,
Kinek szívét edgy darabig a' kínzó bánat vérzi.
Mennél feketébb köd lebeg földünk puszta határinn,
Annál több szépséget látunk a' Nap' tarka súgárinn;
'S a' leg-irtóztatóbb gondok, mellyek Lelkünkönn űlnek,
Edgy kitsinyt tágúlván, bennünk leg-nagyobb kedvet szűlnek.
Amaz Ánglusok koszorús homlokú Poëtája,
Milton-is, borzaszt előszször 's rémít bús trombitája;
Majd midőnn húrjait vídám újjaival pattantya,
Leg-gyengébb 's leg-szívre hatóbb hangot ád rezgő lantja:
Míg az el-vesztett bóldogság kárait énekeli,
Rettenetes gondolattal van minden sora teli.
Míg az ördög büszke Lelkét 's tetteit ábrázollya,
Minden betűit fekete festékekkel mázollya.
Az elmét rettenetesenn 's irtóztatónn vezeti
'S vele a' lángoló hantok szörnyű füstyét nézeti,
Darabos hellyenn ragadgya 's borzasztva ott hordozza,
Hol a' kevély kőszírt fejét a' felhőkig tornyozza.
'S midőnn szörnyű képeivel így meg keményittette
Vele a' mi leg-rémítőbb mind edgyre képzeltette,
Mikor már a' fekete gyász szennyes lepedőjébe
Bé göngyölgetve mútattya az embert bőltsőjébe;
Akkor, hogy az ellenkező contrast édes érzése
Légyen a' bádgyadt elmének százszoros fizetése,
Hogy a' rettenetes között, mikor meg sem gondollya

A' Lélek, a' gyönyörűség édes mézét kóstollya;
Szelíd mezőkre fáradtann a' kőszírtról vezeti
'S annak leg-lágyabb párnáinn nyájassann pihenteti.
Így vezeti a' meg-réműlt Lelket, hogy el-tikkaszsza
Hogy a' bőv gyönyörűségbenn édesebbenn buggyassza,
Mind azt, a' mi tsak a' Lelket érzékenyenn meg-hattya,
A' természetről lappangó kézzel le-lopogattya,
'S míg ez, meg fosztatván, magát edgyszer körűl tekínti,
Addig a' szívre bájoló etsettyével rá hinti.
Mint a' Vad ménesből fogott déltzeg paripa rágja
Tajtékzó zablájját 's a' főld hantyait rugja, vágja.
Regulát nem esmér, hámját szerte széjjel szaggattya,
Dúl, ront, mindent, mint edgy fene Tigris dühös
fajzattya
Nyargal, s talám a' szelet-is futással meg-haladgya,
Nemes makattsága tűzönn vízenn edgyre ragadgya.
Nints semmi, a' mi futása tzéllyát meg-határozza,
Míg nem egészsz testénn minden mérgét ki-tajtékozza.
Ekkor szelídséggé válik előbbi büszkesége,
Hűl a' szilajságnak tüze, melly szinte lánggal ége.
Milton-is mikor a' *Komort 's Rettentőt* ki-izzadgya
'S az elmét rémittő képek' Tengerét meg-haladgya,
Múzsája szelíd 's érzékeny gondolatokkal teli
Lévén edgy'űgyű nótáját nyájasonn énekeli.
Ha amott rettent, itt édes mosolygások közt játszik,
Ortzájánn a' gondok helyett edgy edgy Grátzia látszik.
Habjaiból a' rettentő képzések Tengerének
A' viszszanyert Paraditsom képei születének.
De hát *Vénus*, azért hogy a' habokból nagy izzattann
Születtetvén, a' szent mirtus árnyékja alá pattan,
Hogy zavaros tajtékjából *Ciprus* zőld Tengerének
Lett harmatnál gyengébb teste e' remek Istennének;
Vallyon még-is a' *Grátziák* ékesittő serege
Nem egyedűl ennek hószín fejér mejjénn lebeg e?
Vallyon nem ez bírt e minden szépséget edgy summába,
A' mi tsak tündöklött az Ég több Isten aszszonyába?
Sőt tám a' tengernek kellett a' mi nem vólt Isteni
Forrni indúlt habjaival rólla le-fereszteni,
'S így még a' habok-is, midőnn kebelekbe rengették,
Már-is száz szépséggel gyenge testét ékesítgették.
A' viszszanyert Paraditsom sem vesztett semmit véle,
Hogy az *elvesztett* rémittő gondolatiból éle.

Melly a' szívnek Természetibb 's nemesesbb indúlattya:
Az e, mikor borzadni tud, 's a' rettentő meg hattya.
Mikor édes érzésekkel tsordúltig lévén, örűl
Azonn, hogy sok szív borzasztó dolgot lát maga körűl?
Az e, mellyet érzünk bennünk sebessenn égni már a'
Sok vért ki-ontott Vitéznek élte olvasására?
A' ki halhatatlan nevet tsak azért érdemele,
Hogy fegyvere által a' *Stüks* vendégi száma tele;
A' ki sok magzat szerető anyák átkai között
Durva homlokára Laurus koszorúkat kötözött;
A' kinek sok Vitézséggel nyerett dítséretibe
Magát a' ki-ontott vérnek panaszsza keveri-be:
A' kinek millyen vitézenn dúlt, 's pusztitott Tábora,
Kiáltya a' földre rontott pompás Városok pora,
A' ki az egészsz Had terhét emeli erőss Vállal
'S az ártatlan vér patakonn úsz szemközt a' halállal,
S a' még félig holt reszkető tagokat bódúlt fővel
Tapodgya 's nyalattya piross véreket a' mezővel,
Lova, melly dühös haragját Zablájánn tajtékozza,
Rajta űlőjét mint pestist mindenfelé hordozza.
Ez e, mondom, a' nemessebb öröm, mellyet itt érez
A' szív, a' hol minden látás újjabb sebekkel vérez?
Vagy pedig az, mellynek édes 's élesztő lehelleti
A' Lelket nyájas 's bájoló érzésekkel illeti?
Nem az e nemesebb könny-tsepp, ítéllye meg akar ki,
Mellyet edgy jól tévő kéznek szemlélése tsafar ki?
Nem az a nemessebb öröm, bár akar ki tagadgya,
Melly a'szívet szeretetre édesdedenn ragadgya?
Mikor valakinek nemes indúlatokkal teli
Szívét sok nyomorúlt jámbor öröm-könnyel tiszteli.
Illy örömtől a' jó szív hát nem gyengébbenn éled e?
Melly a' háládatosságnak szent tüzétől gerjede?
Melly akkor származik, mikor edgy könyörűlőt látunk
Jól tenni, 's érezzük, hogy az nékünk-is jó barátunk;
Midőn ki-tserepesedett sebeit kötözgeti
Az emberiségnek, 's véle jó szívét érezteti;
Midőnn a' terhet, melly vállát ereje felett nyomja,
Könnyebbitti, 's sebe mérgét enyhítgeti flastromja;
Midőnn a' szenvedőt ki már tsügged, s hanyatlik hátra,
Láttyuk, hogy talál kínnyait könnyebbittő barátra;
A' ki szívénn más bajait olly mértékbenn hordozza,
Hogy annak enyhítéséért mindenét fel-áldozza.

Maradgyon hát ama Tudós komor *Kritikájával*,
A' ki *Miltont* óltsárollya ezzel a' hibájával:
Hogy a' mit az el *vesztettbenn* nyert fenn járó múzsája,
Azt a' viszsza nyertben mind el veszté lassú hárfája.
Úgy van! ezt maga *Milton*-is éppenn nem tagadhattya,
Mert a' *Pokol* az *el-vesztett Paraditsom* magzattya.
Igaz, hogy ebből ki-esvén az ember, poklot nyere,
Ebbenn készűl a' sok tsudák' 's a' kénkövek' Tengere.
A' viszsza nyert Paraditsom, melly el-törlője lett e'
Gyötrelmeknek, a' mit nyerett, egészszenn el-vesztette.
Így gyakrann *némelly Kritikus* főből származott hangnak
Színe alatt az igazság borittéki lappangnak.

217. T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére

Ember! hát olly tsaló remény is hízlalhat,
Hogy a' ki még ma él, hólnap meg nem halhat?
Hát ha az egésség 's az erő jár veled,
Bizhattz, és a halált még meszsze képzeled?
Illy édes álmokkal ne ketsegtesd magad',
Mert biztos örömöd közt hamar elragad.
Gyakran a' leg nagyobb erők leroskadnak
S ledűlt oszlopai ízekre szakadnak;
'S mikor így az erős a' földönn fetrenge,
Minden bajonn kívül nyúgova a' gyenge.
Gyakorta sírhalmot a' gyenge Iffjaknak
A' Vénség' reszkető erőtleni raknak.
A' halálnak jöttét egy ember se tudja,
Az erő 's a' szép szín gyakran elhazudja.
Mind ezek az Isten Titkának Házában
Sorra vagynak mettzve Adamás Táblában.
Ezt az emberi ész soha fel nem járja,
Bár minden Titkoknak légyen nagy búvárja.
A' bizonyos, hogy meg kell halni mindennek,
De szabott idejét ki tudhatja ennek?
Várhatja hát éltünk' akármellyik pontja,
Hogy gyógyíthatatlan mérgét reánk ontja.
Mivel mint az árnyék a' testet követi:
Kísér, 's lábunk' minden léptét számba veti.
Elrejtett nyilait hordozzuk testünkkel,

Csak halni készűlvén hoszszú életünkkel.
Ennek leg kedvesebb 's vígabb pillantása
Amannak gyászos sírt édes álma ása.
Ez míg egésséges kövér testű vala,
A' halálnak tsak egy nagy prédát hízlala.
Amannak ortzái azért virágzának,
Hogy légyen mit rágni a' Párkák fogának.
Ezt győzödelmének kellő közepében
Verte le a' halál a' sír fenekében,
Amarra legédesbb reményei között
Nyilat örömének napjánn lövöldözött.
Azért bár az esett tagok' reszketése,
Bár az erős vállak, lábak görbedése,
Bár a' száraz hurut koporsós szózatja
A' küszöbönn álló halált nem ugatja,
Bár hó szín zászlóját az elaszott vénség
Fejed pusztult váránn nem lobogtatja még;
Ne ketsegtesd magad' még is hogy a' sírnak
Lakosai közzé még sokára írnak,
Hanem tartsd magadat minden pontban készen,
Mintha készen vólna már sírod egészen,
S annak szélinn állnál tántorgó lábakkal,
Czélozván a' halál sok ezer nyilakkal.
MIHÁLYFALVI ISTVÁN, kit e' sír bé fedett,
Illyen szókkal oktat, halandó, tégedet,
Kinek pora felett állítsd meg lábodat,
Esmérd meg e' hozzád szólló barátodat.
MIHÁLYFALVI ISTVÁN vala édes Attya,
Kiben egy Esküttyét Debreczen sirattya.
NÁNÁSI ERSÉBETH e' világra hozta,
Mind kettő a' virtus úttyainn hordozta,
Hogy tanúlásának egy pontjára lépe,
Bé fogadta Pallás' még akkor zőld népe.
Innen ment tanúlni Verbőtzi Törvényét,
Mellynek addig bújta setét szövevényét,
Hogy végtére tzélját eltalálta benne,
Mellyenn bőlts elméje végre megpihenne.
Szólgált mint Prókátor, szólgált mint Fiskális,
Majd minden Rendeknél 's Famíliáknál is,
A' kiknél melly igaz hű egyenességgel
Bánt vólt a' vállára tett kötelességgel:
Abból én most elő egygyet sem számlálok,

Magok szóljanak, én rájok apellálok.
Kivált elég tanú Debreczen városa
S ennek minden rendű hazafi lakosa.
Te légy nemes város, te légy tanú ebben:
Vihetni é dólgod ő nálla bőltsebben?
Én ugyan, óh nemes város! azt felelem
És tudom, hogy te is azt feleled velem:
Hogy míg ama 9. esztendők folyának,
Mellyekben mint Esküt szólgált Hazájának,
Fő Hivatalira olly híven vigyáza,
Hogy a' nagyokban is soha nem hibáza.
Érdeminek nagyobb pálya nyílt, miólta
A bőlcs sénátusnak hijját ő pótolta;
Melly Fő Karban méltó tekintettel fénylett,
Tekintetes nevet igazán érdemlett.
De négy esztendei tündöklési után
Elhúnyt egünkről a' több Csillagok után.
Meghólt! életének legjobb szakasszában,
Fél századot élvén az élők sorában.
Most hát sírja szélinn meg áll 's Rokonjait
És kedvesit illyen bús szókkal hagyja itt:
Óh Angyali Tábor! várakozzál velem,
Míg szerelmesimet rendre meg ölelem.
Ímé, testem felett sír FODOR SUSÁNNÁM!
Életem' egyikért ő érte kívánnám.
Jer, hűlt karjaimmal, jer, hadd öleljelek!
Vagy ha szabad lessz, az égbe is vigyelek!
Jer szedd ajakimról végső lehelletem
Tiéd ez, óh ezt is tsak érted tehetem.
Fagyos nyelvem igaz hűséged' hálálja,
Rebeg, hogy síromnak szélinn prédikálja.
24. esztendőt, mellyben együtt éltünk,
Csak 24. rövid órátskáknak véltünk.
Kivált a' 20dik hogy soká haladott,
KIS JÓNATHÁNUNKKAL minden áldást adott,
Kinek gyengeségét kötöm hív szívedre,
Édes Anya! vigyázz egyetlen egygyedre.
Neveld fel, és tegyél egy ollyant belőle,
Hogy majdan minden száj jól szóljon felőle.
Most karjaim közzül kedvesim! mennyetek,
Adjatok vég tsókot, rám emlékezzetek.
Óh Isten! ki nézel özvegyre 's árvára,

Írd fel ezeket is szíved táblájára.
Az én hív Susánnám, kedves Jónathánom,
Légyenek Tiéid, már tsak ezt kívánom.
Még karjai Eskütt NÁNÁSI MÁRTONnak
'S vele TORONYAI SUSÁNNÁNAK vonnak.
Óh! mégyek, kedvesim, áldással hozzátok,
Mellyet a' jó Isten áraszszon reátok.
Itt áll még mellettem egy pár Atyámfia,
Itt *Nánási Sára*, vele *Kós Mária*,
Az Úr tinéktek is adjon mindeneket,
Vigyen az Ábrahám' keblébe titeket.
KENESEI MIHÁLY NÁNÁSI SÁRÁVAL,
Légyetek áldottak az Úr' jóvoltával,
E' légyen vezértek, óltalom' 's Bástyátok,
Így semmi roszsz nem mér rontani reátok.
TAR ISTVÁN és FARKAS ERSÉBETH! néktek-is
Légyen javatokra még ellenségtek-is.
A' mindenhatónak karja takargasson
Hogy békességteknek semmi ne árthasson.
Végre kit a' vérség 's baráti szeretet
Velem fedhetetlen egygyességre vetett,
Mindnyájjan megáldlak utólsó órámonn,
Nevetek halálos szókkal hangzik számonn.
Ti pedig Társatok' Tisztbéli Társai,
Tekéntetes, Nemes Tanáts bőlts Tagjai!
Kik ezen városban egy széket ültetek,
Hogy az Úr nevében Törvényt nézessetek:
Köszönöm bennetek azt az indúlatot,
Mellyet mindnyájjatok erántam mutatott.
Én megyek; köztetek az Úr Lelke lakjon
'S mindennémű jókat fejetekre rakjon.
Nemes Communitás! e' Város Vénei,
Légyetek az Isten kedves emberei,
Adjon mindnyájtoknak száz vigyázó szemet,
Hordozzon míg Nébónn maga el nem temet.
Isten hozzád világ! bútsúzom tőled-is,
Mivel Jésusomért elhagylak téged-is.
Ő por-testem' hagyja tétetni a' porba,
Lelkem' a szentekkel űlteti egy sorba.

218. [Makó Mihály neve napjára]

Egek! mi ez? menyegző é? vagy talán tor?
Már akármi legyen — csontra minden kántor,
Ez nem komor estve,
Vígság van rá festve,
Mint mutatja a' bor.

Holnap kedves hajnalába Szent Mihálynak
Száz torokba száz Bachusnak száz sírt vájnak.
Sok pint, itze 's kanta
Víg salvét kottyant a
Tüdőnek és májnak.

Míg hát a' bor fel áztatná a' Gingivát,
Az ivásban százszor tennénk recidivát,
Énekünk a' Fagyas
Százszor visszaadja 's
Azt kiáltja: vivát!

Vivát, Éljen, köztünk minden ezt kívánja,
Mihályra ez áldást buzgó szívvel hányja,
Hogy égjen sokára
Sok ezer pipára
Élete dohányja.

219. A' Vízital,

v a g y - i s

Vinum acuit Ingenium. — Paradoxum. —

Ti hegyközi Nimfák, a' hordók' Driási!
A' kik alatt vagynak azoknak folyási,
Kik azokkal éltek, 's meg haltok azokkal
A' nemesebb termést őrző tőlgyszálokkal,
Hív Őrzőangyali annak a' Nektárnak,
Mellyet sok el-száradtt torkok szomjan várnak,
Ti, a' kik a' gyermek Bakhust bőltsőjéből,
Mihelyt ki születik a' gerézd' méhéből,

Apolgató ölbe lihegve fogjátok,
Bár fel-fortt bílissel mormolis reátok:
Imhol pohártokat örökre le tészem,
Mert az éles elmét olly drágán nem vészem;
Ma mondom ki végső bútsúm' rövid szóval:
Félre, mind máslással, mind pedig Vinkóval!

Zengjetek utánnam, víg hegyek! zengjetek,
Mámoros echótok dünnyögjön bennetek!
Könnyezzen a' gohér, 's bandérista bakar,
Mellyet most az agyag' fűlt szobája takar.
El ment a' Pintzéknek egy nagy Apostola,
Ki az édes Bortól sok nyelvenn danola.
Víg vőlgyek! ha innen mind így széllednek el,
Rólatok majd senki verset nem énekel;
El pusztúl Kágyának, Kójnak egész hegye,
Kietlenbe húhol az egész Vármegye.
Zengjetek, óh Bakhus' vőlgyei! zengjetek,
Mámoros echótok dünnyögjön bennetek!

Lésznek ezután is, lésznek tán valakik,
Kikben szánakozó lélek 's torok lakik.
Kiket a' borral telt magyar Hélikonnak
Hegye felé édes vágyódások vonnak;
Kikkel a' Noétól bé-plántáltt Hegyközön
Bárkát vagy is borkát rakat a' borözön:
Én pedig nem mégyek többé a' pintzébe,
Bár habzó Nektárral kínáljon is Hébe.
Maradhat a' meg forrtt gohér, 's a' bakaris,
Mellyet a' konty alá tőlt sok száz Basszar is.
Illatozzon másnak az édes muskotály:
Mit ér? ha annak is a' vége ispotály.
Én futok előle, bár elébe húznak
Szíjján a' Bakhusi tigrisnek, hiúznak.
Enniussá ha tsak bor által lehetni,
Úgy én a' borostyánt én meg fogom vetni.
Ha a' Poétának tsak borba feredve
Lehet a' szűz múzsák' forrásához kedve;
Ha mind bortól lutskos főtől származtatok,
Ti örök hírt szerzett nemes gondolatok!
Ha már a' borostyánt, mint a' szó mutatja,

Minden ditső lélek borosan aratja:
Bor által nem vágyok boros borostyánra,
Nem veszem hordóból az észt szivárványra.
Jaj lesz! ha a' tele szívott lopótökök'
Kortyaival lesznek Voltérfők sok tökök.
Illetlen gondolat, 's szégyen a' múzsáktól
Nemes lelket venni a' Butelliáktól.
Hát borrá változtak már a' Hippokrénék?
'S körűlte dőzsölve lantolnak a' Nénék?
Hát szűz óldaloknak kies márványjára
Kulatsokat fűztek ők is utóljára?
Hát szőlővel rakták bé a' Pindus hegyét,
Hogy mindenik borral szívja tele begyét?
Hát azért vájták ki ezt is pintzelyuknak,
Hogy így Daktilusra majd könnyebben buknak?
Sok nemesebb lelkek' meg-botránkozása
Ez helyek' képtelen travesztiálása.
Ha Apolló helyett Bakhust tették főnek
A' Múzsák azok közt, kik hozzájok jőnek:
Én a' borostyános koszorút meg vetem,
Mert e' társaságot épen nem szeretem.
Megyek a' Nimfákhoz, ezek sem szomorúk,
Itt lésznek fejemen sásból font koszorúk.
Itt a' Najádok közt lesz múlató helyem,
Meg nyugtat a' káka 's vízi petreselyem.
Ha Orfeus lenni nem tudok, ('s nem is kell,
Hogy Bakhus' Papjai ne tépjenek széllyel.)
Lehetek a' vizek' kedveltt Arionja,
Magát a' Delfinek közé Múzsám vonja.
Kellemetes vizek' örökös forrási,
Mellyeknek a' mennyből áradnak folyási!
Kiket a' grátziák a' jó természetnek
Zsámolyszéke alól tisztán tsepegtetnek!
Tsörögve kerengő kristály folyamatok,
Mellyek a' leg-hígabb égből fakadtatok?
'S te, amott az éles kőszálnak sivatag
Ormáról zuhogva le szakadó patak!
Folyástokat tisztán tsergedeztessétek:
Epedt vágyódással lihegek felétek.
Mondjátok meg: Nimfa nem fördött é benne?
Mert úgy t'án nagyonn is fűszerszámos lenne.
Semmi! külömben is én magam' a' Madám

Tétishez örökös követőűl adám.
Hanem még ma, míg a' késő hajnal kijő:
Nálad hálok, Bakhus! — de holnap Adió!

220. Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz

(Midőn 1794-ben a' külső országi Akadémiákról mint meghívott Professor lejött.)

I. É n e k.

Nem számlálják ollyan vágyással
A' két Pólus alá szorúlt
Hosszas Éjtszakába borúlt
Halandók az órát egymással;
Hogy az a' nyájasabb nap
Jőjjön valahára,
Melyben süssön a' víg Nap'
Mosolygó súgára:

Sem a' téli bőrbe öltözött
Gyenge tejét szopott tsira
Nem vágy Zefír' tsókjaira
Ugy a' hideg göröngyök között;
Hogy kertjében a' szép Flóra
Apólgató kézzel
Egyengesse mosolygóra,
'S tőltse tele mézével:

Admet' nyájától Apollójokat
Nem várták úgy tanítványi
'S árván kesergő Leányi
Sírva vervén bádgyadtt lantjokat: —
Mint a' miként esdeklének
Eddig az óráig
Fiai e' kis Tempének
Hozzád Göttingáig.

II. É n e k.

Most már kedves Személlyednek
Enyhítő látására
Minden szívek megélednek,

Indúlnak víg nótára;
Ezt az öröm hármaztatja,
Tarka szárnyát tsattogtatja,
Tsepeg róla Ambrózsia 's Nepente,
Mellyel vídám ábrázatját ki kente.

Peng e' kis hely Múzsáinak
Édesen rezgő lantja,
Minden húrja BUDAINAK
Kedves nevét pattantja;
Zeng az öröm, zeng a' vivát,
Míg az öröm, míg a' vivát
A' szíveknek érzésibe szakadnak,
'S egy édes sóhajtáson elszunnyadnak.

III. É n e k.

Élj vígan nagy Lélek! érdemeddel
Anyai kezén a' tsendes bóldogságnak.
Járjon a' ditsősség nagy neveddel
Szegeletein mindenütt a' világnak,
Szállj az egek' tsillagjira az Hónorral,
Állj ide a' nagy lelkek' kapuiba sorral.
Majd a' hír
A' mélly sír'
Omlásai közt érdemed' megtartja
Könnyekkel,
'S énekkel
Hálálja Duna' Tisza' partja!

221. T. T. Professor Budai É'saiás Úrhoz

1. Sóhajtott Göttinga felé a Tempe és Helikon,
Bús Echó űlt edjikén, vissza echózott a másikon.
Pengett a szűz Múzsák seregében Budai neve,
Kit eleve díszévé teve
Apolló, Pallással mulatván egymással
S emlegetvén édes epedt vágyódással.

2. Hány forró sóhajtások lengettek berkünk tájjában,
Mellyre mi Tanítónkkal így zúgtunk a hegy ajjában:

Sok szív fohászkodása az Ég kapuira jár,
Ah, küldjétek már, akit régen vár.
Küldjétek hazánkba, űlvén Katedránkba,
A Tudomány édes mézét rakja szánkba.

222. Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával

Mikor a' setét Éj gyászos szövevénnye'
Ködéből ki derűl a' szép Hajnal' fénnye,
Annál szebben hánnya sugárait széllyel,
Mennél komorabb vólt, 's rettentőbb az Éjjel.
Melly elevenséget, és víg kedvet kapnak
Mindenek, fényével a' jót-tévő Napnak:
Így, mikor a' setét siralom Vőlgyébe
Bujdosunk az élet ezer veszélyébe,
Leg fényesebb fáklya az Úrnak félelme,
Ez után járhat az Emberi vak elme:
Ha a' Halál szörnyű árnyékába esünk,
Fényével meg újjít a' Jésus jegyesünk.
Az Igazság Napja tűndöklik ragyogva,
Fényes Menny-Országba jutunk ennél fogva.
A' többi mind homálly, mind köd, mind setétség,
Mellybe félelem van el rejtve, és kétség.
Egyedűl a' Jésus, 's a' Menny-ország fényes,
Mellytől fényesedik az ide zárt FÉNYES.
Esküdt FÉNYES ISTVÁNt fedi e' setét bólt,
Utazó! ezt illő tudni, ki vólt, 's mi vólt?
Nemzé FÉNYES ISTVÁN, SZABÓ ER'SÉBETtől,
De mind attól hamar meg vála, mind ettől.
Nagy Kőrös Városa vólt kedves Hazája,
Mellynek sok ideig tartá Oskolája.
Onnan ide jővén Tudománnyal tele,
Itt két Esztendeig zőld Tógát visele.
Ezt hogy egy gondolat véle le rakatta,
Tanuló elméjét Kalmárságra adta.
Melly Hivatalba járt melly igaz Lélekkel,
Bizonyíthatnám itt sok jó Emberekkel.
Sőt derék Eszének, 's igaz Jóságának
E' Város Nagyjai bőv példát adának,

Midőn Nyóltzvan három Esztendő folytába
Űltették a' Hatvan Személlyek' sorába,
Mellybe sok Hivatalt a' szerént folytatott,
Hogy panaszt rá csak az Irígy sem mondhatott.
Itt is Tálentomát Vásárra úgy tette,
Hogy a' Nyereséget más is bőven szedte.
Mikor már egy hív Párt keresni kívánna,
Itt is nyereség lett HADAS JULIÁNNA,
Kivel, míg tizenhat Esztendők telének,
Egymásba hány bóldog Napokat nyerének!
De mi is van ennél gazdagabb nyereség?
Kereskedő Hajó, ha jó a' Feleség.
Melly bőv Nyereségnek e' lett Interesse,
Hogy egy JÓ'SEF fiját szűlt kedves Hitvesse.
De mi is nagyobb kincs, mint ha van jó Fija?
Arany Feleségnek bővséges Lázsija.
Most már a' Nyavalyák fonnyasztó serege
Rá ütvén, régólta vólt ennek betege.
Kivált három Héttől fogva Jehovának
Sujtoló kezei rá sullyosodának.
Végre lövésére halálos Nyilának
Lelkét híven viszsza adta Jó Urának.
De akár életet ért is, akár Halált,
Nyereséget mindég a' Krisztusba talált.
Ő hát nyereségről így ment nyereségre,
Míg nem a' Krisztushoz fel jutott az Égre.
De míg el kőltözne a' Földnek színéről,
Illy bútsúzó szókat botsát hűlt nyelvéről:
„Szerelmes Hitvesem! HADAS JULIÁNNA!
„Kő szív vólna, melly egy Özvegyet ne szánna.
„Köszönti néma szám, 's e' meg merevedett
„Nyelv is prédikálja igaz hívségedet.
„Töröld el könnyvedet bánatos szemedről,
„Jó az Úr, ő gondot visel életedről.
„Bár most szép Napodat felhők fedezték be,
„Ki fog még derűlni Eged, vidám kékbe.
„JÓSEF!" jó Atyádat bennem el vesztetted,
„De a' leg jobb Atya meg marad melletted:
„Tsak az ő félelme járjon mindég veled,
„Így a' boldog Partot örömmel meg leled.
„Mindenekhez hív légy, és jó, hogy mindenek
„Érántad egyenes szívet viseljenek.

„Isten! ki könyörűlsz az Árván, 's Özvegyen
„Mindenható karod ezekkel jól tegyen.
„E két gyámoltalant, oh! írd be Könyvedbe
„'S Attyai szárnyaid árnyékával fedd be.
„Már karjaim közzűl, Kedvesim! menjetek,
„Légyen a' Jól-tévő Istenség veletek.
„Véled Esküdt HADAS SÁMUEL' Özvegye,
„SZATHMÁRI MÁRIA, az Ég e' jót tegye:
„Hogy, míg élsz, életed follyon békességbe,
„Míg fő boldogságot fogsz érni az Égbe.
„FÉNYES JÁNOS Ötsém, ki most is Posonyba
„Kalmárkodván, nem tudsz semmit Halálomba,
„Haldokló számmal is szerentsédet kérem,
„Áldjon meg az Isten, Szerelmes Testvérem!
„Nagy Kőrösön lakó FÉNYES ERSÉBETEM,
„Madár Pétereddel Neved' emlegetem.
„Áldjon meg az Isten minden boldogsággal,
„Végre ditsőítsen örök Menny-Országgal.
„NEMES TANÁTS, 's Nemes Communitás, 's ennek
„Tagjai légyetek áldotti Istennek.
„Isten hozzád NEMES KALMÁRI Társaság,
„Légyen oltamazód a' leg főbb Uraság.
„Engedj meg, ellened, ha mibe vétettem,
„Isten hozzád, én már mindent meg engedtem.
„Minden Jó Barátim! 's Vérségim! reátok
„Bőv áldás terjedjen, már Isten hozzátok!
„Te pedig földből lett Testem, nyugodj végre,
„Míg Lelkem' fel viszi JÉSUSOM az Égre.

223. Eggy kétségbeesett Magagyilkosa

Jaj, Egek! melly szörnyű képzeletek,
Mellyeket elmémben hempelygetek.
Óh, látom Tartarus' mélly üregét,
A' feljött Árnyékok' fergetegét!
Már Lelkemig ér a'
Pokloknak hóhéra,
Dárdákkal,
Fáklyákkal
Veri Megéra!

Jaj! hová kell lennem;
Nem lehet pihennem;
Melly vesztő
Ijjesztő
Tsata van bennem!
A' szép Napfény eltűnt,
Az ég, a' föld megszűnt;
Tsak nékem kell még látnom ezt a' nagy bűnt.
Óh, jóltévő Halál!
Ki borzasztóm valál,
Jer, karom' emelem!
Itt a' megszenteltt Kés, —
Tégy jól, jaj, jaj, ne késs,
Óh, Furia! velem.
Idvez légy, óh Plútó!
Fogadj el; 's nyugtató
Szent kezed' ölelem. — —

224. [Falataimat elegyes bor hajtással . . .]

Falataimat elegyes bor hajtással
Kettőztetem oh!
Jere velem az Öreget kortyantással
Kérni bús echo oh!
Te Ferentznek karafinája.
Te Veress crapula hazája
Ugass viszsza reája.

225. Hunyadi Ferentzhez

I. Ének.

(A' LXXIX 'Sólt. nótájára.)

Ábrahámnak nagy jóságú Istene!
A' te benned bizó szívnek mindene!
Kitől vagyon minden mozgás, lehellet:
Légy kegyelmes Hadnagy kis Néped mellett.
Ennek Áronjával,

És egész házával
Lakozz mind éjjel nappal;
Hogy ember dítsérjen,
Allelujját zengjen
Házadban e' Főpappal!

II. Ének.

Szent öröm fohászkodik Jéruzsálemnek ligetén,
Inneplő Muzsikával örvend Papjának életén.
A' vígadó vőlgyekből felhat, 's az Egekig ér,
Így mindent megnyér
Érted a' mit kér,
Oh, mi is, a' mai
Próféták' fiai
Hadd lehessünk e' nagy Innep' lantossai!

III. Ének.

Vígadj, szűz Helikon! tsergedezzen
A' hegyek alatt zuhogó szent forrásod,
Víg nótát kettőzve zengedezzen
Hunyadi' nevén örvendő ekhozásod.
Szent Hegyeink' Múzsái Nevét hírdették
'S azt az örök virtusnak köveire tették.
Zengjetek
Ligetek
Mély tiszteletet tévén érdemének,
Mellyet már
Más határ'
Túdós, bőlts fiai tevének.

Az elmondott Beszéd.

Titkot énekelek, olly titkos esetet,
Mellyet tsak Poétás lélek szemlélhetett:
Nékünk Poétáknak úgy is az ébredett
Képzelés esmérnünk sok titkot engedett.
Hatalmas Képzelés! gerjeszd fel szikrádat,
Lobbantsd meg elmémben világos fáklyádat,
A' melynek fényénél láthassam azokat
A' testi szemektől elrejtett dólgokat!

Tsak alig hanyatlott a' komor éjtszaka,
Mellyet a borzasztó homályosság raka:
A' múló setétség' ellankadásával
Sárgúlt már a' hajnal első világával;
De fellyebb emelvén a' rózsaszín fáklyát
Bontotta az álom' szenderítő mákját
'S megszakadt ruháit szedvén szemem körűl
Igéző ortzáját vetette tűkörűl,
Melyben mit mutatott egy szent Fántázia,
Te tudod, óh, mennyből szállott Uránia!
Mely látást tsak alig tudna beszélni el
Egy, Kristus' lábánál űlő Gámáliel.

Leszállott a' Vallás — mennyei nevezet!
Mely a' Mindenható' lábaihoz vezet. —
Leszállott a' Vallás. Óh szentségnek Attya!
Mennyei súgárral fénylett ábrázattya,
Melynek szent Felsége édességgel jádzott
Rajta a' Jehova négy betűje látszott.
Méltóságos mellyén az Urim Thummimmal
Tündöklött két lángot vetett Kerubimmal
'S tisztelő fényt vetett, kik látták azokra;
Mint emészthetetlen Mó'ses' tsipkebokra.
Derűlt benne szívet enyhítő tekíntet
Melyről vígasztalás' lágy balzsamát hintett.
Édes nyúgodalom jegyzé pillantásit,
Felséges szelídség minden mozdúlásit.
Ez az a' szent Követ az Ég 's e' főld között
Melly hozzánk az Isten' öléből kőltözött,
Ez az a' Jóltévőnk, mellyet ha megvetünk,
Életet hazudó halál lesz életünk.

Ez jött le, 's olly' szent fény omlott ortzájáról,
Mint Mózsesnek, mikor lejöve Sináról.
Leszállott, 's egy fényes felhőre leűle
Ruhája az égből a' földig terűle,
Mellyet sok halandó Tudományok fogtak
's alatta tisztelő tsókkal mosolyogtak,
E' jött le tisztelni azt a vídám napot,
Melyben idvezlették sokan a' Főpapot.

Így szóllott — (s' tsak alig kezdettük hallgatni,
Szent borzadás kezdé lelkünket meghatni;)

Istennek hív Papja! kit e' nagy Sionnak
Leányi tisztelnek e' kegyes Áronnak,
Kinek szent érdemid az Úrnak házába'
Hosszas sorral vagynak metzve Sittimfába,
Ki a' szent tornátzban állsz hív szolgálatot,
A' néppel minden nap tévén áldozatot!
Hogy még a' te lelked az élők' földén él,
Kedvesebb az sok száz Lelkek' életénél;
A' föld ditsekedik, a' mennyben örűlnek,
Ég föld közt sok ezer Hozsánnák zendűlnek.
Meg lessz a' mit mindég kívántak mindenek,
Mert az égre illyen kérések jöttenek:
„Isten! a' kegyesség' jó Bírája 's Attya!
„Ezt esdekli sok száz szívnek indúlatja.
„Hogy tartsd meg sokáig kegyes Püspökünket
„A' ki szent Ortzádhoz vezérli népünket,
„Az élet vizével legeltetvén nyáját,
„Hordozza a' tőlled írt Törvény' táblját.
„Kerítsd körűl őket minden javaiddal,
„Hordozd kézen fogva több Prófétáiddal,
„Follyon rá, mint drága kenet, szent áldásod,
„Hogy légyen házadat építő Esdrásod,
„Egész Nemzettsége e' Lévi' fiának
„Légyen a' Nép előtt *szente Jehovának.*
„Jábesi időket érjen örvendéssel;
„Végre az Egekbe ragadd fel *Illyéssel,*
„A' hol zengjen száján az a' ditső Ének,
„Mellyet énekelnek a' húszonnégy Vének."
Illyen szók lebegtek az Úr' zsámolyánál,
Melly a' Kerubimok' rettentő vállán áll.
A' Jehova hármat mennydörgött ezekre
A' változhatatlan végű kérésekre;
A' Lelkes állatok' trónusa dörömbölt,
Alól a' felhők közt a' föld 's tenger bömbölt,
Mellyet a' sikóltó lárma tisztelettel
A' forgószeleknek szárnyán végezett el —
Így esett. Ti pedig mind, mind örűllyetek,
A' Jehova' Lelke lakozik veletek,
Á d kegyes Abdiást, kegyes Esdrásokat,
Törésre állt Mózsest, Istenes Papokat.
Ád Superintendenst a' millyet tsak kértek,
Ollyat mint Hunyadi, a' kit már esmértek,

Ollyat mint Hunyadi, 's nála is bőltsebbet —
Bőltsebbet? — mit mondok! — — — Már nem
szóllok többet.

Ezt mondván, hírtelen eltűnt szemem elől,
Hosszan bársonyozván az Eget jobb felől.
Láttuk a' felhőbe miként bémerűle,
'S az élő Istennek lábaihoz űle,
Tsókolván gráditsát ditső Trónusának,
Háromszor kiáltott szentet Jehovának:
Melyre a' ditsőűlt Lélek' Templomában
Zengett a' *Szent* minden Serafim szájában,
'S Trombiták harsogtak 's e' Triumfi Ének'
Hangjára az Egek öszverendűlének. —

Ezt láttuk; 's tsak azért jöttünk udvarodra,
Hogy azt, a' mit láttunk, adhassuk tudtodra;
Nékünk Poétáknak úgy is az ébredett
Képzelés esmérnünk sok titkot engedett.

IV. Ének.

Ha valaha lefoly az a' gyászos óra,
Melyben maga, óh!
Maga *Hunyadi* megyen a' koporsóra,
Oh keserves szó!
Halálát a' népek siratják
Gyászhalmát könnyekkel áztatják
Rózsákkal béhullatják,
Maga zokog az egekig óhajtozó
Jajjal az Ekhó.

V. Ének.

(A' LXXXIV. 'Sólt. nót.)

Isten légy e' Főpapoddal,
Árnyékozd bé jóságoddal
Mint több kegyes Prófétáidat.
Mint a' Libánus' vőlgyére,
Forrásként áraszd Fejére
Onnan fellyűl bőv áldásidat,
Míg az élők' földét lakja:
Jóvóltod légyen sisakja.

226. Versus Onomastici

Nominis en retulit December festa diebus
Quae fuerant Votis festa vocata meis
Ipse videns Phoebus depellit nubila coelo
Purior et roseo surgit ab axe dies
Undique conveniunt praeclara stirpe creati
Quos amor et cultus jussit inire viam.
Et tibi Vir cuius rumor super aethere notus
Prospera sincero, pectore vota canunt.
Si faveant igitur famae sic aetheris arces
Non deerit officio casta Minerva suo
Castalides Musae qui te venerantur Amore
Non decet ut nectant in Helicone moras
Quin praesentes sint et te venerentur Amore
Et pro te Voti fundere dona Deo.
Hujus ego quondam pars quantulaquunque cohortis
Imploro pro te Numina Sacra Deum
Magne Deus Sanctos spectas qui lumine blando
Praebes terrigenis praemia digna piis
Hunc in longa Virum cupio quod saecula serves
Fac super et proprios absque dolore dies
Foemina seu Princeps vivat tibi laeta per Annos
In gremio Virtus, quam generosa tenet
Vivat tota Domus, vivat pietate celebris
Possit Nestoreos et superare dies.

Votum

Benignus precor quod favor coeli
Te tueatur cura fideli
Te Dominus legat, et partim tegat
Dextra Zeli.
Fortuna favens semper abundet
Et tuos conatus obsecundet
Terra suos flores donet atque rores
Coelum fundet.

Castalidum gregis o solamen,
Parca tuum longe ducat stramen,
Spiritus ad Astra laeta poli castra
migret *Amen.*

Conclusio

Devota haec vota tibi do
Quae fata ut lata dent opto
Sunt plura, quae pura mente latent
Condita Deo sed illa patent.

227. [Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...]

Zöld Ferentz, kék Ferentz, T[óth] Ferentz,
Mind, mind Ferentz.
Hegyi bor, kerti bor, Józsa bor,
Mind, mind, mind bor.
Te Chria öntő
Nesze köszöntő.
Halleluja.

Ma jó kívánságim érted lesznek száz is,
Hogy végre egyen meg az Antanaclasis.
Uram, éltesd ezt a Cotzét,
Hogy egyen meg sok száz plocét.
Halleluja.

Jerke Ferko, éltessen a Freier,
Vivát! stivát adjon néki Bayer,
Mert meg égett a kis Filó,
Oda Catilina, Miló.
Halleluja, Halleluja.

228. [Varró Jánosnak]

Kedves Úr! hogy tegnap, gyomrunk jól meg *tele*,
Nem hagytuk a habzó poharakat *tele*.
Bőrszag érzett rajtunk, nem könyv-szag, nem *kard-szag*,
Kísértvén szomjunkat a vinum de *Kardszag*.
De a víg kortyok közt még többre ment a *szám*,
Hogy egy kis édes ízt érzett rajta a *szám*.
Az édes bor kedvet másnak is tám *adott*,

Mert láttam, jó kedve másnak is *támadott.*
Ilyen vígan állott közöttünk *a Világ,*
Hát egyszer estvére gyúl a gyertya-*világ.*
Akkor Madarasi szánra ültem *végre,*
S ki tsúsztunk nyargalva, így a Város-*végre.*
Hát össze üt—egy nagy rög a szánka-*talppal*
S a szánka a Notér Úr házának *talpal.*
Előbb, mint egy laptát a Szánról *fel-ejtett,*
Azután leejtett, s a földön *felejtett.*
Talán szemek fényét mind elfogta a Hó,
Mert közzülök egy sem kiáltotta, hogy *hó!*
Én mondtam, — s a nádból felelt rá az *Ekhó:*
Itt van a Legatus! hó, vak emberek! *hó!*
Elnyargalt a szánjok! tán egyik sem *látta,*
Hogy oda közzűlök, már egy madár-*látta!*
Hazajöttem s ittam rá kardszagi *Egrit*
Hogy illy figurásan nyertem el az *egrit.*
Adieu barátim! Adieu *Madaras!*
Légyen a borotok, mint itt szóll *madaras!*
Most pedig instálok egy kevés *édesért,*
Tegnap is legtöbbet, mert lám, az *édes értt.*
Úgy van! s az utamba majd ha bele *fogok,*
Az Úrnak mellette vivátozni *fogok.*
Most pedig magamat ajánlom *hűséggel,*
Míg az orrom czinkét fogna a *hűs éggel.*
Mindjárt elő fog most állani a *szánom,*
Megyek! bár elhagyni az Urakat *szánom.*
De ha kérdik — ki volt — ki ezt írta *Varró*
Úrnak, így értse meg: egy szegény vers-*varró.*
S mikor ez írásra feljött volt — az *Hava,*
Akkor huszonnyolczra telt karácson *hava.*
Tök vagy túrós étek, zsír vagy *valami Háj*
Csokonai Vitéz — néven *vala* — *Mihály.*
Lé tart szol*gát* nem h*us.*

229. [Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik...]

Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik,
Egy helyből más helybe miképp hányattatik.

230. Az estvéhez

Andantino.

Jövel felénk hűs szárnyadonn
Jövel, szép Estve, már!
Ketsegtető súgáradonn
Vénusz' Szerelme jár:
Sok Lyányka a' nyúgvó padonn
Téged pihegve vár.
Jövel felénk hűs szárnyadonn
Jövel, szép Estve, már!

'S te, a' ki szép vagy, mint maga
E' fényes esti tűz,
Szűz M a n t z i, Szűzek' tsillaga,
Nyúgodj-le, tiszta Szűz!
Már Ámor is ki ballaga,
Vígyázz — nyilára fűz.
Szűz Mantzi, Szüzek' tsillaga,
Nyúgodj-le, tiszta Szűz!

Derítsd-ki Házunk' ablakát,
Te nyájas égi Jel!
'S M a n t z i m' fejér mellyjét 's nyakát
Kezed rózsázza-fel. —
Szűz Mantzikám, jó éjtszakát,
Neveddel alszom-el!
Szűz M a n t z i k á m, jó éjtszakát,
Neveddel alszom-el!

231. A' Tolvaj Isten:

vagy

Az a Crimen Raptus, melly szerént ama tisztaságban és ártatlanságban gyönyörködő Mennyei Felség, Zeus vagy Jupiter, a' szűz Europát, Agenornak, Phoenicia Királlyának ritka szépségű Hertzeg Kis Asszonykáját, ő Hertzegségét Bika Maskarába öltözvén, ő kegyelmesen el ragadta, és abba a' maga Isteni szerelmét szentül bé óltotta.

Hajdan a' régi Világnak
Vólt egy híres Istene
/: Ma Stuttzer Companistának
Leg jobban be illene :/,
De meg hólt post Christum natum
Eggynehány Esztendővel,
Nem jut eszembe a' Datum
Eggyel é, vagy kettővel.
Ez a' Mindenhatóságot
Ez eggybe helyheztette,
Hogy a' szűz Ártatlanságot
Tört szakadt, el ejtette.
Szerelmes hajlandósága
Szerette a' Szépeket
'S Isteni szent tsalárdsága
Meg győzte Szegényeket.
Van nállam eggy igen régi
Könyv, melly Történetivel
Tele van Földi és Égi
Titkos Szerelmeivel.
Ez sokat beszéll felőlle,
'S Ha olvasni tudnának
Sok Gavallérink: belőlle
Bezzeg tanúlhatnának.
Ebből eggy Anekdotáját
Majd én is beszéllek el,
De tsak eggyet, mert mindnyáját
Ki győzné lehellettel?
Ti! óh Nimfák! beszédembe
Ha valamit el hagyok
Súgjátok gyengén fülembe
Mert ti is ott vóltatok!

* * *

Jupiter, a' mint Szokások
Ez a Potentátoknak,
Hogy a' reggeli Nyugvások
Legfőbb Tárgya gondjoknak,
Eggy reggel soká nyugodván
A bársony paplan alatt,
Már a Nap a' láthatárán
Jó magasra fel haladt,
Midőn fel serken 's eszére
Mindjárt ez a' gond megyen,
Hogy visitet majd estvére
Mellyik Dámánál tegyen?
Ezen gondolkodásában
El merűlve heverész —
Hentsereg puha Ágyában:
Míg végre a' plánum kész. —
Ekkor fel kél: 's hát lármával
Szórja a' Teremtettét,
Majd le szaggattya lábával
Az Olimpus tetejét.
„Ihol, úgymond, már dobolnak,
Már itt van a' Parádé,
„Még is széllyel kóborolnak,
Még sints itt Csokoládé!
Esze nélkűl eggy Lokájja
Mindjárt ott terem vele,
Másiknál már a' pipája,
Fein Knaszterrel tele.
Eggyik a' bugyogójával
Futott rettegve elő,
Másik kefélt Schlafrockjával,
Harmadiknál a' tzipő.
Eggyik Fidibussal szaladt
Elő — de azt meg szidta:
„Hát a' tűz maga hol maradt?
Illyen amollyan atta!
— Ez azért vólt, hogy magába
Múlassa magát reggel,
Mert akkor Kabinettyába
Eggy lyány sem ment örömmel.
— Ezek így folyván sorjával
A Csokoládéhoz űl

'S Fel hörpent vagy nyóltz Findzsával
Minekelőtte meg hűl.
De e' se vólt jól kedvére:
„E' rossz Gattungból való,
„Úgy mond, e' semmit sem ére,
„Ebbe nem vólt Cacao.
„Tám a' Téj is savanyú vólt,
„Mert tsak nem öszve szaladt
/: Gondolom jobbatskát kóstolt
Az Ió tölgye alatt:/.
— Itt ki káromkodja magát
Jó formán ő Felsége
— A' Föld hallotta lármáját
És mennydörgésnek vélte. —
Ekkor kap a' pipájához,
'S Eggy mennykövet zsebjéből
Ki ránt — rá gyújt — és dohányoz
Gustuos Knaszterjéből.
Ki dűl az Ég-ablakába
'S Bokros füstöt botsát ott,
Mellytől az Athmosphaerába
A' Nap tsak alig látott. —
— Majd perspectivájún éppen
A Föld Golyóbisára
Le néz. /:Mert rövid másképpen
El gyengűlt láthatára:/
Itt eggy kies vőlgy ölében,
Eggy körűl el széledett
Szűz sereg tűnik szemében,
A' melly Violát szedett.
A' leg szebb stikkolt ruhába
Könnyen őltözve láttzott,
Zőld bársony Viganójába
Arany Meander játtzott.
A' ki derűlt Ég kéksége
Tündöklött a' szemében,
A' Nefelejts szelídsége
Játtzott tekintetében.
A' többek mindnyájan ennek
Udvarolni láttattak,
Nagy vólt a' Tisztelet bennek,
Mellyet hozzá mutattak.

— Ennek hajnalszín ortzájin
Szemei meg állának
A' Nagy Úrnak; 's tagotskáin
Fél alélva nyugvának.
Esztendeit nyílt színéből
A' mint jól ki nézhette,
Tanúlt hozzá vetéséből
Tizenhat felé tette.
Azomba, hogy esett, hogy nem,
A Vigánó alá is
Bé szökik az Isteni szem
'S Tán még bellyebb annál is.
Ott is mindent egy szőr szálig
Gondosan öszve nézett
'S Talpától fogva tzombjáig
Ott is minden ígézett.
Tettzettek ő Felségének
Ott is gyenge tagjai
'S Keményen vertek szívének
Tüzes kalapáttsai.
— Többet akart a' látásnál
Már a' lobbant Appetit,
Mit van mit tenni — tsalásnál
Egyébb nem segíthet itt.
„Maszkírozni kéne magát,
Így ha módját tehetné,
„Jó volna, ha e' szép prédát
Horgára keríthetné.
— Így gondolkozik magába,
De itt ismét az a' baj,
Hogy őltözzön maskarába:
Kos legyen é, vagy bivaly?
— Ezen sokáig rágódik
Végetlen böltsessége,
Míg végre meg állítódik
'S Bika lessz ő Felsége. —
Nem tudom én, illy egyszerre
Ezt véghez hogy vihette:
Talám, Isten botsásd! erre
Az ördög segítette.
Akárhogy esett, elég e'
Hozzá, hogy bikává vált

'S Ímé bika Istensége
A' Tükör előtt meg állt.
Nézte újj ábrázattyába
Magát, hát szép mindene,
Akármelly szilaj Gulyába
Bikának be illene.
Sajnálta, hogy hajdanába
Ezt ésszel fel nem érte
'S Pasifaét illy formába
Néhányszor nem kísérte.
„Tudtam vólna én, hol fáj a'
Nap buja leányának,
„Bár tsalárd tehén formája
Nem hitt vólna bikának
— Így szóllt — 's sietvén tzéllyára
Eggy kis köd szárnyán le száll
Azon szép vőlgy lapájjára
'S ott a' zőld fűben meg áll.
Olly színt vesz' tekintetére
Mintha nem is ügyelne
A' Szűzek víg seregére,
Az akármit mívelne.
Így meg indul 's szédelegve
Arra közelébb tzammog —
Hát a' sok leány rebegve
Mind a' szaladáshoz fog.
De még e' futás fortéllyát
Semmivé nem tehette„
Jól tudván tanúlt Rolléját,
Még ezt itt fel sem vette.
/:Vólt néki tapasztalása
Már az illyen dolgokban,
A Románok olvasása
Tanította sokakban.
Náso Szerelmes munkáit
Százszor jobban értette,
Mint Burmann önnön Nótáit,
Mellyekkel bővítette.
Írt is ő szép Jegyzéseket
Az Amorum Liberre,
Mellyeknek el veszéseket
Heyne se hozza helyre.

— Azért nyájas szelídséget
Őltözik fel magára,
Hallgat és vigyáz e' végett
Minden mottzanására. —
Jámbor maga viselése
Tettzvén Europának
„Nézd, be nyájas a nézése
Így szóll egy Hofdámának.
„Ha tudna, tán hozzánk szólna,
Olly szelíden néz felénk,
„Nem hiszem, hogy hamis vólna,
Még is hogy meg ijjedénk!
„Senki se hidjen Matskának,
A Dáma ezt feleli,
„De jobban ne a' Bikának,
Mert e' jól meg ökleli.
„Szép vólna a' homlokára
Eggy kis koszorút tenni,
Monda a' Dáma szavára,
„Oda kén hozzá menni.
Még jól tán ki se mondhattya
A Princess e' szavait,
Már a' zőld fűben nyugtattya
A' szép bika tagjait.
Kérődzik, és jámborsága
Ki tündököl szeméből,
Nem láttzik ki gonoszsága
Bika tekintetéből. —
— A' Princess megbátorodik
'S Már nem fél a' szarvától
/:Eggy Leány sem iszonyodik
Ma is a' szép bikától:/,
Hozzá megy hát, 's most füleit
Vakarja — majd szarvára
Köti Virág köteleit
— 'S Ah! fel mász a hátára.
— Majd ki búva ő Felsége
Bőriből a' bikába,
Szíve forró lánggal ége
Édes tsiklandásába.
Kőltsön esik emelése,
Gondollya, szép terhének,

Melly édes elő érzés e'
Gyúladozó szívének!
Láttya születő formában
A' boldog jövendőket. —
— Még egy lépés szándékában
'S Mindjárt el éri őket.
Ebbe nem is hibázának
Jól gyakorlott lábai,
E' mindenható Marhának
Szerelmes Ugrásai.
Mert alig ült a' hátára
Jól a' Kis Asszonyka fel:
Fel pattant szikra módjára
Az ártatlan teherrel
'S mint a szél, amelly Líbiának
El kapja fövénnyeit,
Vagy a tikkadt Szericanak
Át futtya térségeit,
Viszi a' Tenger színére
A' Homokot szárnyainn
'S Repűl a' túlsó szélére
Annak duzzadt habjainn:
Így szökött eggy Ugrásával
A' bőgő Isten belé
A Tengerbe 's prédájával
Így nyomúlt Kréta felé.
— Azok, kik véle valának
A Princessel, ezeket
Látván, a' partra futának
'S törék gyenge kezeket.
Ezeknek tördelt jajjai
Őtet addig kísérték,
Míg a' Tenger dagállyai
Látni még meg engedték.
Azonban Európa is
A' habok közt jajgatott,
Még a' Tenger fenekénn is
Borzasztó jaj hallatott.
De az Isten örömébe
Siket vólt jajjaira,
E' kéttségbe esésébe
Omló zokogásira.

Vitte a' víz híg térségénn,
Mintha Vér látásától
Fel gyúladott dühösségénn
Nem tarthatna magától.
— A' Neptunus Gulyáinak'
Vén számadó pásztora,
Protéus, és bojtárinak
Öszve szaladt Tábora,
Ezen kívül a' Tengernek
Több betyár Istenei,
Kik e' Gulyánál hevernek
'S A' Thetis gyermekei,
Perge katzajjal követték
Ő Felségét úsztában,
Sokan tsúfsággal illették,
Ragódzván a' Farkában.
Eggy Triton a' vas villáját
A' farának vetette
'S meg lökvén az Istengályát
Jól elébb segítette.
De el szenvedte békével
Ő tőllök mind ezeket,
Bár belől Teremtettével
Szidta enyelgéseket.
— Azomba túlsó szélére
A' Tengernek át úszott
'S Itt hátáról a' fövényre
Európa le tsúszott.
Érzéketlen terűlének
El törődött tagjai,
Meg állván zavart vérének
Bé fagyott folyásai.
'S Mint a' mérész Ibolyára,
Midőn jókor búvik fel,
Rá lehell a' fagyos pára
'S Ez lankadva hervad el:
Így hervadtak el Ró'sái
Halavány ortzáinak
E' hajdani szűz tanyái
A' Test' Gratziájinak.
— A' Szent barom meg sajdítván
Ezt a' Maskarájából

'S Maga hasznára fordítván,
Ki búvik a' bikából.
Módi Gavallér formába
Frissen által kőltözik,
Eggy szép innepi Gálába
Fényesen fel őltözik.
À la Titus nyírt hajának
Bodrozott frisurája
Bársonyos Figarójának
Nem tér könnyen alája.
Jól szabott englisch Sackjába
Minden eggy eggy Tag ki űl
'S Kivált elöl varrásába
A Sack' majd széllyel feszűl.
Módi kaputtya 's csizmája
Jó Gusztussal van varrva,
Hármasával az órája
Bársony tokba takarva.
Illy módi őltözetébe
Toppan Európánál —
'S fel vészi gyengén ölébe
Át fogván derekánál.
Fel kőlt mejjét ki takarja,
Meg óldozza ruháit,
Míg gyengén ölelő karja
Szoríttya Tagotskáit.
Majd élesztő balsamjával
Csiklándozza szaglását,
Ennek ki folyó szagjával
Enyhítvén Ájúlását.
E' hűs balsam erejétől
A' Szűz magához téré
'S Lassan lassan seprejétől
Meg higgada a' véré.
Félve tért meg ortzájára
Reszkető pirossága,
Mellynek gyakran hűlt nyomára
Eggy lankadó szín hága. —
Akkor, a' mint ezt magával
A' bon ton hozta nálla,
Az Úr a' Kis Asszonykával
Illy galant diskurála:

„Isten hozta! Isten hozta!
Kintsem, a' Kis Asszonykát,
„Ugyan, ugyan mi okozta
Ezen el Ajúlását?
„Honnan? hová akar menni
Kedvesem így magába?
„Óh! én Társa fogok lenni
Akármelly szándékába!
„Par Dieu! boldog órába
Esett ide jövésem,
„Ezt ez Égerfa hajába
Még ma méllyen bé vésem.
„Meg érzém biz ezt előre
Mert álmodtam szépeket. —
„Ma mindég a' szemem szőre
'S A' nagy ujjom viszketett. —
„Örvendek, hogy itt kertembe
Alásson tisztelhetem,
„Még jobban, hogy az ölembe
Kintsetském! szemlélhetem. —
„— Ne féllyen — 's gondja ne légyen
Kedvesem itt semmire!
„Csak egy kis pihenést végyen,
Gondom lessz a' többire.
„Majd derék paripájának
Jó abrakot adatok,
„'S Míg majd a' Kis Asszonykának
Frühstückel szolgálhatok,
„Addig akár itt le űljünk
E' Ligetek vőlgyébe,
„Akár amoda le dűljünk
A Rósák sűrűjébe.
„— Mint otthon, itt úgy viselje
Magát a Kis Asszonyka,
„Nintsen itt kitől szégyenlje
— Magát ne genierozza.
„Vesse le ázott ruháját
'S szárassza meg mindenét,
„Strimflijét és Viganóját
'S Kis hosszú Ingetskéjét.
„Én Szoba Leány képébe
Avec permis — szolgálok

„Tám a Kis Asszony ölébe
Jutalmat majd találok.
Ezen szók között oldozza
Leg alsóbb kötéseit,
Tiltott helyeken hordozza
Mindentlátó szemeit.
Elébb a' Szűz meg nem állta
E' nagy Udvariságot,
Akármelly szépen instálta
Az Úr a' szabadságot.
De mivelhogy a' Dámáknak
Magok vonogatása
Csak forma — 's a' Leánykáknak
E' még ma is szokása:
Hogy midőn győzni szeretnek,
Meg győzetni kívánnak,
'S Engedvén a' szeretetnek,
Ha könyörgünk: meg szánnak,
Ő is sok szép kérésére
Engedett a' szavának
'S Mindenekbe tettzésére
Hajlott Gavallérjának.
— Ekkor — itt lessz már a' java
E' kis Historiának:
Itt lessz érezhető sava
Ezen Komédiának!
Szűzek! kik ezt olvassátok
Pirúlva, 's nevetéssel,
Tudom, tudni kívánnátok
Csiklándozó érzéssel:
Hogy itt lutskos kis Szépjével
Mit csinált ő Felsége
'S Mi a' Játék velejével
E' fel vonásnak vége?
De nem merem ki mondani,
Mert félek a' Papoktól,
Ha meg találnák hallani!
Isten ments meg azoktól!!!
Úgy is van már Ideátok
Az illyen fel vonásról,
Mert nem hiszem, hogy tudnátok
Annyit a' len fonásról.

Azért tsak rövid summába
És el hagyván belőlle
Azt, a' mi nem szép magába,
Ezt említem felőlle,
Hogy a' Szűz engedelméből
Derék Frühstücköt tsapa
Az Úr, 's a' friss petsenyéből
Négy jó portiót kapa.
— A Nimfák elő úszának
E' dolog látására
'S Mindnyájan rá bámulának
Az Isten munkájára.
Sok tsak nem agyon nevette
Magát — sok el pirúla,
Némelly szemeit bé fedte
És másfelé fordúla,
Ez a' többiek fülébe
Titkos dolgot sugdosott,
Míg a' másik örömébe
A' farkához rugdosott.
Neptun pedig szigonnyára
Dűlvén ezt kiáltotta:
Bátyám: kedves prosittyára
Essen a' híg rátotta. —

Itt a' szerelmes Scénának
Az Estve végét vetett,
És a' nagy Europának
Nagy neve így született.

* * *

Jó hogy az ártatlanságnak
E' Tolvaja el veszett
'S Nem adunk a' csalárdságnak
Isteni tiszteletet.
— Kár, hogy emberi formába
Keresztelt bikák vannak,
Kik a' bujaság nyomába
Barom módra rohannak.

232. Bakkhushoz. Inscriptio.

Bakkhus. Atyám.
Minekutánna.
A. Szőllőknek. Nagyobb. Részét.
A. Jég. Elverte.
Én. Furmintházi.
Tartzali. Szőllősgazda.
Néked. Szentelem. Ezt.
A. Te. Eleven. Képeddel. Megékesíttetett.
Öreg. Kantsót.
Minthogy. Belőle.
A' mint. Szoktam.
Sokat. Nem. Ihatok.
Keveset. Nem. Akarok.
1795.

233. [Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára]

Már tán nem is vártál magadhoz bennünket?
Vélvén, hogy el hagytuk kötelességünket?
De tudd meg, hogy a Dél előtt tett tisztelet
A Kántorok előtt nem érne egy felet.
Csak a kontyhoz illik az olly Salve s Ávé,
Melynek a jutalma Rosolis és Kávé.
Magad adtál okot ilyen gondolatra,
Lám, sohasem hívtál Dél előtt Zsinatra.
Úgy víg egy Poëta és egy Kántor Deák,
Ha a' Lagenából kélnek az Ideák,
És ha igazságot mutatnak a' Borok,
Úgy tehetnek törvényt Contrák 's Seniorok;
'S úgy mutat majestást minden Primarius,
Ha az Orra előtt áll a' Bicongius.
Ki tsudálhatja már, hogy egy éneklő kar
Tégedet tisztelni Dél előtt nem akar.
Mi igazán akkor tartjuk Jó'sef napját,
Mikor megnyittatta Jó'sef már a' csapját,
Melyből minden versre egy- egy ittze csordúl,
'S az özön áldásra özön liquor fordúl.
Mikor a' Seniort és a Contrascribát

Tiszteljük, edgyütt jár a vivát és bibát!
Most hát tisztelettel nézvén a' kantsóba,
A' köszöntést ekképp fűzzük egy Csomóba:
Senior 's Praeses Úr! ki mihelyt születtél,
Jó'sef nevet a' Szent Keresztségbe vettél,
Hogy azt el hozta az esztendő Tavaszsza,
Örvendve örvendünk mind in tota massa.
A' mely örömünket ezzel jelentjük ki,
Hogy minden poharat még ma ürítünk ki.
Oly érzékeny szívvel lészünk ma erántad,
A' milyennel eddig magad is kívántad.
Sok érdemeidért még a' Tisza mellett,
Szöllős Városába Pethő is kedvellett,
Ki sokáig tartván hajdan Ductorának,
Itten Debretzenbe tett Alumnusának.
Mikor Maróthi a' Hármonicust írta,
Már a' Bassust alább nállad egy sem bírta;
A' honnan Scholánkba tactust addig vertél,
Hogy hajlott időbe Praesességet nyertél.
Mint hogy már itt nem vólt te nálad Senior,
Bátyád Urad utánn Te lettél Senior;
Így az unokádnak alkalmatosságot
Adtál, hogy érhessen Contrascribaságot.
Fellyebb botsátottad ennek Attya urát,
Hogy őltözzön első Juratus purpurát.
Kinek Jenei Úr Svágere a' Pépen',
Egy a' falu végen megy suhanásképen.
Mi tehát kívánjuk mind edgyező hanggal,
Hogy élj vígan ez újj Seniori ranggal,
Semmi hijánosság rajtad meg ne tessen,
Melyet a' meg pirúlt irígység nevessen.
Ne légyen örömöd meg háborítója
Az a' tokás ember ugató Sajója.
Így menj ki, mikor el végzed e tisztséget,
A' szükséges könyvek megszerzése végett.
Minden Magyarságtól koppaszszon meg Jéna,
Mikor klompér mellé megy seres Lagéna;
A' mejjedre tévén patyolatból taréjt,
Antecessoroddal egyél spárgát 's paréjt;
Akkor lábotokra vonván bőv fislédert,
Látogassátok meg púderesen Fédert,
A' hol Luidorért oktatgatván Mummon

El húzza pénzetek a' Deuts[ch]landi Mammon.
Ha le tipegsz onnan a' Magyar Hazába,
Légy Esdrás Szerepen az Úrnak házába.
Itt Comentzióba adnak egy kúp nádat,
Melynél szipákálhadd vén tajték pipádat,
De minthogy csak ugyan ember kell a' gátra,
Kóród el fog vinni innen Tisza hátra,
Hol biennisséged siratván a' Padkánn,
Magad tivornyázol Tisza háti Vatkánn.
Addig manualis Orgona helyébe
Zeng öt s hat kitsinyed kutzkód üregébe;
Kiket renddel ide hordván oskolába,
Kántusra hitvesed jön kurta gubába.
Így érvénn házaddal sok szerencsés Sábest,
Még egyszer vénséggel fellyül múlod Jábest,
Akkor a huszonnégy vének seregébe
Kántus praeses lészesz az Egek Egébe.

234. [Pestini. d. 9as Maii. a. 1795.]

Vive precor, summoque Pater TE Numine longum
Servet Pannoniae, Pannoniamque TIBI!!! — — —
Nunc haec officii signa, o. CELSISSIME PRINCEPS!
Accipias animo — qualiacunque — TUO.
Bis duo lustra meae si non dant grandia vitae
Da veniam! Trabs est, quae modo virga fuit.
Sint Maecenates; feret haec quoque Terra Marones,
Virgiliumque TIBI vel TVA rura dabunt.

235. Mátyási József Úrnak

Csokonai Vitéz Mihály
Az örökös Barátságnak szent kézfogását!

Ezértis sok hálát nyer tőlem Ketskemét,
Hogy Kinek eddigis tiszteltem érdemét
MÁTYÁSI Barátom, 's Bátyám Apollóba'!

Veled ő állított legelőször szóba.
Én ugyan bár addig Veled nemis szóltam,
De hidd-el mindenkor hív tisztelőd vóltam.
Így tett barátoddá, Édes Hazámfia!
Eggy néma, de legjobb Correspondentia.
Úgy vagyon! a' Kedves Poéta Nevezet
Fogatott szívembe legelőször kezet. —
Bőlts GRÓFod' lábánál Múzsám addig jára,
Hogy eggyszer rá akad eggy újabb Múzsára;
A' Tiéd vólt, — 's mindjárt előtte meghajolt,
Vetvén eggy tisztelést petsétlő Capriolt;
És mivel tetézett érdemeit látta,
Honnjábann a' Tisza partjánn túl imádta. —
Hányszor óhajtottam, hogy szemlélhesselek,
Tiszteletem felől tudóssá tegyelek!
De hálá az Égnek! megvan a' mit kértem,
Megvan; Személyedet mivel megesmértem;
'S Még nem tsak az, a' mi utánn sohajtoztam,
Mert ebédeltemis Veled 's tarókoztam. —
Pestreis eggy kotsinn mint szerelmes Hazánk
Hív fiai eggyütt örömmel útazánk.
Azólta hány szíves beszédek valának,
Mellyek szánkból kőltsön szívünkből folyának!
Te tudod azt, Múzsám! és Te, ő Múzsája!
Mit szólt e' két barát' és Poéta' szája?
Én ugyan, Barátom, ha bár távol vagyok,
Szívembenn Nevednek eggy darab részt hagyok,
'S Bár bele a' Gondok táborosann járnak;
Mégis ott áldozom Néked mint eggy Lárnak.
A' többek közt, hogy bé szóltál ablakomba,
Énis jót kívántam Néked; de azomba
Múzsáddal játszodván Múzsám, hamarjába
E' dalotskát zengé kisded Hárfájába:

236. A' semminél több valami

A' mint beszéll Trattner, Patzkó,
Most jött ki eggy Istória. —
Nem jó benne, mondja Latzkó,
A' sok Teketória,
Ha Semminél több Valami,

Tsak Probatio Calami,
Mind az a' mi!

Mért nem forgott hasznosabba',
A' mi vólna szűkséges,
Nintsen az egész Darabba'
Eggy Versis idvességes.
Sok vágott nyelvű Mátyás itt,
A' ki olvassa MÁTYÁSIt,
Tsak, tsak ásitt.

Mind szerelmes és szúrdaló,
Sok ostobát megsérte,
Eggy két itsze borra való
Kár eggy tökfőtől érte.
Jobb vólna addig aludna,
Vagy Verset írni ne tudna,
Ne hazudna.

Így gúnyolák sok Zoilok
Érdemidet a' porba,
Fel vólt húzva mérges nyilok
Nyelvek végénn eggy sorba,
Mellyeket az Esztelenek
Az Okosoknak ellenek
Hegyeztenek.

Én pedig a' Szebb Lelkekkel
Te melletted kikeltem
És nagy Nevednek ezekkel
Zőld borostyánt szenteltem.
Magam utánnad azomba
A' Parnasszusi Templomba
Mentem nyomba.

Verseidről azt ítélem,
'S Másokis úgy ítélnek;
Hogy azokba eggyütt vélem
Eggy nagy Lelket szemlélnek.
Maga a' *Tsók* méltó vólna,
Hogy minden Szép rád hajolna,
Megtsókolna! —

237. A' Dugonits' Oszlopa

Mi? hát valójában láttam e' szememmel,
Vagy tsak álom játszott képzelődésemmel? —
De hát álmodhatik olly tisztán valaki,
Hogy a' való' képét illy nyílván lássa ki? —
Nem, nem: mert álmunkkal oda van mindenünk,
Eltűnik árnyéka, mihelyt felserkenünk:
De én, a' mit láttam, arra úgy eszmélek,
Mintha kísért volna egy mennyei lélek.
A' magyar Hélikon virágos tövében,
A' szelíd múlatság' híves mezejében
Apró violákat 's nefelejtset szedtem,
Egy kis bokrétába tarkán egyengettem;
Víg éneketskéket, a' mint van szokásom,
Danoltatott vélem nyájas andalgásom,
Mellyet egy Zefirke, kerengvén lejtősön,
A' bokrokról vissza-süvölte kettősön.
'S ím a' hegy tetején, hová a' szeretet
'S az édes vágyódás vélem felnézetett,
Láttam, magam láttam . De mivelhogy nagyok
A' látások, és én kis éneklő vagyok:
Te beszélld el, Klio! hogy' raktak a' kopott
Kőmaradványokból egy ditső Oszlopot?
Kik rakták a' hegynek tetején? és kinek?
Hol már egy nagy Oszlop állott Gyöngyösinek.

Egy nagy setét barlang egyedűl magában
Mélly torkolattal áll a' hegy' oldalában;
Porlott követ lepte a' régiség' moha,
Mintha még kéz sem járt volna rajta soha.
Rakás maradványok' puszta dűledékit
Az idő' fogai lassan tördelék itt.
Sok Mausoléumnak itt tört le a' feje,
Eltemetve van sok temetésnek helye.
Kevélykedtek hajdan sok tornyok, templomok,
Mellyeknek a' porban alig van már nyomok.
Látsz itt sok örököt ígérő oszlopot,
Mellynek már a' darab köve is elkopott.
Kőhalom már, a' mit rakott Szemíramis;
Kőhalom sok ezer Kolosszus, Píramis.
Sok nagy nevek 's betses érdemek egy sorban

Megvetve hevertek mohosan a' porban.
Sok Vitézek, derék Hérók itt valának,
Agamemnon előtt a' kik virágzának.
A' Feledékenység űlt ezek' tetején,
Vastag gyászos darótz volt burkolva fején.
Érzéketlen', némán siketen és vakon
Hevert a' láb' alá tapodott hamvakon;
Két kezét bádgyadttan tévén két szemére
Botsátotta gőzös fejét a' térdére;
Egy homályos felhő, melly a' méllységről jött,
Körűlötte sűrű ködkárpitot szövött. —
A' néma Hallgatás őrzi e' barlangot,
És nem ereszt belé semmiféle hangot:
Ollykor, ha ide jut világunk' lármája,
Egy fél rekedtt hangot ád a' barlang' szája;
De az is olly zavartt, olly lassú és siket,
Hogy már kettő közzűl nem hallhatd egyiket.
Az örökös Álom, a' halálnak báttya,
E' környékre hideg szárnyait botsátja,
Az avúltt Régiség magát itt hízlalja,
A' mit a' századok szűltek, ő felfalja:
Torka nagy, 's még nagyobb gyomrában a' verem,
Mellybe száll, valami a' világon terem;
Atzél fogak márvány ínyében pengenek,
Minden elmúlandót rakásra örlenek' —
Minthogy ez hely a' fényt éppen nem szenvedi,
Az örök éjtől szőtt vastag szőnyeg fedi.
Útja is mélly vőlgyben vagyon, 's tekervényes,
Igen omladékos, dudvás, szövevényes.
Nem volt a' Labirint olly tévelygős régen,
Melly épűlt Krétában titkos mesterségen,
Dédal annyi ezer vakos fordúlatot
Ezer ösvényébe annak nem rakhatott:
Mint a' mennyi összvekevertt tekervények
Között tétováznak itten az ösvények.
Ténari öblei poklok' üregének
Olly kietlen ködben tán nem kerengének:
A' millyen homályban úszik e' tartomány,
Hol könnyen eltéved maga a' Tudomány.

Itt láttam DUGONITS' lábainak nyomát,
Hogy' járta fel ezt a' Régiség' templomát.

Itt van páltzája is feltéve, 's lámpássa,
Hogy a' mit ő már itt látott, más is lássa.
Ezért érdemlette, hogy Helikon hegyen
E' régi kövekből néki oszlop legyen,
Mellynek buzgó szívvel első talpot vetett
A' háládatosság 's Hazai szeretet.
A' feledékenység' setét barlangjában
Szedett követ ezek rakták fel sorjában,
Mellyet sok tsókok köztt a' Hív emlékezet
Háláló könnyekkel öszvetzémentezett;
'S akkor a' Grátziák tsinosra faragták,
És reá a' szépség' mázát bőven rakták.
Egy babérkoszorút e' nagy oszlop felett
Trombitálva tartott az Érdem 's Tisztelet.

Mihelyt az oszlophoz közelébb eshettem,
A' darab köveket sorra nézegettem.
Némellyeik a' *Trója'* öszvetört falából
Volt faragva Párosz' fejér márványjából.
Némellyeket köves sziklájából raka
Bőlts *Ulisszesének* a' sovány Ithaka.
Sokon vésve látszott a' Kolkisi házon
Artonautáival vitézkedő Józon.
Karjeli kőszálon volt metszve *Etele*,
Etele *és* kedves *Etelkája* vele.
Kún maradványok is közötte látszottak,
Mellyeket *Lászlónak* a' Kúnnék hordottak.
Láttam még iszonyú nagyságú köveket,
Tíz ember is alig bírná fel ezeket,
Roppanttak valának, mint a' miket maga
Herkules Abila' 's Kalpénál faraga;
Töldi állította ezeket magának,
De már hasadásin bokrok származának.
Két jeles Szűz is volt, *Bátori*, *Matskási*,
A' mint mutatták a' kövek' mohodzási.

Ezekből építék az oszlopot ezek
A' Dugonits' hírét felépítő kezek.
Sok helyen a' kövön Árpád, Taksony, Zoltán
Triumfált az idő' elmulandó voltán.
Sok ditső Őseink' nevei új fényben
Kezdettek ragyogni e' nagy építményben. —

Ezek között látszott a' nagy nevezetű
Dugonitsnak metszve néhány arany betű,
Mellyet a' hív magyar kezek így metszének:
A' HAZA DUGONITS ANDRÁS NAGY NEVÉNEK.

Szemét sok hazafi könnyekkel áztatta,
Sok hév indúlatok buzogtak alatta.
Azok között bennem is az öszveolvadott
Szív sok háládatos könnyekre fakadott.
Tiszteltem, nagy Tudós! annyi érdemedet,
'S hazafi tsókokkal értetvén tégedet,
A' magyarok' kegyes Istenét imádtam,
Hogy illy magyar szívű polgártársam' láttam.

Áldjon is meg az ég, édes hazámfija!
Zengjen Duna, Tisza, 's minden Magyar-fija!
Ezt kívántam néked. Meg ne szólj ezekkel
A' te érdemidhez illetlen versekkel.
Én, mint Temisztokles, oszlopodnál sírtam,
És alá ez egy pár sorotskákat írtam;
SZEMLÉLJÉTEK KÉSŐ UNOKÁNK' FIJAI!
A' NAGY DUGONITSNAK A' HÍV CSOKONAI.

238. Minden szerelmes katona

Militat Omnis Amans. *Ovid.*
Ogni Amante è Guerriero. *Metast.*

Kis Asszonyka!

Ettől a' bakkantsos ruhába öltözött pajzán Múzsától úgy őrizkedjen, kérem, mint azon | ifjaktól, azoktól az elmés veres nadrágos Stutzerektől, a' kik szüntelen a' Kis Asszonykának ő rajtok való győzedelmeit | pengetik szájakonn. Őrizkedjen, mondom, mind azoktól, mind ezen világi Libériás versektől, különbenn félő, hogy a' veres gyűrű botról mézet fog kostolni, és megtalál Kintsetském, halni — Metaphorában. Én oka | nem leszek, jobban javaslom, hogy ezeket elfordítván tsak azokkal | az Apátza színűekkel méltóztassa ❀ [magát múlatni].

Tsókolom Kezetskéit.

Tiszteletre méltó Öreg Úr!

Én felkelvén és az Úr vén Ortzáját megbetsűlvén | arra kérem, hogy ezen hívalkodó veres Úrfiak | közé ne adja magát, mert vagy fekete vére az illyenek-|kel meg nem eggyezhetne vagy ha ifjúi múlatságait akarná az Úr megújjítani, azt találnák ezek a' Páfusi Vité-|zek mondani, hogy Turpe senex & [miles, turpe senilis amor]. Tisztelem a' Nagy Asszonytis.

Ugyan ezt méltóztassa az öreg | Úr az Udvari Káplánjának, annak a' kegyes és Jámbor Szentembernek megpa-|rantsolni, mert ő Kegyelme a' Lelkit keresvén, le vetkezte | a' Testieket, és tsak titkon szokott fel őltözni.

1. Ha katonáskodnak minden szerelmesek,
Köztök egy jó zsoldot magam is keresek,
Bár sok félelemmel és bajjal teljesek
Az éjjeli tsaták, ostromok és lesek.

2. Ha a két fejű Sas rettentő ezere
Számába íródni lágy szívem nem mere,
Hadd legyek e' nyájasb Seregnek embere,
A' Melynek két fejű Galamb a' Czímere.

3. Nemzeti Czimerénn láttzik kettős Kereszt,
Mert két Személyre néz itt a' Házi kereszt;
Hogy túl felőll négyes fejér vizet ereszt,
Homályba akarom hagyni most egyszer ezt.

4. De hármas halmának tzélyát kitalálom,
Mert amikor végbe megy a' Diadalom,
Két halom közt épűl egy harmadik halom,
Ezt Évától fogva szűli a fájdalom.

5. Nints eggy lovassais Szerelem Istennek,
Mind gyalog katonát verbuválnak ennek,
A' kik mikor menvén eggy helybe pihennek,
Mars helyett kellemes Amorosónn mennek.

6. Vitéz táborának nints Uniformissa,
Mert meztelen maga a' Generálissa;
Nints semmi sisakja, pántzélja, paissa.
Várát az ellenség hogy jobban meg nyissa:

7. Távolról győz nyájas katsingatásokkal,
Mint meg annyi szívbe rontó gránátokkal

Ámort fellobbantván két szembe, lángokkal:
Az óhajtás szelénn repíti azokkal.

8. Némellykor a várat fel kéri levele,
Ámornak Nevébe ígérettel tele;
És Ha a' Commendáns nem tetszőnn felele:
Titkosan dolgozó Spiontis kűld vele.

9. Mikor pedig közel bírkóznak eggymással,
Nem rongálják eggymást erős bajvívással,
Leg gyakrabban győznek lágy ortza fogással,
Öleléssel 's gyenge kézszorongatással.

10. Kivált leg erősebb tüzet akkor nyelnek,
Mikor hév tsókokkal eggymásra tüzelnek;
És Ha a' várbólis hasonlón felelnek:
Helyet a' Vitézek akkor alig lelnek.

11. Mihelyt szikrát kapnak szíveknek lángjától,
Észre vévén nyájas el tsattanásáról,
Tüzet lobbantanak ajakok ágyáról,
's Talpig fel gerjednek eggy két tsókotskától.

12. Mint ha eggy kéntsillag a' tüzimunkába,
Fel gyúl és szikrája ér a' másikába,
Az is tüzet kapván tőle hamarjába,
Ontnak ezer szikrát eggymás szikrájába:

13. Így mikor kőltsönös lángokhoz értenek,
'S Eggymásra szapora tsókokat hintenek,
Mellyeket, ah, tsalfa Szerelem Istenek!
Hány bádgyadt nyögések 's Könnytseppek öntenek.

14. Magamnak is vagyon annyi Bátorságom,
Hogy az ellentálló Gárnizont le vágom,
A' Várnak domború Bástyáját meg hágom,
'S Fokára fel teszem győző Mírtus ágom.

15. 'S ha a' nagy Ulysses Trója Fala mellett,
A' Pallás Várából kifolyó vizellet
Allyukán bé menni hajdan nem szégyellett,
Mikor vitézkedni ollyan Helyen kellett:

16. Én is azt ki kérem Katona létemre,
Hogy egy jámbor Lélek se hánnya szememre,
Ha nem hajtván semmi büszke szeméremre,
Az illyen Búvótskát bízom testvéremre.

17. Függ 's még Magyaroson rajtam olly fegyverem,
Melly Apánkról maradt, 's velünk együtt terem,
Ki vont éles karddal bé vágván, meg verem
Saul- és Dávidként az én tíz ezerem.

18. Egy Káplár aljával mihelyt sátort bontok,
Már a' nagy Corpussal azonnal bé rontok,
Himen sorompóját bé törvén Vért ontok,
Míg tőltésből ki nem ürül a' Patrontok.

19. Addig is a' Várat az allyánál Tzombba
A' külső Posztokról verdesi két Bomba,
Míg az el halt Vezér az én Hatalmomba
Kapitulátzión fel adja azomba.

20. Akkor meg tsókolván szép Commendánsnémat,
Ser'gemmel meg tészem néki Parádémat,
Nyalkán fére vágom, 's el tévén spádémat,
Fejér, 's piros rósa színű Pardupémat.

21. A szűz Komáromot mi helyt így meg vettem,
's A' Vízi Városnak kúltsát fére tettem:
Ámor mosolyogva nézi Vitéz tettem,
Győzedelmi nótát danolván mellettem.

22. Boldog ostrom! ha ki el esett is azonn,
Fel kél, bár fél hóltan hevert is a Gazonn,
's A' ki a Csatáról nem ment el szárazon,
Annak lész Jutalma a' le vert Amazon.

23. Óh százszor szerentsés alkotmányú kis Vár,
Mely a' midőn egyszer így le rontatott már,
Magossabb Tetőre Épűlést akkor vár,
Míg az idők lántzán kilentz hónap le jár.

24. De a' Vár ha sokat Attakírozódik,
Csillámló ablaka homályba vonódik,
Vakolatlan fala rántzokkal szántódik,
Meg rokkan és végre Frantz kézre adódik.

25. Azomban kímélni magát sok száz Kába
Nem tudván, Pleszúrt kap a' heves Tsatába;
's Kankóba, és tarka Frantzia ruhába
Megy az Invalidus Katonák házába.

26. Ám de a' kik tudják kímélni magokat,
Sem azomba el nem vesztik kurázsjokat,
Azok fűzik arany lánczra a' foglyokat,
Azok élik Vitéz módra Világokat.

27. Az a' víg jegy alatt született katona,
A' szerentse 's öröm annak a' rokona,
Kinek fejére száll zőld mirtus korona,
Mellyet a' Grátziák legszebbike fona.

28. Nevét hordja Ámor aranyos szárnyain,
Éneklik a' Nymfák Cziprusnak partyain,
A' szépség Angyala vezetvén karjain,
Úrrá tészi kedves főldi Angyalain!

29. Óh ha rám kerűlne az Angyalabbika!
A' kinél még könnyen hasad a' Pántlika,
Fő Kapitányságot adna a' Taktika,
Tudom, bár ha még most lennék is köz Fika.

Ennye Kisasszonykám! meg gondoltam bizony azt, hogy elsőbbenis a' Verseket | méltóztatik elolvasni. Bánom hogy nem azt parantsoltam vala, hogy olvassa el | talám rá se nézett vólna. Be Éva természet! Most ugyan a' megtiltott fának | tsak virágait szagólta, de az Egekre kérem, meg ne kósolja gyümőltseit. | 'S még az Öreg Úr is elolvasta? Sőt azt mondják, hogy még így kiáltott fel utánna | Oh mihi & [praeteritos referat si Jupiter Annos!]

239. A' Pendelbergai Vár formájának és megvételének leírása

Ne tsudáld Barátom! hogy e' Felleg-várnak
Mohos gyepűjére mulatozni járnak,
Vizenyős útszáit mindenek visgálják,

Körűlte forgódó elmével strázsálják.
Hogy benne a' bús bőlts és a' komor Vének
Két rét hajlott karddal próbákat tevének.
Mert ez a testiség egy múlató helye,
A' fő gyönyörűség summája 's veleje.
Tám Epicurus is tsak ebbe tanított,
A' Gyönyörűségre mikor igazított.
A' természet szoros helyre szerkesztette,
Bájoló mínáit körűl helyheztette.
Mert hol az út keskeny és szoros a' kapu,
A' gyönyörűségre ott nem terem lapu.
'S a' mitől leg inkább el vagyunk rekesztve,
Azt szoktuk kívánni mindég szív epedve.
Két szép fejér márvány oszlop tartogatja,
Mozdúlásaival tsendesen ringatja.
Mellyekenn ha ésszel felfelé czitzázol,
A' gyönyörűségbe egészszenn el-ázol.
Ha kínáltatsz ezen élet gyümőltsével,
Láttatol bírni a' Világ mindenével.
Felette a' Várnak terűl kies halom,
Mellyet tapogatni tsupa nyúgodalom.
Fellyebb tsak látása két kis dombotskának
Már gyakorta élő halált okozának.
Fellyűl az épűlet pompásabb díszére
Csupa remek gombot tettek tetejére.
Sok ezer selyem szál lengedez körűle,
Melly a' sík frontjára fürtönként terűle.
Úgy látszik, mint a' hegy tetején épített
Fejér kastély előtt sorba ki-terített
Pálma vagy jegenye kartsú derekával,
Jádzi levelével, súgárzó ágával.
Legfőbb Commendánsa a' Várnak itt lakik,
Külön szobátskába elől strázsáltatik.
Szolgái minden hírt bé-visznek hozzája,
Mert azokra nyílik dolgozó szobája.
Két tündöklő strázsa vígyáz a' lesekre,
Szerentsés 's kedvetlen minden esetekre.
Melly ha bádjadozva 's homállyal fogad-el,
Jobb a' vizitáló hogy jókor szalad-el.
De ha ragyog, fellyebb alább ugrándozik
Fedele, kedvedre akkor játszadozik.
Két felől a' posta-házak építtettek,

Kerek folyosóval körűl keríttettek.
A' hol a' levelek, válaszok szedetnek,
A' száguldozásra posták rendeltetnek.
Az allya közepén azon dombotskának
A' tanácsház ajtók rózsákból nyílának.
E' két piros ajtó lassú csattanása
A' nyúgodt, tsendes vár electrizálása.
Ez az értelemnek hangos músikája,
A' szelíd nyájasság múlató hárfája.
Itt bomlik-fel a frigy, és béke köttetik,
Szapora csókokkal itt petsételtetik.

* * *

Maga a' Felleg-vár közép pontra épűlt,
Azért múlatozni a' ki belé készűlt,
Hol alól, hol fellyűl igazgatja útját,
Míg megkóstolhatja ezt az élet kútját.
Most a' két kis fejér oszlop bámulása,
Majd a' dombotskának 's gombnak tsudállása
Vezeti a kezet az Ország-útjára,
A' megelégítő öröm forrására.
Kívűl a' gyepűje mintegy elvettetve,
Ánglus-kert formára fákból van űltetve,
A' levegő ege belől igen nedves,
Kár is, hogy sokaknak ollyan igen kedves:
Mert a' ki gyakrann jár belé múlatozni,
Hamar andalgást fog magának okozni.
Ollyat kap hát ettől ennek kedvellője,
A' mit az Ánglusnak szerez levegője.
(:De mintha valaki sugdosna fülembe
'S egy moralis görtsöst nyújtana kezembe:)
Hát a' szita szemek? 's a' gyáva gondolat?
Éretlen, mindenre érzékeny indúlat?
A' halavány ajjak? a' nyelv fakóssága?
A' mértéknél nagyobb gyomor forrósága?
A' Stoicust mondva nem kínzó podágra?
A' melly ha belé kap, szakad ezer Ágra.
Test erőtlensége? a' láb tántorgása?
Inak húzódása? a' bőr sárgúlása?
A' fejérrel piros képnek komorsága?
Mind ettől származik vad bika mordsága.
Azért idejére ki alig négy hat van,

Gyávább egy friss vénnél, kit meglep a' hatvan.
Hát még a Hasmenés? halgass szedte vette,
Csak a' rossz kakállást hogy elő nem vette.
Ezenn a' mord lélek igen megpirúla,
Alig hogy a' horgas botjához nem nyúla.
No hát vessz magadba! Kátó így felele,
Elmehet dolgára, nints is itten helye.
Mit moralizál itt? és mit flektírozik?
Philosophus bottal miért dorgállódzik?
És ő is tám azért olly szomorú szegény,
Hogy az ostromlásba volt Gavallér legény.
Ő is ha tűz kapott a' piszkafájába,
Nem nyomta é bele csávás dézsájába?
No de szegény öreg tán ollyanról szólla,
A' ki mint a' kotló, le se szállna rólla.
'S úgy bele bolondúlt ezen várvívásba,
Mint a' piszkafázott matska a' fingásba.
Te pedig, Barátom! élj vele módjával,
Hasznos orvosság ez egy kis diaetával.
Ne hogy ha a' véred tsendesenn állana,
Mint a' legfrissebb víz, egyszer megpállana.

* * *

Ezen kívánt várnak illyen hát a' tája,
Kies vidékének bájoló formája.
De vagynak, mellyeknek rút pöfeteg gomba:
Rongált várok vagyon már a' sok ostromba.
Mint a' lutskos körtvély, magokba könnyeznek,
Mellyeket a' rothadt csatornák vizeznek,
Csak a' tulajdonos maga czémentezi.
A' légy pökés ellen más nélkűl legyezi.
A' mint telik tőle, önnön kristélyozza,
Ki 's bé horpadt farát köhögve földozza.
Olyan büdössége, hogy tán Gomorának
Kénköves bombái mind ide hullának.
A Pontinai tó lehell illyen szagot,
Ez is ollyan, mintha éreznél maszlagot.
Mint az Avernus Tó fekete levébe
A' madár a' büdös gőz miatt reptébe
Belé-hull: úgy ebbe a' balhák szédűlnek,
Dohos motsárjába végképp' elmerűlnek.

A' melly rothadt balzsam volt a' kicserzőjök,
Annak büszhödt sárja lessz a' temetőjök.

* * *

Azon szép várakat Amazonok bírják,
Bezzeg a' törvényt is asszony módra írják.
Mert bár a' Vitézek alá hódíttattak,
Még is sok ezerszer másnak átadattak.
Illyen erős várat már sokat szemléltem,
De a' háborútól magam megkíméltem.
De minthogy másokkal *Vitéz*nek születtem,
Szerentsét próbálni magamba feltettem.
Egy várra találék, inték a' Strázsának,
Hogy jelentene-bé a' Commendánsának.
Hát már akkor tudta, mit akarnék vele,
Tellyes örömömre ekképpen felele:
„Minthogy nintsen Ura, a' ki igazgassa,
„Megegygyezek benne, hogy az Úr bírhassa,
„Csak hogy mit izennek alól, meg kell várni,
„Így fogunk dolgunkba szerentsésen járni.
A' két posta-házból mindjárt leszaladnak,
Sőtt egy kedves *tessék* rövid választ adnak.
Innét lefelé a' Tanátsházba mentünk,
A' hol kötelező írást petsételtünk.
Én így kötelezvén magam, hogy rontója
Nem leszek, sőt inkább megnagyobbítója.
Ő is, hogy engemet megesmer Urának,
Mindenkor enged, mint parantsolójának.
Tántzolt már az öröm minden katonámba,
Hogy így boldogúltam elkezdett munkámba,
Készítém Vitézim pompás parádára,
A' Várba akarván menni vatsorára.
Így dobot üttettünk, trombitát fúvattunk,
Büszke paripákon elébb ballagtattunk.
Hát a' mint a' két domb völgyébe sétállunk,
Egyszerre ellenség truppjára találunk.
Kérdem: mi az, talán elfogadni jöttek?
Hát avantgárdámra vakmerőn ütöttek,
Azt a' dombtetőkre már felszalasztották,
Kitsibe múlt, hogy a' sort meg nem bontották.
Egy Ministerné vólt, *Szemérem* a' neve,
Ki jámbor létére ellenségem leve.

Ő ugyan előre már mindent jól tudott,
Mert a' Commendánsnál velem is alkudott,
De a' többi tüzes miniszternék mellett
Ő néki többnyire tsak hallgatni kellett.
Ha enyim leszsz a' Vár, bizonyosan hallá,
Néki úti füvet kötnek talpa alá.
Úgy is lett, hogy a' vár kezemre kerűle,
Titkos lyukakonn a' Várból kikerűle.
Én pedig szeretném, ha még meghódolna,
Mert féltő váramonn lakat gyanánt volna.
Így bajos is, mert azt be nem lehet zárni,
'S minden Komondornak szabad bele járni.
Elsőbb simogatva kezdtem kísérteni,
De ezzel kevésre lehetett ám menni.
Csak avantgárdával harcoltunk mindketten,
Hát az én vitézem egyszerre megretten,
Mert tüzesen kezdtem én is parantsolni:
Sereginn által kell akárhogy rontani.
Akkor a lapályra mintegy maga vezet,
Láttatik nyújtani barátságos kezet.
De mikor a' várnak sántzaihoz értem,
Ott a' boldogtalant még hijjába kértem.
Végre fortélyokkal addig tsalogattam,
Vitézit elfogván, hogy bészorongattam.
Ekkor a' nagyságos *Kívánság* kijöve,
Legfőbb tanátsosné egy *Salvet*-et löve,
A' katonaságot mindjárt öszve szedte,
Vivat kiáltással seregem vezette.
Kitsiny vólt a' kapu, le kellett rontani,
De előbb még magok kezdték megbontani.
A' Csatornákat is öszve-gázoltattuk,
Veresses vizekkel a' földet áztattuk.
Mert a' sok *Indúlat* nevű lakosokkal,
A' kik látásunkra nem bírtak magokkal,
Annyi volt a' Lélek, alig fért a' Várba,
Tudom nem volt annyi a' Bétsi határba.
Mikor a' két sereg eggyütt verekedett,
Belől a' bástyánn a' nép kétségeskedett.
Ekkor a' tolongás- és a' nagy lármára
Csattantom atzélom puskám kovájára.
Talám nyoltzszor lőttem, mindnyájan elhaltak,
Mert az előtt illyet soh'se tapasztaltak.

Magam is elholtam, megrugván fegyverem,
Ájúlva rendkívűl reszketve vert erem.
Akkor kivántzorogék a' várnak szélére,
Resten néztem puskám elrongált csövére.
De a' Miniszternék meg utánnam jöttek,
A' bémenetelért meg belém kötöttek.
Kedveztek; kivált a' Puskámat forgatták,
Bájoló szerszámmal úgy megigazgatták,
Hogy megint bé kellett lövöldözni menni,
Kedvekért ezt talám hétszer kellett tenni.
Már úgy megszűkültem töltésbe, fojtásba,
Hogy tsak két golyóbis volt a' Patrontásba.
De már el is kopván a' puskám kovája,
Végre tsötörtököt adott a' szerszáma.

* * *

Más nap a' Rákosra gyűlést parantsoltam,
Hol szép színnel mindent magamhoz tsatoltam.
A' vár általadás törvénnye a' leve,
Mit *Állhatatlanság* tanátsosné teve:
Hogy a' várból én is mindjárást ki menjek,
A' várat rontani benne ne pihenjek:
Vitézim büszhítnék a' levegő-eget,
Vagy tán szereznének frantzia szőnyeget.
De mikor kedvem lessz benne múlatozni,
Ne merjen senki is akadályt okozni.
Alá írá nevét az *Állhatatlanság*,
Hogy örökké légyen másolhatatlanság.
Ő pedig azt kéri, hogy Pendelbergia
Minthogy nem tsak fővár, de académia,
A' tudományoknak olly bővibe vagyon,
Hogy más oskolákat mind fellyülhaladjon,
Lehessen bémenni némelly tanúlóknak,
Kivált a' nőtelen friss tráns'rozóknak.
Kuttz Kriminal! ezenn nagyon felborzadék,
Haragomba illyen erős törvényt adék,
Hogy vérontás alatt nem szabad bémenni
Senkinek, vagy lábát küszöbére tenni.
De hidd-el Barátom! sokann bésuhannak,
Még bosszúságomra kuglival játszanak,
A' biliárd páltzát bátran taszigálják,
Mert a' hűségtelen strázsák nem visgálják.

240. Ad Serenissimvm Archidvcem,

Regii sangvinis Principem,
INCL. R. HUNGARIAE PALATINVM
Nationalis Literaturae Fautorem Optime meritum,
Michaël Vitéz Csokonai.

Vitis eram, et surgens generoso palmite gemma,
Spemque olim docili falce datura bonam.
Serpere vix humili coeperunt valle corymbi,
Et sensim teneras explicuisse comas,
Arripui tum humiles cyrrho pendente myricas,
Virgulta auxilio non valitura meo.
Nunc igitur, coelo quae me dare possit aperto,
Quaeritur aethereo Quercus amata Iovi,
Quaeritur augustum referens nunc cedrus honorem
Quaeque arbor foliis surgit ad astra suis.
Hanc mihi si liceat passis ambire racemis:
Celsior e tenui valle per alta ferar.
Sic hilares ramos botro pendente gravabo,
Sic dabo Castalio pocula plena mero. —
In sua me puerum traxerunt otia Musae,
Otia iudicio semper amata meo.
Vtque Caballina primum scaturigine Phoebus
Bellerophonteis ora rigavit aquis:
Exin' sola mihi placuere cacumina Pindi,
Solaque Castaliis saxa canora modis.
Hic mihi fons vitreo pallentes flumine curas
Abluat, hic rauca gaudia voce canat.
Non me vittatô velarit rite tiarâ
Inter Presbyteros sacra cathedra pios;
Non ego Consultis regales Juris honores
Invideam, aut magnas ambitiosus opes;
Non mihi Paeonias optarim industrius Artes,
Impleat ut loculos Febris anhela meos;
Non Eratostheniis quaesitum Ductibus aurum, —
Si modo mi faveat Phoebus, — habere velim.
Sola mihi Aonidum placeant ante omnia Tempe,
Solaque Musarum Vatibus apta cohors.
[Et mi]hi si liceat sacros habitasse recessus,
Si liceat tenera personuisse chely;

[Si lice]at minimi nomen meruisse Poëtae:
Sidera sublimi vertice celsa petam!
[Si qu]ando meritis, — quae nunc quoque Magna feruntur,
Plena magis fiet Patria nostra TVIS:
... li coelesti si Musa potentior ore
[Im]belli dederit talia verba lyrae;
[Doce]bo TVAS Laudes resonare Tibiscum,
[Qua]s simul immensis triplicet Ister aquis.

241. [Tanítványaitól búcsúzik]

Nemes szívű Nevendékek! kiket fórrónn szeretek,
Miolta megesmertetett a' Poësis Veletek.
Óh legkedvesebb Barátim! beh édesenn képzelem
Mi örömmel sétáltatok tavaly a' Tempén velem.
Melly jól esett ha játszódva lépvén utánnam nyomba
Kis koszorúkat raktatok tiszteletűl markomba.
Ah olvastam ortzátokonn azt a' hév indúlatot,
Mellyet az igaz szeretet azokba lobbantatott.
Viszont való szívességem', a' mint megérdemlétek,
E' valódi szívességgel halmazva megnyerétek.
Mellynek tüze most is lángol, meg nem aludtt azólta,
Sőt tüzét a' szenvedések edző tüze pótolta.
Égni fog míg el nem alszik fáklyája életemnek,
Nevetek ragyogni köztte fog közepén szívemnek.
Rólatok jól emlékezem már mikor meg váltam is
Ah, ah, emlékezzetek jól, Kedvesim! én rólam is.
Bennem hív barátotoktól váltok most meg; de hiszem,
Szerelmem véletek marad, szívemet el nem viszem.
Örömem lessz örömötök, szerentsém szerentsétek,
Díszt ád nékem 's tiszteletet mindenkor a' tiétek.
Ezért Nemes Lélek legyen bennetek, melly sem sorba
A' büszkékkel ne repdessen, sem ne másszon a' porba.
Ember társát ki szereti és híve Hazájának,
Még e' mellett a' Tudományt tartja főfő javának:
A' tsendes megelégedés 's boldogság azt vezeti,
Ha késő maradéktólis érdemét tiszteltteti,
Mert az áldott Emberiség a' Tudomány 's a' Haza
Még minden hív tisztelőjét bőven meg jutalmaza.

E' kis intést szíveteknek táblájára írjátok,
Hogy jövendő futástokba legyen Cynosurátok.
Mellynek mikor rátok nézve lesznek majd bőv hasznai
Éledjen fel a' titeket szerető Csokonai.
Én el megyek, a' jóltévő Ég vigyázzon reátok.
Ah szeretett kedves Lelkek Isten, Isten hozzátok!

242. Sol cum Parhelio

A Sol non diffluit ipse.

Qui modo conspicuus cernebar in aethere vasto
Circulus, et dubium Phoebo facturus honorem
Volvebam nitidos alieno ab lumine vultus
Ora iubarque Patri similis, quem lumina mille
Mille coronabant radii, vultuque secundo
Propitium populis gaudentibus ostendebant.
Nunc ah nunc nimio flammarum ardore subactus
Non exspectatos subito dissolvor in imbres.
Liquitur in pluviam color omnis, et aurea sensim
Forma simul volucres fugiens vanescit in auras.
Linquo equidem tepidis vestros, gens Hungara, coelos,
Linquo equidem lacrymis. At Sol non diffluit ipse
Aureus, immensi vivet lux publica mundi.
Ille dabit vires populis alimentaque terrae
Praebebit, tepido tot gentes nutriet igne.
Inde feret, sic fata volunt, vitamque caloremque
Alituum pecudumque genus, quodque educat orbis.
Salve dulce iubar, rerum Sol maxime, salve,
Sis bonus, o, felixque tuis, et lumine dignum
Gigne tuo dignumque meo, qui deinde nitebit.

243. Lantomtól bútsúvétel

Bessenyei' Obojjára
Horváth' réz Trombitájára
Szabó' zengő Hárfájára
Mátyási' Tamburájára

Földi' érzékeny Lantjára
Kazinczi' Orphicájára
Pócsnak négy húrú Brátstsára
Gyöngyösinek Nablumára
Apolló' dűlt Oltárára
Sőt minden Múzsák' szavára
Esküszöm, hogy utóljára
Függesztlek a' Bodzafára.

244. Az Otahajta,

vagyis
Némelly Oskoláink Hazánkbann a' Nagy-világtól bészigetelve, (isolírozva).

(Töredék eggy Levélből.)

Így gondolkodott magábann
Az eggyűgyű Otahajta,
Ki ollykor eggyet sóhajta
Sorsánn puszta Kősziklábann.

Ő látván hogy szűz Fényébenn
A' Nap az ő Partjánn jön fel,
Az ő Partjánn enyészik el
A' Tengernek kék Vizébe:

Azt gondolta tsekély Ésszel,
Hogy eggy-két vad Kőszirt között
E' kis Szigetbe kőltözött
A' Világ mind az Öt Résszel.

Hogy annak minden Forgása,
Baja tsak abbann végződik,
Ha a' Szigethez verődik
A' szomszéd Tenger' Habzása.

A' melly minthogy messze terjedtt;
Gondolta, hogy van Valami
Még arra, de nem tudja mi?
'S annak Tudására gerjedtt . .

De megúnván bőltselkedni
Tévelygő Gondolatival;
Elindúltt Vadtársaival
A' Pusztákra Gyökért szedni. —

'S hát ím víg Kiáltásokra
Rendűl meg a' Sziget' Tájja;
'S eggy Európai Gálya
Száll pompásonn a' Partokra,

Mellynek Várából végtére
Nyájas Nézéssel kilépe
A' boldogabb Világ' Népe
E' sovány Sziget' Szélére.

A' több gyáva Barbarusok
Elfutottak Félelemmel;
De Ez nézi meredtt Szemmel,
Milyen nyájas Geniusok,

A' kik véle fogtak Kezet
Kiknek Szívek olly jó, olly Szent?
Rólok 's Hazájokról mindent
Sóhajtozva elkérdezett.

E' jószívű Idegenek,
Ammi tsak szép valójába',
És tsínos Európába'
Mindent előbeszélltenek. —

Az Indus' Szemét Könny telte;
'S mihelyt e' boldog Megyébe
Hívták, — ugrott Örömébe,
'S Barátit rendre ölelte. —

245. Bútsú a' Magyar Múzsáktól

MUZÁK! a' kik eddig ollyan jók valátok,
Hogy körűltem nyájas színnel mosojgátok,
Jó szívű, de kitsinyt használó Barátok,
Ketsegtető Múzák: már ISTEN HOZZÁTOK!

Ti ugyan adtatok sok ollyan Napokat,
Mellyekenn tőltöttem víg múlatságokat;
De ha meg gondolom ama' sok Bajokat,
Néktek köszönhetem egyedűl azokat.

Vagy ti már nem vagytok ma ollyan kedvesek,
Vagy az én Énekim néktek nem ízesek:
Elég hogy nem vesznek fel is a' Pénzesek,
Azért bizony már én más dolgot keresek.

Szeret, — azt meg vallom — szeret szívem' kényje,
De nem vágyok lenni az Ország szegényje.
Mit ér az embernek ha van is reménye,
'S azonba üressel tele az erszényje?

Tusculanum 's Tibur szűlik a' Lelkeket,
'S ha Caesar 's Mecoenas dajkálják ezeket;
Külömben nem lehet várni olly Remeket,
Melly közel érhesse Virgilt 's több illyeket.

Ki megy ám a' főből minden Cadentia,
Ha üres erszénnyel ír az ember fia,
'S ha még azt sem kérdik, hogy van é gázsija,
Tsak szorúljon öszve a' jó bagária.

Mit ér örökös hírt nyerni Iliással,
'S falunként élödni tudós kóldúlással?
Ha nem kérkedhetni semmi Mecoenással;
Jóéjtszakát Múzák Phoebussal 's Pallással!

Igaz, hogy nagy betse lehet eggy Babérnak,
Melly örök életet szerzett vólt Homérnak:
De tsak ugyan úgy jó lenni ám Voltérnak,
Ha néznek Ferneyi Úrnak 's Gavallérnak.

Vagy pedig ha sok Úr, módja lévén benne,
A' Múzáknak szíves áldozatot tenne,
Mellyből a' Poéta eggy kevés részt venne:
De nálunk ez a' szám még nem sokra menne.

Más népek közt feles példákat találok,
Hogy mind a' Királyok, Pápák, 's Cardinálok,

Mind a' pénzes Urak annyit adtak nálok,
A' mennyit nálunk sem visznek el a' Bálok.

De minthogy ez nálunk ausländisch Portéka,
Hogy a' Poétának légyen ajándéka:
Sok szegény Legénynek megtsökken szándéka.
'S köz fényű gyertyáját elrejti a' véka.

Magamis az után ti véletek tartok,
Kik élni és nem tsak verselni akartok,
V e r b ő t z y hez megyek: ti tán meg nem martok,
Kik a' Törvény léből moslékot habartok.

Te pedig, *Poésis!* az egek' munkája,
Apollónak mézes szájú Leánykája,
Te a' Szegénységnek Anyja és Dajkája,
Élj vígann! Elszakaszt Verbőtzi' pennája.

Minden írásimat (: mellyek meg maradtak,
'S szűk erszényem miatt köz fényt nem láthattak,
Mecoenásokra is eddig nem akadtak,
A' kik talám nálunk mind sírba rakattak:),

Bízom az érdemes késő Maradékra,
Melly több szívességgel néz a' jó szándékra;
Vagy pedig nem hajtván semmi tartalékra,
Pípára rakgatom és vajas fazékra.

246. [Oh szegény Országunk!]

Oh szegény Országunk!
Oh szegény Hazánk!
El mult szabadságunk,
Nyakunkon a' Hám.
Hová légyünk? Jaj! mit tégyünk?
Csúf a' rabota.
Olly Országba mért nem mégyünk?
Hol nincs Despota.

Hadjuk el örökre
E rabi Határt,

Szálljunk olly Örökre;
Hol Német nem járt.
Ha lehettek olly mérészek
Jámbor Eleink!
Mért nem ollyan bátrak, készek
'A mi szíveink?

Vagy mért ki nem állassz!
Mért nem ontassz vért?
Bosszút mért nem állassz
Scytha, magadért?
A jármot szabad testedre
Tették, s' még-is élsz?
És vitéz Magyar léttedre
'A Haláltól félsz.

Imé a' Németség
Allya sepreje,
Eggy nemes Nemzetség
Ura és feje.
Bécs Angáriának hívja
Scythák lak helyét
Álnok Aspis módra szívja
Mézét és tejét.

Árpád Örökjébe
Csuf bitang dusskáll
'A Solymok fészkébe
Gyáva banka száll;
Ha van szíve a' Magyarnak
Ha van benne ész,
'A bugyogós Hóhér kardnak
Áldozatja lész.

Ha csak Bécsi lelket
Rókától nem kér
Méltóságos Telket
'A Magyar nem nyér
Így lett Úrrá holmi Nitzki
És Grassalkovics;
Holmi Német itzki, fitzki
Holmi Rácz its vics.

247. [Az arany idő]

Be boldogok valának
A' szép Arany Kor' napjai,
Nem, hogy tejet hozának
A' szent folyóknak partjai,
Hogy a' setét tserében
Minden fa mézzel ízzadott,
'S az áspisok' nemében
Méreg 's harag nem láttatott.
'S bár nem török ekével
Hegy vőlgy elég termést hozott,
És barna fellegével
A' gyászos ég nem tornyozott.
Hanem delin ragyogván
Díszlettenek kék boltjai
Örök tavasz buzogván,
Olly szép tavasz, mint e' mai.
'S a' tengerek határa
Nem tolt szarándok fenyveket
Nem horda más határra
Vagy háborút vagy kintseket:
Hanem hogy a' boldog Világnak
E' drága jót adá az Ég
Hogy az hibáknak 's tsalfaságnak
Nem álltt ama' bálványja még
Ama hiú szó melly idővel
Betsűletnek neveztetett
A' balgatag néptől 's erővel
Tsigázta a' természetet.
E' tsalfa tündér bús örömmel
Meg nem zavarta gondjait
Ha a' szerelmes nép örömmel
Ivá az élet' habjait,
És e' szabadsághoz szokottak'
Lelkébe vas törvényei
Még akkoron bé nem jutottak
'S nem lettek erkőlts' nyűgjei.
A' tiszta Természet metszé be
Áldott kezével e' szabad
Törvényt az emberek' szívébe,
Hogy *a' mi tetszik, az szabad.*

248. A Bor Ital mellett

Nyelvelnek Barátom! hogy sok borral élek.
Kurvannyok! hiszen én vélek nem tserélek.
Nékem tereh gyanánt nintsen a' lételem,
Van borom, petsenyém, egy két tál ételem.
Senki sem ruházza rám a' 'Sobrák nevet,
Faszariságomért huntzfut a' ki nevet.
Alább írttal sem jár a' nyakamra senki;
Ki tart adóssának, ki húz a' gyepre ki?
Azért, hogy nem kapok a' gyülevész kintsen,
Még is, jó Barátom! semmi bajom nintsen.
Azért, hogy a' bankót nem gyűjtöm rakásra,
Hiszem a' Jó Istent, még sem szorít másra.

A' régi Magyarság is eleget itt 's ett,
Még is a' ki munkált a' kóldussá nem lett.
Hanem hogy a' Német a' Dunánn át úszott,
A' sok bolond módi Országunkba tsúszott.
Maskarává tette a' szép Magyar Dámát,
Az ólta nem tudjuk a' Pankrótok számát.
Ha a' szegény Zrínyi már ma fel támadna,
Magyar Emberekre tsak itt 's ott akadna.
A' Gara ház fénye meszsze virágozott,
De hogy a' Némettel edjütt bogározott,
Az Ugorka Fánn is Narantsot keresett,
Meg botlott a' lába 's a' porba le esett.
A' Fáy, Patay ház is gazdagabb vólt,
Míg a' Magyar szokás belőlle ki nem hólt.
Az Öregek minden Név naponn báloztak,
Ettek, ittak, még is nem pankrotíroztak.
Vagy talám tsak szégyen annyi borral élni?
Szégyenebb, Barátim! Magunktól kémélni.
Árpád nem szégyenlte lotsolni a' torkát,
Mert még maga hívta innya Hubát, Horkát.
Szerentsenn mindnyájann edjütt ivogattak,
Az áldomás közbe nagyot kurjantottak.
Ugyan ott Etelka Gyulával végtére
Egy Nemesest-is járt a' Lehel kürtjére.
Hát én külömb ember lészek úgy azoknál
A' rettenthetetlen Vitéz Magyaroknál,

Ha magamtól egy két pohár bort is szánok,
Mint némely pénz utánn haló Publikánok?
Nem! baszom az annya hugyos Németjének,
Huntzfut a' ki hódol otsmány manérjének.
Szilágyi nap estig szüntelen borozott
Egyszer, midőn Buda alatt táborozott,
Az ellenkezőket még is széllyel verte,
Mátyásnak a' Magyar Koronát meg nyerte.

Igyatok Barátim! igyatok! hiszen mit?
Magyar Ember kínál, ne féljetek semmit.
Buzog még én bennem elhunyt ősink vérek,
Buzog is, még mástól kenyeret nem kérek.
Azt pedig nem hiszem, hogy valaha légyen;
Mert az igaz Magyart nem érheti szégyen.
Igyatok! Kurvannya fiúk a' Világnak,
Kurvannya azoknak, a' kik minket rágnak.
Tudok én már annyit Oláhúl, mint Tótúl,
Hogy nem ijjedek meg hat Lovas hintótúl.
Igyatok barátim! eb a' ki nem iszik!
Egyikőnk sem iszik, ha a' sírba viszik.

249. Földi Rózsa

Nyílj ki nyájasonn mosolygó
Rózsa bimbó nyílj-ki már
Nyílj ki a' Hajnalba bolygó
Gyenge Szellők' tsókja vár.

Nyílj ki gyenge kerti Zsenge
Hébe Nektárt hint te rád.
Szűz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ád.

Már is újra kezdi szedni
Rólad ezt a' drága szert
[Óh, mi]ként fog szinesedni
[Véled] e' parányi kert.

[Hadd] szakasszalak le édes
Rózsa szál szép vagy te már
[Héj] ha meg lát, hány negédes
Hány mosolygó Lyányka vár.

Nem nem eggy Leány se nyissa
Büszke mellyeit te rád
Földi Doktor szép Julissa
Néked újabb kertet ád.

Ott kevélykedj bíboroddal
Ékesebb bimbója köztt
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja köztt.

Akkor a' szép Rózsafának
Bimbaját árnyékba vedd
'S benne nőtt kis Rózsijának
Képit új rózsákba szedd.

Grátziák úgy szállanak le
Zőld levélkéidre ma
'S Kedvezőnn mosolyganak le
Onnan a' kis Rózsira.

Így piross Ortzád egészenn
Gyenge Ortzájára nő
'S Rózsi élő Rózsa lészen
Majd midőnn Világra jő

Rózsa lészen ő magába
Drága Rózsa, drága Kints,
Minthogy illy szép Kert sorába
Semmi hitvány dudva nints.

Drága [Rózsasz]álba lelte
Életét e' Rózsaszál
Főldi nedvesség nevelte
Mindenik jó karba áll.

Rózsa színű Júliánna
Itt van eggy szép Rózsa hát
Vedd örömmel 's várd utánna
A' parányi Rózsikát.

E' virágot szép öledbe
Vedd be és míg abba lész
Hívedis jussék eszedbe
Hogy köszöntésedre kész.

És ha tsak tsalatkozással
Phoebus el nem álltat ám
Rózsival 's vígasztalással
Bátorítlak szép Madám!

És ha majd Jövendölésem
Bé telik Szüret felé
Vígadásom 's tisztelésem
Bőv jutalmat nyerhet é?

Ah elég jutalma lészen
Tisztelő Szívemnek az

Hogy ha látom majd egészen
Hogy Profétziám igaz.

És ha eggy részt tiszta Szívem
Abb' az inneplésbe vész
Mellybe két valódi Hívem
Kőltsönös vígságba lész.

Majd talám nagy korra érvén
A' parányi Rózsi is
'S Rózsa Színével megérvén
Gyenge elmétskéje is

Majd ha a' negyvent megélem
Mint öreg Poëta már,
'S majd ha kedves Anyja vélem
Akkor a' negyvenbe jár.

Elbeszéllvén Rózsijának
Hajdani Profétziám:
Rozsi e' Profétziának
Vígadozni fog talám.

'S Rózsa színekkel pirúlván
Gyenge szája lánggal ég,
'S Tsókokat rak rám pirúlván
Két fagyos kezemre még.

250. Reggeli Ének a' Rózsához

Geszner után

Idvez légy szép rózsa szál!
Tegnap még bimbó valál,
Ím ki vagy fakadva már.
Már köszönt a' Zefir is
A' zsibongó méh raj is,
És a' tzifra lepke-pár
Vígan repdes szád körűl
'S harmatod szíván örűl.

251. A' Fő tiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa

EL jöttetek hát, óh HAZA' NAGYJAI,
Ditső Személyek! — TIK, kiket a' mai
Idők örömmel énekelnek,
'S Glória' vára felé emelnek! —

NAGYSÁGTOK' élő Érdemi mind nagyok,
De én tsak eggy kis Múzsa-leány vagyok:
És így talám homályosítnám
Majd ha nagy Érdemitek' nagyítnám.

Elég tsudálnom Bennetek a' Nemet,
'S ezt díszesítő százszeres Érdemet:
Én hát, ki e' kis vőlgybe űlök,
Mélly özönébe nem is merűlök.

TI a' nagy Árpád' nagy Maradékai,
Nagy Nemzetünknek légyetek Atyjai!
Hadd zengjen illyen szíves Ének
A' M a g y a r o k' kegyes I s t e n é n e k:

„Ditső Hazánknak RENDJEI éljetek,
Lakjék az Érdem' Lelke Közöttetek;
Hogy a' Ditsőség szárnyra végyen,
'S több koszorút Fejetekre tégyen!"

Így zengedez már a' Duna' partja is,
Illy hanggal ekhóz Karpatus' alja is:
Én is tehát Pindus' tövében
Lantolok illy Haza' innepében.

'S bár Tempe' vőlgyén még fiatal vagyok,
Hárfám' erőtlen húrjai sem nagyok,
Hogy ennyi HÉRÓST énekeljen,
'S illy NAGYOK' Érdemivel be teljen:

Még is hogy ezzel tiszteletet tegyek,
NAGYSÁGTOK' áldott Szárnya alá megyek;
Hadd mentsen illy hatalmas A e g i s'
Béfedezése alatt az Ég is.

252. Egy orvosnak sírverse

Itt fekszik, a' ki által
Sokan feküsznek itten.

253. A' vitézkedő Magyarokhoz

Óh Múzsám! mi veszély, mi tsapás rettegteti mostan
A' réműlt Európa felét? mi kegyetlen időket
Szűltek az emberiség' kínjára az emberi lármák? —
Vérpatakok folynak, 's bennek sok régi vitéznek
Kardjai, puskáji 's véretlen testei úsznak.
A' szeneket látom, látom mint dűltenek öszve
Már sok erős várak, mellyeknek puszta falában
Rókafiak 's a' gyász éjnek denevéri nyivognak.
Melly szörnyű fegyver-ropogás! melly szívet epesztő
Rettenetes dörgés! mint verdesik a' magos égre
A' port a' paripák! melly mérges lárma, kiáltás!

Trombita kell, Múzsám! függeszd mirtusra erőtlen
Lantodat, a' mellyel Rózsim' kebelébe' danoltál
A' pitziny Ámornak, kedvelte is a' pitziny Ámor.
Most Erató szűnjék, dörgőbb hangokra tanítson
Melpomene! hadakat látok, 's közepén a' hadaknak
Rénus' füstölgő partján már látom az Árpád'
Kardra szokott fijait, tsorog a' vér görbe vasokról,
'S tőlök az ellenség fut, 's omlik előttök ezerrel.
Trombita kell! e' Márs' fijait harsogva rikoltó
Trombita! mellynek erős robajától rengjen az erdő,
Ordítson Ligeris, repedezzen az Álpesi kőszál.

Vajha te Gyöngyösinek hadi kürtjét olly teli hanggal
Harsogtathatnád Magyaridnak, vajha te Horváth'
Trombitaszóra tanúltt Múzsáját hímzeni tudnád:
Úgy se Keményt, se magát Hunyadit később Unokáink
A' te vitézidnél nem fognák tartani többre.

Merj mégis! vedd fel hadi kűrtödet! Ím az elosztott
Táborok indúlnak; tsörög a' kard, 's az hadi lárma
Verdesi a' felhőt; dobog a' dob, ezer paripának
Reng a' főld dübögése alatt; a' trombita zendűl.
'S már a' puskáknak lyukainn a' sárga halálok

Omlanak, a' ropogó réz ágyúk' bombija dördűl,
Rettenetes tüze köztt ezer Orkán módra zörömböl.
Ordítnak Treviris' mezején a' Rénus' eláradtt
Partjai, borzasztó hanggal riadoznak az erdők
Spíra között, 's a' hegyek' barlangjai rábömbölnek.

Ím már a' vérnek tágas mezejére kiszállnak
A' seregek: rohan a' Felkenttnek vérivel ázott
Frantzia nép — Páris' nadrágtalan asszonyi népe.
Ellene ront vértől párádzó görbe vasával
A' Magyar, óh mi vitéz tűz szikrádzik ki szeméből!
Ím alföldi lován villám' módjára kipattan,
Kardján űl a' halál, réműlés mégyen előtte
'S öldöklés kíséri nyomát; száz tarka kokárdát,
Száz sapkát látok lov' alatt a' porba' heverni.
Mint mikor az haragos felhőknek terhes öléből
A' rohanó zápor széllel, dörgéssel elindúl,
És jéggé válván a' tarka mezőkre leomlik,
'S a' pipatsok' bíbor fejeit mind öszvetiporja:
Így dörög a' vérnek mezején, így zúzza rakásra
A' rőt sapkájú kaponyákat Scytha vitézünk.

Rajta Magyar! hartzon kell pálmát szedni tenéked,
Hartzra vitéz nemzet! Természet is arra tanított
Hogy paripán üljél, hogy kard legyen a' te kezedben.
Rajta Magyar! magyaros bátor szívedbe' buzog még
Ősi vitézséged, zászlód e' légyen a' hadban,
Hogy hadi szép hírét elejidnek meg ne setétítsd.
E' légyen vezetőd, mikor a' Frantz' fegyvere villog
Ellened, Árpádot 's Kinizsit forgasd az eszedben,
Légy Magyar, és mint ők, légy a' Márs' embere: győzöl!
Rajta vitéz nemzet! ám jó fejedelmed örökké
Benned 's a' magyaros szívben tartotta reményjét.
Verd le, tipord le dühös seregét a' Frantzia népnek,
Melly mikor a' törvény ellen megölette királyát,
Durva bilintseivel rettenteni kezdi hazánkat.

Esmeri már Páris, 's az egész Európa tsudálja
Ritka vitézséged', nints olly szöge a' kerek égnek,
Melly nagy tetteidet ne beszéllné, óh hadi nemzet!
Míg Rénus lefelé fog folyni Batávia' főldjén,
'S a' Német' mezejin tsupa tenger nem fog eredni,

Míg az olasz bértzek lappá nem válnak egészen:
Haj Magyarim! Magyarim: tűndökleni fogtok örökké.

Vajha vitézségtek szép híre nagy Őseitekhez,
Kedvesim! az holttak' siket országába mehetne:
Ah, melly édes öröm lepné meg bajnok Atyáink'
Lelkeit; ah millyen kedves hír lenne előttök,
Hogy még a' Magyar él, 's él benne a' hajdani lélek;
Mint vígadna vitéz unokáinak Attila 's Álmos!

254. Rút ábrázat 's szép ész [II.]

Azt mondod, barátom, hogy én otsmány vagyok,
'S ortzám' fertelmei írtóztató nagyok.
Hogy én ha magamnak zőld kantust vehetnék,
Olvasva a' majmok között el mehetnék.
És hogy te nem szántál már engemet másnak,
Hanem tsak eggy meggyfán lebegő tamásnak;
Mellyen ha illy tzirmos képpel hirintóznék,
A' veréb még felém jönni is irtóznék.
És hogy én ne végyek reám semmi harát,
Magame kép is tud játszani maskarát.
Azért így szól rólam véled sok goromba,
Hogy: ez tsak eggy esős időben nőtt gomba,
Ez eggy lóganéjon nőtt hitvány pöfeteg,
Mellyre tekínteni a' szemnek viszketeg. —

De meg állj, barátom! illyen ítéletet
A' régi időben még Mídás Úr se tett.
Meg állj, szép ostoba, 's festett fejű szamár!
Kiben tsak eggy szóra kong a' kaponya már.
Lélektelen szép test, és pengő tzimbalom!
Mért lettél tsak tzifra makhina, fájdalom. —
Szép vékonyak lábad' egyenes szárai:
Még szebbeken járnak a' szarvas' borjai.
Súgár derekadat ne tsudáltasd vélünk:
Az Ánglus tsikókba szebbet is szemlélünk.
Még fejér mellyed sem olly betses portéka;
Mert tsak eggy kotlós szív' pompásabb hajléka.
Síma kezeiddel ne fitogasd magad';
A' márvány képektől e' díszt meg ne tagadd.

Se nyakadnak ne légy olly magasztalója:
Illene rá a' tseh ló' nyakravalója.
Rózsa színnek se mondd vereses pofádat:
Mert én veresebbnek láttam eggy kutyádat.
Frizérozott hajad hosszan fedi nyakad:
Még ez, szép Absolon! hátha tserfán akad.

Te a' főbe tartod minden szépségedet:
Meg nézetem tehát Múzsámmal fejedet.
Ez jóllehet tsínos, 's módija mostani,
Még sem merne reá a' tzinke szállani.
Épen, míg még el nem száradt a' törzsökje,
Illyen vólt a' Jónás' fél érésű tökje.
Tsak elől is vólna eggy keveset lompos,
Hordhatná a' nyájba az első kolompos.

Nintsen hát, barátom! benned eggy bakma is,
A' melly meg ne vólna még a' baromba is.
Úgy is a' természet nem ugrik. 'S ha igaz,
Hogy ember 's majom közt nexus van: te vagy az.
Sőt olly állatok is elegenn akadnak,
Kik a' talentomba téged meg haladnak.
Betsűlnek tántzodért? ne mondd azt kérkedve,
Több betsűlőt talál még eggy oláh medve.
Erős vagy? 's le vered az erőseket is,
Erősebb az ökör, 's le vér tégedet is. —
Illy tarka madárka vagy hát te, barátom!
Ezzel tépett tested' szárnyára botsátom.
Lebegj te a' felhőn, 's fitogasd magadat,
Büszkén tsattogtatván aranyos szárnyadat:
Én földszínt maradok formátlan testemmel,
Tökélletesítvén őtet is eszemmel.
Ha ti gyaláztok is, majd mondják valakik:
Kár, hogy az a' szép ész olly rút házba lakik!

255. Serkentése a' Múzsának

Jer! magunknak fűzzünk szárnyakat,
Hogy ama' bértzes kőszálakat
Meg tetézhessük azokkal;
Láthassuk várát a' Hónornak,

Hol a' Múzsák eggy nagy tábornak
Fejét fűzik laurusokkal.

A' halhatatlanság felette
Örök templomát építette,
A' mellybe meg hólt a' halál.
Itt, ki szerette a' múzsákat,
Nevével kérkedő táblákat
Merő gyémántokból talál.

A' ditsőségnek trombitája
Nevét harsogva prédikálja
Mindenütt a' nemzeteknek,
Ezt a' hír fel vévén szárnyára,
Viszi a' világ négy sarkára,
Hogy által adja ezeknek.

Székulumi az elmúlásnak
Által adták őtet eggymásnak,
És meg őrizik hűséggel;
És mikor sírjára mutatnak,
Örömnek könnyeit hullatnak,
Koronázván ditsőséggel.

Népei a' fagyos északnak,
'S kik a' forró nap alatt laknak,
Hírdetik, ki vólt Homérus!
Örömmel tapsolnak ő néki
A' Gángesnek gazdag környéki,
Vissza ekhózik Ibérus.

Vajha én reám tekíntene
Nyájas szemekkel Melpómene,
És éneklője lehetnék!
Úgy mind halált, mind más veszélyt 's kárt,
Melly a' leg nagyobbaknak is árt,
Bátor lélekkel nevetnék.

256. A' Magyar Gavallér

Gavallérok minden Nemzet közűl telnek,
Kik a' néző szemtől tsudát érdemelnek.
Mindenkinek tzifránn tsillog ruházatja,

De magát a' Magyar ditsőbbnek mutatja.
Ah ditsőbb eggy Magyar Gavallér Levente,
Nagyobb méltóságot ád a' magyar mente,
Mellynek zőld posztóját ragyogással szántja
Gazdagon pazérlott arany paszamántja.
Ásiai veres nadrág fénylik rajta,
Mutatja hogy ő is véres magyar fajta.
Arany sarkantyúja peng kartsú tsizmáján,
Hármóniás ütést tesz ezüst szablyáján.
Almás szürke tsődör lovát tántzoltatja,
Lejtős fordúlással kerengve ugratja.
Tündöklő serényje játszik a' szellővel,
Az arany szerszámra hányja gőges fővel.
Most büszkén rúgkapál, majd harsogva nyerít,
Orrán sebes szellőt fúvall és tekerít.
Ragyog hátán selyem posztóval vont nyereg,
Tsótárján az arany Meánder tekereg.
Merőn meg űl rajta vitéz Leventája,
Nem mozdúl semmije, tsak a' bokrétája,
Mellynek kótsagtollból kötött szála között
Az arany boglárba a' fény meg ütközött.
Tsillámló pirossa nyusztos kalpagjának
Szégyeníti haját az Ánglus Dámának.
Barna szemöldöke, 's hollószín bajússza
Képének pirosló tejét büszkén ússza.
Bársony szín hajai a' széltől suhognak,
Reá tekergődzött szárnyain lobognak.

Az ő ortzáját is szerelem ígézi,
De e' szerelem is ő benne vitézi.
Ettől sem puhúl el eggy Magyar Gavallér,
Szívében Vénus is Bellóna is el fér.
E' kettő ád néki kettős ékességet,
Felséges kellemet 's kellemes felséget.
'S a' millyen vólt Hektor mikor fegyverbe állt,
'S Andromakhéjától tsókok között meg vált:
Olly szerelmes vitéz a' Magyar' Gyermeke,
Ez a' szép természet nagyságos remeke!

257. Serkentés a' Nemes Magyarokhoz

Kántáta.

A' Magyarok Karja.

Hadra, Pajtásim! serényen,
Vágjuk a' Frantzot keményen,
Dölyfös mérgét rontsuk meg!

Egy Hang.

Számra Hérosok nem néznek
Eggy valóságos Vitéznek
Bátorság kell, nem sereg.

Kar.

Hadra, Pajtásim! serényen! 's a' t.

A' Történetek' Múzsája.
(Recitativo.)

Minő Dal ez! — —
Hármóniával zeng az Égen,
Harsog Hegyen, Vőlgyön, Tseréken,
És minden embert felbuzdít.
Sok szózat ez — de eggy a' hang' szere;
Olly' mint midőn Izráel Hadra készűlőt vere
Az Úr' 's Gedeon' Fegyvere!

Magyarok' Karja.

Hadra, Pajtásim! serényen, 's a' t.

A' Történetek' Múzsája.
(Recitativo.)

Mi borzasztó Dal ez! — —
A' régi dolgokat vizsgáltam,
'S nem űgyelék a' máiakra,
Mellyek jobban tartoznak a' Fiakra,
Midőn a' Lármahang fülembe hat,

Indúlok, 's érzek sok bús gondokat
Nyílt szívembe.
Eggy hajdon szép országra nézek fel:
'S ah! tollam' illy' bús Lélekkel
Felvégyem e', vagy ne!

Aria.

Hallatlan Történetekbe
'S borzasztókba kezdek most;
Vajha véres könytseppekbe
Márthatnám a' Pappirost!
Illy' gonoszság eggy summában
Nintsen semmi Krónikában.

A' fiú az attya' vérét
Itta érzéketlenűl,
Őlte a' testvér testvérét
Sőt a' vétek többre gyűl:
Szomjokat drágábbal óltják,
A' felkentt Királyt elóltják.

A' Magyarok Karja.

Vágjuk e' Királyölőket
A' mi kardunk vesse őket
A' setét pokolba be.

Eggy Hang.

Emberséget színelétek,
A' midőn azt megtörétek:
Véres bosszú verjen le!

A' Magyarok Karja.

Vágjuk e' Királyölőket, 's a' t.

A' Történetek' Múzsája.

Sőt Teréziánk' magzatja,
A' ki néki mássa vólt
Lett vad mérgek' áldozatja

És gyalázattal meghólt.
Vére ártatlan' folyt el,
Mérgesen itták azt fel.

A' Magyarok' Karja.

A' Királyház' Magzatjáért
Álljunk bosszút Tréziáért
Kit Hazánk most is sóhajt.

Eggy Hang.

Rettentő ez a' latorság!
Álly bosszút, Nemes Magyarság!
Fel se vévén semmi bajt.

A' Magyarok' Karja.

A' Királyház' Magzatjáért, 's a' t.

Eggy Birodalombéli Német.
(Recitativo.)

Ti Népek, — kik nyúgosztok békességbe, —
Királytok' árnyékába' még; —
Óh! lám — minket melly rettentő Inségbe —
Ejtett a' Frantz' kegyetlenség. —
Im' városinkat és szép mindenünket —
Kegyetlenül fel-perzselé, —
'S vad Nemzetként — erővel Nemzetünket —
Polgári hadra ingerlé. —

Arioso.

Ne hidjetek ketsegtető szavának,
Melly a' szabadsággal teli;
'S bérért azt tsátsogó apostolának
Hogy most rablántzon nyögtök ti.
Irígyli hogy szép békességbe éljen
Országtok állandó időt.
'S az kell, hogy több bóldogtalant szemléljen;
Óh, óh, verjétek vissza őt!

Két Magyar.

Eggy. Távozz Frantz! magyar fülünkben
Tsalfa szód kedvet nem lél.
Másik. A' Királyhűség lelkünkben
Lángol, 's még Hazánkban él.
Ketten. Népünk ezzel kerget be
Téged' Bojnyik-fészkedbe.
Kar. Távozz Frantz! Magyar fülünkben
Tsalfa szód kedvet nem lél.

Eggy Tseh.

Eljöttek széleink felé
Hóhérdrabanti a' Pokolnak,
Hogy minket systematice
'S moraliter majd meggyilkolnak.
Printz Károly Márssal megjelent,
Mars látszott e' vitéz Személyen:
'S a' tolvaj Nép mind széllyelment. —
Éljen soká Printz Károly! Éljen!

Két Magyar.

Eggyik. Éljen! mert Ő a' Hazának
Védelmére állt elő.
Másik. Majd sok ősz saját fiának
Mondja, melly vitéz vólt ő.
Ketten. A' veszély alig jött ránk,
Már segítni jött hozzánk.
Kar. Éljen, mert ő a' Hazának
Védelmére állt elő.

Egy Belga.

Hát mi hogy ne jajgatnánk
Belgium' szegény lakóji!
Kik tudjuk, mint törtek ránk
Népünk meggyilkolóji,
'S adtak, játszván tsalfa színt,
Szabadságfát, 's Gillotint.

Már nem méltó ez Határ
A' Sas' árnyékában űlni;
A' nyakasság bűntet már
'S hév buzgóságunk kezd hűlni.
Ah, az engedetlenség
Semmi jót nem szűle még!

A' Magyarok 'Karja.

Térjetek hát útatokra,
Rontsatok Tirannustokra
Hódolván Királyunkhoz.

Eggy Hang.

Hogy ha ismét hívek lésztek,
Tőle bóldogságot vésztek,
Mellyet bőlts páltzája hoz.

Kar.

Térjetek hát Útatokra, 's a' t.

Egy Tirolisi.

A' dühös Frantz széleinkről
Már felénk is bényomúlt.
Ám-de roppant bértzeinkről
Népünk által mind lehúllt.
A' kemény stutzpattogásra
Omlott a' sok Frantz rakásra.

Néktek hálá jó barátok,
Kik stutzot küldétek ki;
Préda helytt kedves Hazátok'
Oltalmát szerzettük mi.
Mert h'a' Frantz Tirolba menne,
Úgy a' győzés sullyosb lenne.

Magyarok' Karja.

Hogy vitézűl hartzolátok
Isten terjesszen reátok
Érte bőv áldást alá.

Eggy Hang.

Stutzot-is, sőt mindenünket
Néktek adjuk, 's életünket
Hogy ha szükségtek lessz rá.

Kar.

Hogy vitézűl hartzolátok 's a' t.

A' Történetek' Múzsája.
(Recitativo.)

Sebhedtt szívemre millyen Ír! — —
Belőle véres könnyek hemperegnek
Láttára illy' szörnyű Történeteknek,
A' mellyeket mind emberség,
Mind Isten és Vallás ellen
A' hajdan még
Fényes, de most egész Világ'
Tsúfjára elallyasodott Frantziaság
Terjeszteni meg nem szűnik.

Kar.

A' gaz Frantziáknál egy Nép is még,
Méllyebb fenékre nem merűlt:
Légyen dühösségedbe vég,
Mert a' te bűnöd sokra gyűlt.

Múzsa.
(Recitativo.)

De óh az emberséget mint tiszteljük,
Látván e' nagy tekíntetet,
Hogy a' vitéz szív' gerjedelme,
Hogy a' Haza' 's Király' szerelme
Éget sok Nemzetet:
Hogy észak' 's dél' allyáról
Már minden Nép minden határról
Seregbe tódúl a' Király előtt,

'S körűltte táborsántzot vetvén,
'S az ellenség' dühét nevetvén,
Megójja őt.

Eggy Magyar

A' Felkent mellett védelmű!
Sok milliók mennek tsatába,
Kik élnek bóldog bírtokába,
'S az Isten-is; ki Trónusába',
A' Nemzetek' fontjával űl.

Múzsa.
(Recitativo.)

Magyar, Tseh és Horváth egészen
A' mit mostan a' Bétsi részen
Olly' vígan tészen:
Örökre élnek az Históriába',
E' fényes tettek egy summába.

Arioso.

Nemes Magyar! hazád' földébe még
Nem jött a' had 's kegyetlenség;
Nem láttad még a' gyilkos Frantzok mint
pusztítnak,
Még házatok fennáll, 's mezőitek virítnak.
E' bóldogság királyi mív.
Óh, halld! Királyod millyen bízva hív.
Menj hartzra győzni termett szív!

Magyarok 'Karja.

Semmi minket el nem vét,
Mégyünk víg dobszóval:
Bár az ellenség tüzét
Ontsa ránk tsomóval.
A' fegyvertsörgésre mars!
Óh ez a' legvígabb Mars.

Nép. A' fegyvertsörgésre mars!
Óh ez a' legvígabb Mars.

Kar. Már tudod dühös Frantz agy,
Hogy ha szemközt hajtunk,
Bátor számunk nints is nagy,
Van magyar kar rajtunk.
Görbe kardunk hány ezert
A' nyeregből már levert?
Nép. Görbe kardunk hány ezert
A' nyeregből már levert?
Kar. Majd h' a' Nemzet öszve jő,
'S hadra fog kiszállani:
Büszke tsúfolóin ő
Nagy bosszút fog állani;
És fog adni dupla bért,
Vakmerő rablásodért.
Nép. És fog adni dupla bért
Vakmerő rablásodért.
Kar. Majd megbünteténdi ez
Sok kegyetlenséged',
Míg örökre porba vesz
Tsúnya dölyfösséged.
Sírva nézed szerte szét
A' Magyarok' Istenét!
Nép. Sírva nézed szerte szét
A' Magyarok' Istenét!

Múzsa. Tseh. Tírolisi.

Múzsa. Rajta, hát Magyar fiak!
Istenben hartzolni,
Tseh. Míg tsak a' kemény Frantz nyak
Meg nem kezd hajolni;
Tírolisi. És az árnyékkép nem kell,
Melly belé dölyföt lehell.
Hárman. És az árnyékkép nem kell,
Melly belé dölyföt lehell.
Múzsa. Hírt, és pálmát nyerjetek
Rólok e' tsatában:
Tseh. Tudja jó Fej'delmetek,
Hogy minden Bajában:
Tírolisi. Óltalmúl, mihelyt tsak szólt
A' ti bátorságtok vólt.

Hárman. Óltalmúl, mihelyt tsak szólt,
A' ti Bátorságtok vólt.
Múzsa. Óh! miként hálál meg Ő
Mindent hajdanában;
Tseh. Mondván: Legtöbb kedvem nő
A' Magyar Hazában.
Tírolisi. Mert vitézi szíve nagy,
És szerelme meg nem fagy.
Hárman. Mert vitézi szíve nagy;
És szerelme meg nem fagy.

Az egész Kar, a' Néppel eggyütt.

Nem; nem hír, nem bér, tsak tiszt
Serkent védelmezni:
Eggy Magyart tsupánn e' kiszt
Vérrel is fedezni
A' Királyt és a' Hazát,
E' kettőért hartzra hát!

258. Látás

Melly különös látás jelenik meg előttem az éjnek
Néma homályában? Zeng a' rózsákra akasztott
Páfusi kis lantom, 's már trombita-módra ropogván
Tábori zajhanggal dobját siketíti fülemnek.
Rettentő hadakat látok, küszködnek erőssen
A' viadalra kiszálltt hadi népek, az éji homályban
Tsillog az egybe-zavartt seregeknek kardja szemembe.
Lármák 's porfelhők sűrűn kavarodnak az égre
A' Duna' két partján, zördűl a' tábori dobszó,
És sok ezer paripák' körmére dübögnek az erdők.

Haj! már látom amott, hol az Árpád' földe' határán
Vára ditsőségét Pozsony a' felhőkbe' mutatja,
Látom amott, látom, koronázott fővel az Ország'
Fényes Rendei köztt a' kellő Trézia mint áll.
Trézia, Károlynak 's olly sok tsászári atyáknak
Gyermeke, sok gazdag földeknek örök fejedelme.
Rajta az ifjúság' rózsáji virágzanak éppen,

Homloka kellemetes, gyönyörű ortzája hasonlít
Eggy istennéhez; de azonn a' bánatok űlnek,
És nedves szemein keserű könnytseppek omolnak.

"Óh te nemes Nemzet! mellybenn a' régi vitézség'
"És az igaz hűség legforróbb lángjai égnek.
"Ím hozzád kíván folyamodni ez árva leánya
"Károlynak; szabadítsd veszedelmes ügyébe Királynéd'.
"Most hogy az egybe-tsatoltt ellenség' mérge szorongat,
"Karjaitokba' vetem minden szívbéli reményem'
"És nem tsak magamért kérlek, kér vélem ez árva
„Kisded is, (elbádgyadtt karral feltartja öléből
"Gyenge fiját) ím e' kisded, sok régi Királyok'
"Vére, ki eggy édes szerelemnek záloga nálam.
"Ah, ha ti nem fogtok, Magyarim, megmenteni minket
"E' veszedelmektől: e' bánatos édes-anyának
" 'S gyenge szülöttének ki fog oltalmára kiállni?"

Így szól, 's elbádgyadt karral feltartja öléből
Gyenge fiját, kimutatja nekik, 's még szólani kíván — —
Ah de elég! — E' bús Scénát nem tűrhetik immár
A' nemes érzésű Magyarok: búzdúlnak a' házban
Mindenek, és dagadó bajnok mellyekbe' dobogni
Kezd magyaros szívek, Könnyek gördűlnek az ifjak'
Szikrádzó szemiből, 's a' feltüzesűlt öregeknek
Ősz pillájokról folynak vérrel tele könnyek.
Rettenetes, bosszús könnyek, a' mellyek az ádáz
Ellenségre halált 's végső veszedelmet izennek.
Egybe sereglenek, indúlnak, verik öszve kirántott
Kardjokat, illy bosszús hanggal zendítik az ekhót
A' felhők 's paloták: „Haljunk meg Trézia mellett,
"Drága Királynénkért, Magyarim, haljunk meg a' hartzon!"

Nints haladéka ezen nemes érzéseknek; azonnal,
Mint mikor a' rohanó jégzáport, avvagy az omló
Fergeteges havakat szanaszét górálja az Auszter:
Úgy kavarog minden részről a' Scytha vitézek'
Tábora; — mint a' hegyek' derekán bömbölve letódultt
Téli patak, mikor a' gátat darabokra szakasztván,
Tör mindent, 's ha elébe akad, lesodorja magával:
Így rohan, illy dühösen tör, ront a' büszke Magyarság;
Míg a' bámúló Rénus' mezején kimutatván

Ősi vitézségét, győző örök oszlopot annak
Partja felett nem rak, 's Károly' magzatja' fejében
A' koronát maradandóvá nem tészi örökre. —

E' kép álla az én elmémben. — Scytha Magyarság!
Óh te nemes, te igaz, bátor, hív, és hadi nemzet,
Boldog földbe' lakó Magyarok! nem örültök e annak,
Hogy ti is illy nagy Atyák' 's Hérók' unokáji lehettek?
Nem gyönyörűség é néktek, mikor Őseiteknek
Virtusit illy fényben látjátok előttetek állni?
És ti nem érzitek é magatokba' az illy deli példák'
Bajnoki buzdító erejét, és arra nyomító
Ösztöneit, hogy az illy munkát követésre vegyétek?
Lássátok tsak, ihol tódúl ismét az eláradtt
Rettenetes hadözön, dörög és villámlik az Iszter'
Partja körűl egy olly ellenség, a' kit a' hadnak
Sorsa segít; ismét Fejedelmetek a' ti vitézi
Hűségtekre tekínt. Jobb és igazabb fejedelme
Nála hazátoknak soha sem volt; képire nézvén

'S lelkire, ő ollyan mint a' nagy Trézia; első
Úgyis az ő unokáji között: ő a' ki tinéktek
Jó indúlatinak legarányosbb záloga hellyett
Adta saját öttsét, a' kit gondolt, hogy az égnek
Szent végzése szerént sok időkig bírtok örömmel.
Ah de mivel, nagy Printz! te az égi hazába repűltél,
Hol sok Sérafimok 's a' mennyei Szentek ölelnek:
Elkűldötte FERENTZ tüstént e' második öttsét,
A' ki az ő képét 's szívét úgy hordja magában.
Szánakozó szívből ő néktek ajánlta egészen
JÓZSEFET, a' példás, nagylelkű hertzegi Ifjat.
E' néz hát, e' drága Király, mint Trézia hajdan,
Rátok, hív Magyarok, kérvén, hogy az ősi ditsőség
E' veszedelmes idők' közepén eszetekbe' forogjon.

Mert melly'k nép lehet az, melly a' természet' öléből
Több áldást és több javakat vett volna ki, mint Tik?
Gazdag ajándékit bő kézzel szórta ki Tzéres
A' ti határitokonn, a' bornak az Istene örvend
Megkoronáztatván gyönyörű szőlőkkel azokban.
Zőld pusztáitokon hány száz gulya, tsorda fejérlik?
Mennyi szilaj ménest, paripát nevel a' ti mezőtök?

Hány száz válogatott, körmön fontt, termetes ifjak
Vagynak az országban, hadi nép, Bellóna' vitézi?
Mennyi sok ellenség' viadalján, hány hadi tűzben
Lett győző nevetek, ti akár gyalog álltatok ottan
A' próbára, akár paripán ütköztetek öszve.

Rajta tehát, Magyarok! buzdítson az ősi vitézség,
'S nyújtsátok vígann a' győzödelem' mezejére,
(Mellyre Királytok hív titeket, hív véle hazátok)
Kardotokat magyaros karotokkal. Tik, nemes Ifjak,
Fussatok azhova hív Uratok' védelme tsatára,
Hív a' próba-veszély, melly a' Nagyok' ösztöne mindég,
Hív az örök hírnév, a' közjó, régi betsűlet.
Trézia a' Magyarok' bátor szívébe' találá
Védelmére erőt: Unokája is ebbe' találjon.

259. Az 1741-diki Diéta,

vagyis

A' régi jó Magyar Szív
Saját Királyihoz hív!

Személyek.

A' Magyarok' Karja.
A' Hír.
A' Primás, R. Sz. Bir. Hertzeg, Galántai Gróf
ESZTERHÁZI IMRE, Esztergomi Érsek.
A' Haza' Géniusa, Magyarországnak Angyala.
A' régi Vitézek' Karja.
Mária Terézia, Magyarország' Nőkirálya.
A' Nádor, Erdődi Gróf Pálffy János, Fővezér.
A' Duna.

A' dolog történik a' Pozsonyi Királyvárban, az Országgyűlés' alkalmatosságával, Szeptember' 19-dikén, 1741.

I. ÉNEK.

A' Magyarok' Karja.

(Egy.)

Éljetek Nagyságos Rendek,
Kik nagy Őseink' nyomában
A' Magyar nemzet' dolgában
Most is öszvegyűltetek.

Boldogítsatok bennünket,
'S vélünk édes Nemzetünket,
Mellynek állandó javára
Éljetek mind éljetek!

(Mind.)

Éljetek Nagyságos Rendek,
Boldogítsatok bennünket,
'S vélünk édes Nemzetünket;
Éljetek mind éljetek!

(Egy.)

Terjesszétek óh nagy Lelkek
Nemzetünknek régi fényjét
'S a' Királyi ház' reményjét
Mellyet vét tsak bennetek.

(Mind.)

Boldogítsatok bennünket,
'S vélünk édes Nemzetünket,
Mellynek állandó javára
Éljetek mind éljetek!

(Egy.)

Így fog a' Király 's az Ég is
Venni szárnya' oltalmába,
'S a' jövő idők' folytába'
Élni fog majd híretek.

(Mind.)

Boldogítsatok bennünket,
'S vélünk édes Nemzetünket,
Mellynek állandó javára
Éljetek mind éljetek.

Éljetek Nagyságos Rendek,
Kik nagy Őseink' nyomában
A' Magyar nemzet' dolgában
Most is öszvegyűltetek.

II. ÉNEK.

A' Hír.

Hatalmas Rendek, óh vitézi vérből
Kisarjazott nemes Magyar vitézek,
Ti bőlts Személyek, a' kik híreteknél
Sokkal nagyobbak vagytok,
Kik e' Királyi várba feljövétek,
Hogy a' Magyar nevet naggyá tegyétek!
Örűl tinéktek a' sebes Dunának
'S a' kék Tiszának partja víg örömmel,
Mert a' Magyar Hazának régi díszét
Ti bennetek szemléli tündökölni.
Ah boldog Nép! az ég takargat téged,
A' tsendes Békeség lakik hazádban,
Örvendetes hang zengedez hegyedben,
Minden határid' bátorság keríti,
Termékenység tsepeg minden meződre,
Híg nyúgalom 's öröm lebeg feletted,
Ah boldog Nép! az ég vígyáz melletted. —
De ah reszkess, de ah rettegj Magyar nép:
Mert ellenséged ellened kizúdúlt,
'S dühösködő sereggel
Rohan határaidra,
Pusztít, öl, éget, 's vakmerő dagállyal
Rabolja a' sok kintset,
Mellyből kezedre verje a' bilintset.
Feldúlta már Itáliát egészen,
Berontott a' Tsehföldre tűzzel vassal,

A' dölyfös Frantz ellepte táborával
A' Rajna' szép vidékét.
Mindenfelé elterjedt már az inség,
A' jajgatás hallik minden határon,
Bellóna' vérengző vasostorának
Tsapási már mindenfelé dörögnek,
Alatta a' ledöntött népek nyögnek,
Közel, közel van, óh nemes Magyarság,
Ez a' veszély, ez a' tsapás hazádhoz,
A' lángok már a' Karpatokra sütnek,
A' sok jajszó feléd jön a' Dunával,
Az ellenség rettenti már határod',
Szabad törvényed' és Királyi széked', . . .
Ah hív Magyar! ha kedves
Előtted a' szabadság,
Ha boldog lenni kívánsz
Királyod' oltalmába':
Menj, míg a' tűz be nem ront Dátziába,
A' bátorság menthet ki 's a' sietség:
Hajh kelj ki, kelj ki hát vitéz nemzetség!
Hajh kelj ki boldogságodért,
Törvényedért, Királyodért,
Vezessenek nagy tetteid
Nagy Őseid' Nyomába.

A' had szomszédid' égeti,
Hazádat is rettegteti,
Rabol, pusztít a' Frantzia:
Hajh kelj ki a' Tsatába.

Kar.

Rabol pusztít a' Frantzia,
Hajh kelj ki a' Tsatába.

III. ÉNEK.

A' Primás.

Méltóságos Urak, jó Hazámfijai,
Tekintetes Rendek, Országunk' Nagyjai,
Kellő ortzátokon ülnek a' hazai
Forró szeretetnek fényes vonásai.

Elég igaz Magyar van még közöttetek,
Kik előtt féltő-kints régi betsületek,
Nemes, tiszta 's bátor még a' ti szívetek:
Ah élnek ditsőűlt Őseink bennetek.

Szemeim e' Házban még sokakat lelnek,
Kik vitézi nevet méltán érdemelnek,
Úgy van! nagy lelkeik bennetek lehellnek
A' nagy Átillának, a' vitéz Lehelnek.

Mennyi sok veszély volt 's inség hajdanába,
Melly sereggel rontott ez árva hazába,
Mennyi veszedelmek voltak egy summába,
Mellyek rettentettek; de mind tsak hijába!

Mennyi ellenségink 's rablóink voltanak,
Kik dühös népekkel reánk rohantanak,
Hogy hazánkat 's minket főldig raboljanak,
Kedveseinkkel együtt bilintsre hányjanak!

De ditső Atyáink bajnoki lélekkel
Küszködvén a' rájok tódult veszélyekkel,
Megtartották nékünk tulajdon vérekkel
Ősi szabadságunk' minden törvényekkel.

Hazánkban szabaddá lett minden szegelet,
A' nyomorgatásnak, inségnek vége lett:
Ah űljön sírjokon az érdem 's tisztelet,
Szent árnyék lebegjen áldott hamvok felett. —

Tudom, ti sem fogtok tőlük elfajúlni,
Királyt, hazát készek lesztek megbosszúlni,
Készebbek a' hartzon vitézűl kimúlni,
Mint a' Magyar névvel homályba borúlni.

Már látom a' fényes Ditsőség' várába
Mint mentek bé elhúnytt Őseink sorába,
'S azt a' fegyvert, a' melly szolgált a' hazába
Rakjátok a' jó hír' örök Templomába.

'S a' melly véreteket szerelmes hazátok
'S Királynétok mellett a' hartzon ontjátok,

Azzal nagy nevetek' 's vitézi probátok'
A' halhatatlanság' falára írjátok.

Ah, már előre képzelem,
Hogy e' Királyi védelem
Sok századig fog élni,

Magyarjaim! kívűl-belől
Mind a' ti lelketek felől
Fog a' Világ beszéllni.

Tisztelnek a' Királyok is,
'S ezért gondjok lesz rátok is
Hatalmas bajnokokra:

Utóink áldnak tikteket,
'S örömmel tellyes könnyeket
Hullatnak sírotokra.

IV. ÉNEK.

A' Génius.

(Egy fényes felhőben leszáll a' Magyar Rendek közzé, körűlvétetvén a' *Vitézek' Karjától.*)

Leszállván a' Mennynek fényes udvarából,
Szent István', és László' örök trónusából,
Lehozván e' ditső Vitézek' lelkeit,
És e' századbéli fátomok' könyveit,
Kedves Magyarjaim! jövök ti hozzátok,
A' ti Pártfogótok' szavait halljátok. —
Megindúlt szerető szívem sorsotokon,
Segítni óhajtok édes hazátokon:
Megszántam a' dűlni kezdő Pannóniát,
Megszántam a' Magyart, 's azt a' jó Tréziát,
Kit azért adattam az égből közzétek,
Hogy benne egy kegyes Helytartóm' nézzétek:
Hogy ő gyógyítsa meg Hazátok' sebjeit,
Ő rakja fel ennek öszvedűltt köveit:

Hogy a' Magyar névnek ditsősége légyen,
'S minden panaszt a' ti szátokból kivégyen;

Hogy boldogságtokat az égig emelje,
'S közöttetek saját személyem' viselje.

A' Kar.

Ez a' kegyes Királyné,
Kit a' nagy Károly nemzett,
Hogy benne minden nemzet
Tiszteljen jó anyát —

Ez a' kegyes Királyné
Lesz néktek hív anyátok,
Alatta kis hazátok
Sok boldogságot lát.

A' Génius.

De ím az ellenség magát öszveadta,
'S az én Felkenttemet haddal megtámadta:
A' frígyesek az ő híveit gyilkolják,
Örökös országit pusztítják, rabolják:
Rátok is a' véres kardot kezdik fenni.
Ah, ha ők rajtatok erőt fognak venni:
Ama' boldogságban részetek nem lészen,
Mellyet a' Végzés tart számotokra készen.
Mert én *Tréziának* kinyertem az égbe'
Hogy soká lehessen anyátok egy végbe.
Ez a' jó Királyné — még azt meglátjátok —
Kivészi a' porból, és szennyből hazátok',
'S a' Magyar főld az ő idejétől fogva
Mint nagy Lajos alatt virít mosolyogva.
Mihelyt a' trónusba az ő kegyelme lép,
Arany időre jut a' szegény Magyar nép,
És az apolgató békeség' ölében
Örűlnek a' Múzsák a' Magyar Tempében,
Talpokra állanak a' ledűltt törvények,
Élelmet, pártfogást kapnak a' szegények,
És negyven esztendők' tsendes folyásában
Az öröm 's boldogság lakik a' hazában.
A' nagy *Terézia* mindkettőt meg ójja,
Igazság 's kegyelem lévén őrállója.
Kiterjeszti kisded Országtok' határát,

Pompáson felrakja Buda' 's Pozsony' várát,
És a' mi szépség van Pozsonyba' 's Budába',
Mind bésommálja azt a' nemes Gárdába,

A' Kar.

Ez a' kegyes Királyné,
Kit a' nagy Károly nemzett,
Hogy benne minden Nemzet
Tiszteljen jó anyát —

Ez a' kegyes Királyné
Lesz néktek hív anyátok,
Alatta kis hazátok
Sok boldogságot lát.

A' Génius.

És bár ezek fényes jótétemények is:
De lésznek ezeknél még fényesebbek is,
Mellyekkel a' hazát előre bíztatja
E' kegyes anyának felséges magzatja,
JÓZSEF, kinek nem lesz félvilágon párja,
Ki minden Országit maga öszvejárja,
Hogy megesmérhesse saját jobbágyait,
Hogy megorvosolja a' nép' panasszait,
Hogy a' porban fekvő virtust felkeresse,
Az érdemet fényes oltárra tehesse.
Tsak tíz esztendeig fog országolni ő,
De illy nagy Bajnoknak elég tíz esztendő.
Mert ha felszámláljuk nagyságos tetteit,
Századnak mondhatjuk minden esztendeit.
Óh nagy Uralkodó! előre képzelem,
Hogy a' szent igazság, az erkőlts, értelem,
A' szép tudományok minden mesterséggel,
A' jó gazdasággal és a' vitézséggel
Általad a' régi por közzűl kinőnek,
'S a' Magyar nép előtt betsűletbe jőnek.
Sok boldogtalannak te lész édes Átyja,
Éretted könnyeit sok árva hullatja,
Téged áld az őrűltt, a' néma, a' siket,
Te vígasztalod meg, József, mindeniket!

Te mint koronádnak fényes súgárával
Bétőltöd a' földet *virtussal, példával,*
Jobbágyid imádják nevedet, mert véled
A' Mátyásban megholtt igazság feléled.
Barátid tisztelik felséges nevedet,
Minden ellenségid rettegnek tégedet.
A' fagyos Sark alatt fekvő Szibéria,
A' Marokki forró partok 's Barbária,
A' Kelet' és Nyugot' határitól fogva
A' te érdemidtől zengedez harsogva.
Te bírsz virtusával minden Királyoknak,
Te fogsz fényes példát adni mindazoknak,
'S ha Friderik nagyobb lészen mindeniknél,
JÓZSEF! te nem lészel kissebb Frideriknél.

A' Kar.

JÓZSEF! nevedbe' minden
Nagy virtusok megvannak,
Örűl sok nemzet annak,
Örűl a' főld, az ég.

E' Név egész világon
Fog nyerni tisztelőket,
Ez a' jövő időket
Megékesíti még.

A' Génius.

A' József' tündöklő országa végtére
Elmúlván, új öröm áll annak helyére;
'S jóltévő Angyalát a' vártt békeségnek
Megadja LEOPOLD minden nemzetségnek,
És hogy minden lélek légyen néki híve,
Az ő kintse lészen jobbágyinak szíve,
El is vész alatta a' jaj a' a' siralom,
Trónuson fog űlni a' köz nyúgodalom.
Boldogság keríti pásztori páltzáját,
Bőség gyémántozza áldott koronáját.
Ama' kedves *Sándor* kegyelmes szívével
Fog segédje lenni Nádorispány névvel;
Őtet közétekbe ő azért botsátja,

Hogy légyen a' Magyar nemzetnek barátja.
Ah e' jó Magzatnak és e' jó Atyának
Országlása lelket ád a' két hazának.

A' Kar.

E' két ditső Személyek
Bár hírtelen kimúlnak,
De sírba nem borúlnak
Jó tetteik soha.

A' hív Magyar mindenkor
Kívánja emlegetni,
Nem fogja bétemetni
A' vén idő' moha.

A' Génius.

Az ő esztendeik fénylő virtussokért,
'S a' Magyar nemzettel közlött jóságjokért
A' Tréziáénál még többek lennének,
És a' Józsefénél jobban fénylenének:
De hogy megáldhassa az ég Pannóniát,
'S adhasson egy másik FERENTZET' s TRÉZIÁT,
Fel fogja magához e' boldog párt venni,
'S helyekbe Ferentzet 's Tréziát fog tenni,
Kik népét törvénnyel 's hittel kormányozzák,
És ama' szerentsés időt vissza hozzák;
Mikor *Első Ferentz' 's első Tréziának*
Országokkor arany esztendők folyának.

A' Kar.

Ah éljen e' ditső Pár,
Éljen, sokáig éljen;
Sok szép időt szemléljen
Ferentz 's Terézia

Hogy e' felséges Párnak
Királyi oltalmában
Örvendjen az hazában
Minden Magyar-fija.

A' Génius.

És így ha meghal is kegyes *Tréziátok*,
Az ég *másikat* fog küldeni hozzátok,
Kit a' Neápolis' felséges Királya
A' jövendő Tollak' bő matériája,
'S néked is kedvellőd, nemes Magyar nemzet,
Sok tartományoknak Asszonyává nemzett;
Ki Teréziának olly mássa fog lenni,
Hogy alig lehessen különbséget tenni;
Ki Európának szeme' fényje lészen,
'S a' Magyarokkal is ezer jókat tészen.

A' Kar.

Engedjen a' világon
A' nagy Teréziának,
A' népek' hív anyjának
Az ég sok szép időt.

Ezer Királyi szépség
Tekintetén derűljön,
Szívén a' virtus űljön,
És az nevelje őt.

A' Génius.

Ha meghal is *Ferentz*, Segédországlótok,
A' bőlts FERENTZ, kegyes szívű pártfogótok:
Helyébe a' jó ég fog *másikat* tenni,
Ki Pannóniának Tzírusa fog lenni. —
Ha a' nagy Józseffel leszáll is végtére
A' Királyi *virtus* sírja' fenekére:
Ferentzben a' *példát* kiküldi sírjából,
Kit maga tanított az ég tanátsából,
Hogy a' miket ő tsak elkezdett magában,
Ferentz mutassa ki saját példájában. —
Ha hív jobbágyitól az őket szerető
Leopoldot sírba zárja a' temető:
De az ő jó szíve minden virtusával
Köztök fog maradni felséges Fijával.

A' Kar.

Mindnyájokért Ferentz lesz
A' népek' édes atyja,
'S azoknak megmutatja
Hogy hív egy pásztor ő.

Az ég megáldja őtet
Kíséri a' ditsőség,
A' víg öröm 's a' bőség
Alatta visszajő.

A' Génius.

Ha a' Magyar nemet kedvellő *Sándorban*
Hazátok' reményjét tészitek a' porban:
Az ég a' Nemzetnek siralmát megszánja,
'S JÓZSEF Sándor helyett lesz Nádorispányja,
Ki a' Magyarságot úgy fogja kedvelni,
Úgy fogja hazátok' díszét felemelni!
A' mellynek még nagyobb 's állandóbb javára
Soká gyönyörködik benne Buda' vára.

A' Kar.

Felséges Nádorispány!
Te léssz Budának fényje,
Te a' Magyar' reményje,
Kiért megáld az ég.

Az Angyalok hatalmas
Szárnyokkal bétakarnak,
Te érted a' Magyarnak
Nagy szíve lánggal ég.

A' Génius.

Mit látok? előmbe mi nagy Látás szaladt
A 'jövendő idők' setét leple alatt?
Mitsoda Hérósok állnak ott sorjába
A' Királyi Érdem' fényes templomába'!
Kezekben olajág, babér a' fejeken,

Elterjedt felséges Nevek a' népeken;
Mennyei fény ragyog állóképek körűl,
Hogy légyenek minden Királynak tűkörűl;
Tetteik gyémántra vagynak metszve, 's magok
Fénylenek mint első nagyságú tsillagok ....
Ah felséges Lelkek! esmérlek titeket,
Látom képeteken a' Bétsi jeleket,
Ti fogtok származni a' Károly' házából,
Trézia', Leopold' 's Ferentz ágyékából;
Ti tőltitek még bé hírrel a' világot;
Ti állitjátok fel a' köz boldogságot;
Ti a' nemzetektől ezer áldást vésztek:
Hajh felséges Lelkek, ti mind nagyok lésztek!

A' Kar.

Virágozzék örökre
Olly sok ditső Királyért,
A' Nemzetek javáért
Ez a' Királyi Ház;

Hogy a' sok fényes Hérőst
Ennek minden fijában
Mind itthonn mind tsatában
Imádja minden Száz.

A' Génius.

Ebből fog származni ama' nagy Vitéz is,
Ki, ámbár a' győzőt meggyőzni nehéz is,
Megvervén a' rabló Frantzok' ármadáját,
Ledönti e' kevély nemzetnek dagályát.
Ama vitéz Károlyt mondom, ki végtére
Lessz a' Magyar Hadnak szerentsés vezére,
Ki a' tágas Duna' partját a' Rénussal
Bétölti nevével és sok triumfussal.
Óh hatalmas Vitéz! már látom előre,
Mint állsz ki fegyverben a' véres mezőre:
Látom mint omlanak a' Frantzia testek,
Mellyek Neved' 's ágyúd' hangjára leestek:
Látom mint tsókolják a' lántzból felszedett
Szabad tartományok felséges térdedet.

A' Kar.

Ti népek tiszteljétek
Károly' vitézi szívét,
Mert ellenségtek' ívét
Le fogja törni ő.

Óh halhatatlan Érdem
Rakj oszlopot nevére,
Tégy zőld babért fejére
Melly templomodba' nő.

A' Génius.

Kedves Magyarjaim! mint a' több nemzetek,
E' Tsászári Háznak ti is örűljetek.
Hév kívánságtokat az ég meghallgatta,
Az óhajtott áldást tinéktek megadta;
A' mellynek zsengéjét kegyes Tréziátok'
Anyai ölében mindjárt meglátjátok.
Meglátjátok mindjárt ama' kis Hertzeget,
Kiért mind örökké áldjátok az eget.
Már is rajta ama' virtusok ragyognak,
Mellyek példájában tündökleni fognak:
E' lesz ama' Jó'sef, a' világ' tsudája,
Ama' nemzeteknek atyja és Királya. —
Ah majd magát éppen illyennek mutatja
A' Második Ferentz' 's Trézia' megzatja,
Ama' kis FERDINÁND, kinek védelmére
Felkél még a' Magyar a' hartz' mezejére;
Ki majd a' jövendő idők' aranyjában
Ditsőségesen űl Atyja' trónussában. —
Ti boldogúltt Lelkek! adjátok azokat
A' Paraditsomban nőtt liliomokat:
Hadd hintsem e' boldog Gyermek' bőltsőjére,
Mellyben fekszik annyi nagy Királyok' vére,
Mellyben fekszik ez a' jövő Világ' fényje,
Az ég' és a' minden nemzetek' reményje:
Hadd tudjak néki egy ajándékot tenni. —
Ah szép Gyermek, te még Ferdinánd fogsz
lenni!

Te Ferdinánd fogsz lenni,
'S végén a' másik száznak
Te a' Királyi Háznak
Szent trónusán ragyogsz.

Bőlts lelked fog behozni
A' földre békeséget,
És minden nemzetséget
Te boldogítni fogsz.

V. ÉNEK.

Mária Terézia.

Nagylelkű Magyarim! kikben még lángol a' hűség,
Lángol az azt fedező régi vitézi erő;
Óh, ti, kik ámbátor szabadonn óhajtotok élni,
Őrizitek szentűl a' fejedelmi nevet;
Kik fényes Koronát kívántatok adni fejembe:
Ím karotok közzé most könyörögve jövök.
Most mikor a' rabolók kirohantak trónusom ellen,
És már híveimet durva bilintsbe verik.
Ím a' Németeket kitsikarják minden ezüstből,
Már a' belga 's olasz várakat öszve-törik.
A' dühödő Frantz nép országimat égeti tűzzel,
'S rám gonoszúl több-több népet a' hadra loval.
Most mikor ennyi Király fenyeget sok ezernyi tsoporttal,
Most mikor ennyi veszély árva fejemre rohan:
Bennetek, óh ti nemes Magyarok, tsak bennetek érzem
A' segedelmet adó hajdani lelket, erőt.
Ím fejedelmeteket látjátok előttetek állni,
Ím-ím könnye vitéz karjaitokra pereg.
E' keserű könnyek nem buzdítnának e téged,
Óh Magyar, a' kibe, még verdes atyáid' ere?
Óh te nemes Maradék, te maradnál messze azoknak
Bajnoki nyomdokitól sok deli példa után?
Tsak te valál régen bástyája Királyi nemünknek,
Édes Atyáimnak gyámola tsak te valál;
Kik nyomorult sorsodba' viszont ezen árva hazádat

Béfogadák fedező szent koronájok alá,
A' kik alatt kiderűlt országod a' hajdani szennyből,
'S ködbe borúltt fényjét Dátzia vissza-nyeré,
Illy nagy Atyák' vérét igyekeznék most letapodni:
'S nem buzog é Magyarom benned az ősi harag?
És ha az én már sírba leszállt felséges Atyáim'
Érdemi gyengébbek, mintsem azokra ügyelj:
Nézzed az én benned bízó fejedelmi személyem',
Mellyet az ellenség porba tiporni akar.
'S ah, a' melly koronát kívántál tenni fejemre,
Ennyi dühös néptől menteni kelj ki Magyar!
Férjemet és magamat bátor lélekkel ajánlom
A' te vitézséged 's gondviselésed alá.
Nagylelkű Magyarok! buzdúljon szívetek Erre,*
Vessetek e' tsetsemő Hertzegetekre szemet.
Még Ez virtusival bétőltheti északot és délt,
Még E' hazátoknak gyámola 's atyja lehet.
Óh ti e' hérósok' magvát 's Európa' reményjét
Porba ne hagyjátok dűlni időnap előtt.
Légyetek e' mellett bokor ellenségei ellen,
Kik tűzzel-vassal perzselik ősi javát.
Hát mikor eggy asszonyt 's eggy gyermeket annyi Királyok
Kívánnak dühösen rontani mint az ölyük:
Nem tüzel é Magyarom szívedbe' a' hajdani hűség?
Nem ragad é fegyvert érte vitézi karod?

Mert óh vitéz Nemzetség!
Ha nem leszel segítség,
Majd trónusom' lédöntik,
'S tán vérem' is kiöntik:
Ah légy erántam hív!

De jaj meggyűlt felettem
A' kín, 's ajkam lezárja:
Ah szóljon én helyettem
E' néma könnyek' árja,
Ez elfojtódott szív.

* Felemeli a' félesztendős Józsefet.

VI. ÉNEK.

A' Nádor.

Haljunk meg, vitéz Bajtársim! haljunk meg Királyunkért,
Álljunk, álljunk véres bosszút ő értte és magunkért,
Jobb ditsőséggel meghalni a' holtt testek' halmain,
Mint gyalázattal tapodni Atyáink' Szent hamvain.
Több már ezer esztendőnél, hogy itt lakik a' Magyar:
Mégis minden próbák között magyar maradt a' Magyar.
Megtartotta betsületét mind a' világ' láttára:
Hát ugyan mi szolgálnánk é annak gyalázatjára?
Hát ugyan mi fajúlnánk el nagylelkű őseinktől?
Mi kóldúlnánk é kegyelmet gyáva ellenséginktől?
Mi tsörgetnénk é idegen lántzot szabad létünkre?
Mi tétetnénk örök nyerget győzni-tanúltt népünkre?
Éhj, előbb mintsem azt lássam, felkötöm fegyveremet,
'S vitéz-módra trombitaszón végzem el életemet.
És ha e' példára nem lesz senkinek is készsége,
Rajta! haljon meg én bennem Nemzetem' ditsősége.
Bosszankodva beszéllem el Árpádnak és Lehelnek,
Hogy elfajúltt unokáji asszonyszívet viselnek,
És ha minden könnytseppeket, a' mellyek lehullának
Felséges szeméből magyar hazánk' Királynéjának,
Elárasztott ellenséges vérhabbal nem mostok le:
Azt a' magyar szívhez illő kardot mind rakjátok le,
Mellyet hajdan nagyapátok ellenségnyakra fene. —
De megvér a' magyar névért a' Magyarok' Istene!
Megéritek még valaha, hogy az illy puhálkodás . . .
De hová, hová ragadsz el méltatlan bosszankodás?
Hiszen mind Magyarok ezek, mind nagylelkű Magyarok,
A' kiknek én most asszonyi ruhát szabni akarok.
Tudom mind Magyarok vagytok, rá esmerek nememre,
Vitéz tűz' szikrája pattog szemetekről szememre,
Mellyet ha rettenthetetlen ortzáitokra vetek,
Átillát, Hunyadit látom, és Kinizsit bennetek:
Így űlnek elhúnytt Őseink 's Bajnokink egy sorjában
A' vitéz Lelkeknek szentelt Ditsőség' Templomában. —
Tudom hogy azt a' víg órát békételen' várjátok,
Mellyben a' trombiták' nemes serkentését halljátok,
Mellyben megmutathassátok a' haza' ellenségén,
Hogy most is magyaros kar van a' magyaros kard' végén.
Úgy van, vitézségtek mellett magam állok tanúba,

Én, én magam tapasztaltam azt minden háborúba',
Mikor vélem űzvén vágván az ellenség' táborát,
Eggyütt emberkedtünk, eggyütt nyeltük a' hartzok' porát.
Véres fegyverünkkel eggyütt vágtattunk a' tsatába,
Eggyütt mentünk trombitaszón a' *Hétmogor'* nyomába.
Vajha az ég visszaadná hajdani jó erőmet,
Vajha inára állítná elhanyatlott időmet,
Mellyel három Királyomnak hűségesen szolgáltam,
'S minden hadi veszedelmet magyar szívvel kiálltam:
Víg lélekkel nyargalnék ki az ellenség' nyakára,
Megrázkódtatnám még egyszer a' *Pálfy'* név' hangjára,
De bár megfáradt testemben az erek már megfagytak,
'S esztendeim' terhe alatt vállaim leroskadtak:
Mégis felvészem e' kardot reszkető markomba is,
Ikrás ez az ellenségnek aluttvérétől ma is.
Jertek óh vitéz Bajtársim! haljunk meg Királyunkért,
Jertek, álljunk véres bosszút ő értte és magunkért.
És ha nem sokat tészek is vén-létemre köztetek,
Legalább a' Zrínyi' útját megnyitom előttetek.
És ahol ez ősz haj látszik, 's ahol legsűrűbb tűz ég,
Arra tartsatok Magyarok! ott *Pálfy* 's a' Ditsőség.

Rajta óh Vitézek!
Rajta! menjünk hartzra,
Várnak ellenségeink,
Verje őket artzra
A' mi fegyverünk.

Óvjuk a' Magyar hazát,
'S a' kegyes Teréziát:
Bár a' puska tsördűl,
Bár a' bombi dördűl,
Meg ne rettenjünk!

(Az ősz Pálfy kivonja a' kardját; utánna az egész Magyarság felzendűl. „Haljunk meg a' Királyért, És a' Magyar hazáért!" illyen szók harsognak azalatt, míg a' Vitéz Magyarok a' következendő Tsatadal' zengése alatt a' házból kivontt karddal 's fegyverzörgetéssel kimennek.)

VII. ÉNEK.

A' Magyarok' Karja.

(Egy.)

Óh Magyar vitézek!
A' kiknek szemében
Bátor lelket nézek
Mársnak fegyverében,
Jertek mind kövessük
Pálfy Fővezért.

Kardra óh Vitézek!
Haljunk meg hazánkért,
És Teréziánkért
Ontsunk drága vért.

(Mind.)

Kardra óh Vitézek!
Haljunk meg hazánkért,
És Teréziánkért
Ontsunk drága vért.

(Egy.)

Scytha nagylelkünkkel
Őtet béfedezzük,
Scytha fegyverünkkel
Őtet védelmezzük,
Ezt ha végbe-visszük,
Nyertünk drága bért.

(Mind.)

Kardra óh Vitézek!
Haljunk meg hazánkért,
És Teréziánkért
Ontsunk drága vért.

(Egy.)

Jó betsűletünket
Ezzel is nagyítsuk,
Szép Magyar nevünket

Bé ne motskosítsuk,
Melly egész világon
Már az égig ért.

(Mind.)

Kardra óh Vitézek!
Haljunk meg hazánkért,
És Terézinkért
Ontsunk drága vért.

(A' szőnyeg lefoly.)

BÉREKESZTÉS,
(Licenza)

VIII. ÉNEK

(A' Theatrumban hírtelen nagy zúgás és vízomlás hallatik, mellyre a' Muzsika lármáson zeng reá; a' Habok közzűl feljön az öreg Duna, a' mint a' Poétai festés kívánja, kezében van az ő nádból, sásból, és tserfából kötött koszorúja; feje németesen, mellye magyarosan, lába pedig törökösön van felöltöztetve; egy oszlophoz áll az ő hétágú villájával; szól, és a' habok azonnal letsilapodnak, a' Musika halkal elmúlik.)

A' Duna.

Álljatok, egy kisded haladékra megálljatok itten
Habjaim! e' fényes várnak négy tornyai mellett:
S e' nemes Országnak míg e' városba sereglett
Rendeihez szólok, tsilapítsátok le dagálytok'.
Halljátok meg örök bértzek, ekhózzatok erdők,
Rengjetek óh partok, paloták zendűljetek öszve,
A' Duna szól — melly annyi kövér rétekre lefolyván
Sok gályákat emel hátán, sok réteket öntöz;
A' Duna szól — Magyarok! szavamat fületekbe vegyétek.
Még mikoron hajdan ti se voltatok, őseitek se
Voltanak, én voltam; még a' kezdetbe' az Isten'
Zsámolyszéke alól a' *Légyen*-szóra születtem.
Jól tudom én mi esett hajdann Európa' vidékin,
Még a' régi idők' történeti jutnak eszembe.
Még elmémbe' forog, mint jött e' földre Balember
Scyta vitézeivel, mint nyertenek ebbe' hatalmat

Árpád és ama' hét Kapitányok véres erővel.
Még jól emlekezem sok tábori ütközetekre,
Mellyekben magyaros szívvel hartzoltanak a' ti
Őseitek, zeng még a' hadak' lármája fülemben;
'S úgy tetszik most is sok ezer nép' fegyvere zördűl
Partjaimon, sok ezer paripák' nyoma porzik az égre,
És most is vizemet sok test, sok dárda dagasztja,
Mellyeket a' vérnek tajtékjai hempely[e]getnek.
Most is az ellenség' tüze köztt a' régi vitézek'
'S a' magyar Őszeknek hadi tábora rémlik előttem:
Most is öszvekevertt viadal' felhőnyi porában
Látom Atyátoknak kardját villogni szememben.
Nem volt semmi veszély, sem semmi próba' előttök,
Mellyre vitéz szívvel ki ne mertek volna rohanni
Őseitek, ha Királyt 's Országot védeni kellett. —
Jól tudom én millyen szókkal harsogtanak akkor
Partjaim és e' hegyek, mikor e' vár' kőfala mellett
A' bosszú' s a' halál dörgött ki az égre keményen
Naggyaitok' száján, mikor a' szép T r é z i a mellett
Bátor bajnokitok kardra 's paripára kelének.
Él is az ő tetemes hírek még sírjok után is,
Él a' népek előtt, neveket kíséri ditsőség,
'S a' lemenő Nappal Gánges bámúlva beszélli
Tetteket: én magam is minden partommal örökre
Hirdetem áldandó Bajnokjait a' Magyar égnek.
Míg-tsak az ő székén a' Trézia gyermeki űlnek,
Míg a' szent István' koronája Apostoli főn lesz,
És Magyarországnak védelme fog Ausztria lenni:
A' ti Atyáitokat Béts és Európa betsűli. —
Hát ti is illy nagy Atyák' nagy Magzati! annyi Vitézek'
Szép maradéki! ugyan nem fogtok e annak örűlni,
Hogy van most alkalmas idő, a' mellybe' megújra
Hajdani hűségtek jeleit napfényre tegyétek,
És a' Márs' mezején kardot pengessetek ismét?
Hát nem hív, nem erős Magyarok vagytok ti is osztán?
Hát ti Királyotokért 's a' hazáért hadra kiszállni
Nem mernétek e már? ím néktek is újra kinyílik
A' jó hír' ösvényje megint, a' mellybe' nagyokká
Lettek Atyáitok is, mikor éles fegyvereikben
Az haza védelmet lele 's a' nagy Trézia gyámolt. —
Merjetek óh Magyarim! tudom én hogy bennetek is forr
A' viadalra szokott bátorság 's hajdani hűség;

Jól tudom én, hogy még készek vagytok ti tsoportban
Jó fejedelmetekért 's a' Hazáért hartzra nyomúlni:
Rajta tehát 's a' míg nem üténd kezetekre bilintset
A' dühös ellenség, kardra 's paripára Vitézek!
Kardra vitéz lelkű Magyarim! — Kell győzni tinéktek!

Győzni kell tinéktek!
Légyetek tsak hívek,
'A Scythákнak szívek
Bátor és vitéz.

A' Királlyal eggyütt
A' köz boldogság is,
Sőt mind a' világ is
Kardotokra néz.

IX. ÉNEK

A' Sokaság.

Várnak ellenségeink!
Rajta! menjünk hartzra,
Verje őket artzra
A' mi fegyverünk.

Óvjuk a' Királyt, Hazát!
Bár a' puska tsördűl,
Bár a' bombi dördűl
Meg ne rettenjünk!!

260. A' Had [II.]

Ki ütvén zászlóját a' Had' véres Atyja
A' halál' 's írtózás' szelén lobogtatja.
Pattantja Bellóna rettentő ostorát,
Keresztűl nyargalja őldöklő táborát.
Rettegés, félelem futnak szekerébe,
Dühösség szikrázik mind eggyik' szemébe.
Ezek előtt nyargal az egyenetlenség,
E' miatt támadott még minden ellenség,

A' forgószelekkel tsatáznak hajai,
Zőld tajtékot túrnak kékűlt ajjakai,
Eggy bádgyasztó szélben a' halál kíséri,
Éh torkát eggy gazdag vatsorához méri:
Ijjesztő ortzával tekínt a' másikra,
Sárga karjain űl az aludt vérikra.

Végre a' trombiták' bús harsogására
A' fegyveres rendek űlnek paripára;
Rettentő lármával, zörgéssel rohannak,
Hol a' vér' mezeji már ki-szabva vannak.
A' merre tsak dühös ármadájok szaladt,
Reng a' meg-réműlt főld dübögések alatt.
Az ágyúk' meg-terhelt méhe nagyot dördűl,
Belőle a' halál eggy Bombin ki-gördűl:
Utánna az apró halálok repűlnek,
Mellyeket a' puska golyóbisok szűlnek. —
A' halálos füst a' levegőt nyargalja,
Fel-mászván a' magos felhők' hasát nyalja.

Nem írhatom tovább reszkető kezemmel,
Az írtózás el hal képzelődésemmel.
Te szelídebb Múzsa! fuss el e' stzénáról,
Ne gondolkodj illyen gyász materiáról.
Vannak Helikonnak tsendesebb Rózsási,
Hol zúgnak az édes örömnek forrási;
Itt pengesd az estvén ezüst lantotskádat,
El-vetvén borzasztó hadi trombitádat.
Mert ha eggy Dalomat Rózsi hellybe hagyja,
Nagyobb vagyok mint eggy Tamerlán' Hadnagyja!

261. Az Ekhóhoz. [II.]

Panaszimat óhajtással
Kettőztetem, óh!
Jer az eget jajgatással
Kérni, bús Ekhó!
Te vad havasok' kősziklája,
Te szomorú Ekhó' hazája,
Jajgass vissza reája!

Panaszimat óhajtással
  Kettőztetem, óh!
Jer az eget jajgatással
  Kérni, bús Ekhó!

262. Útravaló a' Múzsához

Múzsa! meg szűnt a' Diéta:
  Szűnni kell már néked is.
Tán ha a' Magyar Poéta
  Nyér jutalmat, — nyersz te is.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AD.	= Cs. Vitéz M.: Anakreoni dalok. Bécs, 1803. (Megjelent: 1806.)
AD/j.	= Az Anakreoni dalok 1803-i bécsi kiadásának külön lapszámozású jegyzetei.
Alf.	= Alföld. Folyóirat. Debrecen. 1954—
Anakr	= Anakreon görögül és magyarul. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1885. Görög és Latin Remekírók.
ar.	= arab
áth.	= áthúzott, áthúzva
átjav.	= átjavítva
átv.	= átvitt értelemben
AV.	= Csokonai Vitéz Mihály: Alkalmatosságra írt versek. Nagy-Várad, 1806.
AV/t_1	= az Alkalmatosságra írt versek kéziratos kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 119/b).
AV/t_2	= az Alkalmatosságra írt versek második kiadási terve a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 37ab).
Baróti: CsSzer.	= Baróti Dezső: Szerelem az ifjú Csokonai lírájában. Mesterség és alkotás. Szerk. Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972. 137—170. l.
Bartal	= Bartal Antal: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901.
Bartha D.: MDall.	= Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Budapest, 1935.
BékH.	= Csokonai Vitéz Mihály: Batrachomiomachia vagy Béka-egérhartz Blumauer módja szerént.
Benda	= Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I—III, Budapest, 1952—1957.
Beöthy	= Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története. I—II. Második kiadás. Budapest, 1899—1900.

bibl. = bibliai eredetű. Bibliai idézeteink a következő kiadáson alapulnak: Szent Biblia, az-az; Istennek ó és új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordíttatott Karoli Gáspár által. Basilea. 1770.

Bodnár = Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története. I—III. Budapest, 1891—1893.

Bp. = Budapest

CQ. = Convasatum Quid. — 1794-i másolatgyűjtemény Csokonai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/III, 37b—54b).

CzF. = Czuczor Gergely—Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I-VI. Pest, [később] Budapest, 1862—1874.

Császár: NémK. = Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Budapest, 1913.

CsEml. = Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1960. A magyar irodalomtörténetírás forrásai, I.

Cs/ÖM. I. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (I.) Költemények I. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc. Budapest, 1975.

Cs/ÖM. II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. (II.) Költemények II. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta: Szilágyi Ferenc, Budapest, 1988.

Cs/Színm. I—II. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Színművek. I—II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Pukánszkyné Kádár Jolán. Budapest, 1978.

Cs/Szpróz. = Csokonai Vitéz Mihály: Szépprózai művek. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Budapest, 1990.

DebrGr. = Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság. Bécs, 1795.

DebrEK. = Egyetemi Könyvtár, Debrecen.

DebrK. = a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen.

DebrKK. = Debreczeni Képes Kalendáriom. Debrecen. 1901—1948.

DebrSz. = Debreceni Szemle. Folyóirat. Debrecen. 1927—1944.

DériM. = a debreceni Déri Múzeum Irodalmi, Néprajzi, illetőleg Történelmi Adattára.

DMM. = Csokonai Mihály: Diétai Magyar Múzsa. I—XI., Pozsony. (1796. nov.1.—dec. 15.)

Dóczi = Dóczi Lajos: Csokonai. Budapest, é. n. [1871] Magyar Könyvtár. 300.

Domby = Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Domby Márton által. Pesten, 1817.

Domby/MS. = Domby Márton versmásolatai a Compendium Hungariae scriptum Mart. Domby aõ [= anno] 1793. hátsó fedéllapján. Ráday Levéltár. K. 1. 5.)

Dor. = Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya, vagyis a dámák diadalma a Fársángon. Furcsa vitézi versezet IV könyvben.

Dor.[1] = Cs. Vitéz Mihály: Dorottya Nagy-Váradon, és Vátzon. 1804.

Dorogi-Ortutay = Dorogi-Ortutay Gyula: Csokonai utóélete. Pécs, 1936. Apollo-könyvtár 9.

DPD. = „Danielis P. Debreczeni (? Debreczeni P. Dániel) Aõ 1805. 8ª Martÿ. Csikorgo Arany pleh verebek ellen." — Kéziratos másolatgyűjtemény, magántulajdonban.

Eckhardt = Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, é. n. [1924.] Ember és Természet. 7.

ED. = Csokonai „Első Darab" elnevezésű autográf verstisztázata, illetve annak tartalomjegyzéke 1795-ből, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672 IV. 126b—127b).

EK. = Első katalógus. — Csokonai kiadásra szánt munkáinak 1795 első negyedében összeállított autográf címjegyzéke, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 27a—30b).

EKvt. = Egyetemi Könyvtár

ék. = énekeskönyv

Elek = Elek István: Csokonai versművészete. Budapest, é. n. [1937].

em. = emendálva, emendáltuk

é. n. = évszám nélkül

EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny. Folyóirat. Budapest, 1877—1948.

EPM. = Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái. Szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza. Debrecen, 1955.

ErdMúz. = Erdélyi Múzeum. Folyóirat. Kolozsvár. 1874—1882; 1884—1947.

Esch. = Johann Eschenburg; Beispiel-Sammlung zur Entwurf einer Theorie und Litteratur der schönen Wissenschaften. I—VIII. Berlin und Stettin, 1788—1795.

f. = folio

Faz. = Fazekas Mihály összes művei I—II. Sajtó alá rendezte Julow Viktor és Kéry László, 1955.

Ferenczi = Ferenczi Zoltán: Csokonai, Budapest, 1907.

Figy. = Figyelő (Szerk.: Abafi Lajos) Folyóirat. Budapest, 1876—1889.

FilKözl. = Filológiai Közlöny. Folyóirat. Budapest, 1955—

FK. = Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Franklin-Társulat. Budapest, é. n. [1942].

fr. = francia

FL. = Losonci Farkas Lajos-féle másolatgyűjtemény: föltehetően Csokonai eredeti kéziratairól. Országos Széchényi Könyvtár. Oct. Hung. 395.

Földessy: Tan. = Földessy Gyula: Tanulmányok és élmények. Budapest, 1934.

FrFelv. = „Sorsotok előre nézzétek". A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla és Sziklay László. Budapest, 1975.

Georg. = Vergilius: Georgica, illetve Csokonainak ebből készített fordítása, a Georgicon.

gör. = görög

Görömbei: A bordal = Görömbei András: A bordal Csokonai lírájában. Alföld. 1973. 11. szám. 125—135. l.

Gulyás: Cs-tan. = Gulyás József: Csokonai-tanulmányok. Sárospatak, 1926.

Gulyás: MÍrók = Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. I—VI. Budapest, 1939—1943.

h. = hasáb

Haraszti = Haraszti Gyula: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880.

Harsányi: CsSpatak. = Harsányi István: Csokonai Sárospatakon. Sárospatak, 1922. A Sárospataki Hírlap füzetei. 10.

Harsányi: Rok. = Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. Sárospatak, 1930.

HelVir. = Heliconi Virágok 1791 esztendőre. Szedte Kazinczy Ferentz. Pozsonyban és Komáromban. é. n. [1791].

HG. = Csokonay Vitéz Mihály összes művei. I—III. Bevezetéssel ellátva kiadták; Harsányi István és Gulyás József. Budapest, é. n. [1922].

Holbach: TermRend. = Holbach: A természet rendszere. (Système de la nature . . .) Fordította: Bruckner János, Győry János stb. Budapest, 1954. Filozófiai Írók Tára. Új folyam. VIII. kötet.

Horváth: Csok. = Horváth János; Csokonai és költőbarátai. Budapest, 1936.

Horváth: IrNép. = Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.

Horváth: MVers = Horváth János: A magyar vers. Budapest, 1948.

Horváth: RVers = Horváth János: Rendszeres magyar verstan. Budapest, 1951.

HV. = Csokonai Vitéz Mihály: Halotti versek. [A lélek halhatatlansága.] Nagyvárad, 1804.

IF. = Irodalomtörténeti Füzetek (sorozat).

i. h. = idézett hely(en)

i. m. = idézett mű

Imre: OlKölt. = Imre Sándor; Irodalmi tanulmányok. II. Budapest, 1897. 1—147. l.: Az olasz költészet hatása a magyarra.

IrDolg. = Irodalomtörténeti Dolgozatok. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete, Szeged. 1956— Különlenyomatok az Acta Universitatis Szegediensis. (Sectio Philologica) köteteiből.

IrFelv. = Irodalom és felvilágosodás. Szerkesztette: Szauder József—Tarnai Andor. Budapest, 1974.

IrNyDolg. = Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk. Pais Dezső. Budapest, 1960.

irod. = irodalmi (használatú)

IstO. = Csokonai Vitéz Mihály: Az istenek osztozása.

It. = Irodalomtörténet. Folyóirat. Budapest, 1912—1962. Új folyam: 1969—

ItK. = Irodalomtörténeti Közlemények. Folyóirat. Budapest, 1891—

jav. = javítva

jelz. = jelzet

JGk. = Juhász Géza kéziratos hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (Növedéknaplószám: 36/1970).

JGy/j. = Csokonai fiatalkori műveinek Győri Józseftől származó jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 755, 38b).

Jókai/NemzK. = Jókai Mór összes művei. Nemzeti Kiadás. I—C. Budapest, 1894—1898.

Jókai/ÖM. = Jókai Mór összes művei. Szerkeszti: Nagy Miklós. Budapest, 1962—

Juhász: CsÁrp. = Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza. Acta Universitatis Debreceniensis. 1958. 101—107. l.

Juhász: Cs-tan. = Juhász Géza: Csokonai-tanulmányok. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Juhász Izabella. Budapest, 1977.

Juhász: CsVers. = Juhász Géza: Csokonai verselése. Studia Litteraria. 1963. 49—67. l.

Juhász: LatZs. = Juhász Géza—J. Gulyás Margit: Csokonai latin zsengéi. Studia Litteraria. 1969. 75—90. l.

Julow: Csok. = Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1975. Nagy Magyar Írók.

k. = kötet vagy könyv, illetőleg (arab számjegy után): körül.

K. = kézirat

K_1, K_2, K_3 = első, második stb. kézirat.

Kazinczy: ErdLev. = Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Budapest, 1880. Nemzeti Könyvtár.

KazLev. = Kazinczy Ferenc levelezése, I—XXI. Közzéteszi Váczy János. Budapest, 1890—1911. — XXII. (I. pótkötet). Budapest, 1927. — XXIII (II. pótkötet.) Budapest, 1960.

Kcj. = Kései címjegyzék. Csokonai műveinek részben autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 38b).

Kcsj. = Kéziratcsomók jegyzékei. Csokonai kéziratcsomóinak autográf jegyzékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 31a—33b).

Kcsl. = Kéziratcsomók leltárlapjai. Csokonai kéziratcsomóinak idegen kezektől származó leltárai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 17a, 26a, 39a, 40ab).

Kföldy = Csokonai Vitéz Mihály munkái. I—III. Közli Kelemföldy. Lipcse, 1843—1845.

KI/j. = Kiss Imre címjegyzéke Csokonai fiatalkori műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/71).

KisfÉvl. = A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Buda [később Pest, majd Budapest], 1836—1926.

Kjt. = Kéziratjegyzék-töredék. Ctokonai saját kezű katalógusa kéziratos munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 18a—19a).

kk. = (lapszám után) és a következők

KK. I—V. = Csokonai: Kisebb költemények. — Csokonai kisebb költeményeinek autográf gyűjteményei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/I—V.).

Klenner = Klenner Ferenc: Csokonai és a preromantika. Pécs, 1938. Pannoniakönyvtár 51.

Kodály—Gyulai = Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.

Kovács: MÉn. = Magyar Éneis, avagy P. Vergilius Márónak Éneás' viselt dolgairól írtt munkája. Mellyet magyar versekbe foglalván, ki adott Kováts Jó'sef n. kőrösi prédikátor. Első darab. Komáromban, 1799.

KP. = „Világi nóták mellyeket edgyüvé szedett Debreczenben K. P. (= Kiss Pál) 1807dik esztendőbenn." — Másolatgyűjtemény a hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtárában.

Kp. n. = központozás nincs (vagy központozás nélkül)

Ktl. = Kötegmaradványok leltára. Idegen kéztől származó jegyzék Csokonai kéziratkötegeiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 46b—47b).

KZs. = „Csokonay Keze írásai. Composuit Sigismundus Kováts." Másolatgyűjtemény Csokonai korai verseiből a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).

l. = lap

lat. = latin

ld. = lásd!

LD. = Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad. 1805.

LD/t_1 = a Lilla kötet első tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 25a).

LD/t_2 = a Lilla kötet második tervezete. Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 3/11).

Lit. = Literatura. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének folyóirata. 1974—

Losonczi = Losonczi István: Artis poeticae svbsidivm. Pozsony, 1769.

lsz. n. = lapszámozás nincs.

Maday = Maday Gyula: A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910.

MestAlk. = Mesterség és alkotás. Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmából. A kötet szerkesztői: Mezei Márta, Wéber Antal. Budapest, 1972.

Mfj. = Csokonai műfajok szerint összeállított autográf címjegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 17a).

MGy. = Muzsikális Gyűjtemény. Csokonainak részben megvalósított kottás kiadási terve. Elkészült füzetei: *A' Pillangóhoz. A' Szemrehányás, A' Reményhez.* Bécs, 1803.

MHírm. = Magyar Hírmondó, Hírlap. Pozsony, 1780—1788. — Magyar Hírmondó. Hírlap. Bécs, 1792—1803. A Hadi és Más Nevezetes Történetek utóda.

MindGy. = Mindenes Gyűjtemény. Folyóirat. Komárom, 1789—1792.

MIR. = Magyar Irodalmi Ritkaságok. I—LVII. Szerk.: Vajthó László. Budapest, 1931—1941.

MIrT. = A magyar irodalom története I—VI. Főszerkesztő: Sőtér István. Budapest, 1964—1966.

MK. = Magyar Klasszikusok. Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei. I—II. Budapest, 1950. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs.

MKSz. = Magyar Könyvszemle, Folyóirat. Budapest, 1876—

MKur. = Magyar Kurír. Hírlap. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1834.

MM. = Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. I—II. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs. Budapest, 1973., valamint ennek ugyanott, ugyanakkor készült, némileg módosított utánnyomása.

MMerk. = Magyar Merkurius. Hírlap. Pest, 1788—1790. Bétsi Magyar Merkurius. Hírlap. Bécs, 1793-1798.

MMerk/j. = Csokonai kiadásra szánt műveinek jegyzéke a Bétsi Magyar Merkurius című hírlap 1794. LXXXIV. számában (1293—1294. l.).

MMus. = Magyar Museum. Folyóirat. Kassa, 1788—1792.

MMusa = Magyar Musa. A Magyar Kurír melléklapja. Pozsony, 1786. Bécs, 1786—1789.

Molnár A.: CsMűdal. = Molnár Antal: Csokonai és a műdal. Debrecen, 1929.

Molnár A.: NyDall. = Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. — A magyar zene történetéből. Szerk.: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Zenetudományi Tanulmányok. IV. Budapest, 1955.

Molnár Á.: DebrArc. = Molnár Ágnes: Debreceni arcok a felvilágosodás századából. Budapest, 1939.

MSzól. = O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest, 1966.

MTAK. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Budapest.

MTsz. = Magyar Tájszótár. Szerkesztette Szinnyei József. Budapest, 1897—1901.

MTud. = Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője. Budapest, 1956—

Műf. = Csokonai Vitéz Mihály; Műfordítások. — Csokonai autográf műfordításainak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kéziratárában (K 674).

MVV. = Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerkeszti: Dr. Borovszky Samu. Budapest, é. n.

Négyesy: MértVers. = Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892.

ném. = német

nép. = népnyelvi

NG. = Nagy Gábor másolatai Csokonai műveiből, 1796-ból, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 893.)

NPM. = Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poetai munkái. I—II. Kiadta Márton József. Bécs, 1816.

NZs. = „⟨Sarkadi Nagy Zsigmond⟩ Gyűjtemény vagy Némely külömb külömbféle Matériákról iratott és öszveszedetett Versek és Fojóbeszédek. 1810." A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző Intézeti Szemináriumának könyvtára. 926. b. Debrecen.

NyIrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Folyóirat. Kolozsvár, 1957—

NySz. = Szarvas Gábor—Simonyi Zzigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I—III. Budapest, 1890—1893.

ÓD. = Ódák két könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által. Nagy-Várad, 1805.

ÓD/t. = Az Ódák kötet terve (1802). Csokonai kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/II, 35a—36a).

ÓkLex. = Ókori Lexikon. Szerkesztette Pecz Vilmos dr. I—II. Budapest, 1904.

ol. = olasz

Oláh: CsLat. = Oláh Gábor: Csokonai és a latin költők. Budapest, 1904.

Oláh: Csok. = Oláh Gábor: Csokonai. Budapest, 1928. Irodalomtörténeti Füzetek. 30.

Orph. = Orpheus. Folyóirat. Kassa, 1790—1791.

OSzK. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

Otrokocsi Nagy = Otrokocsi Nagy Gábor; Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1942. (Különlenyomat a Debreceni Ref. Tanárképző Intézet Dolgozatai 22. számából.)

ÖÉ. = Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás jegyzetekkel. Sajtó alá rendezte Bartha Dénes és Kiss József, Budapest, 1953.

ÖV. = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1956.

ÖV.² = Csokonai Vitéz Mihály összes versei. I—II. Sajtó alá rendezte Vargha Balázs. Budapest, 1967.

Pais: MAnon. = Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta Pais Dezső. Budapest, 1926.

Pásztory = Pásztory Endre: Csokonai és Catullus. Szabadka, 1906.

Pelle = Pelle Erzsébet; Un poète cosmopolite du XVIIIe siècle; Michel Csokonai et la litterature française. — Csokonai Mihály és a francia irodalom. Szeged, 1933. Études Francaise 10.

PM. = Csokonai V. Mihály poetai munkái. I—IV. Kiadta Márton József. Bécs, 1813.

poet. lic. = poetica licentia

Pukánszkyné = Pukánszkyné Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai. Budapest, 1956. Irodalomtörténeti Füzetek 5.

Puky/j.	= Puky István kéziratjegyzéke Csokonai műveiről a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 4/34).
r.	= recto (a kézirat elülső lapja)
RádayLt.	= Ráday Levéltár. Budapest.
rég.	= régi(es)
Réti	= Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire. Budapest, 1909.
RMKvt.	= Régi Magyar Könyvtár (sorozat)
RMPE.	= Régi Magyar Prózai Emlékek. Sorozat. Szerkeszti: Tolnai Gábor. Budapest, 1968—
Ro/	= romlott szövegű változat, szövegromlás
röv.	= rövidítése, rövidítve
rv.	= recto és verso (a kézirat mindkét oldala)
Sander—Nagy	= Az istennek jósága és bölcsessége a' természetben Sander Henrik után. [Fordította: Nagy Sámuel]. Pozsony és Komárom, 1794.
Sander—Nagy²	= az előbbinek második kiadása. Pozsony, 1798.
Sinkó	= Sinkó Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, 1965.
SM.	= Sérült másolat. Csokonai korai műveinek másolata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Anal. 966).
Sokf.	= Sokféle. Szerk. Sándor István. Győr (később: Bécs), 1791—1808.
Sonkoly	= Sonkoly István: Csokonai és a zene. (Repertoriumi kísérlet.) Magyar Zene. Zenetudományi folyóirat. Budapest, 1961. 116—133. l.
Sonkoly: Tíz CsVers.	= Sonkoly István: Tíz Csokonai vers egykorú dallamának értelmezése. Könyv és Könyvtár. Debrecen, 1967. 215—227. l.
Sőtér: Werth.	= Sőtér István: Worthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1970.
sp.	= spanyol
SpK.	= Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Sárospatak.
Staud; Orient.	= Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931.
Stoll	= A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeállította Stoll Béla. Budapest, 1963.
StudLit.	= Studia Litteraria. Debrecen, 1963—

sz.	= szám(ú)
Sz	= a tárgyalt szöveg(ek)
Sz_1, Sz_2, Sz_3	= első, második stb. szöveg(változat)
SzamSz.	= Csűry Bálint: Szamosháti Szótár. I—II. Budapest, 1935—1936.
Szauder: OlIr.	= Szauder József: Olasz irodalom—magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1963.
Szauder: Roc.	= J. Szauder: Il rococo all' italiana di Csokonai, Italia ed Ungheria. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay. Budapest, 1967.
Száz.	= Századok. Folyóirat. Budapest, 1867—
V. Szendrei	= V. Szendrei Júlia: „mely széles a poétai mező . . ." Csokonai lírájának élményrétegei. Kismonográfia. Kolozsvár, 1970.
Szerb: MIr.	= Szerb Antal: A magyar irodalom története. I—II. Kolozsvár, 1934.
SzHV	= Szomoru Halotti Versek. Többségükben Csokonaitól származó halotti búcsúztatók közel egykorú másolatai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 670).
Szilágyi: CsMűv.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok. Budapest, 1981.
Szilágyi: CsSzók.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai költői szókincséről. Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk.: Pais Dezső. Budapest, 1960.
Szilágyi: CsTájsz.	= Szilágyi Ferenc: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. Budapest. 1974. Nyelvtudományi Értekezések. 82.
Szinnyei: MÍrók.	= Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I—XXIV. Budapest, 1891—1914.
szl.	= szláv
szól.	= szólás
Szőcs: CsokOl.	= Szőcs Géza: Csokonai és az olasz költők. Irodalomtörténeti tanulmány. Szentes, 1893.
Szpróz.	= Csokonai Vitéz Mihály: Szépprózа. — Csokonai szépprózai munkáinak autográf gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 675).
Szv_1	= Csokonai számvetése kiadandó műveiről 1795 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV. 77ab).
Szv_2	= Az előbbihez hasonló számvetés 1796-ból ugyanott (K 672/IV. 147a).

SzV/j. = Szerelmes versciklus betűrendes jegyzéke 1798-ból: Csokonai saját kezű jegyzéke a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (K 672/IV. 10a + 12b).

táj. = tájnyelvi

Temp. = Csokonai Vitéz Mihály: A' méla Tempefői. Nemzeti nemes játék 5 felvonásban.

TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—III. Budapest, 1967., 1970., 1976.

TF. = Csokonai Vitéz Mihály: Töredékek-Fordítások. Csokonai autográf munkáinak kötete a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677).

TheolSz. = Theologiai Szemle. Folyóirat. Debrecen.

Thury = Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. I—II. Pápa, 1906—1908.

Toldy = Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1844 [1844—1846].

Toldy/j. = Toldy Ferenc jegyzéke Csokonai kiadatlan munkáiról. Csokonai Mihály minden munkái 1844-i kiadásban (LXXXVIII—XCII. hasáb).

ToldyM. = Toldy Ferenc másolatos kötete Csokonai kiadatlan munkáiról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI 4-r 30/I—III.).

TolvIst. = Csokonai Vitéz Mihály: A tolvaj isten vagy az a crimen raptus.

Tóth = Kis Kun Filepszállási Orgonista Kántor Tóth István által le kótázott Áriák, és Dallok, verseikkel. 1832. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (RUI. 8r. 63.).

tör. = török

tréf. = tréfás (használatú)

Ttáj. = Tiszatáj. Folyóirat. Szeged, 1947—

TtREK Lt. = A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára. Debrecen.

TudGy. = Tudományos Gyűjtemény. Folyóirat. Pest, 1817—1841.

ua. = ugyanaz, ill. ugyanakkor

ÚK. = Új katalógus — Csokonai műveinek részben autográf kéziratos katalógusa 1802 tájáról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II, 41a—44a).

uo.	= ugyanott
Ur.	= Uránia. Folyóirat. Vác, 1794—1795.
Vargha: ArcV.	= Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály alkotása. és vallomásai tükrében. Arcok és vallomásoki Budapest, 1974.
Vargha: CsVM.	= Vargha Balázs: Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1954.
VasUjs.	= Vasárnapi Ujság. Hetilap. Budapest, 1854—1921.
Vkt.	= Vázlatos kiadási terv. Csokonai autográf címjegyzéke 1800 utánról a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 679/II. 45b).
v. ö.	= vesd össze!
vsz.	= versszak
VT.	= Verstisztázat 1793-ból. — Csokonai saját kezű verstisztázata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 677, 52a—80a).
Waldapfel: MFelv.	= Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Budapest, 1954.
ZC.	= Zöld-kódex. Csokonai zsengéinek s későbbi hozzátoldásainak autográf gyűjteménye a Kisebb költemények IV. kötetében, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (K 672/IV. 32a—102a).
ZJ.	= Zilahi János másolatos kötete 1795—1800 tájáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Debrecenben (R. 1173).
Zsoldos	= Zsoldos Jenő: Bibliai vonatkozások Csokonai költészetében. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1929. évfolyamából.

KITELJESEDÉS ÉS BESZŰKÜLÉS

(„a' politika' tornátzában")
(1794—1796)

Kritikai kiadásunk II. kötetében az iskolai verseléstől elszakadt, önálló költői témák felé tájékozódó diákpoéta műveit adtuk közre, amelyeknek betetőződése egy 1793-ban összeállított önálló verseskötet terve volt. Mindezek az újabb költői kísérletezések már közvetlenül irodalmi mesterének, Kazinczynak hatása és irányítása alatt történtek, akivel 1792 óta levelezésben állt.

1793 után ezen az úton haladt előre, továbbra is Kazinczy útmutatásai szerint; annak, hogy verses művei átmenetileg mintha megcsappannának (különösen a szerelmi nemben), elsősorban az az oka, hogy — éppen a kiadás nehézségei miatt — egyidejűleg a színházzal is kísérletezik: a színi előadáshoz ugyanis nem szükséges kinyomtatni nagy költséggel a megírt munkát. A *Tempefői* mellett ekkor írja a Terentiusból magyarított *Patvarszki*-t (amiből majd a *Culturá*-t hevenyészi 1798-ban; v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 500 kk.), s a szépprózában is kísérletet tesz: a politikai jellegű állatdialógusok mellett 1794-ben írja *A' Tsókok* gessneri—tassói pásztoridilljét — s ez is magyarázata lehet annak, hogy szerelmes verseinek száma ez idő tájt valamelyest csökken. De van más oka is: Kazinczy, aki a kezdő poétának valóságos lírai tématárat kínált föl (ld. KazLev. II, 297—298. l.), most filozófiai-politikai műhelyébe is beavatta: eljuttatta hozzá kéziratban Rousseau *Contrat Social*-jából készített saját fordítását, s megismertette a magyar felvilágosultak reformterveivel. Ennek közvetlen hatására vette elő a költő nyolc-kilenc évvel korábban írt kisdiákkori iskolás témáit, s dolgozta át őket nagy filozófiai-moralizáló versekké, amelyekkel e nemben valóban a csúcsra emelkedett: egyéni fejlődésében s a hazai — de talán az európai — líra egészét tekintve is. 1794 termésének legjavát tizennégy ún. „toldalékos" radikális verse alkotja, amelyeket — a világirodalomban is szinte páratlan módon — nyolc-kilenc évvel korábbi kisdiákkori iskolai versgyakorlataiból sarjasztott ki, fejlesztett nagy gondolati költeményekké.

A magyar jakobinus mozgalom leleplezésével s vezetőinek — köztük Kazinczynak — elfogatásával aztán e fölfelé ívelés természetszerűleg megtört Csokonai költészetében is.

Juhász Géza, aki három kötetben szándékozott kiadni a költő verseit, az I. kötetet az 1795. évvel akarta zárni, amikor iskolai kizáratásával, a jakobinus vezetők vérmezői kivégzésével valóban mélypontra jutott és új szakaszba lépett élete. Ezt a korszakolást támogathatná az is, hogy 1795 tavaszán készült el a költő egy újabb, nagyobb szabású kötete tervével, amelynek „Első Darab"-ját, 66 művet, gyöngybetűkkel le is tisztázott (ld. Cs/ÖM. I, 214—216. l.).

A törés azonban nem volt ilyen meredek: a pályakezdő költő még jó ideig nem akarta érzékelni, nem akarta tudomásul venni a maga körül kialakult nyomasztó új világot: erről tanúskodnak 1796-ban Sárospata-

kon írt kurucos dalai, s az, hogy amikor 1796 őszén a pozsonyi országgyűlésre elment írói szerencsét próbálni, diétai versesújságjába első helyen még felvilágosult nagy bölcselő és társadalombíráló verseit vette föl, s csak lassan ocsúdott rá, hogy a franciáktól megrettent udvarnak s nemességnek egészen más ízlésű versek kellenek.

Ekkor születnek — egzisztenciális kényszerből — alkalmi politikai versezetei, amelyeket nem magyaráz, hogy — némileg átdolgozva — 1805-ben újból megjelentek, megint csak egzisztenciális okokból: mecénások szerzésének alig leplezett szándékával. Kazinczy persze igazságtalan volt, mikor így írt ezekről: „Csokonai az 1796-ki dietán nagyon nem jó fényben mutatá magát. Megjelent ott, nem mint Pindar a görögök játékain, hanem mint nem-fehér arcú hegedűseink, kiknek kedves a mit úgy nyernek. Nekem balúl vevék csudálói, hogy ítéletemet dietai Muzája s egyéb dolgozásai felől, melyeket nevökön nevezni is kín, kimondottam, de arról nem tehetek." *(Pályám emlékezete.* Budapest, 1879. 205. l.) De hasonlóan igazságtalan volt tanítványa, Kölcsey is: „Csnak [= Csokonainak] alkalmi versei nagy részént [. . .] még Debreczenben készültek, valamint a' Diaetai múzának sok darabjai, mellyek néki a' publicumnál ugyan hírt eleget szereztenek, de a' mesterségnek nem nagy ismeretét mutatják." (TudGy. 1817. III, 110. l.)

A diétai alkalmi versek mellett (és előtt) még számos alkalmi verse született Csokonainak e korszakban; ezek értékéről elég, ha őt magát idézzük: „Én magam is megvallom, hogy ennek a' Gyűjteményemnek nagy részét nem azért adom ki, mintha azokat a' Mú'sákhoz méltónak tartanám. Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal Poétai darab; más részét néhol képenként helyenként tartom poétainak; vannak olyan Poémák benne a' mellyeket a' Tárgynak nevezetes volta miatt, vagynak ollyanok a' mellyeket tiszteletből vagy háládatosságból, vagynak a' mellyeket parantsolatból nyomtatásra adtam. Most már a' mi ezek közűl valósággal a' Mú'sáknak, és a' jó Vénának szülöttei, ha alkalmatosságra vannak is írva, megtartják a' jó érzésű olvasó előtt betseket 's által mennek bizonyosan a' halhatatlanságra. A' mi bennek tsak néhol mutogatja ezt a' tökélletességet, az is által megy a' maradékra, de úgy mint ollyan gezemitze, mellyekből jövendő arany időnknek Poétái talán gyöngyöket szedhetnek, 's akkor reám, mint a' mostani Punicum bellumi időszakasznak Enniusára jó szivvel emlékeznek. Nints nagyobb rosta az időnél; addig addig lebeg az, míg minden szemetet minden fonnyadt vagy éretlen magot, és minden gizgazt ki nem hullat hogy azokkal hízzék a' feledékenység. Elég van ebbe az én könyvemben ollyan a' mit magam is tsak az ő számára tartok." (AV. VII—VIII. l.) Mint poëseos praeceptor hivatalból is gyakorolta a versírást: ekkor, 1794-ben született mintegy tíz halotti búcsúztatója.

Az alkalmi versek egy részét latinul írta, amibe az is belejátszott, hogy nem bízott a címzettek magyar nyelvi tudásában.

Az alkalmi versek egy másik csoportját a pajzán tárgyú mulattató versek alkotják, amilyenekből három hosszabb is készült ekkoriban.

A szerelmes tárgyú versek számát — az előző évek gyakorlatához híven — olaszból készített fordításokkal is igyekezett bővíteni.

Talán legnagyobb költői vivmánya s előrelépése e korszaknak néhány személyes hangú, lírai önvallomás, kifakadás, amiben méltó előfutára Petőfinek *(Az Otahajta, Bútsú a' Magyar Múzsáktól, Lantomtól bútsúvétel* stb.).

Az 1796-i keserű pozsonyi kudarcból — a csaknem teljes anyagi és morális csődből — a „komáromi esmeretség", a Vajda Julianna iránt fellobbant szerelem szabadítja ki a költőt: az új — most már valóságos — lírai élményeken túl az új egzisztenciális biztonság csalóka reményével is. Mindez azonban már IV. kötetünkre tartozik.

A KÖTET TARTALMÁRÓL

E kötetünk is — mint az előző kettő — a költőnek mintegy száz versét tartalmazza, amelyek a következő nagyobb tárgykörök szerint oszlanak meg:

I. A szerelmes versek tárgykörében — amelyek ott szerepeltek Kazinczy 1792-i témaajánlásában is — egyelőre folytatja a pásztori-idilli költészetet:

A' feléledt Pásztor
Chloé Dafnishoz
Dafnis a hajnalhoz.

Bár Gessnerből készített fordítás, de lényegében ide tartozik a *Reggeli Ének a' Rózsához*, valamint *Az esztendő négy szakasza* című fantáziavers is, amelyet irodalmunk első szonettkísérletei közé szokás sorolni. Ugyancsak fantáziavers az ezúttal „Manci" nevét említő *Az estvéhez*.

A fenti „pastorale"-ok dallamra készültek, s a zeneértő és zenekedvelő költő is folytatta korábbi gyakorlatát, hogy dallamra írja szerelmes verseit. Minden bizonnyal dallamra készültek a *Szerelmes Panaszok* strófái, s egész bizonyosan a *Szerelmes Bútsúvétel* és a *Szerelmes fogadás*, valamint a *[Laura, míg ingó kegyelmed . . .]*.

A szerelmes tárgyú versek sorából magasabb érzelmi hőfokával meglehetősen jól körülhatárolhatóan különválik egy csoport, amely már sejthetőleg valós, személyes élményeket fejez ki. *A' Tsókok* című pásztorregény is már egy valóságos szerelmi élmény (legalábbis „csókélmény") irodalmi kifejeződése lehet, s ehhez szereplői nevével (s érzelmi jegyeivel is) szorosan kapcsolódik a *Melites Rozáliához*, valamint *A' Tsókokhoz* készült verses ajánlás, az *Ajánló Tsók*, de ide tartozik a fentebb már említett *Szerelmes Bútsúvétel* (ugyancsak Melitesz és Rozália nevével) s a *Szerelmes fogadás* szintén.

A szerelmes tárgyú versekhez csatlakoznak zömükben a költő újabb olasz versfordításai is: a Manzinitól fordított *A Reménység*, a Metastasiótól fordított *A' Ditsőség' Triumfusa*, a Nice nevét említő *A' Szabadúlás* (s a talán szintén tőle származó *A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes)*. A költő Tasso-fordításához, az *Amintas*-hoz kapcsolódik *Az arany idő* (az első felvonás zárókórusa) s *A' szökevény Ámor* (az „erdei mese" epilógusa), amelyeknek voltaképpen a *Színművek* kötetében lett volna helyük, de onnan kimaradván, itt tárgyaljuk őket. Tárgyánál fogva Ariosto X. elégiájának fordítása, az *Utolsó Panasz* is ide tartozik.

Az olasz versfordítások között mindössze kettő van, amely nem szerelmes tárgyú: a Casoniból átültetett *Bakkhushoz. Inscriptio* a bordalok

számát szaporítja, míg a Fulvio Testiből fordított *[Camillo Molza grófnak]* töredéke a költő földrajzi érdeklődéséről tanúskodik.

Több fordítása ebből a korszakból (a már említett gessneri *Reggeli Ének a' Rózsához* címűn kívül) csak három készült: latinból, a galliai latin költőtől, Ausoniustól a *Hány a' grátzia?;* míg a bécsi Denis újlatin versének fordítása, a *Látás* az alkalmi darabok amúgy is nagy számát sokasítja, éppígy a pozsonyi Wéber Simon Péter német nyelvű alkalmi kantatájának fordítása, a *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz* (bár ennek is a *Színművek* kötetében lett volna a helye).

Mielőtt azonban az alkalmi versekre térnénk, amelyek — a halotti búcsúztatókkal s a latin nyelvű udvarló versekkel együtt — több mint egy harmadát teszik e kötetnek, a korszak legjelentősebb verseiről kell szólnunk: a lírai önkifejezés darabjairól, a személyes jellegű életrajzi és költői önvallomásokról, ide értve — tágabb értelemben — a költő politikai, eszmei hitvallásait: személyes hevületű nagy radikális verseit is.

Ez nem egészen új jelenség költészetében, hiszen már egészen korai iskolai darabjaiban feltört spontán líraisága; pl. *Az Estvének le írásában* a „*Városi lármá*"-ra panaszkodó soraiban, vagy *A Poéta tsak gyönyörködni szeret* ... személyes hevű ars poeticájában, amelynek magasabb szintű kifejeződése volt az 1793-i kötetterv nyitó verse, *A' vidám természetű poéta.* Most ezek a témák elmélyülnek, még erősebb személyesség járja át őket, hiszen a költészet most már az életet — az egzisztenciát is! — jelenti a költőnek, s így egzisztenciális válságai egész költészetét, költői hivatását is fenyegetik. E körbe tartozik: *Az Ótahajta,* a *Bútsú a' Magyar Múzsáktól* s a *Lantomtól bútsúvétel.*

A *Tanítványaitól búcsúzik* ugyan alkalmi versnek készült, de nagyon is lírai önvallomás jellegénél fogva (hiszen a költő legsúlyosabb lelki megrázkódtatását követően született) mégis inkább ide tartozik, ahogy a két szubjektív indulatú töredék is: *[Az ártatlan látod hogy elnyomattatik ...]*, illetve: *[Ha életem gond bú borítja ...]*. A *Rút ábrázat 's szép ész [II.]* is bőven tartalmaz személyes vonatkozásokat, ez azonban lényegében nem most, hanem már korábban megszületett, s így az átdolgozások, a „felújított" versek tárgyalásánál van a helye.

A szubjektív, önvallomás jellegű művek sorában legjelentősebbek kétségkívül a költő radikális, ún. „toldalékos" versei, amelyek korábbi iskolai témáinak filozofáló-moralizáló átköltéséből születtek meg. Korábban is volt már példa arra, hogy személyes érdekeltséggel közéleti, politikai témához nyúlt (pl. *Magyar! Hajnal hasad! [I.]*, *A' Párt Ütő* stb.), most azonban a közvetlen hazai politikai tárgyakon túl egyetemes történetbölcseleti és létfilozófiai kérdéseket boncolgat teljes lírai átéléssel.

Juhász Géza Csokonainak „tizenkét radikális versé"-ről (ún. „toldalékos versé"-ről) szólt (ld. Cs-tan. 208—217. l.), de föltétlenül e sorba tartozik még *A' Had* 1794-i átdolgozása is (amelynek iskoláskori előzményét a Zöld-kódex csonkasága folytán nem ismerjük; v. ö. Cs/ÖM. I, 335., 349. l.). 1794 nyarán készülhetett még néhány más toldalékos átdolgozás is, amelyek ugyan nem annyira radikálisak, mint az előbbiek: ilyen a *Magyar! Hajnal hasad!* második kidolgozása (ez később megváltoztatva, lényegében III. változatként került a *Dietai Magyar Múzsá*-ba s szerintünk *A' Hír* ugyancsak 1794 nyarán készült, egy elveszett korábbi iskolai versgyakorlat átdolgozásából (v. ö. Cs/ÖM. I, 349. l.).

A szóban forgó, vallomás értékű filozofáló-moralizáló versek, a „toldalékok" Zöld-kódex-beli előfordulási sorrendjében, a következők:

Zsugori uram (Sugori Úr)
Konstancinápoly [II.]
A' szerentse
A' kevély [II.]
A' földindúlás [II.]
A Dél [II.]
A' Tél [III.]
A' Nyár
Az Ősz [III.]
Az Estve [II.]
Az Álom [II.]

Külön helyen található a Zöld-kódexben a kitoldott *A Tengeri Zivatarról,* amely aztán *A' tengeri háború* címen került kiadásra a DMM.-ban.

Van néhány olyan korábban írt verse is Csokonainak, amelyeket nem 1794 nyarán, hanem 1796 őszén, közvetlenül a *Diétai Magyar Múzsá*ban való megjelenése előtt dolgozott, alakított át. Ezek (a DMM.-ban való előfordulásuk sorrendjében):

Rút ábrázat 's szép ész [II.]
Serkentése a' Múzsának (< Musa vetat mori)
A' magyar Gavallér (< Eggy Magyar Gavallér)
Az én vagyonom (< A Poëta csak gyönyörködni szeret . . .)

Lényegében a szubjektív állásfoglalású politikai hitvallások közé tartozik kurucos lázongásával a Patakon írt *Oh szegény országunk . . .* kezdetű verse is. Jól mutatja ez is, hogy 1795-tel még nem következett be éles fordulat a költő pályájában s gondolkozásában. Félig-meddig ide tartozik még *A Bor Ital mellett* című, ugyancsak Patakra keltezhető bordala is, amely azonban már átvezet a b o r d a l o k, illetve az a l k a l m i v e r s e k tárgykörébe (voltaképpen Csokonai bordalai az alkalmi versek egy alfaját alkotják).

Az alkalmi versek népes tábora is több csoportra osztható tárgyuk szerint.

A korábbi versek közvetlenül a költő iskolai, egyházi elöljáróihoz szólnak, a többiek kollégiumi diáktársaihoz, barátaihoz, majd később írótársaihoz, tisztelt írónagyságokhoz. Mint poëseos praeceptornak 1794-ben tisztéhez tartozott a halotti búcsúztatók írása is (kilenc ilyen hiteles versét ismerjük ebből az időből), majd 1796-ban, szerencsétlen pozsonyi szereplésekor, alkalmi politikai művekkel terhelte meg költészetét. Az alkalmi udvarló költészethez tartozik a költő öt latin nyelvű verse is, amelyeknek legfőbb célja pártfogók szerzése volt.

Iskolai elöljáróit, tanárait köszöntötték az alábbi versek:

T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz
[Élj vigan érdemeddel . . .]
Gróf Károlyi Jó'sef Úrnak (latin nyelvű párja a
Carmen inavgurale)
Öömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz
Hunyadi Ferentzhez Föltehetően őt köszöntötte a latin nyelvű
Versus Onomastici is.

Kollégiumi diáktársakhoz szóltak valamilyen alkalommal a következők:

[Zöld Ferentz, kék Ferentz. T(óth) Ferentz]
Makó Mihály neve napjára
Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára

Ide sorolható a *Varró Sándornak* írt vers is, noha ennek van személyes, életrajzi, sőt irodalmi vonatkozása is, lévén, hogy írói bravúrból készült a homonim-rímelés lehetőségeinek bizonyítására.

Íróbarátokat köszöntenek a
Mátyási József Úrnak, illetve ennek kiegészítő része,
A semminél több valami, továbbá — közvetve —
A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról, amely Bessenyei Sándor fölkérésére készült.

A Dugonics oszlopa már nem íróbarátot, hanem irodalmi vezért üdvözölt 1795-ben, Pesten, a pártfogáskérés nyilvánvaló céljával. Ugyanezt a célt igyekeztek szolgálni az ugyanekkor írt latin nyelvű alkalmi versek is:

[Pestini. d. 9as Maii. a. 1795.]
Ad Serenissimum Archiducem
Sol cum Parhelio.

Az alkalmi versek nagyobb csoportját alkotják a halotti búcsúztatók, amelyeket Csokonai a poétai osztály tanítójaként készített. A Kováts Zsigmond-gyűjtemény Csokonainak tulajdonított 11 verse közül csak 7-et fogadunk el hitelesnek (a kihagyottakat lásd alább a „kirostált" műveknél), ezekhez csatlakozik még a következő kettő:

T. N. Mihályfalvi István Ur utolsó Tisztességére s a
Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával.

1795-ben három hosszabb jellegzetes alkalmi verse született még Csokonainak, az ún. „dévaj" nemből:

Minden szerelmes Katona
A' Pendelbergai vár formájának és megvételének leírása, továbbá
A' Tolvaj Isten, amely ugyan Bürger-fordítás, de minden bizonnyal a Szilágyi Gáborral történt összeütközés alkalmával készült, célzatosan.

Az alkalmi versek utolsó csoportját a Pozsonyban, 1796-ban írtak alkotják: ilyen mindjárt a *Diétai Magyar Múzsa* nyitó és záró verse, s a két hosszabb politikai mű:

A' vitézkedő Magyarokhoz s
Az 1741-diki Diéta, noha ez utóbbinak szintén a *Színművek* kötetében lett volna a helye.

Ide tartozik még Denis latin nyelvű alkalmi versének fordítása, a már említett *Látás* s a Wéber Simon Péter német eredetijéből átültetett kantáta.

Végül mindössze négy verse maradt besorolatlan a költőnek e korszakából: két b o r d a l:
A' vízital s a
[Falataimat elegyes bor hajtással . . .], továbbá két s z a t í r a:
Egy Bétsi Magyar Gavallér s
Egy orvosnak sírverse.

Az utóbbi inkább csak helytöltőnek készült a DMM.-ba, az előbbi viszont az 1794-i társadalombíráló versekkel tart rokonságot (alkalmasint akkor is készült). Kötetünk összesen 93 művet tartalmaz: t ö b b l e t a régi kiadásokkal szemben a *Ha életem gond bú borítja* . . . kezdetű töredék s *A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról* című hosszabb vers, amely a sajtó alá rendező felfedezéseként itt jelenik meg kötetben először. Ugyancsak itt jelenik meg először kötetben Csokonainak *Sol cum Parhelio* című latin nyelvű verse, szintén a sajtó alá rendező felfedezéseként (v. ö. ItK. 1973: 724—725. l.).

Itt kell megemlékeznünk a k i h a g y o t t, „k i r o s t á l t" m ű v e k ről is, amelyek e korszak terméséből nem bizonyultak a Csokonaiénak.

Ilyen a már említett négy halotti búcsúzható a KZs. anyagából; föltétlenül ki kell zárnunk Csokonai műveiből e kettőt:

Szomoru halgatok gyászos Keresztyének . . .

Az ember életét, hogy ha jól visgálod . . .

Feltételesen pedig a következő kettőt:

Ez életnek hasznát tsak azok aratják . . .

Mint foj a' sebess víz ugy mulik az élet . . .

Szintén el kellett hagynunk *A pesti dicsőség* című ál Csokonai-verset, amelyet a HG. óta közöltek a költő műveként a kiadások. (V. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 112 kk.).

[A „SZOMORU HALOTTI VERSEK" HITELESSÉGÉRŐL

A fenti címmel 11 halotti búcsúztató maradt fenn Kováts Zsigmond „Csokonaÿ Keze irásai" című kéziratos kötetében (MTAK. K 670. sz.).

A verses búcsúztatók az 1922-i megjelenésük (HG. II, 331—361. l.) óta eltelt csaknem hat évtized alatt több kérdést vetettek föl (a hitelességet, időrendet stb. illetően), amelyek mindeddig nem voltak megnyugtatóan megoldva.

A verseket az említett másolatgyűjtemény alapján először Toldy lajstromozta 1844—46-ban megjelent kritikai igényű kiadásában, ahol is a kiadatlan művek jegyzékén az „Alkalmi darabok" fejezetében, a 85. helyen sorolta fel őket, ezzel a lapalji megjegyzéssel: „E halotti versezetek, ugy gyanítom, valamelly pap barátja számára készültek előfordulható alkalmakra: mire az itt ott hagyott hézagok is látszanak mutatni." (Toldy XC. h.) (A Toldy jegyzetében említett „hézagok" arra vonatkoznak, hogy a másoló az elhunytak s hozzátartozóik nevét üresen hagyta, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a búcsúztatót mások temetésén is felhasználhassák.)

A verseket egy kivételével a HG. adta ki 1922-ben, Toldyra is hivatkozva, de némi kételyt sejtetve a többi tíz búcsúztató hitelessége iránt is: „E halotti versek Toldy lajstromában a 85. sz. a. [= alatt] szerepelnek. A 4. számú nem bizonyúlt Csokonaiénak; a többit azért is közöljük, hogy alkalmat adjunk az esetleges ellenkező véleménynek a szerzőség eldöntésére. Toldy mind a 11-et a Csokonaiénak tartotta." (HG. II, 361. l.)

A versekkel néhány évvel később a HG. egyik társszerzője, Gulyás József foglalkozott részletesebben *Csokonai kálvinista búcsúztatói* című tanulmányában (TheolSz. 1926: 718—720. l.), stíluspárhuzamokkal is megpróbálván alátámasztani a Csokonai alkotásának elfogadott tíz vers hitelességét. Ugyanakkor tanulmánykötetében is foglalkozott a búcsúztatók hitelességével (ld. Cs-tan. 37 kk.).

Horváth János a különben évszázadosan kialakult szokványos mintákat követő versekben fölfedezte a gondolati és művészi eredetiséget, sőt arra a következtetésre jutott, hogy a nagy filozófiai kérdések, a lét-nemlét végső kérdései felé is a halotti versek fordították Csokonai figyelmét: „A halál gondolata már igen korai, 1795. előtti verseiben foglalkoztatta; a szokásos »szomorú versek«, »szomorú halotti versek« írásában bőven gyakorolta is magát. Halotti versei közt nincs olyan, melyben az igazi búcsúztatót komolyabb elmélkedő rész ne előzné meg, vallásos szellemben, sokszor költői elmélyüléssel s a képes beszéd érzékeltető művészetével [. . .] E vallásos, a búcsúztatók műfajában jelentkező halál-költészet mellett szintén igen korán látszik megindulni a nagy kérdésnek filozófiai vizsgálata felé." (Csok. 30. l.)

A figyelem akkor fordult újból e halotti búcsúztatók felé, mikor a kritikai kiadás terve megszületett, s Juhász Géza és tanítványai ismét mérlegre vetették a hitelesseg és az időrend kérdéseit.

Bata Imre 1955-ben *Csokonai és a kollégiumi hagyomány* címmel szakdolgozatot szentelt a témának, majd Juhász Béla foglalkozott a hitelesség kérdésével a Fodor Gerzson alkotásának bizonyult 4. vers *[Szomoru halgatok gyászos Keresztyének . . .]* kapcsán (StudLit. 1963: 17—48. l.).

Juhász Géza így írt ezekről a búcsúztatókról: „Ahol az istentisztelet nyelve is magyar volt, érthető, miért vált szükségessé az anyanyelvű verselés elsajátítása. Aki legtöbbre jutott közülük, idővel az lett a poétai klasszis préceptora, s hivatalból rá várt a szertartásszerű feladat, hogy elbúcsúztassa a tekintélyesebb halottakat — illő tiszteletdíjért. Csokonai gyermekkorára már kötelezővé vált Debrecenben a felező tizenkettes, páros rímekkel, olyan fokon, hogy érett fővel nem egyet föl is használt, átvette saját gyűjteményébe, s ezek máig ott találhatók versei legújabb kiadásaiban is . . ." (LatZs. 77. l.)

(Meg kell jegyezni, hogy Csokonainak még két hiteles halotti búcsúztatóját ismerjük, amelyek poëseos praeceptorsága idején, 1794-ben készültek, de nem e gyűjteményben maradtak fenn; ezek a Fényes István s a Mihályfalvi István halálára írt versek: MTAK. RUI 4-r 374. sz., illetve: DebrK. R. 702. aa.)

A későbbi szakirodalom — érthetően — nem fordíttot nagyobb figyelmet ezekre a művészeti szempontból nem túl nagy értékű alkotásokra; Baróti Dezső az átlagosnál elevenebb, színesebb stílusukat és verselésüket emelte ki: „. . . a halotti búcsúztatók ősrégi közhelyeit verseli meg bennük. Olyannyira, hogy legalábbis első olvasásra csak a szokásosnál elevenebb, színesebb nyelvhasználatuk és többszörösen jobb verselésük különbözteti meg őket sok száz hasonló társuktól, bár egy mélyreható stíluselemzés, amit egyszer érdemes lenne elvégezni, talán arra is rámutatna, hogy ekkor már némi szkepszissel, vagy legalábbis distanciával verseli meg mindazt, amit ilyenkor a kálvinista ortodoxia teológiai gyökerű világképéből népszerűsíteni illendő volt. Még az is valószínűnek látszik, hogy a halotti búcsúztatók Csokonaija a Young és Hervey mű-

veiből feléje áradó teológiai tartalomból, sőt frazeológiából is hasznosított valamit. De bármilyen olvasmányemlék húzódjék is meg sorai mögött, helyenként mindenesetre már-már az angol sírköltők érzelmes pathoszával és nem kevés poézissel idézi fel még azokat a gyászos sírhalmokat, amelyekről *A vidám természetű poétá*ban nemrég azt írta le, hogy közöttük az »érzésnek minden neme még az élőben is elhal . . .« (*A vidám természetű Poéta*. Sorsotok . . . 311. l.)

Sőtér István — Horváth Jánoshoz hasonlóan — *A lélek halhatatlansága* címen ismert nagy bölcselő vers előgyakorlataiként szólt róluk: „. . . a párosrímes tizenkettősöket alkalmazó klasszicista formában hangzanak el Csokonai olyan értekező, gondolati költeményei, mint . . . *A lélek halhatatlanságát* előkészítő gyászversek" (Lit. 1974/3: 4. l.).

Még mindig nyitva maradt azonban egy résnyire a hitelesség és az időrend kérdése.

Bár idézett tanulmányában Gulyás József megírta, hogy a *Szomorú hallgatók* . . . kezdetű 4. számú verset „Fráter Zsófia temetésére csinálta Fodor Gerzson" (TheolSz. 1926: 719. l.), s a HG. a többi búcsúztató hitelességét is némi fenntartással kezelte, a Juhász Géza nyomán megjelent ÖV.—ÖV.², majd a MM. egyaránt Csokonai műveként közölte a KZs. mind a tizenegy halotti búcsúztatóját. (Juhász Béla a kritikus 4. versről úgy nyilatkozott, hogy egykori mesterének, Fodor Gerzsonnak versét „némi átdolgozással" iktatta saját versei közé Csokonai; ld. StudLit. 1963: 18. l.)

De kérdések vannak az időrend körül is, s ezek szorosan összetartoznak a keletkezés kérdésével.

Mint láttuk, Toldy úgy vélte, hogy Csokonai valamelyik pap barátja számára készítette ezeket a verseket könnyen felhasználható mintaként. Toldy nem vette figyelembe azt a tenyt, hogy a debreceni kollégiumban kialakult gyakorlat szerint a mindenkori poëseos praeceptort illette meg a — nem csekély anyagi elismeréssel is járó — halotti búcsúztató írás. Ennek bizonyítéka pl. az 1782-ben, tizennégy éves korában elhunyt Borbelly Pál halálára Debrecenben szerzett „Szomorú Butsuzó Versek", melyeket „kedves tanítványának utolsó tisztességére meg-illetődött szívvel, és könnyes szemekkel írt: Tóth József, akkori Poëták Praeceptora.' (Ld. OSzK. Quart. Hung. 146:162b). Bata egyértelműen leszögezte: „. . . ha Csokonai csakugyan kötelességszerűen ír halotti verset, akkor csak poëseos praeceptor korában, 1793 óta ír ilyesmit. Nevével jelzett búcsúztatói praeceptor korában, 1794-ből valók. Korábban — 91-től, 92-től azért nem, mert nem szívesen ír halotti verset, még korábbról megint nem, hiszen a 80-as évek végének olyan tekintélyes búcsúztató írói vannak, mint Kováts József, Sárvári Pál és Fodor Gerzson." (I. m. 35. l.)

Juhász Géza — fentebb idézett sorai szerint — szintén ismerte ezt a hagyományt; ennek ellenére időrendjében — amint a kronológiáját követő Vargha Balázs kiadásai bizonyítják — a KZs. másolat tizenegy verséből ötnek 1793-ra, hatnak 1794-re tette a keletkezését. Mivel Csokonai 1794. január 11-én lett a poétai osztály köztanítója, valamennyi említett búcsúztatóját ebből az évből kell származtatnunk. (Ezt egyébként megerősíti külön füzetben fönnmaradt másik búcsúztatója is, a *T. N. Mihályfalvi István úr utolsó tisztességére*, amelyről pontosan tudjuk, hogy 1794. augusztus 29-re írta; ugyanígy a Fényes István halálára 1794. december 1-én írt búcsúztató is emellett szól.) Juhász Gézát félrevezet-

hette az is, hogy KZs. 6. versének *[Halál! ez az a' szó . . .]* elbúcsúztatottját az 1793-ban [!] elhunyt Komáromi József tógátus diákban vélte megtalálni, s így kapta ez a vers Vargha kiadásaiban a *Komáromi J. halálára* címet s az 1793-i dátumot. Juhász azonosítása azonban — mint erre az említett vers jegyzeteiben rámutatunk — egyáltalában nem meggyőző, s nincs okunk arra, hogy ezt a verset 1794-nél korábbra keltezzük.

(A FK. nyilvánvalóan nagyot tévedett, mikor 1798-ra tette e búcsúztatók keletkezését: a KZs. másolási évét azonosítva a művek keletkezési idejével.)

A búcsúztatók hitelességét illetően Harsányi és Gulyás, valamint Baróti Dezső újabban kifejezett kételye alapján indokolt, hogy a kiadásokban mindmáig Csokonai neve alatt szereplő tizenegy búcsúztató hitelességét ismételten mérlegre vessük.

Közvetett — autopszián alapuló — és közvetett — stiláris — bizonyítékok jöhetnek szóba.

A 4. számú vers *[Szomoru halgatok gyászos Keresztyének . . .]* szerzőségét félreérthetetlenül eldönti debreceni kézirata, amelyet már Gulyás is ismert. A DebrK. R. 702. aa. kéziratos kötetében, amely a „Csokonai korabeli versek, búcsúztatók" címet viseli, e vers így található: *Fráter Sófia Kis Asszony Utolsó Tisztességére 1789. d. 22. Martii. Composuit et recit. Gerson Fodor* (106—120. l.).

Ennek alapján írta Gulyás, hogy: „A 4. számút Fráter Zsófia temetésére csinálta Fodor Gerzson. Ez 110. verspárból áll. (Összevetendő a debr. és akad. kézirat szövege.)" (TheolSz. 1926: 719. l.). A *110* a KZs.-beli búcsúztató sorpárjait jelöli, azt, hogy összesen 220 sorból állt; ezzel szemben Fráter Zsófia búcsúztatója a debreceni kéziratban 218 verspárt, vagyis 436 sort tartalmaz, tehát csaknem kétszer annyit, mint a Csokonainak tulajdonított változat.

Az egybevetést Bata (i. m. 39. l.), illetőleg Juhász Béla végezte el (StudLit. 1963: 41—42. l.). Az összehasonlítás eredményeit Bata így összegezte: „Gulyás idézett tanulmányában *[Csokonai kálvinista búcsúztatói]* a négyes [ti. 4. számú] búcsúztatót Fodor Gerzsonnak tulajdonítja. Joggal, hiszen Fodor Gerzson búcsúztatója valóban ott van az R 701/aa kéziratkötetben. Gulyás nem vetette össze a két búcsúztatót, bár tanulmányában tesz olyan megjegyzést, hogy a két szöveget össze kellene vetni. Az összevetés eredménye valóban érdekes.

Az összevetésből az derül ki, hogy a Fodor féle vers ugyan valóban a 4-es búcsúztató alapja, lényeges változtatások vannak mind a filozófáló, mind a búcsúzó részben. — A változtatásokat és a kihagyásokat egyetlen cél határozza meg, a tömörítés szándéka. A vers ezzel nem veszít semmit, sőt nyer, s a kihagyott részek felhasználódnak, egyetlen búcsúztató lesz belőlük, s ez a 7-es búcsúztató." (I. h.)

Azzal nem érthetünk egyet, hogy „lényeges vátoztatások" vannak az átdolgozásban. A pontos összehasonlításból ugyanis az tűnik ki, hogy Csokonai állítólagos búcsúztatójában, a KZs. 4. darabjában lényegében egyetlen olyan sor sincs, amely ne volna meg Fodor 1789-i művében. (Néhány jelentéktelen szórendi vagy vonzatbeli stb. változtatásra idéz példákat Juhász Béla i. m. 43. l.)

Kéziratos hagyatékában Juhász Géza éppen ezért Csokonai „kompozíciós, alakító készségé"-nek, tehetségének bizonyítékát próbálta fölfedezni az átdolgozásban, arra is utalva, hogy Módis László véleménye szerint a költő esetleg csak „visszavette" egykori praeceptorától azt,

amivel mint kisdiák 1789-ben „besegített" mesterének. Juhász Béla pedig úgy fogalmazott, hogy az átdolgozásban „arra láttunk példát, hogyan használta fel Csokonai a maga céljára Fodor versezetét". (I. h. 43. l. Én emeltem ki. Sz. F.)

Véleményünk szerint azonban egy olyan rövidített változatot, amelyben egyetlen önálló sora sincs az átdolgozónak, nem lehet önálló alkotásnak tekinteni. Így a 4. számú búcsúztatót akkor sem kezelhetnénk Csokonai önálló műveként, ha valóban ő vonta volna össze azt Fodor Gerzson művéből. Erre azonban nincs bizonyítékunk.

Annál több van arra, hogy Sarkadi Nagy Zsigmond a Csokonainak tulajdonított „Szomoru Halotti Versek" között nem hiteles Csokonai-búcsúztatókat is lemásolt, talán forrásának félrevezető címe vagy utalásai alapján.

Mielőtt a Juhász Béla által is említett 7. számú versre térnénk, amely szintén Fodor Gerzson búcsúztatóját aknázta ki, a 11. halotti verssel kell foglalkoznunk, mert erről egyértelműen bizonyítható, hogy nem Csokonai műve.

Gulyás Józsefnek nem tűnt föl, hogy *[Az ember életét hogy ha jól visgálod . . .]* kezdetű 11. búcsúztató is megtalálható a debreceni Kollégium Nagykönyvtárának kéziratos anyagában; mégpedig a DebrK. R. 349. sz. gyűjteményben, ezzel a címmel: *Bujdosásnak vége az az Szomorú halotti versek mellyek Nemes és Nemzetes Spák Sámuel Úr utolsó tisztességének megadására irattattak 1790dik Esztendőb [= Esztendőben] Mind Sz: [= Mindszent] Havának 31lk napján.* (DebrK. R. 339 : 48b). Nem is lehetett szerzője az ekkor tizéthét éves Csokonai: a kézirat pontosan megmondja, hogy Sárváry Pál írta, a poéták akkori praeceptora (v. ö. Szinnyei: MÍrók, XII. 248. h.).

Sárváry munkája csak néhány sorral hosszabb, mint a Csokonainak tulajdonított átdolgozás: a KZs. 11. verse 94 sorból áll, míg az eredeti 114-ből. Az egybevetés alapján Bata Imre ezt írta: „Ez a búcsúztató egészében azonos a 11-es számú, 98-as [= 1798-i] másolatbeli búcsúztatóval. — A módszer jellegzetesen ugyanaz, mint a 4-es búcsúztatónál *[Szomorú hallgatók . . .]* láttuk. A másolatban szereplő vers csak annyiban különbözik eredetijétől, hogy tömörít, egyes sorokat, esetleg nagyobb részeket kihagy, és természetesen elhagyja a neveket is." (I. m. 43. l.) A meglepő csak az, hogy mindennek — a néhány soros kihagyásnak — ellenére Csokonai művének tekintette a KZs. 11. versét is. Pedig csakugyan jelentéktelen az eltérés Sárváry művétől. Idézzük Batát: „Visszatérve a 11-es búcsúztató problémájára, számunkra most már az a fontos, mennyiben van köze Csokonainak ezekhez a versekhez, felhasználta-e a költő ezeket a búcsúztatókat, csak másodrangú kérdés, ki hagyta el és miért a neveket. — A 11-es búcsúztatóban az is látszik, hogy a költő felhasználta a búcsúztatókat, feltétlenül már ő eszközölt névcserét. Csokonai ez esetben is tömörít, elhagy az eredeti szövegből. Egyetlen példát hozunk csak erre:

A vers elején mindjárt elhagyja a Sárváry búcsúztató jó néhány sorát:

Ha nézel először lelke érdemére,
Meglátod nem érhetsz annak fenekére,
Mert bár mind elnyelje a Világ könyveit,
Mégis a szomjúság járja agyveleit.
Tehát még e földön nincs elég forrása

Másutt lesz vizének lelkes áradása.
Ha továbbá szíve kívánságát nézed
Olyan magasság ez, hogy meg nem tetézed.
Mert bár minden jókkal e világ kiséri,
Mégis végső pontját soha fel nem éri.

Ez a szószaporító rész az eredetiben arra kell, hogy az ember sajátos természetét vizsgálja, mely igazi kiteljesedéséhez csak a halál után juthat. E részt Csokonai kihagyja, s a kihagyással nemcsak egyszerű tömörítéshez jut, de érzelmileg is tömörít, drámaivá teszi a bevezetést azzal, hogy elhagyja a nyugvópontot, amely éppen a kihagyott részben van benne. Csokonai bevezetője végül is ilyen lesz:

[Idézi a vers 1—6. sorát.]

A jól átlátható kép Sárvárynál rögzítődik, s kiszélesül az ember örök nyugtalansága ábrázolásában. Az élet, mint soha-ki-nem-elégíthető folyamat ábrázolódik, és ebből az a következtetés vonódik le, hogy:

Nincs tehát a földön annak is hazája,
Másutt leszsz az a' hol nem kell több hozzája . . .

Csokonainál a részletes rajz hiányzik, ehhez képest alakul az előbbinek megfelelő két sor is:

Nincs bizony e földön senkinek hazája
Másutt lesz az, ahol nem kell több hozzája.

[. . .] Feltétlenül művészi szándékú ez a tömörítés, a hozzáértő komponáló kezenyoma rajta.

Itt is ugyanaz a helyzet tehát, mint az előbb tárgyalt búcsúztatók esetében. A 11-es búcsúztató éppenúgy a Csokonaié, mint a többi." (I. m. 46—47. l.)

Ellentétben Bata és Juhász Géza véleményével a Sárváry Pál 1790-i búcsúztatójából rövidített KZs.-beli 11. búcsúztatót éppúgy nem tekintjük Csokonai művének, mint a Fodor Gerzson verséből alakított 4. számút.

Míg a 4. és 11. búcsúztató esetében aligha vitatható, hogy nincs jogunk Csokonai életművéhez sorolni e tévesen neki tulajdonított verseket, némileg problematikusabb a helyzet a 7. számúval *([Ez életnek hasznát tsak azok aratják . . .])*. E 92 soros búcsúztató 54 soros elmélkedő részéből ugyanis 36 Fodor Gerzson már idézett 1789-i búcsúztatójából van átvéve, s a fönnmaradó sorok zömét a szokványos — és legkevésbé költői — családi és rokoni anyakönyvi adattár alkotja.

Konkrét bizonyítékunk ez esetben sincs Csokonai szerzőségére, hiszen ez a vers sem eredeti keziratban, hanem Kováts Zsigmond másolatában maradt ránk, s az ő kéziratos forrását nem ismerjük. Ezzel kapcsolatban azonban helyre kell igazítanunk Bata, illetőleg a Harsányi—Gulyás kiadás egy tévedését.

A HG. a Kováts Zsigmond-féle gyűjtemény tizenegy búcsúztatója közül ezt az egyet a többitől elszakítva külön közli, ezzel a megjegyzéssel: „Toldy, ismeretes lajstromában, a verset az *Alkalmi darabok* csoportjában a 85. sorsz. alatt felsorolt 11 szomorú halotti vers közt 7. sorszám alatt említi. A Magyar Tud. Akadémia könyvtárának 30. sz. kéz-

iratos kötetéből adjuk ki. V. ö. Akad. 28. sz. kézír. köt. — A többieket lásd alább!" (HG. II, 252. l.) S ez a jegyzet Batát is megtévesztette, aki a „7-es búcsúztató"-ról „melyet Gulyásék *Halotti vers* címen II/1 kötetük 249. lapján közlenek" — ezt írta: „Hogyan kerül ez a búcsúztató az Akadémia 30-as számú kéziratkötetébe *Halotti vers* címen? — A 30-as kézirat tartalmazza a Zöld codexet is, nyilván e búcsúztatónak több kézirata van, s az, hogy kettő is van belőle a Csokonai kéziratanyagban, azt látszik bizonyítani, hogy a vers Csokonai keze munkája." (I. m. 39. l.) A valóság az, hogy a 30-as számú kéziratos kötet Toldynak Csokonai verseiről készített saját kezű másolatait őrzi (köztük a Zöld-kódexről is), nincs tehát több egykorú kézirata a szóban forgó búcsúztatóknak. Arról lehet csak szó, hogy a HG. sajtó alá rendezői a kötet készítésekor nem vették mindjárt észre, hogy a Toldy hagyatékában talált halotti vers azonos a SzHV. 7. darabjával, s ezért külön közölték.

A KZs. 7. versét Fodor Gerzson 1789-i búcsúztatójával egybevetve Bata Imre ezekre a következtetésekre jutott: „... a búcsúztató — most már pontosabban — a búcsúztató filozofáló része a Fodor Gerzson szövegének a négyes jelzetű búcsúztatóban fel nem használt anyaga. Maga a búcsúztató már eredeti szöveg. Meg kell tehát néznünk, hogy alakul ez az innen-onnan összehozott szöveg. — Az első sorok eredetiek:

Az életnek hasznát csak azok aratják,
Kik magokat ebben mélyen nem avatják.

Aki a világon nem él e világnak,
Boldogtalanságát tartva boldogságnak.

A következő sorokat már Fodorból veszi [idézi az 5—8. sort].

Ezek a sorok a Fodor búcsúztatóban is ugyanazt az áthidaló szerepet vitték, mint e búcsúzóban. Csokonai ehhez még két sort illeszt:

De hogy a bűn már ezt Babilonná tette,
Illő s nagy okosság elfutni mellette."

(I. m. 41. l.)

Mindenesetre a KZs.-beli átdolgozások közül az átdolgozó ezúttal járt el legszabadabban: bár most is haladványosan, az eredeti menetét követve rostált, illetőleg válogatott Fodor verséből: így pl. a 7. búcsúztató 5—8. sorának Fodor versének 25—28. sora felel meg, a 13—16. sornak a 139—142., a 17—20.-nak a 147—150., a 21—26-nak a 169—176., a 27—28.-nak a 180—181., a 29—30.-nak a 190—191., a 31—32.-nek a 196—197., a 33—34.-nek a 202—203., a 35—42.-nek a 206—214., s végül a 49—50.-nek a 204—205.

A többi — úgy látszik — az átdolgozó műve. Bata a hitelességet illetően az egybevetésből erre a következtetésre jutott: „A Fodor búcsúztató kétszeres feldolgozását Csokonainak kell tulajdonítanunk, ez már eddigi gondolatmenetünkből is következik. Nem alakított Csokonai semmit az átvett részeken, csak betoldott, kiegészített, de a verseket tömörítette, egységbe komponálta. Rajta a verseken tehát a költő kezenyoma." (I. m. 42. l.)

Ezzel szemben nekünk az a véleményünk, hogy az sem bizonyítható megnyugtatóan, hogy az átdolgozás — a Fodor-vers összeollózása — Csokonaitól ered, ahogy az sem, hogy a Fodornál nem található részek

Csokonai sorai (s nem esetleg egy harmadik búcsúztató anyagából átvett részek).

Gulyás József Csokonai szerzőségének igazolására a 45—46. sor *teste* ~ *kereste* rímét idézte, amely megtalálható a Fényes István halálára írt vers „epitaphium"-ában is (ld. TheolSz. 1926: 720. l.). Csakhogy ez a rím éppoly konvencionális közhely volt a nemzedékről nemzedékre öröklődő búcsúztatókban, mint a *talál* ~ *halál*, a *várja* ~ *párja* stb. — s így különösebb bizonyító értéke nincs.

Amivel pedig Gulyás másutt igyekezett igazolni Csokonai szerzőségét, szintén érvényét veszti az újabb vizsgálódások fényénél.

A 7. búcsúztató 35. sorát *(Tsak azért lettünk e, hogy szenvedjünk, tűrjünk) A lélek halhatatlansága* e soraival állította párhuzamba: „Azért, hogy ezen baj, bú betegség között . . . *Vágyakozzam dicsőbb rendelésem felé?*" (DebrSz. 1927: 163. l.)

A hiba csak az, hogy az idézett 35. sor éppen Fodor Gerzson verséből való, akárcsak a 38. és a 39., amelyekhez pedig Gulyás szintén a Rhédeyné temetésén mondott nagy bölcselő költeményből idézett párhuzamokat.

Mindez arra is int, mennyire óvatosnak kell lennünk, ha olyan konvencionális műfaj esetében keresünk bizonyító erejű stiláris konkordanciákat, mint amilyen a halotti búcsúztató.

A KZs. 7. verséről tehát bizonyosan csak annyit mondhatunk, hogy 92 sorából 36 Fodor Gerzson búcsúztatójából való, a fennmaradó 56-ban pedig nincsenek olyan megkülönböztető, sajátos stiláris jegyek, amelyek alapján Csokonait vallhatnánk szerzőjének.

Van viszont több olyan eleme, amely ellene látszik mondani annak, hogy ő a szerző; mindenekelőtt a vers egész szemlélete s ehhez idomuló kissé kenetes stílusa.

Csokonai halotti verseiben általában kevés szó esik a túlvilágról, inkább sztoikus, antik bölcsességgel ír a költő a halál elkerülhetetlen, illetőleg megváltó, megnyugtató voltáról (ld. SzHV. 1., 2., 5., 6., 8., 10.); itt viszont határozottan a világi élet megvetéséről van szó, pl.: *De senki a szívét ehhez ne ragaszsza, | A' halált vagy a' más életet válaszsza.*

Mindezek alapján erős kételkedéssel kell tekintenünk Csokonai szerzőségét a 7. búcsúztatót illetően, s minden okunk megvan rá, hogy a kétes hitelűek közé soroljuk (annak föltevését sem zárva egészen ki, hogy maga Fodor dolgozta át még annak idején saját korábbi versét).

Mindenesetre a kiválóan rögtönző Csokonainak szinte nagyobb munka lehetett valamely középszerű anyagból összeollózni egy verset, mint egy újat írni, s már költői becsvágyból is aligha vállalkozhatott ilyen másodrangú szerepre, még idő szűkében sem.

Találunk azonban egyéb támpontokat is a kétes hitelű versek hitelesítéséhez: a kétségkívül Csokonaitól származó búcsúztatókat.

Ilyet, mint volt róla szó, kettőt ismerünk: egyik a Mihályfalvi István, másik a Fényes István halálára írt búcsúztató.

Az első, sajnos, nem nagyon alkalmas nagyobb tanulságok levonására, mivel — mint ismeretes — bevezető, elmélkedő része azonos a *Mindig közel van a' Halál* című iskolai propositiójával, illetőleg az abból 1794 körül kibővített moralizáló-filozofáló versével, tehát nem halotti búcsúztatónak készült eredetileg. Az elhunytat méltató, illetőleg a rokonoktól búcsúzkodó második rész pedig óhatatlanul a szokványos formulákat követi, legföljebb rímeivel emelkedik túl valamit a nagy átlagon (pl. *fiskális* ~ *familiáknál is, miólta* ~ *pótolta, rokonjait* ~ *hagyja itt* stb.)

A *Fényes István halálára* írt búcsúztató már valamivel több tanulsággal szolgál: itt — bár némileg kissé formalista, de azért az adott közönség körében kétségkívül hatásos módon — az elhunyt nevéből kerekít elmélkedő részt, a menny fényességét a földi siralomvölgy sötétségével állítva szembe. Ez az elmélkedő rész azonban ebben az esetben meglehetősen rövid, mindössze tizennyolc sor, s utána az elhunytat méltató, illetőleg a rokonságtól búcsúzkodó második rész következik.

Az elmélkedő bevezetés mindenesetre igen jellemző része Csokonai búcsúztatóinak, s legtanulságosabban a „Szomoru Halotti Versek" stiláris jegyek alapján is hitelesnek tekinthető két darabján figyelhető meg. Ideje, hogy most már ezeket vegyük sorra, mert itt leginkább szembeötlő Csokonai alkotói módszere, s az, hogy a szokványos, mesterségszerű műfajt is a költészet és a filozófia magasába tudta lendíteni.

Itt van mindjárt az 1. sz. búcsúztató: hatalmas látomással indul a diadalmenetet tartó Halálról (a *„győzödelmi pompa"* jelentése a nyelvtörténet tanúsága szerint nem más, mint diadalmenet), hol a halandók a győzelmét ülő Halál rabszolgái, ahogy a fejfák sírfeliratai meg a diadalmenet tábláira emlékeztetnek, amelyeken a meghódított tartományok nevét vitték az ókori triumfusokon. Utána szintén remek, merész költői kép következik a szembekötősdit játszató halálról.

A 2. számú búcsúztató a síró Heráklitus képével indulva viszi végig elmélkedését a siralomra született emberi létről, amelyben — ismét remek költői kép — az örömök a hűlő földdel eltávozó költöző madarakra emlékeztetnek.

A 3. vers sz élet tengerén szirtek közt hánykódó hajós képét viszi végig következetesen.

Az 5. vers az „aszszonyi rend"-et szólítva meg, viszi végig a gondolatot az anyai, a női hivatásról és áldozatvállalásról.

A 6. vers a Halál holbeini csontvázképétől indul ki, de korántsem ijesztő voltát ecseteli, hanem a felvilágosult filozófia jegyében éppen „a' halál jóságát" emeli ki, a jótékony, a megnyugvást hozó halált, a „gyógyító mester"-t dicséri.

A 7. versről láttuk, hogy az Fodor Gerzson gondolatait fűzi tovább, lényegében annak szövegeit fölhasználva.

A 8. vers az idő által berovátkolt vén fának, „az erdők anyjá"-nak remek költői képével indul, míg a 9. vers a Halál nagy csatatereként mutatja be a földet, ahol „Mors Imperator"-nak leghívebb vezértársai a Pestis s az Éhség e düreri látomásban.

A 10. versből hiányzik az effajta merész és következetesen végig vitt költői kép. Hasonlattal indul ugyan („Mint foly a' sebes víz . . ."), de ezt nem viszi végig, sőt mindjárt a vers elején elejti, s utána csak a kikerülhetetlen halálról s a várható ítéletről példálózik, nem túl nagy költői erővel. E verssel kapcsolatban — mint látni fogjuk — egyéb, tárgyi jellegű mozzanatok is vannak, amelyek kétessé teszik Csokonai szerzőségét.

A 11. vers alaptétele az, hogy a földi élet bujdosás, s ezt a nem túlságosan eredeti gondolatot viszi végig, híjával a merészebb költői képeknek. Ennek — mint volt róla szó — nem is Csokonai, hanem bizonyíthatóan Sárváry Pál volt a szerzője.

De hát — vetheti ellene valaki — a költői képen alapuló egységes koncepció s a vers menetébe szőtt merészebb képek még nem bizonyítják föltétlenül Csokonai szerzőségét.

Vannak azonban stiláris s verstani jellegű bizonyítékaink is.

Az 1. számú vers esetében a 1—12. sor egyetlen hatalmas körmondat, s ez is jellemző Csokonaira, hiszen a halotti búcsúztatók szerzői általában két, legföljebb öt-hatsoros periódusokban zárják le kisebb igényű gondolataikat.

A mindig dramatikus elevenséggel fogalmazó Csokonaira vallanak az egymás után sorjázó kérdések is *(Mi hát az oka . . .? . . . Mi az oka . . .? . . . S mikor . . .?)* (13—17. sor), valamint a tagadó felsorolások: *Nem, ámbár minden nap . . . Nem bánnak az egek . . ., Nem jön le azoknak . . . Nem, és bár szívedbe .* (37 kk.) De Csokonaira emlékeztet néhány jelzős kapcsolat is: *meg görbűlt vénség* (33.), *Rakás Aranyaid* (73.), *kövér tsepp* (109.), *lankadt ortzátok ró'sája* (110.).

Verselés tekintetében az 51—52. sor *merő* ~ *erő* ríme a SzHV. 9. darabjának 39—40. sorában tér vissza, a 97—98. sor *tettzett* ~ *mettzett* ríme pedig a SzHV. 2. darabjának 73—74. sorában. Az 55—56. sor *mezeje* ~ *helye* ríme az *Egy kies kert le írásá*-nak 3—4. sorában is előfordul.

A 25—28. sor remek költői képe a szemfedős szembekötősdiről éppúgy átlagon felüli alkotót sejtet, mint a refrénszerűen ismétlődő „memento mori": *Néked is véged lesz, mint másnak vége lett* (46., 66., 78., 122. sor.)

A 2. számú vers eseteben már Gulyás József is idézett párhuzamot Csokonai szerzőségének igazolására: „A 2. vers ismétlése a Lilla egy helyére (I, 456.) . . utal." (TheolSz. 1926: 719. l.) Itt Gulyás bizonyára a következő sorokra gondolt:

Ti temető helyek gyászos sírhalmai,
Ti holtaknak bennek heverő tsontjai,
Ti gyászos oszlopok . . stb.
(17—19.)

A *Lilla*-beli megfelelés pedig *Az én poesisom természeté*-nek kezdősorai:

Sírhalmok, óh köd-lepte kertek,
Te szívborzasztó éjtszaka! stb.

Csokonai kezére vall az 1—2. és a 3—4. sorban ismétlődő *óh mely* felkiáltás; a 15—16. sorba foglalt szentenciának *(A' kisebb fájdalmak nyögnek és jajgatnak | A' nagyobbak némák, bámulva hallgatnak)* megvan pontos prózai megfelelése Csokonai egyik levelében: MM. II, . . . l.

A verselést illetően már volt róla szó, hogy a 73—74. sor *tettzék* ~ *metszék* ríme előfordul a SzHV. 1. darabjának 97—98. sorában is. Az ilyen „toldott rímek" is Csokonai rímtechnikáját idézik: *tessék a'* ~ *játéka* (59—60.), *szerető* ~ *lehet ő* (81—82.), *seregébenn éle* ~ *szemléle* (83—84.).

A SzVH. 3. darabjában *„A' szegényt, a' királyt egy formán forgató halál"* (39.) képzete előfordul a *Szűntelen közel van a' halál* című ifjúkori zsengében is: *Nem kérdi e, ki ez, Király-e vagy Irus | Vagy nagy gazdagságban kevéjkedő Cirus* (19—20).

Az ilyen zárójeles drámai közbeszólás, mint pl. a 16. sorban az *(:óh siralmas eset!:)*, szintén jellemző Csokonaira (ld. pl. *A' Fösvény* 21. és 26. sorát!).

A *szelek* jelzője éppúgy *kegyetlen* (9.), mint másutt is, *Az Ősz [II.]* 81—82. sorában:

Meg halva el hullnak a' sárga levelek,
Játszadoznak vélek a k e g y e t l e n s z e l e k.

A becéző kicsinyítő *tsónakotskák* (14.) szintén jól ismert stílussajátsága a költőnek.

Az 5. számú búcsúztatóban Csokonai erkölcsi felfogását tükrözik a hazának hasznos tagokat szülő édesanyák megbecsüléséről írt sorok (37—46.), az 55—56. sorban pedig a *Tempefői*-t idézi az a kijelentés, hogy *Nem koldúl ugyan a' Virtus színt magának | Régiségétől a' nagy familiának* (függetlenül attól, hogy a nemesi hallgatóság kedvéért ezen kénytelen mindjárt módosítani is a költő).

A 43—44. sorban *India* és *Sumátra* említése a költő földrajzi érdeklődésének bizonyítéka, s ugyanez a *hátra* ~ *Sumátra* rím fordul elő *Barátságos bútsúvétel* című diákkori versében is (23—24. sor).

A stílussajátságok közül a „theátrum"-nak ilyen vonatkozású említése: *Fájdalmat mutató színe homlokodnak | Adjon theatrumot bús indulatodnak* (7—8.) szintén nagyon jellemző a költőre, ahogy a 30. sor is: *Ortzáján a' gondok bús rántzokat rágnak.* A 21. sor szerint az elhunyt a *jó erkőltsöket bírta egy summába*, míg *A' Szépek' Szépe* 1793-i soraiban kedvesében lát minden szépséget *„egy summába"* a költő (8.).

Gulyás utalt az 5—6. sorban rejlő szójátékra *(Megtsüggedt ortzáid halaványa halmára | A bánat üljön s légy valójába Mára)*, amely előfordul később a *Czindery sírja felett* című versében is Csokonainak *(Nevem nem Mária lészen, | Hanem Mára már, | Mert keservvel folyt egészen | Nékem e pohár)*; ez az etimológiai ötlet azonban meglehetősen gyakori az egykorú búcsúztatókban.

Rímelés tekintetében a *vona* ~ *Korona* rím (79—80.) megvan a SzHV. 9. darabjában is (105—106.), a *mostoha* ~ *soha* (25—26.) pedig a 6. számúban (53—54.); a toldott rímek *(ditsérete* ~ *lehet e'* [31—32.], a *zápora* ~ *tábor a'* [99—100.], a *férjeddel* ~ *vedd el* [111—112.]) szintén Csokonai-sajátságok.

A 6. temetési versről Gulyás azt jegyezte meg, hogy a benne s a 9. számú búcsúztatóban előforduló „hatásos ismétlés" *(A' Lelket! a' Lelket! tökélletesíttsed* . . . [97.], illetőleg a 9.-ben: *Az árvák, az árvák, akik a kezedre | Maradtak, légyenek függesztve szívedre* . . . [133—134.]) „egy szerzőre vallanak" (TheolSz. 1926: 719. l.). Van azonban ennél nagyobb súlyú párhuzam is: a 75—76. sor *(Sőt sokszor kebele a' rengő bőltsőnek | Halottal áldozik a' mord temetőnek)* szinte pontosan így fordul elő a 9. búcsúztatóban is *(. . . a rengő bőltsőnek | Kebele adózik a' mord temetőnek* [27—28.]; *Pándora Piksise* pedig (87—88.) éppen a halállal kapcsolatban fordul elő a költő diákkori zsengéjében *(Szűntelen közel van a' halál* 17—18.), s a *sárga félelem* (77.) szintén egy diákkori versében szerepel *(A Tengeri Zivatarról* 30.).

A rímelést illetően a *hát, óh!* ~ *e szó* rím rokona *Az ősz Laudonra* című vers végén a *bár óh!* ~ *Báró!*, a *soha* ~ *mostoha* rím (53—54) pedig — mint láttuk — előfordul az 5. számú búcsúztatóban is.

Az *oly a'* ~ *rajzolja* toldott rím (13—14.), illetőleg a 33—34. vagy a 37—38. sor átívelései egyaránt Csokonai kezére vallanak.

A SzHV. 8. darabjában a sok szónoki kérdés *(Mért jajgattok . . . Hát azt siratod-é . . . Hát ily örömért kell* [50 kk.]) Csokonai dramatikus stílusának jellemző jegyei.

A rímek közül a *sokasága* ~ *szomorúság a'* toldott rím (37—38.), valamint az utolsó és utolsó előtti sor enjambement-ja szintén Csokonaira vall.

A SzHV. 9. darabjáról már a 6. számú versnél idéztük Gulyás József párhuzamát. A „*mord* temető" jelzője szintén Csokonait idézi a 28. sorban, ahogy az ilyen dramatikus közbevetések is, mint *„(:szörnyűség hallani:)* (9.) vagy *(:óh eszmélkedjetek:)* (63.). A 27—28. sor különben egészében megfelel a 6. sz. vers 75—76. sorának, mint rámutattunk.

A verstani párhuzamokból a 39—40. sor *merő* ~ *erő* míme megfelel az 1. számú vers 51—52. sorában található rímnek, a *korona* ~ *vona* (105—106.) pedig a 6. sz. vers 79—80. sora végének. Ebben a búcsúztatóban is akad a Csokonaira jellemző toldott rímekből: *már a'* ~ *próbára* (31—32.), *vét a'* ~ *Próféta* (99—100).

A felsorolt hét halotti verset tehát bízvást tekinthetjük Csokonai művének, míg a 4. és a 7. versről bebizonyosodott, hogy lényegében Fodor Gerzson műve, a 11.-ről pedig, hogy a Sárváry Pálé.

Végére hagytuk a problematikus 10. búcsúztatót. Ennél elsősorban is tárgyi nehézségek jelentkeznek; erről a versről már Gulyás József megjegyezte, hogy: „Egy papról szól, aki szolgálata 6-ik évében halt meg [. . .] Csak az feltűnő, hogy 1749-ben született s 1792-ben lett pap, 43 éves korában! Pedig első diák volt s külországokat is járt." (TheolSz. 1926: 719. l.) Ezt a nehézséget Juhász Géza is érezte, ezt írván kéziratos hagyatékában: „Magának Gulyás Józsefnek is gyanússá vált utólag a *Mint foly a sebes víz* kezdetű (10. sz.) vers. Hogyan sirathatott el Cs. olyan egyházi személyt, aki 1749-ben született, de még csak rövid ideje paposkodott, mikor meghalt." Bata Imre, szintén foglalkozott a vers hitelességével: „Vagy az történt, h [= hogy] a másoló az 59-et írta 49-nek? Az semmiképp nem valószínű, hogy külföldet járó jeleseb papra fiatal diák írhatott volna búcsúztatót." (I. m. 47—48. l.). Ehhez Juhász Géza ezt a lapszéli megjegyzést fűzte: „A 10-es [= 10.] búcsúztató papot temet. A fogódzó [. . .] a halott születési dátuma, melyet a másoló megkímélt a kihagyástól. A búcsúztatott 1749-ben született [. . .] 6 évig lelkipásztorkodik. Összesen 36 év a számbajöhető idő. A halott körülbelül ennyi idős. 1749-ben született, a halálozás éve tehát 1785, esetleg 1786, 1787, ekkor Csokonai még nem ír halotti verset. Az ekkori idők versírói, ahogyan ezt a R/702/aa kéziratos könyv tanúsítja Háló Kovács József, Fodor Gerzson, Sárvári Pál. Ismerve a 4-es, 7-es, 11-es halotti búcsúztatók történetét, nyugodtan feltehetjük, hogy a 10-es búcsúztató is ugyanolyan átvétel, mint az előbbiek, talán még eredetije is ott lappang a kollégiumi könyvtár valamelyik kéziratkötegében, mégis meg kell hagynunk ezt is a Csokonai búcsúztatók sorában, mint a többit is."

Batának bizonyára igaza van abban, hogy a 10. vers nem Csokonai eredeti műve, abban viszont téved, hogy ezt is „átvétel"-nek tartja: az átvételnek éppen a Csokonai életkorával összeegyeztethetetlen dátum mond ellene leghatározottabban. (Mivel a kéziratban nem számjeggyel, hanem betűvel írva szerepel az évszám, nemigen számolhatunk a Juhász említette elírással.) Szükségtelen tehát föltételeznünk, hogy ez a búcsúztató is „átvétel": egyszerűen arról lehet szó, hogy mint a 11. vers esetében is, idegen szerző művét sorolták a másolók Csokonai neve alá.

Gulyás ilyen halvány párhuzamokkal próbálta mégis Csokonai verseként elfogadtatni: az *okos elme* ~ *jélelme* rím (33—34.) rokona a *Marosvásárhelyi gondolatok*-ban a *szerelme* ~ *szép elme* (ld. Cs-tan. 37. l.). Ez a megfelelés azonban igen távoli s bizonytalan.

Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy hiányzik a versből az a nagyobb koncepció, amely a hitelesnek vehető Csokonai-versek mindegyikében megtalálható. Igaz, hogy képpel, egy hasonlattal indul ez is: *Mint foly a sebes víz, úgy múlik az élet . . .*, de aztán erről a továbbiakban teljesen megfeledkezik a szerző s a jól bevált közhelyeket ismételgeti. Eredetisége mindössze annyi, hogy az elhunyt lelkész prédikátori (szónoki) tisztére utalva kisebb kitérőt szentel a nevesebb régi szónokoknak is.

Eredetibb költői képet, hasonlatot azonban hiába keresünk benne, s nincs pl. egyetlen toldott ríme sem. Bár rímei meglehetősen tiszták, de a *vizével* ~ *beszédével* (57—58.) rímet Csokonai kényesebb ízlése aligha fogadta volna el.

Mindezek alapján a 10. verset fenntartással kell kezelnünk, s bizonyára akkor járunk el helyesen, ha nem soroljuk Csokonai művei közé.

A „Szomoru Halotti Versek" tizenegy darabjából tehát a 4. és a 11. verset feltétel nélkül, a 7.-et s a 10.-et pedig feltételesen ki kell zárnunk Csokonai művei közül.

KÖTETÜNK IDŐRENDJE

A tárgyalt korszak időrendjéhez biztos vezérfonalat jelent az 1795 tavaszán lezárt Első katalógus, valamint a *Diétai Magyar Múzsa* 1796-ban megjelent füzetei; a kiadásra nem szánt — tehát a címjegyzéken nem szereplő — alkalmi versek esetében pedig többnyire eligazít a keletkezésről a téma, a verset kiváltó alkalom.

Itt csak a kételyes keletkezésű versekről kell szólnunk, illetőleg azokról, amelyeket a korábbi időrendektől eltérően kronologizáltunk.

Az ún. „toldalékos" versek keletkezését Toldy még 1796-ra, a pataki időszakra tette (ld. Toldy XXXI—XXXII. h.), Juhász Géza azonban meggyőzően érvelt amellett, hogy ezeknek a verseknek 1794 nyarán, legkésőbb az év őszéig el kellett készülniük (ld. Cs-tan. 208. l.). Ezzel egyet is érthetünk, annyi kiegészítéssel, hogy szerintünk ugyanekkor készült néhány más korábbi iskolai vers kitoldása is, amelyekről már szóltunk: így mindenekelőtt a történetfilozófiai záradékú *A' Had*, amelyet a Juhász Géza időrendjén alapuló kiadások 1793-ra kelteztek. Véleményünk szerint ugyanekkor, 1794 nyarán keletkezett *A' Hír* is, ellentétben az ÖV.—ÖV.²-vel, amelyek 1792-re kronologizálták. (A MM. már a mi időrendünk szerint közölte.)

Az olasz fordítások közül Menzininek *A Reménység* című versét Juhász szerint 1794-ben fordította le a költő, Vargha Balázs viszont 1795-ből keltezte. Szerintünk az olasz fordítások zömével ez is 1794 körül keletkezett. *A' Ditsőség' Triumfusá*-t valamint *Az arany idő*-t (*Becsület és természet* címmel) Vargha 1799-re keltezte, holott az előbbinek korábban kellett keletkeznie, amit nyomósan bizonyít, hogy az 1793—94-i TF.-ban fordult elő első részének fogalmazványa, a második részé pedig

az 1796 nyárelején keletkezett *Földi Rózsa* hátlapján, illetve — s ez a döntő kronológiai bizonyíték — utolsó három sora a *Földi Rózsa* fogalmazványát tartalmazó oldal legfelső mezőjében: nyilvánvaló jeleként annak, hogy ez a három sornyi fordítás korábbi, mint az utánuk — arra a tiszta helyre, ahol fordítását be akarta fejezni — rögtönzött udvarló vers.

Juhász Géza azt írta kéziratos hagyatékában, hogy „A *Becsület és természet* bátran tehető a pataki korszakra." Szerintünk az *Aminta* fordításával együtt — amelynek szerves része — ez is 1795 előtt keletkezett.

A szerelmes versek körül forog fenn időrendileg a legtöbb bizonytalanság: az *Egy rózsához* és az *Egy tulipánthoz* keletkezését Juhász Géza s az őt követő Vargha Balázs 1793-ra tette. Szerintünk a címjegyzékek azt tanúsítják, hogy 1797-nél aligha lehetnek korábbiak (az 1795-i EK.-on ugyanis egyik sem fordul elő).

Problematikus a *[Laura, míg ingó kegyelmed . . .]* kronologizálása is: Toldy 1794-ből, Juhász Géza 1793-ból keltezte, a címjegyzékek viszont nem erősítik meg az 1797 előtti keletkezést; ezt a vers egyik másolatában szereplő *Laura* név mellett csupán Nagy Gábor nyilatkozata támogatja. Mivel szinte hihetetlen, hogy ha készen van, ne vette volna föl az 1798-i Szerelmes versciklus mutatójába, későbbi kötetünkben közöljük.

A tihanyi ekhóhoz ősszövegét, *A' füredi parton*-t az ÖV.—ÖV.[2] még 1798-ból származtatta, a MM. viszont már 1796-ból (amint ennek indokait Vargha Balázs elő is adta: ld. Magyar Nemzet, 1973. november 11.). A filológiai tények viszont azt tanúsítják, hogy 1798-nál nem lehet korábbi. (V. ö. Szilágyi F.: Cs/Műv. 319 kk.). Hasonló a helyzet a *Marosvásárhelyi gondolatok*-kal is, amelyet az ÖV.—ÖV.[2] 1798-ra kronologizált, de a MM. már 1794-re. Valójában ez sem lehet korábbi 1798-nál.

A *Lethe* keletkezését Juhász Géza s nyomában Vargha Balázs 1796-ra tette, bár 1801-nél (1802-nél) aligha lehet korábbi: ezt a címjegyzékek is megerősítik.

Juhász Géza s Vargha a Kotzebue-ból fordított *A kétségbeesés*-t az 1795-i év terméséhez sorolta, azzal a föltevéssel, hogy a költő 1795-i kétségbeesése jut kifejezésre a fordításban. A valóságban inkább 1804 körül fordíthatta le e munkát, nem sokkal *A lélek halhatatlansága* megírása után.

S itt befejezésül szólnunk kell még Nagy Gábor fontos időrendi följegyzéseiről aki — mint tudjuk — a Lilla-kötet 13 darabjáról jegyezte föl, hogy „a' Komáromi esmeretség", vagyis 1797 előtt keletkezett. E versek egy részét már II. kötetünk anyagában közöltük *(A' vidám természetű Poéta, Az Éj és a Tsillagok, A tanúnak hívott Liget, A' Szépek Szépe)*. Nagy Gábor szerint tárgyalt korszakunkban keletkeztek még a következők:

Szerelmes Panaszok
Földi Rózsa
Laura [Lyánka]! míg ingó kegyelmed
Szerelmes Bútsúvétel
A' Pillangóhoz
A' Reményhez

Mivel azonban az utóbbi kettőnek ősszövege nem maradt fenn, csak *Lilla*-beli változatát tárgyalhatjuk majd a megfelelő időrendi helyen.

Nagy Gábor ugyancsak 1797 előttinek nevezte még a következő verseket is, illetve azok ősszövegeit:

A' Dél [II]. (Harmadik átdolgozása *Déli Aggodalom* címmel került a *Lillá*-ba.)
Siralom
Még egyszer Lillához.

Az utóbbi kettőnek ismét csak *Lilla* nevét tartalmazó szövegeit ismerjük, ezért nem vehettük fel itt fiktív — „kikövetkeztetett" — változataikat: majd IV. illetve V. kötetünkben, a Lilla-dalok közt tárgyaljuk őket.

CÍMEK, CÍMVÁLTOZATOK

Kötetünkben a korábbi kiadásokban általánosan használt címek közül néhányat — jó okkal — megváltoztattunk. Ezeket az alábbiakban soroljuk föl (az indoklást a versek jegyzeteiben adjuk meg).
Első helyen a legutóbbi teljes kiadás, a MM. címeit soroljuk föl betűrendben, utána a mi címadásunkat:

Becsület és természet	=	*[Az arany idő]*
A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz	=	*A' vitézkedő Magyarokhoz*
Kész légy a halálra	=	*Mindég közel van a' Halál [II.]*
Köszöntő Lengyel József senior úr neve napján	=	*Lengyel Jó'sef senior úr neve napjára*
Marjai leányok tanítója	=	*Makó Mihály neve napjára*
Militat omnis amans et habet sua castra Cupido	=	*Minden szerelmes Katona*
[Pesten, majus 9. Csokonay Batthyány József hercegprímásnak e versezettel udvarolt]	=	*[Pestini, d. 9as Maii. a. 1795]*
[Ti lésztek . . .]	=	*[Camillo Molza grófnak]*

VERSFORMÁK, DALLAMOK

Mint már a II. kötet korszakában, Csokonainál most is négy fő verstípus található meg: az ütemes magyaros, az időmértékes, a rímes-időmértékes, „nyugat-európai", (ide értve az elvétve fölbukkanó leoninust is) s a dallamkövető, a sperontista.
Túlnyomó többségben a magyaros formák, ezen belül a páros rímű tizenkettősök uralkodnak most is, aminek oka a nagy számú halotti búcsúztató vers mellett (a XVIII. század végén már ez volt a kálvinista

búcsúztatók konvencionális formája) az is, hogy az ún. „toldalékos" versek alapszövegét is ebben a formában írta meg a kisdiák.

A tizenkettősök fölbukkannak még a Gyöngyösi-féle négyes rímmel is, igaz, hogy csak elvétve, s ironizáló céllal: így a *Bútsú a' Magyar Múzsáktól* strófáiban s a *Minden szerelmes katoná*-ban. Egyszer jelenik meg ez a strófatípus archaizáló szándékkal, az *1741-diki diétá*-ban, az agg Prímás beszédében.

A Horváth Ádám-féle tizenötösök is föltűnnek még kétszer: a Bessenyei Sándor Milton-fordítása elé készített verses előhangban s a tanítványaitól búcsúzó versben, 1795-ben.

Az ún. ősi nyolcas szintén előkerül kétszer: *Az Otahajtá*-ban és a *Lantomtól bútsúvétel*-ben, s ebben a formában fordította Ausonius versét, a *Hány a' grátziá?*-t is a költő. A *Melites Rozáliához* szintén magyaros formájú s tartalmaz 8-asokat is.

A Szentjóbi Szabótól eltanult s kedvelt keresztrímes 8-as és 7-es sorú strófák most csak egyszer bukkannak elő: *A' Tolvaj Isten* című hosszabb Bürger-fordításban, s valamivel szabadabb kezelésben *A semminél több valami*-ben.

A magyaros énekköltészetnek, a kurucdaloknak formakincséből vette az *[Oh szegény országunk . . .]* versformáját.

A tisztán időmértékes, klasszikus versformák viszonylag kis számmal szerepelnek ebben a korszakban: a latin nyelvű alkalmi verseken kívül (hexameterek, disztichonok) magyar nyelvű versben csak egy fordításban *(Látás)* tűnik fel a hexameter s egy önálló versben, *A' vitézkedő Magyarok*-ban.

Az időmértékes formák közé tartozik az ötödfeles rímtelen jambus is, az ún. anakreóni forma. E korszakában anakreontikákat nem írt Csokonai, de használta az anakreoni formát egy hosszabb Tasso-fordításában *(A' szökevény Ámor)* s a föltehetőleg Metastasiótól fordított *A' szárazság és az elhagyatott Szerelmes*-ben. Rímtelen jambusokból áll *A' Ditsőség Triumfusa* című Metastasió-fordítása is, valamint az *Egy Orvosnak sírverse* című egysoros epigrammája.

A leoninust ekkoriban már elavult formának tartotta a költő, kétszer használja csak, két alkalmi versében: a gróf Károlyihoz írt köszöntőben s a *Diétai Magyar Múzsa* prológusában — Juhász Géza szerint a „mágnás-ízlés"-hez alkalmazkodva (ld. ItK. 1966: 401. l.).

Rímes-időmértékes versformákkal, az ún. Ráday-nemmel már kisdiák kori verseiben is kísérletezett Csokonai, majd alkalmasint Kazinczy biztatására 1793 körül játékos trochaikus sorokkal is próbát tett, elsősorban szerelmes tárgyú verseiben. Trochaikus lejtésű tárgyalt korszakunkban a *Reggeli Ének a' Rózsához*, a *Földi Rózsa* valamint a *Szerelmes fogadás*.

Rímes jambusi lejtésű *Az estvéhez* s ugyancsak rímes jambusokban fordította *Az arany idő*-t is Tassótól; rímtelen negyedfeles jambusokból — rövid anakreoni sorokból — épült az *Ajánló Tsók*. Rímes anapesztusokból áll a *Szerelmes Panaszok*.

Olasz versfordításai általában most sem egészen formahűek: az olasz versek időmértékes lejtését vagy nem ismerte fel, vagy nem próbálta meg visszaadni, mint pl. Ariosto *X. Elegiájá*-nak fordításában, az *Utolsó Panasz*-ban, amelynek stanzáit páros rímű tizenkettősökkel fordította.

Rímes-időmértékes versforma a jambikus lejtésű szonett is: erre a korszakra esik Csokonai — s egyben irodalmunk — első komoly szonett-

kísérlete, *Az esztendő négy szakasza*; Faludival szemben ő már időmértékes sorokat ír, s csak annyiban tér el a klasszikus olasz „sonettó"-tól, hogy egy jambussal megkurtítja a verssorokat.

E korszakában is bőven találunk a költőnél ún. dallamkövető strófákat: mind a szerelmes tárgyú, mind az alkalmi darabok sorában *(Chloé Dafnishoz, Dafnis hajnalkor* stb.) s bizonyára dallamra készült a *Melites Rozáliához* s a 12-es (4 + 4 + 4) és 10-es sorokat váltogató *Egy Bétsi Magyar Gavallér* is. Az énekszóval előadott alkalmi versek egyes strófái is ide tartoznak.

*

A kötet véglegesítéséhez értékes észrevételeket kaptam lektoraimtól: Csetri Lajostól és Szuromi Lajostól; Csokonai olasz versfordításainak az eredetivel való egybevetéséhez Sárközy Péter nyújtott igen becses és alapos segítséget, míg a latin nyelvű versek szövegeinek ellenőrzéséért és javításáért, esetenként a szabatos prózafordítás elkészítéséért, Borzsák Istvánnak és nem utolsó sorban Szepessy Tibornak tartozom köszönettel.

JEGYZETEK A VERSEKHEZ

170. A' Ditsőség' Triumfusa

Kézirata

A Metastasióból készített töredékes (befejezetlen) fordítás első része (1—47. sor), tisztázatnak tűnő saját kezű fogalmazványban — több egyidejű javítással —: TF. 4ab.

A fordítás közvetlen folytatása (48—71. sor) a *Földi Rózsa* című vers fogalmazványának hátlapján olvasható: ez is tisztázatnak látszik, bár meglehet, hogy a prózafordítás nyomán, amelyet szintén elkészített a költő (ld. Műf. 90a—91a) egyenesen ide fogalmazott; ezt a fordításrészletet később a KK. I. kötetébe kötötték (21ab). A vers befejező három sora (72—74.) az olasz eredeti 67—69. sorának felel meg, de a „cantata"-ból még 19 sor lefordítatlan maradt; ez a három sor — kronológiai értékkel — a *Földi Rózsa* fogalmazványát tartalmazó oldal legfelső mezőjében található (KK. I, 21b).

Más kéziratát nem ismerjük, de mint említettük: Csokonai elkészítette előbb a vers prózafordítását is (v. ö. Cs/ÖM. I, 150., 212. l.; Cs/Szpróz. 32—34. l.).

Megjelenése

A költő már 1794 őszén a MMerk.-ban s a MHírm.-ban megjelent listáján hírül adta, hogy Metastasiónak XVII „Cantátái"-t lefordította (ld. Cs/ÖM. I, 207. l.). 1795-i EK.-án a CXII. sorszám alatt ott szerepel cím szerint is *A' Ditsőség' Győzedelme* néhány más Metastasio-fordítással együtt (*Mária Terézia' Neve Napjára, Maria Terézia' Születése' Napjára, Első Ferentz' Születése Napjára* stb.) ezzel a megjelöléssel: „Kántáták Metasztázióból. *Kitsinálni.*" Ebből bizonyosnak látszik, hogy ez az adat a prózafordításra vonatkozhatott, mivel az említett többi kantátának is csak prózafordítása maradt fenn. Ahogy az első Metastasio-kantátát, az *Il Trionfo della Gloria*-t lefordította versben is, bizonyára készült a többiek versbe szedésére is, ez azonban elmaradt: a szóban forgó vers fordítását sem fejezte be. (Bár az 1802-i ÚK.-on ismét föltűnik egy ilyen adat: „102. Metastasio Cantátáji N° 15.", ez is bizonyára a prózafordításokra vonatkozik.) A költő életében nem jelent meg ez a töredékes fordítás.

Toldy csupán a prózafordítást lajstromozta az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból" fejezetben (Toldy/j. 73.).

Először a HG. adta ki az általunk ismertetett autográf kéziratokból: II, 371—373. l. Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai mindjárt olasz tanulmányai kezdetén próbát tett a dallamos szavú, s itthon is népszerű Metastasio műveinek fordításával. Mint láttuk a MMerk/j.-ből: 1794-ben a debreceni költő már Metastasio XVII kan-

tátájának lefordításáról adott hírt, ezek azonban még csak prózafordítások lehettek. Az először prózában fordított kantátákból hármat szedett későbbi versbe: *A' háborús zivatar*-t (prózában *A' Zivatar* címmel), *A' félénk Szerelem* címűt s itt tárgyalt versünket. *A' háborús zivatar*-t az 1793-i verstisztázat őrizte meg a TF.-ben (75a—76b), s a *A' félénk Szerelem* is korai versmásolat-gyűjteményben maradt fenn (CQ. 40ab), így nem egészen alaptalanul sorolta Juhász Géza nyomán Vargha Balázs az 1792/93. terméséhez őket (ld. ÖV.[2] II, 255., 268. l.). Ezek után teljesen érthetetlen, hogy az I. Cantata fordítását miért az 1799-i év termésénél közölte mégis? (Ld. i. m. 358. l., MM. I. 1024. l.)

A fordítás első része mint az 1793-i verstisztázatot tartalmazó TF. egyik első darabja 1793 táján keletkezhetett; a második, befejező rész keletkezéséhez az ad némi támpontot, hogy azon a kéziratlapon maradt fenn, amelyre a költő utóbb, 1796 nyár elején, a biztosan kronologizálható *Földi Rózsá*-t fogalmazta: vagyis a befejezésnek ennél korábban kellett készülnie: semmiképpen sem 1799-ben, ahová az ÖV.[2] s a MM. sorolta.

A TF.-ban s a KK. I.-ben található első és második részlet helyesírása s vonalvezetése egyidejű vagy közel egykorú eredetre vall; a feltűnő ismertető jegyek a nagy kezdőbetűs főnevek, a kettőzött *-nn* határozórag; pl. *Kedvére, Fiját Rabszijjainn* (TF.), *Állapotját, Hibáit, Kínjaid, hamissann* stb. (KK. I.). (Csokonai helyesírási korszakait illetően ld. Cs/ÖM. I, 194—196. l.)

Mindezek alapján a fordítás mindkét részletének keletkezését 1793/94-re kell tennünk. Viszonylagos kezdetlegessége miatt Szauder is úgy vélekedett, hogy korábbi, mint a *La Liberta a Nice* című Metastasio-canzonette fordítása, az 1794-i *A' Szabadúlás* (ld. OIlr. 417. l.).

Szövegkritika

A fordítás c í m e a K-ban csupa nagy betűvel van írva; azt, hogy a címbeli főneveket nagy kezdőbetűvel szándékozott írni a költő, a fordítás szövegén kívül az EK. is megerősítheti.

A fordítás két külön kéziratban fennmaradt, de szervesen egybetartozó részét a HG. utáni kiadások — teljesen indokolatlanul — tagoló jellel különválasztották. E félreértés alapja az volt, hogy a HG. az első rész után közvetlenül megadta a forrásjelzést s a második rész közlését némileg lejjebb kezdte.

6. K: A *Megörzésére* kezdőbetűje *m*-ből javítva.
7. K: *Munkába* Ebből jav.: ***m**unkába*
11. K: *Neglizsébenn* A nagy kezdőbetű *n*-ből jav.
12. K: *eggy* Nehezen olvasható szóból — talán *és* — javítva.
14. K: *Megrakta ⟨szállását mind⟩* Az áth. rész fölé írva: *Lakhelyét*
19. K: Kp. n.; em. a prózafordítás szerint.
21. K: *Szellők⟨nek édes⟩ legyeskedése: ⟨a' szerelmes⟩*
23. A sor eredetileg így indult: *A' Partok követse* Ezt alakította át a költő, de az *a* névelőt kihagyta; ezt már a HG. pótolta, s értelemszerűen mi is.
között ⟨a' híg Haboknak⟩
24. K: *⟨Eltördelődése⟩ A' mormoló*
27. A sor eredetileg így szólt: *Igy húzta vólt Asszony ruhába Napjait* Aztán az egészet kihúzta a költő.

Igy múlatott ⟨vólt⟩ itt Az *elfelejtkezvén* kezdőbetűje *E*-ből javítva.

29. K: *⟨és⟩ nemis ⟨tsaták⟩ Táborok,*

36. A sor eredetileg így indult: *És Megbotsát* Ezt részben törölte a költő, s kialakította belőle az új megoldást: *⟨És Meg⟩ Botsánatok*

38. K: *Gyermekeskedések* A szókezdő nagy betű *gy*-ból jav.

40. K: *néhánykor* Lehetséges, hogy a tisztázatba becsúszott másolási hiba *néhányszor* helyett, bár a 44. sorban ugyanígy fordul elő.

50. K: *ezt* A kiadásokban a HG.-tól kezdve tévesen: ***azt***

K: *tűrte* Ebből alakítva: *tűrheté.* A kiadásokban a HG.-tól az eredeti alak áll.

53. K *hívására ⟨Ákilles a' Vitéznek⟩ Ákilles megint*

60. K: *⟨Halálra Sáppadva⟩*

61. K: *híjába ⟨próbált⟩ készűlt*

62. K: *szólni: ⟨még⟩ Nem ⟨tudott⟩ teremthetett*

63. K: *Siralma köztt ⟨eggy szót⟩* Az áth. rész fölé írva: *szót*
Ah, ⟨ha ebbe⟩ szerentsétlen ⟨ebbe⟩ most

64. K: *⟨A' pontba [s] ott volna⟩*

68. K: *⟨megint⟩ helyre*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, olasz tanulmányai kezdetén Csokonai Metastasiónak mind a tizenhét Cantatáját lefordította prózában, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy később versbe szedje őket. Ebből a tervből azonban csak a *La Tempesta* s az *Amor Timido* versbeszedése készült el; az *Il Trionfo della Gloria* itt tárgyalt versfordítása nem teljes: az eredetileg 88 soros Cantatából csak 69 sort fordított le Csokonai, noha prózában az egészet lefordította (ld. HG. II, 458—460. l.; Cs/Szpróz. 32—34 l.).

Szokása szerint szinte sorról sorra sorra fordította az olasz eredetit: a 69 sorból nála alig több: 74 sor lett.

A c í m voltaképpeni jelentése: 'A dicsőségvágy diadalma' (ti. az elpuhultságon, a kényelmen).

1. *Szkírusz* (az olasz eredeiben: *Sciro):* Scyrus szigete az Égei-tenger északnyugati részén. A vers megértéséhez tudnunk kell, hogy az ógörög irodalmi hagyomány szerint Achilles anyja, Thetis, e szigeten Lycomedes király lányai között női ruhában rejtegette, hogy elhárítsa róla a fenyegető végzetet. (V. ö. ÓkLex. II, 735. l.)

3. *Tetis' Fiját:* Thetis tengeri istenasszony fia volt a monda szerint Achilles.

8. *Déidámia:* Lükomedész király lánya Scyrus szigetén, akivel Achilles szerelembe esett.

22. *tsátsogó* (rég.): csivitelő, csattogó.

24. *Habok* (rég.): hullámok.

28. *Hérós* (gör.): hős.

30. *Triumfus* (gör.-lat.): diadal, győzelem.

32. *Elhívatás:* Az olasz eredetiben: *dolci inviti:* 'édes meghívások'

33. *Kosáradás* Az olasz eredetiben *languide repulse:* 'lankadt

visszautasítás'. Csokonai tehát a *kosarat ad* szólást főnevesítette itt leleményesen.

52. *Ulisszes:* Odüsszeus.

60. *lehegve* (táj.): lihegve, fuldokolva.

Az egybevetés megkönnyítésére közüljük az olasz eredetit (a 69. sorral bezárólag) s Csokonai prózafordítását az eredeti kéziratból:

Il Trionfo della Gloria
Cantata

Dell'ozïosa Sciro
Lieto languia nel dilettoso esiglio,
Prigioniero d'amor, di Teti il figlio:
D'Amor che al par geloso
Di sì gran prigionier, quanto superbo,
A custodirlo ogni arte
Poneva in opra. In Deidamia a lui
Scaltro additava ognora
Qualche nuova beltà. D'ogni suo moto,
D'ogni accento di lei, d'ogni negletto
Suo girar di pupille
Subito ordiva un laccio al cor d'Achille.
Avea d'insidie intorno
Tutto pieno il soggiorno. In ogni parte
Della splendida reggia
Non s'udian che sospiri,
Che voci, che lamenti,
Che susurri d' amore: e nelle chete
Ombre de' boschi a' dolci furti amici,
Dell' aure seduttrici
Il dolce vaneggiar, de' lieti augelli
Il lascivo garrir, fra sasso e sasso
Il franger delle vive onde sonore,
La terra, il Ciel, tutto inspirava amore.
In femminili spoglie
La, scordato di sè, traeva i giorni,
L' innamorato Eroe. Non armi ed ire,
Non battaglie e trionfi
Eran le cure sue, ma dolci inviti,
Ma languide repulse,
Mendicate querele,
Replicate promesse,
E perdoni e contese,
E lusinghe ed offese, e cento e cento
A queste somiglianti
Fanciullesche follie, serie agli amanti.
Sol tu sei (dicea talora)
La mia vita e' la mia speme;
E chiudea le voci estreme
Con un tenero sospir.

Io languisco, io vengo meno
Sol per te (talor dicea);
E stringea frattanto al seno
La cagion del suo languir.
Ma che usurpasse Amore
Un cor promesso a lei, gran tempo in pace
La Gloria non soffrì. Venne ad Achille,
L'avvertì del suo stato,
E gli trasse su gli occhi Ulisse armato.
Alla vista, all'invito
Achille si destò, vide il suo fallo,
Arrossì di vergogna,
Di sdegno impallidì, le vesti indegne
Si lacerò d'intorno, armi richiese,
E ad emendar le colpe sue trascorse
Già ne partia; ma Deidamia accorse,
Pallida, semiviva,
Disperata, anelante, invan più volte
Tentò parlar, nè mai potè nel pianto
Formar parole. Ah, se parlar potea,
L'infelice in quel punto ancor vincea.
Ingiusti, o Principessa,
(Ei disse a lei) son que' trasporti tuoi.
Se vile ancor mi vuoi, perdita io sono
Facile a riparar; se eroe mi brami,
Soffri ch'io lo divenga. Addio. Sarai
Tu sola ognor . . Quel risoluto addio
La bella non sostenne:
Senti stringersi il cor, gelossi e svenne.

(*Opere di Pietro Metastasio.*
Volume unico. Napoli, 1855. 644. l.)

Csokonai prózafordítása:

„A' Ditsőség' Triumfja. Első Kántáta

A' nyúgodalmas Scyrus' ⟨gyöngy⟩ kedveltető számkivetésébenn ⟨vígann⟩ örömmel kedvére ⟨puhúlt⟩ lankadtt az Ámor foglya, Tétisnek a' Fia: Ámornak, a' ki eggy illy nagy Foglyot féltvén szintúgy, mint véle kevélykedvén, az ő Megőrizésére minden Mesterségét Munkába vette. Deidámiába néki ez a' ravasz minden Szempillantásbann ⟨több⟩ valami új Szépséget mutogatott; minden ő Mozdúlásában, minden ő Szózatjábann, minden ő Neglizséjébenn, kezdett Szemfényéből hírtelen eggy ⟨dárdát⟩ Tőrt villogtatni az Ahilles Szívébe. Meg volt minden felől rakva Lesekkel az egész Lakóhely: minden részibenn a' fényes Királyháznak nem hallattak egyebek, tsak szerelmes Sohajtások, tsak sz. [= szerelmes] Szóbeszédek, tsak sz. [= szerelmes] Zokogások, tsak szerelmes Suttogások: És az ⟨? kövér⟩ édes Titkok barátinak, az Erdőknek tsendes Árnyékibann az ⟨báj drágáltató⟩ tsalfa Szellőnek édes haszontalankodása: a' víg Madarkáknak szerelmes Fetsegések: a' ⟨kav⟩ tsergő Haboknak ⟨Partjaikonn⟩ a' Partokonn a' Kövek között Eltördelőzése: Az Ég, a'

Föld, mind Szerelmet lehellett belé. Az Asszonyi Ruházatbann, elfelejtkezvén magáról, itten húzta a' Napokat a' megszerelmesedett Hérós. Nem Fegyverek és Haragok, nem Seregek, és ⟨Gy⟩ Triumfok, vóltak az ő Gondjai; hanem az édes Invitátziók, hanem a' bádgyadt Repulsok, ⟨ki⟩ kuntsorgó Panaszok, megújított Ígéretek, és Botsánatok, és Tzivódások, és Ketsegtetések, és Megbántások: és száz meg száz ezekhez hasonló gyermeki Balgatagságok, a' Szerelmeseknek ⟨Valórjuk⟩ Seriumok:

»Egyedűl te vagy, így szóla eggyszer, az én Életem, és az én Reményem, és bezárta utolsó Szavait eggy gyenge Sohajtással.«
»Én lankadok, én elfogyatkozom, tsak teérted, eggykor mondotta, és azonba' Kebeléhez szorította az ő Lankadásának Okát.« De hogy ⟨sokáig⟩ bírjon Ámor eggy Szívet, melly neki van ígérve, sokáig békével a' Ditsőség nem szívelhette. Ákilleshez ment, emlékeztette az ő Állapotjáról, és néki szeme elibe vonta a' fegyveres Ulisszest. Látására, Hívására Ákilles felébredett: látta az ő Balgatagságát (: gyermekségét :) el pirúlt a' Szégyenlés miatt: a' Bosszankodás miatt elsárgúlt: méltatlan (: illetlen :) Ruháját magáról leszaggatta: Fegyvert kért; és az ő elmúlt Vétkeinek ⟨megjobbi⟩ helyre hozására már g̃ [= meg] indúlt: de Deidamia oda szaladtt. Halványonn, félelevenen, kétségbe esve, lehegve, haszontalan erőködött sok Ízben szólani, 's nem tudott a' Zokogásában (: planctus :) ⟨Sz⟩ Szót formálni ⟨teremteni⟩ Ah, ha szólani tudott vñ [= volna] az ebben a' pertzbenn szerentsétlen, most győzött volna. Igazságtalanok oh, Fejedelemasszony, (: mondotta néki :) azok a' te Háborodásid (commozione d' animo) Ha Vilisnek akarsz még engemet, én a' Veszteséget könnyen helyrehozhatom: ha Hérosk [= Hérosnak] óhajtasz engemet, tűrd el, hogy én ⟨elmenjek⟩ a' légvek. Istenhozzád: te minden kor magad fogsz lenni — — — Ezt a resolutus Istenhozzádot a' Szép nem bírhatta el: érzette szorongattatni (elfojtódni) Szívét, öszve'agyott és elájult." (Műf. 90a—91a)

A prózai és a verses fordítást Szauder vetette egybe az eredetivel, a kezdősorokról ezt írván: „Még ott is, ahol a recitativo ariettának ad helyet, ez a nyers, a prózát követő, csak után rímelő, műgond nélküli verses fordítás megy tovább." (OlIr. 416. l.)

Majd az olasz eredeti 37—44. sorát hasonlítva egybe költőnk versfordításával, ezt állapította meg: „Az olasz eredetinek fordulatos könnyedségét Csokonai ezúttal még meg sem közelíti [. . .] Abból, hogy a versbe tördelt s egy-két suta fogással megrímelt *A dicsőség triumfusa* nyelvileg-stilisztikailag oly közel áll *A dicsőség triumfja* c. prózához, időbeli közelségük is nyilvánvaló — később, fejlettebb fokon Csokonai nem hagyta volna meg a próza nyers fordulatait, s nem érte volna be azzal, hogy egyszerűen verssorokba rendezze át a prózát." (I. m. 417. l.)

Verselése

Az olasz eredeti rímes, jambusi lejtésű sorait — a másik két Metastasio-cantata fordításától eltérően — Csokonai ez esetben rímek nélkül, jambikus lejtésű, változó hosszúságú sorokkal adta vissza.

171. [Camillo Molza grófnak]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 77b, a második versszakban sok, föltehetően egyidejű javítással.

Megjelenése

Mint befejezetlen fordítástöredék, nem került fel Csokonai címjegyzékeire. Először a HG. adta ki: II, 382. l. Utána a FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Az 1793 körül Esch.-ból kimásolt olasz versek közé tartozik: a Kolumbuszról szóló vers lefordításába talán Csokonai földrajzi érdeklődése mellett az a személyes mozzanat is belejátszott, hogy a nagy fölfedezőhöz hasonlóan ő is tudatában volt vállalkozása jelentőségének, s éppúgy méltatlan mellőzésben és anyagi gondok között élt.

Az 1793—94-i olasz fordítások között fordul elő ez a töredék. A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.—ÖV.² az 1795. év termésénél közölte.

Lélektanilag ugyan jobban illik ebbe az évbe, de a TF.-ban elfoglalt helye szerint valószínűbb korábbi eredete: 1793 vége vagy 1794 eleje.

Szövegkritika

A fordítástöredéknek nincs c í m e. A HG. a kezdőszavakból alkotott címmel vette föl: *Ti lésztek . . .* Hasonlóan közölték a későbbi kiadások is.

Mi az olasz eredeti alapján adunk címet neki: *[Camillo Molza grófnak].*

Szövegkritika

2., 5. K: Kp. n., em.
9. K: *késönnis, ⟨bu⟩ magába*
11. K: *versekben* Először a sor így indult: *E' vers titkos tzéljais meg mondhatná* Ezt alakította át — részben beszúrással, részben átírással, föléírással — így a költő: *E' versekben titkos tzélom takarom*
12. A K-ban a sor eredetileg így kezdődött: *Nem ok nélkül meg* Ezt a költő áthúzta, eléje szúrta a *'S* kötőszót, s a *meg* fölé ezt: *esett* Tehát az első változatban így szólt volna: *Nem ok nélkül esett meg* De az *esett*-et is áthúzta, s folytatólag írta a végső változatot: *Mert okom van az igaz,* A *van* után a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
14. K: *Leírhatnám* Jav. ebből: *Kiírhatnám* Kp. n., em.
15. K: *Könyvim* [Jav. ebből: *Könyvem] ellen ⟨hideg⟩ az* ÖV.—ÖV.², MM.: *könyveim*

16. K: A sor eredetileg ilyenformán indult: *Epéjét az irigység* [?] *melly fel gyujthatná* Utóbb a sor elejére szúrta: *Irigy* s az átalakításkor az *Epéjét*-ből *Epét* lett. A mondat további részét a költő áthúzta, s fölé írta: *felgyújtni nem akarom*

17. A K-ban a sor eredetileg így hangzott:

Te ki szívem fele vagy tudod azt

Ezt alakította át így a költő:

Te ⟨ki⟩ [Az áth. szó fölé írva: *esmered*] *szívem fele ⟨vagy tudod azt⟩* Az áth. rész fölé írva: *mind az én* Kp. n., em.

18. K: *⟨A' mi engem ki fakaszt⟩* Az áth. rész fölé írva: *Gondolatimat*

19. K: *Az Ég mindennek* [Beszúrva: *ki tészen*] *eggy véget ⟨kitészen⟩*

20. A K-ban a sor eredetileg így szólt:

'S nem soká[2] *az érzésem is ősz lészen*

Húzások, át- és föléírásokkal így alakította át Csokonai:

'S nem soká ⟨az⟩ érek ⟨sem⟩ már Én is ⟨ősz lészen⟩ vénséget

A *soká* fölött levő, szórendet jelölő 2-es számjegynek hiányzik a párja.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Esch.-ban a következőket olvashatta Fulvio Testiről s verséről Csokonai: „Graf *Fulvio Testi* wurde zu Ferrara 1593 von geringen Eltern geboren; seine Talente brachten ihn aber immer höher empor, und zuletzt in den Grafenstand. Er starb zu Modena, 1646. Die Italiäner schätzen in ihm einen der vorzüglichsten Odendichter, und *Crescembeni* erklärt, ihn für den glücklichsten Nachahmer des *Horaz;* nur vermisst er in seinen Oden die nöthige Korrektheit des Ausdrucks. Auch sein Geschmack unterscheidet sich sehr vortheilhaft von der damals herrschenden Liebe zum poetischen Schimmer und gesuchten Witz. Nur war er vielleicht in seiner Nachahmung der Alten zu sklavisch, und mit mythologischen und allegorischen Ideen allzu verschwenderisch. In seinen Wendungen und Bildern ist er oft sehr glücklich und neu. Folgende Ode hat, wie die meisten von ihm, zugleich eine philosophische Richtung, nähmlich auf die bekannte Wahrheit, dass Männer von grossen Verdiensten gewöhnlich in ihrem Vaterlande am wenigsten geschätzt werden.

Al conte Camillo Molza.

Vostre saran si preziose prede,
Voi primi il vanto avrete.
D' acquistar novi regni al mondo a Dio;
E forse anche avverrà che il nome mio,
Trionfando di Lete,
Sia di fama immortal non vile erede;
E Italia a i voti miei poco benigna,
Quasi invida matrigna,
Vedrò, benchè da sezzo; un dì pentita

D'aver negata al mio grand' uopo acta.
Qualche senso, Camillo, hanno i miei versi,
E non prendo senz' arte
Del gran Colombo a rammentar le glorie
Tesserei de i miei mal veraci istorie;
Ma contro alle mie carte
Non vo' che'l suo velen l'invidia versi.
A te, che del mio cor gran parte sei,
Son noti i pensier miei:
A ciascun il suo fin destina il cielo,
Ne lunga etate ancore m'imbianca il pelo."
(Esch. IV, 252—254. l.)

5. *Triumfálván* (gör.-lat.): diadalmaskodván. (Az olasz eredeti hatására, ahol *Trionfando di Lete* áll a megfelelő helyen.)

15—16. *De Könyvim ellen az | Irigy Epét felgyújtni nem akarom:* az olasz eredetiben: 'nem akarom, hogy az én versem irigység forrása legyen Columbus ellen'.

20. *'S nem soká érek már én is vénséget.* Az olasz eredetiben: 'a hosszú élet sem fehérítette meg a hajamat'.

Verselése

Az olasz eredeti változó szótagszámú, strófikus, rímes-ütemező: ezt szótagszámban s rímelhelyezésben igyekezett követni Csokonai.

172. Dafnis Hajnalkor

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn, noha a költő letisztázta az ED.-ba (ld. Cs/ÖM. I, 98. és 214. l.). Megmaradt viszont Nagy Gábornak az eredetiről 1796-ban készített másolata: NG. 2a. (K_1). Ez néhány szavában eltér az ÓD.-beli későbbi kidolgozástól.

Volt Csokonai birtokában egy idegen kéz által készített másolata is: a Kcsj. a „N° 6° Mások' írása" köteg 22. tételeként említi. Ezenkívül számos közel egykorú másolata maradt: mint dallamra készült, énekelhető verset szívesen másolták. A másolatokban található szövegeltérések szövegromlással magyarázhatók: gyakran ugyanis emlékezetből a szájhagyomány útján terjedt énekszöveget vetették papírra. Föltűnő, hogy a másolatok zöme — ide értve az 1805 utániakat is — nem az ÓD. szövegét, hanem a NG-féle ősszöveget rögzítette; s ez érthető is, hiszen mikor az ÓD. 1805-ben megjelent, már mintegy tíz éve énekelték a verset szerte az országban a diákok; az ÓD. kinyomtatott példányai pedig már többé-kevésbé fölöslegessé tették a nyomtatásban is elérhető szöveg másolását. A későbbi másolók sem mindig az ÓD.-hoz folyamodtak, hanem emlékezetből, vagy régebbi énekgyűjteményekből dolgoztak.

Biztosan 1805 előtti a sárospataki Szeőts István-féle másolat (SpK. 257/II, 126—127. l.); ez csupán az 1. vsz.-ot tartalmazza, természetesen

a Nagy Gábor-féle másolat szerint (K_2). (A Nagy Gábor-másolta összövegben a 3. sorban *innepli* van *idvezli* helyett, a 17. sorban pedig *rétnél* olvasható az ÓD.-beli *víznél* helyett.)

Lényegében a NG.-féle összöveget tartalmazzák a következő másolatok (a lelőhelyeken belül igyekszünk időrendet tartani):

MTAK.

RUI. 8-r. 142: 33—34. l. Ro/(K_3); RUI. 8-r. 127: 17ab (K_4); Népköltési 190: 21b—22a (K_5).

OSzK.

Oct. Hung. 926: 4b. Ro/Csak egy vsz. (K_6); Fol. Hung. 1390/I, 81b (K_7); Oct. Hung. 769: 18a—19a. (K_8)

SpK.

1666: 241. l. (K_9); 1668: 6. l. (K_{10}); 1707: 65—66. l. (K_{11}); 1710/II, 3—4. l. (K_{12}).

Egyéb helyen található másolatok a NG. szövegével:

DPD. 196. l. (Budapest, magántulajdonban.) (K_{13}); KP. 23. l. (Hódmezővásárhely, gimnázium MTAK. Mf. A 1988) (K_{14}); DebrK. R. 2757: 23. l. (K_{15}); DériM. 214: 19a—20a. (K_{16}); Prága, EKvt. XXII. C 59. č 35. 20. l. (MTAK. Mf. A 162/VI.) (K_{17}); Nyáry Bálint-ék. — Kiskunhalas. Thorma János Múzeum. 3667. sz. 44—45. l. (Csak az 1—2. vsz. (K_{18}).

Az ÓD. szövegét másolják:

MTAK. Ms. 923: 10b—11a (K_{19}); OSzK. Oct. Hung. 1137: 34ab (K_{20}); Oct. Hung. 756: 17b (K_{21}); DebrK. R. 2730: 186—187. l. (K_{22}); Prága, EKvt. XXII: č. 56: 243—244. l. (MTAK. Mf. A 161/VI. (K_{23}); XXII. C 10. č. 24. 226—227. l. MTAK. Mf. A 4667/I. (K_{24}); Sepsiszentgyörgyi Múzeum. D. I, 7. (MTAK. Mf. 197/XXIII) (K_{25}).

Erősen folklorizálódott változata az Erdélyben 1810 körül másolt Gaal Miklós-énekeskönyvben: MTAK. Ms. 16: 15. l. (K_{26}). Ugyancsak folklorizálódott változat található a MTAK. Ms. 206/6a oldalon is (K_{27}).

NG. és az ÓD. szövegét vegyíti a SpK. 1669: 43—33. oldalon olvasható viszonylag kései másolat (K_{28}).

Kottával kísért lejegyzései:

SpK. 601: 167. l. (K_{29}); 1316: 288. l. (K_{30}); 1761: 2. l. (K_{31}); MTAK. RUI. 8-r. 60: 7. l. (K_{32}); RUI. 8-r. 63: 5. l. (K_{33}); OSzK. MsMus. 2300: 47—48. l. (K_{34}).

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: az 1795-i EK.-on mindjárt a III. helyen (közvetlenül a *Chloé Dafnishoz* előtt) fordul elő: „III. Dafnis a' Hajnalhoz. Dal. 5." Mint volt róla szó, a ED.-ba is letisztázta, ugyancsak a 3. helyre, az 5—6. oldalra. (Ld. Cs/ÖM. I, 214. l.) Később is állandóan foglalkozott kiadásával; az 1802-i Műfajjegyzéken az „Ódák" között fordul elő (2: 2); s végül valóban az ÓD. Első könyvébe sorolta be, a XXI. helyre; ott is jelent meg, a 49—50. oldalon.

A későbbi kiadások ezt közölték újra. Toldy — valamilyen tévedés folytán — elveszettnek jelezte (ld. Toldy/j. 124.), noha ő is kiadta (391. h.; v. ö. Figy. 1887: 268. l.).

Már Toldy 1844—46-i kiadása előtt megjelent az 1826-i és 1834-i sárospataki dalgyűjteményben (ld. Cs/ÖM. I, 291—292. l.), s Kecskeméthy Csapó Dániel is közölte 1846-ban *Dalfüzérké*-jében (54—56. l.). Juhász

Géza is az ÓD. szövegét közölte EPM.-ban, noha 1795-ben ez a szövegváltozat még nem volt meg: időhíven a NG.-féle változatot kellett volna közreadnia.

Keletkezése

Csokonainak abban a korszakában keletkezett, mikor — többek között Kazinczy biztatására — tudatosan törekedett arra, hogy lírai tématárát szerelmes tárgyakkal gazdagítsa.

Így fordult figyelme a Gessner által hallatlan népszerűségre emelt antikizáló szerelmi idillek felé, amelyeknek egyik vonzó műve a Longosznak tulajdonított görög *Daphnis és Chloe* történet volt. A forrást közvetlenül mesterének, Kazinczynak 1788-ban megjelent Gessner-fordításában találta meg, aki itt a svájci német szerző *Morgenlied*-jét *Reggeli dal* címmel ültette át magyarra.

Csokonai ezúttal sem szó szerint fordított, hanem szabadon újraköltötte a német verset — illetve annak Kazinczy-féle fordítását —, amint a tárgyi magyarázatokban részletesen szólunk róla.

A fordítás időpontját illetően egyik támpontunk az, hogy a költő 1795-i címjegyzékén mindjárt a lista élén, a III. helyen fordul elő, az 1793-i kötetterv nyitóverse, *A' Vidám Természetű Poéta* s az 1792-i *A' Búkkal küszködő* után. Nagy Gábor 1796-i másolatában is a 3. (azzal a különbséggel, hogy ott *A' Búkkal küszködő* áll az 1. helyen s *A' Vidám Természetű Poéta* a 2.-on).

Az 1793-i (vagy ennél korábbi) keletkezésnek azonban ellene mond, hogy az 1793-i VT.-ból hiányzik ez a vers, éppúgy, mint párdarabja, a *Chloé Dafnishoz*. Az utóbbi azonban megvan már Győri Józsefnek 1793—94-ben lezárt címjegyzékén (ld. Cs/ÖM. I, 205. l.).

Toldy nem nyilatkozott a vers keletkezéséről, de párdarabját, a *Chloé Dafnishoz* című idillt a jegyzetekben „1794 előtti"-nek nevezte (939. h.) — bizonyára Győri József jegyzéke alapján.

Győri jegyzékén azonban ott található a *Gróf Károlyi József úrnak* írt köszöntő egy része is (JGy/j. 21.) — s ez 1794 júliusában íródott: a jegyzék tehát 1794 derekán készülhetett. Egyébként Fürst Aladár is „a 90-es évek elejé"-re tette a vers keletkezését, „belső érvek" alapján, arra hivatkozva, hogy ekkoriban „Csokonai Toldy állítása szerint, Bion, Moschos és a franczia Berquin idylleiből is fordított. Később, mikor Csokonai vándorlásai megkezdődtek és ő a politikai események szinterén mozgott, hangulata épenséggel nem lehetett alkalmas idyllek írására". (ItK. 1900: 325. l.) Bizonyára Fürst nyomán írta Császár is, hogy a vers „a 90-es évek elejéről" való (ld. NémK. 99. l.).

Kéziratos hagyatékában Juhász Géza — *A Tsókok* 1794-i idilljére is hivatkozva — ugyanebből az évből keltezte a tárgyalt versfordítást is, s a Juhász időrendjét követő Vargha Balázs-féle kiadások 1794 elejére tették keletkezését. A fentebb említettek alapján ezt az időrendi helyet találjuk legvalószínűbbnek mi is.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÓD. szövege, de főváltozatként a következőkben közöljük Nagy Gábornak az autográf összövegről készített másolatát is:

3. Dafnis a' Hajnalhoz

Szép Hajnal! emeld fel földünk felett
Az Egek alatt tündöklő szent fáklyádat,
Bársonyban⟨n⟩ [a törlés más színárnyalatú tintával történt]
i n n e p l i majd Napkelet
Az aranyozott felhők közt szűz Orcádat.
Sok Madarak Concertjei [más tintával átjav. Koncertjei]
tisztelnek már,
Sok fatetőnn éneklő fülemile rád vár.
Jer vedd-el fényeddel a' még iszonyú Egnek Gyászruháját,
Hogy messze szélessze a' mord Ejj fekete homályját! —

Felkél a' Ró'sákból 's [a 's más tintával beszúrva] *illatozva*
Emeli Zefir nektárral teltt szárnyait,
Harmatos csókokkal játszodozva
Csipegeti-fel még alvó kis társait,
Már susog a' fáknak tetejénn kerengvénn,
Már piperés rétűnknek kebelibe lengvénn;
Szárnyra kél a' r é t n é l a' [a névelő más tintával beszúrva]
több Zefirek' nyájjas kisded rajja,
A' nedves Völgy kedves ⟨Liliomit⟩ szaggal teltt Liliomit nyalja.

Rajta! kis szellőcskék! szedegessetek
Violaszagot szárnyatok' bársonyjára,
Mig Chloém fel nem kél, siessetek
Vele pihegő Mellyére [más titával átjav.: mellyére] *'s szácskájára!*
Mig aluszik játszodjatok Édesemmel,
Majd Ereit csiklándozzá á á á [a legato más tintával bejelölve]
tok fel!
Akkor sugjátok-meg hogy hajnal előtt Dafnis már pihegett,
Sóhajtvánn szép Nevét itt e' kis Patak' ere megett.

Mint látható, a c í m eredetileg ez volt: *Dafnis a' Hajnalhoz;* így fordul elő az EK.-on s az ED.-ban is, csak az ÓD. 1802—1803 körüli tervezetében bukkan föl az új címváltozat: *Daphnis Hajnalkor*. Végül is az ÓD.-ba magyaros helyesírással kerül a vers hősének neve.

26. Az ÓD. a legatót kipontozással közölte: *tsiklándozzá ... tok — fel* A K_1 szerint emendáltuk; a *fel* voltaképp kötőjellel kapcsolt igekötő, de az ÓD.-ban kötőjel helyett gondolatjel található, s ezt az ÖV.—ÖV.² is átvette, a MM. szintén, de ez a legatót már a K_1 szerint feltüntette. (Az „indokolatlan gondolatjel"-ről ld. Elek félreértésen alapuló megjegyzését, amelyet a verselésről szóló fejezetben idézünk.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a Csokonai által műfajilag „Dal"-nak nevezett költemény a Gessner Idilljeiben közölt vers szabad újraköltése, amint erre már Fürst Aladár rámutatott a század elején megjelent tanulmányában,

ezt írván: „Az egyedüli költemény, melyben nagy szóbeli megegyezés is kimutatható az Ódák I. könyvének 21. verse: »Daphnis hajnalkor«, mely a »Morgenlied« szabad átdolgozása." *(Gessner Salamon hazánkban.* ItK. 1900: 325. l.)

A következőkben párhuzamosan közli a német eredetit s Csokonai átdolgozását.

Arra Császár Elemér figyelmeztetett először — igaz, csak rövid lapalji jegyzetben —, hogy Csokonai közvetlen forrása nem is a német szöveg, hanem Kazinczy fordítása volt: „Igen jellemző Csokonai képzeletére, mi ragadta meg a figyelmét, s miként használta föl Gessnert. A német prózai idillekben s a közbeiktatott dalokban leginkább a leíró részletek kapták meg, a kis képek, melyeket Gessner fest. Vagy kiszínezi s a saját szemléletéből és képzeletéből merített vonásokkal kiegészíti Gessner rajzát, vagy költői eszmét kap belőle, dalra buzdul s beledolgozza az eredeti egy pár kifejezését. Az utóbbi eljárást a *Daphnis hajnalkor* mutatja, melynek alapja Gessner *Reggeli dala.*" (NémK. 57. l.). S ehhez ezt a lapalji jegyzetet fűzte: „Kazinczy *Gessner*éből idézem a címeket, mert Csokonai kétségkívül azt használta."

Így Harsányi István már jogosan állította párhuzamba a két fordítást, hangsúlyozva — sőt túlhangsúlyozva — Csokonai „pazarul díszítő rokokó stílus"-át: „Kazinczy a szó szoros értelmében fordít. Tartalmat és formát híven követ. Csokonai szertelenül csapong. Ahova csak lehet, beszúr egy-egy jelzőt, vagy raffinált képecskét. Megduzzasztja fordítását az eredeti vershez képest. Szinte nem fér a bőrébe, annyira csiklandozza, ingerli az a hangulat, amit a Gessner verséből merített. Az egész vers egy nyugtalan, sziporkázó, nyüzsgő szín-, mozgás- és hangulatrajjá válik, amiből csak úgy árad az elevenség, a jókedv — olykor a szertelenség. Ez a vers a legtipikusabb magyar rokokó versek közé tartozik." (Rok. 20—21. l.) (A hiba az, hogy Harsányi nem a Kazinczy 1788-i kiadásában megjelent fordítást idézi, amelyet Csokonai ismert és használt, hanem Kazinczynak egy későbbi átdolgozását.)

A szabad átköltésnek a német eredetihez való viszonyáról írja V. Szendrei, hogy „Mint annak idején Balassi, föl-fölcsapó ihlettel »hertelen jobbítja« az átvettet, s a maga képére formálja. A *Dafnis hajnalkor*, egy közepes német »érzékeny vers« átplántálása" (60—61. l.).

A következőkben — az egybevetés megkönnyítésére — idézni fogjuk a német eredetit s Kazinczy fordítását.

A többi tanulmány általában a stílus kérdéskörében mozog: Imre Sándor már 1878-ban olasz stílushatást keresett a versben (OlKölt. 80. l.), s Szőcs Géza is olaszos hatást — Metastasio hátrányos hatását — kereste a stílusban: „czifrák, sallangosak, édeskések a »Daphnis hajnalkor«, »Vig élet a Parnassuson« »A tavaszhoz« stb. című ódák" (CsOl. 25—26. l.). (Kastner Jenő már személy szerint Metastasio filológiai hatását vélte felismerni a versben, amint erről az alábbiakban lesz szó.)

Horváth János a német eredetit túlszárnyaló stílus „szép eredetiségé"-ről írt: „Virág-szerelme már a Diétai Magyar Múzsa verseiben feltűnik [. . .] szeret az a tavasz, a hajnal friss képeivel társulni. Idevág Kleist Tavaszának a fordítása is; meg a *Daphnis hajnalkor*, melyet ugyan Gessner nyomán írt, de a költői nyelv szép eredetiségével: »Rajta, kis szellőcskék ! szedegessetek Violaszagot szárnyatok bársonyára.«" (Csok. 40. l.)

Baróti Dezső figyelmeztetett arra, hogy „a gessneri inspirációjú *Dafnis hajnalkor*-t sem azzal jellemezzük a legtalálóbban, ha pazarul díszítő

rokokó stílus megnyilatkozását látjuk benne" (CsSzer. 345. l.), hanem a debreceni táj és természet közvetlen, ihlető motívumaira figyelünk: „Máskor a Gessner-féle erotikusan átérzelmesített, de talán debreceni környezetének egy-egy vonását is hordozó táj öleli körül szerelmét, mint például *Dafnis hajnalkor, Chloé Dafnishoz* vagy *A feléledt pásztor* soraiban. Valóságértékük elsősorban pszichológiai természetű, a táj-lelkiállapot sajátos eszközeivel beszélnek, ez alkalommal boldog szerelemről." (Uo. 167. l.)

A következőkben közöljük a német eredetit s Kazinczy fordítását, amelyet Csokonai közvetlenül használt munkájához:

Morgenlied

Willkommen, fryhe Morgen-Sonn,
Willkommen, junger Tag!
Dort aus des Berges dunkelm Wald
Blizt schon dein Stral hervor.

Schon blinket er im Wasser-Fall,
Im Thauf auf jedem Laub;
Und Munterkeit und Wonne koemmt
Mit deinem Glanz daher.

Der Zephir, der in Blumen schlief,
Verlaesst sein Beth, und schwermt
Von Blum zu Blum, und schyttelt die,
Die izt noch schlafen, wach.

Der bunt-gemengten Traeume Schaar
Entflieht izt jeder Stirn;
Wie Liebes-Goetter schwermten sie
Um Chloens wangen her.

Eilt, Zephir! raubet jeder Blum
Den lieblichsten Geruch;
Und eilt, eilt zu Chloen hin,
Izt da sie bald erwacht.

Da flatert um ihr weiches Beth,
Und wekt das schoenste Kind,
Mit sausten Spiel auf ihrer Brust,
Und ihrem syssen Mund.

Wann sie erwacht, dann flystert ihr,
Schon vor der Morgen-Sonn,
Hab' ich Einsamer ihren Nam
Am Wasser-Fall geseufzt.

(Salomon Gessner: Idyllen. S. Gessners Schriften. Dritter Teil. Zürich, 1762. 125—126. l.)

Reggeli dal

Idvezz légy, jókori Reggel!
Idvezz légy ifjú Nap!
Már villámlik a' hegy mellöl
Aranyos súgárod;

'S a' patakokbann tsillámlik,
'S a' harmat' gyöngyeinn. — —
Vídámság és nyájas öröm
Tér-vissza fényeddel.

A' rósákbann hált Zephyrus
Fel-kél kis ágyából,
'S tsókolgatva költögeti
Még alvó társait. — —

Az álmok' tarkás serege
Távoz homlokinkról.
Szerelmek gyanánt repdestek
Ök a' Chloe nyakánn.

Rajta Szellötskék! szedjetek
Édes illatokat;
'S siessetek hozzá velek,
Míg még fel nem serken.

Repdessetek ágya körül;
'S piros szátskájával
'S fejér meljével játszodván,
Tsiklándozzátok-fel.

'S ha fel-ébred, sugjátok-meg,
Hogy még Hajnal elött
Sohajtottam kedves Nevét
Itt, a' patak megett.

(Geszner' Idylliumi. Forditotta Kazinczy Ferentz. Kassán, 1788. 231—232. l.)

3 *Bársonyban:* a *bársony* jelentése itt a szó régebbi, eredetibb jelentése szerint 'bíborszínű, piros'. Ezért téved Harsányi, mikor azt írja, hogy „A hajnal szárnyai bársonyból vannak", s ezt a rokokó „szekundér természetrajongás"-ának tekinti, amely „hazug élettel eleveníti meg a természetet" (i. m. 40. l.).

9. *piperés* (rég.): tarka, kipiperézett.

16. *Zefir* hírvivő szerepében Kastner olasz hatást keresett: „Ha Csokonai szerelmesei a szellőcskével küldenek egymásnak üzenetet *(A feléledt pásztor; Daphnis hajnalkor; Chloe Daphnishoz)*, emlékezzünk, hogy már Metastasio fölhasználta a: szellőcskét ily hírvivő szolgálatra az *Angelica*ban — Zeffiretto lusinghiero a lui vola messaggiero — vagy az *Amor timido*ban:

Vorrei dirle ch'io l'amo e non vorrei,
Placido zeffiretto,
Se trovi il caro oggetto,
Digli che sei sospiro,
Ma non gli dir di chi . . ." (ItK. 1922. 52. l.),

de már Gálos figyelmeztetett rá, hogy Gessnernél is megvan ez a motívum (ld. ItK. 1940: 32, 36—37. l.).

19—20. E költői szépségű sorokban, amelyeket Ady Endre is beleépített *Vitéz Mihály ébresztése* című versébe, Képes Géza keleti hatásokat vélt felismerni, szemben az európai rokokó stílushatásaival: „Jones könyvének 67. lapján ezeket a sorokat olvashatjuk:

Amikor a két lány felkél, illat leng körülöttük,
mint a tavaszi szellő, a sárga viola szagával terhes.

Bennem ezek a sorok óhatatlanul felidézik ezt az egyébként felülmúlhatatlanul gyöngéd és gyönyörű Csokonai képet:

Rajta, kis szellőcskék! szedegessetek
Violaszagot szárnyatok bársonyára . . .

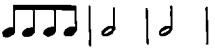
Ennek a virág- és szellőjátéknak illata s ve leösszefonódva a vers-zene ellenállhatatlan bája, amint ezekből a keleti, elsősorban perzsa versekből frissen és szabadon kicsapott — ez igézte meg Csokonait, nem pedig az egykorú és huszadrangú európai költők mesterkélt rokokoművészete." (FilK. 1964: 403. l.) (1794 körül azonban Csokonai még nem foglalkozott behatóbban a keleti költészettel.)
Szauder e sorok párhuzamát a költőnek *A reggelről* című korábbi verséből idézte: „»Amelyek kitárván szagos kebeleket, Béfűszerszámozzák az egész vidéket, Melyet hűs szárnyokra szedvén föl a szelek . . .«: íme *A tél* s a *Daphnis hajnalkor* egy pompás kifejezésének (Rajta kis szellőcskék! szedegessetek Violaszagot szárnyatok bársonyára) kezdete." (ItK. 1967: 531. l.) V. Szendrei szintén elismeréssel szólt e sorokról, azokhoz a „merész kezdeményezések"-hez sorolva, amelyek megtoldják egy-egy eredeti képpel az átdolgozást, „s ez a sajátságos Csokonai-kép fényt áraszt a kölcsönzött versekre" (i. m. 60—61. l.).

Verselése
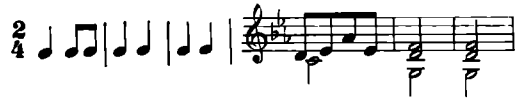
A költemény verselését csak úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy dallamra íródott: Nagy Gábor másolata is „Nóta" utalással jelzi, hogy dallamra készült (ld. Cs/ÖM. I, 248. l.).
Már Elek rámutatott, hogy a költő zenei metrikával kapcsolta össze verse ütemezését: „Már tárgyalt ütemképletein kívül találunk még igen elvétve 13- és 14-szótagos sorokat. Előbbinek képlete: 4 + 3 + 4 + 2 (ez a középkori »vágáns« sorfaj), melyet a »Daphnis hajnalkor« című versében klasszikus és zenei metrikával kapcsol össze: »Sok fatetőn | éneklő

| fülemile | rád vár«.E sor ütemképlete: 4 + 3 + 4 + 2; de a sor első fele (eltekintve a caesura-hiánytól), mintha hexameternek indulna: — ∪ ∪ | — — | — — («Sok fatetőn éneklő«) s innentől zenei jellegű a sor:

2/4

Sőt az idézet második fele («fülemile rád vár«) annyira muzikális karakterű, hogy a felmondásban önkéntelenül is kész dallamot ad, melyhez zenei fantáziájú olvasó még a jóleső harmóniát is hozzá hallja: (az egész sort kótametrikával jelölve):

Hogy ismételten nem véletlen ritmus- és dallam-sajátságról van szó, bizonyítja a második versszak megfelelő sora, mely mindenben egyezik az előbbivel: »Majd piperés | rétünknek | kebelibe | lengvén«. Épp úgy fogható fel magyaros ütemes 13-asnak (4 + 3 + 4 + 2), mint egy zenei frázis teljes ritmus-, sőt félig dallam-képének is («Kebelibe lengvén« harmonizált dallamfonala egyezik a fenti félsoréval.)

A harmadik s utolsó versszak — bár mindenben megfelelője az előbbi kettőnek — váratlanul és érthetetlenül lerövidíti a kérdéses sort tíz szótagúra, s bár a ritmus hasonló, hexameteres jelleggel indul, a dallamos vég hiányzik, s így a zeneiség elvész. («Majd erejít csiklándozzátok — fel«). Mindenesetre feltűnő, hogy a hiányzó három szótag helyén a szövegben egy teljesen indokolatlan gondolatjel van, ami arra enged következtetni, hogy a költő érezte a hiányt, sőt tudott is róla. Ez viszont a művészi szándékosság újabb bizonyítéka csak, amely már kétségtelenné teszi e valóban páratlan technikai remeklés tudatos voltát." (44—45. l.)

Horváth János is utalt rá, hogy a Faludi-féle tízest dallamra készült versekben használta a költő: „Előfordul ez a tízes [ti. Faludi tízese: 3 : 3 | 3 : 1] komplikáltabb versszakokba beszőve is. Így Csokonainak több darabjában [. . .] [*Egy kétségbeesett magagyilkosa; Egy bécsi magyar gavallér*] a Geszner után írt, Daphnis hajnalkor címűben («Szép hajnal! emeld fel földünk felett«), melynek dallama Bartha Dénes kiadványában látható." (MVers 123. l.) (A Horváth által említett másik két Csokonai-vers szintén dallamra készült.)

Vargyas megállapította, hogy ez az első magyar dallamkövető — azaz: „sperontista" — vers irodalmunkban (ld. Vargyas Lajos: *A magyar vers ritmusa*. Budapest 1952. 43. l.). Az ő megállapítása nyomán írta Julow: „A rokokó vers: énekvers, mely bonyolult ritmusokkal, kacskaringós dallamokkal játszadozik; az olasz canzonetták és kántáták fordítása közben zenei ritmus és szöveg, metrum és prozódia összefüggésének igen bonyolult problémáival kellett a költőnek megbirkóznia.

Ez munkálta ki páratlan, ösztönös formaérzékét, s így jutott el oda, hogy 1794-ben megírhatta az első tökéletes magyar dallamkövető verset, melyben hibátlanul érvényesül az az elv, hogy hosszabb időtartamú han-

gokra hosszú, rövidebbekre rövid szótag kerüljön *(Daphnis hajnalkor)*." (MIrT. III, 222. l.)

Elek kiemelte a vers játékos betűrímeit is: „Felmondásban is belső rím, tehát váratlanul ható versszépítő elem marad a »Daphnis hajnalkor« című rokokó festő költemény [. . .] négy sorközti ríme (bár némi tervszerűség ezekben is van):

. . . Jer *vedd el* fényeddel . . .
. . . Hogy *messze* szélessze . . .
. . . Szárnyra *kél* a víznél . . .
. . . A *nedves* völgy *kedves* . . ."

(88. l.)

Dallama

Dallamát Csokonai nem tűntette föl, ahogy az egykorú másolók sem adtak „ad Notam" jelzést.

Harsányi István 1922-ben azt írta, hogy „Dallamát Sárospatakon szerezték", s hivatkozott Orbán Józsefnek *A sárospataki énekkar története* című munkájára (ld. Harsányi István: *Csokonai Sárospatakon*. Sárospatak, 1922. 23. l.).
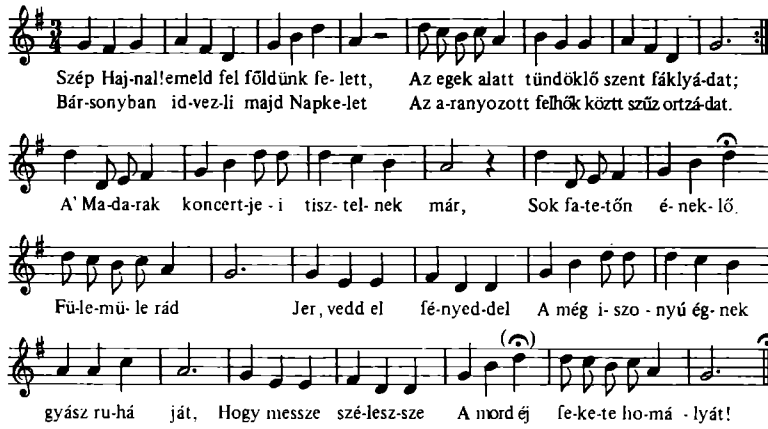
Néhány évvel később Molnár Antal részletesebben foglalkozott a vers kottáival, két pataki dallamát is említve: „Vannak végül nyugati stílű, gyakran többszólamúan lejegyzett, többnyire németes dallamok, ezek közt nem egy gyönge klasszikus-utánzat, sőt gáláns muzsikájú darab, amelyeket a főúri köreinkben elterjedt idegen ízlés iránti hódolatból használt föl kedveltető célzattal a költő, vagy amelyekre más alkalmazta hasonló céllal a már kész verset; ezeknek van persze a leghibásabb, legmagyartalanabb deklamációjuk. Ilyen pl. »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor)". (CsMűdal. 6—7. l.). Majd említi a versnek egy jó deklamációjú dallamát is, amely két pataki énekeskönyvben is fennmaradt: „Csokonainak jónéhány műve készült ismert és kedvelt dallamra egyenesen [= közvetlenül], így pl. [. . .] az ugyanott [= Sárospatakon] két helyen előforduló »Szép hajnal! emeld fel« (Daphnis hajnalkor) a már említettől eltérő, jó deklamációjú zenés alakja." (Uo. 10. l.) Erre későbbi tanulmányában is kitért, Tóth István melodiáriumának dallamáról (K_{33}) ezt írva: „Csokonai »Óda Hajnalkor« (Daphnis hajnalkor), a vers ismert osztrák táncdallamra készülhetett. Sárospataki melodiáriumokban is előfordul. Közli 24. sz. kottapéldánk. A feltűnően jó deklamáció valószínűvé teszi, hogy eleve vagy utólag átsimításon esett át a melódia. Vagy talán maga a költő készítette, éppen verse céljára, a népszerű németes modorban." (NyDall. 117. l.)

Bartha Dénes ugyancsak Tóth István gyűjteményének kottáját közölte *(A XVIII. század magyar dallamai.* 1770—1800. Budapest 1935. 181. l.)

Sonkoly a SpK. 1761. (K_{31}) kéziratra hivatkozva írta, hogy „Dallama [ti. *A méhekhez* című versnek] egyedül a sárospataki melódiáriumban található a közismert, *Szép hajnal*, verscímén *Daphnis hajnalkor* melódiájával egy lapon, az 1761 sz. gyűjteményben". (Tíz CsVers. 222. l.) (Kottáját is közli.)

Mint emlékezhetünk, összesen hat, dallammal készült kéziratos lejegyzését regisztráltuk (K_{29}—K_{34}).

Kottáját Bartha Dénes idézett kiadványa nyomán közöljük:

Idegen nyelvű fordítása

Idegen nyelvű fordítása nyomtatásban nem jelent meg, de Domby említ egy érdekes epizódot, amely szerint a göttingeni magyar diákok Schlözer professzor meggyőzésére elkészítették rögtönzött német fordítását: „Egyszer lefordíttatják Csokonayból azt a' Piros Hajnal sugallotta darabot:

Szép Hajnal emeld fel földünk felett
Az Egek alatt tündöklő szent fáklyádat etc

mellyet szerentsére könyv nélkűl tudtak, és a' Stoicusi makatság [ti. a Schlözeré] habozott; utóljára pedig meg is adta egésszen magát, és meg ismérte hogy az valami." (60. l.)

173. Chloé Dafnishoz

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn, bár megvolt saját kezű tisztázata az 1795-i ED.-ban (ld. Cs/ÖM. I, 214. l.); volt egy másolata is a „Dobrai"-nál levő (vagy általa másolt) kötegben (ld. i. m. 99. l.).

Többé-kevésbé hiteles kézirata Nagy Gábor másolatában maradt ránk, aki másolatfüzete címlapjára ezt jegyezte: „Leírtam az ő maga saját kézírásából. 1796." Itt a 2b oldalon 4. sorszám alatt *Chloe Dafnishoz* címmel fordul elő: OSzK. Fol. Hung. 893. (K_1)

Megvolt egy másolata Győri Józsefnél is (ld. Cs/ÖM. I, 205. l.).

Ezen kívül még két közel egykorú másolatát ismerjük: OSzK. Oct. Hung. 1137: 33b (K_2) és DebrK. R. 788. 15: 3b. (K_3) Mindkettő lényegében megegyezik az ÓD. szövegével.

Megjelenése

A költő 1795-i Első katalógusán már előfordul, mindjárt a jegyzék elején: „IV. Chloe Dafnishoz. Dal. 7." (A 7. szám azt jelenti, hogy az ED.-ban a 7. oldalon fordult elő a vers tisztázata.) Az ED. kiadására nem kerülhetett sor, de később is foglalkozott a költemény közreadásával Csokonai. Az 1802-i Új katalógusra a 126. helyen kezdősorával került föl: „Menjetek Kis Szellők!". Rákerült az ugyanezen évben összeállított Műfajjegyzékre is, az *Ódák* közé, a 6: *28.* tételként. Így természetesen az *Ódák* kötettervébe is belekerült, az Első Könyv 22. darabjaként: *Kloe Daphnishoz.* Itt is jelent meg: (ÓD. 51—52. l.)

Keletkezése

A XVIII. században divatos antikizáló pásztoridillek hajtása, akárcsak párdarabja, a *Dafnis hajnalkor.*

Az EK.-on elfoglalt helye is mutatja, hogy mikor keletkezhetett: mivel JGy. jegyzéke már tartalmazza, viszont az 1793-i VT. nem, 1794 elejére tehetjük keletkezését, valamivel későbbre mint Toldy, aki „1794 előtti"-nek mondotta (939. h.).

Szövegkritika

Nagy Gábornak az eredetiről készített másolata lényegében csak helyesírásában tér el az ÓD. szövegétől, csupán a 4. sorban található egy — bizonyára önkényesen betoldott — fölösleges *'s* kötőszó: a *merevül* ('merően') határozószót Nagy ugyanis igének vélte s így módosított a szövegen. (E sort a K_2 másolója sem értette meg: ő pedig így módosított a szövegen: „tüzétől *meg* merevül".)

Mivel Nagy másolata az eredeti kéziraton alapult, a sortördelést és versszakbeosztást is hívebben megőrizte, mint a Csokonai halála után megjelent *Ódák;* ezért főváltozatként közöljük a NG. szövegét:

4. Chloe Dafnishoz.

Menjetek, kis szellők! menjetek,
Lelkem is Dafnishoz megy veletek,
Mondjátok, hogy Chloe már hevül,
A' Dafnis tüzétől ég 's merevül.
A' Szerelem szívem' rejtekibe dong,
A' keserű-édes Mézbe zsibong,
Mellyet szád' ró'sairól szedett,
Ah! kár, hogy fúlánkal mérgesedett!

Tele már Szerelemrajjal Mellyem,
Sok ezer fiait hogy neveljem? — —
De, hogy elaltassam sok fiát,
Jer, Dafnis, hints rájok ambroziát [más tintával átjav.: *ámbróziát*].

Csókjaid' harmatján⟨n⟩ [←más tintával jav.] *mind elűl,*
Lassan⟨n⟩ [←más tintával jav.] *'sibongó Alomba*
[más tintával jav.: *álomba*] *merűl.*

Igy emelem vígann fel Karomat,
Igy ölelem kedves Dafnisomat,
Igy Lelkedbe ó l t o m Lelkemet,
Életedbe öntöm Életemet.
Hadd nyíljon Ága [más tintával átjav.: *ága*]
száz újj bimbókkal,
⟨Bor⟩ Pirúljon muskotály ízű csókkal:
Majd közte az öszvenőtt Ágaknak [más tintával átjav.: *ágaknak*]
Fészket a' Szerelmek' Madarai [más tintával átjav.: *madarai*] *raknak.*

Megjegyzendő, hogy a cenzor belekötött a csókokat említő sorokba, s fönnmaradt Csokonainak egy listája, amelyen az ÓD. kifogásolt sorain igyekezett változtatni (K 679/II, 9a). Ezen a 13. sort így alakította át: *„A j a k i d harmatján 's a' t"*. A 20. soron is igyekezett módosítani, de — úgy látszik — nem talált más megoldást: *„— — — muskatály* [olvashatatlan szóból javítva] *ízű Cs— — — — —"*.

Végül is mindkét sor az eredeti megfogalmazásban került az *Ódák*-ba.

Mivel az ÓD. — helykímélésből — nemcsak a sortördelést egyszerűsítette le, hanem még a vers strófákra tagolását is elhagyta, a főszöveget Nagy Gábornak az eredetiről készített másolata szerint tagoltuk.

Az ÓD. néhány központozási hibáját a K_1 szerint javítottuk:

5. ÓD. A sor végén nincs írásjel; em.
6. ÓD. A sor végén pont; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint Csokonai korai versei általában, ez is irodalmi élményekből táplálkozik, tévedés volna valós szerelmi élményt keresni mögötte.

A cím eléggé világosan utal a vers közvetlen ihlető forrására, Gessner idilljeire, amelyeket Csokonai írói mesterének, Kazinczynak fordításából ismert és szeretett meg. Kétségtelen, hogy ekkor már az olasz árkádisták, főként Metastasio pásztorköltészetét is ismerte a költő; ezért nem egészen alaptalanul tájékozódtak az olasz irodalom felé a vers első méltatói.

Szőcs Géza, idézvén az egész verset, ezt írta 1893-ban: „Mennyire igyekszik például az alább idézett költemény az euphoniára! Majdnem meglep, hogy milyen nagy hatást gyakoroltak a D o r o t t y a költőjére a cinque és seicento olasz költői [Idézi a *Chloé Daphnishoz* c. verset.]"
(Szőcs: CsokOl. 25. l.)

Kastner Jenő szintén az olasz költészetben kereste a vers ösztönző forrásait: „Ha most már a formát nézzük: az olasz pásztordrámából valók az olyan féle pásztorfelelgetések, milyenek Daphnis és Chloe vagy Melites Rozáliához és Rozália Meliteshez." (ItK. 1922: 53. l.)

Gálos Rezső néhány motívum alapján ezt a verset is Gessner idilljeihez kapcsolta, akárcsak a *Dafnis hajnalkor* címűt már korábban Fürst Aladár (v. ö. ItK. 1940: 36—37. l.).

De Daphnis és Chloe neve nemcsak az Európa-szerte hallatlanul népszerű, s szinte minden európai nyelvre lefordított gessneri idillekben élt, hanem más idillköltőknél is, pl. a francia Berquinnél, akinek *Le naufrage* című darabját Csokonai is elkezdte fordítani (ld. HG. II, 493—494. l.; v. ö. Pelle 47—48. l.); ennek az idillnek egyik hőse szintén Daphnis.

Baróti Dezső szintén Gessner ihletésére vezette vissza a verset: „Máskor a Gessner-féle erotikusan átérzelmesített, de talán debreceni környezetének egy-egy vonását is hordozó táj öleli körül szerelmét, mint például *Dafnis hajnalkor*, *Chloé Dafnishoz* vagy *A feléledt pásztor* soraiban. Valóságértékük első sorban pszichológiai természetű, a táj-lelkiállapot sajátos eszközeivel beszélnek, ez alkalommal boldog szerelemről." (CsSzer. 167. l.)

Kétségtelen, hogy a Gessner ihlette idillköltészetbe tartozik, amelybe Szentjóbi Szabó Chloé- és Dafnis-dalai, Nagy János Nyájas Múzsájának *Fillis és Kloé*-ja, hogy csak a közvetlen hazai szerzőket említsük (v. ö.: Gálos: ItK. 1943: 12. kk.).

1. *Menjetek, kis Szellők!* A hírvivő szellőcske mozzanatában Kastner olasz forrásokat vélt felismerni (ld. ItK. 1922: 52. l.), míg Gálos Gessnernél kereste forrását (ld. ItK. 1940: 36. l.).

4. *merevül* (táj., rég.): merően, egészen, nagyon.

5—6. *A' Szerelem szívem' rejtekibe' dong*
A' keserű-édes Mézbe' zsibong.
E kép végső forrása Anakreón (v. ö. Anakr. 114. l.). Kastner ezenfölül Metastasio esetleges közvetítésére is rámutatott: „A kedves szívét szerelemraj kaptárának mondja nemcsak Anakreon, hanem Metastasio is (XVII. cant. — *Chloe Daphnishoz*)." (ItK. 1922: 52. l.)

9—10. *Tele már Szerelemrajjal mellyem,*
Sok ezer fiait hogy' neveljem? —
Harsányi István e képpel kapcsolatban a „szerelemérzés és szerelemvágy bizarr leírásá"-ról szólt (Rok. 34. l.), pedig voltaképpen nem is egészen Csokonai egyéni leleménye: az antikvitásban gyökerezik.
Amor (Érosz) attributumai közé tartozott az íjon kívül a rózsa is. Így könnyű volt a szárnyas kis istent a nyilazó-fullánkos-méhekhez társítani. Már Ponori Thewrewk rámutatott, hogy a „szerelemrajjal" telt szív képe Anakreón *Eros fészke* című versével mutat rokonságot, ahol Eros madárfészket rak a költő szívébe (v. ö. Anakr. 114., 219. l.). Szauder Metastasiónak *A szerelmek fészke* című canzonettájával hozta összefüggésbe: „. . . a canzonetta [ti. a metastasiói canzonetta] a kicsinyítő, hízelgően díszítgető, cirádás stílus felé fejleszti Csokonai kifejezésmódját.
Számos tárgyi motívumot is lehetne idézni még, mely eo ipso ennek a kicsinyített méretben nyájas, díszes vagy zsibongó hangulatnak a stílusát fejleszti (pl. *A szerelmek fészke* c. XVII. cantata összefüggése a *Csókok*-on keresztül a *Chloé Daphnishoz* c. verssel, l. az *Ódák* közt)." (OlIr. 430. l.)

12. *Ambrózia* (gör.): az istenek étele és itala a görög regevilágban.

20. *muskatály* (táj.): muskotály; sajátos, kellemes zamatú szőlő-, illetve borfajta.

22. *a' Szerelmek' Madarai:* ez a kép is mutatja az összefüggést Anakreónnak már idézett *Eros fészke* című versével.

Verselése

Nagy Gábor másolata szerint három versszakból állt a vers; ezen belül a strófaképletek így alakultak: 9a | 10a | 9b | 10b | 11c | 10c | 9d | 10 d. A sorokon belül azonban határozott ütemezés nem ismerhető fel, bizonyára azért, mivel már eredetileg dallamra készült.

Dallama

Az EK. — a *Dafnis a' Hajnalhoz* c. verssel együtt — „Dal"-nak jelzi műfajilag. Ennek ellenére Nagy Gábor másolatában csak a *Dafnis a' Hajnalhoz* előtt áll ott a „Nóta"-jelzés, de ennek oka lehet a másoló figyelmetlensége is. Egykorú dallama nem maradt ránk; Farkas Ferenc megzenésítését ismerjük: *Válogatott dalok.* Budapest, 1961.

174. A' feléledt Pásztor [I.]

Kézirata

Eredeti kézirata nem ismeretes, noha a költő 1795-ben az ED.-ba letisztázta, a 7. darabként (ld. Cs/ÖM. I, 214. l.). Hagyatékában két másolatát is lajstromozta: a Kcsj.-on a „N° 6° Mások írása" kötegben a 23. helyen kezdőszavaival szerepel. „Ott hol a' Patakotska &."; ugyanitt a N° 7. jelzetű „Csurgói Purizáltatás"-ban a 28. helyen található: „A' feléledt Pásztor". (Ezek egyikére utalhat a Kcsl. N° 5-ön található kezdőszava).

Az Uránia 1795-i évfolyamában ugyan — Csokonai másik öt versével együtt — megjelent ez is, de az ott közölt szöveg magán viseli a szerkesztők kezenyomát, amint lesz még róla szó a következőkben.

Viszont már 1796-ban lemásolta Csokonai „saját kézírásából" Nagy Gábor; másolatában azonban — figyelemre méltó módon — a vers egy szakkal terjedelmesebb az Urániabeli szövegnél. A két kezdő versszakot nem is másolta le Nagy, hanem a következő mondattal utalt rá: „a' két első Verset lásd Uránia 3^{k} kötb [= kötetében]" (NG. 3^{k}). Ez után közli a harmadik versszakot ezzel a megjegyzéssel: „a' 3^{k} Vers pg [= pedig] így van" ... (K_1)

A másolatok többségében a Nagy Gábor-féle három versszakos változat fordul elő; az egyes lelőhelyeken belül lehetőleg a másolás időrendjében soroljuk fel a kéziratokat:

OSzK.

Oct. Hung. 395: 12ab *(A' feléledtt Pásztor* címmel) (K_2); Oct. Hung. 1631: 97b—98a. Cím nélkül, 13^{dik} Nota"-ként, „Kloe" nevével. (K_3). Oct. Hung. 769: 20ab. Cím nélkül, „19. Ének" megjelöléssel, Csokonai V. Mihály" nevével. (K_4)

MTAK.

Irod. 8-r. 206/180: 42b (Régi jelzete: Népk. 180.). Cím nélkül, „Aria XI."-ként, „Cloe" nevével. (K_5)

DebrK.

R. 2757: 10—11. l. Cím nélkül „15^{dik} Nota"-kent; a 3. vsz. címe: „Th[irsis] La[ura] duett" (K_6). R. 2730: 21—22. l. Cím nélkül, „17ik Nóta"-ként, „Lilla" nevével (K_7).

SpK.

1890: 169b—170a. (MTAK. Mf. A 3298/VII). „Szép Dall" címmel, „Kloe" nevével (K_8). 1666: 311. l. Cím nélkül, „Más XCIVdik" megjelöléssel, „Kloe" nevével (K_9). 1707: 37—38. l. Cím nélkül, „XLIII. Dall"-ként. Egyezik a SpK. 1666. szövegével (K_{10}).

DériM.

Adattár V. 604: 82. l. (Régi jelzet: 308). Cím nélkül, „Más 75" megjelöléssel (K_{11}).

Egyéb helyen található másolatok:

Hódmezővásárhely, Gimnázium:

KP. 38. l. „A' Pásztor az ő Laurájához" címmel (K_{12}). Kiskunhalas. Thorma János Múzeum. Adattár. 3667: 4—5. l. „Lilla" nevével (K_{13}).

Az Uránia szövegét tartalmazzák a következő másolatgyűjtemények:

MTAK. K 604: 193a (K_{14}).

SpK. 1668. „46^{dik} Nóta" (MTAK. Mf. A 3268/V) (K_{15})

SpK. 1717: 76. l. „XXII. Nota". Erősen romlott szöveggel tartalmazza az 1—2. vsz.-ot (K_{16}).

Csupán az első versszakot tartalmazzák a következő másolatgyűjtemények:

OSzK. Oct. Hung. 926: 7b „45dik Nota"-ként, „Cloë" nevével (K_{17}).

MTAK. Irod. 8-r. 160/I, 38. l. „Más" címjelzéssel, „Cloë" nevével (K_{18}).

SpK. 130: 9—10. l. „6^{dik} Nota"-ként „Lilla" nevével (K_{19}).

Megjelenése

Csokonai kezdettől foglalkozott kiadásával: az 1795-i EK.-on a VII. helyen így fordul elő: „A feléledt Pásztor. 10. ⟨Dal.⟩ Kettős Dal *Notájánn igazítani.*" (A *10.* szám azt jelenti, hogy az ED.-ban, ahova letisztázta, a 10. oldalra került.)

1797 körül eltervezett szerelmes versciklusába, az ún. Rózsi-versek közé is fölvette, 22. darabként (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.). Az 1802-i Mfj.-re már az átdolgozott szöveg került az „Ódák" közé (2: 6). (Az első és a második kidolgozást illetően ld. Tolnai Vilmos jegyzetét: It. 1915: 317. l.)

Mint volt róla szó, az első kidolgozás kétversszakos változata megjelent 1795-ben az Urániában (III, 207—208. l.). Föltehető, hogy a 3. versszakot az Uránia szerkesztői hagyták el. Később a költő — más ritmusba téve — átdolgozta versét, s közreadta az *Ódák*-ban (9—10. l.), de ott is csak két versszakkal.

Az 1826-i és 1834-i pataki dalgyűjteményben négy versszakos változattal fordul elő, ezek közül azonban csak három fogadható el hitelesnek, mint a következőkben látni fogjuk. A későbbi kiadások az ÓD.-beli későbbi átdolgozás szövegét közölték.

Toldy meglepő módon jegyzékén a „Vegyes költemények" sorában elveszettnek jelezte e verset: „109. Ott hol a patakacska [!] . . . Elv."

(XCI. h.) Tévedését bizonyára az okozta, hogy a Kcsj. N° 6: 23. kezdősoros adatát látta, s ennek alapján nem ismert rá a versre, mivel az ÓD.-beli szöveg — amelyet ő közölt — másként kezdődik: *Amott, hol a' nyájas patak* . . . Pedig az ÓD.-beli változat jegyzetében megemlékezett az első kidolgozásról, ezt írván: „Megjel. először 1794. az Uraniában, III. 207. Itt egészen átdolgoztatott." (937. h.) Műve előszavában szintén említést tett az Uránia-beli változatról: „. . . nem tartottam [. . .] szükségesnek a Sanderben és Uraniában megjelent zsengéket, mik egyébiránt a magok helyén híven elsoroltattak, lenyomatnom . . ."

A Nagy Gábor-féle három versszakos változatra Toldy nem utalt. Erre a másolatra először Sebestyén Gyula hívta föl a figyelmet a századfordulón, az OSzK. Csokonai-kéziratait ismertetve: „Igen érdekes adalékot olvashatunk még a másolat [ti. a NG.] 7. száma alatt, hol *A feléledt pásztor* cz. költeményhez találunk pótlékot. Az eddigi kiadásokban csak a Tirzis és a Laura szájába adott szöveg van közölve, míg Nagy Gábor 1769-[= 1796!] diki másolatában ezt találjuk írva: »a' két első verset lásd Uránia 3-dik köt. a' 3-dik vers pd. [= pedig] így van . . .«" (MKsz. 1891: 17. l.) A következőkben idézi az Urániából kimaradt versszakot, ezzel a megjegyzéssel: „Az így kiegészített költeményt először Mátray Lajos közölte — de Fazekas Mihály »felfedezett ismeretlen versei« között. A felületes kiadás miatt vitássá vált tulajdon Csokonait illeti, ki az Urániában közölt szöveget később gyökeresen átdolgozva adta ki ódái között. Hogy a kéziratban maradt részt a gyökeres átdolgozás alkalmával is feleslegesnek tekintette, csak helyes érzékéről tanuskodik." (I. h.)

Így tehát az ősszöveg — bár Csokonai debreceni íróbarátjának, Fazekas Mihálynak munkái között — 1888-ban jelent meg először (ld. Mátray Lajos: *Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel.* Debrecen, 1888. 158—159. l.).

Sebestyén Gyula cikkét figyelmen kívül hagyva sárospataki másolatokból idézte Harsányi István és Gulyás József a három versszakos ősszöveget, sőt az 1834-i pataki dalgyűjteményből egy négyversszakos változatot is idéztek, Csokonai művének vélve azt is (ld. ItK. 1917: 72—74. l.). A szerzők e véleményüket megismételték 1922-i Csokonai-kiadásuk jegyzetében is, ahol különben az ÓD. szövegét adták ki (ld. HG. II, 375—378. l.).

Mindennek ellenére a későbbi kiadások napjainkig a kétversszakos Uránia-beli szöveget közlik ősszövegként: így az EPM. az ÖV.—ÖV.² s a MM. Ennek oka az lehet, hogy Juhász Géza így nyilatkozott kéziratos hagyatékában a 3. versszakról: „Ez a *Boldog pár* kezdetű strófa nem fogadható el hitelesnek, bár előfordul egy sárospataki dalgyűjtemény két kiadásában is." (JGk. 156. sz.)

Később — megismerkedve Nagy Gábor másolatával — ezt a kiegészítést fűzte jegyzetéhez: „Nagy Gábor kéziratmásolatában a 3. vsz. így maradt fönn [. . .] A versszak hitelességéhez nem fér kétség." (I. h.) Ezt az utólagos megjegyzést azonban — úgy látszik — az ÖV.-t sajtó alá rendező Vargha Balázs már nem látta.

A hiteles, három versszakos 1794-i ősszöveget főszövegként közöljük, az átritmizált, kétversszakos későbbi változatot pedig *A' feléledt Pásztor [II.]* címmel a megfelelő időrendi helyen, az ÓD. alapján.

Keletkezése

Csokonainak ahhoz a korszakához tartozik, mikor mesterének, Kazinczynak bíztatására kezdte tématárát szerelmes versekkel bővíteni. A „Kettős dal" mintáját — mint a szereplők neve is mutatja —, az antikvitásból táplálkozó olasz pásztorköltészetből vehette. Közel egykorú párjai az *Amynt és Laura a fák között* s a két *Chloe és Dafnis*-vers.

Az EK. szerint 1795-ben már készen volt: JGy. 1794 körül záruló jegyzékéről s az 1793-i VT.-ból azonban hiányzik, így 1794-re tehetjük keletkezését.

Kéziratos hagyatékában Juhász Géza ezt a kronológiai megjegyzést tette: „Cs. [= Csokonai] már korán kezd dallamra írni szövegeket; reálisan azonban nem tehető 1793 második felénél korábbi időre az ilyen különleges formák birtokbavétele."

Vargha Balázs ennek megfelelően az 1793. év utolsó negyedének terméséül közölte. Elvileg ez az időrendi hely is megengedhető, de az említett „argumentum ex silentio" alapján mégis inkább 1794-inek kell tekintenünk.

Szövegkritika

A szövegkritikának az idézett 3. versszak hitelessége a legfontosabb kérdése. Nagy Gábor koronatanú e kérdésben, s a versszak stílusa is Csokonaira vall. A Harsányi és Gulyás által idézett 4. versszak azonban nem lehet a debreceni költő műve, már csak azért sem, mivel verselése is elüt a többiétől. A 3. versszakhoz a két pataki kutató ezt a jegyzetet csatolta: „Kézirattárunk 1666. számú kötetének (1804—1808-ból sárospataki főiskolai énekkari kótatár) 311. lapján XCIV. sorszám alatt e költemény csakugyan három versszakból áll, t. i. az *Uránia*-beli két és a pótlólag odaírt egy versszakból, de a következő szövegbeli eltérésekkel:

Az 1. vsz. 1. sorában *nyájas* helyett *tsendes* . . .
Az 1. vsz. 3. és 7. sorában *Lauram* helyett *Kloém* . . .
Az 1. vsz. 3. sora helyett: Nyilt szátskájával tsokollya a' Liliomokat.
Az 1. vsz. 8. sorában *Súgd meg* helyett *Mond meg* . . .
A 2. vsz. (*Uránia*-beli, pótlólag odaírt 3. vsz.) 1. sorában *pár ki* helyett *pár melly* . . .
A 2. vsz. 2. sorában *Nyugszol* helyett *Játzik* . . .
A 2. vsz. 4. sorában *Mert* helyett *Hogy* . . .
A 3. vsz. (*Uránia*-beli 2-ik vsz.) 1. sorában *Pásztor* helyett *kintsem* . . .
A 3. vsz. 3. sorában 's *bádjadt* helyett *bágyatt.*
A 3. vsz. 6. sorában *rá fel üle* helyett *rá készüle.*
A 3. vsz. 8. sorában *rád hevüle* helyett *felhevüle.*

Egy másik, szintén kéziratos, 1809-ből való forrásunkban *(A Dávidné Dudája)* is megvan e vers 46. sorszám alatt, de ide csak két versszaka (az 1. és 2.) van beírva (minden valószínűség szerint az *Uránia* III. kötetéből másolva), a 3-iknak hely van hagyva, a versszak sorszámának (3.) megjelölésével.

Harmadik, 1824-ből való, 130. számú kéziratos forrásunkban (*Felvidító*, 9. lap) csupán csak az első versszak szerepel *Nóta* címmel. Ebben a töredékben *Laura*, illetőleg *Kloé* helyett már *Lilla* szerepel.

Van még egy negyedik forrásunk is, a sárospataki dalgyűjtemény, melynek mind első *(Régibb és újabb részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti Dalok gyűjteménye.* S.-Patakon 1825. 126. lap, 140. szám alatt), mind második kiadásában *(Érzékeny és víg Dalok gyűjtem.* 2-ik megbőv. kiad. Sáros-Patakon, 1834. 125. l.) előfordul, de a szerző megnevezése nélkül. (A gyűjtemény többi darabjánál sincsenek a szerzők megnevezve.) E forrásunkban ez a dal már nem két s nem is három, hanem *négy versszakból áll,* s így egy versszakkal, a másodikkal, terjedelmesebb. Ez a versszak csupán csak ebben a forrásban van meg s így szól (a 2-ik kiadásból idézzük):

2. Ide gyönyörű kis patak! e keskeny csendes völgybe
Ide a' magas hársfák és kőrösfák levelébe;
A' te violaszín 's virágos partodra ülök.
Itt, hol a' mezők, — És a' nagy erdők
Között az emberek — Mélységes tengerek
Fenekén azt mondják: jaj nékünk szegények!

A költemény eme legterjedelmesebb formájában a költő kedvese *Lilla* néven szerepel, mint a 130. számú forrásunkban. Csokonai tudvalevőleg, női eszményképeit Chloé, Dóris, Laura, Róza és Lilla nevekkel nevezte. A Laura nevet később Rózára, majd 1797 után Lillára változtatta. 1795 körül elfeledte Lauráját s ezután csaknem minden dalát Lillához írta. (Lásd Szana, *Csokonai,* 66. lap.) A gyakori névváltoztatásnak íme ez a költemény is egyik bizonysága. Szerintünk e költemény legterjedelmesebb (4 versszakos) alakjában is Csokonaitól való. Az *Urániá*ban megjelent formát előbb egy (a 3-ik), majd ismét egy újabb versszakkal (a másodikul beszúrttal) bővítette. Az ő pótlásai alapján, a közkézenforgó kéziratos másolatokból kerültek forrásainkba." (ItK. 1917: 72—74. l.)

Főszövegül az Uránia-beli két versszakot közöljük, kiegészítve Nagy Gábornak a 3. vsz.-ról készített másolatával.

A vers c í m e Csokonai EK.-án így található: *A feléledt Pásztor.* Az ED.-ban hasonlóan, annyi különbséggel, hogy a névelő után hiányjel van. Nagy Gábor másolata az Urániát követi: *A' felélledtt Pásztor.* Az ÓD.-ban is hasonló helyesírási változattal szerepel a cím: *A' feléledtt Pásztor.* Mi az EK., ill. az ED. autográfja szerint közöljük a címet.

Meg kell jegyeznünk, hogy a főnevek nagy kezdőbetűs — németes — írása az Uránia gyakorlatához tartozott, Csokonaira ekkor már nem volt jellemző.

2. Ur.: *Lauram* em.; *Violák* em.
8. Ur.: Kp. n., em.
18. NG.: *nyájjas* em. Helyesírás tekintetében Nagy Gábor nem másolta mindig pontosan Csokonai szövegeit.
19. NG.: *mosojog* em. *Eg* em.
20. NG.: *Szivünkbenn* ⟨*Eg*⟩ em. Más árnyalatú tintával s más kézzel utána írva: *ég*
22. NG.: *Esztendők* Más színárnyalatú tintával s más kézzel átjavítva: *esztendők*
24. NG.: *Jókkal* Más tintával s más kézzel átjavítva így: *jókkal*

A más kéztől származó sötétebb tintájú javítások föltehetően Csokonaitól erednek.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezésekor már érintettük: a „Kettős Dal"-ban előforduló nevek is az antik, illetőleg az antikizáló idillköltészet felé mutatnak.

Radó Antal Kölcsey bírálatát idézve írta a műfordításról szóló tanulmányában: „Kölcsey azt is felrója neki, hogy »eredeti« dalai között sok van olyan, melyek tulajdonképen nem is eredetiek: »Különös, így szól [Kölcsey], hogy épen az, ki leginkább prédikálta literatúránkban az originalitást, legtöbb darabokat idegenek után készített, s nem több szabadsággal, mint Versegi a maga dalait, melyeknek originálajaikat Ramler gyűjteményéből maga kimutatgatta, valamint azokat is, melyeket az »Aglájá«-ban ki nem mutogatott." (EPhK. 1883: 667. l.)

Egyetérthetünk Radóval abban, hogy „Kölcsey e részben nem ítélt egészen elfogulatlanul", hiszen a kezdő költő óhatatlanul fordult idegen minták felé, kivált a szerelmi költészetben, ahol valóságos élményekkel még nemigen rendelkezett. Verseghyt említve Kölcsey önkéntelenül is ráterelte a figyelmet Csokonai egyik mintájára; már Szőcs utalt rá 1893-ban, hogy Verseghynek „Thyrsis üzenete" című költeménye „majdnem hasonmása Cs. [= Csokonai] egy versének" (CsOl. 29. l.). (Csokonai versét azonban nem nevezte meg.)

Császár csak annyit jegyzett meg, hogy „A feléledt pásztor [. . .] szintén puszta visszhangja a német szentimentális költészetnek." (NKölt. 50. l.)

Gálos Rezső mutatott rá arra, hogy Verseghy verse G. H. A. Kochnak *An die Westwinde* című versén alapul, s ugyane vers átköltésének tekintette Csokonai itt tárgyalt művét is: „Nála [Csokonainál] igazában az olasz rokokó hatása jelentkezik; de hogy a németnek átplántálásával kezdte, arra már ismert forrásai a bizonyságok, melyek Kleist *Tavaszán* és kisebb költeményein kezdve Blumauer, Bürger és Schikaneder versein át Verseghy forrásaihoz vezetnek; ennek bizonysága az is, hogy ilyen költeményeit ismételten összecserélték Verseghyéivel . . . két költeményének forrására akarok rámutatni. Az egyik *A feléledt pásztor*, amelyben G. H. A. Koch *An die Westwinde* c. verséhez, amelyet Verseghy is átültetetett, folytatást is írt, sőt újból is, más verseléssel feldolgoztatta" — írta a magyar műdal kezdeteiről szóló tanulmányában. (ItK. 1932: 374. l.) Ugyanő később is érintette Verseghy és Csokonai fordítását: „*Thirzis' üzenettye*. — Forrása: G. H. A. Koch, *An die Westwinde* . . . Az Uránia III. 1794. 207. l. megvan az *An die Westwinde* Csokonai átdolgozta változata is *A feléledt Pásztor* címmel (Thyrsis és Laura), de a némettől (melynek szintén két strófája van) eltérő, önálló folytatással: Laura válaszával. Az első strófát Verseghyével összevetve adjuk, egyben a fentieket adalékul Csokonai forrásaihoz:

Verseghy:
Ott szendereg, ledűlve egy halomra,
's mosolygva nézget a' virágos ágyra,
szivemnek Asszonya!
Ámor' követtye, tsendes esti szellet!
menny, súgd meg néki, hogy tanyája mellett
haldoklik pásztora . . ."

(ItK. 1933: 105. l.)

Később így írt egy ismeretlen szerzőjű magyar érzelmes vers strófáját idézve:

„Ti a sík térnek — suhogó érnek
Szűz rózsákkal jádzó zefírjei,
Óh ha tudjátok — kérlek mondjátok
Hogyha hulnak Cloem hív könyvei.

[. . .] Német pásztoridill visszhangja; Kochnak arra az *An die Westwinde* c. költeményére emlékeztet, amelyet Verseghy is *(Thirzis üzenettye)*, Csokonai is *(A feléledt pásztor)* lefordítottak. Egy a gondolata is: a pásztor az esti szellővel — »Ihr Boten Amors, holde Zephyrwinde« — izeni meg kedvesének, hogy haldoklik. Az indítékok és jelzők azonban máshonnan ismerősök: Csokonainak *Dafnis hajnalkor* és *Chloe Dafnishoz* c. költeményeiben is rózsák közül kelő zefirek viszik az üzenetet." (ItK. 1940: 36. l.) Utóbb Csokonai „szabad átdolgozás"-áról azt jegyezte meg, hogy „későbben [!] eredeti folytatást is írt" hozzá. (ItK. 1943: 17. l.) Számunkra az a fontos, hogy Verseghy fordítása a korábbi: már 1791-ben elkészült (ld. ItK. 1943: 16. l.), s így Csokonai közvetlenül abból is vehetett át motívumokat.

Figyelmet érdemel Révai Miklósnak 1787-ben Kleistből készült fordítása is, amely szintén rokon Csokonai versével, s Kleistről tudjuk, hogy a költő sokat forgatta s jól ismerte: éppen mesterétől, Kazinczytól kapott egy Kleist-kötetet ajándékba, mindjárt megismerkedésük kezdetén (ld. MM. II, 953. l.). Révai fordítása így hangzik:

„Amint Pásztornak Kesergése.

Megyen tehát? már életem keserves:
Tőlem nagy köz szakasztja Lalagyét.
Amott tűnt el: lehellj, o gyenge szellő!
Talám onnét lebegsz.

Immár el tünt: folyó! vigy hírt utánna:
Őtet vesztvén hervad kies mezőnk:
Siess, mondjad, hogy erdőnk érte búsong,
Hal érte pásztora.

[stb.]

(Kleist utánn. Estve 31 Decemb. 1787)"
(OSzK. Quart. Hung. 1310: 52a)

Kleist idillje *Amynt* címmel található kötetében s Révai által fordított versszakjai így szólnak:

Sie fliehet fort! Es ist um mich geschehen!
Ein weiter Raum trennt Lalagen von mir.
Dort floh sie hin! Komm Luft, mich anzuwehen!
Du kömmst vielleicht vom ihr.

Sie fliehet fort! Sagt Lalagen, ihr Flüsse,
Dass ohne sie der Wiese Schmuck verdirbt;

Ihr eilt ihr nach, sagt, dass der Wald sie misse,
Und dass ihr Schäfer stirbe . . .

(Des Herrn Christian Ewald von Kleist *Sämtliche Werke.* I. Berlin, 1761. 74. l.)

Jól sethető azonban, hogy a német szentimentalisták is az idillköltészet nemzetközi forrásaiból merítettek. Már Imre Sándor rámutatott 1878-ban a vers olasz kapcsolataira, nevezetesen Tassónak *Tirsi morir volea* című költeményére: „*Ott hol a patakocska* . . . Ez utóbbira nézve nem árt megemlítenem, hogy második szakasza, mely így kezdődik: »Haldokló pásztor állj meg, tartoztasd lehelleted« világosan Tasso *Tirsi morir volea* című költeményének nyomán született meg. E darabnak tartalmára nézve hű, de egészen más öltözetbe öltöztetett kidolgozása . . . »Amott hol a nyájas patak« stb. Dallama tudtomra az előbbinek volt." (OlKölt. 80. l.)

Az Imre által említett olasz madrigál így hangzik:

Tirsi morir volea,
Gli occhi mirando di colei, ch'adora,
Quand'ella, che di lui non meno ardea,
Gli disse, Ohime, ben mio,
Deh, non miror ancora.
Che teco bramo di morir anch'io.

Frenò Tirsi il desio,
C' hebbe di pur sua vita allhor finire,
Ma sentia morte in non poter morire,
E mentre il guardo pur fiso tenea
Ne'begli occhi diuini,
E'l Nettare amoroso indi beuea,
Na bella Ninfa sua, che gia vicini
Sentia i messi d'Amore,
Disse con occhi languidi, e tremanti:
Mori, ben mio, ch'io moro;
Cui rispose il Pastoro,
Et io, mia vita, moro.
Così moriro i fortinati amanti
Di morte sì soaue, e sì gradita,
Che per anco morir, tornaro in vita.

(*Delle Rime, et Prose* dal sig. Torquato Tasso.Parte prima. Ferrara. Appresso Simon Vasalini. M. D. LXXXV. 124. l.)

Kastner Jenő — hivatkozva Imre Sándor megállapítására — Tassónak egy másik madrigálját is szóba hozta: „Az *Ott ahol a patakocska* s ennek változata, a *Feléledt pásztor*, Tasso két madrigáljára emlékeztet, az egyikkel össze is vetette őket Imre Sándor. [Jegyzetben:] *Opere* II. 19. és 55. sz. Nem hiszem, hogy Tasso összes madrigáljait ismerte volna Csokonai. Talán *Aminta* kiadásához csatoltan olvashatott többet belőlük." (ItK. 1922: 51. l.)

Ugyanő azonban arra is rámutatott, hogy a szellő hírvivő szerepét Metastasióból is jól ismerhette Csokonai (ahogy a német költők is — te-

hetjük hozzá): „Ha Csokonai szerelmesei a szellőcskével küldenek egymásnak üzenetet *(A feléledt pásztor; Daphnis hajnalhoz; Chloe Daphnishoz)*, emlékezzünk, hogy már Metastasio fölhasználta a szellőcskét ily hírvivő szolgálatra az *Angelica*ban — Zeffiretto lusinghiero a lui vola messaggiero — vagy az *Amor timido*ban. [Jegyzetben:] Innen került Verseghyhez is. *Thyrsis izenetjét*, mely a Muzsikáról írt rövid értekezésében jelent meg 1791-ben, Cs. [= Csokonai] bizonyosan ismerte." (I. h. 52. l.)

A versről az első ismertetés mindjárt az Uránia-beli közlése után jelent meg, a folyóirat III. kötetéről szóló bírálatban: „A' vidám természetü Poéta, a fel-élett Pásztor, Tirzisz Laurához, Laura Tirziszhez ... mind külömbféle, de többnyire nagy kellemetességü versezetek, mellyeket a' R. [= Recensens] nagy meg-elégedéssel olvasott." (Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca. Kiadta Pántzél Daniel. Július. 94. l.)

Szőcs a vers keresett, „cikornyás" stílusáról szólt, az olasz árkádisták hatását hibáztatva: „Tagadhatatlan [...] hogy Csokonainak főleg i f j ú k o r i költészetére káros befolyással volt a Metastasio hatása. A sok sóhajtozás, epedés és czikornyás szerelmi zöngemény közt elvész a kifejezés ereje és biztonsága, s az erőtetettség megfosztja az érzelmeket igaz, benső voltuktól.

Ez a pongyolaság, túlságos czikornya meglátszik a Csokonai fordításán is, ki nem tudta magát e tekintetben az eredetinek befolyása alól emancipálni. De meglátszik egy némely eredeti költeményén is, mint például [...] »feléledt pásztor« czimű idyllikus versén, a mely merőben idegenszerű, s tökéletesen elüt attól a népies, magyaros zamatu stilustól, a mely Csokonait — Csokonaivá teszi irodalomtörténetünkben." (CsOl. 23—24. l.; megállapításain nem sokat változtat, hogy „eredeti"-nek tartja Csokonai költeményét s az ÓD.-ban megjelent második kidolgozást idézi.)

Szauder is utalt a vers stílusának szentimentális elemeire *(lankad, bágyad, epeszt)* stb. (ld. OlIr. 428. l.), s hozzá hasonlóan V. Szendrei is.

Sőtér István a műfaj oldaláról szólt e versről is: „Azok a mono- és duodrámák, melyekre a D o r o t t y a bevezetőjében utal, és amelyeknek szerkesztési elvét A f e l é l e d t P á s z t o r ban vagy a S z e r e l m e s b u c s u v é t e l ben ismerhetjük föl, voltaképp ugyanazt a klasszicista műfajt bontják fel, levegősítik, játékosítják." (Lit. 1974/3: 4. l.)
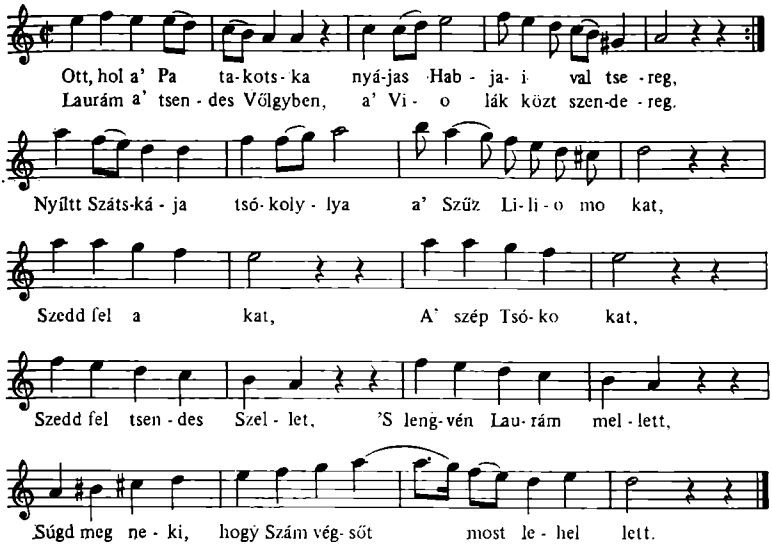
Verselése

Nehezen ritmizálható, mivel dallamra készült, úgynevezett dallamkövető vers. Nagy Gábor másolatának „Nota" utalása ezt világosan bizonyítja. Az első és a második kidolgozás eltérő verseléséről ld. Juhász Géza: CsVers 57. l.
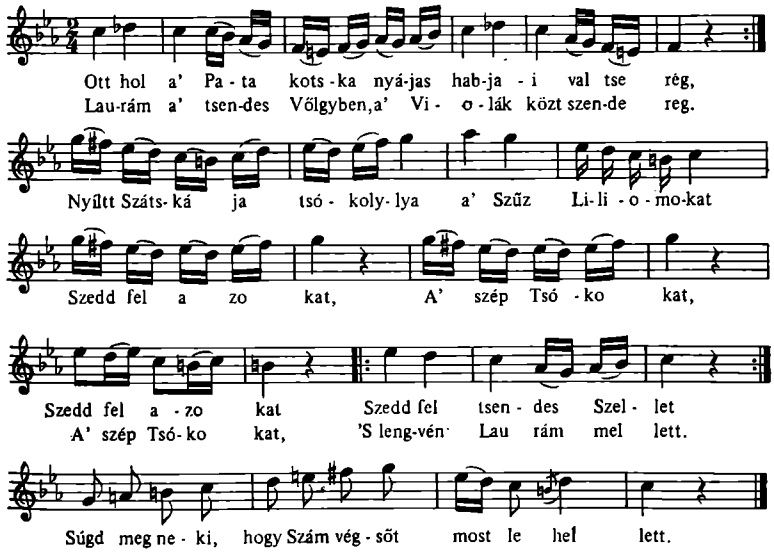
Dallama

A vers dallamáról, amely egykorú lejegyzésben is ránk maradt, Molnár Antal ezt írta: „Vannak [...] az egykorú palotás-zene hatása alatt készült, többnyire cifrázatos dallamok, vagy egyéb, középosztálybeli szellemet árasztó hárfás- (gitáros), kántor- stb. termékek, többnyire szintén

Adagio

Mérsékelve

egyszólamú, részben többszólamú lejegyzéssel; ilyen pl. [. . .] a kiváló «Ott, hol a patakocska nyájas habja« (Haldokló pásztor)." (CsMűdal. 6. l.) Ugyane munkájában utalt Molnár a dallam lelőhelyére is: „M. Tud. Akadémia: »Magyar irodalom, régi és újabb írók kézírati művei, nyolcadrét 60« sz. alatt egy 1813—17 közt összeírt miskolci Melodiárium." (I. m. 20. l.) (A kötet jelzete ma: RUI. 8-r. 60; benne a 24. dallam.)

Kiadta a dallamot Kodály—Gyulai Arany János lejegyzésében (5. dal; a versszöveg a 32. oldalon).

Foglalkozott a vers dallamával Sonkoly is az idézett források alapján.

„Ad notam" jelzésként előfordul Csokonainak *Hunyadi Ferenchez* című versében (ld. KK. III, 111. l.) s Budai Ézsaiást üdvözlő köszöntőjében is (ld. MTAK. Mf. 161B: I, 13. l.). Ugyancsak megtalálható egy közel egykorú halotti ének dallamjelzéseként is (ld. Oct. Hung. 1631: 26a).

175. Szerelmes Panaszok

Kézirata

Saját kezű kézirata csupán a legtöbb egykorú másolatból hiányzó 6. vsz.-nak maradt: VJ. 44b (K_1). Megvolt teljes szövegű autográf tisztázata az ED.-ban, a 33. oldalon, de ez nem maradt ránk. Van azonban több hiteles egykorú másolata.

Csokonai debreceni barátja, Nagy Gábor maga vallja 1796-ban készült másolatgyűjteményében, hogy „Leírtam az ő maga saját kézírásából." (NG. 4ab) (K_2)

A Nagy Gábor-féle másolat szövegével lényegében (egyetlen szónyi eltéréssel) megegyezik a Bayer-hagyatékban fennmaradt másolat: SM. 4ab (K_3).

Szintén a NG. szövegével egyezik a DebrK. R. 788, 15 jelzetű kötet másolata: 14ab + 6ab (K_4) és a DériM. 162a: 64—67. l. (K_5)

Némileg problematikus a költő egykori diáktársának és kollégiumi szobatársának, Zilahi Jánosnak másolata: ZJ. 2b—3a (K_6). Zilahi Csokonainak több, máshonnan ismeretlen versét, illetve összövegét is megőrizte, s föltehetően szobatársa eredeti kéziratairól készítette másolatait. A szóban forgó kézirat 6. versszakként tartalmazza a K_1 autográf strófáját, s ebben egyedülálló, mivel ez a versszak a többi másolatokból hiányzik. A ZJ. helyesírása több ponton eltér Nagy Gábornak az eredetiről készített másolatáétól.

A költő kéziratleltárain is előfordul: a Kcsj. a „Dobrai"-nál levő (vagy általa másolt) anyagban 39. szám alatt kezdősorával említi (ld. Cs/ÖM. I, 100. l.). Megvolt egy másolata Győri József tulajdonában is: JGy/j. 34.

Megjelenése

Voltaképpen Csokonai *Édes keserűség* címmel a LD.-ban megjelent versének összövege, első kidolgozása. A költő korai címjegyzékein az első kidolgozás címével szerepel, s hogy kezdettől gondolt kiadására, azt az EK.-on való előfordulása bizonyítja: „XXII. Szerelmes Panaszok. Dal." Az ED.-ba is ezzel a címmel tisztázta le, de ez a tervezett kötete nem

jelenhetett meg, s későbbi kiadványterveire már *Édes keserűség* címmel vette föl.

Toldy jegyzékén is előfordul a „Vegyes költemények" között — nyilván Csokonai címjegyzékei alapján —, de ő itt elveszettnek jelzi: „111. Szerelmes panaszok. Dal. Elv." (XCI. h.). Ez azért érdekes, mert az *Édes keserűség* jegyzetében mégis hivatkozik — cím szerint! — az „elveszett" első változatra, sőt látnivaló, hogy ismerte is: „É d e s k e s e r ű s é g[. . .] Az 1. vszak két vég ríme: s z o r í t j a és b o r í t j a az első dolgozatban. A 7. és 8. vszak későbbi beiktatás." (933. h.)

A későbbi kiadások Toldyhoz hasonlóan a *Lilla*-beli második kidolgozás szövegét közölték.

Az ősfogalmazvány szövegét először Juhász Géza tette közzé, modernizált helyesírással: Építünk 1952: 3. sz. 109—110. l., a következő magyarázattal: „A debreceni Kollégium nagy könyvtárában található Zilahi János kéziratos versgyűjteménye R. 1173. sz. a. [= szám alatt] Ez a Zilahi Csokonai kortársa volt, szerepel is név szerint a költő egy diákkori tréfás versében (Currens se lepore). [NB. Ez nem Csokonai műve. Ld. Cs/ÖM. I, 687. l.] Kéziratos másolatában több Csokonai-költemény legkorábbi változatát tartotta fenn. Ezek közül való az itt közölt dal, amely végső formában odakerült a Lilla Dalok közé *Édes keserűség* címen. A 6. versszaka már Toldy Ferenc 1844-i kiadása óta közismert, de úgy közlik a kiadványok, mint töredéket. Önmagában is remek, gyönyörű muzsikájú strófa; akár Csokonai mottójának is tekinthetnők — valóban elő is fordul önállóan a kéziratai közt. Most összefüggésbe ágyazottan adjuk közre." (I. h. 110. l.)

A Juhász által említett „közismert" strófa Toldy kiadásának Csokonai élete című bevezetésében fordul elő, így: „A sors úgy rendelte, hogy Csokonai meg ne találja az égnek utját, s élete és pályája töredék maradjon. — Ez időből [ti. 1801 tájáról] találom, saját kezével papirosra vetve, a következő sorokat:

Sok ezer búk terhelik éltem,
Egyet másikra cseréltem,
Nincs vége az aggodalomnak,
A bánatok annyira nyomnak!" (I. m. LI. h.)

E versszakot *Töredék* címmel közölte a HG. is (II, 393. l.), a következő megjegyzéssel: „Magy. Tud. Akad. 38. sz. kötet VII. n. lap. Közli Toldy is ö. munk. II. 99. lapján." Az „Egyéb töredékek" között adta ki a FK. is (632. l.).

E strófa — mint volt róla szó — nem más, mint a *Szerelmes Panaszok* Zilahi János gyűjteményében fennmaradt legteljesebb változatának 6. versszaka, amely Nagy Gábor másolatából hiányzik — ezért nem ismerhette föl Toldy sem a verssel való összetartozását.

Kötetben először Juhász Géza adta ki az ősváltozatot az EPM.-ban, majd az ő nyomán közölte az ÖV.—ÖV.[2] és a MM.

Keletkezése

Inkább egy bonyolult versformában tett költői kísérletnek hat, mintsem valóságos szerelmi élmény kifejezésének; a vers antik reminiszcenciái s az antikvitásban gyökerező alapötlete is emellett szólnak.

Nagy Gábor másolata szerint a vers 1796-ban már bizonyosan készen volt; ugyancsak Nagy említi másolatgyűjteményében, hogy az *Édes keserűség* (illetőleg korábbi kidolgozása, a *Szerelmes Panaszok)* a Lillával történt megismerkedés előtt készült (v. ö. Cs/ÖM. I, 219. l.).

Ha Nagy Gábor közléséből nem is tudnánk, hogy a Lilla-korszak előtt készült a vers, akkor sem volna indokolt — szenvedélyesnek ható lírai hangja ellenére sem — életrajzi mozzanatokat keresni benne. A mitológiai vonatkozások is jelzik, hogy rendkívül tehetséges „beleéléssel" van dolgunk, akárcsak ez idő tájban készült szerelmes versei legtöbbjében *(A legédesebb méz, A' Tanúnak hívott Liget, A Szépek Szépe* stb.). Lényegében formai próba volt ez is: kísérlet rímes anapesztusi sorok írására, amilyenekre Varjas János és Földi János adott példát, s amilyenekkel már kisdiákként is megpróbálkozott. (V. ö. Szilágyi F.: Könyv és Könyvtár. XII. [1979.] 221 kk. és Cs/ÖM. I, 493. l.)

Toldy a vers jegyzetében azt írta, hogy „1794—6. közötti időből" (933. h.). Ennek alapján tette az első kidolgozást a HG. is 1794—96-ra, az átdolgozást pedig 1797-re (ld. III, 494—495. l.).

Juhász Géza korábbról, 1793-ból keltezte a verset (ld. EPM. 312. l.), később azonban, úgy látszik, módosított meghatározásán: Vargha Balázs ugyanis, aki Juhász kronológiáját követte, az ÖV.-ben már az 1794-ben írt versek közé sorolta.

Szerintünk Juhász Géza első időmeghatározása a valószínűbb, Zilahi János gyűjteménye is emellett szól: a benne található szerelmes versek mind 1792—93-ból valók *(A' patyolat, A' feredés, A' tanúnak hívott Liget, A' Szépek Szépe).* Győri József 1793 vége, 1794 eleje körül záruló lajstroma szintén a korábbi keletkezést látszik igazolni. Az egyetlen elgondolkoztató mozzanat az, hogy az 1793-i verstisztázat-füzet anyagában nincs benne. (Ennek azonban az is oka lehet, hogy a tervezett kötet terjedelme korlátozott volt.)

Az elmondottak alapján 1793 végére vagy 1794 elejére tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

Főszövegül Nagy Gábornak az eredetiről készített másolatát tekintjük (K_2), kiegészítve az autográf versszakkal (K_1), amelyet Zilahi János másolata szerint soroltunk be helyére.

A címjegyzékeken és a másolatokban egyaránt *Szerelmes Panaszok* a vers címe (Zilahi másolatában a második szó kis kezdőbetűvel: *Szerelmes panaszok);* csak a LD. első tervezetében bukkan fel az *Édes keserűség,* már az átdolgozott változatra vonatkoztatva. A K_5-ben *Pardon* olvasható címként a vers szövege fölött.

2. K_{4-5}: ***nyakam** adnom*
3. K_2, stb.: *vas lánca*
   K_5: *Lántzba*
6. K_2, stb.: *Magamat, sírásnak eresztem*
   K_5: *Magamat 's sírásnak*
   K_6: *Magamat, **könnyeknek** eresztem*
11. K_2: *Hogy hunyvánn Fébus, az **Egnek*** em.
   K_4: *Hogy hunyvann **Phoebus***

K_6: ***Hogy Nap' sugári n̄ [= nem] égnek***
12. K_2, stb.: *Tetejénn súgári nem égnek*
K_5: *Tetején a' **tsillagos égnek***
14. K_2, stb.: *mellyemre*
K_5: *melyemenn*
17. K_2, stb.: *Egek! oh*
K_5: *Egek **ó***
23. K_1: *aggodalomnak*
K_6: *aggodalomk̄ [= aggodalomnak]*
A K-ban a versszak minden sorának végén pont van.
28. K_2, stb.: *gyújtok azombann*
K_{4-5}: *gyújtok azomb**a***
32. K_2: *Hogy kell magam'*
K_{4-5}: *Hogy kell **nyakam***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A keserűséggel elegy szerelem az antik költészettől kezdve gyakori tárgya a szerelmi lírának. Csokonai ezt a közhelyszerű alapötletet aknázta ki formai újítására s töltötte meg őszintének ható szenvedélyességgel. A vers forrásaival foglalkozó szakirodalom általában a LD.-beli változatról szól.

A számba jöhető latin források közül Oláh Horatiust említette: „Cypria terhes igáját húzza ő is, nyakát vas lánca kerítvén *(Édes keserűség)*; mint Horatiusnál olvassuk:

> Quid, si prisca redit Venus
> Diductosque iugo cogit aëno . . . (III. 19.)" (CsLat. 24. l.)

Pásztory Catullusból említett meggyőző párhuzamokat: „Mindkét költő kimondja, hogy a szerelem édes-keserűség:

> Cat. LXVIII. 16—17.
> Multa satis lusi, non est Dea nescia nostri,
> Quae dulcem curis miscet amaritiem.
> Csokonai:
> Ah mézzel elegy keserüség! . . ." (30. l.)

Ismerünk egy 1793 körüli népszerű szerelmes dalt is, amely motívumaival hatással lehetett Csokonai versének megszületésére:

> A'szerelem édes Keserűség
> Siralommal tellyes gyönyörűség
> Kis Kupido kinek szivét vérzi
> E bajt különösen tsak az érzi
> Most az öröm járja, majd siralom
> Élete csak gyászos agodalom
>
> Czipria rab szijjadra kötöttél
> Vége [!] van az hartznak ha meg gyűztél
> Ha meg széditettél maszlagoddal

Bány [= Bánj] kegyesen vélem te raboddal
A' szerelem keserves tsatája
Illyen a' Kupido praktikája . . .

(Prága. Egyetemi Könyvtár. Kubelik [Széll] gyűjtemény. XXII C 59. č 35: 8b.) Ugyane vers „7ª 9bris 793" keltezéssel megtalálható az OSzK. Quart. Hung. 1931./I. kötetben is (113b).

A Vácott 1803-ban kinyomtatott Énekes gyűjteménynek *A' bajos szeretet* című 55. darabja is hasonló motívumokra épül:

A' szeretet néha keserűség,
Szomorúval tellyes gyönyörűség . . .

Mások — mint Baróti Lajos — Bürgerben keresték a vers ihlető motívumait: „Ugyanilyen gondolatkölcsönzés van a következő É d e s k e s e r ű s é g ben, mely ugyancsak Bürgernek L i e b e k r a n k e című dala után készült, csakhogy itt már kifejezései is közelebb állanak az eredetihez, sőt egyes sorok csaknem szó szerint vannak átvéve. Itt tehát már nem csupán gondolatkölcsönzésről van szó. Csokonai költeménye azonban nélkülözi az eredetinek mélységét s az abban kifejezett érzelem őszinteségét. Meglátszik rajta, hogy nem inspiratió szülötte, hanem csak utánköltés, affectatiója Bürger érzelmének, melyet a költő maga nem érzett, csak magára disputált. Csokonainak e költeménye alkalmasint még Lillával való ismeretsége előtt készült, hiszen maga említi előszavában, hogy némelyik dala még 1793-ban, tehát 4 évvel azelőtt készült, hogy Lillával megismerkedett, s Lillának neve csak utólag került bele. Hadd állítsak itt szembe egymással néhány leginkább megegyező sort:

Mir thut's so we im Herzen!
Ich schlafe nicht vor Schmerzen.

Zwar könnte mich noch laben
Ein Kelch, der mir behagt;
Allein die Götter haben
Ihn meinem Durst versagt.
Wol fleh' ich, ihn zu stillen.

Éjjel szememet le se zárván
Siratom balsorsomat árván.

Tölts balzsamot árva fejemre.
Egek! oh egyedül tireátok
Kérést panaszolva bocsátok:
Jaj! enyhítsétek emésztő
Tüzemet . . ."

(Figy. XXI [1886]: 226. l.)

Barótinak abban igaza van, hogy „utánköltés"-sel, affektált verssel állunk szemben: az igazi ihlető minta azonban — már a korai keletkezés miatt is — nem a német, hanem inkább az antik költészet lehetett.

V. Szendrey a verssel kapcsolatban ezt írta: „Szerelmes verseiben — ahol különösen kedveli a lágyabb — dallamosabb szókészletet — úgy fejleszti az érzelmet, hogy benső ellentéttel, szerkezeti tagoltsággal vagy ellentétes töltésű nyelvi elemekkel elevenséget teremt és ellensúlyozza az egynemű érzelmességet. Ettől dinamikusabbak, vibrálóbbak az érzelmek lélekállapotot festő verseiben is *(Szerelmes panaszok, Szerelmes fogadás, A feléledt pásztor)*." (58. l.) (A „lágyabb" szókészletre vonatkozóan ld. Szauder: ÖlIr. 428. l.)

9—10. Az éjszakai harmathullásra vonatkozó hasonlat.
11. *Fébus*, Phoebus (gör.): a Napisten.

28. *temjént* (táj.): tömjént; hálából, hálaáldozatul akar a szerelmes tömjént gyújtani.
azonbann (rég.): tüstént, azon nyomban.

Dallama

Az EK.-on e vers műfaji megjelölése: „Dal."; valószínűleg maga a költő is éneklésre szánta. Sonkoly István repertóriumában nem szerepel a megzenésített versek között.

176. Utolsó Panasz

Kézirata

Saját kezű fogalmazvány: TF. 90b—92a, az Esch.-ból kimásolt olasz eredeti mellett a jobb lapszélen. Ezt a fogalmazványt—föltehetően valamivel később — a költő átjavította: ekkor változtatta a 34. sorban a *Szépem*-et is *Rózsim*-ra. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Az 1795-i EK.-on az olasz fordítások sorában szerepel: „CXLI. Utolsó Panasz. Elégia. Ariósztóból." Később is foglalkozott kiadásával: az 1796-i Szv_1-en az „Odák Olaszból" megjelölés 3 ívébe bizonyára ez a fordítás is beletartozott. A költő későbbi címjegyzékein nem fordul elő; a TF. alapján először Toldy adta ki: 761—763. h. A későbbi kiadások — HG., FK. — ennek alapján közölték. Toldytól némileg eltérően, pontosabb szövegközléssel adta ki az EPM. (258—261. l.), majd ennek nyomán az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM.

Keletkezése

A TF.-ben az olasz fordítások vége felé, az *1795*-ös évszámot tartalmazó *Bacchushoz. Inscriptio* után s a Manzinitől fordított *A Reménység* előtt fordul elő. Mint nagyobb lélegzetű fordítás 1793 után keletkezhetett, ezt sorrendi helye is megerősítheti. A Casoniból fordított *Bacchushoz* című versbe beleszőtt *1795*-ös évszámnak — mint a vers jegyzeteiben rámutatunk — nincs föltétlen kronológiai értéke. Ismerve Csokonai 1794 nyarától kezdődő zaklatott korszakát, e műfordítása megszületését 1794 első felére, az Esch. nyomán készült olasz versfordítások időszakára tehetjük.
Toldy 1796-ból keltezte (talán a Metastasióból fordított drámák alapján); mi valószínűbbnek tartjuk Juhász Géza föltevését, aki 1794-ből származtatta (ld. EPM. 314. l.). A korábbi keletkezés mellett szólnak bizonyos helyesírási sajátságok is: jottizmus, az *is* kötőszó egybeírása az előtte álló szóval stb. (v. ö. Cs/ÖM. I, 194—196. l.).

Szövegkritika

Magának a fordításnak a K-ban nincs magyar c í m e : az Esch.-ból kimásolt olasz eredeti s a magyar fordítás fölött egyaránt az ELEGiA X. található. Toldy *Ariosto X-d. elégiája (Olaszból)* címmel közölte, a HG. hasonlóan: *Ariosto X. elegiája. (Olaszból.)*. Az EPM.-ban Juhász Géza már az EK. alapján látta el címmel: *Utolsó panasz (Ariosto)*, s ezt követték a későbbi kiadások is. (Az EK. CXLI. tételével való azonosságot Toldy is észrevette: kiadásának az MTAK.-ban őrzött korrektúraívére ezt a címet jegyezte föl irónnal.) Mi helyesírásban is pontosan követjük az EK.-beli címet.

Mint említettük, a TF.-beli szövegben javítások — de nem mindig egyidejű javítások! — találhatók: ezt bizonyítja az is, hogy az új változatok majdnem mindenütt az áthúzott szövegrészek fölött találhatók; a tinta árnyalata szintén erre vall.

De vannak egyidejű javítások is, mint pl. a 10. sorban: *Vagy ⟨itt Szépségét⟩ ittenn bámulja Szépségét lesbe.*

12. K: *Kit ⟨emberi⟩* Az áth. szó fölé írva: *haladó*

16. K: *harmatok ⟨utánn⟩ által*

17. K: *Óh, ti magas Nyárfák, ⟨Bikk⟩ Gyertyányok* Az áth. szó fölé írva egyidejű javításként: *Jegenyék*
Toldy — s nyomán a HG. és a FK. — ezt a sort tévesen így közölte: *Óh ti nyárfák, oh ti jegenyék, gyertyánok*

19. A sor eredetileg így indult: *Ha még valami más*
A költő ezt így módosította: a *Ha*-t *Vagy*-ra javította a *más*-t áthúzta, majd újra leírta, mindezt a fogalmazással egyidejűleg.

23. K: *De míg ⟨fájd⟩ el* [← az áth. szó fölé írva] *beszéll⟨e⟩ném* [Jav. ebből: *beszéllnéd*] *szörnyű ⟨szóra⟩ fájdalmamat*

26. A sor eredetileg így szólt: *Víg Örömeimnek rendét elmondani*
Ezt később úgy módosította a költő, hogy a *Kedves* szót szúrta a sor elejére s ennek megfelelően törléseket végzett: *Kedves ⟨Víg⟩ Öröm⟨e⟩imnek*

28. K: *Vissza felelének ⟨? erre⟩ belőlök*

30. K: *Ne⟨m⟩ tánn* Az *a'* a sor fölé beszúrva

31. A sor eredetileg így szólt: *Ütvén rám, Színemből mennyire kivettek*
Az utolsó három szót a költő utóbb törölte s föléjük írta az új megoldást: *egésszen úgy el emésztettek.*
A változtatásra bizonyára azért került sor, mivel a következő, 32. sorban is előfordult a *Színemből*

33. A sor eredetileg így szólt: *Én vagyok, ki az én Szépemnek Isteni*
Utóbb *az én Szépemnek* kifejezést törölte Csokonai s fölé írta: *Rózsimnak*, majd ennek megfelelően a *vagyok* után beszúrta: *az a'*

39. K: A sor eredetileg így hangzott: *Ha keserves kínom megfojtja Szívemet*
Az átalakítás során a *megfojtja*-t átjavította a költő így: *megfojtva*, az áth. *Szívemet* fölé pedig ezt írta: *viselem*

40. A K-ban a sor így indult: *Úgy tetszik meg halok*
Az utolsó két szót a költő áthúzta s fölé írta *h̄ [= hogy]*

K: *ḡ [= meg] öl a' Gyötrelem*

41—42. A K-ben *2, 1* szám utal a sorok cseréjére, ott ugyanis a 41. sor a *Ha beszéllek* kezdetű. Toldy, a HG. s a FK. ezt figyelembe vette, Juhász Géza viszont az EPM.-ban nem.

44. K: *És* Jav. ebből: *'S*

51. A sor eredetileg így szólt:
Az a' ki elöször olly reményt adott vólt
Az *elöször olly*-t áthúzta a költő, s föléje írta: *bőv*, majd a sor végére írta: *l [= leg] elől*

52. K: ⟨*Leg*⟩ *Tisztább* Az áth. szót később a költő újra leírta az áth. fölé. ⟨*é*⟩*'s*

55. K: *n̄ [= nem]*

57. K: *búsúl* ⟨*magába*⟩ Az áth. szó fölé utóbb Csokonai ezt írta: *Lelkébe*

58. E sor eredetileg így hangzott volna: *Hogy engem valaha vett indúl[atába]* A [ ]-be tett kikövetkeztetett szótagokat a költő nem írta le, mert közben új megoldást talált: a két utóbbi szót törölte, s föléje írta *tartott*, majd a sor végére: *Szerelmébe.*

59. K: *īs̄ [= tsak]*

60. K: A *Melly*-et utóbb szúrta a sor elejére a költő, s így a *Hosszú* megmaradt a K-ban nagy kezdőbetűvel; mi ennek megfelelően em.

62. K: *n̄ [= nem]*

63. K: *h̄ [= hogy] azért n̄ [= nem]*

64. A sor eredetileg így szólt: *Mert* n̄ *[= nem] tudta módját ejteni semmivel* A *Mert* kivételével utóbb az egész sort törölte a költő s föléje írta: *lehetetlen vólt, hn̄ [= hanem] még így felel:*

66. K: ⟨*És*⟩ *Itten*

75. K: Az *ő* utólag beszúrva.

81. A sor eredetileg így szólt:
Majd Téged akárhány majd jobb̄ [= jobban] szeretne Az első négy szót utóbb törölte a költő s föléjük írta: *Nints senki, ki téged* A *jobban* fölé pedig a *nem* szót jegyezte.

82. K: A *Te* a sor fölé beszúrva. Kp. n., em.

84. K: *akarom* Jav. ebből: *akarok* ⟨. . .⟩

86. K: *kár hoztat* em. *ḡ [= meg]*

89. K: *forrasztani* Olvashatatlan szóból jav.

90. K: *el bontani* Olvashatatlan szóból jav.

91—92. A két sor eredetileg így rímelt:
Akármi esetbe, de kivált ebbe már
⟨*Ha*⟩ *Mikor megvan késő okoskodni immár*
A sorokat a költő később így alakította át:
Akármi esetbe, de ⟨*kivált*⟩ *ebbe* ⟨*már*⟩ *főképenn*
'S ⟨*Ha*⟩ ⟨*Mikor*⟩ *Ha megvan késő* ⟨*okoskodni immár*⟩ *már gondolni másképen*

96. K: *Mert illy Szívességk̄ [= Szívességnek]* ⟨*jutalom*⟩ *nem adsz* A *Mert* után utólag szúrta be a költő a *jutalmat*, mikor a törlést végezte, de az *illy*-en elfelejtett módosítani; Toldy szerint em.

97. A sor eredetileg így szólt:
Nem érzenék hidd el olly ḡȳ [= nagy] kínt. Szívembe
A sor elejére utóbb ezt szúrta a költő: *'S Ah én*, majd ennek megfelelően a *hidd el*-t törölte.

102. K: *h̄ [= hogy]*
103. K: *Ha ⟨nem⟩ soha*
107. K: *⟨De 'S most⟩* Az áth. rész fölé írva: *De* A továbbiakban: *háládatlannak ⟨százszor⟩* [Az áth. szó fölé írva: *vadnak] kegyetlenk̄ [= kegyetlennek]* Kp. n., em.
108. Eredetileg így hangzott: *Mondhatlak 's még ezek felett hitetlennek.* Csokonai a *'s még ezek felett* részt törölte, s föléje írta az új megoldást: *már mostann, 's mi több* A *több* után a vesszőt értelemszerűen pótoltuk.
111. A sor eredetileg így szólt: *Hallgató leszek már életem fogytáig* Utóbb a sor elejére szúrta az *Olly* szót a költő s ennek megfelelően a *már*-t törölte.
112. K: *vóltam ⟨életem⟩ hozzád*
113. A sor eredetileg így szólt:
Ti Halmok, Források, Nimfák, s a mellyeket
Utóbb a költő az *s*-t *és*-re változtatta, az *a mellyeket* törölte s fölé írta: *végtére*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Ariosto elégiája nem különösebben jelentékeny alkotása az olasz költőnek: lefordítására csak azért vállalkozhatott Csokonai, mivel kéznél volt: készen találta Eschenburg példatárában, ahogy olasz fordításai legtöbbjének eredetijét.

Mikor e fordítását készítette, még nem volt tisztában az olasz prozódia szabályaival, ezért a jambikus lejtésű terzinákat egyszerűen páros rímű 12-ősökben fordította. Különben törekedett a szöveghűségre: a 109 soros olasz eredetit csekély többlettel, 116 sorral adta vissza. Némi szabadságot csak ott vett magának, ahol a fogalmaknak nem találta pontos magyar megfelelőjét, például az itáliai fák esetében; a *Faggi, Pini, Genepri, Olive, Allori* így lesz nála *Nyárfák, Jegenyék, Gyertyányok* — talán nem is csupán szótári kényszerből, hanem szándékosan: a *Rózsi*-t említő versnek magyar hangulati hátteret igyekezett rajzolni Ariosto mediterrán tájai helyett.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az olasz eredetit, úgy, ahogyan Csokonai Esch.-ban találta:

"Ariosto

S. [= Siehe] B. [= Band] II. S. [= Seite] 123. — Unter seinen Gedichten sind *siebenzehn Elegieen* befindlich, die schon in der Absicht merkwürdig sind, dass sie die ersten in italiänischer Sprache waren. Zur Versart wählte *Ariost* die *terze rime*, die auch, ihrer Freiheit und ihrer wohlklingenden Verbindung und Folge wegen, sehr bequem für diese Gattung sind. *Crescembeni* erklärt, dieses Umstands halber, die ariostischen Elegieen für *capitoli;* allein ihr Inhalt, der am Ende doch hier allein entscheidet, ist grösstentheils völlig elegisch, und ihr sanftes, oft schwermüthiges, Kolorit, verbunden mit einer sehr glücklichen, harmonischen, oft petrarchischen Sprache, gieb ihnen unter den kleinern Arbeiten dieses Dichters einen sehr vorzüglichen Werth.

Elegia X.

O Lieta piaggia, o solitaria valle,
Occulto monticel che mi difendi
L'ardente sol con le tue ombrose spalle.
O, fresco e chiaro rivo che discendi
Nel bel pratel tra le fiorite sponde,
E dolce ad ascoltar mormorio rendi,
O se Driada alcuna si nasconde
Tra queste piante, o se invisibil nuota
Leggiadra Ninfa tra le gelid' onde,
O s'alcun Fauno qui s'avventa eruota
O contemplando sta l'alma beltade
D'alcuna Diva a' mortal' occhj ignota,
O nudi sassi, o malagevol strade,
O tener' erbe, o ben nudriti fiori
Da tepid' aure e liquide rugiade,
Faggi, Pini, Genepri, Olive, Allori,
Virgulti, Sterpi, o s'altro qui si trova
Ch'abbia notizia de' mie' antiqui amori:
Parlare anzi doler con voi mi giova,
Chè come al vecchio gaudio, testimonj
Mi fiate ancora alla mestizia nova.
Ma pria che del mio male alto ragioni,
Dirò ch'io fia, quantunque de' miei accenti
Vi devrei esser noto a i primi suoni,
Ch'io soleva i pensier lieti e contenti
Narrarvi, e mi risposero più volte
I cavi sassi alle parole attenti.
Ma stommi dubbio che l'acerbe e molte
Pene amorose sì m'abbiano afflitto;
Che le prime sembianze me sian tolte.
Io son quel che solea dovunque o dritto
Arbor vedeva o Tufo alcun menduro,
Della mia Dea lasciarvi'l nome scritto:
Io son quel che solea tanto sicuro
Già vantarmi con voi che felic'era:
Ignaro ahimè del mio Destin futuro!
S' io porto chiusa la mia doglia fiera;
Morir mi sento: s'io ne parlo; acquisto
Nome di Donna ingrata a quell' Altiera.
Per non morir rivelo il mio cor tristo,
Ma solo a voi che in gli altri casi miei
Sempre mai fidi Secretarj ò visto.
Quel ch' a vio dico ad altri non direi,
Jo credo ben, che resteran con vui
Come già i buoni, or gli accidenti rei.
Quella ohimè quella ohimè da cui
Con tant' alto principio di mercede
Tra i più beati al Ciel levato io fui,
Che di fervente amor di pura fede
Di strettissimo nodo da non sciorse

Se non per morte mai, speme mi diede;
Non m'ama più nè prezza, et odia forse
E sdegno e duol credo che il cor le punga
Che ad essermi cortese unqua si torse:
Una, che dilazio già m'era lunga
D'una notte intermessa, et ora ahi lasso
Il mio contento a mesi si prolunga.
Nè si scus' ella, che non m' apra il passo
Perchè non possa, ma perchè non vuole.
E qui si ferma, ed io supplico a un sasso.
Anzi a una crudel' Aspide che suole
Atturarsi le orecchie, acciò placarse
Non possa per dolcezza di parole.
Non pure al soavissimo abbracciarse
Dell' amorose lotte e a' dolci furti
Le dolci notti a ritornar son scarse;
Ma quelli baci ancora, a' quai risurti
Miei vital spirti son spesso da morte,
Mi niega o dammi a forza secchi e curti.
Le belle luci, ohimè quest' è il più forte!
Si studian che di lor men fruir possa
Poi che si fon di più piacermi accorte:
Così quand' una e quando un' altra scossa
Dà, per sveller la speme di cui vivo,
Per cui morrò, se fia da me rimossa.
O di voi ricco, Donna, o di voi privo
Esser non può che più di me non v'ami,
E me per voi prezzar non abbia a schivo.
Sicchè pe'l danno mio ch'io mi richiami
Di voi, non vi crediate: più mi spiace
Che questo troppo il vostro nome infami,
Ogni lingua di voi sarà mordace,
Se s'ode mai che un si benigno giogo
Rotto abbia o sciolto il vostro amor fugace:
On non legarlo o non scior fino al rogo
Deveva in ogni caso, ma più in questo.
Nè dopo il fatto il consigliarsi à luogo:
Il pentir vostro esser dovea più presto,
E sebben d'ogni tempo, or non potea
Se non molto parermi acre e molesto:
E voi non potevate se non rea
Esser d'ingratitudine; se tanta
Servitù senza premio si perdea.
Pur io non sentirei la doglia, quanta
Io sento per memoria di quei frutti
Ch' or mi niega d'accor l'altiera Pianta.
L' esserne privo causa maggior lutti
Poi ch'io n'ò fatto il saggio, che non fora
Se avuti ognor n'avessi i labbri asciutti.
D' ingrata e di crudel dar nota allora
Io vi potea: d'ingrata e di crudele;
Ma di più dar di perfida poss'ora.

Or queste siano l'ultime querele
Ch' io ne faccia ad altrui, non men segreto
Vi sarò, ch' io vi sia stato fedele.
Voi, Colli e Rivi e Ninfe, e ciò ch' a drieto
O nominato, per Dio, quanto io dico
Qui con voi resti: cosi sempre lieto
Stato vi serbe ogni Elemento amico."

(Esch. IV, 22—25. l.)

A fordítás értékéről Imre Sándor ezt írta: „Nem mondhatni, hogy jól megértve s némi ügyességgel is nem fordítaná Chiabrera, Maffei, mások verseit, vagy Ariostóból azt a nagyon kicsiny értékű elégiafélét." (OlK. 78. l.) Szőcs a fordítás erőteljes kifejezéseit emelte ki (48. l.).

Mivel fordítással állunk szemben — s ráadásul nem is egészen lírai jellegű darabbal, amilyenbe esetleg transzponálhatta volna a fordító saját érzelmeit —, hasztalan dolognak látszik életrajzi vonatkozásokat keresnünk mögötte. Juhász Géza mégis megtette — *Rózsi* nevének későbbi becsempészése okán. Ez a névcsere azonban mást nem jelenthet, mint azt, hogy a korábban Petrarca mintájára eltervezett szerelmi ciklus hősnőjét (a korábbi petrarcás *Laurá*-t) igyekezett jellegzetes magyaros névvel felruházni a költő.

Juhász még az eredetiben szereplő „éjjeli eggyütt fekvéseket" is megpróbálta Csokonai valós szerelmi élményeire vonatkoztatni, csakhogy Földiné Weszprémi Julianna [szerinte: „*Rózsi*"] s a költő vélt szerelmi kapcsolatát igazolhassa: „ megírta pl. a *Feredést*, sőt odáig vetemedett, hogy Ariosto X. elégiájának fordításába, ahol pedig »éjjeli együttfekvések«-ről van szó, belecsempészte a Rózsi nevet. Természetesen ezekre a problémákra nem nehéz a pozitivista válasz: mindez diákos fantáziálás volt csupán!" (It. 1953: 455. l.) Minthogy azonban *A' feredés* is idegen irodalmi minták után készült, az *Utolsó Panasz* pedig olaszból készült fordítás: e pozitív tények alapján nem mondhatunk többet jelenleg sem a diákos fantáziálásnál. A továbbiakban ugyan maga Juhász enyhíteni igyekezett némileg megállapítását, ezt írván: „Készpénznek nem kell ugyan vennünk *Ariosto X. elégiájának* vallomásait, de »vízfestményszínekben« se képzeljük a kapcsolatot Rozália és Melitesz közt — mint Haraszti teszi —, hiszen Csokonai ekkor élte legviharzóbb korszakát." (I. h. 458. l.).

7. *Driás* (gör.): driád, a fák és bokrok között élő erdei tündér.
26. *rendét* (rég.): sorát.
35. *hánytatni* (rég.): hencegve, dicsekedve emlegetni.
57. *búsúl:* régi jelentése szerint itt: 'bosszankodik'.
67. *Aspis* (lat.): egyiptomi mérges viperafajta.
88. *Jármot:* kapcsolatot.
100. *az kevély Fa:* ti. a kevély kedves.
108. *hitetlennek* (rég.): szavát, hitét, esküvését meg nem tartónak, szavahihetetlennek.

Verselése

Az olasz eredeti az egyik legnehezebb kötött formában: terzinákban íródott. A fordítás viszonylag korai keletkezésére mutat, hogy a költő páros rímű tizenkettősökben adta vissza.

177. A Reménység

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: TF. 93ab. Az oldalak bal felén az olasz eredeti Csokonai kezével Esch.-ból kimásolva.

Más kézirata nem ismeretes.

Megjelenése

A költő 1795 előtti EK.-án így fordul elő: „CL. A Reménység. Elégia. Mentziniből. *Letsinálni.*"A címjegyzékbeli adat utolsó szava arra utal, hogy még nincs kész a vers egészen: le kell tisztázni és be kell fejezni. De később sem fejezte be; ezért is nem került sor kiadására Csokonai életében. Bizonyára befejezetlensége miatt nem adta ki Toldy sem, csak a kiadatlan művek jegyzékén lajstromozta az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból" című fejezetben: „71. A reménység. Elegia Menziniből. Töredék."

Először a HG. adta közre a „Csokonai eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versei" fejezetben (II, 258—259. l.), majd ennek nyomán a FK.

Újra kiadta Juhász Géza: EPM. 270—271. l., majd Vargha Balázs: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Az Esch.-ból megismert többi olasz verssel együtt másolta ki ezt is a költő, 1793 táján. Toldy jegyzéke is „az első időszakból" származó versek között említi.

Juhász Géza korábban 1794-ből származtatta (lásd EPM. 314. l.); később, úgy látszik, megváltoztatta véleményét: Vargha, aki Juhász kronologizálását követte, már az 1795-ben írt versek sorában közölte.

Mi nem érezzük indokoltnak a fordítás későbbi időpontra helyezését: az olasz eredeti terzináival még nem tud megküzdeni a költő. Lényegében még az 1793-i olasz fordítások színvonalánál sem áll magasabban. Legföljebb azért tehetjük valamivel későbbre — 1794 elejére — keletkezését, mivel a TF.-ban s az EK.-on is az utolsó az olasz versfordítások sorában.

Szövegkritika

A fordítás kéziratában az olasz c í m áll a vers fölött: *La speranza.* Mi — akárcsak a többi kiadás — az EK.-on található címet tartjuk mzg, de nemcsak a szerző nevét, hanem a műfaji megjelölést is közöljük az EK. szerint.

A fordítás, mint volt róla szó, eredeti fogalmazványban, befejezetlenül maradt ránk. Érthető, hogy több javítással találkozunk a kéziratban.

3. K: *n̄ha [= nemha]*
4. K: *⟨Nem⟩ Últ*
11. K: *És* [Jav. ebből: *'S*] *ha ⟨ollykor⟩ Elmém*

12. K: *Bé* [utólag beszúrva] Ennek folytán a *Borítja* indokolatlanul nagy kezdőbetűvel maradt; em.
13. K: ⟨*Mindjárt*⟩ *Azonnal*
16. K: *Megelőzi 's* ⟨*ekként*⟩ *hozzám* Az utóbbi az áth. szó fölé írva.
21. K: *És* Jav. ebből: *'S*
22. K: *Rév* Utólag beszúrva. Ennek folytán indokolatlanul megmaradt a *Partra* nagy kezdőbetűje; em.
33. K: *Szozatokra* em.
34. K: *a'* ⟨? *zavart*⟩ *zajgó*
35. K: ⟨*Hajómat*⟩ *Gályám*
36. K: *könyörgöm* Jav. ebből: *könyörgök*
38. K: *Md̄ [= Mind]*
39. K: ⟨*Akkor*⟩ *Igy* Az áth. szó fölé írva.
40. K: *Habb̄ [= Habban].*
41. K: *Partra* Jav. ebből: *Partokra*
42. K: *És* [Jav. ebből: *'S*] ⟨*mind a' leg serényebb szél tsendes*⟩ *reá*
45. *Mikor ím* ⟨*nézvén*⟩ ⟨*szemem*⟩ [← az áth. szó fölé írva] *az Egre* em. ⟨*nézve*⟩
46. *Fel* Utólag beszúrva; ennek folytán a *Vetvén* nagy kezdőbetűje indokolatlanul megmaradt; em.
48. *És* Utólag betoldva; az *Azutánn* indokolatlanul megmaradt nagy kezdőbetűjét em.
49. *'S* ⟨*majd*⟩ *n̄ [= nem] soká* [← az áth. szó fölé írva] *ezer Villám* ⟨*is*⟩ *gyúl*
50. E szónál a fordítás megszakad.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai Esch.-ból nemcsak a verset másolta ki, hanem a Menzinire vonatkozó adatokat is; az ő másolata alapján közöljük a Beispielsammlungból kiírt részeket s magát az eredeti verset is, ameddig lefordította.

Eschenburg példatárának IV. kötetében, az „Elégieen" című fejezetben az olasz költők sorában Ariosto X. elégiája után fordul elő Menzini költeménye:

„*Menzini*

S. [= Siehe] B. [= Band] II. S. [= Seite] 135. — Im zweiten Bande seiner Werke (Venez. 1769. 4 Voll. 12.) stehen gleichfalls *siebenzehn Elegieen*, unter welchen die nachfolgende die zweite ist. Sie waren ehedem einzeln abgedruckt, und mit einer besondern Vorrede begleitet, worin er sich den wahren elegischen Charakter getroffen zu haben schmeichelt. Im Ganzen ist ihnen auch wohl diess Verdienst nicht abzusprechen, obgleich der Dichter darin zu sehr bei Einem Gedanken zu verweilen, und doch nicht immer fruchtbar und erfindungsreich, vielleicht auch nicht gefühlvoll genug, gewesen zu seyn scheint, um Ermüdung und Einförmigkeit zu vermeiden.

La speranza.

Sarei gran tempo in Mar crudele assorto
Se a riserbarmi in vita amica speme
Dolce non fosse del mio cuor conforto.

Ella co i miei pensier nodrita insieme
Di lieta fronde la mia mente adombra;
E di tal pianta a lei si debbe il seme.

E se talor gravida nube ingombra
Il sereno dell' Alma, ella vi accorre,
E in sua virtute ogni atro orror disgombra.

Anzi tal volta i miei desir precorre,
E grida: A che temer nembi, e procelle,
E l' usata Constanza in oblio porre?

Vedrai L'aurette alla tua vela ancelle
Spirar dolci, e seguaci; e fide scorte
Le vaghe scintillar Tindaree Stelle.

E sul mattin dalle celesti porte
Fia che sorga per te lieta l'Aurora,
E'l suo bel lume, e la tua pace apporte.

A questo lusingar l'ardita prora
Spingo nell' onde; e pria d'Incenso, e Voti
Ogni nume del Mar per me si onora.

Più rapido del vento a i Lidi ignoti
Vola il mio cuore; e neghittosa, e lenta
Ogni aura parmi, che pel Cielo si ruoti.

Quand' ecco con la vista al Ciel intenta
Scorgo, ch' egli biancheggia, e poscia imbruna;
Poscia arde in lampi, e poi gli strali avventa."

(Esch. IV, 26—27. l.)

Csokonai fordítása nem kész mű: nemcsak oly értelemben, hogy nincs befejezve egészen, hanem abban is, hogy nincs véglegessé csiszolva. Így nem mindenütt adja vissza eléggé híven az olasz eredetit, ámbár nem is törekedett soha szó szerinti hű fordításra, inkább átköltött. Néhol pontatlan, másutt viszont képzeletével, leleményes képzettársításaival többletet ad az eredetihez; gyakran fordítatlanul hagy egyes szavakat, sőt sorokat.

Fordításának az eredetitől való szembetűnőbb eltéréseire a következőkben mutatunk rá:

1. A sor utolsó szava, a *még* rímkényszerből került oda; helyesebb lett volna: *már*.
4. Az olasz szöveg 3. sorának felel meg, de annál szemléletesebb: ott nincs szó arról, hogy „*Ült*" a Reménység, s a szív „*Rejteké*"-ről sincs szó.
5—6. Voltaképpen az olasz eredeti 2. sorának bőbeszédűbb kifejtése.
7—8. A megfelelő olasz sorban (4.) a *miei pensier nodrita insieme* szó szerint annyit jelent: 'gondolataimmal együtt táplált,

[a reménység]'; Csokonai itt is szemléletesebb: az olasz vers 5. sorában szereplő *lieta fronde* 'vidám, biztató lomb' kifejezéshez igazodva használja a *növénn fel felé* kifejezést.

10. Az *árnyékozta bé* kissé félrevezető fordítás: helyesebb lett volna az *adombrare* igének 'elfed(ez), elrejt' jelentését használni.

Az olasz eredeti 6. sorával Csokonai fordítása adós maradt.

11. *Elmém derült Egét:* az olasz eredetiben *Alma* 'lélek' szerepel; Csokonai bizonyára a szóismétlést akarta elkerülni: a 10. sorban is előfordul a *lélek (Lelkem árnyékozta bé);* az *Elme* s az *Alma* hasonló hangzása is közrejátszhatott a szóhasználatban.

13. A *belé repűl ő* rímkényszerből született; egyébként sem pontos: az olasz vers megfelelő sorában (8.) az *accorre* jelentése 'odasiet, odaszáll'; a *„belé repűl"* félrevezető.

14. Az olasz szöveg 9. sorából az *in sua virtute* lefordítatlan maradt, az *atro orror* 'sötét borzalom' helyére viszont ismét szemléletesebb megoldás került: a 11. sor *„derűlt Egére"* utalva vissza, a *fergeteg* szót használja itt a költő.

17. *zürzavartol:* az olaszban (12. sor) *nembi, e procelle:* 'fellegek és viharok'.

18. Az *állhatatos szíved* kissé szabadabb — s egyben költőibb — fordítása az *„usata Constanza"*-nak.

19. *tsendes Szellők:* az olasz eredetiben (13—14. sor) a *l'aurette* 'szellőcskék' értelmezője nemcsak a *dolci* 'csendes', hanem a *seguaci* 'kísérő, követő' is; Csokonai fordításából ez az utóbbi elmaradt.

21. *hív pajtásid:* az olasz eredetiben (13. sor) *acelle:* 'szolgálók'; a *hív* az olasz eredetiben a *scorte* jelzője *(fide scorte).*

22. *Rév partra viszik gályádat:* Csokonai szabad beleköltése, így nincs benne az olasz eredetiben.

23. *Vezetőid lésznek:* az olasz szövegben a *fide scorte* tulajdonképpeni jelentése: 'hű kísérőid, segítőid'.

Az olasz terzina utolsó sorát (15.) Csokonai kissé bőbeszédűen három sorrá szaporította: a *vaghe scintillar Stelle* nála: *És kedvező fényekkel | Derítik utadat fel.*

24. *Tindarusi Tsillagok:* az eredetiben a *Le Tindaree Stelle* talán az észak-szicíliai kikötőváros, *Tyndaris (Santa Maria di Tindaro)* jelzőfényeire vonatkozik.

27—29. Az olasz eredetiben (16—17. sor) nincs szó a hajnal *„piros Hintajá"*-ról: ez Csokonai leleménye.

29. *szép Hajnal:* az olaszban *lieta l'Aurora:* 'vidám hajnal'; ezt a 31. sorban pótolta a hajnal *„Mosolygó Tekinteté"*-vel a költő.

30. *kedves fényével:* az olaszban a *bel lume* jelentése 'szép fény'.

34—35. Csokonai fordítása tömörebb és kifejezőbb az olasz megfelelőnél, ahol (19—20. sor) a *l'ardita prora | Spingo nell' onde* szó szerint azt jelenti: 'merész hajóorrommal a hullámoknak vágok'.

A 20. sorból a *d' Incenso* 'tömjénezés' elmaradt a fordításban.

40. *a' sok Habban:* hiányzik az eredetiből, rímpótló betoldás.

42. *lassú:* az olasz eredetiben a *neghittosa* tulajdonképpeni jelentése: 'lusta, lomha'.

46. *végre:* az eredetiből hiányzik; rímpótló szó.

48. *szürkéllik:* az olasz eredetiben a *imbruna* voltaképpeni jelentése 'elsötétül, megfeketedik'.

49—50. Az *ezer* Csokonai fokozó leleménye: az eredetiben csak villámokról van szó.

A fordítás itt — a versnek mintegy első harmadánál — megszakad. Bár tervezte, de később sem fejezte be a költő.

Verselése

Az eredeti vers tenzináinak formahű fordítására a fiatal költő nem vállalkozott, ahogy Ariosto elégiájának fordításában *(Utolsó Panasz)* sem.

Hatodfeles jambusok helyett 7—8—9 szótagos ütemes sorokat használt. Kezdetben igyekezett megtartani az eredeti terzinák rímelhelyezését (a b a b . . .), de aztán a páros- és keresztrímeket váltogatta szabadon.

A lefordított rész az eredeti 27 sornak csaknem kétszeresére nőtt Csokonainál, bár sorai valamivel rövidebbek az olasz verséinél.

A nem formahű verselés is amellett szól, hogy 1795-nél feltétlenül korábbinak tartsuk.

178. T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Szerző megjelölése nélküli másolata: NZs. 139. l. (LXXXVI. vers). Egy kéziratát a JGy/j. is említi a 2. sorszám alatt; vö.: CsEml 118. l., Cs/ÖM. I, 205. l.

Hitelessége

A NZs. nem említi a vers szerzőjét: a JGy/j viszont nem hagy kétséget a szerző felől.

Csokonai szerzőségére vall a versnek a NZs.-ben elfoglalt helye is: közvetlenül előtte s utána szintén Csokonai-versek állnak, ugyancsak a szerző megnevezése nélkül.

Csokonai szerzősége mellett szól a címként szereplő bejegyzés is, amely szerint a vers Szilágyi Gábor debreceni professzor köszöntésére készült.

Megjelenése

A költő nem vette föl címjegyzékeire: bizonyára nem szánta kiadásra ezt az alkalmi köszöntőverset. Toldy jegyzéke sem említi.

A NZs.-ből Juhász Géza útmutatása alapján először Vargha Balázs adta ki az ÖV.-ben. Későbbi kiadásai: ÖV.², MM.

Keletkezése

A címül szolgáló bejegyzés szerint a vers Csokonai egyik tanárának, Szilágyi Gábor professzornak üdvözlésére készült: a 3. sor tanúsága szerint névnapi köszöntőül, tehát március 24-re.

A vers keletkezési évére vonatkozóan a JGy/j. annyit sejttet, hogy korai verssel van dolgunk.

Piskárosi Szilágyi Gábor 1790-ben lett teológiai professzor a debreceni kollégiumban, s az akadémiai évfolyamban Csokonai tanára volt. Ő vette rá 1794-ben a költőt arra, hogy az akkor lemondott Karika János helyett foglalja el a költészeti osztály köztanítóságát. Csokonai nem könnyen fogadta el az ajánlatot, de végül is 1794. március 24-én a gondnoksági ülés is megválasztotta publicus praeceptornak. (Vö.: Ferenczi 42. l.).

Az említett március 24-i dátum éppen Gábor napjával, Szilágyi névnapjával esett egybe. Ekkor Csokonainak mint poëseos praeceptornak már keze alá tartozott a költészeti osztály: a „Fébusnak szentelt Tábor" erre vonatkozhat.

Talán éppen végleges kinevezése örömére rögtönözte a köszöntőt a költő, nem sejtve még akkor, hogy milyen végzetes összeütközésbe kerül hamarosan professzorával.

Az ÖV. is 1794. március 24-ét tette meg a vers keletkezési dátumául — valószínűleg hasonló meggondolások alapján.

A NZs.-ben ez a megjelölés áll a vers fölött:

T. T. Sz. G-r Úr Prof.-hoz.

Az ÖV. a vers kezdő szavait tette meg címül: *[Örvendjél Fébusnak . . .]* s alcímként közölte a kézirat bejegyzését, így: *T. T. Szilágyi Gábor úr professzorhoz.*

Mi a rövidítéseket nagyobbrészt feloldva a kéziratbeli bejegyzést tettük meg címül, mivel az emlékeztet Csokonai hasonló jellegű alkalmi verseinek címadására.

Szövegkritika

Csak a NZs.-beli másolatot ismerjük. J. Gy. címjegyzékén így fordul elő a vers kezdősora: *Örvendjél Phoebusk [= Phoebusnak] szentelt tábor* (V. ö. CsEml. 118. l., Cs/ÖM. I, 205. l.)

A NZs. másolója a hely jobb kihasználása végett nem az eredeti sortagolással írta le a verset. Az ÖV. a föltehető eredeti képlet szerint tagolta a sorokat.

Mi is a kiadások eljárását követjük e tekintetben, de alább közöljük az utolsó sorokat a kézirat szerint:

Mindezek Tégyenek mély tiszteletet Gábor nagy nevének
Melynek eljöttével út nyila telyes örömének.

2. K: *vig* em.
4. K: *örömen* em.
6. K: *Vig* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Szilágyi Gábor professzor névnapjára írt köszöntővers, amelyet föltehetőleg Csokonai poétai osztályba járó diákjai énekeltek el.

1. *Fébus*, Phoebus (gör.): a művészetek istene.
Fébusnak szentelt Tábor: a poétai osztály tanulói.
2. *A' hegyek alatt:* a *hegyek* itt föltehetően a költészet szent hegyeire: a Heliconra, a Parnasszusra, a Pindusra vonatkozik, s azért a hegyek alját említi a vers, mivel a poétai osztály tanulói még csak elején tartanak ismereteiknek: tavasszal kezdődött a tanév.
5. *Szent Ligetek:* bizonyára a múzsák szent berkeit kell értenünk a kifejezésen.

Verselése

Bizonyosra vehető, hogy dallamra készült a köszöntő, s hogy a diákok énekelve adták elő; sajnos a másoló itt elmulasztotta jelezni a dallamot (míg az *Élj vigan érdemeddel . . .* s a *Falataimat elegyes borhajtással . . .* kezdetű verseknél közölte).
Verselése, ritmusa csak a dallam ismeretében volna tisztázható.

Dallama

Tárgya, versformája egyaránt amellett szól, hogy énekszóval adták elő, bizonyára valamely meglévő dallamra; erre vonatkozóan azonban nem maradt sem kotta, sem „Ad Notam" jelzés.

179. [Élj vigan érdemeddel . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Szerző nélküli másolata: NZs. 139. l., LXXXVII. vers. Egy kéziratát a JGy/j. is említi e 3. sorszám alatt; v. ö.: Cs/ÖM. I, 205. l.

Hitelessége

Bár a NZs. nem említi a vers szerzőjét, a JGy/j alapján aligha lehet kétséges a szerző kiléte.
Megerősíti Csokonai szerzőségét a NZs.-ban elfoglalt helye is: előtte s utána szintén Csokonai-versek vannak, ugyancsak a szerző megnevezése nélkül.
Csokonai szerzősége mellett szól az is, hogy a vers a nótajelzés szerint *A feléledt Pásztor* című verse dallamára készült: *Ott hol a Patakotska.*

Megjelenése

Csak J. Gy. jegyzékén szerepel, a költő címjegyzékein nem fordul elő; ezt a fiatalkori alkalmi művét — úgy látszik — nem szánta kiadásra. Toldy jegyzéke sem tud róla.
A NZs.-ből — Juhász Géza útmutatása alapján — Vargha Balázs adta ki először az ÖV.-ben. Későbbi kiadása: ÖV.², MM.

Keletkezése

Alkalmi köszöntőversnek látszik: a Sion-hegy említése arra mutat, hogy valamelyik egyházi személynek, föltehetőleg egyik professzorának köszöntésére írta a költő. Erre mutat a NZs.-ben elfoglalt helye is: közvetlenül előtte találhlatók a Budai Ferenc üdvözlésére írt versek (LXXXI., LXXXIII—LXXXV.), a *Hunyadi Ferenchez* című köszöntő (LXXXVI.) s a Szilágyi Gábor köszöntésére írt *Örvendjél Fébusnak szentelt tábor* kezdetű vers (LXXXVII.).

Az ünnepelt személyét közelebbről nem ismerjük; a *boldogság karjainak* s a *Hív szerelmesed*-nek említése alapján arra is gondolhatunk, hogy esetleg házassági, lakodalmi köszöntőversnek készült, de az is lehet, hogy valamilyen hivatali előlépés alkalmára. (Ez utóbbira mutatna az *érdem*-ek s az *irigy nyelv*-ek említése.)

A dallamjelzés alapján az 1794 elejéről keltezhető *A feléledt Pásztor* után készülhetett. Vargha Balázs az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben s a MM.-ban — Juhász Géza időmeghatározása alapján — 1794 elejére tette keletkezését: közvetlenül a március 24-re, Gábor napra írt *Örvendjél Fébusnak szentelt tábor . . .* kezdetű köszöntő után közölte.

Csokonai 1794. március 24-én lett a poétai osztály köztanítójává. Ettől fogva nyílt alkalma rá, hogy tanítványaiból kórust szervezzen s dallamra írt köszöntőverset adasson elő. Ezért valószínűnek kell tartanunk, hogy valóban a költő köztanítóságba lépése — 1794 márciusa — után keletkezett.

Szövegkritika

A kéziratban nincs önálló c í m e a versnek. A JGy/j. kezdősorával említi, az ÖV.—ÖV.² s a MM. szintén; mi is ezt a megoldást tartottuk meg.

Teljes szövegét csak a NZs.-ből ismerjük; J. Gy. jegyzékén a vers kezdősora így fordul elő:

Élj vigan érdemedd [= érdemeddel] a boldoságk [= boldogságnak] karjainn &c. A *boldogság* szó fölött a ligatúra nyilvánvalóan a *-nak* birtokos ragra vonatkozik, a címjegyzék kéziratában azonban a másoló sietsége folytán a jelzés egy szótaggal előbbre került, s a CsEml ennek alapján tévesen oldotta fel: *Élj vigan érdemeddel a' boldo[g]ság karjain etc.* (118. l.). Ez a fajta rövidítés teljesen szokatlan is volna, de elfogadhatatlan azért is, mivel így egy szótaggal megrövidül a 15-ös sor.

Az ÖV.—ÖV.² és a MM. a 7. sort pontatlanul, kötőszó nélkül közölte:

Minden kedveseddel

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: alkalmi versül készülhetett valamelyik professzor vagy egyházi személy házassága, illetve hivatali előlépése alkalmával. A dallamjelzés szerint bizonyára énekelve adták elő a diákok.

4—5. A Bibliából ismert Sion hegy Jeruzsálem déli részén emelkedik: itt állt a jeruzsálemi templom; ez is arra mutat, hogy az ünnepelt egyházi személy volt.

Verselése

A feléledt Pásztor versformáját követi: a ritmus voltaképpen a dallammal érthető igazán. A NZs.-ben a 4—5. és a 6—7. sor folyamatosan, egy végtébe van írva, bár az 5. és a 7. sor nagy kezdőbetűi jelzik, hogy a másoló csak helykímélésből járt el így.

Dallama

A feléledt Pásztor dallamára készült; kottáját ld. ott.

180. Ajánló Tsók

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; közel egykorú — s egyben egyetlen ismert — másolata *A' Tsókok* idegen kéz másolta kéziratában maradt fenn: K 675: 48a.

Megjelenése

Voltaképpen *A' Tsókok* verses „előhangja", s hogy mégis fölvesszük önállóan is a költő versei közé, azt az indokolja, hogy az 1795-i EK.-on is megvan önállóan: „o CLII. Ajánló Tsók. Dal." (A sorszám előtti *o* azt jelenti, hogy szerelmes tárgya folytán a cenzúra miatt nem tartotta kiadhatónak a költő; v. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.) Közvetlenül utána a vonatkozó szépprózai mű következik: „o CLIII. *A' Tsók.* Epósz."

Mind a verses, mind a szépprózai művet kezdettől kiadásra szánta, a szépprózai idillt később is mindig fölvette jegyzékeire (ld. ÚK. 8., Mfj. „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék". **10**: 20.). Csokonai életében nem jelent meg *A' Tsókok*, később is csak 1817-ben Dombynál, bár Sárváry Pál 1806-ban sajtó alá rendezte a költő anyjával (ld. Cs/ÖM. I, 281. l.). Elsőként Domby adta közre e verset is Csokonai-életrajza függelékében (75. l.).

A későbbi kiadások is *A' Tsókok* részeként közölték (Kföldy, Toldy, HG.). Önálló műként először Juhász Géza adta ki (EPM. 273. l.), majd őt követve az ÖV.—ÖV.[2] s a MM.

Keletkezése

Csokonainak *A' Tsókok* című pásztoridillje elé írt epigrammatikus ajánlás. A szépprózai mű érzelmi hőfoka s néhány egykorú vers is azt sejtetik, hogy valóságos szerelmi élmény rejlik mögötte.

Mint *A' Tsókok*, ez is 1794-ben keletkezhetett.

A ránk maradt egyetlen kéziratban *Lili*, illetve *Lilla* neve fordul elő, de ez bizonyára a későbbi — 1806 körüli — másolótól eredő „aktualizálás" — a közben megjelent *Lilla*-dalok hatására. Minderről a következő, szövegkritikai fejezetben lesz szó.

Szövegkritika

Mindössze két szövegét ismerjük: a már idézett 1806 körüli másolatot s Domby 1817-i kiadását. A helyesírás szoros hasonlóságából ítélve közös forrásra vezethetők vissza; egy lényeges eltérés van a K és Domby között, hogy az előbbiben *Lilla (Lili)* neve fordul elő, az utóbbiban pedig *Rozália*. Domby föltehetőleg ismerte még az autográf szöveget is, de ha nem ismerte volna, s a K alapján adta volna ki — megfelelő névcserével —, akkor is helyesen járt el: 1794-ben csak *Rozália* neve állhatott az ajánlásban, *Lillá*-é semmiképpen.

1. K: ***Lilim! Lilim!*** *te raktál* Domby szerint em.
2. Domby: *Arczulatomra* ***Csókot*** Kp. n.
3. K: ***Lillám! Lilim!*** *te raktál* Domby szerint em
4. Domby: Kp. n.
5. Domby: *Poëtát*
6. Domby: Kp. n.
7. Domby: ***tenéked***
8. Domby: *csomó* ***CSÓK***. Valószínű, hogy az eredeti kézirat is hasonló kiemeléssel tartalmazta a szót; e szerint em.

9–11. Domby: Kp. n.

11. Domby: *te is*
12. Domby: a *meg* után vessző. A *cs* hang jelölésére Domby végig a mai hangjelölést használja.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az ajánló verset némileg magyarázza Csokonainak *Az olvasóhoz* című ajánlása *A' Tsókok* előtt, amelyet itt Domby nyomán idézünk: „Ez az aprós munka kijött ezelőtt darab idővel. De hol? négy Ajaknak sajtótskája alatt. Hasonló é ez a' Kiadás az Eredetihez, azt csak én tudom és az én Patrónám [. . .] Rozália. Abban a' Szerzőnek Lelke egészen ki vólt nyomva: itt annak csak egy része éreztetik, — a' Képzelődés; Osztán csak szebben is esik a' nyomtatás az eleven Rózsára mint a' papirosra. — A' többit szerető Olvasó érzékeny ítéletedre bizom. Ha kedvedet elnyertem vélek csókolom az én csókjaimat. — Ha nem: csókold azt a' mit jobban szeretsz. Élj vígan! —" (Domby 76. l.)

Pásztory Catullus nyomokat keresett a kis epigrammában: „Cat. V. 7—13. Da mi basia mille etc." (13. l.)

A verses ajánlással az irodalomtörténet nemigen foglalkozott. Sőtér István írta róla: „Első, valóban felszabadult és felszabadító költőnk: Csokonai. Mennyi feszes szabályt tört át, amikor egy új kor érzéseit fesztelenül merte megszólaltatni az *Édes keserűség* máig is modernül hangzó soraiban, a tulipánvers kecses ellágyultságában, az *Ajánló csók* rímjátékaiban." (Werth. 192. l.) Bár ezek nem igazi rímek (csak önrímek), mivel a vers maga rímtelen, mint az alábbiakban lesz róla szó.

Verselése

Anakreoni versformában: rímtelen negyedfeles jambusokban íródott. Ez is igazolja keletkezését: a klötő nem sokkal korábban tett próbát az anakreoni versekben.

181. Melitesz Rozáliához

Kézirata

Saját kezű kízirata: Műf. 106b. Más kézirata nem ismeretes. A költő Metastasióból készített prózai kantátafordításai sorában maradt fenn, közvetlenül *A' jélénk Szerelem* és *A' Szerelmek' Fészke* befejező szakasza között.

Megjelenése

A verset — bár jegyzeteiben nem jelzi — bizonyára ennek a saját kezű kéziratnak a nyomán adta ki Toldy a „Hátrahagyott elegyes versek" Első könyvében *Melitesz Rozáliához* és *Rozália Meliteszhez* címmel két önálló verssé bontva (732—733. h.). A kéziratban nincs címe a versnek, azt sem jelzi semmi, hogy két önálló verssel volna dolgunk. A címeket Toldy minden bizonnyal a költő címjegyzékei alapján választotta; az EK.-on ugyanis előfordul ilyen című munka: „LIV. Melitesz Rózáliához. Levél. 195" „LV. Ugyanő ugyanahoz. Levél. 197", sőt az LIX. sorszám alatt is található egy ilyen cím: „Melitesz Rozáliához. Levél. 301." Ezek egy része azonban alkalmasint nem e versekre, hanem prózában írt levelekre vonatkozik, amelyek a Bayer-hagyatékban, a SM.-ban meg is találhatók (v. ö. It. 1953: 451. l.; EPM. 105—106. l.). Az 1804-i Kései címjegyzékben van egyetlen olyan adat, amely félreérthetetlenül erre a műre vonatkozik: *Melitesz Rozáliához versben* (ld. Cs/ÖM. I, 245. l.). A költő életében nem jelent meg, noha az 1795-i „Első Darab" tisztázatában a fennmaradt tartalomjegyzék szerint ott volt mind a *Melitesz Rozáliához* (195—196. l.), mind az *Ugyanő Ugyanahoz* (197—199. l.) (ezek a prózában írt levelek lehetnek), s ott volt, külön tételként, még egyszer a *Melitesz Rozáliához* is (301. l.). Mivel az utóbbi a tisztázatban csupán egy oldalt foglalt el, ez az adat vonatkozhatott a verses változatra (v. ö. Cs/ÖM. I, 215—216. l.).

Az 1798-i „Szerelmes versciklus"-on rajta lehetett (ennek mutatója csak az *E* betűtől maradt fenn, s versünk az *A*-nál szerepelhetett), de a *Lilla*-ciklusba s az *Ódák*-ba már nem illett bele témájával.

A későbbi kiadások közül a HG. (II, 33—34. l.) és a FK. Toldyt követte; Juhász Géza az EPM.-ban már egyetlen versként közölte a Toldynál két versre bontott művet, s a versszakok eredeti, kéziratbeli sorrendjét is megcserélte: a záró 5. és 6. versszakot előrevette 3. és 4. versszakul (ld. EPM. 111. l.). Juhász Géza alapján tette közzé a verset Vargha Balázs is — azzal a különbséggel, hogy a beszélők nevének feltüntetésével két-két versszakos párbeszédekre tagolta azt: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A verses párbeszéd szereplőinek neve másutt is előfordul a költő korai műveiben: a már említett prózai levélen kívül az 1793-ra tehető *Szerelmes Búcsúvétel* egyik változatának szintén *Melitész* és *R[ozália]* a két szereplője (ld. SM. 1a) s az 1794-ből származó költői prózának, *A' Tsókok* című idillnek szintén.

Kérdés, mennyire gyökereznek ezek az írások a költő személyes életében, mennyi az élményi alapjuk? Kereshetünk-e bennük áttételes lírai megnyilatkozást, vagy csupán irodalmi utánzatoknak, átképzeléses helyzetdaloknak kell tekintenünk őket?

Legtöbb méltatója valóságos élményt látott ezekben az írásokban: a későbbiekben csak Rozália kiléte felől tértek el a vélemények.

Toldy még óvatos volt *A Tsókok* s a korabeli szerelmes versek élményi alapját illetően: „Nem bizonyos, mennyiben volt szerelmes dalainak ez időben tárgyok az életben, s »Rozália« mikép nem csak Tempefői hősnéjét, hanem az általa »A csókok« című idyllionában dicsőített hölgyet is nevezé, élő személy vagy óhajtásainak lényképe volt-e, vagy csak név, s nem több? (XXXIII. h.).

Haraszti Gyula 1880-ban írt életrajzában a *Tempefői* és *A' Tsókok* Rozáliáját összekapcsolta, s azonosította Csokonai föltételezett ifjúkori szerelmével, a korán meghalt diákkori ideállal; ehhez a vélt élményhez kapcsolta versünket is, ezt írván: „A [. . .] képzelt panaszok s örömek után később bensőbbé, igazibbá válik hangja. Midőn távoznia kell Debrecenből, a betegeskedő lánykának e méla sejtést adja ajkára: »Ah, bár mindenek zöldellenek, de e hiv, beteg szív zord telet vár [. . .] Nem lellek fel többé angyalom már.«" (102. l.). Kastner Jenő is *A Tsókok*-ról írva jegyzi meg, hogy „az összekötő részekben van valami spontaneitás, mi első debreczeni szerelmének, Rózsikának emlékét őrzi" (ItK. 1922: 46. l.). Ez igaz, s ez az, ami a kutatókat megzavarhatta. Ám a szubjektív hang nem zárja ki azt, hogy idegen mintát töltött meg élményszerű tartalommal a költő.

Székely György már 1888-ban fölvetette az idegenből — szerinte Bürgertől — kapott ihletés lehetőségét, ezt írván: „Bürger »Winterlied« (16. sz.)-jének hatása alatt állanak: Köszöntő (Lilla 36. sz.) Rozália Meliteszhez (Hátrahagyott elegyes versek 733. lap). A reményhez (Lilla 48.)." (Figy. XXV. [1888] 268. l.) Majd később ezt írja: „A Winterlied két utolsó sorának

(O Mai, was frag' ich viel nach dir,
Der Frühling lebt und webt in ihr)

megfordítottjával találkozunk »Rozália Meliteszhez« című költeményben:

Ah Melitesz, bár mindenek
A tavasztól zöldellenek
De e hív, beteg szív,
Mord telet vár."

(I. h. 271. l.)

Ha Bürgert illetően Székely téved is, abban bizonyára igaza van, hogy fordítással állunk szemben. Ezt megerősíti az, hogy a vers Metastasióból készült prózafordítások sorában található, de megerősítik a kézirat törlései, sorvariánsai is, amilyenek csak fordítás esetében képzelhetők el Csokonainál; pl. a 3. versszak a kéziratban:

⟨nints könnyek⟩
⟨Ah melly kínt szülnek⟩

Bár most megszünnek
⟨Ha elrepülnek⟩
De el nem tünnek
⟨Bennem⟩ Ah nem bennem
A' régi jók.

Mivel pedig Metastasio-művek fordításai közt található a vers, elsősorban olasz fordításra kell gyanakodnunk.

Újabban Juhász Géza foglalkozott a Rozália-Melitesz problémával. A *Melitesz Rozáliához* című prózalevél második darabját *(Ugyanő ugyanahoz)* valóságos, konkrét levélnek tartotta (It. 1953: 451—452. l.). A *Melitesz* és *Rozália* elválását előadó *Szerelmes Bútsúvétel*-t szintén valóságos élményből magyarázta (uo. 452. l.). Tárgyalt versünkről, Harasztit bírálva, szintén ejtett szót: „Sokáig nyomoztam, honnan az a megható románc, amely Haraszti életrajza jóvoltából köztudattá változott, s azóta számos Csokonai-regényben népszerűsödött. Ma már azt gyanítom, Haraszti maga koholta az egészet, abból a két rövid költeményből *(Melitesz Rozáliához, Rozália Meliteszhez)*, amelyeket már Toldy kiadott [. . .], de még nem fedezte fel a bennük lappangó novella-csírát. Haraszti idézi is a Rozália-dal néhány töredékét . . ." (It. 1953: 454. l.). E tanulmányában *(Csokonai Rozáliája)* részletesebben nem foglalkozik e verssel, de kéziratos hagyatékából kiderül, hogy a lírai párbeszéd hősnőjét Földi Jánosné Weszprémi Juliskával azonosította, s Csokonai Debrecenből való elkészülésének idejéből — valóságos élményből! — származtatta, ezt írván: „A *Melitesz Rozáliához:* tavaszra tervezi a távozást. Cs. valóban 1794 tavaszán fejezte be tanulmányait. Közbejött azonban Szilágyi Gábor ajánlata, hogy vállalja a poétai osztályban a »köztanítói« állást (publicus praeceptor) [. . .].

A búcsú gondolatánál fogva könnyen tehetnők a két vers keletkezését 1795-re is, közvetlenül a halasi legáció előttre; mondanivalója, halvány színei miatt viszont inkább a Rozália-viszony legkezdetére illenék 1793-ban, mintha egyik korai elválásuk emlékét örökítené meg. De Rozália válasza csak 1794 tavaszán hangozhatott el, kölcsönös szerelmük legzavartalanabb korszakában, mikor leginkább kiteljesedett Cs. élete." (JGk. 173. sz.) Mi nem vagyunk ilyen bizonyosak e kis lírai dialógus élményi hátterét illetően: hasonló lírai párbeszédek akadnak a költő e korbeli művei között; ilyen a már említett *Szerelmes Bútsúvétel* mellett pl. az Urániában megjelent *A feléledt pásztor* is, amelyben *Tirzis* beszélget *Laurá*-val. Ahogyan ebben a pásztoridillben nem lehet közvetlen élményt keresnünk, éppenúgy költői helyzetdalnak tekinthetjük Melitesz és Rozália verses búcsúját is, amely legvalószínűbben olaszból készült fordítás. Kastner Jenő, aki *A' Tsókok* lírai spontaneitására figyelmeztetett, ugyanott bizonyította, hogy mely olasz (Tasso, Guarini, Marini) és német (Gessner) forrásokból, helyenként pontos fordításokból állt össze az 1794-i pásztoridill. (Ld. ItK. 1922: 42 kk.)

Toldy az 1795 előtt keletkezett versek közé sorolta, a HG. — tévesen — a „Hátrahagyott elegyes versek" Első könyvének valamennyi versét 1795-re tette. Juhász Géza 1794-ből származtatta e verseket 1955. évi kiadványában (ld. EPM. 313. l.); kéziratos hagyatéka szerint Csokonainak 1795. évi távozására is gondolt a vers kronologizálásakor, de végül is Rozália versbeli válasza alapján Csokonai és Földinél föltételezett kapcsolatának „legzavartalanabb korszakára", 1794 tavaszára keltezte.

(A vers természeti képeinek utalásai alapján gondolt bizonyára a tavaszra — ezek az utalások azonban lehetnek teljesen képzeletbeliek is.)

Mi a vers kéziratbeli környezete (olasz prózafordítások) s az azonos szereplőjű *A' Tsókok* meg a *Szerelmes Bútsúvétel* alapján — s mivel az 1793-i verstisztázatokból még hiányzik — 1794-re tesszük keletkezését.

Szövegkritika

A kéziratban nincs c í m e a versnek. Mint volt róla szó, először Toldy látta el címmel, bizonyára az EK. s az ED. alapján, ugyanakkor két önálló műre bontotta a verset: *Melitesz Rozáliához* és *Rozália Melitesznek*.

Mint láttuk, a Toldyt követő HG. s a FK. után az EPM. közölte újra egy versként a Toldy által széttagolt költeményt, s őt követte az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is, azzal az eltéréssel, hogy párbeszédekre bontotta azt.

Juhász ugyanekkor — mint láttuk — önkényesen fölcserélte a versszakokat: a 3—4. strófát tette meg 5—6. versszaknak, s ebben Vargha is követte.

A címet az EK. s az ED. és a Kcj. alapján használjuk; indokoltnak tartjuk azt is, hogy az 5. versszak élén, jobb megértés okából, föltüntessük [ ]-ben Rozália nevét; az utolsó versszakot azonban — szerintünk — nem Rozália mondja már, hanem „Ketten" mondták, illetve énekelték, ahogy Csokonai hasonló „Kettős Dal"-jaiban, pl. a *Szerelmes Bútsúvétel*-ben s az *Amint és Laura . . .* -ban. (Ezt is [ ]-ban jelezzük.)

1. K: ⟨*Óh*⟩ *Ah*
5. K: *Oh* Jav. ebből: *Ah*
9. K: ⟨*Ah melly kínt szülnek*⟩ Fölébe írva: *nints könnyek* [?]
10. K: ⟨*Ha elrepülnek*⟩ *De el nem tünnek*
11. K: ⟨*Bennem*⟩ *Ah nem bennem*
15. K: *Hívenn* Már Toldy tévesen *Hívem*-et közölt s ez a téves olvasat a MM.-ig öröklődött.
18. K: ⟨*A*⟩ *A' tavasztól*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai 1793—94 körül — talán egy zenés színpadi játék hatására, s bizonyára összefüggésben színpadi terveivel — párbeszédes „Kettős Dal"-okat ír, amilyenek pl. az EK.-on előforduló *A feléledt Pásztor, Amint és Laura a' fák között*, a *Szerelmes Bútsúvétel* stb. Már a párbeszédes forma sejteti, hogy itt aligha kereshetünk igazi spontán élményeket. V. Szendrey Júliának lehet igaza, aki e „felelgető formá"-ról (v. ö. MIrT. III, 221. l.) ezt írta: „Kedveli az enyelgő-epedő változatokat, amelyeket kitűnő érzékkel a felelgető formából növeszt ki [. . .] a búcsú motívumai *(Melitész Rozáliához)* inkább bravúrosan megoldott és megjátszott epedő bánatot sugallnak, mintsem megélt érzelmeket." (63. l.)

Mindehhez annyit érdemes csak még megjegyeznünk, hogy a *Lilla* előtt tervezett szerelmes ciklusban a kedves halála jelentette volna a lírai szentimentális magot, s a „kis beteg szomszédlány [= Rozália]

alakjának megalkotásához ez a vers(fordítás) is hozzájárulhatott a „mord telet" váró „beteg szív" említésével *Az én címerem* mellett, amely meg „Egy elhervadt rózsa szál"-ról beszél.

Verselése

A versszakok szótagszáma nem azonos: az 1. vsz. versképlete:

8a, 8a, 6b, 4c (A 3. sorban belső rím van.)

A 2. vsz.-nak már mind a három kétütemű sora hat szótagú s csak az utolsó négy szótagú — amely egyben rímel az előző versszak végsorára:

6d, 6d, 6e, 4c

A 3. és 4. versszak első két sora ismét csökken egy szótaggal: ezek öt szótagúak, a két záró sor pedig négy szótagú, s a végsorok itt is összecsengenek:

5f, 5f, 4g, 4g
5h, 5h, 4i, 4g

Rozália válaszstrófájának képlete megegyezik Melitesz első strófájáéval (még a belső rím is megvan a 3. sorban), s a következő versszak képlete szintén pontos megfelelője a 2. versszakénak.

Dallama

Szinte bizonyosra vehető, hogy dallamra készült, vagy legalábbis énekes előadásra szánta a költő, noha erre a címjegyzékeken nincs utalás.

182. Az esztendő négy szakasza

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa az ún. Rózsi-versek sorozatában, amelyet a KK. IV.-hez kötöttek (9b; a RV. eredeti lapszámozása szerint: 14.; v. ö. Cs/ÖM. I, 128. l.).

A költő kézirathagyatékának leltáraiban a Kcsj. a „N° 7° Csurgói Purizáltatás" megnevezésű kötegben a 20. szám alatt található: „20. Az Eszt[en]dő IV Szakasza."

A DebrK. R. 2764/I: 298. l.-on található másolat megegyezik a LD.-beli szöveggel, annyi eltéréssel, hogy a másoló a 11. sor *és* (= 'esik') szavát zázójelben megmagyarázza. Közel egykorú másolata még „per. Ml. Cs." névbetűkkel: Debr.EK. Ms. 160: 219. l.

Megjelenése

Kiadására kezdettől gondolt Csokonai, művei első listájára is fölvette már: „LVI. Az Esztendő IV Szakasza. Szonnét. 200." Határozott kiadási szándékát mutatja, hogy a kiadásra előkészített ED. anyagába is letisz-

tázta az 57. helyen, a 200. oldalon. (Az EK.-on a cím mögötti szám ezzel a lapszámmal azonos.) Az 1798-i SzV/j.-en is szerepel kezdőszavával, s az 1802 elejéről való Új katalóguson szintén ott van: „47. Az Esztendő négy Szakaszsza, edgy kis Sonnet. —" Utóbb utána jegyezve: „*Oda.*" Később rákerült a *Lilla*-ciklus kiadási terveire, s ott is jelent meg, a LD.-ban, az Első Könyv VI. verseként (28. l.). A későbbi kiadások ezen alapulnak, azzal az eltéréssel, hogy a cím római számmal jelzett fogalmát (LD.: *Az Esztendő IV Szakasza*) betűvel kiírják.

Keletkezése

Mint formai kísérlet, afféle magasabb szintű versgyakorlat jöhetett létre, tévedés volna hát közvetlen élménytartalmat keresnünk mögötte.

Az EK.-on maga a költő is jelzi a versformát: „Szonnét.", hasonlóan az ÚK. is: „edgy kis Sonnet. —" A szonettel Csokonai Eschenburg Beisipelsammlungjában találkozhatott, amelynek II. kötetében külön fejezet tárgyalja ezt a formát, az egyes nemzeti irodalmak szerint. Csokonai nemcsak a II. kötet tartalomjegyzékét másoltatta ki (TF. 25a—30a), hanem az olasz szonettírókra vonatkozó német nyelvű bevezetőket is, így Petrarca, Bernardo Tasso, Annibale Caro, Giov. della Cassa és Antonio Pucci életrajzi adatait, illetőleg irodalmi jellemzését, értékelését. Nyilván azért éppen az olaszokét, mert megkezdett olasz tanulmányai alapján készült ezeknek lefordítására. Magától Petrarcától négy szonettet is közölt Eschenburg: a CXC. szonettet *(Chi vuol veder quantunque può natura . . .)*, a CLXXXIX.-et *(Parrà forse ad alcun che 'n lodar quella)*, a XXXIV.-et *(Levommi il mio pensier in parte ov' era)* és a CVIII.-at *(In qual parte del Cielo, in quale idea)*. Hogy jól ismerte Petrarcát s szonettjeit, azt a korai versek *Laura* nevén kívül a *Lilla* Előbeszéde is tanúsítja: „Petrarcának nagy tisztelője vagyok, tartozom ezzel az adóval a Gráciáknak: de megvallom, hogy a midőn egy vagy két sonettjének olvasására jól esik olvadozni; már az ötödik és hatodik mellett szeretnék más formába öntött verseket olvasni. Hát ha még minden darabnak az utolsó sorában rendszerént epigrammai evolúciót kell várnom, sőt sokszor előre is eltalálnom; nem fáraszt-é el ez a sok periodicus csiklandás? nem vesztik-é el utóljára édes ingerléseket a sűrűen egymásra halmozott contrastok, oxymoronok, a mi a XVII. századbéli olasz poésisnak volt tulajdona?" (HG. I, 446. l.) Ez az értékelés már a későbbi évekből, 1803-ból való, de arra mindenesetre magyarázatot ad, hogy a nagy formaművész Csokonai miért nem használta gyakrabban is a szonett szigorúan zárt, bravúros formáját költészetében. (Még egy szonettkísérletéről tudunk, amelyet az EK. a LXIII. sorszám alatt „Szemira és Szemin. Szonnét." címmel említ; ez az elveszett vers Gessnernek Kazinczy által is fordított *Semira und Semin* című idilljéből meríthette tárgyát. S lefordította prózában Esch.-ból Metastasio szonettjét is „a veneziai dámákhoz" (ld. HG. III, 372. l.).

Amikor azonban itt tárgyalt szonettkísérletét írta, még pályája elején volt, s csak az új, szokatlan versforma technikai nehézségeinek legyőzése foglalkoztatta. Verse szigorúbban véve nem is igazi szonett még: ötös és ötödfeles jambusok helyett négyes és negyedfeles jambusokat használ benne.

Az Eschenburg példatárával, illetve az olasz nyelvvel való behatóbb megismerkedése idejére: 1793 végére, 1794 elejére tehetjük a szonettkísérlet keletkezését.

A HG. — külön indoklás nélkül — az 1794-ben írt versek közé sorolta (III, 494. l.).

Juhász Géza szintén 1794-ből származtatta (EPM. 313. l.), s az ő kronologizálását követte Vargha Balázs is. Juhász bizonyára a fejlettebb verselő technika miatt gondolt 1794-re; mi is valószínűbbnek tartjuk, hogy 1793 vége helyett inkább 1794 elején keletkezett ez a szonettkísérlet, már csak azért is, mivel nincs benne az 1793-i verstisztázatban.

Szövegkritika

C í m ében csak jelöléstechnikai ingadozás van: az EK. római számmal, az ÚK. betűvel írja ki a számjelzőt; a LD.-ba is a római számmal írt változat került, míg a későbbi kiadások a betűvel írt változatot közölték. Mi megmaradunk az autográf fogalmazvány írásmódja mellett.

A LD.-ban a szöveg fölött *Az esztendő IV szakassza* a cím (verzállal), a tartalommutató „Lajistrom"-ban viszont így található: *Az Esztendő IV szakasza.*

Csak az első versszakáról maradt autográf kézirat; ezt is betűhíven közöljük:

Az esztendő négy Szakasza

⟨Tavasz virit 's száz Rózsa nő
Ortzádk [= Ortzádnak] édenéb [= édenében]
'S Szemed' kerületében
Május mosolygó napja jő⟩

(KK. IV, 9b)

Mint látható: a LD.-beli szövegtől csak helyesírásában tér el. A LD.-ban a 11. sorban *könnyzáporrál* sh. em.

A LD.-ban a négy évszaknak a strófafőkben előforduló neve csupa nagybetűvel van szedve; ezt a későbbi kiadások általában nem vették figyelembe.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonainak Petrarca, illetőleg a szonett iránti érdeklődését fokozhatta Kármán cikke az Urániában, amelyről Kastner Jenő ezt írta: „Kármán József, a szerkesztő [az *Urániá*-ban], lelkes cikket ír Petrarca remetelakáról s a Vaucluse-forrásról, hol a vadony béke hangoztatta az olasz lírikus jajgatásait. Lefordítja prózában négy szonettjét és egy canzoneját. [. . .] Valóságos Petrarca-láz kezdődik. Kazinczy isteninek mondja; Kölcsey Kálvinnál nagyobb reformátornak tartja. (Lev. VIII. 380; XII. 273.) De szonettet nem könnyű ám írni. Kazinczy sem tartja valódi szonetteknek sem Faludi *(A pipárul)*, sem Csokonai *(Az esztendő négy szakasza)*, sem Farkas Károly (a *Mulatságok* c. kötetében 1805; az egyik Tassoból van átdolgozva) próbáit." (EPhK. 1923: 147. l.)

Mint említettük, formai gyakorlatul készülhetett a vers: a négy évszaknak a négy versszakhoz való kapcsolása is kissé formális. Erről írja Elek: „Már a tárgy megválasztásából látjuk, hogy Csokonai *szonettet* akar írni, s ezért választja témául az esztendőt, melynek négy szakasza jól egybevág a szonettforma négyes tagolásával. (Ez lett a költemény veszte.)" (13. l.)

Csokonai e versét — noha soraiban a verslábak nem szabályos számúak — verstani irodalmunk az első szonettnek szokta tekinteni. „Unikumai sorában — írja Elek — [. . .] nem hagyhatjuk el egyetlen, de igen nagyjelentőségű szonettjét sem, annál is inkább, minthogy a szakirodalom eddig méltánytalanul mellőzte Csokonai megítélésénél, s tudomásom szerint mégcsak említésre is alig méltatta." (I. h.)

Az igazság az, hogy megemlékeztek róla, de Kazinczy tekintélye folytán mellőzték, s a széphalmi mestert tekintették a versforma első igazi meghonosítójának. Czeizel János ezt írta *Az első szonett a magyar irodalomban* című dolgozatában: „Nincs talán költői műfaj, mely Kazinczy gondolkodásának s felfogásának jobban megfelelt volna, mint a szonett, s leírhatatlan az az öröm, mely szívét elfogja, midőn sikerült egy-egy szonettet írnia. Büszke volt ezekre az alkotásaira s önmagát tekintette ezen a téren az első úttörőnek. Csokonai s Farkas Károly gyönge kísérleteit nem vette figyelembe, mert mindketten túlteszik magukat a műfaj pontosan megszabott formáján. Csokonai — úgy látja — a nagy tömeg számára sokszor csak »mázolt«, s verse, bár időmértékes sorokban van írva, a gyarló rímek s rövid sorok miatt nem tarthat jogot a szonett névre. Farkasnak *(Mulatságok*, Pest, 1805.) három verse már azért sem jöhet tekintetbe, mert a »Zrínyi nemű, azaz scandálatlan rímes sorokat Sonetthez venni nem szabad«. (Tud. Gyűjtemény. 1817. III. f. 42. l.)" (ItK. 1928: 74. l.)

Az úttörés érdeme mégis Csokonaié, hiszen Kazinczy — mint Czeizel is megállapította — a maga első szonettjét, *Az én boldogítom*-at 1809 áprilisában vetette papírra.

Szemere Pál — Csokonai nagy értője és tisztelője — 1810 decemberében írt levelében figyelmeztette Kazinczyt Csokonai kísérletére Fejér Györgynek szonettféle verse kapcsán: „Ezen nem-sonett schémájáról jut eszembe most, hogy Csokonai is írt a sonett schémájáról. A sonettről való értekezésben, hol Farkas Károlyról tétetik szó, talán Csokonait is lehetne említeni. [A Lilla II. kiadása alapján idézi Csokonai versét.]" (KazLev. VIII, 638. l.)

Kazinczy aztán 1812. április 30-án Rumy Károly Györgyhöz küldött bírálatában már megemlékezett Csokonai kísérletéről is, igaz, hogy elmarasztalólag: „Der erste der in der Sprache des Recensenten ein Sonett gewagt hat, war der alles wagende *Csokonay*. Sein Sonett *Tavasz virít 's száz rózsa nő* kann man für ein Sonett nicht angehen lassen. Der Grundton des Sonett's sagt Pölitz, ist Innigkeit und Zartheit. Stoff und Form passen hier nicht zu einander, und in der 11-ten Zeile ist ein grober grammatischer Schnittzer *és* statt esik." (KazLev. IX, 434. l.) Nem egészen pontosan idézi a CsEml. is (520. l.), megadva magyar fordítását, s idézve a Kazinczy által említett Pölitz német esztéta idevágó sorait: „Das Gefühl der Liebe, nach seiner ganzen Innigkeit und Zartheit, mehr mit sanften, als mit stärkeren Farben aufgetragen, ist der Grundton des Sonetts." (Die Aesthetik für gebildete Leser. Leipzig, 1807. III. Theil 81.)

Kastner Jenő Csokonai javára döntötte el a vitát: „. . . az első tiszta formájú szonettet is Csokonai, nem pedig Kazinczy írta: *Az esztendő négy szakasza*, bár egy jambussal megkurtítja a sorokat, a terczinákban a leggyakoribb rímelhelyezést követi, s zenéje és rímei is olaszosan tiszták." (ItK. 1922: 53. l.)

Horváth János a szonettről szólva ezt írta: „Faludi Pipadalát szokás elsőül tekinteni. Az valóban két négysoros és két háromsoros versszakból áll, amazokban kereszt-, emezekben aab-ccb rímhelyezéssel. De 9 és 7 szótagú sorai bizonytalan ritmusúak, bár mintha jámbusi lejtésre törekednének. Csokonai 1794-ben írt egyet (Az esztendő négy szakasza), nyolcas és hetes jámbusi sorokkal, szabályos rímrenddel (abba — abba — cdc — dcd). Kazinczy azonban ezt nem fogadta el szonett-számba, mert — ezek nem verstani szempontok! — bensőség és gyöngédség, e műforma alaphangja, hiányzik belőle, s tartalom és alak sem illik benne egymáshoz [. . .]. Ő azt mondja, hogy 1804-ben írta első szonettjét, Az én boldogítóm-at; tény azonban, hogy csak öt év múlva kezdte közölgetni barátaival, abban a meggyőződésben, hogy ennél korábbit magyarul nem írtak." (RVers 123. l.)

Így tehát a szonettírásra az első számbajöhető kísérlet mégiscsak Csokonainak ez az 1794-ben írt verse volt, amint Kunszery Gyula is elismerte a magyar szonett kialakulásáról írt tanulmányában: „Csokonai európai műveltségű, tudatos formaművész, s amellett eredetien ösztönös költői tehetség. Bámulatosan sok irányú irodalmi érdeklődését a szonett sem kerülte el. 1794-ben maga is írt egy szonettet. *Az esztendő négy szakasza* címmel, amely azonban nyomtatásban csak egy évtizeddel később jelent meg a Lilla-kötetben . . . [Idézi tárgyalt versünket]

Ez már valóságos szonettnek tekinthető, hiába is igyekezett később lebecsülni az elsőségért féltékenykedő Kazinczy. — A szerkezet kristályos tisztaságú; minden versszakban egy-egy szimbolikus évszak: a tavasz a kedves szépsége, a nyár a költő forró szerelme, az ősz a költő felleges búja és könnyesője, a tél a lány szívének fagyos hidege. A felépítés tehát nagyon is szonettszerű; hiszen kell-e erősebb dialektikus ellentét, mint amilyen egyrészt a tavasz—nyár, másrészt az ősz—tél évszak-párok között van? — Eredetisége ellen sem merült fel eddig komoly kifogás. A *Magyar Irodalmi Lexikon* „Szonett"-cikkelyében teljesen indokolatlanul céloz vele kapcsolatosan Bürger-hatásra." (Kunszery Gyula: *A magyar szonett kezdetei*. Budapest, 1965. 15—16. l. IF. 47. sz.)

1—2. A képet Oláh Ovidiusból magyarázta: „A nő szépség színekben való ragyogtatását, a természet virágaival való érzékítését, az orcák rózsáját, keblek és karok márványát és havát, tündöklő fehérségét, mondhatni: Ovidius hozta divatba a leíró költészet birodalmában [. . .] Csak találomra idézve a *Lilla dalok*-ból, ilyen rózsás képekre akadunk: [. . .] száz rózsa nő orcádnak édenében". (CsLat. 49. l.)

3. *kerületében:* körében, ti. ahová tekintsz.

11. *és* (táj.): esik; ez az az ominózus szó, pontosabban nyelvjárási alakváltozat, amelyről már Kazinczy meghökkenéssel írt. Még Elek is felrótta Csokonainak: „rímkényszerből elkövetett, legerőszakoltabb" szabálytalanságai között említi (65. l.), noha jegyzetében hozzátette, hogy „A kifejezésnek van valamelyes alapja, u. is némely tájszólásban megvan az igének e

nyelvtani alakja is, de az irodalmi nyelvben mégis igen erőszakolt hatást kelt, ha szabálytalanságnak teljes joggal nem is minősíthető. Csokonai sem használja egyebütt, a rímkényszer tehát nyilvánvaló." (106. l.) A MTsz. Szalonta és Zilah vidékéről is ismeri az *esik* (az eső) igének *és* alakját. Nem egyszerűen kényszerből, hanem meggyőződésből használta ezt a táji alakváltozatot a költő: Földivel azt vallotta a magyar irodalmi nyelvről, hogy „a' *Provincialismusok* együtt tészik öszveséggel a' Magyar Nyelvet" (lásd Szilágyi: CsSzók. 108. l.), tehát minden tájszónak, nyelvtani alaknak elismerte jogosultságát, ha az valamilyen formában gazdagította a magyar irodalmi nyelvet. Nem sokkal később éppen Csokonai példaképe és barátja, Horváth Ádám fejtegette *A magyar nyelv dialectusáról* (Pest, 1821.) szóló tanulmányában, hogy a rím, illetőleg ritmusalkotás szempontjából milyen fölbecsülhetetlen értéke van a nyelvjárási alakváltozatoknak. S azt sem szabad elfelejtenünk, hogy verstanában Csokonai maga fejtegette, hogy „igen is bévesszük, és emberséggel kalánnal szépnek is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más más értelemben van véve, p. o.

Már a kék égnek
Ragyogó lámpásai égnek.

Már az ilyen szép, ha csak hellyel közzel, és önkényt, erőltetés és affectálás nélkül esik meg, mint valami kellemetes poétai pongyolaság" (HG. II, 529. l.). V. Szendrei már dicsérte is azért, amiért korábban elmarasztalták: „A szavak jelentésének izgalmas feszítése mesterrímet terem e példában. Már-már az impresszionistákat előlegező bravúr az *esik* igének a kötőszóra (és) rárímelő ugyanazon hangalakú, régies-népies hangulatokat idéző változata." (59—60. l.)

Verselése

Mint volt róla szó, voltaképpen az első igazi szonett irodalmunkban, amihez Eschenburg s az Uránia olvasása adhatott ösztönzést a formaművész költőnek.

A szonettről különben Csokonai maga is megemlékezett *A magyar versczinálásról közönségesen* című tanulmányában: „Harmadik változtatását a soroknak [ti. a hosszabb és rövidebb, illetőleg ereszkedő és emelkedő sorok váltogatása mellett] az ő számok teszi, t.i. hogy az ember hány sort fog fel egy indúlatban, melyből származnak a rövidebb és hosszabb strófhák. Rövid strófhák azok, a melyekben a soroknak száma kettőtől fogva nyolcig megyen; ide tartoznak tehát a 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 soros strófhák. Hosszú strófhák azok, a melyek 9, 10, 11, 12, 13, 14 sorból állanak. A 14 számot tettem legvégső határául a strophák sorainak, mert ama híres strópha neme is, a Sonnet is, 14 sort számlál." (HG. II, 527. l., v. ö. Kunszery i. m. 17. l.)

A szonett, „ama híres strópha" tehát foglalkoztatta Csokonait, ezért próbálkozott meg vele maga is.

Mint volt róla szó: a szabályos, „klasszikus" szonettől abban tér el, hogy sorai rövidebbek: „Sonette-forma, kellő mennyiségű láb nélkül" — írta Haraszti (257. l.). Négyesy pedig ezt írta róla: „szonettet hamarabb ír, mint Kazinczy, csakhogy négyes és negyedfeles jambusokból és keresett rímekkel (»*Az esztendő négy szakasza.*«)" (MértVers. 270. l.)

Az első magyar szonettet illetően ld. még: Gyula Kunszery: *Zur Geschichte des ungarischen Sonnets* (Acta Litteraria. 1959: 286—287. l.), továbbá a szerző idézett tanulmányát: IF. 47.

Megzenésítése

Csokonai nem jelzi, hogy dallamra írta volna versét. Szonett esetében ez nehezen is képzelhető. Későbbi megzenésítéséről tudunk: „Kardos István »3 Csokonai-dal«-a (1917) az itt ünneplő Kör [= Csokonai-Kör] támogatásával jelent meg; e kompozíciók az utówagneri harmonika erőltetettségeiben is bizonyos operás hangvételben szenvednek; legjobban sikerült közöttük *Az esztendő négy szakasza* (»Tavasz virít, száz rózsa nő«) hatásos, de részletekre aprózódó programmfestéseivel, melyek ízekre szaggatják a formát, ellentétben Csokonai klasszikus veretével." (Molnár: CsMűdal. 17. l.)

Újabb megzenésítése: Loránd István: *Két Csokonai-kórus* (Tavasz virít . . .) *[Az esztendő négy szakasza]* 2. Szüreti ének *[Az ősz]* Budapest, 1976. Népművelési Propaganda Iroda.

Idegen nyelvű fordítása

Die Jahreszeiten címmel Mailáth János antológiájában jelent meg. *(Magyarische Gedichte* Uebersezt von Johann Grafen Mailath. — Stuttgart und Tübingen . . . 1825. 129. l.)

183. Szerelmes fogadás

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Az elveszett eredetire mutat a KK. IV. ún. Rózsi-versek ciklusában a 19. helyen a vers kihúzott kezdősora: ⟨*Mért epeszted bánatokkal*⟩ (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.). Csokonai eredetijéről készült hitelesnek tekinthető másolata: NG. 4b—5a. (K_1) A címe azonban — bizonyosan elírásból — ott tévesen: *Szerelmes Tagadás*. Ezt az EK., illetőleg az OSzK. Oct. Hung. 395: 4b—5a (K_2) alapján helyesbítettük, amely a K_1-gyel azonos forrásból származhat, s a címet is pontosan közli. Többé-kevésbé romlott szövegű, lényegében a K_1-gyel egyező másolatai: DebrK. R. 788, 15: 10b+3b; a másoló Lugossy József e megjegyzésével: „Lemásoltam Mart 866 egy nem sajátkezű Csokonaiádomról, melyet aztán a Debr. Főtanodai Kvtárk [= Könyvtárnak] ajándékoztam. „Megőrizte az 1807-ben Debrecenben másolt Kiss Pál-énekeskönyv is, fontos

nótajelzéssel (LXVIIa Nota); megvan az 1824—30 közt másolt sárospataki Felvidítóban (68—69. l.), a prágai, 1825-i Elegyes Dolgokban (MTAK. Mf. 162/I, 379—380. l.) s G. S. 1828 körüli énekeskönyvében: OSzK. Oct. Hung. 769: 19ab.

A költő kéziratjegyzékei szerint Dobrainál (az ő másolatában vagy tulajdonában) is volt egy kézirata a versnek (ld. Cs/ÖM. I, 99. l.) s benne volt az ED. saját kezű tisztázatában (a 12. lapon). Volt egy másolata Győri József tulajdonában is (ld. JGy/j. 24).

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől ott szerepelt. Az EK.-on így: „VIII. Szerelmes fogadás. Dal."

Csokonai életében nem jelent meg, először F. L. [= Farkas Lajos] adta közre a Hasznos Mulatságok 1834. 24. számában, „Csokonay Vitéz Mihálynak még eddig ki nem adott versei" sorában, bizonyára az OSzK. Oct. Hung. 395. alapján, amely az ő tulajdonában volt. Később Toldy adta ki a „Hátrahagyott Elegyes Versek" között, föltehetőleg Nagy Gábor másolata nyomán (732. h.). A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Csokonai korai önálló tárgyválasztású korszakához tartozik, amikor a régebbi és a korabeli magyar dalhagyomány alapján maga is próbálkozott szerelmes énekekkel, gyakran „Kettős Dal"-okkal, lírai duettekkel. Az EK.-on szereplő műfajjelzés („Dal.") bizonyára azt is jelenti, hogy dallamra készült; dallama a KP. szerint azonos volt a *Bár az ég búsulva míg is . . .* kezdetű Csokonai-vers dallamával.

Különben a műdalok szövegeire emlékeztető kissé szokványos szerelmi fogadkozás, néhol a népköltészet motívumkincsével *(Drága kincsem! míg csak lehellek)*.

Személyes élményt szükségtelen keresnünk mögötte: lírai helyzetdal; ezért tévedett Haraszti, amikor e verset is próbálta Csokonai szerelmi élményeivel összhangba hozni (101—102. l.).

Önálló témákkal már 1792 óta kísérletezett a költő a szerelmi lírában, de a trochaikus lejtésű nyugat-európai versformát 1793 előtt nem használta ilyen biztonsággal.

Keletkezése időpontját Toldy azzal jelezte, hogy az 1795 előtt írt versek közé sorolta. Juhász Géza 1794-ből származtatta (EPM. 312. l.). Juhász nyomán Vargha Balázs is az 1794-ben írt versek sorában közölte kiadásában.

Az a tény, hogy Győri Józsefnek az 1788 és 1794 között írt Csokonai-verseket tartalmazó jegyzékén már rajta van, s hogy az EK.-on is mindjárt a VIII. helyen fordul elő, indokolttá tenné, hogy ne 1794-ből, hanem 1793-ból keltezzük. Ezt megerősítheti a verstani kritérium is: trochaikus lejtésű nyugat-európai formákkal Csokonai 1793-ban kezdett el kísérletezni. Mivel azonban 1793-i verstisztázatában, illetve kötettervében még nem fordul elő (v. ö. Cs/ÖM. I, 139—140. l.), legvalószínűbben 1794 elején keletkezhetett.

Szövegkritika

Nagy Gábor — mint volt róla szó — másolatában elírta a c í m e t ; a címjegyzékek eligazítanak a vers hiteles címéről. G. S. énekeskönyvében az *Ének a' Szerelemről* cím már a vers dalolt, folklorizálódott voltára mutat.

A K_1 és a K_2 között — a cím kivételével — csak helyesírási eltérés van, a többi másolat sem tartalmaz figyelmet érdemlő szövegeltérést.

13. K_1: *fórrónn* em.
18. K_1: *Szivesenn* em.
19. K_1: *Igy* em. *lennűnk* em.
20. K_1: *Karjainkonn megpihennűnk* em.
26. K_1: *fojjűnk* em.
27. K_1: *danoljűnk* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A bókoló műköltészet s a népköltészet elemeit ötvöző versről V. Szendrei is megemlékezett a *Szerelmes Panaszok* és *A' feléledt Pásztor* hangulat- és témakörébe kapcsolva (58. l.).

Verselése

Trochaikus lejtésű, olykor két ütemű 8-asokból, s ezekhez kapcsolódó rövid három szótagos sorokból épül, változatos rímelhelyezéssel: 8a 3b 8a 3b 8c 3b.

Dallama

Mint volt róla szó, Kiss Pál énekeskönyve szerint a *Bár az ég búsulva néz is* . . . dallamára énekelték; ezt megerősítheti, hogy Csokonai „Ad notam" verse azonos formában íródott. Bizonyosra vehető, hogy a költő eleve dallamra írta e versét is, dallamát azonban nem ismerjük (v. ö. Cs/ÖM. II, 252—253. l.).

184. Szerelmes Bútsúvétel

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a költő kéziratleltáraiban előfordul: a Kcsj. a „N° 6° Mások' írása" kötegben 26. szám alatt kezdősorával említi, s a költő letisztázta az ED.-ba is, a 81—83. oldalon, ez azonban nem maradt ránk. (V. ö. Cs/ÖM. I, 215. l.)

Közel egykorú másolata három maradt: egyik az unikumokat tartalmazó ún. Sérült másolatban (OSzK.Anal. 966: 1a) (K_1), a másik a szintén unikumot is tartalmazó Kiss Pál-gyűjteményben (89—90. l.) (K_2) s a

Szeőts István-féle sárospataki gyűjteményben: SpK. 257: 145—146. l.) (K_3).

A K_1-ben a kézirat sérülése folytán az 1. és 2. versszak néhány sora hiányos, ezeket a K_2, illetve a K_3 alapján pótoltuk. A K_3-ban több pontatlanság, elírás tapasztalható. Az emendáláshoz s a szöveghelyességhez némi segítséget ad, hogy a vers *Habozás* címmel megjelent a Lilla-dalokban is, csekély változtatással, Lilla nevére alkalmazva.

Több közel egykorú másolata ismert, de ezek legtöbbje folklorizálódott: nem Melitesz és Rozália nevére van alkalmazva, sok pedig a *Lilla*-beli *Habozás* szövegét örökíti tovább. A Domby Márton másolatában fennmaradt szöveg pl. „Ha engemet *egy valaki*"-t említ (Ráday Lt. K. 1. 5. Domby Compendiumának hátsó fedéllapján.) Az OSzK. Oct. Hung. 926: 10ab „egy *szép személy*"-t ír ugyanitt, az OSzK. Oct. Hung. 769: 22b—23b pedig *Fannikám*-at.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on a XLII. sorszámon így fordul elő: „Szerelmes Bútsúvétel. Kettős Dal. 81." A 81. az ED. lapszáma, ahová a kiadás szándékával letisztázta. Mikor ez a kiadási terve meghiúsult, 1798-ban fölvette az ún. Rózsi-versek ciklusába is (ld. Cs/ÖM. I, 128. l.), de végül is az ősváltozat csak a LD.-ban jelent meg *Habozás* címmel.

Az eredeti, első kidolgozást először Juhász Géza adta közre az EPM.-ban. Későbbi kiadásai: ÖV.—ÖV^2., MM.

Keletkezése

E viszonylag korai „Kettős Dal" mögött talán nem is kellene több valós, személyes élményt keresnünk, mint a hasonló duettek *(A feléledt Pásztor, Amint és Laura a' fák között)* mögött, ha nem árulkodna néhány életrajzi elem arról, hogy itt esetleg többről van szó, mint puszta helyzetdalról. Ezt különben megerősíti a versből kiérezhető személyesebb hang is.

A két szereplő neve is — Melitesz és Rozália — arra terelte a kutatók figyelmét, hogy a Rozália-élmény egyik hiteles darabját lássák benne. Erről Juhász Géza nyilatkozott először, a Rozália—Földiné azonosítás jegyében (ld. It. 1953: 451—452. l.). Ez az azonosítás azonban — mint éppen ez a vers is bizonyítja — elfogadhatatlan.

Valós élményre mutat a „*komor* Város" említése: a „lugubris tónusú" Debrecent Robert Townson angol utazó 1793-ban megjelent könyve alapján maga Csokonai is emlegette később (ld. MM. II, 878. l.); hitelességet látszik adni a versben kifejezett érzelmeknek, hogy a költő a távolba (Pestre) szólító írói terveiről, az írói dicsőségről beszél („Múljatok hát szép szándékok! maradjatok | Ha Rózimat el kell hagyni miattatok | Le mondok a ditsősségről . . ."); éppígy konkrét jelentése lehet a „Mathezis"-nek is: ismeretes, hogy a teológiától és a dogmáktól iszonyodó racionalista diák a tiszta matematika örök és vitathatatlan igazságaihoz fellebbezett (ld. MM. II, 808—809. l.), s nem lehetetlen, hogy az írás mellett polgári megélhetését is matematikai-mérnöki ismeretek szerzésével akarta biztosítani, ahogy később is (v. ö. MM. II, 886. l.).

Bár a vers címzettjét (aki félreérthetetlenül hajadon volt: „Kellemes Szűz") Juhász teljesen félreértette, illetőleg félremagyarázta, abban igaza volt, hogy a címjegyzékek alapján 1794-re tette keletkezését (ld. EPM. 313. l.). Ezt a keletkezést megerősíthetik a versben kifejezett írói tervek is, valamint a Meliteszt és Rozáliát szerepeltető *A' Tsókok* 1794-i dátuma. Az 1793-i *Tempefői* alapján akár 1793-ra is tehetnénk már megírását, s ennek voltaképpen csak az mond ellent, hogy a vers nincs benne a költő 1793-i verstisztázatában.

Szövegkritika

A forrásértékű kéziratok közül a K_1 és a K_3 esetében a c í m után a *Melitész és Rozália* alcím olvasható; a K_2-ben „Nota CL[a]" áll a vers fölött.

1. K_1: *[. . . . . .] n ezt a* A K_2, K_3 alapján egészítettük ki. A hiányjelet *[a']* s a központozást a LD. alapján pótoltuk: a K_1-ben a sor végén pont van.
2. K_1: *Rozáliám [. . . . . .]* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki.
   K_2: *Ro'sáliám*
   K_3: *Rozalia*
   A K_2-ben a sor végén vessző van, a K_1 végén nincs írásjel; a LD. szerint em. A K_2-ben a sor végén ismétlőjel (:/:) — lehetséges, hogy a költő eredeti szándéka szerint.
3. K_1: *[. . . . . .] álnék töled* A K_1-ben a sor végén pont van; a LD. szerint em.
4. K_1: *Rozieval* em. *lenne [. . . . .]* A K_2, K_3 szerint em.
   K_2: ***Ro'sálimmal***
   K_3: ***Rósikámmal***
   A központozást a LD. alapján végzetük el.
5. K_1: *[. . . . .]] örömtől* A K_2 szerint em. *ğ [= meg] fosztatnom* Kp. a LD. szerint.
   K_3: Ro/*örömömtöl*
6. K_1: *édesemmel itt m [. . . . . .]* A K_2, K_3, ill. a LD. xszerint em. A kp.-t a LD. alapján végeztük el.
   K_2: ***Ro'sikámmal itt***
   K_3: *Rósikámmal itt*
7. K_1: *[. . . . . .]ra lakom már* A K_3 szerint egészítettük ki.
   K_2: ***lakik ő már***
   A kp.-t a LD. alapján végeztük el; a K_1-ben a sor végén pont van.
8. K_1: *tsokokat raggatnom kell ts [. . . . . .]* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki, illetve em.
   K_2, K_3: *kell raggatnom* A LD. a K_1 szórendjét igazolja. A kp.-t a LD. alapján végeztük el.
9. K_1: *[. . . . .]nyú* A K_1-ben a sor végén pont van; a LD. szerint em. A K_1-ben itt van ismétlőjel (#).
11. K_1: *[. . . . . .]m én* A K_2 és a LD. szerint pótoltuk, a kp.-t a LD. alapján.
12. K_1: *Rozaliám [. . . . . .]* A K_2 szerint egészítettük ki, illetve em; a kp.-t a LD. szerint pótoltuk. A K_2-ben a sor végén :/: jel.

13. K_1: *[. . . . . .] sarkantyúmat ḡ [= meg] indúlnak* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki.
K_2, K_3: *'s el indúlnék* A LD. is a K_1-et igazolja. A K_1-ben a sor végén pont van; a kp.-t a LD. szerint végeztük el.
14. K_1: *e Város felé háttal sem [.]o[. . . . . .]* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki.
K_2: *a' Város* K_3: *a város* A LD. a K_1-et igazolja; az *e* hiányjelét a LD. alapján pótoltuk, a kp.-t szintén.
15. K_1: *[. . . . . .]gő szivet* K_2, K_3: *De olly égő szivet* E szerint em. A LD.-ban *De **egy** égő szivet* van, s az EPM. és nyomán az ÖV.—ÖV.², MM. is így közölte, holott az összövegben bizonyosan *olly* volt, s csak a LD.-ban mérsékelte a költő valamelyest Lilla némileg kiismerhetetlen érzéseit — a „poétai román" végkifejletének megfelelően. A kp.-t a LD. szerint végeztük el.
16. K_1: *kivülem* A LD. szerint em. *hala [. . . . .]* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki, a kp.-t a LD. szerint em.
17. K_1: *[. . . . . .]di* A K_2, K_3 szerint pótoltuk, a hiányjeleket s a kp.-t pedig a LD. szerint végeztük el. (A K_1-ben a sor végén pont van.) A K_2-ben a sor végén :/: jel.
18. K_1: *hartz[. . . . . .]* A K_2, K_3 szerint pótoltuk, a kp.-t a LD. alapján.
19. K_1: *Oh millyen két szörnyü* A LD. szerint em.
K_3: Ro/ *Óh **melly igen** két*
A K_1-ben a sor végén pont van, a LD. alapján em.
20. K_1: *Rozi! oh mellyik*
K_2: *Ró'si? áh*
K_3: Ro/ *a' mellyik győz*
A K_1-ben a sor végén pont van; a LD. szerint em.
21. K_1: *a Varost* A hiányjelet, az ékezetet s a kp.-t a LD. szerint em.
22. K_1: *Rozaliám* A 2. sor szerint em.
n̄ [= nem] szeret [. .] A K_2 szerint egészítettük ki, a kp.-t a LD. alapján pótoltuk. A K_2-ben a sor végén :/: jel
23. K_1: *V[. .]ann* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki; a kp.-t a LD. alapján pótoltuk.
24. K_1: *az [. . . . . .]* A K_2, K_3 szerint egészítettük ki, a kp.-t a LD. alapján.
25. K_1: *danolni már énnekem:*
K_3: *dalolni* A LD. a K_1-et igazolja; a LD.-ban a sor végén *?* van; e szerint em.
26. K_1, K_2: *nyer*
K_3, LD.: *nyér* e szerint em. A K_2-ben a sor végén :/:.
27. K_1, K_2: *Musám édes*
K_3: ***szivem** édes*
A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
28. K_1: *belém lelket*
K_2, K_3: *lelket belém* A LD. a K_1-et igazolja. A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
29. K_1: ***Arva** Musa! **arva** **Iro*** A K_3, illetve a LD. szerint em.
30. K_1: *lessz e'* A LD. szerint em. A K_1-ben a sor végén ismétlő jel.
31. K_1, K_3: *Nem hagyom el*
K_2, LD.: *Nem hagyom **itt***

K_1: *m̄ [= mert] n̄ [= nem]* A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
32. K_1: *Rozitól [. . .] n̄ [= nem] **butsút*** A LD. szerint em.
K_2: *Rósi**m**tól*
K_3: *Rósitól*
33. K_1: *sz. [= szent]* A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
34. K_1: *mĭ [= mint] ḡ [= meg] tudna vivni* A LD. szerint em., a kp.-t is a LD. szerint pótoltuk.
35. K_1: *szándékok maradjatok*
K_2, K_3: *szándékok **'s***
A LD. a K_1-et igazolja; a kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
36. K_1: *Rózimat el kell*
K_3: *Rósimat el kell*
K_2: *Rósimat **itt** kell*
A LD. K_1-et igazolja; a kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
37. A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
38. K_1: *ezen Rozikámat meg vehetem*
K_3: *az én Rósikámat meg vehetem*
K_2: Ro/ ***az én Rósikámat nem vihetem***
A kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
39. A K_1-ben a sor végén pont van; értelemszerűen em.
40. K_1, K_3: *olly sokb̄ [= sokba]*
K_2: *illy sokba* A K_1, K_3 a logikusabb.
A K_1-ben a sor végén nincs írásjel, viszont ismétlőjel (≠) található; em.
A következő, 5. vsz. voltaképpen Rozália szövege, bár a K_1, K_2 nem jelzi; a K_3 *R.* betűvel utal rá s a LD. is feltünteti a beszélő nevét; ennek megfelelően jártunk el mi is, ahogyan már az EPM. is.
41. K_1: A sor végén pont van, különben nincs kp. A LD. szerint em., ahogy a hiányjelet is e szerint pótoltuk.
42. K_1: *Rozáliád könyez* em.
K_2: *Rósáliád könyez*
K_3: *Rozáliád könyvez*
A K_1-ben kp. n.; az *s* hiányjelét s a kp.-t is a LD. szerint em.
43. K_1, K_3: *Hagyd itt — szívem kebeledbe fog gyúladni.*
K_2: *Hagyd itt szíved kebelembe fog **maradni***
A LD. a K_1-et igazolja; a K_1-ben az *itt* után gondolatjel, a sor végén pont van; a LD. szerint em.
44. K_1: *A tiédnek az enyimbe kell maradni*
K_3: *Az enyémnek a tiédbe kell maradni*
K_2: *Az enyimnek a' tiédbe **hejt kell adni**,*
A LD. a K_1-et igazolja; a kp.-t a LD. szerint végeztük el.
45. K_1: *E hév ts**o**kban* A LD. szerint em.
K_3: *Ez hév tsókba*
K_2: ***Egy szent** tsókba*
A LD. a K_1-et igazolja; a hiányjelet, az ékezetet s a kp.-t a LD. szerint pótoltuk.
46. K_1: *indulattal*
K_3: *indúlattal*
K_2: *indúlat**t**yát*
A LD. szerint a K_1, K_3 a helyes; az ékezetet a LD. szerint pótoltuk, a kp.-t szintén.

47. A K_1-ben teljes név, a K_3-ban *Mel.* rövidítés utal a beszélőre
K_1: *Vedd el te is ezt Rozikám*
K_3: *Vedd el teis ezt Rósikám*
K_2: *Vedd el te is* ***Rosáliám***
A K_1-ben a sor végén pont van; a kp.-t a LD. szerint végeztük el.

48. K_1, K_3: *Csak árnyékom megy el*
K_2: Ro/ *Tsak árnyékom* ***marad***
A K_1-ben az *el* után vessző van; kp.-t a LD. szerint em.

49. K_1, K_3: *Kellemes Szűz*
K_2: Ro/ *Kellemetes*
A K_1-ben kp. n., a LD. szerint em.
K_1: *Ah kedves hív*
K_3: *a' kegyes hív*
K_2: ***áh drága*** *hív*
A LD. a K_1-et hitelesíti; a K_1-ben a sor végén pont van; a kp.-t a LD. szerint végeztük el.

50. A K_1-ben (Z.) [? *2*] utal arra, hogy a fél sort mindketten éneklik. A K_2-ben *„(:edgyűtt:)"* utalás található ugyanitt, a K_3-ban ki van írva: *„Mind a' ketten."* Ezt az utóbbi utalást tartottuk meg, a LD.-hoz hasonlóan zárójelbe téve.
K_1: *Ne félj! — neked dobog e*
K_2, LD.: *néked dobog e'* Ennek megfelelően em. A LD.-ban némileg eltér a sor központozása.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers személyes hangja, a benne fölsejlő életrajzi motívumok arra mutatnak, hogy valóságos élményből születhetett.

Juhász Géza ott tévedett, mikor e verset is beleerőltette prekoncepciójába, abba, hogy Földinéhez szól, holott világosan hajadonról (Kellemes *Szűz!*) van benne szó, s az is kiolvasható belőle, hogy a költő anyagi alapot akar teremteni egy leendő házassághoz („Le mondok a ditsőségről, bár szeretem, | Csak hogy ezen Rozikámat meg vehetem").

Klenner a vers „népdalszerűségé"-t emelte ki (35. l.), Sőtér István pedig műfajáról tett észrevételt (Lit. 1974/3: 4. l.).

3. *komor Város:* mint volt róla szó, a Robert Townson nyomán „lugubris tónusú"-nak nevezett Debrecenre vonatkozik, s ennek a jelzőnek itt funkcionális súlya van: Csokonai nem utolsósorban azért készült el a Kollégiumból s Debrecenből, mivel „vidám természetű poéta"-ként a szerelmi lírát is művelni akarta, de az tilalmas dolog volt a puritán főiskolában.

7. *Ha északra lakom:* Csokonai bizonyára Pestre gondolt itt; Juhász Géza is fölvetette ezt a lehetőséget: „Itt megint csak a debreceni világtáj-jelölést lehet hitelesnek tekinteni: »Ha éjszakra lakom már én, ő meg délre« — ez jelentheti Kassát vagy Kazinczy lakóhelyét; még az sincs kizárva, hogy valamilyen pontatlan térkép alapján Pestet képzelte *észak*nyugatra Csokonai." (It. 1953: 452. l.)

10. *vét el:* Elek „gyengén erőszakolt szórím-játék"-ról írt ezzel kapcsolatban (84. l.); tulajdonképp azt jelenti itt, hogy *el-, távolra vet,* dob.

14. *háttal sem fordul* valaminek (nép.): vissza se néz, látni se akarja többet.

17. *szövetség:* alkalmasint valami jegyességi megegyezésre céloz a szó.

37—38. *Le mondok a ditsőségről* stb. Mint volt róla szó, e két sor azt jelentheti, hogy az írói „beérkezés"-től várta a költő, hogy házassági terve valóra váljék.

50. *hív:* a LD.-ban *Hív* alakban; a szó nagy kezdőbetűvel is hangsúlyozott főnévi jelentése: 'hűséges, hitet tett személy'.

Verselése

Haraszti a „kuruckori népköltészet" Csokonainál föllelhető formái között említette (274—275. l.).

Elek is a forma népiességét emelte ki, megállapítva, hogy Csokonai „Népies jellegű sorképletei között második helyen kell említenünk [ti. az ún. „ősi nyolcas" után] háromütemű tizenkettőseit, melyek élesen megkülönböztethetők a felező tizenkettősöktől." (39. l.) Ilyen háromütemű, 4 + 4 + 4 ütemezésű sorokban íródott a *Szerelmes Bútsúvétel* is, amelynek azonos verselésű későbbi változatáról, a *Habozás*-ról írja Elek, hogy „már refrain-jellegű intonációja is egészen népies [. . .], s talán még inkább következő két sora, amelyben a tipikus népdalrím és a második sor népies trópusa elősegíti a hatást:

Örömmel megválnék tőled komor város,
Ha menésem az övével lenne páros."

(I. h.)

Versformája: harmadoló 12-es. (V. ö. Kecskés András—Szilágyi Péter—Szuromi Lajos: *Kis magyar verstan.* Budapest, 1984. 28. l.)

Dallama

Csokonai maga is „Kettős *Dal*"-nak nevezi versét az EK.-on, s mint duettről, el is képzelhető, hogy dallamra készült.

Mindenesetre a lakhelye szerint is debreceni Debreczeni P. Dániel 1805-i nevezetes gyűjteményében az 58. dal (Oh fekete vérű szívbéli keresztek . . .) „Ad notam" jelzése ez: „Itt hagynám én ezt a . . ." (PDP. 114. l.). Már 1805-ben! Dallama Tóth István melodiáriumában maradt fenn (93. sz., 58. l.). Erről írja Sonkoly: „Idegen ennek nyugati dallama a szöveg ritmusától, Tóth a 12-es verssort hosszabb, terjengős dallamsorra alkalmazza." Föltehetően nem is erre, hanem a nép körében élő valamely népdal dallamára énekelték.

Meg is találták népdalváltozatát: Erdélyi János 1846-i gyűjteményében már benne van.

De Kazinczy az *Erdélyi levelek*-ben már három évtizeddel korábban idézte egy folklorizálódott változatát, anélkül, hogy fölismerte volna,

hogy Csokonai verse. A későbbi kutatás sem vett tudomást Kazinczy érdekes följegyzéséről, amely így található 1816-i munkájában: „ . . . most énekelni kezde [Kazinczy leánya, Eugénia]: »Itt hagynám én ezt a falut, ha lehetne«, de a nevetés a harmadik soron sírássá vált. A dalt a komornáktól tanulta el [Andrásfalván, Erdélyben], L o t t i j á n a k nevét még selypen, a más név helyett foná éneke második sorába." (Kazinczy: ErdLev. Budapest, 1880. 252. l.)

Gyulay Ferencnének 1816. szeptember 28-án írt levelében idézi is a versváltozat kezdő sorait: „A' kocsiban Marcsával sokat éneklék [ti. Kazinczy leánya, Zseni s a Marcsa nevű szolgáló] most is ezt az éneket:

Itt hagynám én ezt a' falut ha lehetne,
Ha engemet Comtesse Litto nem szeretne
Papucsomat öszve ütném, stbb."

(KazLev. XIV. 296. l.)

Galamb Sándor, aki 1907-ben elsőként foglalkozott e verssel, illetőleg népdalváltozatával, még a népdalt vélte elsődlegesnek: „Még három versén [. . .] látszik némi népies hatás. Mindhárom dal a Lillához írt verskoszorú virága. Az egyik a *Siralom* [. . .] A második a *Habozás* című, mely azonban egy tekintetben még megfejtendő probléma. E költemény két változata t.i. Erdélyi gyűjteményében is megvan. Kérdés most már, hogy melyik hatott a másikra: Csokonai-e a népre, vagy megfordítva. Valószínűbb az utóbbi, mert Csokonai költeménye hosszú ahhoz, hogy énekelhették volna. Valószínű tehát, hogy egy meglevő népdal sorai csengtek Csokonai fülében, mikor e dalát alkotta.

Csokonai:

Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne,
Ha engemet az én Lillám nem szeretne.

(Ezzel kezdődik a költemény három első versszaka.)

Népdal, I. változat (Erdélyi: Népd. és M. I. kötet 86. l.):

Itt hagynám én ezt a Muzslát, ha lehetne,
Ha engemet barna leány nem szeretne . . .

II. változat (Erd. II. kötet 74. l.):

Itt hagynám én ezt a várost,
Ha lehetne,
Ha engem egy szőke leány
Nem szeretne.

További egyezések:
Csokonai (A vers második szaka):

Itt hagynám én stb . . .
Összveütném sarkantyúmat, megindulnék,
Még e város felé háttal sem fordulnék.

Népdal, II. változat:

Összveütném sarkantyúmat,
Elindulnék,
Ezen csúnya város felé
Sem fordulnék!

Csokonai:

Vigan tenném föl lantomat *szekerembe,*
Ha ötet is ültethetném az ölembe.

Népdal, II. változat:

Itt hagynám én, csak tégedet
Vihetnélek,
Szekerembe magam mellé
Ültetnélek."

(Galamb Sándor: *A magyar népdal hatása költészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig.* Budapest, 1907. 19—21. l.)

Alszeghy Zsolt a vers Hubay Miklós-féle epigon változatáról írva Galambhoz hasonlóan lehetségesnek vélte, hogy „a népdal Csooknai versénél régebbi" (EPhK. 1915: 153. l. V. ö. Uő. ItK. 1917: 429. l.).

Részletesebben foglalkozott a népdalváltozattal Szabó T. Attila *Egy diákdallá vált Csokonai-vers* című tanulmányában (It. 1932: 104—106. l.). Rámutatott, hogy Imre Sándor *A magyar népdal nemei* című, 1889-ben megjelent tanulmányában már a diákdalok közt említi az *Itt hagynám én ezt a várost, ha lehetne* kezdetű dalt, amely „különböző változatokban Kecskemét, Muzsla, Szabolcs és Zala, tehát a magyar nyelvterület nyugati részén volt ismeretes." (I. h. 105. l.)

Ugyanitt említi a versnek Kálmány Lajos alföldi gyűjtéséből két változatát: az egyik csak két sorában azonos, a másik viszont „Néhány sorában pontos szövegmegfelelője, többi részében Csokonai költészetének reminiscenciáit mutató változat." (I. h. 106. l.)

Bizonyára Szabó T. Attilának van igaza abban is, hogy a népi változatokat a Csokonai-vers folklorizációjának tekinti, mégpedig diákközvetítéssel: „Bár csak felteszem, de kétségtelennek tartom azt, hogy Csokonai *Habozás*-a diákközvetítéssel került ahhoz a réteghez, melynek dalkincséből Erdélyi és Kálmány az említett változatokat közölte." (I. h. 106. l.)

Szabó T. Attila még nem tudott az ősszövegről, s arról, hogy a PDP. tanúsága szerint már 1805-ben énekelték a diákok. Valóban a debreceni diákok vihették szerte az országban (Erdélyben azért nem terjedhetett el, mivel Debrecenbe viszonylag kevés erdélyi járt: ők Enyeden tanultak), s folklorizálódását nagyban elősegíthette valóban keresetlen, megvesztegetően hiteles népi hangvétele.

Befejezésül közöljük Kálmány gyűjtéséből a Csokonai verséhez közelebb álló változatot:

Itt hagynám én ezt a várost
Ha lehetne,
Ha engem egy, barna kis lány
Nem szeretne.
Félre vágnám süvegemet,
Csak ő ne szánna engemet.

Elindulnék sarkanytyúmat
Perregtetve,
Csak ugy néznék viszsza felé
Nevetgélve,
Ha le nem kötne egy lélek,
A kinek kedvéért élek.

Jaj! de egy érzékeny szívtől
Úgy megválni,
Kinek valóságos mását
Nem találni.
Oh! kegyetlen képzeletek,
Mint kell küzdenem veletek.

Hej! elmennék én, csak őt is
Elvihetném,
Ezt a kis lányt az ölembe
Ültethetném,
Úgy ballagnék negédesen,
Dalolnánk ketten, édesen.

De egygyé lett szivünket két-
Felé osztni,
Ő tőle megválni, végkép'
Búcsút venni!
Ámor isten, legyél velem!
Mert megemészt a gyötrelem.

A sors küzködik bennem a
Szerelemmel,
Azt sem tudom, hová legyek
Küzdelmemben,
Képzeletim emésztenek,
Egek, jóttevő istenek!
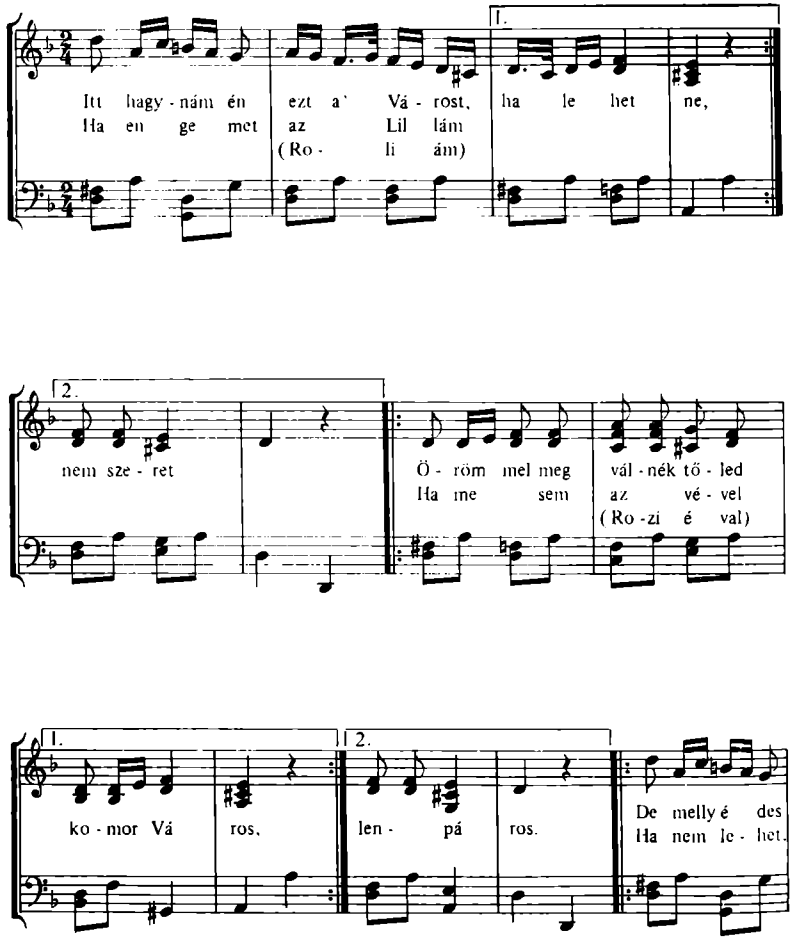
Tégedet, szeretett szépem,
Hogy hadjalak!
Hiv szíved, hogy keseritsem
Drága alak?
És ennek már meg kell lenni,
Nincs édesem, nincs mit tenni,
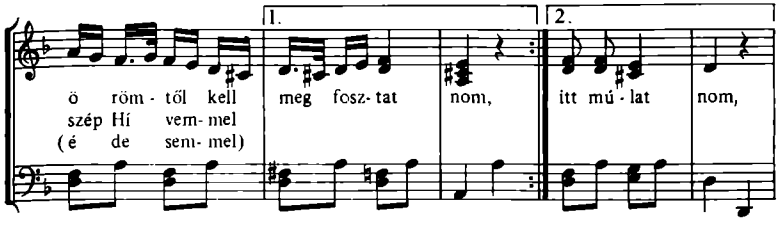
Hadd pattantsam végső csókom
Ajakidra,
Ne is szólj, mert tán meghalok
Szavaidra!
Ez egy pár csókunk nekünk, óh,
Legyen csak az utolsó szó.
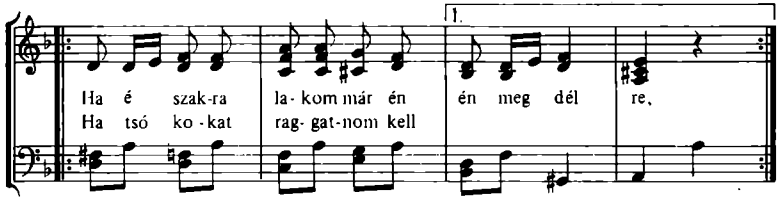
Szép orczácskád, az én csókom
Kis párnája,

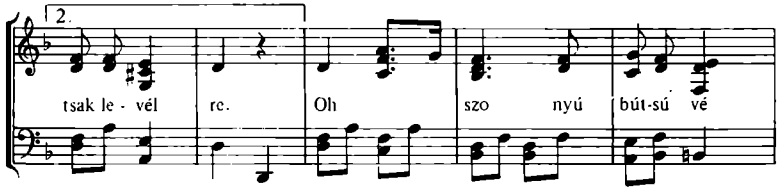
Virágozzon, ugy is könynyem
Hull reája,
Hogy el kell mennem, fájdalom,
Isten hozzád, szép anygyalom!
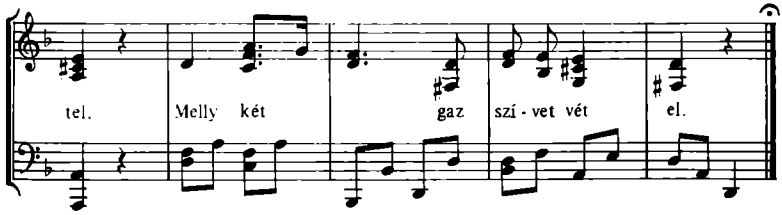
(Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból.* I. Arad. 1877. 71—73. l. V. ö. Dorogi-Ortutay 45. l.)

1.
2.
ö röm - től kell
szép Hí vem- mel
(é de sem- mel)
meg fosz- tat nom,
itt mú - lat nom,

1.
Ha é szak-ra
Ha tsó ko - kat
la- kom már én
rag- gat-nom kell
én meg dél re,

2.
tsak le - vél re.
Oh szo nyú bút-sú vé

tel.
Melly két
gaz szí - vet vét
el.

185. A' szökevény Ámor

Kézirata

Saját kezű tisztázata az ED. töredékében maradt fenn, amelynek utolsó letisztázott darabja volt a 354—363. oldalon. Az ED.-nak ezt a megmaradt részét utóbb a ZC. anyagához kötötték,: KK. IV. 121b—126a. Ennek szövegében a költő helyesírási javításokat végzett, a jobb lapszélre kivetítve: talán akkor, mikor 1800 után az *Amintás* kiadására készült, amelynek ez epilógusa volt (v. ö. Színm. I, 367. l., noha e kiadás nem tesz említést arról, hogy tárgyalt versünk szervesen az *Amintás*-hoz tartozott).

A költő kéziratleltárain a Kcsl. N^ro^ 17. kötegének 8. tételeként így fordul elő: *A' Szökevény Amor*. Megvolt a ZC.- ben is eredetileg, míg meg nem csonkították; ezt Csokonai anyjának a ZC. tartalmáról készített jegyzéke bizonyítja, amelyen a 28. helyen fordul elő: *A' Szökevény Amor Tassóból*, s közvetlenül utána található 29. sorszám alatt az olasz színmű, amelynek e vers szerves része: *Tassó Amintássa. Pásztori Játék* (ld. Cs/ÖM. I, 113. l.).

Kiss Imre is említette egy kéziratát özv. Csokonai Józsefnéhez 1805-ben írt levelében: „Imé megboldogúlt Barátom Irásait küldöm — Három csomóba raktam el azokat [. . .] *2-dik* Csomóban azok vagynak a melyek gondolatom szerént már vagy ki vannak nyomtatva [. . .] vagy kinem nyomtathatók mint a Pillango beszelgetese sat. N. B. A' Szökevény Amor még ebbe a kis Diarumba [!] van, ezt is ki lehet nyomtattatni ha még ki nincs". (CsEml. 236. l.) Domby is említette egy kéziratát: „Az itt kiadott Munkáin kívűl vannak még Csokonaynak mások is, rész szerint kötetlen Beszédbenn [. . .] Horáczius' némelly Ódáinak fordítása, a' Szökevény Ámor . . ." (VII. l.)

Csokonai 1795-i EK.-án is közvetlenül az *Amintás* után található, a LXV. sorszámon, ezzel a figyelemre méltó megjegyzéssel: „*Versbe szedni.*" Igy arra kell gondolnunk, hogy a ZC.-ből elveszett kézirat az eredeti prózai fordítást tartalmazta.

Megjelenése

Az EK. szerint már 1795-ben foglalkozott kiadásával, amikor tervbe vette az eredetileg prózában fordított mű versbe foglalását: „— LXV. A' szökevény Ámor. Idyllium Tasszóból. *Versbe szedni.*" (A sorszám előtti vízszintes vonalka a mű befejezetlenségére utal.) Nem sokkal később el is készült a „versbe szedés"-sel: 1795 tavaszutóján már le is tisztázta az ED. utolsó oldalára. Kiadására a költő életében nem került sor: az *Amintás* 1806-i váradi kiadását már nem ő rendezte sajtó alá, pedig ebben megjelenhetett volna, hiszen az „Erdei mesé"-hez tartozott szervesen.

Elsőként Toldy adta ki (741—749. h.) az ED.-ra való hivatkozással: „A szökevény Ámor [. . .] Csokonainak [. . .] Musarum primitiae 1794. [címet viselt gyűjteményéből]. A jelen darab utolsó benne . . ." (955. h.)

Újabb kiadásai: HG. (II., 47—53. l.), FK., EPM. (116—123. l.), ÖV.—ÖV.[2], MM.

Keletkezése

Csokonai Tasso *Aminta*-jának (amelyet ő *Amintás*-sal adott vissza magyarul) fordításával nagyjából egy időben keletkezhetett a mű prózafordítása, 1794-ben (ld. a ZC. tartalommutatóját), de 1795 tavaszán már készen kellett lennie a verses fordításnak is, amint az ED. tisztázata bizonyítja.

Tasso „Pásztori Játék"-ának, az 1573-ban írt verses *Aminta*-nak lefordítására az idillek iránti vonzalma vezethette a költőt, legközvetlenebbül Kazinczynak 1788-ban megjelent fordítása Gessner „Idylliumi"-ból. Erre mutat az is, hogy gessneri költői prózában fordította a különben verses olasz pásztori játékot. (V. ö. CsSzínm. I, 367—368. l.). Az „Erdei mese" epilógusát, az *Amore fuggitivo*-t azonban (amelyet ő „Idyllium"-nak nevezett) versbe szedte, ha nem is az eredeti versformában.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordítás ED.-beli tisztázatán a költő később — valószínűleg 1802-i újabb kiadási terveivel egyidőben — helyesírási változtatásokat végzett, amelyeket a jobb lapszélre is kivetített: a hosszú (német) *ſ*-eket végig *s*-re változtatta, s általában megszüntette a főnevek németes, nagy kezdőbetűs írását, s a kettőzött *-nn* határozóragot is egy *-n*-re módosította, bár az utóbbit nem következetesen.

Szövegközlésünk alapja az ED. javított helyesírású szövege, az eredeti írásmódra a jegyzetekben utalunk.

A c í m a K-ban *A ſzökevény Amor* volt; a hosszú *ſ* a lapszélen jav.

1. K: *Égből* A lapszélen jav.
2. K: *Királyné* A lapszélen jav.
3. K: *Fő Istenaſſzony* A lapszélen jav.
4. K: *Földre ſzállván* A lapszélen jav.
5. K: *ſzökött Fiúmat* A lapszélen jav.
6. K: *kereſni* A lapszélen jav.
7. K: *eſtve* A lapszélen jav.
8. K: *játſzadozván* A lapszélen jav.
9. K: *akartva* Toldy és a FK. ezt a helyes alakot közölte (v. ö. NySz.); a többi kiadásban: *akarva*.
10. K: *tſupán* A lapszélen jav.
11. K: *ſzép [. . .] Nyilatſtkát* A lapszélen jav.
13. K: *oſztán* A lapszélen jav.
14. K: *büntetéſt ſebeſen* A lapszélen jav.
17. K: *ſzegény* A lapszélen jav.
18. K: *Anyja* A lapszélen jav.
19. K: *ſzívű* A lapszélen jav.
20. K: *Megſzántan* A lapszélen jav.
21. K: *oſzlott* A lapszélen jav.
23. K: *ſe* A lapszélen jav.
24. K: *Égnek* A lapszélen jav.
26. K: *Golyóbiſával* Az *ſ* a lapszélen javítatlan maradt, akárcsak a következő sorban:
27. K: *Golyobiſt* A rövid *o*-t az előző sor szerint em.

33. K: ***Szelíd Halandok*** A lapszélen jav. A rövid *o*-t em.
34. K: *ſzokott* A lapszélen jav.
38. K: *ſzökött Fiatſkám* A lapszélen jav.
41. K: ***Leánykák*** A lapszélen jav.
42. K: *játſzik* A lapszélen jav.
45. K: *Édeſdeden* A lapszélen jav.
47. K: *Kapujánn* A hosszú határozó ragot elfeledte javítani Csokonai.
48. K: *ſzivetekbe ſzálláſt* A lapszélen jav.
49. K: ***Istenért*** A lapszélen jav.
50. K: *ſints* [. . .] *tſak* A lapszélen jav.
52. K: *Szálláſt* A lapszélen jav.
53. K: *Hoſzín* [. . .] ***Melyébenn*** A lapszélen jav. A rövid *o*-t em.
54. K: *tſupán Vadonſág* A lapszélen jav.
55. K: ***Haraggal*** A lapszélen jav.
56. K: *hiſzem* A lapszélen jav.
58. K: *A' ⟨ſzí⟩ nyájas* Csokonai valószínűleg *ſzives*-t akart írni eredetileg
Emberek A lapszélen jav.
59. K: *tſak eggy ſem* A lapszélen jav.
63. K: *Sereg! beſzéllni:* A lapszélen jav.
64. K: *Vezeſsetek* A lapszélen jav.
65. K: *ſzökött Fiatſkám* A lapszélen jav.
68. K: ***Jutalmúl*** A lapszélen jav.
70. K: ***Tsókot Ajjakimról*** A lapszélen jav.
71. K: *léſz az édeſítve* A lapszélen jav.
72. K: *fűſzerezve* A lapszélen jav.
73. K: *édeſebbenn* A lapszélen jav.
74. K: *iſmét* Az *ſ*-et Csokonai elmulasztotta a lapszélen javítani.
77. K: ***Jutalmat*** A lapszélen jav.
79. K: ***Jutalmat*** A lapszélen jav.
81. K: ***Hatalmam*** A lapszélen jav.
82. K: *botſátanám* A lapszélen jav.
84. K: *Orſzágit öſzveſéggel.* A lapszélen jav.
85. K: *Stikſzre eſküſzöm* A lapszélen jav.
88. K: *Vezeſsetek* A lapszélen jav.
89. K: *ſzökött Fiatſkám?* A lapszélen jav.
90. K: *ſenki ſem* A lapszélen jav.
91. K: *Éhj, tſak eggy ſem* A lapszélen jav.
Toldynál s a későbbi kiadásokban: ***Éjh***
93. K: *Mert* Nehezen olvasható szóból (talán: *De)* javítva át.
94. K: *eſmeretlen'* A lapszélen jav.
95. K: *moſt* A lapszélen jav.
97. K: ***Szárnyát*** A lapszélen jav.
99. K: ***Nyilat, vagy Íjvet*** A lapszélen jav.
100. K: *büſzke* A lapszélen jav.
101. K: *Kéſzűlet* A lapszélen jav.
103. K: ***Jelet*** A lapszélen jav.
105. K: *éſſzel* A lapszélen jav.
107. K: *leheſsen* A lapszélen jav.
108. K: *ravaſz* A lapszélen jav.
111. K: *hogy ⟨lám mind⟩ lám* Egyidejű jav.
112. K: *Tekintetére, ⟨nézve⟩ 's apró* Egyidejű jav.

114. K: *Látſzik ſzopós* ***Gyereknek*** A lapszélen jav.
115. K: *ſokáig* A lapszélen jav.
116. K: *Veſzteg* A lapszélen jav.
118. K: *Tséltſap ledérkedéſe* A lapszélen jav.
119. K: *gyerekſég* A lapszélen jav.
120. K: *veſzéllyel* A lapszélen jav.
121. K: *haragſzik* A lapszélen jav.
123. K: ***Tekintetébenn*** A lapszélen jav.
124. K: *Eggyſzerre* A lapszélen jav.
125. K: ***Könnyet,*** A lapszélen jav.
126. K: *Moſolygáſt* A lapszélen jav.
127. K: *ſzín* A lapszélen jav.
128. K: *Szerentse képénn* A szókezdő nagy *S*-t Csokonai automatikusan kis *s*-re javította a lapszélen, de tévesen, mivel itt ***Fortuna*** istenasszony megfelelőjeként áll, amint a tárgyi magyarázatokban utalunk rá.
129. K: *Hoſſzú* A lapszélen jav.
130. K: *Kopaſz* A lapszélen jav.
131. K: *ſzíne tſillog* A lapszélen jav.
133. K: ***Homlokából*** A lapszélen jav.
134. K: *Látſzik ſzilaj* ***Ledérſég*** A lapszélen jav.
136. K: *öſzſze—viſſza* A lapszélen jav.
137. K: *tſalſa* A lapszélen jav.
139. K: *tekíntgetéſsel* A lapszélen jav.
140. K: *ſzokta* A lapszélen jav.
141. K: *kereſztűl* A lapszélen jav.
143. K: ***Nyelve*** [. . .] *tſak moſt* A lapszélen jav.
144. K: ***Tsetſemtől*** A lapszélen jav.
145. K: *ſzólong* A lapszélen jav.
146. K: *ſzavát hibáſon* A lapszélen jav.
148. K: *Szózatja tiſzta vékony:* A lapszélen jav. E sor a másolásnál, úgy látszik, kimaradt, s utólag szorította be a költő.
149. K: *Mondáſa [. . .] ſzíves* A lapszélen jav.
150. K: *ketſegtetéſsel* A költő csak a második *ſ*-et javította a lapszélen.
151. K: ***Szája*** A lapszélen jav.
152. K: *Moſolyog* [. . .] *moſolygás* A lapszélen jav.
153. K: *leſelkedés* A lapszélen jav.
154. K: *ravaſzſág* A lapszélen jav.
155. K: *ſzagos* ***Virágok'*** A lapszélen jav.
156. K: ***Áspis*** A lapszélen jav.
157. K: *Elſőbe ő egéſzen* A lapszélen jav.
158. K: *alázatoſnak* A lapszélen jav.
159. K: *Tetſzvén* A lapszélen jav.
160. K: *ſzegény* ***Szarándok*** A lapszélen jav.
161. K: *Elſő ſzavába ſzálláſt* A lapszélen jav.
162. K: ***Istenért*** A lapszélen jav.
164. K: *Laſſan* A lapszélen jav.
165. K: *tſéltſapabb leſz* A lapszélen jav.
166. K: *tſak* A lapszélen jav.
167. K: ***Szívnek*** A lapszélen jav.
168. K: *Kúltſát* A lapszélen jav.

170. K: *Nép* A lapszélen jav.
172. K: *A'* Jav. ebből: *Az [. . .] Okosság* A lapszélen jav.
175. K: *Tirannus* A lapszélen jav.
176. K: *Urán* A lapszélen jav.
177. K: *véſzi* A lapszélen jav.
180. K: *eggyſzer!* A lapszélen jav.
181. K: *Tekintetét* A lapszélen jav.
182. K: *Tetteit, 's Szokáſit* A lapszélen jav.
184. K: *Jelt* A lapszélen jav.
187. K: *Vezeſſetek Fiamra* A lapszélen jav.
189. K: *Talám bizony* A szavak fölött — a költő későbbi bejegyzéseként — számok utalnak a sorrendcserére.
192. K: *Oſtobák* A lapszélen jav.
193. K: *fogja ⟨mindjárt⟩ Amor* A költő egyidejű javítása.
194. K: *ſok ſzáz* A lapszélen jav.
195. K: *Jelekkel* A lapszélen jav.
196. K: *Elſő beſzédetekbe* A lapszélen jav.
197. K: *Nézéſetekbe* A lapszélen jav.
201. K: *Áſpiſt* A költő a második *ſ*-et elmulasztotta javítani a lapszélen.
203. K: *jajgatáſsal* A lapszélen jav.
205. K: *ittenn* A lapszélen jav.
207. K: *Égbe* A lapszélen jav.
208. K: *Feljárok* Az igekötő áthúzva, majd még egyszer leírva a bal lapszélen. *Világonn* A lapszélen jav.
209. K: *Tartományt* A lapszélen jav.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A fordításba olasz tanulmányai kezdetén s a gessneri idilliumok felé fordulása idején vágott a költő, amikor Tasso „Favola boschereccia"-ja, az *Aminta* kezébe került. Mint volt róla szó, tárgyalt versünk olasz eredetije, az *Amore fuggitivo* voltaképpen az *Aminta* epilógusa, noha ezt a kutatás nem vette eddig figyelembe. A *Színművek* sajtó alá rendezője nem tett kísérletet arra sem, hogy a Csokonai által használt kiadást valószínűsítse.

Hogy a vers szorosan hozzátartozott a pásztorjátékhoz, azt Csokonai korából való párizsi kiadása *(Aminta.* Favola boschereccia de Torquato Tasso. Edizione Stereotipa. Parigi, 1800.) mellett Torquato Tasso műveinek kritikai kiadása is bizonyítja. (Ld. *Opere Minori in Versi di Torquato Tasso.* Edizione critica a cura di Angelo Solerti. Volume terzo. Teatro. Bologna, é. n. 1—135. l.)

A verset, amelyet eredetileg prózában fordított le Csokonai, az eredetinél némileg bőbeszédűbben adta vissza: az olasz eredeti 148 sorát 209 sorral fordította, az előbbihez hasonló versformában.

Azt, hogy 1795-ben készült a verses fordítás, jó szövegértése és csiszolt stílusa is bizonyítja.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az olasz eredetit az idézett szövegkritikai kiadás alapján. (Megjegyzendő, hogy a kritikai kiadásban *Epilogo* címet visel a vers, míg az említett 1800-i párizsi kiadásban *Amore fuggitivo* címmel fordul elő.)

SCESA dal terzo cielo,
Io che sono di lui reïna e dea,
Cerco il mio figlio fuggitivo Amore:
Il qual mentre sedea
Ne 'l mio grembo scherzando,
O fosse elezïone o fosse errore,
Con un suo strale aurato
Mi punse il manco lato,
E poi fuggì da me ratto volando
Per non esser punito;
Ne so dove sia gito.
Io che madre pur sono,
E son tenere madre,
Volta l' ira in pietate,
Usat' ho per trovarlo ed uso ogn' arte.
Cerc' ho tutto il mio ciel di parte in parte
E la sfera di Marte, e l' altre rote
E correnti ed immote;
Ne là suso ne' cieli
È loco alcuno ov' ei s' asconda o celi,
Tal ch'or tra voi discendo,
Mansueti mortali,
Dove so che sovente ei fa soggiorno,
Per aver da voi nova,
Se il fuggitivo mio qua giù si trova.
Nè già trovarlo spero
Tra voi, donne leggiadre,
Perchè, se ben d' intorno
A 'l volto ed a le chiome
Spesso vi scherza e vola,
E se ben spesso fiede
Le porte di pietate
Ed albergo vi chiede,
Non è tra voi chi ne 'l suo crudo petto
Dar gli voglia ricetto,
Ove sol feritate e sdegno siede.
Ma ben trovarlo spero
Ne gli uomini cortesi,
Che non prendono a sdegno
Raccorlo in sua magione;
Ed a voi mi rivolgo, amica schiera.
Ditemi, ov' è il mio figlio?
Chi di voi me l' insegna,
Vo' che per guiderdone
Da queste labbra ei prenda
Un dolcissimo bacio.
Ma chi me 'l riconduce
Altro premio 'n' attenda,
Di cui non puó maggiore
Darvi la mia potenza,
Se ben vi dessi in dono
Tutto il regno d' Amore:

E per lu stesso i' giuro,
Che ferme serverò l' alte promesse.
Ditemi, ov' è mio figlio?
Ma non risponde alcun? ciascun si tace?
Non l' avete veduto?
Fors' egli qui tra voi
Dimora sconosciuto,
E da gli omeri suoi.
Spiccate aver de' l'ali,
E deposti gli strali,
E la faretra ancor deposta e l' arco
E l' altre spoglie altere e trionfali.
Ma vi darò tai segni,
Che conoscere ad essi
Facilmente il potrete,
Ben ch' egli di celarsi a voi s' ingegni.
Egli, ben che sia vecchio
E di senno e d' etade,
Picciolo è sì, che ancor fanciullo ei sembra
A 'l volto ed a le membra.
E 'n guisa di fanciullo
Sempre instabil si move.
Nè par che loco trove in cui s' appaghi,
E diletto e trastullo
Prende di vari scherzi;
Ma il suo scherzar è pieno
Di periglio e di danno.
Facilmente s' adira,
Facilmente si placa; e ne 'l suo viso
Vedi quasi in un punto
Con le lagrime il riso.
Crespe ha le chiome a d' oro,
E 'n quella guisa appunto
Che Fortuna si pinge
Ha lunghi e folti in su la fronte i crini;
Ma nuda ha poi la testa
A gli opposti confini.
Il color de 'l suo volto
Più che foco e vivace;
Ne la fronte dimostra
Una lascivia audace;
Gli occhi infiammati e pieni
D'un ingannevol riso
Volge sovente in biechi; e pur sott' occhio
Quasi di furto mira,
Nè mai con dritto guardo i lumi gira.
Con lingua che da 'l latte
Par che si discompagni
Dolcemente favella, e i cari detti
Forma tronchi e imperfetti:
Di lusinghe e di vezzi
É pieno il suo parlare,

E son le voci sue sottili e chiare.
Ha spesso in bocca il riso,
E gl' inganni e la frode
Sotto quel riso asconde,
Come serpente tra fioretti e fronde.
Questi da prima altrui,
Tutto cortese e umile
A i sembianti ed a 'l volto,
Si come peregrino, albergo chiede
Per grazia e per mercede:
Ma, poi che dentro è accolto,
A poco a poco insuperbisce, e fassi
Superbo oltra misura;
Ed egli vuol le chiavi
Tener de l' altrui core,
Egli scacciarne fuore
Gli antichi albergatori e 'n quella vece
Ricever nuova gente;
Ei far la ragion serva
E dar legge a la mente;
E d' oste manueto
Divien a 'l fin tiranno,
E persegue ed ancide
Chi gli s' oppone e chi gli fa divieto.
Or ch' io v' ho dato i segni,
E de gli atti e de 'l viso
E de' costumi ancora
S' egli tra voi dimora,
Datemi, prego, de 'l mio figlio avviso.
Ma voi non rispondete?
Forse tenerlo ascoso a me volete?
Volete, ah folli, ah sciocchi,
Tenere ascoso Amore?
Ma tosto uscirà fuore
Da la lingua e da gli occhi
Per mille indizi aperti:
Tale, io vi rendo certi,
Che avverrà quello a voi, che avvenir suole
A colui che me 'l seno
Credo nasconder l' angue,
Che co' gridi e co 'l sangue a 'l fin lo scopre.
Ma, poi che qui no 'l trovo,
Prima che a 'l ciel ritorni,
Andrò cercando in terra altri soggiorni.

(*Opere Minori in Versi di Torquato Tasso. III.* Bologna, é. n. 129—135. l.)

5. *Az én szökött fiúmat:* a mitológia szerint Ámor Vénus fia volt.
26. *A' Márs golyóbisával:* Az olasz eredetiben *la sfera di Marte* van, azaz a „Mars (bolygó) szférája"; a *golyóbis*-sal Csokonai

valószínűleg a gömb alakú bolygót akarta jelezni. Mars azért került ide, mivel a római mitológia szerint Ámor Venus és Mars gyermeke volt.

26. *A' több tüzes golyóbist:* Az olasz eredetiben: *e l'altre rote* 'többi kerekek, égövek' szerepel.
54. *vadonság:* itt: 'vadság'.
85. *Stiksz,* Styx (gör.): az alvilág határfolyója az ókori regevilágban; aki erre esküszik, voltaképpen életére-halálára esküszik.
96. *megújra* (rég.): ismét.
99. *Puzdra* (rég.): nyílvesszőtok.
ív (rég.): íj. Ámort kézíjjal ábrázolták.
128. *Szerentse* Az olasz eredeti szerint *Fortuna,* a szerencse istennője.
137. *vigyorgás:* a szó az egykorú jelentés szerint: 'mosolygás'.
143. *Selyp* (nép.): selypes, selypítő.
156. *áspis* (lat.): egyiptomi viperafajta.
157. *Elsőbe* (rég.): kezdetben.
160. *szarándok* (rég.): zarándok.
174. *Törvényjeit fogadja:* A birtokos nem az *elme,* hanem *Ámor:* az ő törvényeinek engedelmeskedik az elme.

Verselése

Mint az előzőkben volt róla szó, az olasz prozódiával nem lévén egészen tisztában, korábbi olasz verseit Csokonai megközelítő szótagszámú s rímelhelyezésű magyaros formákban fordította. E vers fordításakor már fölismerte az eredetinek ötödfeles jambusi lejtését, s ennek megfelelően igyekezett fordítani az általa már többször használt anakreóni versformában Tasso művét — arra azonban már nem vállalkozott, hogy az olasz vers játékos és változatos rímelését is kövesse: rímtelen sorokban készítette el fordítását.

186. A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. A költő kéziratjegyzékei közül a Kcsl. N^ro^ 17.-en 21. sorszám alatt ez a tétel fordul elő: „Bajnótzi Anacreonticumja." A KK. III. 13 ab bal felső sarkán található egykorú jelzet („N^ro^ 17: 21") alapján ez azonosítható a most tárgyalt verssel. Két közel egykorú másolata Csokonai hagyatékában maradt ránk: a már említett KK. III, 12ab (K_1), s közvetlenül utána — csekély eltéréssel — ugyanettől a kéztől származó másolata: 13ab (K_2).

A KK. III.-ban a K_1 fölött későbbi irónos bejegyzés: „Jobb szöveg". A K_2 fölött pedig ugyanettől a kéztől ez a későbbi bejegyzés: „Majdnem hív másolat." A K_1 helyesírása valóban valamivel hitelesebb.

Hitelessége

Csokonai versjegyzékein nem fordul elő, legalábbis ezzel a címmel nem, de talán azonos az EK. CXXXIII., „Nógatás. Dal." című versével. Ez annál inkább hihető, mivel a *Nógatás* olasz fordítások sorában található, s föltehetően most tárgyalt versünk is fordítás, mint lesz róla szó az alábbiakban.

Mint láttuk, a N^ro^ 17-en „Bajnótzi Anacreonticumja" megjelöléssel található. A költő baráti köréhez két Bajnóczi is tartozott: János és Mihály. (Ld. a Csokonai műveire 1800-ban előfizető személyek névsorában: CsEml. 193—194. l.) A *Bajnótzi* név azonban a Kcsl.-en nem a vers íróját, legföljebb lemásolóját jelölheti. A szó- és kifejezéskincs jellegzetesen Csokonaira vall: *Alél, bádjad, hektika, temjén, lankadó szemem, siseg, kevély Nemed, alig lehellek, heregve mondom* stb. A sűrűn használt felkiáltójelek, a drámai előadás szintén jellegzetes Csokonai-vonások.

Már Toldy Csokonai műveként adta ki (751—752. h.), de csak ennyi megjegyzést fűzött hozzá, hogy „Metastasióból." (955. h.) Azóta minden teljes Csokonai-kiadás közli: hitelessége aligha vitatható.

Megjelenése

Először Toldy adta közre, bizonyára a K_{1-2} alapján, s utána a HG. (II, 58—60. l.), FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Közelebbit nem tudunk keletkezéséről: mint láttuk, Toldy Metastasio-fordításnak nevezte. Ha valóban azonosítható az EK. *Nógatás* című „Dal"-ával, akkor az 1793—94. körüli olasz fordítások között kell keresnünk keletkezési idejét. Toldy az 1796. év termésénél közölte, s nyomán a HG. is ebből az évből származtatta.

Juhász Géza időrendje alapján az ÖV.—ÖV.² 1795-re tette keletkezését. Szerintünk ennél valamivel korábbi lehet: 1794 körül íródhatott.

Szövegkritika

A c í m kissé hosszú és körülményes. Lehetséges, hogy csak ideiglenes fordítása az olasz eredetinek. A K_{1-2}-ben *szárasság* található; em. Mint volt róla szó, esetleg a *Nógatás* című dallal azonosítható.

A cím alatt a K_{1-2}-ben ez a megjelölés található: „Anákreon mértéke szerént." Ezt Toldy elhagyta, de a későbbi kiadások mindjárt a cím alatt közölték. Mivel Csokonainál hasonló verstani utalások másutt is találhatók a cím alatt, meghagyjuk.

A másoló a magánhangzók hosszúságát elkapkodva, pontatlanul jelölte; ezért ezeket Csokonai helyesírási gyakorlata szerint emendáltuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá.

1. K_{1-2}: A sor végén pont; em. A K_2-ből hiányzik a sorszám.
2. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.

3. K_2: *Virágok*
5. K_{1-2}: *flóra* em.
6. K_2: A *Nézd* után nincs írásjel.
7., 9., 10. K_{1-2}: A sor végén pont; em.
11. K_{1-2}: *'sibbadot* em. A sor végén fölösleges pont; em.
13. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
15. K_{1-2}: *flóra* em. A sor végén fölösleges pont; em.
16. K_{1-2}: *temjénnel* Nem lehetetlen, hogy az eredetiben *temjénez* volt.
17. K_{1-2}: *híjába* A verslábnak megfelelően a 19. sor szerint em. A sor végén fölösleges pont; em.
18. K_{1-2}: A sor végén pont; em.
19. K_{1-2}: *Hilyába* A 17. sor szerint em. A sor végén fölösleges pont; em.
21. K_2: A sor végén nincs írásjel; em.
22. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
23. K_{1-2}: *húltanak* A 17. sor szerint em. A sor végén pont; em.
24. K_1: *öltöztek* A K_1 szerint em.
25. K_{1-2}: Az *is* után fölösleges vessző, a sor végén fölösleges pont; em.
26. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
A K_1-ben az *és* előtt nincs vessző; a K_2 szerint em.
27. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
K_1: *— áh!* — em. K_2: *ah kegyetlen*
28. K_1: Kp. n.; a K_2 szerint em.
29—30. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
31. K_1: *Sohalytozok* A K_2 szerint em.
K_2: *tsepegnek*
33. A K_2-ből hiányzik a gondolatjel.
33_35. A sorok végén pont; em.
35. K_2: *ted*
37. K_{1-2}: A sor végén pont; em.
38. K_{1-2}: Az *egyszer* után nincs vessző; em.
39. K_2: A *Nitzém* után nincs írásjel. A sor végén fölösleges pont; em.
41. K_2: *te. Jaj! Kegyetlen.*
42. K_2: *Nitze! — Jer, 's ne fúss el.*
43. K_{1-2}: *álsz* em.
K_1: *áh* A K_2 szerint em. A K_2-ben a sor végén pont van.
45—46. K_1: A sor végén pont; em.
47. K_1: A *hogy* előtt nincs vessző; em.
K_2: *h [= hogy]*
K_{1-2}: A sor végén pont; em.
48. K_2: *vetet* Kp. n.
49. K_1: *mond* em. A *hogy* előtt nincs vessző; em.
K_2: *mond h̄ [= hogy]*
K_{1-2}: A sor végén pont; em.
50. K_{1-2}: A sor végén pont; em.
K_2: *Örökre*
51. K_2: *Mert ah!*
K_{1-2}: A sor végén pont; em.
53. K_1: *áh* A K_2 szerint em.
K_2: *Jösz már? de*
K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
54. K_{1-2}: A *Jöttél* után nincs vessző; em. A sor végén pont; em.
K_1: *ímhól* A K_2 szerint em.

K_2: *mulok Imhol.*
55. K_{1-2}: A sor végén pont; em.
56. K_{1-2}: *múltak ugy* em.
57. K_1: *Nítze kérlek.;* em. A K_2-ben a sor végén nincs írásjel.
K_2: *Ne — Nitze*
58. K_{1-2}: A sor végén pont. A HG. felkiáltójelet tett ide; mi is e szerintem.
59. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
K_2: *Bé* Igaz, hogy Csokonai kiejtésének ez az alak felel meg, de a jambusi lejtés itt inkább a *Be* mellett szól. *vet* em.
60. K_2: A *Sírás* szó helye ki van hagyva.
62. K_{1-2}: A sor végén fölösleges pont; em.
K_1: *azonnal* A K_2 szerint em.
K_2: *tsokot*
63. K_{1-2}: *Hald* em. A sor végén pont; em.
K_2: *hereg-ve mondom*
64. K_1: *Halok — de — él — Sze — rel — mem* — A K_2 szerint em.
K_2: *Halok — — de . . . él . . . . Sze . . . rel . . . mem*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A forrásként említett Metastasio-verset, amelyre Toldy célzott, nem sikerült megtalálni. Lehetséges, hogy Toldy csak *Nitze* neve alapján vélte Metastasiót a vers szerzőjének, mivel e név valóban előfordul az olasz poétától fordított *Az elmenetel*-ben is.

5. *Flóra:* a virágok, a tavasz istennője az ókori római mitológiában.
6. *hektika* (gör., nép., rég.): tüdővész.
16. *temjénnel* (táj.): tömjénnel; itt azt jelenti, hogy illatozva, mivel a tömjént illatos füstölőszerül használták.
20. *Erek* (rég.): mai nyelvhasználat szerint: *Erük.*
26. *rövid nap* (rég.): hamarosan, nemsokára.
45. *Síseg* (táj.): suttog, susog.
63. *hereg* (táj.): hörög, fullad.

Verselése

Mint a cím alatti utalás is jelzi: anakreóni versformában, azaz negyedfeles rímtelen jambusokban készült.

187. Carmen inavgvrale

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn, csak egykorú névtelen kiadása, amely 1794-ben Debrecenben Szigethy Mihály nyomdájában jelent meg. (Ld.: Cs/ÖM. I, 184. l.)

Hitelessége

A vers debreceni kiadása névtelenül jelent meg, s bár Csokonai versjegyzékein 1794 óta fölbukkan: ezek az utalások a *Gróf Károlyi József úrnak* című magyar nyelvű változatra is vonatkozhatnak, ahogy bizonyára arra is vonatkoznak (ld. pl. MMerk./j. 11., EK. CIII., Szv_1). Határozottan csak az 1802-i ÚK. utal a latin nyelvű változatra: „120. *Gr. Károlyira Deákul.*"

Gulyás József a verskiadvány sárospataki példányának bejegyzésével érvelt Csokonai szerzősége mellett: „Az általunk idézett nyomtatványban egykori kéz irta be: »Per Michaëlem Csokonay Poës. praecept. Publ« s elől a tartalomjegyzékben is meg van notabenézve: Scripsit Mich. Csokonay Proes. [!] Praecept. Publ." (Cs-tan. 34. l.) A kortársi nyilatkozatok is tanúsítják Csokonai szerzőségét. Kotsi Sebestyén István, debreceni professzor, 1805-ben ezt írta a költő édesanyjának: „... midőn 1794-ben Méltóságos gróf Zichy és Károlyi Ő Excellentiájok méltóztattak vólna a Collegiumot meglátogatni: akkori híres Deák Lengyel Jósef (ki professzorrá is osztán leve, és most Szalontai Prédikátor) és Csokonai Mihály választattak ki a' kik a' fent tisztelt Méltóságok tiszteletére a' Collegium nevében verseket irjanak. Irtak is ketten különkülön olly derék verseket, mellyek örökösen betsületire fognak válni a' Debretzeni Collégiumnak. Ahoz értő emberek ezeket a' verseket mind a' régibb időkben a' hires Németi Pál Deáktól iratott versekkel összvehasonlították, és úgy ítélték, hogy ezektől Németi Pál is ingyen sem veszi el a' pálmát." (CsEml. 226. l.) V.ö. Szilágyi Ferenc: *Carmen gratulatorium. Egy Csokonainak (is) tulajdonított névtelen latin és magyar nyelvű vers 1794-ből.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1988. Debrecen. 1990. 353—363. l. Klny. is.

Megjelenése

Az 1794-i debreceni kiadás ezzel a címlappal jelent meg:

„CARMEN INAVGVRALE
Illvstrissimo Domino Domino
JOSEPHO COMITI KÁROLYI
de Nagy Károly.
Arcium et dominorvm
Károly, Erdőd, Béltek, Etsed, Füzér, Radvány, Csongrád, Megyer, Surány,
Haereditario Domino.
Sacratissimae Caesareae et regio apostolicae majestatis Camerario
&c. [= etc.]
Ad i. Comitatus Szatthmáriensis supremi
Comitis Mvnvs Proxime Inavgvrando
Per Coll. Helv. Conf. Addictor. Debrecinense Hvmillime
Oblatvm.

Per Michaelem Szigethy Typogr. Anno 1794.
die. 5-ta. *Julii.*"

Toldy elveszettnek vélte (ld. Toldy/j. 91), elsőként a HG. közölte (II, 188—194. l.), a sárospataki Nagykönyvtárban őrzött első kiadás alapján, de nem egészen betűhíven. A későbbi kiadások a HG. szövegén alapulnak.

Keletkezése

Akárcsak a *Gróf Károlyi Jó'sef Urnak* című magyar nyelvű köszöntő, ez is az 1794. július 4-én Debrecenbe érkezett két főrangú hazafi — Károlyi József és Zichy Károly — üdvözlésére készült.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a HG. s a rajta alapuló későbbi kiadások nem egészen híven közölték az első kiadás szövegét. Ezért a következőkben utalunk az eltérésekre is, F-fel jelölve forrásunkat, az 1794-i névtelen debreceni kiadást:

3. F: *satagens* Már a HG. em.: *sata gens*
8. F: *Constitit,&,*
21. F: *ibo, &*
26. F: *arcet &*
30. F: *regere, &*
42. F: *Dacia, &*
48. F: *dilecta* HG. stb.: *delicta*
53. F: *Hungarus, &*
57. F: *Deliciaeque &*
64. F: *Gentis, &*
73. F: *meritis, & belli, & pacis*
75. F: *ait; &*
103. F: *nascenti, &*
108. F: *Telemachi; &*
111. F: *Nomine &*
126. F: *Themis, &*
132. F: *mores, &*
142. F: *Aeneas, &*
145. F: *Sectari, &*
147. F: *Ornat &*
174. F: *hôic* HG: *hoc*
179. F: *Inter, &*
181. F: *Cantare, &*
183. F: *hederas, &*
200. F: *Deferat, &*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezésének hátteréről a *188.* magyar nyelvű üdvözlő vers jegyzetei tájékoztatnak.

Csokonai egykori tanára, Kotsi Sebestyén István a latin nyelvű verset — az idősebb professzori nemzedék szemléletének megfelelően — a költő magyar nyelvű versei fölé helyezte 1805-ben özv. Csokonai Józsefnéhoz írt, már idézett levelében. (A levél eredetileg Márton 1816-i Csokonai-kiadásának Előbeszédében jelent meg; v. ö. Dorogi—Ortutay 7. l.)

A kor divatja szerint a költő — a poétai osztály publicus praeceptora — számos antik reminiszcenciát szőtt versébe, elsősorban Vergiliusból. Ezeket Gulyás József vette számba, az ő tanulmánya alapján utalunk itt a párhuzamokra:

5. *Detrimenta suo secum sub pectora voluens* Mint Gulyás rámutatott, Vergilius-reminiszcencia; az *Aeneis*-ben így található: *aeternum servans sub pectore volnus* (Aen. I, 36.). (Gulyás utalt még az Aen. I, 50 s XII, 843. sorára is párhuzamként, de ezekkel lazább a megfelelés; v. ö. Cs-tan. 26. l.).

9. *Ad Coelum duplices erexit squalida palmas* Az *Aeneis*-ban: *ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas* (I, 93; v. ö. Gulyás i. m. 25. l.).

17. *funere mergat acerbo* Az *Aeneis*-ben: *funere mersit acerbo* (VI, 429 s ugyanígy: XI, 28; ld. Gulyás i. m. 25. l.).

22. *Superosque mouebo* Ez is vergiliusi reminiszcencia: *flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo* (Aen. VII, 312; v. ö. Gulyás i. m. 25. l.).

23. *Talibus orabat dictis* Pontos megfelelője: Aen. VI, 124.

24. *Aethera purpureo diuisum tramite signans:* Gulyás a következő Vergilius-sorokkal állította párhuzamba: *corusco | ignea rima micans percurrit lumine nimbos* (Aen. VIII, 391—392.).

29—30. *aeternis humana negotia fas est | Imperiis regere* Vergiliusi megfelelője: *aeternis regis imperiis* (Aen. I, 230; ld. Gulyás i. m. 26. l.).

31. *Si pietas, si qua est caelo clementia* az *Aeneis*-ban *si qua est caelo pietas* (II, 536; v. ö. Gulyás i. h.).

40. *Non iniusta loquor* Mint Gulyás rámutatott, szintén vergiliusi fordulat: *non iniussa cano* (Ecl. VI, 9).

40. *viuida Virtus* Szintén vergiliusi kifejezés (ld. Aen. V, 754, Gulyás i. m. 25. l.).

42. *aeternam . . . sperare salutem* Vergiliusnál — mint Gulyás rámutatott —: *nullam sperare salutem* (Aen. II, 354.).

44. *Animo . . . sortem miseratus iniquam* Gulyás szerint vergiliusi párhuzamai: *sortemque animi miseratus iniquam* (Aen. VI, 332), illetve: *prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.* (Aen. VI, 475).

46. *Talia voce refert* Ugyanígy Vergiliusnál is: Aen. I, 94 és 207. (ld. Gulyás i .m. 25. l.).

55—56. *Diuorum sanguine Regum | Natus* Megfelelője az *Aeneis*-ben: *sate sanguine divum* (VI, 125).

57. *Deliciaeque et amor Gentis* Mint Gulyás megjegyezte: „E Titus császárra vonatkozó mondást Suetonius jegyezte fel (némi eltéréssel)." (I. m. 25. l.).

62. *Tv mox eris alter* Párhuzamos helyként Gulyás az *Aeneis*-ből idézte: *tu Marcellus eris* (VI, 883).

89. *squalentia rura* Megfelelésként Gulyás szintén Vergiliust idézte: *sordida rura* (Ecl. II, 28).

100. *pingues . . . aristas* A *Georgica*-ban hasonló szókapcsolat: *pingui glandem mutavit arista* (I, 8; ld. Gulyás i. m. 25. l.).

110. *crepitantia . . . arma:* a *Georgica*-ból Gulyás a *crepitantiaque aera* kifejezést idézte (Georg. IV. 151).

121. *Martius . . . ensis:* Gulyás Vergilius *Eclogái*-ból a *Martia tela* kifejezést idézte távoli megfelelésként. (l. Cs-tan. 26. l.).

125. *adamantinus* Gulyás utalt az *Aeneis* egyik helyére: *solidoque adamante columnae* (VI, 552), s megjegyezte, hogy a költő magyar nyelvű verseiben is szívesen használta az *adamás* szót.

126. *niueis . . . lacertis:* az *Aeneis*-ben szintén előfordul ez a kifejezés (VIII, 387; v. ö. Gulyás i. m. 25. l.).

141. *Et pater Aeneas, et auunculus excitet Hector!* — Mint Gulyás rámutatott, szóról szóra megtalálható az *Aeneis*-ben (III, 343), Csokonai csupán az igeidőt változtatta meg: Vergiliusnál *excitat* van.

157. *ardua saxi* Gulyás távoli megfelelésként az *Aeneis*-beli *ardua montis* kifejezésre utalt (Aen. VIII, 221).

164. *Sit felix, faustumque Tibi* Gulyás arra hivatkozott, hogy a „Felix faustus használata is latin szokásra mutat" (i. m. 26. l.).

168. *rapidisque . . . vndis.* Vergiliusnál *ripae crepitantibus undis* fordul elő (Aen. XI, 298.). Gulyás utalt még az Aen. VI, 550-re is távoli megfelelésként *(quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis).*

178. *humilesque myricas* A vergiliusi kifejezést használja Csokonai *Ad Serenissimum Archiducem* című latin nyelvű versében is (5. sor); s idézi a *Futtába készült versetskék* elején is: „*Non omnes arbuta iuuant, humilesque myricae.* Virg. Ecl. 4. v. 2."

A latin nyelvű vers magyarul, Szepessy Tibor szabatos prózafordításában:

„Beiktató versezet, | melyet méltóságos | Nagykárolyi | gróf Károlyi József úrnak, | Károly, Erdőd, Béltek, Ecsed, Füzér, Radvány, Csongrád, Megyer, Surány | várak és uradalmak | örökös urának, | a legszentebb császári és apostoli királyi felség kamarásának stb., | akit rövidesen tekintetes Szatmár Vármegye főirpáni hivatalába iktatnak be, | legalázatosabban ajánl a helvét hitvallás híveinek debreceni gyülekezete.

A haza már kimerültnek látta a híres eredetű Károlyi törzset, jogos panaszaival a csillagokon is túlhatva; és hogy ne kelljen elviselni ilyen fájdalmakat, a nemzetség vesztére gondolva, s az eljövendő kort [emiatt] érő veszteségeket latolgatva szívében, amerre a hatalmas Duna panaszos hullámaival csapdosta partjait, jogos bánatában fürtjeit szertezilálva megállt, és két kezét, melyekkel az imént vétlen tagjait ütötte, gyászba merülve tárta ki az ég felé. És így [szólt]: »Kegyes Hatalmak, miért, miért késlelteti már halálunkat és a végső pusztulást a Végzet hozzám irigy

rendje? ez az egy hiányzott tehát a bajok tömegéből, melyeket sok századon át elszenvedtem? az az egy, hogy, miután a gonosz végzetek elragadták Pannonia híres, hősi eredetük révén nevezetes törzseit, Antal halála még az erények sokféle dicsőségével tündöklő Károlyiakét is keserű gyászba merítse? Igen, másoknak, [hozzá] hasonlóan bátraknak, igen, egyszer vége lesz neki is, akinek forrásából egykor a mi dicsőségünk kiáradt, termékenyítő folyamával végigfolyva a földeken! De sírni korántsem elég; megyek, és panaszommal áttöröm az egek kőkemény falait, és igyekszem megnyerni az égilakókat.« [1—22.]

Ilyen szavakkal beszélt, és elindult az ég felé, tündöklő ösvénnyel szelve ketté a levegőt, s könnyek hullámzó folyamával öntözve a felhőket. Amikor pedig az égi várakat és hajlékokat elérte, fölsóhajtott, és szemeit, kis ideig a földön nyugtatva, az égilakókhoz emelte, s [e] szóval törte meg a csendet: »Istenek! akiknek jogotokban áll örök uralommal kormányozni az emberi életet és eldönteni királyságok sorsát, ha van az égben jámborság, ha van könyörület, könnyítsetek ezen az annyi bajtól sújtott népen; vagy pedig, ha a Végzet gyökerestől ki akarja irtani a hunnokat [= magyarokat], e pillanatban érkezzen el végórám, az szakítson le engem, a gonoszul megtépázottat, életadó gyökeremről. Ha azonban Hungária sorsát, ha a népet méltatlanul ért csapásokat, mint Kegyes Hatalmak, jobbra akarjátok fordítani: kérjük, legalább ezt a törzset őrizzétek meg a tengődő Pannóniának, ez az egy kárpótolja a régiek elvesztét! Nem jogosulatlan [amiről] beszélek: megtanultam, mire képes a Károlyiak élő erénye. Legyen e nagy névvel boldog Dácia [= Erdély, illetve Kelet-Magyarország] és remélhessen örök üdvöt!« [23—32.]

Akkor Isten hosszú sorban felidézve a szörnyű csapásokat, és lelkében szánakozva a Haza méltatlan sorsán, megrázta fenséges fejét, [s] ettől kezdve áttekintve [? megfordítva] a Végzet rendeléseit, ily szókkal válaszolt: »Ó, Istennő, ó, végzettől igen kegyelt Szűz [ti. a Haza], parancsolom, hogy oszlasd szét szívedben az összes félelmeket, és lelkedből távolítsd el a szomorú gondokat! Eljön az idő, amikor végre Lipót (egész Pannoniában széltében-hosszában tisztelt név) a te huzamos nyavalyától reménytelennek tűnő sebeidet szelíd művészettel már meggyógyította; mikor a magyar örömujjongással fogja visszaszerezni régi becsületét, és, megfordulván a Végzet tengelye, ősi dicsőségét vissza fogja kapni, s az egész földkerekségen tisztelni fogják. Akkor lesz [az], hogy az isteni királyok véréből született, Lipót nevéhez méltó Sándor, gyönyörűsége és kedvence a nemzetnek, kezébe veszi a pannoniai vesszőnyalábokat [= a Pannonia feletti hatalmat], a szkíta vidékeken [= Magyarországon] szívesen látott palatínusként. Akkor lesz a lángoló hazaszeretetéről ismert Zichy híressé, s oly nagy szellemét a megfontoltság fogja irányítani. Hatalmas gróf, akinek érdemeid miatt, melyek téged az égig emelnek majd, még hatalmasabb elismerést kell kapnod, nem sokkal utóbb te leszel az ő utóda! És ez a dicső kor még Antal életében fog visszatérni: [akkor] fog élni a nemzet reménye és e nagy törzs leszármazottja, József — és a Károlyiak összes dicsősége az ősök hosszú sora után benne egy személyben fog megjelenni. Hej, micsoda erény, micsoda dicsőség, micsoda elismerés és tisztelet vár rá! Őt versengve kívánnák maguknak a háborúk és a tógás béke: mert békéből és háborúból ugyancsak ismeretesek, mind a háborúban, mind a baráti békében kivívott érdemeikért azoknak a hősöknek a nevei, akiket a Károlyi család haj-

danában az erények dúsan termő magvával világra hozott. Míg a Kegyes Hatalmak óhaja az, hogy megvédnek téged, hidd el, a Károlyiak híresneves törzse mindig élni fog!« [33–74.]

Így beszélt; és nyájas szeméből megnyugvást sugározva, a dicső Hazát, barátságos bólintással becézve, már simogató jobbjával melengeti, már felszárítja a szemeit. Amaz pedig, kebléből hálásan fel-felsóhajtva, forró csókokat nyom az isteni kezekre, s fénylő arccal mutatva a nagy örömöt, derült méltósággal haladt a föld felé, ujjongva és gondtalan lélekkel jövendő sorsa felől. [75–82.]

A jámbor nemzet óhaját végre lehozta a földre a visszatérő év köre, s körforgásával elhozta fennkölt óráját e nagyszerű születésnek. A hősök hosszú sorától született József megpillantotta ezt a Hazát, hogy majd vele született erényével boldogítsa, hosszan tartó reménységgel sok-sok évszázadot gazdagítva. Ezért Dácia elhanyagolt falvait és Pannonia hegyeit pezsgő öröm fogja el; égig száll a kiáltás, s lelkes tapsokkal keveredve a Sarkig hatol; és ahol az ég boltja a Kárpátok hegyei fölött forog, harsog a szikláktól megkettőzött visszhang, hogy aztán a hatalmas Duna szerte a földeken továbbzengje. Maguk az istenek, ujjongva, saját megjelenésükkel emelték a születésnap fényét, és az istenek tanácsára méltó fiú iránt örvendve mutatják ki pártfogásukat. És mikor látják, hogy az alig gyökeret vert palánta már most az erények dús vetését ígéri, s hogy a kicsinyke szár már gazdag kalászokat növel: mindegyik szeretetre gyúlt, és az istenek kebelét az a gond kerítette hatalmába, hogy ezt a nagyszerű sarjat fölékesítsék. Így aztán nekiláttak, hogy az újszülött fiúnak mindegyik ajándékot és busás adományokat adjon és hogy a nagy adományokat még nagyobbra növelje. Akkor először az olajágkoszorúval övezett Tritonia [= Pallas Athéné, illetőleg Minerva] árnyékolja be puha bölcsőjét félelmetes pajzsával, megesküdve, hogy [ennek a] Telemachusnak örökké gondját fogja viselni és ifjonti lépteinek irányításában ő lesz a Mentora. Az istenek egész kara [helyeslőleg] súgott-búgott. Végül a zord tekintetű Gravidus [= Mars] megrázta csörgő fegyvereit s a geták hangjánál is harsányabban, már csak a Károlyi név miatt is, magának követeli az újszülöttet. Pallas [így] szólt hozzá, jobbjával a tógás Themist átölelve: »Legyen elég, hogy a háborúk örvénylő árja ezidáig annyi Károlyit ragadott el a haza földjéről; már engedd meg Themisnek [= Justitia], hogy a maga hivatalait ékesítse a Károlyi névvel, s az atyák harci sikereit a béke adta tógás hivatallal tetézze; nemcsak a háború szörnyű villámai, hanem a hószínű Béke törvényei is szívesen büszkélkednének e nagy névvel. Ne legyen számodra sérelmes, ha Mars kardja majd Astraea [= Themis] pallosának enged, hiszen kell, hogy a Károlyiak jobbja mindkettőt kitűnően forgassa!« [83–122.]

Helyeselt neki az istenek kegyes serege; Mars bősz szenvedélye csillapodni látszott, végül Pallas kérésének hatására minden indulatát lecsillapította ez az acélos szívű isten. Akkor Themis és a tudós Tritonia, hószín karjaikkal átölelve a fiút, égi nektárral meghintve, csókjaikkal borították, végül a csillagok fölé emelve megmutatták Pannoniának és az [iránta] jóindulatú isteneknek. S minthogy a fegyvert hordozó istennők szomszédja a Virtus volt, a dicső méltóságban ragyogó, örökéletű istennő: erre az istennőre bízták, hogy formálja erkölcseit, és első évtizedeit irányítsa, hogy gyermekkora éveire felügyeljen, és majdan az ősatyákhoz méltó unokává tegye. Az istennő tehát ambróziás karjaiba fogja a gyer-

meket, hogy éteri fuvallatokkal lelkét az erényes cselekvésre és Themis szigorú rendeléseire alkalmassá formálja; mindjárt csiszolja és nemes hajlamokkal oltja be a lelkét, szívéből eltávolítva az emberi salakot. És megparancsolja, [hogy] mind Aeneas atya, mind a nagybátya, Hector, ösztökéljék, hogy a maga erejéből folytassa övéinek példáit. S már látszott, bár épp csak pelyhedző szakállal virult arcán a nagy dolgokra korán megérett ifjúság, hogy egyenlő léptekkel követi az erényes atyák nyomdokait és nemes keblében nagyratörő vágyakat forgat; a Dicsőség önként díszíti őt illő címekkel és kimagasló megbecsüléssel övezi a nevét. [123—147.]

Fölfigyelt a magyar föld, visszahozva korunknak a régi dicsőséget, az oly nagy névtől híres Józsefre; fölfigyelt [rá], és szívében örvendő érzések támadtak. S hogy megmutassa a világnak, mire képes a Károlyi virtus, megadja neki, hogy a te, ó, hírneves Szatmár, tisztelettől övezett vesszőnyalábjaidat hordozza, s elfoglalja a dicső hivatali széket. [148—153.]

Méltóságos gróf, az erénynek ez az útja atyáid érdemeivel lévén teli, nehezen járható lett, mert közönséges erénnyel ékesített [ember] semmire sem juthat rajta; de te indulj fölfelé a dicsőség útján, a sziklák meredekje ne rettentsen el, menj arrafelé, ahol a sziklás hegyoldalon át az úttalan ösvény megnyitja számodra a keresett megbecsülés templomát! Szatmár, a te megyéd, örvend, hogy az övé vagy, egyhangú jókívánsággal, örömest adja át neked vesszőnyalábjait, és kedves gondolata, hogy jogos büszkeségét egyedül ezzel az emlékezetes ékességgel tetézze. Legyen számodra szerencsés és boldog [ez a hivatal], melyet már hosszú ideje kiérdemelt tündöklő erényed, maradjon meg, [ezért] könyörgök, a becsületnek eme megtiszteltetése, érdemeteknek nem csekély vívmánya! Ilyen szavakat visszhangzik Szatmár, így harsog a csillagokig az ünneplő [Nagy] Károly és a sebes hullámú Szamos. Így örvend Debrecen, hogy ekkora tisztességgel tüntették ki azoknak unokáját, akiknek hajdan a legtöbbel volt és akiknek most is adósa, és akikről sohasem feledkezhet el, akiket hálás szívében mindig őrizni fog. Most is, hatalmas gróf, a te látogatásodtól boldogan újrázza örvendő tapsait, s a te itteni jelenléteddel büszkélkedik! Légy üdvöz, élj soká, méltóságos gróf, légy üdvöz! Ezt a »légy üdvöz«-t visszhangozzák neked harsány torokkal a Múzsák, akik az isteni Apollo parancsára az itteni Helikon alatt zendítik meg ártatlan lantjukat és az alacsony tamariszkusok és a ritka ágaikkal remegő bokrok között a nagy férfiak erényeiről és az istenek dicséretéről énekelnek, és lágyhangú lantjukon énekeket szereznek. A Múzsák kívánnak üdvözölni és homlokod köré hajlékony borostyánt és fénylő koszorúkat kötni. Fogadd, hatalmas gróf, annak a boldogságnak a zálogait, mely az egész Helikont áthatja, ne vesd meg a mi örvendezésünket. Ha érdemelnek megbecsülést és dicsőséget a költők csekély ajándékai, ne hagyd, hogy ezt a koszorút lebecsüljék. Sőt, a kettős »légy üdvöz«-t megismétli, és térdet hajtva köszönt az Aonidák [= Múzsák] kara, az Olympos egész kara: azt kívánják, hogy a te szárnyaidtól beborítva, és ezzel a pajzzsal védve élvezhessék a gondtalan nyugalom édes tétlenségét. Így hát, hatalmas gróf, kérünk, méltóztass a Múzsáknak ezt az édes Tempéjét a te hírneveddel díszíteni! Ők majd, kötelességükre emlékezve, téged magasan a csillagok fölé, az istenekhez emelnek, és az égben juttatnak [neked] helyet! Légy üdvöz, élj jó erőben! hogy boldogan folyjék az életed, azt kívánják azok a jámbor óhajok, melyekkel ez a Nemzet a csillagokat ostromolja. Távoli legyen az a nap, s majdan a kései unokák

sirassák meg, mikor magasabb rendű szellemed elhagyja tagjaidat, és, kiérdemelt becsületet nyerendő az égben, föntről néz le a földre és átkel a rokon csillagokra!"

Verselése

Klaszikus hexameterekben íródott.

188. Gróf Károly Jó'sef Úrnak

Kézirata

Saját kezű, kalligrafikus tisztázata, amelyet a megverselt főrangú látogatónak nyújtott át a szerző, az OSzK.-ban található, Quart. Hung. 512. jelzeten (K_1). A kéziratot először az OSzK. könyvtárosa, Sebestyén Gyula ismertette 1891-ben, mikor egy újabb beszerzés alkalmával számba vette a korábban odakerült Csokonai-kéziratokat (ld. MKsz. 1891: 10 kk.). Ő mutatott rá elsőként arra, hogy a vers nem más, mint az AV.-beli *A' korán megtisztelt virtus* című vers ősszövege, s hogy „a költő teljes és kritikai kiadása az elhagyott részt [ti. az ősszövegben az AV.-hez képest található többletet] nem mellékelheti [= mellőzheti]"(I. h. 14. l.).

Lényegében ezzel az autográf eredetivel azonos a sárospataki Nagykönyvtárban található kalligrafikus írású másolat (SpK. SS 55/15; korábban 1241. sz.), amelynek alapján a HG. az AV. szövegét kiegészítette (ld. HG. I, 309. l.). (K_2)

A sárospataki Nagykönyvtárban az alkalmi versnek még egy másolata található s ez is a debreceni ősszövegre vezethető vissza: SpK. 135: 46—50. l. (K_3); ebből azonban hiányzik *Az élő nyelven tett köszöntés* (v. ö. HG. I, 310. l.).

Ezeken kívül még egy kéziratáról tudunk az alkalmi műnek: Prágában, az Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében maradt fenn a „Kováts József Verses könyve" című kéziratos kötetben: XXII. C. č. 54: 176—184. l. (K_4); mikrofilmen: MTAK. Mf. A 162/VII. 176—184. l. Az OSzK.-beli tisztázattal szemben néhány sor itt a költő eredeti fogalmazványában található, az egykori poëseos praeceptora, Háló Kovács József által készített másolat lapszélén (v. ö. Szilágyi F.: MKsz. 1975: 168—169. l.).

Kiadásunk alapja az OSzK. Quart. Hung. 512. jelzetű tisztázata (K_1), s ehhez kiegészítésül fölhasználjuk a Háló Kovács József gyűjteményében megőrzött, autográf bejegyzésekkel kísért másolatot (K_4). Esetenként a két sárospataki másolatra is utalunk: SpK. 55/15 (K_2) és SpK. 135 (K_3). *Az élő nyelven tett köszöntés* kézirata megvolt Győri József birtokában is (ld. JGy/j. 21.) (K_5).

Megjelenése

Az 1794. július 5-re írt alkalmi vers egyidős latin nyelvű párjával, amely *Carmen inaugurale* címmel jelent meg Debrecenben, a szerző neve nélkül Szigethy Mihály nyomdájában (ld. Cs/ÖM. I, 184. l.). Voltaképpen a magyar nyelvű köszöntőnek is ekkor kellett volna megjelennie, de bizo-

nyos késés miatt (föltehetően a zenei részek beiktatása is közrejátszott ebben) nem ment idejében nyomdába. Erről a K_3 végén a következő megjegyzés olvasható: „NB. Ezen hátúlsó Magyar Verseket és Énekeket mind Csokonay készítette, de minthogy későn készültek el, ki nem nyomtathattattak. A méltóságos Grófoknak is csak írásban adhatott ilyeneket." (V. ö. HG. I, 309. l.)

A költő kezdettől fogva gondolt kiadására: nyilvánvalóan nem szerény művészi értéke miatt, hanem mivel az ünnepelt főrangú úrban mecénást próbált szerezni művei kiadásához, amint erre kézzelfogható bizonyítékunk is van.

A Bétsi Magyar Merkurius 1794-i jegyzékén már előfordul a vers (MMerk/j. 11.) s rajta van az 1795-i Első katalóguson is: „CIII. G. Károlyhoz. Épósz."

Az Első számvetésen *Károlyihoz* címmel fordul elő, s rajta van az 1801-i Vázlatos kiadási terven éppúgy, mint az alkalmi versek valamennyi tervezetén (v. ö. Cs/ÖM. I, 225., 234., 243—245. l.).

Az *Alkalmatosságra írt versek* 1805-i kiadásában valóban meg is jelent, de nem az ősszöveg, hanem *A' korán megtisztelt virtus* című átdolgozott és lerövidített változat.

Toldy az AV. szövegét adta közre (13—16. h.).

Mint volt róla szó, az ősszövegre Sebestyén Gyula hívta föl a figyelmet, s az AV.-ben nem található részeket s az eltéréseket is közreadta (MKsz. 1891: 13—14. l.). A HG. felemás módon: az AV.-re támaszkodva, annak keretében s annak sorszámával, de a kéziratos ősszöveg szerint módosítva közölte: „E versek szövege az *Alkalmatosságra írt versek*-nek úgy első (1805, Nagyvárad), mint későbbi kiadásaiban kihagyásokkal van közölve. Mi a sárospataki könyvtár kézirattárában 1241. sz. a. őrzött, Debreczenből való egykori s dallamokkal is ellátott diszes kiállítású másolatból kiegészítve közöljük . . ." (HG. I, 309. l.) A FK. a HG. alapján adta közre (353—357. l.).

Az ősszöveget — modernizált helyesírással, az EK.-ból kölcsönzött címmel — Juhász Géza adta ki először: EPM. 206—213. l. Utána az ÖV.—ÖV.[2] s a MM.

Keletkezése

A vers alábbi idézendő fejszövegéből is kitetszik, hogy Károlyi József Szatmár megyei főispáni beiktatására készült.

A sárospataki K_3-ban a versek végén pedig ez a bejegyzés található: „*Jul. 4. 1794. Debr. Cs. V. M. Poetak Pr [= Praeceptora].*" (V. ö. HG. I, 310. l.)

Tehát ez az alkalmi mű is, akárcsak a vele egyidős latin nyelvű *Carmen inaugurale*, a szomszédos Szatmár megye főispáni székébe beiktatandó Károlyi József grófot ünnepelte, mikor az Zichy Károly országbíró, Békés megyei főispán társaságában kíséretével átvonult Debrecenen. A költő nem pusztán a mecénásszerzés igényével írta meg versét, hanem hivatalból is: ő volt a poétai osztály publicus praeceptora, s így kötelessége volt az alkalmi versek (ide értve a halotti búcsúztatókat is) írása.

A vers latin nyelvű párja, a *Carmen inaugurale* 1794. július 5-i dátummal jelent meg, a sárospataki K_4 pedig 1794. július 4-ét említ. Az ünnepség előtti napokban keletkezhetett, rögtönözve.

(Ismerünk egy másik latin nyelvű ódát is, amely szintén erre az alkalomra készült, s Pesten jelent meg 1794-ben: „*Ode ad illustrissimum comitem Josephum Károlyi dum More, Institutoque Majorum Supremi Comitis munus Provinciae Szathmáriensis adiret.* Karolini. Die 7ma Julii Anno 1794. Pesthini, Typis Francisci August Patzko.")

Szövegkritika

Kiadásunk alapja — a kritikai kiadások gyakorlatától eltérően — ezúttal nem a későbbi átdolgozás szövege, hanem az 1794-i összeg, a K_1. Ezt az indokolja, hogy ezúttal nem csupán stiláris jellegű változtatásokat végzett a költő korábban megírt alkalmi darabján, mikor az AV.-ben közreadta, hanem hossszabb részleteket el is hagyott belőle, így pl *Az élő nyelven tett köszöntés* hat versszakát: nem pusztán esztétikai okokból, hanem azért, mivel a *Diétai Magyar Múzsa* előhangjául már felhasználta, némi változtatással.

Az AV.-beli átdolgozást fő változatként itt a jegyzetekben közöljük.

A versnek a K_1-ben nincs külön c í m e : a Zichy Károlynak és Károlyi Józsefnek szóló ajánlás szolgált voltaképpen címéül. Az AV.-ben *A' korán megtisztelt virtus* címet viseli. Az EPM. az EK.-nak megfelelően *G. Károlyhoz* címmel közölte az összöveget, az ÖV. a K_1-beli címből kiemelt metszetet tette címül: *Gróf Károlyi József úrnak.* Hasonlóan járunk el mi is, szorosabban ragaszkodva a K_1 eredeti helyesírásához.

Szerkezeti tekintetben is van eltérés a K_1 s az AV. között: az AV.-ben az „*Énekek*"-kel kezdődik az üdvözlő vers, mégpedig az *I. Ének*-kel *(Múzsák! kik a' hegy' tövében)* s a *II. Ének*-kel *(Nohát hárfátok')* míg a *III. Ének* a „*Beszéd*" után legvégül következik *(Rekesszük mindnyájunkat . . .)*

(Mint volt róla szó: *Az élő nyelven tett köszöntés*" hiányzik az AV.-ből.)

A K_1-ben a c í m 2. és 3. sora arany színű festékkel van írva (a 2a és a 2b oldalon egyaránt); úgyszintén a 3a oldalon a vers 1. és 7. sorában a KÁROLŸ JÓSEF és a KÁROLŸNAK név. Hasonlóan a 38. sorban a KÁROLŸT, a 45.-ben a JÓ'SEF, az 58.-ban a KÁROLŸAK, a 74.-ben a ZICHŸNEK, a 77.-ben a ZICHY KÁROLŸVAL; majd„ *Az élő nyelven tett köszöntés*"-ben a 100. sorban a ZICHŸ, a 104.-ben a KÁROLŸ, a 134.-ben a KÁROLŸVAL, a 150.-ben a ZICHŸVEL, a 152.-ben a KÁROLŸNK.

2. K_1: *ének⟨e⟩leni* A költőnek a tisztázással egyidejű javítása.
18. K_1: *kőz⟨z⟩é* em. Szintén a tisztázattal egyidejű javítás.
33. K_1: *Ditsős⟨s⟩ég'*
37. K_1: *Ditsős⟨s⟩égnek*
46. K_1: *Ditsős⟨s⟩ég* Föltehetően a költőnek a tisztázással egyidejű javításai.
64. K_1: *hanḡal [= hanggal]*
75. K_1: *Nála* Jav. ebből: *nála*
104. K_1: *Nagy* Jav. ebből: *nagy*
112. K_1: *Él⟨l⟩jetek* A költőnek a tisztázattal egyidejű javítása.
150. K_1: *Él⟨l⟩jen* Szintén a tisztázattal egyidős javítás.
155. K_1: *tiszteljük* em.
168. K_1: *Rekesztjük* em.

A K_1-ben az 1a oldalon ez az idegen kezű bejegyzés olvasható:

„Csokonai
Vitéz Mihály
nmtgú [= nagyméltóságú] Gróf Zichy Károly
urnak — és nmtgú [= nagyméltóságú] Nagykárolyi
Gróf Károlyi József urnak —
mint — Szatmár vármegye
instellálandó főispánjának

MS. Saec. XVIII
cum notis musicis."

A K_1-ben a vers teljes címe: (kalligrafikus, verzális betűkkel)

Nagy Méltóságú.
Vásonkői
Gróf Zichÿ Károlÿ Urnak
Sz. István' Apostoli Király' Rendje'
Nagy Keresztes Vitézének,
Felséges Tsászári és Apostoli Királyi Felség'
Kamarássának,
Valóságos Belső Státus' Tanátsosának,
Magyar Ország' Bírájának,
Tekíntetes Nemes Győr Vármegye'
Fő Ispánjának,
A' Fels. K. Helytartó Tanáts' Tanátsosának,
és Fels. H. Hét-személyi Tábla' Bírályának [jav.: Bírájának],
's a' t.
Ő Excellentiájának.
És
Nagy Méltóságú
Nagy Károlyi
Gróf Károlÿ Jó'sef Úrnak,
A' Nagy-Károlyi, Erdődi, Bélteki,
Etsedi, Fűzéri, Radványi, Csongrádi, Megyeri,
Surányi Birtokok' Örökös Urának,
A' Felséges Tsászári és Apostoli Királyi Felség
Kamarássának,
'sa't.
Mint a' Tekíntetes Nemes Szathmár Vármegye'
instellálandó Fő Ispánjának,
ŐNAGYSÁGÁNAK.

A vers végén Csokonainak ez az autográf záradéka olvasható:

Alázatos térdhajtással
ajánlja
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY,
a' Szép Tudományok'
Közönséges Tanítója,
a' Szerző.

A K_4-ben a 89—96. sor Csokonai saját kezű lejegyzésében némi helyesírási eltéréssel található (ld. MKsz. 1975: 168. l.).

Az AV.-beli szövegváltozat:

„XIX.

A' KORÁN MEGTISZTELT VIRTUS.

(Elmondták, és elénekelték N. Mélt. Vázsonkövi Gróf Zitsy Károly Ő Excellentziája, és Mélt. Nagy-Károlyi Gróf Károlyi Jó'sef Ő Nagysága 's a' több jelenlévő Uraságok előtt a' Debretzeni Poéták 1794. eszt. Júliusnak 5dik napján; midőn Ő Excellentziája Gróf Károlyinak a' Szathmári Fő-Ispánságba lejendő béiktatására Debretzenen keresztűl útazván véle 's több Uraságokkal a' Ref. Collégiumot meglátogatni méltóztatta.)

I. É n e k.

Fébus. Múzsák! kik a' hegy' tövében,
Múlattok a' zőld Tempében,
Jertek vígan énekelő
Lanttal elő.
Kezdjetek új éneket,
A' most jött Főrendeket
Vélek tisztelvén.
Múzsák. Óh mi nem hallottuk még,
Melly méltóságos Vendég
Peng itten a' hír' nyelvén?
Fébus. Itt' Országunk' Főbírája,
Kit méltán tisztel Hazája;
Eljött Hazánk' Nagyjaival
'S KÁROLYIVAL.
Múzsák. Gróf ZICSIT, Gróf KÁROLIT,
A' Thémis' Apostolit
Látja Pallásunk.
Fébus. Tiszteljétek énekkel.
Múzsák. Ekhózzon hát nevekkel
Örvendező szállásunk.

II. É n e k.

Fébus. Nohát hárfátok'
Ha leraktátok,
Szedjétek kezetekbe,
Tágúltt húrjait
Hangoztassa itt'
E' kies berekbe'.
Mondjatok mindnyájan tátott
Torokkal hangos vívátot;
E' két Méltóság' Nevének
Zengjen Pinduson az Ének.
Múzsák. Éljen ZICSIVEL,
'S kísérőivel
Éljen KÁROLY, éljen!

Mi térdhajólva
És kéztsókolva
Mind tiszteljük méllyen,
Azt kívánja e' Vívátunk,
Mellyet az Égre botsátunk,
Azt kívánja Debretzennel
Azt Nemzetünkben mindennel:
Hogy sok időkig,
Sok esztendőkig
Tartsa meg őket az Ég;
Mert mindnyájának
Szíve Hazának
Szeretetivel ég.

BESZÉD.

GRÓF KÁROLYI JÓ'SEF lesz az én énekem.
Vajha elég erőm volna hozzá nekem!
Legszentebb Igasság hagy el az egeket;
Szálly le 's újjaiddal illesd ez éneket.
'S engedd hogy a' Költő' vék'nyan szőtt meséje
Lehessen ártatlan fejed' piperéje,
Mond meg a' ditsőség halmán KÁROLYINAK
Mint adódott fényes széke Atyjainak:
Tsak alig virágzott Ifjúsággal képe,
Már az *Érdem*' köves bértzére fellépe.
'S követvén Ősinek ditső nyomdokait,
Botlás nélkűl járta darabos hantjait.
Mint mikor az Ifjú Alkmene' fijának
Edonís' Nimfái leseket hányának,
Hogy a' Virtus útját emberűl megfussa,
Vólt egy kézen fogva vívő Tronimussa,
Ki a' gyönyörűség mellől elvezette,
'S bádgyasztó karjai közzűl kifejtette;
Tudván, hogy e' tsalárd énekű Sírenek
Sok Nagyot halálos sírba temettenek:
Úgy ez ifjú Grófot első Virágjába
A' Virtus vezette Elei' útjába,
Hol félre kerűlvén a' Puhák' táborát
Követte Attyait 's oktató Mentorát.
Megvetvén hát ifjú szíve' puha kényjét,
Mászkálja a' *Virtus*' és *Érdem*' ösvényjét:
'S végre kimerített erővel, izzadtan
A' meredek bértznek szélére felpattan:
Hol a' *Tiszteletnek* űlvén hintajába
Az *Érdemmel* együtt megy ditső várába,
Ki elkopott útas ruháit leveti,
Bársony Palástjába talpig öltözteti,
Letörli izzadó tsepjeit újjával,
Éleszti az Égből szált Ámbróziával;
Azután tsókokat ortzájára vetvén

Fejet hajt, és nyájas karjain vezetvén
Viszi a' *Ditsősség*' fényes templomába,
Melly a' hegytetőn áll az ég' szomszédjába'.
Itt a' Ditsősségnek vezeti elébe
'S ajánlja boldogúlt Ősei' rendébe.
Őseinek, a' kik már a' *Ditsősségnek*
Egén első fényű ragyogással égnek,
Kiknek már Neveik a' templom' falában
Metzve tündöklenek adamás táblában.
'S lelkeik egy fényes ködből font fellegnek
Szárnyain a' többi Hérókkal lebegnek.
Jó'sefnek nevét is ezek után vágja
Hogy az idő' irigy foga meg ne rágja.
Magát a' *Ditsősség*' székébe ülteti,
Isteni kezeit rá áldással veti,
Mennyei súgárral ragyogtatta szemét,
Melly világosabbá tégye Nagy Érdemét — —
Ekkor a' templomból kihozván fényesen,
Egy babérerdőnek viszi egyenesen,
Melly a' gyémántokkal fénylő falak mellett
Örök tiszteletű árnyékkal zöldellett.
A' Héróknak sírjok e' tsendes erdőbe
Szent borzadást önt a' néma szemlélőbe.
A' mint feküvének itt a' Hazafiak'
Örök áldására méltó KAROLYINAK:
Tisztelt hamvaikon borostyánok nőttek,
'S felettek szentséges árnyékokat szőttek,
Mellyek a' nékiek áldozó Hazának
Sóhajtásaitól gyengén susogának,
'S a' bennek pihegő Ekhónak kebele
A' sír felé bádgyadt hangal nyögdétsele.
A' Ditsősség edgyik babérra felhága,
'S róla egy pár legszebb ágatskát levága,
Melly a' fáról függő, és ellenséges vért
Izzadó fegyverek' vasához még nem ért.
Még most is könnyekkel tsorgott ágatskája,
Mellyet sok Hazafi hullatott reája:
Meleg vólt még most is a' hív Magyaroktól,
Levelére méllyen raggatott tsókoktól.
Ezt kötötte öszve; 's a' mindég mellette
Őrtálló ZICSINEK kezébe engedte;
Nem lévén senki is Nálla méltóbb erre,
Hogy koszorút tégyen egy illyen Emberre.
Meglett; 's ekkor eljött ZICSI, KÁROLIVAL,
'S a' Haza' sokféle rendű fiaival:
Mellyet látván Pallás, a' megkoszorúzott
GRÓFNAK Múzsáival örömnótát húzott.
Kérvén térdhajtással annyi grátziáját,
Hogy végye kedvesen vékony *hederáját*,
Mellyet az örvendő magyar Helikonnak
Ártatlan Leányi tisztelettel fonnak.
'S ámbár ékesíttse ditső borostyánja,

Ez is homlokait tsókolni kívánja;
Hogy tanúja légyen azon tiszteletnek,
Mellyel eránta a' *Múzsák* viseltetnek.

III. É n e k.

Fébus. Rekesszük mindnyájunkat NAGYSÁGOK' kegyes Szívébe.
Múzsák. Rekesztjük mindnyájunkat NAGYSÁGOK' kegyes Szívébe. Élesztgessen bennünket annak szeretetivel.
Fébus. Óh ne vessen el!
Múzsák. Óh ne vessen el!
Fébus. Fedje Pindusunkat!
Mindnyájan. NAGYSÁGTOKNAK szenteljük fel mindnyájunkat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers ugyan a korszak szokásos és szokványos alkalmi műve, Csokonai bizonyára a Kollégium vezetőinek fölkérésére írta, de őszinte vonzalom is fűzhette a két főúrhoz: ekkor már, 1794 júliusában föltehetően tudott a Martinovics-féle szervezkedésről, amelynek tagjai — köztük Csokonai mestere, Kazinczy is —, éppen Károlyi gróf szatmári beiktatásának alkalmával találkoztak. Zichy Károly országbíró (1753—1826) s Károlyi József (1768—1803) neve ott is szerepelt a gyanúsítottak között (ld. Benda II, 214—216. l.). Egy évvel később, 1795 júliusában, Csokonai pártfogásért is folyamodott Károlyihoz (ld. Magyar Műhely [Paris], 1962. 3. sz. 50. l. V. ö. Alf. 1963. 7. sz. 78—82. l.).

Imre Sándor olasz hatást keresett — talán nem minden alap nélkül — a zenés ünnepi köszöntő mögött (OlK. 72. l.). Kastner Jenő már közelebbről is rámutatott gyanítható olasz mintájára: „Ha most már azt kutatjuk, hogy [. . .] mit vett át az olasz költők anyagából, egy költeményre szorítkozó világos tárgyi hatással kell kezdenünk: a Gr. Károlyi főispán kollégiumi látogatásakor (1794. júl. 5.) előadott *Korán megtisztelt virtus* cz. énekes játék nemcsak Metastasio ismeretét teszi föl, hanem az *Il Parnaso confuso* cz. [5][Opere. 1783. (Muz. P. o. it. 348. l.) XII. k.] ünnepi játék szerint készült, melyet Metastasio II. József esküvőjére írt. Legalább is Csokonai a kezdetet tőle veszi: Apolló besiet a múzsákhoz s dalra szólítja őket; ezek pedig meglepődve érdeklődnek mi ünnepe van a földnek? Erre következik az alkalom elmondása." (ItK. 1922: 49—50. l.)

Oláh az antik hatásokat emelte ki (CsLat. 12—13. l.); ezekre még külön kitérünk.

Julow az alkalmi vers barokk vonásait fejtegette: „Tipikusan udvarló-alkalmi vers a *Gróf Károlyi József úrnak* (1794). Ezt a világi hatalmasságot az iskolás klasszicista szónokiasság félredobásával igazi feudális-udvaronci »lip-service«-szel, gátlástalan hódolással már a vers intonációjában egekbe emeli (. . . isteni Fényű virtussait kezdem énekleni). A barokkra vallanak az exkluzív, kevesek számára érthető antik és még inkább allegorikus, kvázi-mitológiai utalások (Alcides, Frónimus, hedera: borostyán — Hónor: a becsületfogalom istennővé személyesítése)." (ItK. 1973: 649. l.)

13. *Áltzides:* Perseus fia, Hercules nagyapja, de magát a nagyerejű görög hőst is nevezték *Alcides*-nek, „Alcides férfi ivadéká"-nak. Itt rá, Herculesra vonatkozik.

14. *leseket:* ismeretes a Hercules-mondákból az az epizód, mikor az ifjú hős az Erények s a Gyönyörök választójára érkezik. Az AV.-beli változat erre világosabban utal: „Mint mikor az Ifjú Alkmene' fiának | Edonis' Nimfái leseket hányának."

16. *Frónimus:* mint Toldy mondja jegyzetében: „. . . talán Fronimus (Phronimos) = bölcs. Cs. itt hihetőleg az ifju Heraclest vezérlő belső szózatot értette, mert más védő vezetőről a görög hitrege nem szól. —" (915. h.) (Az AV.-beli *Tronimus* bizonyára sajtóhiba.)

19. *Sírenek* (gör.): szirének, tengeri tündérek a görög mitológiában.

28. *Hónor* (lat.): tisztesség, megbecsülés.

35. *pitvar* (táj.): udvar, tornác.

40. *első fényű:* csillagászati kifejezés, az első nagyságrendű csillagokra vonatkozik: „Stella primae magnitudinis" — ahogy Csokonai írja *Nagy Sámuelhez* című verse jegyzetében.

42. *adamás tábla* (lat.): gyémánttábla. A kifejezés Csokonainál többször is előfordul:

> Mind ezek az Isten tikának házába
> Sorra vagynak metzve Adamás táblába.
> *(Mindig közel van a' Halál.* 15—16. sor)

S ezt a részt átvette a *T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó tisztességére* című versébe is (v. ö. Gulyás: Cs-tan. 37. l.).

63. *A' bennek pihegő Ekhónak kebele:* az ekhót, a visszhangot a görög mitológiában erdei tündérnek képzelték.

65. *A' Ditsőség egyik laurusra felhága:* a babérlevél a hadi dicsőség, a győzelem jelvénye volt.

81. *Grátzia, gratia* (lat.): kegy.

82. *hedera* (lat.): repkény borostyán, amellyel a babérhoz hasonlóan a győztesek homlokát övezték.

84. *Ártatlan Leányi:* ti. a szűz múzsák.

99. *Glória* (lat.): Dicsőség.

112. *Ditső Hazánknak Nagyjai, Éljetek!*

Ez a sor — némi eltéréssel — a *Tempefői*-ben is megtalálható: ott a főhős főzi le vele Csikorgó klapanciáit:

> *Ti is Hazámnak Naggyai éllyetek!*
> (Cs/Színm. I, 66. l.; v. ö. ItK. 1966: 401. l.)

113. *Járjék* (poet. lic.): Járjon; Elek szerint ritmuskényszerből (64. l.)

114. *A' Virtus értz bástyája:* Csokonai egyik diákkori versének címe: *A virtus leg bátorságosabb kő fal* (44.)

116. *Múzsánk':* ragtalan tárgy, 'Múzsánkat' értelemben. Itt az egész Kollégiumot, a múzsafiakat érti Csokonai.

118. *Aegis* (gör.—lat.): páizs; eredetileg Zeusz jelvénye, amelyet bal kezén tartott, míg jobbjával villámokat szórt.

119. *Phoebus* (gör.): Apolló, a művészetek pártfogó istene.

120. *zöld Tempében:* gyönyörű fekvéséről híres völgy az ókori Thesszáliában, a múzsák kedvelt lakóhelye.
130. *Országunk' Fő Bírája:* Zichy Károly 1788-tól országbíró volt.
135. *Themis* (gör.): az igazság és a törvény istennője.
138. *Nevekkel* (táj., rég): nevükkel.
143. *Tágúlt* (rég.): lazult.
149. *Pindus* (gör.): a költészet jelképes hegye az ókori Thesszáliában; ma a Mezzara.

Verselése

A hosszabb verses kantátában — az énekbetéteknek is megfelelően — változatos versformákat használt a költő: az epikus részeknél páros rímű tizenkettősöket, majd az énekelt részeknél változatosabb, szabadabb versformákat. Beiktatott — költői bravúrként — egy rímes alkaioszi strófákból álló leoninust is (v. ö. Juhász Géza: ItK. 1966: 401. l.).
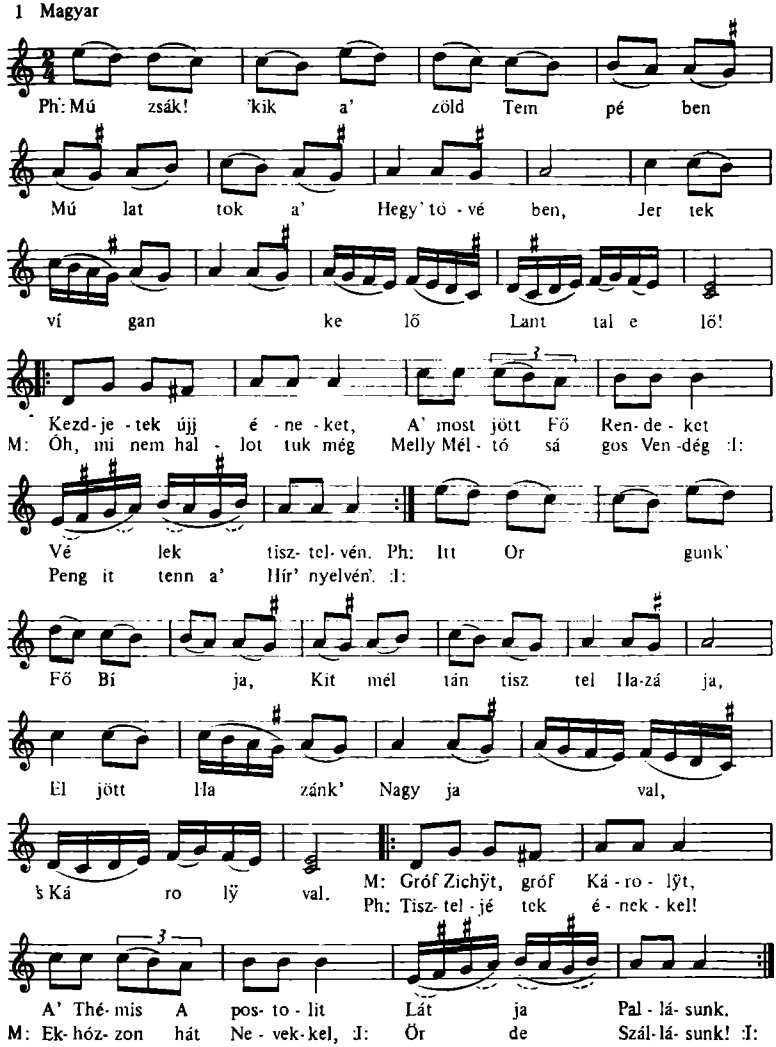
Dallamai

Mint volt róla szó, a kantátának három dallama is ránk maradt a K_t szövegébe illesztve.
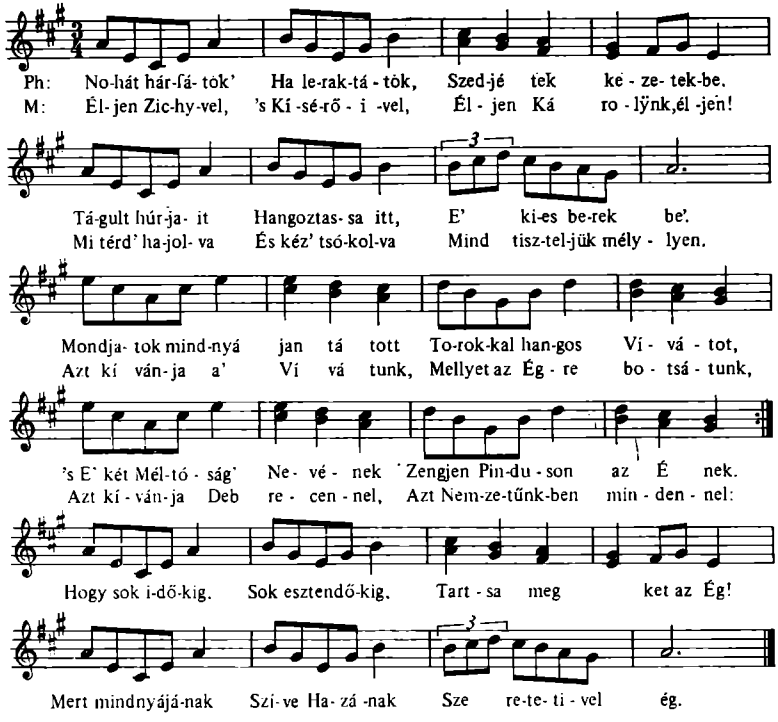
Ezekről Molnár Antal így vélekedett: „... teljesen bizonyos, hogy »A korán megtisztelt virtus« c., 1794-ben a debreceni Kollégyiomban előadott kantáté verseit Csokonai kész muzsikára húzta; ennek 1. száma «Múzsák, kik a hegy tövében« (Phőbus) verbunkos magyarra készült (l. Sárospataki Kézirattár 1241. és a Nemzeti Múzeum Kéziratai közt e verbunkos eredetijét 512 quart Hung. sz. alatt), a 2. szám »Nohát hárfátok Ha lerakátok« és a 3. szám »Rekesszük mindnyájunkat Nagyságtok kegyes szivébe« Mátray szerint ismert XVIII. századbeli menüett, illetve polonéz." (CsMűdal. 11. l.); hasonlóan írt később is: „még [...] több valószínűséggel [ti. dallamra készülhetett] »A korán megtisztelt virtus« három énekszáma, verbunkra, menüettre, illetve polonézre (ú. n. sperositizmus) [...]" (NyDall. 103. l.)

Részletesebben foglalkozott még velük Sonkoly: „Ha *Balassi* Bálint török versritmusra, az ún. hazadzs métrumra, s más nemzetbeli dalritmusra írt, *Csokonai*ról is kiderült e fajta sperontizmus. Így pl. *A korán megtisztelt virtus* c. alkalmi költemény első részét *(Muzsák)! a kik a zöld tempében mulattak* verbunkosra, [5a][*Szabolcsi* Bence: Két énekelt verbunkos. Zenei Szemle XIII. (1929) I. köt. 78. l. és Szabolcsi: A XIX. sz. magy. romantikus zenéje. Bp. 1951. Z. V. 157. l.] a második részét *(Nohát hárfátok ...)* menüettre,' [5b][*Bartha—Kiss:* i. m. ÖÉ. 215. sz. (11. l.)] s végül a harmadikat *(Rekesszük mindnyájunkat N ...)* eredetileg polonéz-táncdalra verselte. [5c][Kodály—Gyulai: i. m. 78. l.] Az utóbbinak dallamát párhuzamosította Kodály a *Haldokló pásztor* melódiájával." (Uaz.: Tíz CsVers 216. l.). Ugyanő hosszabban írt e három dallamról (Alf. 1975/11: 201—204. l.).
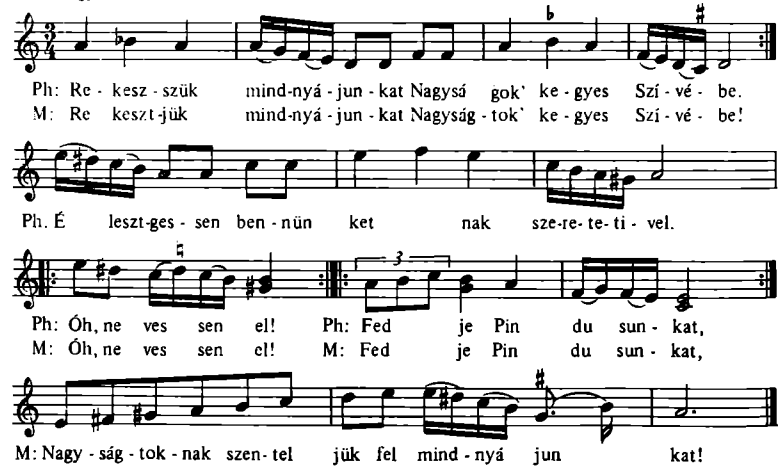
1 Magyar

Ph: Mú zsák! 'kik a' zöld Tem pé ben
Mú lat tok a' Hegy' tó - vé ben, Jer tek
ví gan ke lő Lant tal e lő!
Kezd - je - tek újj é - ne - ket, A' most jött Fő Ren - de - ket
M: Óh, mi nem hal - lot tuk még Melly Mél - tó sá gos Ven - dég :I:
Vé lek tisz - tel - vén. Ph: Itt Or gunk'
Peng it tenn a' Hír' nyelvén. :I:
Fő Bi ja, Kit mél tán tisz tel Ha - zá ja,
El jött Ha zánk' Nagy ja val,
's Ká ro lÿ val.
M: Gróf Zichÿt, gróf Ká - ro - lÿt,
Ph: Tisz - tel - jé tek é - nek - kel!
A' Thé - mis A pos - to - lit Lát ja Pal - lá - sunk.
M: Ek - hóz - zon hát Ne - vek - kel, :I: Ör de Szál - lá - sunk! :I:

2 Menuetto

3 Lengyel

189. Zsugori uram

Kézirata

Összövege iskolai versgyakorlatul készült, s a Zöld-kódexben található *Ugyan erről a' Fosvényről* [!] címmel (ZC. 39b—40ab; kiadásunkban: **6.** *A' Fösvény)*. Ennek az 1785 körül készült iskolai versnek Zöld-kódexbeli szövegéből alakította ki később jól felismerhető törlésekkel és betoldásokkal ezt az érettebb változatot a költő, úgy, hogy a „Toldalékok" között még hat sorral ki is egészítette: ZC. 94b. (K_1) Az átdolgozáskor írta az eredeti cím mellé az új címet is, a kézirat bal oldalán: *Sugori Úr.*

Közel egykorú, a DMM.-belitől némileg eltérő másolata: DPD. 112. l. (K_2).

Megjelenése

Az új címmel csupán a költő 1802-i Műfajjegyzékén fordul elő, a „Morálok" között (**12**: 2). De az 1794-i EK. LXVII. tétele, „A' fösvény. Szatira." már bizonyára erre az átdolgozott változatra vonatkozik, amit az is sejtet, hogy közvetlenül *Az Estve* után következik, akárcsak a DMM.-ban. Az 1796-i Szv_1-en szintén *A' Fösvény* címmel szerepel, s hogy ez az adat már bizonyosan a tárgyalt változatot illeti, azt az utána tett utalás bizonyítja: „Aug[ere]. 16.", azaz 16 sorpárra, 32 sorra van növelve. (Az első kidolgozás 30 soros volt.)

A DMM. I. füzetében, közvetlenül *Az Estve* után jelent meg (9—10. l.). Innen vették át a későbbi kiadások: PM., Kföldy, Toldy, HG. (I, 44—45b), FK., ÖV.—ÖV.^{2}, MM.

Keletkezése

Iskolai versgyakorlatból nőtt ki, két lépcsőfokon át: *Egy Fösvénynek le írása*, *A' Fösvény*, majd a jelen végső változat. (V. ö. Toldy 919. h.)

Az iskolai versgyakorlatot eleven drámaisága miatt vette elő, mikor 1794 nyarán művei kiadására készült. Az 1785 körüli szövegen lényegében művészi céllal igyekezett javítani.

Szövegkritika

A ZC.-beli átdolgozás szövege nem egészen változatlanul került a DMM.-ba. Toldy előtt is ott volt mind a két szöveg, s az eltérések egy részét regisztrálta is, megjegyezvén, hogy: „Az iskola »egy fösvénynek leirását« kívánt, és Cs. kettőt készített. A második némi változtatásokkal előttünk fekszik. Az első dolgozatban az első szó így van: I s m e r e k. Az 5—10. versek későbbiek. A második szak első versei tisztábban így hangzottak:

> Most is sohajtásit azért hármoztatja,
> Bérben a levegőt hogy ki nem adhatja."

(919. h.)

1. ZC.: *egy Vént. Ki az? neve nintsen*
2. ZC.: *eztet*
3. DMM.: *véle magában* Kp. n.; em.
   ZC., DPD.: *vele magába*
4. ZC.: Kp. n. A sor végén ψ jel utal a „Toldalékokra"-ra, ahol a 94b oldalon a következő 6 sor található, amelyek az ősszövegből hiányoztak:
   Hol lakik? Eggy ház van ott a Kapu megett,
   A költő ezt utóbb (eltérő színárnyalatú tintával) így alakította át:
   ⟨*Eggy ház van ott*⟩ Az áth. szavak fölé írta: *Ott látszik ama'* ⟨*Mellyet*⟩ *Eggy* Az *E* kis *e*-ből jav. *ház, mellyet náddal önnön maga szegett.*
   Van két Palotája a' Piatz Utszába,
   De azt a' ⟨*Zsid*⟩ *Rátzoknak adta árendába.*
   ⟨*Maga itt kutzorog e' kis Vityillóba*⟩
   Maga e' Kúnyhóba éhezve kutzorog
   S ⟨*magába*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *Elméjébe*] *mindig a' Drágaság forog.*
6. DPD.: *maga* ***fedett***
7. DPD.: *uttzában*
8. DPD.: *árendában*
9. DPD.: *kunyhóban*
10. DPD.: ***Elméjében***
11. ZC: kp. n.
    ZC.: *Tisztelvén* ***Mammonát*** *örök* ⟨*örök*⟩ *áldozattal* Kp. n. A ZC. eredeti szövegéből a *Most is sohajtásit* kezdetű négysoros részt — az ősszöveg 7—10. sorát — a költő kihúzta, s így az eredeti 11. sorával folytatódik az átdolgozás.
13. ZC.: *bé esedt* Kp. n.
14. ZC.: Kp. n.
15. K: A sor eredetileg így hangzott:
    Mellyeknek olly sárgák sovárgó gödrei
    A költő az átdolgozáskor ezt így alakította át:
    ⟨*Mellyeknek*⟩ *Olly* [jav. ebből: *olly*] *sárgák*
    A sor fölé pedig beszúrta: *ortzája'*
16. A sor eredetileg így indult: *Mint az aranyra vert* (A DPD.-ben ugyanígy.) Ezt alakította át az átdolgozáskor a költő így:
    Mint ⟨*az*⟩ *aranyára* A hiányzó *á* betűt a többi betűvel egy szintben szorította be Csokonai.
17—18. A K-ban eredetileg így hangzott e rész:

    Mint a' sirbol feljött rémitő halottak
    Mellyekről minden hús Párkák lefosztottak

    A 18. sort az átdolgozáskor így alakította át:
    Mellyekről Beszúrva: *a' Párkák* A *minden* után egy *-t* ragasztva ⟨*hús párkák*⟩ Az átalakításra bizonyára az idegenszerű névelőtlen szerkezet miatt került sor, de a költő ezzel sem elégedett meg: a DMM.-ban végül is így közölte a szöveget:

    Mint a' sírból feljött halott' útálsága,
    A' melyről minden hús a' párka le rága.

Ennek a K-ban nincs nyoma.
A K-ban a 19—20. sort a költő áthúzta:

⟨Egy homályos jelhő lebeg körűlötte
Ezt a' sóhajtások gőzi sűrítette⟩

Az áthúzott sorok után ψ jellel az eredeti, első kidolgozás 7—8. sorát szúrta be a költő, a következő átalakításokkal:

19. *Most is ⟨sohajtásit azért hármoztattya⟩* Az áth. rész fölé írva: *azért sóhajt és dúl fúl magába*

20. *⟨Bérben a levegőt hogy ki nem adhattya⟩* Az áth. rész fölé írva: *Mért nem adhatja az áért árendába.*
E betoldás után folytatódik a vers az eredeti fogalmazvány megszakadt részénél, a 19. sornál:

21. K: *Itt ül 's hányván vetvén⟩ saját számadását* Az átdolgozáskor kihúzott rész fölé írta Csokonai *'S Ősze calculálván* Erre, és az előző sorokra vonatkozóan írta Toldy: „Nehéz volna kitalálni miért váltattak fel e sorok az utóbbi tarkítottakkal, ha a »Bérben« szó aláhuzása azt nem gyaníttatná, hogy Cs. azt talán elég kifejezőnek nem találta. Azért teheté e helyett is: «Itt űl, s h á n y v á n v e t v é n saját számadását«: »öszvecalculálván«." (919. h.)

23. K: *„Balgatag! (:így kiált :) tekintvén az eget*
DMM.: ***Gyász idők!** így kiált **vádolván*** A hiányzó vesszőt mi pótoltuk. E változtatásnak a K-ban nincs nyoma.

24. K: *rövid nap* Csokonai későbbi javítása: *Nap*

25. K: *„Ma tsak ⟨nyoltz száz forint⟩ jött bé a' Cassába* Az átdolgozáskor áth. rész fölé írta Csokonai: *60 arany* Ez sem volt azonban végleges megoldás: a DMM.-ban ***30** arany* került, a *Cassá*-t is magyaros helyesírással *kasszá*-nak írta.

26. K: *„Még is **kilentzven***

27. K: *„Azomba!*

28. K: *Itt jajgat, 's fejére* (A K-ban e sor zárójelben van.)
DPD.: ***Igy** jajgat fejére*

29. K: *egy szél kedvem*
DMM.: *eggy szél **pénzem*** A K-ban e változtatásnak nincs nyoma.

30. K: *ketté szakasztotta.*
DPD.: Ro/ *kettő*

31. K: *Igy tűnődik: 's ⟨most is neheztel reátok⟩* Az átdolgozáskor áth. rész fölé Csokonai ezt az új megoldást írta: *talám ⟨feje ezen is fő⟩* Az áth. rész fölé írva: *ezt is sajnálja ő,*
A DMM.-ba mégsem pontosan ez a szöveg került:
***Ugy** tűnödik:* em. ***azt** is*

32. K: *Hogy ⟨ő rolla ingyen verset irhatatok⟩*
Az átdolgozáskor áth. rész fölé írta Csokonai az új megoldást: *versbenn ⟨im⟩ ingyen 's potomra jött elő.*
DPD.: *versben*
Ez után következik Csokonai saját kezű utalása a már idézett 6 soros betoldásra: „Lásd a' többit a' Toldalékokb̄ [= Toldalékokban] pag. 8. sub. ψ."

Az 1794-i átdolgozással szemben a DMM. 1796-i közlését tekintjük főszövegnek, mivel ezúttal olyan változtatásokat is végzett utóbb a szö-

vegen a költő, amelyeknek nincs nyomuk a ZC.-ben, s ezúttal politikai jellegű szépítéseket nem hajtott végre az 1794-i változatban.

Sortördelés tekintetében a K-hoz igazodunk, amely minden páros sort bekezdéssel írt, szemben a DMM.-val, ahol föltehetőleg a nyomda egyszerűsített a költő eredeti elgondolásán.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai az EK.-on „Szatirá"-nak nevezte művét. Mint szatírát méltatta Haraszti is: „A collegiumi élet izetlenségei felett bosszankodásának is hangot ad, bár egész általánosságban, s nem egyszer dacos megnyugvásba, humorba, sőt gúnyba fojtja indulatát. Ez a szellem élénkíti meg néhol leírásaiban is annyira, hogy nemcsak éles szúrásokat ejt satirája, de torzképek körvonalait is megkísérti rajzolni. [¹V. ö. A tél leírását, ugy Zsugori uramat."] (35. l.)

Waldapfel a versnek *A Kevélly*-lyel való párhuzamaira figyelmeztetett (MFelv. 262—263. l.).

A korábbi változattal Julow mérte egybe: „A *Tempefői* eszmeiségét radikális felvilágosodott versek viszik tovább. A *Zsugori uram (A fösvény* erősen átgyúrt második változata) elődjénél szenvedélyesebb, gyilkos szatírája az uzsorásnak." (MIrT. III, 229. l.)

Szauder a korábbi változatot „a témakör legérettebb, legművészibb versé"-nek nevezte, amelyhez képest a *Zsugori uram* „csak a tárgyias nyelvi jellemzés és a drámai sűrítés eszközeit tette biztossá és véglegessé" (ItK. 1967: 535. l.).

Több tanulmányíró méltatta a jellemkép stílusának drámai elevenségét: Vargha Balázs (ItK. 1953: 157. l.; Ő. CsVM. 9. l.); V. Szendrei így írt róla: „Dédelgetett a téma [ti. a fösvény]. A kiérlelt nagy versek korszakában is színezi, csiszolja. A telibe találó célzásokból szinte egymást túllicitálva lépnek elő a tréfák, józű csattanókkal, s 1794-re ránk tekint mögülük *Zsugori uram*, aki életét »rothasztja« napi harminc aranyért, a gazdag uzsorakamatokért." (46. l.)

A fösvény típusát a költő helyi mozzanatokkal hozta közel a hazai olvasók élményvilágához: a Piac utca Debrecen módos polgárainak volt az utcája, a náddal szegett ház is debreceni környezetet idéz.

7. *piatz útszába:* voltaképpen tulajdonnév: a *Piac utca*, Debrecen régi főutcája.

8. *árenda* (lat.): bérlemény, bérlet,

31—32. A befejező két sor megfelelője megtalálható Csokonainak *A Kevélly* c. versében:

> Sőt még nagy lelkének az esik terhére
> A Teremtőt azért veszi crisisére
> Hogy a' melly levegőt a' szegény ki lehel
> Úri tüdejének színi ugyan azt kell
> (Cs/ÖM. I, 42. l.).

(V. ö. Waldapfel i. m. 267. l.; Szauder: ItK. 1967: 534—535. l.). A Martin Opitz német nyelvű epigrammájára visszavezethető ötletről részletesen szólunk *A' Fösvény* jegyzetében: Cs/ÖM. I, 379. l.

A versnek érdekes módon ismerjük egy hexameteres sorokba átírt változatát is. Először Kabos Ede adott hírt róla a Koszorú 1884. évfolyamában egy Csokonai-verseket tartalmazó kéziratgyűjtemény ismertetésében: „A sorrend, melyben Csokonai V. Mihály munkái e kötetbe másolva vannak a következő: ... 5. A f ö s v é n y. A »Zsugori uram« első, még pedig hexameteres feldolgozása. Tartalom és jellemzésben ugyanaz ..." (i. h. 763. l.). Idézi — nem betűhíven — az átdolgozás befejező négy sorát is. Kabos közleményéből arra gondolhatnánk, hogy Csokonai maga dolgozta át a verset később hexameterekbe. A Kabos ismertette, Ágoston János által 1829-ben másolt kötet jelenleg az OSzK. Kézirattárában van Oct. Hung. 1115. sz. alatt; ebből idézzük *A fösvény* hexameteres átdolgozását:

A' Fösvény.

Ott sugorog szomorún gőzös barlangja homályos
Rejtekeben egy vén; egy rozsdás láda felett ül
Képe sovány, be esett, szeme bádjadt, homloka rántzos
Ajjaki reszketnek, nyelvén panaszos szavak ülnek
Képe barázdáin, 's gödrén a' halál nyoma látszik.
Minden rongya alatt egy egy gond huzza magát meg
A' mellyek mihelyest meg mozdúl, egyre zsibongnak
Egy rozsdás kúltsot tart jobb markába szoritva
Bal keze száz lakatot tart, meg van tömve rovással
Oh Egek! illy nyomorúlt hogy tudhat lenni az ember
Most is azon búsúl, hogy tudja javát szaporitni
Dúl fúl hogy szörnyű sokat ad ki potomra naponként.
Kérded hogy ki lehet? neve nints mert azt is eladta
Azt is irigyli talám hogy rólla potomra beszéllünk.

(177b)

A vers alatt az átdolgozó neveként ez áll: „Szél Sámuel Professor." Széll Sámuelről tudjuk, hogy 1810-ben lett a debreceni főiskola diákja, s 1821—22-ben a poétai osztály köztanítója volt, versei a *Pallas Debreciná*-ban s ifj. Péczely József *Lant*-jában is megjelentek. Később német nyelvet is tanított a debreceni kollégiumban, majd református lelkész lett. Csokonai költészetének lelkes híve volt, amikor Ferenczy István Csokonai mellszobrát a Kollégiumnak megküldötte, *Örvendező versek* ... címmel alkalmi költeményt adott ki latin és magyar szöveggel (Debrecen, 1823.) (Ld. Szinnyei: MIrók., CsEml. 354—355. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Kazinczyhoz küldött levele szerint Mailáth János föl akarta venni német nyelvű antológiájába Csokonai e versét is (ld. KazLev. XVII, 216. l.). Latin nyelvű fordítása *Dominus Avarus* címmel 1938-ban jelent meg (*Carmina Hungarorum*. Reddita latine a Josepho Irsy. Budapesti. Anno 1938. 49—50. l.).

Szlovák nyelvű fordítása 1944-ben látott világot *Pán Szkupányi* címmel Štefan Krčméry fordításában: Z cudzich sadov. Liptovsky Sv. Mikulaš. 1944. 121–123. l.

Román fordítása *Avarul* címmel Virgil Teodorescu fordításában olvasható: Antologia. I. EPLU. Bucureşti., 1965. 430. l.

190. Konstántzinápoly [II.]

Kézirata

A vers alapját alkotó, 1785 körül készült 44 soros saját kezű ősszöveget, amely a Zöld-kódex 49ab–50a lapjain fordul elő, *Constantzinápolly [I.]* címmel kiadásunk I. kötetében önálló versként közöltük (**25.**). Ezt az ősváltozatot fejlesztette tovább a költő, filozofikus elmélkedést függesztve hozzá, s ennek megfelelően az ősszöveget is átdolgozva (K_1). A későbbi hozzátoldásra, az ún. „toldalék"-ra a ZC.-beli ősszöveg végén Csokonai saját kezű bejegyzése utal: „Lásd a' többit a' Toldalékokba. Pag. 8, 9, et 10. sub ∓". A toldalék a ZC. későbbi számozása szerint a 94b–95ab oldalon található. A toldalék végén Csokonai által beírt *34*-es szám jelzi az ősszöveghez hozzátoldott sorpárok számát. A toldalék kézirata a költő eredeti fogalmazványa. Ezt a toldalékkal megbővített változatot — Csokonai saját kezű javításait is figyelembe véve — letisztázta a CQ. másolója: KK. III, 48b–49ab–50ab (K_2).

Míg a ZC.-beli első kidolgozásról hét másolatunk is van, Csokonai e merész, korát megelőző verséről — a CQ.-en kívül — csupán két korabeli másolatot ismerünk: Jókai Mór atyjának, Jókay Józsefnek másolatgyűjteménye, a „Hélikoni virágok" őrizte meg: OSzK. Oct. Hung. 695: 3ab–4ab (K_3). E másolatnak az az érdekessége, hogy a ZC.-beli ősszöveget *Konstántzinápoly* címmel közli, majd a toldalékot *a' Vallás* cím alatt; forrása a ZC. lehetett, de az első rész másolata nem következetes: van, ahol az eredeti fogalmazvány szerint adja a szöveget, s van ahol Csokonai későbbi javításait is tekintetbe veszi. Jókai József gyűjteményéről másolta le bizonyára a komáromi Kaszás Sándor 1811-ben összeírt kéziratos kötetébe, amely jelenleg a turócszentmártoni Matica Slovenska tulajdonában van. (V. ö. Komáromi Lapok. 1881. 11. sz. [márc. 12.] 1–2. l.) A Kiss Imre birtokában volt kézirat (KI/j. 1.) bizonyára az 1785 körüli ősszöveget tartalmazta.

Hogy miért ilyen kevés másolatát ismerjük a megbővített versnek, annak az lehet magyarázata, hogy a kéziratos másolatok legfőbb műhelyeiben: a debreceni és sárospataki református kollégiumban nemigen merték leírni a merész, racionalista szellemű, valláskritikai verset az egyházi intézetek tanulói, amint erre Jókai is utalt *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* — című regényében (ld. Jókai/ÖM. 22: 29. l.), s óvatosságból bizonyára Csokonai sem nagyon terjesztette a Martinovics-mozgalom leleplezése után.

Volt egy másolata a költő hagyatékában is: a Kcsj. a „N° 6° Mások' írása" kötegben a 63. sorszám alatt említi, a Kcsl. N° 5. szintén tartalmazta egy kéziratát.

Megjelenése

A költő kezdettől fölvette e versét is kiadásra szánt munkái címjegyzékeire: az Első katalóguson a LXX. sorszám alatt fordul elő: „Konstántzinápoly. Elégia.", *Az Estve*, *A' fösvény* és *Az álom* után. A *Diétai Magyar Múzsá*-hoz készített Szv_1-en így található a 7. helyen: „*Constántzinápoly.* 55" Az *55*-ös szám toldalékkal megbővített változat sorpárjainak száma. A DMM.-ban azonban nem jelenhetett meg, minden bizonnyal a cenzúra miatt, amint erre Vargha Balázs is rámutatott (ld. ItK. 1953: 118. l.).

Ennek ellenére a költő csak fölvette címjegyzékeire: az ÚK.-on a 106. sorszám alatt fordul elő: a Mfj.-en 6: 63. sorszám alatt a *Morálok* közt található.

Csokonai életében nem jelenhetett meg. Először Toldy adta közre (718—720. h.), de önkényesen megcsonkítva: a 110 sorból 84-et közölt csupán, de még ezek közt is akadnak csonka sorok. Toldy eljárását súlyosbítja, hogy — szokásától eltérően — még a jegyzetekben sem utalt a kihagyott részletekre.

A toldalék teljes szövegét először Jókai Mór adta közre, utalva Toldy kihagyásaira és önkényes szövegváltoztatásaira (*A szellem meghamisítása:* KisfTÉvl. 1870/71: 105—107. l.).

Jókai 1872-ben kiadott regényének, az *Eppur si muove*-nak első fejezetébe, a „Csittvári krónika"-ba is beleszőtte a verset, pontosabban annak atyja hagyatékában *a' Vallás* címmel fennmaradt toldalékát. (Jókai a regényben *Vallás* címmel említi a verset, de csak prózai kivonatban ismertette mondanivalóját, magát a költeményt nem közölte (ld.: Jókai/ÖM. 22: 28—29. l.).

Kaszás Sándor említett gyűjteménye nyomán *Vallás* címmel közölte a Komáromi Lapok is 1881-ben (11. sz. március 12. 1—2. l.).

A ZC. s a SpKt. 129. sz. kötete alapján (az utóbbi csak az ősszöveget tartalmazza *Konstántzinápoly leirása* címmel), adta ki a HG. 116 sor terjedelemben (II, 12—16. l.); az eredeti 110 sor azért nőtt itt 116-ra, mivel e kiadás 6 olyan sort is fölvett, amelyeket a költő az ősszövegből az átdolgozáskor törölt. A HG. különben már a Csokonai által átdolgozott szöveget közölte, helyenként utalva a SpKt. 129. sz. kötetének szövegeltéréseire.

Az FK. szintén a költő által átdolgozott szöveget adta közre, de az általa kihagyásra ítélt 6 sorból mindössze 4-et hagyott el, tehát 112 sor terjedelemben közölte a verset. A törölt sorokat is fölvéve, a 116 sor terjedelmű szöveget adta ki (nyilvánvalóan a HG. alapján) Karácsony Sándor *A lélek halhatatlansága* új kiadásának függelékében (Debrecen, 1940. 61—64. l.).

Az ÖV., ÖV.^{2} s a MM. a HG.-t követte: indokolatlanul, mivel Csokonai 6 sort félreérthetetlenül kihúzott az ősszövegből. A költő eredeti elgondolása szerint adta ki a költeményt Juhász Géza a *Túl a Tiszán* című antológiában (Debrecen, 1954. 15. l.), majd az EPM.-ben (135—138. l.).

Keletkezése

A vers magját a ZC. 49ab—50a lapján található azonos című leíró vers alkotja, amely viszont az *Egy Városnak le írása* című, propositio jellegű zsengéből született meg.

A félig-meddig még iskolás jellegű leíró verset világnézeti radikalizálódása idején dolgozta át a költő, amikor hasonló jellegű előzményekből *Az Estve* és *Az Álom* radikális tartalmú végső változatait írta.

Az első és a második változat egymáshoz való viszonyát már Toldy érintette, a második kidolgozást így méltatva: „Mennyi nagy és erős gondolatok és érzések csirái szunyadoztak annak fejében és kebelében [. . .] ki ennyire a szív legmélyéből szólal fel az emberiség legszentebb érdekei mellett »Konstancinápoly«ban s a »Földindulás«ban. Egyébiránt az utóbbiakról is megjegyzendő, hogy az itt érdeklett helyek szinte kitoldásai ama gyermekkori daraboknak, miknek elseje eredetileg egy, több mint csintalan, tréfánál, ez pedig költői leirásnál, egyeb nem volt." (XXXIII. h.) Hasonlóképpen diákos, csintalan tréfát látott az első kidolgozásban Jókai is: „Erős világot vet Csokonai egyénisegére a »Konstantinápoly« czimű költemény, mely atyám irott gyüjteményében két részre szakitva fordul elő; az utóbbinak czime a vallás. Ez is a törökkel takarózik a nyomtatott kiadásban, s maga elé teszi Konstantinápolyt, melyhez pedig se iránya, se irálya nem illik: amaz egy pajkos szatira, emez pedig egy emelkedett philosophi költemény [. . .]" (KisfTÉvl. 1870/71: 104—105. l.).

Vargha Balázs már az első kidolgozásba belelátta a felvilágosodás orientalizmusába burkolt valláskritikát (ItK. 1953: 146. l.); ez azonban túlzás, amint az első kidolgozás jegyzeteiben s e második változat tárgyi magyarázataiban részletesebben rámutatunk.

Az első változat pajkos hárem jelenettel fűszerezett városleíró versét, amely lényegében még a közhelyszerű, iskolás magyar—török, illetve keresztény—mohamedán ellentét jegyében készült, a felvilágosodás irodalmának (elsősorban Voltaire-nak) hatására dolgozta át mítoszromboló nagy racionalista költeménnyé Csokonai.

Első közreadója, Toldy, a „Hátrahagyott elegyes versek" 1795-ig írt „Első könyv"-ében közölte, amelybe ő az 1795-ben készült verseket is beleértette (v. ö. 747. k.). Kiadása életrajzi bevezetéséből félreérthetetlen, hogy e vers toldalékjának megírását is a sárospataki hónapokra tette (ld. XXXII—XXXIII. h). A HG. viszont már 1794-ből származtatta, akárcsak *Az Estve* végleges változatát (ld. III. 494. l.).

Juhász Géza az első kidolgozás keletkezését 1790-re, a másodikét 1794-re tette (ld. EPM. 313. l.). Az ÖV.—ÖV². s a MM. Juhász kronologizálását fogadta el.

A végleges változat megszületését mi is 1794 nyarára tesszük, ahogy a radikális hangú toldalékokét általában.

Szövegkritika

A ZC.-ben az ősváltozat c í m ében a város neve latinos helyesírással *C*-vel szerepel, hasonlóképpen fordul elő a róla készült másolatban, a CQ.-ben s a Szv_1-en. Az EK.-on s a későbbi címjegyzékeken viszont magyaros helyesírással így: *Konstántzinápoly*. Toldy s a későbbi kiadások hasonlóan *Konstancinápoly* címmel közölték.

Mi az első változat szövegét a ZC. eredeti helyesírása szerint *Constantzinápolly [I.]* címmel közöltük; a teljes következetesség az lett volna, ha a második változatot is azonos helyesírással, megkülönböztető *[II.]*-vel írjuk. Mivel azonban az EK. is *K*-val írja az átdolgozást, e változat címét

már a későbbi helyesírás szerint adjuk, *[II.]*-vel utalva arra, hogy ez a második kidolgozás.

A toldalékkal megbővített végleges szövegről voltaképpen négy kéziratunk van: a ZC.-beli ősszöveg Csokonai későbbi javításaival és toldalékjával (K_1), a CQ. másolójának erről készített tisztázata (K_2), Jókay József másolata (K_3), s a Kaszás Sándoré (K_4), amely föltehetőleg a Jókay Józseféről készült. Végsősoron a K_3 is a ZC. szövegét ismétli, annyi eltéréssel, hogy a toldalékot *a' Vallás* címmel önálló versként közli, s az első részben hol az ősszöveg, hol Csokonai későbbi javításai szerint másolja a verset; tehát ez sem tekinthető önálló szövegváltozatnak.

Toldy elírásai és önkényes szövegváltozatai érdemelnek még figyelmet, amelyekről a megfelelő soroknál szólunk.

Kiadásunk alapja a ZC. szövege. Az 1—42. sor eredeti szövegét illetően ld. a *Constantzinápolly [I.]* szövegkritikai jegyzeteit; e résszel kapcsolatban itt csak a költő későbbi szövegváltoztatásaira térünk ki.

4. K_1: *Constantzinápollynak* Az EK. helyesírása szerint em.

5. K_1: ⟨*Régi szépségének*⟩ Az áth. szavak fölé írva Csokonai későbbi kezével: *E' másik Romának* [...] *Dűledéki* Az átdolgozáskor jav. ebből: *gyüledéki* A *D*-t Csokonai írásgyakorlata szerint em.

6. K_1: *árnyekot* em.

7. K_1: *Muzsám* Csokonai írásgyakorlata szerint em. (v. ö. *Diétai Magyar Múzsa*). A görög eredetű szó írásában a szöveg nem következetes, aminek az is oka, hogy a ZC.-beli propositióban *Musa*, illetve *Músa* alakot használt a költő (ld. Cs/ÖM. I, 21. l.), s ahol a szöveget változatlanul átvette, ott a szó régi helyesírásán sem változtatott. Mi az 1794-i írásváltozat szerint egységesítettük a szó írását, figyelembe véve Csokonai írásgyakorlatát.

7–10. K_1: E sorokat Csokonai az átdolgozáskor toldotta be saját kezűleg a ZC. 49a lapjának aljára.
A ZC.-beli eredeti szöveg 7—20. sorát viszont ✳ jellel az eredeti kidolgozás végére utalta át, *A szemfül heréltek* kezdetű sorpár után, de a 9—10. sort *(a' Mellyekbe sok szent bőgéseket halla | Az ezekbe igen gyönyörködő Alla)* áthúzással törölte a régi szövegből, az *Oh e Népre* ... kezdetű sorpárt (15—16. sor) pedig + jellel a 20. sor mögé utalta. Ilyenformán a második kidolgozás a 10. sor után az ősszöveg 21. sorával folytatódik: *A Tágas uttzákon* ...

9. K_1: *Muzsám* em.

14. K_1: *Asiai* a szókezdő *A* ferdén áthúzva, talán annak jelzésére, hogy kis kezdőbetű való helyette.

15. K_1: ⟨*Sugározik lován*⟩ Az áth. rész fölé írva a költő későbbi kezével: *Tsillámló Kardjoknak*

17. K_1: *Itt* ⟨*megyen*⟩ A törlés fölött Csokonai későbbi javítása: *néz ki*

18. K_1: ⟨*el pakola*⟩ Az áth. rész fölött Csokonai későbbi kezével: *béburkola.*

19. K_1: *Musám* em.
⟨*láthatunk majd eleget*⟩ A törölt rész fölött Csokonai későbbi szövegváltoztatása: ⟨*meg*⟩ *láthatsz még sok száz szebbet*

20. K_1: *Hogyha* Az átdolgozáskor jav. ebből: *Ha bé megy*⟨*ünk*⟩ A ragot az átdolgozáskor törölte a költő.

22. K_1: *Szultánnak* (v. ö. Cs/ÖM. I, 432. l.). A törölt szó fölött Csokonai későbbi kezével: *Császárnak*
23. K_1: *sekrestye* Az átdolgozáskor jav. ebből: *segrestye* A *Sziltánnak* ugyanekkor jav. ebből: *Zultánnak*
24. K_1: ⟨*sok százan*⟩ Az áth. régi szöveg fölött az új megoldás: ⟨*sereggel*⟩ *sok Hívek*
25. K_1: *SZelimnek* az átdolgozáskor jav. ebből: *Zelimnek*
27. K_1: A sort Csokonai az átdolgozáskor így alakította át: *De* ⟨*mennyünk*⟩ *ki* A *ki* után pedig ezt a szót szúrta be: *siess* Toldy a 27—28. sorból csak ennyit közölt: *De ki siess, Musám, mert majd* A többire - - - jellel utalt.
27. K_1: *Musám* A 7. sor szerint em.
28. K_1: *Músájihoz* A fentihez hasonlóan em.
29. K_1: *utánad* [= *utánnad*] Az átdolgozáskor jav. ebből: *utánunk*
30. K_1: *Jer* ⟨*fussunk hadjuk el kapuit*⟩ Az áth. rész fölé írva az új változat: *más Oldalára a' Fénylő*
E sor után iktatta be X jellel a költő az összeg eredeti 7—20. sorát.
31. K_1: *Templomok* ⟨*ugy láttzik*⟩ Az áth. rész fölé írva: *nézd miként* Kp. n., em.
33. K_1: *Örül hogy* ⟨*nag*⟩ A törölt szó(tag) pótlására a sor elejére írta az átdolgozáskor a költő: *Ki*
34. K_1: ⟨*Talpig*⟩ *zöld sejem*⟨*be*⟩ *fénylő* em. A *fénylő* fölé írva: *turbányba* A későbbi kiadásokban Toldytól kezdve: *turbánban* A *Muzulmánnya* az átdolgozáskor jav. ebből: *Musulmánya*
36. K_1: Kp. n., em.
43. E sorral kezdődik Csokonai toldalékja; a következő sorok törlései és javításai egyidejűek, s a költőtől erednek.
44. K_1: ⟨*kezedbe*⟩ *körmöd közt*
50. K_1: *a' vak Éj* Jav. ebből: *az Éjjel*, így: *a'*⟨*z*⟩ [a sor fölé írva:] *vak Éj*⟨*jel*⟩
51. K_1: *'s* ⟨*ez a*⟩ *Név: hogy* A törölt rész fölé írva: *e' hiú* s a *hogy* törölve. Toldy az 51—52. sorból csak ennyit közölt: *Boldog volt a világ!* A többire - - - jellel utalt.
53. K_1: ⟨*De miólta*⟩ A törölt rész után beszúrva: *Állott A' Természet*⟨*nek legszentebb Törvénye*⟩ Az áthúzott rész fölé írva: *örök Épitményje* em.
54. K_1: A sor eredetileg így hangzott: *Az emberiségnek állott Épitményje* A költő így alakította át: [a sor elejére beszúrva: *Élt*] *Az* [em.] *emberiség*⟨*nek állott Épitményje*⟩ [a sor fölé szúrva: *legszentebb*] A sor végére írva: *Törvényje.*
57. K_1: *rakja* jav. ebből: *rakják*
58. K_1: *Értelem* ⟨*birtokánn*⟩ Jókai Mór, atyja kéziratos másolatára hivatkozva, így közölte e sort:
Érzelem aztat a sok fényes templomot (KisfTÉvl. 1870/71: 105. l.). Ez azonban vagy sajtóhibából vagy Jókai téves olvasatából magyarázható.
Jókai ugyanitt a *templomot* szóhoz lapalji jegyzetben ezt a megjegyzést fűzte: „»Templomot« helyett a nyomtatásban ez áll: »pagódot«". A „nyomtatásban" Toldy kiadására vonatkozik, aki teljesen önkényesen *pagodot*-tal helyettesítette a *Templom*-ot.

61. K_1: *vágyó* ⟨*Anya*⟩ Az áth. szó fölé írva: *balgatag*
62. K_1: *mit* ⟨*enni a'*⟩ Az áth. szó fölé írva: *rágni*
63. A sort ilyen előzmény után vetette papírra a költő:
⟨*Elkölti*⟩
⟨*Utolsó fillérét pénzét sok babonás,*⟩
⟨*Hogy*⟩ *Sok bolond*
Toldy a 63—85. sort elhagyta, anélkül, hogy bármilyen formában jelezte volna.
65. K_1: *Hogy mikor* ⟨*számokra templomot*⟩ Az álth. rész fölé írva: *az óltárt*
66. K_1: *Ketske szőrt* ⟨*legalább*⟩
67. K_1: *altodban* [jav. ebből: *álmodban*] *látsz* ⟨*? mest*⟩ *ezer*
71. K_1: *Te az vak* Csokonai írásgyakorlata szerint em.
73. K_1: *'S* ⟨*ha*⟩ *tsak*
75. K_1: *böjtölget* [jav. ebből: *bőjtöl*] *Péntekenn* [jav. ebből: *Péntek*] ⟨*napon*⟩
76. HG. s ÖV.—ÖV^2. MM.: *étlen*, noha a K_1-ben félreérthetetlenül *éhenn* áll. (Az EPM.-ben: *éhen)*
77. K_1: ⟨*'S eggy két liturgia*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Ollyan nagy érdem é*
79. K_1: ⟨*Hát hogy*⟩ Fölé írva: *'S hogy*
80. K_1: ⟨*Illő*⟩ Fölé írva: *Szükség*
81. K_1: ⟨*Szükség*⟩ *Különbenn*
83. K_1: ⟨*Igy tsinál*⟩ *Eggy* [jav. ebből: *eggy*]
85. K_1: ⟨*Áldott Emberi*⟩ *Természet! emeld fel örök beszédedet* Az utolsó szó feletti 2-es szám arra utal, hogy e szó helyet cserél a következő — 86. sor — *Törvényedet* végszavával. A sor e végleges megoldása ilyen előzményekből született meg: *Természet! ⟨emeld fel köztünk* [?] *örök szódat⟩* Az áth. szavak fölé írva: *Indítsd* [?] *köztük* [?] *köztünk szemfényed* [?] Ezt a megoldási kísérletet is áthúzta a költő s e fölé írta — harmadik szintre — a végleges megoldást.
86. K_1: *hallgatni* [jav. ebből: *hallgatják] fogják Törvényedet* A végszó fölötti szám azt jelzi, hogy a *Törvényedet* helyet cserél az előző sor *beszédedet* szavával.
87. K_1: ⟨*Az Éjnek Madara*⟩ Fölé írva: *A' kézzel*
91. K_1: *Ah, ti* ⟨*talán*⟩ Fölébe írva: *máris*
92. K_1: *harsogobb* em.
95. K_1: *a'* ⟨*setét kárpitok*⟩ ⟨*ködök*⟩ A *ködök* a vízszintes vonallal való törlésen túl két ferdén merőleges vonallal is át van húzva, a végleges törlés jeleként. A vízszintes vonallal áth. *setét kárpitok*-at végül is meghagyta a költő, anélkül, hogy a törlés feloldását jelezte volna.
96. K_1: *A'*⟨*z avúlt*⟩ *szívről*
97—102. E sorok eredeti sorrendje a K_1-ben a következő:

A' Szeretet lelke a' Földet bé teli
'S az ember az embert ismét megöleli
Tárházát az Áldott emberiség nyitja,
Édes fiaiainak sebeit gyógyitja.
Boldogító értzzé válnak a' harangok,
Eloszolnak a szent s a' panaszos hangok

A K_1-ben a 98. sor után ez a mondat állt: *Kedves lakhelyekké válnak a barlangok*, a költő azonban egészében kihúzta. A sorpárok cseréit a bal lapszélen arab számjegyek jelölik.

97—98. K_1: ⟨*Oh akkor*⟩ Fölébe írva: *Tárházát* A sorpár élén *1)*-es utal arra, hogy helyet cserél az eredetileg előtte állt *A' ⟨Term⟩ Szeretet* . . . kezdetű sorpárral.

99. K_1: *A' ⟨Term⟩ Szeretet* A sor elején *2/*-es szám utal arra, hogy e sorpár helyet cserélt az eredetileg utána állt *Tárházát* kezdetű sorral.

100. K_1: *'S ⟨Az⟩* Fölébe írva újra: *Az*
Ember⟨t⟩ [beszúrva: *az*] *embert* [Jav. ebből: *ember*]
⟨társa⟩ ismét

101. K_1: *hangok.* em.

102. E sor eredetileg így hangzott a K_1-ben: *Kedves lakhelyekké válnak a barlangok;* erre rímelt a jelenlegi 101. sor. A költő aztán törölte a 102. sor első megfogalmazását, beszorította alá az új — a jelenlegi — sorváltozatot, s fölcserélte az eredetileg utána állt 101. sorral. (A cserét arab *1)*, *2)* számokkal jelölte.)

103. K_1: *⟨Ezer sz⟩* Az áth. rész fölé írva: *Azzal sok száz*
Az *Azzal* fölött még egy áth. *Oh* olvasható.
embertársonn ⟨azzal⟩ segítenek

104. K_1: *A' minn* [Jav. ebből *A' mit*]

105. K_1: *⟨Jövel⟩ ⟨Siess⟩* Az áth. rész fölé írva: *Jövel óh*
A sor eredetileg így folytatódott *boldog Kor!*
⟨Jövel⟩ Siess késő Század A sor ütemfelezője előtt s után álló két részt aztán a költő megcserélte, úgy jelezve a cserét, hogy + jelet tett a sor elejére s a *Kor!* után. *Jövel* em.

107. K_1: *De ⟨vígann⟩ jöttödre*

108. K_1: *Vajha ⟨meg⟩ említnél te tsak* Az *említnél* és a *te tsak* szópár helycseréjét föléjük írt arab *1)* és *2)* számmal jelezte a költő.

109. K_1: A sor eredetileg így indult: *Bár e' Bagoly Világ*
Az áth. sor alatt: *Úgy e' Bagoly Világ* [beszúrva: *ám*] *rémít⟨het⟩ne tőle,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A témának ez a végleges megfogalmazása Csokonai gondolati lírájának, a felvilágosodás filozófiai költészetének kiemelkedő darabja, a költő világnézeti fejlődésének olyan kulcsfontosságú műve, mint *Az Álom [II.]*, *Az Estve [II.]*.

Mint az első kidolgozás *(Constantzinápolly [I.])* jegyzeteiben részletesen rámutattunk, Vargha Balázs tévedett, amikor úgy vélte, hogy a mohamedán vallás motívuma már a vers magját alkotó zsengében *(Egy Város le írása)* is megvolt, s hogy a „mohamedán kultusz jellemzése" erősödött „a babona elleni támadássá" a költemény első kidolgozásában *(Constantzinápolly [I.]*. (V. ö. ItK. 1953: 145—146. l.). Abban sincs egészen igaza Varghának, hogy a török—magyar szembenállás alapján

álló *Egy Város le írásá*-hoz képest ebből a következő kidolgozásából „a török—magyar ellentét [. . .] nyomtalanul eltűnik" (ld. i. h. 145. l.). Mint a *Constantzinápolly [I.]* jegyzeteiben részletesen rámutattunk: ez a korábbi változat még a hagyományos török—magyar, illetőleg mohamedán—keresztény ellentét jegyében készült, s a mohamedán vallást s szokásokat is még e szembenállás alapján bírálta. Filozófiai magaslatról — a holbachi „természeti morál" alapjaira helyezkedve — csak a téma második kidolgozásában tekintett a költő a vallási szokásokra és a fanatizmusra, s a mohamedanizmus csípős kritikájából (amelyben ott bujkált már minden fanatizmus és babona bírálata) általános valláskritikává csak e második kidolgozásában vált a költemény. (Ítéletében Vargha Balázst befolyásolta, hogy a *Constantzinápolly [I.]* első kidolgozását a föltehetőnél későbbre, 1790-re keltezte; ld. ÖM.—ÖM².)

Mivel a téma első kidolgozásakor (szerintünk 1785-ben) Csokonai még nem ismerte — legalábbis nem alkalmazta! — a felvilágosodás allegorizáló orientalizmusát, így a második kidolgozásban sem beszélhetünk egyszerűen az orientalizmus divatjának követéséről, hiszen a vers „orientalizmusa" adva volt már az *Egy Város le írásá*-nak konstantinápolyi témájában, s a témában eleve ott rejlő orientalizmust aknázta ki a költő szerencsés kézzel a valláskritika céljaira. Ehhez természetesen segítséget nyújthattak a francia felvilágosodás írói, különösen Voltaire művei, például az *Épitre écrite de Constantinople aux frères*, a *Bababec et les fakirs*, az *Aventure indienne* stb. (A felvilágosodás álcaként alkalmazott orientalizmusának egyik legjellegzetesebb példája Montesquieu-nak *Lettres persanes* című munkája. Bizonyos megszorításokkal tehát igaza van Sinkónak is, mikor azt írja: „A *Konstancinápoly* annyiban nem Csokonai személyes leleménye, amennyiben az európai felvilágosodás egész irodalmában számtalan példa akad az egzotikus színtér, török, arab vagy perzsa »keretek« felidézésére, hogy annál szabadabban és hatásosabban szólhasson az író a saját országa és társadalma, közvetlenül a szeme előtt élő emberek és viszonyaik lázítóan esztelen valóságáról. A színtérnek ez az áthelyezése lehetőséget nyújtott a túlságosan megszokott, a szokás által törvényesített és »természetesnek« vélt hazai valóság újra felfedeztetésére — a látszólag vagy valóban idegen médium tükrében.

Konstantinápolyt kell a költőnek elénk varázsolnia, hogy láthatóvá tegye Rómát és a világot, melyben élünk, s nem kevésbé magát a kálvinista Rómát, Debrecent. S persze, Konstantinápolyról beszélni veszélytelenebb, mint a közvetlen pátriáról." (51—52. l.)

Az ötletet a *Constantzinápolly [I.]* című korábbi leíró vers filozófiai átdolgozásához talán éppen Voltaire idézett szatirikus élű fiktív levele — a vallási fanatizmus kegyetlen bírálata — adta, amelyet a bizánci fővárosból egy keresztes lovag küldött szerzetes társaihoz, többek közt ilyeneket írván: „Nos cruels ennemis, les brames, les fakirs, les bonzes, les talapoins, les derviches, les marabous, ne cessent d'élever contre nous leurs voix discordantes; divisés entre eux dans leurs fables, ils semblent réunis contre notre vérité simple et auguste. Ces aveugles qui se battent a tatons sont tous armés contre nous qui marchons paisiblement à la lumière.

Ils ne savent pas quelles sont nos forces. Nous remplissons toute la terre; les temples ne pourraient nous contenir, et notre temple est l'univers. Nous étions avant qu'aucune de ces sectes eût pris naissance. Nous sommes encore tels que furent nos premiers pères sortis des mains de

l'Éternel; nous lui offrons comme eux des voeux simples dans l'innocence et dans la paix. Notre religion réelle a vu naître et mourir mille cultes fantastiques, ceux de Zoroastre, d'Osiris, de Zamolxis, d'Orphée, de Numa, d'Odin et de tant d'autres. Nous subsistons toujours les mêmes au milieu des sectaires de Fo, de Brama, de Xaca, de Vistnou, de Mahomet. Ils nous appellent *impies*, et nous leur répondons en adorant Dieu aves piété.

Nous gémissons de voir que ceux qui croient que Mahomet a mis la moitié de la lune dans sa manche, soient toujours secrètement disposés à empaler ceux qui pensent que Mahomet n'y en mit que le quart." *(Oevres complete de Voltaire.* Romans. II. Paris, 1880. 417. l.)

A vers gondolati élményanyagát azonban mindenekelőtt Holbach *Système de la nature*-je adta, különösen a II. rész VIII. és IX. fejezete *(Az istenhit hatásai* és *A teológia kártevése)* s az utolsó, a XIV. *(A természet törvénykönyvének rövid foglalata)*, amelyet Csokonai maga is lefordított. A cím nélkül fennmaradt munkát *A természeti morál* címmel látta el fölfedezője, Gulyás József, s azóta e címmel vált ismertté.) E fordítás és a most tárgyalt vers eszmei összefüggésére már első közreadója, Gulyás József utalt, azt írván róla, hogy a költőnek „*Konstancinápoly* c. költeményével sok tekintetekkel egyező állításokat tartalmaz" (ld. *Csokonai ismeretlen munkája:* Nyugat. 1939: II, 172. l.). Ugyanitt lapalji jegyzetekben is utalt a fordításnak a *Konstancinápoly* egyes soraival rokon részleteire. A két mű összetartozását Vargha Balázs is érintette (ld. CsVM. 38. l.). Igaza van Szaudernak, aki azt írta, hogy „A toldalékok révén 1792—1794-ben kialakított nagy felvilágosult költészet (a *Konstancinápoly, Az estve, Az álom* [...]) nem képzelhető el Holbach és Rousseau tanulmányozása nélkül." (OlIr. 402. l.) Hogy bizonyosan Holbach volt a vers közvetlen eszmei ihletője, arra filológiai bizonyítékaink is vannak, amint majd a *Denevér babona! Bagoly vakbuzgóság!* képzetének magyarázatában látni fogjuk. Holbach munkájának részleteire a vers egyes sorainál külön is hivatkozunk, itt csupán néhány általános megállapítását ragadjuk ki, amelyek a költemény eszmei pillérét alkotják.

Maga, a mű előszava is summázza legfőbb gondolatait: „Az ember csak azért boldogtalan, mert félreismeri a természetet [...] Ezért igen fontos megkísérelni azoknak a hamis tekintélyeknek a lerombolását, melyek csak az emberek megtévesztésére alkalmasak. Itt az ideje, hogy a természetben keressünk orvosságot azokra a bajokra, melyeket a vakbuzgalom hozott az emberiségre [...] Fel kell tehát tárnunk az emberiség előtt: meg kell végre mutatnunk az igazság szépségeit, hogy az emberek megútálják azt a megalázó kultuszt, mellyel a tévedéseknek áldoznak s melyet tőlük nem egyszer az igazság álcázásával csalnak ki [...]" (Holbach: TermRend. 1—2. l.)

S az előszó záró sorai szinte Csokonai versének záró sorait előlegezik: „Könyvét [a szerző] nem azoknak írta, akik képtelenek az értelem szavát meghallani, akik csupán hitvány önérdeküket vagy gyászos előítéleteik alapján ítelkeznek: kihült hamvai nem fognak már félni ezeknek az embereknek a rágalmaitól és bosszúállásától, ami pedig oly rettenetes mindazokkal szemben, akik még életükben ki merik mondani az igazságot." (Uo. 3. l.) A fanatizmus, a vallásos eltévelyedés kártevéseivel számos helyen foglalkozik könyvében Holbach: „Teológiai árnyalatok miatt egész nemzetek szállnak egymással szembe; az uralkodó fegyverre kél alatt

valói ellen; a polgár háborúba keveredik polgártársaival; az atyák megtagadják gyermekeiket, ezek meg kardot döfnek szüleik keblébe; a hitestársak meghasonlanak, a rokonok elidegenednek, minden emberi kötelék megszakad; a társadalom önkezével pusztítja el önmagát és mindeme szörnyű zűrzavar közepette mindenki azt állítja, hogy istene kívánságainak engedelmeskedik és nem érez lelkiismeretfurdalást a bűnök miatt, melyeket az ő ügyéért elkövetett." (Uo. 406. l.) Külön szól a papi és teológiai erkölcsről, amely szükségszerűen eltávolodott a természeti morálról, s szembe került vele: „A nemzeteknek csak papi és teológiai erkölcsük maradt és ez a papok mindenkori terveihez és érdekeihez alkalmazkodott: a papok pedig vélekedéseket és álmokat iktattak az igazság, praktikát az erény, kegyes butítást a józan ész, fanatizmust az emberszeretet helyébe." (I. m. 413. l.) A Csokonai által lefordított fejezet *(„A természeti morál")* Holbach művének mintegy összegezése, benne egyik sarkalatos tételeként szembeállítja a természeti erkölcsöt a teológiai erkölccsel: „Azok a Nemzetek, a' kik illyen bölcs morált vesznek bé, kik ezt csepegtetik bé gyermekeikbe, 's a' Törvények által még jobban meg erősitik, el lehetnek a' babonaság és képzelődés nélkül, valamint azok a' Nemzetek, a' kik vak meg átalkodással fellyebb becsüllik a' haszontalan árnyékokat a' leg fontosabb igazságoknál, bizonyos megrémüléssel sietnek a' romláshoz. Ha bizonyos ideig fenn tartják-is magokat, csak a' lesz belőle,' hogy a' Természet ereje azoknak a' hazugságoknak truttzára, mellyek a' Lelki-esméretet meg vesztegetik, őket viszsza vezeti a' józan okosságra. Magok a' babonaság és Tyrannismus-is, kik öszve esküdtek az emberiség ellen egymás közt, reá szorulnak néha a józan okosság segitségére, melylyet más esetekben nem szenyvedhetnek, és arra a' megalázott természetre, mellyet ők a' magok hazug Isteneiknek terhével akarnak széjjel morzsolni. A' Vallás, melly az emberekre nézve minden időben veszedelmes vólt, mindenkor az köz haszon szine alá rejtette magát, valahányszor a' Józan okosság meg akarta támadni, s a' maga fontos vóltát és igazságát azon a' fel bonthatatlan frigyen fundálta, melly őközötte és a' morál közt köttetett." (Nyugat. 1939: II, 171. l.)

Gulyás mutatott rá, hogy Csokonainak e korból való két prózai értekezésében: *A csókok*-ban és *A szeretet*-ben is találunk párhuzamokat *A természeti morál* néven ismert fordításához, különösen a fanatizmust és a téveszméket illetően (ld. Nyugat. i. h. 172. l. Gulyás nem ismerte föl, hogy az általa közreadott ismeretlen Csokonai-mű Holbach *Système de la nature*-jéből készített fordítás, s hogy ilyenformán *A csókok* és *A szeretet* is onnan táplálkozik, éppúgy mint a *Konstancinápoly*).

A költőnek egy Nagy Gáborhoz írt közel egykorú levele is Holbach szellemében fellebbez a természethez, mint minden emberi erkölcs forrásához: „Látom én Barátom, hogy mihelyt a' Természeten túl mégyünk, minden szentség és igazság mellett bolondok maradunk. — A' Természet az Isten, a' ki minket teremtett, a' ki nékünk törvényt adott, és a' ki mig az ő szabási mellett maradunk, bóldogit, mihelyt vagy kivüle vagy felette keressük a' Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatagság az olly tanulmány, a' melly a' Természet korlátján túl ragad." (ItK. 1936: 471. l.)

Csokonai Holbach-fordításáról *(A természeti morál)* — amelyet a *Konstántzinápoly*-lyal is összefüggésbe hozott — azt írta Gulyás, hogy „a Rousseau *Emil*-jében is (de másként) fejtegetett természeti vallás magasztalása. Csokonainak abból a korából való, amelyről Domby így ír:

«A sok vallásbeli és erkölcsi bal vélekedésektől meg zavarva, nem minden látszott ő előtte kegyességnek, ami mások előtt, sem nem minden bűnnek, amit más annak tartott.« [. . .] Úgylátszik, Csokonai ezeket a sorokat akkor írta, amikor Debrecenből el kellett neki távozni." (Nyugat. 1939: 172. l.) Hozzátehetjük, hogy valamivel előbb: 1794 nyarán, hiszen nagy filozófiai verseit: *Az álom*-ot, a *Konstántzinápoly*-t elsősorban a Holbachból megismert új filozófia ihlette. Ezért írta előbb idézett levelében, hogy: „De reménylem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak eggy Helvetiust, poétának eggy Pópet vehetek." (ItK. 1936: 469. l.) Helvetiuson — mint Nagy Sámuel Sanderének előszavából is kiderül — a *Système de la nature* szerzőjét értették sokan a korabeli Magyarországon, aminek oka lehetett, hogy Holbach művének Helvetius által készített kivonata *(Le vrai système de la nature)* kéziratban széles körben forgott közkézen az országban (ld. Martinovics Ignác: *Filozófiai írások*. Budapest, 1956. 8. l.).

Holbach művén kívül a vers eszmei forrásaként számba jöhetnek még a francia Enciklopédiának *(Encyclopédie*. Paris, 1751—1762.) a babonáról s a fanatizmusról szóló címszavai *(Superstition, Fanatisme)*; s végül Martinovics Ignác filozófiai írásai *(Memoires philosophiques ou la nature dévoilée*. A Londres, 1788.), amelyekben például azt olvashatta a költő, hogy „érett ésszel meg kell vizsgálnia [az embernek] az igazságot leginkább megközelítő rendszereket, minden tekintet nélkül a vallásra [. . .] S ha valaki ezt a vizsgálódást számos éven át folytatja és testileg egészséges — fokonként elveszti vakbuzgalmát [. . .] Végül miután összehasonlította Jézus Krisztus vallását Mohamed és Mózes vallásával, látni fogja, hogy egyik sem kevésbé hamis a másiknál." (Ld. *Filozófiai írások*. Budapest, 1956. 33—34. l.; a francia eredetit idézi Benda I, 13—14. l.)

Csokonai versének értékeit már első közreadója, Toldy méltatta (bár önkényesen megcsonkítva közölte): „Mennyire szerette ő az »emberek« felett az »embert«, kitűnik munkái számos helyeiből, de nem sehonnan inkább, mint hol az emberiségnek kiskoruság alá erőszakoltatását panaszolván, egy szebb jövendő ohajtása s előérzetében felkiált:

> Természet! emeld fel örök törvényedet . . .
> [Idézi a vers befejező szakaszát.]"

(LXXXIV. h; v. ö. még XXXIII. h.)

Hasonló elismeréssel írt róla Jókai is, „emelkedett philosophi költemény"-nek nevezvén (KisfTÉvl. 1870/71: 105. l.). *Eppur si muove — És mégis mozog a föld* című regényében, a *Csittvári krónika* című első fejezetben a nagyerdei titkos diáktanyán Borcsay Mihállyal elszavaltatta a vers toldalékát, amely *a' Vallás* címmel maradt fenn Jókay József kéziratos gyűjteményében. A verset magát azonban — mint volt róla szó — nem közölte, csak kivonatosan ismertette: „Hajmeresztő poéma. Megtámadja magát a pozitív vallást, gúnnyal és komolyan, emberszeretetből, istenismeretből. Nem a pápista vallást; valamennyit; mindenféle dogmát, religiót, legyen annak papja érsek, dervis, bonc, rabbi vagy superintendens! Megtámadja a tornyokat, templomokat, s azt meri mondani, hogy egy cifra toronynak az árából száz szenvedő embernek lehetne menházat építeni." (Jókai/ÖM. 22: 28. l.) Ugyanitt azt írja még; „Egy vén teológus azt a megjegyzést tevé rá, hogy ez a költemény igen szép; de egy szárad-

dal korán született, és ránk nézve még akkor is nagyon korán." (I. m. 29. l.) Jókai érintette először azt is, hogy a vers orientalizmusa csak álca a költő igazi mondanivalójának leplezésére: „e nyomtatásban [ti. Toldynál] ki van hagyva belőle az a stropha, mely kétségtelenné teszi, hogy biz ez nem csupán a török vallásra vonatkozik." (KisfÉvl. 1870/71: 105. l.)

Határozottabban Haraszti mutatott rá a vers eszmei forrásvidékére s orientalizmusának álcázó szerepére: „Ime Csokonai mint a XVIII. század embere, [. . .] mint e forradalom [ti. a francia forradalom] eszméinek apostola [. . .] De ez evangéliumot csak titokban, példázgatással palástoltan hírdethetni csak, ezért zarándokol költőnk Konstantinápolyba, a t ö r ö k nép szellemi homályán szomorkodni. Itt aztán szólhat a fényes pagodok, a kapzsi dervisek, a fanatizmus iszonyai felől: de még így is csak tartózkodva." (235—236. l.) Néhány évvel később Beöthy Zsolt *Képes magyar irodalomtörténet*-ébe írt tanulmányában Haraszti konkrétan Voltaire szellemére utalt mint ihlető forrásra: „A századot foglalkoztató legfontosabb eszméknek visszhangot ad költőnk, tanúságot téve arról, mennyire nem volt a mívelt nyugot eszmeáramlataitól elszigetelve hazánk, legchauvinisztikusabb pontjain sem [. . .] A *Konstáncinápoly* című-ben [ti. ilyen című elmélkedő versében] [. . .] voltairei szellemben dicsőíti a liberalizmust, a vallási türelmességet s elkeseredve támad a »babona, vakbuzgóság« ellen." (Beöthy 651—652. l.) (V. ö. még: Haraszti EPhK. 1905: 361. l.)

Horváth János is Voltaire-ra hivatkozott, neki tulajdonítva a vers allegorizáló orientalizmusát is: „Voltaire-i deizmus alapján állva sokszor kikel a babonák — valójában a dogmatikus vallásosság hagyományai ellen. Olykor anekdotikus élccel, igazi Voltaire-i módon, profánul, nevetségessé téve a naív hagyományosságot *(A zarándok)*. Szeret, mint Voltaire, vad népek, vagy keletiek analógiájába burkolózni [. . .] Mohamedánokat választ ki a sötétség, babonaság képviselőiül, hogy szabadabban szólhasson »a szentség színével bemázolt babona [«], a »denevér babona«, a »bagoly vakbúzgóság« ellen [. . .]" (Csok. 27. l.)

Pelle viszont rousseau-i elveket vélt fölismerni a versben (bár félreértve, illetőleg félremagyarázva annak végső gondolatait): „Rousseaui elveket találunk még a *Konstancinápoly, A szabadsághoz* [. . .] c. költeményeiben is [. . .] Milyen boldogan élt az ősember, aki babonát, vakbuzgóságot nem ismert, mert csak a természet és nem a társadalom szabott neki törvényt, — mondja Csokonai és reméli, hogy el fog jönni az idő, mikor keresztyén és pogány egyesül egymással a szeretetben (Konstancinápolyi gondolatok)." (56. l.)

Juhász Pál ismét voltaire-i gondolatok visszhangját hallotta ki a költeményből, s nem alaptalanul: „A liberalizmusnak szentel benne költői sorokat. Ostorozza a vallási *bigottságot, elemzi* a szeretetet s harcol »a babona és a vakbuzgóság« ellen. Voltairei lélekkel hirdeti a vallási türelmet a tudós alaposságával, de a költő érző szívével." (Juhász Pál: *Gondolati költészetünk a felvilágosodástól a realizmusig.* Budapest, 1936. 58. l.)

Waldapfel József a vers orientalizmusba burkolt egyetemes mondanivalóját emelte ki: „*Konstancinápoly* c. költeményében az izlám fanatizmusa képében minden vallásos fanatizmust, minden klerikalizmust támad, mert a népek fölemelkedésének, az emberiség boldogulásának akadályát látja benne [. . .] Meglehetősen pajzán tréfálkozás után jutott el idáig: a háremről és egyebekről beszélt, hogy elterelje a figyelmet arról, hogy itt nem csak török fanatizmusról van szó; de aztán egyre mélyebbé

és egyetemesebbé válik: a természet, az értelem világosságától várja az emberiség boldogságát és testvéri megértését." (It. 1949: 47—48. l.) Toldyhoz hasonlóan kiemelte a vers himnikus szárnyalású humanista hitét is: „Ez a vers a felvilágosodás diadalának legszebb, Petőfiig páratlan hangváltásai és végső himnikus emelkedése által is megkapó magyar jövendölése." (I. h. 49. l.)

Vargha Balázs részletesen foglalkozott a vers genezisével (rámutatva az *Egy Város le írása* és a *Constantzinápoly [I.]* című versekkel való összefüggésére): „Csokonai világnézetének és művészetének tüneményes kibontakozásáról talán a *Konstancinápoly* című vers keletkezése tanúskodik legszebben. Ez a vers első formájában [Vargha az első formán az *Egy Város le írását* érti itt] az iskolás versek legiskolásabbika — de a benne lappangó halvány gondolat elég volt Csokonai zsenijének, hogy a sötétség elleni harc pátoszának legmagasabb fokára fejlessze." (ItK. 1953: 145. l.) Ugyanitt szólt a vers orientalizmusáról is. Később erről így vélekedett Vargha: „A háremre, szultánra, mohamedán vallási vonatkozásokra csak azért volt szüksége Csokonainak, hogy némileg elterelje a figyelmet a költemény világos antiklerikális tendenciájáról, 1794-es időszerűségéről. A bújócska nem érte el akkor a gyakorlati célját: a cenzor az egész verset kitiltotta az első nyomtatásba készülő versgyűjteményéből, a »Diétai Magyar Muzsá«-ból." (CsVM. 40. l.) Majd úgy fogalmazott, hogy „a konstantinápolyi mulatságos városképet a felvilágosodás himnuszává" alakította át a költő. (ArcV. 101. l.)

Julow Viktor a vers eszmei forrásait keresve szintén Voltaire-t említette, s ennek kapcsán érintette az orientalizmus kérdését is: „A *Konstancinápoly* és *Az estve* jelzi a csúcsokat. A két vers a felvilágosodás két fő irányzatának foglalata: az egyik Voltaire középkor-ellenes optimista racionalizmusáé, a másik Rousseau pesszimista, de társadalmi gátakat romboló szentimentalizmusáé.

Voltaire-i a *Konstancinápoly*-ban a vallási fanatizmus leleplezése céljából — közelebbi példák helyett — az izlám tájaira való kalandozás, voltaire-i a jókedvű pikantéria, az élet természetes élvezetének propagandája. Így maradhatott meg ebben a súlyos mondanivalójú versben — az első változatból — a kamasz-költő fantáziálgatása a szultán háreméről." (MIrT. III, 230. l.)

Részletesen foglalkozott mind a költemény szubjektív indítékaival, mind pedig eszmei gyökereivel, orientalizmusával monográfiájának egyik önálló fejezetében Sinkó: „Konstancinápoly — a felvilágosodás rapszódiája" (50—56. l.). A vers eszmei-indulati felíveléséről ezt írta: „A kollégiumbeli diákos humortól a legtisztább humánus szenvedélyig, a világos gondolat izzó pátoszáig emelkedő, majd melankólikus kicsengésű nagy Csokonai-költemények közül való a *Konstancinápoly* is." (I. m. 50. l.) A vers élményi hátterét tárják fel Domby személyes élményekből táplálkozó szavai: „sok Vallásbeli 's erkőltsi balvélekedésektől megszabadúlvánn, nem minden látszott ő előtte kegyességnek 's Virtusnak, a' mi más előtt, sem nem minden bűnnek a' mit más annak tartott, 's mikor osztán ő ezt a' Juno forma üress felleget nem ölelte, vagy ezen Vallás' 's Virtus' kenetjét magokon viselő szent haszontalanságoknak, akár valóságból, akár tettetésből vagy legalább okosságból is nem bókolt, sem ama tsupa gőz szűlte Lidércz boszorkány előtt, melytől a nép fut, nem futott, ördöngösnek, erköltstelennek, vallástalannak tartatott, holott pedig nem egyéb hanem a' Fanatismus, és balvélekedés eránt való

Antipathiája miatt, csak vigyázatlan, vagy nem eléggé okos vólt." (32. l.) A vallási fanatizmusról ugyanilyen kemény s elítélő szavakkal szólt maga a költő is (ld. például Márton Józsefhez írt levelét: HG. II, 674. l. s Bessenyei Sándorhoz intézett sorait: ItK. 1936: 469. l.).

A vers stílusáról, „felvilágosult klasszicista vízió"-járól Julow Viktor írt (ItK. 1973: 655. l.).

Szegedy-Maszák Mihály a kor valláskritikai versei között így helyezte el: „Őelőtte [ti. Vörösmarty előtt] egyedül Csokonai tesz kísérletet a vallások történeti átértelmezésére, *Az álom*ban, majd *A lélek halhatatlanságá*ban. *Az estve* és a *Konstancinápoly* azonban jelzi, hogy még őrá is hatott a felvilágosodás történetietlen valláskritikája. Kezdeményezése így is jelentős, határozottságában csak Smart és Blake kivételes törekvése mögött marad el." (IrFelv. 940. l.)

A felvilágosodás eszméi felől szólt a versről Sőtér István (Lit. 1974/3: 4. l. és Werth. 190. l.).

Az egyes sorokhoz fűzött alábbi magyarázatainkban részletesen hivatkozunk Csokonai számba jöhető forrásaira.

Az 1—42. sorhoz csak ott fűzünk magyarázatot, ahol a költő az átdolgozáskor változtatott a szövegen; egyébként az első változat jegyzeteire utasítjuk az olvasót. A helyszínrajzhoz, a „couleur locale" megteremtéséhez a földrajzi műveket különösen kedvelő költő haszonnal forgathatta Decsy Sámuel háromkötetes *Osmanográfiá*-ját (Bécs, 1788—1789.).

5. A ZC. eredeti szövegében így kezdődött e sor: *Régi szépségének;* az *E' másik Rómának* kifejezésben kétértelmű politikai célzás rejlik: Konstantinápoly — Bizánc — a Rómától elszakadt görögkeleti egyház székvárosa volt a török hódítás előtt; most azonban már a mohamedanizmus egyik központja, tehát *a másik Róma* szándékos anakronizmus: a korabeli római katolikus egyházra is jellemző vallási fanatizmust akarja e metaforával hangsúlyozni a költő.

9. *patyolat* (rég.): fátyol, illetve könnyű muszlin kelme.

10. Sinkó helyesen figyelt föl arra — bár nem ismerte a téma első és második kidolgozásának genetikus összefüggését —, hogy ez a sor kissé elüt a keleti utcakép pusztán leíró jellegű ábrázolásától: „Ez a mozgalmas, tarkán színpompás kép csupán a keleti irodalmak iránt is már korán érdeklődő ifjú költő olvasmányainak dokumentuma volna, ha nem lenne benne az az egy sor a tömérdek népről, »melyet visz csak egy parancsolat!« A nyüzsgésnek és mozgalmasságnak ez az ellentéte — »melyet visz csak egy parancsolat« — csak még inkább kiemeli a sokszínűség és a mozgás elevenségét — s egyben sejteti a »csak egy parancsolat«-nak a mindenható hatalmát." (52. l.)

15. A ZC.-ben eredetileg így kezdődött a sor: *Sugározik lován [. . .]* Az első kidolgozásban homályos volt a 16. sor alanya: talán ezért került sor a szövegmódosításra.

17. A ZC.-ben a sor így kezdődött: *Itt megyen.* A vers szerkezetéhez jobban illett az új megoldás, mivel a következőkben a házon belül, a háremben folytatódik a leírás.

18. Az első fogalmazványban *el pakola* volt a mondat állítmánya. A cserére nyelvhelyességi okból kerülhetett sor.

19. Az ősváltozatban így indult a sor: *Jer Musám láthatunk majd eleget* A második személyű igei állítmány logikusabb, hiszen előbb, a 7. és a 9. sorban is múzsájához beszél, annak magyaráz a költő. A női szépségre való utalás — túl az alliteráción — szintén erősebb asszociációt kelt a háremmel kapcsolatban, mint a korábbi megoldás.

19—22. Sinkó e részletről ezt írta:„A »Múzsa« ettől fogva csak szó, a szeretetreméltó cicerone már az olvasót, bennünket kalauzol a »firhang« mögé, s a »magazin«, ami a felhalmozott piaci árut juttatja eszünkbe, nem ellentéte a kalitkának, hanem magyarázata is . . ." (53. l.).

20—26. Az első kidolgozáshoz képest — mint a szövegkritikai részben szóltunk róla — Csokonai átszerkesztette a verset; Julow Viktor mutatott rá, hogy a hármjelenetet mily ügyes szerkesztő készséggel helyezte át a második kidolgozásban a költő: „. . . a vers végéről, ahol eredetileg a tetőpontot alkotta, az érett Csokonai szerkesztő érzéke előre veti mint puszta hangulatkeltő elemet." (MIrT. III, 230. l.)

22. Az első változatban *a' Zultánnak* állt; a cserére a szóismétlés kiküszöbölése végett kerülhetett sor: a 23. sorban ugyanis szintén előfordul *a' Zultánnak*.

22—23. Sinkó e sorokról ezt írja: „a »csiripol« csak afféle bevezető a humorhoz, mely vidám scherzóban a háremet templomsekrestyével azonosítja . . ." (53. l.) (A *templom sekrestye* metaforájának megszületésébe föltehetőleg belejátszott a Decsy által gyakran használt „*Venusnak áldozik*" kifejezés is.)

24. Az első kidolgozásban *sok százan* állt. A *sok Hívek* a *templom sekrestye* képzete miatt — s az egész vers ironikus vallászkritikája miatt is — jobban illett ide.

26. Az is Csokonai jó szerkesztő érzékére vall, hogy az első kidolgozásnak itt következő négy pajzán sorát elhagyta a filozofikus átdolgozásból (V. ö. Cs/ÖM. I, 21. l.).

28—29. Sinkó e sorokról írta: „Csokonai nem fogy ki a vidám ötletekből: egyszerre csak figyelmezteti múzsáját, jó lesz menekülni, mert — lévén a múzsa nőnemű lény — még megeshetik vele, hogy »a császár dactylust éneklő múzsáihoz« zárják és »a szemfül heréltek utána zudulnak.« S ilymódon megint túl vagyunk a firhangos hárem falain — és előttünk a fénylő Sztambul újabb látványa . . ." (53. l.)
Ez az ügyes, szinte filmszerű szerkesztés azonban már az átdolgozás eredménye: az első kidolgozásban — amelyet Sinkó nem vett figyelembe — nem ez volt a vers menete.

30. Az eredeti kidolgozásban e sor így hangzott: *Jer fussunk hadjuk el kapuit Stámbulnak* — s ezzel zárult a költemény. A sor átdolgozására a vers átszerkesztése miatt került sor: ugyanis ide „vágta be" a költő az első kidolgozás mohamedanizmuson csipkelődő sorait, hogy megteremtse az átmenetet az általános vallászkritikát tartalmazó toldalékhoz.

34. Az első kidolgozásban a sor így kezdődött: *Talpig zöld sejembe* Csokonai későbbi tanulmányai során figyelhetett föl rá, hogy a törökök nem járnak talpig zöldben, hanem csupán turbánjukon viselik az előkelők a próféta színeit.

41—42. Az első kidolgozás 15—16. sorát vetette ide hátra a költő, kitűnő szerkesztő érzékkel. Vargha Balázs a vers átszerkesztéséről ezt írta: „A laza szövésű első változatból és az élesebb tartalmú, egységes toldalékból kellett új versegységet építeni, a részek felcserélésével. A kapcsolást azzal a sorpárral erősítette, amely az első változatban megbújt a többi részek közt, de eszmei kiindulást adott az egész vers újjáalkotásához." (ItK. 1953: 159. l.) Sinkó, aki nem vette figyelembe az összöveget, s a második kidolgozást is az ÖV. alapján használta — amely a költő által törölt frivol részletet is fölvette — ezt írta e sorokról: „. . . a humort, mintha csak valami könnyelmű szeszély lett volna, felváltja a felsóhajtó emberi igazság komor és erőteljes képekben megszólaló, alliterációkat dinamikusan halmozó pátosza . . ." (53. l.)
A költő páratlan leleményére vall, ahogy az első kidolgozás frivolabb részleteit — megfelelő húzással — a filozófiai versbe beleépítette, a heterogén jellegű és elütő stílusú részeket is egységbe foglalva. Ezt a stílusbravúrt Julow is találóan jellemezte (ld. MIrT. III, 230—231. l.)

43. A *Denevér babona* s a *Bagoly vakbuzgóság* szókép a felvilágosodás szótárából való; így, együtt fordul elő a két fogalom Voltaire egyik művének 1791-ben névtelenül megjelent magyar fordításában is, amelyet Csokonai föltehetően ismert: „Mindenűtt láttyuk, hogy a' józan okosság előmeneteleket tészen, mellyektől még a' babonás vak buzgóság-is iszonyodik". *(Az igazság ki-szolgáltatásának [. . .] jutalma* [. . .] írta A' Hannriásnak Szerzője. H. n. 1791. 142. l.) A felvilágosodás fényével szemben az alkonyati, éjszakai sötétséget kedvelő állatokat meg inkább Holbach *Système de la Nature*-je alapján idézhette Csokonai, amelynek egy fejezetét le is fordította ebben az időben. Saját fordításában ezt olvassuk: „Reá szokván [az emberek] hogy másoktól tsábittassanak, — szüntelen való kételkedésben élnek — reá szokván, hogy maguknak se hidjenek, a' Józan-okosságtól irtózzanak [. . .] Ha fel nyitják is eggy szempillantásig setétséghez szokott szemeiket, nem szenvedhetik a' boldogtalanok a' világosságot, meg dühödve rohannak arra, a' ki elejekbe fáklyát tart, melly el vészi szemek fényét." (Nyugat. 1939: II, 165. l.)
Holbach munkájának e fejezetében előfordul a bagoly is, ugyane képzetkörön belül, de más vonatkozásban: „Az Atheussal tehát mint eggy gonosztevővel, mint eggy nyilvánságos méreg keverővel ugy bánnak [. . .] Ezeknek szomorú elképzelések után mit várhat egyebet a' Természet tanitványa Polgártársaitól annál a' mit ama szerencsétlen bagoly, melly mihelyt magát nappal mutatja, minden más madaraktól közönséges gyülölséggel s összve zudúlt fel csevegéssel üldöztetik." (Uo. 165—166. l.)
Ugyanerre a képzetre hivatkozott Csokonai, amikor „a Helvetius baglyát realizáló, obscurant és üldözni szerető világ"-ról írt 1801-ben Márton Józsefnek (ld. HG. II, 674. l.). (Mint volt róla szó: a névtelenül terjesztett *Système de la Nature* szerzőjének sokan Voltaire tanítványát, Helvetiust vélték.)

De Csokonai forrása a *bagoly vakbuzgóság* hatásos szóképéhez nemcsak Holbach munkája lehetett, hanem már előbb Kazinczynak Holbach művén alapuló adaptációja, amelyben a fénytől iszonyodó bagoly képzetét egészen a versbeli értelemben használja: „*Nékem eggyik tárgyam a' JÓZAN GONDOLKOZÁS lessz. — Okaim vannak azt* Világosodásnak, Aufklaerungnak, Eclaircissementnek *nem nevezni; mert ezt némellyek az* Indifferentismussal, Irre[li]gióval 's az úgy nevezett Naturalismussal *vagy* Deismussal *tserélikfel átaljában; 's sikóltnak, mint a' Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a' Nap' melegítő sugára bé-hat.*" (*Bé-vezetés*. Orph. 1790: 5—6. l.)
Holbach nyomán — a természet világos törvényével szembeállítva — idézi a versben még kétszer a bagoly képzetét a költő: a „*bal Madár*"-ra (56. sor) s a „*Bagoly Világ*"-ra hivatkozva (109. sor).
A babonának a fényt elfogó fellegéről ír a *Marosvásárhelyi gondolatok*ban is:

Gyarló tudatlanság! Zablátlan indúlat!
Két Daemon . . .
Melly a' babonának felhozván fellegét
Elzárja a' Napnak fényit és melegét.

(60—61., 64—65. sor.)

(Utalt rá Gulyás József is: Nyugat. 1939: II, 165. l.) A babonára és vakbuzgóságra vonatkozóan Csokonai főleg Holbachban, *A teológia kártevése* című fejezetben olvashatott (431 kk.) s esetleg a francia *Enciclopedie*-nek *Superstition* című fejezetét is ismerte verse írásakor. (E részlet stilisztikai értékelését ld. Szabó Zoltán: NyIrK. 1966: 253. l.)

45—54. Ezt s a következő sorokat Sinkó így magyarázta: „Ezt a felnyögésében is hatalmas erőt reveláló, lírikusan szenvedélyes kérdést rapszodikusan új hangnemben követi a folytatás, nem Voltaire-nak vagy Bayle-nak, hanem annak az embernek — akinek a pásztorjátékok nem játékot, hanem az elveszett paradicsom emlékét jelentik — Rousseau-nak a tanítványa válik itt oktatóan elégikussá. Rousseau illuziója az emberről [,] akit a civilizáció torzított el, s aki visszatérve a természet primitivitásába, visszaállítva ősi kapcsolatát a természettel megint jó és boldog lesz — ez a bűnös és bűnöket nemző civilizációval szembeállított mítosz, ennek az eredetileg ártatlan, vadságot és gonoszságot nem ismerő, természetes embernek a mítosza — Csokonainál valami anakreoni jelleget kap." (54. l.)

47—48. Bármennyire rousseau-inak tűnik is e gondolat, mint ahogyan Sinkó is vélte, közvetlen forrása alighanem Holbach volt; Csokonai fordításában ezt olvassuk: „Térj vissza hát eltévelyedett gyermek. — Térj vissza a' Természetnek kebelébe. Ez Tégedet meg fog vigasztalni" (Nyugat. 1939: II, 167. l.).

46. *A' Vitézek' Kardján:* a fanatikus vallásháborúkra vonatkozó utalás, amint Csokonai Holbach-fordításában a babonaságnak „a' Nemzetek vérétől füstölgő dárdája" (ld. Nyugat i. h. 171. l.).

49. *kiáltásod szavát:* a babonát megtestesítő bagolyra vonatkozik.

50. A *vak éj fiainak Java*: föltehetőleg a klérusra és földi javaira való célzás.

51—52. *hiú* (rég.): üres. *e' hiú név: Szentség* E sorok is, ahogy a költemény egész toldaléka, Csokonai Holbach-fordításán alapul: „Hogy utálagos formáját el rejthesse az a' Szentnek látszó babonaság, mindig az köz-haszon fátyolával és az Igazság paizsával fedezte bé magát." (Nyugat. 1939: II, 171. l.)

53—54. Szintén Holbachra visszavezethető részlet: „Halljátok meg a' Természet szavát, melly soha sem ellenkezik magával [. . .] Vak babonás! — hijjába keresed nyugodalmadat ennek a' földnek határán kivel [= kívül], mellyre én helyheztettelek." (I. h. 166. l.)

57—58. Már Gulyás József utalt Csokonai Holbach-fordításának jegyzetében a fordításnak a vers gondolataival egyező motívumaira: „Mikor ő [ti. a Természet barátja] némelly Templomokat, némelly óltárokat le ront, mellyekhez szolgai füstöléssel közelitetek és a' mellyeket sirva hagytok el, ezzel ő a' békességnek, a' Józan okosságnak és a' Virtusnak akar egy tartós oszlopot emelni [. . .] a' ti Természeti Jussaitokat akarja erős lábra állitani" (ld. Nyugat 1939: II, 166. l.). Ugyane fordításban olvassuk még: „. . . nem lehet az emberi természetet különben bóldoggá tenni, hanem ha a' babonaság setét épülete fundamentumostól széllyel hányattatik, hogy a' természetnek, a' békességnek és a' virtusnak érdemlett templomok építtessenek." (I. h. 171. l.) E sorokról írja Sinkó: „Igen szemléletes szembeállítással »a lenyomott értelem«-nek tulajdonítja a magasba szökő, »a fellegek közé rejtőztetett sok felséges templomot«. S ennek az egykor »lenyomott«, de immár megvilágosodott értelemnek a jegyében válik a költemény, racionális kiélezettsége mellett is mind intenzívebb, mind személyesebben költői — polémiává." (54. l.)

60—62. Holbachnak *Az istenhit hatásai* című fejezetében olvashatta Csokonai: „A szédültségnek és az őrjöngésnek ugyanezt a szellemét találjuk azokban a ritusokban, szertartásokban és szokásokban, melyeket a világ minden vallása magasan a társadalmi vagy természeti erények fölé helyez. Emitt anyák feláldozzák gyermekeiket, hogy isteneiket jól lakassák" (TermRend. 406. l.).

64. *Árenda* (lat.): haszonbér.

66. *Ketske szőrt:* utalás az állatáldozatokra.

68. *húhol* (táj.): huhog.

71. V. ö. „a' babonaság setét épülete"-ről idézett sorokkal az 57—58. sor jegyzeteiben.

73. *Mosché* (ar.—ném.): mecset, mohamedán imaház. Decsynél *Moske* alakban találkozhatott a szóval Csokonai (i. m. 298. l.); így találhatta másik föltehető forrásában is: „A' számtalan Templomok (Moskék) az ő meg-aranyoztatott gomb Tor-

nyaikkal" (*A' Török Birodalom* [. . .] N. Szeben, 1790. 38. l.). A szó írásformája azonban arra mutat, hogy inkább német forrásból ismerte meg.

74. A fanatizmusnak a valóságos erkölcstől való elszakadásáról részletesen értekezik Holbach, különösen a *A teológia kártevése* című fejezetben: „A természet azt tanácsolja az embernek, hogy az eszét kérdezze meg és válassza vezetőjéül; a vallás viszont arra tanítja, hogy ez az értelem romlott, ennélfogva hűtlen vezető s egy gonosz isten adta a teremtmények tőrbecsalására." (431. l.)

kardéba (rég.): veszendőbe, haszontalanul, semmibe.

75. Mint Vargha Balázs is jelezte: „A törökök vallásosságának képei itt már kételűek, a keresztény vakbuzgóságra is ráillenek." (CsVM. 40. l.) Arról, hogy pénteken a mohamedánok is böjtölnek, akárcsak a keresztények, Decsyben olvashatott Csokonai; az *erdbuhar* dervisek szerzetéről írta Decsy, hogy „minden más Dervisek felett leg-sanyarúbb életet élnek, hétfőn 's pénteken olly szorossan böjtölnek, hogy még nyálokat sem nyelik-le (i. m. 294. l.).

77. *Liturgia* (gör.): szertartás.

78. E sor már kizárólagosan a keresztény dogmatikára utal; Jókai is megjegyezte a vers első teljes szövegkiadásának lapalji jegyzetében: „Ez már csak nem a töröknek szól." (KisfTÉvl. 1870/71: 106. l.)

80. *Skeleton* (lat.): csontváz.

Szarándok (rég.): zarándok. Az önkínzásról és a vezeklésről ezt olvashatta Csokonai Holbachban: „A Föld minden országában találunk *vezeklőket*, akik mélységesen meg vannak arról győződve, hogy barbárság és önmagukban folytatott lassú öngyilkolás révén kiérdemlik a vad isten kegyét, akinek egyébként folyton a jóságát emlegetik. Ilyenfajta megszállottakkal a Föld minden részén találkozhatunk." (I. m. 420. l.; v. ö. még 415. l.)

A zarándoklásról már Erasmustól is elítélő sorokat olvashatott a latinul kitűnően tudó Csokonai, aki le is akarta fordítani a nagy rotterdami bölcs egyik híres művét *A' Bolondság Ditsérete* címmel (ld. Cs/ÖM. I, 207. l.). De jól kellett ismernie Erasmus másik nevezetes művét, a *Colloquia familiaria*-t is: ennek a zarándoklást elítélő fejezetében esik szó a híres spanyolországi zarándokhelyről *Compostella*-ról, s Csokonai *Béka-egérharc*-ában is előfordul „Compostelli Jakab". (Vö.. MM. I, 71. l., illetve Rotterdami Erasmus: *Nyájas beszélgetések*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Trencsényi Waldapfel Imre. Budapest, é. n. Officina Könyvtár 86/87. 9—14. l.)

Erről s az utána következő sorokról írja Sinkó: „A szenvedés, az önsanyargatás dicsőítése, erénye ellen lázadó életöröm, a vidám életnek mint a földi ember jussának követelése egybefonódik a mindennemű nemzeti és felekezeti kizárólagosságot megbélyegző, a humánumot mint legfőbb és egyetemes értéket felmagasztaló sorokkal". (55. l.) Görömbei a költő derűs életfelfogásának tükrét látta e sorokban: „Csokonai a szenvedés

és önsanyargatás ellen egy evilági boldogság indokával számtalanszor szót emel. Elég a Konstancinápoly híres soraira utalnunk: S hogy paradicsomba és mennybe részt vegyen | Szükség, hogy skeleton és zarándok legyen?" (Alf. 1973/11: 127. l.)

82. Talán nem véletlenül szerepel itt az *emberséges ember* kifejezés, amelyet Csokonai egyik forrása, Decsy többször emleget a törökökről írva (ld. i. m. I, 152., 167. l.).

83—84. Feltűnő, hogy a vallási fanatizmus bírálatát nemzeti síkra tolja át a költő, ámbár erről Helvetiusban is olvashatott: „Az emberek [. . .] a lelkek megteremtése után úgy érezték, kötelességük a lelkek lakóhelyét is megteremteni. Minden nemzet és minden egyén sajátos ábrát rajzolt erről, hajlamai, természete és szükségletei szerint. A vad népek hatalmas erdőbe helyezték ezt a lakóhelyet, amely bővelkedett vadakban, s ahol a folyók hallal voltak tele." (TermRend. 125. l.) A Rhédeyné temetésére készített halotti búcsúztatóban, a *Halotti versek*-ben *(A lélek halhatatlansága)* is foglalkozott a gondolattal Csokonai, a *Népek* című III. részben.

85. A Természethez való fellebbezés ihlető forrása szintén Holbach lehetett; Csokonai maga is lefordította az idevágó fejezetet: „Halljátok meg tehát a' Természet szavát [. . .] Halljátok meg a' Természet szavát, melly soha sem ellenkezik magával." (Nyugat. 1939: II, 166. l.) Ugyanitt, a lapalji jegyzetben Gulyás József is utalt a párhuzamra. Nyilván Holbach alapján írta Kazinczy is *Lanaszsza* című drámafordítása Spissich Jánosnak szóló ajánlásában: „Nem fonhat az igazságnak tűzpróbáját ki nem álló tanítás, és példa olly kemény hármas kérget a szók eredeti lágysága felibe, hogy ha a' Természet emeli fel a' maga mindenható szavát, a kérgek le ne pattogzanak, 's le ne hullyon a hellytelen tanítás, és példa szemkötője . . ." *(Magyar Játékszín.* Pest, 1793. IV. k. I. darab. 3—4. l.) Csokonainak 1795-ben Bessenyei Sándorhoz írt levelében e vers záró szakaszával egészen rokon gondolatokat találunk: „képzeljük azt a' boldog időszakaszt, a' mellyben a' természet fel fogja emelni az ő mindenható szavát és az emberek el hányván azt a' kevély és fanatikus lélekkel fel szedett Menynyei páva tollakat, magok — is mind emberek lésznek, érezni, gondolkozni és szeretni fognak." (ItK. 1936: 469. l.) Sinkó e részletről ezt írta: „. . . . a polémia mintegy a maga benső feszítő erejétől hajtva átcsap át [!] a tisztán intellektuális lírának egyre nagyobb, egyre szubjektívebb telítettséggel mind magasabbra szökő, gondolati áhítattól elragadott ódai szárnyalásába . . ." (55. l.)

89. *Világ* (rég.): világosság; nyilvánvalóan a felvilágosodás századára, a „siècle de la lumière"-re, az értelem fényére vonatkozó célzás; a *Menny* szó jelentése e sorban: 'égbolt', míg a következtében — a szójátékból — 'mennyország, túlvilág'.

91 kk. E sorokról írta Sinkó: „A későbbi Csokonai-versekben is vissza-visszatér az az itt megszólaló öntudat, hogy a költő a saját korában időszerűtlennek vallja magát, mert »indulatai-ban« anticipálja a még csak útban levő, elérkezendő »jóltévő

világot«; ő már a jövendő ember, akinek szívéről »az avult kérgek lepattogtak« . . ." (55. l.)

93. Mint volt róla szó, mikor a verset Jókai *Eppur si muove* című regényében a debreceni diákok titkos ülésén felolvassák, az író szerint egy teológus azt a megjegyzést teszi rá, hogy „igen szép; de egy századdal korán született". (Jókai/ÖM. 22: 29. l.) A kiadás jegyzetei szerint a regény szereplőjének ez a kijelentése a vers záró részének prófétikus sorain alapul: „Az elszavalt vers megnevezetten is Csokonai szerzeménye. Hogy a szép költemény egy századdal korán született, szintén Csokonaitól származó célzás. Benne van a *Konstancinápoly* c. versnek itt *Vallás* címmel idézett második felében, ill. a végén: Emelkedj fel Lelkem! [stb.]" (I. h. 547. l.)

94. *felszóval* (rég.): hangosan.

96. Az *áldott emberiség*-et említi a költő 1794-ben írt búcsúversében is:

Mert az áldott emberiség, a tudomány s a haza
Még minden hív tisztelőjét bőven megjutalmaza.

(Tanitványaitól búcsúzik. 27—28. sor)

99—100. Hogy a „*Szeretet lelké*"-t állítja szembe a költő a fanatizmusból fakadó gyűlölettel, az megint elsősorban Holbach művéből érthető (v. ö. 413. l.).
Egészen hasonló gondolatokat olvashatott Csokonai Nagyváthy Jánosnak névtelenül megjelent művében is:

Ah! a' mikor el jönn az az áldott Óra
Az Emberi Nemzet' Dolga fordúl Jóra.
A'kor fog a' szelid Bárány, a' Farkassal,
A' Meg-lántzolt Jobbágy az vólt Tiranussal
Edgyességre lépni. És a' Méltóságos
Gróf örűl a' szűrös Embert, barátságos
Karjai' Lántzával Mellyéhez kótsolni
'S mint Testvér, Testvérét nyájjasan tsókolni.

(A' veres barátnak egy el-pusztúlt templom' omlása mellett való szomorú képzelési. Mellyeket Fridrik vers-költeményeiből magyarra fordított le la Plume. A' Nagy-szivűségnél. 1790. 30—31. l.)

101—102. Míg a pénteki böjt a mohamedánoknál is előfordul, a harangok említése félreérthetetlenné teszi, hogy a költemény nem csupán a mohamedánokról beszél. Már Jókai figyelmeztetett rá a vers jegyzetében: „A harangokat a török vallás nem ismeri." (KisfTÉvl. 1870/71: 107. l.) (V. ö. Vargha: CsVM. 41. l.)
Ezekről s a következő sorokról írta Sinkó, hogy van bennük „valami prófétikus izzás": „A »szent« és »a panaszos« egyet jelent az embert, azaz a *vidám* embert megtagadó gonosszal. Az ifjú költőnek ebben az eksztatikus hitvallásában — ahol már nyíltan sutba dobja az egzotikum fikcióját, minden egyházról, minden templomok cifra tornyairól és harangjairól beszél —, tisztán hangzik fel a De la Mettrie és általában a

felvilágosult materializmus *hasznossági* elméletének rajongó igenlése is . . ." (56. l.) De la Mettrie-hez hasonlóan a hasznossági elvre is hivatkozva írta Holbach: „Mekkora hasznára lett volna a nemzeteknek, ha hasznos dolgokra fordították volna mindazt a vagyont, amelyet a tudatlanság oly szégyenletes módon eltékozolt a népcsalás sáfárainak oltárán!" (416. l.) De már Erasmus is éles hangon tette szóvá a fényűző templomépítések költségeit a *Nyájas beszélgetések* „Peregrinatio religionis ergo" című fejezetében, s bizonyosra vehető, hogy verse írásakor Csokonai is jól ismerte „Rotterdami Rézmán" idevágó sorait: „Gyakran eszembe jut, hogy mivel tisztázhatják magukat a vád alól azok, akik annyi pénzt fordítanak templomok építésére, feldíszítésére, gazdagítására, hogy már semmi mértéket nem ismernek ebben. Elismerem, a miseruhák és a templomi edények tekintetében az istentisztelet megkíván bizonyos méltóságot, hadd nyilvánuljon meg fenség az architekturában is. De minek annyi keresztelőmedence, annyi gyertyatartó, annyi arany szobor? Minek annyi mérhetetlenül költséges orgona? S méghozzá meg sem elégszünk eggyeleggyel gyakran: minek az a zenebona, ha annyiba kerül, míg testvéreink, Krisztus eleven templomai, éhen-szomjan pusztulnak el?" (Erasmus i. m. 14—15. l.)
Mint idéztük, a vers e részletét prózai átírásban Jókai is közölte az *Eppur si muove* I. kötetében (ld. Jókai/ÖM. 22: 28. l.). A kiadás jegyzeteiben, Margócsy József, Margócsy Józsefné és Oberländer Erzsébet munkájában ezt olvassuk: „A papi tisztségek felsorolásánál elragadja Jókait túlzó, halmozó szenvedélye. Ezekről a felekezetekről, papfélékről így nincs szó a versben — a *Helikoni Virágok*-ban sem. — A templom árán építendő menház gondolata azonban a befejező részben szerepel . . .

Azzal sok száz ember társon segitenek
A' minn most eggy tzifra Tornyot épitenek."

(I. m. 547. l.)

105. kk. E sorokat Gulyás József a költő *Lethe* című versének következő soraival vetette egybe:
Nyíllj meg áldott vidék, s megszánván engemet
Fogadd bé előre megfáradt lelkemet.
(11—12. sor) (Ld. DebrSz. 1927: 164. l.)

105—110. Az ódai emelkedettségű befejező részről, „a debreceni kollégium ifjú költőjének mélységesen személyes, szubjektív sóhajtásá"-ról Haraszti (236. l.) és Sinkó írt elismerően (56. l.).

107—108. E sorok korábbi megfogalmazásban — bár némileg más vonatkozásban — *A' Szépek' Szépe* záró részében olvashatók:

Ha pedig ő néki több Élet adatott,
Szóllyon Sírom felett csak eggy fél Szózatot,
Akkor is Szikrái a' hév' Szeretetnek
Fagyos Tetemeim között Lángot vetnek.

(Cs/ÖM. II, 516. l.)

109—110. *rémítne tőle:* a meghalásra, illetőleg a halál utáni életre, a túlvilági szenvedésekkel, büntetésekkel való rémítgetésekre vonatkozik.
A *nemes utálás*, 'büszke megvetés' a „Bagoly világ"-nak szól. A zárósorról írta Sinkó: „Az utolsó sor egyéni közvetlenségével, meglepően egymás mellé került, tartalommal terhes két szavával — nemes utálással — a költői szubjektivitásnak diadalmas áttörése minden konvención és minden megtanulható lecke keretein." (56. l.)
A Sinkó szerint „meglepően egymás mellé került" két szó előfordul a verssel egy időben, 1794-ben írt *A csókok*-ban is, mégpedig hasonló összefüggésben; ott az álom jó tündéreiről írja a költő: „*Óh hányszor repülnek ők el a pompás kastélyok felett n e m e s ú t á l á s s a l, hogy a gazzal fedett kunyhóba meglátogassák az homályba fekvő virtust.*" (HG. II, 447. l.) A párhuzamra Gulyás József is utalt (ld. Cs-tan. 38. l.); ugyanitt rámutatott arra is, hogy *A nemes magyarságnak felülésére* c. versben is előfordul e jelzős szerkezet (ld. a vers 158. sorát).

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben készült.
Elek a vers 69—70. sorát az ún. „ritmikus rím" jellegzetes példájaként idézte (78—79. l.).

Idegen nyelvű fordítása

Román nyelvű fordítását Virgil Teodorescu készítette *Constantinopolul* címmel. *Antologia.* I, Bucuresti, 1965. 434. l.
Német nyelvű (rövidített) fordítása Engl Gézától *Konstantinopel* címmel: *Mihály Csokonai Vitéz: Gedichte.* Auswahl. Ausgewählt von István Kerékgyártó. Einleitung von Géza Engl. Corvina Kiadó. Budapest, 1984. 28—30. l.

191. A' szerentse

Kézirat

A ZC.-beli *A szerents[e] változó* c. propositio saját kezű szövegét (61b—62a; Cs/ÖM. I, 39. l.) módosította némileg s látta el toldalékkal a költő; az említett propositio 28. sora után autográf megjegyzése olvasható: „*A' többit lásd a' Toldalékokbann. pag. 11.*" A folytatás, illetve a kiegészítés megtalálható a ZC. 96a lapján Csokonai kézírásával. (K_1)
A versnek még egy kézirata ismeretes: *A szerentse változó* címmel megvan egy tisztázata a CQ. kötetben (7ab); ez a tisztázat (K_2) a ZC. toldalékkal megbővített szövegén alapuló másolat.
A Kjt. szerint volt egy kézirata a „Pándiéknál" megnevezésű anyagban is, úgyszintén leltározta egy kéziratát a Kcsl. is a N° 5. kötegben (ld.

Cs/ÖM. I, 109. l.). Megvan egy másolata a miskolci Lévay József Tudományos Könyvtár „Virág Gyűjtemény Magyar Elmék' Termékeiből. Miskolczon. 1837/8. év" c. kéziratos kötetében is: 11647. jelzet, lapsz. n., *„Cs. V. Mihály"* névvel.

Megjelenése

A költő kezdettől foglalkozott e műve kiadásával. Vargha Balázs szerint a vers ősszövegét 1792-ben bemutatkozásul elküldte Kazinczynak is (ld. CsEml. 467. l.).

Az 1795-i EK.-on a LXXIII. sorszámon ezzel a meglepő műfaji megjelöléssel található: *„A' Szerentse. Levél."* A DMM.-t megelőző Szv_1-en régi címével fordul elő: *A' Szerentse változó. 27.* A cím után található *27*-es szám — a sorpárok száma — jól mutatja, hogy ez az adat már a „Toldalék"-kal megbővített változatra vonatkozik.

Először a DMM.-ban jelent meg: [I], 12—14. l.; ennek ellenére 1802-ben is fölvette ún. Műfajjegyzékére a költő, a „Morálok" közé (6: 58).

A későbbi kiadások a DMM. szövegközlésén alapulnak, de Toldy és a HG. is utalt a jegyzetekben a ZC.-beli eredeti fogalmazványra. Az eredeti kézirat szerint adta közre Juhász Géza (EPM. 143—144. l.).

Keletkezése

Az 1786/87 körül írt iskolai versgyakorlatból dolgozta át a költő 1794 nyarán, kiegészítve moralizáló toldalékkal, mint iskolai propositiója több más darabját is. Ezekről írta Toldy: „egy részt, melly a Diétai Musában megjelent[2] [[2]Illyek különösen A hír, A színesség, A szerencse . . .], Csokonai, úgy látszik Patakon, készített sajtó alá, javítva azokat helyenként, s mi különös figyelmet érdemel, k i t o l d v a. Érdekes dolog [. . .] Csokonai önfejlődésű haladását követni, és pedig nem annyira a kifejezéseket javító kezet, mint épen a toldásokat, mellyekkel a leíró költeményeket tanköltemányekké igyekezett átváltoztatni." (XXXI—XXXII. h.) Toldy abban téved, hogy e toldásokat Csokonai nem Patakon készítette, hanem már előbb: 1794-ben Debrecenben.

A Déri Múzeum egyik kéziratos gyűjteményében a vers e két sora mellett

Kitsiny az ⟨kit⟩ — Kit vagy el felejtett
Szűlni [!] a' szerentse vagy kétségbe ejtett

a lapszélen érdekes megjegyzés olvasható: „Csokonai in Eginhard Károly." (DériM. Kármán Pál-gyűjtemény. K. 75. 86. 1: 16a).

Szövegkritika

Mint láttuk, az iskolai propositio *A szerents[e] változó* címet viselte. Egy ideig meghagyta ezt a címet a költő: a Szv_1-en s a CQ.-ban is ezzel a címmel fordul elő, noha már az EK.-on *A' Szerentse* az új címe; ezt tartotta meg a DMM.-ban is. Az 1—28. sor az iskolai propositio ősszövege;

e propositiót I. kötetünkben (39. l.) külön tárgyaltuk: az 1—28. sor szövegváltozatait annak jegyzeteiben közöltük (514—515. l.). A ZC. toldalékának szövege eredeti fogalmazványnak látszik; ennek alapján készült a CQ. tisztázata. Véglegesnek a DMM. szövegét tekintjük; a K_2-nek a másolóra jellemző helyesírási eltéréseit, hibáit külön nem jelezzük.

4. K_1: *szárnyára*
DMM.: *szárnyakra* E változtatásnak a K_1-ben s a K_2-ben nincs nyoma.
6. K_1: ***böségnek***
7. K_1: *Ne hidj neki ne hidj*
Az átdolgozáskor a költő átjavította így: *Ne hidgy neki ne hidgy*. Ennek ellenére a DMM.-ban az eredeti helyesírással jelent meg, de ezzel az eltéréssel: *néki*
8. K_1: ***nálla***
9. K_1: ***higgy***
10. K_1: *éppen*
13. K_1: *⟨Mikor⟩* ***Azért***
14. K_1: *a' pokol méjjére*
DMM.: *pokol'* ***fenekére*** Ennek a változtatásnak sincs nyoma K_1-ben s a K_2-ben.
15. K_1: *Ne* ***higgy*** *[. . .] ne* ***higgy***
16. K_1: ***Syreni***
17. K_1: ***rezzeny*** *tőle*
18. K_1: *vonnyad fére magad tölle* Az átdolgozáskor e sort így módosította a költő: *vonn⟨ya⟩dd ⟨fére⟩ el* [Az áth. szó fölé írva] *magadat elölle* [Ebből módosítva: *tőlle*]. Ez a változat került a K_2-be s a DMM.-ba is.
22. K_1: *ő Asszony szerentse*
DMM.: *ő* ***aszszony*** *'s szerentse.*
23. K_1: ***Virtus***
25. K_1, K_2: *a' mellyre menyköve*
26. K_1, K_2: ***Mindég haszontalan ropogással*** *löve*
Ennek a változtatásnak nincs nyoma a K_1-ben s a K_2-ben.
27. K_1: *Ez* ***ama*** *Gibráltár ez* ***ama*** A sor utolsó szavát az átdolgozáskor *Tzitadell*-ből *Tzitadelle*-ra vátoztatta Csokonai s egyidejűleg törölte előtte az *az* névmást.
28. A K_1-ben a sor eredetileg így hangzott:
Mellyre minden bombit ***haszontalan*** *lövell*
A költő ezt utóbb, az 1794-i átdolgozáskor így alakította át:
Mellyre minden bombit hasz⟨on⟩talan lövelle
A DMM.-ben azonban — akárcsak az előző sor esetében — megmaradt az eredeti megoldásnál.
29. K_1: *Barátom, [. . .] elfelejtett*
30. K_1: *Szúrni a' Szerentse*
31. K_1: *⟨Herkulestől fogva minden⟩* Az áth. rész fölé írva: *Rajta vitéz szívvel!* Ez került a DMM.-ba is.
32. K_1, K_2: *fél Istenek*
33. K_1: *világbann*
34. K_1: *Tsekély ⟨az⟩ mind az a' mi nyugszik vagy tántorog*
35. K_1: *Hát a' Napk [= Napnak] ⟨akkor is⟩ dísze már azért elmúla*
36. K_1: *földünknek alája borúla.*

37. K_1: *Nem mert ⟨magunk saját⟩* [Az áth. rész fölé írva: *maga szerzi*] *földünk⟨k [= földünknek] homálya⟩* Az áth. rész fölé írva: *ábrázatja*

39—40. Ez a sorpár a K_1-ben eredetileg a 34. sor után következik, s ≈ jel utalja át jelenlegi helyére.

39. K_1: ***sphaerája*** Kp. n.

40. K_1, K_2: ***fordúlunk*** alája.

41. A K_1-ben e sor eredetileg a 38. sor után következett, s a kéziratban ⊢ jel utalja át mostani helyére.

K_1: *⟨Akkor is⟩* ***'S*** *Mégis* Jav. ebből: ***Mégy is*** *[. . .] épenn*

K_2: ***'S*** *Még is*

43. A K_1-ben a sor eredetileg így hangzott:
A' nyugvó Virtusnak ha ezüst formája
A költő ezt a megírással egyidejűleg így alakította át: *A' nyugvó Virtus⟨nak ha ezüst formája⟩* Az áth. rész fölé írva: *az élet rózsája:* Ugyanekkor a sor elejére szúrta a *Ha* kötőszót.

44. K_1: *tüzetis*

45. K_1: *Nyomorúlt [. . .] homlokábann*
DMM.: ***'S*** *nyomorúlt*

46. K_1: ***Szerentséje*** *mint tükör formábann.*

47. K_1: *Te, ha ⟨ʔellen⟩ ortzád épenn.*

48. K_1: *A' ⟨hol⟩ játszi*

49. K_1: *tégedet* Kp. n.

50. K_1: *Szedd ⟨te⟩ komor rántzokra* ***Stóikus***

51. K_1: *Ha ⟨az⟩ ő* [←az áth. szó fölé írva] *Gorgon⟨i⟩ ⟨képpel⟩* Az áth. szó fölé írva: *hanggal* Kp. n.

52. K_1: *magadat 's ⟨ő mindjárt⟩* Az áth. szó fölé írva: *azonnal* A pontosvessző hiányzik.

53. K_1: *a' Szerentse hidd el azt Barátom* Kp. n.

54. K_1: *az bőlts [. . .] tsupánn*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az 1—28-hoz ld. *A' szerentse változó* jegyzeteit (Cs/ÖM. I, 513—517. l.). A diákkori verset Csokonai sztoikus bölcselkedéssel toldotta meg: a sors — a vakszerencse — hatalmát nevető költő itt is már Petőfi elődjeként jelentkezik (v. ö. *A borozó*-val).

9—10. *Ne hidj; mert a' midőn legjobban ketsegtet,*
Forrót alád épen az alatt tsepegtet.
Vargha Balázs írta e sorokról, még a diákkori összövegről: „A verses fogalmazás gyötrő nehézsége szorítja rá a diákot, hogy népi és régi kifejezéseket is használjon, ha nem jut eszébe irodalmi, választékos szó. Tömör, találó kifejezés kerül a versbe — kényszerből." (ItK. 1953: 158. l.)

15. *Ne hidj hát, barátom! ne hidj mondom neki,*
Szintén Vargha Balázs írta e sorral kapcsolatban: „És hogyan lesz a töltelékszóból művészi kifejezőeszköz? Úgy, hogy a költő lazábban, fesztelenül akar beszélgetni, s a versben is az élőbeszéd kötetlen mondatszerkesztését követi." (ItK. 1953: 156. l.)

19—20. *Ő asszony 's szerentse; minden pontba fordúl*
Nem sok, akár vígan légyen, akár mordúl.
E sorokat illetően is ld. Vargha megállapítását: ItK. 1953: 158. l.

35—42. Ez a gondolat később Csokonai prózai írásaiban kerül elő, Bessenyei Györgyről írt szép jellemzésében: „*Teszek úgy mint Bessenyei György, ama mind rendre mind érdemre első magyar literatorunk, a kiről a dolog esmérői nem tudják meghatározni, akkor volt-é nagyobb mikor Bécsben a becsületnek s hazafiuságnak köz piacán tündökölt, vagy most, midőn Bakonyszegen a mi horizonunk elsetétedését úgy nézi, mint a földünk golyóbisa alá fordúlt, de azért teremteni meg nem szűnő, nap.*" (*Levél Márton Józsefhez*, 1801-ből. HG. II, 674—675. l.)

37. *maga szerzi földünk' ábrázatja:* az által ti., hogy tengelye körül elfordul.

39. *A' mi világunknak:* az emberi világnak; *sféra:* körforgás.

41. *épen tsak a':* ugyanaz.

51. *gorgonhanggal:* Gorgo(n), az antik görög regevilág félelmetes hangú női szörnyalakja.

52. *hátat ád* (rég.): megfut.

A vak szerencse szeszélyeivel szembeszegezett erény és bölcs derű —Csokonai életfilozófiájának és emberi magatartásának alapelve — itt jelentkezik élményszerű korai megfogalmazásban. A vers népszerűségére jellemző, hogy epigrammatikus záró sorai szállóigeszerűen külön is elterjedtek; így pl. a két záró sorhoz valaki önálló, nyolcsoros verset költött; a név nélküli verset ld. MTAK. Ms. 578/b.

Verselése

A páros rímű tizenkettősök minden páros számú sora az eredeti ZC.-beli szövegben s a CQ. tisztázatában is bekezdéssel indul; a DMM. egy vonalba szedett minden sort. Mi megmaradtunk az eredeti sortördelésnél, ahogy Juhász Géza s a későbbi kiadások is ezt követték. Vargha Balázs írta többek között e verssel kapcsolatban: „A tizenkettős sorokban már nagyobb a távolság a két rímelő szó között, különlegesebb, ritkább a közlés [. . .] Nagyobb, strófaszerű egységbe fogja a tizenkettősöket távoli ismétléssel:

Ő asszony s szerencse, minden pontba fordul [Idézi még a 20—22. sort]."
(ItK. 1953: 160. l.)

192. A' Had [I.]

Kézirata

A ZC.-ben csak tíz kezdő sora maradt fenn: 51b (K_1); őrszóként még ott a lap elején a 11. sor kezdő szava: *A Forgó*, de ezzel a versnek vége szakad, s a szemközti oldalon Csokonai saját kezű lejegyzésében *A tengeri háború* toldaléka következik. A ZC.-beli szöveg töredék voltát többféleképpen próbálták magyarázni. Vargha Balázs ezt írta róla: „Mivel a leg-

rejtélyesebb hiány éppen Csokonai egyik legüldözöttebb versének (A hadról) leírásában van, okunk van arra, hogy gyanúsnak tekintsük a kitépéseket, hiányokat, s ne pusztán arra gondoljunk, hogy írás közben elpiszkolódott lapokat szedtek ki." (ItK. 1953: 113. l.)

Juhász Géza annak a föltevésének alapján, hogy a Zöld-kódex anyagának java részét egy másoló diák gyűjtögette egybe, más magyarázattal próbálkozott: „Kapcsolatai [ti. a ZC. összeírójának] a nagydiákok felé nem lehettek komolyak: kezébe jutott például *A Hadról* kezdete, hagyott is a folytatásának üres helyet, de ezt a merész szöveget *teljesen* megszerezni már nem tudta; így került oda végül *A Tengeri háború* záró toldaléka." (It. 1955: 8—9. l.) Ma már tudjuk, hogy a Zöld-kódex diákkori versei a költő saját kéziratában maradtak ránk (v. ö. Cs/ÖM. I, 327—332. l.); így sokkal inkább Vargha Balázsnak lehet igaza: mint a lap alján levő őrszó is tanúsítja, a Zöld-kódexben benne lehetett a vers egész szövege, s később tüntették el a folytatást, az 1794-i „toldalék"-ot tartalmazó lapokkal együtt.

A ZC.-ben csonkán maradt eredeti szöveget Jókai Mór atyjának, Jókay Józsefnek kéziratos másolatgyűjteménye, a „Helikoni virágok" őrizte meg, a vers végén Cs. V. névbetűkkel: OSzK. Oct. Hung. 695: 28b—29b. (K_2)

Egy kéziratát említi a Kjt. is *A' Hadról*—címmel a „Pély Urnál" levő anyagban; a Kcsl. a N° 4. köteg 3. tételeként leltározta egy kéziratát, együtt *Az Álom*, *A' Dél*, a *Musa vetat mori*, *A' Gazdag* s a *Mindég közel van a' Halál* szövegével. Ezek azonban alkalmasint az első kidolgozás szövegei.

Megvolt egy kézirata — föltehetőleg szintén az első kidolgozásnak — Kiss Imre birtokában is: KI/j. 17. *a Had.*

Megjelenése

A kiadásra szánt művek címjegyzékein kezdettől szerepelt; az EK.-on a LXXI. sorszám alatt, így: „A' Had. Szatira. ⟨Eleg⟩ *Igazítni.*" A DMM.-hoz készített Szv_1-re eredeti, ZC.-beli címével vette föl a költő, a 9. helyre: „*A' Hadról.* —"; ide azonban csak föltételesen került: ha nincs is zárójelben, mint az előtte levő *Czigány*, de nincs aláhúzva: az pedig a feltételesség jele a Szv_1-n: az aláhúzatlan című versek legtöbbje *(Mindég közel van a' Halál*, *A' Reggel*, *Az Árvíz* stb.) kimaradt a DMM.-ból. Eredeti formájában nem is jelenhetett volna ott meg, csak egy megszelídített változatban ([VIII.] 113—114. l.); ld. kiadásunkban: *A' Had [II.].*

Az eredeti fogalmazvány radikális szövegét Jókai Mór tette közzé. *A szellem meghamisítása* című írásában (KisfTÉvl. 1870/71: 101—109.), amely az *Életemből* című kötetében is megjelent (NemzK. XCVI/I, 205—206. l.).

Jókai alapján közölte Gulyás József 1926-ban (Cs-tan. 38—39. l.); ennek ellenére a FK. is csak a DMM.-beli szöveget adta közre. A HG. a DMM. szövegét közölte, s a ZC.-beli változatnak csak két elhagyott sorára hivatkozott lapalji jegyzetben, nem jelezve, hogy a két változat már kezdő soraiban is eltér (ld. HG. I, 113. l.).

Jókay József lejegyzése alapján az eredeti fogalmazvány 31—60. sorát újból közölte Geréb László *(Az igazi Csokonai képéhez:* It. 1949: 266—268. l.).

Kötetben először Juhász Géza adta ki az eredeti fogalmazványt (EPM. 139—141. l.), majd Vargha Balázs az ÖV.-ben s későbbi Csokonai-kiadásaiban.

Keletkezése

Föltevésünk szerint eredetileg ez is iskolai versgyakorlatul, propositióul készült. Losonczinál elő is fordul a *De bello* mint propositiós téma (91. l.). Kardos Albert is annak tartotta, *A Békesség* párdarabját látva benne: „Első háborus verse még diákkorából való, s alig lehetett egyéb iskolai feladatánál. A poétai osztályban sokféle tárgyat meg kellett verselnie; a szerencsét, a hírt, a tengeri vihart, az évszakokat. Így került sor a békére *(Hátrahagyott elegyes versek)* és a hadra *(Diétai magyar muzsa)*." *(Csokonai és a háboru.* DebrKK. 1915: 70. l.)

Vargha Balázs szintén az „iskolás jellegű" versek között említette (ItK. 1953: 116. l.), s ugyanő idézte egy későbbi, XIX. századi versgyakorlat-füzet tartalmát is, amelyben a kidolgozott témák sorában többek közt szerepel *A háború* is (uo. 127. l.).

Arra kell gondolnunk, hogy a vers 1—40. sora eredetileg propositióul készült, s később, 1794-ben bővítette, kerekítette ki a költő az elmélkedő, moralizáló második résszel; Jókay József másolatában a két részt a 40. sor végén gondolatjel választja el egymástól. Figyelemre méltó, hogy Toldy is a később „kitoldott", átdolgozott iskolai darabok között említi (XXXI—XXXII. h.).

Az első rész keletkezési idejére vonatkozóan támpontot jelent, hogy a 25—26. sor igen közeli rokonságban van az *Egy Város le írása* 9—11. sorával.

Föltevésünk szerint tehát e vers is két szakaszban készült: magja, bevezető része iskolai versgyakorlatul íródott 1786 táján, s ezt dolgozta át, bővítette ki később a költő. (A ZC.-ben közvetlenül előtte levő *Constantzinápolly [I.]* s a *Czigány* 1785 nyarára keltezhető.) Az iskolai évekre vallanak az első részben az antik mitológiai elemek: a *Had véres Attya* (= Mars), *Bellona* említése; az elmélkedő második rész pedig egyidős lehet a Zöld-kódex többi „Toldalék"-jával.

Toldy — tévesen — Patakon átdolgozott műnek tekintette ezt is (XXXI—XXXII. h.); megjegyzése a DMM.-beli változatra vonatkozhat, Jókay József másolatát ugyanis nem ismerte; a ZC. töredékes másolatáról viszont tudott, de a DMM.-beli szöveg jegyzeteiben annak eltéréseire sem hivatkozott. Külön időmeghatározást nem adott Toldy: az „Elegyes Költemények" 1796-ból datált Második könyvébe sorolta. A HG. sem adott külön időmeghatározást.

A DMM. előtti, radikális szövegű kidolgozást Juhász Géza 1793-ból származtatta (ld. EPM. 139. l.; It. 1955: 15. l.); kéziratos hagyatékában közelebbről 1793 második felére tette keletkezését, s kronologizálását azzal indokolta, hogy ekkoriban juthatott el Csokonaihoz a Martinovics által írt ún. Gorani-levél; Juhász föltevése szerint ez a Ferenc császárhoz intézett nyílt levél radikalizálhatta annyira Csokonai gondolkozását, hogy verse 57—60. sorában az egész feudális magyar történelmet elmarasztalja. (A Gorani-levélre vonatkozóan ld.: Száz. 1949: 258. l., Benda I, 814. kk.). Juhász másutt is 1793-i versként emlegette (ld. Alf. 1961/3: 124. l., 1965/9: 72. l.)

A vers mondanivalója közeli rokonságban van *A' földindúlás* második kidolgozásával; Waldapfel is együtt említi a két verset: „A Diétai Magyar Múzsában vannak a felkelésre lelkesítő versek mellett háborúellenes részletek is. Ilyen tulajdonképpen »A földindulás« és méginkább »A had« c. vers. Mindkettőnek igazi mondanivalója csak halványan üt át az ott közölt változatban, míg teljes alakjukban szenvedélyes tiltakozás a háború embertelen borzalmai ellen." (MFelv. 265. l.)

A' földindúlás háborúellenes toldalékához hasonlóan készülhetett *A' Had* toldaléka is, amazzal egy időben, csak a ZC.-ből a toldalékkal együtt eltűnt vagy elveszett a vers eredeti fogalmazványa, az 1—10. sor kivételével.

Az elmondottak alapján a versnek Jókay József által lejegyzett változatát *A' földindúlás* második változatával tartjuk egyidősnek, tehát Juhász Gézától eltérően nem 1793, hanem 1794 közepéről származtatjuk, föltételezve, hogy összövege, akárcsak *A' földindúlás*-é, ennél korábban: 1786 körül keletkezett. (Juhász nyomán az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. szintén 1793-ból keltezte.)

1795 tavaszán az EK. összeállításakor már mindenképpen készen kellett lennie a moralizáló toldaléknak is: a műfajmegjelölés („Szatira.") szintén erre vall.

A ZC.-ben *A Hadról* a vers c í m e. ugyanígy Jókay József másolatában is. Ezzel a címmel szerepel a DMM.-hez készített Szv_1-en s a Kjt.-n is. Az EK.-on viszont már *A' Had* a vers címe; így fordul elő a Mfj.-en s ezzel a címmel jelent meg a DMM.-ban is.

Az eredeti, iskolai feladat címe *A' Hadról* lehetett (Losonczi példatárában is *De bello* a propositio címe); az átdolgozott változat címeként az EK. s a DMM. alapján *A' Had*-at fogadjuk el.

Szövegkritika

A ZC.-beli 10 sornyi bevezető rész lényegében — néhány helyesírási eltéréstől s elírástól eltekintve — megegyezik Jókay József másolatával.

Kiadásunk a saját kezű 1—10. sorban a K_1-et követi, a 11. sortól a K_2-t. Mivel a ZC.-ben Csokonai a magánhangzók időtartamát nem egészen félreérthetetlenül jelölte az ékezéskor (általában pontot használt hosszú hangok jelölésére is), későbbi gyakorlatának megfelelően emendáltuk a szöveget, anélkül, hogy erre külön utalnánk (v. ö. Cs/ÖM. I, 350. l.). Mindez vonatkozik a K_2-re is, amely a K_1-et, illetve annak 1794-ben toldalékkal kibővített s javított szövegét másolta.

A központozást illetően a ZC. iskoláskori autográf kézirata s a K_2 másolata egyaránt nagyon hiányos, ezért azt értelemszerűen pótoltuk (figyelembe véve a DMM. szövegét is), csak arra utalva, ha a központozás a K_1-ben, illetőleg a K_2-ben is megvolt.

A DMM.-beli változatot kötetünkben önálló versként közöljük (**260.** vers).

1. K_2: *Ki üti*
   Logikailag a K_1 szövege látszik helyesebbnek, ezért a K_2-t ennek megfelelően emendáltuk.
2. K_2: *irtódzás szörnyű szele*

4. A kp. a K_1-ben megvan.
5. K_1: *Pattantya* [jav. ebből: *Pattogtat*] *Bellona*
6. K_1: *Két reszről nyakajja* A kp. megvan.
K_2: ***'s Keresztül nyargalla***
DMM.: *Keresztül nyargalja* Az EPM. s az 1794-i változat későbbi kiadásai is a K_1 sorváltozatát közölték; a K_2 s a DMM. sorváltozatának nincs nyoma a K_1-ben. Elképzelhető, hogy a költő, iskolai zsengéje átdolgozásakor a ZC.-en kívül külön lapra letisztázta a vers kibővített s átdolgozott változatát, s ez volt Jókay József másolatának alapja; de arra is gondolhatunk, hogy a DMM. szövege befolyásolta a másolót. Mivel a K_1-ben nincs nyoma a változtatásnak, az EPM.-hoz s a többi kiadáshoz hasonlóan itt a ZC. eredeti szövegváltozatát tartjuk meg.
7. K_2, DMM.: *szekerébe*
8. K_1: Kp. n. A K_2, illetve a DMM. szerint em.
K_2: *szikrádzik mindenik szemébe.*
DMM.: *szikrázik mind eggyik' szemébe.*
10. K_2: *e' miatt*
DMM.: *E' miatt [. . .] ellenség,*
11—13. A kp. a K_2-ben is.
16. K_2: ***üll*** A DMM. szerint em.
18. K_2: Csak a sor végén van írásjel.
20. A kp. a K_2-ben is megvan.
21. K_2: A sor végén nincs írásjel.
22. K_2: ***hol*** *[. . .] **szálva*** em. Van kp.
DMM.: *Hol a' vér' mezeji már **ki-szabva** vannak.*
A DMM. szövege alapján arra is gondolhatnánk, hogy a K_2 másolója elírta a szöveget; logikailag azonban a K_2-nek is van értelme: valószínűbb tehát, hogy a költő a DMM.-ban való kinyomtatás alkalmával újból csiszolt a szövegen.
23. K_2: ***szalatt*** A DMM. szerint em.
24—28. K_2: Van kp.
26. DMM.: ***Belőle a' halál** eggy Bombin ki-gördűl*
27. K_2: ***appróbb*** em.
30. K_2: *fel-mászván* em. *magas* Kp. van. DMM.: *magos* Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg inkább, e szerint em.
32. K_2: *ijesztő* em. Kp. van.
33. K_2: *tsillamló* em.
36. K_2: Kp. van.
38. K_2: *tseppjei, dühös* em.
40., 44. K_2: Kp. van.
45. K_2: A *gyilkosság* után nincs vessző; em.
46. K_2: Kp. van.
47. K_2: *ártatlanokk [= ártatlanoknak]* Kp. van.
48. K_2: A sor végén fölösleges vessző; em.
49. K_2: Kp. van.
50. K_2: A sor végén pont; em.
52—56. K_2: Kp. van.
54. K_2: *azokk [= azoknak]*
59—60. K_2: Kp. van.
60. K_2: *így* em.

Jókay József által megőrzött formájában egyike Csokonai 1794-ben írt nagy radikális verseinek.

Először első közreadója, Jókai Mór méltatta érdeméhez mérten: „Egészen nagynak és fenköltnek engedi [...] láttatni Csokonait ez a verse, melyet a »hadról« ír. [...] Minő magas eszméjárás, s minő merészség kellett ahhoz, hogy azon időben, midőn minden nép ittas volt a vértől s harczi dicsőségtől, egy költő így arczába merje vágni a világ hatalmasainak az ő megérdemlett itéletöket." (KisfTÉvk. 1870/71: 107—108. l.)

Mivel az eredeti fogalmazvány kötetben hosszú ideig nem jelent meg, a nagy radikális költeményt csak kevesen méltatták. Oláh Gábor — bizonyára Jókai nyomán — ismerte az eredeti kidolgozást is, amint Csokonai antik forrásairól szóló tanulmányából kitetszik: „Tibullus I. könyvének 10-ik elégiájában: a háboru borzalmaitól való félelmét és a béke áldásait festi. [...] A háborúk vérengzései ellen emeli föl szavát *A had* című költemenyének eredeti fogalmazásában is, még pedig oly szabad szellemmel, hogy a korabeli cenzura jórészét kitörölte s a mai kiadások is az újra öltöztetett alakjában közlik." (CsLat. 55. l.) Ugyanitt az egyik föltehető forrásként Tibullus XIII. elégiájára is hivatkozik: „Tibullus XIII. elégiájában egész méltatlankodva kiált föl a legelső hadakozó ellen:

> Quis fuit, horrendos primus qui protulit enses?
> Quam ferus, et vere ferreus, ille fuit!
> Tunc caedes hominum generi, tunc proelia nata;
> Tunc brevior dirae mortis aperta via est."
>
> (I. m. 56. l.)

(V. ö. Mező [Grünfeld] Ferenc: *Tibullus a magyar irodalomban.* Budapest, 1908. 49. l.)

Ugyane tanulmányában Vergilius csataleírásainak ihlető példájára s a francia költőkre is hivatkozik Oláh, az utóbbiak közül azonban közelebbről nem nevez meg senkit: „Hadi képeit is, hol a széles ecsettel festegető francia költőktől, hol Vergiliustól kölcsönzi. Különösen az Aeneis VII. és VIII. énekének tábori lármája, harci zaja, trombitaszója visszhangzik Csokonai *A had* című leíró versében." (I. m. 42. l.)

Talán Oláh Gábor nyomán hivatkozott később Maday is Vergilius sugallására (21—22. l.).

A verset újrafölfedezésekor Geréb László méltatta terjedelmesebb tanulmányában (ld. It. 1949: 266—268. l.). Többször hivatkozott rá Juhász Géza is (Építünk. 1953/4: 10. l.; EPM. 289. l.); egy helyen a költő „háborúellenes vádiratá"-nak nevezte (Alf. 1965/9: 72. l.), másutt azt írta, hogy „*A had* című verse végén — antifeudalizmusa fiatalos túlzásával egyenesen meg is tagadja egész múltunkat." (CsÁrp. 102. l.) Részletesen foglalkozott vele Julow Viktor is: „*A had* szenvedélyessége azt bizonyítja, hogy az alkatilag szelíd, filozofiájában mélységesen toleráns költő tud protestálni, gyűlölni és keményen ítélkezni is [...] A tanulságot Voltaire *Filozófiai szótárának* a háborúról szóló cikke nyomán vonja le. Aki egy embert öl: gonosztevő; de a cifra mészáros, aki százezreket gyilkoltat le: hérosz. A kisszerű gazember akasztófán végzi, a nagy felmagasztaltatik. A konklúzió a felvilágosodás legradikálisabb történet-

szemléletét mutatja; az egyetlen passzus, ahol Csokonai racionalista egyoldalúsággal az egész magyar múltat megtagadja, mivel minden krónikája »még eddig csak ilyen hentesek táblája«." (MIrT. III, 229—230. l.)

Sinkó is a költőnek „hatalmas, forradalmi eredetiségükkel kezdeményezést jelentő költeményei" között említi (19—20. l.).

Föltehető, hogy művei megírása előtt Csokonai csakugyan forgatta Voltaire *Dictionnaire Philosophique*-ját, s olvasta annak *Guerre* címszavát, amelyben például Tamerlan neve is előfordul, akárcsak a vers DMM.-beli változatában. A francia író azonban közvetlenebbül is belejátszhatott a vers megszületésébe: Orczy Lőrinc 1787-i verseskötete (amelynek hatása *A' Nyár, Az Ősz [III.]* s *A' tengeri háború* toldalékos változatában is észlelhető) tartalmazza „Voltaire utánn 1758" forrásjelzéssel a *Békesség' kívánása* című verset, amelyben ilyen sorokat olvashatott a költő:

Hallatik mindenütt fegyvernek zörgése,
Száz ezer gyilkosnak mezőn van gyűlése.
Ezeknek ölésért vagyon fizetése.
Iszonyú azoknak vágása lövése.

Dörgő menyköveket kezekben hordoznak,
Népet, városokat, falukat fel dúlnak,
Mezőt, erdőt, marhát egy aránt prédálnak,
Pusztúlást, jajt, sírást magok utánn hagynak.

Éhség, és a' szükség vagyon, a' hol járnak,
Nyomorúság, inség, a' hová meg szállnak

Ó kevély hódítók! Országok' Nagyai!
Tőletek gyújtattak háború fáklyái,
Melylytől leomlottak városok' bástyái,
Boldog 's szegényeknek itt amott házai.

([Orczy Lőrinc:] *Költeményes holmi*. Pozsony, 1787. 44—45. l.)
(A francia eredeti címe: *Sur la paix de 1736*. Ld.: Oeuvre Poétiques de Voltaire. Paris, 1831. 892—893. l.)

Belejátszhatott a vers második részének megszületésébe Csokonainak *A' Szamár és Szarvas* című fordítása is, ahol a Szamárnak arra a kérdésére, hogy mi a király, a Szarvas így válaszol: „*Tsak ollyan állat, mint ők. A' Majmoknak ugyan azon neméből, csak hogy a' mint hallottam, hosszabb kezű. Ez szintúgy azt hiszi, hogy az Isten eggy néhány ezer embert az ő birodalma alá teremtett. Azokat, mint az alatta levő apróbb Királyotskák, ütteti, vereti, dolgoztatja, öleti, vágatja fosztatja, eggy szóval a' mint mondám, az Uralkodik a' hozzá hasonló embereken, Lovasokat, szaglálókat, zsiványokat tart a' mészárlásra, ezt ő hadakozásnak hijja.*" (ItK. 1936: 90. l.) (V. ö. Juhász: CsTan. 200. l.)

Görömbei András többször is foglalkozott a verssel: „Csokonai több ízben állást foglal a háború, a »törvényes« gyilkosság ellen. Vegyük például az emlékezetes *A had* című költeményét: [Idézi a vers 41—54. sorát, majd így folytatja:] Íme Csokonainak, de általánosíthatunk is, a felvilágosodás legjobbjainak vélekedése a háborúról, a harci dicsőségről. Ilyen szemlélettel aligha lehet a magyarok honfoglalásáról »heroica epopoeia«-t írni. Csokonai alkalmatlannak is találja ekkor még (1793-ban) a magyar

történelmet erre . . . [Idézi a befejező sorokat: 57—60.]" *(Csokonai és a honfoglalási eposz.* StudLit. XI. [1973] 66. l.; ld. még Ő: Alf. 1973/11: 127. l.)

V. Szendrei a stílus oldaláról szólt a költeményről, kiemelve „kísérteties allegoriáját"-t (96—97. l.), s Julow is szólt barokk víziókra emlékeztető „apokaliptikus látomásá"-ról (ItK. 1973: 654. l.).

1. *Ki üté* (rég.): kitűzte, kiszúrta — mintegy jeladásként.
a Had véres Attya: a hadisten, Mars.

5. *Bellona* (lat.): hadistennő, Mars nőtestvére a római hitvilágban.

1—5. E sorokat Oláh Gábor az *Aeneis* egy részletével állította párhuzamba: „Összevethető Vergilius következő soraival:
Saevit medio in certamine Mavors
Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla:
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
(A[e]neis VIII. 700—703.)" (Oláh: CsLat. 41. l.)

8. *mindenik:* A DMM. *mind eggyik'* változata bizonyítja, hogy itt nem Bellona mindkét szeméről, hanem a harcoló felekéről van szó.

16. *vér ikra:* megikrásodott, olvadt vér. E sorral kapcsolatban írja Julow Viktor: „Motívumokat kölcsönöz az Apokalipszis könyvéből, s mint az, kísérteties allegóriáit a legnyersebb valóság vonásaival elegyítve testesíti meg s növeszti emberfeletti méretűvé (» . . . a Halál . . . | Sárga karjain ül az aludt vérikra«)." (MIrT. III. 229—230. l.)

17. *Nagy Sereggel mennek véle a' halálok:* több alakban képzeli el a halált a költő *A Tengeri Zivatarról* című versében is:

A szelek halomnyi habokat görgetnek,
Mindenikbe eggy eggy halált hempejgetnek
(17—18. sor)

19. *búsː* a szó régi jelentése szerint itt nem 'bánatos'-t, hanem 'haragos'-t jelent.

19—20. E két sor egybevethető az *[Estve jött a parancsolat . . .]* sorai-val:

Mikor búsː trombita szóra
Ülni kellett mindjárt lóra.
(9—10. sor)

20. *A' vitéz pártosok* Figyelemre méltó, hogy a régi nyelvben a *pártos*-nak 'lázadó, pártütő' a jelentése, s Csokonai e szót *vitéz* jelzővel látta el, a DMM.-ban pedig — részben a pozsonyi rendekhez alkalmazkodva, részben talán azért, nehogy valaki a *„pártos"* franciákra gondolhasson — *A' fegyveres rendek*-kel helyettesítette e részt.

23. *Ármáda* (rég.): hadsereg, ármádia.

25. *dübögés* (táj.): dübögés.

25—26. E sorokkal közeli rokonságban van az *Egy Város le írása* 9—11. sora:

A honnan az ágyúk zugván közelgettek
Mellyeknek gyomraik halállal tőltettek
A sok rakás bombi repült mindenfelé . . .

Oláh Gábor kiemelte e részlet mozgalmasságát: „A mozgás, a mozgalmasság, a művészi szépségnek ez az egyik fő eleme, Csokonai képeit is magas fokra emeli [. . .] Az elsütött ágyuból a halál egy bombán kigördül s utána az apró halálok repülnek, melyeket a puskagolyóbisok szülnek." (Csok. 14. l.)

26. *bombi* (rég.): bomba.

31. *Minden rendet:* mindenkit, minden rendű, rangú embert.
fel-jár: átjár.

33—34. Julow Viktor „az élesszemű megfigyelés, a láttató erő, a leselkedő képzavart fölényesen megkerülő logikai fegyelmezettség, tömörítés és ellentétezés" bravúrjaként idézi e két sort (MIrT. III, 230. l.).

40. A sor végén levő gondolatjel is mutatja, hogy eredetileg, az elmélkedő toldalék megírása előtt itt zárulhatott a vers.

44. *Homér:* Homérosz; a görög eposzköltőnek a trójai háborút megéneklő hőskölteményére, az *Iliász*-ra vonatkozik e részlet.

50. *Héró* (gör.—fr.): hős, hérosz.

51. *magába:* egymagába; azaz: 'ha valaki csupán egyetlen embert öl is meg'.

52. *Hámán* (bibl.): az Ószövetségben, Eszter könyvében Ahasvérus király kegyeltje, aki a zsidó Márdokeus iránti gyűlöletében hamis vádakkal engedélyt szerzett a zsidóság kiirtására, de végül is elbukott s ugyanarra az akasztófára került, amelyet Márdokeusnak szánt (ld. *Eszter könyve* VII: 10.)

55. *Kerékre teszi:* kerékbe töreti.
Pyrata (gör., lat.): tengeri rabló, kalóz, zsivány.
E részlet egyik ihletője a Péczeli-féle Mindenes Gyűjtemény egy cikke lehetett: „Soha sem felelt senki Nagy Sándornak igazábban 's bőltsebben, mint az a' tőle el-fogattatott Tengeri-tolvaj, a' kitől midőn Nagy Sándor azt kérdezte vólna; mitsoda jussal háborítja ő meg a' tengeren való szabad járást? — *Azzal úgymond, a' mellyel te az egész Világot pusztítod. De minthogy ezt az élet' módját tsak kitsiny hajókkal követem, Piratának 's tolvajnak neveztetem: te pedig, a' ki nagy hajósereggel rablasz. Világ' hódolójának [!] hívattatol.* —" ([Péczeli József] *Hogy kell a' jó izlést az ifjaknak elméjekbe jókor bétsepegtetni?* (MindGy. 1792: 243—244. l.) De az antik anekdotával magyar nyelvű versben is találkozhatott Csokonai: a francia felvilágosodás gondolatait közvetítő Orczy Lőrinc 1787-ben megjelent kötetében, amelyből e vers jegyzetében is idéztünk már párhuzamot:

El hagyván a' többit, szóltok Nagy Sándorról
Ama nevezetes híres *Pirátáról*,
Kevely Görögöknek Harem basájáról,
Részeg, gyilkos, búja világ' tsodájáról.

(Orczy Lőrinc i. m. 213. l.)

Verselése

A leíró versek jellegzetes formájában: páros rímű tizenkettősökben íródott; 5. sorát a negyedelő osztás jellegzetes példájaként idézi s elemzi Elek (96. l.).

193. A' Hír

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; idegen kezű másolata KK. III, 97 ab. (K_1). Ez a DMM. szövegével szinte betű szerint megegyezik, föltehetőleg arról készült. Ezt erősítheti meg az is, hogy közvetlenül utána, ugyanettől a kéztől származó másolatok találhatók a DMM.-ban megjelent művekről: *A tengeri háború* (99a—102a), *A figefa és mondolafa* (102a) *A' szépség* (102b). Hogy a szóban forgó másolat a DMM. alapján készült, azt az is gyaníttathatja, hogy pl. a DMM.-ban előforduló sajtóhiba (a 20. sorban a *hatalmak* helyett álló *hatalmok)* itt is ugyanúgy visszatér. Különben a másolat szövege még írásjelek tekintetében is pontosan egyezik a DMM. szövegével, s csak néhány jelentéktelenebb helyesírási eltérés található benne; pl.: 20. sor: *ostromollyák*, 44. sor: *fosztya*, 45. sor: *némelynek*, vagy: 31. sor: *Sir halomra*, 36. sor: *a Népek*, 49. sor: *Oh Hir!* 51. sor: *talán*. A DMM.-n alapuló másolata *Cs. V. M.* névbetűkkel a miskolci Lévay József Tudományos Könyvtár 11 647. jelzetű, 1837/38-ban összeírt kötetében is megtalálható: „Virág Gyűjtemény Magyar Elmék, Termékeiből. Miskolczon. 1837/38." Lapsz. n. (K_2)

Toldy a vers jegyzeteiben (917—918. h.) hivatkozik „Az első dolgozat"-ra, két szövegváltozatot idéz is belőle; e változatok azonban megegyeznek a KK. III. kötetében levő másolat három jelentéktelenebb eltérésével; Toldy tehát ezt a DMM.-hoz készített tisztázatot vélte „első" kidolgozásnak. Eredeti szövege talán abban a füzettöredékben volt, amely másolatban *Az Árvíz*, *A' Békesség [II.]* s a *Musa vetat mori* szövegét őrizte meg (ld. Cs/ÖM. I, 127. l.). Ezt arra alapozhatjuk, hogy az EK.-on tárgyalt versünk a *Musa vetat mori* s *Az Árvíz* között foglal helyet, a LXXXIX. helyen.

A vers egy kézirata megvolt Csokonai barátjánál, Kiss Imrénél is: KI/j. 16. *a Hir.*

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdettől fogva szerepelt: az EK.-on így: „LXXXIX. A' Hír. Ének. *Revideálni.*" Innen átkerült a DMM.-hoz készített Szv_1-re és Szv_2-re *Hír* címmel, majd a későbbi Mfj.-re is fölvette a „*Morálok*" csoportjába: „**12:** *22. A' hír.*" Először a DMM.-ban jelent meg: [IV.] 49—51. l. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

A tárgy maga az iskolai versgyakorlatok szokványos témái közé tartozik. (A korai iskolai versek közül hasonló tárgykörben mozog a két *Gloria calcar habet, A szerentse változó* valamint *A virtus leg bátorságosabb*

kő fal s különösen a *Musa vetat mori.)* Valószínű, hogy egy régebbi iskolai témát vett elő s dolgozott ki magasabb szinten, a „Morálok" színvonalán a költő, ahogy tette a ZC. nem egy zsengéjével, toldalékkal látva el őket. Efelé mutat, hogy az EK.-on még ott áll mellette az átdolgozásra utaló *„Revideálni"* jelzés.

Toldy is gondolt erre: a DMM.-ban megjelent azon versek között említi, amelyeket föltevése szerint a költő „Patakon készített sajtó alá, javítva azokat helyenként, s mi különös figyelmet érdemel, k i t o l d v a." (XXXI—XXXII. h.) A virtusról moralizáló s a költői becsvágynak hangot adó záradék (36—52. sor) talán valóban e föltételezett későbbi átdolgozáskor készült. Az is föltételezhető, hogy eredetileg a jelenlegi 9. sorral indult a költemény *(Két királyja van az emberi nemzetnek)*, s az 1—8. sor is az utólagos bővítéskor került az élére.

1795 tavaszán, az EK. összeállítása idején már megvolt, ha talán még nem is végleges formájában. A vers végén a költői öntudat határozott formában nyilatkozik meg: akkor kellett tehát készülnie — legalábbis a záradéknak —, amikor a költő műveiből már valami napvilágot látott, illetőleg amikor reménye volt már versei kiadására: tehát 1793—94 körül. Juhász Géza (s nyomában Vargha Balázs) 1792-re, pontosabban: 1792 végére tette a vers keletkezését (ld. EPM. 314. l., illetőleg ÖV., ÖV.[2]).

Mint mondottuk, korábbi iskolás téma valamivel későbbi átdolgozásának látszik; eredeti formájában az 1786/87-re tehető versgyakorlatokkal *(A szerentse változó, Musa vetat mori* stb.) lehetett egyidős. Kéziratos hagyatékában a vers első kidolgozásának időpontját Juhász Géza is az „1789-es »morál«-ok" körül kereste, s csupán azért tette későbbre, mivel: „l. A dicsőségvágy itt már tudatosan jelentkezik. 2. Az életismeret komorabb színezetű a korai művekénél. 3. Boerhave neve 1793 elején egy másik versében is felbukkan; de szervesen épül ebbe a költeményébe: rímszó."

Eredeti kézirat hiányában nem könnyű dönteni; *Burhave (Boerhave)* neve azonban egészen általánosan, az orvostudomány jelképeként szerepel itt, s e névvel — különösen mint seborvos gyermeke — már egészen fiatalon találkozhatott Csokonai. Költői öntudata is egészen korán megszólal, már az iskolai versgyakorlatokban is *(Sint Maecenates . . . , Musa vetat mori* stb.).

Ami pedig a versből szóló életismeretet, életbölcsességet illeti, nem áll semmivel sem magasabban az 1789/90-re tehető említett moralizáló verseknél.

Csupán az „egész hazá"-t említő záradék az, amely alapján jelenlegi formájában későbbre kell tennünk keletkezését. Mivel pedig korábbi iskolai témáit 1794-ben kezdte átdolgozni Csokonai, arra kell gondolnunk, hogy e versét is ugyanakkor vette újra elő, s a verseskötetét kiadásra készítgető költő reménykedésével írta egykori iskolai versgyakorlata végére a moralizáló „toldalék"-ot. A MM. már a mi időrendünk szerint közölte.

Szövegkritika

A vers c í m e a Szv_1-en s a Szv_2-en névelő nélkül fordul elő, de az EK. s a DMM. is a névelős alakot igazolja. A DMM. „Foglalat"-jában — tartalommutatójában — *A' hír* a vers címe, a szöveg fölötti csupa

nagybetűs szedés viszont bizonytalanságban hagy a kezdőbetűt illetően. Az EK. s Csokonai írásgyakorlata a nagy kezdőbetű mellett szól, ezért ennek megfelelően közöljük.

A kiadásunk alapjául szolgáló DMM. szövegén kívül csak a K_1 s K_2 másolatát ismerjük; a K_1 nem lehet azonos — mint Toldy vélte — az első kidoglozással: a DMM.-ről készített másolat, akárcsak a K_2.

1. DMM.: *mindenféle vagyon* Toldy az „első dolgozat"-ból a következő szövegváltozatot idézi: „Minden a mi vagyon" (918. h.). A KK. III. kéziratában eredetileg a DMM. szerint állt a szöveg, s ezt javította át ugyanaz a kéz, áthúzva a *-féle*-t s fölébe írva: *a' mi* E logikailag, ritmikailag is rosszabb megoldás aligha származik Csokonaitól.
12. DMM.: *Laptaként hajigál, 's* Toldy idézi az „első dolgozat" szövegváltozatát: „Laptaként h a j g á l é s" (918. h.). Az első kidolgozásnak vélt másolatban eredetileg ez állt: *Laptaként hajgál, s'* Az elsikkadt szótagot a másolat készítője úgy próbálta pótolni, hogy az *'s* kötőszót átjavította *és*-re.
27. DMM.: *'S ha a' balsors* Toldy itt ezt a szövegváltozatot idézi az „első dolgozat"-ból: ***És** ha balsors* A K_1-ben azonban ez a sor is a DMM. szerint indult eredetileg, csak a másoló kifelejtette a *balsors* elől a névelőt, s a hiányzó szótagot az *'S*-nek *És*-re javításával próbálta pótolni.
20. DMM: *hatalmok* Szerintünk sajtóhiba: ebben az alakban a *hatalom* egyes számú birtokos személyragos alakja volna, a mondatban azonban értelemszerűen ragtalan többes számú alanyként áll, s Csokonai ezt így nem használta; em.
39. DMM.: *embereknek* A szó után hiányzik a vesszó; em.
48. DMM.: *A kinosabb* után nincs vesszó; em.
52. DMM.: *hallattára* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az elmúláson diadalmaskodó hír, hírnév voltaképpen az antikvitásból került a reneszánsz és a barokk költészet európai tématárába, majd innen az iskolai versgyakorlat-témák közé: Szoboszlai Pap Zsigmond diáriumában meg is maradt egy ilyen propositio címe: *Famae Descriptio* (ld. ItK. 1953: 126. l.). Kiss Imre jegyzéke is amellett szól, hogy eredetileg iskolai versgyakorlatnak készült, akárcsak *A' Tengeri Zivatarról, A' szerentse változó, A' Tél* stb. Oláh Gábor Vergiliusban s Ovidiusban kereste a tárgy ősforrását: „A *hír*-nek (Fama), mint megszemélyesített fogalomnak nagyszerű példája a vergiliusi *Fama* (Aeneis IV. 173. s köv.), ez a plasztikus, mozgó képekben megrajzolt, ezerszemű, ezerszájú, ezerfülű szárnyas alak, ki a föld és menny közt szállong éjente, napközben pedig tornyok tetején vagy házak ormán őrszemként kucorog. Ez szolgált mintaképül Ovidiusnak, midőn a fama természetét leírja (Metam. XII. 43.) Innen vették át a magyar költők közül Gyöngyösi *(Kemény János emlékezete)* és Listi László *(Magyar Márs)*. Ez adott ösztönt Csokonainak is, hogy egy külön verset írjon róla: *A hír*-t. Csakhogy messze marad Virgilius mögött; mert ő a hír elevenségét bölcselkedő elmélkedésekbe fojtja, nála a hír itt csak fogalom." (CsLat. 40. l.; ld. még uo. 47. l.) Oláhnak abban igaza van,

hogy Csokonai verse inkább moralizáló elmélkedés, viszont az iskolai versgyakorlatok ilyenféle elmélkedést kívántak meg, s később is a moralizáló bölcselkedés irányába fejlesztette diákkori verseit.

4. *Burhave:* Boerhave, Hermann (1668—1738), híres német-alföldi orvos, a leideni egyetem tanára, számos orvostudományi mű szerzője; Csokonai itt valószínűleg a betegségeket tárgyaló *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae* című művére gondol. Nevével többek között Rácz Sámuel könyveiben is találkozhatott Csokonai: *Rátz Sámuelhez* című versében említi is. Mint Szauder is utalt rá: „*A hír*-ben (1792) és az 1793 elejére tett *A híres Rácz Sámuel urhoz*-ban Boerhave-t emlegeti, aki La Mettrie mestere volt (az Homme-Machine egyik forrását is ő adta, ld. Ehrard, 688. l.)." (ItK. 1969: 21. l.)

9—14. E sorokban Pásztory Catullus-reminiszcenciákat keresett: „a hálátlanság érzete felkölti a költőben a bosszúálló Nemesis, a sors és halál gondolatát, s mintegy megnyugodva hivatkozik rá a költő. Catullus ugyan tréfásan emlegeti a Nemesist, Csokonai okos figyelmeztetéssel; minthogy azonban a kifejezés hasonlósága nagyobb, mint a cél különfélesége, ide iktatom a találkozások sorába ezt a két idézetet is.

Cat. L. 8—21.
Nunc audax, cave, sis; precesque nostras
Oramus, cave, despuas, ocelle,
Ne poenas Nemesis reposcat a te;
Est vehemens Dea; laedere hanc caveto!

Csok. E. II. A hír.
Két királya van az emberi nemzetnek,
Nagyok ezek, mindent magok alá vetnek:
Egyik a szerencse, melly míg itten élünk,
[Laptaként hajigál, s játszadozik vélünk,]
A másik a mindent összerontó halál,
Melly a rakás halmok felett kész íjjal áll."
(Pásztory 27. l.)

11. A szerencséről önálló verse — iskolai propositiója — is van Csokonainak *(A szerentse változó)*, amelyben egészen rokon gondolatokat fejteget *(„Ellene a virtus fog lenni kőbástya")*.

45. *bátor* (rég.): noha, ámbár.

Verselése

A vers első két sorát az azonos alakú, különféle szófajú homonim szavak összerímeltetésének példájaként idézi Elek (71. l.). Ez az ún. „szórím" is azt bizonyítja, hogy tévesen változtatta meg a KK. III. másolója az első sort: az *a' mi vagyon* átalakítással ötlettelen szóismétléssé (ige-ige) változtatta a szófaji homonimákból (főnév-ige) alkotott rímet.

Föltehető, hogy a költő eredeti kéziratában más volt a sortördelés: minden páros sor bekezdéssel íródott, akárcsak már legkorábbi iskolai versgyakorlataiban (v. ö. Cs/ÖM. I, 5. kk.).

194. A' kevély [II.]

Kézirata

A ZC. azonos című propositiójának toldalékkal kibővített későbbi átdolgozása. A ZC.-beli versgyakorlat utolsó oldalának (64a) szélén Csokonai kézírásával ez olvasható: „NB. A' többit l. [= lásd] a' Toldalékokban *p. [= pagina]* 12." A ZC. későbbi számozása szerinti a 96b oldalon található a kiegészítő „toldalék", szintén Csokonai saját kezű lejegyzésében (K_1). A két rész egybemásolt tisztázata is ránk maradt, idegen kéztől lejegyezve a CQ.-ben: 53ab—54a (K_2). A tisztázat nem pontos egybemásolása a két versnek: a ZC. két záró sorát (19—20.) pl. elhagyta, s több kisebb változtatást, javítást végzett a szövegekben.

A Kjt. említi egy kéziratát a „Pándiéknál" levő anyagban (ld. Cs/ÖM. I, 104. l.), s a Kcsl. is regisztrálta N° 5. kötegben (ld. i. h. 109. l.). A DMM. alapján készült másolatát a MTAK. K. 604: 209a tartalmazza. Megvan egy másolata *Cs. V. M.* névbetűkkel a miskolci Lévay József Tudományos Könyvtárában is: „Virág Gyűjtemény Magyar Elmék' Termékeiből. Miskolczon. 1837/8. év." 11647. jelzet. Lapsz. n.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására: az 1794-i EK.-on LXXV. sorszámon így fordul elő: „A' Kevély. Szatira." A DMM.-t megelőző Szv_1-en is rajta található, így: „*A' Kevély. 22.*" A *22*-es szám a toldalékkal megbővített változat sorpárjainak száma.

A DMM.-ban meg is jelent, de nem 22, csupán 20 sorpárral, 40 sorral: [VII.] 108—109. l.

1802-ben is foglalkozott a mű kiadásával Csokonai; ld. Mfj. „Morálok." 6: 66. A későbbi kiadások a DMM. szövegét közölték, de a jegyzetek közt Toldy utalt az elhagyott négy sorra (918. h.), s a HG. is lapalji jegyzetben (I, 109. l.). A FK., ÖV.—ÖV.², MM. a DMM. rövidebb szövegét adta ki, a 22 sorpárnyi eredeti változatot Juhász Géza adta közre: EPM. 150—151. l.

Keletkezése

Az eredetileg iskolai feladványul szánt szatirikus jellemképet is 1794 körül vette elő a költő, amikor gyosran sajtó alá kezdte rendezni műveit. Ekkor látta el a verset a moralizáló toldalékkal.

Toldy úgy vélte, hogy az iskolai propositiókból készült átdolgozások, így *A Kevélly* második változatá is Sárospatakon készült: „Mutatványok [a zsengékből] a Hátrahagyott Elegyes Versei I. könyvében talál fel némellyeket az olvasó; egy részt, melly a Diétai Musában megjelent,

Csokonai, úgy látszik Patakon, készített sajtó alá, javítva azokat helyenként, s mi különös figyelmet érdemel, k i t o l d v a" (XXXI—XXXII. h.).

Toldy alkalmasint úgy gondolta, hogy közvetlenül a *Diétai Magyar Múzsa* kiadása, tehát 1796 előtt készültek az átdolgozások, egyenesen az országgyűlés idején kibocsátott verses „folyóirat" megtöltésére. Csakhogy a DMM. már szükségmegoldás volt, Csokonai eredetileg nem abba, hanem önálló kötetbe szánta verseit, amint erről verseinek 1795-ben összeállított Első katalógusa tanúskodik. Az EK.-on szereplő verseknek pedig már 1795 előtt el kellett készülniük.

Szövegkritika

Főszövegünk a DMM. szövege, de figyelembe vesszük a ZC. (K_1) és a CQ. (K_2) szövegét is, ám csupán a lényeges, tartalmi jellegű eltérésekre térünk ki, a tollhibákra vagy a jelentéktelen helyesírási különbségekre nem. (Az 1—28. sor összövegét különben — a megfelelő szövegkritikai jegyzetekkel — ld. Cs/ÖM. I, 42., 525—526. l.)

2. K_1, DMM.: *vét 's útál* K_2: *vét, utál*
7. K_2: *senkit nagy* Az *is* — bizonyára figyelmetlenségből — maradt ki.
8. K_1: *e világban*
   K_2, DMM.: *a világban*
10. A K_1 és K_2 szövegében itt még négy sor következik, amelyeket a költő a DMM.-ból elhagyott, bizonyára politikai óvatosságból, nehogy a pozsonyi diétára érkezett néhány finomkodó beszédű arisztokratát megbántson velük. Az elhagyott sorok a K_1-ben:

Nem méltóztatik ő ki moncani a' szot
A[z] ut onak mondja anak teszi az ot
Ezt is foga között szürve kell ki tenni
Külömben parasztos 's Comis fogna lenni

A K_2-ben: *Nem méltoztatik ő ki mondani a szót,*
Az Ut onak mondja, annak teszi az ot.
Ezt is foga között szűrve kell ki tenni
Külömben parasztos Comis fogna lenni,

Mint a K_2 tisztázati példánya is mutatja, eredetileg ez a négy sor is hozzátartozott a toldalékkal kibővített átdolgozáshoz, tehát mi is közöljük, a K_1 alapján a megfelelő helyen, a hiányzó központozást s a kötőjeleket pótolva.

15. K_1: *Söt még nagy lelkének*
    K_2: *Söt meg nagy lelkek [= lelkének]*
    DMM.: *Sőt* ***bilszke*** *lelkének*
    E változtatásnak nincs nyoma a kéziratokban.
18. K_1: *Uri tüdejének ugyan azt szini kell*
    K_2: *Uri tüdőjék [= tüdőjének] ugyan azt színi kell.*
    A DMM. szerint az első változat a hiteles. Különben a DMM.-

ban a mondat kissé szokatlan, erőltetett szórendjén változtatott a költő:

Úri tüdejének színi ugyan azt kell. —

A 14. sor után az eredeti, ZC.-beli fogalmazványban még két epigrammatikus zárósor következett, amelyeket a költő áthúzott, talán akkor, amikor a toldalékot hozzáírta, s a zárósorok ezáltal fölöslegessé váltak:

Most is a' derogas [= derogál] dagályos szívének
Hogy rolla a Musák verseket költének.

19. K_1: *Emberek! ⟨légyetek Angyalok⟩* [Az áth. rész fölé írva: *vagy Hérók légyetek*] *'s Istenek*
20. K_1: *illyenek.* Az *i* olvashatatlan betűből javítva.
21. K_1: *emberetskék, ti is.*
22. K_1, DMM.: *fogunk adni*
K_2: *adni fogunk*
23. K_1: *Melly nagy Balgatagság! Tsak*
24. K_1: *Mégis [. . .] venni.*
25. K_1: *megvetett*
26. K_1: *Azzal pretendálni ⟨attól⟩ tőle*
A K_1-ben e sor után *(x)* jel utal a 27—30. sorra, amelyeket a kézirat alsó mezőjébe utólag szúrt be a költő.
27. K_1: *dög párának*
28. K_1: *Mint a' Lidértz*
29. K_1: *kergeti el ⟨vonul⟩* [Az áth. rész fölé írva: *repül*] *előlle*
30. A K_1-ben a sor eredetileg így indult:
'S az utánn ⟨kezd futni⟩ [Az áth. rész fölé írva: *repül az*] *a' ki szalad tőle.* Majd újabb törléssel így alakította ki a költő a végleges szöveget: *'S azt szokta kísérni* (Az új megoldás az átdolgozott sor alá írva.) A sor végén *(xx)* utal e részletnek a 30. sor utáni helyére.
31. K_1: *⟨Kevély⟩ A'* [A sor fölé szúrva: *ki*] *embernek igen ⟨kevély⟩* [Az áth. szó fölé írva: *kényes*] *Természeti,*
32. K_1: *megvettetve [. . .] szereti.*
33. A K_1-ben a sor eredetileg így hangzott:
Mit használ hát annak, ha ⟨. . . . .⟩ is
Ezt a költő később így alakította át: *Mit ⟨használ⟩* [Az áth. szó fölé írva: *nyersz*] *hát ⟨annak á . . . . . .* [három olvashatatlanul áthúzott szó] Az áth. rész fölé írva: *ki ⟨megvetsz⟩ mindent meg vét oktalanúl*
34. K_1: A sor végén nincs gondolatjel.
35. K_1: *⟨A kevély⟩* [Az áth. szó fölé írva: *Ugy*] *{a' bolond⟨nak⟩* Az áth. szótag fölé írva: *fő}* [Ez az egész szakasz 2-es sorszámmal van ellátva.] *⟨tsak⟩ a' ⟨az eggy⟩ Kevélység* [A sor fölé beszúrva: *tsupán*] *gondja*
DMM.: *A' kevélység tsupán a' bolondnak gondja;*
36. K_1: *⟨Mint⟩* Az áth. szó fölé írva: *⟨Vele⟩* [Ezzel egy magasságban a sor fölé beszúrva: *Úgy van! mert*] *a' Kevély a' Világ' bolondja* E sor után ⟩| jel utal a 36—39. sorra, amelyet a lap legaljára fogalmazott a költő.

37. A K_1-ben a sor így indult:
Hát ⟨sok illy⟩ [A sor elejére a törléskor a *De* kötőszót írta Csokonai, ám elfeledte törölni később.] *a' Világnak illy bolondja sok van é?*
38. K_1: *Hogy ne?* [Olvashatatlan szókból javítva] *[. . .] sőt a' Világ az illy bolondoké.*
39. K_1: *a' Kevélyek [. . .] ⟨. .⟩ vannak* Kp. n.
40. K_1: *a' ki n̄ [= nem]* [A sor fölé beszúrva: *már*] DMM.: *a kevély* után hiányzik a vessző; em.
42. K_1: *támadtt*
43. K_1: *Lám az ⟨arany⟩ nemes*
44. K_1: *Tökök*

A páros rímű tizenkettősökben írt vers sorpárjainak páros sorai — a ZC. és a róla készült másolat tanúsága szerint — eredetileg bekezdéssel, beljebb kezdődtek, csak a DMM. nyomdásza szedte egyvégtébe a sorokat. Mi visszatérünk Csokonai eredeti elgondolásához.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolai propositióként készült első fogalmazvány csakugyan nem sokkal több, mint jól sikerült szatirikus jellemkép, amelynek azonban megvan a határozott társadalmi éle is. Igazi mélységet mégis a toldalék által kapott, amelyből már Rousseau lelke, a felvilágosodás szelleme fuvall: a „természeti morál", a természetjog alapján minden ember születtett egyenjogúságát valló nagy gondolat, amelyet Csokonai mindvégig társadalmi alapigazságnak tekintett. E szárnyaló, rokon hangú befejezéssel ez a vers is felzárkózik a felvilágosodás többi nagy verse: *Az Estve [II.]*, a *Konstancinápoly [II.]* mellé. Utolsó négy sorából pedig mintha ugyanaz az indulat és ugyanaz a nemes önérzet szólna, mint amely a *Rút ábrázat s szép ész [II.]* nagyjából ezekkel egyidős soraiból.

Dóczi, aki még nem tudhatta, hogy a vers voltaképpen két külön keletkezési idejű szakaszból állt egybe, joggal figyelt föl az iskolás alapanyagra ráépült későbbi nagy gondolatokra: „Sok verse gyengének látszik, és nem az. »A kevély« czimű kis leirás nyilván iskolai munka. Első sorai ezt mutatják, s mintegy szánakozva futunk végig naiv sorain. De ha jobban figyelünk, meglep a vonások hűsége, s ha a hang naivitása el nem riaszt, gyönyörködve olvassuk a fiatal költő-bölcsész ez elmés és mély igazságú zárélét:

Hát a világnak ily bolondja sok van-é?
Hogyne, hisz a világ az ily bolondoké.
Sőt már a kevélyek oly nagy számmal vannak,
Hogy a ki nem kevély, már azt tartják annak."

(17. l.)

Sinkó — nem egészen alaptalanul — „hatalmas, forradalmi eredetiségű" versnek nevezte: „[A Tempefői mellett] ott voltak már a fiókjában [. . .] olyan hatalmas, forradalmi eredetiségükkel kezdeményezést

jelentő költeményei [. . .] mint *Az estve, Az álom, a Konstancinápoly, A kevély.*" (19—20. l.)

Julow is fölfigyelt a vers súlyos társadalmi mondanivalójára: „Van [. . .] Csokonai fejlődésének egy vonala, és éppen a legfontosabb, amely megkerüli a rokokót. A korai leíró versek komolykodó, moralizáló, barokkon, klasszicizmuson iskolázott stílusa idővel súlyos tartalmak, itt-ott már társadalombíráló szándék hordozójává válik *(A Kevély* [. . .]) [. . .] Ezeket a verseket Csokonai 1788 és 1790 között diákkori zsengéiből dolgozta át . . ." (MIrT. III, 226. l.)

A vers szubjektív indítékaihoz nem árt megemlítenünk Puky István följegyzését: „. . . . egyedül a' kevély és Fanaticus ember vólt az, a' kinek társaságát [!] úgy kerülte, hogy tulajdon szavaival éljek, mint az *ördög a' tömjént.*" (CsEml. 220. l.)

4. *Öblös vitorlája:* föltehetőleg: lebernyeges köpenye.
10. *véle testvér föld' porait:* utalás a bibliai teremtéstörténetre, amely szerint az ember porból lett és porrá leszen.
16. *veszi crisisére* (rég.): bírálja, kifogásolja.
19. *héró* (gör.—ném.): hős.
26. *praetendál* (lat.): igényel, jogot formál valamire.
27. *betsűlet* (rég.): megbecsülés.
dögpára: oszló szerves anyag kipárolgása. Erről s a következő sorokról írja Maday: „. . . . sokkal gyakoribbak nála [az elvont bölcselkedésnél] a mindennapi életbölcsesség aforizmái, a közmondások és szállóigék erejével ható, tömör sententiák. Valamennyien keserűség nélkül ítélő, józan, egészséges világfelfogás bizonyítékai.
Rázzuk meg csak a gazdag kert tudásfáját s mint érett gyümölcsök fognak elébünk hullani ezek a szépen kikerekített, magvas gondolatok:

> A becsület olyan dögpárának langja,
> Mint a lidérc, melyet szűl a sír barlangja,
> Aki ezt kergeti, elrepűl előle,
> S azt szokta kísérni, aki szalad tőle."
>
> (Maday 33—34. l.)

28. *lidértz:* itt voltaképpen 'lidércláng'-ot, 'bolygó fény'-t jelent, erre utal a következő sor is.
31. *természeti* (rég., táj.): 'természete'.
41. *Luftballon* (ném.): itt nem egészen ma használatos jelentésében fordul elő a szó; a XVIII. században felbocsátott, rendszerint tarkára festett léggömböket jelenti, amelyekből kísérleti célra kisebb, emberfej nagyságú példányok is készültek (ld. Szilágyi: CsSzók. 85—87. l.).

Verselése

A páros rímű tizenkettősökben írt vers 35—40. sorának ún. „ritmikus rím"-évei foglalkozott Elek (78—79. l.).

195. A' Földindúlás [II.]

Kézirata

A vers iskolai feladványul készült első kidolgozásával (ZC. 64 ab) kapcsolatban (Cs/ÖM. I. 59.) említettük, hogy az iskolai versgyakorlatot 1794 nyarán a költő 26 sorra kibővítette; ez a toldalék saját kézírásában a ZC. 97a oldalán maradt fenn. Egyidejűleg az összövegben is változtatásokat végzett. A Ráday Levéltárban található kézirat (K. 1. 447: 4ab) a DMM.-ről készült másolat.

Megjelenése

Csokonai a toldalékkal megbővített változatot szerette volna közreadni; ezt bizonyítja az Szv_1, ahol 29 sorpárral, azaz 58 sorral szerepel a vers; a Szv_2 azonban már csak az ősfogalmazvány toldalék nélküli 32 sorát tünteti fel — amennyit a cenzúra miatt ki lehetett adni belőle. Ez a DMM.-ban jelent meg ([VII.] 111—112. l.).

A teljes szöveget először Toldy adta közre (749—750. h.); ezenkívül közölte a DMM. szövegét is; ennek jegyzeteiben ezt írta: „Később egy érdekes szakasszal toldotta meg, a miért az egész, újabb alakjában, a Hátrah[agyott] El[egyes] Versek I. könyvében, a 749. szeleten együtt találtatik." (922. h.) (Toldy az iskolai versgyakorlat összövegét külön nem adta ki.) A későbbi kiadások félig-meddig felemásan jártak el: a HG. főszövegként a DMM. szövegét adta közre (I, 111. l.), s csak ennek lapalji jegyzetében utalt arra, hogy „A Magy. Tud. Akad. 39. sz. kézir. köt. I. [= ZC.] 49. lapján levő fogalmazványban több helyen eltérések s költőibb kifejezések vannak." A toldalékot szintén jegyzetben adta ki a ZC. alapján (HG. I, 112. l.). A FK. a DMM. szövegét adta ki (43—44. l.), ezzel a lapalji jegyzettel: „A vers korábbi s terjedelmesebb változatát Toldy a Hátrahagyott elegyes költemények között hozza. Kiadásunkban l. az 528. oldalon." A megadott helyen azonban *A földindulás* címmel csupán a toldalék 26 sorát találjuk, e jegyzettel: „A vers elejét l. a Diétai Magyar Muzsa hasonló című versében, 43. old." A valóságban a DMM. szövege nem egyezik az 1794-i átdolgozásával. Toldy után Juhász Géza adta közre újra az eredeti fogalmazvány szerinti teljes, 58 sornyi szöveget, Toldy közlésénél pontosabban (EPM. 152—154. l.). Vargha Balázs önálló versként közölte a 32 soros első kidolgozást (az iskolai versgyakorlatot) s a toldalékkal bővített 1794-i teljes szöveget, de indokolatlanul — felemás megoldásként — a teljesebb kidolgozásnál a DMM.-t vette alapul: ÖV.—ÖV.², MM. (A DMM. szövegét külön nem vette föl.)

Keletkezése

Mint volt róla szó: az iskolai propositiót 1786/87 körül, a kolozsvári földrengés idején írhatta a költő, a filozofáló, moralizáló- és politizáló toldalékot pedig 1794 nyarán, mikor a magyar jakobinusok mozgalmával kapcsolatba került s többi ún. „toldalékos" radikális versét megírta. (A keletkezés időpontját illetően ld. Juhász: CsVers. 52—53. l.; Uő.: *Talányos Csokonai?* ItK. 1966: 404. l.)

Szövegkritika

A költő 1794 nyarán nemcsak filozofáló toldalékot írt verséhez, hanem egyidejűleg a ZC.-beli ősszöveg 1—32. során is változtatásokat hajtott végre.

Végül — a külső és belső öncenzúra hatására — a toldalékot (33—58. sor) nem közölte a DMM.-ban, csak az eredeti 1—32. sort, ám ezeket sem egészen a ZC.-ban található átdolgozás szerint, hanem azon ismét változtatva, sorokat cserélve föl.

Bár némely szövegkritikai szabályok amellett szólnának, hogy az 1—32. sort a DMM. szerint adjuk közre, minthogy az a költő életében jelent meg; mivel azonban az egész, tartalmilag, eszmeileg egységessé bővített verset nem közölhette a cenzúra miatt, úgy járunk el helyesen, ha az eredeti, 1794-i átdolgozás szövegét közöljük itt (ahogyan Toldy és Juhász Géza is tette), a DMM.-belit pedig főváltozatként a jegyzetekben adjuk, kiemelve a szövegeltéréseket. A ZC.-ben a törlések és a föléjük írt változtatások mind 1794-ből erednek, ezért külön-külön nem jelezzük, hogy a költő későbbi javításairól van szó. A hiányzó központozást a DMM. szerint pótoljuk.

A ZC.-ben az átdolgozáskor Csokonai a sorokat átrendezte, úgy hogy a 19—20. sor (sorpár) arab *1.*-es számot kapott, majd a 27—28. sor *2*-es, a 29—30. *3*-as, a 23—24. *4*-es, a 25—26. *5*-ös, a 21—22. *6*-os s végül a 31—32. sorpár a *7*-es számot kapta. Toldy s az EPM. is ennek megfelelően közölte az 1794-i átdolgozás szövegét.

A c í m et az 1795-i EK. helyesírása szerint adjuk.

1. K: *mélly* Más árnyalatú tintával átjav.: *méjj* E javítás tintájának árnyalata azonban elüt az 1794-i javítások sötétebb árnyalatától, lehet, hogy nem ezekkel egyidejű. A DMM. szerint, Csokonai ekkori helyesírása szerint em.
4. K: *Rettentő ⟨zugással⟩* Az áth. szó fölé írva: *omlással*
5. K: *Öszve ⟨szakadt⟩* Az áth. szó fölé írva: *rendűlt*
6. K: *'s A ⟨pokolig érő méllységig⟩ Tartarus gyémánt bóltjáig*
9. K: *Az ⟨égig ért kevélly⟩ Holddal szomszédos*
K: *el* Átjav.: *le*
15. K: *A föld ⟨mormol⟩* A sor elé szúrva utóbb: *Bömböl*
16. K: *Echóztattja* A DMM. szerint em.
23. K: *⟨fellegre⟩ felhőre*
24. K: *⟨Nyilát sürünn hánnya e szegény seregre.⟩ Katzagva repűl le a' vérbe fekvőre.*
25. K: *A jaj szó⟨k⟩ sikoltás a' ⟨vidéket⟩ levegőt*
28. K: *A⟨z ott valók⟩ Styxnél*
K: *kinos* Átjav.: *kinlódók*
32. K: *iszonyu* A DMM. szerint em.

A DMM. szövege:

A' FŐLDINDÚLÁS [II.]

Tsak alig rendűlt meg a' föld mélly ürege,
Azonnal minden szív írtózva rettege.
Meg-rázott oszlopi fundamentomának

Rettentő *zúgással* eggybe roskadának. —
Már reszkető háta bé felé omlodoz,
A' Tartarus' gyémánt boltjáig hasadoz;
Mellyből sustorékol sűrű kénkő' langja,
Mint mikor fel lobban az Etna' barlangja.
Bömből a' föld belől, 's küszködik magával,
Kívűl ekhóztatja a' romlást lármával.
A' hólddal szomszédos hegyek le süllyednek,
Rajtok feneketlen tengerek erednek.
Belől a' pokolnak szelelő lyukai
Meg-nyilván árvizként omlanak lángjai;
Kívül az öszve-dűlt házaknak kényi
Lettek a' pusztító lángoknak örvényi.
Retsegés, ropogás, hallik minden felé,
Bomlik, törik, szakad minden ezer felé.
A' városok rakás kövekbe omlanak,
Az Égből a' pompás tornyok le hullanak.
A' halál a' füstnek 's pornak közepében
Kevélyen kóvályog véres szekerében:
'S felütvén zászlóját eggy setét felhőre
Katzagva repűl le a' vérbe fekvőre.
A' jajszó, sikóltás a' levegőt teli,
Magát a' tsillagok közé fel-emeli;
Onnan terhesedve a' nyílt poklokra űl,
'S *a' benne* kínlódók' jajjával eggyesűl.
Iszonyító romlás, irtóztató tsata,
A' mellyet még semmi toll le nem írhata! —

Hát az ítéletnek millyen lesz formája,
Ha illyen iszonyú Ichnographiája.

38. A K-ben e sor után a következő áth. sorkezdet olvasható: ⟨*Vessétek tömlötzbe*⟩
39. K: ⟨*Menny*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Kén*
42. K: *Hogy* ⟨*az*⟩ Az áth. szó fölé írva: ⟨*? mint*⟩ *ez*
43. K: ⟨*'S ha a' Politika*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Vagy ha*
43. K: ⟨*'S ha a' Politika*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Vagy ha*
45. A K-ban a sor eredetileg így indult: *Akkor erőtök ha* A költő az utóbbi két szót törölte, a sor elejére szúrt egy *'S* kötőszót s az áth. szavak fölé írta: *ha ezt*
52. A K-ban a sor második fele eredetileg így szólt: *származhat ennyi kár* A költő egy névelő beszúrásával s némi egyéb módosítással ezt így alakította át: ⟨*származhat*⟩ *köztünk ennyi a' kár.* A sorvégi pontot em.
53. K: *köz* ⟨*pusztulá*⟩ Az áth. rész után írva: *nyomorúságban*
54. K: *Ti* ⟨*ltsak*⟩ *légyetek* Kp. n., em.
55. K: *Ha rajtatok n̄ [= nem] áll hogy az ember* ⟨*vesszen*⟩ *húlljon* Kp. n., em.
57. K: *Kössétek bé* ⟨*a' Nép fájdalmát*⟩ *Sebeket* Az áth. rész fölé írva: ⟨*köztünk az esett*⟩ Majd az áth. részek alá írva a végleges megoldás: *minden Nép köztt a'* Kp. n., em.
58. K: *tudjon* Jav. ebből: *tudjunk*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költőnek századunkban is időszerű, merész és eredeti gondolatú verse, amelyben a fegyvereket és háborúkat koholó vezetőket az emberiséget pusztító földrengések, természeti katasztrófák megfékezésére szólítja fel. Ez annál érdekesebb, mivel a vers alapja közönséges iskolai versgyakorlat volt; mint Vargha Balázs följegyezte: még 1846-ban is írtak erről a témáról propositiót Nagykőrösön (ld. ItK. 1953: 127. l.).

Az iskolai feladat kitűzésébe belejátszhatott az 1763-i és 1783-i komáromi s az 1786-i kolozsvári nagy erejű földrengés is (v. ö. Cs/ÖM. I, 529. l.), de a második kidolgozásba talán már Voltaire-nak az 1755-i lisszaboni földrengésről írt költeménye is *(Poème sur le désastre de Lisbonne en 1755.;* ld. *Oeuvres poétiques de Voltaire.* Paris. 1831. 846—851. l.).

A vers filozófiai, etikai értékeire már Toldy rámutatott: „Mennyi nagy és erős gondolatok és érzések csirái szunyadoztak annak fejében és kebelében [. . .] ki ennyire a szív legmélyéből szólal fel az emberiség legszentebb érdekei mellett [. . .] a »Földindulás«-ban" (XXXIII. h.).

Pándi Pál — a DMM. alkalmi verseivel vetve egybe — így írt róla: „*A földindulás* című költeményében kozmikus arányokban érzékelteti a háború szörnyűségeit [. . .] Csokonai korántsem látott teljes világossággal a háború és béke, a háború megakadályozása kérdéseiben, de amikor itt szól a fejedelmekhez, már nem az alkalmi versek kongó dicshimnuszát halljuk, hanem a népet a háborús nyomorúságtól féltő költő szavait." (Csillag. 1951: 224. l.)

A vers nagyszerű képeit Vargha Balázs Gyöngyösi és Vörösmarty vizionárius stílusával hozta kapcsolatba: „A zöld codexbeli *Földindulás* Vörösmarty *Előszójának* felejthetetlen képeire emlékeztet, de Gyöngyösi allegóriáira is." (ItK. 1953: 151—152. l.)

Waldapfel a DMM.-beli csonka változatról írta: „A Diétai Magyar Múzsában vannak a felkelésre lelkesítő versek mellett háborúellenes részletek is. Ilyen tulajdonképpen »A földindulás« és méginkább »A had« c. vers. Mindkettőnek igazi mondanivalója csak halványan üt át az ott közölt változatban, míg teljes alakjukban szenvedélyes tiltakozás a háború embertelen borzalmai ellen." (MFelv. 265. l.)

Sinkó a „hatalmas, forradalmi eredetiségű" versek sorában említette (19—20. l.), s ebben a szellemben írt róla Julow is: „*A földindulás* a fejedelmekhez és a politikusokhoz esdekel, hogy legalább a legkiáltóbb szerencsétlenségen enyhítsenek, de gúny és vád is parázslik benne: hogy akik népeket tudnak leigázni és nagyok a rombolásban, tehetetlenek a természeti katasztrófával és közömbösek a tömeges nyomorral szemben. A vers leíró részének csodálatosan kifejező nyelve teljében mutatja Csokonai művészi erejét." (MIrT. III, 229. l.)

Varghához hasonlóan Bíró Ferenc is a vers látomásos erejét, apokaliptikus képeit emelte ki: „Jellemző pl., hogy éppen az első nagy felvilágosult versek születésével párhuzamosan s velük azonos módszerrel készült el *A földindulás* című költeménye, amely zsengéinek egyik kedvelt motívumát folytatva a földrengés szcénáinak leírásába az apokalipszis látomását játszatja át — a költőnek, aki egyfelől már láthatóan nem hisz a lélek halhatatlanságában, másfelől az Ítélet előtti s világméretű összeroppanás továbbra is érdekes téma marad." (ItK. 1973: 683. l.)

6. *Tartarus* (Tartarosz): a görög–római hitvilágban az alvilág legmélye.
9. *le sijjed* (táj., rég.): lesüllyed.
25. *teli* (rég.): megtölti.
28. *Styx:* a görög hitvilágban az alvilág folyója.
A *Styxnél kínlódók:* az alvilágban büntetésüket szenvedő lelkek.
29. *tsata* (nép., rég.): zaj, lárma
31. *Ítélet:* a bibliai Utolsó ítélet: a világ végekor az emberek megméretése tetteik szerint.
32. *ichnográphia* (gör.): lekicsinyített formában való ábrázolás.
36. *Plánum* (lat.): terv.
43. *Kabinét* (fr.): kormány, a miniszterek összessége.

Verselése

Az iskolai versgyakorlatok, illetve az elbeszélő, leíró versek hagyományos formájában: páros rímű tizenkettősökben íródott.

196. A' Dél [II.]

Kézirata

A versnek 1790–1791 körül készült ősszövegét *(A Dél [I.])* I. kötetünkben önálló műként közöltük (84. vers). Ezt a 34 soros ősszöveget (ZC. 72ab) alakította át és bővítette ki a költő, ugyancsak a Zöld-kódexben. Az első kidolgozás végén így utal a hozzátoldásra: „Lásd a' folytatást pag. 14." A későbbi lapszámozás szerint a folytatás a 97b–98a oldalon található Csokonai eredeti kézirásában. Mivel a megbővített változatot a *Diétai Magyar Múzsá*-ban ki akarta adni, az ősszöveg s a toldalék helyesírását is kijavította, a javítások jó részét a lapszélre vetítve.

Az 1803-i Kjt. is említi egy kéziratát a „Pándiéknál" levő anyagban; a Kcsl. szintén leltározta, két kéziratát is: N° 4: 3, illetve: N° 5: 9. A Kiss Imre jegyzékén előforduló adat (KI/j. 19.) a vers első kidolgozására vonatkozhat.

Az átdolgozott változatot letisztázta a CQ. másolója is (45ab–46ab) s e tisztázat kéziratából alakította ki a költő saját kezűleg a versnek *Déli aggodalom* címmel a *Lillá*-ban (XVIII. vers) megjelent végleges változatát.

Megjelenése

1795 tavaszán, művei sajtó alá készítésekor Csokonai e verse kiadására is gondolt. Az EK. LXXXIV. sorszámú adata nyilvánvalóan arre a versre vonatkozik: „*A' Dél.* Elégia." A DMM. első tervezetére is fölvette: a Szv_1-en a 24. sorszám alatt így fordul elő: „*Dél. 47.*" A *47*-es szám a megbővített változat sorpárjainak száma. A Szv_2-en azonban már nincs ott, noha a három évszakvers, amelyekkel az Szv_1-en szomszédos volt,

ezen is megtalálható. A DMM.-ban nem is jelent meg: bizonyára a cenzúra miatt kellett gondolnia a szenvedélyesen szerelmes hangú vers elhagyására. Csak a Lilla nevére alkalmazott s némileg módosított (többek között két sorral megrövidített) változatot adta ki később *Déli aggodalom* címmel a LD.-ben. A későbbi kiadások ezt a szöveget közölték.

Toldy a *Déli aggodalom* jegyzeteiben utalt az „első fogalmazat" eltéréseire, arra is, hogy ott „a lyány neve még R ó z i." (934. h.). (Toldy „első fogalmazat"-on a ZC., illetve a CQ.-beli szöveget értette.)

A HG. és az FK. is a *Déli aggodalom* LD.-beli szövegét adta közre, de egy lapalji jegyzetben utaltak a költő által elhagyott sorokra (két sor helyett azonban négy elhagyott sorra hivatkoztak: noha ezek közül kettő nem maradt el, csupán némileg módosítva került a vers új változatába).

A toldalékkal ellátott ZC.-beli átdolgozás eredeti szövegét először Juhász Géza adta ki az EPM.-ban (168—171. l.), majd Vargha Balázs az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban, de nem egészen következetesen: részben, a ZC., részben a CQ. szövegei alapján. (Erről külön szólunk a szövegkritikai részben.)

Keletkezése

A vers magját alkotó természetfestő leíró rész keletkezéséről az első kidolgozás jegyzeteiben részletesen szóltunk. Az iskolás jellegű leíró verset szenvedélyes hangú szerelmes verssé akkor fejlesztette a költő, amikor tizenkét többi iskolás versét moralizáló, filozofáló toldalékkal kibővítve átdolgozta. A toldalékokkal ellátott versek közül különben ez az egyetlen, amelyet nem moralizáló politikai irányban fejlesztett tovább, hanem szerelmi verssé alakított.

Kérdés, hogy mennyi élményi alapja volt a költemény megszületésének? *Rózsi* neve előfordul *Az Ősz* című leíró vers toldalékjában is, de a DMM.-ben *Mantzi*-vá változott. Juhász Géza föltételezte, hogy a „Rózsi" név e versben is már valóságos személyre, Földiné, Weszprémi Juliannára vonatkozott: „. . . . olyan vérbő, forró versek, mint *A szépek szépe*, olyan mély pszichologiájú vallomások, mint a *Déli aggodalom* bajosan magyarázhatók ama plátói, sőt testvéri vonzalomból, abból az őrangyali lebegésből, amelyről Haraszti tudósít [ti. Csokonai-monográfiájában Haraszti Gyula korán elhalt kis szomszédlánynak vélte Rozáliát]." *(Csokonai Rozáliája:* It. 1955: 455. l.)

Ugyane tanulmányában Juhász újabb érvekkel igyekezett megerősíteni a vers élményi hitelét: „Ebből a viszonyból már könnyű megmagyarázni azokat a naiv, őszinte vallomásokat, amilyen a *Déli aggodalom*. Mi értelme lett volna, effélékkel állani egy *még tapasztalatlanabb* gyermeklány elé: »Járatlan vagyok még Ámor titkaiba?« De megvolt az értelme, ezerszeresen, egy asszonnyal szemben, aki akár le is öcsézhette őt!

Igaz, a *Déli aggodalom* fogalmazványában utólagos javítással »vad szűz«-nek nevezi a költő kedvesét. Először így kezdi ezt a félsort: »Oh gonosz Szerelem . . .« Aztán erre változtatja: »Vad szűz! gonosz Ámor!« De tehetett-e mást? [. . .] nem csupán a cenzor gátolta, mikor igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy *lányt* szeret, a legtisztességesebb szándékkal. Verseit elsősorban Debrecen olvasta, kommentálta! Földiné becsületén is óvakodott csorbát ejteni. De talán még jobban vigyázott a mester, Földi jó hírére." (I. h. 457. l.)

Szerintünk ez a szerelmes vers egészen fiktív jellegű, olvasmányélményekből táplálkozik — ahogyan a többi átdolgozott vers moralizáló, politizáló toldaléka is a költő radikális olvasmányaiból: Rousseau, Holbach műveiből lényegült költészetté.

A versben megírt szerelem fiktív voltára egyébként más érveink is vannak.

Fürst Aladár Gessner egyik idilljének hatását tételezte föl benne: „A déli aggodalom . . . elején festett déli forróság csak kibővítése azon néhány vonásnak, melylyel Gessner »Mylon«-jában [= Mycon] (Ujabb idyllek) találkozunk." (ItK. 1900: 324. l.) Fürst nyomán írta Császár a vers itt tárgyalt 1794-i változatáról, hogy „Gessner-nek a *Mykon sírköve* című idillje hívta életre". (NémK. 57. l.) Ez azonban — mint látni fogjuk — felületes megállapítás: csupán a tikkasztó hőség leírásában van némi stiláris és motívumbeli rokonság Csokonai verse és Gessner idilljének Kazinczy-féle fordítása között.

Horváth János szintén olasz költőket említett a vers végső változatáról írva: „Lilla a pásztorköltészet leánytípusa [!] [. . .] De az érzéketlen, sőt kegyetlen humanista leánytípussal (a Balassa-, sőt Himfy-félével) már csak elvétve érintkezik (a *Déli aggodalom*-ban, Petrarca és Tasso fonalán)." (Csok. 45. l.)

Sinkó ugyancsak a humanizmusból a rokokó pásztorköltészetbe is átplántálódott udvarló költészet konvencionális formáit említi a verssel kapcsolatban, rátapintva arra a mozzanatra is, amelyet ő maga csak sejtett, de nem ellenőrzött, hogy a költemény „valószínűleg két külön vers volt eredetileg, s csakhogy ürügye legyen beleilleszteni a *Lilla-dalok* közé, került sor a meglehetősen ügyetlen átmenetre, mely a déli óra hevét a forró szerelem képzettársításával és annak a napnak az emlékével köti össze, melyen Lilla rácsillámló szempillája tüzétől felgyulladt az Ámor fáklyája" (161. l.).

A vers előzménye, s a forró dél képéből kibontott párhuzam maga is sokkal inkább költői ötletre, játékra vall, mint valóságos szenvedélyre.

Csokonai 1793—94-ben mélyítette el olasz tanulmányait: kétségtelenül a szép kegyetlen szerelméért esengő udvarló költészet hatására keletkezett korai tájleíró versének ez az átdolgozása.

Toldy a végső fogalmazványnak, a *Déli aggodalom*-nak jegyzeteiben 1794-es évszámmal utalt a vers keletkezésére, nyilvánvalóan tévesen, hiszen Vajda Juliannával csak 1797-ben ismerkedett meg a költő; az 1794-es évszámot bizonyára a toldalékkal ellátott második kidolgozásra értette. Ez viszont azért meglepő némileg, mivel a toldalékokról Toldy általában azt tartotta, hogy azok Sárospatakon — 1796-ban — készültek (v. ö. XXXI—XXXII. h.); márpedig bizonyosra vehető, hogy mind a tizenkét toldalék körülbelül egy időben, 1794-ben keletkezett.

Juhász Géza szintén 1794-ből származtatta a második kidolgozást (ld. EPM. 169. és 314. l.). Szerintünk is a moralizáló toldalékokkal együtt: 1794 utolsó harmadában készült ez az átdolgozás.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az 1—34. sorra vonatkozóan a ZC.-beli saját kezű összövegnek a költő által átjavított szövege. A 35—94. sorra vonatkozóan a toldalék fogalmazványa az alapunk: ennek törléseit, munka közben született szövegváltozatait a jegyzetekben közöljük.

A ZC.-beli ősszövegből átdolgozott változatot a toldalékkal együtt letisztázta a CQ. másolója; ennek a tisztázatnak a szövegét később átnézte Csokonai, és saját kezűleg újabb változtatásokat, szövegmódosításokat végzett rajta. Ennek az újabb átigazításnak a szövege került a LD.-ba *Déli aggodalom* címmel: helyenként tovább módosítva s Lilla nevére alkalmazva. Bár a CQ.-ben még *Rózsi* neve fordul elő (ezt nem javította még *Lillá*-ra Csokonai az átalakításkor, de a szöveg változtatásai már a *Lilla*-beli *Déli aggodalom*-ra utalnak, ezért a CQ.-ben Csokonai kezével később kialakított változatot nem itt, hanem a *Déli aggodalom* jegyzeteiben tárgyaljuk).

Mint volt róla szó, a korábbi kiadások a CQ.-beli átdolgozással jórészt megegyező, de azzal mégsem azonos *Déli aggodalom* szövegét közölték; csupán az EPM., az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. adta közre a ZC.-beli toldalékos szöveget *A Dél [I.]* 1794-i változataként: szövegközlésük azonban nem következetes. Például: a 3—4. sort a ZC.-nek Csokonai által revideált ősszövege alapján közölték, a 6—7. sort azonban már a CQ.-beli átdolgozás szerint — noha a CQ.-ben a 3—4. sort is átdolgozta a költő. Az EPM. nem csupán a ZC. s a CQ. szövegeinek keverésével hibázott, máshol is vétett a hiteles szövegközlés ellen: a 79. sor pl. e kiadásban így hangzik:

Oh gonosz Szerelem! S te vagy ég istene?

A későbbi *Déli aggodalom*-ban ez a sor valóban eltérő szöveggel jelent meg:

Vad Szűz! gonosz Amor! 's te vagy Ég' istene?

Csakhogy Csokonai e szövegmódosítást nem a CQ.-ben végezte el, hanem már a ZC.-beli toldalékban: fogalmazás közben törölte az *Oh gonosz Szerelem!* kifejezést, s egyidejűleg fölébe írta az új megoldást: *Vad Szűz! gonosz Ámor!* (Juhász Géza szövegkiadásába bizonyára „fraus pia"-ként került a Csokonai által közölt változat: Juhász úgy vélte, hogy a „*Szűz*" nem támogathatja a férjes asszony Földiné Weszprémi Juliannára vonatkoztatott Rozália-elméletét: „utólagos javítás"-nak nevezte a „Vad szűz"-et említő változatot, holott az egyidős az 1794-i fogalmazvánnyal: „utólagos"-nak — valamivel későbbinek — csupán a CQ. javításait tekinthetjük.) Juhász tévedését, önkényes szövegmódosítását Vargha Balázs Csokonai-kiadásai is átvették, s mindmáig így közlik.

Mi a CQ. későbbi autográf javításait — mivel azok a *Déli aggodalom*-ra tartoznak — Juhász Gézától eltérően, itt nem vesszük figyelembe, csupán a ZC. szövegében 1794-ben végrehajtott változtatásokat, ide értve a nyomdai közléshez végzett, s a lapszélen jelzett autográf helyesírási javításokat is.

Az ősszöveg *A Dél* c í m mel szerepel a ZC.-ben. A kibővített változatra az EK.-on a költő így utal: *A' Dél*. Némely cím- és kéziratjegyzéken névelőtlenül fordul elő (Szv$_1$, Kjt, Kcsl.); ezek vázlatos címjelzések, velük szemben a névelős alakokat kell hitelesnek tartanunk.

A K$_1$-ben az 1794-i átdolgozáskor a költő a főnevek nagy kezdőbetűit, németes ún. „hosszú *ſ*-eit a lapszélen javította, hasonlóan a K$_1$ eredetileg ypszilonista helyesírását (v. ö. Cs/ÖM. I, 621. l.). Ekkor pontosította a magánhangzók bizonytalan ékezését is: mégpedig úgy, hogy — a kor szokása szerint — a hosszú magánhangzók esetében a két pont közé vesszőcskét tett: *ő, ű*. A továbbiakban egyszerűsítés okából félkövér

szedéssel jelöljük a költő által az 1794-i átdolgozáskor — akár a szövegben, akár a lapszélen — végrehajtott változtatásokat, külön magyarázat nélkül; az *s* azt jelenti, hogy ott eredetileg *f* volt, amit a költő később átjavított.

1. K_1: *Fel ⟨állott⟩ hágott* [az áth. szó fölé írva] *már a' nap a **Dél** hév **pontyára***
2. K_1: *Egyenesenn **s**ugároz* [. . .]
3. K_1: *Tüzesül a' **bádjatt*** [. . .]
   K_2: *⟨Tüzesül⟩* ***Küszködik*** Toldy is utalt az eltérésre (934. h.) Az EPM. s az ezt követő kiadások itt a K_1-et követik.
4. K_1: *Fel forrott* [. . .] *mevevül*
   K_2: *Fel **fortyant*** Csokonai kezével jav. ebből: *Fel forrott* Ld. az előző sorra vonatkozó megjegyzésünket.
5. K_1: *terepélly ⟨tser⟩ fák* Az áth. szó fölé írva: *bikk*
6. K_2: *lihegve* Csokonai kezével fölébe írva: *kérődzve* Az EPM., ÖV.—ÖV². MM. ezt vette át.
7. K_2: *ágakról* Csokonai kezével fölébe írva: *lombokról*
8. K_1: *száradt* Jav. ebből: *száratt* A *tikkadt* jav. ebből: *tikkatt*
10. K_1: ***Oltya** szomját a hüs*
11. K_1: *dül* [. . .] *fövel*
12. K_1: *ujjult erövel*
13. A K_1-beli eredeti megfogalmazást így alakította át a költő: *Tsupán⟨n⟩ tsak a'⟨z⟩ ⟨munkás apro⟩* [Az áth. rész fölé írva újból *munkás*] *méhetsék* [az eredeti *méhek*-ből kialakítva] *⟨donḡk⟩ zsibonḡk [= zsibongnak]*
14. K_1: *Széllyel az illatos rétek⟨enn⟩* [A sor fölé írva:] *között dongnak*
15. K_1: *Tsupán⟨n⟩ [. . .] tövében⟨n⟩*
16. K_1: *melegében⟨n⟩*
17. K_1: *gyikotska*
19. K_1: *szütske* [Jav. ebből: *szötskö*] El kell fogadnunk ezt a nyelvjárási alakot, mivel az LD.-ben is így jelent meg. *lábain⟨n⟩*
20. K_1: *hévtöl* [. . .] *füvekk [= füveknek] szárain⟨n⟩*
21. K_1: *hives hejeken⟨n⟩*
22. K_1: ***Dél*** [. . .] *félre* Jav. ebből: *fére*
21_22. A K_2-ben a költő ezt a két sort a *Déli aggodalom* szövegének kialakításakor áthúzással törölte, de végül ott is megjelent.
23. K_1: *Alusznak még magok a' hives szellök is* (Toldy is utalt erre, a *Déli aggodalom* szövegétől eltérő sorra: 934. h.) A költő nem jelölt be változtatást a ZC.-ben, a CQ. másolója mégis így írta le: *Alusznak **magok is*** [!] *a' hives szellők is* Csokonai itt, a K_2-ben sem jelzett változtatást: föltehetőleg nem vette észre a CQ. másolójának botlását, úgyhogy e sor a CQ. szerint került a *Déli aggodalom*-ba. Mi megtartjuk a K_1 eredeti szöveget, ahogyan az EPM. s az ÖV.—ÖV². s a MM. is megtartotta.
24. K_1: *tikkadtak* Jav. ebből: *tikkattak* [. . .] *hevétöl tán ök is.*
25. K_1: *enyelgö*
26. K_1: *alól* Jav. ebből: *aloll*
27. K_1: *kerengö szárnyal a' bokrokon⟨n⟩* Ezt és a következő hét sort az ÖV.—ÖV². s a MM. indokolatlanul — talán tévedésből — elhagyta.

28. K_1: *liliomokon⟨n⟩*
30. K_1: *rószák*
31–32. K_1: *Bujjatok ki bársony ágyából, bujjatok,*
El bádjadt [Jav. ebből: *bádjatt*] *kebelem piheg*
utánnatok [Jav. ebből: *utánatok*]

A K_2-ben Csokonai e két sort törölte, s a *Déli aggodalom*-ba sem vette vissza. Az EPM. megtartotta e sorokat is, ahogyan a költőnek a következő két sorát is a ZC. szerint, változtatás nélküli, eredeti formájában közölte. Az ÖV.—ÖV². s a MM. — mint volt róla szó — itt összesen nyolc sort hagyott el — teljesen indokolatlanul: hiszen Csokonai csupán két sort törölt — a *Déli aggodalom* — szövegéből, a másik kettőt csak átdolgozta. Toldy is utalt az eredeti fogalmazvány elhagyott, illetve módosított soraira (934. h.).
Az EPM.-hoz hasonlóan megtartjuk a később törölt két sort is: így felel meg a vers terjedelme az Szv_1-en feltüntetett 47 sorpárnak.

32—34. A K_1 eredeti szövegét a K_2-ben Csokonai némileg átalakította:
33. K_1: *Szedjetek mennyei illatot szeggyetek,*
K_2: *Szedjetek mennyei illatot ⟨, szedjetek⟩* Az áth. szó fölé írva: *keblekbe*
A K_2 34. sorát törölte, s saját kezűleg ezt az új változatot írta alá:
'S úgy jöjjetek hozzám e' sűrű berekbe
(Némi újabb módosítással ez a szöveg került aztán a *Déli aggodalom*-ba is.)
A K_1-ben a 34. sor után itt zárult a ZC. összevége.
36. K_1: *Mellyem* [. . .] *Szerelem*
K_2: *mellyem* [. . .] *szerelem*
37. K_1: *Nap* [. . .] *Eszembe*
K_2: *nap* [. . .] *eszembe*
38. K_1: *Melly⟨b⟩en⟨n⟩* [. . .] *Szivembe*
39. K_1: *Melly⟨b⟩enn ⟨megláttam volt⟩* [Az áth. rész fölé írva: *rám tsillámlott*] *Rózsi' Szempillája* Jav. ebből: *Szempillájját*
K_2: *Rozsi szem pillája*
Rózsi nevében a *zs* bizonytalan írású, de Csokonai máskor is írta *z*-hez hasonlóan a *zs*-t (ld. pl. a *Földi Rózsa* jegyzeteit); azt, hogy a *Rózsi* lehet a helyes alak, a CQ. is igazolja. A kiadásokkal (EPM., ÖV.—ÖV²., MM.) ezt fogadjuk el a továbbiakban is.
40. K_1: *⟨Hol⟩ 'S Tüzétől*
41. K_1: *Ah azólta ⟨nintsen⟩ eltünt szivem' nyúgodalma*
Majd a szöveget így alakította át, a sor fölé írva az új megoldást a költő:
n̄n̄ [= nintsen] semmi nyugodalmam [jav. ebből: *nyugodalma*]
42. K_1: *Még sints e Kínomnak legkisebb Jutalma.* Az átdolgozáskor Csokonai a *legkissebb* szó előtagját különválasztotta. A sort aztán így alakította át:
Még ⟨sints⟩ [a sor fölé írva újból: *sints*] *e' Kinomért* [jav. ebből: *Kinomnak*] A sor fölé írva: *nints leg kisebb Jutalmam* [jav. ebből: *Jutalma*]

43. K_1: ⟨*Sirok de*⟩ *Könyörgök, esdeklek*
44. K_1: *Könyörgésem* [. . .] *hasztalan*
45. K_1: *Égek,* ⟨*de*⟩ *'s Égésimet ortzámon*⟨*n*⟩
46. K_1: *Orvoslásra*
47. K_1: *Sirok: de sirásom* Az *i*-ket a LD. szerint em.
48. K_1: *Panaszlok*
49. K_1: *Állapot! bártsak*
50. K_1: *Ennyi kinom* ⟨*után*⟩ A *kinom* átalakítva így: *kinaimk̄ [= kínaimnak]*
51. K_1: *Pertz*
53. K_1: *mosolyogván szelíd nézésedből*
54. K_1: *Lángot szíttam ki Szemedből*
55. K_1: *Ég . . . Angyali Szemeket*
56. K_1: *Tigris Szívbe illő Érzéseket* A szókezdő *É*-t a költő elfeledte a lapszélen javítani.
57. K_1: *szép Kegyetlen*
58. K_1: *Szívem illy szörnyű Tűzbe*
59. K_1: ⟨*Hogy lehet, hogy a' ki*⟩ *Egyenes Természet!* [. . .] *szerént*
60. K_1: *más maga* ⟨*? hives*⟩ *jeges legyen* em.
61. K_1: *Szívem*
62. K_1: *Vagy a te hitvány Törvényed* ⟨*fázik.*⟩ A javításhoz felhasznált két szó | jellel a jobb lapszélen található: *Vagy — hibázik*
63. K_1: *Szózatok*
65. K_1: *gerjeszthet*
66. K_1: *áraszt még* ⟨*is*⟩ *is*
67. K_1: *legjobban*⟨*n*⟩
68. K_1: *Lángozó* ⟨*mennykő*⟩ *villámja* [az áth. szó fölé írva: *mindig*] ⟨*meg*⟩ *akkor lobban*⟨*n*⟩.
70. K_1: *Hol*⟨*t*⟩ *ott ő a legfőbb* [. . .] *Égbe* A *legfőbb* | -val ketté választva.
71. K_1: *Rozi* A CQ.-ban határozottan *Rozsi* Ezt figyelembe véve em. (A DMM. [124. l.] szintén ezt az alakot igazolja.) A sor második fele az első fogalmazatban: *bár én égek . . .* Ezt alakította át egyidejűleg a költő így: *bár* ⟨*én*⟩ [az áth. szó fölé beszúrva: *szívem*] *ég* ⟨*ek*⟩
K_2: A CQ.-ban a sort Csokonai visszajavította az eredeti fogalmazvány szerint, s ennek megfelelően a következő sort is átdolgozta.
72. K_1: *Félre az Eszemből Oskolai kétség!*
K_2: *Félre az eszemből* ⟨*oskolai*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *systemás*] *kétségek* [jav. ebből: *kétség*]
73. K_1: *megkérlelem* Az igekötő az igétől | -val el van választva.
K_2: *meg kérlelem*
74. K_1: *Szívvel*
75. K_1: *panaszkodom uj*⟨*ab*⟩ *fzókat keresek*
76. K_1: *könyörgést tészek* [. . .] *esek* A sor végén nincs vessző em.
77. K_1: *festem* [. . .] *sáppadtan*⟨*n*⟩
78. K_1: *Kintsemnek*
79. K_1: *Még* ⟨*is*⟩ *is* [. . .] *nézést*
81. A sort eredetileg így fogalmazta meg a költő a K_1-ben:
Oh gonosz Szerelem! 'S te vagy Ég' Istene?
Juhász Géza az EPM.-ben — s nyomán az ÖV.—ÖV². s a

MM. — így is közölte e sort, noha még a K_1 szövegében, fogalmazás közben így módosult:
⟨*Oh gonosz Szerelem*⟩ *Vad Szőz! gonosz Ámor!* V. ö. megjegyzéseinkkel a szövegkritikai fejezet élén.

82. K_1: *Erynnis szűlt* Az *E* a lapszélen tévedésből kis kezdőbetűre van átjavítva; mi a K_2-höz igazodva megmaradtunk az eredeti írásmódnál.

83. K_1: *Nimſádat* ⟨*is*⟩ *is*
A szöveg korrigálója a *Styx* írását is kijavította a lapszélen, így: *stiksz* (mivel a szókezdő betűt *ſ*-nek nézte). A K_2 alapján itt is megőriztük az eredeti helyesírást.

84. K_1: *Belé* Olvashatatlan szóból javítva.

85. K_1: *Vesszetek, vesszetek*

86. K_1: *szitkokkal*

89. K_1: *Itt űlök, 's* ⟨*már*⟩ *a' Napis elhágy már engemet*

90. K_1: Kp. n. a LD. szerint em.

93—94. A két záró sor már nem fért ki szabályosan a lap aljára: a költő a 89—90. sor után a lapszélre szorította őket.

93. K_1: *Keljetek fel nyájas Zefirek* A sor utolsó szavának három — utóbb törölt — változata is keletkezett: ⟨*? s hozzája*⟩ ⟨*?menjetek*⟩*;* a 3. olvashatatlan. A végső megoldást az áthúzott szavak fölé írta a költő.

94. K_1: A sor kezdőszavával háromszor is megpróbálkozott Csokonai, de mindhármat törölte; e két szótagú szavak olvashatatlanul át vannak húzva. Törlésük után szúrta be a *néki* névmást.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szerintünk fiktív jellegű szerelmes vers föltételezett személyi vonatkozásairól a keletkezéséről szóló fejezetben részletesen szóltunk. Fiktív volta mellett szól formális ellentétező szerkesztésmódja is, amelyre már Maday rámutatott (29—30. l.). Julow Viktor szintén utalt a vers ellentétekre épülő jellegzetes szerkezetére: „ [. . .] a költőt nem annyira érzelmei vezetik, inkább nagyon is tudatos, mérlegelő agymunkát végez. *A dél* második változatában az eredetileg puszta természetleíráshoz a *nyár heve* — a *szerelem heve* analógiával hozzákapcsolt toldalékban, a nő szemének kegyetlenül égető tüzét, lelkének részvétlen hidegségét s megint a maga szerelmi izzását szerkeszti össze hármas ellentétbe, s igen szellemesen valósággal végigpermutálja az ebből adódó lehetőségeket." (MIrT. III. 221—222. l.) Később a vers stílusának manierista vonásait emelte ki: Alf. 1973/11: 81—82. l.

Az 1—34. sort az első kidolgozás jegyzeteiben magyaráztuk; itt csupán a későbbi változtatásokhoz, illetőleg a toldalékhoz fűzünk magyarázatokat.

16 kk. Fürst Aladár és Császár Elemér Gessner *Mycon* c. idilljének bizonyára e részletével érezte rokonnak Csokonai versét: „Dél vólt, 's talpunkat a' homok, fejünket a' Nap égette; felettünk állott éppen, úgy hogy homlokunkonn lévő haj-fürtjeink egész képünket árnyékbann tartották. Pihegve szaladt a' gyék az út mellett a' farkas alma alá, 's a' ptrütsök nyögve szeszergett a' meg asszott fübenn a' le-hullott levelek alatt. Minden lépésünk alól meleg por szállott-fel, szemünket ette, 's

ki-száradtt ajakinkra ült. Igy mentünk tikkadva: de meg-hosszabbítottuk lépéseinket, mert sürü fákat láttunk az útonn magunk előtt; fekete vólt az árnyék alattok mint az éj." *(Gessner' Idylliumi.* Fordította Kazinczy Ferentz Kassán. 1788. 156—157. l.)

40. *Ámor' fáklyája:* a szerelem lángja.
59. *Egyenes természet!:* Igazságos, következetes természet!
65. *Ollyan tűz ez, mellyet gerjeszthet a' jégis:* Bartal mutatott rá, hogy a sorban Ovidius- és Petronius-reminiszcenciák bújkálnak (ld. EPhK. 1894: 753. l.).
67. *Jupiter (tonans):* a római mitológiában a villámok is Jupitertől, az ég urától erednek.
72. A K_1-beli *oskolai kétség:* az iskolai logikatanulásra utaló célzás
74. *gyengébb:* gyengédebb, megértő.
78. *már ez mind vólt:* már ez mind elmúlt, a múlté.
82. *Erynnis* (helyesen: *Erinnys)* (gör.): a bosszúállás, a büntető sorscsapás megszemélyesített nőalakja az antik görög—római mitológiában.
oh fene! A *fene* 'átok, csapás' jelentésben itt Ámorra, a szerelemre vonatkozik.
83. *Styx* (gör.): az alvilág borzalmas környékű folyója.
84. *Alekto* (gör.): az egyik Erinnüsz neve.
92. *sugall:* sugdos.
A Zefirrel üzenő kedves gyakori motívuma az olasz pásztorköltészetnek; v. ö. *A' feléledt Pásztor* jegyzeteivel.
93. E sor igen közeli rokonságban van *Az Estve [I.]* 19. sorával:

Lengjetek oh nyájas Zefirkék lengjetek

Verselése

Az iskolai versgyakorlatok hagyományos formájában: páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

197. A' Tél [III.]

Kézirata

A vers 1790 körül készült törzsszövegét *(A Tél [II.])*, amely a ZC.-ben található (73ab), I. kötetünkben önálló versként közöltük (85. vers). Ezt a saját kezű ősszöveget bővítette ki 1794-ben a költő ugyancsak a ZC.-ben; az első kidolgozás szövegének végén ez a saját kezű megjegyzése olvasható: „Lásd a' Folytatást pag. 16". A későbbi lapszámozás szerint a toldalék a kötet 98b—99a oldalán található a költő eredeti kézírásában. A toldalék megírásakor az alapul szolgáló ősszöveg 40 sorát is átnézte s kijavította, elsősorban helyesírási tekintetben.

A megbővített s átjavított változatot letisztázta a CQ. másolója is (41ab—42ab). Ez a tisztázat azonban még nem mindenben azonos a DMM.-ban megjelent szöveggel. Közel egykorú másolata a londoni

British Library Waltherr Collection elnevezésű gyűjteményében jelzet nélkül található 2 folión. (Ugyane kéziratot található *A Matska és a' Sajt* másolata is.)

Megjelenése

1795-ben, művei sajtó alá készítésekor Csokonai már gondolt a toldalékkal megbővített vers kiadására. Az EK.-on LXXXVII. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Tél.* Szatira." A műfajmegjelölés is mutatja, hogy itt már a megbővített változatról van szó. Szerepel a DMM.-hoz készített Első és Második számvetésen is: az Szv_1-en a cím *(Tél)* után írt *48*-as szám a toldalékkal megbővített változat sorpárjainak számát jelzi, az Szv_2-en a cím utáni *96*-os szám pedig a sorok számára utal. Néhány későbbi címjegyzéken is előfordul: a Mfj. 55. sorszám alatt a *Morálok* sorában tartalmazza.

A megbővített szöveg a DMM.-ban jelent meg: [IV.] 54—58. l.

A későbbi kiadásoknak — Toldy, HG. FK. — a DMM. volt az alapja. Juhász Géza az EPM.-ban a ZC.-beli eredeti szöveget vette alapul, amely néhány helyen eltér a DMM. szövegétől. Vargha Balázs az ÖV.-ben, az ÖV.²-ben s a MM.-ben nem egészen következetesen járt el; a verset lényegében a DMM. szerint közölte: így tekintetbe vette pl. a 6. és 40. sornak ott található új sorváltozatát, de a továbbiakban (90., 96. sor) visszatért az első fogalmazvány szövegéhez, föltételezve talán, hogy itt a cenzúrának tett engedményről van szó.

Keletkezése

A vers alapjául szolgáló 1790-i kidolgozás keletkezéséről részletesen szóltunk *A Tél [II.]* jegyzeteiben. A költő által is szatírának minősített moralizáló második kidolgozás már társadalmi, politikai öntudatra ébredése, radikalizálódása idején keletkezett, amikor iskoláskori leíró verseit filozófiai, illetőleg társadalombíráló gondolati költeményekké fejlesztette.

Toldy a moralizáló toldalékok keletkezését a sárospataki hónapokra tette, így került felsorolásában *A' tél* is erre az időre (XXXII. h.). Ferenczi — bizonyára Toldy nyomán — szintén a pataki hónapoknál tárgyalja (65. l.). A HG. az 1795-ben írt versek között említi (ld. III, 494. l.).

Juhász Géza a toldalékkal megbővített változat keletkezését 1794-re tette (ld. EMP. 181., ill. 314. l.; v. ö. még: It. 1955: 16. l.). Vargha Balázs az ÖV.—ÖV.²-ben s az MM.-ben Juhász Géza kronologizálásához igazodott.

Mi szintén 1794 nyarára, illetve utolsó harmadára tesszük a toldalékos változat keletkezését — ahogy a toldalékok megírását általában.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM.-nak a költő által sajtó alá készített szövege. Főváltozatként azonban közöljük a ZC.-beli szöveget mint a DMM. szövegének helyenként eltérő előzményét, annál is inkább, mivel föltehető, hogy az eredeti szövegen nem pusztán esztétikai, stilisztikai meggondolásból módosított Csokonai.

A ZC.-beli kidolgozás c í m é hez *(A Tél)* képest a DMM.-ben csak egy hiányjelnyi eltérés van. (A toldalékot névelőtlenül: *Tél* utalószóval kapcsolta az ősszöveghez a költő.)

A vers első kidolgozásának jegyzeteiben már utaltunk rá, hogy a költő az ősszövegben (1—40. sor) a lapszélre vetítve kijavította az *ſ*-eket *s*-ekre, a németes nagy kezdőbetűket szintén javította, a *-nn* határozórag egyik *n*-jét áthúzással törölte s egyéb helyesírási változtatásokat is végzett (pl. a *j*-t *ly*-re, *c*-t *tz*-re írta át, félreérthetetlenné tette a magánhangzók ékezését. Hasonló javításokat végzett a toldalék első részében is (40—59. sor). A főváltozatban a Csokonai által már átjavított ZC.-beli szöveget közöljük. A ZC.-beli ősszövegben (1—40. sor) eredetileg nem volt központozás: az írásjeleket Csokonai helyezte el 1794-ben, a vers átdolgozásakor.

A DMM. szövege formailag is eltér némileg a ZC. s a CQ. szövegétől: a két utóbbiban — Csokonai gyakorlatának megfelelően — minden második sor bekezdéssel van írva; a DMM. — bizonyára nyomdatechnikai okokból — ezen egyszerűsített: bekezdés nélkül közölt minden sort. Mi a kéziratok eredeti sortördeléséhez igazodtunk főszövegünk közlésében is.

A következőkben közöljük a ZC.-beli változatot, amelyben nemcsak a DMM. szövegétől való eltéréseket jelöljük kiemelten, hanem a költő lapszélre vetített helyesírási változtatásait is; az iskolai versgyakorlat (1—40. sor) ligatúráit már feloldva adjuk. A félkövér szedés a költő utólagos (többnyire lapszéli) javításait jelzi, az **s** azt, hogy ott eredetileg *ſ* állt.

A T é l

*M*ormolnak ⟨*dühös*⟩ **s**zelei a' *ſ*agyos **é**szaknak,
*A zsindel ⟨***l**⟩*yre vastag jég tsapokat raknak.*
El lepik a' földet **s**ürü *ſ*ergeteggel,
*A' ſ*o**l**yó *vizeket meg kötik hideggel.*
Mellyeket **ő**szítnek *a' havak és* **d**erek,
*A z o k a' tél' ſ*ején⟨*n*⟩ *ſ e j é r l ő púderek.*
Zúzmarázos a' **B**ak [*bak*-ból jav.] *tsillámló* **s**zakálla,
Tsörög a' jég miatt minden **sz**őri **sz**ála.
Vége ſelé j á r a' d i d e r g ő **D**etzember,
Detzembert hordoz már minden okos ember.
Szellős **v**ólna *nagyon az ing 's a' paputs ma,*
Bezzeg betsbe is van a' bunda 's a' kutsma.
A' vékony rokojás **l**eánynak, *'s a' pőre*
Gatyájú [jav. ebből: *G a t y á ú*] *legénynek fel áll minden* **sz**őre.
*A' ſ*arkasok **m**edvék *'s rókák hébe hóba*
A **sű**rű *erdőbe mennek prédálóba.*
A' többi állatok merűlvén álomba
Alusznak az **ő**sszel *készített alomba.*
A' madarak' nagyobb része el **ú**taza,
Tsak veréb, tsak varjú maradt idehaza.
Az is a' városhoz **k**özelébb **sz**ivárog.
'S a' **d**isznó *torokba öröm nótát károg.*
Komor minden, minden szomorúnak tettzik
Mihelyt a' tél' borzas tsillaga fel tetszik.

Mindent öszve bádjaszt és puhít ostoba
Levegő egével a' be fűtött szoba.
Tsupán⟨n⟩ az örvendő társáng' víg zászlója
Lett az e l t s ü g g e d t szív ⟨jó⟩ m e g [← Az átdolgozáskor jav.] *vígasztalója.*
Melly víg kiáltással fel emelvén fejét
Ugrál az újj havon⟨n⟩ nem találja helyét.
Öltözik magára sok féle maskarát.
Ugrós kozák tántzra billegteti [Jav. ebből: *billegeti*] *farát.*
Víg ebédeket ⟨rak⟩ t a r t [← Az átdolgozáskor jav.] *terített asztalán⟨n⟩*
Markába petsenye, kulats az oldalán⟨n⟩.
Tántzos szobájába víg muzsikát [Jav. ebből: *musikát*] *penget.*
Kurjongat, 's a' búnak á d i ő t [Jav. ebből: *ádijőt*] *izenget.*
Szánkáz⟨ik⟩, 's esik néha ollyan is a ' szánba',
A' milly e t nem igen tennének románba.
Követi sok gavar, tsirippol utánna
S o k ö r e g b í r ó t ó l [Jav. ebből: *bíráktól*] *írtó⟨d⟩zó Su'sánna.*
Balgatag nagy világ! ez e a' múlatság
A' mellyet únalom követ és fáradság?
Ez é a' múlatság? a' mellynek utánna
A' test még eggy másik múlatást kívánna:
Hogy vissza nyerhesse azt az állapotot,
A' mellybe addig vólt, míg még nem múlatott.
Lármás Vígasságok? ⟨részegítő⟩ eltikkasztó [← Az áth. szó fölött] *bálok,*
Bennetek melly kevés örömet találok.
Adnak é ⟨újjulást⟩ a' magát [← Az áth. szó fölött] *meg únt természetnek*
Újjúlást, a mellyek ezekből születnek,
A' sok szófi beszéd, ki tsapongó Ámor,
Komor álmatlanság, 's harmadnapi mámor.
Múlattat é ollyan mis más gyülekezet,
Mellyet oda ⟨tsak⟩ tántz, [← Az áth. szó fölött] *bor, 's nem barátság vezet?*
Mert kit baráttá tesz a' bál' tántza 's bora,
Az nem barát, hanem tsak pajtás 's tzimbora.
De a' tántz? — Hát úgy jő vissza egésségünk,
Ha előbb a' tántzba el vész frisseségünk?
Úgy vídít meg a' bor, ha délig hortyogva
Fekszünk Crápulába Virradtától fogva.
Úgy megy⟨en⟩ majd [← Az áth. szótag fölött] *gyomrunkba jól a' Concoctió*
Ha ⟨..? rakásra?⟩ mind dosztig [← Az áth. szó fölött] *esszük a' Bálba, a' mi jó.*
Igaz, van Retzipe: megterhelt és heves
Gyomrunknak uj erőt ád a' ⟨káposzta⟩ korhel [← Az áth. szó fölé írva] *leves.*
'S a' nem alvás utánn jól esik az álom
⟨Eleget⟩ Lehet más nap estig aludni. Sajnálom.
Osztánn a' báll nem áll tsupánn dobzódásba

I v á s b a - e v é s b e, tántzba ugrálásba.
Ha az ẽr [= ember] magát illyenbe nem ártja
Van beszéllni Dáma van játszani Kártya.
Igaz de ezekért mennyi esztelenek
Egymásnak Kőtséget [= Költséget] 's lármát szereztenek.
Mit ér a' Kártyapénz? ⟨nem ?igaz?⟩ kétséges [← Az áth. szó fölött] *nyereség*
Mit ér a' Báldáma? Másé a' jeleség.
A' ⟨mulató⟩ fülekbe illy szó mennyiszer ütközött
A' Dámázók között 's a' Kártyázók között
Ni a' Huntzfut tőlem ⟨?Ors?⟩ Trézsit [Jav. ebből: ? *Örzsit*] *elragadta*
Hiszen ⟨lá⟩ nem is Pikket adott az — [eb] atta.
'S ez a' szép Múlatság így mégyen előre,
Lármáról Szitokra, 's végre Gyíklesőre.
De hadjuk el: 's a' Bál Istent ne gúnyoljuk,
Mert a' Nagy Világnak orrát fel borsoljuk.
⟨És e' nagy Istennek⟩ Hadjuk el: máris [← Az áth. szók fölött] *sok Bál* [← E szó beszúrva] *Papja 's Nimfája*
⟨A' köz⟩ Szentség törő [jav. ebből: *törés*] *Muzsám' excommunikálja.*
Sok ⟨politus⟩ ifjú Gavallér s z i d ö s z v e engemet
'S Ki veti a' Kaput zsebjéből könyvemet.
Sok módi Kis Asszony, mint paraszt verseket,
A Toalettéről le szórja ezeket.
De méltóztassanak megengedni kérem
Hogy e' T e k i n t e t e s lármát nem ditsérem.
Reménylem: az Urak többet is találnak,
A' kik ⟨még⟩ nem hajtottak még térdet a' Bálnak.
L a n g a u s z r a V o j t á r a Puntsra nem mehetek,
Két Barátom van itt vélek beszéllgetek,
Szerelmeskedni is Poppal vagy Gesznerrel
J o b b a n e s i k mint⟨sem⟩ ott sok p a j z á n Stutzerrel.

A CQ. szövegében is akad néhány eltérés, még a ZC. szövegéhez képest is; ezek legtöbbje azonban a másoló figyelmetlenségével magyarázható. Főszövegül, mint volt róla szó, a DMM. szövegét közöljük, kipótolva a kézirat alapján azt a másfél sort (83—84.), amelyet a cenzúra törölt. A ZC.-beli toldalék szövegétől másutt is eltér a DMM. Az eltérések azonban inkább stiláris, mint politikai indítékú változtatásoknak látszanak, ezért nem érezzük indokoltnak, hogy a ZC. szerint közöljük e részleteket, ahogy az ÖV.—ÖV.[2] és MM. tette.

Az 1794-i átdolgozáskor — mint láttuk — a költő az ősszövegen (1—40. sor) kisebb stiláris s nagyobb helyesírási változtatásokat végzett; mikor versét a DMM.-be közölni szándékozta, újból módosított a szövegen; e változtatásoknak azonban nincs nyomuk a ZC.-ben. Ezért is indokolt, hogy alább számba vegyük a DMM.-ban a ZC.-hez képest végrehajtott változtatásokat:

6. A DMM.-ban a töltelékszónak ható mutatónévmás helyére került a megszemélyesített tél találó jelzője, s a hóval kapcso-

latban nem sokat mondó *fejérlő* helyére is sokkal elevenebb jelző került: *villogó*.

9. A jelzőcserére talán azért kerülhetett sor, mivel *didergő* a *November* jelzője is a DMM.-ban, közvetlenül az előző oldalon (53. l.); ritmikailag is jobb a *fagyos*-nál: az ütemhatár így nem vágja le a névelőt a hozzátartozó jelzős kifejezéstől.

10. (Főrangú) olvasói iránti tapintatból törölhette az *okos* jelzőt a költő a DMM.-ban közölt változatból.

11. A DMM.-ben a sor végén pont; a ZC. szerint em.

14. A DMM.-beli változtatást az első sor obszcén mellékzöngéje indokolhatta.

15 A ZC.-ben a *medvék* utáni *s* kötőszó megakasztja a felsorolás ritmusát.

21. A DMM.-beli köznyelvibb s irodalmibb *közelebb* alak eredhet a nyomdai korrektortól is.

28. A DMM.-ben csupán stiláris finomítást végzett a költő.

35. DMM.: *Tántszos* sh. em.

36. A kevésbé ismert francia *ádiő*-t helyettesítette Csokonai a DMM.-ban a kevésbé hangulatos magyar kifejezéssel.

40. A változtatásnak kettős oka lehetett: részben a cenzúra miatt hagyhatta ki a költő az apokrif bibliai részletre utaló enyhén kétértelmű célzást, részben azért, mert nem lehetett világos mindenki számára a jelentése; de logikailag is jobban vágott a folytatáshoz a farsangi férjet váró dámákra utaló új megoldás.

45. DMM.: *állapatot* sh. em.

59. ZC.: *Úgy vídit*
DMM.: *'S úgy vídit*

64. DMM.: *érőt* sh. em.

68. Az első változat a mondanivaló logikája szerint az ivást emelte ki, de aztán a sztereotip nyelvi fordulathoz igazodott az író.

69. DMM.: *illyekbe* Az előző sor felsorolása után jobban illett ide a többes szám.

70. DMM.: *kártja* em.

75. ZC.: *A' fülekbe*
DMM.: *'S a' fülekbe*

77. DMM.: *Trészit*. Gondolhatnánk sh.-ra is de a *Treszka* alak előfordul pl. Csokonai *Krisztina napra* c. versében is.

78. DMM.: *-atta!* A ZC.-ben sem volt kiírva az akkor még durvának számító, ma már inkább tréfás, kedélyeskedő kifejezés; értelem szerint egészítettük ki.

83—84. A DMM.-ban a 83. sor így található:

Hagyjuk el; már is sok — — —

A következő, 84. sor pedig teljesen hiányzik: helye azonban nincs jelezve. A kihagyásra bizonyára a cenzúra miatt került sor: a papok s az éxcommunicatio említése miatt. Toldy ugyanígy hiányosan közölte e részt (77. h.), a DMM. szerint, a jegyzetekben azonban idézte a kihagyott sorokat a kéz-

iratból (922. l.); a HG. s a későbbi kiadások a ZC.-ből pótolták, de nem betűhíven. Mi szintén a ZC. alapján pótoltuk a hiányzó másfél sort, a DMM. helyesírása szerint.

85. A DMM. megoldása a természetesebb.

90. DMM.: Talán nem pusztán stiláris jellegű változtatás történt; a *Tekintetes* inkább a közrendűek, köznemesek titulusa volt: a diétán azonban főurak, úri vendégek vitték a hangot, az *uriás* félreérthetetlenül az úri társadalomra céloz.

91. A DMM.-ban a *Reménylem* után nem volt írásjel: a ZC. alapján em.

92. DMM.: *térdek* sh. em. *a' bálnak* A ZC. alapján javítottuk, amint az ÖV.—ÖV². is: a *Bál* istenre való tréfás célzás ugyanis csak így nyilvánvaló.

96. A jelzőcserére alkalmasint a *pajzány*-nak akkor még erősen elítélő jelentése s meglehetősen ritka használata miatt került sor (v. ö. TESz.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers alapját alkotó első 40 soros kidolgozásról részletesen szóltunk annak jegyzeteiben (Cs/ÖM. I, 626—628. l.); itt a moralizáló toldalékhoz kell elsősorban magyarázatokat fűznünk.

Az évszak-témához annyit kell még kiegészítésül megjegyeznünk, hogy *L' estate* címmel Csokonai kedves költője, Pietro Metastasio is írt egy évszak-verset (ld. *Poesie del signor abate Pietro Metastasio VI.* Torino. 1757.), s Eschenburg példatárában a francia Bernistől is találhatott erre mintát, aki *Les Quatre Saisons, ou les Georgiques Françoises* címmel írt festői évszakverseket (ld. Esch. III, 229. l.).

Horváth János figyelmeztetett először arra, hogy az 1798-ban írt *Dorottya* magva csírájában megvan már ebben az 1794. évi költeményben is (Csokonai 56. l.). Waldapfel szintén kiemelte a vers társadalombíráló hangját, s összefüggését a *Dorottyá*-val (ld. MFelv. 263. l.). Vargha Balázs is utalt a két vers kapcsolatára (CsVM. 83—84. l.), s Julow Viktor ugyan csak összekapcsolta a két verset, rámutatva e korábbinak radikálisabb hangjára: „Tiltakozik [a *Dorottyá*-ban] Csokonai az egészségrontó kicsapongás, a gazdasági romlásba vezető pazarlás ellen is, a felvilágosodott »józan okosság« és a rousseau-i természetesség nevében. Ennek azonban egykor kíméletlenebbül adott hangot *(A tél).*" (MIrT. III, 240. l.)

Sinkó a másik évszak-verssel, *A' Nyár*-ral együtt a költő „hatalmas, forradalmi eredetiségükkel kezdeményezést jelentő költeményei" között említette, egy sorban *Az estve*, *Az Álom*, a *Constantzinápoly* című versekkel. (19—20. l.)

A másik két évszak-vers *(A' Nyár [I.]*, Az *Ősz [II.])* toldalékaival egy időben e vers kiegészítő része is Csokonai legradikálisabb korszakában, 1794-ben keletkezett. A téli természetnek, a külső világnak rajzát Rousseau híve a természetellenes mulatozások, a „Tekintetes *(~ uriás)* lárma" gúnyos bírálatával toldotta ki. Az összövegben csak néhány népi figura s a népi farsangolás futó képe villant fel: itt viszont félreérthetetlenül a felsőbb, módos osztályok értelmetlen, öncélú evés-ivását, „dobzódását" bírálja a költő: moralizálva, de szellemesen. A versnek csakugyan

nem egy motívuma emlékeztet a *Dorottyá*-ra: a kártyázás, az idegen táncok bírálata s maga a farsang szerepeltetése.

A vers elején a néhány nyersen odavetett vonással fölvázolt „vékony rokolyás leány" s a „pőre gatyájú legény" a *Dorottya* „cselédházi szcéná"-jának szereplőit előlegezi, annak a népi társadalomnak képviselőit, amelynek talaján állva bírálta a *Dorottyá*-ban is az elkorcsosult nemesi társadalmat s a „nemzeti visszaéléseket": a vígeposz műfajának s a megváltozott politikai körülményeknek megfelelően természetesen szelídebben, mint *A' Tél [III.]*-ban. A két vers mikrokozmoszában így van együtt a kor magyar társadalmának két alapvető társadalmi rétege s problémája.

Az 1—40. sort az első kidolgozás jegyzeteiben magyaráztuk, ehhez csak a következő kiegészítéseket fűzzük itt:

7. *Zúzmarázos a' Bak:* Csokonai kétségtelenül ismerte egyik írói példaképének, Bessenyei Györgynek *Az esztendőnek négy részeiről* című versét, ahol többek között ilyen sorokat olvashatott:

> Szomorodik minden, ritkúlnak az Egek,
> Húllott hó harmati ragyognak, s jegesek.
> Zúzmarázok húznak be fűveket, fákat,
> Hideg ködök fedik a' szöke halmokat.
> A' szél zuhogása nem hallik füveken,
> Nem igen zörőghet a' fa leveleken.
> Tsak mormolva szalad a' szárat ágakon . . .
>
> (Bessenyei György: *Hunyadi László tragédiája.* Bécs. 1772. 100. l. *Ősz* [5—11. sor])

24. *a' tél borzas tsillaga:* Mint az első kidolgozás jegyzetében rámutattunk, a „borzas Tél" allegoriája Ovidiusban gyökerezik (Met. II. 30.), de magyar versben is találkozhatott vele a költő, pl. Gvadányi József *Pösténvi föröödés*-ében (v. ö. Cs/ÖM. I, 627. l.) s Bessenyei György másik évszak-versében:

> Ez a' komor állat borzas nagy szörével,
> Lompos, 's messze nyúlik gyapjas üstökével,
> Jeges harmat fénylik deresült szakállán,
> Havas fergeteget hoz meg fagyott vállán.
>
> (I. h. 102. l. *Tél.* 1—4. sor)

42. *únalom:* régi jelentése szerint a szó itt 'csömör, életuntság' jelentésben áll.

47. *Lármás vígasságok:* Csokonai szinte ugyanezekkel a szavakkal ítéli el a *lármás bálok*-at Bessenyei Sándornak 1795 körül írt levelében, ahol jellemző módon Pope-ról is megemlékezik: *„reménylem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak eggy Helvetrust, poétának eggy Pópet vehetek. Akkor csak az ég három ollyan szívet teremtsen az én számomra, mint az Uré, nem fogom sem a' lármás bálokat 's paszomántos Dictatori barátokat, sem az arannyal és mollyal bévont gazdag Bibliothékákat óhajtani."* (ItK. 1936: 464. l.)

49. *a' magát meg-únt* (rég.): unatkozó.
természet: itt az emberi természetre vonatkozik.
51. *szófi* (nép., rég.): haszontalan, szófia.
53. *mis más* (ném.): vegyes, szedett-vedett.
60. *krápula* (lat.): másnaposság, mámor utáni fejfájás. E részletre hatással lehetett Csokonai ifjúkori eszményképének, Horváth Ádámnak *Fársáng-bútsúztató* című verse.

Proszit a' tántz, *proszit* a' nyúghatatlanság,
Proszit a' krapula, és az álmatlanság.
(*Hol-mi.* I, Pest, 1788. 135—139. l.)

61. *Concoctio* (lat.): emésztés.
62. *dosztig* (szl.): torkig, dugig.
63. *retzipe* (rég.): recept.
64. *korhol leves*, korhelyleves (nép.): savanyú káposztából főzött leves kolbásszal.
66. *Sajnálom!:* a szó itt nem mai 'nem tehetek róla' jelentésében áll, hanem eredetibb, első jelentése szerint azt jelenti: 'szánom, szánakozom rajta'.
67. *dobzódás* (táj., rég.): tobzódás.
71. *ezekért:* ezek miatt (ti. a dámák s a kártyázás miatt).
73. *kártya-pénz:* kártyán nyert pénz.
74. *bál-dáma:* bálozó dáma, táncpartner.
77. *huntzfut* (rég., nép.): huncut, ravasz.
78. *Pikk*, pique (fr.): a francia kártyában fekete, fordított szív alakú figura.
80. *gyikleső* (tréf.): keskeny rövid tőr vagy kard.
81. *Bál-isten:* szójáték: a Bibliában előforduló Bál (Baal) — az egyistenhittel szemben — a pogánykori szertartásokkal tisztelt, a próféták által kárhoztatott helyi isten.
82. *orrát felborsoljuk* (nép., rég.): felingereljük.
83. *Bál' papja 's nimfája:* a bálozás szenvedélyének hódoló gavallér s dáma.
84. *excommunikál* (lat.): kiátkoz, kiközösít.
85. K_1 ⟨*politus*⟩ (lat.): csiszolt, művelt, pallérozott.
86. *kaput* (rég.): hosszú felsőkabát.
87. *paraszt* (rég.): durva, nyers.
88. *toalett* (fr.): öltözőasztal.
90. *uriás* (rég.): urias, előkelő; Csokonai a *Békaegérharc*-ban is használja a szót (111. sor).
93. *Voita* (rég.): egy fajta kártyajáték.
langausz (ném.): közepes lassúságú, keringőféle régi tánc.
punts (ang.): rumos szeszes ital.
94. *Két barátom van itt* ... Az egész moralizáló részre hatással lehetett Orczy Lőrincnek 1787-ben megjelent verse: *Egy ifjúhozz, ki a' városi lakást falusinál inkább szereti:*

Tí lármás, balgatag, bódult mulatságtok,
Éjjeli rendetlen tsúfos topzódástok,
Ál ortzával fedett vétkes korhelységtok

Nékem nem kell, veszszen a' ti szép szokástok.
. . .
Két jó Barátommal jobb én mulatságom
Kik előtt örömből a' tréfát katzagom

(*Költeményes Holmi* . . . Pozsony, 1787. 106. l.)

95. *Póppal vagy Gesznerrel:* A két idillköltő együtt jelenik meg Csokonainak *Komárom, február 16. 1798.* címen ismert versében is; az élet gondjait feledtető *„ártatlan öröm paradicsomá"*-ról, a gyönyörködés és a bölcsesség honáról írja:

Hol te, nagylelkű Pope! a gyenge Gessnerrel
Egy célra két úton sietsz az emberrel.

(MM. I, 414. l.; v. ö. Fest 75. l.)

Pope, Alexander (1688—1744) angol moralista költő. Csokonai föltehetőleg Bessenyei Pope-fordításait olvasgatta, de később maga is fordított az angol poétából.
Geszner (Gessner): Solomon (1730—1788) természetfestő dilljeiről híres svájci német költő; Csokonai itt bizonyára Kazinczynak 1788-ban megjelent fordítására gondolt elsősorban: *Gesszner Salamon Idylliumi.* Kassa, 1788.

96. *kotyfity* (nép.): haszontalan, kótyomfitty.

Verselése

Ahogyan mintái, Bessenyei György évszakversei s a ZC. iskolai versgyakorlatai általában, ez a költemény is páros rímű, felező tizenkettősökben íródott. Szabó Zoltán, kiemelve Csokonai költői közlésmódjának közeli rokonságát „a mindennapi beszédhez, a csendes nem hullámzó előadáshoz", megállapította, hogy „a verszene is ehhez a csendes, józan ritmushoz igazodik [példának *A' Tél* bevezető sorait idézte]". (NyIrK. 1966: 250. l.)

198. A' Nyár

Kézirata

A versnek 1790 körül készült ősszövegét, amely a ZC.-ben található (74 ab), I. kötetünkben önálló versként közöltük. Az ősszöveget bővítette ki a költő később, ugyancsak a ZC.-ben; az 1790-i szöveg végén ez a saját kezű megjegyzése olvasható: „Lásd a' folytatást pag. 18." A későbbi lapszámozás szerint a 18. oldal a 99 b oldalnak felel meg: itt található az ún. „toldalék", a költő eredeti kézírásában. A toldalék megírásakor az alapul szolgáló ősszöveg 40 sorát is átnézte Csokonai, s helyenként módosított rajta; majd — föltehetően már a DMM.-ban való kiadás céljával — helyesírás tekintetében is végigjavította az 1790/91 körüli kidolgozást, a változtatásokat a lapszélen tüntetve föl.

A megbővített s átjavított változatot letisztázta a CQ. másolója is (50b, 51a, 48b). Ez a tisztázat azonban még nem mindenben azonos a DMM.-ban megjelent végleges szöveggel.

Az 1803-i Kjt. is említi egy kéziratát a „Pándiéknál" levő anyagban, s a Kcsl. N° 5 szintén jelzi egy kéziratát.

Megjelenése

A költő 1795-ben, művei sajtó alá készítésekor gondolt e verse kiadására is. Az EK.-on LXXXV. sorszám alatt így fordul elő: „*A' Nyár.* Szatira." A műfajmegjelölés mutatja, hogy itt már a kibővített változatról van szó. A DMM.-hoz készített Szv_1-en a 26. versként szerepel, *Nyár* címmel; az utána írt *35*-ös szám a toldalékkal megbővített változat sorpárjainak száma. A Szv_2-ben a 6. vers: „Nyár, 70." megjelöléssel. A szám itt nem a sorpárok, hanem a sorok számát jelzi.

Későbbi címjegyzékeire is fölvette Csokonai: az 1802 elejéről való ÚK.-on a 107. sorszám alatt fordul elő, Mfj.-en a *Morálok* között a 64. sorszámú.

A másik két évszakverssel a DMM.-ban adta közre: [III.] 36—39. l.

A későbbi kiadásoknak — Toldy, HG., FK., — a DMM. szövege volt az alapja. Juhász Géza az EPM.-ban a ZC.-beli eredeti kéziratot, illetőleg annak CQ.-beli tisztázatát vette alapul; eljárását némileg indokolja, hogy pl. a ZC.-ben van olyan bejelölt sorcsere (43—44. sor), amely a DMM. szövegében — föltehetőleg tévedésből — elsikkadt; viszont a DMM.-beli szöveg a költőnek határozott stilisztikai szándékú javításait, változtatásait őrzi, úgyhogy végleges változatnak mégis csak ezt az átdolgozást kell tekintenünk. Vargha Balázs az ÖV.—$ÖV^2$.-ben s a MM.-ban nem egészen következetesen járt el: lényegében a DMM. módosított szövegét közölte, néhány helyen azonban — indokolatlanul — a kéziratok eredeti megfogalmazásához tért vissza.

Keletkezése

Az összövegről, a téma első kidolgozásának keletkezéséről — tárgyalt versünk voltaképpeni magjáról — a megfelelő helyen, *A Nyár [I.]* jegyzeteiben szóltunk. A költő által is moralizáló, illetőleg szatirikus jellegűnek minősített második kidolgozás társadalmi, politikai eszmélkedése, radikalizálódása idején keletkezett, amikor több más iskoláskori leíró versét (társadalom)bölcselő költeménnyé alakította át.

Toldy e moralizáló toldalékok keletkezését a sárospataki hónapokra, tehát 1795—1796-ra tette (XXXI. h.); az ő nyomán Ferenczi szintén abból az időből származtatta a verset (ld. 65. l.).

A HG. — bizonyára Toldy és Ferenczi nyomán — szintén az 1795-ben írt versek között említi (ld. III, 494. l.). Juhász Géza a toldalékkal ellátott változatot 1794-re keltezte (ld. EPM. 172., illetve 314. l.; v. ö. még: It. 1955: 16. l.). Vargha Balázs is Juhász Géza kronologizálását követte az az ÖV.—$ÖV.^2$-ben. Mi is 1794 második felére tesszük a megbővített változat elkészültét: ahogy általában a „toldalékok" keletkezését.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM.-nak a költő által sajtó alá készített szövege. A DMM. szövege azonban nem teljesen megbízható, ezért fölhasználjuk a költőnek a ZC.-ben az ősszövegen végzett saját kezű javításait, illetőleg a toldalék saját kezű fogalmazványát, sőt főváltozatként közöljük a ZC.-beli 1794-ben kialakított szöveget mint a DMM. közlésének közvetlen előzményét.

Az ősszövegben eredetileg nem volt központozás: az írásjeleket Csokonai helyezte el 1794-ben, a vers átdolgozásakor.

A DMM. szövege formailag is eltér némileg a ZC. s a CQ. szövegétől: a két utóbbiban — Csokonai gyakorlatának megfelelően — minden második sor bekezdéssel van írva; a DMM. — bizonyára nyomdatechnikai okokból — ezen egyszerűsített: bekezdés nélkül szedett minden sort. Mi itt is a kéziratok eredeti sortördeléséhez igazodunk.

A ZC.-ben s a DMM.-ban azonos c í m m e l fordul elő a vers; a kéziratjegyzékek egy részében — nyilván pongyolaságból — névelőtlen alakban is megtalálható a cím. A DMM. szerint is a névelős változatokat kell hitelesnek tekintenünk.

A következőkben mint fő változatot közöljük a ZC. szövegét: ritkított dőlt szedéssel tüntetve föl a DMM. közlésétől eltérő részleteket s félkövér szedéssel emelve ki az 1794-ben végzett helyesírási változtatásokat (az *s* pl. azt jelenti, hogy ott eredetileg németes *ſ* állt, az ***-lj, -tj***, hogy az ypszilonista *-lly*-t, *-tty*-t javította át a költő). Félkövér szedés jelöli a betűnyi eltéréseket is (kivéve a pusztán helyesírási jellegűeket) a DMM. szövegétől. A ZC.-beli ősszöveg ligatúráit már feloldva közöljük.

A Nyár.

*A nap kettőztetvén hév tüzét a' Rákon⟨**n**⟩,*
*Magossan tündöklik a' hideg Klimákon⟨**n**⟩.*
*Heviil a' Neméa' **sárga Oroszlányja**,*
*Mert **súgárit** a' nap rá **közelről hányja**.*
*Vévén a' Szirius **től⟨l⟩e melegséget**,*
Tüzes tsillagával minden határt éget.
*Mihe⟨**l**⟩lyt dögleletes fényű tsillagzatja,*
*Magát a' **t s i l l a g o s** é gen ki mutatja.*
*Azonnal a' tavasz' **szépségi hervadnak**,*
*A' **n y á j a s** ligetek 's mezők el fonnyadnak.*
*A' **től⟨l⟩e meg aszalt természetnek szomja***
A' rétek' haldokló virágit le nyomja.
Le konyúl a' beteg liliom 's tulipánt,
*Mellyeket **belől⟨l⟩ eggy száraz hektika bánt**.*
Illatos kebele Flórához temjénez,
*Hogy könyörűljön már beteg seregén⟨**n**⟩ ez.*
Néki alázatos szárát meg hajlítja,
*Az újjító esőt nyílt⟨**t**⟩ szájjal áhítja.*
El is jön az esső néha nagy felhővel,
De széllel dörgéssel villámmal 's mennykővel.
A' forgó szél öszve tördeli a' fákat,
El sodorja a' szép vetést és plántákat.

A' rohanó zápor a' rétet el mossa,
A' virágok' nemző részit le tsapdossa.
A' tüzes mennydörgés minden szívet gyötör,
A langozo mennykő mindenfelé ront, tör.
Kopog a' jég eső, tördel mindeneket,
A g y o n v e r i a' s z é p v i r a g o s [⟨*f ü v e k e t*⟩ 1794-i javításként föléje írva!] *r é t e k e t.*
De mihe⟨l⟩lyt a' setét felhők el repűlnek,
A' haragos egek ismét ki derűlnek.
A' mosdott nap eggy fél felhőre könyököl,
A' meg szürt áerben vidámon tündököl.
B ü s z k é n ⟨n⟩ m u t o g a t j a a' szagos rétekben
Apro képetskeit a' kristály tseppekben⟨n⟩.
*A' meg éledt barmok 's vadak ugrándoznak,**
A' víg madarakkal a' mezők hangoznak.
Egy illy hűs essőért h á n y s z o r sohajtozott
A' kit az izzadság és por b e sározott.
A' ki lankadt karral vonta már kaszáját,
B e édes örömmel kezdi most munkáját.
B e' ártatlan Élet be' é d e s Nyúgalom
*Mellynek megsózója a' Munka 's szorgalom.***
Oh be kedves Álom melly az el fáradott
Inaknak szűkséges megtágúlást adott.
Be jól esik ⟨minden⟩ a' szűk étel ha eleve
A' ⟨gyom⟩ munkás' gyomrába minden vérré leve
Ti ⟨kényesek⟩! kiknek nem [2] *í z e s* [1] *sem étel sem álom*
⟨Nem ost [?] ízes⟩ Lássátok ⟨itt⟩ millyen jó ez a ⟨Munka⟩ Dologtétel.
Ti puhák! ⟨kik⟩ a' gyepre fekünni se mertek,
Sőt a' lágy p i h é n n is sziszegve hevertek.
Páva ⟨toll⟩ modonn fénylő Baglyok, ⟨a' kik ti⟩ kik modiból
⟨Éjjelt⟩ Éjtszakát tsináltok a' Nap Óráiból.
⟨A⟩ Ti ⟨akkor⟩ elpúhúlt testtel ⟨'s pisla⟩ ürögtök forogtok,
Vagy egész Nap estig ⟨?félbe⟩ ájúltann hortyogtok.
Mikor ⟨fel serkentek⟩ öszve főttök a' forró Dunyhába.
⟨Inatok⟩ Érzésetek 'sibbadtt 's agyvelőtök kába.
Finnyás henyék, kiknek a' has Istenetek
Herék! kik tš [= tsak] azért éltek hogy egyetek.
⟨'S a' hogy [?] soha semmi dolog n̄ [= nem] vólt kenyeretek.⟩
Hány fogásba esett jó ízűnn eggy falat,
Hogy fájás [!] n̄ [= nem] jött reátok ez alatt?
⟨Lám⟩ S a' Munkás ⟨sajtját⟩ kenyerét sajtját elő veszi

* A 35—36. sorpár a ZC. összövegében a 39—40. sor helyén állt: ezzel zárult a versgyakorlat. Az átdolgozáskor Csokonai utalta át jelenlegi helyére (a CQ. másolója nem vette észre a sorpárok bejelölt cseréjét).

** A kéziratban e sor után közlésünk 45—46. sora következik, de e sorpárt a költő ψ jellel átutalta jelenlegi helyére, vagyis az eredeti 43—44. és 45—46. sorpárt fölcserélte.

⟨Ebédjét⟩ ⟨Ebéd vatsorájút⟩ Délbe estve mindég jó izűenn eszi.
⟨Eggy⟩ Tiszta forrás⟨tól⟩ vízzel enyhül igaz szomja
Mikor fejeteket a' sok bor el nyomja.
Igy mikor sok kintsbe áll néktek a' halál.
Ő egy napi számból ⟨egé⟩ új életre talál.
'S mikor nyavalyák köztt henyél a' negédes
Néki a' munka köztt éte álma édes!
Te szegény Arató, ki uradnak a' nagy
Szerentsét irigyled: hallgass. Boldogabb vagy!

A ZC.-be helyszűke miatt az utolsó, 70. sor kezdőszava *(Szerentsét)* folytatólagosan került a 69. sor után. Mi természetes sorrendi helyén közöljük.

A CQ. szövegében akad néhány eltérés: ezek legtöbbje azonban a másoló figyelmetlenségével magyarázható, s mindenképpen Csokonaitól függetlenül jöhetett létre.

A DMM. szövegének a ZC.-hez képest mutatkozó eltérései — amint volt már róla szó — legtöbb esetben félreérthetetlenül stiláris jellegűek, s magától a költőtől erednek: nincs tehát okunk arra, hogy a Zöld-kódex szövegét tekintsük főszövegnek, mint az EPM. tette. Másrészt viszont a DMM. szövegében a kéziratokhoz képest felismerhetők nyilvánvaló tévedések, amelyek egy részét az ÖV.—ÖV². is helyesbítette a ZC. alapján.

A DMM. szövegét tehát esetenként a kéziratok alapján helyesbítettük, s ezekre a következőkben mutatunk rá, egyben számba véve a költő által a ZC.-hez képest végrehajtott változtatásokra.

1. DMM.: ***rákon*** A ZC. szerint em.

8. ZC.: *Magát a' **tsillagos** égen ki mutatja.* A DMM.-beli javítás nyilvánvalóan stiláris indítékú: a 6. sorban a *tsillag*, a 7.-ben pedig a *tsillagzat* fordul elő; a *tsillagos* jelző — prózaibb — megváltoztatásával a szóismétlést akarta elkerülni a költő.

10. A ***kies** ligetek* jelzője a ZC.-ben még *nyájas* volt; a cserére szintén stiláris okból kerülhetett sor.

15. A ZC.-ben egyes számban áll a birtokszó: *kebele*. Több egyes számú alany *(liliom 's tulipánt)* után nyelvtanilag kevésbé félreérthető a többes számú birtokszó használata; ez indokolta a változtatást.

17—18. A 15. sornak megfelelően — a ZC.-től eltérve — itt is többes számra tért át a költő: *szárok' meg hajlítják . . . áhítják.*

26. ZC.-ben — Csokonai tisszántúli nyelvjárásának megfelelően — *langozó* alak fordul elő. Az ÖV. és az ÖV². — a DMM.-mal szemben — ezt az alakot tartotta meg. Lehetséges, hogy csak a nyomdai szedő (vagy korrektor) másított a számára szokatlan alakon, de az is elképzelhető, hogy a költő változtatott a vidékiesnek tartott ejtésváltozaton: éppen ezért ez esetben megmaradtunk a DMM. szövegénél. Máskor, ha a rím úgy kívánta, a rövid magánhangzójú nyelvjárási alakot használta Csokonai (ld. például *A' Dorottya kinjai* 131—132. sorát).

28. ZC.: ***Agyon veri a' szép viragos*** ⟨*füveket*⟩ ***réteket.*** Az *agyon veri* kissé groteszkül hatott a *füvek*-re vagy a *rétek*-re vonatkoztatva, ezért történhetett az egész sor megváltoztatása.

33. ZC.: ***Büszkén mutogatja a'*** *szagos rétekben*
Szintén stiláris oka lehetett a változtatásnak.

37. ZC.: ***hányszor*** *sohajtozott* A DMM.-beli megoldás nyomatékosabb: ez lehetett a változtatás oka.

38. DMM.: *bé* ***szározott*** sh., em. A kéziratokban az igekötő *be* alakban fordul elő. Csokonai kiejtésének a hosszú magánhangzójú alak felel meg: az ÖV.—ÖV². is ezt tartotta meg.

40—41. A *be, beh* indulatszó *beg* alakja Csokonainál is szokatlan: a ZC.-ben *Be,* illetőleg *Be'* alak van a megfelelő helyen. Az ÖV.—ÖV²., úgy látszik, a nyomdai szedőnek tulajdonította a szokatlan alakot: a DMM.-val szemben a kéziratokhoz igazodott.
A NySz. azonban ismeri a *be* indulatszó *beg* alakját is, sőt a XVII. századból elsősorban azt az alakváltozatot idézi; CzF.-ben szintén előfordul ez az alak: éppen Csokonaira való utalással. A SzamSz. Csokonai nyelvjárási vidékéről idéz adatokat erre az alakváltozatra, de csak magánhangzó előtti helyzetben ismeri: *Beg elálmosottam! Beg odavagy!* (Mássalhangzó előtti helyzetben a *be* alakváltozat használatos a Szamosháton is.) Föl kell tehát tételeznünk, hogy Csokonai saját nyelvjárása használatának megfelelően finomított a szövegen, amikor magánhangzó előtt *Beg* alakot írt, mássalhangzó előtt azonban meghagyta a *be'* változatot *(be' kedves nyugalom* stb.).

41. A ZC.-ben ***édes*** *Nyúgalom* szerepel. Csokonai ismét stiláris okból, a szóismétlés elkerülésére módosított a szövegen: a 40. sorban ugyanis már előfordult az *édes* az *öröm* jelzőjeként. Az ÖV.—ÖV². — helytelenül — nem vette figyelembe a DMM.-ban végrehajtott szövegmódosítást, s ez esetben a kéziratokhoz igazodott.

43—44. A ZC.-ben Csokonai maga jelölt be itt egy sorcserét, amelyet a DMM. nem vett figyelembe; ilyenformán a költő által 43—44. sornak jelzett sorpár a DMM.-ban a 45—46. sor helyére került — noha logikailag nem illik oda. Ezért — az ÖV.—ÖV². s a MM. eljárásához hasonlóan — ez esetben mi is az eredeti kézirathoz igazodtunk.

47. A ZC.-ben az *álom* s az *étel* jelzője *ízes.* Csokonai talán azért cserélte ki a jelzőt a DMM.-ban, mert az *édes* jobban illett az *álom*-hoz. Az ÖV.—ÖV². s a MM. ez esetben is figyelmen kívül hagyta a DMM.-beli szövegmódosítást s a kéziratokhoz igazodott.

50. Az eredeti fogalmazvány *pihe* szava helyére került a DMM.-ban a *párna.* (A jelzőcserének a kéziratban nincs nyoma.) A változtatást a *pihe* szó több jelentése vagy talán nyelvjárási jellege indokolhatta. Az ÖV.—ÖV². s a MM. ebben az esetben sem vette figyelembe a DMM. szövegében végrehajtott változtatást.

55. DMM.: *jőtök* sh., em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers magját alkotó 1790-i első kidolgozásról részletesen szóltunk annak jegyzeteiben; itt elsősorban a moralizáló toldalékhoz kell magyarázatokat fűznünk.

Pásztory antik, catullusi nyomokat keresett az idillikus befejezésben: „Hasonlatosan moralizál a két költő a tétlenségről, a henyeségről azzal a különbséggel, hogy míg Catullus az otium eredményét festi, addig Csokonai a tétlenség állapotát rajzolja azonos célzattal:

Cat. LI. 13—16.

Otium, Catulle, tibi molestum est,
Otio exultas nimiumque gestis:
Otium et reges prius et beatas
Perdidit urbes.

[Idézi Csokonai versének 47—50., illetve 69—70. sorait.]" (27—28. l.)

Csokonait újraértékelő irodalomtörténet-írásunk el-elmarasztalta a költőt a moralizáló záró rész patriarchális szemlélete miatt. Pándi Pál 1951-ben árnyaltan közelítette meg a „toldalék" kérdéskörét: „A parasztok életét idillikusan ábrázolja ugyan *A Nyár*-ban, de a nemesség felé — kiélezve a dolgozók és henyék életformájának ellentétét — lesújtó bírálatot mond . . . [Idézi a vers 53—60. sorát]." (Csillag. 1951: 224. l.) Majd hasonló felfogásban írt a vers „patriarkális vonásai"-ról: „*A nyár*, és *A tengeri háború* című költeményekben — osztálytársadalom, pontosabban a feudalizmus viszonyai között ábrázolja a paraszti életet, megközelítően úgy, olyan idillikusan, ahogy az emberiség életét Rousseau az ősközösségi társadalomban elképzelte. De mindez csak objektíve patriarkális mozzanat Csokonainál. Szubjektíve szerves része a költő felvilágosodott gondolkodásmódjának, paraszti népiességének, amely — Rousseau hatása ez is — a jobbágyok ártatlan, »kedves nyugalmú« életét állítja szembe a dölyfös, kevély gazdagok világával. A természet ölén élő *jó* embereket sorakoztatja fel a palotákban dőzsölő *rosszak*kal szemben." (I. h. 226. l.)

Ennél egyoldalúbban írt a kérdésről Waldapfel: „Egy másik évszakversében, a Nyárban még egészen az Orczy-féle patriarchális népiesség jegyében kerül elő — valószínűleg verseinek egy korábbi rétegéből — a parasztság életének és az urak gondjainak szembeállítása." (MFelv. 263. l.) Julow Viktor elismerte a vers stiláris értékeit, de ugyancsak elmarasztalta az „idilli" befejezés miatt: „. . . csupa nyelvi remeklés (»a lágy pihén sziszegve hevertek« — »tiszta forrásvízzel enyhül igaz szomja«), telve gyöngéd együttérzéssel a »szegény aratók« iránt. De a befejezés idillbe fullad, sőt Orczyt ismétli az uránál boldogabb parasztról, furcsa ellentmondásban azzal a rendkívül ingerült tónussal, amelyben a vers a nemességről mindvégig beszél." (MIrT. III, 226. l.)

Julow elemzése is említi azt a „furcsa ellentmondás"-t, amely látszólag csakugyan megvan a versnek a dologtalan heréket ostorozó sorai s végső következtetése között. Ám ez az ellentmondás — mint Pándi fejtegetése rámutatott — csak látszólagos.

Waldapfel tévedett, amikor Csokonai verseinek „egy korábbi rétegé"-t gyanította a költemény hátterében. A toldalék 1794-ben, a költő legradikálisabb korszakában keletkezett: ezt bizonyítják az eredeti fogalmaz-

ványnak olyan áthúzott sorai is, mint a dologtalan herékre — voltaképpen a nemességre — vonatkozó 58. sor:

. . . soha semmi dolog nem volt kenyeretek.

Gondolhatnánk arra is, hogy a vers megjelenése érdekében hajlott a „megalkuvó" befejezésre a költő. Viszont 1794-ben, amikor a toldalékokat írta, még nem lehettek efféle aggodalmai, amint ezt *Az Estve [II.]* egészen radikális, vagyoni egyenlőségről álmodó toldaléka bizonyítja. De hogyan is volna összeegyeztethető *Az Estve [II.]* rousseauista felfogású radikális befejezése *A' Nyár [II.]* ugyanegykorú „Orczy-féle" „patriarchális", „idilli" záradékával?

Csokonai nem Orczyt ismétli, akinél különben valóban ilyen sorokat olvashatott:

Ezeket [a szüretelő parasztokat] a' bőség vígságra ébreszti,
Gond bú nélkül való életre vezeti [. . .]
Boldogabb ilyly polgár nálam és náladnál,
Noha fényes kapa várja gunyhójánál,
De jobb ez akár melyly tzifra patikánál,
Egri víz, vagy Sándor' köz balsamumjánál.
([Orczy Lőrinc:] *Költeményes holmi.* Pozsony, 1787. 71—72. l.)

Orczy amikor az uránál boldogabb parasztról ír versében, akaratlanul is a jobbágytartó birtokos nemesség álláspontjáról szól: tehát saját érdekei védelmében; Csokonai viszont a birtoktalan plebejus polgárság egészen más érdekű álláspontjáról. (Különben a francia felvilágosodással rokonszenvező Orczy is túlemelkedett e kérdésben a birtokos nemesség önző érdekein.) Hogy nem a feudalizmus mellett emel szót a költő, azt bizonyítja a versnek a dologtalan heréket elítélő, valóban „rendkívül ingerült tónusa", amelyre már Julow is rámutatott. Olyan látszólagos ellentmondás van tehát ebben a versben is, mint a vele egykorú *A' tengeri háború* záró részében: ott sem a kalmárok oldalán állva hirdeti a boldog szegénységet, hanem a pénzhajhászó polgári társadalomból kiábrándult felvilágosult bölcselők, különösen Rousseau oldaláról.

A vers alapgondolata egyébként megtalálható a felvilágosodás egyik bibliájában, Holbach *Système de la nature*-jében is, amelyből Csokonai maga is lefordított egy részletet: „Az élet újjászületö és kielégülő vágyak örökös körforgása. Csak a dolgozónak öröm s pihenés; annak, aki sohasem dolgozott, csak nyugtalanság és bűnök forrása [. . .] A sors visszavonhatatlan törvénye szerint kénytelen az ember arra, hogy sorsával elégedetlen legyen, megváltoztatására erőfeszítéseket tegyen és kölcsönösen irigyelje társait olyan boldogságért, melyet tökéletesen egyikük sem élvez. Így irigyli a szegény a gazdagot vagyonáért, bár gyakran ez utóbbi nálánál sokkal kevésbé boldog; így irigyli a gazdag egy tevékeny, egészséges, gyakran még a nyomor közepette is mosolygó szegénység előnyeit." (TermRend. 222—223. l.) A megalkuvással aligha vádolható Holbachnál olvashatott ilyen sorokat is Csokonai: „Ne panaszkodj tehát sorsodra. Légy igazságos, légy jóságos, légy erényes és mindig lesznek örömeid. Ne irigyeld a hatalmaskodó bűn, a győzedelmeskedő zsarnokság, az érdek vezette népcsalás, a megvásárolható igazság, vagy a kőszívű gazdagság csalóka és múló boldogságát." (I. m. 516. l.)

Sinkónak van tehát igaza, aki e verset is a költő „hatalmas, forradalmi eredetiségükkel kezdeményezést jelentő költeményei" sorában említette, együtt *Az Estve*, *Az Álom* a *Constantzinápoly*, *A' kevély*, *A' Tél*, *A' földindúlás* és *A had* című versek filozofikus átdolgozásaival (19—20. l.).

A 1—40. sorra vonatkozóan ld. az első kidolgozáshoz fűzött jegyzeteinket (Cs/ÖM. I, 631. l.); az összevegnek megfelelő részhez csupán ott csatolunk jegyzeteket, ahol a sorok az átdolgozáskor megváltoztak.

28. *potsék* (táj.): pocsolya, lucskos sár.
potsékká tészi: tönkreteszi.
40—41. *Beg* (táj.): be! beh!
42. *meg sózója* (nép., rég.): megfűszerezője, megízesítője.
44. *meg tágúlást* (nép.): lazulást.
46. *gyomrába minden vérré leve* (nép.): egészségére, hasznára vált.
47. Itt is — s a következőkben is — Orczy 1787-i kötetének gondolataira — sőt szavaira — ismerhetünk:

De kisded előttem a' kevély uraság,
Kinek ditsősége a' lusta puhaság,
Ki alszik henyélve szerentse' keblébenn
Mint hasztalan here méhek' közepébenn.

Útálom ilylyennek veszett gyengeségét,
Tsak semmiben tartom költsön nemességét;
Bátor fitogtassa aranyas galondját
Kitsiny én előttem, s' el vesztette rangját.

(A' szegény paraszt néphezz. beszéd. 1856 [= 1756]. Orczy Lőrinc i. m. 229. l.)

48. *dolog-tétel* (nép.): munka.
49. *fekünni* (táj.): feküdni.
50. *sziszegve:* elégedetlenségből, a kényelmetlenség jeleként felfelszisszenve.
51—52. *Páva módon fénylő baglyok* ... A sorok jelentése: éjszakázva mulatoztok, s nappal alusszátok ki korhelykedéstek.
53. *ürögtök forogtok:* forgolódtok.
56. *Érzésetek* (rég.): érzékelésetek.
65. *Így mikor sok kintsbe áll néktek a' halál:* drága mulatozással siettetitek a halálotok.
66. *napi szám* (rég.): napszám.
67. *negédes* (rég.): gőgös, büszke.
68. *éte* (rég.): evése, étke.
69—70. *Te szegény arató, ki uradnak a' nagy*
Szerentsét irigyled, halgass: boldogabb vagy!

Hasonló gondolatokkal nemcsak a felvilágosodás filozófiai íróinál találkozhatott Csokonai, hanem a patriarchális szemléletű antik költőknél is. Catullus idevágó sorait Pásztory alapján már idéztjük; az Ovidius-i idézeten alapuló *Bene qui latuit bene vixit* című iskolai versgyakorlatában is ezt vallotta már Csokonai:

Bár kintses kamarád boltya ditsekszik arannyal
Énnekem egy kisded 's kurta szerentse elég.

Nem csupán Orczy nemesi nézőpontjából, hanem az antik Sztoa tanításaiból s Holbach, Rousseau világszemléletéből is levezethetők a vers végsorai, s akkor már nem hatnak korántsem patriarchális szemléletűnek, sem maradinak s megalkuvónak. (Különben Orczy nézetei sem voltak egészen függetlenek a Sztoa és a francia felvilágosodás filozófiájától.)

Verselése

Elek Csokonai tizenkettőseinek jellegzetes szerkezeti schémáját ismerte föl e versben is: „egyenlő periódusok sorozatából áll; egy-egy periódus terjedelme 2 sor, a sorok pedig — önmagukban is feleződve — két egyenlő, hattagú részből állanak. A periódus végét pont jelzi (vagy esetleg kettőspont, illetve pontosvessző)." (29. l.)

A vers rímei közül példaként idézte a 15—16. sor rímelését, mint az ún. „összetett rím" jellegzetes esetét: „Már a Diétai Magyar Múzsa propozicióiban feltűnik itt-ott a rímnek e kellemes csengésű s változatos fajtája:

Illatos kebelek Flórához tem*jénez*,
Hogy könyörüljön már beteg sereg*én ez*."

(76. l.)

199. Az Ősz [III.]

Kézirata

A versnek 1790 körül keletkezett ősszövegét, amelyet a Zöld-kódex őrzött meg Csokonai saját kezű lejegyzésében, (75ab—76a) I. kötetünkben (71—73. l.) önálló versként tárgyaltuk. Ezt az ősszöveget dolgozta át és bővítette ki a költő a ZC.-ben saját kezűleg. Sajátságos módon ezúttal nem pusztán a ZC.-beli ősszöveg végére írt „toldalék"-ot, hanem mindhárom őszi hónapvers szövegét megtoldotta: a ZC.-beli ősszövegben a 20. sor után ez az autográf bejegyzése olvasható: „Lásd a' folytatását pag. 19." A 44. sor végén hasonló bejegyzése utal a bővítésre: „NB. Lásd a' Folyt[at]ást. pag. 19.", s végül a vers végén, a 60. sor után így figyelmeztet a kézirat a toldalékra: „Lásd a' folytatást pag. 20." A megjelölt helyek az új lapszámozás szerint a 100ab oldalnak felelnek meg; itt, a toldalékoknál, a hónapok nevével utalt vissza a költő a törzsszöveg megfelelő helyére: *September*. (100a), *Október* (100ab), *November* (100b). Ezek az utaló szavak aztán mint alcímek kerültek a *Diétai Magyar Múzsá*-ban kiadott szövegbe.

A költő által kibővítetett és átjavított ZC.-beli változatot letisztázta a CQ. másolója is (15b—16ab—17a).

Csokonai hagyatékában a Kcsj. „N° 6° Mások írása" kötegben 65. tételként szereplő kézirat *(Az Ősz, mind a' 3 Hónapja)* föltehetőleg azo-

nos a CQ. másolatával. Az 1803-i Kjt. is lajstromozta, valamint az 1805 körüli Kcsl., a N° 5. kötegben.

A DPD. is tartalmazza a verset, a DMM. szerint, de a *September*ből csak az 1—20. sort: *Az Ősz (: September :)* (139. l.); *Az Ősz (: October :)* 139—141. l.; *November* (141—142. l.)

Megjelenése

A költő kiadásra szánt verseinek címjegyzékein kezdettől szerepel; az 1795-i EK.-on így: „LXXXVI. *Az Ősz.* Leírás." A DMM.-hoz készített Szv_1-en így fordul elő: „*Ősz.* 57." A szám a sorpárokat jelöli; ez az adat tehát már kétségkívül a kibővített változatra vonatkozik; a Szv_2-en azonos címmel, de 114-es számmal, azaz: a sorok számával szerepel. A Mfj.-en a *Morálok* között a 65. sorszámú.

A megbővített és a három őszi hónap szerint tagolt második kidolgozás a DMM.-ban jelent meg, a ZC.-belitől némileg eltérő szöveggel, s nem egyfolytában, hanem két részre bontva: az összefoglaló *Az Ősz* cím alatt *(Szeptember)* alcímmel először csak a vers első harmada látott napvilágot, a 27—29. oldalon, a II. füzetben; második és harmadik szakasza *Október*, illetve *November* alcímmel ugyancsak *Az Ősz* főcím alatt, az 51—54. oldalon, a IV. füzetben.

A DMM.-beli kényszerű (helyszűkéből eredő) különszakítást Toldy már helyrehozta: egybefüggően közölte a vers mindhárom szakaszát (73—75. h.).

A HG. — a DMM.-nak megfelelően — két részre bontva adta közre a verset: külön a *Szeptember*-t (I, 55—56. l.) s külön az *Október*-t és a *November*-t (I, 72—74. l.), mindkét részletet *Az ősz* összefoglaló cím alatt, ahogyan a DMM. is. Eljárását követte az FK. is, annyi eltéréssel, hogy a hónapnevek írásában régiesebb — latinos — helyesírást alkalmazott, noha a DMM. már a magyaros, fonetikus írást használta.

A szétszakított részeket Vargha Balázs fűzte újra össze a MK.-ban (I, 41—44. l.); ezután már így közölték a kiadások: az EPM.-, az ÖV.—$ÖV._2$ s a MM. A kiadások közül a HG. és az FK. nem csupán formailag igazodott a DMM.-hoz, hanem szöveg tekintetében is; a MK. szintén a DMM. szövegét vette alapul. Az EPM. viszont a ZC.-beli eredeti fogalmazványt közölte, csupán helyesírásában módosított azon. Az ÖV.—$ÖV._2$ s a MM. a DMM. módosított szövegéhez igazodott, a 93—94. sort azonban a ZC. eredeti (bár a költő által törölt) szövege szerint közölte, bizonyára úgy vélve, hogy az (ön)cenzúra játszott bele a változtatásba; az ÖV.—$ÖV.^2$ azt a négy drasztikusabb sort is meghagyta, amelyet Csokonai a 64. sor után — nyilván esztétikai megfontolásból — törölt.

Keletkezése

A háromrészes vers a ZC. eredetileg 60 soros *Az Ősz* című iskolás jellegű leíró verséből nőtt ki, úgy, hogy a költő az eredeti szöveget felbontotta s a megfelelő helyeken bővítéseket toldott be: a ZC.-beli szöveg 20. sora után újabb 20 sort, s így a *Szeptember* alcímmel ellátott szakaszt 40 sorra növelte; a ZC.-beli ősváltozat 44. sora után szúrta be az október-

ről szóló rész 14 soros bővítését, majd az összöveg utolsó (60.) sora után iktatta a *November* alcímmel ellátott szakasz kiegészítő 24 sorát.

A vers végleges formájának kialakulására Toldy is utalt jegyzeteiben: „A z ő s z . . . A »September« és »October« cikkek eleinte csak az első szakaszokból álltak, »December« pedig az első 12 sorból." (922. h.) (A „December" elírás „November" helyett!).

A versünk alapját alkotó ZC.-beli kidolgozás keletkezéséről részletesen szóltunk az első kötet jegyzeteiben.

Míg *A Tél* és *A Nyár* ZC.-beli összövegeiben a természetleírásban az emberi világ csak közvetett formában, mellékesen jelenik meg, addig *Az Ősz*-nek már ZC.-beli első kidolgozásában is eleven életkép tárul elénk, különösen az októberről szóló második szakaszban; az életképszerű eleven leírásból azonban itt még hiányzik a társadalombíráló hang. Akárcsak *A Tél* és *A nyár* esetében, a moralizáló hang csak a most tárgyalt második kidolgozásban szólal meg erősebben, bár némileg enyhébben, mint a két előzőben; itt is akad azonban egy-egy sokat jelentő mondat:

Eszünk almát, Körtvélyt, érett Gohérokat
Nem irigylünk semmi rakott Asztalokat.

(A *Szeptember*. 39—40. sora);

hasonlóan sokat jelentő az *Október* toldalékának 3—4. sora, ha tudjuk, hogy a „*paszamántos*"-t Csokonai 'úr', 'urasági ember' értelemben szokta használni — s egyáltalában nem dicsérőleg:

Gyönyörű Munka ez, ha szinte lutskosis
Örömmel nyúl ehhez a' paszamántosis.

A *November* toldalékának egyes sorait — öncenzúrával — maga törölte, illetve módosította a költő; a toldalék 3—4. sora az eredeti fogalmazásban így hangzott:

Gazdagabbak leszünk akármely Bárónál
Tsendességbe úlvén itt a' Kandallónál

De azért megmaradt mindvégig a vers életképszerűsége, ha Rousseau szelleme erősebben bele is fuvallt már a második kidolgozásba. Ezért maradt az EK.-on a vers műfajjelzése „Leírás", míg *A Tél* s *A Nyár* második kidolgozása „Szatíra" minősítést kapott ugyanott.

Toldy a moralizáló jellegű toldalékok megírását a sárospataki hónapokra tette; így került felsorolásában *Az ősz* is erre az időre (XXXII. h.). Ferenczi — bizonyára Toldy nyomán — szintén a Patakon írt versek közt tárgyalta (65. l.). Ennek alapján sorolta bizonyára a HG. is az 1795-ben írt versek közé (III, 494. l.).

Juhász Géza a megbővített változat keletkezését 1794-re tette (ld. EPM. 175., 177., 178. és 314. l.); Juhász nyomán az 1794. év termésében közölte az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is, közvetlenül a *T. N. Mihályfalvi István úr utolsó tisztességére* írt, 1794. augusztus 29-ről datált búcsúztató előtt.

Szerintünk 1794 utolsó harmadában készült e vers kibővített változata is — ahogy a moralizáló toldalékok általában.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM.-nak a költő által sajtó alá rendezett szövege. Főváltozatként azonban közöljük a ZC.-nek a költő által átdolgozott és kibővített szövegét, amely nem mindenben azonos a DMM. közlésével. A DMM.-beli eltérések zöme stiláris jellegű változtatás, van azonban olyan szövegmódosítás is, amelyre a cenzúra adhatott okot; ilyen a 64. sor után törölt *Rips raps* kezdetű négysoros drasztikusabb szakasz és a társadalmi élű 93—94. sor.

A későbbi stilisztikai jellegű változtatásokra való tekintettel nem éreztük indokoltnak, hogy — egészen vagy részben — a ZC.-beli eredeti szöveghez igazodjunk: azt itt a jegyzetekben teljes terjedelmében közöljük. A DMM.-beli fontosabb szövegeltérésekre s azok föltehető okaira az alábbiakban utalunk; ugyancsak az alábbiakban hivatkozunk a DMM. sajtóhibáira is.

Némely kéziratjegyzéken névelőtlenül is előfordul a vers c í m e: nyilvánvalóan csak a lejegyzés vázlatossága miatt. A DMM. alapján is a névelős alakot kell hitelesnek tartanunk.

A bővítések megírásakor mintegy utalószóként írta be a ZC.-be a három őszi hónap nevét a költő a megfelelő betoldások élére; ezek az utalószók aztán a DMM.-ban alcímekké lettek, s a későbbi kiadásokban is megmaradtak.

Az első rész a l c í m e a DMM.-ban a főcím alatt zárójelben, ritkított szedéssel szerepel:

(S z e p t e m b e r.)

A másik két szakasz alcíme viszont zárójel nélkül, kurzív szedéssel fordul elő; ezért az első rész alcímét is ehhez igazítottuk, ahogyan az ÖV. és a későbbi kiadások is tették.

Az első kidolgozás ZC.-beli 60 sorában az 1794-i átdolgozáskor a költő nem csupán helyesírási javításokat végzett, hanem tartalmilag is módosított a költeményen. A tinta színéből ítélve más alkalommal — föltehetően már a DMM.-ban való megjelenés előtt — helyesírásilag újból végigjavította az ősszöveget, a javítások nagy részét a lapszélre vetítve (akárcsak *A' Dél*, *A' Tél* s *A' Nyár* esetében).

A következőkben közöljük a ZC. szövegét: ritkított dőlt szedéssel emelve ki a DMM.-tól eltérő részeket s félkövér szedéssel a későbbi helyesírási javításokat valamint a betűnyi eltéréseket a DMM. szövegétől. (A *s* azt jelenti, hogy a kéziratban németes *ſ* volt eredetileg; a ZC. eredetileg ypszilonista helyesírását is ekkor alakította át Csokonai, valamint a főnevek németes nagy kezdőbetűit ekkor változtatta kicsire, s a szavak latinos írásán (pl. *October*) is ekkor változtatott, éppen így a magánhangzók pontatlan ékezésén. Az ősszöveg ligatúráit itt már feloldva közöljük, s a szövegelőzmény — az első kidolgozás — törlése és javításait sem vesszük figyelembe. A ZC.-beli ősszövegben eredetileg nem volt központozás: az írásjeleket Csokonai helyezte el 1794-ben, a vers átdolgozásakor.

A DMM. szövegközlése formailag is eltér némileg a ZC. s a CQ. szövegétől: a két utóbbiban — Csokonai gyakorlatának megfelelően — minden második sor bekezdéssel van írva; ezen a DMM. bizonyára nyomdatechni-

kai okokból egyszerűsített: bekezdés nélkül szedett minden sort. Mi — az EPM. s az ÖV. közlésének megfelelően — a kéziratok eredeti sortördeléséhez igazodunk.

A ZC.-beli változat szövege:

Az Ősz
September.

Már a' vig szüretnek örűl minden ember,
Mellyel örvendeztet bennünket Szeptember.
Október e k k é p ⟨p⟩ e n biztatja előre,
Hogy nektár lesz a' bor és máslás a' lőre.
Setétül a' g o h é r a' p i r o s⟨s⟩ vesszőkön⟨n⟩,
Barna színt vér vissza a' többi szöllőkön⟨n⟩.
A' Mellyeknek által világló kristályja
A' nézőt már édes nektárral kinálja.
Rajtok királyságot mutogatni akar
A' véres bársonyba kevélykedő bakar.
A' sárgálló almák 's a' piros körtvélyek
Le görbedt anyjoknak emlőjén kevélyek.
E l t e r ű l t e k f á j o k a l a t t a' b e r k e n y é k
A' k ö v é r n o s z p o l y á k, a' b o r z a s g e s z t e n y é k.
Meg terhelte az ősz a' fáknak ágait,
Vastagon⟨n⟩ rá fűz v é n gazdag áldásait.
Tsak az a' baj, hogy már h i v e s e k a' szelek
Néha eggy kis hideg és dér is jár velek.
Mert már a' Mértéket hogy Fébus el érte,
A' napot az éjjel egyenlőnek mérte.
De mégis barátom ⟨ha⟩ jer ha ki sétálunk
Az őszbenn is elég örömet találunk.
Ha nints is olly pompás mint a' víg ki kelet
De mégis sok részbenn ditsekszik e' felett.
Van édes szőllője van szagos gyümöltse
Mellyel a' sétáló kebelét megtőltse
Ha a' szép virágis ollyan kedves maga,
Hát a' gyümölts, mellynek ize is van 's szaga?
Az ugyan ébreszti de tsak Látásunkat
Ez ízlésünketis 's véle szaglásunkat.
⟨Ha tehát⟩ És igy ha a' Tavasz a' leggyönyörűbb rész
Az Ősz meg legjobbis, leggyönyörűbbis lész.
Levegő egeis Dél utánn enyhessebb
A' Szent Mihály Nyara most legkellemesebb.
Van a' hegyenn egy kis Szőlőm és Szilvásom
Itt esik illyenkor legszebb Múlatásom.
De ha ⟨még te vélem⟩ te sem [jav. ebből: *n e m*] *sajnálsz*
⟨kijönni⟩ vélem megjelenni
Ez a' Gyönyörűség ⟨kettősze⟩ kétszeres fog ⟨jő nőni⟩ lenni.
Eszünk a l m á t, K ö r t v é l y t, é r e t t Gohérokat
Nem irigylünk semmi rakott asztalokat.

Már hát el érkezett a' víg ***Október is,***
*Melly után⟨**n**⟩* ***sohajtott Bakhus*** [jav. ebből: *b a k h u s*]
ezerszer is.
Itt van a' víg ***szüret*** *'s mustos kádja körűl*
A' szüretelőknek víg tábora ***örűl.***
*Mellybe hordogat**ja** a' meg ért* ***szöllőket***
Víg tántzal 's lármával nyomja benne őket.
Kellemes zúgással omlanak tseppjei
Jó kedvel biztatnak zavaros levei.
A ***sajtó*** *örvendő lármával tsikorog*
*Oldalán⟨**n**⟩ a' piros⟨**s**⟩ nektár zúgva tsorog.*
A' lutskos parasztok szurtos képpel járnak,
Neki neki mennek a' teli ***zsajtárnak.***
Az ideit ***szűrik, isszák*** *a'* ***tavalyit,***
Jövő ***esztendőre tartják*** *majd a' mait.*
*Az újj ⟨bor⟩**nak** örűl**nek*** [jav. ebből: *ö r ű l*], *⟨de⟩* [***'s*** beszúrva]
*ótól kurjongat**nak*** [jav. ebből: *k u r j o n g a t*],
*Mert mark**okban*** [jav. ebből: *m a r k á b a n n*] *⟨**teli**⟩* ***teles***
kulatsot [jav. ebből: *k u l a t s o k a t*] *⟨**kongat**⟩* ***forgatnak***
*Tántorgó láb**okkal*** [jav. ebből: *l á b á v a l*] *'s r e s z k e t ő*
*⟨**karjával**⟩ k a r o k k a l*
Még is sok hordókat töltenek [jav. ebből: *t ö l t*] *⟨édes mustjával⟩*
borokkal
*'S **míg** a' zugó léhón⟨**n**⟩ le felé* ***foly*** *a' ⟨must⟩ must:*
*Az alatt a' hordó mellett ⟨**iszik**⟩* ***isznak*** *víg ⟨**tust**⟩ tust.*
*Harag**szik*** [jav. ebből: *H a r a k s z i k*] *a' gyermek Bakhus*
a' hordoba
Míg eggy részét ki nem ***szedik*** *a' lopóba.*
Mérgébe tajtékját túrja a' szájára [jav. ebből: *s z á j á v a l*]
Ki üti fenekét, 's el fut utóljára.
⟨Rips raps a' szöllök már puszta támasz⟨ok⟩ megett
Gyászolnak hajdani diszek mind oda lett.
Sok mustos kólika sok hasrágás sálva
Venia a' tökek [= tőkék] mellé van plántálva⟩
Kapj az általaghoz, ne szégyenld barátom,
Ne [jav. ebből: *D e*] *szégyenld látd énis a' számat nem tátom.*
Gyönyörű Munka ez, ha szinte lutskosis
Örömmel nyúl ehhez a' paszamántosis.
Még must korába is a' bor viggá tészen
'S Minden reá tartást a Szívből elvészen.
Hát még ⟨ha megérik⟩ férjfi kort érhet ⟨'s hébe hóba⟩ a' hordóba
'S mint Királyi Székbe ki száll a' Kantsóba.
Melly édesen pe'seg ⟨akkor⟩ már előre látom,
Melly vígakká tészen ő akkor Barátom.
Idvez légy Liéus! jóltévő Istenség!
⟨Kitől⟩ Tetőled a' ⟨pohárba⟩ Szívből fut a' Kedvetlenség.
⟨A' Barátság 's Öröm fognak [jav. ebből: *f o g*]*⟩*
2 ⟨Minden ember vigan⟩ Légy jó ím kezet f o g [← beszúrva]
⟨veled⟩ ⟨minden Lélek⟩ az eʀ̄ [= ember] te veled.
1 Te a' Barátságot 's örömet érleled.

Itt van már November' didergő hónapja,
Hideg szelek a' fák' ágait meg tsapja.
Meg halva el hullnak a' sárga levelek,
Játszadoznak vélek a' kegyetlen szelek.
Az ajtónál álló télnek hideg zúzza
A zőld ligeteket 's mezőket meg nyúzza.
Hideg essö tsorog tsepeg egéssz éjjel.
A' fázékony auszter havat is hány széllyel.
A borongós égnek sűrű felhőzése
Házba zárt szivünknek kedvetlenedése.
Jer, barátom! minden unalmat űzzünk el,
Az újj boron⟨n⟩ vídám beszéllgetésünkkel.
Van elég gesztenye van elég noszpolya
Van Dió mellyik kell? mind jó bor kortsolja.
⟨Gazdagabbak leszünk akármelly Bárónál,⟩
⟨Nagyobb úrak⟩ A' gesztenye jobb lessz mégis a' Diónál
[A fenti áthúzott sor fölé írva:]
⟨Tsendességbe űlvén itt a' Kandallónál.⟩
Rakással süssük majd itt a' Kandallónál. [←A fenti áthúzott sor fölé írva]
Az az Óros Kantsó megint jár közöttünk
Tudod mint tegnap is mikor haza jöttünk.
Még ugyan a' borom nem forrt ki egésszen.
De semmi! potomra minek heverésszen?
Most még jobban i s t s ú s z, [beszúrva: *m e r t*] *édes*
⟨eggy⟩ valóba
'S Különbenn sem látszik színe a'Kantsóba.
És ha az elsőtől még kedved nem dúzzad,
A' másik Kantsót is ⟨jenek⟩ köröm hegyig húzzad.
Magamis ⟨?eggy⟩ igy fogok te utánnad tenni
Törik szakad mégis ⟨vígan⟩ vígann kell ma lenni.
Vígann ma Barátom! és ha [E két szó olvashatatlan előzményből — *? n é h a* — javítva] *pitizálunk,*
R ó z s i r ó l is eggy két sort dallarizálunk.
⟨No⟩ 'S Ki tudja? hátha még Tántzot is ⟨leh⟩ kell várni,
'S Hatos Minétetis fogunk kettenn járni.
Neveted? de többis meg történhetik [jav. ebből: *t ö r t é n i k*] *itt még,*
Bolond az barátom a'ki okos mindég.
Le kell a' mord képet néha néha tenni,
'S ha ennyi hivságra nem fogunk is menni.
Jer legalább minden únalmat űzzünk el
Az új boronn vidám [beszéllgetésünkkel].

A két záró sor a lap aljára került, az utolsó nem is fért már külön sorba, ezért Csokonai folyamatosan írta, a 113. folytatásaként, de az utolsó szó így sem fért ki, azt a DMM. alapján pótoltuk.

A 112. sor után a jobb lapszélen Csokonai saját kezű bejegyzésével *29*-es szám jelzi a három betoldás sorpárjainak végösszegét (58 sort írt hozzá az 1790-i törzsszöveghez).

A CQ. szövege a ZC.-beli szövegeken alapul, eltérései a másoló botlásaiból vagy figyelmetlenségéből magyarázhatók.

A ZC.-ben nincs nyoma a költő minden változtatásának, ezért is indokolt, hogy számba vegyük a DMM. eltéréseit a korábbi változathoz képest:

5. ZC.: *Setétűl a' gohér a piross vesszőkönn*
DMM.: *Setétűl a' **setét** gohér a' vesszőkön*
Nehezen érthető a változtatás, amely szóismétlésével *(S e t é t ü l a' s e t é t . . .)* voltaképpen jelentéktelenné súlylyesztette a jelzőt. A ZC.-beli ősszövegben is volt egy jelzőismétlődés *(**piros** vesszőkön | **Piross** színt vér vissza . . .)* ott azonban a költő maga javította át a *szín* jelzőjét *Barná*-ra. Arra is gondolhatunk, hogy pontoskodásból, túlzott szakszerűségre törekvésből került a *setét* jelző a *gohér* elé: a *gohér* ugyanis világos („fehér") és piros („fekete") színben egyaránt előforduló szőlőfajta (ld. MNy. 1936: 200. l.). Csokonai mindkét változatát emlegette: a „fehér"-et s a „setét"-et egyaránt (v. ö.: Techert: MNy. 1937:343. l.). A fehér színű *gohért* — amint Techert rámutatott — a *Dorottyá*-ban említi (ld. MNy. 1936:113. l.); Techert ugyanitt Földi János Horatius-fordítását idézte mint Csokonai esetleges forrását:

Miként örül szedvén megért körtvélyeit, —
Arany gohért 's piros bakart.

Az nem valószínű, hogy Csokonai Földi hatására használta volna a szót: mindketten a tiszántúli népnyelvből, saját anyanyelvjárásukból ismerhették. Földi *„A r a n y gohér"* kifejezése viszont arra enged következtetni, hogy ő lehetett az, aki a vers kiadása előtt Csokonait arra figyelmeztette, hogy a *setétül* ige csak *„setét"* fajtájú *gohér*-ra vonatkozhat (fehérre, illetve „arany"-ra nem).

10. A ZC.-ben *véres* a *bársony* jelzője. A jelző megszelídítésének politikai oka is lehetett, mivelhogy éppen „királyként kevélykedő" bakarra vonatkozik.

11. A K_1-ben *'s* kötőszó áll az *almák* után.

13—14. A ZC.-ben ez a két sor másként hangzott:

*El terűltek fájok **alatt a' berkenyék**,*
A' kövér noszpolyák, a' borzas gesztenyék.

Csokonai szülővidékén a *berekenye* alakváltozat is élt (ld. MTsz. SzamSz., TESz.). A változtatás oka az lehetett, hogy a *főtt* jelző által világossá, egyértelművé vált, hogy a *ber/e/kenye* a termésre, a gyümölcsre vonatkozik.

16. ZC.: *rá fűzvén* Az igenévnél hatásosabbnak látszott a személyragos ige használata, ha már az előző sorban is ragos igei állítmány volt *(terhelte)*.

17. A ZC. kissé régies s tájnyelvi — bár akkor még meglehetősen általános — *hives* alakját a köznyelvibb *hűvös* váltotta fel a DMM.-ban, — nem bizonyos azonban, hogy a költő szándéká-

ból: hiszen a verssel egykorú *A' Dél*-ben is, amely az LD.-ban *Déli aggodalom* címmel jelent meg, a tiszántúli *híves* alakot használja (ld. az idézett vers 10. sorát).

23. DMM.: A *mint* előtt nincs vessző; em.

29. DMM.: A *de* elől hiányzik a vessző; em.

39. ZC.: *Eszünk almát, Körtvélyt, érett Gohérokat*
A szórendi cserére nem tudni, miért került sor; a *Gohérok érett* jelzőjét talán azért cserélte a költő *barná*-ra, mivel az magától értetődik, hogy éretten fogyasztották a szőlőt. A *barna* jelzőre viszont külön szükség volt, hogy jelezze: nem a „fehér", „arany" színű gohérfajtáról van szó (v. ö. az 5. sor jegyzetével).

43. Mint *A' Had* s mint az előző vers, *A' Nyár* jegyzeteiben is utaltunk rá, Csokonai ekkoriban forgathatta Orczy Lőrinc költeményeit. Ennek nyoma *Az Ősz*-ben is fölfedezhető; a szüret mozgalmas leírása szókincsével is Orczynak *A' Nyár*-nál idézett versével mutat közeli rokonságot:

> Rendetlen kiáltás támad sok helyeken,
> Vér színű takarmányt húznak szekereken,
> Amott már ki nyomott levet a' tsebrekbenn
> Tőltnek, szurkos kézzel hányják a' pintzékbenn.
>
> Ez kádra fordítja a' megszedett szőllőt,
> Ez töri, ez szűri az áldott gyümöltsöt,
> Amaz igazítja az öszve tört lőtsöt,
> Ez hozza, ez viszi hegyre a' szedőköt.
>
> *(Költeményes holmi . . .* Pozsony, 1787. 71. l.)

47. ZC.: *tseppjei:* DMM.: *tseppjeik* A nyelvtani-stiláris finomításnak a ZC.-ben nincs nyoma. A birtokos a többes számú *szőlők*, ehhez igazodott — kissé pontoskodó túlzással — a megváltoztatott alak, akárcsak a következő sorban.

48. ZC.: *levei;* DMM.: *leveik*

52. ZC.: *teli* Talán provinciálisnak érezte már a költő, s ezért változtatta a DMM.-ban *tele*-re.

53. DMM.: *idejit* A ZC. szerint em.

55—56. A mondatok többes számba helyezését már a ZC.-ben végrehajtotta a költő.

57—58. A DMM. az előző sorok többes számához igazította a mondatot; ezenkívül a *kar* helyett is logikusabb volt itt a *kéz* említése.

63. DMM.: *tajtékjat* sh., em.

65. E sor után a ZC.-ben — mint láttuk — még négy nyersebb sor következett, amelyet a költő a fogalmazványban áthúzott. A törlés történhetett a cenzúrára való tekintettel is, de lehetett oka esztétikai indítékú öncenzúra is. Az ÖV. és az ÖV[2]. — noha különben a DMM.-beli szövegváltozatokat közölte — ez esetben a kihagyott sorokat is fölvette, a MM. viszont már elhagyta.

68. DMM.: *ehez* sh., em.

71. A ZC.-ben a költő tévedésből a *ha* kötőszót is áthúzta, noha arra szükség van.

79. ZC.: ***Itt van már*** A változtatásnak nincs nyoma a kéziratban.

85. DMM.: A *tsorog* után nincs írásjel; em.

93—94. A ZC.-ben e sorok eredetileg így hangzottak:

Gazdagabbak leszünk akármelly Bárónál,
Tsendességbe ülvén itt a' Kandallónál.

Az ÖV.—ÖV². s az MM. a ZC.-beli változatot fogadta el, noha különben a DMM. szövegéhez igazodott. A változtatást még magában a ZC.-ben végezte el a költő: elsősorban bizonyára politikai óvatosságból.

96. A DMM.-ban a *mint* elől hiányzik a vessző; em.

99. ZC.: *Most még jobban* ***is tsúsz****, édes eggy valóban*
Menetközben azonban így módosította Csokonai:

Most még jobban is tsúsz, ***mert édes*** *valóba*

A DMM.-ba azonban a *Most már jobban* ***esik*** változat került: bizonyára a *tsúsz* kevésbé irodalmi iktelen alakja miatt.

106. ZC.: ***Rózsiról*** is
Az a tény, hogy ideáljának nevét *(Rozália, Rózsi)* a nyilvánosság előtt megváltoztatta a költő, mintha arra mutatna, hogy a *Rózsi* név mögött mégis valóságos személy rejtőzött, aki talán 1796-ban már csakugyan nem élt; viszont nem sokkal később, a DMM. VIII. füzetében, *A' had* szövegében *Rózsi* bukkan föl — jelen időben (bár a IV. füzet végén a *Hány a' Gratzia?* című fordításban, *„meghólt Rozália"*). A *Mantzi* név (alkalmasint Kazinczy *Bácsmegyey*-jének *Surányi Manci*-jától ihletve) még egyszer bukkan föl majd Csokonainál *Az estvéhez (Jövel felénk . . .)* nem sokkal későbbi soraiban, bizonyítván, hogy mennyire óvatosan kell tekintenünk Csokonai szerelmes költészetének női neveire.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers magját alkotó 1790-i ősszövegről részletesen írtunk annak jegyzeteiben (Cs/ÖM. I, 631 kk.); itt a betoldásokat s a módosított szövegrészeket magyarázzuk.

Az első kidolgozás jegyzeteiben szóltunk az iskolai versgyakorlatok tématárába is beszivárgott évszakversek divatjáról, s idéztük a vers realizmusát, életképszerű elevenségét kiemelő bírálatokat. Mindehhez itt még annyit kell hozzátennünk, hogy a vers egyes motívumait Vergilius *I. Eclogá*-jában is megtalálhatta a költő, sőt Rájnis József 1787-ben megjelent fordításában is olvashatta, amire bizonyos szókincsbeli egyezések határozottan utalnak:

Én magam-is leg-jóbb fámról a' gyenge pihekkel
Őszűlt almámat le szedem, 's a' gesztenye' szépit
Néked adom, mineműt szeretett Amarillisom hajdan.

Sárgálló szilvát-is adok; fogsz ennek örűlni:
E' mirtust koszorúdba kötöm, 's hozzája borostyánt,
Mert-hogy az illatjok gyönyörű így öszve-keverve.
(Rájnis József: *Magyar Virgilius.* Első darab. Pozsony, 1789. 25. l.)

Lefordította Csokonai debreceni költőbarátja, Fazekas Mihály is:

Ugyde heverd ki magad jó cimbora nállam az éjjel
Itt a gyepre terülj le, szelid almám is elég van
Van jó lágy sajtom, van gesztenye, majd falatozzunk
(*Vergilius I. eclogája;* Fazekas Mihály: ÖM. I, Bp., 1955. 159. l.)

Az első kidolgozás jegyzeteiben idéztük a vers realizmusát, életképszerű elevenségét kiemelő bírálatokat. Sinkó megállapításai már a megbővített, második kidolgozásra vonatkoznak (a vers második változatát idézi illusztrációként soraihoz): „*Az ősz* (Szeptember) című üde, a simogatóan néző szem, a figyelmes csendes szemlélődés szelíd örömében fogant, érett, édes színekben csillogó, magukat az őszi illatokat is valósággal érzékien felidéző, a legigazabbak közül való bukolikus Csokonai vers . . ." (123—124. l.)

3. Vargha Balázs a Zöld-kódex zsengéinek stílusáról írva az élőbeszéd közvetlenségét idéző „töltelékszó"-nak nevezte a sor második szavát: „És hogyan lesz a töltelékszóból művészi kifejezőeszköz? Úgy, hogy a költő lazábban, fesztelenül akar beszélgetni, s a versben is az élőbeszéd kötetlen mondatszerkesztését követi: [. . .]
Októbert o l l y f o r m á n biztatja előre [. . .]
(Az ősz. Szeptember.)"
(ItK. 1953: 156. l.) (Megjegyzendő, hogy Vargha ezúttal nem a ZC.-beli szöveget idézi, hanem a DMM.-beli átdolgozást; az eredeti megfogalmazásban az *ekképpen* nem hat ennyire közvetlennek.)
13. *főtt:* a szó itt átvitt jelentésében áll; azt jelenti: 'a napon megfonnyadt, összefőtt'.
26. *kebelét* (rég.): gyomrát
34. *szent Mihály' nyara:* a vénasszonyok nyara; Szent Mihály napja, szeptember 29., az enyhe derűs száraz nyárutóra esik.
39. *barna gohér:* a gohér nevű szőlőfajta piros (fekete) színű változata (v. ö. MNy. 1936: 200. l.).
58. *mustméz:* nem szakszó, a költő egyéni alkotása a mézédes must megjelölésére.
65. *általag* (táj.): hordó.
66. *a' számat nem tátom:* azaz: iszom magam is.
67. *szinte:* szintúgy, ugyanakkor
lutskos: nemcsak azt jelenti: 'nedves', hanem itt főként azt: 'mocskos', 'mocsokkal járó'.
68. *paszamántos:* paszományos. Csokonai a szót elsősorban a cifra zsinórozású ruhában járó urasági emberekre, ill. nemesekre

vonatkoztatva használja. V. ö.: *A Poëta tsak gyönyörködni szeret* ... 25—28. sorával.

70. *reá-tartás* (rég.): rátartiság, büszkeség.

71. *férjfi* (rég.): férfi.

71—72. A 61. sorban használt szókép *(a' gyermek Bakhus)* folytatása.

72. A kép a bor „királyi" bíbor színére is utal.

75. *Liéus*, Lyaeus (gör., lat.): „gondűző", Bacchus mellékneve. Az *Anákreoni dalok* XIV. versének, az *Orgiák*-nak is Liéus van a középpontjában; a vers jegyzeteiben Csokonai így magyarázza meg a nevet: „Lyaeus egy neve vólt a' többek között Bakkhusnak, mivel ő az ő bora által felszokta oldani az emberek' szívéről a' gondokat.
Lüein ta melé; a honnan *Lüszimelész*nek is, azaz Gondoldónak neveztetett." (AD/j. 54. l.)

78. *kezet fog az ember te veled:* ti, kezébe veszi az ember a borral telt poharat. A képnek rejtettebb, mélyebb jelentése is van: a „királyi székbe ki száll'-t borral fog kezet a halandó; a költő tehát a bornak arról a nagy demokratikus „testvériséget" teremtő erejéről beszél, amelyre már a 67—68. sorban is célzott a „paszamántosok" szüreti leereszkedéséről írva. A vers társadalmi mondanivalója itt tetőzik, s ha az átdolgozott változatból ki is maradt a *Bárók*-ra vonatkozó demokratikus élű célzás (93—94. sor), e megmaradt részlet a maga rejtett szóképével jól példázza a betoldások igazi tendenciáját — ahogyan a költő 1794-i érzelmeit is általában.

79. A tél témájának KZs.-beli, illetőleg ZC.-beli ősszövegeiben a *December*-nek van *didergő* jelzője; a DMM.-beli végső változatba *(A' tél)* talán az ismétlődés elkerülésére került „*a' fagyos Detzember*" (9. sor).

89—90. Az első kidolgozásban e két sorral zárult a vers (59—60. sor). A második kidolgozásba ismétlésszerűen kétszer is belekerült ez a sorpár: egyszer ide (az első kidolgozásnak megfelelő helyre) s egyszer a kibővített változat záradékaként — némi módosítással (113—114. sor). Vargha Balázs „refrénszerű" ismétlésként, tudatos költői fogásként említi e sorismétlődést (ld. ItK. 1953: 160. l.).

92. *bor-kortsolya:* bor elé való harapnivaló.

95. *orros kantsó:* rövidebben: *orros;* jellegzetes Debrecen környéki csúcsos szájú mázas cserépkancsó.

98. *potomra* (táj.): hiába.

100. *külömben sem látszik színe:* mivel az orros kancsó cserépből van, s nem átlátszó.

102. *köröm hegyig húzzad:* a *Czigány* 12. sorában a mulató istenek szintén *Körömhegyig isznak* ...

105. *pitizál* (nép.): iszik, iszogat.

106. *dallarizál:* dalolgat; játékos latinos képzés a *dalol* igéből.

108. *minét* (fr.): menüett, jellegzetes francia páros tánc.
A *hatos minet* tréfás célzás arra, hogy becsípve többet lát az ember. A *Dorottyá*-ban ír le Csokonai egy *hatos minét*et:

Kezdődik a' Minét. — Három Gavallérral
Három deli dáma kiáll szép manérral:

Francziás tántzokat kezdik főhajolva.
Folytatják páronként viszontag másolva . . .

(Dor. 26. l.)

110. Csokonai maga hivatkozik versének erre a sorára az AD.-ban, a XIV. vers *(Orgiák)* jegyzetében: „. . . az egész dolog tsak oda megy ki, a' mit a' Diétai Múzsában így tettem vala ki: *Bolond az, barátom, a' ki okos mindég.*" (AD/j. 55. l.)
Oláh Gábor Horatiusból egyéb konkordanciákat is idézve hivatkozott e gondolatra (CsLat., 22. l.). De hasonló gondolatot olvashatott a költő Phaedrusban is, a *De lusu et servitate* című versben:

„Sic ludus animo debet aliquando dari
ad cogitandum melior ut redeat tibi."

(Lib. III. Fab. XIV. 12—13.)

Megzenésítése

Lóránd István kórusművet írt a költeményből. *Két Csokonai-kórus.* 1. Évszakok (Tavasz virít . . .) *[Az esztendő négy szakasza].* 2. Szüreti ének *[Az ősz].* Budapest, 1976. Népművelési Propaganda Iroda.

200. Az Estve [II.]

A versnek 1785 körül készült 32 soros összövegét, amely a Zöld-kódexben maradt ránk (38a—39a), I. kötetünkben önálló versként közöltük. Ezt az összöveget bővítette ki a költő a ZC.-ben 88 sorra saját kezűleg, úgy, hogy a kódex végén maradt üres oldalakra írta a kiegészítő részt, az ún. toldalékot. Az összöveg végén ez a saját kezű bejegyzése olvasható: „NB. Lásd a' többit a' Toldalékokba *pag. 1 és 2.*" A kötet mai, az újrakötéskor adott lapszámozása szerint a toldalék a ZC. 101ab és 102a oldalain található, Csokonai eredeti lapszámozása szerint azonban a 21—23. oldalon van. A következőkben arról is számot kell adnunk, hogyan került a vers a költő által jelzett 1—2. oldalról a 20—23. oldalra.

Szemben a törléseket, javításokat tartalmazó többi toldalékkal, *Az Estve* ránk maradt toldalékjának szövege nem fogalmazványnak, hanem tisztázatnak látszik: alig akad benne két-három javítás, s a sorok is tágabb sorközökkel, levegősebben vannak írva. Már Juhász Géza fölfigyelt rá, hogy *Az Estvé*-nek ez a kiegészítő része tisztázatban maradt ránk, s ezzel kapcsolatban még egy körülményre fölhívta a figyelmet: „Ezek az oldalak [ti. a „pag. 1 és 2.] ma már hiányoznak a kódexből; bizonyára maga a költő dobta el őket, — mert csak külön beillesztett lapok lehettek. Az Estve után *Az álom* Toldaléka van a 3—4. oldalon jelezve; odáig viszont, mint a lapalji őrszók tanúsítják, semmi nem tűnt el a kódexből. Csokonai azt a lapot jelzi 5-nek, amelyik a *Mindég közel van a Halál* után következik, s ma az Akad. Kézirattárban a Kisebb Költ. IV. k. 46/b oldala. Hogy *Az Estve* és *Az Álom* külön lapon állhatott eredetileg, azért vehető bizonyosra, mert *Az Estvét* a Toldalékok külön

számozású 21—23. lapjára *utólag* letisztázta a költő, s *Az Álom* címét és textusát is fölírta a 23. lapra, bár letisztázására már nem kerített sort." (It. 1955: 7. l.)

Juhásznak föltehetőleg igaza van: Csokonai a Zöld-kódexnek azokat az oldalait, amelyekre toldalékokat írt, külön sorszámozással látta el: az 5—6. és 7. oldalra (a mai lapszámozás szerint: 46b—47a, 52a oldal) került *A Tengeri Zivatarról* toldalékja, s ettől fogva a 8. oldaltól (új lapszámozás szerint: 94b) hiánytalan a toldalékok sorszámozása egészen a 23. lapig (102a), ahol *Az Estve* vége, s *Az Álom* címe és mottója található. A toldalékok 1—4. oldala csakugyan hiányzik, noha *Az Estve* végén Csokonai a „pag. 1. és 2."-re, *Az Álom* végén pedig a „pag. 3 et 4. &"-re utal. Valóban az történhetett, amire Juhász is gondolt, hogy a kódexből „kiemelt" eredeti fogalmazvány helyett tisztázta le *Az Estve* toldalékját a költő, s hasonlóképpen akart tenni *Az Álom* szövegével is, de ennek csak a címéig és a mottójáig jutott el.

A toldalék megírásakor az ősszöveget is átnézte Csokonai, s helyenként saját kezűleg átjavította.

Az átdolgozott s megbővített szöveget letisztázta a CQ. másolója is (46b—47ab). Említi egy kéziratát a Kcsj. a „N° 6° Mások' írása" kötegben, 61. sorszám alatt s a Kcsl.-on is előfordul a N° 5. csomóban.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt a megbővített változat kiadására. Az EK. adata már bizonyosan a „kitoldott" változatra vonatkozik: „LXVI. Az Estve. Elégia." A Szv_1-en a sorpárok száma teszi bizonyossá, hogy ez az adat is az átdolgozásra vonatkozik: „*Az Estve.* Told[alék]. 42." (A 88-ból 4 sort ekkor már elhagyott a költő.) A *Diétai Magyar Múzsá*-ban azonban — a cenzúra miatt — a versnek csak megcsonkított, 52 soros változata jelenhetett meg ([I.] 7—9. l.): éppen a legradikálisabb részek maradtak el belőle. Később még ennek a megcsonkított változatnak kiadására is alig gondolhatott: az 1802-i ÚK.-ról hiányzik, a Mfj.-en viszont a *Morálok* című fejezetben előfordul (6: 61.)

A későbbi kiadások — Toldy, a HG., a FK. — a DMM.-beli szöveget közölték, s csak jegyzetben adták közre a kihagyott részeket. Az EPM. a Zöld-kódexbeli eredeti szöveget adta ki, bár helyesírásában korszerűsítve, s nem mindenütt következetesen. Az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM. a DMM. módosított szövegét adta, s csak az onnan kihagyott részeket közölte a ZC. szerint.

Keletkezése

A költemény alapját a ZC.-beli iskolás leíró „napszak-vers", *Az Estve [I.]* alkotja; ebből az elégikus leíró versből fejlesztette ki lázadó hangú rousseauista nagy filozófiai versét Csokonai, pályája legradikálisabb korszakában, amikor iskolás jellegű leíró műveit moralizáló, társadalombíráló költeményekké növelte.

Toldy a moralizáló toldalékok megírását a sárospataki hónapokra tette, így került felsorolásában *Az Estve* is erre az időre (ld. XXXII. h.); a vers jegyzetében — „a csillagzata által üldözőbe vett fiatal költő elkeseredett kedélyé"-t emlegetve — szintén erre a korszakra utalt (922. h.).

Ferenczi, aki általában elfogadta Toldy föltevését, s szintén Sárospatakra tette a toldalékok keletkezését, ebben az esetben mintha eltérne elődje kronológiájától: már 1794 előtt Rousseau műveinek a költőre tett mélyebb hatásáról beszél, s eközben említi *Az Estvé*-t, még a *Tempefői* tárgyalása előtt (38—39. l.).

A HG. két helyen említi *Az Estvé*-t: az 1794. év termésénél s az 1798.-nál (ld. III, 494., 495. l.). Ezt talán úgy kell értenünk, hogy az első kidolgozás keletkezését tette 1794-re s a másodikét 1798-ra.

Juhász Géza a toldalék nélküli ősszöveg keletkezését 1792-re keltezte (ld. It. 1955: 15. l.; EPM. 313. l.), a megbővített változatét pedig 1794-re (ld. EPM. 313. l.; v. ö. még It. 1955: 16. l.). Az ÖV.—ÖV.[2] Juhász kronologizálását fogadta el, a MM. viszont az első kidolgozást már az 1789-i évnél közölte.

Az ősszöveget mi 1785-ből származtattuk (ld. Cs/ÖM. I, 365. l.), a toldalékos változat keletkezését pedig 1794 utolsó harmadára tesszük — ahogy a radikális hangú toldalékok megírását általában.

Szövegkritika

Voltaképpen három szövegváltozatunk van: egyik a ZC.-beli ősszöveg 32 sora, a másik ennek az ősszövegnek a költő által átjavított változata a toldalékkal (K_1) (ezzel megegegvezik a CQ. tisztázata [K_2]) s végül a DMM.-ben megjelent megcsonkított szöveg, mely azonban nem csupán terjedelmében tér el a ZC.-beli szövegtől, hanem stilárisan is.

Kiadásunk alapjául a ZC.-beli eredeti szövegek szolgálnak, amelyeket a cenzúra miatt volt kénytelen megcsonkítani, illetve módosítani a költő. Meg kell itt jegyeznünk, hogy 1796-ban, a DMM.-beli szöveg előkészítésekor a költő láthatóan stiláris változtatásokat is végzett a kéziraton (pl. mikor az *új élet*-et *új balzsam*-ra változtatta a 7. sorban vagy a *tsendes melancholiá*-t *vidám melancholiá*-ra, a 29.-ben), de a legfőbb változtatást mégis a cenzúra hatására tette meg, amikor a 88 sorból több mint 30-at elhagyott, s a megmaradtaknál sem könnyű eldönteni, mikor történt stiláris és mikor eszmei indítékú finomítás, pl. a 76. sorban, ahol az eredeti kéziratban ez olvasható az *„arany Holdvilág"*-ról: *„Mellyre Donátziót nem hozott a' Világ,"* s ehhez képest a DMM.-beli *„árendába adás"* már enyhítés, noha stiláris oka is lehetett a változtatásnak (az *árenda* ismertebb, közhasználatúbb volt); a 84. sorban viszont a *részeg* helyére nyilván nem pusztán stilisztikai céllal került a *kényes*.

A fentiek miatt következetesebbnek s hitelesebbnek látszott, ha az eredeti 1794-i, csorbítatlan szöveget közöljük főszövegként, s a jegyzetben hozzuk az 1796-i DMM.-beli változatot, megjegyezve, hogy népszerű kiadások számára elfogadhatónak tartjuk az ÖV. (s utódai) eljárását, amely a DMM. változtatásaival adta ki az 1794-i ősszöveget. A DMM. szövegét főváltozatként az alábbiakban közöljük, kiemelve a ZC.-től eltérő szövegrészeket.

A vers ZC.-beli saját kezű ősszövege s a szintén saját kezű toldalék fölött, valamint a címjegyzékeken a névelő után nagy kezdőbetű áll a címben, a DMM.-ban viszont már korszerűbb helyesírással, kicsi. Mi a főszövegben a ZC., illetőleg az EK. helyesírása szerint közöljük a címet, *[II.]*-vel utalva a második kidolgozásra.

AZ ESTVE.

A' napnak hanyatlik tündöklő hintaja,
Nyitva várja a' szép enyészet' ajtaja.
Haldokló súgári halavánnyá lésznek,
Pirúlt horizonunk alatt el enyésznek.
Az aranyos felhők' tetején le festve
Mosolyog a' híves szárnyan járó estve;
Mellynek új *balzsammal* bíztató harmatja
Tseppetskéjit a' nyílt rózsákba hullatja.
A' madarkák meghűlt fészke*knek* szélein
Szunnyadnak bútsúzó nótájok' rendjein.
A' kis filemile mig magát ki sírta,
Szomorún hangitsált fészkén a' patsírta.
A' vadak farkasok űlnek szenderedve,
Barlangjába *belől* bömböl a' mord medve. —

Ah! ti tsendes Szellők' fúvallati jertek,
Jertek füleimbe ti édes concertek;
Mártsátok örömbe szomorú lelkemet;
A' ti nyájasságtok minden bút el temet.
Lengjetek óh *kellő* zefir*ek*, lengjetek,
Lankadt kebelembe életet öntsetek!
Mit érzek*?*. míg szólok, eggy kis nyájas szellet
Rám gyengén mennyei illatot lehellett.
Suhogó szárny*ával* a' fák' árnyékinál
Eggy fűszerszámozott teátromot tsinál;
Mellybe a' grátziák' örömmel repűlnek,
A' gyönyörűségnek lágy karjain űlnek;
Hol a' tsendes berek' barna rajzolatja
Magát a' hóld' rezgő fényénél ingatja.
Eggy szóval, e' *vídám* melancholiának
Kies *szállásai* örömre nyílának.

Késsél még setét éj komor óráiddal,
Ne fedd bé kedvemet hideg szárnyaiddal:
Úgy is e' világba semmi részem nintsen,
Melly bádgyadt lelkemre megnyúgovást hintsen;
Mikor a' világnak lármáját sokallom,
Kevélynek, fösvénynek tsörtetését hallom,
Mikor az emberek körűltem *zs*ibongnak,
'S kényjektől részegen egymásra tolongnak.

Te vagy még egyedűl, óh arany hóldvilág,
Mellyet árendába nem ád még a' világ.
Te vagy még, éltető levegő! a' mellyen
Indsenéri duktus nem járt semmi hellyen.
Téged még, óh legszebb hangú *szinfónia,*
Ingyen *is* hallgathat minden ember' fia;
'S titeket, óh édes *erdei* hangzások,
Hallhatnak a' szegény pásztorok 's munkások:
Mikor a' mesterség' gyáva hangjainál
A' *kényes* nagy világ fárasztó Bált tsinál. —

Óh áldott természet! óh tsak te vagy nékem
Az a' te tőled nyert Birtokom 's Vidékem,
Mellynek én örökös földes ura lettem,
Mihelyt te általad embernek születtem.

A CQ. tisztázata lényegében csak helyesírásban tér el a ZC.-beli szövegektől.

Kiadásunk alapja az 1—32. sort illetően a ZC.-beli ősváltozatnak a költő által később átjavított szövege, a 33—88. sorra vonatkozóan pedig a toldalék saját kezű tisztázata. Mivel az összövegben Csokonai helyesírási javításokat csak részben végzett (egyes főnevek kis kezdőbetűjét — autográf toldaléka helyesírásához igazodva — átjavította nagyra), az 1—32. sor szövegét helyesírási tekintetben a toldalék, illetőleg a DMM. helyesírása szerint emendálva közöljük, anélkül, hogy erre külön utalnánk, mivel kiadásunkban mind a ZC.-beli első kidolgozás szövege, mind a DMM.-beli változat megtalálható, s az emendálás azok alapján ellenőrizhető. A következőkben csak azokhoz a sorokhoz fűzünk magyarázatot, amelyeknek szövegén a második kidolgozás alkalmával a költő változtatott, vagy amelyek különlegesebb magyarázatra szorulnak.

2. K_1: *enyészet* A szókezdő kisbetűt az átdolgozáskor javította át nagyra a költő.

6. K_1: *estve* A szókezdő kisbetűt szintén az átdolgozáskor javította át nagyra Csokonai.

7. K_1: *új* ***élettel*** A finomkodóbb, irodalmibb *balzsam* nem csupán az álliteráció miatt kerülhetett ide: az *új élet* jelentését talán nem érezte eléggé világosnak itt a költő, s ezen a *balzsam* sem sokat segített.

8. K_1: *Gyöngy tseppjeit* Helyére a DMM.-ban a *Tseppetskéjét* talán a mássalhangzótorlódás kiküszöbölésére került.

10. K_1: ⟨*Zengenek*⟩ *Szunnyadnak* A szót Csokonai húzta át az átdolgozáskor, s ekkor írta fölé az új változatot.

12. K_1: *dalló* Az első *l* áthúzásával a költő *danló*-ra javította, ugyancsak az átdolgozáskor.
Fülemüle A DMM. szerint javítottuk a Csokonai ízlésének megfelelőbb *Filemile* alakra (v. ö. HG. II, 747. l.), ahogyan az EPM. is tette. A 11—12. sor eredetileg egy sorpárral lejjebb volt, de az átdolgozáskor a költő ± jellel előbbre utalta (v. ö. Cs/ÖM. I, 7., 367. l.).

14. K_1: ***medve*** A szókezdő kisbetűt Csokonai az átdolgozáskor javította nagyra.

21. K_1: A *mig*-et az átdolgozáskor *mily*-re (vagy *mit*-re) akarta változtatni a költő, de aztán az *l (t?)* áthúzásával visszatért az eredetihez.

26. K_1: ⟨*kellemességek*⟩ Az áth. szó fölé írva az átdolgozáskor: *gyönyörüségnek*.

27. K_1: *ber*⟨*k*⟩*eknek* Csokonai javítása az átdolgozáskor.

28. K_1: ***hold*** Az átdolgozáskor ***Hóldra*** javítva.

30. K_1: ⟨*Kedves*⟩ Fölébe írva az átdolgozáskor: *Kies*

31. K_1: ***mélly*** Az átdolgozáskor átjavítva így: *még*

32. K_1: ***kedvünket*** Az átdolgozáskor így módosítva: *kedvemet*

43. K_1: *Miért* em. A sor szótagszáma bizonyítja az elírást; Toldytól kezdve minden kiadás *Mért*-re emendálta.
69. K_1: ⟨*földek*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Rétek*
74. K_1: *elvagynak* em.
78. K_1: *Indsenéri* Jav. ebből: *Indzsenéri*
85. K_1: ⟨*Tsak te vagy*⟩ *Óh áldott Természet! oh tsak [= tsak] vagy te nékem* A hibás szórendet a költő a K_1-ben nem javította; a DMM. alapján emendáltuk.
A DMM.-beli megcsonkított szövegnek főként stiláris jellegű változásai kiemeléseink alapján könnyen megállapíthatók; a következőkben csupán azokra a fontosabb szövegmódosításokra térünk ki külön is, amelyek a vers mondanivalóját érintik:
29. K_1: *tsendes melankholiának*
DMM.: ***vidám*** *melancholiának*
A költemény alaphangulatához az eredeti *tsendes* jelző illett inkább; a jelzőcserére elsősorban azért kerülhetett sor, mivel két sorral előbb, a 27. sorban *A' **tsendes** berek* szerepelt már, s a 15. sorban is *tsendes* a *szellők* jelzője.
76. K_1: *Mellyre Donátziot nem hozott a' Világ*
DMM.: ***Mellyet ácendába nem ád még** a' világ.*
A több jelentésű *Donátzió* zavarhatta a megértést; az elsősorban 'adomány' jelentésben élő szó itt 'használati díj' értelemben áll. Hatásosabbnak látszott a 'bérlet, bérlemény' jelentésű *árenda* használata, azért is, mivel konkrétan utalt a földesuraktól földet, rétet, erdőt bérelő jobbágyok helyzetére.
81. K_1: *Kontzerti Hangzások*
DMM.: ***erdei** hangzások*
Az *erdei* stilárisan jobban illett a „*szegény Pásztorok' s Munkások*" említéséhez, mint az udvari hangversenyek hangulatát idéző *Kontzert*.
84. K_1: *részeg nagy világ*
DMM.: ***kényes** nagy világ* A jelzőcserére enyhítő célzattal kerülhetett sor, bizonyára tekintettel az 1796-i országgyűlés „nagy világi" közönségére is.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Csokonai gondolati lírájának egyik legjelentősebb darabja, egyben egész költői pályájának is egyik csúcsa, gondolati költészetünk kiemelkedő remeke. Julow Viktor méltán írta róla a költő másik nagy filozófiai versével állítva párhuzamba: „A *Konstancinápoly* és *Az estve* jelzik a csúcsokat. A két vers a felvilágosodás két fő irányzatának foglalata: az egyik Voltaire középkor-ellenes optimista racionalizmusáé, a másik Rousseau pesszimista, de társadalmi gátakat romboló szentimentalizmusáé." (MIrT. III, 230. l.)

A költemény nagy társadalmi mondanivalóját hosszú ideig elhallgatták, illetőleg próbálták „mentegetni" az irodalomtörténet-írásban: Toldy a vers jegyzeteiben a sorsüldözött költő „elkeseredett kedélyével" próbálta megmagyarázni a nagy vers lázadó hangját (noha az még 1794-ben íródott, s nem Sárospatakon, 1796-ban ahogyan azt Toldy gondolta): „Habár tévelyes világnézettel találkozunk is itt, melly egy soha nem

létezett arany kor képét festi, érdekessé leszen az, mihelyt e nyilatkozás forrását a csillagzata által üldözőbe vett fiatal költő elkeseredett kedélyében nyomozzuk, melly ez idétt máskor tiszta látását könnyen elhomályosíthatta." (922. h.)

Az elmélkedő második résznek a leíró első részhez toldásában Bessenyei György *Estvéli gondolat* című verse is hatással lehetett a költőre, de csupán annyiban, hogy miként lehet egy leíró verset filozófiai költeménnyé fejleszteni. Elmélkedő, gondolati anyagában ugyanis a két költemény nem hasonlít egymáshoz: Bessenyei az antik görög-római, az ószövetségi zsidó s a mohamedán vallás tanításain elmélkedik, némi valláskritikai pesszimizmussal, elsősorban a mohamedán tanításokat bírálva, támadva. (A mohamedanizmus bírálatában nem a francia felvilágosodás íróit követi, akik Mohamed tanainak ürügyén általános valláskritikát gyakoroltak — ahogy maga Csokonai is a *Konstántzinápoly [II.]*-ben —, hanem lekicsinylőn, a magyar sérelmek törökellenes indulatától is vezettetve szól a félhold vallásáról.) Csokonai a valláskritikát másik nagy verse számára tartogatta, itt Rousseau tanításának szellemében a tulajdon által megosztott, osztályokra tagolt társadalmat bírálja, a természetjog igazságszolgáltató hatalmához fellebbezve. Némedi Lajos is csak halvány stiláris párhuzamot tudott kimutatni a két költő hasonló tárgyú versében (ld. *Bessenyei György utóéletéről.* IrFelv. 760. l.).

Már Ferenczi rámutatott, hogy a vers közvetlen gondolati forrásai Rousseau művei, mindenekelőtt az osztályokra tagolt társadalom kialakulásáról szóló értekezése: *Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes* (1754): „. . . a természetimádás, melyet kivált *Az estve* cz. ifjúkori költeményében hangoztat, mely szerint neki egyetlen birtoka a természet, melynek már születése által örökös földesura lett; [. . .] ugyancsak *Az estve* költeményében az egyenlőtlenség előállásának és megrontó hatásának egészen Rousseau említett értekezése alapján adott részletes rajza, úgyhogy akár kivonatának tekinthetnők: mindezek Rousseau említett műveivel [az *Émile*, *Confessions* és *Contrat social*] való részletesebb foglalkozásra mutatnak" (38—39. l.). Rousseau társadalomelméletének Csokonaira tett hatásával foglalkozik Pelle is (56. l.).

A verset érdemei szerint csak újabb irodalomtörténet-írásunk méltatta. Waldapfel József elsősorban társadalomkritikájának a hazai társadalmi-gazdasági viszonyokkal való összefüggését hangsúlyozta: „Az ideál, amellyel Csokonai kora társadalmát szembeállítja, az őskommunizmus [. . .] Könnyű felismerni, hogy a költemény Rousseau gondolatainak is visszhangja [. . .] De ha a társadalomkritika elvi szempontja az egyenlőtlenség eredetéről szóló értekezés történetfilozófiájából adódik is, a kép részleteiben és arányaiban a Csokonai-korabeli magyar viszonyok tükröződnek, s ezért is marad meg a társadalomkritika jórészt a feudális *földbirtokviszonyok* kárhoztatásánál [. . .] ami külön a kommunisztikus következtetéseket és vágyakat illeti, talán arra is érdemes gondolnunk, hogy éppen Debrecen környékén a földközösség egy formája a hódoltság maradványakép szinte Csokonai koráig eleven valóság, vagy legalább a köztudatban élő s a szegénységet izgató emlék. Csak Mária Terézia urbáriumának végrehajtása során szűnt meg lassanként [. . .] Csokonai szép költeménye mindenesetre az alföldi szegénység rohamosan növekvő nyomorúságának is tükörképe, Rousseau elmélete csak kalauza a nyomorúság társadalomtörténeti magyarázatában." (It. 1949: 52—54. l.) (Ld. még: Uő. MFelv. 261—262. l.)

Vargha Balázs a Zöld-kódexről szóló tanulmányában elsősorban a vers társadalmi, gazdasági hátterét rajzolta meg korabeli dokumentumok alapján, s külön foglalkozott a költő „aranykor gondolat"-ával, idillkereső szándékával (ItK. 1953: 135—138. l.). Idézte magyar fordításban Rousseau értekezésének a verssel összefüggő sorait: „Abban a mértékben, amint az ipar és művészet terjed és virágzik, a földmíves megvetetten, a fényűzés fönntartásához szükséges adókkal terhelve és arra ítélve, hogy életét éhség és munka közt töltse el, elhagyja mezőit, hogy a városokban keresse meg azt a kenyeret, melyet neki kellene oda vinnie. Minél több csodálattal töltik el a fővárosok a nép buta szemét, annál inkább kell rettegnünk az elhagyott mezők, ugaron hagyott földek, a koldusokká, tolvajokká vált s nyomorúságukat akasztófán vagy trágyadombon végző polgároktól elözönlött utak látásától." (I. h. 138. l.)

Hasonló módon foglalkozott a költeménnyel Vargha Csokonai-monográfiájában is (CsVM. 32—36. l.), későbbi monográfiájában pedig azt emelte ki, hogy az első kidolgozás „érzelmes tájrajz"-a hogyan vált át a „természet rendjét" megtapodó társadalom bírálatává (ld. ArcV. 101. l.).

Makay Gusztáv elmélyült verselemzést írt *Az Estvé*-ről (*„Édes hazám, fogadj szívedbe!"* Budapest, 1959. 46—52. l.). (Korábban Haraszti írt esszészerű, novellisztikus elemzést a versről: 90—92. l.)

Juhász Géza *Csokonai tizenkét radikális verse 1794-ből* című, 1966-ban írt tanulmányában elemezte a verset: „Mint egy mesteri expozícióban fölvetődnek itt a sorozat összes főmotívumai: az egyes osztályok: a népét szipolyozó *király*, a feudális birtokos; a *kevély uraság*, a tőkés polgár: a *fösvény*, velük szemben pedig a jobbágy *pásztorok és munkások* — velük a költő vonzalma! Még a vallásos világkép megtámadására is nyomban sor kerül: Csokonai tagadja az eredendő bűnt: senki nem született gonosznak; a tolvaj világ rontja tolvajjá a haramiát." (Cs-tan 212. l.)

A költemény társadalmi, gondolati elemeinek s költői erényeinek, érzelmi mozzanatainak megkapó összhangját emelte ki esszéjében Sinkó: „... ami Csokonai költői ereje nélkül rímbe szedett, átvett világnézet, hamar beporosodott propaganda lett volna, az ebben a leginkább programatikus költeményben a költő legbensőségesebben személyes, a költő egész lényét reveláló műalkotás lesz.

Mert épp ez a csodálatos ebben a remekműben: a racionálisnak és irracionálisnak, a logikának és az álomszerűen, önkényesen öntörvényű egyéninek eggyé válásától kapta meg a formáját és ezzel a formával egy addig nem volt, eredetien új, formájától különválaszthatatlan tartalmát." (89—90. l.) A legsokoldalúbb magyarázatot és elemzést Szauder József tanulmányaiban találjuk a költeményről. Először 1963-ban foglalkozott vele, az *Angelicá*-val állítva párhuzamba: „A városi és a mezei, a romlott s a romlatlan ellentéte feszül itt Angelica és Licori felfogása között [...] Licori szép aranyláncot kap Angelicától, de [...] nem [...] ilyen ékszerrel kívánja piperézni magát. »Ama tiszta vizecskék, amaz együgyű virágocskák, amelyekkel engemet a rét és a patakocska kínál, azok nékem ékességek, azok az én kincseim.« Tulajdonképpen ugyanazt mondja, mint amit — mélyebb s egyéni, társadalmi tapasztalatok után — maga a költő *Az estve* elején s végén: csak a természet szépsége az ő birtoka." (OlIr. 431.)

Szauder mutatott rá először határozottan a vers eszmetörténeti és világirodalmi összefüggéseire is, korábban olaszul (Roc. 229—230. l.), majd magyarul: „*Az estve* és az *Álom* nem fejthető meg Rousseau és d'Holbach

eszméi nélkül; [. . .] A *fiziko-teológiai* irodalom emléke mind a két nagy versben konkrétan jelen van." (ItK. 1969. 3—4. l.) Ugyancsak ő fedezte föl a vers hangulati, stiláris sugallóját Hervey *Contemplations* . . . című munkájának Péczeli József által készített fordításában: „*Az estve* és *Az Álom* szövegszerűen is a fiziko-teológiai tartalmú, Youngot utánzó Hervey-i leírásokból kezd megszületni, 1791—92-ben, de első szövegrészletük nem nőne tovább, és sohasem válnék nagy verssé, az 1792—93-as újabb *fiziko-teológiai versgyakorlat* és — ami még fontosabb — az ugyanekkor, vsz. 1793-ban megismert d'Holbach, majd a talán ekkor, de 1794-ben bizonyosan tanulmányozott Voltaire és Rousseau nélkül." (Uo. 13. l.)

Szintén Szauder helyezte el a verset a költő fejlődésrajzában, rámutatva *A' híves Estve* s *A' Reggel* című versekkel való összefüggésére (ItK. 1969: 14 kk.), valamint más műveivel való összetartozására: „Ha szabad (gondolati és esztétikai összefüggések miatt) egyenes vonalúbbnak, célra irányultabbnak tekinteni a költő fejlődését, mint amilyen egyáltalán lehet, azt mondhatnók, hogy *A bagoly és kócsagtól* (a *Tempefőin* át) *Az estvéhez* vezet az út, melyen az árkádikus gyönyörködés fokozatosan (és árkádiai keretekben, hangulaton belül) felbomlik." (ItK. 1970: 714. l.) A *Tempefői* jelentőségét másutt is hangsúlyozta, párhuzamul a vers „lírai alap-tartásának" kialakulásához: „Jeleztük már, mennyire fontos a *Tempefői* megosztott, kettős lelkülete, vidámsága és szomorúsága, ha úgy tetszik: vidám melancholiája *Az estve* életérzésének, lírai alap-tartásának kialakulása szempontjából." (ItK. 1969: 22. l.)

Másutt *A csókok* lírai prózájával állította párhuzamba: „*Az estve* objektív érvényű tanulsága, tárgyias-szubjektív lírája egy törzsből fakadt *A csókok* Philanderének világtörténelmi mítoszával és boldogság-ígéretével." (Napjaink. 1973. nov. 2. l.)

A felvilágosodás eszméinek ihlető jelenlétét emelte ki tanulmányaiban Sőtér István (Lit. 1974/3: 4. l.; Werth. 190. l.).

Nem kis költői bravúrt kívánt az 1785 körül versgyakorlat nagy gondolati verssé fejlesztése.

A két rész viszonyával foglalkozott már több mint száz éve Dóczi is, kiemelve a befejező résznek „a költő mélyéből jött, Petőfit sejtető fölkiáltású"-t (17—18. l.).

Az első kidolgozás két záró sorának átalakításával teremtette meg a költő az átmenetet filozófiai mondanivalójához. A korábbi leíró s az újabb elmélkedő rész Vargha Balázs szerint nem ötvöződött szerves egésszé: „A tartalmi és verselési különbség egyaránt szembetűnő a bevezetés természeti képei és az újonnan írt rész merész vádoló szavai között. A természetleírás egy-két sorra terjedő apró, kedves részleteit nagylélekzetű indulatos kérdések és felkiáltások váltják fel. Az érzelmes leíró stílus hirtelen megy át izgatott agitációba. Az ismétlődő tagadó-forma mégjobban kiemeli a vers főrészének erős pátoszát . . ." (Cs. V. M. 34. l.) E felfogásán később módosított, azt írván a toldalékos versekről, elsősorban *Az Estvé*-ről, hogy „Témában, hangulatban, verstechnikában olyan nagy a különbség az eredeti versek és a toldalékok között, hogy az átdolgozásnak ez a módja valóságos költői szaltó mortále. Neki [Csokonainak] ez is sikerült." (ArcV. 101. l.)

Az újabb tanulmányírók hasonlóan vélekedtek.

Sinkó szintén bizonyos ellentétet érzett a vers két részlete között, ám szerinte ez az ellentét látszólagos: „. . . kétségtelen, hogy a költeménynek finom szövésű, hangulatokban mozgalmasan váltakozó, szinte testetlen

lebegése után a rousseau-i elmélkedéssel egyszerre új irány kerekedik felül. Ám nem kevésbé bizonyos, hogy magában a költeményt elindító kezdő dallamban, magában az idillikusan érzékiben, már benne rejlik ez a hirtelen kifejezésre juttatott intellektuális — meditatív elem is." (94. l.) Ennek a fojtott meditatív elemnek a jelenlétéről Szauder gondolatait már idéztük a vers első kidolgozásának jegyzeteiben; Sinkó megállapításaira felelve foglalkozott ő is a vers két részének összetartozásával, egységével: „Úgy gondolom, sikerült az eddigi eszmetörténeti és összehasonlító filológiai érvelés során bebizonyítanom, hogy már a »betoldás« előtti rész sem keletkezett »egy mindvégig önmagával azonos ihletből« (mint azt Sinkó véli, 94. l.) és hogy a törésnek semmi nyomát sem lehet felfedezni, az éj elérkezésének tartóztatásától, a kevély-fösvény csörtetésének hallucinációjától, a kényektől *részegen* egymásra tolongó emberek fájó emlékétől a »*Bódult* emberi nem« kifakadásáig, mely a korábbi gyakorlat során is ki-kívánkozott a költőből, és amely követelődző érzésnek Rousseau példája utat nyitott csak, megerősítést adott, világirodalmi szintű kapcsolatot biztosítva." (ItK. 1969: 27. l.)

Szauder tanulmánya világított rá arra is, hogy hogyan teremtette meg a költő az átmenetet a korábbi leíró versből a meditatív toldalékhoz (uo. 17. l.).

Az összöveg és a toldalék viszonyával részletesen foglalkozott V. Szendrei is (22—23., 90—96. l.) s utóbb Julow: „A költemény első felét kitevő tájleírás csupa rezzenetszerű finomság, sejtelmes íz [. . .]

A vers filozofáló második fele pedig Csokonai legsúlyosabb, legkeserűbb társadalmi mondanivalóit hordozza a felvilágosodott klasszicista elmélkedő vers logikus-racionális, némileg retorikus vonalvezetésével.

E két, s különösen hanghordozásában látszólag összeférhetetlen, több évi különbséggel elkészült rész összekapcsolásának alapja az a rousseau-i gondolat, hogy a természet harmóniájába, amelyet *Az estvé*ben az intonáció tájképei olyan megkapóan érzékeltetnek, az ember, helyesebben a szabadság ősi törvényét megszegő s helyébe a magántulajdon örök viszályt és igazságtalanságot szülő elvét állító társadalom viszi a diszharmóniát." (Alf. 1973. 11. sz. 76—77. l.)

Hogy a vers toldalékának Rousseau-n alapuló társadalmi mondanivalója oly személyes hangú tanúságtétellé válhatott, annak az a magyarázata, hogy közvetlen, szorongató hazai élményekből táplálkozott.

A vers közvetlen hazai hátterével, a majorsági gazdálkodás erőszakos bevezetésével s ezzel együtt a jobbágyok földközösségben művelt földjeinek kisajátításával Vargha Balázs foglalkozott részletesebben (ld. ItK. 1953: 135—137. l., továbbá: CsVM. 34 kk.).

1. Némedi Lajos Bessenyei György hasonló tárgyú versével próbálta párhuzamba állítani e sort, a megfelelés azonban meglehetősen laza: „Csokonainak jó volt a memóriája, és így nem csoda, hogy pl. *Az Estve* Bessenyei *Estvéli gondolatával* mutat bizonyos megegyezéseket: A *nap* meghevítvén egyszer nagy világát | *Hanyatlik* egéről aláhuzza magát . . ." (IrFelv. 760. l.)

14. A DMM.-beli változat szövege alapján Maday kiemelte e sor hangfestő erényeit (25—26. l.).

21—22. A DMM.-beli változat szövegéről szólva Vargha Balázs úgy vélte, hogy e sorokban az iskolai versírás néhány szokványos stiláris sajátsága fedezhető föl: „. . . a kérdések, felkiáltások,

közbevetések halmozása: bizonyos kezdetleges dramatizálás . . ." (ItK. 1955: 157. l.)
Ezek az iskolai eredetű, iskolás stílusfogások csakugyan föllelhetők a költő zsengéiben (ámbár később is — függetlenül az iskolai hagyománytól — drámai elevenségre törekedett verseiben). Itt azonban nem érezzük egészen helyénvalónak Vargha megállapítását, mivel a DMM.-beli változat 1795/96 körül készült, s a vers első — inkább iskolás jellegű — kidolgozásában nincs kérdés, csak puszta kijelentés:

Míg érzek, míg szólok . . .

27—28. E sorok kapcsán Maday a költőnek a színhatások iránt érzett „élénk fogékonyságát" emelte ki (22., 24. l.).

29. A DMM.-beli szövegről szólva Vargha Balázs a „*szóval*"-ban a korai versekre jellemző fölösleges „töltelékszót" látott (ld. ItK. 1953: 155. l.).

33—35. E soroknál Szauder Péczeli Hervey-fordításának egy fejezetkéjére utalt, lapalji jegyzetben idézve is a bizonytalan megfelelést (ld. ItK. 1969: 19. l.).

37. *sibongnak* (rég.): zsibongnak; a DMM.-ban már így is fordul elő.

39. Szauder e sort Bessenyei egyik filozófiai költeményével hozta — talán nem alaptalanul — összefüggésbe: „A »*Romlott emberi nem! nyugodjál magadban Ne dúld a Világot hasztalanságodban* . . . háborgó szózata Bessenyeinél *(El-ragadtatás)* már Csokonai *Bódult emberi nem*-hez szárnyaló monológjának távoli, de sokat sejtető előhangja" (ItK. 1969: 13. l.). Hasonlóképpen utalt rá Bíró Ferenc is Bessenyei Györgyről szóló tanulmányában (ItK. 1969: 203. l.).

41—46. E részlet közvetlen forrása Rousseau idézett értekezése, közelebbről a második fejezete kezdő mondatai: „Le premier qui ayant enclos un terrain s'avisa de dire *ceci est a moi*, et trouva des gens assez simples pour le croire, fut le vrai fondateur de la société civile. Que de crimes, de guerres, de meurtres, que de miseres et d'horreurs n'eût point épargnés au genre humain celui qui, arrachant les pieux et comblant le fossé, eût crié à ses semblables: Gardez-vous d'écouter cet imposteur; vous etes perdus si vous oubliez que le fruits sont à tous, et que la terre n'est à personne!" *(Discours sur l'origin de l'inégalité parmi les hommes.* Seconde partie. Oeuvres complètes de J. J. Rousseau. Tom. I. Paris, 1883. 551. l.) (Magyar fordításban idézi Sinkó 89. l.)

44. *megkülönbözött* (rég.): elkülönült.

45—46. Az „enyém" s a „tied", a magántulajdon társadalommegosztó elve már Rousseau előtt is gyakran volt bírálat tárgya; az antikvitásban Ovidius „Aurea aetas"-a szól erről a *Metamorphoses*-ban, majd Campanella a *Citta del Sole*-ban (1602). Szenci Molnár Albertnál így találhatók e gondolatok a *Discursus de summo bono*-ban: „Az *meum* és az *tuum*, mindenben a *dissidium*." RMPE. IV. Budapest, 1975. 207., 483. l.)

Két emberöltővel később a másik kiváló prédikátor, Lisznyai Kovács Pál emelte föl szavát hasonlóan a magántulajdon ellen; s az ő munkáját annál inkább ismernie kellett Csokonainak, mivel 1679-ben a debreceni Kollégium professzora lett (v. ö. Szinnyei: MÍrók. VII, 1316. h.), s az *Origo Gentium* Debrecenben jelent meg, 1693-ban. E művében a „Ferrea aetas"-ról, a „vaskor"-ról ezt írta Lisznyai Kovács:

Si duo de nostris tullas Pronomina rebus.
Proelia cessabunt, Pax sine lite foret.

Tóth Béla fordításában:

Hogyha világunkból e két névmást kitörölnéd,
Végül tünne a harc, s béke derülne reánk.

Ugyanő — Julow Viktorral közösen írt tanulmányában — ezt így értelmezte: „A két névmás pedig a »meum« és a »tuum«. Mintha csak Csokonait hallanánk: „Az enyim s a tied mennyi lármát szüle" [...] (Csokonai itt Rousseau-t visszhangozza, de kit visszhangoz Lisznyai?" (*Debrecen története.* II. 1693—1849. Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981. 394. l.) (Visszhangozhatta akár Szenci Molnárt is.) De Csokonain túl is visszhangra találtak Rousseau társadalombíráló gondolatai: a debreceni költő kecskeméti jó barátja, Mátyási József így írt róla versében:

A' *Tulajdon*, a független Létel szabadságának
Omlásán *Rang-Bábelt* emelt Jussokból hatalmának,
E' négy kevélly oszlopokra: *Enyim! Tiéd! Ur! Szolga!*
Más hát az illyen Világnak mint *Ruszszóénak* dolga;

(Mátyási József: *A' barátság és annak mestersége.* Pest, 1821. 68. l.)

A francia felvilágosodás íróit olvasó Orczy Lőrinc már Rousseau szellemében írta Csokonai által is bizonyára jól ismert versében:

A' mi jó eleink vóltak tudatlanok,
Sem *enyém*, sem *tiéd*, nem vala még nálok

(*Barátságos beszédje egy úrnak a' káplányával.* 1762.

[Orczy Lőrinc:] *Költeményes holmi* ... Pozsony, 1787. 168. l.)

A felvilágosodás francia íróinak lelkes tanulmányozója, Bessenyei György is Rousseau hatására írhatta: „A sok testvér atyjoknak halála után mindenik maga akart maga ura lenni, úgy szaporodott e földön a sok úr annyira, míg megszorúlván az uraságon elkezdének veszekedni ... Felkél ekkor ez a két fejedelem: ENYIM, TIÉD s törvény, fegyver alá húzza az Istennek embervilágát." (Bessenyei György: *A törvénynek útja.* MIR. 1. sz. Budapest, [1931.] 13. l.)

Mikó Imre e sorokkal kapcsolatban jegyezte meg, hogy: „Csokonai Rousseauért való lelkesedésében nemcsak a magányosság keresésének, hanem az osztálytársadalom rousseau-i bírálatának is része van. *Az estvében* az ősi földközösség felosztását siratja, mint Rousseau, aki a bajok gyökerét abban látta, hogy valaki valamikor cölöpöt szúrt a földbe. »Az

'enyém', a 'tied' mennyi lármát szüle, | Miolta a mienk nevezet elüle.«" *(Rousseau fordítása közben.* Korunk. 1958: 191. l.)

Szauder arra mutatott rá, hogy a főrangú Orczy Lőrincnél hamis kicsengéssel szólaltak meg Rousseau szavai: „Figyelmet érdemel, hogy ebben a gondolati összefüggésben, Csokonai *Az estvé*-jének leghangsúlyosabb mondanivalójához hasonlítva azt, mennyire negatív ítélet sújtja Rousseau második *Discours*-jának híres tételeit. Orczy szerint »szép a világnak mostani állása«, míg »A mi jó eleink vóltak tudatlanok, Sem *enyém*, sem *tiéd*, nem vala még nálok, És ezért szegények vóltak és koldusok« stb." (ItK. 1969: 12. l.)

46. *Miolta* (rég.): Mióta.

49. *Veszettség* (rég.): gyűlölet, gonoszság.

53. *Halom:* a birtokhatár jelzésére használt földhányás.

57—58. Hasonló gondolatokat olvashatott Csokonai az általa oly nagyra becsült Szentjóbi Szabó László Rousseau-fordításában: „Az Ember, minden karban, rendben, és állapotban eggyenlő. A' gazdagnak nints, sem nagyobb', sem jobban emésztő gyomra, mint a' szegénynek. Az úrnak karjai nem hosszabbak az ő szolgája' karjainál; és a' nagy hivatalban lévő nem magasabb akármelly közönséges embernél. Eggyenlő mindennek a' természeti szüksége; eggyenlőknek kell lenni az eszközöknek-is, ennek ki-pótolására." (MMus. II/4: 465. l.)
Vargha Balázs e sorokkal kapcsolatban a majorsági gazdálkodás erőszakos bevezetése folytán a földjeikről elűzött, uraiknak kiszolgáltatott jobbágyok sorsát ecsetelte (ld. ItK. 1953: 135—136. l. és CsVM 32. l.).

59. *Karátsonyja legyen:* ünnepe, ünnepi lakomája legyen.

60. *Tortáta* (rég.): torta.

61. *20, 30 milliő:* az alattvalók létszámára vonatkozó adatok.

64. *Tonkin Fészek:* ehető fecskefészek, itt az ínyenckedés jelképe; a hátsó-indiai Tongking (fr.: *Tonquin*, illetve *Tonkin)* nevéről, amely 1802-ig független ország volt. A szó írásformája szerint is Csokonai francia szövegből ismerhette. Az ennivaló madárfészkek bizarr képzete megragadta a költőt: a Rhédeyné temetésén mondott *Halotti versek*-ben is visszatért rá:

Mert a' hol a tiszteltt elefántok laknak,
'S ennivaló fészket a' madarak raknak

(AV. 289. l.)

67—68. Szintén Rousseau *Discours*-ján alapuló mondat: az emberi egyenlőtlenségről szóló idézett értekezése első fejezetében *(Première partie)* fejtegeti Hobbes-szal vitázva a „genfi polgár", hogy az ember természetes állapotában nem ellenséges indulatú, mert eredetileg mindenki jónak született (v. ö.: Sinkó 96. l.).
Az eredetiben: „La nature a fait l'homme heureux et bon, la société le déprave et le fait misérable." (Idézi Klenner 11. l.) Rousseau e gondolatai Csokonai verse előtt is megszólaltak magyarul: a Zürichben végzett későbbi sárospataki tanár, a

Homérosz-fordító Vályi Nagy Ferenc (1765—1820) a bécsi Magyar Músában közzétett versében 1787-ben ezt írta:

Senkit a természet gonosszá nem tészen
És az által feslett erköltsű nem lészen,
Sőt magunk rontjuk el a minden jóra kész
Természetet; és az általunk roszszá lész.

(I. h. 631. l.)

Hasonló gondolatokkal találkozhatott Csokonai Szentjóbi Szabó idézett Rousseau-fordításában is: „De ha a' Világon valamelly olly alá-való Ország van, a' hol senki nem élhet, hanem-ha gonoszt tselekszik, és a' hol a' polgár kéntelenségből gaz emberré válik; ott nem a' gonosz-tévőt kell fel-akasztani, hanem azt, a' ki mást azzá lenni kénszerített." (MMus. II/4: 464. l.) S ezek a gondolatok szóltak magyarul egy 1792-i szabadkőműves munkában is, amelyet Csokonai alkalmasint szintén ismert: „Melly sok ember lészen a' szükség és szegénység miatt gaz-emberré, bünhödővé, és gonosztévővé!

Magnum pauperies opprobrium iubet.
Quidvis facere et pati,
Virtutisque viam deserit arduae
A' Szegény a' Virtus utját elfelejti,
Minden bűnben bajban magát belé ejti."

(A' Frey-maurer avagy szabad-kőmives rendnek óltalmazása. Német nyelvből fordittatott, a' Felsőbbek engedelmekből ki-nyomtattatott. Kassán Ellinger János' betűivel. 1792. 41—42. l.)

E gondolatok visszatértek később a Rhédeyné temetésén mondott *Halotti versek*-ben is (ld. Gulyás József: DebrSz. 1927: 163—164. l.).

Vargha Balázs e sorokhoz a Somogy megyei alispán 1776-i jelentését idézi illusztrációként: „A szennai jobbágyok [. . .] segítik a rablókat és akadályozzák az üldöző megyei embereket [. . .] A földesurakat és tisztjeiket nemcsak hogy halállal fenyegetik, hanem ezt meg is mondják nekik [. . .] rablásokat és latorságokat követnek el." (CsVM. 32. l.)

69—70. Vargha a H. Balázs Éva összeállításában megjelent *Jobbágylevelek* (Budapest, 1951.) alapján Somogy megyei jobbágyok panaszát idézte, 1772-ből: „1°, hogy legelő mezőnk nincsen, mert a minémő legelő mezőt hagyott az incsellér, lehetetlen az marháinknak rajta el élni, csak harmad vagy negyed részeinek is." (Ld. ItK. 1953: 136. l.) Uo. Zemplén megyei jobbágyok panaszát is idézi az 1779-i felmérés következményeiről (ld. még: Vargha CsVM. 32. l.).

Vargha idézi Szántó Imre tanulmányát *(A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei)*, amely szerint a Somogy megyei szentmiklósiakat Festetics Kristóf „tilos tábláknak kitételével és fölállítá-

sával" elrekesztette és eltiltotta határuk használatától (ld. ItK. 1953: 136. l.).

70. *körül vagynak barázdolva:* szántással, barázdával körülhatárolva.

71—72. Vargha Balázs Moson megyei jobbágyok levelét idézte földesurukhoz 1774-ből a *Jobbágylevelek* című kötetből: „. . . méltóztatnék Exellenciád . . . engedelmet adnyi, hogy az erdőbül szükségünkre egy kevés tüzre való fát vághatnánk." (ItK. 1953: 136. l.) (V. ö.: Vargha: CsVM. 33. l.)

73—74. E sorokhoz Vargha Bihar megyei jobbágyok panaszát idézte: „. . . még csak amely Fekete Körös nevű víz a vidékünknek közepén végre foly, még csak attól is el tiltanak vala bennünket, hogy egy-egy halat eleségünkre ne foghatnánk." (CsVM. 33. l.)

74. *pétze* (táj., rég.): határjelölő karó, pózna.

75—76. E sorokat illetően ld. Vargha i. m. 33. l.

76. *Donátzió* (lat.): itteni jelentése: 'hozzájárulás, használati díj'. A DMM.-beli változatban:
Mellyet ***árendába*** *nem ád még a' világ.* Erre vonatkozóan Vargha Balázs a következőket idézte Szántó Imre tanulmányából: „Az eddigi falusi köztulajdonban levő kocsma, mészárszék, malom, halászat földesúri beneficiummá változott, amelyet a földesúr most már teljesen monopolizált, esetleg árendába adta vissza a község kérésére" (Ld. ItK. 1953: 136. l.)
E sorokkal kapcsolatban írta Császár: „Az utolsó költő, a kit korszakunkban kapcsolatba hozhatunk a szentimentalizmussal, Csokonai. [. . .] Énekel ő is a holdról, de jóízű humorral:

Te vagy még egyedül, oh arany holdvilág,
Melyet árendába nem ád még a világ."

(NémK. 50. l.)

77—78. E sorokat illetően kortörténeti magyarázatot ad Vargha Balázs: CsVM. 33. l.

78. *Indsenér* (fr.): mérnök, inzsellér.
Duktus (lat.): vezeték, lánc; itt: mérőlánc.
A kisajátítással és a sequestratióval kapcsolatos felmérésekre vonatkozó utalás.

83. *Mesterség* (rég.): művészet.
gyáva (rég.): ernyedt, erőtlen, korcs.

84. Az *el tikkasztó Bálok* ellen Csokonai *A' Tél* második kidolgozásában is heves szavakkal fakadt ki (47—48. sor).

85. A *Természet*-hez, a Természet törvényeihez fellebbez a költő *Konstántzinápoly [II.]* című, közel egykorú versében is:

Természet! emeld fel örök Törvényedet
'S mindenek hallgatni fogják beszédedet.

(85—86. sor)

A felvilágosodás nagy írói szerint a Természet az eredendő emberi jogok forrása; a természetjog elvét hangoztatja itt is

Csokonai, miként Holbachnak *Système de la Nature* című munkájából készített fordítása, *A természeti morál.*

85—88. A két záró sor szoros rokonságot mutat Bessenyei György *A' Tiszának reggeli gyönyörüsége* című költeménye utolsó soraival:

> Illyen az hely, a' hol életre születtem,
> 'S e' nagy természetnek férfi tagja lettem.

Bessenyeinek a *Hunyadi László tragédiája* (Bécs, 1772.) Tóldalékjában megjelent e szép leíró verse (amelyet Csokonai bizonyára jól ismert), említi „a' Világ lármáját" is (54. sor).

A befejezést nem egyformán ítélték meg a vers méltatói. Vargha Balázs több radikalizmust kért tőle számon, ugyanakkor elismerte, hogy a költemény kompozíciójához jól illik a lezárás: „«Az estve« befejezése sem tud eljutni a harcos végkövetkeztetéshez. A vers hangulata visszakanyarodik a kezdő természeti képhez [. . .] Nemcsak a kompozíció kerekdedsége kívánta meg, hogy a természet képe itt újra felmerüljön. Csokonainak a *természet* sokkal többet jelentett, mint ábrándos séták színhelyét. A felvilágosodás nagy gondolkodóinak példájára a természetben látta a helyes világnézet és az igazságos társadalmi rend forrását." (CsVM. 34—35. l.). Sinkó némiképp hasonlóan vélekedett a költemény lezárásáról, azzal a különbséggel, hogy játékos mosoly — irónia? — megcsillanását is fölfedezni vélte benne: „. . . semmikép se valami lázadó, forradalmi vagy prométheuszi attitüd a Csokonaié; különösen a költemény [. . .] utolsó négy sorában, mellyel a kezdő dallam szemlélődő boldogságához kanyarodik vissza a pátosz, s a pátosszal együtt megcsillan a mosoly is, játékosan, az egyébként olyannyira távoli, idegen fogalomnak új jelentésével szinte magamagát mulattatva." (97—98. l.) Sinkó itt bizonyára a *birtok* és a *földesúr* szó ironikus használatára gondolt; szerintünk éppen itt nyilvánul meg a költő merész lázadása: nemcsak a szavak ironikus használatában, hanem a belőlük levonható következtetésben: ha ugyanis születése által jogos földesúri tulajdonának érzi a természetet (a szántókat, réteket is beleértve), akkor ezt minden anyaszülte, minden ember jogos birtokának tekintheti — Rousseau szavainak értelmében. Minden egyéb direktebb megfogalmazás szólamszerűen kirítt volna a vers hangulatából, amely így is — sőt éppen így — a felvilágosodás egész európai gondolati lírájának egyik legkiemelkedőbb műve.

Verselése

Az iskolai versgyakorlatok uralkodó versformájában: páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

35—38. sorát Elek Csokonai jellegzetes ütemezésének példájaként idézte „Legkedveltebb ütemegysége a háromszótagos, melyet gyakran

sorokon keresztül megszakítás nélkül alkalmaz [...] 4 sor folyamán [...] egyetlen egyszer bolygatja meg a felező ütemezés egyöntetűségét egy 4 + 2-sel [ti. a 36. sorban]." (23. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Bolgár: Вечер [Vecser]. — Antologija na ungarszkata Poezija. Blgarszki Piszatel. [Szofia, 1952] 17—19. l. Pavel Szpaszov fordítása.

Eszperantó: *La vespero.* — Hungara antologia. [Corvina.] Budapest, 1983. 48. l. Benczik Vilmos fordítása.

Lengyel: *Wieczór.* — Wolność! — Szabadság! Antologia walczącej poezji i prozy węgierskiej. Czytelnik. Warszawa, 1953. 31—33. l. A. Rymkiewicz fordítása. Újabb kiadása: Antologia poezji węgierskij. Warszawa, 1975. PIW. 99. l. Szintén Rymkiewicz fordítása.

Német: *Vision im Abend.* — Strahl im Sturm. Dichter Ungrischer Klassik. Übertragen und betreut von Claude d'Acy. Georg Prachner Verlag. Wien—Stuttgart, 1961. 29—32. l. (A DMM.-beli változat, 1796-os évjelzéssel.) *Der Abend* (gekürzt) Mihály Csokonai Vitéz: Gedichte. Auswahl. Ausgewählt von István Kerékgyártó. Einleitung von Géza Engl. Corvina Kiadó. Budapest, 1984. 35—37. l.

Orosz: Вечер [Vecser]. — Antologija Vengerszkoj Poeziji. Moszkva, 1952. 91—93. l. Nyikolaj Csukovszkij fordítása. Újabb kiadásai, szintén Csukovszkij fordításában: Hresztomatyija po zarubezsnoj Litye rature 19 veka. Moszkva, 1955. 744. l. A. Hidas: Izbrannoe. Tom. I. Moszkva, 1960. 418. l.

Román: *Seara.* — Antologia. I. Bucuresti, 1965. 433. l. Virgil Teodorescu fordítása.

201. Az Álom [II.]

Kézirata

A vers alapját alkotó 28 soros ősszöveget, amely a ZC. 45b—46a oldalán található, (K_1) I. kötetünkben önálló versként közöltük. Ezt az ősváltozatot fejlesztette tovább később a költő, filozófiai elmélkedést toldva hozzá. A későbbi toldalékra a ZC.-beli ősszöveg végén saját kezű bejegyzése utal: „NB. Lásd a' többit a' Toldalékokba. pag. 3 et 4. &." Az ún. toldalék azonban nem került bele a Zöld-kódexbe, csupán a kibővített változat mottója, de az sem a jelzett 3., hanem a 23. (az új számozás szerint: 102a) oldalon található, mivel — amint Juhász Géza rámutatott — a 3. és a 4. oldal, amelyre a toldalék fogalmazványát írta a költő, hiányzik a kódexből (v. ö. It. 1955: 6. l.).

A toldalékos változatot a CQ. másolója kezdte el letisztázni, de csak a ZC.-beli ősszövegnek Csokonai által javított szövegét írta le (47b—48a) (K_2), a toldalékot — mivel az a ZC.-ből is hiányzik — nem; helyére *A Nyár* toldalékát másolta (48a). Ez után, a 48b oldalra írta fel *Az Álom* második kidolgozásának mottóját, úgy ahogyan a ZC.-ben találta; a folytatás azonban elmaradt, mivel a ZC.-ben sem volt meg. Így a toldalék a CQ.-en kívül maradt ránk, más színezetű tintával, de a CQ. kezével

leírt másolatban: KK. III, 25ab—26a. (K_3) Ez a másolat azonban nem pontosan az ősszöveg zárósorától (a 28. sortól) folytatja a verset, hanem a 24. sortól *(A' halálnak képét . . .)*.

A Ktl. Fasc. N° 4. N° 3. is lajstromozta egy kéziratát a versnek *Az Álom* címmel; ez a CQ.-ra vonatkozhat, mivel a Fasc. 13-ban ugyanitt előfordul *Az Álom leírása folytatása*. A Kcsl. N° 4 kötegben a 3. tételben fordul elő, s a N° 5 is regisztrálta *Álom* címmel.

Egy kéziratáról „*az alom* [!]" címmel Kiss Imre tudósította Csokonait 1802-ben (ld. KI/j. 4.); ez azonban bizonyára az ősszöveggel azonos.

Juhász Géza, aki a CQ. másolójának Kiss Imrét vélte, ezt írta: „*Az álmot* — úgy látszik — legbizalmasabb barátai kezébe sem merte odaadni [Csokonai]. A *Zöld-kódex*-be csak a címét tisztázta be; az sem valószínű, hogy holtig hű barátja, tisztelője, Kiss Imre hozzájutott volna, mert ő meg a materialista fejtegetés helyett *A Nyár* folytatását toldotta hozzá saját másolat-példányában." (ItK. 1966: 402. l.)

Megjelenése

Csokonai kezdettől fölvette kiadásra szánt munkái listáira: az EK.-on *Az Estve* és *A' fösvény* után LXVIII. sorszám alatt így fordul elő: „Az álom. Elégia."; a *Diétai Magyar Múzsá*-hoz készített Szv_1-re is fölvette, a sort nyitó *Az Estve* és *A' Fösvény* (s az ideiglenesen fölvett *Quem dii oderunt)* után: „*Az álom* Told[alék]. 45." A *45*-ös szám a toldalékkal megbővített változat sorpárjainak száma. A DMM.-ba az eredeti elgondolás szerint első helyre került *Az estve* (igaz, hogy megcsonkítva), a második helyre pedig *A' Fösvény* némileg átalakított változata, a *Zsugori Uram; Az Álom* azonban — bizonyára a cenzúra miatt — nem jelenhetett meg ott (v. ö. Vargha Balázs: ItK. 1953: 118. l.).

Annak ellenére, hogy a DMM.-ban nem tehette közzé, későbbi címjegyzékeire is fölvette a költő: az ÚK.-on 105. sorszám alatt fordul elő; a Mfj.-en a „Morálok" csoportjában **6**: 61. sorszámon.

A költő életében nem jelenhetett meg. A toldalék java részét azonban — a 33—86. sorig — Konfucius ajkára adva beleszőtte a Rhédeyné temetésén elmondott *Halotti versek* IV. részébe (67—112. sor). A 33—62. sort szinte változtatás nélkül vette föl a *Halotti versek*-be, a 63—86. sort némi változtatással. Ez a részlet tehát a *Halotti versek*-be szőve 1804-ben megjelent (v. ö. Gulyás: DebrSz. 1927: 163. l.). Önálló versként először Toldy adta közre a *Hátrahagyott elegyes versek* első fejezetében (716—718. h.), a jegyzetekben csak annyi utalással, hogy a ZC. alapján közölte (ld. *A gazdag*-hoz fűzött megjegyzését: 952. h.). (Mint volt róla szó: lehetséges, hogy akkor még megvolt a ZC.-ben a toldalék is, de föltehető, hogy Toldy is már a KK. III. tisztázata alapján adta közre a szöveget.) A későbbi kiadások — HG. (II, 9—12. l.), FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM. — lényegében Toldy szövegét közölték, modernizált helyesírással, csak az EPM. vette figyelembe néhány frásjel esetében a kéziratot.

Keletkezése

Magját a ZC. 45b—46a lapján található azonos című elmélkedő vers alkotja, amely viszont *Az Álom le írása* című, propositió jellegű zsengéből született meg.

Holbach, Voltaire s Helvetius műveivel megismerkedve nézett szembe a költő 1794 táján a lét s nem-lét kérdésével, a század természettudományos eredményeivel keresve a filozófiai választ arra a kérdésre, amelyre századokon át csak teológiai választ illett adni. A vers kialakulásának útjáról Szauder ezt írta: „Az út a fiziko-teológián és annak megtagadásán át vezet. Emelkedője 1792—93, amikor Sander fiziko-teológiai könyve, szövegeinek fordítása körül a kegyes istendicséret és a d'Holbachi filozófia összecsap egymással. Ez jelzi majd *Az álom* teljessé tételéhez segítő nagy fordulatot." (ItK. 1969: 14. l.) (Megjegyzendő, hogy a „kegyes istendicséret" versei a Sander-kötetben nem Csokonai művei; ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132 kk.)

A ZC.-beli iskolás jellegű leíró versből, az álom dicséretéből fejlesztette ki nagy filozófiai költeményét pályája legradikálisabb szakaszában a költő.

Toldy az „elegyes versek" 1795-ig írt csoportjába sorolva közölte; ebbe ő az 1795-ben írt verseket is beleértette (v. ö. 747. h.). Föltehetőleg ezt is a Sárospatakon „tanköltemények" alakított versek közé számította, bár cím szerint nem említi (ld. Toldy XXXI—XXXII. h.). A HG. — bizonyára Toldy nyomán — szintén 1795 tájáról származtatta (a Hátrahagyott elegyes versek 1795-ig írt sorozatában közölte).

Juhász Géza a toldalék nélküli ősszöveg keletkezését 1791-re, a megbővített, végleges változatát pedig 1794-re tette (EPM. 313. l.). Az ÖV.—ÖV.^{2} Juhász kronologizálását fogadta el. A MM. ezen annyit módosított, hogy az ősszöveg keletkezését 1785/87-re keltezte.

A végleges változat megszületését mi is 1794 utolsó harmadára tesszük, ahogy a radikális hangú toldalékokét általában.

Szövegkritika

A toldalékkal megbővített végleges kidolgozásról voltaképpen nincs egységes, egy kézből eredő kéziratunk: a ZC. csak az ősszöveget, a vers 1—28. sorát tartalmazza (K_1); ennek a 28 sornak másolata található meg a CQ.-ben (K_2). Maga a toldalék Csokonai kézírásában nem maradt fenn, csupán másolatban a KK. III.-ban. (K_3) A ZC.-ben a második kidolgozásnak csak a mottója maradt ránk Csokonai saját kezű lejegyzésében (102a). (K_4)

Kiadásunk alapja az 1—28. sor tekintetében a CQ., de figyelembe vettük a ZC. ősszövegét is; a 29—90. sort illetően pedig a KK. III.-beli másolatot vettük alapul.

A K_3 a magánhangzók egy részének *(i, ö, ü)* időtartamát (hosszúságát) nem jelzi félreérthetetlenül az ékezéssel (általában pontokat ír a másoló): ezért ezeket külön utalás nélkül javítottuk. A K_3 az *'s, 'S* hiányjelét a betű után használja *(s', S')*; hogy a K_1 írásgyakorlatával összhangban legyen a főszöveg, a hiányjelet Csokonai használatának megfelelően tettük ki. A vers központozása a ZC.-ben s a CQ.-ben igen hiányos; az 1—28. sor autográf ősszövegét külön utalás nélkül, Toldy nyomán értelemszerűen központoztuk, mivel az I. kötet szövegközlése alapján (Cs/ÖM. I, 14—15. l.) pontosan megállapítható, mi származik tőlünk (ahol a K_2 a K_1-hez képest alkalmaz központozást, arra a szövegkritika jegyzetben utalunk). A K_2 szövegéből a 33—62. sort *Halotti versek* AV.-

beli kiadása szerint központoztuk, az AV.-ből hiányzó részeket pedig Toldy nyomán értelemszerűen, s erre külön nem utalunk, arra a néhány esetre viszont igen, ahol a K_3-ban központozás van.

A ZC.-beli ősszöveg c í m é b e n a névelő után nagy kezdőbetű található, ahogy az EK.-on is, a KK. III.-ban viszont kicsi. A nagy kezdőbetűs változat felel meg Csokonai gyakorlatának.

A vers mottója a K_1 élén nem szerepel, mivel az — véleményünk szerint — csak a második kidolgozás megírásakor került a vers fölé. A mottóról részletesen szólunk a tárgyi magyarázatokban; itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a ZC.-beli autográf lejegyzés (102a) alapján közöljük, ahogyan a későbbi kiadások is; ez a szöveg nem egyezik meg pontosan a CQ.-beli lejegyzéssel, amelyet itt adunk:

„Boldogok azok a' kik *ugy* alusznak hogy többe [!] fel nem ébrednek. Sőt *ezen kivánságom* is haszontalan, ha az álmodozások ostromolják a sirhalmokat. *Pred: 3: 19, 20, 21.*"

1. K_1: *Jönn*, A K_2-ből hiányzik a *'s* kötőszó s előtte a vessző; a K_1 szerint em.
2. K_1: *palástya* K_2: *palásztja* A K_1 szerint em. A sor végén pont.
3. K_1: *boríttya véle* K_2: *velle* A K_1 szerint em.
5. K_1: *Mellynek ⟨hús balsama⟩ az benne feredett* A ZC.-ben valószínűleg Csokonai későbbi törlése a kihúzott jelzős kapcsolat, az új szövegváltozatot azonban nem jegyezte le helyette. Talán az ide szánt későbbi szövegmódosítást tükrözi a CQ.-beli tisztázat, amely tekintetbe vette a költő változtatásait:
Melyk [= Melynek] balsamáb [= balsamából] a benne feredett
Az első változat voltaképpen logikusabb, a második sem nyelvtanilag, sem stilisztikailag nem tűnik jobbnak. Ezért — az eddigi kiadásokhoz híven — megtartjuk a K_1 eredeti szövegét.
6. K_2: *héjjakk [= héjjaknak]* A sor végén pont.
11. K_1: *Most* Az eredeti szöveg *Hol* szavából átalakítva.
13. K_1: *Majd* Az eredeti szöveg *Hol* szavából átírva.
17. *Apolgató* Toldynál s a HG.-ban tévesen- *Ápolgató*
22. K_1: *'s Szívünkből* Az *'s* kötőszót Csokonai alkalmasint a vers átdolgozásakor törölte. A K_2 már enélkül másolta.
25. K_3: *halálnak* A ZC. szövegét e szerint em. Toldyban s a HG.-ban nincs központozás.
26. K_3: *holtakká* A ZC. szövegét e szerint em.
27. K_3: *Ugy* em. *hóltakká* A ZC. szövegét e szerint em.
28. K_3: A sor végén pont.
32. K_3: Kp. van.
33. K_3 *álomk [= álomnak]*
35. K_3: Kp. van.
37. Toldynál s valamennyi későbbi kiadásban a felkiáltójel helyén vessző van. A sorvégi vessző a K_3-ból hiányzik; em.
38. K_3 *. . . n̄ [= nem]*
40. K_3 *Tsak ⟨hímes⟩ festett nyoszollya* em.
41. K_3: *ugy* em.
42. K_3: *Hogy ⟨magunk⟩ arról*

48. K_3: Kp. n., em.
49. Toldynál s valamennyi későbbi kiadásban az első kérdőjel helyén pont van, pedig az AV. is a kérdőjelet igazolja.
50. K_3: *f. [= fel] n̄ [= nem]*
52. K_3: *földé* em. *testünkk̄ [= testünknek]* A kettőspont megvan a K_3-ban.
55. K_3: *folyó* A szó aláhúzva a kéziratban.
56. Toldynál a sor végén pontosvessző van; az AV. szerint em.
57. K_3: *n̄ [= nem] sokára*
58. Toldynál a sor végén vessző, az AV. szerint. em.
60. K_3: *formáb̄ [= formába]* Toldynál a sor végén vessző; az AV. szerint em.
62. Toldynál a *maradunk* után vessző; az AV. szerint em.
63. K_3: f. *[= fel] szívják*
64. K_3: Kp. n., em.
65. K_3: E sor eredetileg így volt a kéziratban:
Kövérebb is mindég a' Papnak tinója
Az eredeti szöveget idegen kéz — valószínűleg Csokonaié — más színű tintával átjavította így:
Kövérebb is mindég Az áth. rész fölé írva: *Mert lám a' Papnak is* [A sor fölé b̲eszúrva: *kövér a*] *tinója*
66. K_3: *temető⟨k⟩ kertb̄ [= kertben]*
67. K_3: *b̄r [= ember]*
70. K_3: *n̄ [= nem]*
71. K_3: *Így* Az AV. szerint em.; *az* em. A CQ.-ben a sor végén megvan az írásjel.
73. K_3: *ḡ [= meg] esznek*
74. K_3: *magokk̄ [= magoknak]*
75. K_3: *Igy* Az AV. szerint em. Toldynál s a későbbi kiadásokban a felkiáltójel helyén vessző van, csupán az EPM. követte a kéziratot, amelyet az AV. is igazol.
76. K_3: *munkáib̄ [= munkáiban]*
78. K_3: *másikat* em. Toldynál s a HG.-ban is így, pedig logikailag a *másikát* alak illik ide: az ékezet bizonyára csak a másoló hibájából maradt el, amit az AV. is igazol; az AV.-ben a sor végén gondolatjel; e szerint em.
79. K_3: *Mi voltam magam is!* A felkiáltójel helyén az AV.-ban (ahogy a későbbi kiadásokban is) vessző van; e szerint em. *mig* Másolási hiba: Toldynál s a későbbi kiadásokban: *még*. Vargha Balázs az ÖV.-ben így emendálta: *meg*. Ez látszik hitelesnek: a *míg még* oly bántóan hangzik egymás mellett, hogy Csokonai bizonyára nem tűrte volna meg; a *meg nem születtem* logikailag pontosan ide illik. Vargha emendálását mi is elfogadjuk.
n̄ [= nem]
80. K_3: *n̄ [= nem]* A kéziratban a sor végén nincs írásjel; az AV. szerint em.
81. E sor végén Toldynál s a HG.-ban vessző van, de az AV. ezt nem igazolja.
82. K_3: *magam n̄ [= nem] tudás* A sor végén Toldynál s a HG.-ban vessző; mi az AV. szerint em.
83. K_3: *Még* Toldy — másolási hibának vélve — *Míg*-re változtatta, s a későbbi kiadások szintén így jártak el, pedig az AV. a

Még-et igazolja, amelyet az EPM. is megtartott. A vesszőt az AV. szerint közöljük, Toldynál nincs meg.

84. K_3: $\bar{n}$ *[= nem]* Toldynál a sor végén pont van; mi az AV. szerint em.

85. K_3: *Igy* Az AV. szerint em. A K_3-ban. megvan a központozás.

86. K_3: Kp. n., az AV. szerint em.

90. A K_3-ban megvan a sorvégi pont.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers Csokonai gondolati lírájának, a felvilágosodás filozófiai költészetének egyik kiemelkedő darabja, világnézeti fejlődésének, világszemlélete alakulásának fontos műve. Helye ott van *Az estve [II.]* és a *Konstántzinápoly [II.]* mellett; míg azonban *Az Estve* — noha erősen megcsonkítva — a *Diétai Magyar Múzsá*-ban megjelent, s rousseauista felfogásával és költői erényeivel némi figyelemben részesült már korábban is, az utóbbi kettő sorsa, radikális világnézetük miatt, hosszú ideig a mellőztetés volt. *Az Estvé*-t Toldy „tévelyeges világnézet"-e ellenére is szóra méltatta, a *Konstántzinápoly*-ról is elismerően írta, hogy „Mennyi nagy és erős gondolatok és érzések csirái szunyadoztak annak fejében és kebelében, — ki ennyire a szív legmélyéből szólal fel az emberiség legszentebb érdekei mellett" (XXXIII. h.). *Az Álom*-hoz nem fűzött megjegyzést. A későbbi bírálók, ha szóltak róla, többnyire elmarasztalták vagy „mentegették" racionalista világnézete, „rideg materialismus"-a miatt. Haraszti ezt írta róla: „Valóban Csokonai is [akárcsak a *Gerson du Malheureux* hőse] szomorúbb perceiben, már régóta sokat gondolkozott a halálról. Puszta megsemmisülésnek tekintette azt. Milyen megdöbbentő nyerseséget, sivárságot árul el már ifjúkori irataiban, melyeknek komor melancholiája Young szellemére emlékeztet [. . .] Igy *Á l o m* -nak címzett verse, melyhez a Prédikátorok könyvéből választotta jeligéjét [. . .] Ez a komor kétség rideg materialismusban nyer nála megoldást: a halál után csak egy n é v, egy csomó por marad belőlünk; a túlvilág mind csak az élőknek setétes álmai." (71—72. l.) Ugyanitt utalt a versnek Csokonai *A szeretet* című fejtegetésével való összefüggésére, melyről az alábbiakban részletesebben lesz szó: „E borzasztó határozottság [= determinizmus] már spirituálisabb alakban, pantheismus felé hajol némileg a s z e r e t e t r ő l szóló dythirambban" (uo. 72. l.). Toldynak *Az Estvé*-vel kapcsolatos gyakorlatához hasonlóan azután ő is a költő búskomorságával, keserű sorsával próbálta mentegetni világnézetének ezt az „átmeneti korszak"-át: „Ily borzasztó scepticismus csak búskomorságnak szülötte s majd Csokonai élete végén látni fogjuk, mennyire átmeneti korszakot képez költőnk életének történetében. Természetes, hogy e gondolkozásmódtól csak egy lépés az öngyilkosság, s valóban Csokonai az élet apró szúrásai elől nem egyszer fordult ez eszméhez." (72—73. l.) E gondolatmenet visszásságáról nem szólva, azt kell megjegyeznünk, hogy „A lélek halhatatlansága" címmel kiadott *Halotti versek*-be, amelyet Haraszti *Az Álom* palinódiájának vélt — Konfucius ajkára adva —, Csokonai beleszőtte ifjúkori materialista versét is (v. ö. Staud: Orient. 151. l.).

A *Halotti versek*-kel való összefüggésére először Harsányi és Gulyás utalt (HG. II, 10. l.), s Gulyás József külön is foglalkozott vele a Rhédeyné

fölött mondott búcsúztatóról írt tanulmányában, ahol rámutatott, hogy „a lélek halhatatlanságának kérdése e korban időszerű kérdés volt" s idézte e tárgykör legfontosabb korabeli magyar és külföldi irodalmi alkotásait (DebrSz. 1927: 162., 164. l.).

A felvilágosodás előidézte világnézeti fordulattal hozta összefüggésbe a verset Horváth János is: „E vallásos búcsúztatók [a „szomorú halotti versek"] műfajában jelentkező halál-költészet mellett szintén igen korán látszik megindulni a nagy kérdésnek filozófiai vizsgálata felé. Foglalkozott — igazi felvilágosodott bölcs módjára — a különféle vallások tanításaival. Nyoma ennek Broughton religiói lexiconára, ill. annak Mindszenti Sámuel komáromi paptól 1792—3-ban kiadott magyar fordítására írt igen korai verse [. . .] ebből még négy hasonló lexicon ismerete derül ki. Tanulmányozta Bayle s a nagy francia Encyclopédie megfelelő cikkelyeit (l. pl. az utóbbinak *âme* és *immortalité* cimszavait!)." (Csok. 30. l.) Ugyanitt utalt a vers föltehető forrásai közül Hamlet monológjára, amelyről a következőkben külön szólunk: „Ilyenféle [a halálra, a halál utáni életre vonatkozó] tanulmányainak egy-egy nyoma saját költeményeiben is fellelhető. Különösen a még 1795 előtti *Álom*, meg a valószínűleg 1800-ból való, *Az ember, a poézis első tárgya* címűben. *Álom* c. hosszabb költeménye a bibliából veszi a Hamlet monológjával is rokon alapgondolatát, az álmodozás és felébredés nélkül való alvás boldogságát. Ilyen álomnak fogja fel a halált, de valamelyes természettudományi módon; így szenderegtünk a természetben is születésünk előtt, így fogunk a koporsó után; az leszünk, ami voltunk; föld, minerale. E vers jelentékeny részét belefoglalta a Lélek Halhatatlansága IV. részébe, Confucius ajkára adva. Egyébként már itt megvan a nyoma a Lélek Halhatatlanságát annyira jellemző kérdezősködő, vívódó filozofálásának is." (I. m. 31—32. l.)

Nagyobb figyelemre újabb irodalomtörténet-írásunk kezdte méltatni a költeményt. Waldapfel József ezt írta róla *Az igazi Csokonai* című tanulmányában: „A fiatal Csokonai materialista, nem hisz a lélek halhatatlanságában, s teljes megnyugvást ad számára a halálnak a természet háztartásában való szerepe [. . .]

Élete végén, Rhédeyné búcsúztatójában az egyházi szertartás keretében is elmondta ezt a filozófiát, mint a lélek halhatatlanságában nem hivők legtiszteletreméltóbb filozófiáját, Confucius ajkára adva." (It. 1949: 46—47. l.) (V. ö.: Waldapfel: MFelv. 259—260. l.) Vargha Balázs némi egyoldalúsággal szintén a vers világnézeti jelentőségét hangsúlyozta (CsVM. 37. l.), Julow Viktor viszont már a tárggyal kapcsolatos költői merészségét is kiemelte: „[. . . ebben] Csokonai a materializmus hívének mutatkozik, tagadja a lélek halhatatlanságát, természettudományos szenvtelenséggel írja le a test felbomlásának folyamatát. A könyörtelenül pusztító természet képét, mely a középkori haláltánc énekekben még a vallás lelki terrorjának szolgálatában állt, haladó eszmék hordozójává teszi, amelyeket korábban és még igen-igen sokáig a köztudat egyáltalában nem tartott alkalmasnak poéta lantjára." (MIrT. III, 230. l.) Sinkó esszékötetében nem szentelt külön fejezetet e versnek, de a költő „hatalmas, forradalmi eredetiségükkel kezdeményezést jelentő költeményei" között említette, egy sorban *Az Estve*, a *Konstántzinápoly*, *A' Kevély*, *A' Tél*, *A' Nyár*, *A' földindúlás* című versekkel (19—20. l.).

Filozófiai és költői erényeit egységben látva, láttatva, összekapcsolva a felvilágosodás európai filozófiájának és lírájának fejlődésével s párhuzamba állítva *Az Estve* megszületésével először Szauder József mél-

tatta: *Az estve és Az álom keletkezése:* ItK. 1969: 1 kk. de korábban is kiemelte már néhány jellemző vonását: ItK. 1967: 932 kk. l.)

Szauder mutatott rá a vers egyik eszmei és stiláris forrására: Péczeli Hervey-fordítására *(Hervey' Sírhalmai és Elmélkedései.* Pozson. 1790): „*Az estve* és *Az álom* minden kiadásban közvetlenül egymás után áll. *Az álom* kezdő részének sugallója ugyancsak Hervey könyve: az este és az álom leíró-meditatív részei ebben szorosan egymásra következnek. Csokonainak az este, éjjel, álom iránti különleges pszichikai érzékenysége e filozofikus könyv-élmény átdolgozásával alakult egy a felvilágosodás radikális filozófiáját asszimiláló nagy költészet alapérzelmévé, klasszikus fegyelmezettséggel." (ItK. 1969: 17. l.) Szauder úgy látta, hogy Péczeli Young-fordítása is hatással volt a költemény megszületésére, éppen a vers Youngtól kölcsönzött mottója alapján, amelynek eredetét ő fedezte föl (ld. ItK. 1967: 532. l.). Szauder hívta föl a figyelmet a vers másik fő ihlető forrására, Holbach filozófiai művére, a *Système de la Nature*-re is: „Csokonai a Herveyből kiinduló költői gyakorlatával csaknem egy időben, vagy nem sokkal az után már a Sander-féle fordítás munkáiban mélyedt el, s ezzel — nem annyira az újabb, fiziko-teológiai tartalmú versek, mint inkább az ugyanekkor, ez ügyben kezébe kerülő d'Holbach izgató hatására — kezdődött el *Az álom* és *Az estve* véglegessé tételének fordulata." (ItK. 1969: 21. l.) Mindezekről, valamint a vers — és ezzel kapcsolatban a költő — világnézeti kérdéseiről, a fiziko-teológiáról, a materializmusról s a deizmusról a következőkben még részletesebben lesz szó.

A mottó eredete maga is világot vet a költemény forrásaira. Csokonai bibliai forrásra utalt, a Prédikátor könyve (A prédikátor Salamon könyve) verseire hivatkozva. A kutatók figyelmét hosszú ideig elkerülte, hogy a bibliainak jelzett idézet nem a Bibliából van véve, hanem Péczeli Young-fordításából, amint erre elsőként Szauder mutatott rá: „. . . . ennek a híres mottónak semmi köze sincs a bibliához — mint ahogy még Horváth János is elfogadta, s ahogy senki más sem nézett utána forrásának —, hanem a Pétzeli-féle Yung' Éjtzakáji-nak (Győr, 1787. I.) 2. lapján található kijelentés, mely az ateista kétségbeesés és a lélek halhatatlanságának hite közt vergődő (majd a fideista útra térő) Youngnak volt provokatív vallomása. Átvétele Csokonaitól, ily korán, jelzi, hogy már ekkor nagyobb terve volt az ifjúkori *Az álom* eszmei továbbfejlesztéséről, mint amennyit ebből a szöveg maga elárul." (ItK. 1967: 532. l.) Szauder megállapítását annyiban kell helyesbítenünk, hogy a mottó csak *Az Álom* második, filozófiai toldalékkal ellátott változatának élére került fel, amint ez a következőkből ki fog derülni. Igaz, hogy a kutatás csakugyan mellőzte a forrás földerítését, s nemcsak Horváth János, de korábban Haraszti is tévedett (71—72. l.), sőt a teológus Gulyás József sem ismerte fel a mottó megtévesztő forrásjelzését; ennek oka azonban az lehetett, hogy a Bibliában, a Prédikátor könyve megjelölt verseiben pontosan idevágó gondolatok találhatók az elmúlásról. Tápay-Szabó László 1941-ben megjelent dokumentatív jellegű Csokonai-életrajzában már észrevette, hogy a mottó szövege nem egyezik meg a bibliai forrás szövegével: „. . . . a Prédikátor könyvének versei csak távolról hasonlítanak, nem is szavaikban, csak tartalmukban a Csokonai jeligéjéhez: emberben-állatban egy lélek van, mindenik a porból való és mindenik porrá lesz." *(Csokonai.* Budapest, 1941. 118. l.) Meggyőzésül közöljük a bibliai szöveget Károli Gáspár fordításában, amelyet Csokonai ismert:

„19. Az emberek' fiainak végek hasonlatos az oktalan állatnak végéhez, és egyenlő végek vagyon azoknak; a' mint meg-hal eggyik, úgy meg-hal a' másik is, és ugyanazon egy lélek vagyon azokban; annakokáért az embernek nagyobb méltósága nintsen az oktalan állatoknál; hanem hogy mind ezek hijába-valóságok.

20. Ezek közzül mindenik ugyan-azon egy helyre mégyen; mindenik a' porból való, és mindenik porrá lészen.

21. Vallyon kicsoda vette eszébe az ember' lelkét, hogy fel-ment vólna? és az oktalan állat' lelkét, hogy a' föld' alá ment vólna?" *(Prédikátor Könyve* 3: 19, 20, 21. *Szent Biblia* ... Magyar nyelvre fordíttatott Károli Gáspár által. Ultrajektom, 1794.)

E meglehetősen szkeptikus verseket, amelyek kételyt fejeznek ki a lélek halhatatlansága iránt, nemigen volt szokás idézni a Biblia-magyarázatokban. Alkalmasint nem is Biblia-olvasás folytán figyelt fel rájuk Csokonai sem, hanem egészen más olvasmányok közben, amint erre Juhász Géza utalt egyik tanulmányában: „Csokonai [...] megalkotta *Az álom* c. derűs bölcselő énekét, Holbach példájára a Bibliával sem mulasztva el cáfolni a halhatatlanság hitét a *Prédikátor Könyvé*ből (3. rész 19—21. vers)." *(Talányos Csokonai?:* ItK. 1966: 401. l.) Juhász itt Holbach *Système de la Nature*-jére céloz, a lélek halhatatlanságáról, a túlvilági élet dogmájáról és a halálfélelemről szóló XIII. fejezet függelékére, ahol a szerző — miután fölsorolta az ókor klasszikus íróinak s filozófusainak tanúságát a halál utáni teljes megsemmisülésről — végezetül a Bibliát, a Prédikátor Könyvének íróját idézi: „A pogány ókor annyi nagy emberének tanúságtételéhez hozzá lehet még fűzni a Prédikátor Könyvének szerzőjét, aki úgy beszél a halálról és a lélek sorsáról, mint egy epikureus: *Unus interitus est hominis et jumentorum, et aequa utriusque conditio: sicut moritur homo, sic et illa moriuntur; similiter spirant omnia, et nihil habet homo jumento amplius* stb. (Embernek és állatnak egy a vége, mindkettőjüknek azonos a sorsa: miként meghal az ember, úgy mulnak ki azok; egyformán lélekzik mind és az embernek semmivel sincs többje az állatnál.) Ld. Prédikátor Könyve, 3. fej. 1. vers." (TermRend. 197. l.)

Szauder Voltaire szerepét is föltételezte a mottó kiválasztásában: „A *Précis de l'Écclésiaste* tanulmányozása ismeretében megfejthetjük, miért írta Csokonai a Young-fordításból vett mottó alá szándékos megtévesztésül a Préd. 3: 19, 20, 21. jelzést. Voltaire-t is különösen foglalkoztatta *Prédikátor Salamon* könyvének ideológiája és esztétikai szépsége (különben d'Holbach is hivatkozik rá, magy. kiad. 197. l.), és az a Csokonai, aki már Tempefőijével elmondotta a »semmi nincs új dolog a nap alatt« salamoni bölcsességét, rokonnak érezhette saját érzésvilágával és poétikájával azt, amit Voltaire-nek az *Écclesiaste* után készült verseiben olvasott. Ezért írta, fokozódó kételyét fejezve ki a youngi mottóval, ez alá már korán a salamoni rezignációnak bibliai helymegjelölését, azét, amelyet előbb vagy utóbb maga Voltaire és d'Holbach is annyira figyelmébe ajánlott." (ItK. 1969: 28—29. l.)

Voltaire-nak az álomra vonatkozó gondolatait a *Tempefői*-ben is idézi már Csokonai, Musai ajkára adva a Harmadik felvonás V. jelenésében: *„Édes Álom! Édes Reménység! méltán meg érdemlettétek ti a' Nagy Voltér' Elógiumát, a' mellyet a' földnek Kevély Királyi is ásitoztak!"* (Cs/Színm. I, 60. l.) Ez azonban — mint Pukánszkyné Kádár Jolán rámutatott, nem Voltaire filozófiai írásaiból, hanem *Henriade*-jából való, ahol — Péczeli József fordításában — ezt olvashatta: „Orvost lát ezekben a' gyász, bú

's szegénység. | E' két nagy gyámolink az Álom s Reménység." (Ld. Cs/Színm. I, 294—295. l.)

Az ÖV.[2] téves szövegkiadása alapján Szauder úgy gondolta, hogy a mottó már *Az Álom* ősváltozatának élén is szerepelt; bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy Csokonainak Holbach művével való megismerkedését 1794-nél korábbra tette: „Egyetértek Juhásszal, hogy ez után [ti. 1794 februárja után] alkotta meg Csokonai *Az álom*-ot. De d'Holbachhal való megismerkedése [. . .] korábbi lehetett." (ItK. 1969: 23. l.) Véleményünk szerint Holbachhal, Rousseau-val is 1794-ben ismerkedett meg Csokonai behatóbban, francia nyelvismerete is ezt támasztja alá. Mivel pedig a mottó csak a második kidolgozás élére került föl, nem kell a Holbachhal való megismerkedést sokkal korábbra datálnunk. Szerintünk mindenképpen Holbach (esetleg Voltaire) alapján írta a költő a bibliai forrást is a mottó alá, ezt a kritikus részletet a teológiai órákon inkább elhallgatták. A bibliai forrással akarta fedezni s részben álcázni magát, amikor még gondolhatott műve kiadására.

Voltaire idézett munkáján kívül Szauder még több más voltaire-i vers ihlető-eszméltető hatására is rámutatott a költőnek 1794-ben Nagy Gáborhoz írt egyik levele alapján: „Tudjuk, hogy Csokonai jól ismerte Voltaire-t. De tudtommal senki sem járt utána annak, mit is olvashatott abban a Voltaire-kötetben, melyet — előzetes ismeretek után azt választva ki — 1794-ben, tehát *Az álom* (és *Az estve)* teljessé tételének idején kért kölcsön Nagy Gábortól. Nem nehéz megállapítani, hogy Csokonai, az *Oeuvres complètes de Voltaire*, À Basle, De l'Imprimerie de Jean-Jacques Tourneisen 1784—91. 71 kötet 12. kötetéből olvasta buzgón Voltaire *Précis de l'Ecclésiaste*-ját (a 39. kötetből pedig a *Dictionnaire Philosophique* C és E betűs cikkeit, a *Ciel materiel*-től az *Enchantement*-ig).

A tanulmányozott kötetben Voltaire reprezentatív műveinek egész sora került eléje: csupa olyan filozófiai költemény, mely egybecsendült az ő gondolatvilágával. Most, a belső fejlődését magaspontra emelő francia sugallattal és ennek átdolgozásával keresi meg a magyar választ a pascali—voltaire-i kérdésre. A kölcsönkért kötetből a *Discours en vers Sur l'homme*-ot, a *Le Pour et le Contre*-ot, a *Poème sur la loi naturelle*-t és a *Poème sur le Désastre de Lisbonne*-t ismerte meg. Fel is tűnik a pszichológiai önelemzés hasonlósága Voltaire és Csokonai között, mikor az ember életéről, haláláról, sorsáról vagy halhatatlanságáról elmélkednek." (ItK. 1969: 28—29. l.) (A levelet ld. HG. II, 622. l.) Voltaire-nak tulajdonította Szauder Shakespeare *Hamlet*-jének a versben érezhető hatását is: „De a Désastre de Lisbonne mellett két másik Voltaire-írásnak is lehetett közvetlen hatása: a Lettres Philosophiques 18. levele két shakespeare-i fordításának. Itt írja át Voltaire alexandrinusba a Hamlet híres monológját, s itt teszi át franciára Addison shakespeare-ies Cato-jának egyik híres részletét: [. . .] »ce grand pressentiment, Ce déguot des faux biens, cette horreur du néant? Vers des siècles sans fin je sens que tu m'entraines. Du monde et de mes sens je vais briser les chaînes Et m'ouvrir, loin d'un corps dans la fange arrété, Les portes de la vie et de l'éternité. L'éternité! quel mot consolant et terrible! O lumière! Ô nuage, ô profondeur horrible! Que suis-je? ou suis-je? où vais-je? et d'ou suis-je tiré? Dans quels climats nouveaux, dans quel monde ignoré Le moment du trépas va-t-il plonger mon être? Où sera cet esprit qui ne peut se connaitre?« — A híres sor: Que suis-je stb. innen vétetett át a másik műbe, ahogy ez a klasszicistáknál szokás." (ItK. 1969: 29. l.)

Szerintünk Hamlet híres monológját (III. felvonás, 1. szín: *To be or not to be: that is the question* . . .) közvetlenül ismerhette Csokonai mesterének, Kazinczynak 1790-ben Schröder német átdolgozása alapján Kassán kiadott prózafordításából. Kazinczy *Hamlet*-fordításának ismeretét már Horváth János is föltételezte: „A nagy kérdés — »lenni, vagy nem lenni« — felvetését Kazinczy Hamlet-fordításából (1790) már rég ismerhette; a híres monológ tudvalevőleg mint álomtalan alvást kívánná a halált; de visszadöbben a lehetőségtől, hogy a halál ismeretlen álmokat tartogathat számunkra." (Csok. 31. l.) Kazinczyra való utalás nélkül már Haraszti is hivatkozott a *Hamlet*-re a verssel kapcsolatban: „. . . hamleti spleennel tépelődik: hisz az élőből rothadáskor egy rész elgőzölög, másik a földet termékenyiti, mint ásványrész, s a gabonaföldet kövérit[i]." (72. l.)

A kor világnézeti válságának költői megfogalmazásai közül Szauder Alexander Pope *Essay on Man*-jét említi (amely Bessenyei átköltésében *Az embernek próbája* címmel vált ismertté) s Kotzebue lázadozó hangú *Ausbruch der Verzweiflung*-ját (ld. ItK. 1969: 2. l.), amelyet Juhász Géza szerint Csokonai éppen ez idő tájt fordított magyarra *A kétségbe esés* címmel (v. ö. ItK. 1953: 251. kk.). Szerintünk e fordítás később készült.

A vers legközvetlenebb eszmei forrása Holbachnak az előzőkben említett munkája, különösen annak már idézett XIII. fejezete lehetett; e műre a megfelelő helyeknél hivatkozunk, itt csak a vers alapgondolatával azonos megállapítására utalunk: „A híres Bacon mondta, hogy *az emberek ugyanazért félnek a haláltól, amiért a gyermek a sötétségtől* [. . .] Természetesen félünk mindattól, amit nem ismerünk [. . .] Az ember, aki létezik, nem tud magának fogalmat alkotni a nemlétezőről [. . .] Miután hozzászokott, hogy gondolkodjék, érezzen, hogy cselekvésre indítsák, hogy a társasélet örömeit élvezze: a legnagyobb szerencsétlenségnek látja a felbomlást, hiszen az megfosztja őt azoktól a tárgyaktól és érzetektől, melyeket jelenlegi természete szükségletekké tett számára, meg fogja akadályozni, hogy létéről tudomása legyen, meg fogja fosztani gyönyöreitől, hogy őt a Semmibe merítse. És ha itt feltehetően mentesülni fog is a kínoktól, az ember mégis vigasztalan magánynak, mélységes sötétségnek tekinti e semmit; úgy látja, hogy ott minden segítségtől megfosztva, teljes elhagyatottságba kerül és átérezi e borzalmas állapot teljes ridegségét. De vajjon nem lenne-e alkalmas a mély alvás, hogy a semmiről helyes képet adjon? Hát ez nem foszt meg bennünket mindentől? Vajjon nem azt a benyomást kelti, mintha megsemmisítene bennünket a világmindenség számára és megsemmisítené számunkra a világmindenséget? Hát más a halál, mint a mély és tartós alvás?" (TermRend. 180. l.)

Ismeretes, hogy Csokonai le is fordította a *Système de la Nature* egyik fejezetét magyarra, s az *A természeti morál* címmel vált ismertté (v. ö. Holbach XLIX. l.). Holbach munkáján kívül forrásként számításba jöhetnek Voltaire tanítványának, Helvetiusnak (Claude-Adrien) materialista szenzualizmust képviselő filozófiai írásai is *(De l'Esprit*, 1758.; *De l'Homme* . . . 1772); Helvetiusra név szerint többször hivatkozott Csokonai: élete, világfelfogása meghatározó írói között említette: „. . . *reménylem, annyi pénzem csak lesz, hogy filozofusnak eggy Helvetiust, poétának eggy Pópet vehetek.*" (Címzett és kelet nélküli levél, föltehetőleg Bessenyei Sándorhoz, 1795-ből; ld. ItK. 1936: 469. l., illetve MM. II, 810. l.) Máskor „*a Helvetius baglyát realisáló, obscurant és üldözni szerető világ*"-ot emlegette *(Levél Márton Józsefhez.* 1801. március 19.; ld. HG.

II. 674. l.) Bár — mint a *Konstántzinápoly [II.]* jegyzeteiben is utalunk rá — Helvetius és Holbach műveit nálunk is gyakran összecserélték: „Helvetius baglyá"-n tulajdonképp „Holbach baglya" értendő; ld. kötetünk 380. oldalát. Csokonai könyvtáros barátja, Nagy Sámuel is Helvetiusnak tulajdonította a *Système de la Nature*-t (ld. Sander—Nagy[1] IX. l.); a tévedések oka az lehetett, hogy mindkét radikális filozófus álnéven adta ki műveit (v. ö. Benda I, 13. l.).

A francia felvilágosodás íróin kívül szóba jöhetnek forrásként az antik filozófusok és írók is. Ezek egy részét a költő Holbachtól függetlenül is ismerhette, de a *Système de la Nature* is ráirányíthatta a figyelmét; a XIII. fejezet az epikureista és sztoikus filozófusok egész sorát idézi meg tanúságtételre: Pythagoraszt, Arisztotelészt, Zénont, Cicerót, Lucretiust, Senecát, Epiktétoszt s Marcus Aureliust (ld. Term.Rend. 195—197. l.). Közülük különösen Seneca gondolatai lehettek hatással Csokonai költeményének filozófiai következtetéseire:

„*Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil;*
Velocis spatii meta novissima.
Quaeris quo jaceas post obitum loco?
Qou non nata jacent,
Mors individua est noxia corpori,
Nec parcens animae.

(A halál után nincs semmi, s maga a halál is semmi,
Gyorsan befutott pálya végső célpontja.
Keresed mily helyen nyugszol halálod után?
Hol a még meg nem születettek.
Az egyén halála elpusztítja a testet,
De a lelket sem kíméli.)

Troades."
(Ld. TermRend. 196—197. l.).

Szauder Ovidius *Metamorphoses*-ének a világ keletkezéséről szóló első fejezetét is tekintetbe vette Csokonai forrásainál (ld. ItK. 1969: 28. l.); Ovidius munkáját még az iskolából ismerte a költő, de Holbach is többször utalt a *Metamorphoses* fejezeteire (ld. pl. Term.Rend. 32., 195. l.). Az antik írók közül különösen számításba kell vennünk Lucretius Carusnak Epikurosz gondolatait versbe formáló materialista tanító költeményét, a *De rerum natura*-t, amelyre Holbach is többször hivatkozott, s amely a felvilágosodás korában oly fontos szerepet játszott, hogy például Polignac kardinális 1747-ben Anti-Lucretiust adott ki ellene (ld. az *Encyclopédie*-nak *Atomisme* címszavát). Lucretiust Csokonai is említi Horváth Ádámhoz írt 1792-i verses levelében (ld. Cs/ÖM. II, 29., 319. l.).

A francia felvilágosodás filozófusainak, költőinek magyar közvetítői közül elsősorban Bessenyei György munkáit kell tekintetbe vennünk, különösen *A Holmi* IV. és VII. részét (v. ö. Szauder: ItK. 1969: 28. l.). Gulyás József *A természet világá*-ra hivatkozott, s kívüle még a következő magyar, illetőleg magyarra fordított műveket említette, amelyek már *Az Álom* megírása előtt megjelentek: „Csokonaiig tömérdek halotti vers és búcsúztató jelent meg. A költő korából megemlíthető Szentjóbi Szabó »Haldokló keresztyéne«, »Az Atyafiui barátság oszlopa« [. . .] Közelebbről a lélek halhatatlanságával foglalkozik Révai (A lélek halhatatlansága

1787), Pálóczi Horváth Ádám (A lélek halhatatlanságáról 1788). Ekkortájban (1793) jelent meg Mendelssohn Lélek halhatatlanságának magyar fordítása is, Teleki Józsefnek ajánlva. Egyes részletek foglalkoznak e kérdéssel Bessenyei »Természet világá«-ban. Mondhatjuk tehát, hogy a lélek halhatatlanságának kérdése e korban időszerű kérdés volt. De ezek közül szorosan vett tanító költemény csak a Pálóczi Horváthé." (DebrSz. 1927: 165. l.)

Horváth Ádám költészetével Szauder József is fölfedezte a vers rokonságát; ő a *Vidám Haldokló* néhány sorával hozta összefüggésbe (ld. ItK. 1969: 21. l.).

A vers egyik legközvetlenebb ihletője Horváth Ádámnak *Az Álom* című prózai elmefuttatása lehetett. Az 1792-ben megjelent munkát Csokonainak jól kellett ismernie, hiszen ekkoriban került Kazinczy útján levelező viszonyba a füredi íróval. Horváth e műve nemcsak az álom—halál rokonságot fejtegeti, hanem Csokonai versének alapmotívumával egyezően a jóltevő álom s a jóltevő halál édességét dicséri — igaz, hogy a teológiai világkép alapján; ugyanitt utal azokra az antik írókra is, akiket — részben Holbach nyomán — Csokonai bizonyára szintén ismert: „Édes Álom! melly kedves vagy te! mennyire szerettek téged' még azok is, a' kik arról nem is álmodoztak, hogy tégedet a' gyönyörűségek közé számláljanak? — Mit vétettek? talán ugyan gyakori rémülések játékszínje lehettél azoknak, a' kik tégedet halál' testvérjének neveztek fagyos halál képének — rajzolt mássának — Mi lelt benneteket? két nagyobbjai az Arany Poetáknak! hogy te játékos elmejű Názó! halálhoz hasonlónak mondod, még pedig a' fagyos halálhoz hasonlónak, az Álmot. Te pedig Máró*! [* Aen. 6. v. 275.] remek vitézi versedben halál' testvérjének nevezed, sőt a' pokolnak leg-rettenetesebb Isteni közé számlálod, mikor annak félelmes Tornáttzában készitesz szobát, *a' siralom, gond, halvány nyavalyák, komor vénség, félelem, izetlen éhség, otsmány szükség, nehéz munka, a' bűnből kőlt öröm*, és az *esztelen vissza-vonás* között az *álomnak* is — Mit itéltetek a' tsendes álomról? — a' halált véltétek-e édesebbnek mint én? vagy az álmot keserűbbnek? vagy tsak a' nálatok régibbi mesélők' képzelődései után hallgattatok? — De mit vétett azoknak is az álom? Hogy *Orfeus, Heziodus, Homerus, Szeneka* egyaránt a' halálnak [,] a' félelmek' Királyjának Atyafiának lenni vallották. De, oh! mind kegyetlen értelemben [. . .] De nem illyen tulajdonságokkal birsz te nyugodalmas *álom! Édes álom!* a' melly az el-erőtlenedett Öregeknek annyi órát tóldassz napjaikhoz, a' mennyit elveszel az ébren-vigyázás' szempillantásaiból — vagy ha Testvérje, ha hasonlatossága, ha határ-széli vagy a' Halálnak; melly igen édes lessz úgy a' halál! melly nyugodalmas az örökre leendő el-szenderedés; mitsoda el-képzelhetetlen tsendesség lészen ott? mitsoda tökéletes meg-elégedés? mikor az ember elnyugszik, a' fel-ébredésnek, az újra lehető el-fáradásnak, a' terhes godnak, a' test' indúlativel való tsatázásnak, minden félelme, minden reménysége, sőt minden kívánsága nélkűl. — Ha ollyan édes álom vagy te oh halál! vagy ha tsak árnyékod, tsak képed neked az álom, a' melly ollyan gyönyörűséges; melly ki-mondhatatlanul kedves lehetsz magad? nem Halál vagy ugy oh Halál! hanem egy új élet, egy a mostani nyughatatlan életnek minden epesztő viszontagsági nélkül gondoltatott angyali élet [. . .]" (14. Sept. 1789. *Hol-Mi* III. Pest. 1792. 65—67. l.)

De jól ismerhette Csokonai a dunántúli költőnek *A lélek halhatatlansága . . .* című tizenöt szótagos sorokban írt elmélkedő versét is (Pápa,

1788.), hiszen Horváthhoz írt hasonló versformájú költői levelében említi is:

A léleknek természetét magyarázgatja Lockkal.

(Cs/ÖM. II, 28. l.)

(Vö. Gulyás: DebrSz. 1927: 166. l.)

Horváth teológiai szemléletű versei is provokálón hathattak *Az Álom [II.]* megszületésére, az igazi — bár ellenkező előjelű — kihívást, biztatást azonban másik mesterének, Kazinczynak az Orpheus első évfolyamában megjelent fejtegetése jelenthette, amely a tartalommutatóban *Elmélkedés a' Lélek halhatatlansága felől* címmel szerepel, a kötetben azonban (1790. Halak' hava. 190—198. l.) csak a *Jegyzések* címet viseli. Kazinczy ebben — pontosan megnevezve barátjának művét — vitába szállt Horvátnhak atyja halálán töprengő teologikus szemléletű munkájával. (Kazinczy — talán sajtóhibából — 1786-ból datálja a mű pápai kiadását, pedig 1788-ban jelent meg.) Fejtegetésében a túlvilági életet meglepő bátorsággal tagadja (amit csak a liberális jozefinizmus szelleme magyarázhat), s materialista alapon (Holbach s az antik epikureisták és stoikusok alapján) vallja az én megsemmisülését a halálban, s a testnek pusztán anyagi természetű, öntudat nélküli továbbélését: „Ő [ti. Horváth Ádám] azt állítja, hogy a' Lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg lehet mutatni: én pedig azt, hogy a' Philosophia azt nem tanítja positive; leg-alább nem úgy, hogy az ellene támadható kétségek egészen el-oszlattassanak. — Hogy a' természetben semmi sem veszhet-el, azt kétségbe senki sem hozza: de még itt nints vége a' kérdésnek. Kertemben áll az a' nagy tőlgy-fa, a' mellynek árnyékában Összeim a' bóldog házi nyugodalmat érzették, eggy irígy szél fel-dőjti azt; tüzre rakatik; füstté, hamuvá, porrá, főlddé, tsemetévé, gőzzé, tápláló nedvességgé válik; — mondhatom é hogy *az a'* tőlgyfám, *a' melly* alatt, Nagy-Atyáim barátjaikat vendéglették, *a' melly* alatt az Anyám engem szoptatott, MEG-VAN, — ÉL? — Azt a' Vakondokat, a' melly kertemet feltúrja, Kertészem agyon üti; — meghal az, lelke (némellyeknek igen különös vélekedések szerint) a' Természetnek nemesítő gráditsain szamárba, lóba, kutyába, majomba mégyen-által; — mondhatom é hogy *az a'* vakondok, *a' melly* kertemet turkálta, nem-szünt-meg LENNI? — mondhatom é, hogy ÉL? — tudja é az illyen majom, hogy kutya vólt, szamár vólt? 's az illyetén elváltozások mellett való EL-NEM VESZÉS — MÉG [!] NEM HALÁS, HALHATATLANSÁG meg-eggyezik é azzal a' halhatatlansággal, a' mit az én forróan szeretett, és nem tsak szíve jóságáért, hanem élesen látó elméje miatt is tiszteltt Barátom a' Fel-támadásnak annál erősebben lejendő meg-állítása kedvéért keres?" (Orpheus. 1790: 191—193. l.)

Kazinczy itt határozottan kétségbe vonja a releváció tanítását a halhatatlanságról s a feltámadásról, „a' melly természeti módon meg nem eshetik" (i. h. 193. l.), azzal mentvén magát, hogy „Ezeket úgy mondom, mint Philosophus, nem mint Keresztyén." (Uo. 198. l.) Csokonai mestere e fejtegetésében nemcsak a maga kételyeit találta megfogalmazva, hanem félig-meddig azt a választ is, amelyet aztán versében fogalmazott meg. (Kazinczy hivatkozik Mendelssohn fejtegetéseire is, s „a' régi Nemzetek"-re, az antik filozófiákra, mint ahonnan „leg-tökélletesebb világosságot kap" az ember (i. h. 197. l.). Kazinczy Herder-fordításában, a *Paramythion*-ban (amelyet Csokonai igen jól ismert, mivel egy példányát

ajándékba kapta mesterétől) a Halál így beszél: „Testvére lévén az Alvásnak, szunnyodalmat tőltök csendes tekintetére [a Bölcsnek], 's addig altatom míg amott ébred-fel [ti. a másvilágon]." (Kazinczy Ferenc: *Herdernek Paramythionjai*. Széphalom, 1793. 18. l.)

A vers gondolati forrásainak ismertetése után még arra a kérdésre kell választ adnunk, hogyan illeszkedik annak gondolatvilága — egyesek szerint végletesen pesszimista, mások szerint derűs, optimista világfelfogása — Csokonai eszmei fejlődésébe, világképének alakulásába.

Mint volt róla szó: Haraszti „átmeneti korszak"-nak nevezte a vers világfelfogását Csokonai pályáján, s próbálta összekapcsolni a költő egyéni sorsával, állítólagos öngyilkossági kísérleteivel, Dombyra hivatkozva, aki azonban csak egy gyilkos humorú április 1-jei tréfáját jegyezte föl Csokonainak, azt tudniillik, mikor Hajdúböszörményből egyszer búcsúlevelet küldött édesanyjának Debrecenbe azzal a hírrel, hogy „főbe lőtte magát" (ld. Domby 141. l.). Domby évszámot nem közölt az esettel kapcsolatban. Harasztitól bizonyára nem egészen függetlenül kapcsolta össze a vers megszületését Oláh Gábor is egy „1795 nyará"-ra tett öngyilkossági kísérlettel: „Szomorú tépelődéseinek ebből a szakából való *Álom* című költeménye" (CsLat. 61. l.). Föltehetően Haraszti nyomán hozta összefüggésbe *Az álom* második kidolgozásának megszületését Tápay-Szabó László is a hajdúböszörményi epizóddal (ld. i. m. 118—119. l.), s ugyanitt hivatkozott a költőnek *Egy kétségbe esett maga gyilkosa* című versére is. Erre az életrajzi indokolásra csupán akkor van szükség, ha a vers mondanivalóját csakugyan „borzasztó scepticismus szülötté"-nek tekintjük, mint Haraszti (ld. 72. l.), vagy sorait „sötét versek"-nek, mint Tápai Szabó (118. l.). Szerintünk azonban a költemény mondanivalójának nincs különösebb összefüggése a költő egyéni sorsával („lelki válságával", „halálvágyával"), csupán olyan értelemben, hogy szerves része szellemi fejlődésének, gondolkozása önállósulásának.

A vers pesszimista vagy optimista voltát illetően Juhász Gézának lehet inkább igaza, aki „*Az álom* derűs bölcselő énekét" említette (ItK. 1966: 401. l.); ugyanitt kapcsolatba hozta a vers megszületését a kollégiumban akkoriban folytatott filozófiai vitákkal, s úgy tekintette azt, mint a deizmuson túljutott költő materialista hitvallását: „Ami pedig filozófiai meggyőződését illeti [. . .], ez is kiderül az *Uj esztendei gondolat*ból [ti. az *Újesztendei gondolatok*-nak Juhász által képzelt 1794-i „önálló változatá"-ból]. Ebben a világtávlatú énekben egyetlen célzás sem jogosít föl arra, hogy a költő valamilyen személyes Teremtő nagyságát, megtartó erejét, gondviselő bölcsességét, atyai jóságát csodálná. Túljutott már a deizmuson; a Természet munkáját, az örök változást hirdeti, magától értetődő nyugalommal, harci indulat nélkül. Pedig tudjuk Nagy Sámuel 1794. február 15-i, Kazinczynak küldött leveléből, hogy a debreceni kollégium leendő papjai és tanárai közt épp akkor heves vita folyt a materializmusról. Csokonai aztán egy féléven belül megalkotta *Az álom* c. derűs bölcselő énekét." (I. h.)

A kérdés bizonyos mértékű leegyszerűsítésével materialista vallomásnak nyilvánította már Haraszti is, a költemény „rideg materialismus"-áról szólva (72. l.); a vers újrafelfedezésekor szintén materialista vallomásnak tekintették az irodalomkutatók, feloldva most már a minősítés elé tett elítélő' negatív előjelet. (Ld. Waldapfel József: It. 1949: 46—47. l., továbbá: Vargha Balázs CsVM. 37. l. s Waldapfel: MFelv. 259—260. l.) Bíró Ferenc így írt a vers gondolati tartalmáról: „Tudjuk, hogy Csokonai

bizonyos pillanataiban — l. *Az álom* című nagy költeményét — e materializmus szellemében megtagadta a túlvilági élet ígéretét is. S ez a meggyőződés szintén összefüggésben van a görög költővel [ti. Anakreónnal], akinek neve a kis kaskába helyezett köteten olvasható. Könnyű észrevennünk, hogy *Az álom* című költemény gondolatai vannak jelen *A szeretet* című tanulmányában — a vers jellegzetes kifejezései térnek vissza annak egy érdekes részletében. A költemény a halál érkezésére kérdez, mikor jön el az idő, »hogy a semmiségbe testem *visszaszálljon* | S belőlem csak egy *por* és *csak egy név váljon* . . .« a test »sós és a kövér« részecskéinek pedig így írja le további útját: »Azokat *felszívják a fűnek* gyökeri | Mellyből azt a kövér *nedvességet* nyeri« Az említett prózai írás egyik mondata pedig így kezdődik: . . . »Majd akkor én *porrá* leszek, és a temetőnek *füvei felszívják az én nedvemet*, amellyel te élesztettél, mikor az én *porom is visszatérvén* az ő elementumiba, *csak egy név* válik belőlem . . .«" (Bíró Ferenc: *Csokonai: A boldogság. Miért szép?* Budapest, 1975. 38—39. l.)

A vers világszemléletét a régebbi irodalomtörténet-írás *A lélek halhatatlansága* címmel ellátott *Halotti versek*-től visszapillantva tekintette átmeneti jellegűnek Csokonai pályáján; az említett halotti versek azonban 1804 áprilisában egészen sajátságos körülmények között jöttek létre s hangzottak el, tehát nem tekinthetjük egészen irányadóknak a költő akkori világnézetének megítéléséhez, amit bizonyíthat az is, hogy Konfucius ajkára adva beleszőtte a búcsúztatóba *Az Álom* egy részletét is, mégpedig a kínai bölcs iránt érzett alig titkolt együttérzéssel, sőt egyetértéssel:

> . . . *nemes munkáiba'*
> *Eltűnik egy vagy két aprólékos hiba;*
> *Ki tsak annyit mondott, mennyit érzett 's tudott,*
> *Ki világosított, de még sem hazudott [. . .]*
> *Ezt látjuk itt. Már ő az I s t e n t ditsérte,*
> *De a' halhatatlan l e l k e t nem esmérte.*
>
> (AV. 295. l.)

(V. ö. Juhász Géza: ItK. 1966: 404. l.)

V. Szendrei így vetette egybe a két verset: „Az álomnak és a *Halotti versek*-nek — ha összevetjük — azonos a filozófiai motívuma. Végső mondanivalójukban is egymást erősítik. A költő alkotáslélektani szempontból is mindkettőben arra törekszik, hogy a lét kérdéseit az igazságot kereső értelem segítségével rendezze, világítsa át. Mégis feltűnő különbségeket mutatnak.

A *Halotti versek* egy egész élet tapasztalatainak, kételyeinek, kudarcainak számvetésével és lírai hitelével vall életről, pusztulásról." (146. l.) A költő később sem távolodott nagyon messzire ifjúkora radikális világszemléletétől. Keltezetlenül maradt ugyan ránk Bessenyei Sándorhoz írt levele, de tartalmából kétségtelennek látszik, hogy 1795 tájáról való, s jellemző, hogy éppen egyik szellemi ösztönzőjének, a materializmus és deizmus közt ingadozó szkeptikus Bessenyei Györgynek jakobinus bátyjához írta: „*A' mi együtt létünk ugyan már kevés, mert az Ur idős, én pedig — meg lehet, hogy az Urat meg előzöm; 's akkor vagy örülüni fogunk ujonnan lett társalkodásunknak, vagy a' mi belőlünk lett semmi el nem vádolándja semmiségünket, minekutánna a' mi testünkből — melly az Isten fiának*

testével atyafi, a' Temető-kertben bogáts-kórók és földi-bodzák fognak erőt adni a' ki fáradt igás lónak." (ItK. 1936: 469. l.; ld. MM. II, 810—811. l.)

Juhász Géza föltevése szerint a kollégiumban a materializmus kérdéséről 1794 elején szélesebb körű „heves vita" folyt; ezt elsősorban Nagy Sámuelnek Kazinczyhoz írt levelére alapozta. Csokonai legszűkebb baráti körének tagja, a Sander fiziko-teológiai szemléletű munkáját fordító kantiánus Nagy Sámuel (v. ö. KazLev. II, 336. l.), fordítása előszavában kifakadt Holbach *Système de la Nature*-je ellen (v. ö.: Szauder ItK. 1969: 22—23. l.). Hasonló vívódáson eshetett át Csokonai is, míg az iskola teológiai világképétől a sanderi fiziko-teológián át eljutott a „naturalismus"-ig, illetőleg a deizmusig. (A „naturalismus" korabeli használatára nézve ld. Orpheus. 1790: 6. l.)

Neki is át kellett élnie azt a világnézeti válságot, amely az iskolai tételes teológiától egyeseket a fiziko-teológiához, másokat Holbachhoz vezetett el. Munkatársa volt Nagy Sámuelnak, aki fordítása előszavában ezt írta: „A' Vallás és minden bóldogságunk, ezen erős és meg-mozdulhatatlan fundamentumon áll: *hogy van Isten.* Egy komor és rettenetes hely vólna ez a' Világ, Isten nélkül." (Sander—Nagy VII. l.); majd: „Alig vólt még ollyan könyv, melly olly világossan és egyenessen, igyekezett vólna le-rontani ezt a' nagy igazságot, s' azzal edgyütt az emberi bóldogságot; mint ama *Természet Systémája* titulusu könyv, melly ez előtt egynehány esztendőkkel *Mirabeaud* neve alatt jött-ki, mellynek ha nem *Helvetius*-is maga, de ennek a' különös gondolkodású Frantziának — nem tudom ha Böltsnek, vagy Természet Barátjának nevezzem-é — tanítványja volt a' Szerzője." (Uo. IX. l.)

Igaza van Szaudernak, amikor azt írja, hogy „A *fiziko-teológiai* irodalom emléke mind a két nagy versben [ti. *Az Estvé*-ben s *Az Álom*-ban] konkrétan jelen van" (ItK. 1969: 4. l.); ugyancsak ő mutatott rá a költőnek arra a világnézeti válságára, amelyből e verse megszületett: „*Az álom* kellőkép bizonyítja — közelebb állt, talán még 1794—95-ben is, a materializmushoz és ateizmushoz, mint kétségeskedő barátja [Nagy Sámuel] [. . .] Materialista vallomása azonban a fiziko-teológiai költemények készítésével egyidejűleg, azok időszakában tette teljessé *Az álom*-ot: a halhatatlanság elutasításával akkor »szakította szét« eszmeileg a »lények nagy láncolatát« amikor kis közönsége — már aki tudott arról, hogy ő fordította a Sander-verseket — vallásos versek buzgó magyarítójának vélhette. E kettősség csak feszültséget kelt a nagy versekben, nem jelenti azt, hogy Csokonait önellentmondásban kellene elmarasztalnunk: a deizmus kettősségéről van szó, és alapjaiban a felvilgosodás világnézetét átjáró ellentmondásról." (ItK. 1969: 23. l.) (Szauder annyiban téved, hogy a Sander-fordítás versbetétjeit — mint kutatásaink igazolták — nem Csokonai készítette; ld. Szilágyi F.: CsMűv. 132 kh.) Ugyanitt mutatott rá — Juhász felfogásával vitázva — a vers világnézeti kérdéseinek az újabb értékelésekben elterjedt túlzó leegyszerűsítésére: „. . . . teljesen téves Csokonait néhány kiváló megnyilatkozása alapján *kész* materialistának állítani be [. . .]: valójában a deistának 1793—4 körül lehetséges, és ideig tartó radikalizálódásáról lehet szó . . ." (I. h.)

A radikalizálódást kiváltó egyik mozzanat pedig alkalmasint a költőnek Martinovics Ignác filozófiai értekezésével s kátéjával való megismerkedése lehetett, éppen 1794 nyarán. Alapos okunk van föltételezni, hogy 1794. július 7-én Csokonai is részt vett Károlyi József gróf nagykárolyi főispáni beiktatásán, ahol az északkeleti megyék radikális gondolkodású

férfiai találkoztak, s ahol Kazinczy is megismerkedett Szentmarjayval (ld. Benda I, 1057. l.). De Martinovics materialista filozófiai értekezését már a forradalmi káték előtt megismerhette Csokonai, hiszen 1788-ban megjelent — igaz, hogy névtelenül — ezzel a címmel: *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée.* Première partie. A Londres. MDCCXXXVIII. (részleteit közli Benda I, 7. kk.). Magyar fordításban Mátrai László bevezetésével látott világot Martinovics Ignác: *Filozofiai írások.* Budapest, 1956. A nyomtatás helyéül megadott London költött hely, föltehetőleg Ausztria területén nyomták (v. ö. Eckhardt 96. l.).

A műről 1792-ben a pesti latin nyelvű újságból, az Ephemerides politico-litterariae-ből is tudomást szerezhetett már Csokonai (v. ö. Benda I, 8. l.). Martinovics könyve, amely „Magyarországon és magyar szerzőtől [. . .] az első, nyomtatásban is megjelent, következetesen materialista, sőt ateista filozófiai munka" (ld. Benda i. h.), nagy hatással lehetett Csokonai radikalizálódására, azért is, mivel hazai tudós művét láthatta benne (az Ephemerides . tudósítója hitelt érdemlő forrásra hivatkozva azt írta, hogy magyar ember műve), de főként azért, mert szubjektív vallomás formájában mondta el munkája bevezetésében, hogy „vallásos édesanyja óhajára lépett a szerzetesek közé, de egyre nagyobb erővel jelentkezett nála »az igazság keresésének forró láza«, s elméjét a természet és az élet nagy problémái, az isten léte, a világ teremtése, a lélek halhatatlansága foglalkoztatták, és hovatovább kétségei támadtak az egyház tanaiban" (ld. Benda I, 8. l.).

(A könyvecske címéhez — amint Benda az idézett helyen rámutatott — mintát adhatott Holbachnak *Christianism dévoilé* című munkája.)

Csokonai világnézeti radikalizálódására feltétlenül hatással lehetett Martinovics híres forradalmi kátéja is, amely szintén „a materializmus alapfogalmaiból indul ki" (ld. Eckhardt 97. l.). A mű nevezetes első kérdése s felelete Szentmarjay Ferenc fordításában: „Mi az ember? — Egy eszes állat." (Ld. Benda I, 1018. l.) (A káté szerzőjének álneve — *Democrite la Montagne* — is sokatmondón jelezte a mű álláspontját: „Már a görög materialista Demokritos filozófus neve is szimbolikus jelentőségű a káté élén. [A *La montagne* a konvent szélsőséges elemeire, az ú.n. *La Montagne* jakobinusaira céloz.])" (Ld. Eckhardt 97. l.; Benda I, 1017. l.)

Csokonai politikai és filozófiai radikalizálódásához a döntő fordulatot Martinovics munkái adhatták 1794 nyarán.

A költő világképének megítélésében Szauder felfogását támogatja Benda is, aki az 1790-es évek demokratikus értelmiségéről ezt írja: „Többnyire deisták, s elkeseredetten támadják a katolikus klérust. A vallást azonban szükségesnek látják, ateista csak kevés van köztük, s ezeknél ez már egyéni, — tegyük hozzá, hosszú egyéni — fejlődés végpontja." (I. k. XXIII. l.)

Az álom tehát annak a nagy világnézeti válságnak a költői vetülete, amely Descartes-tól s Locke-tól kiindulva a természettudományos fölfedezések hatására az európai gondolkodást átjárta, s nem kisebb elméket bírt versre az ember létéről, eredetéről, rendeltetéséről, mint Voltaire, Helvetius, Pope, Bessenyei.

Csokonai költeménye azonban nem versbe szedett filozófia, elkerüli a század száraz tanköltemények buktatóit s éppen szubjektivitása, a kérdés egyéni végigvívása, átélése adja meg költői rangját, amint erre Szauder is rámutatott: „Csokonai nem d'Holbach-ból indult ki eredetileg, és kérdésfeltevései mögött a d'Holbachénál mélyebb, a valódi problémára

— az ember helye, a lélek halhatatlansága — érzékenyebb lélek áll. A költemény esztétikumának lényeges eleme az a csöndes belső monológ, melynek során (de egyazon versen belül) a *mi* éppúgy átvált az *én*-re, mint *Az estvé*-ben (két változatban: kedvünket — kedvemet), és amely magához a lélekhez forduló reflexió feszültségét kelti és oldja a kérdések hangulati emelkedőjével és a válaszok elsimuló nyugalmával." (ItK. 1969: 28. l.) Vargha Balázs szerint a második kidolgozásban „*Az álom* leírását materialista filozófiai hitvallássá" alakította át a költő. (ArcV. 101. l.)

Csokonai 1794-ben messzire távolodott a youngi világtól: 1793-ban megírta már *A vidám természetű poétá*-t, amelyben leszámolt a „Búslantú Young"-gal, a „szörnyű környék"-kel, s a „Komor ánglus"-okkal, akik közé már „Shakespeár"-t is odaszámította „akónitos füzérjé"-vel — nyilván a Kazinczy fordításában megismert *Hamlet* alapján. Verséből hiányzik az elkeseredés, a lázadó pesszimizmus; az antik bölcsek derűjével szemléli a lét és nem-lét egymást kiegészítő örök folyamatát, amelyről az antik bölcselőkön kívül elsősorban Holbachban olvasott s amely később Konfucius tanításában is annyira megragadta.

A vers derűlátását, „friss örömét" méltatta Sinkó is: „. . . . ifjúkori versét, az *Álom* címűt nem, egyáltalán nem a halál gondolatához való emotív viszony, de sokkal inkább a felvilágosodottság Holbach képviselte mindent »megmagyarázó« materialista világnézetével való megismerkedés friss öröme szülte. A poéma témája a halál, de nem az élet és halál viszonyának szubjektív és individuálisan átélt problémája. A tisztán gondolatilag, elvontan felmerülő kérdésnek a készen kapott — és amint kapott, úgy el is fogadott — világos elintézése az, ami az ifjú költőt fellelkesíti. Élvezi, hogy minden rejtély kulcsát a kezében tartja, különösképpen pedig, hogy mint valami kardot, a sárkányölő fölényével villogtathatja a sötét tudatlanság és a tudatlanságot ravaszul kihasználó minden rendbeli papok vallási tanai, pusztán a tudatlanság előítéletei és babonái által táplált haláliszony és rettegés ellenében. A poéma lírai szépségeinek legfőbb forrása a naiv problématlanság öröme — és az önelégült, gyanútlan jókedv, s a költő biztos benne, hogy az új megismerés racionális érvei birtokában diadalmasan szállhat vitába minden oktalan, tehát felesleges aggodalommal és szorongással." (322—323. l.)

29. A toldalékot megelőző összevegről Szauder ezt írta: „*Az álom* [. . .] intimitása inkább az egyén lelke mélyén felfedezett közös emberi törvény felszínre hozásának, semmint a merőben szubjektív érzelmességnek köszönhető. Intimitás ez tehát, mely a puszta hangulatnál mégis többet rejt magába. Ha *A hives estvé*-ben az életadó leheletektől »heregő mellé«-nek felüdítését, gyógyulását várta, *Az álom*-ban a szubjektív érzéki tapasztalat a személyesnél többre, egyetemesebbre lesz alap, éspedig allegorikus segédeszközök, barokkos fogások nélkül: [. . .] a bevezető rész is, mely csak az álom-halál hasonlatig jut el, teljes — változtatás nélkül kerül át majd a toldalék élére." (ItK. 1967: 532. l.) Másutt — *Az estvé*-vel párhuzamba állítva — ezt mondja az első és második rész viszonyáról: „Pontosan azt a módszert követi, mint *Az estvé*-ben. A meditáció, mely többes első személyben kezdődik, épp a

toldalékkal (az idegenből átégetett tanulsággal), a 29. sortól kezdve vált át az *én* hangjába, amikor már véget ér a Hervey-s mintájú alapozás, és megindulhat a kezdettől bennvolt személyes érzés és gondolat hullámverése." (ItK. 1969: 30. l.)
Versében tehát a nyugat-európai fejlődéssel előtérbe került olyan kérdések költői megválaszolását kereste Csokonai, amelyekre a század legnagyobb nyugat-európai gondolkodói keresték a feleletet. Méltán írta róla Szauder: „*Az estve* és az *Álom* nem fejthető meg Rousseau és d'Holbach eszméi nélkül: de annak vizsgálata nélkül sem, amivel az új gondolat összeütközött, aminek stíluskészletét is újjászervezte. E Csokonai versek struktúrájának oly eszme-egységei vannak, melyek nem az ő találmányai (Voltaire, Rousseau vagy Diderot is átvette azokat), eszmetörténetileg már a magyar irodalom is az önálló költőiség fokán asszimilálta az 1780-as, 1790-es években, abból a tágabb körű nyugat-európai készletből, mely az asszimilációt megelőzte. Képzeletének, stílusának, előbb azzal kellett átitatódnia, amit a *fiziko-teológia* és a vele részben ellenkező *»lények láncolata«* együttesen sugallt neki kedves olvasmányaiból, sőt fordítói és írói gyakorlatából; és utóbb azzal, ami az antropocentrikus teológiából éppúgy kiiktatta isten képzetét, mint a lények láncolatából a statikus zártságot. E kettősség korának európai szintű, nálunk egyedülálló reprezentánsává teszi, és oly iróniát lop be megoldásaiba, mely nem áll mögötte Voltaire szellemességének." (ItK. 1969: 3. l.)
(Szauder — mint volt róla szó — az ÖV. s az ÖV.[2] téves szövegkiadása alapján úgy tudta —, hogy a Youngból vett mottó szerves része volt már a vers első kidolgozásának is.)

31—32. Csokonai e sorait Szauder Voltaire néhány hasonló tartalmú sorával vetette egybe (ld. ItK. 1969: 29. l.).

33. A halál s az álom s testvériségére vonatkozóan ld. az első kidolgozás tárgyi magyarázataiban idézett antik forrásokat (Cs/ÖM. I, 404—405. l.) s Horváth Ádám idézett munkáinak és Kazinczy Hamlet-fordításának idevágó részleteit: „Lenni? nem lenni? ez tehát a' kérdés. Annak é nemesebb Lelke, a' ki a' megmérgesedett tsillagzatok tsapkodásait békével el-tűri, vagy annak, a' ki az inség' seregei ellen fel-fegyverkezik, 's ellenkezve ér véget? — Meg-halni — el-alunni; semmivel sem több; 's ezzel az el-alvással Lelkünk' gyötrelmeinek 's az élet' meg-számíthatatlan nyomorúságinak határt vetni. Olly vég ez, mellyet buzgón kellene óhajtanunk. — Meg-halni, — el-alunni. — El-alunni? — talán álmodni is! — Ez ám a' göts! Mert mitsoda álmok jöhetnek majd reánk halál-álmunkban, minekutánna már a' gázolásból ki-vergődtünk, ez az a' mi bennünket tartóztat." (Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játszó-színje. Első kötet. Hamlet. Kassa, 1790. 56. l.)

35. A „semmiség"-ből születés s oda való visszatérés gondolata megvan Csokonai későbbi Kotzebue-fordításában is:

Mikor a' Légyen szót ki mondtad felőllem
Teremtő! óh! ugyan megkérted é tőllem?

Jó lesz é ki jönnöm a' semmi méhéből
A' magam-nem tudás boldog éjjeléből

(A kétségbe esés 267—274. sor)
ItK. 1953: 265. l.

36. A „tsak eggy por" voltaképpen bibliai eredetű, a diákok szinte mindennaposan hallhatták, különösen temetésekkor Károli Gáspár fordításában: „Orczád veritékével egyed a te kenyeredet, míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszesz." (Mózes I, 3: 19) Csokonai egyik halotti búcsúztatójában is előfordul e mozzanat:

Ő [ti. Jézus] *por-testem' hagyja tétetni a porba*

(T. N. Mihályfalvi István úr utolsó tisztességére 147. sor*)*.

Csokonainak ugyancsak 1794-ben írt prózai töredékében, *A szeretet*-ben a „csak egy név" szó szerint így fordul elő mint az emberi maradandóság egyetlen szilárd eleme: „Majd mikor én porrá leszek és a temetőnek fűvei felszívják a nedveimet [. . .] mikor még porom is visszatérvén az ő elementumába, csak egy név válik belőlem: akkor is, mint a régi Anákreonnak, tisztelet fogja kísérni áldott emlékezetemet." (HG. II, 568. l.) A név-, a hírnév-kívánás az emberi halhatatlanságvágy egyik eleme. A francia *Encyclopédie*-nek *immortalité* címszava is (Diderot cikke) különválasztja a deista felfogású teológiai-filozófiai halhatatlanságot az emberek emlékezetében élő halhatatlanságtól; az elsőt illetően Csokonai mintha radikálisabb álláspontot képviselne versében, bár éppen *A szeretet* bizonyítja, hogy kozmogóniája nem volt egészen mentes a panteisztikus elemektől (v. ö. Haraszti 72. l.).

37—38. A költő itt is tovább megy a deizmusnál. A 37. sor *Igen is!* felkiáltásában Szauder az iskolai sententia-versek érvelő, vitatkozó modorának elhalványult fordulatát vélte felismerni (ld. ItK. 1969: 30. l.).

39—40. *festett nyoszolya:* a ravatal, illetve a koporsó.
superlát: a ravatalt, illetve a halottas szobát borító hímzett fekete kárpit.
A sorok azt kívánják hangsúlyozni, hogy a holtak körüli minden pompa hiábavalóság.

41—42. Ezt a gondolatot ismétli meg művészibb fokon a költő később *A magánossághoz* című ódájában:

Síromba csak te fogsz alá követni,
A n e m t u d á s kietlenén vezetni . . .
Végetlen á l m a i d b a elfelejtem
Világi szenvedésemet.

(77—78., 83—84. sor)

43—48. E sorokról írja Sinkó: „. . . az »okos XVIII. szá«, a felvilágosodás, minden addig uralkodó sötétséget véglegesen eloszlat

a magára talált ész világító erejével. S az ifjú költő maga is ki akarja venni részét ebből az éppoly egyszerű, mint hasznos munkából, tehát szép okosan megmagyarázza másoknak, amit neki Bayle és Holbach magyaráztak meg." (324. l.)

49. A sor dramatikus kérdéseiben Szauder itt is az iskolai sententia-versek vitatkozó stílusának elhalványult nyomait vélte felismerni (ld. ItK. 1969: 30. l.).

50. *fel nem találom* (rég.): fel nem tudom fogni, nem tudom elképzelni.

51. *semmivé lesz a' mi semmi vala:* a *semmi* itt nem anyagtalanságot, hanem öntudattalanságot, élettelenséget jelent; Csokonainak Konfuciusra emlékeztető felfogása szerint a „semmiség ölé"-ből, az öntudatlanságból („magam-nem-tudás") születik meg az élet, hogy oda visszatérjen.

53. *bálvány:* jelentése itt: emberi figura, képmás.

55—74. Mint Szauder is rámutatott (ItK. 1969: 28. l.), e sorok Holbach III. fejezetének *(Az anyag)* egy részletén alapulnak: „Az állatok, növények [. . .] bizonyos idő multán a természetnek [. . .] visszaadják azokat az elemeket, melyeket onnan kölcsönöztek. A föld visszakapja a testnek azt a részét, melynek alapját és szilárdságát megadta. A levegő megtelik a vele rokon részekkel, melyek a legfinomabbak és legkönnyebbek. A víz elviszi azt, amit fel tud oldani [. . .] Az állatnak ily módon elkülönülő [. . .] részeiből új összetételek keletkeznek, és ezek új lények táplálására, fenntartására és elpusztítására szolgálnak, közöttük a növények táplálására is [. . .] Ilyen a természet állandó folyása, ilyen az az örökkévaló kör, amelyet minden létezőnek be kell futnia." (TermRend. 31. l.)
Holbach hivatkozott művében a nagy filozófus császárra, Marcus Aureliusra, aki hasonlóan vélekedett az elmúlásról: „Ez a nagy császár azt mondja [. . .] hogy a halált nyugodtan kell várni, »mivelhogy az csak felbomlása az elemeknek, melyeknek összetételei az összes állatok.«" (I. m. 197. l.)

56. *Skeleton* (lat.): csontváz.

59. *Olajos:* a párolgó illó olajokra való utalás.
Aer (gör.): levegő.

60. Vö.:

> *A' betsület ollyan dögpárának langja,*
> *Mint a' lidértz, mellyet szűl a sír barlangja.*
> *(A kevélly [II.]* 27—28. sor)

Utal rá Gulyás: DebrSz. 1927: 164. l.

61 kk. E sorokkal kapcsolatban írta Sinkó: „Az *Álom* költője szentül hiszi, hogy az »okos XVIII. száz« mindenkorra elűzi a félelem fantomjait; hiszen semmi más se kell, csak egyszerűen belátni, hogy meghalni nem egyéb, mint hogy »semmivé lesz, ami semmi vala«. És részletesen kifejti, hogy a halálhoz észszerűen kell viszonyulni, úgy mint valami kémiai processzushoz." (324. l.)

63—64. Mint Gulyás József is rámutatott, e részlet rokon az ugyancsak 1794-ből való töredék, *A szeretet* már idézett soraival (ld. DebrSz. 162—163. l.). Gulyás abban téved, hogy azt írja:

„Az »Álom« c. verséhez is régebbi dolgait használta fel." *A szeretet* ugyanis szintén 1794-ben készült, mint *Az álom*.

65—66. E sorok viszont Csokonainak Bessenyei Sándorhoz szóló, már idézett levelével mutatnak szoros rokonságot: „... *a' mi testünkből — melly az Isten fiának testével atyafi, a' Temetőkertben bogáts-kórók földi-bodzák fognak erőt adni a' ki fáradt igás lónak.*" (ItK. 1936: 469. l.)
A 65. sor dramatikus, érvelgető stílusában Szauder az iskolás sententia-versek elhalványult fordulatait ismerte föl (ld. ItK. 1969: 30. l.).

67—70. A Bánát kövér rétjeire s délceg paripáira utal Csokonai *A magyar verscsinálásról közönségesen* című tanulmányának egyik verses példája:

> Ily délceg paripák termettek volt régen
> A kövér rétekkel habzó rác térségen.
> (Ld. HG. II, 530. l).

Csokonai e soraiban Bartal nyomán antik, illetőleg régi magyar irodalmi reminiszcenciákat is kereshetünk:

„A *vergiliusi* (Verg. Georg. I, 492) kép:
»*hic sanguine nostro*
Emathiam et latos Haemi pinguiscere campos,«
melynek megfelel az ovidiusi (Her. I, 53):

»*Jam seges est ubi Troia fuit resecandaque falce*
Luxuriat Phrygio sanguine pinguis humus.«

Előfordul irodalmunkban is; így olvasunk L i s t i-nél (M. Mars. Pars. XI, 426):
»Te Mohács mezeje, sok vitéz veszélye
— — — — — — — — — — — —
Megbízhatik földed s törökké vált kedved
— — — — — — — — — — — —
»Tagokkal volt bőven, *zsíros* lehet s *füves*
A Mohácsnak mezeje.«
és uo. 207:
Mezeivel *zsiros*, barmaival áros
Hires gazdagságáról. (Tolna)«."
(EPhK. 1894: 638. l.)

70—74. Az ásványi-növényi-állati-emberi létnek körforgása Csokonai Kotzebue-fordításában is egészen hasonló formában található meg:

Óh! mert ki adhatja vissza lételemnek
Leg első óráját teremtetésemnek!
Mikor még emberi éltem csirájába
Nem tudva lappangék valamely plántába [...]
Míg nem egy kérődző állat utóljára
Planta életemnek végére nem jára
Igy mint plántáló nedv, vérré 's tejjé váltam
'S az 'engem meg evő embert így tápláltam

Elsőbb állapotom el vétetvén tőllem
Arra nemző erő származott belőllem
Melly a gyönyörűség dühös hagymázzába
Nemze 's bévetett e nyomorult hazába.

(*A kéttségbe esés* 247—262. sor.
ItK. 1953: 264. l.)

75. Szauder utalt a vers e részletének közvetlen forrására: „Az »Igy aluszunk«-tól a »nincsen munkáiban hízak és enyészet«, az »örök karika« képzete stb. d'Holbach anyagból és mozgásból álló [. . .] világegyetemét ismétli." (ItK. 1969: 28. l.) A Szauder által jelzett helyen ezt olvashatjuk: „[A világegyetem] Teljes egészében okok és okozatok hatalmas és hézagnélküli láncolatának mutatkozik." (TermRend. 12. l.)

79—80. E részletet Szauder nem alaptalanul vetette egybe Bessenyei György egyik filozófiai költeményével (*Bessenyei György magához*): „Bessenyei kiáltása — vagy az őt is ilyenre bíró élményé — visszhangoznék Csokonai ajkán? Ezé a Bessenyeié:

Ki vagyok? mi vagyok? merrül 's mibül jöttem?
Hol vóltam? s' hogy esett hogy világra lettem?"

(ItK. 1969: 2. l.) Szauder ugyanitt rámutatott Csokonai Kotzebue-fordításának hasonló tartalmú soraira:

Hogy ki és mi vagyok mit kell itten tennem?
E tigrisek 's majmok közt miért kell lennem?
Mitsoda ezélja van bennem az Istennek
Hogy engem teremtett, mi az oka ennek?

(*A kéttségbe esés* 1—4. sor
ItK. 1953: 260. l.)

A részlet világirodalmi hátttereként utalt Szauder Pope *Essay on Man*-jére, illetőleg annak Bessenyei által lefordított magyar változatára, *Az embernek próbájá*-ra (ItK. 1969: 2. l.), s Voltaire egyik költeményére:

Que suis-je, où suis-je, où vais-je, et d'où suis-je tiré?
Atomes tourmentés sur cet amas de boue,
Que la mort engloutit, et dont le sort se joue . . .

(*Poème sur le désastre de Lisbonne* 1756)
(Ld. ItK. 1969: 3. l.)

Voltaire s Csokonai versének párhuzamaira másutt is hivatkozik Szauder e sorok kapcsán:

Que peut donc de l'esprit la plus vaste étendue?
Rien: le livre du sort se ferme à notre vue.
L'homme, étranger à soi, de l'homme est ignoré [. . .]
Au sein de l'infini nous élancons notre être,

Sans pouvoir un moment nous voir et nous connaître [. . .] legalábbis mélyen rokon azokkal a Csokonai sorokkal, melyekbe — minden valószínűség szerint — be is suhant az ihlete: Mi voltam magam is, míg meg nem születtem [. . .]" (I. h. 29. l.)

Itt utalt Szauder Voltaire *Precis de l'Ecclesiaste*, ill. *Dictionnaire Philosophique* (C—E) c. műveire, amelyeket Csokonai éppen 1794-ben kért kölcsön barátjától, Nagy Gábortól (ld. I. h. 28. l.).

Szauder szerint még egy voltaire-i verssel mutat hangulati rokonságot Csokonai költeményének e részlete: „A »Mikor száll testemre az a végnyugalom, Amellyel örökre biztat a sirhalom? [. . .] Mi voltam magam is [. . .] Aludtam mélyen a csendesség ölébenâ stb. Csokonai sorok tartalmi-hangulati vonatkozásban Voltaire e soraival rokonok: »O mortel infortuné! / Soit que ton âme jouisse / Du moment / Le néant est préférable / À nos funestes travaux, / Au mélange lamentable, Des faux biens et des vrais maux, / À notre espoir périssable/ / Qu' engloutissent les tombeaux. / Quel homme a jamais su par sa propre lumière, / Si, lorsque nous tombons dans l'éternelle nuit / Notre âme avec nos sens se dissout toute entière, / Si nous vivrone encore ou si tout est détruit?" (ItK. 1969: 29. l.)

80. *Míg fűből 's állatból* V. ö. *A szeretet* s *A kéttségbe esés* fentebb idézett soraival, âmelyeknek forrása Holbach műve lehetett, különösen az anyagról szóló III. fejezet: „*A természet három tartományában* [. . .] mozgás révén állandó átköltözés, átváltozás, az anyag molekuláinak folytonos körforgása folyik [. . .] Az állatokat tápláló és felfrissítő növények maguk is a földből táplálkoznak, annak ölében fejlődnek, annak rovására növekednek [. . .] Így lesz a makkból lassanként tölgyfa, mely lombjaival eltakar, és a búzaszem, miután a föld nedveiből táplálkozott, így szólgál az ember táplálékául [. . .] Az állatok, növények és ásványok bizonyos idő multán a természetnek [. . .]visszaadják azokat az elemeket, melyeket onnan kölcsönöztek." (TermRend. 29—31. l.)

81—82. E sorokat v. ö. *A magánossághoz* fentebb idézett részleteivel.

83. *meg hólt* (rég.): holt, azaz élettelen, szervetlen. V. ö. „az ú.n. *holt* erő és az *élő* vagy *mozgató* erők ugyanazon fajta erők, csak *különböző* módon nyilvánulnak meg." (TermRend. 17—18. l.) Ld. még: „Az élet a szerves lény mozgásainak összessége és mozgás csak az anyag sajátsága lehet" (Uo. 57. l.).

85—86. V. ö. Holbach i. m. 25. és 31. l. Csokonai bizonyára Holbachtól függetlenül is ismerte Ovidius sorait, amelyekben Püthagorasz tanítását foglalta versbe:

> . . . nascitur vocatur
> incipere esse aliud quam quod fuit ante; morique
> desiner illud idem
>
> (Met. XV. 255—257. sor)

(idézi Holbach: TermRend. 32. l.).

87—88. A Rhédeyné temetésén elmondott *Halotti versek* eredeti szövegében még ez a két sor is szerepelt *Az álom*-ból átvéve s Konfucius ajkára adva; a Rhédey-féle kiadásban még benne volt, később azonban elhagyta a búcsúztató szövegéből a költő (ld. Gulyás, DebrSz. 1927: 162. l.).

87—91. E sorokról ld. Sinkó megjegyzéseit: 325. l.

90. V. ö. Holbach „örökkévaló kör"-évei (TermRend. 31. l.). *Mineralé* (lat.): ásvány.

A vers 87—90. sorát már nem vette át Csokonai a *Halotti versek*-be, de a két záró sor némi változtatással mégis belekerült Confucius meditációjába:

Köszönöm hogy nemes állatnak születtem,
'S nem bánom hogy ismét minerállá lettem.

Ruzicska alkalmasint téved, amikor *Az álom* utolsó versében gúnyt érez: „E l'ultimo verso beffardo: »Da vivo divento un mucchio di minerali.« "(*Storia della letteratura Ungherese.* Milano, 1963. 545. l.) A *Halotti versek* szövege — ahogyan maga *Az álom* is — megnyugvással veszi tudomásul az „örök körforgás" jegyzében történő elmúlást.

A halál „örök álom"-ként való felfogását vallja Csokonai egy 1799-ben írt levelében is, Rousseau szelleméhez fordulva: „. . . . *oh Rousseaunak boldogult árnyéka, lehelj reám egyet a Montmorency-kertek lugasai közzűl, vagy az ermenonvillei sírnak hideg nyárfái mellől, hogy az igazság, a Gratiak s annak idejébe az örök álom édesdeden szálljanak meg engemet homályos ákászom árnyékában.*" *(Levél Festetics Györgynek,* 1799-ből; HG. II, 666. l. Idézi — de nem pontosan! — Gulyás: DebrSz. 1927: 163—164. l.)

A „jóltevő álom" képeként idézte a halált a Csokonai által nagyra becsült Szentjóbi Szabó László is, *A Sír-halom* című versében, amelyet költőnk is bizonyára ismert:

Piros rózsa-boltozatok!
Légyen sírom alattatok,
Ha elérem halálom.
Hullott rózsák levelével
Nyugtassa porom békével
Ama jóltevő álom.
[. . .] Nyúgodjon porom köztetek [. . .]

(Szentjóbi Szabóra vonatkozóan ld. a *Tempefői*-t: Harmadik felvonás, VI. Jelenés. Cs/Színm. I. 63—64. l.)

Idegen nyelvű fordításai

Olaszul egy részletét Ruzicska *Il sonno* címmel közölte, prózában (I. m. 545. l.).

Zenei feldolgozása

Kósa György: *Csokonai kórus-szvit* 2. sz. 7—14. l. Budapest, 1961.

202. A' tengeri háború

Kézirata

A ZC.-ben fennmaradt vers eredetileg *A Tengeri Zivatarról* címmel iskolai versgyakorlatnak készült: ezt I. kötetünkben önálló versként kezeltük.

Az 1786/87 körüli versgyakorlat szövegét (ZC. 62ab—63a) dolgozta némileg át s bővítette ki moralizáló toldalékkal a költő.

A 63a lap alján Csokonai saját kezű megjegyzése: „NB. Lásd a' többi a' Toldalékbann. *pag. 5, 6, et 7.*" Ugyanitt *33*-as szám jelzi a propositio verspárjainak számát. (Eredetileg 66 sorból állott.)

A toldalék Csokonai saját kezű fogalmazványa: ZC. 46b—47a, illetőleg 52a A Kcsj. is említette egy kéziratát a „Pándiéknál "levő anyagban (ld. Cs/ÖM. I, 104. l.), s a költő hagyatékában maradt is egy másolata, amelyet a KK. III.-ba kötöttek (99a—102a); ez a DMM. szövegét másolja.

Az OSzK. Quart. Hung. 3020: 46b szövege a DMM. szövegén alapuló, pontatlan helyesírású másolat.

Megjelenése

A verset már az EK. szerint is kiadásra szánta Csokonai; ott így fordul elő: „LXXIV. A Tengeri Zivatar. Elégia. Igazítani." A műfajmegjelölés szerint e régi címen bizonyára már az átdolgozott, toldalékkal ellátott változatot kell értenünk. A toldalékban a 47a lap alján 26-os szám jelzi a sorpárokat, az 52a lap alján ehhez hozzáadta a költő a pag. 7.-nek 13 sorpárját, így lett belőle 39; a propositio 33 sorpárjával együtt ez összesen 72 sorpár, azaz 144 sor.

Ebben a terjedelemben akarta versét közreadni a DMM.-ban, amint az ehhez készült számvetés tanúsítja: „A' Tengeri Zivatar[ról] 72." A DMM.-ban azonban csak 142 sor jelent meg; a 101—102. sort — nyilvánvalóan a cenzúra miatt — elhagyta. Erre már Toldy figyelmeztetett kiadásában: „. . . az 52. szelet 8. sora után eleinte még e verspár állott, de mellyet kiadáskor maga Cs. törlött ki . . ." (919. h.) E fogalmazás némileg megtévesztő: az igazság az, hogy a kéziratban nincs nyoma a törlésnek, a verspárok eredeti száma is tanúsítja, hogy Csokonai annak idején nem gondolt e sorok elhagyására.

A HG. is hivatkozik jegyzetében a DMM.-ból kimaradt verspárra (I, 66. l.). Eredeti, csonkítás nélküli formájában először Juhász Géza kiadásában jelent meg (EPM. 145—149. l.); későbbi kiadásai: ÖV.—ÖV.[2], MM.

Keletkezése

A társadalmi egyenlőtlenség kérdését Rousseau szellemében fejtegető toldalék nyilvánvalóan *Az Estve [II.]* megírásával egy időben készült, ha kevésbé radikális hangú, s inkább idillikus megoldásra hajlik is.

A toldalékokról szólva e versről Toldy külön is megemlékezett: „Megismerve a puszta leíró költészet érdektelenségét, a festéseket indulópontul kívánta használni erkölcsi és életbölcsességi igazságok előterjesz-

tésére; [. . .] sőt regealakba is szövi tanait." (XXXII. h.) A lapalji jegyzetben pedig *A tengeri háború*-ra hivatkozik. Hogy ezúttal monológszerű elmélkedés helyett párbeszédes jelenetbe helyezi moralizálását a költő, abban része lehetett Gessner *Daphnis*-ának is, amelyben előfordul a hajótörött gazdaggal jót tevő szegény motívuma. Gessnernek ezt a munkáját le is fordította: az EK.-on a CLX. sorszám alatt szerepel: „Dafnis. *Idyllium.* Revideálni." (V. ö. Cs/ÖM. I, 148. l., HG. II, 493—494. l.)

Az iskolai propositióból akkor született meg az új moralizáló változat, amikor többi versgyakorlatához is elmélkedő, moralizáló toldalékokat írt a költő, tehát 1794 nyarán, nyárutóján. Juhász Géza is akkorra tette keletkezését (ld. EPM. 313. l.).

Szövegkritika

A címjegyzékeken még az iskolai propositiónak megfelelően *Tengeri Zivatar* a vers c í m e. A DMM.-ban kapta meg új, végleges címét, s az 1800 körüli Kcsl. is már ezzel lajstromozta.

A ZC. eredeti szövegén is módosított az 1794-i átdolgozáskor a költő, de a DMM.-ban nem pontosan a ZC.-beli szöveget közölte. A következőkben a vers 1—66. sorából — amelyet I. kötetünkben betűhíven közöltük — csak a szó nagyságrendű ill. az értelemmódosító eltéréseket vesszük számba, a pusztán helyesírásiakat nem. Szövegközlésünk alapja a DMM.

2. K: ***Bé fonván a** setét*
14. K: *sarkát* ***öszve** rázza*
15. K: ***Majd az ég hajlásánn** dübögve*
DMM.: *dühögve* sh., em.
16. K: ***Mellyre a bus** tenger torka* ***rútul** bömböl*
17. K: *Az szelek*
22. K: *Hogy* ***az árnyék holtak** fejek felett*
25. K: ***A Jaj szók az el zárt egekenn szaladnak***
26. K: *Mellyre* ***azok** választ menykövesen* ***adnak***
30. K: *félelem* ***kéttségbe** eséssel*
DMM.: *félelem'* ***'s** kétségbeeséssel* A hiányjel a *félelem* után nyilvánvaló sajtóhiba kötőjel helyett; Toldy s a HG. hiányjel nélkül, de kötőjel nélkül közölte a sort, az ÖV. alkalmazott először kötőjelet; e szerint em.
32. K: ***Rettentőbbé teszi** e'*
37. K: ***Azomba** lobbannak a' ⟨szörnyű⟩* ***sűrű*** Az áth. szó fölé Csokonai az átdolgozáskor írta az új jelzőt, de a DMM.-ban végül is megmaradt az eredetinél.
38. K: *hulk ⟨'s⟩ nintsen számok* A kötőszót az átdolgozáskor törölte a költő.
49. K: *Neki*
50. K: ***Jól öszve attázván** őket*
52. DMM.: *békével*, sh., em.
57. K: *Azok* ***engedelem kérésére** nyulnak*
59. DMM.: *kárpítja* sh., em.
60. DMM.: *nyitja* sh., em.
61. K: *a' felhők* ***közt magát tsillogtattya***

62. K: *'S közüllök nyájasonn virít ábrázattya*
65. K: *Meg mutattya a' nap (:**ázvén a' felleget**:)*
67. K: *beszéllte végig ⟨szörnyű ujjítván⟩* [Az áth. rész fölé írva: ***tágítván***] *félelmét* Kp. n.
68. K: *Gazdag Hajós saját Veszedelmét.*
69. DMM.: *ruhájaj* sh., em. Kp. n., em.
70. K: *Ábrázatjan [. . .] Halál formája.*
71. K: *És ⟨szörnyű⟩ kétségbeesését* Kp. n.
72. K: *Hogy Kintsét [. . .] meg⟨e⟩menthette,*
74. K: *szóla*
75. K: ***Uram**, te ez odvas fűszfa árnyékábann* Kp. n.
76. K: *E' magános ⟨oldal⟩* Az áth. szó fölé írva: *sziget [. . .] partjábann*
77. K: *Boldog szegénységbenn* Kp. n.
78. K: *Halálodat.*
79. K: *gondköztt* Kp. n.
80. K: *'S A' Tenger **halálos** habjainn kergetek.*
81. A K-ban a sor eredetileg így indult: *Jámbor Öreg! tőled milly hálálva veszem* Ezt így alakította át a költő:
Jámbor Öreg! ⟨tőled⟩ millyen ⟨hálálva⟩ Az utóbbi áth. szó fölé írva: *érzékenyenn*
82. K: *kenyérket*
83. K: *párnádonn*
84. K: *A' ⟨meg nyúgvást látván⟩* Az áth. rész fölé írva: *Zürzavart ⟨Tengert⟩ kivül látván **Kalyibádonn.***
85. K: ***Kintseim*** Kp. n.
86. K: *'s ⟨ ? innen ? tán⟩ innen nem megyek el.*
87. K: *szolott a' **Kalmár**, 's a **Halász** kezeit*
88. K: ***Könnyeit.***
89. K: ***Öreg** ekképpen*
90. K: ***Uram!***
91. K: ***Kintsed** öszve-gyüjtögetted,*
92. K: *n̄ [= nem] vehetted.*
93. K: *élet, ⟨munk⟩ aggódás*
94. K: ***Kalmár***
95. K: ***Tsendességünk*** Kp. n.
96. K: ***Elégség** [. . .] **Kints.***
98. K: *Mihelytt*
99. K: *⟨De e' te kevély Állat, mind⟩* Az áth. sor helyére került az új megoldás:
De ⟨ím⟩ ez [A sor fölé beszúrva: *a*] ***Majmoknak** legkevélyebb ⟨Neme⟩ fajja*
100. K: ***Világot***
103. K: ***teszi***
104. K: ***Kevélység válik Szent Törvénnyé.***
DMM.: ***fő** törvénnyé;*
Mivel a *Szent* jelzőt bizonyára a cenzúrára tekintettel változtatta meg a költő (a kéziratban nem törölte), visszatérünk a K-hoz, ahogy Juhász Géza is az EPM.-ban.
105. K: *'S Mihelyt [. . .] **Ruhára***
106. K: *Paszamántnak is*
DMM.: ***Arany mívnek***

Mivel itt is bizonyára a politikai körülmények (a pozsonyi országgyűlés) miatt változtatott az eredeti szövegen a költő, visszatérünk a K-hoz, ahogy az EPM. is.

107. K: *Tengert* Kp. n.
108. K: *Gályádonn sokféle* A sor végén pont.
109. K: *Mellyért te ⟨halálra⟩ n̄ [= nem] szántál* [← Jav. ebből: *szálltál*] ⟨. .⟩ Az áth. szó fölé írva: *szorúlni* Kp. n.
110. K: *Tarisznyára* Kp. n.
111. K: *Mondd még nékem: [. . .] meg különbbözött*
112. K: *árú között?*
113. K: *az ember ⟨meg nem maradhatna⟩* Az áth. rész fölé írva: *boldog nem lehetne*
114. K: Hiányzik a vessző, a sor végén pont van.
115. K: *100 közül eggy?* A sor végén vessző van.
117. K: A sor valószíínűleg így indult: *Meg érdemeli az* Az állítmányt *érdemli*-re módosította a költő s a sor elé szúrta: *Ah* A sor utolsó szava a K.-ban: *légyek*
118. K: *szíves jó tanátsot tégyek.*
119. K: Kp. n.
120. K: *Hogy abból* [Jav. ebből: *avval*] ⟨*tse*⟩ A sor végén pont.
121. K: *Házadnak*
122. K: *embertársadnak.* Kp. n.
123. K: *vígann elélhetek,*
124. K: *Gazdaggalis, lásd é* A sor végén pont.
125. K: *Mért [. . .] Bölts*
127. A sor a K-ban eredetileg így szólt: *Nem jóltevőbbek ám a dúzsabb emberek* A költő aztán törlésekkel és beszúrásokkal így alakította át a mondatot:
Soha sem jóltévőbb⟨ek ám⟩ a' dúzs⟨abb emberek⟩ mint a' szegény Kp. n.
128. K: *Tsak hogy* Vessző nincs.
129. K: ⟨*De*⟩ *Néha*
130. K: Kp. n.
131. A sor eredetileg így szólt:
Többet eggy kis kenyér 's szíves vígasztalás
Ezt alakította át így Csokonai:
's ⟨szíves⟩ [Az áth. szó fölé írva: *eggy] vígasztaló szó* Kp. n.
132. DMM.: *nyúlytott* A Csokonai helyesírásától elütő alakot a K. szerint em.
133. K: *Boldog* A *tehát* után nincs írásjel.
134. K: *Vígann [. . .] tegyél.*
135. K: *E' Szókra ⟨Szemet⟩ a' Kalmár Szemét fel emelte,*
136. A K-ban a sor eredetileg így indult:
Két tseppet ejtett ki Az utolsó szót törölte Csokonai, s a sor elejére beszúrta: *Térdére*
137. K: *Barátom! jer el teis*
138. K: *Kintsemet tebenned*
140. K: *⟨Hadd tartsalak⟩ 's Holtig barátomnak tart⟨s⟩alak tégedet.*
141. K: *Ekkor kezet fogtak ⟨örökre egymással⟩ szíves tsókolással* Kp. n.
142. K: *az Nap a' Partonn*
143. K: *a' Halász*[1] *Búsábban*[2] *⟨vett butsút⟩ vált meg Kunyhajától,*
144. K: *Kalmár Neptun Országától.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolai versgyakorlat keletkezéséről részletesen szólunk I. kötetünkben, itt lényegében csak a moralizáló toldalékkal kell foglalkoznunk

Vergilius nem csupán a viharjelenet leírására hatott (v. ö. Gulyás József: *Csokonai néhány versének latin forrásáról.* ItK. 1926: 121—122. l.), hanem a „Boldog szegénység" sztoikus életelvével is, amelyet pl. a *Georgicá*-ban így fejezett ki:

O fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas! quibus ipsa procul discordibus armis
bundit humo facilem victum instissima tellus etc.

(G. II, 458 kk.)

A versben kifejeződő „bölcs életelv"-et emelte ki Horváth János is, anélkül, hogy ezen életelv forrását közelebbről meghatározta volna: „a halász meggyőzi a kalmárt a bölcs élet elvéről" (Csok. 28. l.).

De a hazai irodalomban is találhatott mintát a költő: mint közel egykorú *A' Dél [II.]* s *Az Ősz [III.]* jegyzeteiben is rámutattunk, Csokonai ekkoriban forgathatta Orczy Lőrinc verseit; a Richvaldszky prépostnak szóló verses levélben ilyen részleteket olvashatott a felvilágosult gondolkozású, partiarchális szemléletű főrangú költőnél:

Boldogabb ilyly polgár [ti. a szüretelő] nálam és náladnál,
Noha fényes kapa várja gunyhójánál,
De jobb ez akár melyly tzifra patikánál,
Egri víz, vagy Sándor' köz balsamomjánál.

([Orczy Lőrinc:] *Költeményes holmi.* Pozsony, 1787. 72. l.)

De Orczy kötetében — mely a „toldalékok" írásában egyik ihlető forrása volt — több más verset is találhatott e tárgykörből; így pl. a *Nagy urakhozz* címzett, 1759-i keltezésű költeményben:

Víg szabadságot is nem szép épületbenn
Kell keresni, vagyon többször a' mezőbenn.

Gyakran arany ezüst gyémánt nézésétől
A' szem kámpúl, elme retteg dítsőségtől
Úgy meg unatkozunk szinte a' bőségtől,
Valamint tsömörlünk sovány szegénységtől.
. . . . . .
Boldog! ki úgy lakik festett palotábann,
Hogy onnan jó kedvvel tér halász kunyhóbann,
Olyly víg, olyly jó kedvű gulyás' karámjábann,
Mint vólna Tsászárnak kintses tárházábann.

(Orczy i. m. 87—88. l.)

Hasonlóan szól Orczy az *Egy ifjúhozz, ki a' városi lakást falusinál inkább szereti* c., 1762-i versében is:

Hibáknak játékja halgatag paraszt nép!
Kinek irigységet okoz az úri kép,

Nem tudod, szegényke, miből áll ezen pép ...
Hijábann frigyled ezeknek nagyságát,
Nézd közelebb, 's jobban vizsgáld valóságát.

(I. m. 107. l.)

Végül *A' szegény paraszt néphez* címzett költeménye a társadalom alsóbb rétegeihez intézi — Csokonai kalmárjánoz hasonlóan — vigasztalásnak szánt szavait:

Írígy mord kedvedből szerentsét átkozod...
Nem tudod, nyomorúlt! saját boldogságod'...

(I. m. 226. l.)

S egészen hasonlóan szól *A' szelid s' jó ember király lesz igazán* című versében is:

Te együgyű lévén a' fehért fehérnek
Mondod, embere vagy te igéretidnek ....

Sok te dítséreted jó lelkű parasztság,
Nálad lakik mulat még az ártatlanság.
...
Nem fényes palotán lakik a' boldogság ...

(Uo. 230—231. l.)

S hogy ez a szemlélet benne volt a hazai gondolkodásban, Péteri Takáts Józsefnek Csokonai versével nagyjából egyidős költeménye is bizonyíthatja *A' paraszt*-ról

Boldog, mondom, a' Parasztság,
Ki földjét jól miveli!
Boldogabb, mint ki az ország'
Sulyos gondját viseli.

(Péteri Takáts József' költeményes munkáji.
Bécs, 1796. 150—152. l.)

S teljesen hasonló szellemben írt a Rousseau-t jól ismerő Mátyási József is (v. ö. Terbe Lajos: ItK. 1955: 305 kk.) a földművesről, a pásztoremberről:

Te bátran falod bé fekete kenyered,
A' mellyért akkor nap tört-fel a' tenyered
Az ingyen nem adó munka müszerétől,
Bakhus kapajától, 's *Céres* ekéjétől.
Táplálóbb testednek, és jobb izű szádnak,
Szeletje fa nyárson sütött szalonnádnak,
Vagy egy fazék tejed, vagy egy darab sajtod,
A' midőn Pán nyájját dudálgatva hajtod.
Vagy egy pár foghagymád, vagy pedig egy marok
Káposztád, a' mint azt szokták a' Magyarok,
Jó izű avassal gazdagon pergelve,
Török borsal hintve, 's óldallal spékelve.

És arra egy füstös kulatsból öntözött
Lőréd, mellyeket nyelsz marha bőgés között;
Mint a' falut 's pusztát fel főző szakátsok
Préda konyháján sült piperés kalátsok.

(*Semminél több valami.* I, Pozsony 1794. 182—183. l.)

Szokás volt *A' tengeri háború* alapján is „idillikus patriarchális" szemlélet miatt elmarasztalni Csokonait, pedig Pándi Pálnak volt igaza, mikor a sorokban rejlő éles társadalombírálatra figyelt föl: „A gazdagok, kevélyek felé vág *A tengeri háború* éle is. A szegény halász életét itt is idillikusan ábrázolja, de az ő szájába már kemény társadalomkritikai nézeteket ad [. . .] Íme: Rousseau hatása, félreérthetetlenül, világosan. S nem az öreg Rousseau-é! *Ugyanakkor*, amikor alkalmi, őszintétlen verseit szerzi Csokonai a nemességről, a franciák ellen induló királyról, felszítja a forradalmi eszmék, a felvilágosodás gondolatainak tüzét!" (*Jegyzetek Csokonairól.* Csillag. 1951: 225—226. l.) (Pándi abban téved, hogy Csokonai ezt a rousscauista költeményét nem 1796-i „alkalmi, őszintétlen versei"-vel egy időben írta, hanem még a magyar jakobinus mozgalom bukása előtt, 1794-ben.)

Pándihoz hasonlóan vélekedett a versről Julow Viktor is: „*A tengeri háború* a rousseau-i filozófia egyik legtisztább kifejezése Csokonai költészetében. Diákkori változata nem volt több egzotikus festésnél. Az átdolgozásban a viharleírás elveszti egykori öncélúságát, filozofikus mondanivalót szolgál. A költő a hajótörött kalmár szájába adja a kincs utáni lélekvesztő hajsza bírálatát. A hajótöröttnek kenyeret nyújtó szegény halász Rousseau-nak az emberi egyenlőtlenségről vallott elveit fejtegeti, de hála Csokonai költői tapintatának, biztos lélektani érzékének, olyan természetességgel, hogy magától értetődően fogadjuk el az öreg csendes elmélkedését afféle szegényember-bölcsességnek." (MIrT. III, 229. l.) V. Szendrei ugyancsak a vers rousseau-i gondolataira figyelt föl: „A kapzsi meggazdagodásvágy, hatalomféltés elutasítása feszül *A tengeri háború* fabulisztikus, ugyancsak a rousseau-i filozofikumban fogant költői kompozíciójában." (97—98. l.)

22. *Perzefone*, Persephone (gör.): Plutónak, az alvilág urának felesége.

83. *zsombok* (táj.): zsombék; kákagyökértől vagy gyeptől összetartott földhant (lápos helyen).

97—98. E sorok szentenciózus bölcsességére s Arany Jánosnál található párhuzamára sokan rámutattak (Maday 33—34. l., Oláh: Csok. 26. l., Földessy Gyula: Nyr. 1951: 251. l.).

99. *De ez a' majmoknak leg kevélyebb fajja* Csokonai másutt, a *Rút ábrázat 's szép ész [II.]*-ben azt is leírta, hogy az „ember 's a majom közt nexus van" (46. sor) (v. ö. Vargha: CsVM. 36. l.). E sorral kapcsolatban írta Julow: „Az embert a majmok legkevélyebb fajának nevezi — első ízben jelenik meg ezzel, s igen merészen, pre-darwinista gondolat a magyar irodalomban. Ez a biológiai gradáció tanát megfogalmazó Bonnet-tól eredhet, talán Földi János közvetítésével, akinek állattanában, bár nem ilyen határozott formában, szintén felmerül." (MIrT. III, 229. l.)

105—106. *„a' fagy ellen készített ruha"*, a természeti szükségletekhez igazodó igény világosan rousseau-i gondolat.
106. *Paszamánt* (rég.): paszomány, arany(os) vagy ezüst(ös) sújtás a ruhán. Csokonai különös ellenszenvvel viseltetett iránta, s általában a hiú kiváltságosság jelének tekintette; így szól gúnnyal a „paszomántos dictatori barátok"-ról (MM. II, 810. l., ld. még **16.** versünk 25—28. sorát).
115. *Vállat vonítsz* (rég.): vállat vonsz.
127. *dúzs* (rég.): dús, gazdag.
131. *panaszos:* panaszkodással, sopánkodással kísért.
144. *Neptun' országa:* Neptunnak, a vízi istennek birodalma: a tenger.

Verselése

Az iskolai versgyakorlatok s a leíró versek hagyományos formájában, páros rímű tizenkettősökben íródott.

A 127—130. sor „ritmikus rímsorozat"-áról Elek emlékezett meg (78. l.).

Mint a kézirat is bizonyítja, Csokonai minden második sort bekezdéssel írt, s ettől csak a DMM.-ban tért el, bizonyára nyomdatechnikai okokból. Mi visszatértünk az eredeti sortördeléshez.

203. Magyar! Hajnal hasad! [II.]

Kézirata

Az eredeti kidolgozásnak a ZC.-ben található szövegét (68b—69a) a költő 1794-ben — többi ifjúkori művével együtt — átdolgozta. Az átdolgozást a ZC. eredeti szövegében végezte el, s ugyanide, a 69a üresen maradt alsó mezőjébe írta be néhány soros kiegészítését, amelynek végén *19*-es szám jelzi a jobb lapszélen a megnövekedett terjedelmet, a 19 sorpárt, azaz 38 sort (az első, 1790-i kidolgozás — kiadásunk **81.** verse — 32 sorból állt). Volt egy kézirata Pándi Károlyéknál, a költő barátainál is (ld. Cs/ÖM. I, 104. l.).

Az OSzK. Quart. Hung. 3020 sz. kötetében (42b) található szöveg a DMM. szövegével megegyező másolat.

Megjelenése

A költő az átdolgozás óta foglalkozott műve kiadásával; az 1794-i EK.-on így fordul elő: „LXXXI. Magyar! Hajnal hasad. Szatira." A műfajjelzés jól mutatja, hogy ez már nem a derűlátó első változatra, hanem az átdolgozásra vonatkozó adat. Az Szv_1 azért érdekes, mert rajta még 19 sorpárral (38 sorral) szerepel a vers, tehát egész megbővített terjedelmében; a DMM.-hoz készült Szv_2-ben azonban már így találjuk: „M[agya]r. Hajnal, 34" — tehát ekkor már elhagyta a költő a kritikus négy sort, bizonyára a cenzúra miatt.

Későbbi címjegyzékein is előfordul: az 1802-i Mfj.-en a 12:16. számon található.

Először a DMM.-ban jelent meg ([III.] 35—36. l.): a cenzúra miatt a lerövidített, 34 sor terjedelemben. A későbbi kiadások: Márton, Kföldy, Toldy a DMM. szövegét közölték, de Toldy jegyzetben idézte az elhagyott sorokat (919. h.). A HG. lapalji jegyzetben hozta a DMM.-ből elmaradt négy sort, a FK. viszont ismét csak a DMM. szövegét adta közre. A 38 soros szöveget először Juhász Géza közölte (EPM. 161—162. l.), majd az ő nyomán az ÖV.—ÖV.², s a MM.

Keletkezése

Az 1790-i első kidolgozás keletkezéséről, hátteréről annak jegyzeteiben szóltunk részletesen (ld. Cs/ÖM. I, 603—604. l.).

Az ott elmondottakhoz itt csak annyit teszünk hozzá, hogy Darvas Ferenc verse *Eggy igaz Hazafinak Hazafi Társaihoz való Intései* címmel a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1790. március 23-i számában a címoldalon is megjelent (a következő, 378. oldalon pedig magyarázatot is csatoltak hozzá a közlők). Darvas nevét személyes, vagy közeli ismerősei sorában Csokonai egyik névjegyzéke is említi (KK. IV, 30a.).

A költő egyik barátja, Simai Mező István *A magyar szabadság és magyar ruha visszajövése alkalmatosságával 1790* című versében hasonló szimbolikával köszöntötte a politikai változást:

Hát rebegek? Lám az egek
Már kezdnek setétülni
Látszanak ismét derűlni
Széled a gyász
Tán ez a száz
Többet nem is ér.

(Figy. [I.] 1876: 215. l.)

Arra, hogy a „setét"-séget említő 1790-i első kidolgozásba még a vallási türelmet üdvözlő, különben ellenzéki Debrecen költőjénél is belejátszott a nemesi nemzetet korlátozó jozefinizmus bukásán érzett fellélegzés, bizonyítja a *Magyar! hajnal hasad* . . . kezdetű vers szerzőjének, Darvas Ferencnek névtelenül kiadott latin nyelvű röpirata, amelynek a címe is: *Post nubila Phoebus.* (Pozsony, Kassa, 1790). Egy névtelen német nyelvű röpirat pedig azt fejtegeti, hogy „a szabadság Napja [. . .] előzi az újítások éjszakáit". *(Die Herstellung der Frayheit in Königreich Ungarn nach den Edikt von 28. Jänner 1790.* Pest, 1790.)

Arra pedig, hogy a versben emlegetett „hajdani gyász", a „vak homály" s a „fényes világosság" szimbolikája mennyire többszörös értelmű, újabb példát is tudunk idézni: a vers írásakor, különösen Debrecenben, jelentette az üldözött protestánsság számára a vallási türelem napjának felvirradását, s ugyanekkor — sajátos ellentmondásként — a II. József összbirodalmi törekvésével okozott nemesi-nemzeti sérelmek reménybeli orvoslását, s végül — újabb sajátos ellentmondásként — a reformáció eszméi, szellemi örökségét folytató (de azzal szembe is kerülő) nyugati felvilágosodás fényének terjedését (a fanatikus vallási és politikai üldözéssel, vagyis a két fő sötétséggel szemben). Kecskeméti Zsigmond

1793-ban megjelent verse ezt a magyar protestáns szemszögű hajnalsetétség értelmezést tükrözi:

De hogy a' Második József Királyjává
Léve a' Magyarnak igaz Tútorává,
Ezután Második Leopold Attyává,
'S ennek Ferentz Fia Kegyelmes Urává;

A' Protestánsokra mindenik szemeit
Fordítá, 's hogy látá érzékenységeit
Kötözve, meg-száná, 's minden köteleit
Fel-óldozá, 's öszve-töré bilintseit.

Setet tömlötzéből egészlen ki-vette,
Tulajdon Atyai kezein vezette...

(*Tisztelő vers. Kecskeméti Zsigmond LXXX. prédikátziói előtt.* Pozsony, 1793.)

Az első kidolgozáshoz képest, a stiláris értékű javításokat nem számítva, döntő eltérés a vers kiábrándult hangú záradéka: ez magában is jól jeizi azt az időt, amely a két változat között eltelt, s azt a politikai fejlődést, változást, amely a közéletben s a költő gondolkozásában időközben végbement.

Az első kidolgozás a felvilágosodás szimbolikájával fejezi ki azt a reménykedő nemzeti hangulatot, amelyet a korona hazahozatala s II. József halála váltott ki 1790-ben, elsősorban a nemesség körében. A diákköltő is a nemzeti remények megvalósulását remélte a változástól.

A második kidolgozás már nem csupán a korábbi remények szertefoszlását tükrözi, nem általános csalódottságot és kiábrándulást jelez: annak a költőnek hangja ez, aki már a jakobinus mozgalom magasabb nézőpontjából bírálja a nemesség szűk látókörű ellenzéki hazafiságát s a bécsi udvar elnyomó szándékait: a „tudatos jövőbe" látva.

A vers keserű csalódottságáról találóan írta Haraszti: „Két költemény fejezi ki tulajdonképp Csokonainak gondolatvilágát ez időben [ti.: Pozsonyban, 1796-ban]. Magyar, hajnal hasad! kiált föl az egyikben s megtévedt pa„sirtaként üdvözli a virradatnak vélt esti szürkület párázatát. »Ne is félj, ó magyar, biztat lelkesülten, talán akkorára boldogabb nap jön fel reád valahára, s ki most mérget forral hazádnak ellene, megveri a magyar seregek istene.« Mily keserű kiábrándulással húzza át később e sorait s írja e fájó gúnyt helyibük: »Ezt minap egy jámbor magyar énekelte, s benne a huszadik századot képzelte.« [A másik vers, amelyre Haraszti hivatkozik: *A mostani háborúban vitézkedő Magyarokhoz.*]" (83. l.)

Waldapfel József is rávilágított a versnek a záró sorokkal megváltoztatott új értelmére: „Az a nemes, aki ünnepi hangulatban olvasta a költeményt s nem nagyon figyelt a kétsoros záradék értelmére, azt hihette, hogy az ő pompás ünnepükről van szó [...] Ezzel a vers egészen más értelmet nyer: nem a nemzet és a haladás ügyét ismét eláruló nemesség ünnepéről van itt szó, hanem az igazságosabb emberi világ várásáról, amely megvalósítja magyar földön a felvilágosodás eszményeit [...] Egyébként a zárósorok néhány a nyomtatáskor elmaradt további sorral együtt a gyűjtemény szerkesztésekor készült toldások közé tartoz-

nak. Ez még inkább mutatja, hogy Csokonai fejlődésében a Martinovics-per ideje s a kivégzések és saját kicsapatása utáni hónapok még a politikai tudatosodás és nem a megalkuvás időszakához tartoznak." (MFelv. 264—265. l.)

Sinkó pedig ezt írta az átdolgozásról: „Hamarosan ráeszmélt nemcsak Kazinczy, de Csokonai is, hogy a napkelet megnyílt bársonyos ablaka és a kövér reménység csak illúzió volt, az országgyűlés nem jelentett egyebet, mint a nemesi ellenforradalom diadalát. A víg Dunának Nimfái és a víg egünkön mosolygó hajnali ragyogás puszta gyermekded káprázatnak bizonyultak. Csokonainak szokása volt élete végéig, hogy dolgozzék a versein, és én legalábbis, nem tudok szabadulni a feltevéstől, hogy később épp ez a megismerés íratta vele a vers végére biggyesztett, organikusan egyáltalán nem a vershez tartozó következő két sort:

Ezt minap egy jámbor magyar énekelte,
S benne a huszadik századot képzelte.

Ebben a kétsoros záradékban talán maga a »minap« szó is tanúskodik arról, hogy a költőnek igen kevés idő kellett hozzá, és a nagy várakozásokból kijózanodva máris valami bús öniróniával maga cáfolja meg saját, a versében lángra lobbant reményeit, melyeket aztán ő — s ez a szó se mentes öniróniától —, »*a jámbor* magyar« a sokkal távolabbi jövőbe, a képzelt huszadik századba tolt ki." (27—28. l.)

Sinkó következtetéseinek az ad különösen nyomatékot, hogy nem tudott a kéziratban valóban később elvégzett változtatásokról.

Julow Viktor az átdolgozás valószínű időpontját is jelezte: „Már 1795 előtt ott bujkál benne az a kesernyés érzés, amely a vérmezei tragédia után felerősödve megíratja vele a *Magyar! hajnal hasad* záradékát, amely a 20. századra halasztja a politikai virradatot." (MIrT. III, 231. l.)

Baróti Dezső is utalt a „kövér reménységet még lelkesedéssel emlegető" első változat „később visszavont, visszaénekelt" soraira (Baróti Dezső: *Lilla*. 261. l.). Vagyis a vers három — 1790-i, 1794-i s 1796-i változata — három magyar politikai korszak hű fokmérője: az első a nemzeti s szellemi szabadság reményének ad hangot, a második ugyanezt ismétli meg, a jakobinus szervezkedés évében, élesebb Habsburg-ellenes felhangokkal, hogy majd az 1795-i tragédia után a harmadik változat mindezt „visszaénekelje".

Diákkori verseinek átdolgozását s az ún. toldalékkal való kibővítését a költő 1794 nyarán végezte, amikor nagy reményekkel eltelve művei kötetben való kiadására gondolt.

Mint láttuk, Waldapfel és Julow is a Martinovics-mozgalom bukása, a vérmezei tragédia utáni hónapokra tette az átdolgozást. Juhász Géza csak utalt arra, hogy az átdolgozás 1795-ből származik (ld. EPM. 162. és 313. l.). A Juhász időrendjét követő Vargha-féle kiadásokból már közelebbi időmeghatározás olvasható ki: a *Mátyási Józsefúrnak* című, 1795 tavaszán, Pestre menetele közben keletkezett vers után, s a Pesten, 1795 májusában írt versek között fordul elő; Vargha tehát — föltehetőleg — szintén közvetlenül a vérmezei tragédiával hozta összefüggésbe a kiábrándult hangú befejezést.

Némileg problematikussá teszi az időmeghatározást, hogy az 1795 tavaszán lezárt EK.-on a vers műfajmegjelölése: *Szatira*. Ez a műfajmeghatározás már inkább a második változatra illik; hozzá kell azon-

ban számítanunk Csokonai érezhető műfaji bizonytalanságát az EK.-on. Juhász (és Vargha) kronologizálásának indoklása egyébként Juhász Géza kéziratos hagyatékában található: ő Kármán Józsefnek az Uránia III. kötetében megjelent nagy tanulmánya, *A' Nemzet' Tsinosodása* egyik kritikai élű mondatának tulajdonította az átdolgozást: „Nints Vége se' Hossza az Öröm-Újongatásoknak, Tudományaink' felderültt Egéről, a' Világosság' hasadó Hajnaláról, a' felébredtt józan Értelemről [...] Az élessen látó Szemlélő bosszonkodik ezen Sarcasmusonn [...] Ártalmas ez a' Szédítés." (Uránia III, 263—264. l.) Csokonainak azonban nem volt szüksége ilyen olvasmányélményekre ahhoz, hogy korábbi derűlátását felülvizsgálja: éppen elég ok volt kiábrándultságára az írók — köztük mestere, a versei kiadásával biztató Kazinczy — elfogatása. Juhász kéziratában még ezeket írja: „... igazat is adott neki [ti. Csokonai Kármánnak], már akkor, mihelyt tájékozódott a Martinovics-pör állásáról. Talán már akkor átcikázott rajta a sejtelem, hogy a 20. század távolába tolódtak a haladók reményei. Ekkor toldotta verséhez a befejező sort. Megfenyegette azokat, akik elnyomják nemzetünket. De mire nagy kiadástervét egybeállította, már arról is meggyőződhetett, hogy nincs az a cenzor, aki engedélyezné a végső négy sorát. Beletödődött, s lajstromán túlnyomórészt szerelmes versekből tervezte meg Első Darabját; a *Magyar! Hajnal hasad!* pedig mi más műfajjelzést kaphatott volna, ebben az elkilátástalanult helyzetben, mint »szatira«?" (JGk. 273. sz.)

Ezzel szemben, mint láttuk, Csokonai a Szv_1-re, 1795-ben még 19 sorpárral vette föl versét, s csak az 1796-i Szv_2-en csökkentette terjedelmét 34 sorra, azaz 17 sorpárra. Mindezt azért fontos kiemelnünk, mert különben a záradék „mérget forraló ellen"-ét a forradalmi francia hadseregre is vonatkoztathatnánk.

Nincs okunk rá, hogy máskorra tegyük a költemény átdolgozását s „toldalék"-ának megszületését, mint a többi hasonló verséét: 1794 nyarán, illetőleg nyárutóján készülhetett ez is. A toldalék fenyegető záró sorai Goráni (= Martinovics Ignác) röpiratának hatására is íródhattak, amelyet Csokonai jól ismert: 1793 nyárutóján személyesen próbálta eljuttatni Kazinczynak (v. ö. MM. II, 780. l.).

Szövegkritika

Az átdolgozásnak voltaképpen két változata van: egyik a ZC.-beli első fogalmazványból kialakított kézirat, a másik a DMM.-ban megjelent szöveg.

A két változat nemcsak annyiban tér el egymástól, hogy a DMM.-ból elmaradt négy sor, hanem több esetben — amint erre már Toldy is rámutatott — a ZC. átdolgozott kéziratához képest is változtatott a szövegen a költő a kiadáskor. (Toldy csak a 8. és a 21. sort említi — de máshol is eltér a DMM. szövege a kézirattól.)

Az eddigi kiadások általában a DMM. szövegét közölték; Juhász Géza kiadása, az EPM. nemcsak annyiban tér el a DMM.-tól, hogy közli az elhagyott négy sort, hanem a DMM.-ban megváltoztatott szavakat, sorokat is a ZC.-beli eredeti kézirat szerint adja. Vargha Balázs viszont a DMM. szövegét tekintette hitelesnek, s azt egészítette ki az elhagyott négy sorral. Mi lényegében Vargha eljárását követjük, bár — amint a

jegyzetekben rámutatunk — úgy érezzük, hogy a DMM.-ban a ZC. szövegéhez képest végrehajtott változtatások nem mindig pusztán stiláris, hanem több ízben politikai indítékúak is.

Az „ultima manus" elve alapján mindenesetre a DMM. szövegét kellene főszövegül közölnünk, ha nem volna nyilvánvaló, hogy azt a cenzúrára való tekintettel csonkította meg a költő (bár van olyan nézet is, hogy a rövidítés szerkezeti-esztétikai céllal történt). Bizonyos, hogy a DMM. szövegében stiláris értékű finomításokat is végzett Csokonai, ami arra kötelez, hogy mégis ezt közöljük főszövegként, kiegészítve a cenzúra miatt elhagyott négy sorral.

Mivel a vers ősszövege, 1—32. sora kiadásunk I. kötetében betűhíven olvasható, itt csak a későbbi, szó nagyságrendű változtatásokra térünk ki (a helyesírás s a központozás eltéréseire nem).

1. K: *Haza meg ne*
DMM.: *haza! 's meg ne*

2. K: *valoi örömöt*

12. K: *Mellyel a' meg rögzött* [Az átdolgozáskor beszúrva: *vak*] *homájt* ⟨*meg szaggattya*⟩
Az átdolgozáskor az áth. rész fölé írta: *széllyeszti*. Ez a megoldás került a DMM.-ba is.

13. K: *Biztattya Hazánkat* ⟨*ketsegtető*⟩ [Az átdolgozáskor az áth. szó fölé írva: *vidámító*] *képe* Ez került a DMM. szövegébe is.

16. K: ⟨*'s*⟩ [Az átdolgozáskor törölve] *Meg* [ugyanekkor *Hogy*-ra alakítva] *világosíttya* [ugyanekkor *világosságot*-ra változtatva] ⟨*földünket sugára*⟩ Az áthúzott rész alá írva: *hintsen valahára*. Ez került aztán a DMM.-ba is.

19. K: *Musákkal* az átdolgozáskor átalakítva: *Musáddal*. A DMM.-ba is így került.

21. K: *a' hosszú éjjtzaka*
DMM.: *a' **setét** éjtszaka*.
E változtatásnak nincs nyoma a K-ban: arra kell gondolnunk, hogy a DMM.-ban ismét politikai megfontolásból változtatott a költő az eredeti szövegen: nehogy a cenzúra Mária Terézia hosszú uralmára, a protestánsüldözések korára értse a verset — ahogy a költő értette, mikor megírta először, 1790-ben.

23. K: *Ez okból* Az átdolgozáskor átalakítva: *Ez által* Ez került aztán a DMM.-ba is.

24. K: *Delére* ⟨*találhat*⟩. Az átdolgozáskor az áth. szó fölé írva: *fel szállhat* Ez a megoldás került a DMM.-ba is.

27. K: *fűznek Hérosinkra*
DMM.: *fűznek **magyarinkra,*** A változtatásnak nincs nyoma a K-ban.

28. K: *néznek Magyarinkra.*
DMM.: *néznek **hérósinkra.***
Talán ebben is van némi politikai óvatosság, tompítás: nem magyarinkra, tehát nem az egész nemzetre — csupán „hérósinkra" néznek fanyalogva a külföldiek: akiken az olvasó tetszése szerint érthetett osztrákokat vagy franciákat.

33. Ezt a sort s a következőket már az átdolgozáskor vetette papírra a költő, az 1790-i ősszöveg után üresen maradt helyre: nincs előzményük az első változatban.

K: *Magyar Jámbor énekelte*
DMM.: ***jámbor Magyar*** *énekelte;*
34. K: *'S ⟨Benn⟩ Ebben a' 20dik Századot képzelte.*
DMM.: *S* ***benne a' huszadik*** *századot képzelte.*
35. K: *Ne is félj óh Magyar! ⟨? tudom⟩* [Az áth. szó fölé írva: *talám*] *akkorára* A DMM.-ból hiányzik.
36. K: *⟨Talám már jobb⟩* [Az áth. rész fölé írva: *Boldogabb*] *Nap⟨,⟩ jön fel* [← a sor alatt beszúrva] *⟨Eged⟩ reád valahára* A DMM.-ból hiányzik.
37. *'S ⟨a'⟩ ki ⟨most⟩ mérget forral Hazádnak ellene*
A költő itt két megoldással kísérletezett, de végül is a törlések folytán a sor egy szótaggal rövidebb lett; Juhász Géza így közölte:
S a ki mérget forral Hazádnak ellene (ld. EPM. 162. l.), s hozzá hasonlóan Vargha Balázs is (ld. ÖV. I, 378. l.). A „*S ki* ***most*** *mérget forral Hazádnak ellene*" megoldásban az aktualizáló időhatározónak megvolt a súlya 1794-ben, de ajánlatosabb volt elhagyni, azért is, mivel nem illett a vers jövőre fellebbező, „időtlenség"-be hajló befejezéséhez. A DMM.-ból hiányzik.
38. A DMM.-ban nincs meg.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezésére s nyelvére vonatkozó adatokat ld. az első kidolgozás jegyzeteiben (Cs/ÖM. I, 605—609. l.). Görömbei ott téved, mikor a „hajdani gyász"-t a felvilágosodás történelemszemlélete alapján a barbár középkorra vonatkoztatja: Csokonai 1790-i összövegében határozottan Mária Terézia protestánsüldözésére és II. József germanizációjára vonatkozott a kifejezés. Görömbei ezt írja: „A felvilágosodás történetszemlélete szerint [. . .] az előző korok egyaránt sötétek, barbársággal és tudatlansággal teltek voltak, csak a felvilágosodás kora az, amely végre fényre változtatja a hajdani sötétséget. Csokonainál a *Magyar! hajnal hasad!* című költeményben így találjuk ennek konkrét megfogalmazását: Vége van már, vége a hajdani gyásznak . . ." (StudLit. XI. [1973] 72. l.)

33. *jámbor:* régi jelentése szerint: 'balga, együgyű'.
34—35. Greguss Ágost „humoros"-nak tartotta a vers DMM.-beli két végsorát (ld. Írói arcképek. MIR. XXX. 100. l.), ahol Haraszti „fájó gúnyt" érzett (83. l.)
35—36. Ezt a sort 1796-ban a diétán már a franciák ellen is lehetett érteni, különösen ha a fogalmazvány több áthúzott szavából a *most* időhatározószót helyettesítjük be; a vers keletkezési ideje és belső logikája szerint azonban nyilván a Habsburg-hatalom felé vágott. Joggal írta Pándi Pál a befejezésről: „A Diétai Magyar Múzsában jelent meg a *Magyar! Hajnal hasad!* című verse, amely nemcsak a művészi kifejezés tekintetében áll magasan az alkalmi versezetek fölött, hanem a felvilágosodásban fogant eszmei tartalmában is [. . .] Boldogan hirdeti a költő, hogy »már a magyarok napja is

kilépe. S rövid időn felhág egünk délpontjára.« Ez a költemény a felvilágosodásba vetett hit optimizmusát sugározza, eszmeileg, sőt kifejezéseiben is rokona *Konstantinápoly* című ismert versének. Világos az is, hogy a »Kelj fel azért magyar! Álmodból serkenj fel« buzdítás nem a nemességet lelkesíti a franciák ellen, sőt az udvar és a nemesség politikáját éppenséggel szembeállítja a nemzeti felvilágosodás ébredezésével, amikor költeményét így fejezi be:

Ezt minap egy jámbor magyar énekelte;
S benne a huszadik századot képzelte."

(Csillag. 1951: 223—224. l.)

S mint Szauder fogalmazta a vers átdolgozott változatával kapcsolatban: „... nemcsak allegorikus, nagyobb arányokat kereső vagy emberfeletti erőket idéző verseinek stílusát kezdte megtisztítani a dagálytól, hanem politikai illúzióit is (A *Magyar! hajnal hasad, Magyar gavallér* stb.) kinevette." (ItK. 1970: 712. l.)

A DMM.-ból elhagyott talányos négy sorral kapcsolatban Vargha Balázs így vélekedett: „1796-ban, mikor a *Diétai Magyar Múzsá*-ban kinyomatja a verset, a toldaléknak csak az első két sorát hagyja meg. Önszántából vagy cenzori aggodalmaskodásnak engedve — nem tudjuk. Ha cenzor húzatta is ki a négy sort, jól tette. Ez a kétsoros poén emeli fel a verset (nem egészen megérdemelten) legmegbecsültebb nemzeti verseink sorába." (ArcV. 53. l.) V. ö. Uő.: Miért szép? Bp. 1975. 11—21. l.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

A kéziratban minden második sor bekezdéssel indult; a DMM. tipográfiailag sokszor egyszerűsített a versek sorképletein. Mi itt is visszatérünk a kézirathoz.

Elek kiemelte a vers „rímremeklései"-t (81. l.).

Zenei feldolgozása

A vers a XX. századhoz szóló fellebbezése folytán vált népszerűvé az utóbbi időben. Első feldolgozása: Gárdonyi Zoltán: *Magyar! Hajnal hasad!* Vegyes kar. Budapest, 1948. 1958-ban Halmos László leánykarra dolgozta fel. (Kézirat.)

Idegen nyelvű fordítása

Románul: Virgil Teodorescu: *Maghiare! răsare soarele!* Antologia. I. Bucuresti, 1966. EPLU. 431. l.

204. [Mindég közel van a' Halál] [II.]

Kézirata

Eredeti kéziratát nem ismerjük. Leghitelesebbnek felfogható másolata az 1810-ben, Debrecenben másolt NZs.-ben *Minden nap közelebb vagyunk a halálhoz* címmel (373—375. l.). (K_1) Ennek az 56 soros másolatnak 1—22. sora lényegében azonos a költőnek *Mindég közel van a' Halál* című iskolai versgyakorlatával (Cs/ÖM. I, 15—16. l.), s átkerült — a K_1-nek megfelelő változatban — a *T. N. Mihályfalvi István Úr Utolsó Tisztességére* című, 1794. augusztus 29-i halotti búcsúztatóba is, s ott a NZs.-beli szöveggel folytatódik, egészen a 48. sorral bezárólag. Mindössze a 49—56. sor az, ami nem került bele a Mihályfalvi Istán halálára írt versbe, mivel az nem is illett oda világias életkedvével. Ez az onnan kimaradt világias hangú nyolc sor került, az előtte található tíz sorral kiegészítve, önálló versként Jókay József másolatgyűjteményébe, a „Hélikoni Virágok"-ba *Kész légy a halálra* címmel: OSzK. Oct. Hung. 695: 2b (K_2).

Föltehetően erről készült Kaszás Sándornak 1811-i másolata a hasonló című komáromi gyűjteményben, amely jelenleg a turócszentmártoni (martini) Matica Slovenska könyvtárában van. (K_3)

A költő kéziratjegyzékein *Kész légy a' halálra* címmel nem található, de talán az *A morte homines tantundem semper absumus* cím a K_1-beli teljesebb változatot takarja egyik-másik kéziratjegyzéken (pl. JGy. 44).

Megjelenése

Kiadására a befejező sorok kihívó világiassága miatt nemigen számíthatott a költő, de címjegyzékein valószínűleg mégis a K_1 hosszabb változatát s nem a 22 soros iskolai versgyakorlatot regisztrálta a *Mindég közel a' Halál* címmel. Ezt annál inkább jogunk van föltételezni, mivel az 1795-i EK.-on éppen *Az Álom* és a *Konstantzinápoly* között fordul elő, a LXIX. helyen, így: „Mindég közel a' Halál. Elégia. *Igazítni.*" (A műfajmegjelölés itt nem sokat jelent: Csokonai ugyane listán „Elegia"-nak nevezi a frivol hangú *Minden szerelmes katoná*-t is!) Még a DMM.-ben is bizonyára a halálra fittyet hányó hetykébb változatot akarta kiadni (ld. az Szv_1-en *Mindég közel van a' Halál* címmel). Végül 1802-ben a Mfj.-re is fölvette, a „Morálok" közé, latin címével: *A morte homines tantundem semper [absumus]* (8:6).

Csokonai életében nem is jelenhetett meg, de 1794 augusztusában — a világias befejezés elhagyásával — beleszőtte a Mihályfalvi István halálára írt búcsúztatóba.

Később is csak a K_1, illetve a K_2 rövidebb szövege látott világot: Abafi Lajos közölte Csokonai több kiadatlan versével együtt Kaszás Sándor gyűjteményéből. Figy. X. [1881] 234. l.

Ennek nyomán adta közre a HG. (II, 148—149. l.), majd az ÖV.—ÖV.², MM. A FK. nem közölte önálló versként, hanem a *T. N. Mihályfalvi István Úr Utolsó Tisztességére* című halotti vers jegyzetében utalt a HG.-ban önálló versként közölt részletre.

Keletkezése

Minden bizonnyal a már idézett *Mindég közel van a' Halál* című iskolai versgyakorlat „toldalékos", kibővített változataként készült, mikor — 1794 nyarán — a költő többi iskolai propositióját is moralizáló, filozofáló toldalékkal látta el (pl. *Az Álom*, *Constantzinápolly* stb.). Éppen ezért ugyanazzal a címmel vettük föl kiadásunkba, mint az első változatot, a cím után II-vel utalva a második kidolgozásra. (A már idézett latin nyelvű cím föltehetően még az iskolai propositio korából származik.) A vers autográf „toldalék"-ja föltehetően a Zöld-kódex kitépett lapjain volt (v. ö. Cs/ÖM. I, 327 kk.).

Szövegkritika

Mint volt róla szó, az 1—22. sor — némi kisebb eltéréssel — azonos a *Mindég közel van a' Halál* című propositioval, amely egykorú autográf lejegyzésben maradt ránk; nem volna azonban indokolt, hogy ezt a helyesírásban is kezdetlegesebb szöveget vegyük alapul, ahogy az sem, hogy a *T. N. Mihályfalvi István Úr Utolsó Tisztességére* írt vers szövegéből induljunk ki: noha 1794-i szöveg, de mégis csak másolat.

Leghelyesebbnek látszik, ha a vers egységes szövegét megőrző Sarkadi Nagy Zsigmond-féle másolatot (K_1) vesszük alapul, utalva esetenként a K_2-re, a K_3-ra s a párhuzamos versekre.

A cím a K_1-ben a már idézett latin nyelvű cím némileg szabad fordítása; a K_2 s a K_3 *Kész légy a' halálra* címe Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, bizonyára a másolóktól ered. Leghelyesebbnek látszott, ha — mint más esetben is — az első kidolgozás címét használjuk, a megfelelő római számmal.

Megjegyzendő, hogy a K_1 csak a legritkább esetben alkalmazta a központozást, ezért azt értelemszerűen pótoltuk, s csak azokra az esetekre utalunk a jegyzetekben, ahol maga a másoló is használt írásjelet. Az *i* hangok pontatlan ékezését is a költő gyakorlata szerint egységesítettük, anélkül, hogy külön utalnánk rá.

1. K_1: *Ember!* A ZC.-beli első kidolgozásban e helyett *De hát* áll *oly* A ZC. szerint em. *hizlalhat:* A ZC.-ben: *táplálhat*
2. K_1: Az *él* után a vessző megvan a K-ban is.
5. K_1: *Ily* A ZC. szerint em.
8. K_1: *izekre fakadnak* A Mihályfalvi István búcsúztatója szerint em. (Az első kidolgozásban: *ezekre szakadnak*, ott hiányzik a *'S* kötőszó is.)
18. K_1: *legyen* Az első kidolgozás szerint em.
20. K_1: *szabott idejét* Az első kidolgozásban: ***rendelt idejét***
25. K_1: *hordozzák testünkel* em.
26. K_1: *életünkel* em.
39. K_1: *hurút 's koporsók szózatja*
    K_2: *koporsó szózattya*
    K_3: *koporsó-szózatja*
45. K_1: *minden naponn*
    K_{2-3}: *minden* ***pontban***

47. K_1: *szélénn* Mihályfalvi István búcsúztatójában: *szélin álnál*
48. K_2: *Tzélozna*
K_3: *Célozna* Lehetséges, hogy ez a helyes, a hitelesebb változat.
K_1: *ilyen* I_1 K_2 szerr ten
50. K_{2-3}: *Gyönyörűségedet meg keseríteni*
51. K_1: *ilyen* A K_2 szerint em.
K_2: *eggy illyen kettős félelemmel*
K_3: *az ilyen kettős félelemmel*
52. K_2: Ro/ *Tzélozván sok jókat nézö bé húnt szemmel.*
K_3: Ro/ *Célozván, sok jókat nézni behunyt szemmel*
53. K_1: *Elj* em.
56. K : A sor végén pont van.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonai kisdiák korában a tanulók két verstémát is kaptak a mindig fenyegető halálról *(Szüntelen közel van a' halál, Mindég közel van a' Halál)*, az egyház siralomvölgyi szemlélete alapján, s talán nem utolsósorban előgyakorlatul leendő pályájukra, a halotti búcsúztatók írására.

1794 nyarán többi Zöld-kódexbeli versével vehette elő ezt is a költő, s ekkori felvilágosult, sztoikus világképe alapján írta át, úgy bölcselkedvén a halálról, mint amelynek közelsége nem világmegvetésre, hanem a földi örömök bölcs kihasználására és élvezésére kell hogy sarkalljon. *Az Álom* közel egykorú átdolgozásában is megnyugvásnak, földi jónak tekinti az elmúlást, éppúgy szakítva a teológiai szemlélettel, mint ebben a versében is.

5. *tsalogat:* áltat, hiteget.
14. *szín* (rég.): külső, látszat.
16. *Adamás* (gör., lat.): az ókori görög mitológiában az istenek eszközeinek gyémántkemény anyaga (v. ö. Cs/ÖM. I, 409. l.).
26. *Tsak:* nyomosító értelemben, 'mégis' jelentésben.
30. *préda* (lat.): zsákmány.
32. *Párkák* (lat.): az ember életét kimérő sors istennői az ókori római mitológiában.
50. *megereszt* (nép.): megenged, szabadjára enged.
52. *Tsalódvánn:* megcsalattatván, ti. a félelem által megcsalatva, félrevezetve.

Verselése

Az iskolai versgyakorlatok hagyományos felező tizenkettőseiben íródott.

205. Az én vagyonom

Kézirata

ZC. 47b—49a. Az eredeti iskolai versgyakorlat szövegét (ld. *A Poëta teak gyönyörködni szeret* . . . Cs/ÖM. I, 16—18., 409. l.) 1794-ben, ún. „toldalékos" versei kialakításakor dolgozhatta át a költő. A változtatá-

sokat a ZC. kéziratán hajtotta végre, de a DMM.-ban a szövegben helyenként még módosított: ennek azonban nincs nyoma a kéziratban. Letisztázta az ED. számára is: a 297—300. oldalra (ld. Cs/ÖM. I, 215. l.), ez azonban nem maradt fenn.

A DMM.-ból kimásolt szövege található Szentgyörgyi Elek Omniariumában: DebrK. R 1071: 155a—156b.

Megjelenése

Kiadására kezdettől gondolt Csokonai: az 1795-i EK.-on az LVIII. sorszámon már új címével található: „Az én Vagyonom. Dal. 297." (A 297. az ED. oldalszáma, ahová letisztázta.) Az 1795—96-i Szv_1-en *A' Poéta gyönyörködése* címmel található, az Szv_2-en pedig *Vagyonom* utalószóval. Később az *Ódák* tervezeteire is fölvette, bizonyságul, hogy fontos költői hitvallást fogalmazott meg benne.

Először a DMM.-ban jelent meg ([VIII.] 114—117. l.), később az ÓD.-ban is közreadta (93—96. l.), némi helyesírási eltéréssel, cenzúrai törésekkel s egy sornyi különbséggel, ami azonban nem tulajdonítható föltétlenül Csokonainak.

A kiadások a DMM. szövegét adták közre, már csak az ÓD.-ban végrehajtott cenzúrázás miatt is: Kföldy., Toldy, HG., FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Az 1794-i átdolgozás szövegét többé-kevésbé hitelesen csupán Juhász Géza adta ki az EPM.-ban (108—110. l.), de 1789-ből keltezve, s az így semmiképp sem pontos, minthogy a diákkori versek átdolgozására 1794 nyarán kerülhetett sor (v. ö. Juhász: Cs-tan. 208 kk.)

Keletkezése

Mivel „ars poeticá"-ja lényegét fejezi ki, mindenképpen közre akarta adni a költő: így került a ZC. zsengéiből átdolgozásra kiemelt művek közé. Hogy az átdolgozást 1794 nyarán végezhette, s mindenképpen 1796 előtt, bizonyítani látszik, hogy az 1795-i EK.-on már az átdolgozott változat címe szerepel. Ferenczi tévesen sorolta a pataki év terméséhez (ld. 65. l.).

Az új című változat csak 1796 őszén jelent meg a DMM.-ban, s ebben a költő külső, politikai okokból kisebb-nagyobb megalkuvásokra kényszerült. Ezért mi az 1794-ben készült radikálisabb változatot tekintjük iránymutatónak, mint az EPM. is, s a többi kiadástól eltérően nem az 1796., hanem 1794. év terméséhez soroljuk.

Szövegkritika

A ZC. autográf kéziratán kívül a DMM. és az ÓD. szövege jelent helyesírási, illetőleg tartalmi jellegű változatot. E kettő között tartalmi tekintetben a költő életében megjelent DMM. szövege látszik hitelesebbnek, ezért ezt vesszük főszövegünk alapjául, a cenzúra miatt megváltoztatott részeknél viszont a ZC.-beli eredetit közöljük. A többi változatra a jegyzetekben utalunk. Az eltérések egy részét Toldy is regisztrálta (917. h.).

Az átdolgozott változat c í m e az EK.-tól *Az én Vagyonom*, csupán a Szv_1-en fordul így elő: *A' Poéta' gyönyörködése.*

Az ÓD.-ban, akárcsak az EK.-on a cím utolsó szava nagy kezdőbetűvel található, a DMM. „Foglalatjá"-ban viszont kicsivel. Mi az utóbbit fogadjuk el. Mivel a ZC.-beli ősszöveget kiadásunk I. kötetében betűhíven közöltük, a helyesírási eltérésekre itt nem térünk ki, csupán az 1794-i átdolgozás szövegváltozataira.

4. DMM.: *Gyűlytöd* A K szerint em.
5. DMM.: *A' ti* sh. A K s az ÓD. szerint em.
6. K: *A fösvénység angyala* Ebből alakította ki a költő az átdolgozáskor az új megoldást *Az* [Jav. ebből: *A*] *epesztő* [a sor fölé szúrva] *fösvénység* ⟨*angyala*⟩ Kp. n.
7. K: A sor eredetileg így szólt:
Bokros ⟨*közö*⟩ *gondok között hánnya*
A költő az átdolgozáskor az egész sort áthúzta, s fölé írta az új megoldást:
Gyötör a pénz ragyogványja (V. ö. Toldy 917. h.)
DMM.: *Gyötör* ***tsalárd*** *ragyogványja,*
ÓD.: *Gyötör tsalárd ragyogványja;*
Mivel a DMM.-ban külső kényszer hatására, politikai óvatosságból kerülhetett sor a változtatásra, a K szerinti megoldást közöljük. A K-ban a névelő hiányjel nélkül áll; a DMM. helyesírása szerint em.
8. K: Eredetileg a sor így hangzott:
Nints étele 's itala
Ezt a költő az 1794-i átdolgozáskor áthúzta, s fölé írta az új megoldást:
'S Titkonn öl a szegénység.
9. K: *Te a Királlyok udvarát* (V. ö. Toldy 917. h.)
A K-ban Csokonai változatlanul hagyta, de a DMM.-ban s az ÓD.-ban mégis módosított rajta, nyilván külső okokból:
DMM.: *Te a' **felsöbbek'***
ÓD.: *Te a' felsőbbek*
Ez esetben is a K. szerint közöljük a sort, a DMM. helyesírásához igazítva.
11. K: *A nagyok tsalárd pitvarát* (V. ö. Toldy 917. h.)
DMM.: *A' nagyok' **záros** pitvarát*
ÓD.: *A' Nagyok' záros pitvarát*
Mivel a K-ban itt sem változtatott a költő az eredeti szövegen, megtartjuk a *tsalárd* jelzőt, amelyet bizonyára csak kényszerűségből cserélt ki a vers kiadásakor.
12. K: *Szív szakadva keresed* Kp. n.
DMM.: *Szív szakadva keresed.*
ÓD.: *Szívszakadva keresed,*
Az ÓD. szerint em.
13. K: *A Kevéllyeknek lábait* V. ö. Toldy 917. h.
DMM.: ***Mellyben** azoknak lábait*
ÓD.: *Melyben*
A változtatásnak nincs nyoma a K-ban. Mivel itt nem politikai, hanem szintaktikai megfontolásból változtathatott az eredeti szövegen Csokonai, a DMM.-hoz igazodunk.
14. K: *tsokolod*

DMM.: *tsókolod*
ÓD.: *tsókolod;*
15. K: *'S Ezzel hillyánosságait*
DMM.: *'S ezzel hijjánosságait*
ÓD.: *hijjánosságait*
16. K: *potolod* Kp. n.
DMM., ÓD.: *pótolod.*
17. K: *porbann*
DMM.: *porba*
ÓD.: *porban,*
18. K: *Masoknak rabja lenni*
DMM.: *'S másoknak rabja lenni,*
ÓD.: *'S másoknak rabja lenni;*
19. K, DMM.: *sorba*
ÓD.: *sorban*
20. K: *A' több kopokkal menni* Az átdolgozáskor a *kopokkal* szót a költő áthúzta, s föléje írta: *Sclávokkal*
DMM.: *A' több* ***rabokkal*** *menni.* (V. ö. Toldy 917. h.) Mivel itt stilisztikai indítékú változtatás forog fenn, elfogadjuk a DMM. változatát.
ÓD.: *A' több rabokkal menni:*
21. K: *'S Ekképpen nyert érdemeid*
DMM.: *'S ekképpen nyert érdemeid'*
ÓD.: - - - - - - - A cenzúra által törölve.
23. K: *Szolgaságos*
DMM.: *Szolgaságod'* A változtatásnak nincs nyoma a K-ban.
ÓD.: - - - - - - - A cenzúra által törölve.
25 – 28. Ez a versszak így található a K-ban, ahonnét a költő az 1794-i átdolgozáskor sem törölte:

A Gazdag paszamantokkal
Láttatol jelenteni
Hogy több paszamántosokkal
Tartozunk betsulleni [!]

(V. ö. Toldy 917. h.)

A DMM. s az ÓD. ezt a versszakot — nyilván politikai óvatosságból — elhagyta; mi viszont éppen ezért meghagyjuk: a kp.-t pótoltuk, az íráshibákat emendáltuk, a *Gazdag* nagy kezdőbetűjét a DMM. helyesírásához igazítottuk.
29. K: *Azért fellengös*
DMM., ÓD.: ***Végre*** *fellengős*
A változtatásra az elhagyott versszak miatt volt szükség, ezért mi megmaradtunk a K szövegénél.
32. K: *A más világ* Kp. n.
DMM.: *Az* ***öt*** *világ kötözött.*
ÓD.: *Az öt világ kötözött;*
A változtatásnak nincs nyoma a K-ban; mivel pusztán logikai indoka lehetett, elfogadjuk a DMM. megoldását.
33. K: *A szegénytöl gratziádat*
DMM., ÓD.: *A' szegénytől grátziádat*
35. K: *'S tölled [!] keszült palotádat*

DMM.: *Tőle készült*
ÓD.: *Tőle készültt*
38. ÓD.: *tiéd, barátom!* E szerint em.
39. K: *Sorsom az ég ettől mentse*
DMM.: *Sorsom' **ettől az ég*** A stilisztikai indítékú változtatásnak nincs nyoma a K-ban.
ÓD.: *Sorsom' ettől az **Ég** mentse:*
40. K: *(:'**S** menti is a' mint látom:)*
DMM.: *(Menti is a' mint látom.)*
ÓD.: ***Betsesbb az én sajátom***
Az ÓD. kiadásakor a költő már fölfedezte, hogy a pénz világában nem ajánlatos szegénységgel dicsekedni, mert az ember gyanússá válhat (ha ugyan tőle, s nem a kiadást sajtó alá rendező barátaitól ered az új sorváltozat).
42. K: *Én gyönyörködésimet*
DMM.: *Én gyönyörködésemet;*
ÓD.: *Én, gyönyörködésemet;*
A változtatásnak nincs nyoma a K-ban: a tisztább rím miatt kerülhetett rá sor.
48. K: ⟨*Melly*⟩ *Ha* Az átdolgozáskor húzta át az első szót Csokonai, s írta fölé a stilisztikailag jobb megoldást.
55. K: *S kevélységgel*
DMM., ÓD.: *'S kevély**kedve*** A K-ban nincs nyoma a stiláris indítékú változtatásnak.
56. K: A sor eredetileg így szólt:
Ditsösségén ⟨*sétállok*⟩ Az áth. szó fölé írva — föltehetően az átdolgozáskor: *járkálok*
57. K: *A Hegyek*
DMM., ÓD.: *Az hegyek'* A K-beli változat a hitelesebb, e szerint em.
58. K: *lelkem fel* ⟨*ébreszthetik*⟩ *ébreszthetik*
DMM.: *Lelkem' fel **élleszthetik,***
ÓD.: *felélleszthetik;*
59. K: *Ezt a'* ⟨*Királlyok*⟩ Az átdolgozáskor az áth. szó fölé írva: *Gazdagok*
DMM., ÓD.: *Ezt a' gazdagok'*
61. K, DMM.: *Édes anya*
ÓD.: *Édes-Anya*
62. DMM.: *A' bujaság mostoha,*
ÓD.: *A' **bú**jaság mostoha;*
63. K: *Ez leg többször el enyészet*
DMM.: *Ez leg többször el enyészett,*
ÓD.: *Ez legtöbbször elenyészett,*
A K-ban a változtatásnak nincs nyoma: a K-beli ősváltozat a logikusabb (noha pl. az EPM. már a DMM. előtti szöveget is az utóbbi szerint közölte).
66. K: *ki nyúttya énnekem*
DMM.: *ki nyú**l**tja énnekem,*
ÓD.: *kinyújtja*
Az ÓD. szerint em.
67. K: *hurjait*
DMM.: *h**ú**rjait*
ÓD.: *húrjait,*

Az ÓD. szerint em.

68. K: *Lelkesíti énekem* A költő az átdolgozáskor az első szót átírta: *Édesíti*
Sortördelés tekintetében a K-hoz igazodunk, amely minden páros sort bekezdéssel ír, szemben a DMM.-val, amely csak a versszakok kezdősorait szedte kijjebb (az ÓD. pedig ugyane sorokat beljebb szedte).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az új változat — megváltozott címén kívül — nem sok eltérést mutat az iskolai ősszöveghez képest. Önálló versként való közlését megváltozott, a költői hitvallásra utaló címén kívül az indokolja, hogy esztétikai jellegű változtatásokat is végzett a szövegen a költő, s még inkább az, hogy beletartozik az 1794-ben az iskolás propositiókból kialakított fontos gondolati versek sorába. Igaz, hogy 1796-ban az udvarral kiegyezett nemesség országgyűlésén a radikálisabb kifejezéseket mérsékelni kényszerült a szerző, de mi éppen ezért nem az 1796-i, hanem az 1794-i szöveget vesszük alapul, az 1796-i DMM.-beli közlés helyesírásával; ebben részint az EPM. gyakorlatát követjük.

Arra, hogy miért tartotta oly fontosnak e versét Csokonai, hogy 1805-ben az *Ódák*-ban is közölje, Vargha Balázs mutatott rá: „Egybefonódott itt a három gondolat: az idilli (itt már tisztábban rousseaui) természetszemlélet, a hatalmasok gyűlölete s a *Sint Maecenates* után újonnan fogalmazott mecénás-kérdés." (ItK. 1953: 135. l.) E három gondolat valóban szinte tartópillére Csokonai eszmerendszerének, s közülük nem utolsó az élete végéig kísértő mecénás-kérdés: ezért is kerülhetett bele mind 1796-i, mind 1805-i kötetébe.

Szabad világ- és életszemlélete alapján nem lehetett túl nagy sikere a versnek 1796-ban Pozsonyban. Pándi Pál írta róla: „A természetről alkotott felfogásáról többet mond *Az én vagyonom* című költemény, szintén a Diétai Magyar Múzsában. A vers magva tulajdonképen a gazdagok kegyét és pénzét hajhászó lakájkodásnak és a természetért rajongó szabad költőnek szembeállítása." (Csillag. 1951. 227. l.; v. ö. Vargha: CsVM. 10., 21. l.)

Szauder az ősváltozatról szólva állapította meg: „később, helyenként átdolgozott, de lényegében nem jobb szövege *Az én vagyonom* jellemző címet kapta". (ItK. 1967: 523. l.)

1. Az első sor dramatikus kezdésével Maday foglalkozott (27—28. l.).
7. *ragyogvány* (rég.): ragyogás.
11. *pitvar* (nép.): udvar, különösen a ház bejáratának előtere, tornáca.
29. *fellengős* (rég.): magasba törő, büszke.
31. *tafota* (rég.): nehéz, fényes selyemszövet; taft.
33. *grátzia* (lat.): kegy.
34. *grádits* (nép., rég.): lépcső.
44. *szabados* (rég.): független.
49. *madarkák* (táj.): madárkák.
51. *Etézia* (gör.): nyári enyhe passzátszél a Földközi-tengeren.

53—56. Bibliai kép; Csokonai másutt is él vele, így 1795-ben elmondott kollégiumi búcsúbeszédében: „... olyan pályát nyitottam meg magamnak, melyen liliomokon, Salamon dicsőségét olcsító liliomokon [...] lehetett futnom ..." (HG. II, 591. l.). A bibliai kép forrása: Máté 6: 28—29., Lukács 12: 27. (V. ö. Zsoldos 10. l., HG., II, 412. l., Cs/ÖM. I, 414. l.)

Verselése

Keresztrímes 8-as és 7-es sorokból épült. Állítólagos ritmusbizonytalanságát illetően ld. I. kötetünket (414. l.). Kétütemű nyolcasok és hetesek periódusai váltakoznak benne.

206. Egy Bétsi Magyar Gavallér

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk, bár a költő kéziratleltárai több példányát is lajstromozták; így megvolt az „Aranyos Csomó"-ban (az Első Darab 1794/95-i tisztázatában), a „Mások' írása" elnevezésű kötegben, kezdő szavaival utal rá az ún. Rózsi-versek kis füzete is, s rajta van a kéziratcsomók „N° 5" jelzetű leltárán is (ld. Cs/ÖM. I, 98., 99., 109., 128. l.). Először az *Ódák*-ban jelent meg, 1805-ben. Van azonban több másolata, amely az *Ódák* szövegénél korábbi fogalmazványra vezethető vissza; ezek közül a legfigyelemreméltóbb Kiss Pál 1807-ben készített másolatgyűjteményében maradt fenn, amely Csokonainak több fiatalkori, máshonnan ismeretlen művét is megőrizte: KP. Nota LXXI[a]. 38—39. l. (K_1). Az ÓD.-nál szintén eredetibb szövegen alapul — s Kiss Pál másolatával némileg rokonságot mutat — Debreczeni P. Dániel 1805-ben Debrecenben készült másolata: DPD. 145—146. l. (K_2).

Az előbbiekkel némileg rokon az 1777—1801 között másolt ún. Kovács Ferenc énekeskönyv szövege: MTAK. RUI 8-r. 62a: 84b—85a (K_3).

További két másolata közül az 1796—1810 között összeírt Komoróczy Terka énekeskönyv (MTAK. RUI 8-r. 123: 19b—20a) szövegeltérései (K_4) több helyen érdekes egyezéseket mutatnak a K_{1-2} szövegével, tehát az ősfogalmazványra utalnak; a debreceni Sziklay László-gyűjtemény másolata (DebrK. R 2764/III: 268—269. l.) az ÓD. szövegén alapul (K_5).

Külön érdekessége van a Tóth István-énekeskönyvben fennmaradt másolatnak (Áriák 126.), amely ugyan csupán a vers első versszakát tartalmazza, de kottával (K_6). Megvan egy másolata „192[k] Nóta *Bétsi M: Gavallér*" címmel, „per M. Cs." szerzőutalással Sz. Mihály 1823-i Holmik és nóták kötetében is: DebrEK. Ms. 160: 385—386. l.

Megjelenése

A költő címjegyzékein kezdetétől előfordul: az 1795-i EK.-on így: „XV. Egy Bétsi Magyar Gavallér. Dal 21." Érdekes, hogy 1796-i számvetéseire nem került föl: talán úgy vélte a költő, hogy a vers szatirikus sorait

néhány Bécsben költekező diétai nemes magára érti, vagy talán a cenzúrától tartott — nem egészen alaptalanul, mert a cenzor az ÓD.-beli szövegből is törölt egy fél sort.

Az 1802-i ÚK.-on a 101. sorszám alatt már új műfajjelzéssel szerepel: „Beg kedves Napjaim. — Oda." A Mfj.-en szintén az „Ódák" között fordul elő, de áthúzva, tehát törölve: „Bétsi M[agya]r Gavallér". Megvan természetesen az ÓD. tervezetén is (II. 18): „Egy Bétsi Magyar Gavallér".

Kiadására csak a költő halála után került sor; az ÓD. Második könyvének XIV. verseként jelent meg (102—103. l.), a 15. sor — a cenzúra törlése folytán — csonkán.

A későbbi kiadásoknak ez volt az alapja; Toldy még a csonka sorral adta közre (407. h.), bár a jegyzetekben közölte a teljes sort: „A 2. vsz. 7. sora: Úgy vagyon! bár tegnap ölbe volt a legény" (942. h.); tehát ismernie kellett a vers valamelyik kéziratos másolatát is. A törölt fél sort — már nem jegyzetben — először Kföldy közölte a megfelelő helyre illesztve: I, 215. l.

Még a HG. is csak csonka szövegével adta ki (I, 422—423. l.), az FK. szintén (219—220. l.). Csonkítatlan szövegével Juhász Géza kiadásában jelent meg újból (EPM. 24—25. l.), majd ennek alapján közölte az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

A költő önálló tárgyválasztású versei közé tartozik, amilyenekkel az 1790-es évek elején próbálkozott először. Hasonló címmel — *Eggy Magyar Gavallér* — írt már korábban is egy jellemképet (**85.**) annak azonban csupán címe mutat rokonságot tárgyalt versünkkel. Az *Eggy Magyar Gavallér* „a nemzeti ellenállás kócsagtollas, paszomántos leventéinek hetykélkedése idején keletkezhetett" (ld. Szauder: ItK. 1967: 523. l.), 1790-ben, mikor a korona hazahozatala idején még kritikátlan lelkesedéssel magasztalta „a természet nagyságos remeké"-t — a „Német ruhában puhálkodó Bagát" rovására.

Az *Egy Bétsi Magyar Gavallér* merőben más légkörben, más szemléletből született: amannak szinte kritikátlan rajongása itt éles kritikájú szatírába csap át: nemcsak magát az új típusú magyar gavallért bírálja, hanem a mindent áruba bocsátó korszakot is, mintegy előlegezve a *Karnyóné* pénzéhes lecsúszott gavallérjainak: Tipptoppnak és Lipittlottynak világát is.

Ez az érett, kritikus szemlélet jól jelzi az *Eggy Magyar Gavallér* megírása óta eltelt időt is.

A verset — abból kiindulva, hogy 21. darabként ott szerepel az ún. „Rózsi-versek" 1797-i sorozatában is — Juhász Géza megpróbálta elhelyezni Csokonai és Földiné (= „Rozália") föltételezett szerelmi regényében, amelynek döntő fejezete szerinte 1793 tavaszán, a költő hajdúhadházi legációja alkalmával kezdődött, s nemsokára be is fejeződött, mivel a költő „számára is keserű lehetett ez a viszony mestere rovására, tele mardosó bűntudattal" (It. 1953: 451. l.). Juhász szerint a verset Csokonai akkor írta, amikor Földiné igyekezett véget vetni kettejük kapcsolatának: „Ha aztán egyszer Földiné belefáradt a költő zabolázgatásába, neki [ti. Földinének] okvetlenül volt ereje a szakításra. Ez

lett Csokonai számára *Az én szerencsétlenségem* forrása s a *Végbúcsú* korszaka. A Rózsi-versek listáján a régi föltevés szerint legmegmagyarázhatatlanabb volna a 21. sz.: »Be kedves napjaim« — A *Bécsi magyar gavallér!* Viszont Földinéről föltehető, hogy Csokonai elriasztására, végleges kiábrándítására, lerázására elhitette vele, hogy más udvarlót választott. S ekkor lett a szerencsétlenségből — szabadulás." (I. h. 458. l.)

Teljes tévedés — függetlenül a föltételezett szerelmi viszony valós vagy valótlan voltától — ebben a jellegzetes zsánerképben a költő szubjektív vallomását keresni. Juhászt talán a vers monológ jellege tévesztette meg: de a *Szegény Zsuzsi*-tól s az *Egy kéttségbe esett Maga Gyilkosá*-tól a *Paraszt Dal*-on át *A' Dorottya kinjai*-ig hányszor élt ezzel a fogással a költő! A szatírában egy hajdan pénzes gavallér lecsúszásáról van szó: s vajon hol csengett, pengett Csokonai diákzsebében az a versbeli „sok tallér"?

A „Dal" jelzés a költő első címjegyzékén s az egyes szám első személyű forma joggal kelti azt a föltevést, hogy a vers színpadi dalbetét mintájára — vagy esetleg egyenesen annak — készült. Ekkor már túl volt Csokonai a *Tempefői* megírásán, s a Szalkay-féle *Pikko herceg*-ből a Nagyerdőn tanítványaival elénekeltetett dalbetét is azt bizonyítja, hogy ismerhetett (sőt: láthatott) ilyen énekes színműveket, amelyekből lírai művek írására is ösztönzést kaphatott, noha Pukánszkyné azt írja, hogy „Csokonai [. . .] a *Tempefői* írásakor színielőadásokat nemigen látott" (22. l.), de ezzel ő sem zárja ki a fentiek lehetőségét.

Toldy a vers jegyzetei között 1794-re tette keletkezését (942. h.). Érett társadalomszemlélete, moralizáló hangja csakugyan a moralizáló „Toldalékok" megírásának időszakára: 1794-re mutat. Ezt erősíti meg az is, hogy Győry József 1793-i művekkel záruló jegyzékén még nincs rajta, de az 1794/95-i EK.-on már felbukkan. Ezt az évet fogadta el a vers keletkezési időpontjául Juhász Géza is (EPM. 312. l.), s az ő nyomán az ÖV.—ÖV.[2] szintén.

Az 1794-i keletkezés mellett szól az is, hogy *A csókok* ugyanekkor írt szépprózájában is feltűnnek hasonló gondolatok: „Eljön még az az idő, mellyben a tiszta szerelem eladóvá fog lenni . . ." (MM. II, 61. l.) (V. ö. V. Szendrey 86. l.) Megerősíti a vers 1796 előtti keletkezését (s az énekelt szöveg népszerűségét), hogy *Poétacenzúra* című, 1796-i iskolai színjátékból ismert ál Csokonai-vers, a *Pindus* (v. ö. Szilágyi F.: *Öt ismeretlen és egy ál Csokonai-vers*. StudLit. XXIV. [1986]: 107—109. l.) nótajelzése Tóth István melodiáriumában a mi versünk kezdősora. (Bővebben a vers dallamáról szóló utolsó fejezetünkben szólunk róla.)

Az elmondottak alapján 1794-re tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az ÓD. szövege. A műjegyzékeken már úgy fordul elő a vers c í m e, mint az ÓD.-ban. Annál érdekesebb a K_3-ban olvasható címe: *A' meg útáltatott Gavallér Nótája*, amely világosan utal arra — amire az EK. műfajjelzése is —, hogy a vers dallamra készült. Lehetséges, hogy ez volt a vers eredeti címe.

Mi a címjegyzékeken s az ÓD.-ban szereplő címet tartjuk meg, az ott alkalmazott helyesírással.

Mint volt róla szó, a közel egykorú másolatok közül nem egy figyelemre méltó eltéréseket tartalmaz. Mivel a vers saját kezű kézirata nem maradt fenn, s úgy látszik, hogy a másolatok az ÓD. előtti ősszöveg

néhány eredetibb szavát, kifejezését is megőrizték, szükséges ezeket az eltéréseket számba vennünk.

1. A kezdősornak az ÚK.-ban közölt alakja szerint az eredeti fogalmazványban — Csokonai tiszántúli nyelvjárásának megfelelően — *Beg* alakban állhatott a mondat eleji indulatszó (v. ö. a SzamSz. és *A' Nyár* c. vers megfelelő szavaival). Ugyanaz vonatkozik a 2. sorra is.
4. K_1: Ro/ ***furtsa*** *komplimentem* ÓD.: *komplitenten* sh., em.
5. K_2: *De* ***már ma***
11. ÓD., K_2, K_4: *a' Dámáknak* ***egy kedves*** *gavallér*
K_3: *Dámáknál* ***egy*** *kedves Gavallér*
Úgy látszik, hogy az *egy* határozatlan névelőnek sajátos szórendi helyzetéből adódó gúnyos jelentésárnyalata szokatlan vagy ismeretlen volt a másolók előtt, ezért szórendi cserével próbálták „javítani"; jellemző, hogy a K_5, amely pedig az ÓD. szövegét másolta — hiszen még a 15. sort is annak megfelelően csonkán közölte — szintén végrehajtotta ezt a „javítás"-t: *Vóltam a' Dámáknál edj kedves Gavallér*. Bár azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy az ősszöveget a K_2 és a K_4 őrizte meg.
13. ÓD.: *De most rám*
K_1, K_4: *De* ***már most*** Lehetséges, hogy ez volt az eredeti szöveg.
15. ÓD.: *Ugy vagyon!* - - - - - - - - -: A cenzúra által törölve. A hiányzó félsort a kéziratok, illetve Kföldy alapján pótoltuk.
16. K_1: *sem fér el* ***már ma*** *(:ha:) szegény*
K_3: *se fér el már ma szegény*
K_2: Ro/ ***noha*** *szegény*
18. ÓD.: *leg pénzesebb* em.
K_{2-3}: *Leg* ***szebbet***
19. K_{1-2}: *lessz roszsz féle*
20. ÓD.: *A' módi 's külföldi legbetsessebb:* — A hosszú *ss* sh.; em.
K_1: *A modi* ***auslendis*** *leg betsesebb*
K_2: *A módi* ⟨*ausländisch*⟩ Az áthúzott szó fölé írva: *külföldi*
K_3: ***auzlendis*** *leg betsesebb*
Föltehető, hogy az eredeti fogalmazványban *ausländisch* volt, hiszen Csokonai prózai írásaiban is gyakran a német szót használta, pl. a *Bútsú a' Magyar Múzsáktól* című, 1795-ben írt versében szintén *„ausländisch* portéká"-t emleget. Talán nem alaptalan az a gyanúnk, hogy nem maga Csokonai, hanem a kötet kiadói végezték el a szövegnek ezt a „megtisztítását", noha a b é c s i magyar gavallér szájában legalábbis stílusértéke volt a német szónak.
21. ÓD.: *Így arany szerelmet*
K_1: *Már ma* ***arany szivet***
K_3: *Igy arany* ***szíveket***
K_2: *Avagy szeretetet Aranyal [= Arannyal] vehetel* Lehetséges, hogy e változatok vannak közelebb az eredeti szöveghez.
23. K_1: ***ma ollyan*** *időben*
K_3: *ma* ***illyen*** *időbe*
K_4: *most* ***ollyan*** *időbe*
24. K_4: *a szerént* ***remelhetünk***
K_2, K_5: *kell reménylnünk.*

Az ÓD. szövegét ugyan Csokonai készítette sajtó alá (v. ö. Cs/ÖM. I, 279. l.), de a kiadást halála után már barátai intézték, így okunk van föltételezni, hogy a kéziratokban föltűnő eredetibb szövegen esetenként ők módosítottak. Így véleményünk szerint a 20. sorban *ausländisch* lehetett az eredeti szó a *külföldi* helyett; a 23. sor eredeti fogalmazványában sem *aranyidőben*, hanem *illyen* (vagy: *ollyan*) *időben* állhatott.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Már korai verseiben is sajnálkozó gúnnyal írt a költő a pénz lealázó hatalmáról s a hatalmának való kiszolgáltatottságról (ld. *Egy Fösvénynek le írása, A' Fösvény, Zsugori uram)*, majd később elmélkedő, moralizáló nagy verseiben: a lázadó hangú *Az Estvé*-ben *(Te vagy még egyedűl, óh arany Hóldvilág, | Mellyre Donátziót nem hozott a' Világ . . .)* vagy az elégikus hangú *A' tengeri háború*-ban.

Ezúttal nem leíró, nem elmélkedő versben fejezi ki ítéletét, hanem az elmélkedést s az ítéletet zsánerképbe rejti: lírai monológban magát a lecsúszott gavallért beszélteti, s a régi téma is új színt kap: a szerelem és a pénz szoros összefonódását gúnyolja a pénz mindenhatóságán alapuló új erkölcsű társadalomban. Ez a téma később is foglalkoztatta nemcsak a már említett *Karnyóné*-ban, hanem verseiben is (pl.: *Egy fiatal házasulandónak habozása*). A költő antik olvasmányai is belejátszhattak a vers megszületésébe, elsősorban Ovidius, akinek *Ars amatoria*-jában ilyen sorokat olvashatott:

> Aurea sunt vere nunc saecula, plurimus auro
> Venit honos, auro conciliatur amor.
>
> (Ars am. Lib. II, 277—278. sor)

Pásztory Catullus-párhuzamot is idézett a vershez: „. . . elmegy e két költő a legvégső határig, különösen a szerelem árulásának, a paráználkodásnak ostorozásánál.

Cat. CV.

> Cum puero bello praeconem qui videt esse
> Quid credat? nisi si vendere discupere.

[Idézi Csokonai versének 17—18. sorát.]"

(Pásztory 22—23. l.)

E keserű hangú oly találó szatírát a Csokonai-irodalom nem méltatta kellő figyelemre. Oláh Gábor a költő humoráról írva csak mellékesen említette meg e verset: „Ez a humor [amely a *Békaegérharc*-ban s a *Dorottyá*-ban villan fel] néha még csak komikum, mert egyéni hozzáérzés nélkül való. Bár az a világkép, amelyet egy lírikus epikai munkájában rajzol, mindig kapcsolatos az ő egyéni világfelfogásával: Csokonai mégis fölötte áll a *Dorottya* alakjainak, fölötte annak az egész társadalomnak, amelyet ebben a furcsa vitézi versezetében kifiguráz. Nem fáj neki a visszásság, tehát csak nevet rajta. Nem is szatíra, mert nincs javítani akaró tendenciája. [. . .] Ez a humort súroló komikum a legtöbbször *pajkosság*, az igazi Csokonai-elem. Ez csillan föl nem egy lírai, vagy leíró versében is, amikor Dorottya kínjait festegeti, vagy az elpénztelenedett

bécsi gavallér sóhajtásait szedi rímbe . . ." (Csok. 10. l.). Sok jó megfigyelése mellett abban nyilvánvalóan téved e versre — s a többire nézve is —, hogy a költő teljesen kívül áll a társadalmon, amelynek figuráit ábrázolja; e művében is — amely a legjobb értelemben vett szatíra — éppúgy ott bujkál a javítás vágya, mint a *Dorottyá*-ban, amelynek előbeszédében ezt a leghatározottabban meg is mondja. Sándor István *Főuraink a felvilágosodás irodalmában* című tanulmányában „a tönkrement külföldimádó" típusának rajzát látta a versben (ItK. 1942: 249. l.). Ugyanitt idézett Csokonai *Cultura* című színjátékából is jellemző sorokat a „pankrot gavallér"-ra. Mivel a *Cultura* véleményünk szerint az 1794 körül írt, elveszettnek tartott *Patvarszki* átdolgozása (ld. CsMűv. 500 kk.), nem lehetetlen, hogy ez a vers a *Patvarszki* dalbetétjéül készült eredetileg.

Trattner Mátyás 1795-i (tehát 1794-ben kinyomtatott) népszerű kalendáriumában, a Kettősök [= Ikrek] Hava oldalán található egy naptárvers, amely részben hasonló gondolatokat penget:

Nem illik mindennek kard az ódalára,
Loding derekára, Puska a' vállára,
Néznek ma embernek szőre szakállára,
Úgy adnak kenyeret, bort az asztalára.
A' pénz emberség ma, a' ruha tisztesség
Úr a' neve, kinek pénzében van bőség,
Te a' neve, a' kit le-nyom a' szegénység,
Tsak a' ringye-rongya a' keserves szükség.

(Magyar-országi Ó, és Új Kalandáriom [!], *Kristus Urunk' Születése után* 1795^{dik} *esztendőre* . . .
Pesten, Trattner Mátyás betűivel 's költségével.)

3. *márvány szívet:* kőkemény, nehezen meghódítható szívet.
4. *kompliment* (fr.): bók.
10. *szuferint,* sovereign (ang.), souverain (fr.): aranypénz, szoverén; a Csokonai használta alak a szó németes kiejtésén alapul.
15. Ma már szinte érthetetlen, hogy a cenzor miért törölte „erkölcsi okokból" e sornak az *Úgy vagyon!* után következő szavait.
16. *Láb alatt sem fér el* (nép.); a *láb alatt van,* kifejezés jelentése 'útban van, fölösleges'. Ez így nem illik a mondatba pontosan. Arra is gondolhatunk, hogy Csokonai a *láb alatt*-tal (az *öl*-höz képest) alsóbb, alantasabb helyzetet akart jelölni (v. ö.: *lába kapcája vkinek:* 'megvetett, lealázó, függő helyzetben van').
19. *Komisz:* régebbi s eredetibb jelentése szerint: 'rossz minőségű, nagyon silány ⟨holmi⟩'.
20. *módi* (ném.): divatos.
23. *aranyidőben:* ha csakugyan Csokonaitól s nem a kiadóktól származik ez a szó az ÓD. szövegében (v. ö. a „Szövegkritika" megfelelő sorával), akkor gúnyos értelemben, szójátékként használja, egészen eltérve az Ovidius megénekelte „aurea aetas" jelentésétől, az igazi „aranykor"-tól, amikor még ismeretlen volt a pénz, az arany hatalma. Csokonai egyébként

ihletet kaphatott verséhez Kotzebuenak *Ausbruch der Verzweiflung* című költeményéből is, amelyet később magyarra fordított *A kéttsége esés* címmel:

Mikor a' gazdagnak a' Plutó zászlója
Minden dólgaiban hiv boldogítója . . .
Mikor a' meg gyilkolt virtus vég nyögése
'S az I m á d ó a r a n y bájoló p e n g é s e
Eggyütt hangzanak el a virtus sírjából . . .

(207—208., 213—215. sor)
ItK. 1953: 263—264. l.

Verselése

12-es és 10-es hangsúlyos sorok váltakoznak a versben, érdekes ütemezéssel:

3, 3, 3, 3,
3, 3, 3, 1

A strófák rímképlete: a b a b c c d d. Horváth János írja: „Előfordul ez a tízes [ti. Faludi tízese: 3 : 3 | 3 : 1] komplikáltabb versszakokba beszőve is. Így Csokonainak több darabjában: [. . .] Egy bécsi magyar gavallér címűben (gyors tizenkettőssel alkot periódust, s négy ily kapcsolat teszi a strófát: »Be' kedves napjaim repdestek mellettem! Be' vidám életem volt régenten!« stb.)" (MVers. 123. l.)
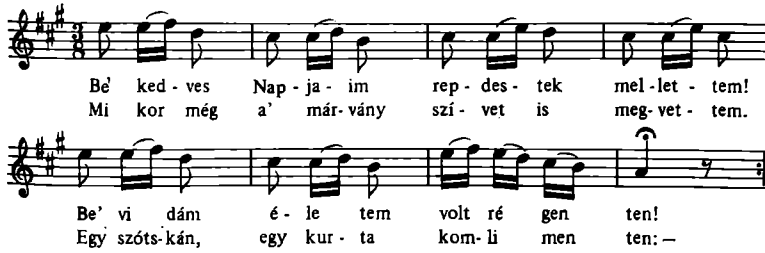
A szokatlan ütemezés is arra vall, hogy a vers dallamra készült s énekelt előadásra szánták.
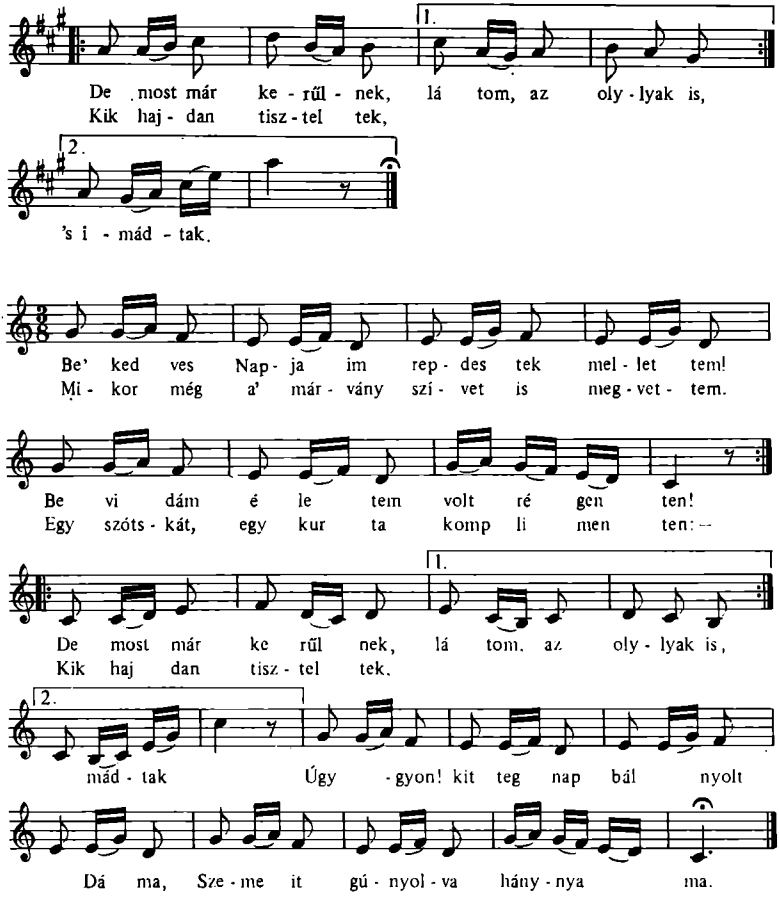
Dallama

Már az EK. „Dal"-nak jelezte; a K_3-ban ez a címe: „A' meg utáltatott Gavallér *Nótája*", s a K_1-ben is „Nota LXXI[a]", a K_4-ben „V. Nóta" jelzés alatt fordul elő.

Dallamát — mint említettük — Tóth István énekeskönyvéből ismerjük, ha ugyan e dallam azonos a Csokonai-vers eredeti dallamával. A fejezetünkben említett *Pindus* című azonos versformájú ál Csokonai-vers nótajelzése tárgyalt versünkre utal: „Be kedves napjaim . . ."

A következőkben közöljük a Tóth István-gyűjtemény kottáját:

207. Hány a' grátzia?

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár Csokonai az ED.-ba 1795-ben letisztázta, amint a tervezett kötet tartalomjegyzéke mutatja (ld. Cs/ÖM. I, 215. l.).

Néhány közel egykorú **másolata**: OSzK. Oct. Hung. 395: 5b (K_1); Gózon Imre énekeskönyv. Kiskunhalas Thorma János Múzeum. 3660. 17. l. (K_2); Elegyes Dolgok. MTAK. Mf. 162. I, 385. l. (K_3).

Ezek legtöbbje föltehetően a DMM. alapján készült; nagyobb eltérést csak a K_2 mutat, de ez alkalmasint emlékezetből íródott, így aligha tekinthető hitelesnek.

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására: az 1795-i EK.-ra így vette föl: „XXIX. Hány a' Grátzia? Epigramma Ausoniusból. 54." Az 54. az ED. lapszáma, ahová letisztázta. Ismeretes azonban, hogy az ED. nem került kiadásra; így adta ki a DMM.-ban, helytöltőként, a IV. füzet legvégén, a lap alján (64. l.). (Hogy eredetileg nem szerepelt közlésre kiszemelt anyagában, bizonyítja, hogy sem a Szv_1, sem a Szv_2 nem tartalmazza.) Később is foglalkozott kiadásával: 1802-ben a Mfj.-en az „Apró Fordítások" közé vette föl a **12**: 26. tételként.

A későbbi kiadások Mártontól fogva a MM.-ig a DMM. szövegén alapulnak.

Keletkezése

Csokonai maga jelzi, hogy verse fordítás; az EK.-on a szintén latin nyelvből — Catullusból — fordított *A' Vatsora* után fordul elő, s ez a helye arról árulkodik, hogy amazzal nagyjából egy időben keletkezhetett.

Juhász Géza 1794-re tette keletkezését (ld. EPM. 312. l.), bizonyára azért későbbre, mint *A' Vatsirá*-t, mivel az utóbbi belekerült az 1793-i verstisztázatba. Valószínű, hogy csakugyan 1794-ben, az év első felében íródott; ezt a korai keletkezést erősíti meg a fordításban szereplő *Rozália* név is.

Ettől csak Ferenczi véleménye tér el, aki figyelmen kívül hagyva az EK. tanúságtételét, úgy vélte, hogy 1796 őszén készült a fordítás: „[Rozália] október havában halt meg. Midőn ezt anyja megírta, ő [Csokonai] egy Ausoniustól fordított epigrammban emlékezett meg róla a IV-ik számban *(Hány a Grácia?)*." (71. l.)

Ez természetesen tévedés: Rozáliának — ha csakugyan létezett s csakugyan meghalt — a versek szerint már korábban, 1795-ben meg kellett halnia, s alig hihető, hogy mély fájdalmát csak egy ausoniusi epigrammával fejezte volna ki a költő.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a fordításnak — pontosabban: szabad átdolgozásnak — nem maradt eredeti kézirata: a DMM. szövege szolgált kiadásunk alapjául. Lényegesebb eltérést csupán az 1823/24-ben összeírt Gózon Imre-énekeskönyv szövege mutat, de ezt alkalmasint emlékezetből vetették papírra:

Rosaliaról
A' mig tsak élt Rozalia
Négy volt mindeg a Graczia
Most hogy meg holt rozalia
Három maradt a Gracia.

Cs. V. M. (17. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Legvalószínűbb az, hogy Csokonait Ausonius disztichonos epigrammájának szellemes alapötlete kapta meg; ekkor még az ún. Rózsi-versek ciklusterve sem készült el, amelyben a lírai magot a kedves korai halála alkotta volna. Ausonius versében természetesen nem Rozália, hanem a catullusi Lesbia szerepel.

Maga a szerző, Ausonius Decimus Magnus, a helyenként szellemes, eleven tollú költő, a mai Bordeaux elődjében, Burdigalában született i. sz. 310 körül, s ott is halt meg 395 körül.

A kiváló latinista Csokonai, aki vonzódott a szellemes epirgammákhoz, szerelmi költészete tématárát is gazdagítani akarta az ókori költő epigrammájának átültetésével.

Ausonius epigrammája mindössze kétsoros disztichon:

CXXI. *De amissa puella.*

Tres fuerant Charites: sed dum mea Lesbia vixit,
Quatuor. ut periit, tres numerantur item.
(D. Magni Ausonii Burdigalensis Opera . . . Editio accurata. Biponti, 1785. 41. l.)

Gálos Rezső a „rokokó-klasszicizmus" fízlésével magyarázza Ausonius XVIII. századi fölfedezését (s valóban van is olyan műve, mint pl. a *Cupido cruciatus*, amely szinte a rokokó stílust előlegezi): „A rokokóklasszicizmus végső forrásában az ókor nagy lírikusaira támaszkodott, elsőkül Horatius, Catullus s leginkább Anakreon voltak a példái és forrásai. Azonban nem kerülték el figyelmüket a dii minorum gentium sem; finom érzékkel találják meg kisebb poéták alkotásaiban is azokat a könnyed, dalszerű megszólamlásokat, amelyek miniatűrökül jól illenek a rokokó-foglalatba. Miként Hagedorn (mégpedig a szerző megnevezése nélkül) átveszi Ausonius XVII. epigrammáját *(De Myrone et Laide)*, s Csokonai *Hány a grácia?* c. kis dallá formálja a CXXI.-et." (Gálos Rezső: *Adatok a magyar múdal kialakulásához és forrásaihoz.* ItK. 1933: 93. l.)

1. *Tsak három vólt:* az ókori regevilág három gráciáról tudott: Aglaia, Euphrosyne, Thaleia.

Gulyás József (DebrSz. 1927: 164. l.) két párhuzamot is idézett a vershez Csokonai későbbi munkáiból: a Pope-tól fordított *Daphne*-ban ezt a sort találjuk:

A szép Daphne kimúlt, és nincs a Grácia többé.
(HG. I, 282. l.)

A másik párhuzam *A lélek halhatatlansága* VI. részében található:

Kinek híjját magok a Gráciák érzik. —
(HG. I, 362. l.)

Verselése

Ausonius disztichonját Csokonai rímes — bokorrímes — ötsoros versszel adta vissza, mégpedig felező, ún. ősi nyolcasokkal.

208. A' Szabadúlás

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt fenn, bár az ED. tartalomjegyzéke szerint a költő saját kezűleg letisztázta (ld. Cs/ÖM. I, 215. l.). Ezt az autográf tisztázatot lajstromozta a Kcsj. „Aranyos Csomó"-ja is 41. szám alatt (ld. uo. 98. l.).

Több közel egykorú másolat közül kiemelkedik Losonci Farkas Lajos másolatgyűjteménye, az ún. „Piros kódex" (OSzK. Oct. Hung. 395: 7a—9a; K_1), amelyből Toldy is közölte.

Többé-kevésbé romlott szövegű másolatai: OSzK. Oct. Hung. 1115: 164b—165a (K_2), SpK. 135: 67—68. l. (K_3). Romlott és hiányos szövegű (a 8. vsz.-nak csak két első sora van meg, a 9—11. vsz. hiányzik) a DebrK. 2764/III, 168—172. l. (K_4). A fordító neve nélkül tartalmazza a prágai „Elegyes Dolgok" 1825-ből: (MTAK. Mf. 162/I, 382—383. l.) (K_5). Említi egy másolatát Sárváry Pál is (ld. CsEml. 395—396. l.).

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására; az EK.-on így fordul elő: „XLIV. A' Szabadúlás. Dal. Matasztaszióból. 85." (A 85. az ED. lapszáma, ahová a fordítást Csokonai letisztázta.)

Később is fölvette címjegyzékeire: az 1802-i ÚK.-on a 141. sorszámon fordul elő, s ugyanakkor a Mfj.-en is regisztrálta az „Apró Fordítások" között: 2: 41.

A költő életében azonban nem jelent meg.

Először F. L. (= Losonci Farkas Lajos) közölte a Hasznos Mulatságok 1834. évfolyamában Csokonai néhány más „még eddig ki nem adott" verse közt (188—189. l.). Forrása nyilvánvalóan a tulajdonát képező, máig is meglevő ún. „Piros kódex" (K_1) volt.

Kötetben először Toldy adta ki, de nem Farkas Hasznos Mulatságokbeli közléséből, hanem „A Farkas-féle másolatokból" megjelöléssel a „Piros kódex"-ből (ld. Toldy 955. h.).

A későbbi kiadások általában Toldyt követték; Horváth Cyrill kiadásának több hibájára Harsányi és Gulyás hívta föl a figyelmet (ItK. 1917: 75. l.), Gulyás később saját kiadásuk, a HG. néhány hibáját is korrigálta (ld. Cs-tan. 37. l.).

Keletkezése

Csokonai viszonylag korai olasz fordításai közé tartozik ez is; ezt bizonyítja az EK.-on elfoglalt helye, továbbá az, hogy Eschenburg példatárában is benne van (V, 37—40. l.); valószínűleg onnan ismerte a költő (v. ö. Szauder: Roc. 233. l.).

Toldy az „1795-ig" írt művek közé sorolta (ld. 711. h.), s Juhász Géza is 1794-re tette keletkezését (ld. EPM. 313. l.). Ezt el is fogadhatjuk, mivel az 1793-i VT.-ban még nem fordul elő, az EK. szerint viszont 1795-nél alkalmasint korábbi. Szauder is úgy vélekedett róla, hogy „*A szabadúlás* c. verses fordítás [. . .], ha az I. cantata verses változatának szintjével mérjük össze, a kiáltó különbség miatt mindenesetre a legkésőbbi, legfejlettebb Metastasio-fordítások sorába kívánkozik." (OlIr. 419. l.; ld. még 421. l.)

Szövegkritika

A másolatokban több elírás, téves olvasat van.

A c í m az EK.-on s a kiadásunk alapjául szolgáló K_1-ben: *A' Szabadúlás;* az alcím viszont az előbbin: „Dal. Metasztazióból.", az utóbbin „(Nitzéhez egy Kántzonetta Metasztazióból.)" em. A K_2-ben az alcím: „(: Olaszból. Metastasió után :)".

A fordítás első sora a K_1-ben s Toldynál:

Hálá sok tsábításidnak

A K_2-ben s a K_3-ban viszont így indul a sor (s ezt a HG. is átvette):

*Hála, **hogy** csábításidnak . . .*

Az olasz eredeti nem ad biztos eligazítást, ha azonban a *Hálá* után vesszőt teszünk, a *hogy* kötőszó fölöslegessé, a *sok* pedig elfogadható töltelékszóvá válik. (A K_3-ban: *Hálá hogy . . .* Idegen kézzel — talán Gulyás József kezével fölé írva: *sok).* A 2. sor a K_{2-3}-ban (s a HG.-ban is):

*Nicé! már **véget vetek:***

Az olasz eredetiben a *respiro* jelentése 'magamhoz térek, föllélegzem'. Csokonai valamivel korábbi prózai nyersfordítása megerősíti, hogy a *megpihenek* a hiteles szó itt, a *véget vetek* a másolók „javítása", így próbálták „értelmesebbé" tenni az első pillanatra nem egészen világos értelmű mondatot. A prózafordításban a versszak: „Hála a' te Szédítésidnek, valahára megpihenek, óh Nitze, valahára eggy szerentsétlenhez kegyelmesek vóltak az Istenek —" (K. 674: 79b és Cs/Szpróz. 29—30. l.)

A másik kritikus sor a 67.; ez Farkasnál és Toldynál is:

*A' Tollát is ott hagyja **már***

A HG. — értelemszerűen, amit az olasz eredeti is támogat — az utolsó szót *bár*-ra emendálta, s ezt a későbbi kiadások is elfogadták. A K_1-et e szerint em.

44. K_1: *leszen* A 42. sor rímszava szerint em.

86. Kp. n., em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Csokonait megkezdett olasz tanulmányai, valamint szerelmi költészete tématárának bővítési szándéka bírhatták Metastasio e versének lefordítására, amelyet a sokat forgatott és másolt Esch.-ban talált meg.

Juhász Géza megpróbálta e verset is beilleszteni Csokonai és Földiné elképzelt szerelmi regényébe (ld. It. 1953: 458. l.), de aligha kereshetünk szubjektív indítékokat e fordítás mögött.

Megjegyzendő, hogy Metastasio canzonettáját Csokonai előbb prózában is lefordította *A szabadság* címmel (ld. HG. II, 482—484. l.). A prózai és a verses fordítást Szauder mérte össze (ld. OlIr. 415, 418 kk.). Előtte Imre Sándor nem volt hozzá hasonló jó véleménnyel a vers fordításáról: „... változtatva adja a *Szabadulást*, [...] melynek az eredetiben ölelkező rímeit, a kissé kerekdedebb mondat-alkotásnak megfelelőbb alkatot váltogató rímekkel cseréli föl, a nélkül, hogy az egész egyéb volna, mint tartalomra nézve hű, de szellemre, tűzre, hangulatra nézve közel sem járó fordítása az eredetinek, mely különben igen közönséges conceptióval tárgyalt szerelmi duzzogást vagy daczos elszakadni akarást fejez ki." (OlKölt. 77—78. l.)

Mint érdekességet érdemes megemlítenünk, hogy Révai Miklós német közvetítéssel már 1787-ben lefordította Metastasio versét *A meghűlt szeretet* címmel (ld. Gálos Rezső: ItK. 1943: 27. l.).

12. *Lárva* (lat.): álarc, álca. (Az olasz eredetiben a *mascherarsi* ige felel meg neki.) A versszak fordításának „bravúros megoldásá"-ról ld. Szauder i. m. 418. l.
23. *elsőben* (rég.): először.
69. *kevés nappal* (rég.): nemsokára.

Csokonai ezúttal sorról sorra fordította az eredetit, ami az olasz és a magyar vers azonos sorszámában is tükröződik.

Az egybevetés megkönnyítésére a következőkben Eschenburg alapján közöljük az olasz eredetit, a Metastasióra vonatkozó bevezető sorokkal:

„*Metastasio.*

S. [= Siehe] B. [= Band] I. S. [= Seite] 251. — Sein grosses, seltnes lyrisches Talent, gleich fähig zum Edeln und Erhabenen, wie zum Zärtlichen, Rührenden und Leichten ist in allen seinen grössern und kleinern dramatischen Arbeiten sichtbar. Aeusserst vollendet, und allgemein bekannt sind auch die fünf *Canzonetten*, am Schluss des sechsten Bandes der Turiner Ausgabe seiner Werke: *La Primavera; L' Estate; La Libertà; Palinodia* und *La Partenza*. Die vierte ist Widerruf der dritten, die ich hier mittheile, wovon man eine französische Nachahmung von *J. J. Rousseau*, und eine noch schönere deutsche von Hrn. *Gotter* hat. (S. des letztern Gedichte, B. I. S. 205.)

La libertà

Grazie agl' inganni tuoi,
Al fin respiro, o Nice,
Al fin d'un infelice,
Ebber gli Dei pietà.

Sento da' lacci suoi,
Sento che l'alma è sciolta;
Non sogno questa volta,
Non sogno libertà.

Mancò l'antico ardore,
E son tranquillo a segno,
Che in me non trova sdegno
Per mascherarsi Amor.
Non cangio più colore,
Quando il tuo nome ascolto;
Quando ti miro in volto,
Più non mi batte il cor.

Sogno, ma te non miro
Sempre ne' sogni miei;
Mi desto, e tu non sei,
Il primo mio pensier.
Lungi da te m'aggiro,
Senza bramarti mai;
Son teco, e non mi fai
Nè pena, nè piacer.

Di tua beltà ragiono,
Nè intenerir mi sento;
I torti miei rammento,
E non mi so sdegnar.
Confuso più non sono,
Quando mi vieni appresso;
Col mio rivale istesso
Posso di te parlar.

Volgimi il guardo altero,
Parlami in volto umano;
Il tuo disprezzo è vano,
È vano il tuo favor;
Che più l' usato impero
Quei labbri in me non hanno
Quegli occhi più non sanno
La via di questo cor.

Quel, che or m' alletta o spiace,
Se lieto, o mesto or sono,
Già non è più tuo dono,
Già colpa tua non è.
Che senza te mi piace,
La selva, il colle, il prato;
Ogni soggiorno ingrato
M' annoia ancor con te.

Odi, s' io son sincero;
Ancor mi sembri bella,

Ma non mi sembri quella,
Che paragon non ha.
E (non t'offenda il vero)
Nel tuo leggiadro aspetto
Or vedo alcun difetto
Che mi parea beltà.

Quando lo stral spezzai,
Confesso il mio ressore,
Spezzar n' intesi il core,
Mi parve di morir.
Ma per uscir di guai,
Per non vedersi oppresso,
Per racquistar se stesso,
Tutto si può soffrir.

Nel visco, in cui s' avvenne
Quell' augellin talora,
Lascia la penne ancora,
Ma torna in libertà.
Poi le perdute penne
In pochi dì rinnova;
Cauto divien per prova,
Nè più tradir si fa.

So che non credi estinto
In me l'incendio antico,
Perchè sì spesso il dico,
Perchè tacer non so.
Quel naturale istinto,
Nice, a parlar mi sprona,
Per cui ciascun ragiona
De' rischi, che passò.

Dopo il crudal cimento
Narra i passati sdegni
Di sue ferite i segni
Mostra il guerrier così.
Mostra così contento
Schiavo, che uscì di pena,
La barbara catena
Che strascinava un dì.

Parlo, ma sol parlando
Me sodisfar proccuro;
Parlo, ma nulla io curo
Che tu mi presti fè.
Parlo, ma non dimando
Se approvi i detti miei,
Ne se tranquilla sei
Nel ragionar di me.

Io lascio un' incostante;
Tu perdi un cor sincero;
Non so di noi primiero,
Chi s' abbia a consolar
So, che un si fido amante
Non troverà più Nice,
Che un altra ingannatrice
È facile a trovar.

(Esch. V, 37—40. l.)

Verselése

Az olasz eredeti 8 soros strófáinak ölelkező rímeit — mint Imre Sándor is említette — keresztrímekkel cserélte föl, mégpedig két 8/7 soros versszakra bontotta a nagyobb olasz strófát. Ezzel csak megközelíteni tudta a trochaikus lejtésű eredetit, amelynek rímképlete:

8a 7b 7b 7d 7a 8e 7e 6d

Mint Szauder megállapította: „az olasznak hetes és hatos sorait Csokonai már önálló leleménnyel írja át a Faluditól bevezetett »nyolcashetes« periódusára, trocheusi lejtésben." (I. m. 419. l.) Különben a Csokonai fordításában fölsejlő trocheusi lejtés is azt mutatja, hogy a költő olasz fordításainak fejlettebb, második korszakába tartozik ez a darab.

209. [Győzödelmi pompát . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; közel egykorú másolata: KZs. 1a—3b. A gyűjteményben található „Szomoru Halotti Versek" közül ez az első. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő, mivel nyilvánvalóan nem szánta kiadásra.

Először Toldy lajstromozta a KZs. többi tíz búcsúztatójával együtt, az „Alkalmi darabok" sorában: Toldy/j. 85.

Toldyra is utalva a HG. adta közre először, korszerűsített helyesírással: II, 331—334. l. Utána a FK., majd az ÖV.—ÖV.² s a MM. adta ki újra, valamennyi a HG. nyomán, annak szöveghibáit is átvéve.

Keletkezése

Mint a bevezetésben volt róla szó, Toldy a KZs. többi búcsúztatójával együtt a nevek üresen hagyott helyei alapján úgy vélte, hogy Csokonai valamelyik pap barátja számára bármikor felhasználható mintagyűjte-

ményt írt halotti búcsúztatókból (v. ö. Toldy XC. h.). Ezzel szemben a halotti versek egészen konkrét adatai azt sejtetik, hogy a költő adott alkalmakra írta meg búcsúztatóit, s a másoló hagyta ki a neveket, hogy majd mások is felhasználhassák.

Csokonai 1794. január 11-től lett a poétai osztály praeceptora, s ettől fogva lett tisztévé, hogy verses halotti búcsúztatókat írjon. A vers egy részletéből (90—98. sor) úgy tűnik, hogy nyáron történt a haláleset, akkor volt a temetés.

A HG. és a FK. félreértve a KZs. évjelzését, 1798-ból keltezte a búcsúztatót is (v. ö. HG. II, 331. l., III, 495. l.), noha Gulyás már 1926-ban rámutatott, hogy e versek „1798-nál mindenesetre előbbi időből valók". (TheolSz. 1926. 718. l.).

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendjét követve — 1794-re tette e búcsúztató keletkezését (míg öt másikét 1793-ra) kiadásaiban (ÖV.—ÖV.², MM.). A két másik, pontosan keltezett halotti vers (T. N. Mihályfalvi István és Fényes István halálára) szintén az 1794-i keletkezést igazolja.

Szövegkritika

A K-ban nincs c í m e. Toldy kezdősorával idézte, a HG. *Szomorú Halotti Versek 1.* címmel adta ki, s hasonlóan a FK. is; az ÖV.—ÖV.² s a MM. kezdőszavait választotta címül. Hasonlóan járunk el mi is.

A magánhangzók hosszúságát a másoló nem jelölte pontosan és következetesen. Ezért e hangok esetében Csokonai nyelvhasználatának megfelelően raktuk föl az ékezeteket (ide érve nemcsak az *i*, *ö*, *ü*, hanem az *o* ~ *ó*, *u* ~ *ú* hangokat is); a hosszú *lly*-t a másoló gyakran ligatúrával jelzi, de a hosszú (kettős) *ly* írásában sem következetes (pl. e versünk 10. sorában *illyen*, a 83.-ban *ilyen* található), hasonlóképpen az *egy* számnevet hol így, hol Csokonai szokása szerint *eggy*-nek írja, s a kétjegyű mássalhangzók írásában sem következetes, pl. *annyi*, de *meszsze*, *Aszszonyi* stb., ezért ezeket is a költő egykorú írásgyakorlatának megfelelően egységesítettük, anélkül, hogy a szövegkritikai jegyzetekben ezekre az emendálásokra külön utalnánk. Mivel a másolatokból a központozás csaknem teljességgel hiányzik, mi pótoltuk, figyelembe véve a HG. szövegközlését is. Erre az emendálásra sem utalunk külön a jegyzetekben, csak arra, ha a központozás megvan a KZs.-ban is.

2. K: *tablák* [. . .] *álnak* em.
3. K: *lyeket* = *mellyeket*.
10. K: *sirbe* em.
11. K: ***ambár*** em.
16. A kp. a K-ban is megvolt.
28. A *lesz* után a vessző a K-ban is megvan.
31. K: *repűl sebességgel*
HG., ÖV.—ÖV²., MM.: ***repűl ellenséggel*** Az elírás a HG.-ra vezethető vissza, s az értelmetlenség továbböröklődött a későbbi kiadásokban.
37. K: *ambár* em.
40. K: *am az* em.
44. A *lesz* után a vessző a K-ban is megvan.

50. K: *Akar* em.
53. K: *Katonak*, em.
60. K: *Ki beszéllésre* em.
62. A K-ból a másoló figyelmetlenségéből kimaradt a tagadószó; már a HG. is így em.
66. A sorvégi pont a K-ban is megvan.
67. A kp. a K-ban is megvan.
78. K: *Neked* A 28. s a 122. sor szerint em.
79. A *lesz* és az *el* után a vessző a K-ban is megvan.
83. K: *Hald* em.
84. A *Hozzád* után a vessző a K-ban is.
90. K: *nyarában* A rímszó szerint em.
86. K: *sebes körös* em.
87. E sor a K-ban szaggatott vonallal van jelezve; a következő, 88. sor rímszava *(utánna)* szerint azonban föltehetően a *Zsuzsánna* vagy *Juliánna* név állott itt.
94. A kihagyott szó *-szor*, *-szer*, *-ször* ragos számhatározó lehetett, amely azt jelölte, hány évet („nyarat") töltött együtt első férjével az elhunyt. A szótagszám miatt csak kétszótagú számhatározó jöhet szóba: *egyszer*, *kétszer*, *négyszer*, *ötször*, *hatszor*, *hétszer*, *nyolcszor*, *tízszer* vagy *hússzor*. A szélsőértékek: az *egyszer* és a *hússzor* valószínűtlenek, így a számsor 4—10 közötti valamelyik tagja állhatott itt.
95. A K-ban kihagyott helyen szintén számhatározó állt, azt jelezvén, hogy hányszor metszett Céres sarlója, azaz hány nyár telt el azóta.
103. A vessző a K-ban is megvan.
107. A kp. a K-ban is megvan.
109. K: *huljon* em.
111. K: *Tiis* em.
115. K: *egeknek* Jav. ebből: *égeknek*
116. Az *'s* előtt a vessző a K-ban is megvan.
122. A kp. a K-ban is megtalálható.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gulyás József a verset így jellemezte: „Nagyon szép gondolat olvasható benne, mely többször ismételve a Halál himnuszának »Elmegyek meghalni« sorát juttatja eszünkbe: »Neked is véged lesz, mint másnak vége lett.« Horatiusi gondolatok vegyülnek biblikus gondolatokkal. Szól egy *asszonyról*, aki kétszer ment férjhez, másodszor olyanhoz, akinek már voltak gyermekei, kik közül az egyik házasember volt." (TheolSz. 1926: 718. l.) Gulyás megállapításaihoz még azt tehetjük hozzá, hogy az elhunyt Nagyváradról származott, anyja valószínűleg a Zsuzsánna vagy Juliánna nevet viselte, s őutána valószínűleg ő is ezt a nevet kapta.

1. *Győzödelmi pompa* (rég.): diadalmenet. A régi nyelvben már Calepinusnál *győzedelmes pompa* a *triumphatus* megfelelője; Comeniusnál pedig a *pompa triumphalis* megfelelője *diadalmi pompa* (v. ö. NySz.).

2. *E' szomorú táblák:* a temető feliratos táblái, síremlékei. Az indítás voltaképpen szép — csak ma már nehezen fölismerhető — költői kép: a halál tartja a temető feliratos fejfái, táblái között diadalmenetét, mint az antik időkben, amikor táblákon vitték a diadalmi pompa közepén a meghódított tartományok jelvényeit s nevét, amelyet aztán a diadalívre is fölvéstek. A meghódított tartományok lakói rabszolgákká lettek: a halál által meghódított tartománynak, a temetőnek lakói is gyászos tömlöcbe vetett rabok.

12. *tőriből* (rég.): csapdájából.

23. *szembe kötve játtzol:* a „szembekötősdi" nevű gyermekjátékra utaló kép, amelyet a költő végig visz a 27. sorig.

28. E sort Gulyás József Horatius következő sorával vetette egybe:

Omnes eodem cogimur. (II. 3.)

(TheolSz. 1926: 719. l.)

Voltaképpen Od. II. 3. *(Ad Duellium)* 25. sora.

28. Ez a mondat refrénszerűen visszatér még a 44., 66., 78. és a záró, 122. sorban.

39—40. *Enók* (bibl.): az ószövetség héber szereplője, Matuzsálem atyja; istenfélő élete végén a Biblia szerint Isten az égbe ragadta. Mint Zsoldos írja a versről: „Az »életbe felragadt Enókkal« ugyancsak az ősmult boldog életidejét szimbolizálja, amikor horatiusi fordulatokkal (Hor. Carm. II. 14) a kérlelhetetlen halál könyörtelenségén kesereg." (5. l.)

42. *Illyés:* Illés, ószövetségi próféta, aki a Biblia szerint nem halt földi halált, hanem tüzes szekér ragadta az égbe (ld. Kir. II, 2: 11.).

44. A 28. sor megismétlése, amely a 66., 78. és 122. sorban újból — refrénszerű nyomatékkal — visszatér.

49—50. E sorokban Gulyás József szintén Horatius hatását vélte felismerni:

„Divesne prisco natus ab Inacho
. . . An pauper et infima de gente
. . . Sub divo moreris. (II. 3.)"

(TheolSz. 1926: 719. l.)

Pontosabban: Od. II. 3. 21—23. *(Ad Dellium)*

51. *merő* (rég.): kemény, feszes.

51—52. E sorpár megfelelője a „Szomoru Halotti Versek" 9. darabjában *[Öt ezer, és mintegy . . .]:*

Csak egy nyavaját küld ellene és merő
Derekakból ki fogy az ifjui erő

(39—40. sor)

53—54. E sorokban Gulyás ismét horatiusi mintát látott:

„Frustra cruento Marte carebimus,
Fractisque rauci fluctibus Hadriae (II. 14. 13.)"

(I. h.)

Pontosabban: Od. II. 14. 13—14. *(Ad Postumum).*

66. Refrénszerűen ismétlődő mondat: ld. a 28., 44., 78. és 122. sort!

69—70. E sorokat Gulyás (i. h.) Horatiusnak már idézett *Ad Postumum* című ódájával állította párhuzamba:

> Linquenda tellus et domus et placens
> Uxor . . .
>
> (Od. II. 14. 21—22.)

73—74. Gulyás szerint e sorok megfelelője Horatiusban:

> „Cedes et exstructis in altum
> Divitiis potietur heres. (II. 3.)."
>
> (I. h.)

Pontosabban: Od. 3. 19—20. *(Ad Dellium).*

74. *öltönötske* (rég.): kis ruha, öltöny.

76. Gulyás (i. h.) szerint ez a sor is Horatius-reminiszcencia:

> Absumet heres Caecuba dignior.
>
> Od. II. 14. 25. *(Ad Postumum)*

78. A 28., 44., 66. és 122. sorban is refrénszerűen ismétlődő mondat.

85. A — — — — kihagyott helyen állt az elhunyt atyjának neve.

87. Az üresen hagyott sorban az elhunyt anyjának neve volt.

90. A kihagyott helyen sorszám jelölte az elhunyt életévét.

91. Az üresen hagyott helyen az elhunyt férjének neve állt.

94. A kihagyott szó *-szor (-szer, -ször)* ragos számhatározó lehetett.

95. Az üres helyen az elhunyt második férjének neve volt az eredetiben.

98. *Ceres:* az aratás istennője a régi rómaiaknál; a mondat értelme: ahányszor arattak, azaz ahány nyarat együtt megéltek; a kihagyott helyen tárgyragos számnév állhatott az együtt töltött évek jelölésére.

101. A kihagyott helyen a második férj már családos, nős fiúgyermekének neve volt az eredetiben.

108. Itt az elhunyt menyének neve következett a kihagyott helyen.

111. Az üres helyen az elhunyt édes gyermekeinek vagy unokáinak neve sorakozott, az utolsó helyen — a rímhelyzetből következtethetően — *Zsuzsánnám* (vagy *Juliánnám)* állhatott.

122. A 28., 44., 66. és 78. sorban refrénszerűen visszatérő mondat.

Verselése

A hazai kálvinista halotti búcsúztatóknak ekkor már általános versformájában: páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

Vargha Balázs kiadásaiban a refrénszerűen ismétlődő *Néked is véged lesz, mint másnak vége lett* sor után esetenként sorközök tagolják a verset;

az ismétlődés azonban nem azonos terjedelmű szakaszok után következik, ezért ez a tagolás — amelyet a K sem igazol s amelyet a HG. sem alkalmazott — nem látszik indokoltnak.

210. [Az emberi nemen...]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; közel egykorú másolata: KZs. 3b—6a. A gyűjteményben található „Szomoru Halotti Versek" második darabja. Több kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő, mivel bizonyára nem szánta kiadásra.

Toldy csak lajstromozta az „Alkalmi darabok" sorában (Toldy/j. 85); először a HG. közölte, korszerűsített helyesírással: II, 334—337. l. Utána a FK., az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM.

Keletkezése

Mint a SzHV. többi darabját, ezt is poëseos praeceptorként írta Csokonai, amikor tiszte és kiváltsága volt, hogy a város nevesebb embereinek temetésén búcsúztatót mondjon, megfelelő tiszteletdíjért. Ezzel kapcsolatban írta Gulyás József: „Olvasva a verseket, eszünkbe jut Nagy Sándornak az Achilles sírján mondott szava: Óh boldog ifjú, aki éneklődül egy Homerost találtál. A magyar költőt 100 forinttal fizették ki s azt sem mindig adták!" (TheolSz. 1926: 720. l.)

A HG. a „Szomorú Halotti Versek" cím alatt ezt a dátumot közölte: „Aõ 1798. d. 3^{a} Septemb" (HG. II, 331. l.). Ez azonban a Kováts Zsigmond-féle másolat készültének a dátuma; Gulyás később módosította, illetőleg helyreigazította a HG. tévedését: „E darabok [...] 1798 előttről valók." (TheolSz. 1926: 720. l.) A FK. ennek ellenére 1798-as évszámmal közölte a KZs. halotti verseit.

Az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM. Juhász Géza nyomán az 1793-i év terméséhez sorolta, teljesen indokolatlanul.

Mivel Csokonai 1794. január 11-én lett poëseos praeceptor, e búcsúztatók sem lehetnek korábbiak: 1794 folyamán készülhetett mind a tizenegy.

Szövegkritika

A KZs.-ben *Más* „c í m"-mel fordul elő a *[Győzödelmi pompát...]* után. A HG. s a FK. *Szomorú Halotti Versek 2.* címmel adta ki, az ÖV. s az azt követő kiadások viszont kezdő szavaiból alkottak címet. Mi is hasonlóan jártunk el.

A magánhangzók hosszúságának jelölését s a központozást illetően ld. az előző vers megfelelő jegyzetét.

13. *ezel* em. A kp. a K-ban is megvan.
14. K: *szólni tudni* A másoló a *szólni* előreható hatására írhatott a logikailag ide illő *tudnék* helyett főnévi igenévi alakot. A HG. a K hibás szövegét közölte, az ÖV. — ÖV². s a MM. már értelemszerűen emendálta az elírást. *g̃ [= meg] mutatom* A *hogy* előtt a vessző megvan a K-ban is.
16. K: *halgatnak* em.
19. A kp. a K-ban is.
20. Az *Emelt* után a vessző a K-ban is megvan.
24. K: *Köny* em.
27. A K-beli *kóstol* ige logikailag meglehetősen nehezen illeszkedik a mondatba, föl kell tételeznünk, hogy a *kóstolnak* esetleg a másoló elírása *táplálnak* helyett.
31. K: *Nu* em.
34. K: *viradni* em. A kp. a K-ban is megvan.
37. K: *ad* em.
39—40. K: *Javai, a' **miket** tsak **azok** tartanak*
Míg élünk
Ez így értelmetlen, de a HG.-tól a MM.-ig ezt közölték a kiadások. A helyes szöveg nyilvánvalóan ez volt az eredetiben, amelyet a másoló figyelmetlensége torzíthatott el:
*Javai, a' **mellyek** tsak **addig** tartanak* E szerint em.
41. K: *rontak̃ [= rontanak]*
44. K: *edgyet* em.
55. A HG. s az azt követő kiadások hibásan központozták a szöveget, s így a részlet mondanivalója homályban maradt; a *szólni* után nem tettek vesszőt, pedig nem arról van szó, hogy a „gyászos sírhalom" nem tud szólni a táblának, hanem arról, hogy mivel a sírhalom nem tud beszélni, a tábla szóljon helyette; tehát a *szólni* után föltétlenül vessző jár.
57. K: *emlékezőnek* Az 58. sor ríme más, tisztább rímszót kíván, s logikailag sem illik ide ez a szó; már az ÖV. így emendálta: *emlékezetnek*. Nyilván ez állhatott az eredetiben; e szerint em.
60. K: *játeka* em.
61. K: *el meñek [= mennek]*
75. K: *esztendőben* A 74. sor rímszava szerint em.
77. K: *egyé* em. A kp. az eredetiben is megvan.
78. K: *özvegyé* em.
80. K: *Meny* em.
91. A *szót* után a vessző a K-ban is megvan.
103. A kp. a K-ban is megvan.
105. K: *kezére* Jav. ebből: *kedvére*
107. K: *apolgassad* A HG.-ban s követőiben *ápolgassad* alak található, noha Csokonai s kora még az előbbit használta.
116. A felkiáltójel a K-ban is megvan.
117. A kp. a K-ban is megvan.
120. K: *éljük [= éljünk]*
121. K: *Meny el* em.
122. A K-ban a sor végén nincs írásjel; a HG. s követői pontot tettek ide, bár logikusabb a kettőspont; em.
124. K: *bojra* em. A kp. a K-ban is megvan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A búcsúztató tárgyáról Gulyás ezeket írta: „A 2. vers (334.) szintén nőről szól, akinek esküdt férje előbb halt meg; félévre rá ő is meghalt s most búcsúzik férjes s gyermekes leányától és árváitól. Néhány sora (Ti temető helyek . . . Ti holtaknak csontjai . . . Ti gyászos oszlopok . . . 334.) emlékeztetnek a »Sírhalmok, ti ködlepte kertek . . . « kezdetű versére (I. 456.).” (TheolSz. 1926: 718. l.) S a továbbiakban is utal a versnek *Az én poézisom' természete (~ A' vidám természetű Poéta)* egyes soraival fennálló rokonságára (719. l.; ld. még Uő.: Cs-tan. 37. l.).

Baróti Dezső szintén *A' vidám természetű Poéta* soraival hozta párhuzamba: „*Az emberi nemen* . . . kezdetű verses halotti búcsúztatójába már csak azért is érdemes beleolvasnunk, mert egyike azoknak, amelyben a legközelebb kerül a »mord anglusok« gyakran ostorozott puritán pesszimizmusához. Ezt egy optimistább keresztény humanizmus teológus képviselői leginkább azért támadták, mert az élet szépségeinek megvetését, továbbá az erkölcsös élet evilági értelmének tagadását érezték ki belőle. De a vádat akár az ifjú Csokonai halotti búcsúztatóival s így pl. az alábbi sorokkal kapcsolatban is meg lehetett volna ismételni:

Ti temető helyek gyászos sírhalmai, . . . [stb.] Nem kétséges, hogy az ilyen sorokat legalább annyi joggal be lehet sorolni *A vidám természetű poétá*ban emlegetett »siralmas nóták« és »keserves versek« közé, mint Young és Hervey komor meditációit.” *(Sorsotok . . .* 311—312. l.)

2. *Heráklitus*, Hérakleitosz: a „nevető filozófus”-sal, az abderai származású Démokritosszal (i. e. 460—370) szemben a „sötét” melléknévvel felruházott epheszoszi Hérakleitoszt (i. e. 535—475) az ókortól fogva „síró filozófus”-ként emlegette az irodalmi hagyomány.

3. *könyv* (rég.): könny.

17—19. *Ti temető hellyek* . . . stb. Gulyás nem minden alap nélkül vetette egybe *A' vidám természetű Poéta* kezdősoraival (bár ő a *Lilla*-beli későbbi átdolgozásra, *Az én Poésisom' természeté*-re hivatkozott: TheolSz. 1926: 719. l.; Cs-tan. 37. l.).

22. *Orátor* (lat.): szónok.

34. *az utolsó nap:* a bibliai utolsó ítélet, a végső felelősségrevonás.

63. A kihagyott helyen az elhunyt neve állt az eredeti kéziratban.

65—66. A kipontozott helyeken az elhunyt atyjának, illetőleg anyjának neve volt az eredeti szövegben.

71. A kihagyott helyen föltehetően a *Debrecenbe* szó állt, ahová az elhunyt férjhez ment.

72. Itt föltehetőleg az elhunyt férjének neve volt az eredetiben.

74. Itt *-szor, -szer, -ször* ragos számnév utalt az eredetiben az együtt töltött házasévekre.

76. *Esküdt* (rég.): a városi elöljáróságnak bizalmi feladatok elvégzésére hivatott, választott tagja.

78. A kihagyott helyen az elhunyt férjének halálozási ideje állhatott.

84. A kihagyott helyen az elhunyt életkora volt olvasható az eredeti kéziratban.

93. Az üres helyen az elhunyt hajadon lányának neve állhatott.

101. A kihagyott helyen' az elhalt anya asszonylányának keresztneve volt olvasható az eredeti kéziratban.
106. *érettem* (nép., rég.): helyettem (v. ö. NySz., TESz.).
109. A kipontozott helyen föltehetőleg az elhunyt vejének neve állt.
111. Az üresen hagyott helyen ismét az árván maradt lánygyermekek neve következett.

Verselése

Az egykorú kálvinista búcsúztatók hagyományos formájában, páros rímű tizenkettősökben készült.

211. [Vagyon egy olly tenger . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt; közel egykorú másolata: KZs. 6b—8a. A kötetben található „Szomoru Halotti Versek" harmadik darabja. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő, mivel nyilvánvalóan nem szánta kiadásra.

Először Toldy lajstromozta a KZs. többi tíz halotti búcsúztatójával együtt az „Alkalmi darabok" sorában: Toldy/j. 85.

Toldyra is utalva először a HG. adta közre: II, 337—340. l. Utána a FK., majd az ÖV.—ÖV.[2] s a MM., valamennyi a HG. nyomán, annak szöveghibáit is átvéve.

Keletkezése

Mint volt róla szó, Toldy a KZs. búcsúztatóiban az elhunytak nevének üresen hagyott helyei alapján úgy vélte, hogy Csokonai valamelyik pap barátja számára készített bármikor felhasználható mintagyűjteményt (v. ö. Toldy XC. h.). Ezzel szemben a halotti vers egészen konkrét adatai amellett szólnak, hogy a költő — mint poëseos praeceptor — adott alkalomra írta meg búcsúztatóját, s a másoló hagyta ki a neveket, hogy majd mások is felhasználhassák esetenként.

A HG. (v. ö. II, 331., III, 495. l.) és a FK. — félreértve a KZs. évjelzését — 1798-ból keltezte e búcsúztatót is, noha Gulyás József már 1926-ban rámutatott, hogy e versek „1798-nál mindenesetre előbbi időből valók" (TheolSz. 1926: 718. l.).

Az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. Juhász Géza nyomán 1794-re tette e búcsúztató keletkezését. A két pontosan keltezett halotti vers (Mihályfalvi István és Fényes István halálára) szintén az 1794-i eredetet támogatja.

Szövegkritika

A HG. korszerűsített helyesírással adta ki, a későbbi kiadások sem az eredetit, hanem a HG. szövegét közölték újra, néha kisebb módosítással.

A K-ban nincs önálló c í m e a versnek (a „Más" utalást viseli címül). A HG. *Szomorú Halotti Versek 3.* címmel közölte, s hasonlóan adta közre a FK. is. Az ÖM. a vers négy kezdő szavát vette címül; így jártak el a későbbi kiadások s így járunk el mi is.

Egykorú helyesírásával most jelenik meg először.

A magánhangzók hosszúságát s a központozást illetően ld. a **209.** számú vers *[Győzödelmi pompát . . .]* megfelelő jegyzeteit.

10. K: *habák* em.
12. K: *ny omjo* em. A másoló gyakran rántott ketté egy-egy szót.
13. K: *gáják [. . .] ugy süjednek* em.
16. K: *Mingyán* a szót Csokonai így soha nem írta; em.
22. A kettőspont a K-ban is megvan.
24. K: *ek̄ [= ennek]*
29. K: *Mely⟨ek⟩be*
41. K: *Más ok* em.
46. K: *zarának* em.
48. K: *süjjede* em.
49. K: *fojása* em.
51. A K-ban az *és* előtt fölösleges vessző; em.
62. K: *mármost* em.
63. K: *edgyütt* em.
65. K: Ro/ *Galambi szelendség* Már a HG. is *szelidség*-re emendálta.
67. K: *szivel* em. *azon* Jav. ebből: *ez en*
70. K: *áltak* em.
80. K: *erjetek* em.
82. K: *Jésust* em.
83. K: *ara* em.
84. A kp. a K-ban is megvan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Olyan férfiről szól a vers, aki sok viszontagságon ment át, s feleségét — akivel csak rövid ideig élt együtt — túlélte. A búcsúztató nem említi a gyermekeket, úgy látszik, gyermektelenül haltak el.

A búcsúztatóról Gulyás ezt írta: „A 3. számú vers (337.) főgondolata: a szegényt és gazdagot egyformán forgatja az élet tengere. Szól egy özvegy férfiról, aki kevés ideig élt házasságban." (TheolSz. 1926: 719. l.) Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy a vezérgondolatot, a fő jelképet Csokonai — ahogy a többi búcsúztató versében is — végigviszi a halotti versben.

4. *Bátor* (rég.): noha, ámbátor.
6. *Sirtesek* (lat.): voltaképpen a 'zátony' jelentésű *Syrtis* többesszáma.
8. *mint meg annyi Atlás teste:* az antik görög regevilág hőse, Atlasz, az ősibb mondák szerint a tengerben áll s a látóhatárt tartja vállán; talán erre vonatkozik Csokonai hasonlata.

11. *Eurus*, Eurosz (lat., gör.): szárnyas férfialak képében ábrázolt délkeleti szél az antik regevilágban.
Zefirus, Zefir (lat., gör.): enyhe nyugati szél.
12. *Auster* (lat.): déli szél.
Boreás (gör.): a féktelen erejű északi szél megtestesítője a görög mitológiában.
22. *magad is zavarod:* ti. evezel rajta.
23—24. A sorok értelme: hogy nem népesedik túl a Föld, az a halandóságnak köszönhető.
35. E sort Gulyás József Horatius következő soraival vetette egybe:

Enaviganda, sive reges
Sive inopes erimus coloni.
(Od. II. 14. 11—12.)

Továbbá:
Sortitur insignes et imos.
(Od. III. l. 15.)
(ld. TheolSz. 1926: 719. l.)

47. A kihagyott helyen az elhunyt neve állt.
49. Az üres helyen számnév jelölte az elhunyt életkorát.
53. A sor értelme: gyakran volt beteg, betegeskedett.
58. A K kihagyott helyén az elhunyt atyjának neve — s talán foglalkozása és tiszte — állt.
59. Az üres helyen az elhunyt anyjának neve volt az eredetiben; mint rímszó a következő sor *számlála* szavára rímelt: való színűleg *Sára*.
61. A kihagyott helyen az elhunyt feleségének neve állt.
65. *Galambi:* 'galambszerű'; hasonló képzése Csokonainak a *tigrisi* az *Impedit ira animum* című versében.
75. *bátor* (rég.): ld. előbb.
81. *Az Úrnak félelme* (rég.): istenfélelem.

Verselése

A kálvinista halotti búcsúztatók hagyományos versformájában, páros rímű tizenkettősökben íródott.

212. [Jer, óh asszonyi rend . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Közel egykorú másolata: KZs. 13a—16b. Az ott található „Szomoru Halotti Versek" ötödik darabja. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, bizonyára azért, mert nem szánta kiadásra. Először Toldy lajstromozta, a KZs. alapján (Toldy/j. 85.). Toldyra is hivatkozva a HG. adta ki elsőként, korszerűsített helyesírással: II, 340—344. l.

A HG. nyomán közölték Vargha Balázs kiadásai (ÖV.—ÖV.², MM.), némileg módosított helyesírással.

Keletkezése

Bár Toldy a SzHV.-ben a nevek üresen hagyott helye alapján úgy vélte, hogy Csokonai a halotti búcsúztatókból mintagyűjteményt készített valamelyik pap barátja számára (ld. Toldy XC. h.), e vers szövegéből is kitetszik, hogy adott alkalomra készült. Valószínűleg maga is mondta el a költő.

A HG. (II, 331. l.) a másolás dátumát („Aõ 1798. d. 3ª Septembris") tulajdonította tévesen a megírás időpontjául, s nyomán ezt tette a FK. is, noha Gulyás József már figyelmeztetett rá, hogy e búcsúztatóknak 1798-nál mindenképpen korábban kellett keletkezniük (ld. TheolSz. 718. l.).

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje alapján — 1793-ra tette keletkezését (ÖV.—ÖV.², MM.), noha Csokonai poëseos praeceptori tisztsége folytán 1794-nél ez sem lehet korábbi.

Szövegkritika

A KZs.-ben nincs címe a versnek, *Más* megjelöléssel fordul elő a SzHV. hatodik darabjaként.

A HG. s a FK. cím nélkül, a SzHV. sorszámával közölte. Az ÖV. a kezdőszavakat tette meg címül, s ezt a megoldást választottuk mi is.

A magánhangzók hosszúságát s a központozást illetően ld. a *[Győzödelmi pompát . . .]* jegyzeteit.

1. K: *Jér* em.
4. K: *tsepjeinek* em.
11. K: *g̃ némūlk̃ [= meg némúlnak]*
A pontosvessző a K-ban is megvan.
22. *Artatlanság* em.
24. K: *szemb̃ [= szembe]*
27. K: *hűsíg* em.
28. K: *álna* em.
30. K: *rágk̃ [= rágnak]*
32. A kp. a K-ban is megvan.
34. K: *Es* em.
36. K: *szivekben* Az előző sor rímszava alapján, de logikailag is *-be* határozórag kívánkozik ide; már a HG. is így em.
38. K: *szólgálnak* em.
39. K: *hegyekk̃ [= hegyeknek]*

44. A K-ban a *szüljön* után fölösleges pontosvessző van, amelyet a HG. is törölt.
55. K: *magák [= magának]*
59. K: ***Ekessége*** em. A sor végén a *nak* ragot mi következtettük ki logikailag s a következő sor rímszava alapján.
61. A K-ban a 3. szó helye üresen van hagyva; *Debrecen* nevét mi következtettük ki.
64. K: *halja* em.
65. K: *e'* [Jav. ebből: *ez*]; *éltenek* em.
67. K: ***Tsak*** Az előző sor szerint em.
g̃ [= meg] érdemlené
71. K: *kevésse* em. *szűnjek̃ [= szűnjenek]*
73. K: *Álj* em.; *haljad* em.
87. K: *g̃ [= meg] sértett*
88. K: *h̃ [= hogy]*
90. K: *a' lȳ [= a' melly]*
92. K: *l. [= leg] bőltsebb*
98. K: *engedk̃ [= engednek]*
99. K: *hűlló* em.
102. K: *veszéjt* em.
106. K: *veszéjek* em.
107. K: *fojó* em.
110. A K-ban az első szó helye üresen van hagyva, a *Mária* nevet mi következtettük ki; v. ö. a tárgyi és nyelvi magyarázatok megfelelő helyével.
120. K: *kiszűlnek* em. A *Karjaim* után a vessző a K-ban is megvan.
126. K: *g̃ [= meg] fosztó veszéjjel* em.
128. K: *jajja* em. K: *nevetésedet* A szó a K-ban bizonytalan olvasatú; föltehetően *nevetésidet* volt az eredetiben s azt akart írni a másoló is, de az *i*-ről a pontot lehagyta. Mindenesetre a többes számú alak jobb rímet ad s logikusabb is, mint a *nevetésedet*. Már a HG. is így közölte; e szerint em.
132. K: *csilapodtanak* em.
135. K: Ro/ *bánatosb* Már a HG. *bánatos*-ra emendálta az elírásból származó hibás alakot.
139. K: *edgyik* em.; *mellőlletek* em.
144. K: *Száljanak* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Gulyás József ezt írta a tárgyalt halotti versről: „Az 5. számú (340. l.) egy asszonyt búcsúztat, kinek atyja is, férje is senator volt. Egyik leányának a férje pap volt. Népies gondolat benne: aki megsért, bekötözi a sebet (a népdal szerint: aki megszomorít, meg is vígasztal)." (TheolSz. 1926: 719. l.) A búcsúztatóból az is kiderül, hogy az elhunyt nemesi származású volt („eredetét nemes vérből vette"), halálakor férje még élt, s négy férjes asszonylánya volt.

1. Az „asszonyi rend"-hez talán azért intézi szavait a költő, mivel az elhunytnak négy asszonyleánya állta körül a koporsót; bizonyára ezért szentel később megkapó sorokat az anyai hivatásnak is.

le eresztett hajjal: a Bibliában is említett ősi szokásként haláleset alkalmával a nők a gyász jeléül lebontották, szétzilálták, néha levágták hajukat. Előfordul ez a motívum Csokonai diákkori versfordításában is:

Közelítvén hozzá le eresztett hajjal
Sirattya kedvesét kettőztetett jajjal
(Piramus és Thisbé Historiájának le fordítása 257—258. sor; ld. Cs/ÖM. I, 61. l.)

6. *Mára, Mária:* a régi szómagyarázatok szerint a héber eredetű név jelentése: 'keserű'. Csokonai másutt (pl. a Fényes István halálára írt búcsúztatóban is él hasonló szójátékkal). Föltehetőleg az elhunyt egyik lányának, talán a legidősebbnek, *Mária* volt a neve.
Gulyás József a névvel kapcsolatban Csokonai másik halotti búcsúztatójának, a *Czindery sírja felett* című versnek párhuzamos részére hívta föl a figyelmet:

Nevem nem M á r i a lészen,
Hanem M á r a már,
Mert keservvel folyt egészen
Nékem e pohár.
(ld. TheolSz. 1926: 719—720. l.)

Zsoldos szintén utalt erre a párhuzamra (12. l.).

14. Voltaképpen *illettettél* kívánkoznék ide; Csokonai itt költői szabadsággal élt.

28. *Penelopé* (gör.): Odüsszeusz felesége, a hitvesi hűség jelképes alakja.

41. *nem ér oda soha* (nép.): nem ér annyit soha.

45. *Hekuba,* Hekabe (gör.): Priamosz trójai király felesége, a hős Hektornak és Párisznak anyja a görög mondavilágban.

55—56. Csokonai itt társadalomszemléletének sarkalatos tételét mondja ki újra.

59. A kihagyott helyen az elhunyt neve állt az eredeti kéziratban.

60. A K kihagyott helyén az elhunyt atyjának neve volt.

64. *minden* (nép., rég.): mindenki.

77. A K. kihagyott helyén az elhunyt férjének neve állt.
hitesem (rég.): hitvesem.

84. *érdekel* (rég.): érint, sújt; *ívvel* (rég.): íjjal.

90. *tereh* (nép., rég.): teher.

94. *Nestor* (gör.): a monda szerint trójai háborúban a legidősebb görög vezér, a sereg bölcs tanácsadója.

95. A kihagyott helyen az elhunyt vejének neve lehetett az eredeti kéziratban.

96. Az üres helyen az említett vő feleségének, az elhunyt legidősebb lányának keresztneve állhatott, a vers elején olvasható szójáték alapján talán *Mária.*

103. A kihagyott helyen az elhunyt második leánygyermekének neve állt.

104. Az üresen hagyott helyen az előbb említett lány férjének neve állhatott eredetileg.
110. A kihagyott helyen a harmadik leány neve következett.
111. Az üresen hagyott helyen az előbbi leány férjének neve állt.
119. A kihagyott helyen a negyedik leánygyermek neve volt az eredetiben.
123. A kihagyott helyen a negyedik leány férjének neve állt. *tiszteletes Férjed:* talán azt jelenti, hogy lelkész volt a leány férje, bár a *tiszteletes* szó a régi nyelvben egyszerűen 'nagyra becsült, tisztességes' jelentésben is élt.
124—128. Talán arra vonatkozik ez a rész, hogy nem sokkal a leány férjhezmenetele után következett be anyja halála.
129. A K üresen hagyott helyén ismét a negyedik leány neve állhatott az eredetiben.
135. A K üresen hagyott helyén a leánygyermekek nevét sorolhatta föl a szöveg.

Verselése

A kálvinista halotti búcsúztatók akkoriban hagyományossá vált versformájában, páros rímű tizenkettősökben íródott.

213. [Halál! ez az a' szó . . .]

Kézirata

KZs. 16b—19a; a „Szomoru Halott Versek" hatodik darabja. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, mivel bizonyára nem szánta kiadásra. Toldy a KZs. alapján ismerte, de nem adta ki, csak jegyzékén lajstromozta, cím nélkül, kezdő sorával, a „Szomorú halotti versek" 6. darabjaként az „Alkalmi darabok" című fejezetben (XC. h.). A Toldy/j. alapján a HG. adta közre először (II, 344—347. l.), a SzHV. többi darabjával együtt, szintén cím nélkül, illetve *6. Más* megjelöléssel. A későbbi kiadások ezen alapulnak.

Keletkezése

Toldy nem adott közelebbi időmeghatározást a halotti búcsúztatók keletkezéséről. A HG. (II. 331., III, 495. l.) a másolás dátuma alapján a SzHV. valamennyi darabját **1798** szeptemberéből keltezte, de később Gulyás József ezt helyesbítette: „1798-nál minden esetre előbbi időből valók". (TheolSz. 1926: 718. l.)

Vargha Balázs — Juhász Géza időrendje alapján — *Komáromi J. halálára* címmel 1793-ra tette keletkezését, pedig tekintetbe véve a költő poëseos praeceptorságát, 1794 januárjánál ez sem lehet korábbi.

Szövegkritika

A versnek a KZs.-ben nincs külön c í m e, *Más* megjelöléssel fordul elő a SzHV. hatodik verseként. Külön cím nélkül, a SzHV. sorszámával adta ki a HG. s a FK., az ÖV.-ben viszont *Komáromi J. halálára* címmel jelent meg, s ugyanígy a későbbi kiadásokban is.

Míg a KZs.-ben található legtöbb búcsúztató esetében a másoló az elhunytak nevét teljesen kihagyta (hogy a verset föl lehessen használni más alkalmakra is) itt a 116. sor másolásakor megszaladt a tolla, s félig leírta az elhunyt vezetéknevét:

Jövel Komā — — — szerelmes vérségem

E névtöredék s a vers 1793-ra jellemző „toldott névelős rímei" alapján Juhász Géza arra a következtetésre jutott kéziratos hagyatékában, hogy a debreceni ref. egyház halotti anyakönyvébe 1793. április 15-én bejegyzett, 24 éves korában elhunyt „Komáromi Josephus Studiosus Togatus" temetésére készült a búcsúztató. Ehhez még azt is megemlítette Csokonai verséről, hogy: „Diákról van benne szó."

Érvelése azonban nem egészen megnyugtató.

A vers elmélkedő, oktató részében igaz, hogy szó van a korai halálról is („Jobb az égbe menni éltünk reggelébe | Mint a' megvénülés komor estvéjébe"), de ez a halálról mondott általánosságok egyike csak, s nem hozható közelebbi kapcsolatba az elhunyt életkorával.

Ha elfogadjuk, hogy *Komáromi* volt a búcsúztatott családi neve, akkor az atyját említő 103. sorba csak a *Komáromi P á l* név illeszthető be a szótagszám folytán. Ám egyáltalán nem bizonyos, hogy az eltávozott a 116. sorban *Komáromi* nevű egyenes ági rokonát szólítja meg; sőt elképzelhetetlen e sor a *Komáromi* névvel:

Most a' halál által a' míg lenne végem
Jövel Komáromi szerelmes vérségem [!]

Itt — a halotti búcsúztatók általános gyakorlata s a mondat logikája szerint — konkrétan, keresztnevével együtt nevezi meg az elhunyt egyik közeli hozzátartozóját.

A *Komā* tehát nem a *Komáromi*, hanem a Debrecen környéki *Komádi* (vagy a távolabbi *Komját, Komjáti)* helység nevéből alkotott családnév rövidítése lehet a versben, s így már beilleszthető ide pl. a *Komádi Pál.* Bár az sem bizonyos, hogy a megszólított rokon apai ágon volt atyafi, s így az sem, hogy *Komádi* volt az elhunyt családi neve.)

De az sem derül ki a versből bizonyossággal, hogy az elhunyt diák lett volna. Csupán annyi, hogy megfordult „Márs táborába" is, azaz: hadakozott, s otthonos volt a tudományokban, közelebbről a versírásban:

A músákkal özvegy éltemet tőltöttem
Tölök nyert koszorúm fejemre kötöttem . . .
(109—110. sor)

Az *özvegy* itt 'magános'-t, 'agglegény'-t jelent, s ezt egy 24 éves tógátusról semmiképpen nem írta volna le diáktársa; másrészt nincs tudomásunk *Komáromi József* nevű „koszorút" nyert poétáról sem abból az időből.

Mindehhez hozzá kell még vennünk, hogy ha valóban a Kollégium diákját búcsúztatta volna a vers, akkor erről részletesebben is megemlékezett volna, s diáktársai nevében is búcsút vett volna tőle.

Az is nehezen képzelhető el, hogy az 1793. év poesës praeceptora átengedte volna a javadalmas búcsúztató írását Csokonainak.

Nincs tehát okunk rá, hogy a tárgyalt búcsúztató keletkezését 1794-nél korábbra tegyük, s hogy elsiratottját ne az 1794. év halottai között keres sük.

A fentiek alapján indokolatlannak látszik, hogy Juhász Géza föltevése alapján az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. *Komáromi J. halálára* címmel közölte a kéziratban címtelen búcsúztatót.

A HG. *6. Más* címmel adta ki, s hasonlóan járt el a FK. is. Mi — a SzHV. többi darabjához hasonlóan — a vers kezdő szavaiból alkottunk címet.

A magánhangzók hosszúságát, valamint a központozást illetően ld. a **209.** vers: *[Győzödelmi pompát . . .]* megfelelő jegyzetét.

1. A felkiáltójel a K-ban is megvan; a HG. s az azt követő későbbi kiadások azonban vesszőt közölnek itt.
3. A felkiáltójelek a K-ban is megvannak; a HG. s a későbbi kiadások azonban az *élők* után vesszőt közölnek.
4. K: *könyhullatást* em.
7. K: *szál* em.
8. K: *reszketes* em. A kérdőjel a K-ban is megvan.
9. A K-ban az *Óh* után felkiáltójel van; a kiadások helyette vesszőt közölnek.
13. A kp. a K-ban is megvan.
18. K: *kezében* Értelemszerűen em.
25. K: *Fonnyatt* em.
28. K: *veszejbe* em.
29. K: *könyhullatásba* em.
30. K: *l. [= leg] első*
34. K: *magāv [= magával]*
40. K: *nyavajába* em.
41—43. A vesszők a K-ban is megvannak.
48. K: *fojását* em.
51. A *hogy* előtt a K-ban fölösleges, értelemzavaró vessző van; em.
52. K: *Lelkit* em.
53. A kp. a K-ban is megvan.
55. K: *testel* em.
58. A kérdőjel a K-ban is megvan.
60. A vessző a K-ban is megvan.
65. K: *anyát* em.
69. K: *el hulnak* em. Jav. ebből: *el mulnak*
70. K: *vezéjek* em.
71. K: *veled;* em.
72. K: *aggottakat* A második szótagban az *ot* kissé bizonytalan írású, de a HG. tévesen közölt *aggúltakat*, amelyet a későbbi kiadások is átvettek.
78. K: *Pája* em. *ditsősségét* em.

81. K: *betegségekk [= betegségeknek]*
85. K: *tangjainkba* em.
95. K: *edgyütt* em.
96. K: *sujjával* em.
102. K: *hald* em.
105. K: *szülé* Logikailag csak a *szüle* alak illik ide, mivel a versben az elhunyt tulajdon szülőanyjáról van szó.
111. K: *sokal* em.
114. K: *sugal* em.
116. K: *Kom* Mint volt róla szó, Juhász Géza a töredékből a *Komáromi* nevet következtette ki, ez azonban erősen vitatható.
124. A kp. a K-ban is megvan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az Álom [II.] című verséhez hasonlóan a halált itt is jótevő megváltásnak festi a költő a felvilágosodás szellemében. A halhatatlanságot is egészen racionálisan fogja fel: a fennmaradó költői, írói hírnévvel („szép ditsösség"-gel) azonosítja (noha a vallásos kifejezéskincset is emlegeti, az alkalomnak megfelelően).

Gulyás József ezt írta a vers tárgyáról: „A 6. számú (344. l.) szerint a halál nem mindig rémes s csak Éva bűne miatt támadt az emberre. Egy férfiról szól, aki mint atyja is, katona volt, majd tudománnyal használt a hazának." (TheolSz. 1926: 719. l.) Bata Imre Csokonai versét Sárváry Pálnak, a költő praeceptorának egyik halotti búcsúztatójával állította párhuzamba, amelyet Ormos András professzor feleségének halálára írt. (Felesége Weszprémi István főorvos Zsuzsanna nevű leánya volt.) Ugyanő párhuzamot vont Csokonai e verse s a poëseos praeceptor Tóth Péter búcsúztatói között is (ld. Bata i. m. 49—54. l.). A párhuzamok nem nagyon meggyőzők, mivel a halotti búcsúztatóknak megvolt a konvencionális kifejezéskészletük, s Csokonai ennek ellenére meglehetős önállósággal alkotott itt is, mindig egy-egy nagyobb, következetesen végigvitt költői képpel fogva és színezve át a másoknál csak közhelyekbe fulladó témát.

1. *könyveket* (rég.): könnyeket.
9—12. Csokonai *Az Álom* című versével közeli rokonságban levő gondolatok.
15. *A' választást tevő szemeket:* a választani tudó, tehát látó szemeket (a halált, a csontvázat ugyanis a festő szem nélkül, szemüregekkel ábrázolja).
16. *vad csudát:* szörnyet, képzeletbeli lényt.
18. *iv:* kézív, íj.
20. *váz* (nép.): madárijesztő.
22. *képzelet* (rég.): elképzelés, kitalálás.
24. *skeleton* (lat.): csontváz. A szó többször előfordul Csokonainál, így *Az Álom [II.]* c. versében is, hasonló rímmegoldásban (55—56. sor: A folyó, a könnyebb [anyagi rész] magát feljebb vonja, | S a göröngy közt marad csak a *skeletonja);* Gulyás József — más példákra is utalva — e szóhasználatban is egyik bizonyítékát látta Csokonai szerzőségének (l. TheolSz. 1926: 720. l.).

27. *Sárga a' félelem* Csokonainál másutt is *sárga a félelem* jelzője (ld. pld. **56**: 30. stb.)

30 kk. Utalás a bűnbeesés bibliai történetére, amely szerint Éva engedetlensége, a tiltott alma megízlelése megfosztotta az embert a halhatatlanságtól (ld. I. Móz. 3: 1—23.).

49—50. A Biblia szerint az Édenkertben felhangzott isteni parancsról van itt szó.

64. *kék* (nép.): kellene.

65. *az anyját sirató Memnonnak:* az ókori görög regevilágban Memnonnak, Ethiópia királyának Eosz, a hajnal volt az anyja s Tithon az apja. Az egyiptomi, ún. Memnon-szobrok egyike korábban hajnaltájban zengő hangot adott; az ókori néphit szerint Memnon üdvözölte — Csokonai szerint siratta — vele — anyját.

66. *Tithon,* Tithónosz: az antik regevilágban Eosz kedvese, Memnon apja, akinek részére Eosz halhatatlanságot kért Zeustól. Meg is kapta, de heves szerelmében elfelejtett örök ifjúságot is kérni kedvesének. Így Tithónosz nem halt meg, de megöregedett, múmiává aszalódott. Csokonai a Homéroszi himnuszokban olvashatott róla (219 kk.). Horatiusban szintén több helyen találkozhatott nevével (Carm. I. 28. 8., II. 16. 30.); az utóbbi helyre Gulyás József is hivatkozott a halotti búcsúztatókban föllelhető Horatius-reminiszcenciák fölsorolásában:

„Mulandó életet adó vén Tithonnak.
Longa Tithonum minuit senectus".

(TheolSz. 1926: 719. l.)

87—88. *Pándora piksise* Ezt is gyakran említi verseiben Csokonai: *Gonosz Pándora is pixisét forgattya* (**2**: 17.) stb.

97. *A' Lelket! a Lelket!* Ezt az ismétlést Gulyás párhuzamba állította az *Ötezer és mint egy . . .* kezdetű másik halotti búcsúztató egyik részletével (ld. TheolSz. 1926: 719. l.)

100. *A' ditsőség:* azaz a fennmaradó hírnév.

109. *övegy éltemet:* az özvegy itt csak annyit jelenthet, hogy 'magános'.

111. *a' Tágusi ér:* a hajdan aranytartalmáról híres ibériai-félszigeti Tajo folyó ókori neve a Tagus.

114. *a' Poetai lélek:* a költők által jósolt írói halhatatlanságra céloz.

117. A *ház* itt egy családot, háznépet jelent, akárcsak a 120. sorban. A kihagyott helyen a rokon famíliák („házak") nevei állhattak.

120. A kihagyott helyen egy rokon család neve állhatott.

124. *A ditsősség* itt szintén a költői hírnévre, dicsőségre vonatkozik. Különben e két utolsó sor némi rokonságot mutat az ugyancsak debreceni Tóth Péter 1792-i búcsúztató versének befejezésével:

Te pedig menny földbe elfonnyadott testem!
Mellyben a' míg éltem az Istent kerestem.

(DebrK R. 702 aa. 137. l.)

Bata írja ezzel kapcsolatban: „... bárhonnan könnyedén vesz nyersanyagot, esetleg kész sorokat is, mint ahogy éppen az elemzett búcsúztató utolsó sorai is bizonyítják. Tóth Péter 1792-ben írt búcsúztatójának utolsó soraival egyeznek ezek." (I. m. 54. l.)

Ez nem tekinthető egyszerű átvételnek, inkább csak a halotti búcsúztatók szokványos fordulataira, szinte személytelenül hagyományozódó s kötelező erejű szólamkincsére világít rá.

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben készült, mint a SzHV. többi darabja. Rímelésében a *hát óh!* ~ *e' szó* (3—4. sor); *olly a'* ~ *rajzolja* (13—14. sor); *aláz a'* ~ *háza* (119—120. sor) stb. ún. toldott rímei már 1790-től megtalálhatók Csokonai verselésében. A *hát óh!* rím emlékeztet *Az ősz Laudon*-ra írt 1789-i vers *bár óh! bíró* rímére.

A nagy ügyességgel kezelt páros rímű tizenkettősökben belső rím, játékos rímhalmozás is előfordul:

Mely sokkal többet é r, mint a' Tágusi é r,
Mert a' ki erre é r, szép ditsősséget n y é r.
(111—112. sor)

214. [Mint a' meg vénhedt fa . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Közel egykorú másolata: KZs. 21b—24a. A „Szomoru Halotti Versek" nyolcadik darabja. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, mivel bizonyosan nem szánta kiadásra. Toldy a KZs. alapján regisztrálta a SzHV. többi darabjával együtt (Toldy/j. 85.).

Toldyra is hivatkozva a KZs.-ből először a HG. közölte korszerűsített helyesírással: II, 347—351. l. A HG. alapján adta ki a FK, ÖV.—ÖV.,[2] MM.

Keletkezése

Csokonai poëseos praeceptor korában, 1794-ben írhatta, ahogy a SzHV. többi darabját.

A HG. (II. 331., III, 495. l.) s nyomán a FK. — félreértve a KZs. évjelzését — 1798 szeptemberéből keltezte, noha Gulyás József egy időközben megjelent tanulmánya már figyelmeztetett rá, hogy e búcsúztatók „1798-nál minden esetre előbbi időből valók" (TheolSz. 1926: 718. l.). Vargha Balázs — Juhász Géza kronologizálása nyomán — 1793-ra tette e búcsúztató keletkezését, indokolatlanul, mivel Csokonai csak poëseos praeceptorként, 1794 folyamán írhatta a SzHV. valamennyi darabját.

Szövegkritika

A KZs.-ban nincs külön c í m e a versnek: *Más* utalással fordul elő a SzHV. 8. darabjaként. Cím nélkül, a SzHV. sorszámával közölte a HG. s a FK.

Az ÖV. a vers négy kezdő szavát emelte ki címül, s ezt az eljárást követjük mi is.

A magánhangzók hosszúságát és a központozást illetően ld. a *[Győzödelmi pompát . . .]* megfelelő jegyzeteit.

3. A kp. a K-ban is megvan.
4. K: *ál*, em. A *fogaival* szót a másoló kifeledte, s a sor végére írta, + jellel utalva a megfelelő helyre.
8. A *Miatt* után a K-ban fölösleges vessző, em.; *hul* em.
9. A K-ban a *szélnek* szót a másoló tévedésből kétszer írta le, majd a másodikat zárójelbe tette.
14. K: *parentálk̄ [= parentálnak]*
18. K: *Artatlanságának* em.
20. A K-ban a *Miatt* után fölösleges, értelemzavaró vessző van; em.
28. K: *szivel nyögdetselvén* em.
34. A K-ban az *és* kötőszó előtt fölösleges, értelemzavaró vessző, em.; *szelidtségk̄ [= szelidtségnek]* em.
40. K: *szanakozik a buba* em.
42. K: *ugymint* em.
45. K: *halván* em. A kp. a K-ban is megvan.
48. K: *szikrait* em.
51. K: Ro*/ siratod e'* em.
55. K: *léve* em.
68. K: *attya* Jav. ebből: *annya*
74. K: *mā [= mind]*
75. K: *vezérlette* A következő sor rímszava *(tisztelte)* alapján igen valószínű, hogy nem *vezérlette*, hanem *vezérelte* volt az eredetiben, s a K-beli alak egyike a másoló számos botlásainak.
78. A kp. a K-ban is megvan.
79. K: *konyveket* em.
84. K: *Attya* Jav. ebből: *Annya*
89. K: *azó* em. A kp. a K-ban is megvan.
91. Az *él* után a K-ban is vessző van.
92. A *nyomnak* után a K-ban is ki van téve a vessző.
103. K: *edgyik* em.
116. K: *rohonván* em.
120. A kp. a K-ban is megvan.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Adott alkalomra készülhetett ez a búcsúztató is egy bíróviselt debreceni polgár idős özvegyének temetésére.

A búcsúztató tárgyáról Gulyás József ezt írta: „A 8. számú egy asszonyról szól, egy Tabitáról, aki özvegyi sorban halt meg. Férje, aki pennájával s bíróságával szolgálja a népet, szintén meghalt. Fia lesz helyette a nép támasza, a szegények atyja." (TheolSz. 1926: 719. l.)

5. *kerületi* (nép., rég.): kerülete.
14. *parentál* (lat.): elsirat, búcsúztat.
17. *színlel* (rég.): színez, fest.
24. *fejeket* (nép., rég.): fejüket.
26. *Tábita:* kegyes, alamizsnálkodó asszony a Bibliában (Apost. Csel. 9: 36—40).
36. *sáfár* (rég.): anyagi javak kezelője, gondozója.
47. *szíveket* (nép., rég.): szívüket.
48. *reménységek:* nem egyszerű többes szám, hanem birtokos személyjeles alak, a mai köznyelvi *reménységük* megfelelője.
57. *könyv* (rég.): könny.
71. *hűsége:* ragtalan birtokos, 'hűségének' értelemben.
90. *ív* (rég.): íj.
104. *írat* (rég.): írt, gyógyírt.
113. *kő szál* (rég.): szirt, szikla.
114. *Mellynek:* az *ellenében* névutóval tartozik össze.
118. *oszlopot:* emlékoszlopot.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott, mint a többi halotti búcsúztató is.

215. [Öt ezer és mint eggy . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Közel egykorú másolata: KZs. 24b—28a. A gyűjteményben található SzHV. kilencedik darabja. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, mivel nem szánta kiadásra.

Először Toldy vette számba a SzHV. többi tíz versével együtt (ld. Toldy/j. 85). Toldyra is hivatkozva először a HG. közölte, korszerűsített helyesírással: II. 351—355.; l. A későbbi kiadások — FK., ÖV.—ÖV.², MM. — a HG. közlését vették alapul.

Keletkezése

Mint a SzHV. többi darabja, ez is Csokonai poëseos praeceptorsága idején, 1794-ben keletkezhetett.

A HG. és nyomán a FK. a másolás 1798-i időpontját tekintette tévesen a megíratás idejének, bár Gulyás 1926-i tanulmányában már ennél korábbra keltezte: „E versben említés történik pestisről is, mely az Amaryllis jegyzete szerint (I. 336.) 1795—96-ban grassált a délvidéken. Ha ez

nemcsak általánosságban szól, hanem élményre utal, akkor az 1795—96. évre mutat, mint keletkezési időre." (TheolSz. 1926: 719. l.)

Kéziratos hagyatékában Juhász Géza az elhunytat a debreceni református egyház Halotti anyakönyvének alapján az 1792. március 19-én 68 éves korában elhunyt özvegy Erdei Sámuelné született Erdei Erzsébettel próbálta azonosítani; e föltevésének alapján nevezte kéziratában a verset a költő legkorábbi búcsúztatójának. E föltevés azonban nem igazolható.

Juhász Géza fenti megállapítása ellenére Vargha Balázs kiadásai — amelyek pedig Juhász időrendjét követik — 1793-ból keltezik a verset, bár ez az időrendi hely sem bizonyítható. Véleményünk szerint a SzHV. többi búcsúztatójával együtt Csokonai poëseos praeceptor korában, 1794-ben írta.

Szövegkritika

A búcsúztatónak a KZs.-ban nincs külön c í m e: *Más* megjelöléssel fordul elő a SzHV. kilencedik verseként. A SzHV. sorszámával közölte a HG. s a FK. is, az ÖV. s a későbbi kiadások viszont kezdő szavaiból alkottak címet. Mi is az utóbbi eljárást választottuk.

1. K: ***mint egy*** em.
5. K: *hulnak* em. A rövid *l*-lel írt alakot a HG. kiadói így olvasták: *halnak*, s nyomukban így közölték Vargha Balázs kiadásai is, holott a K-ban félreérthetetlenül *hulnak* van, s logikailag is inkább ez illik ide.
16. K: ***Pappal*** em.
19. A K-ban a *kinek* aláhúzva s a sor végén zárójelben a lapszélre írva a behelyettesítésére szánt *('s ennek)*. Ám ez a „javítás" bizonyára a másolótól ered, aki nem akarta elfogadni a halál megszemélyesítését, az általában élőknek járó *ki* névmást. A HG. és követői a lapszélre írt változatot fogadták el, holott ez bizonyára nem Csokonaitól származik.
20. K: *nyavaják* em.
21. K: *l. [= leg] kissebb*
25. K: *pája* em.
32. K: *l. [= leg] **suj**osabb* em.
34. K: *mosojgó* em.
37. K: *l. [= leg] tettzőbb korban* em. Csokonai nyelvhasználatának a *-ba* ragos alak felel meg; ezt logikailag is igazolja a következő sor rímszava, amely hová kérdésre csak *porba* lehet. Az ÖV. is már így közölte.
38. K: *porban* em. Ld. a 37. sorhoz fűzött jegyzetünket.
39. K: *nyavaját* em.
42. K: *szálni* em. A K-ban a *megy* után pontosvessző van; em.
43. K: *ál* em.
48. K: *ijjen* em.; *altal* em.
49. K: *Az öregek mondják, hogy* A kiadások is így közlik, holott a *mondják* elé is vessző jár, mivel az 51—52. sor tanúsága szerint sem ők mondják, hanem róluk mondják a közölt szöveget; a *mondják* tehát itt általános alanyú, *„inquit"* értelemben áll.

52. K: A *keresik* után megvan a vessző.
61. K: *Chilok* (Jav. ebből: *Chilók) l. [= leg] jobban*
64. A K-ban az *ifjak* előtt és után megvan a vessző.
67. A K-ban *hata*, de a másoló gyakran egyberántotta a szavakat: az előző mondat szerint is ide jelen idő jár; már a HG. így emendálta: *hat a*
69. K: *a' holtak rakásokra hultak* A *hultak* csak elírás lehet: ha „figura etymologicá"-ra törekedett volna a költő, akkor is a *holtak*~ *haltak (holtak)* megoldásra gondolhatnánk, de ennek is ellene mond a következő sor rímszava. A nyilvánvaló elírást már a HG. így emendálta: *a holtak rakásokra hullnak*. Ezt a jelen idejű igealakot a következő sor rímszava, a *ritkulnak* is igazolja.
74. A K-ból egy szó(tag) kimaradt; a HG. a *meg* igekötővel pótolta; eljárását későbbi kiadások is átvették. Az emendálás helyesnek látszik, mi is elfogadjuk. K: *lehelli* A rím szerint em.
75. K: ***Ó!** az az öldöklő angyal* A felkiáltójelet a HG. elhagyta, talán azért, mivel emendálni akarta a szöveget, ahogyan az ÖV. később emendálta is: *Ő az az öldöklő angyal* A 79. sor *(Az éhség a' **másik** . . .)* jól mutatja, hogy itt felsorolás folyik, tehát az *Ő* személyes névmás a helyén való s nem az *Ó* indulatszó, amely a másoló tévedéséből kerülhetett ide, a felkiáltójellel együtt. A fentieknek megfelelően em.
76. K: *hőltal* em.
79. K: *l. [= leg] hivebb szólgája* em.
84. K: *edgyenként* em.
85. K: *a'jajt ⟨belőlről⟩* Az áth. szó fölé írva a helyes szó: *halgatja* em.
87. K: ***Ambár*** em.
A K-ban a sor végszava: ***magának*** Logikailag azonban ez az alak nem illeszthető a mondatba, s a következő sorban is értelmetlen a *táborának:* a *többet ér -nál, -nél* ragos vonzatot kíván. A másoló nyilvánvalóan elnézte a szöveget, s a *-nál* ragot *-nak* ragnak olvasta; ha ezt figyelembe véve emendáljuk a szöveget, logikailag teljesen érthetővé válik a mondat. A kiadások — a HG.-tól a MM.-ig — a hibás, értelmetlen, szöveget közölték.
88. K: *azö* em.; *táborának* em. Ld. 87. jegyzetünket!
89. A felkiáltójel megvan a K-ban.
92. K: Kp. van.
93. A K-ban a *közt* után fölösleges vessző; em.
tsudalkozhatunk em.
96. K: *torok* A HG. s nyomán az ÖV., ÖV². is *sorok*-ra változtatta e szót, de nyilván tévesen. A kissé szokatlan *torok (= toruk)* itt a halotti *tor*-ra vonatkozik, tehát azt jelenti, hogy csak évszázad(ok) múltán következik el halotti toruk, azaz haláluk. A *sorok* logikailag sem illik egészen ide; s a tiszta rím igénye is a *torok* mellett szól.
99. K: *éltenek* em.
100. K: *a Mérték* után van kp.
104. K: *ğ [= meg] adta*
108. K: *venségébe* em.

109. A K-ban kihagyott helyen eredetileg az elhunyt neve állt. A 103. sor azt mondja róla, hogy „a' hatvan hetet már jól meghaladta". A Tiszántúli Református Egyházkerület halotti anyakönyve szerint 1794-ben három özvegy nő is meghalt 68. évében: 1794. január 13-án Böszörményi Sámuel özvegye, Sóda Erzsébet, 18-án Molnár István özvegye, Molnár Ilona, október 7-én pedig néhai Bónis Pál felesége, Halász Sára. (Ld. TtREK. Levéltára Debrecen. I. 99-a. 86. 173. l.) A kihagyott helyre azonban egyikük neve sem illeszthető be pontosan.

A *tagjai* voltaképp ragtalan birtokos 'tagjainak' értelemben.

111—112. A kihagyott helyeken az elhunyt atyjának, illetve anyjának neve állt.

114. K: *edgyütt* em. *gȳ [= nagy]*

115. A K üresen hagyott helyén az elhunyt férjének neve volt.

116. A K-ban az *és* előtt megvan a vessző. A kihagyott helyen az elhunyt házaséveinek száma állt: két szótagú számmal kifejezve. (Tekintettel magas életkorára, ez a szám nem *kilenc*, hanem inkább *harminc*, *negyven* — esetleg *ötven* lehetett.)

117. K: *Kitől* Jav. ebből: *Kiktől*

118. Az üres helyen az egyedül eltöltött évek száma állhatott.

119. K: *békességben* A következő sor rímszava logikailag csak *ditsősségbe* lehet (a ligatúra így oldható fel); a tiszta rím igénye is a *-be* rag mellett szól. Már a HG. is így közölte, s nyomán a későbbi kiadások is.

120. K: *ditsősségb̄ [= ditsősségbe]*

125. A kihagyott helyen az elhunyt korábban elhalt gyermekének keresztneve állhatott.

129. A kihagyott helyen az elhunyt legidősebb élő gyermekének neve lehetett.

131. K: *szem̄el [= szemmel]*

132. K: *kegyelem̄el [= kegyelemmel]*

133. A K-ban az első *árvák* után ki van téve a vessző.

135. Az üresen hagyott helyen az elhunyt özvegyen maradt lányának neve állt.

136. A régies *apolgató* alakot a HG. s nyomán Vargha Balázs kiadásai *ápolgató*-ra változtatta — indokolatlanul.

138. K: *veszéj* em.

139. A kihagyott helyen az unokák keresztneve sorakozott.

141. Itt is az unokák neve állt a kihagyott helyen.

145. Bizonyára a legkisebb unoka neve volt az üres helyen.

146. K: *m̄ [= meg] ölelésére*

147. K: *égk̄ [= égnek]* A *plánta* után megvan a kp.

148. K: *csepjeit* em.

149. K: *testb̄ [= testbe] Lélekb̄ [= Lélekbe]* A HG. a ligatúrát így oldotta fel: *testben és lélekbe;* az ÖV. már következetesebben mindkét szót *-be* raggal közölte.

150. K: *egekb̄ [= egekbe]* kp. n. em.

151. K: *had̄ [= hadd] mennyek be* em.

153. K: *m̄ [= meg] van*

154. A K-ban is van kp.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A búcsúztató tartalmát Gulyás így summázta: „A 9. számú vers szerint a halál már ellenségünk. Egy 67-ik életévét betöltő özvegy nőről szól, akinek gyermekei s unokái vannak." (TheolSz. 1926: 719. l.) Bata azt írta, hogy „A vers nagy távlatai, kozmikus méretei *Az Estvé*-re emlékeztetnek hangulatban." (I. m. 57. l.)

Ugyanitt a *Marosvásárhelyi gondolatok*-kal is párhuzamba állította, azt írván, hogy „retorikus modorával" s „világtávlatokat nyitogató hangjával" rokonságban van a későbbi nagy bölcselő költeménnyel (ld. i. m. 63. l.).

1. A bibliai időszámítás szerint a világ, illetőleg az ember teremtése Krisztus születése előtt mintegy négyezer évvel történt.

2. *ütközet mezeje:* csatatér, harctér.

12. *bajnok:* a halál megszemélyesítése.

18. *Lázár* (bibl.): a bibliai bélpoklos szegény Lázár. (Lukács 16: 19—31.) neve a régi nyelvben közszóként is élt (róla nevezték el *lazaretum*-nak a középkorban a bélpoklosok menhelyeit, majd általában a kórházakat). *Ispotály* (rég.): kórház.

27—28. E sorok megfelelői a *[Halál! ez az a szó . . .]* kezdetű búcsúztatóban találhatók:

Sőt sokszor kebele a rengő böltsőnek
Halottal áldozik a mord temetőnek

(75—76. sor)
(V. ö. Bata 56. l.)

39—40. E sorok megfelelője a SzHV. másik búcsúztatójában, a *Győzödelmi pompát . . .* kezdetűben olvasható:

Akár erőtlenek légyünk akár merő
Derekunkban lakjon herculesi erő.

(51—52. sor).

A *Derekakból* — éppen az idézett párhuzam bizonyítja — nem „derék ifjak"-ra, hanem a testrészre vonatkozik; mai nyelvhasználat szerint tehát 'derekukból' értelemben.

41—42. *közönséges Vitéz:* közvitéz.

45. *Így ejti el Hektort:* Hektor, a trójai hős az *Iliász* szerint tíz évig védte Trójáját.

46. *elegendő* (rég.): elég, elegendő.

47. *Akhillest, kinek hasznát vette . . .:* Achilles görög hős kezétől esett el Hektor a trójai háborúban.

48. *egy illyen praktika által el ejtette:* a monda szerint Achilles Páris nyilától a sarkán, egyetlen sebezhető pontján eltalálva esett el. Gulyás e sorhoz Horatiusból (Carm. II, 16, 29) idézett párhuzamot: „Abstulit clarum cita mors Achillem". (Ld. TheolSz. 1926: 719. l.)

60. *Éli:* a bibliai, ószövetségi főpapról írja Zsoldos e verssel kapcsolatban: „Csokonai a halál gyilkos hatalmáról szólva, arról elmélkedik, mily sürün ejti el a halál szörnyü nyavalyáinak

légiójával a földi halandókat, csecsemőket, ifjakat, öregeket, kiket lassan-lassan elgyengit, elerőtlenit, majd kezének egy intésével a sirba taszit. Ennek a hirtelen halálnak a bibliai példája: Éli, (Idm. Sá. I. 4, 18), aki akkor dőlt ki főpapi székéből, amikor nem is vélte." (8—9. l.)

61—62. *Chilo:* Chilo(n) görög bölcset az öröm ölte meg, mikor fia győzött az olympiai versenyen.

75—78. A Bibliában az Izráel ellen támadó asszíriai királynak, Sénakhéribnek 185 000 emberét vágta le egyetlen éjszaka az Úr angyala (Kir. II. 19: 35—36.). Ezzel kapcsolatban írja Zsoldos: „Csokonai költészetének bölcseleti elemei elsősorban a halál problémájával foglalkozó költeményeiben halmozódnak fel. Ezek egyikében (Szomoru halotti versek. 9. II. 353) a halálgondolathoz füződő elmélkedés vonalán eljut a fájdalmas igazsághoz, hogy a halál nemcsak egyenként viszi sirba az embereket, hanem néha rakásra hullanak a halottak. Ennek a gondolatnak szinte önkéntelenül is a bibliai öldöklő angyal (Móz. II. 12, 29) képzetével kellett társulnia. És valóban: a költő a tizedik egyiptomi csapás példájával igazolja állitását:

Ó az az öldöklő angyal, mely meg raka
Minden házat holttal egy szörnyü éjszaka.

A gondolatkapcsolódás folytatódik és Csokonai ráüt a biblia másik nagy emberpusztitására, az asszir táboron átvonuló angyal rettenetes halál-utjára: Az öldöklő angyal Sancherib »számtalan táborát kicsiny számra vette.«" (6—7. l.)

85. *Titus:* T. Flavius Vespasianus római császár, még trónralépése előtt meghódította Judeát s Jeruzsálemet is lerombolta. Csokonai verse arra utal, hogy a rómaiak ostroma idején Jeruzsálemben pestis pusztított.

91. *Cyrus,* Kürosz: perzsa uralkodó (i. e. VI. sz.), nagy hódító, az óperzsa birodalom megalapítója. Nevéről várost is neveztek el (Küroupolisz, Cyropolis), s hadseregét is nevéről emlegették.

92. *ezének:* ti, a Halál seregének.

91—92. *a' ki egész seregének | Nevet tudott adni:* ld. 91. jegyzetünket.

94. A *szer* szó jelentése a régi nyelvben 'sor': 'öreg sorra kevesen juthatunk'.

95. *Nestor,* Nesztor: a görög mondákban a legidősebb görög vezér a trójai háborúban.

97—98. *Matusálem,* Matuzsálem: a Biblia szerint Enoch fia, aki 969 évig élt (Móz. I. 4, 18). V. ö. Zsoldos 5. l. A legendásan hosszú életű bibliai Matuzsálem alakját érthetően sokszor emlegették a halotti búcsúztatók. Bata a DebrK. R 702aa jelzetű kézirat 143. oldaláról a következő sorokat idézte párhuzamul:

Mathusalemnek is volt csak olyan teste
Mint a miénk, mégis soká volt eleste.
(I. m. 55. l.)

Ugyanitt ezt írta az egybevetett két búcsúztatóról: „A képazonosság gondolatazonosságot is fed. A különbség ott van,

hogy míg a *Búcsúztató Versek* ott ragad meg, hogy nincs ma már olyan idős korú ember, mint hajdan Matuzsálem, a 9-es búcsúzó [ti. a Csokonaié] sokkal messzebbről indul, s ez a motívum az ellentétnek egyik, tömör oldala. A másik oldala a halál rettenetes volta, ebből vezet át bennünket régi idők legendás világába . . ." (Uo. 55—56. l.)

98. *Seculum*, saeculum (lat.): évszázad.
117. *páratlan:* pár nélküli, özvegy.
137. *apolgató* (rég.): gondviselő, ápolgató.
139. *jösztetek* (rég.): jöjjetek.

Verselése

A kálvinista halotti búcsúztatók hagyományos páros rímű, felező tizenkettőseiben íródott. Az ilyen toldott rímek, mint a *már a' ~ próbára* (31—32. sor), *hat a ~ csata* (67—68. sor), *vét a ~ Próféta* (99—100. sor) Csokonaira jellemzők, s megerősítik szerzőségét (v. ö. az 1792-ben *Horváth Ádámhoz* írt verses levél 21—22. sorának rímével: *elméjét a ~ Viéta).*

216. A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról

Kézirata

Nem maradt kézirata, noha az 1795-i EK.-on Csokonai lajstromozta: „CLIX. Milton elejébe. *Kitsinálni.*" A kézirat hiányát viszonylag korai — 1796-i — megjelenése, illetőleg a keletkezés körülményei magyarázzák, amint erről a következőkben lesz szó.

Hitelessége

Toldy az EK. alapján a „Vegyes költemények" 150. tételében elveszett műként vette számba, s ezt írta jegyzetében: „A cím után nem tudhatni [,] költemény-e ez (tán Bessenyei Sánd. Miltona elébe?), vagy értekezés." (XCI. h.)

Toldy föltevése ellenére a szaktudomány nem szentelt figyelmet a Bessenyei Sándor Milton-fordítása előtt olvasható hosszabb költeménynek, sőt szóba sem került soha Csokonai neve *A' visszanyert paraditsom* (Kassa, 1796.) verses előhangjának szerzőjeként (noha e verses bevezetéssel többen is foglalkoztak, mint alább látni fogjuk). Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy a szóban forgó mű *N. S.* névbetűkkel fordul elő Bessenyei Sándor fordítása előtt. Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a versről 1923-ban Tábori Kornél ezt írta: „Arról sem maradt följegyzés, ami Bécsben »süllyedt el« [ti. Csokonai kéziratairól]. [. . .] Néhány alkotását pedig szándékosan elveszejtették. Ilyen volt: A feredés (originális cantata). — Vályi Klárára. — Szerelmes panaszok. — Milton elejébe. (Később előkerült.)" (Tábori Kornél: *Régi dámák és Gavallérok. — Csokonai elveszett művei.* Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12—13. l.) Tábori — sajnos — nem részletezi, hogy mikor s honnan került elő a vers, így

arra kell gondolnunk, hogy Toldy Csokonai-kiadása alapján nyilatkozott így, amelyet cikke írásakor áttanulmányozott.

Ismerve Csokonainak Bessenyei Sándorhoz s az N. S. monogram mögött gyanítható Nagy Sámuelhez fűződő szoros kapcsolatát, valamint a megjelenés személyi és politikai hátterét, s mindehhez hozzávéve a vers jellegzetes stílusjegyeit, bizonyosan azonosíthatjuk a szóban forgó verses előhangot az EK. CLIX. tételeként található Csokonai-művel.

A stíluspárhuzamokból itt csak néhányat említünk; tárgyalt versünk 13—14. sora:

Majd midőnn húrjait vidám ujjaival pattantya,
Leg-gyengébb 's leg-szívre hatóbb hangot ád rezgő lantya.

E rímek megfelelőit ott találjuk Csokonai Budai Ézsaiást köszöntő, 1794 októberében kelt versében:

Peng e' kis hely Múzsáinak
Édeseu rezgő l a n t j a,
Minden húrja BUDAINAK
Kedves nevét p a t t a n t j a;
(*Örömversek Professor BudIi ÉsIiás Úrhoz.* 33—36. sor)

Vénusról szólva ezt írja a Milton-fordítás elé készített poéma:

Vallyon nem ez birt e minden szépséget edgy summába;
(63. sor)

Ennek *A' Szépek' Szépe* 1793-i strófáiban így találjuk pontos mását:

minden szépséget, mellyel hódítátok [ti. a Gráciák]
Már az in szépemle egy summála látok

A párhuzamokat bővíthetnénk, ehelyett azonban Csokonai néhány jól ismert jellemző stílusjegyére, jelzőjére, kulcsszavára utalunk a versből: *a leg-édesebb érzések, nyájas 's bájoló érzések, a' gyönyörűség édes méze, a' bőv gyönyörűségbenn édesebbenn bugyaszsza, szív borzasztó* (v. ö. *szivet borzasztó csendesség A' Vidám természetű Poétá*-ban), *bádgyadt elme, bódult fővel, nemessebb öröm* („*Nemesebb öröm* ébreszti az én lelkemet" — *A magyar nyelv feléledésé*-ben), *rettentő képzések Tengere, földre rontott pompás Városok pora, a kevély kőszírt a' fejét a' felhőkig tornyozza, edgy'ügyű nótáját nyájasonn énekeli, Ortzájánn [. . .] edgy edgy Grátzia látszik, hószín fejér mejjénn* stb., stb. Vagy ott vannak az oly jellemző rímek: *énekeli* ~ *teli, teli* ~ *tiszteli, hangnak* ~ *lappa[n]gnak* stb., s a toldott rímek: *serege* ~ *lebeg-e, már a',* ~ *olvasására, lett e'* ~ *el-vesztette* stb.

Ami a versformát illeti: ugyanolyan 15 szótagos páros rímű sorokban íródott, mint az *Az én Életem* is, s ez megerősíti a keletkezési idejéről mondandókat: a Horváth Ádámtól tanult hosszú sorokat később nehézkeseknek tartotta s elhagyta.

Ezek a stiláris, a formai jegyek (hozzájuk tartozik még az *Úgy van!* dramatikus felkiáltása is), de ott vannak a belső, tartalmi motívumok is: az érzések „ellenkező contrast"-járól szóló elmés filozofálás a bevezető részben (27 kk.), s főként a vers végén a kétes értékű hadi dicsőség szembeállítása a humánum emberszeretetével, az emberiség *ki-tserepesedett*

sebeit kötözgető részvéttel. Akárcsak a Bessenyei Sándornak ajánlott Kleist-ódában: *Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz (~ A tsendes élet)* (V. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 253. l.)

S itt szólnunk kell még a vers alatt található *N. S.* névbetűkről, amelyek idáig megtévesztették a kutatókat. Szauder József Nagy Sámuelt, Csokonai debreceni barátját sejtette a monogram mögött: „1796-ban jelent meg az *Elvesztett* és *A' viszszanyert Paraditsom* Bessenyei Sándor fordításában. Ennek a kassai kiadványnak a fordítás eleji üdvözlő költeményét az akkor Debrecenben plébánoskodó piarista Bielek László írta — ugyanaz, aki 1800-ban *Arany Gondolatok*at adott ki *A' mostani szabad gondolkozásnak módja ellen* és 1801-ben *Vér Szeme a' Religiónak* című könyvével támadott a felvilágosodás ellen —, s Miltonban természetesen a vallásos költőt emelve ki azt mondja, hogy Milton lelke most Bessenyei Sándorba költözött át (a vers dátuma: Debrecen, 1796. jan. 21.). Érdekesebb azonban, hogy a II. kötet elején viszont Debrecen, 1796. aug. 24-i dátumú és N. S. betűjelű hosszabb költemény áll Milton *Elvesztett paradicsomá*ról. A versből következtetve és figyelembe véve, hogy a könyv 44. lapján utalás esik a Nagy Sámuel fordította Sander-féle enciklopédiára, az N. S. betűjel minden bizonnyal Nagy Sámuel személyét takarja, akinek ekkorra bekövetkezett világnézeti fordulata valószínűvé is teszi az ilyenfajta vallásos szellemű együttműködést Bielek Lászlóval." (IrFelv. 856—857. l.)

A Csokonai-kutatásnak azonban nemcsak azt kell megszoknia, hogy nem minden vers a Csokonaié, amely *Cs. V. M.* betűkkel van jegyezve a kéziratos kötetekben, hanem azt is, hogy a költő névtelen versein kívül számolni kell álnéven, illetőleg ál-névbetűkkel kiadott verseivel is.

Az *N. S.* kétségkívül Csokonai egyik legbensőbb barátjára, a kollégium könyvtárosára, Nagy Sámuelra utal, akiről eddig annyit tudott a kutatás, hogy 1794 tavaszán a Magyar Hírmondó névtelen debreceni tudósítója (talán Kazinczy rokona, Domokos Lajos) Csokonaival együtt mutatta be az olvasóknak mint nagyreményű filozófust.

Sander-fordítása *(Az istennek jósága és bőltsessége a' természetben* című fiziko-teológiai munkája) Csokonai verses előhangjával Kazinczynak ajánlva jelent meg 1794-ben. Campe *Psychologiá*-ját szintén 1794-ben adta ki, s ennek előszavában többek között Rousseau *Émile*-jét idézi. Könyvtárában — könyvkatalógusa szerint — nemcsak Rousseau s Voltaire összes művei voltak meg, hanem Descartes, Locke, Hume, Montesquieu, Campe stb. munkái is. Bessenyei Sándorhoz szóló levelében Nagy Sámuelt is említi Csokonai, mégpedig úgy, mint akit Bessenyei is bizonyára ismer: „A Te Lelked úgy fellyebb emelte az enyimet, hogy én véledis megelégedve laknám a' földet, ha szintén ott több lélek nem találkoznais. De' hát — ha a' túlsó Szigetbe B . . . lakna és N . . . S . . . úgy a' Gessner első hajósának csodáját meg haladnánk, előttünk evezne Amor — de nem rózsa koszorúval, hanem Pálma és Laurus koronával, — 's hát körülöttünk? — az emberiség — az értelem, 's a' magános öröm uszkálna!" (ItK. 1936: 468—469. l.) Csokonainak legújabban előkerült 1795 körüli ismeretlen — s kiadatlan — levelezése (ld. Szilágyi F.: CsMűv. 267 kk.) is megerősíti, hogy Nagy Sámuel Csokonai legbensőbb bizalmas baráti köréhez, az illuminátusok közé tartozott.

Választ kell azonban adnunk arra is: miért Nagy Sámuel névbetűivel jelent meg Csokonainak „Milton elejébe" írt verse Bessenyei Sándor fordítása élén?

A legvalószínűbb magyarázat ez lehet: mikor a Milton-kiadás 1796-ban időszerűvé vált, Csokonai nem volt már Debrecenben, sőt már Patakon sem volt elérhető: a Dunántúlon élt itt-ott, főként Bicskén, majd Komáromban, Pozsonyban forgolódott.

Föltehetőleg elvesztette átmenetileg a kapcsolatot Bessenyei Sándorral, aki bizonyára a Kollégiumban kereste őt a megrendelt (pontosabban: barátilag kért) vers miatt. Ott azonban csak legbensőbb barátját találta, Nagy Sámuelt. Tőle tudhatta meg, hogy Csokonait kizárták a Kollégiumból, sőt még a vele való találkozást is megtiltották a diákoknak. Jakobinus érzelmeiről s Kazinczyn át a mozgalomhoz fűződő esetleges lazább kapcsolatairól is tudhatott Bessenyei. Kettős oka volt hát annak, hogy ne szerepeljen ott a rossz hírbe kevert költő neve egy olyan vallásos eposz fordításának élén, amelynek legfőbb vásárlóközönsége éppen a tiszántúli kálvinista értelmiségből kerülhetett ki, terjesztése tehát nagymértékben függött a Kollégium s a szuperintendencia jóakaratától. Ezt a jóakaratot nem vethette kockára most Bessenyei Sándor a kicsapott Csokonai nevének kihívó jellegű lenyomtatásával, hiszen maga is kompromittált lévén jakobinus érzelmei — elsősorban a kassai Magyar Museumban (II, 123—126. l.) megjelent bátor hangú levele miatt (amelyet a következőkben idézni fogunk): egy kicsit „tisztázni" s menteni óhajtotta helyzetét a magyarra fordított vallásos eposz kiadásával.

Akár Csokonai egyetértésével történt a dolog (Nagy Sámuel levélben megkérdezhette őt), akár csak utólagos tájékoztatásával, Nagy egyéni döntéséből: okszerű, s minden tekintetben indokolt lépés volt. Legföljebb az merülhet föl, hogy Nagy Sámuel, aki névtelenül adta ki minden művét: a Campéből s a Gessnerből készített fordításokat, most miért adta oda névbetűit. (Persze a névtelenségnek oka volt a korábbi művek esetében: Campe, a nagy rousseauista pedagógus a forradalmi francia köztársaság díszpolgára lett, s e fordítás előszavában Nagy hivatkozott Rousseau *Émile*-jére; a Gessner-fordítást meg a *Vox clamantis*-t szerző jakobinus Abaffy Ferenc lányának, Berzeviczy Pálné Abaffy Annának ajánlotta, akinek gyermekei — jellemző módon — az *Emil* és *Sophie* nevet viselték!) (V. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 256. l.)

Talán arról volt szó, hogy ha már a debreceni piaristák írtak verses előszót a Milton-fordítás I. kötetéhez, a debreceni protestánsok, a Kollégium se maradjon el. (Az *N. S.* névbetűről Debrecenben, főként a Kollégiumban mindenki tudhatta, hogy az a főiskola könyvtárosát takarja: a különben névtelen fordítójú Sander Kazinczynak szóló ajánlását is *N. S.* betűkkel jegyezte a fordító Nagy Sámuel, aki verses munkát tudomásunk szerint soha nem is írt s nem fordított, így az a gyanú föl sem merülhet, hogy ő volt a verses Milton-előhang szerzője.)

Arra viszont van másik példánk is, hogy Nagy Sámuel nevével jelent meg nem általa írt verses mű. A már említett Sander-fordításban verses betétként bonyolult formájú leoninusok fordulnak elő. Ezeket a kutatás — Kölcsey Csokonai-kritikájának egy mondata nyomán — Csokonainak tulajdonította, noha adataink szerint nem ő volt a szerzőjük (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 146 kk.). De Nagy Sámuel sem, hanem Lengyel József (ld. CsMűv. 152. l.). Pedig a bécsi Magyar Musában 1793-ban *Az estve (Édes estve! melly lefestve ülsz az egek felhőjén . . .)* egy részlete Nagy Sámuel névaláírásával jelent meg, így: „írta *Nagy Sámuel* Juratus és Bibliothékáriús a' Debreczeni Ref. Colléǵ[iumban]". (Ujj Bétsi Magyar Muzsa. 1793. [II.] 21. l.; v. ö. CsMűv. 136., 256—257. l.)

Arra is gondolhatunk, hogy Nagy Sámuel csak a vers beküldője volt (hiszen ő fordította magyarra Sander természetrajzi munkáját, amelyben az idézett vers betétként megjelent), s a bécsi szerkesztők ezért nyomták az ő nevét szerzőként a vers alá. Az mindenesetre bizonyosra vehető, hogy az *N. S.* monogram a Milton-vers alatt Csokonai egyik legbensőbb bizalmas barátjának, Nagy Sámuelnak névbetűje, akit Bessenyei Sándor is ismert, s így jól megmagyarázza, miért ő vállalta át — bár csak rejtjelesen — a szerzőséget akkor, amikor a kicsapott Csokonai neve árnyékot vetett volna Milton-kiadására. (Ekkor még a *Diétai Magyar Múzsa* sem jelent meg!).

Nagy Sámuel — mint a jakobinus Abaffy Ferenc lányához szóló könyvajánlása is bizonyítja (v. ö. CsMűv. 279. l.) — maga is a magyar jakobinusokkal tartott érzelmileg, s valamelyest ő is kompromittálta magát azzal, hogy már említett Sander-fordítását 1794-ben nyilvánosan Kazinczynak ajánlotta, akit a következő évben a Martinovics-per idején előbb halálra, majd börtönre ítéltek. (Az 1798-i második kiadásból már természetesen el is maradt a Kazinczynak szóló lelkes hangú ajánlás.) Neki sem ártott hát, ha legalább így, rejtjelesen egy előhangot bocsát közre Milton vallásos eposzának magyar fordítása élén — ha már sokkal súlyosabban befeketített, kicsapott társa nem adhatta oda saját nevét saját művéhez.

Megjelenése

A vers Bessenyei Sándor Milton-fordításának második kötetében jelent meg: *Elvesztett Paraditsom Milton által.* Fordította Frantziából Bessenyei Sándor Ts. és Kir. Lovas Kapitány. Második darab. IX—XII. és *A' viszszanyert Paraditsom* IV. Könyvekbenn. Kassánn. 1796.

Az itt tárgyalt verses „előhang" a kötet élén, lapszámozás nélküli oldalakon található, alatta pedig a következő dátum olvasható dőlt szedéssel: „Debretzenbenn Augustus 24-kénn 1796-bann."

Részletesebben Károly Gy. Hugó foglalkozott a verses ajánlással Bessenyei Sándor Milton-fordításáról szóló tanulmányában, többek között azt írván, hogy a „Csekély költői erejű s hivatlanul áradozó [vers] szerzője nem Bessenyei Sándor, hanem N. S., hihetőleg a fordító jó barátainak egyike" (Figy. I. [1871] 26. sz. 305. l.). A következőkben idézi is a 49—56. s a 69—100. sort, mint a verses előhang „annyira-mennyire élvezhető helyei"-t.

Mikor Bessenyei fordítása 1874-ben Debrecenben újra megjelent, a kiadó Telegdi K. Lajos a szóban forgó verset is belenyomtatta, de már *N. S.* névbetűk nélkül. (Talán tudtak róla Debrecenben, hogy Csokonai volt a poéma szerzője?) Az 1874-i kiadás címe: *Elvesztett és ujra visszanyert Paradicsom.* Írta: Milton János. Angolból [!] fordította: Bessenyei Sándor. Debreczen, Kiadja Telegdi K. Lajos könyvkereskedése 1874. Még századunkban is megjelent egyszer Bessenyei Sándor Milton-fordítása, 1911-ben, Békésen, de ez — bár Telegdi K. Lajos kiadása nyomán készült — már nem tartalmazta a verses előhangot.

Újra kiadta 1979-ben kísérő tanulmánnyal e kötet sajtó alá rendezője: *A' Milton' Elvesztett paraditsomáról.* Csokonai Vitéz Mihály ismeretlen költeménye (MTud. 1979: 312—314. l.), majd: CsMűv. 245—248. l.

Csokonai műveként kötetben itt jelenik meg először.

Keletkezése

Az 1795-i EK.-on való előfordulás megvilágítja a keletkezés időpontját is: a címjegyzéknek csaknem a legvégén van, de ez nem jelenti azt föltétlenül, hogy 1795 tavaszán készült, talán csak befejezetlensége miatt vette föl a jegyzékre utólagosan a költő. Bessenyei Sándor fordítása 1793 körül már készen volt (legalábbis az *Elvesztett Paraditsom*), s 1794-ben *A viszszanyert Paraditsom*-nak is készen kellett lennie, ha Csokonai 1794—95-i jegyzékére már fölkerült a szóban forgó vers, amely voltaképpen a második Milton-mű apológiája. Ezek szerint 1793—94-re tehetjük a vers keletkezését, legalábbis az első kidolgozását, az 1795 tavaszán összeállított EK.-on ugyanis még ott a cím után a figyelmeztető: „Kitsinálni". Bár az is lehet, hogy a javításra, átdolgozásra a költőnek nem jutott már ideje: s talán ezért sem vállalta a saját nevével részletszépségeket fölvillantó, kissé iskolás versét. (A későbbi címjegyzékekről — nyilván megjelenése miatt — elmaradt, s talán azért is, mivel az *N. S.* névbetűkkel közölt verset saját neve alatt most már kínos lett volna újból kiadnia, s művészi tekintetben is túlhaladottnak érezhette iskolás jellegű művét az *Alkalmatosságra írt versek* összeállításakor, 1802 táján.) Az ősfogalmazvány 1795-nél korábbi keletkezése mellett szól az is, hogy a vers nem is kevéssé iskolás (a tézis-antitézis-szintézis menetére épülő antik vitaműfaj, a „cria" iskolai szabályai szerint készült), s ebben része lehet annak is, hogy szabályos bizonyító eljárást látott a költő a feladatban (amire föltehetőleg Bessenyei Sándor kérte föl, hogy a kétségtelenül kisebb művészi értékű *Viszszanyert Paraditsom* kiadását igazolja). Az iskolás keretet azonban szüntelenül szétfeszíti az induló költő eredeti látásmódja: ilyen „*a' vad ménesből fogott déltzeg paripa*" remek hortobágyi hasonlata, vagy a habokból született Venus antikizáló, de nem kevésbé sikerült képe a háborgásból megszülető derű festésére. De épp ilyen a befejező résznek gondolati szépségekben is gazdag „contrast"-ja a háborús áldicsőségről s a részvétérző humanizmus igazi érdemeiről — ahol a költő szíve legmélyéről szólhatott, akárcsak a nagyjából egyidős 1794-i *A' Had [I.]*-ban.

Szövegkritika

Csak a Bessenyei Sándor Milton-fordításában megjelent szöveget ismerjük. Ennek néhány központozási s helyesírási hibáját az alábbiak szerint javítottuk:

9. Sz: a *gondok* után nincs vessző, em.;
ülnek A rímszó szerint em.
10. Sz: A *tágulván* után nincs vessző; em.
11. Sz: *Ánglusok* Korábbi szövegkiadásainkban tévesen: *Anglusok* Kp. n., em.
13. Sz: *vídám* Korábbi szövegkiadásainkban tévesen *vidám.*
21. Sz: Kp. n., em.
24. Sz: A sor végén pont; értelemszerűen em.
29. Sz: Kp. n., em.
34. Sz: *bugyassza* em.

35. Sz: A sor végén nincs vessző; em.
36. Sz: Kp. n., em.
37. Sz: Kp. n., em.
40. Sz: A *rugja* után nincs vessző; em.
41—42. Sz: Kp. n., em.
45. Sz: Kp. n., em.
47. Sz: Kp. n., em.
48. Sz: A *melly* előtt nincs vessző; em.
54. Sz: *Ortzajánn* em.
63. Sz: *birt* em.
67. Sz: Kp. n., em.
72. Sz: A *mikor* előtt nincs vessző, em.
73. Sz: Kp. n., em.
75. Sz: A *mellyet* előtt nincs vessző, em.
83. Sz: *pusztittott*
83. Sz: *pusztittott* em.; a sor végén nincs vessző, em.
87. Sz: Kp. n., em.
91. Sz: A *mondom* előtt s után nincs vessző; értelemszerűen em.
97. Sz: A sor végén nincs vessző; em.
103. Sz: Kp. n., em.
104. Sz: A *hogy* előtti vessző tévedésből a szó után került; em.
107. Sz: A sor végén nincs vessző; em.
108. Sz: *Könnyebitti* em.
110. Sz: A *hogy* előtt nincs vessző; em.
115., 117., 119. Sz: Kp. n., em.
122. Sz: a *nyerett* után nincs vessző; em.
123. Sz: A sor végén fölösleges vessző; em.
124. Sz: Az *alatt* után fölösleges, értelemzavaró vessző; em. A rímből ítélve föltehető, hogy a rímszó nem *lappagnak*, hanem *lappangnak* alakváltozatban állt az eredetiben; ennek megfelelően em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers első méltatója és kritikusa, Károly Gy. Hugó, azt írta idézett tanulmányában, hogy Bessenyei Sándor jó barátainak egyike „e vizenyős s éktelenül dagályos képekkel föleresztett költeményt ajánlatul írta a második kötet elé", s szerinte benne a szerző kifejti azt az indokot is, „mely a fordító lelkét arra ösztönzé, hogy a világhírű vallásos eposz második, az elsőt kiegészítő, de attól teljesen független s önálló kül- s belalkotású részét is átültesse nyelvünkre" (Figy. I. [1871]: 305. l.).

A vers nem annyira ajánlás, mint inkább apológia: a kritika által gyengébbnek ítélt folytatás *(A visszanyert Paradicsom)* védelméül íródott, bizonyára Bessenyei Sándor közvetlen fölkérésére. A verses apológia közreadását bizonyos üzleti propagandaszempont mellett az is indokolta, hogy a Milton-fordítás I. kötete elé Bielek László debreceni piarista tanár írt rövid verset, s kívánatos volt, hogy a kálvinista Debrecenből egy protestáns író is üdvözölje a protestáns angol író művét.

Csokonait nem az *Elvesztett Paraditsom* franciából készített prózafordítása (amelyről különben igen szépen emlékezett meg az eposzokról szóló tanulmányában: HG. II, 545. l.) vezette el a testőrkapitányhoz.

Ez a fordítás csak 1796-ban jelent meg Kassán, s a fiatal diák figyelmét már 1790 körül magára vonta a kassai Magyar Museum hasábjain a merész hangú levélíró, aki a Bastille lerontását emlegetve toppant be: „A *Bastille*' helyén Szabadság' Templomát építettek; — de vallyon áll-e már Kassán a' Fanatismus' és rab-gondolatok' helyén építtetett Szabadság' Temploma?" Ugyanitt (MMus. II, 124. l.) olvasmányaiból Pope-ot, Helvetiust és „János Jakab" néven Jean Jacques Rousseau-t említette, s további írásai beküldését attól tette függővé, hogy mennyire biztosítják a gondolatszabadságot folyóiratukban a szerkesztők: „Tsak határt ne szabjanak lelkemnek, mellynek *karaktere* határ-nélkül-való."

Ez a levél volt az iránytű, amely a fiatal debreceni diák figyelmét a nála kerek harminc évvel idősebb dragonyoskapitány felé fordította. A delej pedig, amely mindkettejük szívét, elméjét egy irányba rántotta: Rousseau és a francia felvilágosodás sarkfénye.

Önmagáról is legtöbbet elmondó levelét 1795 táján éppen Bessenyei Sándorhoz írta Csokonai: „*Én pedig számkivetettve az én hazámban, unalommal huzom komor napjaimat, 's csak úgy vagyok boldog, ha eggy Újj világot találok számomra, ott Respublicát és Filadelfiát építek magamnak, — és mint Franklin legalább itten — e r i p i o f u l m e n c o e l o s c e p t r u m q u e t y r a n n i s*" (ItK. 1936: 469. l.). Az emlékezetes jelmondat — az égtől elragadom a villámot és a zsarnok kezéből a kormánypálcát — abból a versből való, amellyel a hagyomány szerint a francia forradalmi nemzetgyűlés a független amerikai államok párizsi követét, Franklin Benjámint köszöntötte. A levélben maga Csokonai is Helvetiust és Pope-ot említi mint leghívebb társait (Helvetiuson gyakran Holbachot értették abban a korban), s a végén is a közös filozófiai élményekre emlékezve—emlékeztetve írja: „*A' mi eggyütt létünk ugyan már kevés, mert az Ur idős, én pedig — meg lehet, hogy az Urat meg előzöm; 's akkor vagy örülni fogunk ujjonnan lett társalkodásunknak, vagy a' mi belőlünk lett semmi el vádolándja semmiségünket, minekutána a' mi testünkből — melly az Isten fiának testével atyafi, a' Temető-kertben bogáts-kórók és földi-bodzák fognak erőt adni a' kifáradt igás lónak.*" (I. h.) (V. ö. *Az Álom / II.]* jegyzeteivel.)

Ezenkívül Bessenyei Sándor és Csokonai kapcsolatáról csak annyit tartott számon még a kutatás, hogy *A' tsendes élet* című Kleist-fordításának (amely 1801-ben jelent meg *A' Tavasz* függelékeként Komáromban) az eredeti címe ez volt: *Óda Kapitány Bessenyei Sándor Úrhoz* s a kézirat egy mottót is tartalmazott, Gresset-től: „Une éternité de gloire | Vautelle un jour de bonheur", azaz: „a dicsőség örökkévalóságával fölér egy napnyi boldogság". A kiadásokban máig sem szerepel a vers eredeti három kezdő sora:

Hagyd el Sándor, a hartzokat
A' fegyverropogást kerűld;
Most állt bé az öröm kora!

(KK. III, 23a)

A vers maga a „fegyverropogás"-sal, a hadi lármával szemben azt a „gyenge gyönyörködés"-t dicséri, amelyet a „tarka virággal hímzett rét", a „nevető berek", a „nyárfák lengeteg ágai", a „zengő filoméla" ad a szívnek. Három sorát (nálunk ritkított szedésű) ki is kellett hagyni a cenzúra miatt:

Mit használ, mikor a hadi
Tisztesség szesze részegít?
S o r d ó l á n c o k a l a t t g e b e d s z
V i d á m o n i s z o n y o d n i
A k o s z o r ú t v i s e l ő b a k ó k t ó l ?

A koszorú is óvatos szépítés volt, hiszen az eredetiben „*koronás* hóhérok"-ról van szó, akárcsak Batsányi híres versében a „fölszentelt hóhérok"-ról. (Az utolsó sor végszava az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban így található: *bakoktól* — pedig a német eredeti *Henker* szava is meggyőzhet: *bakó* [= hóhér] a helyes olvasat.) Ebből is kitűnhet, hogy Bessenyei Sándor kapitány „veszedelmes" gondolkozású embernek számított, annyira, hogy Csokonai 1801-ben is jobbnak látta, ha a névre szóló verscímet a semleges *A' tsendes élet*-re változtatja; s egyben ez a baráti-szellemi kapcsolat megmagyarázza Csokonai névtelen (illetve: álnevű) szereplését is a Milton-fordítás elé írt versben.

S hogy miért akarta fentebbi versfordítását a filozófus kapitánynak ajánlani Csokonai, az legjobban már idézett leveléből tűnik ki, ahol ezt írja öreg barátjának: „*Bóldog ősz Vitéz-Uram! Te a' Vér piatzon a' haldoklók jajgatási között eggy kis Cartussággal nyerted meg azt — a' mit a' te ember szereteted és filozófusságod érdemelt — Az a', B. — ur Dragonyos Kapitány, nagy prédáló volt, sok özvegyet, árvát, rabot, 's koldust tett, halál barátja volt Ő, 's a' pusztitásnak nyele, de áldassék azért az ő emlékezete, mert annak a B . . . filozófusnak és poétának vénségében nyugodalmat, és csendességet szerzett. — Metzenas már Ő és oltalma alatt, a' mi most ritka példa, egy nagy geniet takargat.*" (ItK. 1936: 469. l.)

Többet e kapcsolatról eddig nem tudott a kutatás. Pedig van még néhány irodalmilag is érdekes mozzanata.

Bessenyei Sándor említett Milton-fordításának előszavában kifejti fordítása célját: a franciából készített prózafordítással a magyar nyelvet akarja edzeni, művelni, tehát öccse szellemében akarja szolgálni a nemzeti nyelvű irodalmat.

Hogy miért éppen Milton eposzát választotta fordítása tárgyául, azt az angol költő művészi rangjával, költői erejével bizonyítgatja, hivatkozva többek között Addison értekezésére s Voltaire-nak — különben nem egyértelműen dicsérő — tanulmányára.

Már Kármánnak *A nemzet csinosodásá*-ról írt alapvető tanulmányában is az elérendő irodalmi csúcsok között jelent meg az angol forradalom költőóriásának neve: „lesz e Pannoniából valaha Albion? Támadnak-e Nevton, Loke, Shakespear, és Miltonok itt is mi közöttünk . . . félre vakmerő Álom, a' melly ámító Képeiddel tsalogatsz. —" (Uránia III, 283. l.)

Az bizonyos, hogy az angol géniusz elsősorban a hazai protestánsok körében vált népszerűvé, akik nemcsak a világirodalmi rangú protestáns vallásos eposzt ünnepelték *Az elvesztett Paradítsom*-ban, hanem hajlamosak voltak a Sátánban s légióiban a létük ellen támadó Habsburg rekatolizáció megtestesítőit is látni. A felekezeti szempont azonban ekkor már másodlagos volt: ismeretes, hogy a Jézus-társasági Baróti Szabó Dávid már Bessenyei Sándor prózafordítása előtt fordítani kezdte Milton eposzát hexameterekben, s a szintén jezsuita Rájnis támadásával szemben éppen Batsányi vette védelmébe a latin nyelvből készített fordítást a kassai Magyar Museumban. S az is meglepő, hogy Bessenyei Sándor

fordításának első kötete elé meg a debreceni piarista, Bielek László írt üdvözlő verset „A' Nagy Lelkű Milton Szép Tálentomokkal Bíró Fordittójához Bessenyei Sándor Vitéz Kapitány Úrhoz". Az sem hallgatható el azonban egészen, hogy a katolikus részről megnyilvánuló érdeklődésben része volt bizonyos apologetikus célnak is a kárhoztatott Rousseau- és Voltaire-féle szabadgondolkodással szemben. A filozófus Bessenyei Sándor fölötte volt a vallási elfogultságnak: mindenesetre mint a pataki református kollégium neveltje is rokonszenvvel nézett a protestáns Anglia költőfejedelmére, de — mint az előszóhoz csatolt Milton-életrajzából is kitűnik — az angol forradalom költőjét is meglátta benne, amikor többek között ezt írta: „Miltonba belé vólt óltva a' szabadságra vágyó indúlat ... edgy vólt ő ama szerentsétlen első Károlynak [ti. forradalomban lefejezett angol királynak] legnagyobb ellenségi közűl; sőt igen nagy kedvébe esett Cromwellnek-is." S ennek az életrajzi bevezetésnek van még egy fontos mozzanata, amelyre eddig a kutatás nem figyelt föl: az angol költészet jellemzéseként szabad prózai átírásban közli Csokonai *A' vidám természetű Poéta* című 1793-i versének két strófáját: „Különbenn- is találtatik ebben a' materiábann ollyan valami, melly az Ánglus képzelődésnek felette kedves. Az el-pártoltt Lelkek' mélly ürege, mellynek mostoha kebelében örökös setéttség és szívet-borzasztó tsendesség hever; a' komor Melancholiának kopasz vőlgyei, a'hol az érzésnek minden neme élvén meg-hal, a' fül semmit hall, a' szem a' semmitől írtózik: ezek mind ollyan mezők, mellyekenn edgy termékeny Ánglus képzelődés szomorú örömmel legel."

E szoros, bensőséges eszmei, politikai — és egyben irodalmi — jellegű kapcsolat is megerősíti azt a vitathatatlan tényt, hogy a Bessenyei Sándor Milton-fordítása előtt olvasható, N. S. névbetűjű verses apológia szerzője Csokonai volt.

4. *leg-tettzetes'bb* (rég.): legtetszőbb, legszembetűnőbb.
27. *contrast* (lat.): ellentét.
41. *Regula* (lat.): szabály.
42. *fene* (rég.): vad.
54. *Grátzia* (lat.): a báj, a kedvesség istennője.
59. *Ciprus:* a monda szerint Ciprus szigetében született a habokból Vénus.
66. *Forrni* (rég.): buzogni, tajtékozni.
76. *élte olvasására:* mikor könyvekből olvassuk élettörténetét.
78. *Stüks*, Styx (gör.): görög mitológiában az alvilág határfolyója, amelyen át Kharón szállítja át a megholtak lelkét.
80. *Laurus* (lat.): babér, a háborúban győzők jelvénye.
95. *tsafar* (táj.): facsar.
108. *flastrom* (ném.): sebtapasz.
121—122. A nem könnyen érthető logikai csattanó szójátékra épül: egyes kritikusok szerint azt a költői vívmányt, amit *Az elvesztett Paraditsom*-ban elért a költő, most a *Visszanyert*-ben elvesztette; Csokonai szerint valóban ez történt — de nem irodalmi, hanem teológiai értelemben: a „Visszanyert Paradicsom" ugyanis a megváltás tanával eltörlője lett a bűnbeeséssel „nyert" Pokolnak, a Paradicsom elvesztését követő kárhozatnak.
124. *boritték* A szó Csokonai debreceni nyelvjárása szerint itt tyúk-

borítót jelent, azt az eszközt, amellyel a kotlóstyúkot lefedik (v. ö. az ÚMTSz. Debrecenből idézett adatával). Vagyis az igazság elfedésére, eltakarására vonatkozik a sor: némely kritikus eltakarja, elhomályosítja az igazságot.

217. T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére

Kézirata

Idegen kéztől eredő, közel egykorú másolata: DebrK. R. 702. aa. 138—142. l. A vers a „Csokonai korabeli versek, búcsúztatók" c. 4r. alakú kéziratos kötet utolsó előtti darabja.

Megjelenése

A HG. a következő jegyzettel adta közre: „A debreceni ref. főisk. könyvtár »*R 702. aa*« jelzetű »Csokonai korabeli versek, búcsúztatók« c. 4r. alakú kéziratos kötet utolsó előtti darabja. Toldy e kéziratot nem ismerte. E kötetben jelenik meg első ízben. — 11 verspár az elejéről előfordul a Zsengék között is (e kötetünk 235. lapján), a 20—24 verspár pedig a Szétszórtan megjelent versek közt (e kötetünk 148. lapján)." (Ld. HG. II, 366. l.)

Keletkezése

Mihályfalvi István debreceni ügyvéd és esküdt temetésére készített búcsúztató. A versről, a *Mindég közel van a' Halál* c. zsengével való összefüggéséről Gulyás József is megemlékezett Csokonai halotti búcsúztatóiról írt tanulmányában: „Ennek két részlete már előbb is napvilágot látott. A 235. lapon [= HG. II, 235. l.] »Mindig közel van a halál« címmel 22 verssora olvasható az Akadémia 30. számú kodexéből, a 148. lapon »Kész légy a halálra« c. részlet Abafi Figyelőjéből (X. 234. l.), mely néhány verspárnyi töredék a II. 363. [= HG. II, 363. l.] lapon levő szövegből. Az előbbiben is van eltérés, itt pedig 8 sorral meg van toldva. E részek tehát hitelesen költőnk versei. Mihályfalvi István Debrecen senatora volt 4 évig s Csokonai elbúcsúztatja feleségétől (kivel 24 évig éltek együtt) Fodor Zsuzsánnától, fiától, Jonáthántól, nagynénjétől s nagybátyjától, rokonaitól, végül a várostól. A verset a debreceni collegium R 702a jelzetű kézirata őrzi. Ferenczi nem tud róla." (TheolSz. 1926: 718. l.) (V. ö. Cs/ÖM. I, 407—408. l.)

A debreceni kézirat pontosan tájékoztat a vers keletkezésének időpontjáról: 1794 augusztusának végén készült, 29-én olvasta föl a költő.

Szövegkritika

A címben *T. N.* = *Tekintetes Nemes* A K-ban a cím alatt még ez az utalás olvasható: „d [= die] 29ª Aug̃. [= Augusti] 1794. Compos. [= Composuit] SD. [Serenissimus Dominus] Mich. [= Michaël] Csokonai.

P. P. [= Publicus — vagy: Poëseos — Praeceptor].'' Magyarul: '1794. aug 29. napján készítette a kitűnő Csokonai Mihály úr, köztanító [vagy: poézisoktató]'.

A HG. a címben tévesen *Iván*-t közölt *István* helyett. A HG. és a későbbi kiadások korszerűsített helyesírással adták közre.

A búcsúztató 1—22. sora a *Mindég közel van a' halál* című iskolai zsenge szövege, némi javítással.

Mivel a másolatban a magánhangzók hosszúságának jelölése bizonytalan, Csokonai ejtésének, illetve helyesírásának megfelelően emendáltuk, anélkül, hogy erre külön utalnánk. A központozás is nagyon hiányos, ezért ezt is pótoltuk, figyelembe véve a HG. emendálásait, s csak azt jelezzük, ha az írásjel a kézirat szövegében is megvan.

2. A *?* a K-ban is.
3. K: *Hátha* A HG. is így; mi értelemszerűen em., ahogy az ÖV.—ÖV^2., MM.
4., 6., 10. Kp. a K-ban is.
11. K: *sírhalmat* A HG. így közölte, — miként az ÖV.—ÖV^2., MM. — em.
12. Kp. a K-ban is.
13. K: *jötét* a HG. így közölte; mi — akárcsak az ÖV.—ÖV^2., MM. — em.
14. Kp. a K-ban is.
14. K: *erő* 〈,〉 *'s* A HG.-ban s a későbbi kiadásokban *'s* kötőszó nélkül.
16., 18. Kp. a K-ban is.
19. K: *meg-kell* HG.: *megkell* em.
20., 22., 23., 26. Kp. a K-ban is.
27. A HG.-ban s a későbbi kiadásokban ⁊ sor végén fölösleges vessző, amely a K-ban nem található.
28., 30., 32. Kp. a K-ban is.
32. K: *párkák* em.
34. K: *Vertele* em.
35. K: *reménnyei* em.
36., 38. Kp. a K-ban is.
39. A K-ban a sor végén fölösleges pont; em.
42. Kp. a K-ban is.
44. A K-ban a sor végén pont; em.
47. K: *álnál* em.
48. Kp. a K-ban is.
49. A sor elején — föltehetőleg tagoló jelként —: §.
50. A K-ban a sor végén pont; em.
52. Kp. a K-ban is.
61—62. Kp. a K-ban is.
63. A *Prókátor* utáni vessző a K-ban is.
71. Kp. n. A sor végén a HG. nem használ írásjelet, az ÖV. s a későbbi kiadások kettőspontot tett; e szerint em.
72. HG., FK., ÖV.—ÖV^2., MM.: *dolgot* A sorvégi írásjel a K-ban is.
73. A felkiáltójel a K-ban is.
74. A kettőspont a K-ban is.
75. K: *fojának* em.
82. A sorvégi írásjel a K-ban is.

85., 89. A felkiáltójel a K-ban is. A 89. sor elején — föltehetőleg tagoló jelként: §.
91. A kp. a K-ban is.
93—94. A felkiáltójel a K-ban is.
99. A kp. a K-ban is.
106. K: *hajdan* A HG. és a FK. is így közölte, bár nyilvánvaló másolási hiba *majdan* helyett. Értelemszerűen már az ÖV. is így emendálta, s utána a későbbi kiadások szintén így közölték. A sorvégi pont a K-ban is.
107. A felkiáltójel a K-ban is.
108. A kp. a K-ban is.
109. A felkiáltójel a K-ban is.
112. Kp. a K-ban is.
114. A K-ban a sor végén vessző; em.
115. A felkiáltójel a K-ban is.
116. A sorvégi írásjel a K-ban is.
118. A *vele* előtti vessző a K-ban is.
120. A sorvégi írásjel a K-ban is.
123. A *vezértek* utáni vessző a K-ban is.
124—128. Kp. a K-ban is.
129. A K-ban a sor elején — bizonyára tagoló jelként: §.
132., 134., 138., 140. Kp. a K-ban is.
141. A felkiáltójel a K-ban is.
146., 148. Kp. a K-ban is.
148. E sor után a K-ban: *Vége.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mihályfalvi István, akinek temetésére a búcsúztató készült, debreceni ügyvéd volt s a város esküdtje. A Magyar Kurir 1790-ben a szenátorok között említette: „Következendők a' Debretzeni ujjantán választatott Nemes Városi Tanáts Urak. — Biró, *Szombati* István. — Sénátorok [...] *Mihályfalvi* István [...]" (MKur. 1790. I, 683. l.). Az elhunyt ezenfölül a Csokonai családdal rokoni kapcsolatban is volt: Mihályfalvi István a költő öccsének, Csokonai Józsefnek egyik keresztapja volt (ld. Csokonai-Lapok. 1906. 4. füz. [márc. 1.] 101. l.).

A Tiszántúli Ref. Egyházkerület halotti anyakönyve így tájékoztat a halálesetről: Bethleni Dániel szénior bejegyzésével:

„Mense Augusto
Dies: 29.
Platea: Csapó
Nomina Mortuorum: Mihályfalvi Stephanus per aliquot annos Fiscalis, deinde Lib. Reg. q. Civitatis Debretzen Senator. Annorum 50. obiit ex Apostemate."

(Vagyis tályog okozta a halálát s a Csapó utcából temették) (TtREK. Levéltára. I, 99-a. 86. Series Defunctorum. 1789—1801. III. k. 170. l.)

A búcsúztatót (1—22. sor) Csokonai *Mindig közel van a' Halál* című iskolai zsengéjének némileg átdolgozott szövegével kezdi; ezért az 1—22. sort illetően ld. az említett zsenge jegyzeteit: Cs/ÖM. I, 409. l.

16. *Adamás* (gör., lat.): az ókori görög mitológiában az istenek eszközeinek gyémántkemény anyaga. A párhuzamokra nézve ld. Gulyás: Cs-tan. 37. l.

32. *Párkák* (lat.): az emberi sors istennői a római regevilágban.

39. *száraz hurut* (nép.): tüdővész.

58. *Pallás' még akkor zöld népe:* a Kollégiumnak akkor még zöld színű tógát viselő ifjúsága (v. ö. CsEml. 10 kk.).

59—60. *Innen ment tanúlni Verbőtzi Törvényét,*
Mellynek addig búj ta setét szövevényét
Azt, hogy Csokonainak Patakra menetele előtt, már 1794-ben sem voltak illúziói a Werbőczi-féle magyar nemesi jogot illetően, e sorok világosan példázzák. (V. ö. *Verbőtzyhez megyek: Ti tán meg nem martok, | Kik a' Törvény l'ből moslékot habartok.) (Bútsú a' Magyar Múzsáktól)*

63. *Prókátor* (lat.): ügyvéd, védőügyvéd.

63. *Fiskális* (lat.): ügyész.

97. *Fagyos nyelvem igaz hűséged' hálálja* Gulyás József meglehetősen távoli párhuzamot idéz hozzá *A lélek halhatatlanságá*ból:

Mély álmod s vérednek fagyos elállása,
Orcádnak örökös halványodása

(HG. I, 364. l., ld. DebrSz. 1927: 164. l.)

120. *Ábrahám' keblébe* (bibl.): a mennybe, a mennyországba.

141. *Communitás* (lat.): közösség.

144. *Nebo* (bibl.): a Nebo hegye (Móz. V. 34. l. kk.), ahonnan Isten Mózesnek az Ígéret földjét megmutatta, s ahol az ősz pátriárka meg is halt. (V. ö. Zsoldos 7. l.)

218. [Makó Mihály neve napjára]

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt ránk: mint afféle névnapi rögtönzést, nem őrizte meg a költő, nem vette föl kéziratjegyzékeire sem. Két másolata ismeretes, mind a kettőt Debrecenben őrzik: DebrK. R. 788. 15: 1 ab (K_1) és DebrK. R. 556b (K_2). A két másolat vagy egymásról készült, vagy azonos másolatra vezethető vissza. A K_1-et tartalmazó másolatgyűjtemény a „Csokonai—Lugossy-ereklye" elnevezést viseli, s tárgyalt versünk után a következő bejegyzés olvasható benne: „T. Szilágyi György urtól Váradról, közlött másolatból kiírattam jan. 7. 1858. L [= Lugossy] mk. [= maga kezével]."

Megjelenése

Először az R 556b jelzetű kötetből a HG. adta ki (II, 366—367. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Mint a vers fejszövege elmondja: Makó Mihály névnapjára készített köszöntővers. Hasonló, alkalmilag rögtönzött névnapi köszöntőt Csokonai előbb is *(Ferenc neve napjára hamarjában készíttetett versek)*, utóbb is *(Kata napra, Salétrom inspector Kiss Imre úrhoz* stb.) nem egyet készített. Ezúttal a költő nem pusztán meghívottként, hanem maga is ünnepeltként vett részt a névnapi mulatságon: druszája volt Makó Mihálynak, aki korábban a Kollégiumban tanult, s mint rektóriára kiment felsőosztályos diák lehetett tanítója a Debrecen környéki — a mai derecskei járásban levő — Kismarja község lánytanulóinak. A felsőbb iskolai tanulmányokkal azonban — úgy látszik — fölhagyott s gazdálkodni kezdett: bizonyára a Debrecen határában levő Kismarján. Itt tarthatták a névnapi ünnepséget is, ide vihette magával az előző nap Debrecenben megírt versét a költő. A névnapnak számos meghívottja lehetett: a versben „száz torok"-ról esik szó.

A másolatok pontosan jelzik a vers keletkezési évét: 1794. De meghatározhatjuk napnyi pontossággal: 1794. szeptember 28., Mihály nap előestéje. (A 6. sor ugyanis azt mondja: „*Holnap* kedves hajnalába Szent Mihálynak . . .")

Szövegkritika

Az eddigi kiadások a K_1—K_2 „fejszöveg"-ét, illetőleg annak kiemelt kezdő szavait tették meg c í m ü l : *Marjai leányok tanítója* . . . Ez a cím azonban nyilvánvalóan nem a költőtől származik: ő aligha írta volna önmagáról azt, hogy „Csokonay által." Célszerűbbnek látszik a köszöntőt a *[Makó Mihály neve napjára]* címmel jelölni meg, amely közvetlenebbül utal a köszöntő tárgyára (s ugyanakkor a vers ránk maradt fejszövegének szavait használja).

Mint volt róla szó: a két debreceni másolat szövege csaknem azonos egymással (még Csokonai nevét is egyformán húzzák alá, s a vershez fűzött jegyzetek is szóról szóra megegyeznek). A K_1 helyesírása feltűnő módon őriz némely — Csokonai korára való — helyesírási régiességet: pl. az *a* névelő után a hiányjelet. A hosszú es a rövid magánhangzók tekintetében viszont a K_2 szövege látszik hitelesebbnek; kiadásunk alapjául az eredetihez helyesírásában közelállóbb K_1 szövegét tekintjük, s helyenként javítjuk a K_2 alapján.

A cím alatti „fejszöveg" a K_1-ben:

„Marjai leányok tanitója, e' vers készitésekor már gazda, Makó Mihály neve napjára iratott versek *Csokonay* által 1794-ben." A K_2-ben: „Marjai leányok tanitója, *e* vers készítésekor már gazda, Makó Mihály neve napjára íratott versek *Csokonay* által. *Ao* [= Anno] 1794."

1. K_1: *menyegzö-é* A K_2 szerint em.
   K_2: *mennyegző-e*
   K_1—K_2: *vagy talán tor?*
   HG.: *vagy tán tor* A nyilvánvaló elíráson a FK. egy szótag betoldásával igyekezett segíteni: *avagy tán tor?*
   Vargha Balázs az ÖV.—ÖV². s a MM. köteteiben megmaradt a HG. téves szövegénél.

2. K_{1-2}: *Már akármi — legyen csontra minden kántor* A tagolás hibás: a gondolatjel logikailag a *legyen* után kívánkozik; e szerint em.
3—4. A K_2-ben e sorok egyvégtébe vannak írva, s az *estve* után vesszőt található: e szerint em., s a 4. sor végére is kitettük a vesszőt, mint már a HG. is.
K_1: *Vigság* A K_2 szerint em.
5. K_2: *a bor.*
7. K_1: *sirt* A K_2 szerint em. Kp. n., a HG. szerint em.
8. K_2: *itce s*
10. K_1: *Tüdönek* A K_2 szerint em. Kp. n., em.
11. K_2: *a Gingivát* Kp. n., em.
12. Kp. n., em.
13. K_2: *a Fagyas* A HG.-ban a szó után indokolatlan felkiáltójel található.
14. K_2: *vissza adja*
15. K_2: *vivát.* — A hiányzó kettőspontot a HG. szerint pótoltuk.
16. K_1—K_2: *kivánja* em. A K-ban csak a *Vivát* után van vessző; em.
17. K_1: *szivvel* A K_2 szerint em.
20. K_2: *Dohánya*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A köszöntő vers címzettjének kiléte körül némi homály van: az iskolai anyakönyv ugyanis 1788-ban a subscribált diákok között említ egy szép reményű kismarjai Makó Mihályt, aki azonban a bejegyzés szerint 1790-ben, 20 éves korában meghalt (ld. Thury II, 415. l.). Az anyakönyvben utalás történik Makó Mihály azonos nevű atyjára is, aki 1758-ban volt a Kollégium III. osztályos diákja (ld. Thury II, 250. l.). Aligha tévedünk, ha arra gondolunk, hogy az elhunyt atyja, az akkor már gazdálkodó id. Makó Mihály volt az ünnepelt. A barátság alapja pedig az lehetett, hogy az 1790-ben elhunyt tehetséges diák (a matrikula szerint: „Iuvenis mitissimae indolis et magnae spei.") Csokonainak osztálytársa volt (ld. Thury II, 426. l.).

A köszöntőbe természetszerűleg a bordalok elemei is belevegyültek: erre már a K_1 másolója is fölfigyelt, mikor a másolat szomszédos lapján érdekes tréfás párhuzamot vont Petőfi és Csokonai bordalai között (ld DebrK. R. 788, 15: 2a).

Fölfigyelt erre Görömbei András is: „A köszöntők természetszerűleg keverednek a bordalokkal, a rigmusból a bordal felé való átfejlődés középútján áll például a *Marjai leányok tanítója*, vagy még inkább a *Köszöntő* című vers." (A bordal 7. l.)

1. *tor:* disznótor.
2. A *csontra* tréfás kettős jelentésben állhat itt: a kántorok a halottak (az elhunytak csontjai) felett is énekeltek; itt azonban bizonyára a lakoma csontjaira is céloz a költő.
6. *Szent Mihálynak:* Szent Mihály napja: szeptember 29.
7. A sor értelme: nyelni, „temetni" fogják magukba a bort.
8. *pint* (rég.): két kis iccének, vagyis kb. 1,5 liternek megfelelő régi űrmérték, illetve ilyen űrtartalmú edény.

itze (rég.): kb. 8 dl-nyi régi űrmérték, illetve ilyen nagyságú ivóedény.

9. *salve* (lat.): üdvözlés, üdvkiáltás.

11. *Gingiva:* a szóról a K_1 2a oldalán olvasható magyarázat így tájékoztat: „Feláztatná a Gingivát. A kis pokol ḡ [= meg] ázik. Gingiva inyenci kifejezés és a szerelem gyöngédségék [= gyöngédségének] szózatja." A *gingiva* jelentése a latinban szó szerint „íny'; a sor jelentése tehát hozzávetőlegesen ez: míg hát ínyünket borral meglocsolnánk'.

12. *recidiva* (lat.): megismétlés.

13. *Fagyas* A K_{1-2}-ben a szóhoz ez a jegyzet csatlakozik: „Fagyas Kismarja alatt mező, hova sétálni jártak."

20. *Élete dohányja.* A K_1—K_2 jegyzete: „Makó Mihály nagy pipás volt."

Verselése

Az ötsoros strófák 1—2. sora háromütemű 12-sökből áll (4+4+4); a további sorok ennek feléből álló 6 szótagúak, az utolsó sorban ráütő, visszatérő rímmel. (Az ütemezést illetően ld. Elek 99—100. l.) Rímképlete:

12a | 12a | 6b | 6b | 6a

A helyzethez illően komikumba hajló, játékos toldott rímeket használ Csokonai szinte a kínrímek határán: *kanta ~ kottyant a; Fagyas ~ visszaadja 's.* Erről írja Elek: „Máshol pedig az »s« kötőszóval ravaszkodik a költő s azt használja fel sarkalatképzésre, aminek persze kínrím az eredménye:

Énekünk a Fa*gyas*
Százszor visszaa*dja s*
Azt kiáltja: vivát.
(Makó Mihály nevenapjára . . .)" (86. l.)

219. A' Vízital

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, csupán az eredetiről készült másolata 1796-ból: NG. 7a—8a. (K_1) Másik közel egykorú másolata: SM. 1a—2a. (K_2) A SpK. 257. I. 224—227. l. (K_3) a DMM. alapján készült, de a 15—36. sor hiányzik belőle. Kabos Ede is említette egy másolatát (ld. Koszoru. 1884. 48. sz. 763. l. V. ö. Stoll 687. sz.).

Csokonai maga letisztázta az ED.-ba, de ez nem maradt ránk, csupán a tartalomjegyzék mutatja, hogy a 99. oldalon volt található (ld. Cs/ÖM I, 98., 215. l.).

Megjelenése

A költő kezdettől foglalkozott kiadásával: az 1795-i EK.-on XLVII. sorszámon így található: „A' Vízital. Szatira. 99" (A *99.* az ED. oldalszáma.) Az ED. kiadásának meghiúsulása után a DMM.-ban adta közre:

[VII.] 104—107. l. Az 1802-i Mfj. szerint foglalkozott esetleges új kiadásával is: a „Morálok" között 2: 43. tétel.
Későbbi kiadásai: PM., Toldy, HG., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A víz és bor vetélkedésének a humanizmus korába visszanyúló témáját dolgozta fel tréfás versében a költő, föltehetően egy szüret alkalmával.
Voltak, akik sárospataki tartózkodása idejére tették keletkezését, Ferenczi nem említi a pataki év termésében (65. l.), de Harsányi István már ezek közé sorolta: „1796-ban Pozsonyban kiadott folyóiratának, a Diétai Magyar Muzsának 7-ik számában, a *Vizital* című versében, Sárospatakot *»borral telt magyar Helikonnak«* nevezi." (*Csokonai Sárospatakon.* Sárospatak, 1922. 13—14. l.; az ő nyomán Hegyaljai Kiss Géza is a pataki terméshez sorolta: A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.)
Ez a motívum azonban még nem igazolja a pataki keletkezést: a vers a „hegyközi Nimfák"-ról beszél: a Hegyköz ugyanis nemcsak a Zemplénihegysor egy részét jelenti, hanem ez volt a neve a régi Bihar és Szilágy megye bortermő vidékének, az Érmelléknek is, ahová a debreceni Kollégium diákjai szüretelni jártak. A versben említett Kágya és Kój is Bihar megyei helységek.
Csokonai ugyan csak 1795 decemberében távozott végleg Patakra (ld. CsEml. 186. l.), de 1795 őszén, a jakobinus mozgalom felszámolásakor aligha volt olyan kedélyállapotban, hogy ily vidám hangulatú verset írjon. Az EK.-on 1794 és 1795 körül írt versek között található, így a legvalószínűbb, hogy 1794 szüretekor íródott (az 1793-i VT.-ban még nincs benne).
Juhász Géza is 1794-ből származtatta (ld. EPM. 313. l.). Vargha Balázs mindjárt 1794 legelső verseként közölte (ld. ÖV.² I, 178. l.) — aligha helyesen.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a költő életében megjelent DMM.-beli szöveg.
A c í m az EK.-on és az ED.-ban egyszerűen *A' Vizital.* A K_1-en a DMM.-éhoz hasonló: *A' Vizital. Vinum acuit ingenium — Paradoxum.* A K_2-n fordított a szórend: *Paradox[um] Vinum acuit ingenium. A Viz ital.* A DMM.-ban sh.-val jelent meg: *A' Vigital;* em.
A K_1 és a K_2 a DMM.-tól lényegében csak helyesírásukban különböznek: a K_1 a főnevek németes, nagy kezdőbetűs helyesírását követi *(Hordók, Fojási, Nemesebb Termést, Tőlgyszálokkal* stb.). Tartalmi jellegű eltérés egy akad; 19—20. sor a DMM.-ban:

El ment a' pintzékből ki ott helytartó vólt,
Ki az édes bortól sok nyelveken danólt.

A K_1 és K_2 szövegében:

El ment a' P i n t z é k n e k e g y n a g y A p o s t o l a,
Ki az édes Bortol sok n y e l v e n n d a n o l a.

A *Bortol*-t em.

ADMM.-ban a változtatásra nyilván a cenzúra hatására került sor, a kritikus sor bibliai vonatkozása miatt. Ezért a 19. és 20. sort a K_1 szerint közöljük.

Juhász Géza, aki pedig az EPM.-ban újból kiadta a verset, nem vette figyelembe a K_1 nyilvánvalóan hitelesebb szövegét s Vargha Balázs sem kiadásaiban.

61. DMM.: *vájták*. K_1: *vágták* Nagy Gábor olvashatta félre a szót, a K_2 is a DMM. szerint.
64. DMM.: *helyek* K_1: *Hegyek* Ez is Nagy Gábor hasonló elírása lehet.
76. DMM.: Kp. n., em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint Horváth János is rámutatott: a humanista bor- és vízvitákkal van rokonságban a vers, amely tréfás szemforgatással érvel „az elmét megzavaró borivás ellen" (ld. Horváth: Csok. 28. l.).

Julow szerint a költő „játékos mitológiai apparátussal cáfolja az anakreoni közhelyet, hogy az ihlet a bortól jön." (MIrT. III, 226. l.)

Pásztory Catullus e soraival hozta összefüggésbe:

> At vos, quo lubet, hinc abita lymphae,
> Vini pernicies et ad severos
> Migrate.
>
> (Ld. Pásztory 18. l.)

Görömbei Bürger egyik versével kapcsolta össze, s találóan mutatott rá, hogy a vizet dicsérő vers voltaképpen kitűnően álcázott bordal (noha sokakat megtévesztett; így pl. Oláh Gábort is, aki ezt írta róla: „— Érdekes, hogy ez a vers szinte makacs bornemisszának mutatja Csokonait." [CsLat. 13. l.]) Görömbei ezt mondja a versről: „*A vízital*-ban a költő álcázott felháborodással megtagadja a borostyánkoszorút, »Ha Apolló helyett Bakhust tették főnek«, a költemény záró sugallata mégis e mentalitás játékos, derűs vállalása, Bürger *Herr Bachus*-a Apollo elé helyezi Bacchust, mert »Des Armen ganzer Reichtum ist | Der Klinklang seiner Leier", nektárjai pedig »jagten Blödigkeit und Zwang | Ins Kloster zu den Nonnen«. Tudjuk, hogy Csokonai akkortájt Kazinczy jóvoltából buzgón forgatja Bürgert, akinek idézett soraiban a bordalnak az a mentalitása nyilatkozik meg, mely Csokonainak is szíve szerint való. Az ő teremtő képzelete azonban semmit sem vesz át változatlanul, az idegen példa neki mindig alkalom valami sokkal művészibbre. Tulajdonképpen negatív festéssel, a lakodalmi és alkalmi köszöntők erős beütésével («Ma mondom ki végső búcsúm rövid szóval«) sem a bort, illetve a borozást ítéli el, még tréfásan sem, hanem annak túlzott használatát. Csokonai mértéktartása megtagadja azt, aki »az édes bortól sok nyelveken danolt«, az olyan mulatás elől fut, melynek »vége ispotály«. A gondokat sohasem borral akarja megoldani, az csak az egészséges egyensúly kedvéért kell: »Nem veszem hordóból az észt szivárványra. | Jaj lesz ! Ha a tele szívott lopótökök | Kortyaival lesznek Voltérfők sok tökök.« A vers egyik indítéka a borostyán etimológiája, amiatt indul a megtagadás, de hogy

mindez kedélyes játék, azonnal kiderül, mihelyt látjuk, mit választ helyette:

Itt lésznek fejemen sásból font koszorúk.
Itt a najádok közt lesz mulató helyem.
Megnyugtat a káka s vízi petrezselyem.

Ez nyilvánvaló vallomás a bor mellett. Így a döcögő tizenkettős sorok, a rigmusszerű fordulatok és rímek ellenére nagy varázsa van e versnek, mégpedig ez a tréfás rejtekező játék. Az utolsó két sor végképp meggyőz arról, hogy mások szórakoztatására rögtönzött víg szerep az egész, még akkor is, ha groteszk túlzásaiba olykor őszinte igazságot szőtt, hiszen úgy végződik, mint legtöbb elhajlott borozás, a holnaptól kezdve soha többé fogadalommal. Itt azonban az ígéret játékos, pattogós, a lényeg nem a »de holnap adjő«, hanem az, ami ezt még megelőzi: »hanem még ma, míg a késő hajnal kijő: Nálad hálok, Bakhus!« Az erotikával is színezett zárósorok tehát olyan ígéretet tartalmaznak, melyet nem szokás komolyan venni, s olyan telitalálattal, hogy a játékos víz—bor vita egyszeribe eldől, *A vízital* című vers bordal." (Alf. 1973/11. 130. l.)

A c í m latin szövegének jelentése: 'A bor élesíti az elmét'. Ugyanezzel a mottóval található egy hasonló tárgyú vers a Tóth-Pápay gyűjteményben is: „*Vinum acuit ingenium.* 'A' bor vídámit, ki javallja tsak a' vizet, ámít . . ." (OSzK. Quart. Hung. 4351/I, 447. l.)

1. *hegyközi:* A Hegyköz a régi Bihar és Szilágy megye bortermő vidéke.
Driás, dryad (gör.): a fák és bokrok között élő erdei tündér; a görög hiedelemvilágban minden fának volt egy driádja. A *hordók' Driási* kifejezés arra utal, hogy a hordók fából készültek.

3—4. Mint volt róla szó: az antik hiedelem szerint minden fában lakott egy driád, s az a fával együtt meghalt.

9. *Apolgató* (rég.): becéző.

10. *bílis* (lat.): epe; *fel-fortt bílissel:* 'felforrt epével'; célzás az erjedő borra.

14. *máslás* (rég.): aszú vagy szamorodni seprőjén újra erjesztett, jó minőségű bor.
vinkó (nép.): gyenge, olcsó, rossz minőségű bor.

17. *gohér* (táj.): sárgaarany színű szőlőfajta.
bandérista (rég.): a nemesi bandérium tagja. (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 4. l.)
bakar (táj.): piros színű szőlőfajta. Csokonai költőtársa, Földi János is így használta a két szőlőfajtát Horatius-fordításában: „Miként örül, szedvén megért körtvélyeit, — Arany gohért 's piros bakart." („Ut gaudet insitiva decerpens pira — Certantem et uvam purpurae . . ." Hor. Epod. II. 4.) (V. ö. Techert József: Csokonai nyelvi forrásai. MNy. 1936: 113. l.)
bandérista bakar: Kazinczy, aki több levelében is kifogást tett a versre, e kifejezést is gáncsolta, ahogy az egész 17—18. sort értelmetlenséggel, homályossággal vádolta; Guzmics Izidornak írta 1829-ben: „Pozsonyi Kiadás [=DMM.] lap 129. [. . .]

Könnyezzen a' góhér 's *banderista bakar,*
Mellyet most az agyag' fűlt szobája takar.

bakar, bakator (Biharban, veres színű szőlőgerezd); 's mint az banderista? A' mint a' banderista homályosítja el a' nem banderistákat a' maga szépségével, úgy a' bakar az egyébb szőlőnemeket. A' második sor ezt teszi: Mint engem fed a' hideg ellen a' fűjtött szoba, úgy a' bakart a' tőkéjére hányt föld. (Mert mi télre befedjük szőlőtőkéinket.)" (KazLev. XXI, 183. l.) Hasonlóképpen írt Szalay Lászlónak is, ott azonban már némileg másképp értelmezte e sorokat: „azaz a' banderisták piros nadrágában ékeskedő, bakar nevet viselő piros szőlőgerezd, mellyet most a' tél hidege ellen úgy véd a' tőkéjére hányt föld, mint engemet a' fűtött szoba." (Uo. 185. l.)
Kazinczy azonban téved a sorok értelmezésében: abban igaza van, hogy a *bandérista bakar* a banderisták piros nadrágjára utal (a banderista *Eggy Magyar Gavallér*-ról is azt írta Csokonai, hogy „Angliai *veress* nadrág fénylik rajta"), de a 18. sor nem a tőkére hányt agyagra vonatkozhat: a két szőlőfajta a pince agyagjában, a hordókban izzad, „könnyezik".

19—20. *El ment a' Pintzéknek egy nagy Apostola,*
Ki az édes Bortól sok nyelvenn danola.

A „nagy Apostol" alighanem magára Csokonaira vonatkozik, s bizonyára azért kellett kihagyni, mivel a Bibliában van szó arról, hogy Pünkösdkor a Szentlélek sugallatára több nyelven beszélő apostolokról így vélekedtek a népek: „Édes bortól részegedtek-meg ezek." (Apost. 2, 13)

23. *Kágya, Kój:* amint már Toldy is értelmezte: „Bihar vármegyei helységek". (920. h.)

24. *húhol* (táj.): huhog.

29. *Hélikon,* Helikon (gör.): a költészet szent hegye a görög regevilágban.

31. *Noétól bé-plántáltt:* a bibliai hagyomány szerint Noé ültette el az első szőlőtőkét s meg is részegedett italától.

32. *Bárkát vagy is borkát:* szójáték, amely Noé *bárkájá*-ra céloz. A *borka* a *bor* kicsinyítő képzős származéka. Kazinczy, aki ezt a sort is kifogásolta, így értelmezte: „rosszacska bort". (KazLev. XXI. 183. l.)
borözön: szójáték a *vízözön* mintájára.

34. *Hébe:* az ókori görög mitológiában Zeus és Héra leánya, az örök ifjúság megtestesítője; többnyire ivócsészével ábrázolták, amelybe egy korsóból nektárt tölt.

36. *Basszar:* Toldy értelmezése szerint „(bassarae): bacchánsnő, borkedvelő nő."

37. *muskotály:* édes, illatos szőlőfajta.

38. *ispotály* (rég.): kórház.

40. *Szíjján a' Bakhusi tigrisnek, hiúznak:* Bacchust az ókorban gyakran ábrázolták tigris vagy hiúz által vont kocsin.

41. *Ennius,* Quintus: római költő (i. e. 239—168), 18 könyvből álló nagy történeti eposz szerzője.

42. *borostyán:* a költői hírnév jelképe.
44. *a' szűz múzsák' forrása:* a Hippokréne forrás lelkesítő vize.
50. *szivárvány* (táj., rég.): borszívó, lopó.
52. *Voltér;* Voltaire, a francia felvilágosodás nagy írója.
54. *Butellia* (fr.): borospalack.
55. *Hippokréné:* a költészet szent forrása az ókori görög regevilágban.
56. *lantolnak a' Nének:* hárfáznak a múzsák.
59. *Pindus,* Pindosz: a költészet jelképes hegye az ókori görögöknél.
62. *Daktilus* (gör.): egyfajta tánc, ritmus (de volt a szónak obszcén jelentése is; v. ö. Cs/ÖM. I, 435—436. l.).
64. *travesztiálás:* tréfás utánzás, kigúnyolás.
65. *Apolló:* az ókori görög mitológiában a művészetek pártfogója.
71. *Nájád* (gör.): sellő, vízi tündér.
73. *Orfeus,* Orpheus: mitikus ókori költő.
74. *Bakhus' Papjai ne tépjenek széllyel:* a hagyomány szerint Orpheus úgy lelte halálát, hogy a thráciai bachánsnők darabokra tépték (v. ö. ÓkLex. II, 292. l.).
75. *Arion:* ünnepelt görög költő az i. e. VI. században.
76. *Magát a' Delfinek közé Múzsám' vonja:* a hagyomány szerint mikor egyszer Arion Itáliából Korinthoszba visszahajózott, a hajósok szemet vetettek kincseire s a tengerbe akarták vetni. Utolsó kívánságára megengedték neki, hogy még egyszer énekelhessen. Egy dalától megbűvölt delfin a hátára vette és partra vitte.
79. *Grátziák,* Gratiák: a kedvesség, az ajándékozás és a hála istennői az ókori rómaiaknál.
87—88. *Nimfa nem fördött é benne?*
Mert úgy t'án nagyonn is fűszerszámos lenne.
Kaziczy e sort rosszmájúan obszcénumként magyarázta (ld. KazLev. XXI, 183. l.).
90. *Tétis,* Thetis: a tenger, a vizek istennője az ókori görög mitológiában.
92. *Adiő!* (fr.): istenveled!

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott. Elek ezt írta vele kapcsolatban: „Legkedveltebb ütemegysége a háromszótagos, melyet gyakran sorokon keresztül megszakítás nélkül alkalmaz:

Zengjetek | utánam | víg hegyek | zengjetek,
Mámoros | ekhótok | dünnyögjön | bennetek." (23. l.)

Ugyanő némi daktilusi lejtést is felismerni vélt a sorokban: „ . . . Csokonai . . . igen következetesen és pontosan ütemezi tizenkettőseit, épp ezért meglepő »A vízitál« című verse, amelyben mintha némi daktilikus lengést sejtetne a költő:

Ti hegyközi nimfák, a hordók Driási
Akik alatt vagynak azoknak folyási,
Kik azokkal éltek s *meghaltok azokkal* . . .

Továbbá:

Ápolgató ölbe lihegve fogjátok . . .

Vagy:

Ma mondom ki végső búcsúm rövid szóval." (27. l.)

220. Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz

Kézirata

Saját kezű kézirat csupán a vers egy részéről, a II. Ének nyolc záró soráról maradt; ezt a KK. IV. kötetébe kötötték (147a), bár eredetileg az „Első Darab" — közben szétszóródott — tisztázatához tartozott. (K_1) A jobb lapszélen a költő helyesírási javításai, amelyeket föltehetően akkor végzett, mikor az AV. számára készítette elő kéziratát.

A Csokonai hagyatékában fennmaradt másik kézirat sem teljes, csupán a III. Éneket tartalmazza, s ez nem is eredeti, hanem egykorú másolat: KK. III, 27ab. (K_2)

Közel egykorú másolata még: NZs. 137. l.; ez azonban csak a III. Éneket tartalmazza. (K_3) A költő kéziratleltárai is utalnak a birtokában volt kéziratokra: a Kcsj. „N° 6° Mások' írása" 20. tétele ez: *Budaira;* a Kcsl. N° 2° utalása is *(Budaira)* föltehetően e versre vonatkozik, ahogy a N° 5. tétele szintén *(Budai)* az alkalmi versek felsorolásában.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein az 1795-i EK. óta állandóan szerepel; ott a XLIV. és a XLV. tétel között sorszám nélkül: „Öröm Pr. [= Professor] Budayhoz." Az 1802 elején összeállított ÚK.-on a 125.: „Budaira.". A Mfj.-en az „Alkalmatosságra Valók" között a 6: 20. „⟨Budaira⟩." (Áthúzva fordul elő.) Azután az AV. tervezetein szerepel: AV/t_1: „Budaira", az AV/t_2-n a 22. sorszám alatt: „Prof. Budai Esaiás Úrhoz."

Foglalkozott tehát állandóan verse közreadásával a költő, s az *Alkalmatosságra írt versek*-ben közre is adta: 219—222. l.

A későbbi kiadások ezen alapulnak; Kföldy (II, 209. l.), Toldy, a HG. (I, 313—315. l.), FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Budai Ézsaiás, a történelem és a klasszika-filológia későbbi professzora nem tanította Csokonait az alsóbb, gimnaziális osztályokban: csupán bátyja, Budai Ferenc volt köztanítója, publicus praeceptora a IV., syntaxista osztályban (ld. Ferenczi, 9. l.), de mint „„„magános

Oktató"-ja ("privatus praeceptor") Budai Ézsaiás sem lehetett minden hatás nélkül Csokonaira. „Budai — írja Borzsák István —, mint még maga is csak diák-pályája végéhez közeledő ifjú, 1785/86-ban magántanítóként (privatus praeceptor) figyelemmel kísérhette a H. Kovács József poétai osztályába járó *Csokonai fejlődését* és gyermeki szárnypróbálgatásait, megismerhette a 12—13 éves Csokonai temperamentumát és beleélési képességét." (Borzsák 19. l.) Csokonai maga — már költői fejlődése csúcsán — hálával és tisztelettel emlékezett meg egykori magántanítójáról az *Anákreoni dalok* jegyzeteiben: Kovács József, Kazinczy Ferenc és Földi János mellett döntő szerepet tulajdonítva neki a maga költői fejlődésében: „*Valamint gyermeki elmémnek, a' gondolkodásra, képzlelődésre és érzésre való első kifejtődzését, különösen pedig a' Poéták' olvasására, és megizlelésére, 's magára a' Poézisra való hajlandóságomnak jókori vezérlését Tiszt. T. Kováts Jó'sef Kőrösi Prédikátor Úrnak mint közönséges Tanítómnak és nagy-nevezetű Tudós Budai Ésaiás Eloquent. Professor Úrnak, mint magános Oktatómnak, köszönhetem.*" (AD/j. 20. l.)

Budai Ézsaiás göttingeni nyilvános vizsgája 1794. július 26-án volt, szeptember végén érkezett vissza, november 1-jén iktatták be hivatalosan Sinai Miklós megüresedett helyére (v. ö. Borzsák 67. l.).

Csokonai tehát e versét 1794 októberében írhatta, nem sokkal azután, hogy Budai külföldről hazaérkezett, illetőleg katedráját átvette.

A vers keletkezésének évét senki nem vitatta: Budai életrajzi adatai határozottan eligazítanak. Közelebbi időpontjának meghatározásában azonban némi zavart okozott, hogy a III. Ének — utóbb áthúzva — előfordul a *Hunyadi Ferenchez* írt kantáta kéziratában is. Toldy ezt úgy magyarázta, hogy a Hunyadihoz írt vers készült előbb, s abból törölte s tette át a versszakot Csokonai a Budait ünneplő *Örömversek*-be: „Ez ének után — írja Toldy a Hunyadihoz írt vers III. Énekéről — egy versszak következett, melly kitöröltetvén, utóbb a Budai Ézsájáshoz írt »Örömversek«-hez adatott III. énekűl (Kezdete: Élj vígan nagy lélek stb." (914. h.) A Budaihoz írt versek jegyzetében pedig ez olvasható Toldynál: „III. ének eredetileg a Hunyadihoz írt cantata részét tette, mint feljebb megjegyeztetett. Fölötte olvasható kéziratban: Ad notam: Ott hol a patakocska ny ." — Hogy e versszak oda, honnan vétetett, jobban illett, a figyelmes olvasó érezni fogja." (916. h.)

Toldy azonban téved: a Hunyadi Ferenchez írt kantátának pontos dátumát ismerjük autográf kéziratából, amelyre Toldy is hivatkozik: „Cs. cantátája, a töredékes tisztázat szerint, mellyet forgattam, december 3. 1794. készült . . ." (914. h.).

Toldy nem nézett utána Budai életrajzában annak, hogy az *Örömversek*nek ennél korábban kellett készülniük: Budai hazaérkezésekor, 1794 októberében. Fordítva történhetett tehát, mint ahogyan azt Toldy gondolta: a Budaihoz írt vers egyik strófáját akarta beledolgozni a költő a Hunyadit köszöntő kantátába, s éppen azért húzta ki utóbb, mert nem akarta az alig két hónappal előbb nyilvánosan előadott kantáta egy versszakát most újra felhasználni, másik fölöttese ünneplésére; bár valószínűbb, hogy ez a részlet is elhangzott Hunyadi ünneplésekor, s csak az AV. sajtó alá rendezésekor törölte, hogy az ismétlődést elkerülje.

Vargha Balázsnak Juhász Géza időrendjén alapuló kiadásai már annyiban helyesbítették Toldy tévedését, hogy az *Örömversek*-et az 1794. év termésében a *Hunyadi Ferenchez* írt vers előtt közölték.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az AV. szövege.

A címjegyzékeken — mint láttuk — csak rövidítve *(Budaira, Prof. Budai Esaiás Urhoz.* stb.) fordul elő a c í m ; mi az AV.-ben megjelent végleges címet tartjuk meg.

Mint volt róla szó, csak a vers egy részének maradt fenn autográf kézirata. Érdekes, hogy a III. Ének szövege a K_2-ben arab *2*-vel van jelölve, mintha eredetileg ez lett volna a 2. versszak. Az autográf K_1 sortördelése más, mint az AV.-ben:

Peng e' kis Hely Múzainak
Édesenn rezgő Lantja,
Minden Húrja BUDAINAK
Kedves Nevét pattantja;

Zeng az Öröm, zeng a' Vivát,
Míg az Öröm, míg a' Vivát
A Szíveknek Érzésibe szakadnak,
'S eggy édes Sóhajtásonn elszúnnyadnak.
's a' t.

A szövegünkben félkövér szedéssel kiemelt nagy kezdőbetűket a költő a jobb lapszélen kicsire javította.

A K_2-ben a III. Ének szövegének — az AV.-től eltérően — minden második sora beljebb van kezdve.

17. AV: *Admet' nyájától Apollójokat* A sor egy szótaggal hosszabb a kelleténél, ezért az ÖV.—ÖV². s a MM. az *Apolló*-t egy szótaggal megrövidítette: *Apolljokat*. Lehetséges, hogy a kéziratban eredetileg valóban ez a megoldás szerepelt.
37. AV: *vivát* em.
38. AV: *öröm míg* A vesszőt a K_1 alapján pótoltuk.
45. K_2: *Csillagira*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers a Göttingából hazatért Budai Ézsaiás ünneplésére készült. A tanár és tanítvány kapcsolatáról Ferenczi ezt írta: „Kezdetben nem is volt tisztában magával [Csokonai], hogy tudós vagy költő legyen-e? A Budai Ezsaiás és pár más ifjú példája a tudományok felé vonja úgy, hogy beteggé tanulja magát." (29. l.) Borzsák — Ferenczire hivatkozva — átveszi, illetőleg elfogadja ezt a megállapítást: „Elsősorban a nála alig hét évvel idősebb Budai Ézsaiás példája annyira a tudományok művelése felé vonta, hogy szinte belebetegedett a tanulásba." (I. m. 20. l.)

Az, hogy egy tizenkét-tizenhárom éves diákban nem vetődhet ilyen formában fel a kérdés, hogy „tudós vagy költő legyen-e", nem kíván bővebb magyarázatot. A kérdés inkább az, hogy a Csokonainál mindössze hét évvel idősebb Budai milyen személyes és szellemi hatással volt a fiatal diák fejlődésére.

Ez többirányú volt, noha viszonylag rövid időt tölthettek együtt Debrecenben. Budai 1786—87-ben Lőcsén tartózkodott a német nyelv elsajátítására, s 1787 tavaszán tért haza: április 26-án írta alá újból az iskolai törvényeket s került vissza az akadémiai tagozat III. évfolyamába. (Ld. Borzsák i. m. 20. l.)

Nem sokkal később, 1789-ben már a német és a francia nyelv oktatója s a költészeti osztály tanítója — poëseos praeceptor —, ahogy majd 1794-ben maga Csokonai is. 1790-ben az első fősikolai évfolyam tanulóinak köztanítója, majd 1791-ben helyettes történelemprofesszor, a főiskola könyvtárosa, contrascriba s nemsokára senior. 1792. április 5-én külföldi akadémiákra indult.

Borzsák idézi az iskolai „Series"-ből a Budai neve után olvasható bejegyzéseket: „Praeceptor linguae Germanicae et Gallicae, praeceptor poeseos 1789., praeses 1790., subtitutus historiarum professor 1791., bibliothecarius. Senior 1791. et 1792. Salutavit academias." (I. m. 21. l.)

Csokonainak Budairól az AV.-ben közzétett nyilatkozata alapján egykori tanárának Kazinczyhoz 1805. március 10-én írt levelét is idézni szokták: „A' mi Néhai Csokonai Mihály Úrnak munkáit illeti: én azokkal megvallom, esmeretlen vagyok. Magát Csokonai Urat jól esmértem, mert Poéta- és Rhetorgyermek korábann én tanítottam privatim, és már akkor úgy ítéltem felőle, hogy, a' mint indúlt, minden tanúlótársait felyül fogja múlni. Ez meg is lett: de nem abbann a' mértékbenn, melybenn én reménylettem; melynek okait most nem feszegetem. A' bizonyos, hogy Poéta gyermek korábann néha jobb verseket írt azoknál, mellyekre mostani munkáibann néha futólag tekintettem, a' mint tudniillik azokat egynél másnál megláttam. Mert, akkor még igazánn Magyarúl írt, nem tudvánn idegen nyelveket, és nem szívánn bé azoknak Idiotismusit. Most már, inkább *Poëta doctus* vólt: mint *Poëta natus*." (KazLev. III, 284. l.)

Budai maga is írt verseket: furcsa véletlen folytán éppen Rhédey Lajosnak s annak a Kátsándy Teréziának egybekelését verselte meg, akinek temetésére Csokonai a maga nevezetes *Halotti verseit* írta. (Különben a halotti búcsúbeszédet ezen a temetésen Budai Ézsaiás mondotta.)

Budai verse a Bétsi Magyar Múzsában jelent meg 1787-ben (642—646. l.); páros rímű tizenkettősben írt szokványos lakodalmi köszöntő a huszonegyedik évében járó diák tollából. Ebből nem sokat következtethetünk Budainak Csokonai fejlődésére tett hatására, hiszen ő mint tizennégy éves orator veteranus már túljutott a páros rímű tizenkettősökön. Budainak egyéb magyar nyelvű költői munkáiról nem tudunk. Mária Terézia halálára írt egy latin nyelvű emlékverset, amelyet a Kollégiumban el is mondott: Oratio parentalis in obitum Mariae Theresiae 1781. DebrK. R 607. 43.

Inkább a költészetelmélet terén gyakorolt hatása lehetett maradandóbb Budainak, s számolnunk kell azzal is, hogy mint a német és a francia nyelv oktatója s egyben Csokonai magántanítója, e nyelvekbe és irodalmakba is ő vezetgette be 1791—92-ben. Ezen fölül igen fontos személyes kapcsolat alakulhatott ki a könyveket búvó Csokonai s a könyvtáros Budai között. A történész hatása később, 1794 után érvényesülhetett, amikor külföldi tanulmányútjáról Budai hazatért, s Schlözer biztatására foglalkozott magyar őstörténeti kérdésekkel is, így pl. a Nestor-féle krónikával (v. ö. Borzsák 61. l.), amelyek Csokonai érdeklődését is fölkeltették; így Budai az *Árpád* koncepciójának kialakulásához, megszületéséhez is segítséget nyújthatott.

Még egy fontos érzelmi alapja lehetett Csokonai Budai iránt érzett ragaszkodásának, vonzalmának: a debreceni kollégiumban, ahol latin volt a kötelező nyelv s büntetés járt azért, ha a diákok egymás közt magyarul beszéltek, Budai Ézsaiás az anyanyelvi oktatás híve volt. Sárvári Pálról írva mondja az Új Magyar Athénás: „Kiváló részt vett nem csak mint tanár, de mint iró is [Sárvári Pál] Budai Esajással abban, hogy a kollégiumban a magyar fogadtassék el tannyelvül." (350. l.)

Van erre egészen kézzelfogható bizonyítékunk is: 1794-ben Göttingában írt doktori értekezésében, amelyben Észak- és Dél-Európa művelődésének évszázados útját veti egybe, az északi nemzetek gyors élretörését a következő okokkal magyarázza: „Az egyik az, hogy az *anyanyelvet*, vagyis a legfőbb eszközt, amely a kultúrát bármely országban a nép legalsó rétegei közé is eljuttatja, már korán alkalmazta a közügyek intézésére és a dolgoknak írásban való megörökítésére, amint ezt az izlandi és orosz évkönyvek, valamint e vidékek régebbi térképábrázolásai bizonyítják. A másik pedig az, hogy a lelkiismeretre nehezedő járom lerázásával elsőként tette lehetővé a szabad emberhez méltó *véleményszabadságot*." (Az eredetileg latinul írt disszertációt magyar fordításban idézi Borzsák: i. m. 61. l.)

Magyar nyelvű oktatás, ügyintézés „a szabad emberhez méltó véleményszabadság" — olyan elvek, amelyek a legmélyebb rokonszenvet ébreszthették a fiatalabb diákban eszményképe iránt, aki bizonyára ugyanezeket az elveket vallotta már külföldre távozása előtt is. Hogy milyen mély emberi, baráti kapcsolat fűzhette Csokonait volt magántanítójához, azt bizonyíthatja az is, hogy 1795. január 27-én, nem sokkal azután, hogy első kollégiumi pöre — amelyen hivatalból a külföldről hazatért újonnan kinevezett fiatal professzor is részt vett — lezajlott, Budai házasságára tréfás, szellemes alkalmi „újság"-ot szerkesztett, a *Debreceni Magyar Psychét*, s később 1803-ban, az *Anákreoni dalok* jegyzeteiben is a legnagyobb hálával emlékezett meg a debreceni professzorról, noha az tagja volt a kizáratását elhatározó iskolaszéknek.

Csodálkozhatunk-e azon, hogy Csokonai személyesen is nagy várakozással nézett iskolai mentora hazatérése elé (noha bizonyára az iskola is készült a hivatalos fogadtatásra). A költőt mint poëseos praeceptort hivatalosan is fölkérhették az ünnepélyes köszöntő versek megírására. Mégis a vers személyes hangjából inkább arra kell gondolnunk, hogy a fiatal köztanító saját leleményéből, kezdeményezéséből született meg e kis verses köszöntő dal, kantáta, előadása pedig bizonyára hasonlóan történt, mint a Hunyadi Ferenc tiszteletére írt kantátáé, amelyről ezt olvashatjuk kiadásában a cím után: „Ez az Énekekből és eggy Verses beszédből álló Munka készült 1794 eszt. 's el is mondódott az akkori Poéták által az említett Superintendens Hunyadi házánál." (AV. 193. l.)

Bizonyosra vehető, hogy ezt a kantátát is a maga poétai osztályának tanulóival adatta elő Csokonai: vagy a kollégiumban, vagy Budai lakásán. Ez a vers — ellentétben a Hunyadi-kantátával — csak „Ének"-ekből, tehát dallammal előadott, elénekelt versekből áll.

2. *A' két Pólus:* az Északi- és a Déli-sark; itt — mint annyi más versében — Csokonai földrajzi olvasmányainak emlékei válnak költői elemekké.

9. *téli bőrbe öltözött:* az ősszel földbe került, télen megkérgesedett héjú.

10. *Gyenge tejét szopott:* nedveit felélt(?).
13. *Flóra* (lat.): a tavasz, a virágok istennője a régi római hitvilágban.
14. *Apólgató* (rég.): simogató, becéző.
17. E sort Toldy így magyarázta: „Admet nyájától Apollójokat... Jupiter Aesculapot, Apoll fiát, mert a holtakat is életre támasztotta, villámmal megölvén, s azért Apoll a cyclopsokat, Jupiter villámkészítőit, nyilazván agyon az égből számkivettetett, s Admet thessaliai király juhait őrizte." (915—916. h.)
Admet voltaképpen *Admétosz* thesszáliai uralkodó; a hagyomány szerint Apolló büntetésből szolgált nála. (Erről többek között Homéroszban olvashatott Csokonai; v. ö.: *Iliász* 2, 766.). Oláh Gábor ezt a megjegyzést fűzte e sorhoz: „A mai közönség nehezen érti meg ezt a vonatkozást, ha nem tudja, hogy Apollót Jupiter számkiűzte, amért testvérének, Aesculapnak, Jupitertől való levillámoztatását azzal bosszúlta meg, hogy a cyclopsokat, Zeus villámkovácsolóit, lenyilazta. Számkivetésében aztán Admetus thessaliai király juhait őrizte. — A hasonlat ugyan nem vág épen Budaira; de nem baj! elég, hogy mutatja a tógátus deák klasszikai jártasságát." (CsLat. 12. l.)
23. *e' kis Tempe:* a Kollégium.
31. *Ambrózsia,* ambrózia (gör.): a görög regevilágban az istenek eledele.
Nepente (gör.): Toldy jegyzete szerint: „ . . nepenthes, feledék itala, melly minden kellemetlent elfelejtet s a lelket földeríti." (916. h.)
39. *A' szíveknek érzésibe szakadnak:* az érzésekbe torkollnak.
45. *Hónor,* honor (lat): tisztelet, megbecsülés; a Hunyadi-kantátában a *Vigadj, szűz Helikon!* kezdetű versszak kéziratában a *Hónor Erkölcs*-re, illetőleg *Virtus*-ra van javítva. (Az AV.-be végül is a *virtus* került a szélesebb olvasóközönség előtt már idegen szónak számító *honor* helyére.)

Verselése

A kantáta versei az énekléskor használt dallamokhoz igazodtak, ezeket azonban nótajelzéseik alapján csak részben ismerjük. Elek írja: „. . . . e korban s különöskép Csokonainál a népi ritmuskincs annyira belopta magát a fülekbe, hogy a költő tudomása nélkül is beleszól már elvétve az ihlet formaképző tevékenységébe. Ilyen önkénytelenül népi, s a tudatosság fokára még nem emelt képlet a háromütemű 11-es, 4+4+3 osztással. Ez a sor, mely a későbbi, különösen Petőfi körüli népdalköltés oly kedvelt formája lett, ekkor még a műköltészet számára jóformán felfedezetlenül szunnyadt a nép irodalomalatti rétegében. Tudomásom szerint Csokonait csak Ányos Pál előzte meg mintegy tíz esztendővel a 11-es sor tervszerű alkalmazásában »A víg társaságról« című mulató énekével; ennek strófatervében e sorfaj már lényeges szerephez jut. Azonban míg Ányosnál ez egyetlen előfordulása, addig Csokonainál öt versben bukkan fel, s pattogó ütemével megüti a fület:

Csepeg róla | ambrózia | s nepente,
Mellyel vídám | ábrázatát | kikente."

(41. l.)

Elek megjegyzései csak a II. Énekre vonatkoznak; az I. és a III. Ének strófája nehezen ütemezhető: dallamra készült, úgynevezett dallamkövető vers.

Dallama

Csak a III. Ének dallamát ismerjük a *Hunyadi Ferenchez* írt vers alapján; ennek — mint már Toldy is rámutatott (914. h.), a *Szép Hajnal emeld fel (= Daſnis a' Hajnalhoz)* volt a nótajelzése. (Kottáját ld. ott.)

221. T. T. Professor Budai É'saiás Úrhoz

Kézirata

Csokonai hagyatékában egy nem saját kezű, meglehetősen pontatlan tisztázata maradt: KK. III, 27ab (K_1). Közel egykorú, romlott szövegű másolata: NZs. 136. l. (K_2) Másik, valamivel későbbi másolata a prágai Egyetemi Könyvtárban, a Győry Mihály-gyűjteményben található; mikrofilmmásolata: MTAK. Mf. A 161/I, 13ab (K_3).

Megjelenése

A költő címjegyzékein nem fordul elő: úgy látszik, nem gondolt ennek az alkalmilag rögtönzött s előadott versének kiadására.

Toldy jegyzéke a 86. sorszám alatt említi, az „Alkalmi darabok" c. fejezetben: „Versek, mellyekkel megtiszteltetett t. t. Budai Ézsajás prof. úr, mikor academiákról lejött, az akkori poétáktól, Csokonay Mihály publ. praeceptor alatt. Ad notam: Ott hol a patakocska. — Sohajtott Göttinga felé a Tempe és Helicon . . ." A címből és a kezdősorból ítélve Toldy a K_1 szövegét ismerte.

Először — Toldy jegyzékére is hivatkozva — a HG. adta közre, a másolat hiányos központozását és pontatlan ékezését javítva: II, 246. l. (Toldyra való hivatkozását ld. uo.: 227. l.)

A későbbi kiadások a HG. szövegén alapulnak: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Voltaképpen a Budai Ézsaiás professzor Göttingából való hazaérkezését ünneplő *Örömversek* párja: ezt is kantátaszerű előadásra szánta — s bizonyára elő is adatta — Csokonai tanítványaival egykori tanára hazaérkezésekor (v. ö. Borzsák 68. l.).

Az *Örömversek*-kel együtt — ott kifejtett indokaink szerint — ezt a verset is 1794 októberében írhatta a költő.

A FK. 1794-es évszámmal adta közre, Vargha Balázs az ÖV.-ben az 1794. év utolsó harmadában készült versek között, közvetlenül az *Örömversek* után.

Szövegkritika

A vers c í m é t a kiadásunk alapjául szolgáló K_1 nyomán idézte Toldy is, de nem egészen pontosan; a K_1 szövege:

„MÁS VERSEK

mellyekkel meg tiszteltī [= tiszteltetett] T. = [Tekintetes] T. [= Tiszteletes] Budai Esaiás Professor Ur mr̄ [= mikor] akademiákról le-jött az akkori Poetáktol. Csokonai Mihály P. P. [= Poëseos Praeceptor] alatt. ad not. [am] ott hol a patakotska."

Ettől némileg eltér a K_3-ban található cím:

„MÁS VERSEK.

Ad Notī [= Notam] Ott hol a' patakotska. — Mellyekkel meg tiszteltetett T. T. BUDAI É'SAIÁS Úr mikor Académiáról le jött, a' Poëták Praeceptorától Csokonai Vitéz Mihálytól. —"

Ez a két cím nem származhat Csokonaitól, ő nem nevezte volna meg így magát: „Csokonai Mihály p. p. stb."

A cím a K_2-ben: „*T.* [= Tekintetes] *T.* [= Tiszteletes] *Pr.* [= Professor] *B.* [= Budai] *E-s* [= É'saiás] *Urhoz.*" Mivel ez van leginkább összhangban a költő címjegyzékein található *Budaira* utalással, ezt fogadjuk el, rövidítéseit részben feloldva.

A kiadásokban a K_1-ben előforduló c í m szerepel.

Csokonai címjegyzékein a *Budaira* (ÚK. 125., Mfj., AV/t_1) erre a versre is vonatkozhat; föltehető, hogy a költő nem külön műnek, hanem az *Örömversek . . .* egy részének tekintette.

A másolat a magánhangzók időtartamának jelölésében bizonytalan és következetlen, ezért ezt Csokonai gyakorlatának megfelelően emendáltuk (ide értve az *o* ~ *ó*, *u* ~ *ú* betűket is), anélkül, hogy a jegyzetekben külön utalnánk rá. A K_1 központozása igen hiányos, ezért ezt is külön utalás nélkül pótoltuk (figyelembe véve a HG. szövegjavításait), csak azt jelezzük, ahol a központozás a kéziratban is megvan.

1. K_1: *Sohajtott* Csokonai írásgyakorlatának inkább ez felel meg, de az *Örömversek*-nek az AV. szerint közölt főszövegében *sóhajtás* van (40. sor), ezért e szerint em. *Gottingen* em.
3. K_1: *seregēb [= seregében]*
4. K_1: A sor végén fölösleges, értelemzavaró vessző; em.
6. Kp. a K_1-ben is.
7. *sohajtások* em. (Ld. az 1. sor jegyzetét!)
8. K_1: *Melȳre [= Mellyre] Tanitónkal* em. A két szó a K_1-ben közvetlenül egymás után következik, a K_2-ben és a K_3-ban a *mi*

személyes névmás áll közöttük; az *Ott hol a patakocska* ritmusa meg is kívánja ezt a hiányzó szótagpótló szót, amelyet a K_2 és a K_3 alapján pótoltunk, bár az eddigi kiadásokból hiányzik.

10. K_1: *kudjétek* em.
11. K_1: *Kuljétek* em.; az előző oldal őrszava: *Küldjé] hazánkb̄ [= hazánkba] ülvén Katedránkb̄ [= Katedránkba]*
12. K_1: *szánkb̄ [= szánkba]*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1. *Sóhajtott Göttinga felé a Tempe és Helikon:* a múzsák két kedvelt helye, a Tempe völgye s a Helikon hegye azt jelképezi, hogy Göttingába távozása előtt Budai egy évig a poétai osztálynak is tanítója volt (v. ö. Borzsák i. m. 21. l.).
2. A sor talán arra céloz, hogy Debrecenből (verses?) levelet írtak Budainak, aki válaszolt rá.
3. *a szűz Múzsák seregében:* azaz a poétai osztály tanulóinak, a „múzsafiaknak" körében.
4. *eleve:* régebben, korábban (ti. Göttingába menetele előtt). Budai a poétai osztály tanítója volt s maga is írt verseket.
5. *Apolló Pallással:* a költészet a tudománnyal; Budai a költészet mellett német és francia nyelvet is oktatott elutazása előtt s az akadémiai tagozat I. évfolyamát tanította.
7. *forró sóhajtások lengettek* . . . Hasonló sorokkal kezdődik Csokonainak *Rózsim sírja felett* című, franciából készített fordítása: *Forró sohajtások [. . .] lengjetek* . . .
   berkünk: a Múzsák berkei, vagyis a poétai osztály, amelyben most Csokonai tanított.
8. *Tanítónkkal:* ti. Csokonaival.
   a hegy ajjában: a Helikon, illetve a Parnasszus aljában, azaz a költészet alsó lépcsőfokán.
9. *az Ég kapuira jár:* az ég kapuin zörget, fohászkodik, hogy meghallgatásra találjon.

Verselése

A' feléledt Pásztor című népszerű Csokonai-vers dallamára készült ún. „dallamkövető" vers.

Dallama

Kottáját ld. *A' feléledt Pásztor* jegyzeteiben.

222. Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával

Kézirata

MTAK. RUI. 4-r 37/4. sz. A Toldy Ferenc hagyatékában fennmaradt egykorú másolat hat számozatlan oldalon, gondosan írt betűkkel, szépen megírt címlappal tartalmazza a verset; talán a gyászoló család részére készült tisztázat.

Megjelenése

Toldy jegyzéke az „Alkalmi darabok" sorában említi, a 89. szám alatt: „Szomorú versek, mellyek irattak ns. nemz. vit. Fényes István úr halálának alkalmatosságával 1794. esztend. dec. hánapj. 1. napjára Csokonai Mihály poes. praec. által."

Ebből a másolatból adta közre elsőként a HG. (II, 327—330. l.). Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A Mihályfalvi István halálára (1794. augusztus 29.) írt búcsúztató mellett ez a második olyan, pontos dátumhoz köthető halotti vers, amelyet poëseos praeceptorként Debrecenben írt, illetve mondott el a költő.

A kéziratból kiderül a vers elmondásának pontos napja: 1794. december 1. Nem sokkal előtte készülhetett.

Szövegkritika

A kéziratban a vers teljes c í m e : „*Szomorú* | *VERSEK* | *mellyek* | *irattattak* | *NEMES, NEMZETES, VITÉZLŐ* | *FÉNYES ISTVÁN* | *Ur halálának* | *alkalmatosságával* | *MDCCXCIV*dik *Esztendőbe* | *December Honapjának* | *I*ö *Napjára* | *Csokonai Mihálly* | *Poës. Praec. által*". Ez a hosszú cím bizonyára nem magától a költőtől származik, ezért ennek rövidített változatát használjuk a vers azonosítására.

Mivel a másolat a magánhangzók időtartamának jelölésében pontatlan, az ékezést Csokonai írásgyakorlatának megfelelően emendáltuk, anélkül, hogy erre külön utalnánk a jegyzetekben.

3. K: Kp. n., em.
4. K: A sor végén vessző; em.
6. K: *fénnyével* em.
9. K: *fákllya* em. Kp. n., em.
11. K: *arnyékába* em. Kp. n., em.
12. K: *Fénnyével* em.
14. K: *Fénnyes Meny-országba* em.
15—16. A sorvégi írásjeleket mi pótoltuk.
17. K: *fénnyes* em.
18., 21., 25., 26., 27. A K-ban nincs kp., em.

29. K: A HG.-ban tévesen: *jár*
K: Kp. n., em.
33. K: *follytába* em.
34., 35., 39., 40., 45. K: Kp. n., em.
49. K: *Nyavallyák* em.
52. A K-ban a *kezei* után értelemzavaró, fölösleges vessző; em. Kp. n., em.
54., 55. K: Kp. n., em.
57. K: A *nyereségről* után fölösleges, értelemzavaró vessző, a sor végéről viszont hiányzik az írásjel; em.
59. K: Kp. n., em.
60. K: *nyelveről* em.
62., 65., 67. K: Kp. n., em.
67. K: *bé* A következő sor rímszava szerint csak *be* lehet a helyes alak; e szerint em.
69—70. A K-ban a sor elejéről elmaradt az idézőjel; em.
71—97. E szakaszban csak a páratlan sorok élén van kitéve az idézőjel; em.
70. A K-ban az *Atya* után fölösleges vessző; em.
72. A K-ban a sor végén vessző; em.
74., 79., 80., 81. K: Kp. n., em.
82. K: A *Mária* után nincs vessző, em. *tégye* A rímszó *tegye* alakot kíván; e szerint em.
83., 84., 86., 87. K: Kp. n., em.
91. K: *Aldjon* em.
92. K: *Meny-Országgal* em. Kp. n., em.
93. K: A NEMES után fölösleges vessző; em.
94., 95., 97. K: A sorok végéről hiányzik a kp., em.
98—102. A K-ból hiányzik az idézőjel; em.
101. K: A *Testem* után nincs vessző; em.
102. A sor után a K-ban *Amen* em.
A K-ban a halotti búcsúztató után még ez a szöveg olvasható:

„*Az Epitaphiumra metzve* e vólt

Ns [Nemes] Fényes István Teste
Nyúgodalmát itt kereste
Kit élni óh mint kívánna
Párja Hodos Juliánna
És Fényes Jó'sef árvája
De Fényes István Attyának,
S Szabó Ersébet Annyának
Kiktől Kőrösön született
Utánnok menni sietett
De vélle a boldog sereg."

A HG.-tól fogva ezt is közlik Csokonai búcsúztatója után a kiadások.
Az epitáfium nem tartozik magához a vershez, nem is bizonyos, hogy Csokonai írta, bár föltehető, hogy a búcsúztató szerzőjével készíttette el ezt is a gyászoló család. A vers kezdetlegessége azonban ez esetben ennek ellene mond; ezért mint kétes hitelü Csokonai-művet, itt a jegyzetekben közöljük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „szomorú vers" a kálvinista búcsúztatók szokásos felépítését követi: első, elmélkedő részében Csokonai az elhunyt foglalkozását — a kalmárságot — aknázza ki metaforikus ötletekre.

A második részben a szokványos módon búcsúzik a halott nevében a hozzátartozóktól; a harmadik rész, a vigasztalás, mindössze két sorra, a két zárósorra zsugorodik.

Kosztolányi írta Csokonai halotti búcsúztatóiról szólva: „Szívszaggató olvasni Antal-, Krisztina-, Éva- és mindenféle névnapra írt köszöntőit, melyekből ki-kicsillan egy gyémánt sor, Fényes István uram halálára készült gyászos kántusát, Csokonai Mihály poeseos praeceptor által s a többit mind, a versezeteket, melyek kénytelenségből születtek." (Nyugat. 1922: 1410. l.)

Gulyás József néhány év múlva ezt írta róla: „Kétségtelen hitelességű verse Csokonainak a Fényes István halálára írt vers is. (II. 327). [ti. HG. II.] 1794 dec. 1-én írta, mint a költészet tanítója. Nagykőrösről Debrecenbe jött tanulni Fényes István, felvévén, mint Mihályfalvi István is, Pallas népének zöld ruháját. Majd fejét kalmárságra adta. — 1883-ban [= helyesen: 1783-ban] tagja lett a 60 személyek tanácsának. Felesége Hadas Juliánna volt (16 évig éltek együtt), kitől József nevű fia született. Költőnk elbúcsúztatja tőlük, valamint sógorának özvegyétől, majd Pozsonyban lakó öccsétől, Nagykőrösön lakó testvérétől, a tanácstól s a kalmári társaságtól. A Fényes István epitaphiumát is ő írta meg. (Az Akad. 37. a. sz. kéziratából van kiadva.) E két [a másik a Mihályfalvi István halálára írt búcsúztató. Sz. F.] hiteles búcsúztató szerkezetét vizsgálva, látjuk, hogy a bevezetésben bölcselkedő gondolatokkal foglalkozik az élet múlandóságáról, a közepén van a búcsúztató, végül pedig a Jézus felviszi lelkét az égbe a halottnak. Mindkét halotti verset a hit melege hatja át, (kivévén a 149. lapon közölt részlethez csatolt sorokat [A Kész légy a halálra c. vers befejező sorairól van szó.], melyekben az élet kihasználására buzdítja az olvasót s arra, hogy a templomra s papra való gondolást az utolsó napra hagyja)." (TheolSz. 1926: 718. l.)

Magáról az elhunytról, illetőleg a temetésről a debreceni Ref. Egyház esperesi hivatalának anyakönyvében, a Series Defunctorum (1789—1801)-ben a következő adatokat találjuk Jenei Sámuel szénior bejegyzésében: „Mense Decembri
Dies: 1
Platea: Várad
Nomina Mortuorum:

Fényes Stephanus Juratus per annos 11 — — —

Aetas: 55
Morbus: pht. [= phthisis]
Hora: 2
Part.: —
Grat.: —
Univ.: 306
Vel. 102
Resul. —" (III. k. 179. l.)

Ezek szerint Fényes István tüdővészben halt meg, s a Várad utcából temették. Mivel Csokonai József 1780 óta a Csokaji Fényes György házát

bérelte a Péterfia és a Csapó utca sarkán, föltehető, hogy Csokonai közelebbi kapcsolatban is volt az elhunyttal, illetőleg családjával.

19. A régi nyelvhasználat szerint a rang és foglalkozás gyakran a családnév elé került; voltaképpen: *Fényes István esküdt.*

26. *Zöld tógát visele:* A kollégiumi diákok tógája eredetileg zöld volt, míg az erdélyi fejedelmek színére emlékeztető viseletet a Habsburg ellenhatás feketére nem változtatta (v. ö. CsEml. 10. l.).

33. Azaz: 1783-ban.

34. *Hatvan Személlyek:* a városi tanács, a szenátus.

42. *Egymásba:* tkp.: *Egymásban*

44. *Kereskedő Hajó:* a kincsekkel megrakott, vagyont érő kereskedelmi hajókra céloz — összefüggésben az elhunyt kalmár mesterségével. A 43—44. sorhoz Gulyás a következő párhuzamos helyet idézi *A lélek halhatatlanságá*-ból:

> *Egy érzékeny mátka, egy olyan jeleség,*
> *Mely a nemes szívnek legnagyobb nyereség.*
> (HG. I, 363. l.)

(Ld. Gulyás József: DebrSz. 1927: 164. l.)

45. *Interes* (táj., rég.): kamat.

48. *Lázsija,* lázsia (rég.): többletérték, felpénz, ázsió (az olasz *l'aggio* átvétele).

56. *Nyereség:* még mindig folytatja a vers a kalmár mesterségből vett szimbólumot.

72. *Partot:* a túlpartot, azaz a másvilágot.

86. *nem tudsz semmit Halálomba:* régies vonzat; ma: *Halálomról*

97—98. *megenged* (rég.): megbocsát.

Verselése

A búcsúztatók szokványos formájában: páros rímű tizenkettősökben készült.

Kéziratunkban magának a búcsúztatónak minden páros sora bekezdéssel, a kezdősornál beljebb kezdődik. A kiadások ezt nem vették figyelembe. Mi a sortördelésben is a kézirathoz igazodunk, mivel az föltehetőleg Csokonai eredeti eljárását tükrözi.

223. Eggy kétségbeesett Magagyilkosa

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a költő kéziratjegyzékein előfordul: megvolt az ún. „Aranyos Csomó"-ban, amely az 1794/95-i verstisztázatkötet, az Első Darab anyagának egy részét tartalmazta; itt *Német Lyány* utalással található, a 8. sorszám alatt (ld. Cs/ÖM. I, 98. l.). Tartalmazta

természetesen az ED. is (a 9. helyen, a 14. oldalon), ma ismert címével: *Eggy kétségbe esett Maga gyilkosa.*

A Kcsl. „No 5" jelű kötegében *Jaj egek* kezdőszavak utalnak kéziratára (v. ö. Cs/ÖM. 109. l.).

A vers első sora, a hozzá tartozó kottával Csokonai saját kezű lejegyzésében maradt ránk: KK. I, 31b—32a. (K_1) A teljes szöveget azonban csak Nagy Gábor másolatában bírjuk, aki az eredetiről írta le, 1796-ban: NG. 3b. (K_2) (Ez a szöveg nem egyezik meg az ÓD. szövegével.)

Ezeken kívül több közel egykorú másolatát ismerjük, amelyek részben a Nagy Gábor-féle másolattal mutatnak egyezéseket, részben az ÓD.-ban megjelent szöveggel (a kulcsszó a 3. sor *Erynnis* szava, amely az ÓD.-ban *Tartarus*-ra változott).

A NG.-féle szöveget másolja az OSzK. Oct. Hung. 926: 17b; Quart. Hung. 173/V, 4. l., a DériM. 162/II, 68—69. l. Föltehetően ezt követte a MTAK. RUI. 8-r. 127: 12b—13a szövege is, ahol „39dik Nota"-ként található; föltehető, hogy az *Erynnis* torzulása itt nem egyszerű másolási hiba, hanem az éneklés folytán romlott *„erőm is"*-sé a deákul nem tudó közönség ajkán („már látom erőm is mély üregét").

A MTAK. RUI. 8-r. 160/II, 19—20. l. az ÓD. szövegét másolja, akárcsak Váry Szabó Sámuel 1834-i másolatgyűjteménye. (Prága. EK. Kubelik [Széll]-gyűjtemény. XXII. C 41. č. 23: 102—103. l., MTAK. Mf. A 162/IV. NB. Stollnál, tévesen, A 132/IV. a mikrofilm jelzete.)

Megjelenése

Csokonai kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-on már előfordul: „IX. Eggy kétségbeesett Magagyilkosa. 14. Oda. *Notáját rendbe szedni.*" Mint volt róla szó, letisztázta 1795-i kötettervébe, az ED.-ba is; a DMM.-ba nem illett bele, a Szv_1 s a Szv_2 nem is tartalmazza.

Az ÚK.-on a 136. mű: *„A' Német Lyány' notája."* A szintén 1802-i Mfj.-en az *Ódák* között ⟨*Német Lyány*⟩ címmel található (2: 8), s rákerült természetesen az *Ódák* tervezetére is, az „Első Könyv" 20. darabjaként: *„Egy Kétségb [= Kétségbe] eset* [!] . . . 41." Valóban az *Ódák* XX. darabjaként látott világot: ÓD./I, 47—48. l.

Ennek alapján közölte Toldy s a későbbi kiadások: HG., FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Dallamjelzése, kivált a több kéziratjegyzéken előforduló *A' Német Lyány notája* cím (illetve dallamutalás?) azt sejteti, hogy afféle helyzetdalnak készült, mint a közel egykorú *Egy Bétsi Magyar Gavallér.*

Juhász Géza megpróbált ebben is személyes vallomást keresni s megkísérelte beilleszteni a Rozália (= Földiné) szerelmi regénybe: „Bűntudatos vers: a »nagy bűnt« azonban még célzással sem engedi sejtetnünk. A *Végbúcsú Rózsihoz* hasonló elszánással gyötrődik: ha három közül valakinek pusztulni kell, legyen ő az áldozat. A Rozália-korszakban nem egyszer sodorhatta halál küszöbére a kétségbeesés. Vall erről *Az emberiség s a szeretet* derűs strófáiban is. Domby följegyez egy anekdotát (161. l.), amely Hadházon végződött vidám csattanóval: ekkor is Földiék lehettek

elhatározása okai is, megvigasztalói is: Hajdúböszörményből beüzent a családjához, hogy mire levelét megkapják, ő már agyonlőtte magát. De egy óra múlva már gyalogolt Hadház felé, s mire hazakerült, el is felejtette, hogy öngyilkossága bejelentésével rémítette holtra az anyját." (JGk. 154. sz.) Ennek némileg ellentmondva írja ugyanitt: „Azt kell hinnünk, hogy ezt a dallamot emlegették »német lyány nótája« néven, bizonyára a szövege miatt." Mi a költő föltételezett szerelmi kapcsolatával s annak „bűntudatával" semmiképp sem hoznánk összefüggésbe a verset: kétségtelen személyes hangját Csokonai 1794-i kollégiumi válságával magyarázzuk (amelybe belejátszott mesterének, Kazinczynak s a magyar jakobinusoknak elfogatása is).

Mivel Győry József 1793 körüli jegyzékén nincs rajta, viszont az 1795-i EK.-on már igen, s mindjárt a címjegyzék elején, 1794 végére tehetjük keletkezését; figyelembe véve a költő válságait is: az év második felére. Meg kell jegyeznünk, hogy Oláh Gábor 1795 nyarára tette a vers megírását (ld. CsLat. 58. l.), s Ferenczi szintén (talán Oláh nyomán?) 1795-ből keltezte (89. l.), Tápay-Szabó László ugyancsak erre az évre, közelebbről 1795. július 9. utánra: vagyis a Csokonai kicsapatása utáni időszak terméséhez sorolta (ld. *Csokonai*. Budapest, 1941. 118—119. l.); ennek azonban ellene mond az 1795 első felében lezárt EK., amelynek mindjárt az elején fordul elő.

A *Német Lyány [notája]* alkalmasint csak dallamjelzés, bár fölmerülhet e különös „címjelzés" nyomán az a gyanúnk is, hogy németből készült fordítás: máskor is fordított már a költő a maga lelkiállapotához nagyon illő verseket (pl. *Lilla [Rozsi] búcsúzálogjai*), megtévesztő átéléssel, saját élményei kifejezésére. S e művel kapcsolatosan nemcsak azt kell tekintetbe vennünk, amit Domby a költő öngyilkossággal játszó áprilisi tréfájáról ír, hanem azt is, amit éjszakai fantáziálásairól, mélabúra való hajlamáról, túlérzékeny idegrendszeréről (5 kk.).

Szövegkritika

Voltaképp két hitelesnek tekinthető szövegünk van a versből: az egyik a költő által sajtó alá rendezett *Ódák*-ban, a másik Nagy Gábornak az eredeti kéziratról 1796-ban készített másolatában.

Kiadásunk alapja az ÓD., amelynek szövege lényegében csak a központozásban s egyetlen szóban tér el Nagy Gábor másolatától (a 3. sor már említett kulcsszavában); mivel azonban a NG. a költő eredeti, változatosabb sortördelését őrizte meg, az ÓD. szövegét ennek megfelelően tördeltük.

A vers c í m e az 1795-i EK.-on *Eggy kétségbesett* [!] *Magagyilkosa.* A *kétségbesett* lehet Kazinczy hatása is, aki pl. a *Békaegérharc*-ot is *Békegérharc*-ra módosíttatta (ld. Cs/ÖM. II, 348. l.). A NG. s az ÓD. címadása az EK.-tól — az imént említett elíziót nem számítva — csak helyesírásában tér el. NG.: *Eggy kétségbe esett Magagyilkosa;* ÓD.: *Egy kéttségbe esett Maga Gyilkosa.* Mi az EK. alapján, e további két változatot is tekintetbe véve közöljük a címet, Csokonai egykorú helyesírásának megfelelően.

2 K_2: *hempelygetek!*
3. K_2: *látom* ***Erynnis'***

4. K_2: *Árnyékok* Nincs hiányjel.
5. K_2: *lelkemig*
7—8. K_2: Kp. n.
9. K_2: *Jaj, hová kell lennem,*
10. K_2: *pihennem,*
14. K_2: *Csata*
16. K_2: *Ég*
17. K_2: *Csak [. . .] Bűnt!*
20. K_2: *karom* Nincs hiányjel.
21. K_2: *Kés.*
23. ÓD.: *Oh* A 18. sor szerint em.
K_2: *Fúria*
24. K_2: A *légy* után nincs vessző.
25. K_2: *Fogadj-el*
26. K_2: A sor végén nincs gondolatjel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mélyen átélt, személyes tartalommal megtöltött helyzetdal, esetleg fordítás, németből.

A tanulmányok nagy része valóságos, személyes élményt, öngyilkossági kísérletet keresett a rapszodikus vers hátterében, bár a századfordulón Szőcs Géza még „valósággal érthetetlen költemény"-nek nevezte, amely „telve zűrzavaros gondolatokkal" (CsokOl. 25. l.). Oláh Gábor ezt írta róla: „. . . . a görög tragédiák hőseképen hívja föl az alvilág árnyait Tartarus mély üregéből; lelkét dárdákkal veri át Megaera, Furiák üldözik s Pluto fekete hatalmát kiáltja kétségbeestében." (CsLat. 19. l.)

Majd ugyane munkájában érinti a vers föltételezett személyes hátterét is: „Sokat foglalkozik ez idő tájt a halál és az elmúlás gondolatával. Egy évvel előbb, 1795 nyarán még az öngyilkosság is megfordúl fejében." (Uo. 58. l.)

Ferenczi a költő öngyilkosságra is hajló mélabúját tette felelőssé a vers keletkezéséért, ezt írván: „. . . . egyébként 1799 tavaszán írt *Az emberiség s a szeretet* költeménye szerint a sötét embergyűlölet öngyilkos gondolatokat sugott neki, melyekkel olykor előbb is tépelődött, mint *Egy kétsébeesett maga gyilkosa* című költeménye mutatja (1795.)." (89. l.)

Tápay-Szabó szintén életrajzi összefüggésekben próbálta elhelyezni a „csupa-muzsika rapszódiát"-t: „Kell-e nagyobb ellentét, mint amekkora e sötét versek *[Az álom]* és A lélek halhatatlansága között van? Mikor ezt a felséges költeményt írta, lelke már közel járt az öröklét országához; amikor pedig a halált csak »örök álom«-nak képzelte, még pályája elején járt, a halál keresését mímelte. Ekkor született meg a csupa-muzsika rapszódia: »Egy kétségbeesett magagyilkosa.«" (I. m.)

Waldapfel helyzetdalt látott benne: „A gyűjtemény [az *Ódák*] darabjainak igen nagy része helyzetdal, a parasztlegényt, parasztlányt, részeg embert stb. megszólaltató népdalokon kívül van olyan, amelyben színpadi figurák elképzelése ismerhető fel: egy kétségbeesett magagyilkosának, egy »elszánt (elkeseredett) szeretőnek« monológja." (MFelv. 296. l.) Formailag bizonyára helyzetdal a vers (amit a *Német Lyány nótája* „cím" is megerősíteni látszik), de igen erős személyes tartalommal megtöltve.

1. *képzelet:* rémkép, agyrém.
3. *Tartarus,* Tartarosz: az alvilág legmélye a görög regevilágban.
4. *Árnyékok:* a lelkek, szellemek.
6. *Pokloknak hóhéra:* Plutó, az alvilág istene a görög mitológiában.
9. *Megéra:* a fúriák egyike a görög regevilágban.
17. *nagy Bűnt:* ez a kifejezés is a vers esetleges fordítás voltára mutat (ha valóban „Német Lyány" volt a vers hősnője, akkor esetleg gyermekét elveszejtő leányanya monológjára is gondolhatunk).

Verselése

A vers az EK. s Nagy Gábor másolata szerint is nyilvánvalóan dallamra készült: az EK.-on ez olvasható: „Notáját rendbe szedni.", s kottája meg is van Csokonai saját kezű lejegyzésében (K_1). Nagy Gábor másolatában is ott a sor elején a dallamra utaló „*Nóta*".

Verseléséről szólva Elek „Balassa-versbe kényszerített" rapszódiát látott benne: „Találunk egy teljesen kiképzett Balassa-strófát is versei között; ennek az az érdekessége, hogy egyetlen egybefolyó, de szaggatott menetű, modern terminus technicusszal rapszódiának nevezhető verse végső, s indulataiban kulmináló kilenc sorát alkotja, s mint ilyen, fényes bizonyítéka Csokonai ösztönszerű formaérzékének, mely még a legnagyobb fokú izgatottság állapotában is, midőn tudatosan rapszódiát ír, csiszolt formába, még hozzá az erősen kötött Balassa-versbe kényszeríti indulatait. A költemény címe: »Egy kétségbeesett magagyilkosa« s utolsó sorai így hangzanak [idézi a vers utolsó kilenc sorát]." (13. l.)

Másutt a kezdő négy sor daktilusi lejtéséről írja:

„Jaj egek! / mely szörnyű / *képzeletek,*
Melyeket / elmémben / *hempelygetek.*
Óh látom / Tartarus / *mély üregét,*
A feljött / árnyékok / *fergetegét!*

A tíz szótagos sorok 3+3+4-es ütemezésének szigorú megtartása mellett az utolsó négyes ütemeket — egy spondaizált ütem kivételével — éles daktilusokban meneszti. A szándékosság mindkét esetben kétségtelen, s az utóbbi versnél célja valószínűleg a tartalom izgatott rapszódikus jellegének formai kihangsúlyozása volt." (28. l.)

Horváth János az előbbi négy sor folytatásáról írta: „Előfordul ez a tizes [Faludi tizese: (3 : 3 / 3 : 1)] komplikáltabb versszakokba beszőve is. Így Csokonainak több darabjában: Egy kétségbeesett magagyilkosa című-ben (4 ily sor után hatosok és hármasok)" (MVers. 123. l.).

Julow Viktor a zaklatott lelkitartalom s a rapszodikus forma művészi egységét értékelte: „Az *Egy kétségbeesett magagyilkosá*-ban a jól kimért daktilusokkal mozgalmasított, különböző tempójú sorfajok zaklatott váltogatása a dikciót valósággal zihálóvá teszi, vergődő izgalmat érzékeltet: a versforma tartalmasabbá lesz, lelkiállapotot tükröz. Csokonai már a kilencvenes évek elején érti a titkot, amit majd Dayka verseiről írott bírálatában fogalmaz meg: a poémának belső természetével aesthetica megegyezése legyen a versificátió külsőjének."
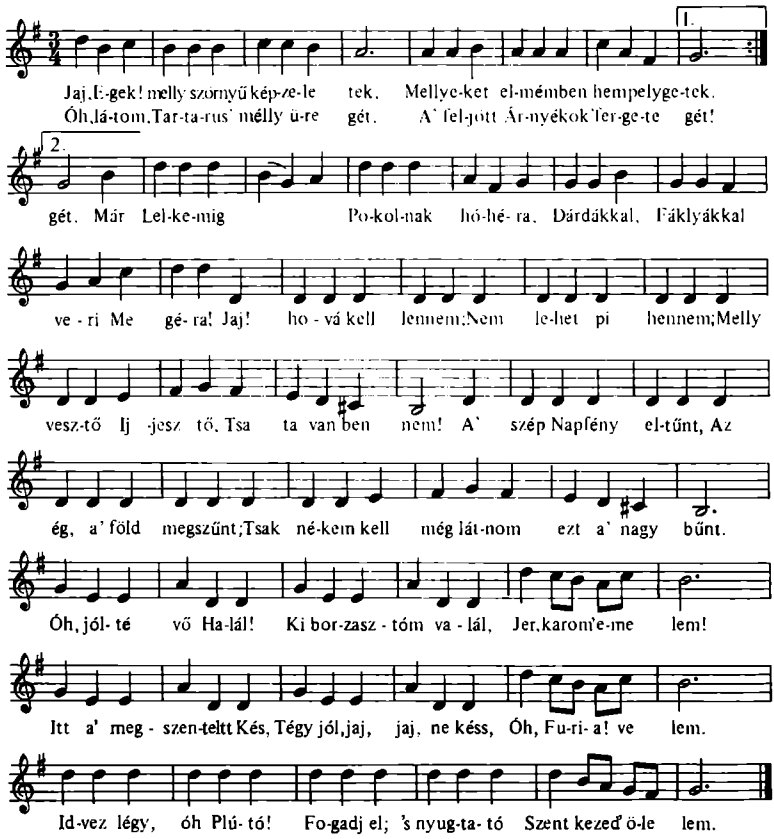
Szabó Zoltán azt emelte ki, hogy „Az izgatott lelkiállapotot eltérő ütemű sorfajok idegesen ható váltogatása érzékelteti" (NyIrK. 1966: 250. l.).

Dallama

Amint érintettük, dallama Csokonai lejegyzésében maradt ránk: MTAK. KK. I, 32a. Sonkoly nem tartotta Csokonai kezétől származónak a kéziratot, de hitelesnek fogadta el. „Rokokó melódiája a költő hagyatékában maradt ránk. Nem autográf példány ez, de azon alapulhat. A dallamot énekelhetjük 3/4-es ütemben.

Feltételezhető, hogy a második kottasor utolsó ütemében egy vonallal elcsúszott a lejegyző kézírása. Ettől eltekintve a kézirat jól olvasható." (TízCsVers 217. l.).

Kottáját Sonkoly (i. m. 228. l.) nyomán közöljük:

224. [Falataimat elegyes bor hajtással . . .]

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt. Szerző megjelölése nélküli másolata: NZs. 139. l. LXXXVIII. vers. Egy kéziratát J. Gy jegyzéke is említi: a 8. sorszám alatt; vö. CsEml 118. l. Cs/ÖM. I, 205. l.

Hitelessége

Bár a NZs. nem nevezi meg a vers szerzőjét, J. Gy.-nek Csokonai fiatalkori műveit felsoroló jegyzéke alapján nem lehet kétséges a szerző kiléte. A NZs.-ben elfoglalt helye is Csokonai mellett szól: előtte s utána szintén Csokonai-versek fordulnak elő, ugyancsak a szerző megnevezése nélkül: a LXXX. vers a Budai Ésaiás tiszteletére írt *Sóhajtott Göttinga felé* kezdetű köszöntő, a LXXXI. az ugyancsak Budai Ésaiáshoz írt *Örömversek*, a LXXXIII.—LXXXV. a *Hunyadi Ferentzhez* írt vers, a LXXXVI. a Szilágyi Gábor professzorhoz írt *Örvendjél Fébusnak szentelt tábor* kezdetű köszöntő, a LXXXVII. az *Élj vigan érdemeddel* kezdetű üdvözlő vers. Ez után áll tárgyalt versünk, majd egy kétes eredetű versecske után a XC. vers szintén Csokonaié: a *Quem Dii oderunt Praeceptorem fecerunt*, a XCI. pedig a Lengyel József névnapjára írt *Köszöntő*.

Csokonai szerzőségét bizonyítja az is, hogy ez a kis tréfás vers voltaképpen nem más, mint *Az Ekhóhoz [I.]* című *Panaszaimat elegyes óhajtással* . . . kezdetű) Csokonai-mű paródiája. Dallamjelzése szerint is az említett Csokonai-vers dallamára énekelték: „*Aria. Panaszaimat elegy.*"

Megjelenése

J. Gy. jegyzékén kívül a költő más címjegyzékén nem fordul elő: a tréfás rögtönzést nyilvánvalóan nem szánta kiadásra. Toldy jegyzéke sem említi.

A NZs.-ből Juhász Géza útmutatása alapján először Vargha Balázs adta ki az ÖV.-ben. Későbbi kiadásai: ÖV.², MM.

Keletkezése

Borozáshoz készített tréfás rögtönzésnek látszik: a már említett *Panaszaimat elegyes óhajtással* . . . kezdetű Csokonai-vers paródiája.

A versben emlegetett *Ferentz* föltehetően azonos a *Zöld Ferentz, kék Ferentz* . . . kezdetű tréfás vers címzettjével, Tóth Ferenccel, Csokonai iskolai vetélytársával.

Az Ekhóhoz 1793-ból keltezhető első változata után kellett készülnie. Ennek alapján tette keletkezését az ÖV., majd az ÖV.² is — Juhász Géza kronológiája alapján — 1794-re, közelebbről 1794 decemberére. (A vers előtt az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben is a Fényes István halálára 1794. december 1-jén írt *Szomorú versek* című búcsúztató található. Ebből arra következtethetünk, hogy Juhász Géza a december 3-i Ferenc napra írt rögtönzésnek gondolta e verset. Föltevésünket megerősíti, hogy a kiadásokban a *Ferentz neve napjára hamarjában készíttetett versek* s a *Hunyadi Ferentzhez* írt köszöntő következnek.)

Bár nem bizonyítható, hogy névnapi köszöntőül készült e tréfás versparódia, a bor és a Ferenc név említése megengedi ezt a föltevést. Valószínű, hogy 1794 decemberében keletkezett.

A NZs.-ben nincs önálló címe; J. Gy. címjegyzéke kezdősorával említi. Mi is ezt tettük címéül, ahogy az ÖV. s az ÖV.² is.

Szövegkritika

Csak NZs.-beli lejegyzését ismerjük. Az ÖV. s az ÖV.² modernizált helyesírással, s a sorok áttördelésével, más sorbeosztással közölte. A sorokat mi is *Az Ekhóhoz* sortördelése szerint rendeztük át. A Nagy Zsigmond-gyűjteményben a következőképpen fordul elő:

LXXXVIII.

Aria. Panaszaimat elegy.

Falataimat elegyes bor hajtással Kettőztetem oh!
Jere velem az ⟨egeket⟩ öreget kortyantással Kérni bús echo oh
Te Ferentznek karafinája
Te Veress crapula hazája
Ugass viszsza reája.

3. A K-ban a kihúzott *eget* megengedi, sőt indokolja, hogy az eredeti *öreg*-et nagy kezdőbetűvel írjuk; e szerint em.
4. Az ÖV.—ÖV². s MM. közlésében hiányzik a sor végéről az *oh* Kp. n., em.
5. K: Kp. n., em.
6. ÖV.—ÖV²., MM.: *Véres* Ez az alak értelmetlen és téves: a kéziratban nincs ékezet, csak egy kis piszkolódás látható az elsőe fölött.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: *Az Ekhóhoz [I.]* című Csokonai-vers paródiájaként készült (még rímelésében is azt követi), nyilván egy vidám kollégiumi „collatio" alkalmára.

1. A sor értelme: míg eszem, míg falatozom, közben bort kortyolgatok: így jobban csúszik a falat.
5. *Ferentz:* föltehetőleg Tóth Ferenc, Csokonai iskolai vetélytársa.
karafina (táj.): iváshoz használt üvegkancsó, illetve széles szájú üveg.
6. *crapula* (lat.): mámor.
Veress crapula hazája: a vörös bort tartalmazó kancsó vagy a gyomor.

Verselése

A dallamra készült *Az Ekhóhoz [I.]* című verset követi, rímelésében is azt utánozza.

225. Hunyadi Ferentzhez

Kézirata

Megmaradt 160×100 mm méretű, rózsaszín fedelű, kis füzetben a vers „ének"-einek, énekszövegeinek saját kezű tisztázata, a költő későbbi javításaival, abból az időből, amikor az AV. számára alakította át a szöveget. A kis füzetet később belekötötték a KK. IV.-be: 13a—20b. (K_1) A füzetecske maga is a „Szent és világi tisztelő é n e k e k" címet viseli, jeléül, hogy csak az énekszövegek vannak benne, a megfelelő nótajelzéssel.

Maga „Az elmondott Beszéd" nem maradt fenn a költő saját kezű lejegyzésében, ezért igyekezett megszerezni egy másolatát 1802-ben, mikor alkalmi verseinek kiadására készült. Egyik másolója, Székely Péter írta 1802. január 18-án Csokonainak: „Augusztus 3*kánn* irt levelét 25*kén* vettem ugyan azonn holnapnak, a mikor t.i. hosszas koborgásom utánn tandem aliquando haza kerültem. Mindjárt jártam én utánna a reám bízott daraboknak, de semmi modonn nyomokba nem akadhattam: Hunyadi ide adta az odákat, azokat le is irattam, de a többi nélkül . . ." (CsEml. 98. l.)

Itt Hunyadi (Szabó) Ferenc fiáról, ifj. Hunyadi Ferencről lehet szó, mivel a superintendens 1795-ben meghalt; a levélben említett „odák" a Hunyadihoz írt versek lehetnek (v. ö. Vargha Balázs jegyzeteivel: CsEml. 563. l.). Maga Gaál László, a Csokonai-hagyaték megőrzője is azt jegyezte föl, hogy „Hunyadi köszöntőjét" Székely Péter írta le (CsEml. 404. l.). Csokonai hagyatékában fennmaradt két másolata is a teljes szövegnek, amelyek mind az AV. előtti kidolgozást tartalmazzák, mégpedig azonos sorrendben: elöl *Dávidnak szent muzsája* kezdettel az I. Ének utóbb elhagyott 2. strófáját, majd *Vigadj szűz Pegasus* kezdettel a III. Ének szövegét, s a IV. *(Ha valaha lefoly . . .)* és az V. Éneket *(Isten, légy eFő Papoddal . . .)*. Ezután következik a másolatokban „Tisztelő Versek" címmel „Az elmondott Beszéd" szövege.

E másolatokat az MTAK.-ban Csokonai Kisebb költeményeinek III. kötetébe kötötték: 111a—114a (K_2), illetőleg: 115a—117b (K_3). Az utóbbiból egy lap hiányzik, s így lemaradt róla az V. Ének s a „Tisztelő Versek" 1—18. sora. Pedig különben ez a kézirat a becsesebb számunkra, mivel rajta végezte el a költő az AV. számára változtatásait. Az egyik másolat Székely Pétertől, a másik Sárváry Jakabtól eredhet (v. ö. CsEml. 395. l.; Cs/ÖM. I, 92., 175. l.).

A költő kéziratcsomói között a „Mások' írása" elnevezésű 6. csomóban a 24. helyen szerepel kezdő sorával a IV. Ének (ld. Cs/ÖM. I, 99. l.), a Kcsl. N° 5 : 6 jelzetű műve azonos a K_1-gyel (ld. Cs/ÖM. I, 109. l.).

Annak ellenére, hogy a vers az AV.-ben 1805-ben nyomtatásban is megjelent, számos másolata készült, de szinte kivétel nélkül csak az énekelt szövegeknek, az „Ének"-eknek.

Megvolt egy kézirata Puky Istvánnál is, bár valószínű, hogy nála is csak az énekek, mivel így említi özv. Csokonai Józsefnénak írt levelében: „. . . vagynak nallam [!] ollyan darabjai-is, mellyek talám nálla a' maga irásai közt-is fel nem találtatnak. — [. . .] Hunyadi Onomasticumja. *Ha valaha le foj az a' Gyászos óra!* 's a' t." (CsEml. 218—219. l.).

Sárváry Pálnál szintén megvolt egy másolata (ld. CsEml. 395. l.).

NZs. 1810-i gyűjteményében a LXXXIII., LXXXIV. és LXXXV. sorszámú dal őrizte meg egy-egy „ének"-nek az AV. előtti szövegét, a megfelelő nótajelzésekkel (137—139. l.). Győry Mihály 1821-i prágai gyűjteménye szintén az AV. előtti énekszövegeket rögzítette (13ab). Az 1824-i pataki „Felvidító" csak a IV. Ének szövegét őrizte meg (a 2. vsz. *Az Ekhóhoz* c. versből egyült hozzá): SpK. 130: 120. l. Ezt a versszakot másolta le Kecskeméthy Csapó Dániel is: MTAK. Ir. 8-r. 206/55/I, 14ab. Ugyanez a versszak van meg a kiskunhalasi Thorma János Múzeum Nyári Bálint-énekeskönyvében is (Toldalék. 178. l.) s „Ha valaha *elj*ő . . ." kezdettel a DebrEK. „Nótás Könyv"-ében mint „38ik Nota" (Ms. 167: 111. l.).

Az OSzK. Oct. Hung. 1696. összeírója *Onomasticon Sup. Rever. Fr. Hunyady* címmel „Az elmondott Beszéd" szövegét másolta le. (101a—103a).

Megjelenése

Mint volt róla szó, az 1794-i ősszövegnek némileg módosított változatát a költő az *Alkalmatosságra írt versek* kötetében adta ki, 1805-ben (193—200. l.), de már korábban is gondolt kiadására: az 1795-i EK.-on XCVI. sorszámon így található: „Hunyadihoz. Éposz. Revideálni." Fölvette *Püspökhöz* címmel a Szv_1-re és az 1801-i Vázlatos kiadási tervbe is. Az ÚK.-on a 124. sorszámon *Hunyadira* címmel fordul elő, s ugyanezen a listán 161. számon *Hunyadi' Oratziója* címmel is megvan: ez az utóbbi adat kétségtelenül „Az elmondott Beszéd"-re vonatkozik, amelyet csak utóbb tudott megszerezni a költő. A Mfj.-en az „Alkalmatosságra valók" közt található (6: 7), s végül az AV. tervezeteire is rákerült, s az AV.-ben is jelent meg.

Toldy az AV. szövegét közölte, de a jegyzetekben utalt az autográf ősszövegre, sőt a költő által törölt strófát is közölte ugyanitt (914. h.). A HG. szintén közölte ezt az utóbb elhagyott strófát a lapalji jegyzetekben, valamint két másik utóbb törölt sort is (ld. HG. I, 298., 302. l.).

Az eredeti szöveget Juhász Géza adta közre (EPM. 194—199. l.), s az ő nyomán Vargha Balázs is az ősszöveget közölte kiadásaiban: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai egyik debreceni pártfogóját, Hunyadi (Szabó) Ferenc superintendenst tisztelte meg e versével, névnapján, 1794. december 3-án, mikor a maga helyzete a Kollégiumban kezdett válságosra fordulni (v. ö. Domby 17. l., Ferenczi 45. l.). Az „énekek"-et diákjai el is énekelték az ünnepelt tiszteletére.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az AV.-nek a költő által nyomtatásra előkészített szövege; a K_{1-3} szövegeltéréseit a jegyzetekben közöljük.

A vers c í m é t az AV. alapján közöljük, ahol a cím alatt még ez a fejszöveg olvasható: „(Ez az Énekekből és eggy Verses beszédből álló

Munka készűlt 1794. eszt. 's el is mondódott az akkori Poéták által az említett Superintendens Hunyadi házánál.)"

A K_1 külső címlapján ez a latin nyelvű idézet olvasható: „His saltem | accumulem donis & [= et] | funger inani | Munere." Belső címlapján pedig ez a címirat található: „SZENT | ÉS VILÁGI | TISZTELŐ | ÉNEKEK. | CIↃ D CC LXXXX IIII [= 1794] | December' harmadikán". A K_{2-3}-ban nincs címe a versnek. A K_1-ben nincs „Ének"-ekre tagolva, az első versszak élén csak a nótajelzés található: „A' LXXIX Solt. Nót." (Az AV.-ben: *a' LXXXIX* A K_1 szerint em.) A dallamjelzést a HG. közölte, az ÖV. s a későbbi kiadások elhagyták.

3. Az AV.-ben a *mozgás* után nincs vessző; a K_1 szerint em.

4. K_1: *Légy Kegyelmes* Csokonai későbbi jav.: *kegyelmes*. Ugyane sorban a *Néped* nagy kezdőbetűjét a bal lapszélen *n*-re javította a költő, de az AV. megmaradt az eredeti helyesírásnál.

10. K_1: *Fő-Pappal!*
Mint volt róla szó a K_2 és a K_3 ezt a strófát nem tartalmazza, helyette a 2. versszakot közli, amelyiket a költő utólag elhagyott. A K_1-ben az áthúzott, utólag elhagyott versszak így található:

Galant.

Dávidnak szent Múzsája űlj
ajakinkra nyelveddel,
Illesd meg a' mennyekből tsepegő tiszta mézeddel!
Pengesd, Úrnak egész Háza! víg Jedutunodat,
Tiszteld Papodat,
Hív Áronodat.

Leányi Sionnak
Majd víg nótát vonnak,
Cedruságat e' megtisztelt
Főre fonnak.

(A „Galant" bizonyára nótajelzés utalószava: a K_{2-3}-ban „Ad notam: Ott hol a' patakotska" *[= A feléledt pásztor])* A „II. Ének" alcím a K_1-ből szintén hiányzik.

14. K_1: *Igy* Csokonai későbbi jav.: *'S így* Az AV. azonban megmaradt az eredeti szövegnél.

18. A K_1-ben a „III. Ének" helyén újabb nótajelzés található: „Steyer". A K_{2-3}-ban a nótajelzés: „Ad Notam: Szép hajnal emeld fel *[= Dafnis hajnalkor]*".

19. K_1: *Vigadj, szűz* ***Pégasus!*** A költő utóbb más tintával áthúzta s utána írta: *Helikon.*

22. *Hunyadi' nevén* K_1: *HUNYADI' Nevén*

24. K_{1-3}: *Örök* ***Hónornak*** A K_1-ben a költő később az utolsó szót áthúzta, ezt írta fölé: *Érdemnek*, majd ezt is törölte, s az eredeti szó alá írta: *Virtusnak*

27—30. K_{1-3}: *A' Mellyet*
Sok helyett
Hazánk' bölts Fiai tevének
Ebből alakította ki utóbb a K_1-ben törlésekkel és pótlásokkal az AV. szövegét Csokonai:

⟨*A'*⟩ *Melyett már*
⟨*Sok helyett*⟩ *Más határ'*
⟨*Hazánk' bölts*⟩ *Tudós, bölts Fiai tevének.*

30. A K_{1-3}-ban itt még *Élj vígan, Nagy Lélek! érdemeddel* kezdősorral következik egy versszak, amelyet a költő az AV.-ben az *Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz* című verséhez csatolt (AV. 221. l. v. ö. Toldy 914. h.), s éppen azért kellett innen elhagynia, hogy ne szerepeljen kétszer is ugyanabban a kötetben. (A valóságban Budai tiszteletére írt előbb verset, aki már 1794. november 1-jén elfoglalta a Kollégiumban hivatalát; ld. Borzsák 67. l.) Az történt tehát, hogy a Budai tiszteletére írt örömvers egy strófáját egy hónap múlva elénekeltette Hunyadi Ferenc köszöntésére is (úgy járt el tehát alkalmi műveivel is, mint nem egyszer szerelmes verseivel). Pedig hogy a Hunyadit üdvözlő vers részeként is közölni akarta azt az is bizonyítja, hogy a K_1-ben a lapszélen helyesírásilag átjavította.
A K_{1-3}-ban — mint említettük — itt a IV. és V. ének szövege következik, s csak azután jön „Tisztelő Versek" alcímmel „Az elmondott Beszéd".

32. K_2: ***Pocta elme***
33—34. K_2: *Nékünk Poétákk [= Poétáknak]* ***mert az bé nem fedett Képzelés sok titkot esmérnünk engedett.***
36. K_2: *Lobbantsd* ***fel*** *elménkbe*
37. AV.: *fénnyénél* em.
K_2: ***láthassa*** Az EPM., amely pedig a K_2 szövegét igyekezett követni, az AV. szerint közölte.
40. K_2: *Mellyb [= Mellybe] a' borzaszto* ***homáj köde laka***
41. K_2: Ro/ *el* ***lankado szoval***
42. AV.: *az hajnal*
K_2: *a' hajnal* Csokonai gyakorlatának az utóbbi felel meg; az AV.-t e szerint em.
44. K_2: *Bontotta az* ***édes*** *álom* ***gyenge*** *mákját*
45. AV.: ***'S*** *megszakadt*
K_2: *Meg szakadt*
47. K_2: ***Mellybe***
48. AV.: *menyből* em
50. AV., K_3: ***ülő***
K_2: ***állő***
52. K_2, EPM.: *Mindenható* ***szent Atyához***
K_3: *Mindenható'* ***zsámolyához*** (V. ö. Toldy 914. h.)
A K_2 valószínűleg szövegromlás: a másoló a *zsámolyá*-t olvashatta félre.
63. K_2–K_3: ***ült szempillantásánn***
64. K_2–K_3: ***Ártatlan*** *szelidség minden mozdulásán*
A változtatást a K_2 szövegén végezte el a költő.

65. K_2: *az Ég 's a* ***Föld***
K_3: *az Ég* ***és*** *Föld* (V. ö. Toldy 914. h.)
70. K_2: *Mózesnek*
K_3: *Mósesnek*
72. K_2, K_3: *Égről a' Földre* A változtatást a K_3 szövegén végezte el utólag a költő. EPM.: *égről a földig* Szerintünk lehetséges, hogy az AV.-ben az *égből a' földig* sh. *égtől a' földig* helyett.
73. K_2, K_3: *tudományok* A K_3 szövegében javította át a kis kezdőbetűt utóbb a költő.
76. K_2: *e' Fő Papot*
77. AV.: *Így szóllott — ('s tsak . . .)*
K_2, K_3: *Így szóllott tsak* A változtatást a K_3 szövegén végezte el a költő.
77. AV.: *halgatni* em.
78. K_2, K_3: *Szent borzadás* ***fogá***
81. K_3: *házába'⟨n⟩*
82. K_3: *Sittimfába ⟨n⟩'*
83. K_2, K_3: *Ki* ***az Ur házában***
85. AV., K_2: *főldén*
K_3: *földjén* Csokonai által később átjavítva így: *földén*
87. AV.: *menyben* A K_3 szerint em.
K_2, K_3: ***Örömn van a Mennyben, a' Földön vigadnak***
A K_3-ban e sort Csokonai utóbb áthúzta, s fölé írta az AV.-be került változatot, ezzel az eltéréssel: *a'* ***Mennyben***
88. K_2, K_3: *Ég Föld közt* ***a sok száz vivátok szaladnak***
A K_3 szövegén végezte el a költő a változtatást.
101. K_2, K_3: *fijának*
102. AV.: *szente Jehovának* A K_3-ban e szavakat a kiemelés jeléül a költő aláhúzta.
104. AV.: *Illyéssel* Dőlt szedéssel.
K_3: A kéziratban a szó nincs aláhúzva.
108. K_3: *Kérubimok*
109. AV.: *menydörgött* A K_3 87. sora szerint em.
110. AV.: *valtozhatatlan* sh., em.
114. K_2: Ro/ *lárma* ***ijjesztett el***
115. AV.: ***Igy*** em.
K_2: Ro/ ***Illy esetet*** *pedig*
116. K_2: *lakozék*
117. AV.: Kp. n., em.
118. AV.: *ált* em.
K_2: *Mózest*
121. K_2: *'s* ***annál*** *is böltsebbet*
128. K_2: *Jéhovának*
129. K_2: *Templomába*
130. K_2: *Zengett a* ***szent ének*** *Serafim szájába* Az EPM., amely pedig az összöveg kiadására törekedett, az AV. szerint közölte e sort.
131. AV.: *'S Trombiták harsogtak 's e' Triumfi Ének*
K_2: *Trombiták harsogtak* ***a*** *Triumfus ének*
133. AV.: *Ezt láttuk; 's tsak*
K_2: *Ezt láttuk tsak*
134. AV.: a *láttunk* után hiányzik a vessző; em.

135. K_2: *Nékünk Poétákk, [= Poétáknak] mert* ***a bé nem fedett***
A kéziratokból — mint volt róla szó — a „IV. Ének" alcím hiányzik. Helyette a K_1-ben az „Ária" jelzés olvasható.

137. A K_2, K_3 másolatában ezek az „Ének"-ek — amint említettük már — az üdvözlő vers („Az elmondott Beszéd") előtt helyezkednek el.

138. K_2: *Mellybe maga Oh!* ***Oh!***
K_3: *Mellybe maga Ó.*

139. AV., K_1: *Maga H u n y a d i*
K_2, K_3: A *Hunyadi* szó nincs kiemelve.

141. K_1: *Halálát* ***hányan*** *siratják*
A költő később ebből alakította ki az AV. szövegét: ⟨*Halálát hányan*⟩ Fölé írva: ⟨*Elmúlását*⟩ *Halálát a' népek* Az EPM. — következetlenül — az AV. szövegét közölte az összeg helyett, a következő sorban szintén.
K_2: ***Elmultodat sokan*** *siratják*

142. K_2, K_3: ***Hantodat*** *könyvekkel*
K_1: ***Sír****halmát könnyekkel* A K_1 szövegén végezte el a sor átalakítását a költő: az első szót áthúzta, s föléje írta az AV.-be is belekerült változatot.

144. K_1: *Maga zokog az ⟨Egek óhaj⟩ egekig óhajtozó*
K_2: *Maga zokog az* ***Egekig***

145. K_1: *Jajjal az* ***az*** *Ekhó.* Az AV. szövegének kialakításakor e sort a költő áthúzta, majd újra leírta.
K_2: ***Ohajtozó*** *jajjal az Ekhó*
K_1–K_3: Az „V. Ének" alcím hiányzik; helyette a K_1-ben a nótajelzés található: „A' LXXXIV. Sólt. Nót."

146. K_1: Az I s t e n szaggatott aláhúzással kiemelve.
Fő Papoddal

149. K_1: ***Vőlgyére***

152. K_1: ***Élők***
A strófa a K_1-ben ezekkel az utóbb áthúzott sorokkal zárul:
⟨*Repei*⟩ *[= Repetitio.]*
⟨*Hartzolj érte bétakarva,*⟩
⟨*Óh, idvességének szarva!*⟩
(V. ö. HG. I, 302. l.)
E versszak — ahogy az előbbiek is — a K_1-ben változatosabb sortördeléssel fordul elő, mint az AV.-ben; az EPM. az eredeti sortördelés szerint közölte a verseket.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint alkalmi vers, az irodalomtörténetben különösebb érdeklődést nem keltett. Haraszti és Imre Sándor egyaránt olasz hatást keresett ezekben az énekes „kantáták"-ban, s való igaz, hogy Csokonai ekkoriban fordította magyarra Metastasio „cantate"-it. Haraszti ezt írta: „E propositio, axioma kidolgozások, miket előbb prózában kisért meg [. . .] ép oly semmisek, mint a bucsuztató, chablonos halotti versek serege. Hogy aztán a superintendenstől, a professorokon át, le a seniorig, mindenik megkapja a maga ünneplő versét, gondolható, s e versei említést csakis egy szem-

pontból érdemelnek: nem egyszerű alkalmi versezetek, hanem olaszos cantate formájuak, s igy szerzőjöknek erős zenei hajlamai felől tanúskodnak." (34. l.) Imre hasonlóan vélekedett: „Maga az, hogy Hunyadi, gr. Károlyi s mások tiszteletére énekes ünnepléseket rendez, némileg olasz hatás, ha nem egyenesen is. Talán más iskolák gyakorlata után tette, vagy a nagyváradi püspöki udvarról s más ilyen udvari és pásztori játékokról vette a példát. Elég az, hogy ebben van egy kis része az olasz utánzásának; a dramatizált verselés, énekes versengés, életben és irodalomban eléggé divatos volt leginkább az olaszok után, itt is, másutt is. Csokonainak is különös hajlama volt ehhez." (72. l.)

Közelebbről Zsoldos Jenő foglalkozott a verssel, részletesen elemezve bibliai vonatkozásait: „A Hunyadi Ferenchez című költeményt debreceni kollégiumi növendék korában, 1794-ben, írta Csokonai. A papi pályára készülő költő készitette tehát ezt a verset egy papi ember ünnepére. Ez a kettős körülmény magyarázza, hogy a költemény levegője, hangulata bibliai színezetű. Azzá teszi: zsoltáros dallama, tárgyi anyaga." (15. l.)

1. *Ábrahámnak nagy jóságú Istene* (bibl.): *Ábrahám* ószövetségi zsidó pátriárka, a zsidó nép ősatyja; így *Ábrahám Istene:* Izráel Istene, a zsidó nép atyja.
4. *kis Néped:* a XVI. századig visszanyúló zsidó—magyar közös sorstudat alapján a magyar népre, közelebbről a magyar protestánsokra vonatkozik.
5. *Ennek Áronjával* (bibl.): Mivel *Áron* az Ószövetség szerint Mózes bátyja, a zsidóság első főpapja, a kifejezés a debreceni szuperintendensre, Hunyadi Ferencre vonatkozik.
9. *Alleluja* (héb.): 'dicsérjétek az Urat!' E szóval kezdődő dicséret.
10. *Házadban:* a templomban.
Az utóbb elhagyott strófában a *Dávidnak szent Múzsája* a zsoltárszerző bibliai Dávid királyról szól.
Jedutum (héb.): Dávid király idejében egyike a három énekés zenemesternek. Zsoldos magyarázata szerint: „ezt a sort talán ugy kell felfognunk: urnak egész háza ihlesd vig Jedutumodat (Zs. 62 stb.), a zsoltáréneklő költőt, Csokonait". (15. l.)
11. *Jéruzsálem:* Izrael fővárosa; itt a magyar protestantizmus fővárosára, Debrecenre vonatkozik.
12. *Inneplő* (táj., rég.): ünneplő.
19. *szűz Helikon* (gör.): az ókori görög mitológiában a múzsák szent hegye.
33—34. *Nékünk Poétáknak . . . :* az ókori felfogás szerint a költők látnoki, prófétai erővel is rendelkeztek.
ébredett Képzelés: fölgyúlt fantázia.
41—44. E sorokhoz Maday a következő megjegyzést fűzte: „Feltünő költőnk élénk fogékonysága a *szinhatások* iránt, ami szintén az ő reális látni tudásának s élő szinekkel festő hajlamának a folyománya. S a szinárnyalatok finomságait nemcsak hogy föl tudja fogni egy impressionista érzékenységével, de a magyar szókincs segitségével az érzéki igazságnak megfelelőleg vissza is tükrözteti.

A hajnal színváltozatait pl. ilyenformán rajzolja:

A múló *setétség* ellankadásával
Sárgult már a hajnal első virágjával [!].
De feljebb emelvén a *rózsaszín* fáklyát,
Bontotta az álom szenderítő mákját." (22. l.)

A sor párhuzamai megtalálhatók Csokonainak *Az én Életem* című versében:

's Már a' hajnal lobogtatván alól rózsa szín fáklyát,
Fel-szedte szemem héjjáról az álom édes mákját.
(Cs/ÖM. II, 113. l.)

48. *Uránia* (gör.): a kilenc múzsa egyike, a csillagászat istennője.

50. *Gamáliel* (héb.): Toldy jegyzete szerint: „Itt azon irástudó farizeus értetik, ki, Pál apostol tanítója, a zsidó tanácsban az apostoloknak kedvezett (Ap. Csel. V. 34.)"

56. *Jehova négy betűje:* a héberben négy betű (JHVH), a titokzatos tetragrammaton jelölte Isten nevét.

57. *Urim Thumim* (héb.): Toldy jegyzete szerint: „A zsidó főpap köntösén egy mellylap (khosen) fordult elő, mellyen látszottak az Urim és Thumim, mik Josephus Flavius szerint drágakövek, mások szerint bizonyos szent sorsok voltak stb." (913. h.) (V. ö. Móz. III, 8, 8)

58. *Kerubim*, Kerub (héb.): az Édenkert lángpallosú őrző angyala.

60. *emészthetetlen:* olthatatlan, örök lánggal égő.
Mó'ses' tsipkebokra (bibl.): A Biblia tanítása szerint Isten égő csipkebokorban jelent meg Mózesnek. (Móz. II. 3 : 2, Móz. V. 33 16. stb.)

70. *Mózsesnek, mikor lejöve Sináról* (bibl.): a Biblia szerint Mózes a Sinai-hegyen találkozott Istennel s itt vette át a Tízparancsolatot.

79—80. *Sionnak Leányi* (bibl.): a Bibliában a „Sion szűz leánya" kifejezés (Jer. 6 : 2, 23; Zsolt. 9 15 stb.) alapgondolata az, hogy Sion (= Jeruzsálem) az anya, s a lakosság mintegy annak a leánya. Itt a debreceni hívekre érti a költő.

82. *Sittimfába:* Toldy jegyzete szerint: „A cedrus legnemesebb faja, mellyből a frígyláda készült." (913. h.)

88. *Hozsánna* (héb.): üdv, dicsőség (Istennek); dicsőítő, magasztaló felkiáltás.

95. *Az élet vize* (bibl.): az örökélet forrása.
legeltetvén nyáját (átv.): táplálván népét.

96. *Törvény' tábláját:* a bibliai Tízparancsolat, amelyet Mózes kőtáblákra vésetett.

100. *Esdrás* (bibl.): Toldy jegyzete szerint: „ki az új zsidó állodalmat megalapítani és Jeruzsálemet visszaállítani erélyesen és sikeresen igyekezett." (914. h.) Mindez a magyar protestánsokra vonatkozik, s talán Hunyadi Ferencnek a világi párt élén betöltött szerepére is (v. ö. 118. jegyzetünkkel).

101. *e' Lévi fiának* (bibl.): Lévi a Biblia szerint Jákob pátriárka harmadik fia volt; az ő ivadékai, a Levi-törzs tagjai a papok mellett segédkeztek. A versben a költő Hunyadi papi tisztére utal e sorral.

103. *Jábesi időket:* „Jábes Sallum héber király apja. Kir. II. 15. 10." (Toldy 914. h.). Zsoldos mindezt még ezzel egészítette ki: „Jabes tiszteletreméltóbb volt testvéreinél és Isten megadta neki, amit kért: megáldotta, határait megszélesítette, minden veszedelemtől megoltalmazta, hogy bút ne lásson (Krón. I. 4, 9—10.). Jabes Csokonai képzeletében a boldog szerencsés ember szimbólumává magasztosult [. . .] Ezzel a feltevéssel lesz csak érthetővé Csokonai Köszöntő című költeményének ez a sora: »Mig egyszer vénséggel felül mulod Jabest« (Köszöntő. Lengyel József senior ur nevenapján. II. 144.) és csak ebből a meggondolásból kiindulva, értelmezhető ez a kívánság: »Érjen meg örömben Jabesi időket«". (13. l.)

104. *Végre az Egekbe ragadd fel Illyéssel* (bibl.): a Biblia szerint Illyés prófétát élete végén tüzes szekéren Isten egyenesen az égbe ragadta fel.

106. *huszonnégy Vének* (bibl.): János Jelenéseiben leli magyarázatát: „1. Ezekutánna látám, és ímé egy meg-nyilatkozott ajtó *vala* mennyben; és az első szózat, mellyet hallék, mint a' trombitának szava, melly én velem szóll vala, ezt mondja vala: Jöjj-fel ide! és meg-mutatom tenéked mi-néműdolgoknak kell lenniek ezután.

2. Azonnal ezért el-ragadtatám a' Lélektől; és imé egy királyi szék tétetett vala le mennyben, és űl vala a' székben *egy-valaki.*

3. A' ki pedig a' székben űl vala, tekíntettel hasonlatos *vala* a' Jáspis és sardius kő-höz; és a' szék környűl vala szivárvány, melly reá nézve hasonló vala a' smaragdushoz.

4. És a' széknek környűle, huszon-négy székek valának, és a' székekben láték űlni huszonnégy Véneket, kik fejér ruhákban öltöztettek vala, és fejeken arany koronák valának.

5. A' királyi-székből pedig jőnek vala ki villámások, és mennydörgések, és szózatok: és hét tűz lámpások égnek vala a' szék előtt, mellyek a' hét Isteni lelkek." (Jel. 4: 1—5).

109. *A' Jehova hármat mennydörgött:* bibliai és antik elemek keverednek itt; Csokonai a *Dorottya* egyik jegyzetében írja: „*A' m e n n y d ö r g é s t jó isteni jelnek tartották a' Rómaiak, ha b a l f e l ü l talált imádságokra, vagy áldozások' idején hallatódni. Erre van itt a' tzélozás; valamint több régi pogány tzeremóniákra, kivált a' mellyek a' Rómaiaknál megvoltak: de mind azokat bajos volna illyen szűk helyen eléggé megmagyarázni az azokban járatlanoknak.* — Virgiliusnál, Aen. L. II. v. *693. az Anchises' imádságára* Intonuit laevum." (Dor. 113. l.) A Bibliában Isten szintén mennydörgéssel adta tudtul jelenlétét, pl. a Sinai-hegyen, a Tízparancsolat átadásakor.

117. *Abdiás* (bibl.): a tizenkét kisebb próféta egyike; neve valószínűleg azért került ide, mivel a Biblia szerint elrejtette az üldözötteket: „. . . mikor meg-öletné Jézabel az Úrnak Prófétáit; vévén Abdiás száz Prófétákat, el-rejtette vala őketötvenenként egy barlangba, és táplálja vala őket kenyérrel és vízzel . . ." (Kir. I. 18, 4.) A részletet a költő bizonyára a protestánsüldözésekre vonatkoztatta.

118. *Törésre állt Mózsest:* a „törés" valószínűleg a szakadásra,

meghasonlásra vonatkozik; konkrétan itt a hierarchia és kyriarchia — a papi és világi párt — debreceni küzdelmeiről van szó, amelyben a papi pártot képviselő Sinai Miklóssal szemben Hunyadit éppen a világi párt választotta püspökké 1791. július 29-én, hosszú viszálykodást indítva el ezzel.

119. *Superintendens* (lat.): 'főintéző'; a protestánsoknál a püspök elnevezése a régebbi századokban.

124. *bársonyozván* (rég.): a szó eredeti jelentése szerint itt azt jelenti: 'bíbor színűre festvén'. E sor párhuzama Csokonainak egy évvel korábban írt, *Az én Életem* című versében található:

Tovább akarám kérdezni — — de el tűnt szemem elől
A' Felhőt fényes szárnyával bársonyozván jobb felől.
(Cs/ÖM. II, 113. l.)

128. *Háromszor kiáltott szentet Jehovának* (bibl.): a Bibliában kiáltanak háromszor „szent"-et az Isten nevére (ld. Ézs. 6, 3; v. ö. Zsoldos 16. l.).

130. *Serafim* (héb.): voltaképpen az 'angyal' jelentésű *szeráf* többes számú alakja, amelyet a régi magyar nyelvben egyes számú jelentésben is használtak.

131. *Triumfi Ének* (lat.): győzelmi ének.

147. *Árnyékozd bé* (rég.): fedezd be, takard be.

149. *Libánus* (héb.): a szíriai Libanon-hegység latinos szóvégű alakja.

Verselése

Az „Ének"-ek bonyolultabb verséplető strófáit a dallamok magyarázzák, amelyekre készültek. A vers törzse, „Az elmondott Beszéd" páros rímű tizenkettősökben készült.

Dallama

Mint volt róla szó, az ún. „Ének"-ek szövegét dallamokra írta a költő, s ezeket tanítványai el is énekelték.

Maga az AV. is ad nótajelzést, mikor az I. Ének élén ezt írja: „a' LXXIX. 'Sólt. nótájára.", az V. Éneknél pedig ezt a dallamjelzést közli: „A' LXXXIV. 'Sólt. nót." A LXXIX. zsoltár az *Örököbe, Uram! Pogányok jöttek . . .*, a LXXXIV. pedig az *Oh, Seregeknek Istene* kezdetű (ld. Szentzi Molnár Albert—Maróthi György: *Szent Dávid 'Soltárjai*. Debrecen, 1774.).

A K_1, K_2 és a K_3 szövegei fölött azonban más nótajelzés található.
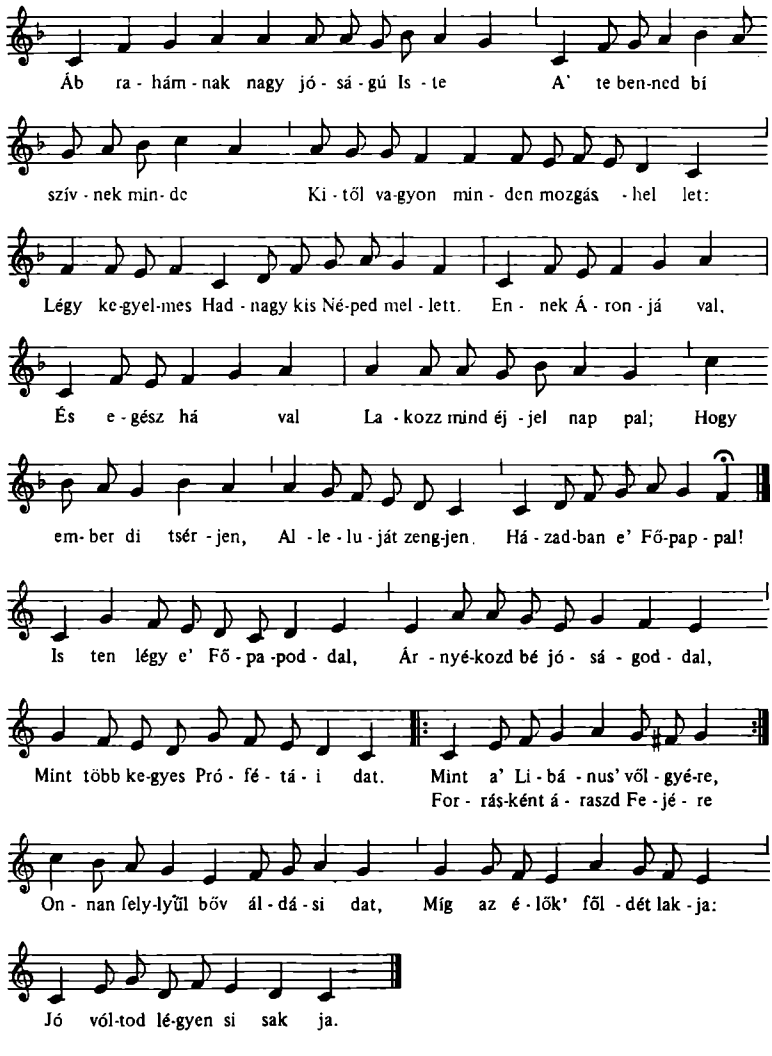
Az I. Ének dallamjelzése az autográf K_1-en a LXXIX. zsoltár. Ennek elhagyott 2. strófája fölött azonban a „Galant" utalás olvasható, a K_2 és K_3 lapján pedig az *Ott hol a' Patakotska (= A feléledt pásztor)* az „Ad Notam" jelzés. (Ez lehetett a K_1-ben említett „gáláns" vers, illetőleg pallam.) A II. Ének szövegét a K_{1-3} szerint ugyancsak erre a dallamra énekelték. (Az AV.-ban nincs külön dallamjelzése.)

A III. Ének dallama a K_1 szerint „Steyer" dallam volt, s ez a K_2 és K_3 szerint megfelelt a *Szép Hajnal! emeld fel (= Dafnis hajnalkor)* dallamának. (Az AV. itt sem utal külön dallamra.)

A IV. Ének fölött a K_1-ben csak az „Ária" utalás olvasható, a K_2 és K_3 viszont a *Panaszaimat elegyes* . . . kezdetű egyházi énekre utal. Az AV. itt sem ad meg külön dallamot.

Az V. Ének dallama a K_2 szerint is az *Oh, Seregeknek Istene* kezdetű zsoltár.

E versek dallamait alább közöljük:

226. Versus Onomastici

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, de megvan Csokonai hagyatékában idegen kéztől eredő másolata: VJ. 9ab. Számos elírása, tollhibája másolat voltával magyarázható.

A költő kéziratjegyzékein nem fordul elő.

Hitelessége

A kéziraton nincs rajta a költő neve, címjegyzékei sem tartalmazzák. Támpontunk Csokonai szerzőségéhez elsősorban az, hogy a vers az ő kéziratos hagyatékában maradt fenn, s a fölényes latin tudás és a biztos, a *Votum*-ban bravúros verselés is őmellette szól. Gulyás József a vers hitelességét a *Név napra íratott Versek [II.]* párhuzamos helyeivel bizonyította: „E névnapi latin vers itt-ott egyező gondolatokat tartalmaz a 326—7. lapon levő [= HG. I, 326—327. l.] magyar versekkel. (Nestori évek)." (Cs-tan. 36. l.) (Az utalt sor: „Mint Nestornak, élted terjedjen sokára").

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánt műveinek címjegyzékein nem található. Föltehetőleg a vers latin nyelve miatt nem gondolt kiadására.

Először a HG. adta közre az MTAK.-ban őrzött kéziratról (II, 384—385. l.), majd az ő nyomán az ÖV.—ÖV.² s a MM.

Keletkezése

Mint az alkalmi versből kitetszik, az ünnepelt névnapja decemberre esett, s arra is célzás van benne, hogy az illető irodalommal és tudománnyal is foglalkozik. Az ég, az Isten gyakori említése pedig, valamint a bibliai *Ámen* beleszövése a latin szövegbe, egyházi férfiút sejttet.

Mindezek alapján címzettként Hunyadi (Szabó) Ferenc debreceni püspökre gondolhatunk, akinek neve napja december 3-ra esett, Csokonainak nagy pártfogója volt (ld. Cs/ÖM. I, 555—556. l., CsEml. 553. l.), s *Keresztyén archivarius*-a 1794-ben, *József eladatása* című Milton-utánzata pedig 1795-ben jelent meg (v. ö. Szinnyei: MÍrók.).

Csokonai írt egy magyar nyelvű üdvözlő verset is a püspök-íróhoz *(Hunyadi Ferentzhez)*, amely egyik kézirata szerint 1794 decemberében keletkezett (ld. AV. 193. l., v. ö. Toldy 914. h. s kötetünk 114. l.).

Lehetséges, hogy a szóban forgó latin nyelvű vers is ugyanekkor készült, amikor Csokonai — mint a poeták praeceptora — hivatalból is írt üdvözlő verseket.

Azt sem zárhatjuk ki természetesen, hogy valamely Ádám, János vagy István keresztnevű személy volt az ünnepelt (mindhárom névnap decemberre esik), de a fent említett mozzanatok inkább Hunyadi (Szabó) Fe-

renc felé mutatnak. A fejlett latin verselés, különösen a „Votum" rímjátékai az 1793/94. évre vallanak. Juhász Géza kéziratos időrendjében a 228. sorszámon a *Ferentz neve napjára hamarjába készíttetett versek* után s az 1795. augusztus 18-i (230. sorszámú) *Az otahajta* előtt fordul elő a tárgyalt mű. Mivel Juhász a *Ferentz neve napjára* . . . írt verset — tévesen — 1794-ből keltezte (v. ö. Cs/ÖM. I, 555—556. l.), arra kell gondolnunk, hogy ő is 1794-ből származtatta tárgyalt versünket. (A *Versus Onomastici*-t magát Juhász nem dolgozta fel kéziratos hagyatékában.)

A másolat önálló levélen maradt ránk, így a szövegkörnyezet nem ad eligazítást a megírás időpontjáról.

A Juhász Géza időrendjét követő ÖV.—ÖV.² s a MM. a latin nyelvű versek esetében nem adnak pontos keletkezési éveket, de a tárgyalt művet az 1795 májusában írt költemények után közlik. Ha Hunyadi Ferencre vonatkozó föltevésünk helyes, 1794 decemberének elején keletkezett.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a vers szövege számos másolási hibával maradt ránk, amelyeket a HG. csak részben helyesbített. Nagyobb emendálást az ÖV. sajtó alá rendezője, illetőleg műfordítója, Muraközy Gyula hajtott végre. Kötetünk szövegét Szepessy Tibor emendálásaival közöljük.

1. K, HG.: *an* ÖV.—ÖV²., MM.: ***en*** Logikailag az utóbbi a helyes.
3. K: *nubill**o*** em.
4. K, HG.: *en* ÖV.—ÖV²., MM.: ***et*** Logikailag az utóbbi illik a szövegbe.
5. K: *Undiq̄ = Undique*
6. K: *jussit* A kiadások, a HG. óta, a szabályosabb ***iussit*** alakot közölték.
7. K: *cujus* A kiadások nem javították, noha a *cuius* a helyes alak.
12. K, HG.: ***decent*** Az ÖV. értelemszerűen így emendálta: ***decet*** Ez a helyes.
15. K: *Hujus* Már a HG. is emendálta.
    K: *quantula cunque* em.
19. K, HG.: *longo* Nyelvtanilag a ***longa*** alak a helyes, ahogyan az ÖV. is emendálta.
22. K: *quam* HG., ÖV.—ÖV²., MM.: ***quum***
31. K: *atq: atque* K: *lores* Már a HG. ***rores***-ra em.

32—34. K: K̄p. n., em.

37. K, HG.: *De vota* Az ÖV. így em.: *Devota* Az utóbbi a helyes.
38. K., HG., ÖV.: *Quae fata ut lata* Az ÖV². s a MM. már így közölte: *Quae fata lata ut*
39. K: A *mente* előtt fölösleges vessző; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről szólva kifejtettük, a névnapi köszöntő címzettje Hunyadi (Szabó) Ferenc debreceni püspök lehetett. A múzsa-nyáj („Castalidum gregis") említése arra mutat, hogy az ünnepelt szoros kapcsolatban volt a Kollégiummal, s ez is megerősítheti, hogy Hunyadi Ferenchez szólt.

A vers Szepessy Tibor által készített szabatos prózafordítása:

Névnapi versezet

Íme, megint elhozták a névnapi ünnepet a december napjai, [azt] az ünnepet, melyet vágyaimmal régóta hívogattam; maga Phoebus, látva [ezt], szétűzi az égről a fellegeket, és a rózsaszín égboltról fénylőbben kél fel a nap. [1—4] Mindenünnen összejönnek a hírneves nemzetség szülöttei, akik a szeretet és a tisztelet parancsára keltek útra, és neked, Férfiú, akinek híre az egekben is ismert, őszinte szívvel jókívánságokat zengenek. [5—8] Ha tehát dicsőségednek így kedvez az egek palotája, nem fogja kötelességét elmulasztani a szűzi Minerva; a castaliai Múzsáknak, akik téged szeretve tisztelnek, nem illik, hogy a Heliconon késlekedjenek, hanem hogy jelen legyenek és szeretve tiszteljenek téged, és hogy ajándékul árasszák érted [szóló] jókívánságaikat Istenhez. [9—14] Én, bármily [szerény] tagja [voltam] hajdan e csapatnak, könyörgök érted az istenek szent hatalmához: „Hatalmas Isten, aki kegyes szemmel tekintesz a szentéletűekre, méltó jutalmakat adsz a jámbor földilakóknak: kérlek, hogy ezt a Férfiút tartsd meg hosszú évekig, azonfelül tedd az ő napjait szenvedéstől mentessé; [15—20] mint feleség[e] vagy uralkodó[ja] éveken át Neked tetszőn éljen oldalán az Erény; éljen egész nemes háznép[e], mely ezt őrzi; éljen [ő] jámborságtól híresen, és napjai számában hadd előzhesse meg Nestort!" [21—24]

Kívánság

[Azért] könyörgök, hogy az ég kegyes jóindulata oltalmazzon téged hív gondoskodással; [egyrészt] válasszon ki téged a Buzgóság Ura és másrészt védjen jobbja. [25—28] A kegyes szerencse legyen [hozzád] mindig bőkezű, és támogassa törekvéseidet; a föld ajándékozza [neked] virágait és az ég ontsa [rád] harmatát. [29—32] Ő [te], castalidák nyájának [= a Múzsáknak] támasza [= támogatója], a Párka hosszúra nyújtsa [életed] fonalát; lelked a csillagokba, az ég örvendő táborába költözzön, Ámen. [33—36]

Befejezés

Ezeket az odaadó jókívánságokat nyújtom át neked, melyeket — kívánom — bőven teljesítsen a végzet. Több jókívánság van még, mely a tiszta lélekben elrejtve lappang, de Isten előtt ezek [is] nyitva állnak. [37—40]

Verselése

A vers alapja (1—24. sor) disztichonokban készült; a „Votum" 1—3. versszaka leoninus: a rímelő 1—2. sorra visszatérő rímmel felel a 4., a 3. sorban pedig belső rímek felelgetnek egymásnak.

A „Conclusio" szintén bonyolult leoninus: az 1—3. sorban belső rímek is vannak; egyébként a sorvégek párosrímekkel csengenek össze.

227. [Zöld Ferentz, kék Ferentz, T[óth] Ferentz . . .]

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Közel egykorú másolata az 1807-ben összeírt ún. Tóth Mihály-gyűjteményben (Stoll 591. sz.) maradt fenn a belső fedőlap verzóján, kottával együtt. A gyűjtemény Budapesten Zsoldos Jenő tulajdonában volt: ő írta le pontosan s ismertette először (ld. ItK. 1961. 473. l.). Később az OSzK. Kézirattárába került, jelzete: Oct. Hung. 1915. Mikrofilmmásolata az MTAK. Mikrofilmtárában: A 2669/II. Más kéziratáról nem tudunk.

A vers utolsó sora után a másoló kézirásával ez a bejegyzés olvasható: *Cs. Vitéz Mihály munkája.*

Hitelessége

A vers végén ott áll Csokonai neve, s e köszöntőn kívül a kötet több verses és prózai munkáját tartalmazza még a költőnek, amint erről a belső fedőlapon található bejegyzés is tanúskodik: „Continet hocce Diarium opera Michaelis Vitéz Csokonai, Josephi Mátyási et Gersonis Fodor."

A szerzőséget a másoló bejegyzésén kívül megerősíti a költő fiatalkori munkáinak az a jegyzéke is, amelyet J. Gy. küldött el számára, föltehetőleg a nála található munkákról. E jegyzéken a 6. sorszámú darab így szerepel: „*Jerke Ferke éltessen a' Freyer etc.*" De talán figyelembe veendő e jegyzék 7. sorszámú verse is, amely így van jelezve: *Kis Ferentz Nagy Ferentz Kik Ferentz[e]k.* (Ld. CsEml. 118. l.)

A 6. sorszám alatti adat voltaképpen tárgyalt versünk utolsó versszakának kezdősorával azonos; a 7. sorszámú viszont a vers kezdősorára emlékeztet. Talán két önálló versnek fogta föl a versszakokat a jegyzéket sietve összeállító J. Gy.

E címjegyzék alapján — nem egészen pontosan — utalt a versre a HG. is: „Csokonai lajstromaiban találunk ilyen címeket is: [. . .] *Jerke Ferke éltem [!]*, Kis Ferenc Nagy Ferenc kik Ferencek vagytok . . ." (I. k. XXIII. l.)

Zsoldos közlése alapján Vargha Balázs a következő megjegyzéssel vette föl a verset az ÖV.²-be: „A »Zöld Ferentz, kék Ferentz, T . . . Ferentz« kezdetű háromszakaszos vers bizonyosan Csokonaié, be is soroltuk Zsoldos közlése alapján. Problémát legfeljebb az okozhat, hogy [a] »Jerke Ferke éltessen a Freier« kezdetű harmadik strófát Csokonai külön versként vette fel egyik verslajstromába. Az előkerült versmásolat egységes leírása, s azonos refrénje alapján mégis jónak láttuk egységes versként közölni." (II, 523. l.) Vargha abban téved, hogy az általa is említett verslajstrom nem Csokonaitól származik, hanem egyik ismerősétől: J. Gy.-tól, aki föltehetően azonos Győri Józseffel (v. ö. Cs/ÖM. I, 204. l.).

Megjelenése

Zsoldos Jenő fedezte föl a birtokába került Tóth Mihály-gyűjteményben, s onnan közölte részletes elemzéssel és fakszimilével *Egy ismeretlen Csokonai-vers* című dolgozatában (ItK. 1961: 473—478. l.).

Ennek alapján jelent meg először kötetben Vargha Balázs kiadásában: ÖV.[2] I, 19—20. l. A költő saját kezű címjegyzékein nem szerepel: nyilván nem gondolt e korai alkalmi szerzeménye kiadására.

Keletkezése

J. Gy.-nek Csokonai fiatalkori műveit magában foglaló jegyzéke is tanúsítja, hogy a költőnek viszonylag korai művével van dolgunk. Zsoldos Jenő — Tóth Ferenc és Csokonai kapcsolatából kiindulva — közelebbről is megpróbálta meghatározni keletkezésének időpontját: „A vers megírása időpontjának [. . .] meg kellett előznie Csokonai és Tóth Ferenc kollégiumi együttlétének teológiai éveit, amikor még nem ütközött ki olyan bántó élességgel Tóth Ferenc »vetélkedő« magatartása. A köszöntő szövegének tartalmi motívumai világosan jelzik a vers keletkezésének évkörét. A rögtönzött költeményt Csokonai 1787/88-ban írhatta, talán éppen abban az esztendőben, amikor a kollégium felsőbb tanulmányaira beiratkozott (1788. ápr. 18.). Ekkor végezte el ugyanis a kollégium középiskolai tagozatának legmagasabb osztályát, a hatodik klasszist, az *orátorok* osztályát. A vers valóban a szónoklattan diákjainak világát idézi." (I. h. 476. l.) Zsoldos közölte Juhász Géza lektori véleményének azt a megállapítását is, hogy a vers „a költő első ránk maradt kísérlete a tréfás alkalmi hangnemben, s az elsők közé tartozik a kész dallamra írt szövegírással való próbálkozásban is" (I. h. 478. l.).

A keletkezés időpontjára vonatkozóan nem idézte Juhász Géza véleményét; úgy látszik, a lektori vélemény erre külön nem tért ki. Vargha Balázs, aki a versek időrendjében Juhász Géza kronologizálását követte, az ÖV.[2]-ben az 1789-ben keletkezett versek közé sorolta.

Szerintünk Zsoldos és Juhász Géza a vers időrendi meghatározásában tévedett: az igaz, hogy alkalmi versül készült, s hogy a „szónoklattan diákjainak világát idézi", de nem Csokonai orátori osztályba lépéséhez fűződik: a gimnaziális osztályba járó diák miért köszöntötte volna ilyen verssel ugyancsak retorista, vele egy osztályba járó vetélytársát? Különb alkalom kellett ahhoz, hogy egy sajátságos szónoklattani tárgyú köszöntőt rögtönözzön: Tóth Ferenc 1794-ben, Csokonai perének évében lett a retorikai (orátori) osztály publicus praeceptora, ahogy a költő a poétai osztályé, 1794. január 11-én (ld. CsEml. 36—37. l.). Tehát mindenképp 1794. január 11. után készülhetett a vers; joggal gondolhatnánk arra, hogy a tisztségébe iktatott szónoklattani köztanítót — kollégáját — köszöntötte vele a költészeti osztály poëseos praeceptora. Mivel azonban a tréfás köszöntő hangsúlyozottan emlegeti a felköszöntött keresztnevét, valószínűbb, hogy Tóth Ferenc névnapjára, 1794. december 3-ra készült az alkalmi vers, s Tóth új kollégiumi hivatalát vette tréfája keretéül s tárgyául. Ilyenformán a vers rokona a *Lengyel Jó'sef senior úr neve napjára* írt tréfás köszöntőnek.

Csokonai kollégiumi pöre csak néhány nappal e köszöntő vers föltételezhető megírása után, 1794. december 6-án kezdődött (v. ö. CsEml. 38. l.). Az igaz, hogy ebben a pörben (mint a következőkben Zsoldostól is idézzük) sem Tóth Ferenc (Csokonai kollégiumi szobatársa), sem Lengyel (költői vetélytársa) nem játszott valami dicséretes szerepet, s az ellentétek nyilván korábbra nyúltak vissza, de nem annyira, hogy emiatt 1788 körül kelljen keresnünk a köszöntő keletkezését. Talán éppen tré-

fás, kedélyes köszöntő verseivel is igyekezett a költő leszerelni iskolai vetélytársait.

Az elmondottak alapján — ide számítva a „*chria*" műfajának szellemes, bravúros kiaknázását, a köszöntő verstechnikai könnyedségét is, amely túlmutat az 1788. év iskolás versgyakorlatain — 1794. december 3-ra, Ferenc napra tesszük keletkezését.

Szövegkritika

A tréfás alkalmi versnek a kéziratban nincs külön c í m e. J. Gy. címjegyzéke is csak egyik sorával utalt rá. Vargha Balázs a vers kezdősorát választotta címül; az ÖV.²-ben *Zöld Ferenc, kék Ferenc, T . . . Ferenc.* Később a MM.-ban ezen úgy módosított, hogy a cím *T . . .* elemét feloldotta, így: *T[óth];* mi is hasonlóan járunk el, de az egész — nem a költőtől származó címet — [ ]-ben közöljük.

Csak a Tóth Mihály-gyűjtemény másolata ismeretes; e lejegyzés azonban nem a verssoroknak megfelelően tördelve közli a vers szövegét. Zsoldos Jenő már megpróbálta — a rímeket is figyelembe véve — a föltehető eredeti formába tördelni a sorokat. Mi is a kikövetkeztethető eredeti versszakokba tördelve s emendálva közöljük a köszöntőt a főszövegben, itt pedig közreadjuk a ránk maradt lejegyzés szerint:

Zöld Ferentz, kék Ferentz T Ferentz
mind mind Ferentz.
Hegyibor, kerti bor, Józsabor mind mind
mind bor.
Te Chria öntő, Nesze köszöntő hallelúja.

Majó kívánságim Érted leszneksázis
Hogy végre egyen meg Az Antanaclasis
Úram éltesd ezt a Gotzét Hogy egyen meg
sokszáz plocét Halleluja.

Jerke Ferke éltessen a' Freier
Vivát! Stivat adjon néki Bayer
Mert meg égett a' kis Filo, Oda Catilina
milo — Halleluja Halleluja.
Cs. Vitéz Mihály munkája

A központozás hiányait (amelyet az ÖV.² s a MM. nem pótolt) értelemszerűen pótoltuk; a magánhangzók hosszúságát Csokonai írásgyakorlata szerint emendáltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Zsoldos — úgy tetszik — névnapi köszöntőt látott a tréfás versben s úgy vélte, hogy a kézirat kipontozott vezetéknevű címzettje *Tóth* Ferenc volt, Csokonai kollégiumi szobatársa s egyben iskolai vetélytársa: „A szövegben kipontozott T . . . Ferenc minden bizonnyal azonos azzal a Tóth Ferenccel, akiről Gaal László Csokonai diák-életének számos eseményét megrögzítő jegyzeteiben megemlékezik: Tóth Ferenc Csokonainak »gyermekségétől fogva« vetélytársa volt a kollégiumban. Öröm-

mel fogadta, hogy Szilágyi Gábor teológiai professzor Csokonai-gyűlöletének eszközeként formai elsőbbséggel maga mögött hagyhatta riválisát." (ItK. 1961: 476. l.) Az intrikus Tóth jellemtelen viselkedéséről nemcsak Gaal László emlékezett meg (ld. CsEml. 411—416 kk.), hanem Csokonai kollégiumi pörében is többször szerepelt (ld. uo. 57—58 kk.). (Éppen Tóth ezen ellenséges viselkedése miatt tételezte föl Zsoldos, hogy a köszöntőnek akkor kellett készülnie, amikor a két diák között még nem volt ilyen feszült a kapcsolat; v. ö. a vers keletkezéséről mondottakkal.)

Zsoldosnak abban bizonyára igaza van, hogy Tóth Ferenc volt a vers címzettje; cikkében ugyan csak „köszöntő"-t említ — „tréfás diák-köszöntő" (ItK. 1961: 474. l.), „Csokonai köszöntő versének szövege" (uo. 476. l.) — s föltehetően névnapi köszöntőre gondolt ő is, amilyet például Lengyel József szenior névnapjára is írt a költő. A vers köszöntő voltát megerősítheti a fennmaradt dallam: úgy kerülhetett ez is — természetesen tréfás formában — előadásra, mint a *Hunyadi Ferentzhez* című vers strófái vagy a Budai Ézsaiást köszöntő *Örömversek*.

A *Ferenc* név többszöri emlegetése a versben meglehetősen világosan utal az alkalomra. Nagyon baráti azonban már ekkor sem lehetett a két diák kapcsolata, amint erről a vers gúnyolódó hangja *(Nesze köszöntő* . . . stb.) tanúskodik.

Mint a vers keletkezéséről szólva említettük, Zsoldos joggal kapcsolta a sajátságos „szakmai" jegyeket viselő művet a „szónoklattan diákjainak világá"-hoz; csupán ott kell helyesbítenünk, hogy erre az okot nem az adhatta, hogy 1788-ban Csokonai Tóth Ferenccel az orátori osztály hallgatója lett, hanem az, hogy 1794-ben Tóthot az orátori osztály oktatójává nevezték ki.

Zsoldos föltételezte, hogy a kéziratos kötetet egy időben birtokló Tóth Mihály családi, rokoni kapcsolatban volt a versben felköszöntött Tóth Ferenccel (ld. i. m. 476. l.).

1—4. Az első sor kissé homályos. Zsoldos így próbálta megvilágítani: „A *zöld* és *kék* jelzővel minősített tulajdonnév problematikusan indítja el a köszöntőt. A jelzők értelmi rendeltetése nem világos. Mégsem szeretnők pusztán töltelékszavaknak nyilvánítani a mellékneveket, még ha tudjuk is, hogy a fiatalkori vers viszonyában ismételhetnők azt a gondolatot, hogy »Csokonai is halandzsával kezdte a versírást«. Inkább arra a talán kissé merészebb lehetőségre gondolunk, hogy itt bizonyos előrehaló analógiás paralelizmussal van dolgunk. Abból a feltevésből kiindulva, hogy Csokonai, aki a távolabbi vidékek borfajtáit is ismerhette, hisz a szupplikáló diákok a nyári nagyszünidőben alamizsna-gyűjtésre egész Baranyáig eljutottak, talán tudja azt is, hogy a Dunántúlra átszármazott hegyaljai furmintot Zalában *zöld-szőlőnek*, Pécsett *kéknyelűnek* nevezték. Ha ez a feltevés helytálló, akkor esetleg a hegyi bor képzetében felvillanó színek párhuzamos hatása nyomán jutott a Ferenc név már előzetesen színt jelentő jelzőkhöz. Azt a valószínűséget pedig, hogy a költő az általános megjelölésű *hegyi bor* mögött valóban gondolhatott az egyes változatokra, megengedhetővé teszi az a körülmény, hogy a *kerti bor* egyetemes megnevezésű fogalmából is kiemeli a

Józsa bort, nyilvánvalóan a Felső Józsa Hajdú megyei kisközség határában termő homoki szőlőgerezdek levét." (I. m. 478. l.)

Véleményünk szerint bizonyos paralelizmus csakugyan van az 1. és 3. sor felsorolásában, ha nem is egészen ugyanúgy, ahogyan azt Zsoldos érdekes elképzelése föltételezte.

A *hegyi bor, kerti bor, Józsa bor* felsorolás minőségi rangsorolás is egyben; Csokonainak *A Legátus* címen ismert „futtába készült versecské"-jében olvashatjuk:

Eggybe jó Pap lesz, h e g y i b o r t ha kóstol
Minden Apostol!

(Cs/ÖM. II, 62. l.)

A *hegyi bor* itt talán nem is egészen általános megjelölés, mivelhogy versét éppen a Hegyközben járva írta Csokonai; mindenesetre a hegyvidéki bor a kerti vagy különösen a homoki borhoz képest, amilyen a Józsa környéki is volt, rangot jelentett. Hegyközi bort magasztal Csokonai *Miért ne innánk?* című bordalának ősszövege is:

Tekints csak e' T s a t á r i r a
Szíved túdom meg éled

(Cs/ÖM. II, 715. l.)

(Csatár a régi Bihar megye szalárdi járásában híres bortermő hely volt.)

A harmadik soréhoz hasonló rangsorolás — fokozás vagy lefokozás — lehet a vers első sorában is; a *Zöld-kék-T[óth]*; Tóth Ferenc neve föltehetően gúnyos célzással került az utolsó helyre, akárcsak a józsai homoki vinkó.

Mindenképpen úgy látszik, hogy — akárcsak a vers harmadik sorában — itt is valamiféle stilisztikai-retorikai — figurával van dolgunk.

Mivel a következőkben a költő az iskolai retorikaoktatás stílusalakzatainak műszavaival játszik, s részben a retorikaoktatást parodizálja, talán nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy e paralelizmust, illetve felsorolást is stilisztikai játéknak szánta. Mintha éppen a versében is említett *ploce* egyik példáját akarná adni: azonos alakú és azonos szófajú, de más-más jelentésű *(bor, bor, bor* mind — de megannyi minőség; *Ferenc, Ferenc, Ferenc* — de más-más érték) szavakat ismétel.

2—4. A *mind* versbeli használatáról helyesen állapította meg Zsoldos: „Költeményünkben a *mind* szó eredeti jelentésének megfelelően tetszőleges számú elem összességét jelenti: sorjában, ahány Ferenc nevű egyén vagy bor van a megjelölteken kívül. Tehát a *mind* szó nem a felsorolt Ferenceket és borokat összesíti, hanem 'unusquisque' értelemben a sort kiegészíti." (I. m. 477. l.) A szónak ebben az értelemben való használatában egyéni stílusjegyet is látott: „Ezzel a funkcióval azonos a *mind* tartalmi szerepe a költő *Mihálynapi álom* c. köszöntő versében: »Mind Mihály, mind a nem—Mihály, akik itt örven-

denek, Töltsenek sok szép szerencsés esztendőket . . ." (Uo.)

5. *Chria* (gör.): a régi retorikában a tételek kidolgozásának meghatározott menete. Amint már Zsoldos rámutatott, a tréfás köszöntő retorikai vonatkozású utalásai Hieronymus Freyerusnak *Oratoria in tabulas compendiarias redacta et ad usum iuventutis scholasticae accomodata* c. művében gyökereznek, amelyet Debrecenben is használtak a diákok. Freyerus munkájának második részében a második fejezet *(De chria)* foglalkozik e szónoklattani fogalommal kapcsolatos tudnivalókkal. A *Chria öntő* jelentése: chriákat gyártó, játszva, könnyedén készítő.

7. A *Halleluja* szó használatáról Zsoldos ezt állapította meg: „. . . refrénszerű ismétlődése a verses köszöntőben tréfás ellentétet teremt a bor és a retorika hangulatában vigadó diákság és a templomi vallásos fogalom érzelmi hatása között. A bibliai stíluselem tudatos strófazáró fordulat. A héber ismereteket tanító kollégiumban nem volt idegen a szó sem Csokonai, sem diáktársai nyelvén. Csokonai verseiben másutt is nyomára akadunk. Műveinek zsoltár-motívumai között a Hunyadi Ferenc szuperintendens tiszteletére írt költeményében bukkan fel az istendicsőítő szó: »Légy kegyelmes . . . Hogy ember dicsérjen, *Allelujá*t zengjen Házadban e főpappal«." (I. m. 478. l.)

9. *Antanaclasis* (gör.): a retorikai változatosságot szolgáló szóalakzat: azonos alakú, de más-más szófajú és jelentésű szavak ismétlődése. Mint Zsoldos rámutatott, Freyerus ismertetett munkája az ékesszólás stilisztikai alakzatai között foglalkozik vele. (I. m. 476. l.)

10. *Cotzé*, sócé (rég.): pajtás, legény, cimbora (v. ö. Zsoldos i. h. 477. l.)

11. *ploce* (gör.): Freyerus művében szintén tárgyalt stilisztikai alakzat: azonos alakú és azonos szófajú, de más-más jelentésű szavak ismétlődése (ld. Zsoldos i. m. 476. l.).

11. *Jerke* (nép.): nőstény juh; a *Jerke Ferke* szójáték szintén a Freyerus retorikájából megtanult stilisztikai alakzatok, szójátékok paródiája lehet.

Freier: Hieronymus Freyerus, illetve idézett szónoklattani műve. Hogy Freyer tankönyve mennyire beleivódott a költő képzeletvilágába, azt bizonyítja 1795 augusztusában írt tréfás újságparódiájának, a [Debreceni] *Magyar Psyche*-nek egy részlete is, ahol a Magyarországról szóló jelentésben többek között ezt írja: „majd két hónapja, hogy a hó szüntelen esik, csupa téli kánikulánk van", s az utóbbi kifejezéshez ezt a jegyzetet csatolja: „Noctis Meridies. Catachresis! L á s d F r e y e r t" (ÖV.[2] II, 281. l.).

14. *stivát:* a szó magyarázatául Zsoldos tanulmánya a következő föltevéssel próbálkozott: „A *vivat* közhelyszerű köszöntő formulájára belső rímként üt a *stiva* 'ekeszarv' szó magyar nyelvi tárgyragos alakja. Lehet, hogy pusztán az összecsengés követelménye biztosít számára helyet. De lehet, hogy a szónak a debreceni diáknyelvben feltehetően járatos átvitt értelmű alkalmazásával van dolgunk, s ekkor a »Fogd meg

az ekeszarvát!« szólás tartalmára gondolhatunk: Láss munkához! Ösztönözzön, erősítse munkaakaratodat, elhatározásodat a tanulmányi anyag elsajátításának szükségszerűsége!" (I. m. 477. l.)
A *stiva* itt valóban állhat 'ekeszarv' jelentésben is, de átvitten a paraszti munkát is jelentheti; azaz a gimnáziumi osztályokat bevégezve most már elmehet az ünnepelt akár parasztnak is, gazdálkodni vidékre.
Bayer (Gottlieb Siegfried) *Opuscula ad historiam antiquam* című művét — mint Zsoldos rámutatott — az ókori történelem tanulásához használták a diákok Debrecenben (i. h. 477. l.).

15. *megégett:* esetleg utalhat a tankönyvek tanév végi elégetésére is, vagy átvitt értelemben csak arra, hogy e könyvek kikerültek a tananyagból.
a kis Filo: az utalás homályos. Zsoldos is csak föltevéssel próbálkozott: „A kis Filó szókapcsolat pontos célzását [. . .] nem ismerhetjük. Itt is felvetődhet a rím kényszerű jóvoltának szerepe, bár Philon nevének említése az égés mozzanatával kapcsolatban és Milo, Catilina azonos jelentésű képzetet felidéző sorsa Philon közvetlen szomszédságában más feltevésre is kötelezhet: Itt három könyv egyazon pusztulásával kell számolnunk. S ebben az esetben csak a görög-zsidó alexandriai Philon valamely teológiai vonatkozású művéről eshetnék szó, talán a Mózes öt könyvéhez írt Pentateuch-kommentárról, amely részben görög, részben örmény nyelven fennmaradt." (I. h. 477. l.)
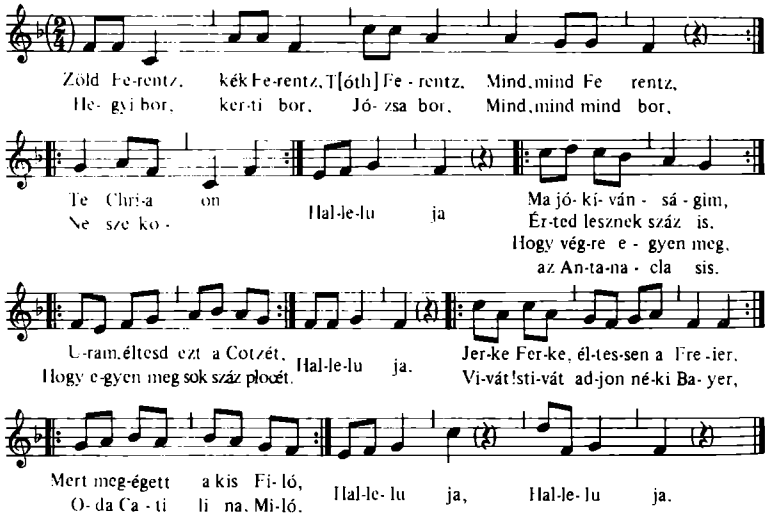
16. *Oda* (nép.): vége, vége van (ti. vagy azért, mert kivégezték a retorikai tankönyveket: végeztek velük, vagy azért mert más tankönyveket vezettek be helyettük).
Catilina, Lucius Sergius (i. e. 108—62): római államférfi, a hatalom megdöntésére és átvételére tört; mint hazaárulót kivégezték. Ciceró híres beszédeiben tárta fel Catilina terveit s követelte megbüntetését. Zsoldos föltevése szerint itt Cicero Catilináról szóló művére utal a név.
Milo, Titus Annius: római néptribun; Clodiussal együtt 57-ben választották meg, később ennek halálos ellenségévé vált s meg is ölte. Cicero *Pro Milone* című híres beszédét mondotta védelmében. Mint Zsoldos rámutatott: „Freyer a retorikai stílusformák illusztrálására igen gyakran Cicero műveiből idéz példákat, s az idézetek között nemegyszer találkozunk a Catilina ellen (in. L. Catilinam) és a Milo érdekében (pro T. Milone) mondott beszédéből kiszemelt példamondatokkal." (I. h. 476. l.)

Verselése

Magyaros ütemű sorokban készült, mind a három versszaknak más a szótagszáma: a sorok száma azonban mind a három strófában azonos, s a refrénszerű *Halleluja* is mindhárom versszakban megvan.
Igazi ritmusát az énekléssel kaphatta meg.

Dallama

A kézirat a vers „nótáját" is megőrizte hangjegyekkel lejegyezve. Zsoldos Soltészné Mehler Erzsébet megállapításait így idézte erre vonatkozóan: „A költemény köszöntő-dallama annak a daltermésnek példája, amely a XVIII. század iskolai zenéjében a protestantizmus nyomán a nyugati dur-moll dallamvilág hatására fejlődött ki a református kollégiumokban. Ez az új dallamvilág háttérbe szorította egy-részt az ősi, homofon ötfokú, másrészt az egyházi hangnemek szellemében fogant dallamosságot. Költeményünkben a nyugati hatást a következő sajátosságok tüntetik fel: Dallamban erre a hatásra utalnak a hármashangzat-felbontások. Ez a szerkesztésmód a germán népek kürt-dallamaiban tipikus. A köszöntő ritmusában a valószínű — a vers szövegével alátámasztható — hármas lüktetés a menüett, valcer és a gagliarda hatását mutatja. Formája: átkomponált, nem strófikusan szerkesztett forma." (I. h. 478. l.)

228. [Varró Jánosnak]

Kézirata

Nem maradt kézirata. Varró Sándor, aki a verset a „poros családi irattár"-ból közzétette, csak annyit említ, hogy a kézirat csonka volt, s nagyatyja megjegyzéseit is tartalmazta; azt viszont nem közli, hogy Csokonai-autográf volt-e vagy sem. (Ld. Varró Sándor: *Csokonainak egy ismeretlen költeménye.* VasUjs. 1865. 41. sz. 515—516. l.) A *Notér* szóhoz fűzött lapalji jegyzetéből azonban arra kell gondolnunk, hogy másolat-

ban maradt a vers a Varró család birtokában: „A kézirat itt hibás, amennyiben itt a franczia szó nem értése okozza azt. Notér helyett Notét van."

Megjelenése

A karcagi Varró családnak (amelyről *Visszajövetel az Alföldről* című versében Csokonai nagy szeretettel emlékezik meg) egyik leszármazottja tette közzé a verset a Vasárnapi Ujság idézett számában. A Csokonai-kutatók s -kiadók figyelmét azonban elkerülte, a kötetekbe nem került bele, úgyhogy 1958-ban Kunszery Gyula — Varró közleménye alapján — újra kiadta: It. 1958: 275—276. l. Ennek nyomán foglalkozott Juhász Géza a verssel, s egyben újra közölte is: rekonstruálva Csokonai helyesírását (Alf. 1962. 3. sz. 93—94. l.). De az újraközlések ellenére is kimaradt az ÖV. 1967. évi második kiadásából, s csak a MM.-be került bele.

Keletkezése

A vers keletkezését maga Varró Sándor írta meg: nyilván a családi hagyomány alapján, mert közleménye szerint Csokonai az ő apjával, Varró Jánossal személyes ismeretségben volt. „»Ha szeretettel vagyunk poros levelekhez, sőt egy lópatkóhoz, mely a régi apák idejéből való: nem arany volna-e minden szó azon dalból, mely őseink szívének örömet szerzett?« igy ir nagyérdemü Erdélyink népköltészetünkről szóló értekezésében. S e nehány sort tárgyunkhoz képest következőleg alakitjuk át:

Ha szeretettel vagyunk poros levelekhez, sőt egy lópatkóhoz, mely a régi apák idejéből való: nem arany volna e minden sor azon dalból, melyet egy kitűnő költőnk irt? . . .

Az 1794-ik Esztendei Karácsonba, Legátióba Kardszagon lévén Csokonai, — Varró János édes atyámnál ős fivá vált annyira, hogy a Templomból az Isteni tisztelet végeztével nem is az Oskolába, hanem egyenesen hozzánk jött;

Innep 2-ik napja délután is deák hosszú ruhába egyenessen hozzánk jött, hová akkori Madarasi Jegyző is szánkán eljövén, Csokonait rábeszélte az oda való menetelre, hová el is indultak, de tsak hamar a kardszagi Notarius ur házánál feldülvén, a jó nagy testü atyám bundáját, mit az utra adtak neki, a sovány testü Csokonai alig birta haza vonszolni a nagy hóba, s nállunk ütötte a János estvéjét.

Itt elő hozódván az oly akkoriban divatozó vers neme, melly ugyanazon szóra végződnek, de más értelembe vevődnek, s ez okon irta ezt.

Annyira ős fivá vált nállunk, hogy ha túl a Dunára, vagy onnan vissza vándorolt, nállunk több napokig sőt 2. 3 hétig is mulatott, s ezen Házunkhoz mutatott baráttságát velem is, mint Debretzeni Deákkal folytatta . . ." (I. m. 515—516. l.)

Tehát a vendéglátó család mulattatására készített afféle játékos rögtönzés volt ez a vers is, amelyben a közelmúlt napok egy vidám eseményét verselte meg a költő.

Varró Sándor szerint 1794 karácsonyán legációban járt Karcagon Csokonai, s ezt az adatot megerősítik a debreceni Református Kollégium

Levéltárának okirata is, amely szerint 1794 decemberében csakugyan Karcagon volt legátus (v. ö. CsEml. 31. l.). A versből az is kiderül, hogy János nap éjszakáján, december 28-ra virradóra írta meg versét:

„S mikor ez írásra feljött volt — az *Hava*,
Akkor huszonnyolcra telt karácson *hava*." —

Szövegkritika

Az alkalmi rögtönzésnek Varró közlésében nincs c í m e. Juhász Géza azonosnak vélte a Toldy jegyzékén a „Vegyes költemények" sorában 175. sorszám alatt szereplő *Hó* című dallal (175. Hó . . . Dal. Elv.), bár élt némi fenntartással: „Kritikai kiadásunkban *Hó* címen szándékszom közölni ezt a verset. Toldy jegyzékén az elveszettek közt fordul elő egy ilyen című dal. Bár az akkori műfajjelzés még nem mindenben egyezett a mienkkel, ezt a címet csak abban az esetben lehetne fönntartás nélkül a karcagi szánkózásra vonatkoztatni, ha bizonyosak lehetnénk benne, hogy Toldy itt a »dal«-t *nem* Csokonai sajátkezű listájáról vette. Miután azonban Toldy forrása időközben eltűnt, nem látom akadályát, miért ne iktassuk 1794 végére ezt a verset olyan címmel, amely magától a költőtől ered, s a szöveggel kétszeresen indokolható." (Alf. i. h. 96. l.)

Mi gyanakvóbbak vagyunk: a versben ugyan előfordul a *Hó* szó — de annyira nem uralkodó motívuma a versnek, hogy Csokonai — akár csak emlékeztető szóként — ezt aligha emelhette volna ki a versből. A kétséget fokozza a műfajmegjelölés: ez a vers semmiképpen sem tekinthető „dal"-nak, pedig Toldy jegyzékéből (a műfajjelölésből!) úgy tetszik, hogy Csokonai valamelyik lajstromáról közli. Nem valószínű, hogy a költő egyáltalán fölvette volna ezt a rögtönzését kiadandó művei jegyzékére: tréfás alkalmi műnek tekinthette, amely talán unikum példányban maradt meg a vendéglátó Varró családnál. A Toldy jegyzékén szereplő *Hó* . . . jelzetű versnek a *hó* inkább kezdőszava lehetett, Csokonai és Toldy is gyakran kezdősorukkal jelölték a verseket. (Különben a költő címjegyzékein *Hó* című „dal" sem található a meglévő anyagban.) Mi e kérdésben Péter Lászlóval tartunk, aki Csokonai s a karcagi Varró család kapcsolatáról szóló tanulmányában a következő megjegyzést tette Juhász Géza következtetésére: „Nem hiszem, hogy ez az eljárás textológiailag igazolható. Nyugodjunk bele, hogy a *Hó* elveszett, s ez *másik* vers, amely vagy a kezdősorból alkotott címmel vagy a címzett nevével nevezhető meg." (Péter László: *Csokonai Karcagon*. Árkádia. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Debrecen, 1978. 196. l.)

Vargha Balázs az utóbbit óhajtotta a MM.-ban, amikor *[Varró Sándornak]* címmel közölte, de éppen Péter László mutatott rá idézett alapos tanulmányában, hogy „Varró Sándor csupán közölte a verset, de nem ő volt a címzett, hanem Varró János. A helyes cím tehát vagy a vers kezdőszavaiból alkotható, tehát [Kedves Úr] volna, vagy pedig [Varró Jánosnak]." (I. m. 193. l.) Mi az utóbbi megoldás mellett döntöttünk.

Juhász Géza megkísérelte visszaállítani a vers 1794-i helyesírását is; mi — közlési elveinkhez híven — nem vállalkozunk ilyen rekonstrukcióra: Varró Sándor közlését vesszük kiadásunk alapjául, viszont a ma-

gánhangzók ékezését Csokonai írásgyakorlata szerint emendáltuk (anélkül, hogy erre külön utalnánk) s a hiányos központozást is értelemszerűen pótoltuk, figyelembe véve Juhász Géza pótlásait is (Alf. 1962. 3. sz. 93—94. l.).

1. Sz: *Ur* em. *jój* sh., em. kp. n., em.
3. Sz: Kp. n., em.
4. Sz: *â vinum* Juhász Géza hiányjelnek tekintette, de az egész VasUjs.-beli szöveg hiányjel nélkül közli a névelőket; talán a másoló „franciásította" a névelőt *à*-ra, amelyet aztán a Vas. Ujs. tovább rontott. Mint a MM., mi is egyszerűen magyar névelőnek tekintjük, s mellékjel nélkül közöljük.
6., 7. Sz: Kp. n., em.
8. A sorvégi írásjel a Sz-ből hiányzik; em.
9., 10., 11. Sz: Kp. n., em.
18. Sz: A *hogy* után fölösleges vessző; em.
19. A Sz-ben a sor végén nincs írásjel; em.
20. Sz: Az első *hó* után nincs írásjel; em. A MM. hibásan így em.: *hó, vak, emberek*
24. Sz: *ily* Csokonai helyesírása szerint em.
27. Sz: Kp. n., em.
28. A Sz-ben a *lám* után nincs vessző; em.
40. A Sz-ben a sor végén: *s. k.*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről szólva érintettük, a karcagi Varró család egyik tagjának, Varró Jánosnak címzett tréfás alkalmi mű (afféle Jánosnapi névnapi meglepetés is).

Varró Jánosról Péter László kutatásai révén tudjuk, hogy a karcagi nótárius, Varró István (1697—1770) fia volt, maga is Karcag városának jegyzője. 1752-ben született ugyanitt, Debrecenben tanult, s 1777-ben kisújszállási, majd karcagi jegyző lett, 1790-ben nagykun kerületi komisszárius, a vers megírása évében, 1794-ben pedig nagykun kerületi esküdt. Fél évvel Csokonai előtt, 1804. június 16-án halt meg, mindössze ötvenhárom éves korában (ld. Péter László i. m. 194. l.).

A „rímkovács" modorban megírt játékos vers tárgya voltaképpen egy vidám szánkós kirándulás Karcagról Madarasra — Kunmadarasra —, ahová a költő el sem jutott, mert a szánról lecsúszott, s a többiek — nem vévén ezt észre — ott hagyták a hóban.

Juhász Géza a versbeli esetet összekapcsolta azzal a történettel, amelyet Domby Márton írt meg Csokonai-életrajzában, illetőleg annak Tóldalékában, a következőképpen: „A' 15-k laponn a' van, hogy Csokonay a' Poetai Oskola Tanításától felfüggesztetvén, és a' Karátsoni Innepekre kibocsáttatvánn haza ment a' szokott időre.

Ebből én azon árkusnak kinyomtatása utánn világosodvánn meg egy Barátjától Csokonaynak, ki az ő Megítélésénn is jelen vólt: igazítás- és pótlás-képpen ezt adom azokhoz.

Csokonay nem azzal nevelte Bűneinek számát, hogy vissza nem ment a' rendes időre, hanem azzal hogy falunn lévénn Papoló Deák képpenn,

mikor már éppenn papolásra kellett vólna neki menni, némely víg farsangolók Szánonn hozzá menvénn és őtet szánkázni hívánn, ezt a' Poëtaságot cselekedte, hogy nem gondolvánn a' Gyűlekezettel, mely már a' Templombann öszvegyűlt és a' papolóra várakozott, elment velek más faluba szánkázni és a' Gyülekezet Papoló nélkül maradt, mellyért a' Gyülekezet ő utánna Vádat küldött be, hogy bűntessék meg." (Domby 137—138. l.) A helység nevét Domby nem említi, de az időpont csak 1794 Karácsonyára vonatkozhatik, amikor a költő Karcagon volt legátus: előtte ugyanis az életrajzíró az 1794. december 17-én tartott első iskolaszéki ülést tárgyalja: „Csokonay az Oskolai Szék eleibe czitáltatott, és az ő bűnéinek [!] hosszú laistroma szerént, — addig is, míg azoknak méltó büntetését elvehetné, Tanítóságától felfüggesztetett; Különben mivel a' Karátsony-Innep jelen volt, az Innepi prédikállásokra a' szokás szerént kibocsáttatott.

Nevelte ezen bűneit Csokonay azután azzal is, hogy Karátsonyba Innepre menvén, haza nem jött a' szokott időre, hanem oda maradt Húsvétra is, és azután haza jővén, mikor gondolatján kívűl észre vette vólna, hogy még a' dolog el nem múlt, és ezután akarják rámára vonni érte; önként elbútsúzott a' Kollegyiomtól . . ." (I. m. 15. l.)

Azonosítható-e már most csakugyan a Csokonai versében megörökített esemény a kollégiumi kizáratásával összefüggésbe hozott kötelességmulasztással? (Az 1795. június 20-én tartott második kollégiumi pör nem említi ezt az esetet; v. ö. CsEml. 67 kk.) Juhász Géza azonosnak vette a két eseményt, bár némi aggályai voltak: az egyik az, hogy a vers „*gyertyavilág*"-ot, tehát gvertyagyújtást említ, noha a prédikálásnak napvilágon kellett esnie, a másik pedig hogy János napján (december 27-én) nincs a legátusnak templomi szolgálata: „Karácsonytól a húsvéti halasi legációig hónapokon át rettegett, szorongott, de közben játszania kellett a mókamestert[. . .] A karcagi vidám rögtönzés már idetartozik. Védő és vádirat egyben. Védőirat: — dehogy váratta ő a híveket; csak huszonhetedikén, ünnep után ment el szánkózni az urakkal; akkor sem jutott sehova, hiszen — s most jön a vádirat! — azok a betyár karcagiak hóbapottyantották, s mire szegény feje előtápászkodott a súlyos bundában, amelyet házigazdája adott vékony csontjaira, már hangtávolon túljártak, kurjonghatott utánuk: »Hó, vak emberek, hó!« Kénytelen volt hazakullogni, azzal vigasztalván magát, hogy majd megint kap egy kis édes bort, — előző nap is az ért legtöbbet.

A vers mondhat, amit akar: hogy Csokonai valóban elkövette a Domby leírta poétaságot, azaz faképnél hagyta a templomban várókat, épp abból sejthető, hogy megváltoztatta a szánkózás dátumát, s ezt még a nagyapa jegyzete is megerősítette. A Varró-család emlékezete abban bizonyára nem tévedt, hogy Csokonai 1794-ben náluk töltötte a Jánosestét; de azt szinte kizártnak kell tekinteni, hogy épp a nevenapján vállalkozott volna a házigazda egy kiszámíthatatlan ideig húzódó szánkózásra a szomszéd faluba. Valószínűbb, hogy előző nap: ünnep másodnapján történt mindez, amikor a legátusnak csakugyan templomba kellett volna sietnie, nyomban ebéd után. Mekkorát mulathattak vendéglátói, hogy ott ragasztották a boros asztalnál Hunyadi szuperintendens kedves diákját. Csokonai bizonyára nagyokat ivott, kétségbeesésében is; de lehet[,] már korábban körvonalazódni kezdett benne a terv, hogy addigi forradalmárságát jó lesz korhely színezettel takarni el, — amennyire még lehetséges.

Azt ténynek vehetjük, hogy tartósan elkvaterkáztak, s a szánkózásra csak gyertyagyújtás után került sor. Tettek-e ellene följelentést a karcagi templomozók, annak végső ítéletében semmi nyoma, pedig már akkor igyekeztek fölhasználni ellene minden adatot, amely fegyelmezetlen voltát bizonyíthatta. Ha tettek is, segített rajta a karcagi urak mentő vallomása meg a Hunyadi támogatása, aki maga szintén verselő lévén, értékelte a garabonciás diákban a jövendő nagy költőt. De a tanulók között híre futott az esetnek: még inkább fokozhatta Csokonai népszerűségét, s viszont természetesen tovább ingerelte ellene a mindinkább fölülkerekedő reakciósokat." (Alf. 1962. 3. sz. 95—96. l.)

A lélektani háttérben: az alakoskodásba, mókázásba menekülő költő rajzában lehet igazság, de ennek az egészen szűk, szinte családi körnek szánt tréfás versnek a magyarázatához erre nincs szükség, a történet dátumát illetően pedig fölösleges föltételeznünk Csokonai szándékos misztifikálását: Juhász Géza vétette el a dátumokat: Varró Sándor ugyanis pontosan megírja, hogy karácsony második napján délután történt a szánkázás: „Innep 2-ik napja délután is deák hosszú ruhába egyenessen hozzánk jött", majd a balsikerű szánkázás u t á n „nállunk ütötte a János estvéjét." „János estvéje": félreérthetetlenül december 26-a, tehát karácsony másodnapja, hiszen János nap 27-én van, s estéje a népi nyelvhasználatban a névnap előtti estét jelenti.

Nincs tehát akadálya annak, hogy a tragikomikus epizódot december 26-ának, karácsony másnapjának délutánjára tegyük, amikor a legátusoknak alkalmanként csakugyan délutáni templomi szolgálatot kellett ellátniuk. Varró Sándor is d é l u t á n t említ; föltehető, hogy a borozgatás, beszélgetés közben Csokonai ezúttal másodszor járt úgy, mint a Domby följegyezte s a Petőfi megverselte híres anekdotában: csapot, papot — azaz: templomot, prédikációt — felejtett megint. Az estvére gyúló *„gyertya-világ"* említése már inkább ellentmondó tény: bár téli délutánokon (kivált a napéjegyenlőség táján) korán sor kerülhetett a gyertyagyújtásra.

Ha a Domby említette történet hiteles, az csak Karcagon történhetett, 1794 karácsonyán, s közvetve Csokonai tréfás verse is őrzi ennek emlékét. (Megjegyzendő, hogy a továbbiakban Domby összekeveri az 1794-i karcagi karácsonyi, s az 1795 húsvéti, halasi legációt.)

4. *vinum de Kardszag* (lat.): karcagi bor.
5. *még többre ment a szám* (rég.): még tovább ment, fejlődött a dolog. — *még többre ment a szám* (rég.): még tovább ment, fejlődött a dolog.
7. *tám* (rég.): tán, talán. (A nyelvjárási alakot Varró lapalji jegyzete is magyarázza.)
11. *Madarasi:* kunmadarasi. Kunmadaras Karcagtól északnyugatra, mintegy 16 km-re levő község.
14. *Notér* (fr.): notárius, jegyző; itt: a címzett Varró János. *talpal:* talpával nekifordul.
18. *hó!:* indulatszó a ló megállítására.
22. *madár-látta:* Varró Sándor jegyzete szerint: „Ha valamit p. o. kenyeret, kivisznek a szabadba, s haza hozzák vagy valakinek viszik, a kenyeret: madár látta kenyérnek czímezik."
23. *kardszagi Egrit:* tk. karcagi bort.
24. *Hogy ily figurásan nyertem el az egrit:* Varró Sándor jegyzete

szerint: „nevet, egri nevet". (A szólásra vonatkozóan ld. Szilágyi F.: Nyr. 1963: 135—136. l.)

25. *Adieu* (fr.): Isten veled!

26. *Légyen a borotok, mint itt szóll madaras!* Varró Sándor szerint „érthetetlen". A karcagi születésű Juhász József nyelvész szerint a „*madarasi*" szót pejoratív, lekicsinylő jelentésben használják ma is Karcagon. Talán ezzel a szóhasználattal kapcsolatos Csokonai „*madaras*"-a.

28. *Tegnap is legtöbbet, mert lám az édes értt.* Varró jegyzete szerint ez: „homályos". Már Juhász Géza cikke bebizonyította az Alföldben, hogy nem az: „Kénytelen volt hazakullogni [a költő], azzal vigasztalván magát, hogy majd megint kap egy kis édes bort, — előző nap is az ért legtöbbet." (I. h. 95. l.)

32. *orrom czinkét fogna* (nép.): a hidegtől pirossá válnék.

36. *vers-varró:* Varró Sándor jegyzete szerint: „A hasonlat a görög rhapsodtól jő, mely is azt teszi, hogy varró-szerző, szerkesztő."

37. *feljött volt — az Hava:* ez a hely csakugyan homályos; talán az akkoriban esett *hó*-ra vonatkozik?

39. *Tök vagy turós étek* (rég.): egy szólásmondás része; a teljes szólás így hangzik: *Azt sem tudja, tök-e vagy túrós étek:* semmit sem tud róla, teljesen tájékozatlan benne.

41. Ez az utolsó sor voltaképpen már nem tartozik a vershez, nem rímel egyik sorral sem; tréfás anagramma, amelybe Csokonai akkori tisztsége van elrejtve: *Lé-gát-us.* Maga a mondat nem Csokonai alkotása, régi szólásmondás, amely többféle változatban élt a nyelvben: a mienkhez legközelebb áll: *Lé tart szolgát, hús meg gazdát* — azaz: a gazdák jól élnek, a szolgáknak pedig mindenből csak a silányabb jut (v. ö. O. Nagy: MSzól. *1* 295). Az anagramma maga Csokonai egyik szellemes ötlete. Juhász Géza jegyezte meg ezzel kapcsolatosan: „Az én figyelmemet vagy tíz évvel ezelőtt, Medgyessy Ferenc hívta föl a Vasárnapi Ujság 1865. október 8-i számára. Meg is volt neki, nála jegyeztem ki magamnak Csokonai karcagi szánkózásának bús históriáját. A nagy szobrász könyv nélkül idézte azt a két sort, amelyikben a szán felejti, leejti s a földön felejti a poétát; de rendkívül tetszett neki az aláírása is: »Tök vagy túrós étek« stb., különösen a rangjelzés, a szolganyomorúságon humorizáló »*lé* tart szol*gát* nem *hús*«". (Alf. i. h. 94. l.)

Verselése

Páros rímű tizenkettősökben íródott — különleges, játékos rímekkel. Erről a rímelésről Varró Sándor azt írta, hogy az asztalnál szóba jött az „oly akkoriban divatozó vers neme", amelyben a sorok „ugyanazon szóra végződnek, de más értelemben vevődnek". Ezeknek a kínosan tiszta rímeknek mestere a pátkai Kovács József volt, a „rímkovács" — Csokonai többnyire csak komikus célzattal használta ezeket a „kínrím"-eket, bár verstani tanulmányában hellyel-közzel megengedte az azonos hangzású szavak összerímeltetését: „Igen is bévesszük, és em-

berséggel kalánnal szépnek is tartjuk az egy szóból [= azonos hangzású szóból álló] cadentiát, ha az a szó más más értelemben van véve, p. o.

Már a kék égnek
Ragyogó lámpásai égnek.

Már az ilyen szép, ha csak hellyel közzel, és önkényt, erőltetés és affectálás nélkül esik meg, mint valami kellemetes poétai pongyolaság. Hanem
8. Dísztelen egyformaság, és füleket s hármoniát sértő monotonia, mikor több versek egymás után ugyan azon, vagy legalább hasonló cadentiájúak . . ." (HG. II, 529. l. V. ö. Juhász Géza i. h. 96. l.).

229. [Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik . . .]

Kézirata

Saját kezű kézirata: MTAK. K 675: 46b. Töredék *A' Tsókok* autográf fogalmazványának végén.

Megjelenése

Mint töredék nem került rá a költő címjegyzékeire. Először a HG. adta közre (II, 396. l.), s nyomán a későbbi kiadások: FK. 632. l., ÖV. II, 223. l. Az ÖV.[2] s az MM. azonban már nem közölte. (V. ö. Szilágyi F.: ItK. 1973: 396. l. Ott tévesen az áll, hogy az ÖV. 1967-i második kiadása is tartalmazza: onnan azonban már hiányzik.)
Némi háttérrajzzal e kötet sajtó alá rendezője közölte újra: ItK. 1973: 721. l.

Keletkezése

Keletkezéséről eléggé árulkodik, hogy *A' Tsókok* IV., befejező Könyvének autográf fogalmazványa után található, tehát 1794 végén, 1795 elején készülhetett, amikor a magyar jakobinusok — köztük Kazinczy — elfogatása is megkezdődött s a költő ellen is megindult az ún. kollégiumi pör.

Szövegkritika

A K-ban a töredéknek nincs c í m e. A HG. *Töredék* címmel adta közre, az ÖV. a „*Töredékek*" 4. darabjaként. Mi kezdősorát tettük meg címül.
1. K: Kp. n., em. A HG. — noha az általunk is ismert kéziratból adta ki — pontatlanul közölte: *látod* helyett *is ládd* található közlésében, s ezt vették át a későbbi kiadások is (v. ö. ItK. 1973: 722. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lírai töredék keletkezési éve jól mutatja, milyen szorongás és fájdalom kaphatott benne hangot. Elsősorban legközvetlenebb mestere és példaképe, Kazinczy sorsa foglalkoztatta a költőt: az „Egy helyből más helybe" talán az ő elhurcolására vonatkozik, de gondolhatunk egykori kedves publicus praeceptorára, Fodor Gerzsonra is, akit meg Nagykőrösről vittek el fegyveres őrizet alatt Budára (ld. Benda II, 677—679. l.). Vonatkoztathatjuk azonban magának Csokonainak sorsára is.

A töredéknek maradt, magába fojtott költemény, amelyet bizonyára a cenzúra miatti öncenzúra okán nem folytatott a költő, jól mutatja, hogy tudott volna áttételek nélkül, szubjektív indulatú politikai verseket is írni (olyanokat akár, mint később Petőfi —, ha a körülmények megengedték volna).

A vershez Gulyás párhuzamul a Duántúlon írt *Nemes bátorítás*-ra utalt (Cs-tan. 38. l.); míg azonban a dunántúli költeményben Csokonainak az egyházkerület, illetőleg az iskolaszék részéről megbántott önérzete fakadt ki, itt talán nem annyira személyes sérelme kapott hangot, habár kollégiumi pöre is motiválhatta a töredéket.

230. Az estvéhez

Kézirata

Két saját kezű kézirata maradt ránk: az egyik fogalmazvány, az olasz műfordításokat tartalmazó gyűjteményben: Műf. 62b (K_1); a másik teljesebb szövegű tisztázat: MTAK. KK. III, 29ab (K_2). Csokonai kézirathagyatéka is említi egy példányát: a Kcsj. „N° 9° Lepurizáltattak" kötegében a 2. helyen, közvetlenül a *Földi Rózsa* és a *Megkövetés* után fordul elő: *Az Estvéhez*. Hogy ez az adat a mi versünkre vonatkozik, az abból is kitetszik, hogy ugyane lajstromon a 7. helyen kezdősorával is előfordul: *Csendes Estve &*.

Megjelenése

A költő kiadási terveit tükröző címjegyzékeken önállóan csak az 1802-i ÚK.-on tűnik föl, a 78. sorszámon: „Az Estvéhez. — Oda.", s előfordul az 1804-i Kcj.-en is. Csokonai életében azonban nem jelent meg.

Először Toldy adta közre K_2-ból a „Hátrahagyott elegyes versek" Első könyvében. (745—746. h.), de a jegyzetekben utalt a fogalmazványra, s részben idézte is (955. h.).

Későbbi kiadásai: HG. II, 53. l., FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A költőnek második olyan verse, amely *Mantzi*-t említi. Gondolhatnánk arra is, hogy egy rejtélyes szerelmi kapcsolat verses emléke, de inkább kitalált fantáziaversnek, illetőleg helyzetdalnak hat, s az is elgon-

dolkoztató, hogy fogalmazványa 1795 előtti olasz fordítások között található: tehát azt sem zárhatjuk ki, hogy műfordítás (bár itt azt is tekintetbe kell vennünk, hogy Csokonai jóval később is fölhasználta korábbi kéziratainak üresen maradt helyeit fogalmazó papírul, s így például az *Angelica* és a *Galatea* szóban forgó fordításának lapszélén fogalmazta meg a *Minden szerelmes katona* prózai bevezetését).

Egy másik elgondolkoztató mozzanat is van a verssel kapcsolatban: a K_2-t tartalmazó fogás fölött ez a címszerű szöveg olvasható: „V. *A' Kanári és a' Balha*". Ez lehetne egy tervezett mű címe is, amelyet a költő nem dolgozott ki, illetve nem másolt le ide, hanem helyébe beírta az üres oldalra az itt tárgyalt szerelmes verset. Az 1804-i Kcj. saját kezű függelékében azonban ez az utalás található: „1 *Az estvéhez, egy Dialógusból.*" Már Toldy e megjegyzéssel közölte: „E gyönyörű technicáju dal Cs. saját kéziratából közöltetik. A felirás ott: A kanári és a balha. (Egy verslajstromában is illy címen fordul elő, de hozzá tétetett: »aut si mavis: Jó éjtszakát.« Tán része lett volna egy több szakból állandó versezetnek, ha elkészül?)." (955. h.)

Az 1795-i EK.-on a költő szépprózai dialógusainak sorában, szinte olvashatatlanul kitörölve így fordul elő a szóban forgó mű a CXI. sorszám alatt: „A Kanári és a Balha. — Szatira. *Kitsinálni.*" A művet alkalmasint szatirikus politikai mondanivalója miatt törölte később a költő. (Az EK.-on a sorszám előtti vízszintes vonalka a mű befejezetlenségére utal.) A Toldy által említett verslajstrom az 1805-i Ktl., amelyen a Fasc. N° 2. N° 7. így írja le a kéziratot — nyilván a K_2-t — „A' Kanári és a Bolha, aut si mavis: Jó éjtszakát." (Ld. Cs/ÖM. I, 107. l.) A nehézséget az jelenti, hogy ez a dalszerű lírai vers nehezen illik valamely szatirikus politikai dialógusba. Mivel *Manci* (Surányi Manci) a Kazinczy által magyarított *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei*-ben szerepel mint hősnő, arra is gondolhatunk, hogy Kazinczy népszerű fordítása volt Csokonai versének ihletője. (Külön is írt verset *Bácsmegyei leveleire* címmel.)

Az ősfogalmazvány szövegét tartalmazó 1795 körüli olasz fordítások, valamint *A Kanári és a Balha* címét tartalmazó 1795-i EK. egyaránt 1795-i keletkezés mellett szól. Toldy is ebből az évből keltezte, mikor a „Hátrahagyott elegyes versek" 1795-tel záruló „Első könyv"-ébe sorolta. Ezt vette át a HG. is (ld. HG. III, 414—415. l.).

Mindettől Juhász Géza s az őt követő Vargha Balázs tért el, mikor az 1796. év végére keltezte, s a DMM.-t záró *Útravaló a' Múzsához* után sorolta, teljesen indokolatlanul.

Szövegkritika

A kéziratokban nincs c í m e a versnek: a címet a Kcsj., az ÚK. és a Kcj. autográf adata alapján vettük föl, helyesírásában is a Kcj.-t követjük. Kiadásunk alapja az autográf tisztázat (K_2).

Az ősfogalmazványról (K_1) Toldy ezt írta: „Először trochaeusokban volt kezdve, ekép:

Jöszte vígan, édes estve,
Jöszte ablakomra már,
Téged a felhőkre festve
Cythere bársonyja vár."

(955. h.)

Az K_1-ben azonban csak a Toldy által is (hibásan) idézett első négy sor íródott trocheusokban, néhány egyidejű javítás fordul benne elő; utóbb a költő az egész versszakot áthúzta:

⟨Ta. ndo⟩
⟨Jöszte⟩ vígan édes Estve
Jőszte ablakunkra már
Téged a' felhőkre festve
Tzithere Bársonyja vár

A további — már jambikus — strófákban is előfordul néhány törlés és javítás, a törölt szavak azonban olvashatatlanok:

Jővel felénk hűs szárnyadonn
Jővel szép Estve már
⟨. . .⟩ Ketsegtető [← az áth. szavak fölé írva] *sugáradonn*
Vénus szerelme jár.

Sok ⟨ember⟩ Lyánka [← az áth. szó fölé írva] *a' nyúgvó*
Padon
Téged pihegve vár,
Jövel felénk hűs szárnyadon
Jővel szép Estve már.

A K_1-ben tehát még nem szerepelt leánynév a versben.

Tárgy és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: lehet, hogy egy dialógus lírai betétjéül készült a vers, de azt sem zárhatjuk ki egészen, hogy műfordítás. *A Kanári és a' Balha* címváltozatban szereplő „*aut si mavis*" jelentése: 'ha inkább akarod'.

4. *Vénusz' Szerelme jár:* a *Venus*, a „vacsoracsillag" elsőként tűnik föl az esti égbolton.
18. *Te nyájas égi Jel!:* Venus, az esthajnalcsillag.
19. *Mantzi:* ld. a vers keletkezéséről mondottakat!
20. *Kezed rózsázza-fel:* ez is alkalmasint Venusra vonatkozik.

Verselése

Az első fogalmazvány trocheusokban indult, s maga az a tény is 1793—94-re vall. Végül is a kedvelt keresztrímes 8-as és 7-es sorokat jambikus lejtéssel formálta meg a költő.

Zenei feldolgozása

Az „Andantino" jelzés alapján is föltehető, hogy a könnyed, dalszerű verset már Csokonai korában énekelték. Később Kis Ilona négyszólamú vegyeskarra dolgozta fel (ld. Molnár: CsMűdal. 25. l.).

231. A' Tolvaj Isten

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, annál több — kerek félszáz — másolata. A legtöbbet másolt Csokonai-versek egyike.

A költő hagyatékában két példánya is található *Raptus Europae* címmel (K 667: 49a—52b, 53a—62b); ezek idegen kéz másolatai, az egyik 1811-ből (ld. Cs/ÖM. I, 145. l.). A Ktl. adata *(Europa elragadtatása)* erre a két másolatra vonatkozik (ld. uo. 107. l.); mindkettőből hiányzik a tréfásan régieskedő alcím.

A DebrK. „Csokonai ereklyé"-i között megtalálható e vers is: „Csokonai ereklye. A' Tolvaj Isten, Eredeti kézirat." (R. 788. 11) (K_1) Ez azonban szintén nem eredeti kézirat, viszont az 1. oldal lapszélén s helyenként a szövegben a költő autográf pótlásai és javításai találhatók, úgyhogy ezt tekintjük kiadásunk alapjának.

A másolatokban számos szövegromlás, elírás található, ezeket azonban nem lajstromozzuk, csupán a kéziratokat soroljuk föl, lelőhelyük szerint, s azon belül lehetőleg időrendben. (A fordításnak tíz másolatát lajstromozta Otrokocsi Nagy 21. l.)

OSzK: Tóth Mihály-gyűjtemény (1807) 3—22.1. „*Raptus Europae.* Crimen raptus az az Tolvaj Isten . . ." A végén ezzel a megjegyzéssel: „Fordítódott Csokonai Vitéz Mihálytól Németből magyarra. Le írta T. M. m. k. 1807. die 1ª Martii." A kézirat korábban Zsoldos Jenő magántulajdonában volt (ld. ItK. 1961: 473. l.), az ő hagyatékából vásárolta meg a könyvtár 1974-ben: Oct. Hung. 1915.: 3—22.1. Mikrofilmmásolata: MTAK. Mf. A 2669/II. (K_2).

Oct. Hung. 696: 16a—25b—*Europa el Ragadtatása* (K_3); Oct. Hung. 1696: 2a—10b. *Tolvaj-Isten vagy az [a] Crimen Raptus . . . Cs. V. M.* által 1793-ban Pesten. (K_4); Oct. Hung. 340: 110b—118a. *Raptus Europae vagy a Tolvaj Isten* (K_5); Oct. Hung. 53/III, 6a—17b *Tolvaj Isten* (Kecskeméthy Csapó Dániel másolata). (K_6); Quart. Hung. 2352: 23a—32a. *Europa el ragadtatása* (K_7); Quart. Hung. 1931/II, 55b—64a. *Tolvaj isten* (K_8); Duod. Hung. 76: 18b—29b. *Europa elragadtatása* (K_9); Anal. 967. *Raptus Europae Tolvaj Isten* (K_{10}).

MTAK. K 667: 49a—52b. *Raptus Europae* (K_{11}); 53a—62b. *Raptus Europae Cs. V. M.* (1811. jan. 19.) (K_{12})

K 673: 184—206. l. *Tolvaj Isten vagy a Crimen raptus . . .* (Kecskeméthy Csapó Dániel másolata.) (K_{13}); RUI 8-r. 159: 258—273. l. (K_{14}). Anal. Fehérgyarmati-ék. 2a—20b. „*Tolvaj Isten . . .* Bürger után fordította Tsokonai Vitéz Mihály, Németből." (K_{15}); Ms 10/058 i *Tolvaj Isten, vagy a' Crimen raptus* (K_{16}); K 527/4: 1a—90a. *Tolvaj Isten* (Arany János másolata.) (K_{17})

A MTAK. Mikrofilmtárában található másolatok a prágai Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll)-gyűjteményének anyagából: Mf. 161/III, 1a—12a. *Europa Kis Aszszonynak Jupiter által történt el ragadtatása* (K_{18}); Mf. 161/X, 97a—106b. *Europa el ragadtatása Cs. V. M.* (K_{19}); Mf. 162/III, 126—145. l. *Raptus Europae* (K_{20}); Töredéke (467—494. sor) található a prágai Kubelik (Széll)-gyűjtemény XXII. D. 7. „Epistolae Variae et fragm." kötegben (K_{21}). Mf. 162 A: 103—118. l. (K_{22}) *Tolvaj Isten, vagy az a' Crimon raptus . . .* Cs. V. M. (K_{22})

Debrecenben található másolatok:

DebrK. R. 556a: 1—19. l. *Crimen raptus, vagy Európa elragadtatása* (Sárváry Pál hagyatékából; v. ö. CsEml. 395. l.) (K_{23}); R. 817: 39a—55a. *Tolvaly* [!] *Isten* (K_{24}); R. 2757: 107—127. l. *Raptus Europae* (K_{24}); R. 783: 222—236. l. *Tolvaj Isten* (K_{25}); R. 2743: 201—218. l. *Európa el ragadtatása.* Nagyjából megegyezik a K_1-gyel. (K_{26}); R. 607b: 443—551. l. (K_{27})

A Déri Múzeumban található másolatok: 161/B: 57b—67b. *Európának Elragadtatása* (Barla Szabó János-gyűjt., amely hosszabb ideig lappangott.) (K_{28}); 160: 19—48. l. *A Tolvaj Isten.* (K_{29}) 600—70: 52—71. l. *Európának Elragadtatása.* (K_{30})

A debreceni Egyetemi Könyvtárban több másolata található: Ms. 109/1: 1—6. l. *Europa el ragadtatása.* A szerző neve nélkül. (K_{31}); Ms. 167: 53—69. l. *Egy Hertzeg kis Asszonynak Jupitertől való elragadtatása.* Bika formát vévénn magára Jupiter, és azonn Kis Asszonyba Isteni Szerelmét belé is oltotta. (K_{32}); Ms. 160: 44—60. l. *Tolvaj Isten.* Szerzette Pélÿ Nagy Gábor Ur. (K_{33}); Ms. 45/5: 130—137. l. *Tolvaj Isten vagy Carmen* [!] *Raptus* . . . A végén: „Irta Morkus [? Márkus] Pál, nem Csokonai, a' mint némellyek állítják (: Kölcsey Ferencz szerint pedig Csokonai írta :)" Bürger után szabadon Cs. V. M. (K_{34})

Debreceni magántulajdonban találhatók a következő másolatok: NZs. 324—342. l. *Raptus Europae Tolvaj Isten vagy A' Crimen Raptus* (K_{35}); Kontz Benjámin-gyűjt. 127—136. l. *Európa el ragadtatása* (K_{36}); Győri Lajos-gyűjt. 1—21. l. *Európa elragadtatása. Cs. V. M.* (K_{37})

A Sárospataki Nagykönyvtárban található másolatok: SpK. 1728: 4—25. l. *Tolvaj Isten vagy az a' Crimen Raptus.* (A HG. ebből közölte a vers szövegét !) K_{38}); 1722: 61—78. l. *Raptus Europae* (K_{39}); 3317/b: 80—90. l. *Európa el ragadtatása* (K_{40}); a90: 88—96., 167—173. l. *Tolvaj Isten vagy Crimen Raptus* (K_{41}); 129: 204—226. l. (K_{42}); a58. 141—158. l. *Crimen Raptus vagy A Tolvaj Isten* (egyedül csak férfiak[na]k. (K_{43}); 1667: 55—78. l. *Európa elragadtatása* (K_{44}); 2593: 168—192. l. *Európának Elragadtatása.* (K_{45})

Egyéb helyeken található másolatok:

Budapest, Egyetemi Könyvtár. R. 6556/974. *Tolvaj Isten vagy azon Crimen Raptus* . . . (Castiglione László hagyatékából egy kétes hitelű versszakkal) (K_{46}). Budapest, Ráday Levéltár. K. 1. 363: 23—33. l. *Európa Kis Aszsz. el ragadtatása.* (K_{47})

Budapesti magántulajdonban: DPD. 296—314. l. *Tolvaj Isten vagy az a' Crimen raptus.* (K_{48})

Miskolc, Lévay József Tudományos Könyvtár. Kováts Sámuel-ék. 9139: 183—202. l. (MTAK. Mf. A. 6193/II.) (K_{52})

Hódmezővásárhelyi gimnázium könyvtára. KP. 156—171. l. (MTAK. Mf. A 1988/II). *Tolvaj Isten* (K_{49}); Pannonhalma. Apátsági Könyvtár. Bérczy Pál-gyűjt. *Crimen raptus.* (K_{50}); Túrócszentmárton. *Matica Slovenska.* Pr. č. 384/56. Ev. č. 1395: 59 kk. *Tolvaj Isten vagy Crimen Raptus.* (K_{51})

Lappangó másolatok:

Az egykori losonci Zilai Sámuel-gyűjt. 5. *Raptus Europae (vagy A' Tolvaj Isten)* (Stoll 600.) (K_{53}) Aradi kézirat. *Crimen raptus, vagy tolvaj Isten* (Stoll 842.) (K_{54}); Bajai kézirat. *A tolvaj isten* (ld. Kalangya. 1942: 245. l.). (K_{55}).

Badics Ferenc birtokában is volt a versnek egy másolata, amint Harsányi Istvánhoz 1922-ben intézett levele tanúsítja; ld. SpK. 2710. (K_{56})

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő, de nem azért, mintha nem ő volna a fordítás szerzője, hanem a pajzán vers kiadhatatlan volta — s talán Szilágyi Gábort illető célzásai — miatt.

A kéziratok — ha jelzik a szerzőt — szinte kivétel nélkül Csokonait jelölik meg a Bürgerből fordított mű magyarra ültetőjeként.

Kazinczy kezdettől mint Csokonai versét bírálta, gáncsolta (v. ö. KazLev. IX, 323, XV, 282—284. l. stb.). Kölcsey szintén Csokonai műveként kritizálta nevezetes recenziójában, azt írván, hogy „a' ki Popenak H a j f ü r t j é t, vagy csak a' Boileau' L u t r i n j á t is olvasta [. . .] az valóban mind a' D o r o t t y á t, mind a' prof. Márton által kiadott t r a v e s t á l t B a t r a c h o m y o m a c h i á t, mind a' még szerencsére nyomtatás alá nem jött *Crimen raptust* fejcsóválással fogja olvasni" (TudGy. 1817. III, 116. l.). Hasonlóan Csokonai művének tartotta Némethi Nagy János is Kölcsey bírálatára 1818-ban Bécsben, kinyomtatott válaszában (ld. CsEml. 325—326. l.).

Toldy is elismerte Csokonai műveként (ld. Toldy/j. 107. sz.). Egyedül Géresi Kálmán jelentett be különvéleményt azt írván, hogy: „. . . Csokonai neve alatt nemcsak kéziratban kereng, hanem művei közé becsusztatva is van egy pár pajkos költemény, melyeket nem ő írt. Például az Európa elragadtatása nem tőle van, hanem Péli Nagy Gábortól." (Zeliczy Dániel [szerk.]: Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása. Debrecen, 1882. 505. l.) Véleményét Kulini Nagy is megismételte: 1861-ben a debreceni Csokonai Albumban „. . . a különböző kiadásokban megjelentek közül vannak, melyeket nem ő írt, igy az »Európa elragadtatása« czimü költemény, melyet határozott forrásból tudunk, Péli Nagy Gábor által irottnak lenni. —" (30. l.). Ezért meg is rótta őt Haraszti, egyben kinyilvánítva, hogy Csokonai a fordítás szerzője: „Kulini Nagy Benő már annyira ment Cs. védésében, hogy e költeményt — eredetinek, s így szégyenfoltnak tekintvén — másnak vindikálta: Hogy kinek, azt ő sem mondja meg." (37. l.) (Haraszti téved, mert — mint láttuk — Kulini Nagy határozottan megnevezte a mű vélt szerzőjét.)

Azt, hogy véleményét mire alapozta, egyik helyen sem fejtette ki Géresi, odavetett megjegyzése azonban elég volt ahhoz hogy az irodalomtörténet négy évtizedig hivatkozzék rá, noha Kelemföldy (Kecskeméthy Csapó Dániel) már 1845-ben kiadta a verset Csokonai munkái sorában s Haraszti is az ő műveként tárgyalta.

Ferenczi is elfogadta Géresi megalapozatlan megjegyzését, pedig a csillogó ötletességű fordításból szinte kisüt Csokonai szelleme: „Ő [Csokonai] tüstént elhatározta, hogy e nemben [Szalkay Blumauer-travesztiájának műfajában] valami eredetit ír s úgy látszik, hogy tanulótársai többen tettek hasonló, mintegy versenypróbát és sokáig e próbák egyikét, *Európa elragadtatása vagy crimen raptus* czíműt is Csokonainak tulajdonították s Kelemföldy föl is vette az 1845-iki kiadásba; pedig mint Géresi Kálmán írja, Péli Nagy Gábor, Csokonai barátja, irta; valósággal pedig fordította Bürgernek Jocosus Hilarius álnévvel 1777-ben külön megjelent *Prinzessin Europa* czímű műve után." (30—31. l.) Ugyanígy átvette Géresi megjegyzését Császár Elemér is néhány évvel később: „Csokonai ekkor [mikor?] Bürgert még nem ismerte s a *Prinzessin Europat* nem is német eredetiben olvasta, hanem Péli Nagy Gábor kéziratos magyar fordításában *(Europa elragadtatása vagy Crimen raptus)*, melyet sokáig, de alap-

talanul, magának Csokonainak tulajdonított az irodalmi köztudat." (NémK. 66—67., 92. l.)

Kezdetben Harsányi és Gulyás is Péli Nagyot tartotta a fordítás szerzőjének (ld. ItK. 1917: 64. l.), 1922-ben, Csokonai-kiadásukban azonban már elfogadták Csokonai művének, többek között Kföldyre s a Csokonai nevét említő másolatokra, valamint Toldyra s Harasztira hivatkozva (ld. HG. II, 226. l.). Géresi föltevésének alapját némely kézirat rejtélyes „Sz. F. [B.] U. P. N. G." betűiben vélték fölismerni: „Szerzette . . . Péli Nagy Gábor?" (ld. HG. II, 226. l.). A kiadók a harmadik betűt, a *B*-t nem közölték a kéziratból. Szerintünk a rövidítés feloldása: „Szabadon fordította Bürger után Péli Nagy Gábor" (v. ö. a K_{33} és K_{34} szerzőutalásaival). Gulyás később, 1926-ban írt tanulmányában Kazinczyra (KazLev. XXI, 269. l.) hivatkozva foglalt állást a vers hitelessége mellett (ld. Cs-tan. 36. l.).

Nem lehet kétséges, hogy a szellemes fordítás Csokonai műve: a szerzőt említő másolatok éppúgy erre vallanak, mint az életrajzi körülmények s a ragyogóan ötletes stílus.

Megjelenése

A költő alkalmasint a cenzúra miatt nem vette föl címjegyzékeire. Márton bizonyára ismerte, de ő sem vette föl kiadásaiba a pajkos verset, amelyet Kazinczy *Jövendölés* című epigrammájában is gúnyolt a *Tövisek és Virágok*-ban.

Toldy a „Dévaj költemények" sorában így lajstromozta: „107. Crimen raptus vagy Europa elragadtatása, 1795. — Hajdan a régi világnak . . ."

Először Kecskeméthy Csapó Dániel („Kelemföldy") közölte (aki — mint láttuk — két másolatot is készített a versről). Az Emich Gusztávval 1843 augusztusában kötött szerződésében külön is szó van a műről: „. . . a' nálam kéziratban levőket is, mint Europa' elragadtatása [. . .] sajtó alá lemásolandom." (Cs/ÖM. I, 294. l.) Kiadása III. kötetében adta közre, amely ezt a címet viseli: „Vers-maradványok, részint kéziratok' nyomán, részint nyomtatványok után." *Europa' elragadtatása* címmel közölte (III, 5—21. l.), nyilván az általa készített két másolat (K_8, K_{13}) alapján, de föltehetőleg más kéziratokat is ismert.

Bár Kföldy már 1845-ben kiadta a verset, Abafi Lajos 1881-ben — pár sornyi kihagyással — újra közölte, egy közelebbről meg nem határozott „kézirati füzet"-ből (Figy. 1881: 313—317.l).

Utána Horváth Cyrillnek különben nem sok újat hozó kiadása mint „meglehetősen durva és piszkos Bürger utánzat"-ot mellőzte (ld. i. m. I, 4. l.); nála méltányosabbak voltak a HG. szerkesztői: „a szerkesztők szerint egy nagy szellem alkotásának minden porszeme értékes" — írta Gulyás József az ún. „dévaj versek"-ről (Üvegcserepek. Sárospatak. 1927. 18. l.). A HG. közölte újból, de nem az elődök — Kföldy és Abafi — kiadásából, hanem a Patakon 1813-ban másolt 1728. sz. kötetből (ld. HG. II, 226. l.). E szövegközlés azonban nem hibátlan. A későbbi kiadások — a FK.-tól az ÖV.²-ig — a HG.-t követték, s hibáit is továbbörökítették; csupán a MM. javított némileg a szövegen, kutatásaink eredményeit felhasználva.

Keletkezése

Csokonainak Bürger költészetéhez fűződő kapcsolatát többen tárgyalták az irodalomtörténetben (ld. Székely György: *Bürger és hatása a magyar költészetére*. Figy. 1888: 264. kk.; Császár: NémK. 92. l.), azt azonban, hogy Bürgernek miért éppen ezt a művét választotta lefordításra, nem próbálták magyarázni; Székely — bár ismerteti a *Raub der Europa*-t (i. m. 275. l.) —, nem említi annak magyar fordítását, noha előtte néhány évvel Haraszti (37. l.) már határozottan Csokonai művének állította; Császár és Ferenczi pedig Péli Nagy fordításaként kezelte.

A magyarázatot könnyű volna megtalálni a költő dévaj kedvű „pajzán múzsá"-jában, akire a hasonló műfajú *Minden szerelmes katona* bevezetőjében hivatkozik, de csaknem félezer sort bizonyára nem csupán diáktársai megnevettetésére fordított le (hiszen kidására nem is gondolhatott).

Csokonainak nem egy spontán lírai hevületű verse született meg úgy, hogy egy idegen költő megfelelő tárgyú versét töltötte meg a maga érzelmeivel. (Egyik legjobb példája az éppen Bürgertől fordított *Az utolsó szerencsétlenség)*; aligha tévedünk, ha e fordítása mögött is szubjektív indítékokat keresünk.

Mint láttuk, a kéziratok egy része 1793-ból keltezte, Toldy és néhány másolat 1795-inek jelzi (ld. Toldy/j. 107.). Horváth Cyrill a *Békaegérharc*cal egyidősnek mondotta (ld. i. m. 4. l.), tehát ő is elfogadta korábbi keletkezését. A HG. különösebb indoklás nélkül — de bizonyára Toldy alapján — 1795-inek tartotta (v. ö. HG. II, 226., III, 494. l.).

Juhász Géza — meglepő módon — két kidolgozásáról beszélt a fordításnak, a „végső megoldás"-t 1798-ra téve: „Két dunántúli kóbor éve így oszlik meg: 1798 az eposzoké *(Aranysujtásos nadrág, A tolvaj isten* végső megoldása, *Dorottya)*, 1799 pedig a színpadé". (CsÁrp. 112. l.) Az első kidolgozást mintegy négy évvel korábbra tette: az időrendjét követő ÖV.—ÖV.[2] s MM. az 1794. év utóján közli.

Véleményünk szerint ezt az időpontot elfogadhatjuk. Igaz, hogy ez tragikus év volt a költő számára, de éppen tragikomikus helyzetén lett úrrá sajátos akasztófahumorral; ekkor írta pl. a rendkívül szellemes — és pajzán — *D*[ebreceni] *Magyar Psyché*-t Budai Ézsaiás lakodalmára (ld. MM. II, 83—92. l.; Szpróz. 117 kk.)

Szerintünk a tárgyalt Bürger-fordítás, *A' Tolvaj Isten* is voltaképpen alkalmi műnek készült 1794 végén, mikor tragikus összeütközése támadt Szilágyi Gábor professzorral. Mint ismeretes, Szilágyi Gábort az a körülmény tette szinte végletesen ingerültté, hogy Oláh Erzsi nevű szolgálóját teherbe ejtette s kénytelenségből feleségül vette (ld. CsEml. 388. l.). Csokonainak kapóra jött, hogy Bürger versével gúnyolja ki a „sacra Theologia" félrelépő professzorát, aki mint Jupiter — isteni méltóságával visszaélve — csábította el a házánál szolgáló leányzót. Ezek szerint 1794 végére, 1795 elejére tehetjük a fordítás keletkezését.

Szövegkritika

A félszáz másolat valamennyi szövegváltozatát nem vehetjük itt számba, nem is érdemes, mivel nagy részük szövegromlás eredménye. Csupán azokat a „változó olvasatok"-at vesszük figyelembe, amelyeket a hiteles-

ség szempontjából érdemes mérlegelni, továbbá a kiadásokba belekerült szöveghibákra is felhívjuk a figyelmet.

A magánhangzók hosszúságának *(i, ö, ü)* jelölésében a K_1 pontatlan és következetlen, éppígy az *egy* ~ *eggy* s az *ily* ~ *illy*, *mely* ~ *melly* stb. írásában, ezért ezeket — külön utalás nélkül — Csokonai helyesírásának megfelelően egységesítettük. Hasonlóképpen egységesítettük a hiányjeleket az *a' (a)* s *e' (e)* névelő, illetve mutató névmás esetében.

A fordítás — mint a kéziratok felsorolásában láttuk — több címváltozattal volt forgalomban, de a német eredetit is több címmel emlegették *(Raub der Europa, Prinzessin Europa;* ld. Figy. 1885: 275. l.). A német címben előfordul a *crimen raptus* kifejezés is, amelyet a magyar fordítás címéül is használtak. A latin *Raptus Europae* címbe bizonyára belejátszott Metastasio idilljének címe, az *Il Ratto d'Europa.*

A K_1 több soros hosszabb c í m e nagyjából híven követi a német eredetit; ennek a hosszabb címnek kezdőszavait emelte ki címül, ahogy már Abafi a Figy.-ben (de ő névelő nélkül) a HG. s a későbbi kiadások. (Földynél mindössze *Europa' elragadtatása* a vers címe, s nem közli az archaizáló, barokkosan tekervényes hosszabb címet.)

1—6. K_1: A hibás és hiányos központozást értelemszerűen em.

2—3. K_1: *Zeus, vagy Jupiter, a' szűz Európát* kp. n., em.
Figy.: *Zeusz a szűz Európát*

3. Figy., HG., ÖV.—ÖV²: ***phoeniciai királynak***
HG.: *hercegkisasszonyát*

4. Figy.: ***leányát*** *vagyis herceg kisasszonyát*

5. K_1: A *kegyelmesen* a sor fölött beszúrva. Ez a határozó hiányzik a korábbi kiadásokból: csak a MM. közölte kutatásaink alapján.

6. K_1: A *szentül* a sor fölé beszúrva; a korábbi kiadásokból hiányzik, először a MM. közölte kéziratunk alapján. Figy.: ***be is*** A K_1-ben e sor után e rövidítés olvasható: Sz. F. B. U. P. N. G. Feloldásával a fordítás hitelességéről szólva foglalkoztunk. Ez a rövidítés a kéziratokban általában nem szerepel, a kiadások sem közölték. Mivel nem tartozik Csokonai szövegéhez, mi is elhagyjuk.

10. K_1: Kp. n., em.

11. K_1, Földy, Figy.: *post Christum natum*
HG.: Ro/*post* ***natum Christum*** Az ÖV.—ÖV²., MM. már a helyes szöveget közölte.

12. Kp. n., em.

16. K_1 stb.: *egybe* Kp. n., em.
Földy: Ro/ *egyben*

18. K_1: A *szakadt* után nincs vessző; em.

21. K_1: ***'S*** *Isteni*
Földy-ÖV².: *Isteni* A MM. már javította.

25. K_1, Földy, Figy.: *Földi és Égi*
HG.—ÖV².: Ro/ *égi és földi* A rím (*régi*) a K_1-et igazolja.

27. K_1: Kp. n., em.

28. K_1 stb.: *tudnának*
Földy: Ro/ *tudnátok*

29.
Földy: *Sok* ***stuzerek ám*** *belőle*

Figy: *Sok stutzerek* ***ma****: belőle*
HG.—ÖV²: ***A*** *sok stuccerek belőle*

30. K_1: *tanúlhatnának*
Földy: Ro/ *tanulhatnátok*

33. K_1: az *egyet* a sor fölé beszúrva

39. Földy: A *Jupiter* szó után gondolatjel, a Figy.-ben, a HG.-ban s a többi kiadásban zárójel.

40–42. K_1: Kp. n., em.

43—46. A K_1-ből e sorok kimaradtak s más kéz írta be.
őket pótlólag, haránt irányban a bal lapszélre.

43. K_1 stb.: *soká*
Figy.: Ro/ ***sokat***

44. K_1: Kp. n., em.

46. K_1: A sor végén pont; em.

47. K_1: ⟨*Egyszer*⟩ ⟨*Mida*⟩ Az áth. szók fölé írva: *Midőn fel serken* ***'s*** A kiadásokból a kötőszó hiányzik (csak a MM. pótolta kéziratunk alapján).
Földy: Ro/ *felserkent*

48. K_1 stb.: *megyen* Kp. n., em.
Földy: Ro/ *mégyen*

50. K_1 stb.: *tegyen?*
Földy: Ro/ *tégyen* A kiadásokban nincs kérdőjel.

51—54. K_1: E négy sor — némi eltéréssel — kétszer is le van írva egymás után a K_1-ben. Az első helyen: a) *gondolkodásába* (A Figy. ugyanígy.) Utána b) *gondolkodásában* (Földy, MM. ugyanígy.) HG., ÖV.—ÖV²: *gondolkozásában*

52. K_1: a) *heverész* b) *heverész* —

53. K_1 stb.: *Hentsereg* Kp. n., em.
Földy: ***'S*** *h encsereg*

Figy.: *Hentereg puha ágyába*

K_1: a) *puha Ágyában:*
b) *puha Ágyában*

54. K_1: a) *planum kész.*
b) *plánum kész.* — Csokonai írásgyakorlatának az utóbbi felel meg.

55. K_1 stb.: *fel kél*
Figy.: Ro/ *felkel*

K_1 stb.: — ***'s*** *hát lármával*
Figy.: *hát lármával*
Földy: *'s* ***nagy*** *lármával*

56. K_1: Kp. n., em.

59. K_1 stb.: *Ihol* Kp. n., em.
Földy: Ro/ *Imhol*

60—61. K_1: Kp. n., em.

62. K_1 stb.: *Még sints itt*
Földy: *Még* ***sincsen***

63. K_1 stb.: *Lokájja*
Figy.: ***la****kája*

64—65. K_1: Kp. n., em.

66. K_1: *Fein Knaszterral* em.
Figy.: ***Fain*** *knaszterrel*
Földy: HG.—ÖV²: ***Finom*** *knaszterral*

Az első és második változat a hiteles; kéziratunk alapján a MM. is a K_1 szerint em.; a *Fein* itt kétszótagúnak olvasandó.

68. K_1: Kp. n., em.

71. K_1: *Egy* ⟨*Hegedűjével*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Fidibussal* Kföldy, Figy., HG.—ÖV². *Egy hegedűjével szaladt* Nyilván az történt, hogy a szokatlan *Fidibus* szót behelyettesítették a másolók. A német eredeti is a *Fidibus*-t igazolja.

72. K_1: Kp. n., em.

73. K_1: *Hát a'* ⟨*vonója*⟩ Az áth. szó fölé írva: *tűz maga*
Kföldy stb.: *Hát a'* ***vonója***

74. A K_1-ben nincs idézőjel; em.

76. K_1: Kp. n., em.

78. K_1: *sem ment örömmel*
Kföldy stb.: *sem ment* ***jó kedvvel*** A *kedvvel* kétségkívül jobb rímet ad, ezért valószínű, hogy ez a hiteles.

79. K_1: *fojván* em.

80. K_1 stb.: *Csokoládéhoz*
Figy.: *csukoládéhoz*
K_1: *ül⟨t⟩*

83. K_1: *De e' se*
Kföldy stb.: *De ez sem* Az első változat látszik hitelesnek.

84. K_1: *E' rossz* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *Ez rosz* Az első a hiteles.
HG.-ÖV².: *Gattung****ba***, bár Kföldynél is *Gattungból*

85. K_1: ***Ugy*** em. A sor végére mi tettünk vesszőt.
K_1, Kföldy: *e' semmit*
Figy., stb.: *ez semmit*

86. K_1, Figy.: *Ebbe nem volt* Hiányzik az idézőjel; em.
HG.—MM.: *Ebben nem volt*
Kföldy: ***Nem volt*** *benne*

87. K_1: Kp. n., em.

88. K_1: Hiányzik az idézőjel; em.

90. K_1: Kp. n., em.

91. K_1, HG. stb.: *ki káromkodja*
Kföldy: *kikáromkod****ta***
Figy.: *kikárom****olja*** Az első a hiteles.

96. K_1: *zsebjéből*
Kföldy stb.: *zsebéből* Csokonai nyelvhasználatának az első felel meg.

99. K_1 stb.: *Ki dűl*
Kföldy, ÖV.—ÖV².: Ro/ *Kidűlt*
K_1 stb.: *ablakába*
Kföldy: Ro/ *ablakára*

100. K_1: *botsát ott* Kp. n., em.
Kföldy stb.: Ro/ *bocsátott* A 99. sorban nyilván e téves múlt idő miatt tették múltba a *Ki dűl* igét is.

102. K_1: *alig látott*
Kföldy stb.: *látszott* Az utóbbi a gyakoribb, megszokottabb, de az előbbi is elképzelhető a Nap gyakori megszemélyesítése alapján, s a rím is inkább ezt igazolja.

104. K_1: *Gojóbisára* em.

107. K_1, Figy.: *ölében*
Kföldy stb.: *ölébe* Csokonai nyelvhasználatának inkább az utóbbi felel meg.
109. K_1: *Szemében*
Kföldy: *szemébe* Ld. az előző jegyzetet.
111. K_1: *stikkolt*
Kföldy: *stikkölt*
Figy.: *strikkelt*
HG. stb.: *stikkelt* Az első változat a hiteles, a Dor.-ban is így.
112. K_1: Kp. n., em.
116. K_1 stb.: *a' szemében* Kp. n., em.
Kföldy: ***szép** szemébe* Az első változat a hiteles.
118. K_1, Figy., HG stb.: *Játtzott*
Kföldy: ***Látszott*** A HG. is hivatkozott rá, hogy a debr. kézir.-ban: *Látszott*. A K_1 szövege a hiteles.
120—121. K_1: Kp. n., em.
122. K_1: *Melyet hozzá*
Kföldy stb.: *Mellyet **ehhez*** Az első a hiteles.
123. K_1, Kföldy: *ortzájin*
Figy. stb.: *orcáin*
125. K_1: *tagotskáin⟨n⟩*
126. K_1: Kp. n., em.
127. K_1, HG. stb.: *színéből*
Figy.: Ro/ ***szívéből***
Kföldy: ***szeméből*** Lehetséges, hogy ez az utóbbi a hiteles szöveg.
128. K_1: Kp. n., em.
131. K_1: Az *esett* után nincs vessző; em.
133. K_1 stb.: *Bé Szökik*
Figy.: *Beszökik*
Kföldy: *Beszökött* A jelen idejű első változat a hiteles.
134. K_1, HG., stb.: *'**S** Tán*
Kföldy: *Tán még* Az első a hiteles.
137. K_1, HG., stb.: *'**S** Talpától*
Kföldy: *Talpától* Az első a hiteles. A 134—138. sor a Figy.-ből hiányzik.
138. K_1: Kp. n., em.
140. K_1, stb.: *gyenge tagja*
Kföldy: ***minden** tagjai* A HG. is utalt rá lapalji jegyzetben, hogy „A debr. kézír.: minden."
147. K_1, Kföldy: *Maszkírozni*
Figy., HG.: *Maskírozni* Mindkettő elfogadható, de Csokonai szóhasználatának inkább az előbbi felel meg.
147—148. K_1: Kp. n., em.
148. K_1, Figy., HG., stb.: *ha módját tehetné* Az idézőjel hiányzik; em.
Kföldy: *ha módját **ejthetné*** Az első változat a hitelesebb.
149. K_1, Kföldy, Figy.: *e' szép prédát*
HG., stb.: ***a** szép* Az első a logikusabb.
150. K_1: Kp. n., em. Az idézőjel iányzik; em.
151. K_1: *gondolkozik* Kp. n., em.
Kföldy, HG.: *gondolkodik*
Figy.: Ro/ *gondolkodék* Az első változat a hiteles.

K_1: *magába*
HG. stb.: *magában* Csokonai nyelvhasználatának inkább az előbbi felel meg.
152—153. K_1: Kp. n., em.
154. K_1, stb.: *legyen é vagy bivaj?* em.
Figy.: *Legyen-e* Az első a hiteles.
156. K_1: Kp. n., em.
159. K_1: *Nem tudom én, **így** egyszerre* em.
Figy., HG., ÖM.—MM.: *ily egyszerre*
Kföldy: *Nem tudom, **hogy ezt** egyszerre*
A német eredeti nem ad pontos eligazítást:

Doch ist mir unbekannt,
Wie dieses zugegangen?
Und wie er 's angefangen?

Mégis a második változat a leglogikusabb; a K_1-et e szerint em.
160. K_1, stb.: *Ezt véghez hogy vihette* Kp. n., em.
Kföldy: ***Végbe miként** vihette*
Az első változat látszik hitelesnek.
161. K_1 stb.: *Talán, Isten botsásd!* (A K_1-ben *Istenbotsásd;* em.)
Kföldy: *Talám (Isten bocsá!)* HG.: *bocsáss*
162. K_1, Kföldy, Figy.: *segítette* A K_1-ben a szó előtt +++, akárcsak a német eredetiben; kp. n., em.
HG. stb.: *segíthette* Mindkét változat elfogadható, de az első látszik hitelesnek.
166. K_1: *ált* em.
167. K_1: *ujj* em.
HG., ÖV.—ÖV²: *ábrázatjában*
168. A sor végén kp. n., em.
169. K_1: *Gujába* em.
170. K_1 stb.: *be illene*
HG., ÖV.—ÖV²: ***béillene*** Az első változat hangzik hitelesebbnek, bár Csokonai az utóbbi ejtésformát is használja.
174. K_1 stb.: *Pasiſaét* Kp. n., em.
Figy.: Ro/ *Fáriſáét*
175; 177. K_1: Az idézőjelet mi pótoltuk.
183., 185. K_1: Kp. n., em.
186. K_1: *akarmit*
Kföldy stb.: *akarmit* Az első felel meg inkább Csokonai nyelvjárásának.
K_1 stb.: *mivelne*
Figy.: ***mű**velne* Az első a hiteles.
187. K_1: *meg indul **'s** szédelegve*
Kföldy stb.: *megindúl, szédelegve* Az első változat a logikusabb.
188. K_1, stb.: *közelébb*
Kföldy, Figy.: HG.: *közelebb* Csokonai nyelvhasználata az előbbit igazolja.
K_1: A sor elején áth. *'S* kötőszó.
189. K_1, Figy.: *rebegve*
Kföldy: *remegve*
HG.—ÖV².; MM.: ***rettegve***

Elvileg mind a három változat elfogadható, de a rím miatt is az első s a második a valószínűbb.

191. K_1: *De még e' futás fortéllyát*
Figy.: ***De a szaladás***
Kföldy, HG.—ÖV²: ***Bár*** *a' szaladás' fortélyát*
Az első s a második változat a logikusabb, s közülük az első hat hitelesnek.

192—193. K_1: Kp. n., em.

194. K_1 stb.: *Még ezt itt fel sem vette* A K_1- ebből jav.: *Még ezt fel sem* ***is*** *vette*
Kföldy: Ro/ *Még* ***ezt is***
Figy.: Ro/ *Meg* ***azt***

196. K_1, stb.: *dolgokban* Kp. n., em.
Figy.: *dolo****gba*** Az első változat a logikusabb.

198. K_1, Figy.: *Tanította*
Kföldy stb.: ***Segítette*** Az első változat a hiteles.
K_1 stb.: *sokakban*
Figy.: *sokakba* A Figy. változata a téves rímszóhoz igazodik.

200. K_1: Kp. n., em.

201. K_1 stb.: *Nótái* tKp. n., em.
Figy. Ro/ *Nótáját* A rím is az első változatot igazolja.

202. K_1 stb.: *Melyekkel* Kp. n., em.
Figy.: Ro/ *Melyikkel*

203. K_1 stb.: *Írt is ő szép Jegyzéseket*
ÖV.—ÖV²: *Írt is* ***sok*** *szép*
Kföldy: ***Tett is ő sok***
Elvileg mindhárom változat elfogadható, mégis a K_1 a legvalószínűbb.

205. K_1, Kföldy, Figy.: *el veszéseket*
HG. stb.: *elvesztéseket*
Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

206. K_1: *Senki (:Heyne:) se hozza helyre* A sor végén a hiányzó zárójelet mi pótoltuk. A HG.-hoz hasonlóan *Heyne* nevét tartottuk meg.

209. K_1: *Halgat* em., *véget* em.

213—216. K_1: Kp. n., em.

217. K_1: A sor végére mi tettünk vesszőt.

219—221. K_1: Kp. n., em.

221. K_1, HG. stb.: *De jobban ne*
Figy.: *De* ***még jobban***
Kföldy: *De még* ***inkább***
Mindhárom elfogadható, de az első a legvalószínűbb.

224—225. K_1: Kp. n., em.

225. K_1: *Monda*
Kföldy stb.: *Mondja* Az első a logikusabb.

227. K_1 stb.: *Még jól tán*
Kföldy: ***Jóformán*** Az első a jellemzőbb Csokonaira.
K_1 stb.: *mondhattya*
Kföldy: *mondható* Az első a logikusabb.

229. K_1 stb.: *nyugtattya*
Kföldy: *nyugtató* Ld. az előző jegyzetet!

228. K_1, MM.: *A Princess e' szavait* Kp. n., em.

Földy: Ro/ *A' princesse szavait*
Figy., HG. stb.: *A* ***princisse*** *szavait*
Mint a 235. sor is igazolja, az első változat a hiteles.

232. K_1: *Ki tündököl* Kp. n., em.
Földy stb.: *Kitündöklik*

235. K_1, stb.: *A' Princess megbátorodik*
Földy: Ro/ *A princesse bátorodik*

236. K_1: *'S Már nem*
Földy stb.: *Már nem* Az első a hiteles változat.

238. K_1: Kp. n., em.
Földy stb.: ***Azóta*** *a' bikától* Földy azonban „Var. lect."-ként lapalji jegyzetben közli az első változatot is, amely inkább jellemző Csokonaira.

242. K_1 stb.: *'S Áh! fel mász* Kp. n., em.
Földy: ***És felhág*** Az első a hiteles.

243—244. Földy: *Majd kibúvék a felsége*
Bőriből a' bikába,
Földy ezt a jegyzetet csatolja e sorokhoz: „Var. lect. bikának, csiklandásának, de így nem értem." Nem is érthető, bár a Figy.-től az ÖV².-ig így közölték a kiadások.

244. K_1: Kp. n., em.

245. K_1: *lángal* em.

247—248. K_1: Kp. n., em.

249. K_1: *Melly édes*
Földy, stb.: *Melly* ***dicső*** Csokonai szóhasználatának inkább a K_1 felel meg; a másolók talán azért változtattak a jelzőn, mivel nem sokkal előbb a 246. sorban is előfordul.
K_1, MM.: *elő érzése e'* A K_1-ben a sor végén értelemzavaró felkiáltójel; em.
Földy stb.: *előérzése* Az első változat a hiteles.

251. K_1 stb.: *születő* A sor végén értelemzavaró pont; em.
Földy: Ro/ *szülemlő*
K_1: *formában*
Földy stb.: *formába* Az első a hiteles.

253. K_1: *Még egy lépés szándékában*
Földy stb.: ***a' czéljába*** A K_1 a hiteles.

255. K_1 stb.: ***Ebbe*** *nem is*
Földy, ÖV.—ÖV².: *Ebben* Az első a hiteles.

256. K_1: Kp. n., em.

257. K_1: *E' Mindenható* ⟨*bikának*⟩ *Marhának*

260. K_1: Kp. n., em.

261. K_1, Figy.: *Fel pattant*
Földy: *Felpattan* Mindkét változat elfogadható logikailag, de a 259. sor múlt idejű állítmánya miatt az első a valószínű.

264. K_1, MM.: *El kapja* Kp. n., me.
Földy stb.: ***Felkapja***
Mindkét változat elfogadható, mégis talán a második a helyes.

265. K_1: *a tikkadt Szericanak*
Földy stb.: *a' tikkadt Serikának*
Figy.: Ro/ *a tikkadt* ***Styriának***

Az első és második a helyes, Csokonai helyesírásának inkább az első felel meg.

266. K_1: *Át futtya* Kp. n., em.
Kföldy, HG., ÖV.—ÖV²: ***Elfutja*** Az első a hiteles.

267. K_1: *⟨'S⟩ Viszi a' tenger színére*
Kföldy stb.: ***Hordván*** *a' tenger* Logikailag mindkét változat elfogadható, nyelvileg a második tűnik természetesebbnek.

269. K_1: ***'S*** *Repül*
Kföldy stb.: *Repűl*

271. K_1: ***Igy*** em.

274. K_1: ***Igy*** *nyomúlt*
Földy: Ro/ ***Nyomúla***

275. K_1: *Azok, kik véle valának*
Földy stb.: *vele*

278. K_1: *török gyenge kezeket* Kp. n., em.
Figy.: Ro/ *kezüket*
HG., ÖV.—ÖV²: Ro/ *törik gyenge kezeket*

280. K_1 stb.: *Őtet addig kíserték* em. Kp. n., em.
Földy: Ro/ ***Őket***
Figy.: *Őtet addig* ***követték***

281. K_1: *dagájjai* em.

282. K_1: *Látni még meg*
Földy: *Látni* ***azt***
Figy.: *Látni****ok***
HG. stb.: *Látnia* A K_1 kissé döcögős a két hasonló hangzású szó miatt, mégis mintha ez lenne a hiteles.

283. K_1: *Eur****oppa*** em.

284. K_1 stb.: *jajgatott* Kp. n., em.
HG.—ÖV²: *jajgat****a*** Az első a hiteles.

286. K_1 stb.: *hallatott* Kp. n., em.
HG.—ÖV²: *hallat****a*** Ld. az előbbi jegyzetet!

288. K_1: Kp. n., em.

290. K_1: *Omló zokogásira*
Figy.: Ro/ ***Méltó***

291. K_1: Kp. n., em.

292. K_1 stb.: *látásától*
Földy: Ro/ *látásával*

294. K_1 stb.: *Nem tarthatna magától*
Figy., HG.: Ro/ *Nem tarthatná magától.*
Földy: Ro/ *Nem* ***bírhatna magával.***

295. K_1: *Gujáinak* em.
Földy: Ro/ *Gulyájának*

296. K_1: Kp. n., em.

297. K_1 stb.: *bojtárinak*
Földy: Ro/ *bojtárának*

298. K_1: Kp. n., em.

299. K_1: *Ezen kívül*
Földy stb.: ***Nem különben*** Mindkettő elfogadható, de talán ez utóbbi a hiteles.

300. K_1: Kp. n., em.

301. K_1: *Gujánál* em.
Figy.: *gulyánál*

HG.—MM.: *gulyáknál* Mindkét változat elfogadható, a többes számú alak azonban logikusabbnak tetszik.

302. K_1 stb.: *'S a' Thetis* Kp. n., em.
Kföldy: *A' Thétis* A kötőszós változat lehet a hiteles.

304. K_1 stb.: *úsztában* Kp. n., em.
Kföldy, Figy.: *úsztába* Itt az *-n* ragos alak a természetesebb.

305—306. K_1: Kp. n., em.

306. K_1 stb.: *Farkában*
Kföldy, Figy.: *farkába* Itt ez a változat volna a természetesebb, de nyilván a 304. sor ríme befolyásolta az írót.
HG.—ÖV²: Ro/***farában***

307. K_1 stb.: *Egy Triton a vas villáját*
Kföldy: ***Egyszer Triton*** Alkalmasint Kföldy önkényes változtatása, mivel — lapalji jegyzete szerint — a *Triton*-t csak tulajdonnévként ismerte.

309. K_1, Kföldy: *'S meg lökvén* K_1: *Istengáját* em.
Figy. stb.: *Meglökvén* A kötőszós változat lehet a hiteles.

310. K_1 stb.: *előbb*
Kföldy: *előbb* Az első felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

311. K_1 stb.: *el szenvedte*
HG.: *elszenyvedte* Az első felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

312. K_1: Kp. n., em.

315. K_1: *Azomba* K_1: *tulsó* em.
Kföldy stb.: *Azonban* Az első változat a helyes. (Ld. a tárgyi és nyelvi magyarázatok megfelelő helyét.)

317. K_1: *'S Itt hátáról*
Figy. stb.: *Itt hátáról* Az első változat látszik hitelesnek.
Kföldy: ***És itt róla***

319. K_1 stb.: *Érzéketlen*
Figy.: Ro/ ***Érezhetetlen***

320. K_1 stb.: *Eltörődött* em. Kp. n., em. A HG. utalása szerint: „A debr. kézír.: El-eltikkadt." Az első változat látszik helyesnek.

321. K_1: *Meg álván* em.

322. K_1: *Bé fogyott* Bizonyára elírás *Bé fagyott* helyett; em.
K_1: *fojásai* em.
Kföldy stb.: ***Bédugult*** Valószínűleg az első a hiteles.

323. K_1 stb.: *'S Mint a'* Kp. n., em.
Mint a' A kötőszós változat a hiteles.
K_1: *mérész*
Kföldy stb.: *merész* Az első változat felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

324. K_1: Kp n., em.

325. K_1 stb.: *Rá lehell*
Kföldy: Ro/ ***Ha*** *lehell*

326. K_1 stb.: *'S Ez lankadva*
MM.: *S ez lankadván*
Kföldy: ***Ellankadva*** Az első változat lehet hiteles.

327. K_1 stb.: *Igy* A HG. jegyzete szerint: „A debr. kézír.: lankadtak." Az utóbbi bizonyára szövegromlás.

328. K_1 stb.: *ortzáinak*
Kföldy: *orczájának* Az első a hiteles.

330. K_1: *A' Test' Gratziájinak.*
Földy: *A' **három** Grácziának*
Figy., HG.—ÖV²: ***A tíz** gratiainak.* A HG. jegyzete szerint: „A debr. kézír.: A három gráciáknak."
Nyilvánvalóan a K_1 tekinthető hitelesnek.
333. K_1, MM.: *S' Maga hasznára fordítván*
Földy stb.: Ro/ ***Mindjárt** hasznára*
334. K_1: Kp. n., em.
335. K_1 stb.: *Módi Gavallér*
Figy., HG.—ÖV²: ***S** módi* Az első a hiteles, a kötőszó itt fölösleges.
336. K_1: Kp. n., em.
337. K_1 stb.: *innepi*
Figy.: ***ünnepi*** Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.
338. K_1 stb.: *Fényesen* Kp. n., em.
Földy: ***Csinosan*** A HG. is utal rá jegyzetében: „A debr. kézír.: Csinosan." Mindkét változat beleillik a mondatba.
341. K_1: ⟨*Nem tér kö*⟩ *Bársonyos **Figaro**jának* em.
Figy.—HG.—ÖV²: ***Bozontos*** Az első a hiteles. A HG. is utal erre a változatra jegyzetében: „A debr. kézír.: Bársonyos."
342. K_1 stb.: ⟨*Könnyü móddal*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Nem tér könyen alája* Kp. n., em.
Földy: Ro/ ***Nehezen fér***
343. K_1: *englisch sackj**ából***
HG.—ÖV²: *englisch sackjába* Logikailag *-ba* ragos változat a hiteles; a K_1-et e szerint em.
Figy.: Ro/*englisch szakjába*
Földy: Ro/***anglus** sakkjába* Földy „Var. lect."-ként idézi a *Rock* és a *frakk* változatot.
344. K_1: *Minden egy egy tag ki űl*
Figy.: Ro/ *Minden egy tag **kiült***
HG.—ÖV²: *Minden egy-egy tag kiült*
Földy: *Minden **egy tagig** kült*
Az első változat a hiteles.
345. K_1, MM.: *elöl varrás**ából***
Földy stb. *elől varrásába* Logikailag ez lehet hiteles; a K_1-et e szerint em.
347. K_1: ***Modi*** em. *kaputtya 's csizmája*
Földy: *kaputja, csizmája* A kötőszós a helyes változat.
348. K_1: ***várva*** em., Kp. n., em.
351. K_1 stb.: *öltözetébe*
Figy., HG.—ÖV²: *öltözetében*
353. K_1: *'S fel vészi*
MM.: *S felveszi*
Földy, HG.: *Felveszi* A kötőszós változat a hiteles; a ***vészi*** jellemző Csokonai nyelvhasználatára; v. ö. a 397. sorral.
355. K_1: *Fel költ mejjét* Kp. n., em.
Figy.: Ro/ ***Felkél** mellét*
Földy, HG.—ÖV²: Ro/ ***Fehér** mellét* Mint a HG. megjegyzi: „A debr. kéziratban: Szép mellyeit . . . ". Nyilvánvalóan a

K_1 szövege a hiteles, a többi változat szövegromlás, illetőleg behelyettesítés a szokatlan szó helyett.

356. K_1: Kp. n., em.

359. K_1: *balzsamjával*
Kföldy stb.: *balzsamával* Csokonai nyelvhasználatának az előző felel meg.

360. K_1: *Csiklándozza* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *Csiklandozza* Csokonai nyelvhasználata az első változatot igazolja.

361. K_1: *Ennek ki fojó* em.
Kföldy stb.: *'S ennek* Mindkét változat elfogadható, de a kötőszó nem föltétlenül szükséges itt.

K_1: *szagával*
HG.—MM.: *szagjával* Az utóbbi hat hitelesnek, különösen, ha a K_1 rímszavát figyelembe vesszük; ennek megfelelően em.

362. K_1: *Enyhítvén*
Kföldy stb.: *Enyhíti* Az első változat a hiteles.

365. K_1: ***S** Lassan lassan*
Kföldy stb.: *Lassan lassan* A kötőszós változat a logikusabb.

K_1 stb.: *seprejétől*
Figy.: Ro/ *seprejéből*

366. K_1 stb.: *Meg higgada* Kp. n., em.
HG.—ÖV²: Ro/ *Meghiggadva* Mint a HG. is utal rá: „A debr. kéziratban: Meghiggadt zavart vére."

368. K_1, MM.: *Reszkető pirossága* Kp. n., em.
Kföldy, HG.—ÖV²: ***Futkosó***
Figy.: ***Futosó*** Az első lehet a hiteles.

371. K_1: *Akkor*
Kföldy, Figy., HG.: ***Ekkor*** Logikailag mindkét változat elfogadható.

372. K_1: *A' bon ton hozta* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *Hozta a' bon ton* Mint a HG. is utal rá, a debreceni kéziratban *manér* olvasható a *bon ton* helyett.
Figy.: Ro/ *Hozta a **bus** tón, állá* Az első változat szórendje a természetesebb.

373. K_1: ***Ur*** em.

376. K_1: Kp. n., em.

378. K_1 stb.: *Ezen el Ájúlását* A HG. megjegyzése szerint: „A debr. kézíratban: Elébbi ájúlását."

379. K_1 stb.: *Honnan? hová*
Földy: *Honnan 's hová* Mindkét változat elfogadható, de a kötőszó nem föltétlenül szükséges.

383. K_1 stb.: *Par Dieu boldog órába* Kp. n., em.
Földy: Ro/ ***Ejnye beh** boldog órába* Nyilván behelyettesítés történt az idegen kifejezés helyére.

384. K_1: Kp. n., em.

385. K_1: *Ezt ez Égerfa hajába [. . .] bévésem*
Kföldy stb.: *Ezt **az** égerfa' héjába [. . .] **bevésem*** Logikailag mindkét változat elfogadható, de a *be* igekötőnek Csokonai által használt *bé* alakja is inkább az elsőt igazolja.

389. K_1: *mindég*

Kföldy stb.: *mindig* Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

390. K_1 stb.: *nagy ujjom*
Kföldy, Figy.: *nagy ujjam* Az előbbi a hiteles. Mint a HG. is utalt rá: a debreceni kéziratban „kis ujjom" fordul elő.

391. K_1: *Kertemben* A 393. sor szerint em.
Kföldy stb.: *kertembe* Csokonai nyelvhasználatának az utóbbi felel meg.

392. K_1: *Alásson* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *Alássan*

393; 397; 398; 400. Kp. n., em.

402. K_1, MM.: *Frühstückel szolgálhatok* Kp. n., em.
Földy: ***Többel is***
Figy. stb.: ***Többekkel*** Az első a hiteles változat, a másolók az idegen szót helyettesítették be.

404. K_1: *E Ligetek* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *A' ligetek* Az első változat a logikusabb.

K_1 stb.: *völgyébe*
Figy.: *völgyében* Csokonai nyelvhasználatának az első változat felel meg.

406. K_1 stb.: *sűrűjébe*
HG.—ÖV²: Ro/ *sűrűsébe'*

407. K_1: *othon* em., *ugy* em.

408. K_1: Kp. n., em.

409. K_1 stb.: *szégyenlje* A sor végén fölösleges pont; em.
HG.—ÖV²: *szégyelje* Csokonai nyelvhasználatának az előbbi felel meg.

410. K_1 stb.: *genierozza*
Kföldy: *zsenirozza*
Figy.: *zsenérozza* Csokonai helyesírásának inkább a magyaros írásforma felel meg.

411. K_1: *ruháit* em. A rím *ruháját* alakot kíván, ahogy a többi kézirat s kiadás is tartalmazza, kivéve a HG.-t, ahol *ruhájit* olvasható.

412. K_1 stb.: *'S szárassza meg*
Kföldy: *Szárassza meg*
Figy.: *S szárítsa meg* A K_1 szövege lehet a hiteles.

413. K_1: *Vigánóját*
Kföldy stb.: *viganóját* Csokonai szóhasználatának az első változat felel meg.

414. K_1: Kp. n., em.

416. K_1, Kföldy: *Avec permiss* em.
Figy.: Ro/ *Avec par inst* A másolók számára ismeretlen francia kifejezés lehetett az oka annak, hogy — mint Kföldy jegyzete utal rá — némely kéziratban *Majd készséggel* olvasható helyette.

418. K_1: Kp. n., em.

419. K_1 stb.: *Ezen szók között oldozza*
Földy: Ro/ *Ezen szók **alatt** oldozá*

420. K_1 stb.: *Leg alsóbb* Kp. n.,'em.
Kföldy, Figy.: *Legalsó* Az első változat a hiteles.

K_1 stb.: *kötéseit*

Kföldy: Ro/ ***köntöseit*** A HG. is utal rá, hogy „A debr. kéziratban: köntöseit."

421. K_1: *Tiltott helyeken hordozza*
Figy., HG.—ÖV²: ***S*** *tiltott*
Kföldy: Ro/ ***Titkos*** *helyeken hordozá*

422. K_1: *Mindentlátó szemeit*
Kföldy stb.: ***Mindenható kezeit*** Valószínűleg az első változat a hiteles.

423. K_1: *Elébb a' Szűz meg nem álta* em.
Kföldy stb.: ***ki*** *nem állta*
Figy.: *Előbb a szűz ki nem állta*
Az első lehet a hiteles.

424. K_1: Kföldy: *E' nagy udvariságot* Kp. n., em. K_1: A jobb lapszélre odaírva ugyane kézzel: *Galántságot*
Figy. stb.: ***A*** *nagy* A logikusabb első változatot kell hitelesnek tartanunk.

426. K_1: Kp. n., em.

429. K_1 stb.: *Csak forma — 's a' Leánykáknak*
Kföldy: *'s ez a' lyánkáknak* Az elsőt kell hiteles változatnak tartanunk.

430. K_1: *E' még ma is szokása*
HG.—ÖV²: *Ez még*
Figy.: *Ez* ***máig*** *is*
Fföldy: ***Még*** *máig is*
A K_1-et tarthatjuk hitelesnek.

431—432. K_1: Kp. n., em.

433. K_1: *'S Engedvén a' szeretetnek* Kp. n., em.
Kföldy: ***Hogy midőn győzni szeretnek***
Figy., HG., ÖV.—ÖV.²: *És ha szépen kéretettnek*

434. K_1: *Ha könyörgünk: meg szánnak*
Kföldy stb.: ***Utoljára*** *megszánnak*
Az első látszik hitelesnek.

437. K_1 stb.: *Mindenekben* em.
HG.—ÖV.²: *mindenekbe* Csokonai nyelvhasználatának inkább az utóbbi felel meg.

438. K_1: *Gavallerjának* em.

439—441. stb.: *lessz*
HG.—ÖV.²: Ro/ *lész*

440. K_1: Kp. n., em.

444. K_1 stb.: *Pirúlva, 's nevetéssel* Kp. n., em.
Figy.: *Pirulva nevetéssel* A kötőszós változat a hiteles.

445. K_1: *kívánnátok* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *kívánjátok* Az első változat a logikusabb.

446. K_1: *Csiklándozó érzéssel* Kp. n., em. Változatként a sor alá írva *(:Vágyodo repeséssel:)*
Kföldy stb.: ***Vágyódó repeséssel***
Figy.: Ro/ ***Vágyakodó*** *repeséssel*
Az elsőt kell hitelesnek tartanunk.

447. K_1 stb.: *Szépjével*
Kföldy: *szépével* Az első felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

450. K_1: *E fel vonásnak*

Földy stb.: *A' felvonásnak* Az első lehet a hiteles.
451—452. K_1: Kp. n., em.
455. K_1: ***Ugy*** em.
456. K_1: *Az ⟨Ill⟩ illyen* Kp. n., em.
458. K_1: Kp. n., em.
459. K_1: *summában*
Földy stb.: *summába*
Figy.: *sommába*
Csokonai nyelvhasználatának inkább a második változat felel meg; em.
461. K_1: *magában* Kp. n., em.
Földy stb.: *magába* Ld. a 459. jegyzetet.
462. K_1 stb.: *Ezt említem felőlle* A sor végén pont; em.
Figy.: *Azt említem felőle*
Földy: ***Nem említem*** *felőlle* Logikailag mindhárom változat elfogadható.
464. K_1: *Frühstücköt*
Földy: *flöstököt*
Figy. stb.: *früstököt*
Föltehetően a német helyesírású alak a hiteles.
465. K_1: *fris* em.
466. K_1 stb.: *Négy jó portiót*
A HG. szerint: „A debr. kézíratában: jó nagy."
467. K_1 stb.: *elő úszának* Mint a HG. is jelzi: „A debr. kézíratban: ugrának." Az utóbbi szövegromlás.
472. K_1: Kp. n., em.
473. K_1 stb.: *Némely szemeit bé fedte*
Figy.: *befedte*
Földy: *Némellyik szemét* ***elfedte***
Az első felel meg Csokonai nyelvhasználatának.
474. K_1: Kp. n., em.
476. K_1 stb.: *súgdosott* Kp. n., em.
Figy.: Ro/ ***suttogott***
478. Földy: *A' **farához***
Figy.: *A farához rugdozott* A leglogikusabb első változat lehet hiteles.
480. K_1: Kp. n., em.
482. K_1: *Essen a híg rátotta*
Földy stb.: ***Váljon*** *a' híg rántotta* Az első lehet a hiteles; ld. a megfelelő jegyzetet a tárgyi és nyelvi magyarázatokban.
484. K_1: Kp. n., em.
485. K_1 stb.: *a' nagy Europának*
Földy: *a' **szép** Europának* Alkalmasint Földy önkényes változtatása a szóismétlés elkerülésére.
489. K_1 stb.: *adunk a' csalárdságnak*
Figy.: ***adnak*** *a csalárdságnak*
HG.—ÖV.[2]: *adnak e* A személyesebb első változat lehet hiteles.
490, 492. K_1: Kp. n., em.
494. K_1 stb.: *Barom módra* Mint a HG. is utalt rá jegyzetében: „A debr. kézíratban: Hanyat homlok." Az előző lehet a hiteles: az utóbbi föltehetőleg a másolók szépítése.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A tárgyalt mű — mint volt róla szó a keletkezéséről szóló fejezetben — August Bürger *Prinzessin Europa* címen emlegetett művének nem szó szerinti fordítása, hanem inkább szabad átdolgozása, önállóan betoldott részletekkel.

Az antik mitológiai történetet Ovidius a *Metamorphoses*-ban beszéli el, amint erre már Oláh Gábor rámutatott 1904-ben, aki szintén Csokonai alkotásának ismerte el a fordítást: „A *Metamorphoses* II. könyvében van elbeszélve, hogy Mercur Pylosban elrabolja Apollo barmait, tova repül s míg Athén fölött lebeg, meglátja Minerva ünnepén a szép Hersét, leszáll a három nővér palotájába, kővé változtatja Aglaurost, a ki nem engedi belépni; s aztán megbízást kap Jupitertől, hogy a lopott bikákat a hegyekről terelje a partra, ahol Európa játszik, kit Jupiter — bika alakjában — elrabol. Innen veszi Csokonai diákkori versének: *Europa elragadtatásá*-nak a tárgyát, ezt a Blumauer nyomán összerakott, ókori isteneket és hitregéket kifigurázó borsos történetet . [. . .] Míg a latin költő az ősi hitregék hagyományos tiszteletével beszéli el az istenek kalandjait, minden humor vagy gúnyos célzás nélkül, komoly költői szemlélettel: addig Csokonai, Blumauer példájára, már igen rikító, sőt komikus színekben mutatja föl az egész történetet Jupiterrel egyetemben, aki hálóköntösbe és bugyogóba öltöztet, pipát ad a szájába és csokoládét itat vele. Úgy áll itt a magyar költő Ovidius-szal szemben, mint *Dorottyá*-jában az *Aeneis*-szel szemben." (CsLat. 46—47. l.) Oláh abban téved, hogy nem „Blumauer példájára", hanem közvetlenül Bürger nyomán készítette művét Csokonai.

A német forráshoz való viszonyáról Haraszti ezeket írta: „Bürgernek E u r ó p a e l r a g a d t a t á s a elveszti nála csípősségét, de annál rikítóbb nyerseséget ölt sensualismusa." (37. l.)

Bár Haraszti monográfiája 1880-ban megjelent, Székely György 1888-ban közzétett tanulmánya nem vetette egybe Bürger művét a magyar fordítással, noha különben részletesen írt az eredetiről. Talán fenntartásokkal élt Csokonai szerzősége iránt, bár soraiból az sejthető, hogy ő is a debreceni költőt tartotta a német vers fordítójának: „Bürger Halleban és Göttingában az orosz deákok, Csokonai Debrecenben a kálvinisták rosz társaságában féktelenül követik rosz hajlamaikat [. . .] Innnen aztán költészetökbe is sok illetlent visznek be. (Raub der Europa. Európa elrablása.)" (Figy. 1888. 264. l.). A továbbiakban pedig így jellemzi Bürger művét: „A göttingai költőknek is Gleim és Schiebeler szolgáltak mintául. Közűlök hárman művelték az e fajta [parodisztikus] románcot: Gotter, Hölty és Bürger. Höltynél egy új elem, a kisérteties is lép az előbbi vonások mellé, (Die Nonne, Adelstan und Röschen) az igazi balladáról azonban neki sincs fogalma. — Bürger első ilynemű költeménye: Raub der Europa. Teljes címe: Neue weltliche hochdeutsche Reime . . . [stb.]

A cím, a lasciv vonások, a belevegyített idegen szavak s az elején és végén a jelenre való vonatkozás, valamennyi eleme a fajnak meg van e parodiában. A költő azonban beismeri, hogy a Bänkelsängerek közé számítja magát, a mennyiben az elején reklámszerű felhivást intéz a tiszelt hallgatósághoz." (Uo. 275. l.)

A szakirodalom aztán később nem foglalkozott a magyar fordításnak a német forráshoz való viszonyával, de magával a fordítással sem nagyon — amiben része lehetett annak is, hogy hosszú ideig nem te-

kintették Csokonai művének, de éppígy Kazinczy elmarasztaló bírálatainak is.

Kazinczy 1812-ben elmarasztalóan írta Kölcseynek: „Elmésen bohóskodni felette nem könnyű neme a' Bölcseségnek 's eggyik neme a' legkomolyabbnak. 'S a' mi *lourd* Bölcseink ezt vagy illetlennek fogják ítélni koromhoz, vagy nem lelik-fel benne az elmének 's frivolitásnak elég *saill*ját. A' Csokonay Crimen Raptusa igen is hogy hangosabb röhögést indíthat. De én ollyat nem írnék, ha ömlene is versem." (KazLev. IX, 323. l.)

Kazinczyval egyetértésben adta közre Kölcsey 1814-ben írt nevezetes Csokonai-bírálatát a TudGy. 1817-i évfolyamában, ahol a szóban forgó fordításról is szót ejtett, mint korábban idéztük. A széphalmi író *Jövendőlés* című epigrammájában a *Crimen Raptus*-t is rovásra vette; Nagy Gábornak írta Debrecenbe 1817 augusztusában: „Imhol eggy pajkos Epigramma a' Töv[isek] és Virágokba

JÖVENDŐLÉS

Hony soit qui mal y pense

Hős Mihályunk karvasára, (Csokonai *Vitéz*)
Patikaszag babérjára
Sustorogó Ódájára,
Békegeres Éposára,
Tisztes Crimen Raptusára [. . .]
Esküszöm, te nem sokára
Felhágsz, csak nézz e példára,
A' homoksik' Tátrájára,
'S Csombók Jankó s Csombók Sára
Szát szemet tát a' csudára."

(KazLev. XV, 282—284. l.; v. ö. KazLev. XXI, 269. l.)

A Kazinczy-tanítvány Kölcsey ítéletével szemben kelt a mű védelmére Némethi Nagy János, bár ő sem sok mentséget talált a szellemes fordításra (igaz, arról nem is szól, hogy fordítás volna): „[Kazinczy szerint] a' ki Pope Hajfürtjét, vagy a' Boileau Lutrinjat olvasta 's a' t. az a' Dorottyát, travestalt Batrachomiomachiát, Crimen Raptust, fejtsóválással fogja olvasni. Ezekről is jó leszsz valamit szóllani.

Valahára van szerentséje Ért. [= Értekező]-nek azt mondani, hogy ezekben vele kevés híjján megegyezik, kivált a' két elsőben. [. . .] A' Békaegérhartz, Európa elragadtatása, és még egy két [darab] [. . .] mindenkor ollyan fóltok lesznek ezen Napban mellyek annak sok Világát el fogják, Caesarral: Unum hoc maceror et doleo tibi adesse Terenti. De az Igazság itt is kívánja, hogy egyenesek legyünk. Bizonyos ugyanis, hogy ez a' dísztelenség sokkal ritkábban jön elő, mint sem hogy ezt, az ő Poésise constitutiva részének lehetne mondani: ezek egyedül tsak az ő Ifjúságának kitsapongó szüleményeiben találtatnak." (CsEml. 325—326. l.)

1829-ben Kazinczy jelezte Prónay Sándornak, hogy a Muzárionban ismét fog írni Csokonairól, akinek „dévaj nem"-ben készült verseiről

némi elismeréssel írta: „Csokonaynak örömmel adtam meg valamit érdemle, a' dévaj nemben ő eggyetlen közöttünk, 's ki tagadhatná igen nagy könnyűségét? de . . . A' Muzárion Vd. Kötetében én erről ismét fogok szóllani." (KazLev. XXI, 173—174. l.)

A Muzárionban Kazinczy külön nem szólt a Bürger-fordításról, csupán célzott rá, mikor többek között ezt írta: „Tőle a' ki olly könnyen adhata, sokan sokat kívántak, ő pedig örömest ada mindent és mindég; a' kívánóknak minden jó volt, ha vers volt, és rajta nyeríteni lehete." (Muzárion. 1829. 59—60. l.) Szalai László azután észrevételeiben egybevetette Bürger és Csokonai „popularitás"-át — a magyar költő javára billentve a mérleget: „Popularis költőnek mondja ugyan maga magát [Bürger], de 1770—80 ki nem hirdeté a' popularitást a' német földön? [. . .] A' Prinzessin Europa, a' Boufflers után dolgozott golcondai királyné 's egyéb Wieland' modorjában dolgozott művei szintolly távol vannak a' való popularitástól, mint a' Gerincourt' költeményei. 'S ellenben Csokonai olly tisztán a' magyar' valójából merített popularitásával, mely lyrájának olly kirekesztőleg saját. (!)" (CsEml. 338. l.)

A fentebb említett okokból az irodalomtörténet hosszabb ideig nem foglalkozott a művel.

Harasztinak nem volt igaza, mikor 1880-ban arról írt, hogy Csokonainál elvész az eredeti csípőssége s rikító nyerseséget ölt. Sőt inkább arról van szó, hogy Bürger nyerseségeit enyhíti Csokonai nyájas, ironizáló derűje és egészséges humora. Polay is Bürger durva komikumát emelte ki, e művéről szólva: „Bürgernél a durva komikus vonás már inkább előtérbe lép, mint pl. ezen költeményeiben: »Die Entführung der Princessin Europa, Frau Schnipps, Herr Bacchus, Fortunens Pranger, Menagerie der Götter.[«] Ezen költemények az akkor divatos komikus románcokat követik, csakhogy Bürger a népieshez közelebb áll, mint Gleim és követői." (13—14. l.)

Bodnár Zsigmond fölfigyelt az eredetiből hiányzó betoldásokra, s e „magyar vonatkozások" miatt írta, hogy „politikai satyrának tekinthetni." (Bodnár III, 179. l.) A versről —, eredetéről és rokonságáról — Bevilaqua-Borsody Béla is megemlékezett: „Pesten, 1793-ban írta az »*A' Tolvaj isten vagy az a Crimen Raptus*« . . . [című verset]. A dévaj Versezet a Juppiter és Európa ismert Kalandját tartalmazza a számtalan egykorú hasonló *Rape, Rattato, Rapine* és ezek tréfás Allotriai módjára." (Bevilaqua-Borsody Béla és Mazsáry Béla: Pest-Budai kávéházak. I. Budapest, 1935. 467. l.)

Értékeihez méltón azonban hosszú ideig senki nem foglalkozott a siporkázóan szellemes művel, sem mint fordítással, sem mint politikai szatírával. Érdemben id. Mata János írt róla, 1944-ben: „Csokonainak súlyos diákbűne a »Crimen Raptus«, amit pedig még kora igazi közízlésének hez is éppen abban sikerült alkalmaznia, ami trágársági függvénynek látszik csupán. A Kollégium az ilyen irodalmi értékelések kapcsán a trágárság és az ízléstelenség melegágyának látszik. Hát lehetett ilyen a Kollégium? Aligha! Akiben a fellengős európaiság volt erősebb a magyarságnál, az ebben az időben a lenge holdhoz suhajtózott Werther után szabadon s orrot fintorított az efféle mocskosszájúságokra. Nem is sejtették az ilyenek, hogy amire ők orrukat fintorgatják, Csokonai trágárságai, egy évszázaddal azelőtt még szalonképes finom élcek, mert akkor még töretlen a magyar kultúra fejlődése." (Csokonai Vitéz Mihály: *Békaegérhartz*. Debrecen, 1957. 69. l.)

Az újabb irodalomtörténet sem méltatta figyelmére Csokonai művét, Vargha Balázs is csak érintette, annyit jegyezvén meg róla, hogy „Bürgerből átdolgozott mitológiai persziflázs" (ArcV. 56. l.). Ehhez hozzá tehetjük, hogy szatíra is egyben, amelyet a költő a debreceni Kollégium álszent teológiaprofesszorára, Szilágyi Gáborra alkalmazott.

A szellemes fordítás részletes elemzésével és méltatásával még adós irodalomtörténet-írásunk: remélhetőleg kiadásunk ráirányítja a figyelmet. Ennek megkönnyítésére közöljük a következőkben a német eredetit is.

Bürger a maga versét úgy adja elő mint régi vándorénekes a közönséges hallgatósághoz, durva katonaközönséghez szólva. Csokonai ezen szükségszerűen módosított.

A címben a *Crimen Raptus* — amint már Gulyás rámutatott — „a latin törvénykezési életből van véve" (Cs-tan. 27. l.). Magyar jelentése: 'a rablás (szöktetés) vétke'.

A német eredeti hosszú címe is archaizál, a régi vándorénekesek modorában, s ezt — a ponyvakiadások stílusában — Csokonai is ügyesen átvette.

2. *Agenor* (gör.): A görög mitológiában Európa apja, a fíníciaiak őse.
9. *Stuttzer* (ném.): piperkőc, ficsúr.
Companista (lat.): társ, cimbora.
11. *post Christum natum* (lat.): Krisztus születése után.
16. *helyheztette* (rég.): helyezte.
40. *Potentát* (lat.): hatalmasság, nagy úr.
49. *visit* (lat.): látogatás, vizit.
54. *plánum* (lat.): terv.
58. *Olimpus*, Olümposz (gör.): görögországi hegy, az ókori mitológiában Jupiter s az istenek lakóhelye.
60. *parádé* (sp.—ném.): díszszemle.
63. *Lokáj* (ném.): inas, lakáj.
66. *Fein* (ném.): finom.
Knaszter (ném.): finom dohányfajta.
69. *Schlafrock* (ném.): hálóing.
71. *Fidibus* (lat.): pipa, szivar meggyújtásához használt papiros.
76. *Kabinet* (fr.): oldalszoba, fülke.
81. *findzsa* (táj.): csésze, bögre.
84. *Gattung* (ném.): fajta, minőség.
90. *Ió*, Io: a görög regevilágban szépséges argoszi királylány, akit a vele szerelembe esett Zeusz (Jupiter) tehénné változtatott, hogy feleségének, Hérának féltékeny dühétől így megmentse.
tölgy (táj.): tőgy.
98. *Gustuos* (lat.—fr.): kívánatos, ízes.
103. *perspectiva* (lat.): távcső, messzelátó.
111. *stikkolt*, stikkelt (ném.): hímzett.
113. *Viganó* (rég.): női ruha, melynek dereka és alja egy darabból volt kiszabva.
114. *Meander* (gör.): kigyóvonalas díszítmény.
129. *hozzá vetés* (rég.): becslés, hozzávetőleges számítás.
144. *Appetit* (lat.—ném.): étvágy.
147. *maszkíroz* (fr.—ném.): álcáz.

169. *Szilaj Gulya:* ridegen, a szabad ég alatt tartott szarvasmarha csorda.
173. *Pasifae,* Pasiphaë (gör.): a görög regevilágban Minosz krétai király felesége, aki természetellenes szerelemre lobbant egy bika iránt.
175—176. *a' Nap buja leánya:* Pasifaë.
193. *Rolle* (ném.): szerep.
197. *Román* (fr.—ném.): regény.
199. *Naso:* Publius Ovidius Naso (i. e. 43—i. sz. 17), római költő, „Szerelmes Munkái" az *Amorum Libri III.* s az *Ars amatoria.*
201. *Burmann* v. Burman, Peter: németalföldi klasszikus-filológus (1668—1741).
204. *Amorum Liber:* Ovidius szerelmi elégiáinak gyűjteménye.
206. *Heyne,* Christian Gottlob: német klasszikus-filológus (1729—1812).
214. *Hofdáma* (ném.): udvarhölgy.
219. *Senki se hidjen Matskának:* szóbeszéd, hogy a macska alattomos, nem lehet hinni neki.
228. *Princess* (fr.—ném.): hercegnő.
263. *Libia:* észak-afrikai tartomány.
265. *Szerica, Serica* (gör.): Belső-Ázsia.
295. *Neptunus,* Neptun (lat.): a tengerek istene.
Neptunus Gulyái: a fókák, akiket a mitológia szerint Proteus őrizett.
297. *Proteus* (gör.): a görög regevilágban Neptunust szolgáló vén pásztor, a fókák őrizője.
302. *Thetis* (gör.): tengeri istenasszony.
303. *Perge* (táj.): gyors, szapora.
307. *Triton* (gör.): a görög regevilágban embertörzsű és halfarkú tengeristen.
315. *Azomba* (rég.): időközben.
337. *Gála* (sp.): ünnepi díszruha.
339. *À la Titus* (fr.): Titus módjára ⟨rövidre nyírt hajviselet⟩.
341. *figaro* (fr.): egyfajta sapka.
343. *englisch* (ném.): angol.
sack (ném.): lebernyeg.
345. *elöl varrás* (rég.): nadrághasíték.
347. *Módi* (rég.): divat(os).
kaput (ném.): hosszú felsőkabát.
365. *sepreje:* ⟨folyadéknak⟩ leülepedő, zavarosságot okozó alja.
372. *bon ton* (fr.): jómodor, illem.
374. *galant* (fr.): udvarias(an), előzékeny(en).
383. *Par Dieu!* (fr.): Istenemre!
402. *Frühstück* (ném.): reggeli.
410. *genierozza* (fr.—ném.): feszélyezi.
413. *Strimfli* (ném.): harisnya.
416. *Avec permis* (fr.): készségesen.
424. *udvariság* (rég.): udvariasság.
425. *instál* (lat.): kér.
428. *Magok vonogatása* (rég.): húzódozása.
481. *prosit* (lat.): egészségére!
482. *rátotta* (táj. rég.): rántotta.

Az egybevetés megkönnyítésére itt közöljük a német eredetit, amely Csokonai 494 sorával szemben 330 sorból áll, de mint volt róla szó, a magyar költő önálló betoldásokkal is élt, szabadon fordított.

Neue
weltliche hochdeutsche Reime,

---

enthaltend
die ebentheyerliche doch wahrhaftige
Historiam
von der
wunderschönen Durchlauchtigen
Kaiserlichen
PRINZESSINN EUROPA
und
einem uralten heidnischen
Götzen,
JUPITER ITEM ZEUS
genannt,

als welcher sich nicht entblödet, unter der Larve eines unvernünftigen Stieres, an höchstgedachter Prinzessin ein *crimen raptus*, zu deutsch: Jungfernraub auszuüben.

Also gesetzt und an das Licht gestellet
durch
M. Jocosum Hilarium.
Poet. caes. laur.

Vor alters war ein Gott,
Von nicht geringem Ruhme,
Im blinden Heidentume.
Nun aber ist er tot.
Er starb — *post Christum natum* —
Ich weiß nicht mehr das *Datum*.

Der war an Schelmerei
Das Weibsen zu betrügen,
Von dem Papa der Lügen
Das ächte Konterfei;
Und kurz, auf alle Fälle,
Ein lockerer Geselle.

Ich hab' ein altes Buch,
Das thut von ihm berichten
Viel Schnurrige Geschichten,
Worin manch Stutzer g'nug
Für seinen Schnabel fände,
Wenn er Latein verstände.

Mein unverdroßner Mund
Soll, ohne viel zu wählen,
Nur Einen Kniff erzählen.
Denn thät' ich alle kund,
So wäre zu besorgen,
Ich säng' bis übermorgen.

Eu'r Batzen soll euch nicht,
Geehrte Herrn, gereuen.
Mein Liedel soll euch freuen! —
Doch ihr dort! Schelmgezücht!
Kroaten, hinter'n Bänken!
Laßt nach mit Lärm und Schwänken!

Heda! Hier nichts gegeckt,
Ihr ungewaschnen Buben!
Narriert in andern Stuben,
Nur mich laßt ungeneckt!
Sonst hängt euch, schnaps! am Munde
Ein Schloß; wiegt tausend Pfunde.

Ha! das Donatgeschmeiß!
Kaum hört und sieht's was Neues,
So hat es gleich Geschreies,
So puppert Herz und Steiß.
Geduld! Man wird's euch zahlen,
Euch dünnen Schulpennalen!

Traut nicht! Es regt sich hie,
In meinem Wolfstornister,
Der Kuckuck und sein Küster —
Ein Kobolt — heißt Genie.
Dem schafft's gar guten Frieden,
Wem Gott solch Ding beschieden.

Läßt ja den Griesgram gehn!
Er weiß euch zu kuranzen;
Läßt euch wie Affen tanzen,
Und auf den Köpfen stehn;
Wird euch 'mal begenieen,
Daß euch die Steiße glühen. —

Doch ihr, Kunstjüngerlein!
Mögt meine Melodeien
Nur nicht flugs nachlalleien.
So leicht lallt sich's nicht 'nein.
Beherzigt doch das *dictum:*
Cacatum non est pictum. — — —

Eu'r Batzen soll euch nicht,
Geehrte Herrn, gereuen.
Mein Liedel soll euch freuen!

Nun schaut mir ins Gesicht!
Merkt auf mit Herz und Sinnen!
Will endlich 'mal beginnen. —

Zeus wälzt' im Bette sich,
Nachdem er lang gelegen,
Wie Potentaten pflegen,
Und fluchte mörderlich:
"Schon trommelt's zur Parade!
Wo bleibt die Schokolade?"

Gleich bringt sie sein Lakai;
Bringt Schlafrock, Toffeln, Hose,
Schleppt Pfeife, Knasterdose
Nebst Fidibus herbei.
Denn morgens ging kein Mädchen
Gern in sein Kabinetchen.

Er schlürft' acht Tassen aus;
Hing dann, zum Zeitvertreibe,
Sich mit dem halben Leibe
Zum Himmelsfenster 'naus,
Und schmauchte frisch und munter,
Sein Pfeifchen Knaster 'runter.

Und durch sein Perspektiv
Bisiert' er von dem Himmel,
Nach unserm Weltgetümmel.
Sonst mochten wohl so tief
Die abgeschwächten Augen
Nicht mehr zu sehen taugen.

Da nahm er schmunzelnd wahr,
Auf schönbeblümten Auen,
Gar lieblich anzuschauen,
Vergnügter Mägdlein Schar,
Die auf dem grünen Rasen
Sich Gänseblümchen lasen.

Die Schönste war geschmückt
Mit einem leichten Kleide,
Von rosinfarbner Seide,
Mit Fadengold durchstickt.
Die Andern aber schienen
In Demut ihr zu dienen.

Die niedliche Gestalt,
Die schlanken zarten Glieder
Besah er auf und nieder.
Ihr Alter er gar bald
Recht kunstverständig schätzte,
Und es auf Sechzehn setzte.

Zum Blumenlesen war
Ihr Röckchen aufgehoben.
Das Perspektiv von oben
Sah alles auf ein Haar.
Die Füßchen, Knie', und Waden
Behagten Seiner Gnaden.

Sein Herzenshammer schlug.
Bald wollt' er mehr gewinnen.
Da hub er an zu sinnen,
Auf arge List und Trug.
Ihn dünkt, sie zu erschnappen,
Sei's not, sich zu verkappen.

Er klügelt' und erfand,
Nach schlauem Spintisieren,
Als Stier sich zu maskieren:
Doch ist mir unbekannt,
Wie dieses zugegangen?
Und wie er's angefangen?

Ich mag um Schlaf und Ruh
Durch Grübeln mich nicht bringen,
Allein mit rechten Dingen
Ging solches Spiel nicht zu.
Es half ihm, sonder Zweifel,
Gott sei bei uns! +++ der Teufel.

Kurz um, er kömmt als Stier,
Und graset im Gefilde,
Als führt' er nichts im Schilde,
Erst ziemlich weit von ihr,
Und scheint den Frauenzimmern
Sich schlecht nur sie zu kümmern.

Allmählich hub er an,
Sich näher an zu drehen.
Doch noch blieb sie nicht stehen.
Der Krepp wuchs ihr bergan.
Auch ward ihr in die Länge
Die Schnürbrust mächtig enge.

Doch hört nur! Mein Monsieur
Verstand die fintenvolle
Vorherstudierte Rolle,
Wie ich mein A b c.
War er Acteur ich wette,
Daß man geklatschet hätte.

Er hatte Theorie
Mit Praxis wohl verbunden.
In seinen Nebenstunden

Verabsäumt' er fast nie,
Nasonis Buch zu treiben,
Und Noten beizuschreiben.

D'rum that der arge Stier
Sehr zahm und sehr geduldig,
Schien keiner Tücke schuldig,
Und suchte mit Manier,
Durch Kopfhang sich und Schweigen
Empfindsam gar zu zeigen.

Das Mägdlein, durch den Schein
Von Sittsamkeit betrogen,
Ward endlich ihm gewogen.
"Sollt' er wohl kurrig sein?"
Sprach sie zu ihrer Amme,
"Er gleicht ja einem Lamme!"

Die alte Strunsel rief:
"Ei! welche schöne Frage!
Nach alter deutscher Sage,
Sind stille Wasser tief.
D'rum, *Chère Enfant*, d'rum bleibe
Dem bösen Stier vom Leibe!"

"Ich möchte," fiel sie ein,
"Ihm wohl ein Kränzel binden,
Und um die Hörner winden.
Er wird schon artig sein,
Wenn ich hübsch traulich rabb'le
Und hinter'm Ohr ihm krabb'le." —

Fort, Kind! da kömmt er! Ah! —
Doch er ließ sacht die Glieder
Ins weiche Gräschen nieder,
Lag wiederkäuend da.
Sein Auge, dumm und ehrlich,
Schien gänzlich nicht gefährlich.

Da ward das Mägdlein kühn,
Und trieb mit ihm viel Possen,
(Das litt er unverdrossen)
Und ach! und stieg auf ihn.
"Hi! Hi! Ich will's doch wagen,
Ob mich das Tier will tragen?"

Doch der verkappte Gast
Empfand auf seinem Rücken
Mit krabbelndem Entzücken,
Kaum seine schöne Last,
So sprang er auf und rennte,
Als ob der Kopf ihm brennte.

Und lief in vollem Trab,
Querfeldein, schnurgerade,
Zum nächsten Meergestade,
Und hui! that er hinab,
Kein Weilchen zu verlieren,
Den Sprung mit allen Bieren.

„Ach! schrien die Zofen, ach!
(Die an das Ufer sprangen
Und ihre Hände rangen)
Ach! Ach! Prinzessin, ach!
Was für ein Streich, Ihr Gnaden!
Nun han wir's auszubaden."

Allein das arme Kind
Hub, zappelnd mit den Beinen,
Erbärmlich an zu weinen:
„Ach! helft mir! helft geschwind!"
Doch unser Schalk vor Freude
War taub zu ihrem Leide.

Nichts half ihr Ach und Weh.
Sie mußte fürbaß reiten.
Da gafft' auf beiden Seiten,
Ianhagel aus der See,
Und hub, ganz ausgelassen,
Hierüber an zu spaßen.

Der Stier sprach nicht ein Wort,
Und trug sie sonder Gnade
Hinüber ans Gestade,
Und kam in sichern Port.
Darob empfand der Heide
Herzinnigliche Freude.

Hier sank sie auf den Sand,
Ganz matt durch langes Reiten
Und Herzensbangigkeiten,
Von Sinnen und Verstand.
Vielleicht hat's auch darneben
Ein Wölfchen abgegeben.

Mein Stier nahm frisch und froh
Dies Tempo wahr, und spielte,
Als sie nicht sah und fühlte,
Ein neues *Qui pro quo*.
Denn er verstand den *Jocus*
Mit *fiat Hocus pocus*.

Und trat als Kavalier,
In hochfrisierten Haaren,
Wie damals Mode waren,

Mit dem Flacon zu ihr,
Und hub, um Brust und Hüften,
Die Schnürbrust an zu lüften.

Kaum war sie aufgeschnürt,
Kaum kitzelt' ihre Nase
Der Duft aus seinem Glase,
So war sie auch kuriert;
D'rauf er, wie sich's gebührte,
Comme ça mit ihr charmierte:

„Willkommen hier ins Grün!
Per dio! das bejah' ich,
Mein blaues Wunder sah ich!
Woher, mein Kind, wohin?
So weit durch's Meer zu reiten!
Und doch nicht abzugleiten? —

Indessen freut mich's, hier
In meinem schlechten Garten,
Gehorsamst aufzuwarten.
Ma foi! das ahnte mir.
Heut hatt' ich so ein Träumchen —
Auch juckte mir das Däumchen.

Man zog ihr wackres Tier,
Worauf sie hergeritten,
Nachdem sie abgeschritten,
Gleich in den Stall von hier.
Da soll es, nach Verlangen,
Sein Futter schon empfangen.

Sie werden, Herzchen, gelt?
Wohl noch ein wenig frieren?
Geruhn sie zu spazieren
In dieses Lustgezelt,
Und thun in meiner Klause,
Als wären sie zu Hause.

Hier pflegen sie der Ruh,
Und trocknen sich, mein Schneckchen,
Ihr Hemde, samt dem Röckchen,
Die Strümpfchen und die Schuh.
Ich, mit Permiß, will ihnen
Statt Kammermädchens dienen." —

Sie sträubte jüngferlich
Sich anfangs zwar ein wenig:
Doch er bat unterthänig,
Und da ergab sie sich.
Nun, hochgeehrte Gäste,
Merkt auf! Nun kömmt das Beste.

Hem! Ha! Ich merke wohl
An euren werten Nasen,
Daß ich mit hübschen Phrasen
Eu'r Ohr nun kitzeln soll.
Ihr möchtet, um den Batzen,
Für Lachen gern zerplatzen.

Doch, teure Gönner, seht,
Was ich dabei riskiere!
Wenn's der Pastor erführte,
Der keinen Spaß versteht,
Dann wehe meiner Ehre! —
Ich kenne die Pastöre! —

D'rum weg mit Schäkerei'n!
Von süßkandierten Zoten
Wird vollends nichts geboten.
Hilarius hält fein
Auf Ehrbarkeit und *Mores*,
Ihr Herren *Auditores*.

In Züchten, wie sich's ziemt,
Weil mich vor langem Breie
In solchen Schosen scheue,
Meld' ich nur kurz verblümt:
Hier that mit seiner Schöne
Der Herr sich trefflich *bene*. —

Nun schwammen mit Geschrei,
In langen grünen Haaren,
Der Wassernixen Scharen
Hart an den Strand herbei:
Zu sehen das Spektakel,
In diesem Tabernakel.

Manch Nixchen wurde rot;
Manch Nixchen wurde lüstern;
Ien's neigte sich zum Flüstern;
Dies lachte sich halb tot;
Neptun, gelehnt an's Ruder,
Rief: Prosit, lieber Bruder!

Nun dank', o frommer Christ,
Im Namen aller Weiber,
Daß dieser Heid' und Räuber
Bereits gestorben ist.
Zwar --- fehlt's auch zum Verführen
Nicht an getauften Stieren.

(Gedichte von Gottfried August Bürger. Herausgegeben von Dr. A.[ugust] Sauer. Berlin und Stuttgart, é. n. [1883.] 157—168. l. Deutsche National-Litteratur. Historisch kritische Ausgabe. 78. Band.

Verselése

Bürger verse hatsoros, 6 és 7 szótagú sorokból épül; rímképlete: 6a 7b 7b 6a 7c 7c.

Csokonai ezzel szemben nem tagolta versszakokra fordítását, hanem 8-as és 7-es, keresztrímes sorokkal fordította.

232. Bakkhushoz. Inscriptio.

Kézirata

Eredeti kézirata: TF. 677: 92a. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A költő 1795 tavaszán lezárt Első katalógusában már szerepel: „CXL. *Bakkhushoz. ⟨Dal⟩ Inscriptio Kazóni utánn.*" Úgy látszik, hogy a *Diétai Magyar Múzsá*-ban közzé is akarta tenni: az Szv_2-en a 16. helyen előfordul, így: „*Bakhushoz*, 13". A szám a verssorok számát jelzi. A DMM.-ban azonban nem jelent meg mégsem.

Toldy ismerte; jegyzékén az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból" c. fejezetben, a 81. sorszám alatt említi: „Bacchushoz. Inscriptio Casoni után. 1795." A címet, úgy látszik, az EK.-ból vette, viszont a cím utáni évszám arra vall, hogy ismernie kellett magát a fordítást is.

Először — Toldy jegyzékére is hivatkozva — a HG. adta közre az autográf kéziratból a „Csokonai eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versei" c. fejezetben: II, 260—261. l. Utána a FK. közölte.

Juhász Géza szintén közreadta: EPM. 257. l.; majd Vargha Balázs is: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Csokonai ezt a verset is Eschenburg Beispielsammlungjából ismerte, ahol a „Sinngedichte" c. fejezetben fordul elő; onnan másolta ki kéziratos kötetébe a német bevezetéssel együtt:

„*Casoni.*

(Unter den vermischten Gedichten dieses Dichters, der zu Ausgange des sechszehnten Jahrh. lebte, findet man einige glückliche Sinngedichte im Geschmack des folgenden.)

Io Lico agricoltore
Or, che dell' uve il più mi svelle e fura
Grandine acerba e dura,
A ta, padre Lieo,
Impressa del tuo vivo simulacro

Questa gran tazza sacro;
Che di lei, come soglio,
Molto ber non poss'io, poco non voglio."

(TF. 92a; v. ö. Esch. II, 21. l. A lap bal oldalán található az olasz szöveg másolata, mellette párhuzamosan Csokonai fordítása.)

A rövid, könnyen fordítható kis verset olasz tanulmányai kezdetén másolhatta ki a költő azzal a céllal, hogy majd verses fordítást készít belőle. Casoni verse után közvetlenül Guarini epigrammáiból idéz Eschenburg; ezek egyikét, a *Punto da un' ape* kezdetűt ki is másolta, s *A méh és Ámor* címmel le is fordította Csokonai, még 1793-ban.

A másolat 1793-ban készülhetett, amikor Csokonai Eschenburg példatárát kölcsönkapta. Úgy látszik, nem maradhatott hosszabb időre nála, ezért másolta, illetve másoltatta ki belőle az őt érdeklő verseket, sőt mind az öt kötet pontos tartalomjegyzékét is kiírta, illetőleg — részben — kifratta. (Nem minden kimásolt verset fordított le később, legalábbis nem tudunk róla, hogy mind elkészült volna.)

A vers végén található évszám arra látszik vallani, hogy a fordítást csak a kimásolás után néhány évvel, 1795-ben készítette el a költő. Hogy a szóban forgó évszám nem egészen fiktív (noha voltaképpen a magyar butéliák tréfás föliratait utánzó vershez tartozik szervesen), azt megerősíteni látszik a fordítás érett stílusa is: nem szó szerint és nem formahűen fordítja az olasz eredetit a költő, hanem — kitűnő stílusparodizáló tehetségét csillogtatva — a magyar butéliákról megismert szövegek stílusában, teljesen eredeti módon „magyarítva".

A feliratbeli szőlősgazda neve, illetve lakhelye *(Furmintházi; Tartzali)* arra enged következtetni, hogy esetleg 1795 őszén, már Sárospatakon készült a fordítás. Ferenczi ezt is írja: „Ennek az időnek [ti. a pataki évnek] termékei [. . .] *A búkkal küszködő, Bacchushoz, Asztali dal.*" (65. l.)

Szövegkritika

Az olasz eredetinek Eschenburgnál nincs külön c í m e, így nincs Csokonai párhuzamos fordításának sem.

A címet a költő címjegyzékéből, az EK.-ból vettük, ahogy az előző kiadók, kiadások is.

2. K: *Minekutáñ [= Minekutánna]*
HG., FK., EPM.: *Minekután.* Vargha Balázs az ÖV.-ben s az ÖV.²-ben a rövidítést már így oldotta fel: *Minekutána.* A korábbi kiadások bizonyára a rím *(Atyám ~ utána* kedvéért oldották fel a fent idézett módon a rövidítést; a régi nyelv azonban *minekután* szót nem ismer, s nyelvtanilag is képtelenség ez az alak: csak a birtokos személyjeles *minekutána* lehet hiteles. (A vers egyébként is rímtelen.)

3. A K-ban a *Részét* végéről elmaradt a pont; em.

4. A K-ban a 4. sor után # jellel van beszúrva a lap aljára írt 5—6. sor.

8. A K-ban a sor elején olvashatatlanul áthúzott szó. Az egyes szavaknak pontokkal való tagolása jellegzetessége a régibb magyar butéliák feliratának. Csokonai ezt utánozza, formailag is kitűnő érzékkel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az olasz eredetit — bár sorrendi cserével — tartalmilag lényegében pontosan lefordította a költő: a magyar népi butéliák feliratának stílusába átöltöztetve azonban teljesen magyarrá tette. (Különben az olasz eredeti is korsófelirat.)

5. *Én. Furmintházi.* Olasz megfelelője: *Io Lico;* a *Lico* a 'szeszes ital, ital' jelentésű *liquore (licore)* szóból alkotott tréfás név: „Italos".

14. Az évszámnak nincs megfelelője az olasz eredetiben.

Verselése

Az eredeti olasz vers nyolc soros: 7 és 11 szótagú emelkedő lejtésű sorokból épült, három helyen páros rímeket találunk.

Csokonai változatosabb ritmusban fordította: több rövidebb szótagszámú (4, 5, 8, 5, 5, 7, 7, 14, 4, 5, 4, 6, 7) sorra tördelte, rímet viszont csak az utolsó két sorban használ, de voltaképpen ez is inkább véletlen összecsengés, mint szándékos rímalkotás. Az olasz eredeti rímképlete: abba eedd.

233. [Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára]

Kézirata

Mint nem a maradandóságnak szánt, alkalmi jellegű darabnak, nem maradt fenn eredeti kézirata. A költő nem is vette föl kiadásra szánt művei jegyzékeire, bár egy másolatát lajstromozta: a Kcsj.-n a „N° 6° Mások'írása" csomójában található, így: „21. Lengyel Neve Napjára". Föltehetően erre a másolatra vonatkozik a Kcsl. N° 5.-nek a 7. sorozatban található utalása: „Lengyel.", s alkalmasint ez a másolat maradt fenn a költő hagyatékában ezzel a címmel: *Lengyel Josef Senior Urk [= Urnak] Neve napjára a Collegiumb̄ [= Collegiumban]* (KK. III, 27b—28b); a vers utolsó hat sora hiányzik (a *Kiket* őrszónál megszakad).

A szellemes alkalmi rögtönzésnek számos másolata maradt ránk; a HG. mindössze három kéziratos forrását vette számba (ld. HG. II, 144. l.), mi összesen 17 kéziratát ismerjük. E másolatok egymástól főként csak címükben ütnek el, amelyek legtöbbször a másolóktól származnak. Egyetlen olyan másolata van, a több Csokonai-unikumot is megőrzött Sarkadi Nagy Zsigmond-féle gyűjteményben, amely hat sorral bővebb a többinél, s több ponton hitelesebbnek tetszik a korábban ismert másolatoknál. E kötetben a XCI. darabként „L. J. *L. J.-hez*" címjelzéssel fordul elő a 141—144. oldalon (K_1), s föltehetően az eredeti kéziraton alapul: valamennyi többi kéziratból hiányzik az ebben található három sorpár, amelyeket a másolók bizonyára a számukra érthetetlen, homályos vonatkozások miatt hagytak el.

Időben legközelebb van a K_1-hez a még Csokonai életében másolt KK. III. kézirata (27b—28b) (K_2), majd Császár István 1808-i másolatgyűj-

teménye: MTAK. RUI. 8-r, 159: 256—258. l. (K_3). Utána a Komáromban 1811-ben összeírt Kaszás Sándor-gyűjtemény másolata következik: ebből adta ki Abafi Lajos 1881-ben a verset (K_4). (Ez a jelentős gyűjtemény, amelyet Stoll még ismeretlen helyen levőnek jelzett, a legújabb időkig a rév-komáromi [szlovákiai] múzeumi könyvtár [egykori Városi Könyvtár] állományában volt, s 1969-ben került a turócszentmártoni Matica tulajdonába.)

Az 1814-ben másolt Farkas Károly-féle gyűjteményben található szöveg (OSzK. Oct. Hung. 360: 8a—9b; K_5) lényegében megegyezik az OSzK. Oct. Hung. 395: 22a—23a (K_6) szövegével: az utóbbi az előzőről készült másolat, némileg korszerűbb helyesírással.

Az 1823-ban másolt Jeney László-gyűjteményben (OSzK. Quart. Hung. 2352) a 6a—7b oldalon található a verses köszöntő (K_7), s vele lényegében megegyezik az OSzK. Duod. Hung. 76: 30a—32b kézirata (K_8).

A Déri Múzeumban őrzött 1824-i Barla Szabó János-gyűjteményből (DériM. 162: 6b—8a) közölte Balassa József a verset 1895-ben (K_9).

Az OSzK. Quart. Hung. 1337. sz. kézirata mindössze két levél, s csupán ezt a verset tartalmazza (K_{10}); ugyancsak az OSzK.-ban található egy másolata a „Mindenes Gyűjtemény" elnevezésű XIX. század eleji kötetben: Oct. Hung. 1115: 166a—167b (K_{11}).

Kazinczy hagyatékában is fennmaradt a tréfás köszöntőnek egy másolata, de nem Kazinczy kezétől, hanem föltehetően egy debreceni diák lejegyzésében: MTAK. K. 604/I, 100—101. l. (K_{12})

A vers két kézirata a prágai Egyetemi Könyvtár Kubelik (Széll) gyűjteményében található; ezek mikrofilmen megvannak a MTAK.-ban Mf. 161/VIII. 71—73. l. (K_{13}) és Mf. 161/X. 44b—45ab (K_{14}).

Van egy másolata a Ráday Gyűjteményben is: K. l. 447: 7a—8a (K_{15}); debreceni kéziratból közölte Péter Gábor a Debreceni Ellenőr 1900. január 7-i számában (K_{16}). Debreceni magántulajdonban található egy másolata Győry Lajos 1829-i gyűjteményében *Lengyel Josef Senior Úr neve napjára* címmel, „Cs. V. M." névbetűkkel: 61—64. l. (K_{17}).

Hitelessége

Mivel a költő kézirati lajstromain is előfordul, s a másolatok legtöbbjében a szerző neve, illetve névbetűi is ott találhatók, aligha fér kétség hitelességéhez, amelyről sziporkázóan szellemes, ironizáló stílusa is kezeskedik.

Gulyás József a hitelességet a versben előforduló nevek (Jenei, Lukács, Szikszai) ténylegességével igyekezett alátámasztani, mivel ezek neve a költő kollégiumi perében is előfordulnak (ld. Cs-tan. 36. l.). Ez azonban nem döntő mozzanat, mivel pl. a *Currens de lepore* c. ál Csokonai-versben is e nevek szerepelnek (v. ö. Gulyás i. h., Szilágyi F.: CsMűv. 94 kk.).

Megjelenése

Mint volt róla szó, Abafi Lajos 1881-ben kiadta Kaszás Sándor komáromi gyűjteményéből a Figyelőben (X. 229—231. l.), de ezt némileg megelőzve, 1881. március 12-én közölte már a Komáromi Lapok is, ugyan-

ebből a forrásból; ez volt lényegében a vers első közlése: „Csokonay V. Mihály kiadatlan költeményeiből közlünk néhányat jelen számunk tárczájában. E költemények Ányos Lajos úr, lapunk főmunkatárs kezei közt levő, ily czimű irott füzetből valók: Helikoni virágok, melyeket Csokonay V. Mihály és más versszerzők munkáiból összeszedegetett Kaszás Sándor 1811.« Ezen gyűjteményben számos vers van Csokonaitól, melyek legtöbbnyire Cs. V. M. aláírással vannak ellátva s melyek közül 23 kétségenkívül Cs. műve; mert művei kiadásában is benn foglaltatnak. Ha már ezeknél helyesen jelölte meg a leíró a mű szerzőjét: fel nem tehető, hogy a többieknél tévedett volna [,] annál kevésbbé, mert a gyűjteményt kevéssel Cs. halála után, 1811-ben, tehát akkor írta, midőn Cs. versei irottan közkézen forogtak. E kiadatlan költeményeket Abafy Lajos szerkesztése és kiadásában megjelenő »Figyelő« irodalomtörténeti folyóiratnak legközelebbi száma is közli, határozottan azon véleménynek adva kifejezést, hogy a költemények csakugyan Cs. művei. Örülünk, hogy elhunyt jelesünknek ezen, mindenesetre becses művei városunkban kerültek napfényre, és hogy azokat épen lapunkhoz oly közel álló egyén, kedves barátunk, Ányos úr mentette meg az elveszéstől. A »Figyelő« 10 verset közöl, melyek közül mi csak néhányat mutatunk be. E költemények hogy valóban Csokonay művei, arra enged következtetni azon körülmény is, hogy jeles költőnk 1797/8-ban huzamosabb időig városunkban tartózkodott és itt kéziratban levő verseit — az akkori szokás szerint — leirás végett jó ismerőseinek és barátainak bizonyára átengedte. Valószinüleg ily úton, ha nem is közvetlenül, de közvetve kerültek e költemények Kaszás úr kezei közé is." (Komáromi Lapok. 1881. március 12. 2. l.)

Arról is volt szó, hogy a Komáromi Lapok s a Figyelő közléséről nem tudva, Balassa József újra kiadta a verset Barla Szabó János kéziratos kötetéből: ItK. 1895: 313—314. l.

1900-ban azután egy debreceni kéziratból ismét kiadta Péter Gábor: *„Csokonainak egy kiadatlan verse.* Egy öregkönyv van birtokomban; jó vaskos kötet, melynek az az érdekessége, hogy egészen írva van [= kézírásos]. Iratott pedig — a mint kivehető — Csokonai idejében és halála után kevéssel. Az utolsó versnek csime [!]: Csokonai V. Mihály árnyékát tisztelő versek. Ezen könyvben több olyan vers van, mely alá a szerző neve nincs oda irva, de egészen a Csokonai modorát és versformáját követi, meglehet[,] tőle eredtek s az akkori viszonyokhoz képest csak írás által terjedtek el. Van egy névnapi köszöntő a többek között, melynél már ki van irva a szerző neve. Nem emlékszem, hogy a gyűjteményes kiadásban olvastam volna ezt a pajkos versét Csokonainak, a Toldi-féle kiadásban sem található.

Ime a vers a hogy irva van:
Debreczeni Colleg. Seniora
Lengyel József neve napjára
Anno 1795 Csokonai V. Mih. ál."

(Debreczeni Ellenőr. 1900. január 7. 4. l.) Innen vette át a Budapesti Napló 1900. január 9. száma (11. l.).

Kötetben először a HG. közölte, utalva — a Komáromi Lapok kivételével — a korábbi közlesekre (ld. HG. II, 142—143. l.), szövegközlésének forrását azonban nem adta meg.

A HG. többé-kevésbé hibás szövegét vették át a későbbi kiadások a FK.-tól a MM.-ig.

Keletkezése

A másolatok dátumot nem tartalmaznak, csupán a K_{16} közli az „Anno 1795" évjelzést. Ezt mindenképpen hitelesnek kell elfogadnunk: Lengyel József életrajzából ugyanis tudjuk, hogy 1795. március 15-én nyerte el a kollégiumi seniorságot (amelyet ez év szept. 19-ig viselt; ld. Szinnyei: MÍrók VII, 1063. h.); a köszöntő tehát csak ez év tavaszán, pontosan március 19-re, József napra készülhetett (még aznap délelőtt vagy az előző napon). A vers maga is említi a seniori hivatal közeli elfoglalását. (Már a HG. is az 1795. március 19-i dátumot fogadta el; ld. III, 494. l.

Különben a megverselt Lengyel József szobatársa volt Csokonainak, s maga is írt verseket: 1794. július 5-én mindketten latin és magyar nyelvű versekkel köszöntötték a Debrecenbe látogató Károlyi József és Zichy Károly grófot (ld. Ferenczi 45. l.). Kocsi Sebestyén István professzor szerint „Írtak is ketten külön-külön olly derék verseket, mellyek örökösen betsületire fognak válni a' Debretzeni Collégiumnak." (CsEml. 256. l.) Kocsi Sebestyén itt nem mondja azt határozottan, hogy Csokonai verse jobb volt, csupán ennyit mond: „. . . úgy ítélték, hogy ezektől Németi Pál is ingyen sem veszi el a' pálmát: Mind pedig azon versekkel mellyek ez esztendőben (Felséges Királyi Hertzeg) Palatinus Ö Királyi Hertzegségének Debretzenben beadattak és edgynehány Deák ifjaktól írattak; de a' mellyek noha a' magok nemiben elég szépek és jók, a' Csokonai Mihály verseihez hozzá se foghatóknak ítéltettek." (CsEml. 226. l.) Ferenczi ezt úgy magyarázta, hogy „a föntebbi verseny ellenségévé tette [ti. Csokonainak) Lengyel Józsefet" (45. l.). (Csokonai verseit *Carmen inavgurale*, illetve *Gróf Károly Jó'sef Úrnak* címmel ld. e kötetünkben.)

Való, hogy Lengyel Csokonai 1794—95-i kollégiumi pörében nem a legdicséretesebb szerepet játszotta; erről írta Szinnyei: „1795. márc. 15-től szept. 19-ig a főiskola seniora volt; ekkor előidézője lett azon szomorú esetnek, mely miatt Csokonai piskárkosi Szilágyi Gábor tanárral meghasonulván, a költő Debreczent elhagyni volt kénytelen." (I. h. 1063. h.) Ebben is van némi túlzás, mivel a bajt — s a kicsapatást — Csokonai maga idézte elő maga ellen, de Lengyelnek kétségtelenül szerepe volt a kedvezőtlen hangulat kialakításában azzal, hogy Csokonai Szilágyi Gábornak szánt — de el nem küldött — gúnyos hangú levelét átadta a professzornak (ld. CsEml. 57—58. l.); ugyanő terhelő vallomást is tett a költő ellen 1794. december 18-án a délutáni iskolaszéki ülésen (ld. uo. 62. l.), bár ezt a többi tanú nem erősítette meg.

Kétségtelen, hogy Lengyel Csokonai-ellenes állásfoglalásaiba belejátszott féltékenysége is, hiszen a költő több mint három évvel volt fiatalabb nála, s költői és tanulmányi eredményekben megelőzte. (Hasonló okokból lett Csokonai ellenségévé másik szobatársa, a nála öt évvel idősebb Tóth Ferenc is.)

Mindenesetre 1795. február 7-én az iskolai sedes Csokonait — bocsánatkérő levelének hatására — fölmentette. Ferenczi ezért úgy látta, hogy március 19-én „a béke jelekép" „mondatott el" névnapi köszöntőt a költő vádlója neve napján (49. l.).

A verset bizonyára nem elmondatta, hanem saját maga mondotta el Csokonai, s itt semmiképp sem az új senior kegyeinek megnyerését keresse, inkább nagylelkű baráti jobbot nyújtott vádlójának: a békéltető, engesztelő gesztust ugyanis Lengyelnek kellett volna megtennie. A vers tréfás, vidám hangjában inkább a fölmentésen érzett öröm fölszabadult-

sága érezhető, s azonfölül néhány ironikus célzás is vádlója felé, akitől már nem nagyon kell tartania, hiszen a folyó év őszén Jenába megy külföldi tanulmányútra.

Szövegkritika

A verset — mint volt róla szó — kötetben a HG. közölte először, de forrását nem jelölte meg. Megállapítható azonban, hogy közlése alapjául a Kaszás Sándor-féle kéziratnak a Figyelő 1881. évfolyamában megjelent kiadását vette, bár ezen néhány helyen javított az ItK. 1895-i évfolyamában megjelent Barla Szabó-féle kézirat szerint. (Van azonban olyan eset is, ahol Barla Szabónak kétségtelenül helyesebb olvasatát nem vette át: tévedései aztán átmentek a későbbi kiadásokba is.) Mivel a versnek eredeti kézirata nem maradt, szükséges a változó olvasatok számbavétele és kritikája, annál is inkább, mert a kiadásunk alapjául szolgáló K_1 sem hibátlan e tekintetben.

A K_1-ben a magánhangzók *(i, u* stb.) hosszúságának jelölése bizonytalan, illetve következetlen, ezért ezt külön utalások nélkül a költő írásgyakorlatának megfelelően emendáltuk.

A K_1-ből jóformán teljesen hiányzik a központozás; ezt értelemszerűen pótoltuk, figyelembe véve a Figy. s a HG. közlését, anélkül, hogy erre külön hivatkoznánk (csak azokra az esetekre utalunk, ahol a központozás a K_1-ben is megtalálható).

A c í m e t a HG. a Figyelőből, a Kaszás-féle másolatból (K_4) vette át: *Köszöntő. Lengyel József senior úr nevenapján.* Így került át a későbbi kiadásokba is.

A K_1-ben — mint volt róla szó — nincs címe a versnek, csupán névbetűk utalnak a címzettre. A K_2-ben található az egyik legbővebb cím: *Lengyel Josef Senior Urk [= Urnak] Neve napjára a Collegiumb [= Collegiumban];* ezzel szemben a K_3-ban csupán *Köszöntő Versek* a címe. A K_4-et fent már láttuk; a K_5-ben így található a cím: *Lengyel József Senior Ur neve napjára. Köszöntő.* Ez a róla készült K_6-ban így módosult: *Lengyel József neve napjára köszöntő.* A K_7 meglehetősen egyénileg közli a címet: *Köszöntő Versek Lengyel József Neve Napjára Senior korábann.* A K_8 — bár lényegében a K_7-tel egyezik meg — címében mégis eltér tőle: *Köszöntő Lengyel J. Úr neve napjára.* A Barla Szabó-gyűjteményben (K_9) ez a vers címe: *Lengyel József, debreczeni coll. seniora neve napjára.* A A K_{10}-ben: *Lengyel József Senior Úr Neve napjára irott Versek;* a K_{11}-ben: *Lengyel József Debretzenyi volt Senior neve napjára.* A K_{12}-ben található a legbővebb cím: *Lengyel Jósef Debretzenyi Senior és Cantus Preses Ur neve napjára.*

A K_{13}-ban: *Lengyel József Úr neve napjára;* a K_{14}-ben ez egy jelzővel bővül: *Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára.* A K_{15}-ben ismét bővebb címváltozatot találunk: *Köszöntő-Versek Lengyel Jósef Senior Úr' nevenapjára.*

A K_{16}-ban a címe: *Debreczeni Colleg. Seniora Lengyel József neve napjára. Anno 1795.* Végül a K_{17} címe megegyezik a K_{14} címváltozatával.

Mint látható, szinte minden másolatban másként található a cím. Csokonai kéziratjegyzékén, a Kcsj.-n így fordul elő: *Lengyel Neve Napjára.* Ehhez legközelebb áll a K_{14} és K_{16} változata, amellyel voltaképp mindenik cím rokonságban van; annál is inkább ennél a változatnál maradunk,

mivel a *Köszöntő* Csokonai egyetlen jegyzékén sem szerepel a címben, a hagyatékában megmaradt K_2-ben sem, s *Köszöntő* címmel van egy másik verse *(Lánczba fűzni most szeretném . . .)*. Címadásunk a K_{14}-en alapul.

2. A sor állítmánya a K_1-ben, a HG.-ban s a későbbi kiadásokban is múlt idejű: *el hagytuk*. A legtöbb másolatban (K_2, K_3, K_{5-6} stb.) jelen idejű; így található a Barla Szabó-féle gyűjteményben is (K_9), de a HG. nem változtatta meg e szerint a K_4 szövegét. Voltaképp mind a két megoldás elfogadható, de a múlt idejű alak logikusabbnak látszik, s mivel a K_1 az eredetire vezethető vissza, ezt tartjuk meg.

10. K_1: *kélnek az Ideák*. Az állítmány a HG.-ban: *folynak;* a másolatokban itt bizonytalanság tapasztalható: a K_2-ben *sülnek* olvasható (ugyanígy a K_{10}-ben s a K_{12}-ben); a K_{11}-ben *jönnek*. A *sülnek* bizonyára elírás — talán *folnak* helyett, de lehet elírás *kélnek* helyett is; mivel pedig a *folyik -l*-es alakját Csokonai nem használta, az utóbbira kell gyanakodnunk, s így megtartjuk a K_1 szerint a *kélnek*-et.

12. K_1: *Contrák 's Seniorok* A HG.-ból hiányzik a kötőszó, noha a Kaszás-féle kéziratban megvolt; a közlők azonban ez esetben a Barla Szabó-féle K_9-hez igazodtak. A K_1-ben, a K_2-ben stb. szintén ott a kötőszó, ahogy még számos másolatban; mivel a szövegbe kívánkozik, meghagyjuk.

14. K_1: *Óra* em.

15. K_1: *egy éneklő* A HG.-ban: ***az éneklő;*** a HG. ezúttal a K_4 helyett ismét a K_9-hez igazodott — talán németesnek vélve itt az *egy* határozatlan névelő használatát. Pedig ez a logikusabb itt: a kéziratok többségében is ez fordul elő.

17—18. K_1: *Jósef* A cím szerint em.

18. K_1: *meg nyíttatta* A kiadásokban s a kéziratokban: *megnyitotta* A K_1 a logikusabb: a műveltető alak jobban utal az újdon senior tekintélyére, hatalmára.

20. K_1, HG.: *Az özön áldásra özön liquor* A K_4-ből föltehetően Abafi olvasta tévesen *öröm*-nek mindkét esetben a jelzőt: más kéziratban ugyanis mindenütt *özön* található. Már a HG. is észrevette e hibát s a K_9 szerint közölte a sort. A K_1-ben *'S* kötőszó van a sor élén, s ez logikus itt, bár a kéziratok többségéből, a HG. alapjául szolgáló K_4-ből és K_9-ből is, hiányzik.

22. K_1, HG.: *a vivát és bibát*
K_2, K_9 stb.: ***a vivat s a bibat*** A kéziratok többségében *és* kötőszóval található a sor; bár mindkét változat elfogadható, az előbbit tartjuk meg.

24. E sor után a K_1-ben csillagok választják el a tulajdonképpeni köszöntőt a bevezető résztől; ez a tagolás azonban szükségtelen, ezért — amint a korábbi kiadások is — elhagytuk.

25. K_1, HG.: *Senior 's Praeses* A K_2-ből s a K_4-ből stb. hiányzik a kötőszó; a HG. is a K_9-ből pótolta. Ez látszik helyesnek, noha a másolatok nagy részéből hiányzik. A felkiáltójel a K_1-ben is megvan.

26. K_1: *Josef* A cím szerint em.

27. K_1, K_4 stb.: *Hogy azt el hozta az*
HG., K_9 stb.: *Hogy ezt elhozta az*

K_2 stb.: *Hogy azt elhozta ez*
A HG. a K_4 szövegét a K_9 szerint módosította; a közelre mutató *ezt* valóban logikusabbnak tűnik, az *esztendő* előtt viszont csak az *az* van helyén. Mivel azonban az *ezt* a *Keresztség*-re is vonatkozhat, a távolra mutató névmás látszik mégis inkább a Csokonaiénak.

28. K_1, K_2 stb.: *Örvendve örvendünk* A figura etimologicával történő fokozást — úgy látszik — valamelyik másoló fontoskodva szóismétlésnek érezte, s a sort így módosította: *Tapsolva örvendünk* (K_3, K_4, K_9 stb.); a HG.-ba is ez a nyilvánvalóan helytelen változat került (talán a Figy. nyomán).

30. K_1: *Hogy minden poharat még ma **uritunk** ki* em.
K_2, K_3, K_4, K_9 stb.: *minden poharad még ma ürítjük ki*
A HG. is ezt közölte; mindkét megoldás elfogadható: a logika az előbbi, a tisztább rím az utóbbi mellett szól.

31. K_1: *szivel* em. *erantad* em. HG.: *irántad*
A legtöbb K-ban a Csokonai ejtésének megfelelő alakváltozatban található a határozószó, a HG. alapjául szolgáló K_4-ben is; ennek ellenére a HG. modernizálta, nyilván a K_9 Balassa által modernizált szövegének hatására.

32. K_1, K_9, HG. stb.: *A milyennel eddig magad*
K_4: *A milyennel magad eddig* A HG. — helyesen — a K_9-hez igazodott.

34. K_1: *Péró* Több másolatban — mint a HG. is utalt rá — *Pethő* olvasható (K_9, K_{11}, K_{12} stb.). A vers egyéb vonatkozásai (ld. a Tárgyi és nyelvi magyarázatokat) az utóbbit látszanak igazolni; e szerint em.

37. K_1, K_4, K_9, HG.: *Mikor Maróthi*
K_2: ***S** Mikor* A kötőszótlan változat látszik logikusabbnak.

38. K_1: *Már a' Bassust alább nállad egy sem birta*
K_2, K_4 stb.: *Már **akkor** a bassust alább egy sem birta*
K_8, K_9, HG.: *Már akkor a bassust **lejjebb***
A K_1 változata látszik leghitelesebbnek.

39. K_1, K_4, K_9, HG. stb.: *A' honnan*
K_2 stb.: *A **honnét*** A K_1 változata felel meg Csokonai nyelvhasználatának.

40. K_1, K_2 stb.: *Hogy hajlott*
K_4, K_9, HG. stb.: ***Míg** hajlott* Mindkét változat elfogadható nyelvileg-logikailag, de Csokonai nyelvhasználatának inkább az előbbi felel meg.
K_1: *idődbe*
K_2, K_4, HG. stb.: *idődben* Csokonai nyelvhasználatának a K_1 felel meg.

41. K_1, K_4, HG.:*Mint hogy*
K_2, K_9 stb.: ***S** Mint hogy* A kötőszó nem föltétlenül szükséges, az első változat látszik hitelesnek.
K_1: *már itt nem volt*
K_2, K_4, HG.: *nem vólt már itt*
K_9: *már nem volt itt*
(A K_7-ból s a K_8-ból a 41—42. sorpár hiányzik.) Nyelvileg mind a három szórend elfogadható: a vers rögtönzés volta megmagyarázza a K_1 kissé pongyolább fogalmazását is.

45. K_1, K_3, K_4, HG. stb.: *Fellyebb*
K_2, K_7 stb.: ***S** Feljebb* A kötőszó fölösleges.
47—48. E sorpár csak a K_1-ben található meg. Talán homályos jelentése miatt hagyták el a vers későbbi másolói.
49. K_1: *hangal* em.
50. K_1: *Hogy éljél vigan ez Seniori rangal*
K_9: *Hogy élj vigan* ***ezen***
K_2: *Hogy élj vigan* ***ez ujj***
K_{3-4}, HG. stb.: *Hogy élj vigan* ***az*** *ujj*
A K_2 megoldása látszik leglogikusabbnak: az *éljél* alakot Csokonai nemigen használta, az viszont logikusnak tetszik, hogy egy jelző utalt az újonnan elnyert hivatalra; a K_1-et e szerint em.
51. K_{1-2} stb.: *meg ne tessen*
K_4, HG. stb.: *meg ne* ***essen***
K_9 stb.: *meg ne essék*
Az első változat a logikus; a harmadik már csak a *nevessék* rím miatt sem fogadható el, de az *essen* is értelmetlen itt *tessen* helyett.
53—54. Ez a sorpár is hiányzik valamennyi többi másolatból: bizonyára a másolók számára érthetetlen célzása miatt. A kp. és K_1-ben is.
55. K_{1-2} stb.: *Igy menj ki mikor jól végzed e tisztséget*
K_{3-4}, HG. stb.: *mikor* ***el*** *végzed e tisztséget*
A második változat a logikusabb, az első szövegromlásnak látszik; a K_1-et e szerint em.
56. K_1: *véget* em.
58. K_1: *Mikor klompér mellé megy seres Lagéna*
K_2: *Mikor* ***krompel mellett lesz*** *ser* ***és*** *Lagena*
K_3, K_9: *Mikor* ***krumpli*** *mellett lesz* ***seres*** *Lagena*
K_4, HG.: ***Midőn*** *krumpli mellett lesz seres lagena;*
Föltehetőleg Csokonai a *krumpli*-nak tréfás, németes alakját használta; a legtöbb másolatban a harmadik változat fordul elő, de az első is elfogadható. A második s a negyedik szövegromlás eredménye lehet.
59. K_1, K_4: *melyedre*
K_2, K_9: *mejjedre*
HG.: *melledre* A HG. bizonyára köznyelviesítette a K_4 és a K_9 alakváltozatait; Csokonai helyesírásának a második változat felel meg; e szerint em.
60. K_{1-2}, K_4 stb.: *spárgát 's paréjt*
K_9, HG. stb.: *spárgát, paréjt*
K_3: *spárgát* ***parét***
A kötőszavas változat a természetesebb nyelvileg; a rím miatt a harmadik változat nem lehet hiteles.
61. K_{1-2}: *A' hol*
K_{3-4}, K_9, HG.: *Akkor* Az utóbbi a logikusabb; a K_1-et e szerint em.
K_{1-2} stb.: ***bőv*** *fislédert*
K_9 stb.: ***bő*** *fislédert*
K_4, HG. stb.: ***bőr*** *fischlédert*
K_{16}: Ro/ ***bőr piszlédert***
Nyilvánvalóan az első változat a helyes: a harmadikban a *bőr* jelző tautológia.

63—64. Ez a sorpár is hiányzik valamennyi későbbi másolatból: nyilván a másolók számára érthetetlen idegen szavak és célzások miatt.

64. K_1: ***mummon*** em.

65. K_1, K_4 stb.: *Házába*
K_2 stb.: *Házábann*
Csokonai nyelvhasználatának az első változat felel meg.

66. K_1, K_4 stb.: *házába*
K_2 stb.: *házában* Ld. az előbbi jegyzetünket.

67. K_1: *Comentzióba*
K_2, K_4, HG. stb.: *Conventioban*
A Csokonai által is használt debreceni népnyelvnek az első változat felel meg.

68. K_1: *szipákálhadd* em.
K_9: *szipákolhadd*
K_2, K_4, HG.: *szipákolod*
Az első, illetve a második változat a logikus.

70. K_1, K_9, HG.: *innen*
K_2, K_4: *innét*
K_{10}: ***majd a***
A legtöbb másolatban *innen* szerepel; a K_{10} másolója föltehetőleg a *Tisza hát* hiányolt névelője miatt folyamodott más megoldáshoz; a 72. sor is mutatja azonban, hogy névelő nélkül is használatos volt e tájegység neve.

73. K_{1-3}: *helyébe* em.
K_4, HG.: *helyében* Csokonai nyelvhasználatának az első változata felel meg.

74. K_1: *5 s 6* Mivel Csokonai általában kiírta a számokat betűkkel, a többi kézirat szerint em.
K_{1-3}: *üregébe*
K_4, HG.: *üregében* Ld. az előző sorra tett megjegyzésünket.

75. K_1: *Kiket rendel ide* em.
K_{3-5}, HG. stb.: *Kiket ide renddel* Az első változat szórendje látszik nyelvileg természetesebbnek.

76. A kp. a K_1-ben is.

79. K_1: *24 vének* Mivel Csokonai általában kiírta betűkkel a számokat, a többi kézirat szerint em.
K_1, K_{8-9} stb.: *vének seregébe*
HG. *seregében* Csokonai gyakorlatának az előbbi felel meg.
K_{3-5} stb.: Ro/ *vének énekébe(n)*

80. K_1 stb.: *Egek Egébe* A kp. a K-ban is megvan.
K_4, HG.: *egek egében* Csokonai nyelvhasználatának az első változat felel meg.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: szobatársának, az 1795 márciusában seniorrá lett Lengyel Józsefnek névnapjára írta Csokonai ezt a verset, amelyet bizonyára vidám poharazgatás kíséretében maga mondott el egy délutáni „collatio" keretében.

A szellemes alkalmi darabbal az irodalomtörténet nem sokat foglalkozott; Görömbei András Csokonai bordalairól szóló tanulmányában érintette: „A köszöntők természetszerűleg keverednek a bordalokkal, a rigmusból a bordal felé való átfejlődés középútján áll például a *Marjai leányok tanítója*, vagy méginkább a *Köszöntő* című verse." (Alf. 1973. 11. sz. 127—128. l.) Más vonatkozásban Bevilaqua Borsody Béla is megemlékezett az alkalmi műről: „Az 1790-es évekből való *Lengyel* József Senior nevenapjára költött »*Köszöntő*«-je Debrecen, Sárospatak és Késmárk Kollégiumain illetőleg Lyceumán a legújabb időkig éltek az ilyen tréfás Versezetek. A Diákság az újdonsült Seniort felkereste a szállásán, a Cantus énekes Diákjai, a Cantorok nótával, egy Poeta köszöntő Rigmussal tisztelte meg a megválasztott Seniort, ki is illő Tractamentumot adott. Ugyanilyen volt a Senior névnapi köszöntése is. *Csokonai* e Köszöntőben is Csúfost mond az édesszájú asszonynépnek való Kávéra és édes Rozsólisra, meg a németnek való Serre [. . .] a »Poetarum Classis« diáknépének és a Cantusbéli Cántoroknak bor a magyari Légatuma!" (Bevilaqua Borsody Béla és Mazsáry Béla: *Pest-Budai kávéházak*. I. Budapest, 1935. 461—462. l.)

4. *Kántorok:* énekes diákok, a kollégiumi kántus tagjai.
5. *a kontyhoz* (átv. ért.): a nőkhöz.
   Ávé (lat.): üdvözlégy! (üdvözlet)
6. *Rosolis* (ol.): finom édes likőr.
8. *Zsinat* (gör.): (egyházi) gyűlés.
10. *Lagena* (gör.—lat.): palack, butykos.
12. *Contra* (lat.): a contrascriba — kollégiumi diákellenőr — nevének rövidített változata.
    Senior (lat.): a kollégiumi diákifjúság rangidős, választott elnöke.
13. *majestás* (lat.): méltóság (a viselkedésben).
    Primarius (lat.): elöljáró (diák), a kollégiumi diákelöljáróság tagja.
14. *bicongius* (lat.): két congius (kb. 6,5 l) űrtartalmú nagy ivóedény.
15. *éneklő kar:* a kollégium kántus.
19. *ittze* (rég.): űrmérték: 0,848 l.
20. *liquor* (lat.): folyadék, ital; az *özön liquor* játékos utalás az „özönvíz"-re.
22. *vivát* (lat.): éljen!
    bibát (lat.): igyék!
25. *Praeses* (lat.): voltaképp *cantus praeses:* az iskolai énekkar vezetője.
28. *in tota massa* (lat.): mindnyájan, valamennyien.
34. *Szőllős Városa:* Tiszaszőllős, a régi Jász-Nagykun-Szolnok megyében, Lengyel József ennek közelében, Tiszaszentimrén kezdte meg tanulmányait (ld. Szinnyei: MÍrók VII, 1063. l.), de lehetséges, hogy a versbeli Tiszaszőllősön is tanult: a következő sorok is ezt látszanak igazolni.
    Pethő~Péró: Szegedinec Jován Péró (1655 k.—1736), az 1735-i tiszántúli parasztfelkelés 80 év körüli vezére. A célzás nem egészen világos; a K_{12} másolat ezt a megjegyzést csatolja a szóhoz: „A Kurutz Világba élt a mult század elején. E csak

azt teszi hát hogy a Senior Vén Ember". Lengyel valóban meglehetősen későn — 25 éves korában — nyerte el a seniori tisztséget. Ez azonban kétes magyarázat: fölmerül a gyanú, hogy mégis a K_9-ben is előforduló *Pethő* a helyes alak, s akárcsak a vers többi sorában élő személyekre van itt is célzás. A sorokból kiolvashatóan a Pethő nevezetű személy Tiszaszöllős elöljáróságának lehetett a tagja.

35. *Ductor* (lat.): vezető; de a magyarországi latinságban 'hadnagy' és 'kocsis' jelentésben is élt (ld. Bartal). Itt alkalmasint arra vonatkozik, hogy a Pethő nevű elöljáró valamilyen tisztséget bízott rá a helységben.

36. *Alumnus* (lat.): a kollégium ingyenes vagy kedvezményes ellátást élvező diákja.

37. *Maróthi:* Maróthy György (1715—1744), debreceni professzor, a többszólamú debreceni diákénekkar megalapítója, akinek *Harmonikus soltár*-a 1756-ban jelent meg Debrecenben. Ez is célzás Lengyel előrehaladott életkorára.

41. *(nálad) Senior* (lat.): 'nálad öregebb'; a latin *senex* középfoka.

42. *Bátyád Urad utánn:* mint több kézirat jelzi, a célzás Jenei Sámuelra vonatkozik, aki Lengyelt a seniorságban megelőzte.

43. *Így az unokádnak:* a másolatok egy része megemlíti, hogy a célzás Lukács (József) esküdt diákra vonatkozik.

45. *ennek Attya urát:* a kéziratok szerint Szikszai (József) esküdt diák értendő rajta.

46. *Juratus purpura:* esküdt deáki talár.

47. *Svágere* (ném.): sógora.
Pépen': nem világos a szó itteni jelentése.

48. A sor értelme homályos.

54. *tokás ember:* valamelyik debreceni polgárra (esetleg professzorra) vonatkozó célzás.
Sajója: Sajó nevű kutyája.

57. *Jéna:* a türingiai német város egyetemét sok magyar protestáns diák látogatta.

58. *klompér* (táj.): krumpli, burgonya.

59. *taréj:* mellfodor, ingfodor.

60. *Antecessor* (lat.): elől; nem világos, hogy melyik diákra vonatkozik, talán Jenei Sámuelra.
spárga (gör.—ném.): főzelékféle, amelyet akkoriban itthon még nemigen fogyasztottak.
paréj: paraj, spenót; szintén szokatlan, megvetett étel volt még akkoriban Magyarországon.

61. *bőv* (rég.): bő.
fisléder (ném.): „halbőr"-ből készült széles torkú német csizma.

62. *Féder:* a másolatok egy része jelzi, hogy jénai professzor volt. (? Johann Georg Heinrich Feder filozófus.)

63. *Luidor, louis d'or* (fr.): Lajos-arany, 24 livre értékű aranypénz. (A jénai professzorok magánóráit drágán kellett megfizetniük a tanulóknak.)

63. *Mummon:* ? jénai professzor.

64. *Deutschlandi* (ném.): németországi.
Mammon (bibl.): a vagyon, a nyereségvágy jelképe.

66. *Esdrás* (bibl.): ószövetségi zsidó pap.

Szerep: Bihar megyei falu.
az Úrnak házába: a templomban.

67. *Comentzió*, conventio (lat.): szegődmény, évi járandóság. E sorral kapcsolatban írta Lengyel Dénes: „Az iskola életét a tanító irányítja. Az egykorú viszonyok között a tanítók nehezen éltek, nagycsaládú, ezergondú emberek voltak. Ezért írhatja Csokonai Lengyel József barátja nevenapjára szóló versében az ifjú tanító jövőjéről:

»Itt conventioban adnak egy kúp nádat . . .«

Ez a kép a valóságot ábrázolja tréfás túlzással. A jószemű ifjú Csokonai könnyen megfigyelhette az egykorú néptanítók sanyarú helyzetét. Ebből a megalázó és szegényes életformából következik a tanítók nagy részének elzüllése." *(Csokonai mint nevelő.* It. 1953: 429—430. l.)

70. *Kóród:* község a Tiszaháton: Tiszakóród (Szabolcs-Szatmár megye).
Tisza hát: tájegység: a Szatmári-síkságnak a Tiszától Északra eső része.

71. *biennisség* (lat.): két éves időtartamú szolgálat.
Padkánn: a kemencepadkán.

72. *Vatka* (or.): pálinkaféle, az orosz *vodka* nyelvjárási alakváltozata (ld. TESz.).

73. *manualis Orgona* (lat.): kézi orgona (hangszer).

76. *kurta guba:* rövid, durva szövésű felsőkabát.

77. *Sábes* (bibl.): szombat, ünnepnap.

78. *Jábes* (bibl.): e részlettel kapcsolatban írja Zsoldos: „Jabes tiszteletreméltóbb volt testvéreinél és Isten megadta neki, amit kért: megáldotta, hatásait megszélesitette, minden veszedelemtől megoltalmazta, hogy bút ne lásson (Krón. I. 4, 9—10). Jabes Csokonai képzeletében a boldog, szerencsés ember szimbolumává magasztosul. Jabesről ugyan a biblia nem emliti, hogy hosszu életet élt, a költő a földi gondtalansághoz mégis hozzáköti a tartós élet boldogságát, mert fantáziája igy szinezi tökéletessé a jabesi napokat. Ezzel a feltevéssel lesz csak érthetővé Csokonai Köszöntő című költeményének ez a sora: »Mig egyszer vénséggel felül mulod Jabest« (Köszöntő. Lengyel József senior ur nevenapján. II. 144)." (13. l.)

79. *huszonnégy vének* (bibl.): e kifejezés előfordul Csokonainak *Hunyadi Ferentzhez* c. versében is (106 sor); lásd ott közölt jegyzetünket.

80. *Kántus praeses* (lat.): az énekkar vezetője.

Verselése

Az egykorú magyar nyelvű alkalmi versek (köszöntők, lakodalmi rigmusok, halotti búcsúztatók) hagyományos versformájában, páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

A kínrímek határán járó ilyen tiszta rímek, mint pl. *Ávé ~ Kávé, Deák ~ Ideák, taréjt ~ paréjt, Padkánn ~ Vatkánn* stb. jól illettek a tréfás köszöntőhöz, ha Csokonai már többé-kevésbé meg is haladta őket.

A *Senior* ~ *Senior* önrím megerősítheti Csokonai szerzőségét is, külön pontban szólt ezekről verstani tanulmányában (ld. HG. II, 529, l.).

234. [Pestini. d. 9as Maii. a. 1795.]

Kézirata

Saját kezű tisztázata, néhány javítással: VJ. 7b.

Megjelenése

Először Toldy közölte Csokonai-kiadásának életrajzi bevezetésében, lapalji jegyzetben, egy sor híjával s nem egészen betűhíven: XXIV—XXV. h.

Később a HG. is kiadta, Toldyra s az akadémiai kéziratra is hivatkozva (HG. II, 188. l.). További kiadásai: ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A versről csak annyi bizonyosat tudunk a kézirat alapján, hogy Pesten 1795. május 9-én keletkezett: „Pestini. d. 9as Maii. a. 1795." E kéziratlapon található még *A' Dugonits' oszlopa*, az *Ad serenissimum archiducem* című két udvarló vers s a *Minden szerelmes katona* néhány versszaka: valamennyi fogalmazványban.

Az, hogy voltaképpen kihez szól, a kéziratból nem derül ki: a kiadásokban található cím Toldytól származik, pontosabban rá vezethető vissza: ő ugyanis nem címként, csak magyarázatként írta a vers elé jegyzetében: „Pesten, május 9. Csok. Batthyány József hercegprimásnak e versezettel udvarolt." (XXIV. h.) A későbbi kiadások Toldy e magyarázó mondatából alkották a tekervényesen hosszú címet.

Kérdés azonban, hogy egyáltalában a hercegprímáshoz szólt-e a vers? Az udvarló sorokból csak annyi derül ki, hogy „celsissimus princeps" — „fenséges fejedelem", „fényes herceg" — volt a megszólított.

Igaz, hogy Gaál László, Csokonai csurgói diákja, majd kosztosdiák a költő édesanyjánál, Csokonai életrajzában azt írja, hogy „Alig lett vége a Pünkösti innepnek — Csokonai Pesten terem — május 9dikén Herczeg Battyányi Jósef Primásnak udvarol verseivel. *Vive precor sat*" (CsEml. 413. l.), s ugyanitt forrását is megjelöli: „(lásd Csok. élete. 23. levél alól)", azaz Toldy XXIII. oldalára (pontosabban: XXIV. hasábjára) hivatkozik. Így fölmerülhetne az a gyanú is, hogy Gaál Toldytól vette adatát (akinek Csokonai-kiadása 1844-es évjelzéssel jelent meg, de utolsó füzete csak 1847-ben látott világot: v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 375 kk.); a valóság azonban az, hogy Gaál itt saját adatainak Toldynál található publikációira utal: ő ugyanis — mint Vargha Balázs rámutatott — 1843—44-ben írta meg s juttatta el Toldyhoz „Csokonai Vitéz Mihály biográfusához némely barátságos jegyzések" című kéziratát (ld. CsEml. 615. l.). Vargha ugyanitt éppen Toldy Csokonai-kiadásának életrajzi jegyzeteivel bizonyította, hogy „Gaál László 1844-ben készített feljegyzéseit Toldy [...]

még felhasználhatta, s használta is" (CsEml. i. h.). Igaz, hogy a XXIV. h. 1) jegyzetéhez nem írta oda Toldy, hogy „Gaál László tudósítása szerint" (mint pl. az LV. h. jegyzetéhez), de bizonyosan ezt az adatot is Gaáltól kölcsönözte, akinek a MTAK.-ban őrzött kéziratos Csokonai-életrajzában ezt találjuk: „Herczeg Bathyány József Primásnak udvarol" (ld. CsEml. 619. l.).

Kissé nehéz ugyan elképzelni, hogy a debreceni Református Kollégium diákja a katolikus főpaphoz forduljon segítségért, de adott helyzetében ez nem volt lehetetlen.

Csokonai lépésén már Juhász Géza is eltűnődött: „Kazinczy halálos ítéletét 1795. május 16-án hagyta jóvá a hétszemélyes tábla. Csokonai viszont már egy nappal korábban tisztelgett a nagytekintélyű egyetemi tanár és népszerű író, Dugonics András előtt, hosszú magasztaló költeménnyel. Sőt néhány nappal korábban, május 9-én még ennél meglepőbb elhatározásra jutott. Latin versben fordult — kálvinista diák létére — a katolikus egyház fejéhez, Batthyány József hercegprímáshoz." (Árp. 101. l.)

Mindehhez hozzá kell számítanunk, hogy Csokonai nem zavartatta magát a teológiai nézetektől, s már diákként fölmentését szerette volna kérni a teológiai leckék alól (ld. Domby 8. l.), s Kazinczy is följegyezte róla 1804-ben, hogy túlemelkedett a felekezeti szempontokon (ld. Szilágyi F.: CsMűv. 22—23. l.). Az, hogy most a II. József ellen támadó, reakciós gondolkozású Batthyány József (v. ö. Eckhardt 162. l.) pártfogásáért folyamodott: szorongatott anyagi-erkölcsi helyzetéből érthető s magyarázható. (Néhány héttel e verse megírása után, keserű hangú debreceni búcsúlevelében írta: „Éljen a Törvény, éljenek a Törvénytevők, éljenek a Törvény alatt valók, éljen a Collegium! Vesszen ezeknek ellensége. El is vész, Uraim! közűletek: de felszűli Eger, vagy Kalotsa." [HG. II, 602. l.])

Azt, hogy valóban Batthyány József hercegprímás lehetett a vers címzettje, megerősítheti a szövegnek ez a kifejezése is: „a Mindenható [. . .] hosszan őrizzen meg Pannoniának s P a n n o n i á t t e n e k e d"; a hercegprímáson kívül legföljebb csak az ország nádorához szólhatott volna ez: mivel azonban Sándor Lipót nádorhoz *Ad serenissimum Archiducem* címmel írt hamarosan latin nyelvű udvarló verset (ld. kötetünk **240.** művét), Batthyány hercegprímás személyére kell gondolnunk mint az ország főpásztorára, az ország lelki urára.

Egy ily lépés Csokonaitól, aki írótársai, íróbarátai (Kazinczy, Szentjóbi Szabó, Fodor Gerzson) miatt maga is gyanú alatt érezhette magát (s a Kollégiumban is összecsaptak fölötte a hullámok), az adott pillanatban lélektanilag teljesen megérthető. S nem is akármihez: versei kiadásához szerette volna a főpap segítségét megnyerni. Föltehető, hogy nehéz helyzetében pesti értelmiségi barátai beszélték rá erre a politikai védelemmel is kecsegtető lépésre.

S még egy mozzanatot tekintetbe kell itt vennünk: Debrecenben közismert lehetett, hogy az érsemjéni születésű, Debrecenben s Késmárkon tanult Dobsa Ferencet (aki 1768-ban születvén mindössze öt évvel volt idősebb Csokonainál s egy ideig a bécsi magyar hírlapok szerkesztőségében dolgozott) éppen 1795-ben fogadta házához segédkönyvtárosként Batthyány prímás (ld. Zeitschrift von und für Ungarn. Pesth. 1804. VI. 60—61. l., továbbá: Szinnyei: MÍrók. II, 944—945. l.). Talán a könyvtáros Dobsa személyes debreceni kapcsolatainak is része lehetett abban, hogy a kato-

likus főpaphoz fordult pártfogásért a kálvinista Csokonai. Azt, hogy eljutott-e Batthyány József hercegprímáshoz az udvarló vers, s válaszolt-e rá, nem tudjuk. A költő kálvinista vallása, debreceni kollégiumi múltja is elég ok lehetett arra, hogy a személyes kihallgatás ne történjék meg; ámbár az sem zárható ki egészen, hogy az idézett búcsúlevél Egert és Kalocsát említő mondatát a Batthyánynál tett látogatás és biztatás hatására vetette papírra.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a kiadásokban eddig használt c í met Toldy magyarázó mondatából alkották a kiadók; mi a vers alatt található, Csokonai által használt keltezést tettük meg címül, ezzel azt is jelezve, hogy latin nyelvű versről van szó.

A c í mben: *a. : anno*

3. K: CELS⟨S⟩ISSIME

5. K: ⟨*TE quoque tangere*⟩ Más árnyalatú tintával fölé írva *si n̄ [= non] dant grandia*

6. E sor az első, eredeti megfogalmazásban így szólt:

Iam poterunt: teneros protege quaeso dies. —

Ezt a sort más ányalatú tintával, ugyanakkor, mikor az 5. sort módosította, áthúzta a költő, s fölé írta az új változatot.

Az új megoldás utolsó előtti szava nehezen olvasható; Toldy *virga*-nak olvasta, a kiadások, a HG.-tól *virgo*-t közöltek. (A FK., mint latin nyelvűt, e verset nem vette föl.) Bár a *virgo* is beleilleszthető a sorba, logikailag a *Virga* a valószínűbb. Ezt fogadjuk el.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, jellegzetes mecénásfölkérő, pártfogót kereső alkalmi vers; 1795 májusában írta kényszerű helyzetében a költő, mikor „Első Darab" címmel letisztázott verseskötetét is szerette volna valahogy közreadni, amelynek eredetileg talán a közben halálra ítélt Kazinczy lett volna a kiadója.

8—9. Mint már Gulyás József rámutatott, a költő két Martialistól vett sorral (Epigr. Lib. VIII. 56. 5—6.) zárja a verset; e sorok előfordulnak — némi módosítással — egy diákkori versgyakorlata tételeként is (ld. Cs/ÖM. I, 31., 480. l.). A latin vers Szepessy Tibor szó szerinti magyar fordításában:

Pesten, 1795. máj. 9-én

Élj, [ezért] könyörgök, s a Mindenható Atya téged hosszan őrizzen meg Pannoniának, Pannoniát teneked ! Most kötelességtudásomnak ezt a jelét ó, magasságos herceg, bármilyen [szerény] is, fogadd szívesen. [1—4] Ha életem két évtizedéből nem telik [igazán] nagyra, bocsáss meg — [olyan]

fa ez, mely az imént még csemete volt. Legyenek Maecenasok; ez a föld is meg fogja teremni a Marókat, s akár a te birtokaid is [egy] Vergiliust adnak majd neked. [5—8]

Verselése

Disztichonokban készült.

235. Mátyási József Úrnak

Kézirata

Saját kezű tisztázatai: OSzK. Fol. Hung. 1132 f. 9.

Megjelenése

A két önálló részből álló versnek második részét *A' semminél több valami* címmel még maga Csokonai adta ki az AV.-ben. Az itt tárgyalt első részt Sebestyén Gyula tette közzé először a MKsz. „1891-dik folyamában," 1893-ban (10—12. l.), Mátyási Józsefnek az OSzK. által akkoriban megszerzett kézirati hagyatékából. Szerinte a verses levélnek ezt az első részét Csokonai azért hagyhatta el az AV.-ből, „mivel nem tartotta sem közönség elé valónak, sem az ő múzsájához méltónak" (i. h. 11. l.). Föltevése valószínűleg helyes. Szövegközlése csaknem kifogástalan.

Sebestyéntől függetlenül újra kiadta a verset Simai Ödön (ItK. 1915: 111. l.), ugyanabból a forrásból, kevésbé pontos szövegközléssel. Simai ismertette a kézirat történetét, amelyet Mátyási annak idején — egyéb kézirataival együtt — a kecskeméti ref. lyceumnak ajándékozott, s onnan került az OSzK.-ba. A versre vonatkozóan idézet Mátyásinak a Fol. Hung. 1132. kötegben található megjegyzését: „Csokonai Vitéz Mihálynak személyes meg-esmerkedésünk után, hozzám Pestre Versekben küldött barátságos Levele; 's benne felőlem irtt Ódája, mellyet a' Munkái finnyás Kiadójának Márton Józsefnek tetszett ki mustrálni; holott a' Szerzőnek elsőbb saját Kiadásában megjelent, mint Szemeimmel láttam és olvastam azt; mihez képest az imént nevezett Tudós-rostáló szemérmesebben és háladatossabban szabhatta volna magának a' Másét nyerekedésre Kiadói törvényűl Ezt: Carpere vel noli nostra, vel ede tua. Ennius Szemetéből Ciceró drága gyöngyöket szedett; 's a' fölös téjnek allyábolis válik legalább Túró." Az 1837. június 24-i keltezésű megjegyzést közölte Vargha Balázs is (CsEml. 389. l.).

Mátyási e kifakadása azonban — mint Simai és Vargha Balázs is rámutatott — csak részben indokolt, mivel Márton 1813-i kiadásában megvan a versnek Csokonai által is kiadott második része (PM. IV, 245); az 1816-i kétkötetes kiadásból (NPM.) azonban — amely már csak válogatva vette fel az AV. anyagát — kimaradt.

Kötetben — korszerűsített helyesírással — először a HG. közölte (I, 315—316. l.), majd a FK., az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM.

Keletkezése

Mint a vers szövegéből kiderül, Csokonai Kecskemétről együtt utazott Mátyásival Pestre; a kecskeméti találkozás minden bizonnyal akkor történt, amikor 1795 húsvétján Csokonai Halasra (Kiskunhalasra) ment legációba, s betegségére hivatkozva nem tért vissza Debrecenbe, hanem — iskolai pátenssel — pünkösdig ott maradt. Május elején utazott Pestre Mátyási társaságában (ld. CsEml. 413. l.). A vers bal felső sarkában Csokonai saját kezű jegyzésével a következő keltezés olvasható: „*Pest. 10 Mai. 1795.*" A FK. tévesen közöl 1794-es évszámot a vers végén (nyilván az AV.-nek *A' semminél több valami* címe alatt közölt évjelzése nyomán).

Szövegkritika

A verses levélnek voltaképpen nincs önálló c í m e; a címzetthez szóló prózában írt üdvözlet kezdő szavait vették címül a kiadások, mi is így járunk el. Maga az ajánlás: „*Mátyási Józsej Úrnak / Csokonai Vitéz Mihály / Az örökös Barátságnak szent kézfogását!*"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

3. *Bátyám Apollóba':* azaz, idősebb költőtársam. Kazinczy Ferenc hasonlóan nevezte meg költőbarátait, amint ezt Csokonai az Orpheus 1790-i, I. évfolyamában olvashatta: „Hólnap még azokat látogatom-meg, kik *Atyámfiai Apollóban.*" (Orph. I, 378. l.)

8. *Correspondentia* (lat.): levelezés.

11. *Bőlts GRÓFod':* Sebestyén Gyula a „GROFod" szóhoz ezt a lapalji jegyzetet fűzte: „Gr. Fekete generális. Mátyási szerint »Fekete nevű Fejér elme, Setét Társaságú Világos lélek volt« s szerzett több »józanböltsi versdarabokat«." E jegyzetét a HG. is átvette, s Vargha Balázs is magáévá tette e nézetet, sőt úgy vélte, hogy a költő *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke* című, különben latin nyelvű versét Fekete János grófhoz intézte 1801-ben (ld. CsEml. 562., 575. l.). Ez többszörös tévedés, hiszen Csokonainak e verse benne van már 1793-i verstisztázataiban (ld. Cs/ÖM. I, 140. l.),s nem is lett volna indokolt, hogy a magyarul (s néha franciául) verselgető, tüzes magyar grófhoz latin nyelven írjon. (Mint a kritikai kiadás jegyzeteiben rámutatunk, a vers 1792/93 körül íródott, s valószínű címzettje Schedius Lajos, a pesti egyetem professzora. Vö. Cs/ÖM. II, 502. l.)

De tévedés az is, hogy Mátyási ekkor galántai Fekete János titkára volt, ahogyan Szinnyei nyomán az irodalmi köztudatban elterjedt. Szinnyei ezt írja írói lexikonában Mátyásiról: „1796 körül Fekete János gróf lovas generális titkára lett, de már 1790. fogva barátkozott a gróffal, kit védelmezett a papi pasquillusok ellen. Csokonait Fekete gróf barátságába ajánlotta; közbenjárására a gróf több magyar ifjat pénzzel is segített. 1792-ben Fekete gróffal Frankfurtba utazott . . ."

(MÍrók. VIII, 887. h.) Mátyási azonban — naplója szerint — nem Fekete Jánossal, hanem Teleki József gróffal utazott Frankfurtba 1792-ben (ld. Széphalom. 1927: 52. l.), s Fekete grófnak csak Teleki halála után, 1796-ban lett „íródeák"-ja (titkára), amint erre Morvay Győző már 1901-ben rámutatott (ld. ItK. 1901: 279. l.), s később Simai Ödön is figyelmeztetett rá (MNy. 1913: 407—408. l.). (May István Mátyásinak egy kiadatlan levelét közölve 1941-ben azt írta, hogy „Gr. Fekete János 1799-ben fogadta fel íródeáknak Mátyási József ügyvédet, az imént Gr. Teleki József titkárát" [ItK. 1941: 289. l.] — ez azonban nyilván sajtóhiba.) V. ö. még: F. Csanak Dóra: *Két korszak határán.* Teleki József, a hagyományőrző és a felvilágosult gondolkodó. Budapest. 1983. 454 kk.

Csokonai versében tehát a „Bőlts GRÓFod" nem Fekete Jánost, hanem Teleki Józsefet jelenti.

14. *Capriol* (ol.): meghajlás, bók.
22. *tarókoztam* (ol.): tarokkoztam, kártyáztam.
31. *táborosann* (rég.): nagy számban, sokan.
32. *Lár,* Lar. (lat.): a családi tűzhely védőistene.
33. *bé szóltál ablakomba:* a képes kifejezés bizonyosan arra vonatkozik, hogy Mátyási megküldte a *Semminél több valami* egy példányát Csokonainak.
34. *azomba* (rég.): folytatólagosan, nyomban.
35. *Múzsáddal játszodván Múzsám:* arra vonatkozik, hogy Csokonai Mátyási verseiről írt verset.

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

236. A' semminél több valami

Kézirata

Saját kezű tisztázata: OSzK. Fol. Hung. 1132 f. 9. A *Mátyássi József Úrnak* című verses levél folytatásában. Megvolt másik saját kezű tisztázata az ún. „Aranyos Csomó"-ban, Csokonai kiadásra szánt „Első Darab"-jában (v. ö. Cs/ÖM. I, 97. l.), valamint a közel egykorú ún. „Sérült másolat"-ban (ld. uo. 166. l.). Megtalálható egy másolata Debrecenben is, a DebrK. R. 2759. kötet 37. oldalán.

Az eredeti kézirat csak későn bukkant elő; elsőként Simai Ödön adott róla hírt: MNy. 1913: 411. l.

Megjelenése

A költő verses levele e — lényegében önálló — részének kiadására kezdettől gondolt: rajta van 1795-i Első katalógusán, így: „XLV. Semminél több Valami. Levél Mátyásihoz. 97." Az arab szám azt jelenti, hogy az „Első Darab" tisztázatában a 97. oldalon volt található. Címe,

a fennmaradt tartalomjegyzék szerint ott is hasonló volt: „Semminél több Valami." Az 1802-i Mfj.-re is rákerült, az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" fejezetbe, a 2: 42. jelzetű helyre, ugyanúgy, mint az ED.-ba, de itt utóbb áthúzta a címet a költő, nyilván azért, mivel műfajilag nem érezte idevalónak.

Végül az *Az alkalmatosságra való versek* tervezetére került rá; az 1802-i nem autográf AV/t_2-n így található a 23. sorszám alatt: „*A' semminél több valami*". Az AV/t_3 hasonló módon tartalmazza, ugyancsak a 23. helyen.

Megjelent a Csokonai által sajtó alá rendezett AV. kötetében annak XXIV. verseként (223—225. l.). A kézirat szerint a Mátyási Józsefhez írt verses levél második — önálló — részét alkotta. Az eredeti kézirat és a Csokonai által kiadott szöveg között több eltérés van. Az AV. nyomán adta közre Márton (PM. IV, 245. l.), Kföldy (II, 211. l.) és a FK. A HG. a kézirat alapján vette föl (I, 316. l.), de meglehetősen következetlenül: az AV. kötetének új kiadásába a XXIV. vers helyére — ahol az eredetiben *A' semminél több valami* szövege található — beiktatta a költőnek Mátyásihoz írt verses levelét, s utána *Tréfás magyar dal* címmel most tárgyalt versünk ősszövegét, ugyancsak a kézirat alapján; csupán a jegyzetekben utalt arra, hogy az AV.-ben „*A semminél több valami* címmel, itt-ott eltéréssel" jelent meg (HG. I, 318. l.) de az eltéréseket nem sorolta föl.

Nem volt következetes Vargha Balázs eljárása sem, aki — Juhász Géza tévedése nyomán, az ő időrendjét s elgondolását követve — két helyen is közölte a verset, két különböző évre keltezve: az ÖV.—ÖV.^{2}-ben az 1794. év termésénél *A semminél több valami* címmel adta ki az AV. szövegét, majd az 1795. év anyagánál a *Mátyási József Úrnak* című verses levél után az ősszöveget — de nem az eredeti *Tréfás Magyar Dal* címmel, hanem az AV. későbbi címadásával. A MM.-be már csupán az ősszöveget vette föl, a Mátyásihoz írt verses levél folytatásaként, de ismét *A semminél több valami* címmel. Mintája Juhász Géza volt, aki az 1794-i évnél *A semminél több valami* címmel az AV. szövegét közölte (EPM. 89—90. l.); a tartalomjegyzékbe különös módon így vette föl: „Semminél több valami (1794. AV: *Mátyási József úrnak.*)" (Az AV.-ben *A' semminél több valami* címmel jelent meg.)

Keletkezése

Az 1795. május 10-én kelt verses levélből világos, hogy e tréfás alkalmi versét is ugyanakkor Pesten rögtönözte a költő, mégpedig az adhatott rá alkalmat, hogy megkapta ajándékba Mátyásinak 1794-i keltezésű *Semminél több valami* című kötetét. Mint Toldy írja a vers jegyzetében: „— A S e m m i n é l t ö b b V a l a m i [. . .] Ez szerény címe a jó Mátyási igen mérsékelt becsű versei kötetének, melly Pozsonyban, Weber S. P. bet.[űivel] 1794-ben jelent meg." (916. h.)

Az időrend körüli zavart az okozta, hogy Csokonai a következő „fejszöveggel" adta ki versét az AV.-ben: „(Töredék egy Levelemből, mellyet Mátyási Úrnak 1794 ben írtam.)" Ezt a keltezést átvette a Franklin-kiadás is, noha a HG. — Sebestyén alapján — már figyelmeztetett rá, hogy „E verses levelet és dalt Csokonai 1795. május 10-én írta Pesten (és nem 1794-ben, mint az említett verskötetében jelzi)." (HG. I, 318. l.) Juhász Géza és Vargha Balázs is elfogadta az 1794-i keletkezést.

Sebestyén arra gondolt, hogy „Csokonait verseinek későbbi összeírásánál a »Semminél több valami« kötete vezethette félre, melyen az 1794-iki évszám olvasható" (MKsz. 1891: 11. l.). (Csokonait valóban nem egyszer megcsalta emlékezete, pl. a *Békaegérharc* keletkezési évét illetően is; ld. a mű jegyzeteit II. kötetünkben.) Sebestyén magyarázata helyesnek látszik, így mi is közvetlenül az 1795. május 10-i verses levél folytatásaként közöljük a verset. (Különben P. D. [= Pántzél Dániel] 1794 szeptemberében írta híradásában Mátyási kötetéről, hogy „Nem régibenn szabadúlt-ki a' Sajtó alól Pozsonybann" [MMerk. 1794. 78. sz. 1210. l.]).

Szövegkritika

Abból, hogy Juhász Géza és Vargha Balázs az 1794-i évnél közölte az AV. szövegét, úgy tűnik, hogy azt tekintették korábbinak s hitelesebbnek, holott nyilvánvaló, hogy a *Tréfás Magyar Dal* az eredeti (nem 1794-i, hanem 1795-i) ősszöveg, s az 1805-i AV.-beli változatban öncenzúrával (nem pusztán stilisztikai céllal) tompított a költő korábbi kifejezésein, amelyeket még akkor írt le, mikor egy, többnyire főrangúak figyelmébe szánt kötetében akarta a verset megjelentetni. Ezek alapján leghitelesebben (s legkövetkezetesebben) akkor járunk el, ha a *Tréfás Magyar Dal* 1795-i ősszövegét vesszük főszövegül, az AV. 1805-i, „megszelidített" szövegét pedig fő változatként a jegyzetekben közöljük.

Voltaképp a *Mátyási József Úrnak* című előző vers folytatásaként, cím nélkül is közölhetnénk, ha a költő az EK.-ra s az „Első Darab" kötettervébe nem vette volna föl *Semminél több Valami* címmel önálló versként. Ezért mégis külön versként adjuk közre, Csokonainak az EK.-on (s az ED.-ban) található címadásával, szorosan kapcsolva az előző verses levélhez, amelynek eredetileg betétje volt.

A kéziratos ősszövegből Sebestyén Gyula csak az első versszakot ismertette, mivel „ez a kiadott szövegtől eltér; a többi azonban teljesen egyező" (MKsz. 1891: 12. l.); valójában a többi versszakban is akad eltérés, amint ezek egy részére Simai rá is mutatott (ld. ItK. 1915: 112. l.)

Csokonai kiadásában a vers c í m e : *A' semminél több valami;* nyilvánvaló utalás Mátyási említett kötetére. A csupa nagybetűs szedés folytán nem dönthető el, hogy a „semminél" kis vagy nagy kezdőbetűvel szerepelt-e a költő kéziratában; a tartalomjegyzék kis kezdőbetűvel közli, s ugyanígy Márton és Kföldy is. A FK. a címben idézőjelet használt: *A „Semminél több valami";* így akart utalni Mátyási kötetére. Elképzelhető, hogy Csokonai is nagy kezdőbetűvel akart utalni Mátyási munkájára. Támpontul szolgálhat az EK., ahol a vers címe *Semminél több Valami;* s hasonlóan található az ED.-ban is. (Mátyási kötetének címéből is hiányzik a névelő.) Az AV. tervezetein viszont már névelővel szerepel, így ezt a változatot kell elfogadnunk.

Az eredeti kéziratban *Tréfás Magyar Dal* címmel fordul elő; ezzel adta ki a HG. is. Mi az EK.-on és az AV.-ben található címet fogadjuk el. Az AV.-ben magyarázó „alcím" olvasható. Ezt — mivel nem tartozik szorosan a vershez — a főszövegből elhagytuk, annál is inkább, mivel a benne közölt téves évszám zavaró.

A következőkben mint fő változatot közöljük az AV. szövegét, ritkított ill. félkövér szedéssel jelezve az eltéréseket a K_1-hez képest:

A' SEMMINÉL TÖBB VALAMI

(Töredék egy Levelemből, mellyet Mátyási Úrnak 1794-ben írtam.)

A' mint mondják, kijött Patzkó'
Présén egy Istória,
Nem jó benne úgy mond Latzkó,
A' sok teketória,
Ha semminél több Valami,
Tsak probátió Calami,
Mind az, a' mi.

Mért nem forgott hasznosabba',
A' mi vólna szükséges.
Nintsen az egész Darabba'
Egy vers is idvességes:
Sok vágott nyelvű Máttyás itt,
A' ki olvassa Mátyásit,
Tsak, tsak ásít.

Mind szerelmes, és szúrdaló,
Sok — ón Fejűt — megsérte,
Egy-két ittze borra való
Kár az embertől érte;
Jobb vólna addig aludna,
Vagy verset írni ne tudna
Ne hazudna. —

Így gúnyolák sok Zoilok
Érdemidet a' porban,
Fel vólt húzva tompa Nyilok
Nyelvek' végén egy sorban,
Mellyeket az esztelenek
Az okosoknak ellenek
Hegyeztenek.

Én pedig a' szebb lelkekkel
Te melletted kikeltem,
És nagy nevednek ezekkel
Zőld borostyánt szenteltem:
Magam utánnad azomba
A' Parnasszusi Templomba
Mentem nyomba.

Verseidről azt ítélem,
'S mások is úgy ítélnek:
Hogy azokban eggyütt vélem
Vídám lelket szemlélnek;
Maga a' TSÓK méltó volna,
Hogy minden Szűz rád hajolna,
Megtsókolna.

3. K_1: ⟨*Nintsen*⟩ *Nem*
38. K_1: *vélem* Jav. ebből: *vélnem*
40. A K_1-ben a *Tsók* nincs kiemelve; az AV.- szerint emelték ki.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1 kk: *Trattner:* Trattner Mátyás pesti nyomdász.
Patzkó: Paczkó Ferenc Csokonai korabeli pesti könyvnyomtató. A két nyomdász bizonyára azért kisebbítette „felvágott nyelv"-vel Mátyási munkáját, mivel az nem náluk, hanem Pozsonyban, Wéber Simon Péter betűivel jelent meg. Lehet, hogy a sajtó is közölt bírálatot Mátyási kötetéről. Nemcsak a nyomdászok, de Csokonai írói példaképe, Kazinczy sem volt nagy véleménnyel Mátyási „monstruózus fyzionomiájú" kötetéről, sőt így fakadt ki ellene levelében: „Ó Istenek, üzzétek-el az elmék' döghalálát!" (KazLev. II, 362. l.) Csokonai azonban nem ismerhette mesterének ezt az 1794-ben kelt szigorú ítéletét, 1804-ben, a vers átstilizálásakor viszont már bizonyára igen: Kazinczy 1802-ben, Virág Benedeknek írt levelében a Debrecenben tanult Mátyásit mint a „Dea Debrecen" megtestesítőjét említi. Domokos Lajossal folytatott beszélgetését idézve, amikoris — több debreceni értelmiségi társaságában — „Mátyásit [. . .] az Istenek közzé iktattatni" látta (KazLev. II, 500. l.). A debrecenieket közelről érintő vita nem maradhatott titok a városban, de később, személyes találkozásaikon is elmondhatta e véleményét Csokonainak Kazinczy.
2. *Istória:* szórakoztató verses népkönyv. Márton jegyzete szerint: „így neveztetnek a' népszerű könyvek nálunk".
3. *Latzkó:* nem világos, kire vonatkozik; lehet, hogy csak általánosságban a „névtelen kritikus", vagyis az egyik *Zoïl* helyett áll (ahogy *János, Jani* stb. is használatos így 'egy valaki' értelemben).
6. *Probatio Calami* (lat.): tollpróba.
8. A következők az egyik névtelen kritikus szájából hangzanak el. *forgott hasznosabba':* forgolódott, fáradt hasznosabb munkában.
10. *Darab:* a szóban forgó verseskötet.
12. *Sok vágott nyelvű Mátyás:* kettős célzás: a népnyelvben *mátyás*nak nevezik a mátyásmadarat (szajkót), amelynek nyelvét felvágják s így „beszélni" tanítják; másrészt célzás Trattner *Mátyás*-ra, aki nyilván más véleményét „szajkózta", adta tovább.
16. AV.: *ón Fejű:* tompa agyú, buta. Az eredeti *ostobá*-t nyilván enyhítő, szépítő szándékkal cserélte föl a költő a homályosabb jelentésű szóval (talán ismerve már Kazinczy rosszalló véleményét is a kötetről). Mindez vonatkozik a 18. és 24. sorra is.
17. *ittze,* icce (rég.): kb. nyolc dl-nyi régi űrmérték.
22. *Zoïlok:* Zoilosz görög rétor (i. e. IV. sz.) rosszakaratú bírálatai miatt a rosszhiszemű kritikusok megtestesítője lett; a *Zoïl* alak németes csonkítás.

39. Abban, hogy 1804-ben az *Eggy nagy Lelket* az AV.-ben *Vidám lelket* lett, szintén része lehetett a Mátyásit ért bírálatoknak.

40. *A' TSÓK:* utalás Mátyási egyik versére: „Felelet egy bizonyos személynek azon kérdésére hogy: Mi a' Tsók?" *(Semminél több valami.* Pozsony, 1794. 234 kk.)

41. Az, hogy az AV.-ben *Szűz* lett a *Szép*-ből talán az egyetlen stilisztikai indítékú változtatás; oka az lehetett, hogy a *Szép* elsősorban melléknévi jelentésével használatos.

Verselése

A „blumaueri strófá"-hoz hasonló jellegzetes versszakokban íródott; az eltérés csupán annyi, hogy az utolsó, hetedik sor nem hét, hanem négy szótagú, s nem rímtelen, hanem összecseng a két előző sorral. Rímképlete:

8a 7b 8a 7b 8c 8c 4c

237. A' Dugonits' Oszlopa

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa (vagy az eredeti kidolgozás autográf tisztázata?): 7ab. (K_1) Itt még cím nélkül szerepel: úgy, ahogyan a költő eredetileg rögzítette mondanivalóját, egyelőre címet sem adva még a versnek. Megvolt egy saját kezű tisztázata az „Első Darab"-ban is, de erről csak a tervezett kötet mutatójából tudunk (ld. Cs/ÖM. I, 98, 215. l.). Volt egy másik tiszázata is a költő „N^{ro} 5 Magam Purizáltjai" megjelölésű kötegében (uo. 99. l.). Az ősváltozat szövegét másolta le Nagy Gábor is 1796-ban Csokonai eredeti kéziratáról: NG. 8a—9b. (K_2)

Lemásolta Debreceni P. Dániel is 1805-ben, a DMM. alapján, de az 1. sor felett — más kéz írásával — ott található az AV.-beli változat is (s ugyancsak az AV. alapján leírta „M. S. úr" betoldásait is): DPD. 126—131. l. A sárospataki könyvtárban található kézirat (SpK. 257. II: 93—100. l.) a DMM.-ból készített másolat. A 9—14. sor mottóként található az 1818-i Énekes gyűjtemény élén: MTAK. RUI-8-r. 43.

Megjelenése

Már az 1795 első felében lezárt EK.-on is előfordul: „XLVIII.. Dugonits' Oszlopa. Allegória. 104." A *104.* arra utal, hogy az ED.-ban a 104. oldalon volt meg tisztázata *Dugonits' Oszlopa* címmel. Az Szv_1 nem tartalmazza, pedig a *Diétai Magyar Múzsá*-ban jelent meg először: (VIII.) 117—123. l. (Ez is megerősítheti, hogy az Szv_1 — Juhász Géza fölfogásával ellentétben — nem a DMM.-hoz készült eredetileg (vö. Cs/ÖM. I, 216. l.).

Később is fölvette címjegyzékeire a költő: az 1801-i Vkt.-ben az „I. Tómus" anyagában fordul elő, ahová alkalmi verseit sorolta (ld. Cs/ÖM. I, 224. l.). Az 1802 elején lezárt ÚK.-on a 13. sorszám alatt szerepel, így.

„A' Dúgonits Oszlopa Strophákba. — Alleg." (A műfaji megjegyzés Csokonai saját kezű kiegészítése.) Ugyane jegyzéken a 115. sorszám alatt is előfordul, így: *„Vályihoz* [ti. Vályi Klárához] *és Dugonitshoz. — Oda."*

A Mfj.-en az „Alkalmatosságra valók" s a „Morálok" közé is fölvette, de mindkét helyen törölte utóbb (ld. Cs/ÖM. I, 234, 236. l.). Szerepel még az AV. tervezeteiben, s ott ki is adta, némileg javított formában: AV. 125—152. l.

A DMM. és az AV. kötetein kívül a versnek még egy kiadása volt a költő életében, mégpedig az AV.-et megelőzve jelent meg Dugonics András *A' szerecsenek* c. regényének II. kötetében, 1798-ban (III—X. l.). E kiadás — amelyről még lesz szó — önkényesen megtoldotta Csokonai eredeti szövegét.

A későbbi kiadások közül Toldy az AV.-nek M. S. által megbővített szövegét adta közre: 61—64. h.

A HG. a DMM. szövegét adta ki újra (I, 117—121. l.), de külön közölte az AV.-ben végrehajtott változtatásokat s M. S. betoldásait (I, 264—265. l.). A FK. az AV. szövegét adta közre.

Juhász Géza az ősfogalmazvány szövegét közölte (EPM. 95—99. l.); Vargha Balázs viszont az AV. szövegét, de M. S. betoldásai nélkül: ÖV.—ÖV.,[2] MM.

Keletkezése

A vers életrajzi hátterét Toldy így adja elő: „... a debreceni főtanodának jegyzőkönyve, 1795. június 20-ka alatt, költőnk egy második pörének őrzi meg szomorú emlékezetét. Volt bajait nem tekintvén, az előljáróság őt ez évben a húsvéti jótétemények elvételére Halasra bocsátotta. Csokonai elhagyá magát a literatura székeűl már akkor készülő Pest közelsége által ragadtatni, s a helyett hogy collegiumába térne vissza, egy reggel a nap — mit mondok? a félszázad—hőse Dugonics szobájában termett. És Pesten, és ekkor (május 15.) írta a nyájas fogadtatástól elkapatott ifju, hazafiságtól s kegyelettől buzdultan, azon költeményt, melylyet az Elegy. Költ. II. könyvében (61. szel.) adunk [ti. *A Dugonics oszlop*-át]." (Toldy XXIV. h.) Ehhez Gaál László a következő figyelemre méltó helyreigazítást fűzte: „Schedel nagyon téved mikor azt mondja Cs. elhagyá magát Pest közelsége által ragadtatni, s a' helyett hogy Collegiumába térne vissza — — május 15[dikén] Dugonits szobájába termett, és ekkor írta a *Dugonics oszlopát*.

E' fontoskodó kitételre nem lesz szükség ha Schedel meg gondolá hogy 1795[ben] Husvét April 20. 21. esett, — és Pünköst május 11—12 tájára. Csokonai Husvéti Legatiója után Pestre nem ment, sőt Halason betegeskedett tsaknem májusig — ezért kérte a Colleg. előljáróit hogy ismét Halasra innepi Legátusnak rendelnék meg. Megrendelték, s a Pünkösti innepet Halason töltė — s onnét szép pénzével [...] Pünkösd csonka hetében a közel eső Pestre be ment, akkor vólt Május 15[dik] napja is — s többeknél be mutattatott. — Pestre bejött, de kár róla úgy gyanakodni, sőt *ítélni*, mintha Pestet Palais Royal féle tekintetből látogatta volna meg." (CsEml. 417. l.)

Gaál Lászlót emlékezete némileg megcsalta: ha április 20—21.-re esett volna húsvét, az utána 50 nap múlva következő pünkösd nem is lehetett volna május 11—12-én. A valóságban április 5—6-án volt húsvét s május

24—25-én pünkösd (ld. Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár*. Budapest, 1912. Gaál tévedését a CsEml. nem igazította helyre).

Így május 15. nem eshetett „Pünkösd csonka hetébe", de az eltérés nem lényeges: Csokonai már tíz nappal pünkösd előtt is fölrándulhatott Pestre legációs helyéről, Szabadszállásról (ld. CsEml. 31. l.) vagy nagykőrösi, kecskeméti esetleg halasi barátai otthonából.

Gaál ugyanezen emlékezéseiben a pesti látogatást így adja elő: „Alig lett vége a Pünkösti innepnek — Csokonai Pesten terem — május 9dikén Herczeg Bathyányi-Jósef Primásnak udvarol verseivel. *Vive precor sat* lásd Csok. élete. 23. levél alól) május 25dikén Dugonitsnál terem annak oszlopot verseiben emelvén (Cs. élet[e] 24.).

Csokonai Pesten mintegy 25—30 napig múlata ott, június 8—10 körül Debretzenben volt, — láttatott —" (I. h. 413. l.) A május *25.* bizonyára elírás 15. helyett, hiszen Gaál maga mondja, hogy Pünkösd az évben május 11—12 tájára esett s Csokonai mindjárt utána Pesten termett; ellene mond a május 25-i dátumnak a vers autográf tisztázatán található keltezés is, amely szerint 1795. május 15-én írta a költő.

A felvilágosodás eszméit valló fiatal poétának Dugonics iránti személyes vonzalma közös hazafias lelkesedésükben leli magyarázatát. Ahogyan másik írói példaképében, Horváth Ádámban együtt ünnepelte a magyar múlt dicsőségét megelevenítő *Hunniás* íróját *A legrövidebb nyári éjszaka* csillagászkodó természetbúvárával s matematikusával, úgy tisztelte Dugonicsban a magyar honfoglalás korát megidéző *Etelka* íróját s a magyar nyelvű matematikai könyvek (*A tudákosságnak két könyvei*. Pest, 1784) szerzőjét, a buzgó nyelvújítót. S Dugonics ekkor nem csupán ünnepelt író volt, hanem 1778-tól a mennyiségtan tanára a budai egyetemen. A matematikához is különösen vonzódó Csokonai tehát pártfogást is méltán remélhetett nála, esetleg az is megfordulhatott a fejében, hogy Dugonics tanítványaként beiratkozik a matematika szakra. Elég emlékeztetnünk egy hónappal később, június 15-én elmondott iskolai búcsúbeszédének fennmaradt töredékére: „A Mathesis, Uraim, minden Vallásba, minden Országba, minden rend és gondolkozás formájába egy. Láttál-é oly ostoba babonást vagy oly vakmerő Eretneket, a ki valamely ágazatját tagadta volna? Tudsz-é oly különböző rendtartású Országot, melyben a Mathesis igazságairól ártikulusokat hoztak volna, és vagy ez, vagy más cikkelye változást vagy tilalmat szenvedett vólna? Se Klima, se Temperamentum, sem Társalkodás, sem Nevelés, sem Praeiudicium nem fonhat oly látást változtató ködöt ennek mindenfelé kiderűlt Egén, mint a milyennel barnúl a Vallásnak, a Bölcselkedésnek és a törvényezésnek, néha vékony homállyal, néha feketés felhőkkel borongó horizonja. Ezért megérdemli ő a tiszteletet, minden bizonytalanságot, viszálkodást és tilalmazott elmélkedést kerűlni óhajtó lélektől. Ezért lettem én is az ő felemelt gondolkozású híveinek, a kételkedésen kívűl tétetett igazságokon, az értelem rendes nyomain, követője." (HG. II, 588—589. l.)

Az akkor már üldözött magyar felvilágosodás híve nem minden ok nélkül fordult szorongatott helyzetében a matematika — s a matematika budai professzora felé.

A Dugoniccsal történt találkozással kapcsolatban Juhász Géza fölvetette a kérdést; „Hogyan jut költőnk eszébe épp a haladó mozgalom bukásakor kezdeni el az udvarlást a prímásnak s a konzervatív Dugonicsnak? Vagy az már az ő politikai elvtelenségének bizonyítéka? Halálra riadt a történtektől s igyekezett átállni a másik oldalra?" (CsÁrp. 102.

l., Cs-tan. 277 l.) A magyarázatot végül is abban találta meg, hogy „ekkor, amikor már bezárult a kapu a közeli megújhodás előtt, jelentkezett Csokonai Dugonicsnál, hogy most már az ő táborában, a múlt fegyvereivel vívja tovább a csatát a jövőért" (i. h. 103. l., ill. 279. l.).

Bármily tetszetős is azonban ez a következtetés, annyiban téves, hogy Juhász föltevésével ellentétben Csokonai ekkor még nem foglalkozott a honfoglaláskori eposz tervével. Természetesen tisztelte Dugonicsot mint hazafias írót (maga Kazinczy is — bár fenntartásokkal — elismeréssel írt róla az Orpheusban: „Az, a' ki ítélve olvas, az illyeneken [ti. a „durva", népies kifejezéseken] nem akad-fel, hanem inkább szívére szorítja lélekben maga előtt lebegő magyar Dugonittsát." [Orph. 1790. I, 84. l.]), mint a magyar múlt életrekeltőjét, de most alighanem az egyetemi tanár, a matematika professzora érdekelte elsősorban, hiszen Schedius Lajoshoz, a pesti egyetem esztétika professzorához éppen ez idő tájt (1795. július 9.) írt levele is tanúsítja, hogy az egyetemmel is voltak tervei — műveinek kiadásán túl (ld. MM. II, 803. l.). Dugonicsban, a népszerű hazafias íróban és egyetemi tanárban is elsősorban a pártfogót kereshette szorongatott egzisztenciális helyzetében. (Juhász „egyszerűsítő" megállapítását már Görömbei András is bírálta: StudLit. 1973: 69. l.)

Dugonics személyes varázsával is hathatott a fiatal diákpoétára — erre mutatnak a vers elragadtatott bevezető sorai. Dugonics megnyerő egyéniségét rendtársa, Karácsony Chrysostom Incze így jellemezte: „Termetére nézve magas, tömött, egyenes szálú ember volt. Szép s eleven képének különös díszére szolgált gyönyörű fodros haja. Édesen, de egyszersmind férfiasan hangzó szava, gyors lépése, könnyü mozdulása belső tűzre s nemes indulatra mutattak . . . Hizelkedésre, alacsonyságra soha nem hajlott. A sok beszédet kerülte, elmésen mulatni szeretett." (Idézi Szinnyei: MÍrók. II, 1115. h.).

1789-ben Kazinczy is fölkereste, ő is rokonszenves képet rajzolt róla Aranka Györgyhöz írt levelében: „Füreden Horváthot, Győrben Rajnist és Révait, Pesthen Dugonicsot [. . .] láttam. Dugonits ősz ember, de ideje előtt. Haja és színe igen szőke lehetett. Nyájas 's egyenes, de nem durva. Ha bántják, haragszik." (KazLev. I, 518. l.)

A vers megírásának idejéről maga Csokonai keltezése tájékoztat az eredeti kéziraton: „*Pest. 15: Maj. 1795.*" Később az AV.-ben közölt változatban annyit jelez a cím alatt: „*Költődött 1795-ben.*".

Szövegkritika

A versnek Csokonai kéziratában nincs c í m e; az EK.-on, az ED. mutatóján névelő nélkül fordul elő, az ÚK.-on már névelővel. Így jelent meg a DMM.-ban is, ahol ezzel az alcímmel található: „*(Az ő Barátaihoz és Tisztelőihez.)*"

A' szerecsenek-ben hasonlóan találjuk, csak a névelő maradt el *Dugonics* neve elől. Az AV.-ből hiányzik az alcím, helyette Csokonainak egy hosszabb magyarázata olvasható a vers keletkezéséről és kiadásairól; ezt a jegyzetekben a megfelelő helyen idézzük.

A versnek voltaképpen három szövegváltozata van, amelyekre már Toldy fölfigyelt s hivatkozott: „Fogalmazatának költe: Pest, 15. maj. 1795. — Az első dolgozat a Diétai M. Muzsában jelent meg, utána Dugonics Szerecsenei II. könyve előtt egy M* S* jegyű úrnak közbe iktatásával

s jegyzéseivel; harmadszor az Alkalm. írt Versekben javítva: én e szerint adtam. Mindazáltal megjegyzendőnek tartom, hogy az 5-d. vszak végső hat sorai, s a 6-diknak 3—10. sorai ezen ismeretlen M. S. úréi, és Cs. által, midőn alkalmi verseit összeszedte, tán csak udvariságból szenvedtettek meg." (920. h.) Toldynak bizonyára igaza van a költő „udvariság"-át illetően: „M. S. úr" Mérei Sándorral azonos (ld. Baróti Dezső: *Dugonics András*. Szeged, 1934. 5. l.); ez a kapos-mérei Mérey Sándor vers- és színjátékíró műkedvelő főúr, királyi személynök, valóságos belső titkos tanácsos, aranysarkantyús vitéz, kamarás stb. volt egy személyben (ld. Szinnyei: MIrók. VIII., 1103—1105. h.).

Mi az 1805-ben, az AV.-ben megjelent szöveget vesszük kiadásunk alapjául, az első fogalmazványt pedig főváltozatként itt a jegyzetekben közöljük; a DMM.-ban és *A' szerecsenek*-ben (= Sze) megjelent szövegek eltéréseire a megfelelő soroknál utalunk.

Az ősfogalmazvány szövege (kiemelt szedéssel közöljük az AV. közlésétől eltérő, vagy onnan hiányzó részeket):

I s t e n e m i g a z á n láttam é v a g y t a l á m
A' j á t s z i Á l o m k̄ [= Álomnak] m á k o s
m é z é t n y a l á m
De hát álmodhat é olly tisztán valaki
Hogy a' Való képét illy nyilván lássa ki
Nem, nem — mert Álmunkkal oda van mn̄ünk [= mindenünk]
El tünik árnyéka mihelyt f. [= fel] serkenünk
De én a' mit látėk arra úgy eszmélek,
Miha [= Mintha] kisért vā [= volna] egy Mennyei Lélek.
A' M. [= Magyar] Helikon virágos tövēb [= tövében]
A' Szelíd Múlatság híves mezejēb [= mezejében]
Apró Violákat 's Nefelejtset szedtem
Eggy kis Bokrétába ő k e t egyengettem
Víg Éneketskéket a' m̄t [= mint] van szokásom
Danoltatott velem tsendes andalgásom
Mellyet egy k i s Z e f i r kerengvén lejtősön
A' bokrokról vissza süvölte kettősön
A' h e g y k̄ [= h e g y n e k] tetején hová a' s z e r e l e m
'S édes Vágyódás n é z e t e t t - f e l v e l e m
Láttam magam láttam de mivelh̄ [= mivelhogy] nagyok
A' Látástok és én kis éneklő vagyok
Te beszéld el Clio, h̄ [= hogy] raktak a' kopott
Kő maradványokból egy dïtső Oszlopot
Kik rakták a' hegyk̄ [= hegynek] tetején és kik̄ [= kinek]
Hol már egy nagy oszlop állott Gyöngyösik̄ [= Gyöngyösinek]
Egy gȳ [= nagy] setét barlang egyedűl magába
Mélly torkolattal áll a' Hegy oldalába
Porlott követ lepte a' Regiség [= Régiség] moha
Miha [= Mintha] még kéz se l e t t vā [= volna] rajta soha
Rakás maradványok' puszta düledékit
Az Idő fogai lassan ⟨emészt⟩ tördelék itt
Sok Mausoleumnak itt tört le a' fejek
Eltemetve v a g y k̄ [= vagynak] sők [= sok] t e m e t ő
h e l y e k

Kevélykedtek hajdan sok Tornyok, Templomok
Mellyekk̄ [= Mellyeknek] a' porb̄ [= porba] alig van már nyomok
Lássz itt sok örököt igérő Oszlopot,
Mellyk̄ [= Mellynek] már a' darab köveis el kopott
Kő halom már a' mit rakott Semiramis
Kő halom sok ezer Colossus Pyramis
Sok nagy nevek 's betses érdemek eggy sorba
Megvetve mohosan hevertek a' porba
Sok Vitézek derek Herok itt valanak
Agm̄non [= Agamemnon] előtt a' kik virágzának
A' feledékenység ült ezek tetején
Vastag gyászos darótz volt burkolva fején
Érzéketlen némán siketen és vakon
Hever a' láb alá tapodott hamvakon
Két kezét bádjattan tévén két szemére
Botsátotta gőzös fejét a' térdére
Egy homályos felhő melly a' l y ú k b ó l j ö v e
Körülötte sűrű ködkárpitot s z ö v e
A néma Hallgatás őrzi e' barlangot
És n̄ [= nem] ereszt belé semmiféle hangot
Ollykor ha ide h a t Világunk lármája
Egy fél rekedt hangot ád a' Barlang szája
De az is olly zavart olly lassú o l l y siket
Hogy k e t t e j e közűl n̄ [= nem] h a l l o d egyiket
Az örökös Álom a' Halálk [= Halálnak] Bátyja
E' Környékre hideg szárnyait botsátja
Az avúlt Régiség magát itt hízlalja
A' mit a Századok szűlnek, ő felfalja
Torka nagy 's még g y o m r a s o k k a l n a g y o b b verem
Mellybe m é g y valami a' Világon terem,
Atzél fogak márvány ínyébe pengenek
Mn̄ [= Minden] elmulandót rakásra ⟨p⟩ örlenek.
Mth̄ [= Minthogy] ez hely a' fényt épen n̄ [= nem] szenvedi
⟨Egy fekete⟩ Az örök Éjtől szőtt [← az áth. rész fölé írva]
szőnyeg ⟨. . .⟩ vastag fedi
Útjais mélly vőlgyb̄ [= vőlgyben] vagyon, 's tekervényes,
g a z o s [← Az áth. rész fölé írva]
Igen Omladékos ⟨gyepes, egesz [?]⟩ szövevényes
Nem volt a' Labirint olly tévelygős régen
Melly épűlt Krétáb̄ [= Krétában] titkos mesterségen
Dédal annyi ezer vakos fordúlatot
Ezer ösvényjébe annak n̄ [= nem] rakhatott
Mī [= Mint] a' mennyi öszve kevert tekervények
Között tétováznak ebbe az ösvények
Taenari öblei Poklok üregének
Olly kietlen ködbe tán n̄ [= nem] [Jav. ebből: *ködbe nem is*] *kerengének*
A' millyen homályba úszik e' Tartomány
Hol hamar eltéved maga a' Tudomány
Itt láttam Dugonits lábaīk̄ [= lábainak] nyomát
Hogy járta ſ. [= fel] ezt a' Regiség [= Régiség]' Ttemplomát

Itt van páltzájais feltéve, 's lámpássa
Hogy a' mit ő már itt látott másis lássa
Ezért érdemlette hogy Helikon hegyen
E' régi kövekből Neki Oszlop legyen
Mellyk̄ [= Mellynek] búzgó szívvel első talpot vetett
A' Hálad̄. [= Háladatosság] 's Hazai szeretet
A' Feledékenység' setét barlangjába
F e l s z e d e t t k ö v e k e t rakták ſ. [= ſel] sorjába
Mellyeket tsokok köztt a' hív Emlékezett
Hálálo könnyekkel öszvetzémentezett
A' K e l l e m e k m a g o k ſ a r a g t á k k ö v e i t
B ő v e n n m á z o l v á n r á a' S z é p s é g' s z í n e i t
Egy Babérkoszorút e' ḡḡ [= nagy] oszlop felett
Ő l e l ő k é z z e l t e t t az Érdem 's [jav. ebből: *és*] *Tisztelet*
A' m i [= m i n t] n é z e g e t t e m s o k á a z o n k o p o t t
M a r a d v á n y t a' m e l l y b ő l r a k t á k a z O s z l o p o t
Némellyik a' Troia öszve tört falából
Volt faragva Párosz fejér márványjából
Némellyiket köves sziklájából raka
Bőlts Ulisszesének a' sovány Itaka
Sokonn ⟨mettzve⟩ vésve [← az áth. szó fölé írva] *látszott a' Kolkisi házon*
Argonautáival vitézkedő Jázon
Karjeli kőszálonn vólt mettzve Etele
Etele és kedves Etelkája vele
⟨A' ḡḡ [= A' nagy]⟩ Kún maradványokis közötte látszottak
Mellyeket Lászlónak a' Kúnnék hordottak
Láttam még iszonyú nagyságú köveket
Tiz e r̄[= ember] is alig birná ſ. [= ſel] ezeket
R e t t e n t ő k valának m̄i [= mint] a' miket maga
Herkules Abila Kalpénél faraga
Toldi állította ezeket magának
De már a' m o h o k t ó l b é v o n v a v a l á n a k
Két d i t s ő Szűzis volt Batori Matskási
A' mint mutatták a' kövek' mohodzási
Ezekből építék az Oszlopot ezek
A' Dug [= Dugonits] hirét ſ. [= ſel] építő kezek
Sok h e l y t t [jav. ebből: *helyen*] *az* [jav. ebből: *a'*] ⟨*kövön*⟩
O s z l o p o n Árpád T o x u s Zoltán
Triumfált az idő elmulandó vóltán
Sok Ditső Őseink Nevei új fénybe
**Kezdettek* [← Elmosódott szó, vlsz. uaz, mint az utóbb ide szúrt]*(*)*
(*)Kezdettek ragyogni e' Nagy Épitménybe
Ezek között látszott a' ſ ő t i s z t e l e t ű
Dugonits k̄ [= Dugonitsnak] metszve néhány arany betül
Mellyet a hiv Magyar kezek így metszének
A' Haza Dugonits András' Nagy Nevének [Az eredetiben aláhúzva]
S o k H a z a ſ i s z e m é t könyekkel áztatta
Sok hév indúlatok buzogtak alatta
Azok közt bennemis az öszveolvadott
Sziv sok háládatos könnyekre fakadott
Tiszteltem é r z é k e n y s z í v v e l érdemedet

'S Hálló tsókokkal fogadván tégedet
A' Magy [= Magyarok] kegyes Iñét [= Istenét] [jav. ebből: *Inék' (= Istenének)*] *tiszteltem*
H. [= Hogy] illy M. [= Magyar] szívű Hazafira leltem
Áldjon is meg az Ég édes Hazámfia
Zengjen Duna Tisza 's mñ [= minden] M. [= Magyar] fia.
Ezt kívántam néked, és szólj jót erántam
Azért h̄ [= hogy] ñ [= nem] derék Versekkel kívántam
Én m̄t [= mint] Temiszt [= Temisztokles] Oszlopodnál sírtam
És alá ez egy pár sorotskákat írtam

Szemléljétek Késő Unokánk Fiai!
A' Nagy Dugonitsnak [Az eredetiben e két sor aláhúzva]
a hív Csokonai mk..

[Az eredetiben is bekeretezve.]
[A jobb (7b) hasáb alján:] *Pest. 15: Maj. 1795.*

Az AV.-ben Csokonai tiszteletből közölte az „M. S. Úr" által betoldott részleteket, de a bal és jobb lapszélen kapcsos zárójellel utalva idegen eredetükre; mi ezeket a betoldásokat itt a jegyzetek közt adjuk.

A címben mutatkozó eltérések: DMM.: A' DUGONITS' OSZLOPA.
(Az ő Barátihoz és Tisztelőihez.)
Sze [recsene k] DUGONICS' OSZLOPA
AZ Ő BARÁTIHOZ ÉS TISZTELŐIHEZ.

Az AV.-ben a cím alatt ez a fejszöveg olvasható: „*(Költődött 1795ben. Kinyomtattatott a' Diétai Mr. Múzsában a' 117d. és köv. lapp. Megbővítve pedig M. S. Úr által, a' Szerelemhegyi Úrtól lerajzolt 's Karats Úrtól kimetszett Rézképpel együtt kiadatott a' Dugonits' Úr' Szeretsenjeinek II Darabja előtt. Pesten 1792.* [-1798 !] *II. Dar. 8.)*"

A következőkben **kurens** szedéssel közöljük az AV. közlésétől eltérő részeket (ide értve a központozást is); a Sze. szövegében az álló szedésnek az eredetiben verzális felel meg (kivéve a lapalji jegyzeteket). A cím a DMM.-ban: *A 'Dugonits' oszlopa.*

1. DMM.: *Istenem! igazán láttam e szemmel,*
   Sze.: Istenem! *Igazán láttam-é szememmel?*
2. DMM.: *képzelődésemmel!*
   Sze.: *képzelődésemmel?*
3. DMM.: *De hát álmodhat é*
   Sze.: *De! hát álmodhat-é oly tisztán valaki:*
5. DMM.: *Nem-nem. — Mert*
   Sze.: *Nem-Nem! Mert álmunkkal oda van mindenünk.*
6. Sze.: *fel-serkenünk.*
7. Sze.: *arról úgy eszmélek.*
8. DMM.: *lélek. —*
   Sze.: *késért vólna egy Mennyei Lélek.*
   [Utána csillagokkal jelzett megszakítás.]
9. Sze.: Helikon
10. Sze.: *(A' szelíd Múzsáknak hives mezejében)* [A *Múzsáknak* kurzív]
11. Sze.: *Violákat s' Ne-felejcset szedtem.* [A *Violákat* és a *Nefelejcset* kurzív]

12. Sze.: *egyengettem.*
13. Sze.: *(a'-mint van szokásom)*
14. DMM.: ***tsendes** andalgásom,*
Sze.: *csendes andalgásom.*
15. DMM.: *Mellyet **eggy kis Zefir***
Sze.: *Melyet egy kis Zefir, kerengvén lejtősen,* [A *Zefir* kurzív]
16. Sze.: *A' **Bokorról** vissza-süvűlte* [így ! sh.] *kettősen.*
[A sor után csillagokka jelzett megszakítás.]
17. DMM.: ***A' hegynek** tetején, hová a' **szerelem**,*
Sze.: *A' hegynek tetején (hová a' **Szerelem**;*
18. DMM.: *'S az édes vágyódás **nézetett fel velem**,*
Sze.: *'S az édes vágyódás nézetett-fel velem)*
19. DMM.: *láttam, magam láttam —*
Sze.: *Láttam! Magam láttam!*
20. Sze.: *Látások* [kurzív]
21. Sze.: Klió!
22. Sze.: ***dücső*** oszlopot.
23. DMM.: *tetején, és kinek,*
Sze.: *'**S** kik rakták a' hegynek tetején? **és*** kinek?
24. DMM.: *Gyöngyösinek ?*
Sze.: *Hol már egy oszlopa állott* Gyöngyösinek.
Sze.: *Hol már egy **oszlopa** állott* Gyöngyösinek.
25. Sze.: *sötét* barlang *(egyedűl magában)*
26. DMM.: *oldalában.*
27. Sze.: régiség' *moha:*
28. DMM.: *kéz sem **lett vólna** rajta*
Sze.: *kéz **se***
30. Sze.: *Az **üdő***
31. DMM.: *Mauzóleumnak*
Sze.: Mauzoléumnak *itt tört-le a' Feje*
32. Sze.: *El-temetve van **itt** sok **temetők**' Heje.*
33. Sze.: *Kevéjködtek hajdan sok* tormok [így !] -templomok,
34. DMM.: *a' **porba**'*
35. DMM.: ***Lássz***
Sze.: *Lássz itt sok örököt-igérő* oszlopot,
37. DMM.: *Szemiramis,*
Sze.: Sémiramis *!*
38. Sze.: Kolossus-Piramis !
39. DMM.: *sorba'*
Sze.: *Nagy* nevek *és **böcsös*** érdemek *a' **porban***
40. DMM.: *porba'.*
Sze.: *Meg-vetve hevernek mohoson **egy sorban.***
41. Sze.: *Sok* vitézek-hérók ***el-dűlve** valának,*
42. Sze.: Agamemnon
[A sor után csillagokkal jelzett megszakítás.]
43. DMM.: *A' **feledékenység***
Sze.: *A'* feledék***enség** űlt ezek' tetején.*
44. DMM.: ***volt búrkolva** fején;*
45. DMM.: *siketen, és*
Sze.: *Érzéketlen — néma**n** — **süketen** — **és** — **vakon***
46. Sze.: *hamvakon.*
47. AV.: *kezet* sh., em.

Sze.: *szemére;*
48. Sze.: *térdére.*
49. DMM.: *melly a' **mélyről jöve,***
Sze.: *fölhő, mely a' méjról jöve,*
50. DMM.: *szöve. —*
Sze.: *Körűlette sűrű köd-kárpitot szöve.*
[A sor után csillagokkal jelzett megszakítás]
51. DMM.: ***hallgatás***
Sze.: ***hallgatás őrzi** e' barlangot.*
52. Sze.: *hangot.*
53. Sze.: *Olykor (ha ide jut **világunk'** lármája)*
54. Sze.: *fél-rekedtt hangot ád az **üreg'** szája.*
55. DMM.: *lassú, és siket,*
Sze.: *lassú, és siket:*
57. DMM.: ***álom**, a' halálnak bátyja*
Sze.: *Az örökös **álom** (a' **Halálnak** báttya)*
58. Sze.: *szárnyjait*
[A sor után csillagokkal jelzett megszakítás.]
59. DMM.: ***régiség***
Sze.: régiség *magát itt hízlallya.*
60. Sze.: *A'-mit a' **Századok** szűltek; ő **el-fallya.***
61. Sze.: *Torka nagy; még nagyobb gyomrában a' verem.*
62. DMM.: *Mellybe **megy***
Sze.: *Melybe megy, valami e' világon terem.*
63. DMM.: *ínyébe*
Sze.: *márván-ínjében pengenek;*
64. DMM.: *őrlenek.*
Sze.: *őrlenek.*
65. DMM.: *szenvedi;*
Sze.: ***Mivel** e hely a' fényt éppen nem szenvedi;*
66. Sze.: *Az örök-éjtől-szőtt vastag szőnyeg fedi,*
67. Sze.: *tekervényes.*
68. Sze.: [A sor után csillagokkal jelzett megszakítás]
69. Sze.: Labirint
70. DMM.: *Krétába*
Sze.: Krétában *titkos mesterségen.*
71. Sze.: Dédal
72. DMM.: *annak nem rakhatott;*
Sze.: *ennek*
74. DMM.: ***ebben** az ösvények:*
Sze.: *ebben az ösvények;*
75. Sze.: Ténari *öblei* poklok' *üregének*
76. DMM.: *ködbe tán nem kerengének;*
Sze.: ***tekergének;***
77. DMM.: *homályba*
78. DMM.: *Hol **hamar** el téved maga a' tudomány.*
Sze.: *Hol hamar el-téved maga a'* tudomány.
79. Sze.: Dugonics ***Lábainak** nyomát.*
80. DMM.: ***régiség'** Templomát.*
Sze.: *Hogy járta-föl ezt a'* régiség' *Templomát.*
81. Sze.: *Itt van* pácája-*is* ***le**-téve,* 's lámpássa:
82. Sze.: ***A' mit Ö itt látott hogy azt** más-is lássa.*

83. DMM.: *Hélikonhegyen*
Sze.: *érdemlette: hogy* Helikon-*hegyen*
84. DMM.: *legyen.*
Sze.: *E' régi* kövekből *néki* oszlop *legyen.*
85. Sze.: *Melynek, buzgó szívvel,*
86. DMM.: *hazai szeretet.*
Sze.: *A'* háladatosság, *'s hazai* szeretet.
87. DMM.: *barlangjába*
Sze.: *A'* feledékenség' *setét* barlangjában
88. DMM.: *sorjába.*
Sze.: *Szedett* követ *Ezek rakták-fel sorjában.*
89. DMM.: *hív*
Sze.: *Melyet, sok csókok közt, a' hív* emlékezet
90. DMM.: *öszve tzémentezett.*
Sze.: *könyvekkel öszsze-cémentezett.*
91. DMM.: *grátziák tsínosra faragták*
Sze.: *Akkor a'* Gráciák
92. Sze.: szépség' mázzát
93. DMM.: *Oszlop*
Sze.: babér-koszorút *a' nagy* oszlop *fölött*
94. DMM.: *Ölelő Kézzel tett az érdem 's tisztelet.*
Sze.: *Ölelő kézzel tett az* érdem *'s* tisztelet.
95. DMM.: *Oszlophoz közelebb*
Sze.: oszlophoz *közelebb eshettem;*
96. DMM.: *köveket* **rendre** *nézegettem.*
Sze.: köveket *rendre*
97. DMM.: *a' Trója' öszvetört*
Sze.: *Némelyik* Trójá*nak* (a) *öszsze-törtt falából*
[Az (a) jel alatt ez a jegyzet található a lap alján: „(a) Értődik ezenn Dugonics-úrnak azon Könyve: melynek ily címje vagyon: Trója' Veszedelme. Nyomtatódott *Pozsonyban* Landerer *Mihály'* bötűivel, és költségével. 1774-dik Esztendőben. Ezen Könyve, Dugonics-úrnak számos Könyvei között, leg-első vala."]
98. Sze.: *Páros' fehér* Az első szó dőlt szedéssel.
100. DMM.: *Ulisszesének* Az AV.-től eltérőn: nem dőlt szedéssel.
Sze.: Ulissesének (b) *a' sovány Ithaka,*
[A (b) jel alatt ez a lapalji jegyzet olvasható: „(b) Ennek a' Könyvnek ily címje van: Ulissesnek, *ama' híres, és nevezetes Görög Királynak* [VI.] *csudálatos Történeiei*[!]. *'s-a'-t.* Nyomtatódott *Pesten* Royer-*Ferenc* bötűivel 1780-dik Eszten.]
101. Sze.: *látzott, a' Kol*kisi *Házon,* A Kolkisi dőlt szedéssel.
102. DMM.: *Argonautáival* Az AV.-től eltérőn: nem dőlt szedéssel.
Sze.: Argonautáival (c) *vitézködő Józon.*
[A (c) jel alatt ez a jegyzet olvasható:
„(c) Ez a' Könyv, eredeti ki-adássára nézve, Deák nyelven vagyon szerezve ilyen cím alatt: Argonauticorum, *sive: De* Vellere *Aureo Libri* XXIV. Nyomtatódott *Pozsonyban.* Landerer-*Mihály'* bötűivel 1778-dik Eszten. Ez a' Görög-szabású Könyv Magyarra fordíttatott, ugyan-magától a' szerző-*úrtúl,* némelly Nagyságos Személyeknek hathatós kéréssökre. E' Könyvnek *cím*je ez: A' gyapjas vitézek. Nyomtatódott

Pesten, Fűskuti-*Landerer-Mihály' bötöivel* [!], *és kölcségével* 1794-dik Esztendő."]

103. DMM.: *Karjeli kőszálon vólt metszve Etele,* [Az első és az utolsó szó kurzív.]
Sze.: ***Kar-jeli** Kő-szálon vólt metzve* Etele.

104. DMM.: *Etele, és kedves Etelkája vele.* Az AV.-től eltérőn nincs dőlt szedés a sorban.
Sze.: *Etele, és kedves* Etelkája (d) *vele.*
[A (d) jelhez ez a lapalji jegyzet csatlakozik:
„(d) Ez a' Dugonics-úrnak leg-híresebb, és az egész Ország előtt leg-kedvesebb Munkája. Ki-nyomtatódott elsőben *Pozsonyban, Pesten, Kassán Fűskúti-Landerer-Mihály bötűivel, és kölcségével* 1788-dik Eszt. A' Könyvnek címje akkoron ez vala: Etelka. *Egy igen ritka Magyar Kis-aszszony. Árpád és* Zoltán *Fejedelmink idejekben. 's-a'-t.* — Mivel pedig az egész Nyomtatvány egy esztendő alatt el-fogyhatott; ismétt újra nyomtatódott *Pozsomban* [!] *és Pesten* Fűskúti-*Landerer-Mihály' bötüivel, és kölcségével.* 1791-dik Eszt. E' Könyvnek mostani kurta címje ez: Etelka. — Mivel pedig e' másadik Nyomtatván-is fogytán van; esztendő ilyenkorra elő-kerűl a' harmadik is."]

105. DMM.: *Kún* Az AV.-től eltérőn álló szedéssel.
Sze.: Kún (e) maradványok-is közötte látzattak,
[Az (e) jelhez a következő lapalji jegyzet csatlakozik: „(e) Két Darabokban jött-ki e' cím alatt írtt Könyv: Jeles történetek. *Melyeket a' Magyar Játék színre alkalmaztatott* Dugonics-*András.* Nyomtatódtak *Pesten* Fűskúti Ifiabb *Landerer-Mihály' bötűivel és költségével* [!] 1794-dik Eszten. Ennek a' Könyvnek Másadik Darabjában föl-találtatik Kún László, kiről itten emlékezet vagyon."]

106. DMM.: *Lászlónak* Nincs dőlten szedve.
Sze.: Lászlónak *a' Kúnnék* [Az utolsó szó dőlt szedéssel.]

107. Sze.: köveket.

108. Sze.: *bírná-el ezeket.*

109. DMM., Sze.: ***Rettentők** valának,*

110. DMM.: *Abila', 's Kálpénél faraga:*
Sze.: *Herkules (Abila', 's Kalpénél) faraga.*
A tulajdonnevek dőlt szedéssel.

111. DMM.: *Tóldi* Nincs dőlten szedve.
Sze.: Toldi (f) *állitotta ezeket magának;*
[Az (f) jelhez a következő jegyzet csatlakozik:
„(f) Nem külömben Toldi-*Miklósnak* élete ugyanazon Jeles történetekben találtatik-fel. Tudni-illik az első Darabban."

112. DMM.: *De már a' **mohoktol be' vonva valának.***
Sze.: *De már a' **Mohoktól bé-vonva** valának.*

113. DMM.: *Két **ditső** szűz is vólt Bátori, Matskási,* A nevek nincsenek dőlten szedve.
Sze.: *Két **dücső** Szűz-is vólt:* Bátori Macskási (g)
[A (g) jelhez a következő lapalji jegyzet kapcsolódik:
„(g) Ugyan-azon Jeles történetekben vagyon Bátori-*Máriának* Szomorú Története-is, a' másadik Darabban — Különös Könyvben találtatik-fel Macskási-*Juliánának* viszontagsága

ilyen cím alatt: Az Arany-pereczek. Ez a' Nevezetes Könyv nyomtatódott *Pesten* Landerer-*Mihály' bötűivel és költségével* 1790-dik Esztendőben — Mivel pedig a' Nyomtatványok egészszen el-fogytak; ebben az 1798-dikban újra ki-nyomtatódik *Pozsonyban.*"]

114. DMM.: *Mohodzási.*
Sze.: *a'* kövek *mohodzássi*
NB. A DMM. szövegében e sor után sorköz (hézag) következik, az AV. szövegében viszont folyamatosan az „M. S. Úr" által közbeiktatott szövegrész *A' szerecsenek*-ből. Mivel az AV. és a Sze. szövege nem pontosan egyezik, itt a jegyzetek közt közöljük mind a kettőt.
Sze.: „*Vólt még egy fekete lapos síma* marvany.[!]
Vésve vala rajta egy krokodil-*sárkány,*
Tiszta szüzességét mutatta-meg bőven
A' Szép Karikléa *hajdan ezen köven.*
Kondor szerecsennék *(h), emlékezetére,*
Méroéből *hozták* Helikon' *hegyére.*
(h) Ez által Dugonics-úrnak e' jelen-lévő munkája értődik, melynek címje: A' szerecsenek. Ennek másadik Könyvében hozódik-elő az a' nevezetes *Márvány,* melyről itten szó vagyon."
AV.: Volt még egy fekete, lapos, sima márvány,
Vésve vala rajta egy Krokodil-sárkány,
Tiszta szűzességét mutatta meg bővön,
A' szép Kariklea hajdan ezen kövön.
Kondor *Szeretsennék'* emlékezetére
Meroéből hozták Helikon' hegyére.

115. Sze.: Oszlopot

116. Sze.: *A'* Dugonics' *hírét föl-építő*
E sor után csillagokkal jelzett megszakítás következik, s utána „M. S. Úr" újabb betoldása, amelyet Csokonai *A' szerecsenek*-ből az AV. szövegébe átvett, s amelyet mi csak itt a jegyzetekben közlünk.
Sze.: *Egy Rendes* Több-szöget *tettek tetejére.*
Céloztak ez által azon érdemére,
Hogy tudákosságát (i) *magyarúl ki-adta.*
Melyel a' számtalan többit *meg-haladta;*
Hogy mindent tanított hejesen meg-mérni;
A'-mit Egen-Földön a' szemmel el-érni.
Ez egy-is vihette halhatatlanságra;
Hiv Honnyait pedig háladatosságra.
Az utolsó sor után csillagokkal jelzett megszakítás.
Az (i) jelhez ez a jegyzet csatlakozik:
„(i) Dugonics-úr' Remek-munkájának lehet mondani a' tudákosságról írott két Könyveit, melyek ki-nyomtatódtak *Pesten* Landerer *Mihály' bötűivel és költségével* 1784-dik Eszten. Mivel pedig ezek a' Nyomtatványok-is egészlen el-fogytak; e' fojó 1798-dik Esztendőben újra nyomtatódnak *Pesten* Fűskúti-*Landerer-Mihály' bötüivel és költségével, három Könyvekre osztva.* I. A' bötű-vetés *(Algebra).* II. A' Föld-mérés *(Geometria).* III. A' három-szögellés *(Trigonometria).* És

A' csúcsos-szelések *(Sectiones Conicae)*. A' fekvő betűkkel írott Verseket, és ezeket a' Jegyzéseket szerzette M*** S**."

AV.: Egy rendes Többszeget tettek tetejére;
Tzéloztak ez által azon érdemére,
Hogy *Tudákosságát* magyarúl kiadta,
Mellyel a' számtalan többit meghaladta,
Hogy mindent tanított helyesen megmérni,
A' mit égen, főldön, a' szemmel elérni:
Ez egy is vihette halhatatlanságra
Hív honnyait pedig háládatosságra. —

117. DMM.: ***Tokszus** Zoltán,*
Sze.: Árpád, Tokson, Zoltán
118. Sze.: ***üdő***
119. Sze.: ***dücső öseink** nevei **a' Fényben***
Utána sorköz.
120. DMM.: *építményben.*
Sze.: ***a'** nagy Építményben.* A sor után ismét csillagokkal jelzett megszakítás.
121. DMM.: ***a' Fő-tiszteletü***
Sze.: *a'* nagy tiszteletű
122. Sze.: Dugonicsnak *metzve nehán*
123. Sze.: magyar kezek
124. DMM.: *A' Haza. Dugonits. András'. nagy . nevének!*
[Utána nincs sorköz.]
Sze.: A'. haza.
Dugonics. András. nagy. nevének.
Utána nincs sorköz.
125. Sze.: *áztatta.*
126. DMM.: A sor után tagolásul sorköz.
128. Sze.: *háladatos*
[A sor után csillagokkal jelzett megszakítás.]
129. Sze.: *Tisztelem* nagy tudós! *ennyi érdemedet.*
130. Sze.: *Tégedet*;
131. DMM.: *A' Magyarok'*
Sze.: *A'* Magyarok' *kegyes* Istenét *imádtam:*
132. DMM.: *Magyar szívű **hazámfiát** láttam.*
Az AV.-től eltérőn utána nincs sorköz.
Sze.: *Magyar-szívü* Hazám-fiát
Az első szó a kiadásban is kurzív. Nincs utána sorköz.
133. DMM.: *hazámfia!*
Sze.: *az* ég, *édes* hazám-fia!
134. DMM.: *Magyar' fia!* [Utána sorköz.]
Sze.: Duna-Tisza *'s minden Magyar' fia!*
135. DMM.: *néked*; ***meg** ne szólj*
Sze.: *kévántam* néked. *Meg-ne-szólly **ezekért***
136. Sze.: *A'* te *érdemidhez illetlen **versekért.***
137. DMM.: *Én mint Temisztokles oszlopodnál sírtam,*
Sze.: *Én mint* Temistokles oszlopodnál
138. DMM.: A sor után tagoló sorköz.
Sze.: A sor után csillagokkal jelzett megszakítás.
139. DMM.: *(*) Szemléljétek. Késő. Unokánk'. Fiai.!* A soreleji csillag

föltehetően a nyomdának szóló utasítás volt a K-ban, hogy a két záró sort csupa nagy betűvel szedjék.

Sze.: Szemléllyétek. Késő. Unokák'. Fiai.

140. DMM.: *A'. Nagy. Dugonitsnak. A' Hív. Csokonai!*

Sze.: A. Nagy. Dugonicsnak. A'. Hív. Csokonai.

Látható, hogy Csokonai az eredeti fogalmazvány szövegét már a DMM. részére is átdolgozta némileg, s mikor az AV.-ben közreadta, újabb simításokat végzett rajta. *A' szerecsenek*-ben M. S. által kiadott szöveg sem csupán helyesírásilag s nem pusztán kiemeléseivel tér el a DMM. vagy az AV. szövegeitől, ezért szükségesnek véltük, hogy erre is hivatkozzunk, már csak azért is, mivel Csokonai az AV. kiemeléseit ennek alapján végezte el s M. S. betoldott szövegét — bár zárójelesen — maga is átvette.

Formai tekintetben megjegyezzük, hogy az AV. bekezdések nélkül közli a sorpárokat, míg az ősfogalmazványban s a DMM.-ban minden második sor bekezdéssel indul. Mivel az AV.-ban bizonyára csak nyomdatechnikai okokból egyszerűsítettek Csokonai eredeti elgondolásán, visszaállítottuk a bekezdéseket, ahogyan Juhász Géza és Vargha Balázs is tette.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Oláh Gábor nem alaptalanul vergiliusi motívumokat és reminiszcenciákat keresett a versben: „Csokonai abban is utánozza Vergiliust, hogy személyesített fogalmakkal, allegorikus alakokkal népesíti meg másvilágát. Érdekes ebből a szempontból *A Dugonics oszlopa*, hol a feledékenység sötét barlangját Vergilius alvilágához méltó árnyakkal tölti meg. Ott ül a vastag gyászba burkolódzó Feledékenység, fejét bágyadtan bocsátva kezére. A barlangot a néma Hallgatás őrzi." (CsLat. 38 kk.)

A Dugonics emlékoszlopára fölvésett művek Oláht szintén Vergiliusra emlékeztették, de kívüle Pope hatására is gondolt: „Itt áll a Dugonics hazaszeretet-emelte oszlopa, melyet a Gratiák faragtak csinosra. Erre a pároszi márványoszlopra vannak fölvésve munkái s teremtett alakjai. Ezeknek a felsorolása emlékeztet az *Aeneas pajzsának* leírására (Aen. VIII. 610—730.). [...] Az ilyen díszítményeket Vergiliuson kívül még különösen *Pope* és *Pyra* szolgáltatta Csokonainak. (Lásd *Pope:* „The Temple of Fame" 178. és következő sorait, ahol azt írja le, hogy a dicsőség oltára körül hat oszlop emelkedik, melyeken ókori költők szobrai láthatók; a talapzatra pedig műveik tárgya van bevésve.)" (I. m. 39—40.)

A Pope-hatás gondolatát Julow is átvette: „Ahol az ünneplő szándékot mindamellett élmény és valódi tisztelet támogatja, nemcsak őszintébb, de művészileg is magasabbrendű mű születik, bár az alkalmiság ilyenkor is a barokkban leli meg az adekvát megformálást. Legjellegzetesebben *A Dugonics oszlopá*ban, ahol a magyar ősmúltat ébresztgető derék pennaforgató mester tiszteletére emelt antik-horatiusi, klasszikus-egyszerű díszoszlop köré szinte riasztó méretű és tágasságú nemzeti hőspanteon patetikus-allegorikus víziója tornyosul, a Szent Péter katedrálisokat emlő féktelen barokk építészeti monumentalizmus, és az architekturális teret optikai trükkökkel mértéktelenül kitágító épületfestészeti illuzionizmus szellemét oltva át a költészetbe. Jellemző, hogy a vers megformálásának alapihletét, modelljét adó *The Temple of Fame* (A hírnév temploma),

a minta-klasszicista Alexander Pope ódája, közel sem sugall ekkora méreteket." (ItK. 1973: 650. l.) Pope hatását nem zárhatjuk ki egészen, de valószínűbbnek látszik, hogy a klasszicista angol költő is ugyanabból az antik forrásból merített, mint Csokonai.

Az első ismertetés a versről 1798-ban jelent meg:

„A' LEG-ÚJABB KÖNYVEK.

A' Szerecsenek. Újjabb életre hozta Dugonics András Kiráji oktató. in 8 vo 2. Rész. 2 for.

... Az egész könyv nem versekben vagyon, hanem folyó beszédben épen úgy, mint vagy *Etelka*, vagy az Arany Pereczek irattak. A' második könyvben annak elején vagyon *Dugonics András Oszlopa*, melyet válogatott igazi magyar versekkel föl-épített *Csokonai* úr; *Dugonics* úrnak úgyan, de fő-képpen maga-magának örök emléközetére. Valamint Nagy *Sándor* meg-parantsolta: hogy őtet lene-fessék, hanem *Apellesnek* kezei; úgy vélekedhetik maga felől mind egygyike; hogy ne dicsértessék, ha csak *Csokonaitól* nem dicsértetik. A' gondolatok fölségesek; a' versek természetesek. E' könyvet a' közönségnek minden hizelkedés nélkűl ajánlhattyuk; mert benne szép üdeje töltését ki-ki várhattya." (Vásári Könyvtár, vagy-is rövid laistroma azon könyveknek, mellyek Fűskúti Landerer Mihálynak po'sonyi és pesti typographiájában E' Folyó 1798 Esztendőben ki-jöttek, vagy később ki-jövendenek. Ingyen osztatik-ki. 4. l.)

Kazinczy nem volt erről a versről sem valami nagy véleménnyel, ahogy általában az alkalmi versekről nem; Horváth Ádámnak írta 1814-ben (noha Horváth bizonyosan nem volt egy nézeten vele): „Szörnyűségek vannak az ő verseiben. Csak vedd a' Földire, Dugonicsra írt darabot." (KazLev. XI, 449. l.) Ítéletébe azonban bizonyára belejátszott, hogy az *Etelka* írójáról sem volt egészen jó véleménnyel (ld. KazLev. I, 191. l.).

Baróti Dezső a felvilágosodás motívumait is észrevette a versben, ahogy az emlékkőállítás művészettörténeti hátterét is találóan vázolta: „Csokonai Vitéz Mihály egyik versében leírja, hogy a magyar Helikon virágos tövében járt s ott egy érdekes kőoszlopot látott. Majd így folytatja:

Sok hejen a kövön ÁRPÁD, TOKSON, ZOLTÁN
Triumfált az idő elmulandó voltán.
Sok dücső ŐSEINK nevei a fényben
Kezdettek ragyogni a nagy Épitményben.
Ezek között látszott a' NAGY TISZTELETŰ
DUGONICSNAK metszve néhány arany-betü.

Ez a néhány sor szépen megmutatja a kor irodalomszemléletét. A felvilágosodás hatására az írót nálunk is a közvélemény legmagasabb fórumának tekintik, neve a legmagasabb helyen, fejedelmek nevei közt ragyoghat. Alkotása, mint sötétséget a fény, legyőzi az idő elmulandó voltát. Sötétségen keresztülhatoló fény, a felvilágosodásnak ez a kedvelt szimboluma itt egyuttal hódolat a nagy Dugonicsnak. Hódolat az emlékkő emlegetése is, az angol parkok szentimentális tisztásain ekkor Európa szerte így szokás tisztelni a toll embereit. Csokonai verse ezt a világot ébreszti fel bennünk." (I. m. 5—6. l.)

Szuromi Lajos is észrevette a vers felvilágosult, bátor — egyáltalában nem megalkuvó — szellemét: „*Az estve*, a *Magyar! Hajnal hasad!* vagy *A Dugonits oszlopa* felvilágosult, egyértelműen bátor gondolatai"-t említi (ItK. 1964: 293. l.), s ugyanitt — némi túlzással — e három verset „forradalmi merészségű"-nek nevezi (295. l.).

Julow is a felvilágosodás jegyeit ismerte föl a versben: „A nagy aufklérista versek világossága, tisztarajzú gondolatai, sejtelmes claire-obscurenek adnak helyet, és barokk allegóriákkal vegyülnek. Ami mégis uralkodik e kevertségben, az a múlt, különösen a harcias magyar ősmúlt képeinek borongó, kissé már ossziáni szellemű felidézése, melyet Dugonics programjának megfelelően a nemzeti önérzet ébresztgetésének szándéka sugall." (MIrT. III, 234. l.)

Görömbei András azt írta, hogy „A *Dugonics oszlopa* kétségtelenül a magyar múlt epikus megelevenítőjét tiszteli a konzervatív nemesi szemléletű »főtiszteletű Dugonics«-ban" (StudLit. 1973: 69. l.), de nem fogadta el Juhász Géza egyszerűsítő nézeteit e kérdésben.

20. *látás* (rég.): látomás.

21. *Klio* (gör.): a történetírás múzsája az ókori görög regevilágban; Csokonai Dugonics történelmi érdeklődése és történeti tárgyú regényei miatt fordul éppen őhozzá.

24. *Gyöngyösinek:* Gyöngyösi Istvánnak, akit Csokonai a régibb magyar epikus költészet jeleseként tisztelt.

29. *maradványok':* mai nyelvhasználatunk szerint: *maradványuk. puszta:* kopár.

31. *feje:* teteje, oromzata.

37. *Szemiramis:* a hagyomány szerint Asszíria legendás királynője építtette a babiloni híres függőkerteket.

38. *Kolosszus* (gör.): hatalmas, óriás szobor.

41. *Héró* (gör.): hős.

42. *Agamemnon* (gör.): a mondák szerint a görögök fővezére a trójai háborúban.

48. *gőzös* (nép.): kába, kábult.

57. *Az örökös Álom, a' halálnak báttya* Mint Oláh Gábor is rámutatott, Vergilius szintén testvérnek mondja az álmot a halállal: „Consanguineus Leti Sopor" (Aen. VI, 278). (Vö. CsLat. 38. l.).

59—63. *Az avúltt Régiség* stb. Oláh e sorokról ezt írta: „A mindent felfaló régiségnek ez az eleven képe emlékeztet a Cerberus szörnyeteg voltára:
Cerberus haec ingens latratu regna trifauci | Personat, adverso recubans immanis in antro. | Cui vates, horrere videns iam colla colubris, | Melle soporatam, et medicatis frugibus ossam | Objicit. Ille fame rabida tria guttura pandens | Corripit objectam . . . (*Aeneis* VI. 416—422.) Mindakettőben a telhetetlen falánkság képe ásít felénk." (CsLat. 38—39. l.)

66. *szőnyeg* (rég.): kárpit, szövet. Oláh Gábor szerint e sorban is antik reminiszcencia kereshető; Vergilius írja le így az alvilágot: „ubi coelum condidit umbra Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem". (Aen. VI, 271—272.) (V. ö. CsLat. 38—39. l.).

69. *Labirint,* Labirintus (gör.): a hagyomány szerint Kréta szige-

tén, Knósszoszban Daidalosz által Minósz király számára épített bonyolult beosztású királyi palota.
tévelygős: megtévesztő, útvesztős.

71. *Dédal,* Daedalus, Daidalosz: görög mondai hős, a krétai Labirintus tervezője.

74. *tétovázik* (rég.): ide-oda kanyarog.

75. *Ténari:* a görög monda szerint *Tainaron* hegyfokánál szállt le Herkules (Héraklész) az alvilágba.

85. *Talpot vet* (nép., rég.): alapot rak, megveteti az alapját.

86. *Hazai szeretet* (rég.): hazaszeretet.

97. *Trója:* a Dugonics egyes munkáira utaló szavak, nevek magyarázatát lásd fent, *A' szerecsenek* szövegváltozatának megfelelő jegyzeteiben.

100. *Ithaka:* sziget a Ión-tengerben, Ulisses (Odysseus) hazája.

101—102. *Kolkis,* Kolchisz: a monda szerint ezen a Fekete-tenger környéki helyen találta meg Jázon a híres arany gyapjút.

103. *Karjeli kőszálon:* az 1794-ben kiadott *Jeles történetek* . . . című színműgyűjteményében Dugonics kiadta az *Etelka Karjelben* c. „szomorkás darab"-ot is. *Karjél:* Karélia.

110. Az ún. „Herkules oszlopai"-ról van itt szó, amelyeket a monda szerint a görög hős útjának legtávolabbi pontján állított; a gibraltári előhegységekkel szokták azonosítani.

118. *Triumfált* (lat.): diadalmaskodott.

130. *értetvén* (rég.): illetvén.

131. *A' magyarok' . . . Istenét:* a kifejezést Dugonics vitte be az irodalomba, az ő nyomán használja Csokonai másutt is oly gyakran.

137. *mint Temisztokles:* Themisztoklész görög hadvezér (i. e. 525—461), akit végül megbuktattak, s számkivetésbe küldtek. A hadvezér Miltiades emlékkövénél fakadt sírva. (V. ö. Oláh: CsLat. 16. l.).

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

Képzőművészeti ábrázolása

A szerecsenek 1798-i kiadása élén megjelent Csokonai elképzelése szerint „Dugonics oszlopa" rézbe metszve. Ezt Beöthy tévesen Csokonai művének vélte (Beöthy I, 596. l.), a rajz készítője azonban nem a költő, hanem Szerelemhegyi András volt. (V. ö.: AV. 125. l., Ecsedi István: *Karacs Ferencz térképmetsző élete* . . . EPhK. 1912: 495. l.)

238. Minden szerelmes katona

Kézirata

Eredeti kézirata csak a 17—52. sornak maradt: MTAK. VJ. 7b, 8b (K_1); ez a mű fogalmazványa, több törléssel és javítással. Csokonai saját kezű kéziratjegyzéke a „N° 10° Fragmenták" között a 27. helyen említi:

Militat o[mn]is amans (ld. Cs/ÖM. I, 102. l.); ez az adat bizonyára erre a töredékes autográf fogalmazványra vonatkozik. A Kcsl. N° 9. kötege is alkalmasint ezt a kéziratot leltározta (ld. Cs/ÖM. I, 112. l.). A költő le is tisztázta művét az 1795-i „Első Darab"-ba, ez azonban nem maradt ránk (v. ö. Cs/ÖM. I, 215. l.).

Csokonai debreceni barátja, Nagy Gábor is lemásolta, saját megjegyzése szerint a költő eredeti kéziratáról: OSzK. Fol. Hung. 893: 9b—11a: (K_2). Ez a teljes — bár nem egészen hibátlan — másolat jelen kiadásunk alapja.

Számos másolata keletkezett: szellemes dévajságával egyike lett Csokonai legtöbbet másolt verseinek: csaknem 30 kéziratáról tudunk, s ezek nagy részét ismerjük is.

A másolatokban gyakori a szövegromlás, elírás; néhány típushibára a szövegkritikai fejezetben utalunk.

A vershez tartozó szellemes prózai bevezetésről először Csokonai barátja, Puky István adott hírt 1805-ben a költő anyjának írt levelében: „A *Militat omnis amans* darabját nem fogja megengedni a' Censura e' nékem meg van a' kis Asszony[na]k és Öreg Ur [na]k dedicalt két Levéllel." (CsEml. 218. l.) A Puky által másolt ún. Gesztelyi-kódex a II. világháborúban elveszett, de fennmaradt a szóban forgó prózai bevezetés autográf fogalmazványa is a MTAK. Kézirattárában: a HG. innen közölte ezzel a forrásutalással: „E tréfás sorok az Angelicaból egyfolytában írott versek mellé vannak írva. [A Magyar Tud. Akadémia 39. sz. kézír. kötet II. cs. 16. darabjára.]" (HG. II, 195. l.) Ez a kézirat ma a K 674 jelzetű kötet 61a—62a oldalának felel meg.

E tréfás prózai bevezetést a vers másolói általában nem ismerték, kivéve az Abafi által használt kézirat másolóját, aki a Gesztelyi-kódexre visszavezethető forrást használt, de a prózai „ajánló levelek" szövegében némileg eltér Csokonai említett fogalmazványától. (Bár azzal is számolnunk kell, hogy Csokonai a tisztázáskor módosított némileg fogalmazványa szövegén.)

Még egy másoló közli a prózai ajánló levelet, de annak csak egy részletét: Jókay József a „Heliconi Virágok"-ban: OSzK. Oct. Hung. 695: 39b. Ez a részlet a HG.-ban az első bekezdést alkotja, Abafi szerint azonban a vers végén volt eredetileg — s ez is a logikus helye: Jókay József másolatában is ott található.

A verset megörökítő másolatok, megközelítő időrendben:

MTAK. RUI. 8-r. 159: 73a—74b. „Csokonai Vitéz Mihály Verse de Materia Militat omnis Amans" (K_3); Ms. 17: 13b—„Militat Omnis Amans". A végén a másolónak ez a megjegyzése: „Csokonai bolondoskodta" (K_4); Ms. 5079/7 (Korábban: Analecta, Fehérgyarmati-ék. Lapszámozás nélkül. Stoll 613. sz.) „Militat omnis Amans. Ovid. Lib. Am. 1° Cap. 17." (K_5); Ms 630: 68a—70b „Csokonai Vitéz Mihálynak versei: De materia: Militat omnis amans!" (K_6); K 667: 63b—65a. „Militat omnis amans". A végén a másolónak ez a megjegyzése: „egy Pesti Gavallér' kérésére irta extempore Pestenn Csokonaÿ" (K_7); Ms 10.058/1. „Militat omnis amans. Tsokonai Vitéz Mih. 1792." Lapszámozás nélkül. A kötetet („Tsokonai Vitéz Mihály' és Fái Fáy András' némelly sajtót nem látott Verseik.") viszonylag későn, 1850-ben másolták (K_8).

OSzK.

Oct. Hung. 695: 38a—39b. „Militat omnis amans — Minden Szerelmes Katona." A végén *Cs. V. M.* névbetűk s az ajánló levélnek „Ejnye Kis-

Asszonyka!" kezdetű szakasza. Jókay Józsefnek, a regényíró atyjának tulajdonából (K_9); Oct. Hung. 696: 13b—15b. „N^ro 11. Militat omnis amans & habet sua castra Cupido. Csokonai Vitéz Mihály." (K_{10}); Oct. Hung. 568: 138a—141b. „Minden Szerelmes katonáskodik, és Cupidónak-is vagyon különös Tábora." A szerzőt nem említi (K_{11}); Oct. Hung. 1696: 19b—21b. „Militat omnis Amans. Cs. V. M. által." (K_{12}); Oct. Hung. 395: 16b—18b. „Militat omnis amans." A végén „Cs. V. M." névbetűkkel (K_{13}); Oct. Hung. 53/VI: 7a—9b. „Prő. Militat omnis amans, habet sua castra Cupido." A másolat végén „*Cs. V. M.*" névbetűk (K_{14}).

Quart. Hung. 962: 10a—12b. „Militat omnis amans. Csokonay." Nagy Gábor hagyatékából, de nem az ő másolata (K_{15}); Quart. Hung. 1931/II, 57a—59a. „Militat omnis amans. (Ovid. Amor. lib. Eleg.)" A másolat Csokonaitól még a *Tolvaj Isten*-t s *Az Istenek osztozása*-t is tartalmazza, ezzel az összefoglaló címmel: „Csokonai V. Mihály versezeteinek töredéke, mellyek kinyomtattatás alá nem botsátódhattak, a bennek foglalható resszerént [!] fajtalan, részszerént nagy Satirica Materiakért." Tábori Kornél erre a kéziratra hivatkozott annak idején megjelent ismertetésében (ld. Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12. l.) (K_{16}); Quart. Hung. 2352: 4b—6a. „Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido". A szerző neve nélkül (K_{17}).

Duod. Hung. 76: 32b—35b. „Militat omnis Amans." A szerző említése nélkül (K_{18}).

Debrecen.

NZs. „CXXV. Militat omnis amens [!]" A végén „Cs. V. M." névbetűkkel (K_{19}); Kontz Benjámin-gyűjtemény 122—127. l. „Militat omnis amans et habet sua castra Cupido." A szerző neve nélkül (K_{20}); DebrK. R. 2743/I, 266—271. l. „Cs. V. M. Versei de māā [= materia] Militat omnis Amans." ($_{21}$).

Sárospatak.

SpK. 1707: 215—220. l. (MTAK. Mf. A 3272/I.) „Castis omnia casta. Militat ōis [= omnis] amans. Cs. V. M." (K_{22}); SpK. a. 58: 67—68. l. „Militat omnis amans. Ovid. (Csak férfiaknak.)" A végén Csokonai nevével (K_{23}); SpK. 1667: 79—84. l. „Militat omnis amans, et habet sua castra Cupidó" A végén Cs. V. Mihály utalással a szerzőre (K_{24}); SpK. 2593: 192—198. l. „Militat omnis amans Csokonai V. Mihály által" (K_{25}).

Egyéb helyen található másolatok:

Debreczeni P. Dániel-gyűjt. 13—17. l. „9. Militat omnis amans ex Ovid." A végén Cs. V. M. névbetűkkel. Budapest, magántulajdonban (K_{26}).

Kiss Pál-ék. 142—145. l. „Militat omnis amans." A szerző említése nélkül. Hódmezővásárhely, gimnázium. MTAK. Mf. A. 1988/II. (K_{27})

Bárczay Pál-gyűjt. „Militat omnis amans." Pannonhalma. Szent Benedek rend Főkönyvtára. (Ld. Pannonhalmi Könyvszemle. 6. 1961. április. Csak ebből a sokszorosított kiadványból ismerem Sz.F.) (K_{28})

Kovács József versei és egyebek. 18—23. l. „Militat omnis amans". A végén: „Cs. V. M. által". Prága. Egyetemi Könyvtár. Kubelik (Széll) gyűjtemény. MTAK. Mf. A. 162/III. (K_{29})

Szántó Dániel-gyűjtemény. 1807. 125—130. l. uo. MTAK. Mf. A. 162/V. (K_{30})

Újabban fölbukkant kéziratai: Demjén József-gyűjtemény. DériM. 600—70: 264—269. l. (K_{31})

Gyűjtemény. 1847. DebrEK. Ms. 45/5: 186—190. l. (K_{32})

Lappangó másolatok:

Zilai Sámuel-gyűjt. „3. Militat omnis amans." (Ld. Stoll: 600. sz.) (K_{33})

Áradi kézirat. „Militat omnis amans" (ld. Stoll: 842. sz.) (K_{34}).

Bajai kézirat. „10. Militat omnis amans." (Ld.: Berényi János: *Egy eddig kiadatlan Csokonai-vers Baján.* Kalangya. 1942: 245. l.) (K_{35}).

Badics Ferenc tulajdonában volt másolat (K_{36}). Badics 1922. IX. 14-én adott hírt a birtokában levő kéziratról Harsányi Istvánnak, a HG. egyik sajtó alá rendezőjének: „IV. »*Militat omnis amans* Tsokonai Vitéz Mih. 1792.« Összesen 4 quart lap; az 1. vsz. ez:

Ha katonáskodnak a' [!] szerelmesek,
Közöttök egy zsoldot magam is keresek,
Bár sok félelemmel és bajjal tellyesek
Az éjjeli tsaták, ostromok és lesek:"

(A levél lelőhelye: SpK. 2710.) A kézirat ismeretlen helyen.

Hitelessége

A vers hitelességéhez aligha férhet szó, mivel Csokonai kéziratjegyzékein és címjegyzékein is előfordul. Foglalkoznunk csak azért kell itt a hitelesség kérdésével, mivel a művet először kiadó Kelemföldy (Kecskeméthy Csapó Dániel) kételyét fejezte ki Csokonai szerzősége iránt: „Jegyzés. Hogy e' versezet Csokonai' tolláből került volna, kötve hisszük; minthogy Cs. elholtakor sokat írtak és költének mások az ő neve alatt; levén azomban még többek életben az ő kortársai 's ismerői közül, kik irományait közelebbről ismerik, ennek valódiságát megczáfolhatják; mi csak azért közöljük ezt, mert Toldy Ferencz »Handbuch der ungrischen Poësie« című könyvének I. kötetében (Pest und Wien, 1828. 8vo) Csokonai' életrajzában (268—270. l.) mint szinte Csató Pál a' közhasznú esméretek' tára' III. kötetében 455—457. l. róla említést tesznek, 's Csokonainak inscribálják." (Kföldy III, 42. l.) (Toldy a költő soha ki nem adható művei között említi, együtt a *Crimen raptus*-szal; ld. i. h. 270. l.; Csató Pál az idézett helyen külön megjegyzés nélkül Csokonai kéziratban maradt művei között sorolja fel.)

A hitelesség kérdéséhez újból a HG. szólt hozzá, hivatkozva a MTAK.-ban található autográf töredékre s két pataki másolatra, amelyekben „ott van a Cs. V. M. jelzés." (HG. II, 200 l.)

Ha más bizonyítékunk nem volna, a vers stílusa, sziporkázó szellemessége magában is Csokonai mellett szólna.

De a címjegyzékek vallomásán s az autográf töredéken túl van még más bizonyítékunk is Csokonai szerzőségéről: egy szemtanú vallomása, amint a vers keletkezéséről szóló fejezetben bővebben szólunk róla.

Megjelenése

Csokonai — meglepő módon — ezt az alkalmi, kissé obszcén, de tagadhatatlanul szellemes rögtönzését ki akarta adni: 1795-i Első katalógusán így fordul elő: „XLIX. Minden szerelmes Katona. Elegia. 113." (A 113.

szám az ED. lapszáma, ahova a verset le is tisztázta, bár maga sem nagyon bízhatott kiadhatóságában: erre mutat az EK.-on a verscím elé tett *o* jel. V. ö. Cs/ÖM. I, 210. l.).

Ugyane listáján a CXLI. helyen előfordul egy ilyen tétel is: „A' katonáskodó Szerelmes Mentsége. Kitsinálni." Toldy ezt külön versnek tekintette (ld. XCI. h.), de lehetséges, hogy azonos tárgyalt versünkkel, csak tévedésből került kétszer is Csokonai katalógusára. Abafi szintén azonosnak tekintette a két verset: „. . . van még egy vers, mely azok kategoriájába tartozik, melyeket teljesen közölni nem lehet. Címe: »M i l i t a t o m n i s a m a n s« (Ovid.), melyet Toldy i. 102. sz. alatt kiadhatatlannak, és 151. sz. alatt töredéknek és elveszettnek mond; mi legalább ezen »A katonáskodó szerelmes mentségét« jelen verssel azonosnak tartjuk." (Figy. X [1881], 308. l.) Lehetséges az is, hogy a „mentség" a prózában írt bevezetésre vonatkozik.

Később aztán — mikor látta a költő, hogy a cenzorok még a *csókol* igét is kihúzgálják műveiből — nem is foglalkozott kiadásával.

Mint volt róla szó: először Kelemföldy adta közre 1845-ben (Kföldy III, 37—42. l.). Kecskeméthy Csapónak Emich Gusztávval kötött szerződésében külön is szó van erről a műről: „Én K. Cs. D. a' már eddig megjelent több rendbeli munkáit, egybegyűjtve, 's a' nálam kéziratban levőket is, mint: Europa' elragadtatása, Az istenek osztozása, Militat omnis amans, A' kloákához Blumauer után, 's a' netán még megszerezhetőket, szorgosan összehasonlítva 's az eltéréseket kijelelve, minél előbb lehet, sajtó alá lemásolandom." (Cs/ÖM. I, 294. l.)

A Kelemföldyével nagyjából egy időben készülő Toldy-kiadás nem adta közre, de a „Dévaj költemények" sorában 102. szám alatt leltározta: „102. Minden katona szerelmes v. Militat omnis amans. Pest, 1795. — Ha katonáskodnak minden szerelmesek . . ." (XCI h.)

Bár 1845-ben már megjelent, Abafi 1881-ben mint kiadatlant újra közölte, hiányosan, kihagyásokkal (Figy. X, 308—310. l.), amint Kabos Ede nem sokkal később ezt föl is rótta (ld.; Koszoru. 1884: 763. l.). Abban viszont Kabos tévedett, hogy ezt írta: „. . . ez már a Toldy kiadásába is föl van véve egész terjedelmében." (I. h.) (Bizonyára Kföldyvel tévesztette össze. Toldyt.) S Abafi közlésének volt egy nagy pozitívuma még: ő közölte először a vershez tartozó tréfás prózai bevezetést, ezzel a megjegyzéssel: „A verset ezen jegyzet előzi meg:

»Ezen következő versei tulajdon jegyzőkönyvében v e r s e s [!] [= veress] betűkkel irattak, a mint azt az ajánló levelek bizonyítják.«" (Figy. 1881: 310. l.) Ez pedig azt bizonyítja, hogy Abafi olyan kéziratot használt, amely Puky másolatán alapult: Gulyás József ugyanis, aki a 30-as években még látta a Puky István által másolt Gesztelyi-kódexet, tárgyalt versünk előtt Pukynak azonos szövegű jegyzetét találta. Idézzük Gulyás megállapításait is, mivel kitetszik belőlük, hogy ő is úgy vélte: Puky Csokonai „tulajdon" kéziratait használta: „A többi valószínűleg mind Csokonai alkotása; Puky másolta őket a költő eredeti kézírásából, — erre mutat a *Militat omnis amans* elején levő ez a pár sor: »Ezen következő versei Csokonainak a' maga tulajdon Jegyző könyvében veress betűkkel irattak, a' mint az ajánló levelek bizonyítják.«" (ItK. 1936: 86. l.) Ezért is kell nagyobb figyelmet fordítanunk a Figy. 1881-i évfolyamában kiadott szövegnek — amelyet Abafi sajnálatosan, számos kihagyással közölt csak. Igaz, hogy Tábori Kornél még 1923-ban is ezt írta az OSzK. Quart. Hung. 1931/II. gyűjteményben talált másolatról: „Talán legkevésbé sza-

bad közölni a Minden katona szerelmes — Militat omnis amans. (Ovid, Amor. libr. Eleg. Pest 1795) című versezetet, amely az »éjjeli tsaták, ostromok és lesek« poézisét zengi. Van ebben pár ősi zamatu szép magyar szó is." (Tábori Kornél: *Régi dámák és gavallérok — Csokonai elveszett művei* — (Tolnai Világlapja. 1923. 12. sz. 12. l.)

Kföldy és Abafi után a HG. adta ki újra a verset, a szellemes prózai bevezetővel együtt: II, 195—200. l. A jegyzetekben a közreadók azt írták, hogy „e vers szövegét a sárospataki ref. főiskolai könyvtár kéziratárában levő két versgyűjtemény szövegével vetettük egybe" (I. h. 200. l.). Azt azonban nem nevezték meg, hogy alapszövegül mit vettek; föltehetőleg Kföldy és Abafi szövegeit használták, de nem ismerték Nagy Gábornak az eredetiről készített másolatát, s így számos hiba maradt szövegükben.

A későbbi kiadások — FK., ÖV.—ÖV.[2] — kritikátlanul átvették a HG. hibáit, csupán a MM. javított a szövegen kutatásaink eredményei alapján. A hiteles szöveg most jelenik meg először.

Keletkezése

A vers keletkezéséről pontos és megbízható adatokat jegyzett föl Gaál László, Csokonai volt csurgói tanítványa: „*Kérdés* a Militat omnis amans — nevű pajkos munkáját, — mikor és mi alkalommal írhatta Csokonay?

Egyenes *Felele* helyett elébb egy kis elő beszédet szabad legyen tennem! s osztán felelnem! —

Ádándon — egy aratási Törvény szünet alatt, akkori Curialis Expeditor Balla Albert, a' ki rendszerint 1821—1825. Csapody Gábor Kir[ályi] Tanátsos úrnál mint gyermek kori pajtássánál szokta a nyári Juristitiumot eltölteni — egykor az én lakó szobámban, a Fiskálisi szobába — olly üdőben jövén be beszélgetés végett mikor Csokonainak Bétsi nagyobb kiadású Könyveit forgatnám — a friss eszű öreg Balla Csokonairól ezt az Anekdótát beszéllette.

Egykor Pesten az Úri utszában egy mulató kertben, ott hol most már a Szent Györgyi Horváth János palotája áll, mikor én (t. i. Balla), Vitzenty János, Sárközy Gábor, és Tersztyánszky János egy asztalnál vígan fetsegtünk, érkezett oda két fiatal ember a' kik szinte egy üres asztalka mellé vatsorálandók letelepedtek, — mi lármával beszélgettünk ők magok között tsak lassú hangon, melly Tersztyánszky Jánosnak — a renden túl is elevennek vissza tetszvén ezt mondá, ezek aligha nem valami Majki barátok, mellyre Sárközy Gábor: hibázol Jantsi, — az egyik a kettő közzül mint hallottam, egy szép eszű poeta, [a' ki a Diétai múzsát Posonban írta és adogatta] Ha úgy van: ugyan kérjétek meg hogy tudna é hamarjában valamelly mulatságos versezetet componálni. Csokonai ezt szinte jól hallván miért ne? tessék Materiát adni. A jó kedvű Vitzenty Hamarjában: Kedves barátunk kedvéért írjon az Úr e versről: Militat omnis amans. A versezet nem sokára elkészült, azt Csokonaival feolvastattuk, a tréfán jót nevettünk, s Tersztyánszky a kedve szerinti tréfás poétát 3. arannyal tisztelte meg.

Mikor történhetett ezen tréfa meghatározni nem tudom; de annyinak végére jártam, hogy 1794—5[ben] s egyszerre, egyidőben tovább is: Sárközy Gábor (: Sárközy Istvánnak testvér öccse :) Concipista vólt a Magyar Kamaránál Budán.

Vintzenty János a Septem Virális Táblánál Pesten Protocollista, meghólt 1815[ben] mint Kir. Táblai Assessor és Consiliárius. Balla Albert Expeditor a Királyi Curiánál, egész haláláig 1832[ig].

Tersztyánszky János egy fiatal gazdag Földes úr a Bollyósi Pusztának és más jószágoknak birtokossa, Kir. Tanátsos Csapody Gábor feleségének testvére, és osztályos atyafia, a' ki többnyire Pesten és Topolyán lakott, meghólt 1817. özvegye Nedeczky Katalin 1840[ben] hólt meg Fehérvárott, örökös nélkül." (CsEml. 419—420. l.)

A HG. is megemlékezett már arról, hogy „Az Akad. 36. sz. kézirat, csomó II. darabjának végéhez ez van írva: *Egy pesti gavallér kérésére írta extempore Pesten Csokonai*" (HG. II, 200. l.; az említett kézirat ma a K 667. jelzetű).

Némely kézirat — így a MTAK. Ms. 10.058/i, a SpK. 2710—1792-ből származónak jelzi. Ezzel szemben azonban Gaál László följegyzésének kell hitelt adnunk, amely szerint az alkalmi rögtönzés 1795-ben, Csokonai pesti tartózkodása alatt keletkezhetett. (Az 1796-i *Diétai Magyar Múzsá*ra vonatkozó, nyilvánvalóan téves adatot Gaál maga törölte.)

Szövegkritika

A 17—52. sort az autográf eredetiből (K_1) közöljük, a többit pedig Nagy Gábornak az eredetiről készített másolatából. A másolatok szövegromlásaira itt nem utalunk, csupán a kiadások révén elterjedt szöveghibákra figyelmeztetünk.

A prózai bevezetésről — mint volt róla szó — először a költő gesztelyi barátja, Puky István adott hírt 1805-ben (ld. CsEml. 218. l.). A Pukynál őrzött másolat nem maradt ránk, a HG. az MTAK.-ban őrzött autográfból közölte, s ebből adjuk közre mi is: K 674: 61a—62a. Mint volt róla szó, ez a fogalmazvány az *Angélika* fordításának margóján található. Bizonyára nem egyidőben készült a verssel, hanem annál valamivel később, mégpedig 1796 táján (mivel az *Angélika* fordítása is erre az évre tehető; ld. Cs/Színm. II, 108. l.). A 61b oldal margóján indul az *Ennye Kisasszonykám!* kezdetű bekezdés, s ez folytatódik a *Kis Asszonyka!* megszólítású ajánló levéllel, majd a 62a oldal jobb lapszélén a *Tiszteletre méltó Öreg Úr!*-hoz címzett levél következik. Mint érintettük, a HG. — s a HG.-t követő kiadások — ebben a sorrendben közölték a leveleket, Abafi közléséből azonban kiderül, hogy az *Ennye Kisasszonykám!* megszólítású rész a vers u t á n állt eredetileg, s logikailag csakugyan oda is illik. Ezt megerősíti Jókay József másolata is, akinél szintén a vers végén található ez a bekezdés. (A többit Jókay másolata nem tartalmazza.) Mi most ennek megfelelő sorrendben közöljük az „ajánló levelek"-et.

Meg kell még jegyezni itt, hogy a ránk maradt fogalmazvány, az Abafi-féle szöveg s a Jókay József másolata nem egyeznek meg pontosan.

Alapszövegünk Csokonai saját kezű fogalmazványa, de főváltozatként közöljük Abafi és Jókay József szövegét is, kurziválással emelve ki az eltéréseket. A HG. ugyan Csokonai autográf fogalmazványára hivatkozik, de nem követi azt egészen pontosan: a számos rövidítést nem mindig vagy pedig rosszul oldja fel (pl. a K-ban *biz* van *bizony* helyett, s a HG.- és követői — *biz*-t közöltek stb.).

A fogalmazvány szövege az eredeti rövidítésekkel (a kézirat közepén végig piros függőleges vonal húzódik):

„⟨Ártatlan Lyányka!⟩ Kis Asszonyka!
Ettől ⟨veres⟩ a' bakkantsos ruhába öltözött pajzán Múzsától úgy őrizkedjen, kérem, mint azon | ifjaktól [,] *azoktol az elmés veres nadrágos Stutzerektől* [Eredetileg csak ennyi volt: *i f j ú ⟨. . . s⟩ S t u t z e r e k t ő l* A bővítést a megkezdett sor alá és fölé írta be a költő.], *a' kik szüntelen a' Kis Asszonykának ő rajtok való győzedelmeit | pengetik szájokonn. Őrizkedjen, mondom, mind⟨ettől⟩ azoktól, mind ezen világi ⟨vers⟩ Libériás versektől* [,] *különbenn félő, hogy a' veres gyűrű⟨ről⟩ botról mézet fog kostolni, és megtalál Kintsetském halni — Metaphoráb [= Metaphorában] ⟨A' mellyről én nem tehetek.⟩Én oka | nem leszek, jobban javaslom* [,]*h [= hogy] ⟨tsak⟩ ezeket elfordítván tsak azokkal | az Apátza színűekkel méltóztassa* ✻
Tsókolom Kezetskéit.
⟨Édes⟩ Tiszteletre méltó Öreg Úr!
Én felkelvén és az Úr vén Ortzáját megbetsűlvén | ⟨ké⟩ arra kérem, hogy ezen hivalkodó veres Úrfiak | közé ne⟨m⟩ adja magát, mert vagy fekete vére az illyenek- | kel meg nem eggyezhetne [Jav. ebből: *e g g y e z h e t i k*] *vagy ha ifjúi múlatságait akarván az Úr megújjítani* [,] *azt találnék ezek a' ⟨Tzi⟩ Pápusi Vité- | zek | mondani, hogy Turpe senex &. Tisztelem a' Nagy Asszonytis.* [Ez a mondat a sor fölé beszúrva.] *Ugyan ezt méltóztassa az öreg | Úr az Udvari Káplánjának* [,] *annak a' ⟨Lelki⟩ kegyes és Jámbor Szentembernek megpa | rantsolni, mert ő Kegyelme ⟨Lelki a' testieket levetkezvén⟩ a'* [← a sor fölé beszúrva] *Lelkit ⟨'ibe⟩ keresvén, le vetkezte | a' Testieket, és tsak titkon szokott fel öltözni.*
Ennye Kisasszonykám! g̃ [= meg] gondolom biz̃ [= bizony] azt, hogy elsőbennis a' Verseket | ⟨fogj⟩ méltóztatik elolvasni. Bánom h̄ [= hogy] nem azt [← e szó a sor fölé beszúrva] *parantsoltam vala, hogy olvassa el | talám rá* [Jav. ebből: *r e á*] *se nézett volna. Be Éva természet! Most ugyan a' megtiltott fák̄ [= fának] | tsak virágait ⟨sze⟩ szagólta, de az Egekre kérem* [,] *meg ne kóstolja gyümőltseit. | 'S még az Öreg Úr is elolvasta? Sőt azt mondják, hogy még így kiáltott fel utánna | O mihi &"* (K 674: 61 ab, 62a)

Az Abafi-féle másolat szövege:

„Ártatlan kisasszonykám!

Ettől a *vereses* pajzán múzsától, úgy őrizkedjen kérem mint azon *veres nadrágos ifjaktól*, a kik szűntelen a kisasszonykának ő rajtok tett győzedelmeit pengetik szájokon. Őrizkedjen, mondom, mind azoktól, mind ezen liberiás versektől; *mert* különben félő, hogy a veres gyűrű botról, mézet fog kostolni, és megtalál kincsecském halni, — metaphorában. — Én *ugyan* oka nem leszek. Javaslom *inkább*, hogy ezeket elfordítván, csak azokkal a *rendes színű versekkel* méltóztassék *magát mulatni*. — Csókolom kezecskéit.

Tiszteletre méltó öreg úr!

Én felkelvén és az úr *komor* arcáját megbecsülvén, — arra kérem, hogy ezen hivalkodó vereses úrfiakhoz ne adja magát, mert, vagy fekete vére az *ilyekkel* meg nem egyezhetne, vagy ha *hajdani fiúi* mulatságát akarná az *öreg* úr megújítani; azt találnák ezek a pafusi *pajkos* vitézek mondani: T u r p e s e n e x m i l e s, t u r p e s e n i l i s a m o r. — Tisztelem a nagy asszonyt is sat.

P. S. Ugyanezt méltóztasson az öreg úr, az udvari *papjának*, annak a kegyes és jámbor szent embernek is meg*mondani:* — mert ő kigyelme

a lel*keket* keresvén, levetkezte a testieket és csak titkon *szokta* felöltözni." (Figy. 1881: 310—311. l.)

A vers után — ismét a kisasszonynak és az öreg úrnak címezve — így folytatódik:

„Ejnye kisasszonykám, meggondoltam *biz* azt, hogy elsőben is e verseket méltóztatik elolvasni. — Be Éva természet. Most ugyan a megtiltott fának csak virág*át* szagolta, *mégis kezdi fájlalni gyomrocskáját;* ah az egekre kérem meg ne kóstolja gyümölcs*ét!*

S még az öreg úr is elolvasta, sőt azt mondják, hogy így kiáltott fel: — *O! mihi* praeteritos referat si Jupiter Annos!" (Figy. 1881: 311. l.)

Jókay József másolatának szövege:

„Ejnye Kis-Asszonyka! meg gondolám *biz* azt, hogy Leg elsőben is a' verseket *fogja* el-olvasni: most *tsak* a' virágát szagolta *meg* a' tiltott fának, *még is már a' hasatskája fáj!* az Egekre kérem meg ne kóstollya *a'* gyümöltsét*!!!* Még maga az Öreg Úr is el-olvasta ezen verseket, *és* azt mondják hogy igy kiáltott fel: Oh mihi *praeteritos referat si Jupiter annos.*

— — — — — —

Risum teneatis Amici!"

(OSzK. Oct. Hung. 695: 39b).

Magában a vers szövegében Nagy Gábor az *i* hangok hosszúságát nem jelölte következetesen, ezért ezeket a költő ejtésének megfelelően emendáltuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá. Ezenkívül Nagy a szókezdő *f, l, n, v* esetében akkor is nagy kezdőbetűt írt, ha nem főnév elején állt; ezeket is külön utalás nélkül javítottuk.

A K_2-ben a mottó szerzőinek neve után nincs pont; em.

2. K_2: *Kőztők* em.
3. K_2: A sor végén fölösleges pontosvessző; em.
Figy.: Ro/ *és* ***búval*** *teljesek*
HG.—MM.: ***veszéllyel*** *teljesek*
4. K_2: Kp. n., em.
5. K_2: *akét* em.
6. K_2: *Számába* ***irodni lagy*** em.
Kföldy „Var. lect."-ként idézi *íródni* helyett az *iratni* változatot is.
Figy.: Ro/ *Számába* ***eredni***
HG.—MM.: *Számába lágy szívem íródni* A K_2 nem igazolja ezt a szórendet.
6. K_2: Kp. n., em.
7. K_2: *e' nyajasb seregnek* Kp. n., em.
HG.—MM.: ***egy*** *nyájasbb* ***tábornak*** Az *e'* a logikusabb: a Figy.-ben is így.
8. K_2: *Gabamb* em., kp. n., em.
9. K_2: ***lattzik*** em.; kp. n., em.
10. K_2: *Szemére* em.; kp. n., em.
11. K_2: ***tul*** em.; *negyes fejér* em.; kp. n., em.
HG.—MM.: *fehér vizet*
Földy: ***folyóvizet***
12. K_2 stb.: *Homályba* Földy: *Homályban*
13. K_2: *tzélyat* ***kitálalom*** em.; kp. n., em.

Kföldy is utal a *kitálalom* változatra, amely azonban nyilván szövegromlás.

16. K_2: *Évátol* em.

17—20. A K_1-ben e versszak kialakulását így követhetjük nyomon: ⟨*Mert minden katonák*⟩ [az áth. rész fölé írva: *Nints eggy lovassais] Szerelem Istennek, Mind* ⟨*tsak*⟩ *gyalog katonát verbuválnak ennek,* ⟨*Lé és koszt nélkül gyalogjába mennek*⟩ ⟨*S*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *A' kik*] *Mikor menvén* [Jav. ebből: *mennek*], ⟨*'s mégis*⟩ *eggy helybe pihennek,*
Mars [olvashatatlan szóból jav.] *helyett kellemes* ⟨*tsendes*⟩ *Amorosónn mennek.*

K_2: *Nints egy Lovassai* [!] *Szerelem Istennek,*
Mind Gyalog Katonát Verbuvalnak ennek;
A' Kik mikor menvén egy hejbe pihennek:
Mars helyet kellemes Amorosonn ennek [!]

20. Kföldy: Ro/ *kellemes* ***amazonon***
HG.—ÖV²: Ro/ *kellemes* ***Ámorokon***

21. K_1: ⟨*És*⟩ *Vitéz* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_2: ***Táborának***

22—24. K_1: ⟨*Mert meztelen maga a*⟩ + *Nints semmi sisakja pántzélja paissa* Kp. n., em.
A + jelhez az előbb már megkezdett s most újra leírt sort utalta a költő: *Mert meztelen maga a' Generálissa*
⟨*Hogy*⟩ *Várát az ellenség hogy jobban meg nyissa*
A K_1-ben nincs központozás; a K_2 szerint em.

23. K_2: ***Pantzelya Paissa.***

24. K_2: a *hogy* előtt fölösleges vessző.
Kföldy, Figy.: *'S várát*
A K_2 másolója az utóbbi két sort fölcserélve írta le, mivel nem értette meg (vagy figyelmen kívül hagyta) Csokonai bejelölt sorcseréjét.

25. K_1: Kp. n., em.

26. K_1: *szívbe rontó* Jav. ebből?: *ható* em.
Kföldy: ***ható***
HG.—MM.: ***gyujtó*** A Figy. is a hiteles K_1 szerint.

27. K_1: *Ámort fellobbantván két szembe lángokkal* Kp. n., em.
A sor jelentése nem egészen világos, ezért már Nagy Gábor megpróbálkozott módosításával:

K_2: *Amor fel lobantván ket [!] szemet langokkal*
Kföldy: *Ámort fellobbantván két szemben lángokkal*
Figy.: *Ámort fellobbantván, két szembe lángokkal*

28. K_1 stb.: *repíti*
K_2: *repúlvén*

29. K_1: ⟨*Némellykor* [Jav. ebből: ? *Néha meg*] *Ámornak Nevében levele*⟩ Kp. n., em. A sor alá írva:
a várat, igérettel tele,

K_2 stb.: *Nemelykor* [!] *a' Várat fel kéri Levele*

30. K_1: *Fel*[1] *kéri Ámornak*[3] *Nevébe* ⟨*igérettel*⟩ *levele*[4] A K_1-ben[2] található szórendi számozás nem ad teljes eligazítást. A kp.-t a K_2 szerint végeztük el.

K_2: *Amornak Nevébe igérettel tele;*

31—32. K_1: ⟨*Sőt*⟩ *Titkosan dolgozó Spiontis küld vele*

+ *És Ha a' Commendáns n̄ [= nem] ⟨kedv⟩ tetszönn felele*
A + jelek a sorcserére vonatkoznak; a hiányzó központozást a K_2 szerint végeztük el.

K_2: *És ha a' Komendás nem tetzőn felele:*
Titkosan dolgozo Spiont is küld véle.

32. HG.—MM.: *küld **bele***. Az autográf K_1 s az erről másolt K_2 nem igazolják ezt a változatot.

33. K_1 stb.: *Mikor pedig*
K_2: *Mikor **osztán*** Ez a változat csak Nagy Gábornál fordul elő, nyilván az ő önkényes módosítása.

34. K_1: *rongálják eggymást erős bajvivással*
K_2: *rongálják **egy**mást erős **Bajvivással***

35. K_1: *ortza*
K_2: ***O**rtza*

36. K_1: *kézszorongatással*
K_2: ***Kéz**-szorongatással* Mivel a 33—35. sorban sem a K_1, sem a K_2 nem ad központozást, a Figy. alapján em.

37. K_1: *tüzet*
K_2: ***Tű**zet* Központozás egyik kéziratban sincs; em.

38. K_1 stb.: *tsókokkal* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_2: *tsoko**kat*** [. . .] *tűzelnek;*

39. K_1: *Ha a' várbólis hasonlón* Kp. n., a K_2 szerint em.
K_2: ***ha** a' **V**arbol is hasonl**o**n*

41. K_1: *Mihelyt szikrát* [← Olvashatatlan szóból jav.] *kapnak szívek-nek lángjától* Kp. n., em.
K_2: ***L**angjár**ol*** Földynél s a Figy.-ben is *ról* rag található.

42—44. K_1: *Tüzet lobbantanak ajakok ⟨szá⟩ ágyától*
+ *⟨Mellyet⟩ ⟨meg⟩ észre* [← Jav. ebből: *ére]*
Vévén ⟨vig⟩ [Az áth. szó fölé írva: *nyájas el]*
tsattanásáról
's Talpig fel gerjednek eggy két tsokotskától
A + jel a versszak 2. és 3. sorának fölcserélésére utal.

42—43. Kföldy, HG.—MM. A fenti sorcserét nem vették figyelembe, pedig a Figy. is a K_1 szerint közölte a versszakot.

42. K_{1-2} Figy.: *tsattanásáról*
Kföldy: *'**S** észrevévén nyájas **elczuppanásár**ol,*
HG.—MM.: *elcsattanásától*

43. K_1: *ajakok ⟨szí⟩ ágyáról*
K_2: ***A**jjakok **A**gyár**o**l* Hasonlóan Kföldy.
Figy.: *ajakok ágyáról*
HG.—MM.: *ajakok ágyától*

44. K_1: *'**s** Talpig* [. . .] *t**s**okotskától* Az 5. sor szerint em.
K_2 stb.: *Talpig*
K_{1-2} stb.: *fel gerjednek*
HG.—MM.: ***felgyulladnak***
K_{1-2} stb.: *tsokotskáról*
HG.—MM.: *csókocskatól*

45. K_1: *Mint ⟨mikor⟩* [Az áth. szó fölé írva: *ha*] *eggy kéntsillag*
Kföldy: *Mint **mikor egy** csillag*

46. K_{1-2}: *Felgyúl és szikrája ér a' másikába*
Kföldy: Ro/ *Felnyúl, és szikrája **hull** a' másikába*

45—47. K_1: Kp. n., em.

48. K_1: ⟨*Ontják*⟩ *Ontnak* Kp. n., a K_2 szerint em.
Kföldy stb.: *Ontnak*
Figy.: ***Öntnek***
49. K_1: *Igy* em. *mikor kőltsőnös* ⟨*tsókokat nyertenek*⟩ [Az áth. szavak fölé írva]: ⟨*szikrát*⟩ *lángokhoz értk* [= *értenek*] Kp. n., em.
50. K_1: stb.: ***'S** Eggymásra.* Kp. n., em.
Kföldy, Figy.: *Egymásra*
51. K_1: *Mellyeket ah* ⟨*mennyi könyek öntenek* v. *öntöztenek*⟩ Kp. n., em. Az áth. rész fölé írva: *tsalfa Szerelem Istenek!*
Kföldy: ***óh** csalfa*
52. K_1: ⟨*'S mennyi*⟩ Az áth. rész fölé írva: *Hány* ⟨*ezer*⟩ ***bádgyadt** nyögések 's Könnytseppek öntenek*
K_2 stb.: *Hány **bádjadt** nyögések, 's Könytseppek öntenek.*
Kföldy: Ro/ *Hány bágyadt nyögés,**hány** könycsepp **követtenek.***
HG.—MM.: Ro/ *Hány bágyadt nyögés**ek** s könnycseppek **követnek.***
53. K_2: Kp. n., em.
54. K_2 stb.: *Hogy az ellentálló Gárnizont le vágom* Kp. n., em.
HG.—MM.: Ro/ *Hogy az ellentálló **határt én be vágom***
55. K_2: *Bástyáját* Kp. n., em.
Kföldy stb.: *bástyáit* Az egyes számú alak a logikus.
56. K_2: stb.: *'S Fokára*
Kföldy: Ro/ *'S fokain*
57. K_2: Kp. n., em.
58. K_2: *kifojó* em.
59. K_2: *be menni* Csokonai ejtése és írása szerint em. *hajdan **nem** szégyenlett* em. Kp. n., em.
Kföldy: Ro/ ***kimenni** régen*
Figy.: *szégyellett* A rímnek ez az alakváltozat felel meg inkább, a K_2-t e szerint em.
61. K_2: Kp. n., em.
62. K_2: *hánnya*
HG.—MM.: Ro/ *vesse*
63. K_2 stb.: *Ha nem* Kp. n., em.
HG.—MM.: Ro/ *Hanem*
64. K_2 stb.: *bízom testvéremre.*
HG.—MM.: Ro/ *bízom az öcsémre.*
65. K_2 Figy.: *Függ 's még Magyarosan rajtam olly fegyverem* Kp. n., em.
Kföldy: *Függ még*
HG.—MM.: Ro/ *Függ még* [. . .] ***a** fegyverem*
66. K_2, Kföldy: *Melly Apánkról*
Figy.: *apánktól*
HG.—MM.: ***Ádámtól*** Már Kföldy is közölte jegyzetben „változó olvasat"-ként az *Ádámról* alakot.
67. K_2, Figy.: *Ki vont éles **kardal** be vágván, meg verem* em.
Kföldy: ***levágom** 's megverem*
HG.—MM.: ***bérontván** megverem*
69. K_2: *Káplár **allával** mihelyt sátort bontok* Kp. n. A Figy. szerint em.
HG.—MM.: Ro/ *mihelyest sort bontok* Mint a tárgyi és nyelvi magyarázatokban rámutatunk, csakis az első változat lehet helyes.

70. K_2: *be rontok* Kp. n. Kföldy szerint em.
71. K_2: *Himen sorompóját be törvén* em.
Földy: Ro/ *Hymen' sorompóján betérvén*
72. K_2: *töltésből*
HG.—MM.: *töltéstől*
73. K_2: *Addig is* [. . .] *Tz.* - - - - Földyből egészítettük ki.
HG.—MM.: Ro/ *Az alatt*
75. K_2: *el halt* ***Vezér***
Földy: *el**holt vitéz***
Figy., HG.—MM.: *el**halt** vitéz*
77. K_2: stb.: *Akkor* Kp. n., em.
HG.—MM.: ***Ekkor***
78. K_2: *neki* Kp. n. Földy szerint em.
79. K_2: *'**s** el tévén spádémat*
HG.—MM.: *eltévén spádémat,*
Földy: *'s **elteszem** spádémat*
Földy szövege hat logikusabbnak, lehetséges, hogy az igenévi alak Nagy Gábor változtatása.
80. K_2: *Fejér, 's piros színű rósa Pardupémat.*
Földy: *Fe**hér**-piros színü **rózsás** pardupémat*
HG.—MM.: *Fehér s piros **rózsa színű pár**dupémat*
A K_2 szövege értelmetlen; valószínűleg Nagy Gábor a másoláskor fölcserélte a *rósa* s a *színű* szót; e szerint em.
81. K_2: Kp. n., em.
82. K_2: Kp. n., em.
82. K_2 stb.: *'**s** A' Vízi Városnak* Kp. n., em.
HG.—MM.: *A vizi városnak*
83. K_2: Kp. n., a Figy. szerint em.
85. K_2 stb.: *el esett* Kp. n., a Figy. szerint em.
Földy: *elesik* Bizonyára az első a hiteles.
86. K_2 stb.: *Fel kél* Kp. n. ,em.
HG.—MM.: Ro/ *Felkel*
87. K_2, Figy.: *'**s** A' ki a Csatáról*
Földy: *A' ki a' csatáról*
HG.—MM.: Ro/ ***És** ki a*
88. K_2: *Annak lész Jutalma* ***a*** A hiányjelet mi pótoltuk.
Figy. stb.: *Annak lesz jutalma*
Földy: *Annak **jutalma lesz*** Bizonyára az első változat a helyes.
89. K_2: Kp. n., em.
90. K_2: Figy.: *Mely a' midőn egyszer így le rontatott már* A K_2-ben nincs kp ., a Figy. szerint em.
Földy: ***úgy***
HG.—MM.: Ro/ ***A**mely midőn egyszer*
91. K_2: *Magossabb*
Figy. stb.: ***Magasabb***
92. K_2: Figy.: *Míg az idők lántzán kilentz hónap le jár.*
Földy: ***Ha** az idők' lánczán*
HG.—MM.: Ro/ ***Mig** az idők **száma** kilenc hónapra jár.*
93. K_2: *Attakirozodik* em. Kp. n., em.
K_2: *Csillamló ablaka homajba vonodik* em.; kp. n., em.
95. K_2 stb.: *Vakolatlan fala rántzokkal szantodik* em.; kp. n., em.

Kföldy: Ro/ *Vakolatlan fala ránczokra sodródik*

96. K_2: *adodik* em.; kp. n., em.

97. K_2: *Azomba*
Figy. stb.: *Azonban*
Kföldy: *Azomban* Itt bizonyára a más jelentésű *-n* ragos alak a helyes; a K_2-t e szerint em.

98. K_2: *Pleszúrt kap a' heves Tsatába*
Figy. stb.: *plezúrt*
Kföldy: Ro/ *plezúrt kap a' heves tusába,*

99. K_2: *'s Kankóba, és tarka*
Kföldy: *Kankóba és tarka*
HG.—MM.: *Kankóba és* ***cifra***

100. K_2: Kp. n., em.

101. K_2: A *tudják* szót a másoló kifelejtette; a Figy. szerint em., úgyszintén a kp.-t is.

102. K_2 stb.: *Sem azomba*
Kföldy: *Sem azomban*
Figy.: *Sem azonban* Föltehetően az első a hiteles alak.

K_2: *kurázsjokat* Kp. n., em.
Figy.: *kurásjokat,*
Kföldy stb.: *kurázsokat* Csokonai nyelvhasználatának az első változat felel meg.

103. K_2: *lánczra a' fogjokat* Kp. n., em.
Kföldy: *foglyokat,*
Figy.: Ro/ *lánc**ba** a foglyokat*
HG.—MM.: *láncra a* ***rabokat***
A 103. és 104. sort a HG.—MM. tévesen, fölcserélve közli!

104. K_2 stb.: *Világokat* kp. n., em.
Figy.: *világjokat.*

105. K_2: Kp. n., em.

106. K_2: Figy.: *A' szerentse, 's öröm annak a' rokona* K_2: Kp. n., em.
Földy stb.: Ro/ *annak tulajdona*

107. K_2, Figy.: *Kinek fejére* K_2: kp. n., em.
Földy stb.: ***Annak*** *fejére*

109—111. K_2: Kp. n., em.

112. K_2 Figy.: *tészi* K_2: Kp. n. A Figy. szerint tettünk felkiáltójelet a sor végére: a többi másolatban s kiadásban itt pont van.
Földy stb.: *teszi*

113. K_2 stb.: *kerűlne* Kp. n., a Figy. szerint em.
HG.—MM.: Ro/ *akadna*

114—115. K_2: Kp. n., em.

116. K_2: *bár ha még most lennék*
Földy stb.: *bár ha még most* ***vagyok***
Figy.: ***habár*** *még most lennék*
Nyelvileg, logikailag egyaránt a K_2 látszik hitelesnek.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A rögtönzés alapötlete Ovidiusból táplálkozik, amint a római költőből vett mottó is igazolja. Az Ovidius-idézet lelőhelye: Amorum Lib. I, 9. l. A teljes idézet: *Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido* ('Minden

szerelmes katonáskodik, s van vára Ámornak is'). (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 27. l.)

A mottóban Metastasio szintén Ovidius gondolatát vette át s fordította olaszra.

Csokonai e szellemes alkotásával az irodalomtörténet — főleg álszemérmességből — nemigen foglalkozott: hiszen Abafi még 1881-ben is csak nagy kihagyásokkal merte (újra)közölni.

Pedig mindent saját kora mértékével kell mérnünk: ez a hang nem volt egészen szokatlan az egykori Magyarországon: nemcsak azért, mivel a latinos műveltségű nemesség olvasta, ismerte Ovidiust s általában a szerelem dolgában nem képmutató antik irodalmat, hanem magyar változatban is találkozhatott vele. Nem csupán Gyöngyösi István *Csalárd kupido*-jára kell itt gondolnunk, hanem Csokonai egyik irodalmi példaképének, Horváth Ádámnak Ovidius-átültetésére, amely már 1788-ban megjelent, s formájával is belejátszott Csokonai rögtönzésének megszületésébe. A szoros rokonság miatt érdemes nagyobb részletét idéznünk:

Hát im jön *Korinna:* Páfusban szövetett
Lepletskét fél-vállról a' nyakába vetett, [. . .]
Le-kapcm palástját, 's jóllehet a' selem
Leplem-által testét mind egyre kémlelem:
Még-is a' kéntelen szemérmű szerelem
Kűszködik a' vékony takaróért velem
S mivel úgy kűszködött, mint a' ki szerette
Ha nem győz — friss kezem hogy ezt meg-sejtette,
A' fel-adott várat könnyen meg-vehette;
('S magát a' vár-őrzőt-is rabúl ejtette.)
Ah ! a' mint vetettem szememet reája,
Be szép vólt takaró nélkűl a' formája.
Valamint ép szűznek mutatta ortzája,
Úgy egész testének nints semmi hibája.
Vállai mutattak gyönyörű termetet,
Karjait ölelni melly vígan lehetett;
Melyjének gömbölyűnn ki-kerekítetett
Dombja, tapintásra szűletve született.
Kik Parnász'us kettős hegy-formát adának
Menetelessen nőtt haskója dombjának.
Hoszszatskán, de kartsún' termett derekának,
Tzombjai; két markos oszlopi valának.
Mit-is számlálgatom minden részetskéjét,
Tapig hiba nélkűl találtam személlyét;
Irígylik tagjaim szemem' szerentséjét,
'S testemíg szorítám gyenge testetskéjét.
Tudod már a' többit — lassú pihegéssel
Pihentetjük egy-mást kőltsön öleléssel,
Ah legyen többször-is illyen delem; és el
Nem-tserélem, a' szép hajnal repedéssel.

(*Holmi.* I, 150—151. l.)

Földessy Gyula még 1951-ben is mint „rettentő obszcenitással, de nagy művészettel megírt" művet emlegette s Adynak *A Szerelem eposzából* c. versével hozta rokonságba (ld. Nyr. 1951: 253. l.).

Csokonai versének csak Baróti Dezső szentelt figyelmet, nem minden alap nélkül állítva párhuzamba a költő közel egykorú másik pajzán versével, *A pendelbergai vár*-ral: „A szerelmi várostrom témájához különben a *Pendelbergai vár*-nál egyenesebb vonalú, jobban megkomponált a *Militat omnis amans*-ban még akkor is visszatér majd, amikor (ha ugyan biztosan építhetünk a rendelkezésre álló kronológiára) már egy szelídebb, civilizáltabb szerelemről énekel s amikor az asszonycsúfolással kevert férfihódítások témáját talán már csak a borgőzös, pipafüstös férfitársaság röhögtetésére vette újra elő." (A Szer. 140. l.)

A prózában írt „a j á n l ó l e v e l e k"-hez a következő jegyzeteket csatolhatjuk:

Az első bekezdés némely célzásai csak úgy érthetők, ha tudjuk azt, amit Puky is följegyzett s azonos forrásból Abafi is közölt, hogy ti. Csokonai szóban forgó pajzán versének strófái „tulajdon jegyzőkönyvében vereses betűkkel irattak". Csak így érthető az a mondat, hogy „ezeket [ti. verseket] elfordítván tsak azokkal az Apátza színűekkel méltóztassa [magát múlatni]." Az autográf fogalmazványnál is határozottabban utal erre az Abafi-féle másolat, ahol „*vereses* pajzán múzsá"-ról s „veres nadrágos ifjak"-ról esik szó.

Ennek alapján arra kell gondolnunk, hogy voltaképpen két változat készült az ajánló levelekből: az első (az Abafi-féle szöveg) az eredeti „veres betűs" kézirathoz, a másik már úgy fogalmazódott, hogy a nem vörös betűs másolatok elé is odailljék. (Mindkét másolatot hitelesnek tarthatjuk tehát, az Abafinál s Jókay Józsefnél található, nagyon „Csokonais" többletmondatot („mégis kezdi fájlalni gyomrocskáját") is ide értve.

A „vörös betűs" tisztázat talán a Puky család részére készült s esetleg az „ajánló levelek" is Puky István fölkérésére.

Stutzer (ném): piperkőc, ficsúr.
világi libériás: inasruhás, lakájruhás. (Bizonyára a p i r o s tintával másolt szövegre céloz, mivel a lakájok is piros ruhát viseltek.)
veres gyűrű bot: a veresgyűrűfa, veresgyűrűsom (Cornus sanguinea) ága. Csokonai obszcén mellékzöngével használja.
meg talál . . . halni — Metaphorában: Pope *The Rape of the Lock*-jából kölcsönzött kifejezés. Az angol költő írja: „One died in metaphor, and one in song." (Canto V. 60.)
Apátza színű (rég.): sápadt, szürke.
Pápusi Vitézek: Páfus (Paphos) ókori város Cyprus szigetén, Vénus kultuszának helye, az istennő templomával.
Turpe senex stb.: Ovidius idézet, jelentése: 'csúf a vén katona, csúf a vén ember szerelme'.

2. *Köztük egy jó zsoldot magam is keresek:* azaz, beállok közéjük katonának.
5. *a két fejű Sas:* a Habsburg-birodalom jelvénye.
rettentő ezere: a nagy létszámú Habsburg-haderő.
9. *kettős Kereszt:* Csokonai itt a magyar országcímer tréfás paródiájaként alkotja meg „szerelmi cimerét"; a címerben kettős apostoli kereszt áll a jobb címermezőben.
10. *Házi kereszt* (nép., tréf.): feleség.

11. *négyes fejér vizet:* a magyar címerben a bal mező négy fehér pólyája az ország négy folyóját jelenti Csokonai kaján kétértelműséggel használja.
13. *hármas halma:* a magyar címerben a jobb mezőben hármas halom áll a három nagyobb hegység jelképeként; itt Csokonai a női testre vonatkoztatja e halmokat.
18. *verbuvál* (ném.): toboroz.
20. *Mars helyett kellemes Amorosónn mennek:* szellemes szójáték: a *Mars* jelentése itt 'katonai menetelés, induló'; az olasz eredetű *Amoroso* pedig szintén zenei műszó, s azt jelenti: 'bensőséges, érzelmes'. Ugyanakkor a római hadisten *Mars* nevét is bele lehet érteni, akárcsak a szerelemistenét, *Ámor*-ét a sorba.
21. *Uniformis* (lat.): egyenruha.
29. *fel kéri levele:* ti. levél útján megadásra kéri fel.
31. *Commendáns* (lat.): parancsnok.
32. *Spion* (fr.—ném.): kém.
43. *ágyától:* az *ágy* régi jelentése: a puska, pisztoly azon része, amelybe a cső van ágyazva.
45. *tűzimunka* (rég.): tűzijáték.
52. *öntenek* (rég.): öntöznek.
54. *Gárnizon* (fr.): várőrség.
56. *Mirtus ág:* a mirtusz az ókori görögöknél a szüzesség jelképe volt.
57. *Ulysses:* Odüsszeusz, mondai görög vitéz másik neve.
58. *A' Pallás Várából kifolyó* stb.: célzás az *Iliász*-nak arra a részére, ahol Odüsszeusz a Pallas Athéne által védett városba a szennyvízvezető csatornán át ment be.
68. *Saul- és Dávidként az én tíz ezerem* (bibl.): a Sámuel próféta könyvében található történetről írja Zsoldos: „A bibliának ezt a kitételét: Saul megverte a maga ezreit, Dávid a maga tízezreit! (Sám. I. 18. 7) Csokonai a [. . .] Castis omnia casta című költeményében idézi. Szerelmi győzelmeinek plasztikusságát festi vele, mert amidőn a költő szerelmi harcait vívja, Saul- és Dávidként veri meg a maga tizezreit." (9. l.)
69. *Káplár alja* (rég.): zászlóalj.
sátort bontok: Csokonai kétértelműen a sátorforma női ruhák megbontására gondol itt.
70. *Corpus* (lat.): test, hadtest; Csokonai versében kétértelműen: 'férfitest'.
71. *Himen sorompóját:* a Hymen által emelt természetes akadályt.
72. *Patrontok* (rég.): tölténytár.
74. *Poszt* (fr.): őrhely.
76. *Kapitulátzió* (lat.): meghódolás megadás.
azomba (rég.): tüstént, rögtön.
78. *meg tészem néki Parádémat:* kivont karddal tisztelgek. Az egykorú hírlapi adat szerint: „[Gróf Károlyi József, ill. az Oltári Szentség mellett haladó hat-hat ifjú] ki-vont kardal ment a' Szentség mellett, 's minden Oltárnál *meg-tette a' Parádét*". (MKur. 1790. I, 683. l.)
79. *spádé* (ol.): tőrszerű egyenes kard.

80. *Pardupé* (fr.—ném.): kardkötő, kardszíj.
81. *A szűz Komáromot:* célzás a komáromi várban máig is látható „kőszűz"-re, amely az erőd bevehetetlenségét jelképezte „Nec arte, nec Marte" — 'sem fortéllyal, sem erővel' feliratával.
82. *A' Vízi Városnak kúltsa:* kétértelmű célzás.
86. *Gazonn:* szalmán, azaz a betegágyon.
88. *Amazon* (gör.): harcias, katonáskodó nő.
93. *Attakírozódik* (fr.—ném.): rohamoztatik, ostromoltatik.
96. *Frantz kézre:* kétértelmű nyelvi játék: a „francia betegség"-et érti rajta a költő.
98. *Pleszúr* (fr.): kis seb, sérülés.
99. *Kankóba:* kétértelmű szójáték; a (szűr)*kankó* jelent egy ruhadarabot, de jelenti a nemi betegségek egyik fajtáját is; a *Frantzia ruha* jelentését illetően ld. 96. jegyzetünket. A versszakban található ötlethez Gvadányinál is találhatott mintát a költő; az 1790/91-i országgyűlésről szóló verses szatírájában írja egynémely pesti gavallérról:

> Ha kérdeztem, folyvást [a gavallért] mért nem hág lábára?
> Mondá: tyúk szemet nyert lába nagy újjára,
> Észre vettem baját nézvén nadrágára,
> Mert már himlőt is hányt Vénus homlokára.
>
> Nem egy Gavalér itt Anglusnak tétetett,
> Mert leg drágább kincse tőle el vétetett,
> Operatiója midőn végzettetett
> Agyiő mon pleszi, illy szókat ejthetett.

(A mostan folyó országgyűlésnek satyrico criticé való leirása. Lipsia [Pozsony], 1791. 20. l.)
100. *Invalidus Katonák háza* (rég).: rokkant katonák menhelye.
102. *kurázs* (fr.): bátorság.
107. *mirtus korona* (rég.): mirtuszkoszorú. (V. ö. 56. jegyzetünkkel.)
108. *Grátziák* (lat.): a görög-római mitológiában a kedvesség, szépség, bájosság istennői.
110. *Nymfák* (gör.): (vízi) tündérek.
Cziprusnak partyain: az ókori görög-római regék szerint Ciprus partjainál volt Venus szülőhelye.
114. *A' kinél még könnyen hasad a' Pánilika:* ? aki még elég fiatal.
116. *Fika* (nép., rég.): gyalogos katona.
A kísérő „levél"-ben a latin idézet *(O mihi* stb.) jelentése: 'O, ha Isten visszaadná a tovatűnt éveket!'

Verselése

Csokonai már kisdiák korában is csak elvétve használta a négyes rímű Gyöngyösi-strófát (ld. *Az Árvíz).* Később csak ironikus célzattal fordult ehhez az elavult formához, mint a jelen esetben is. Ebbe a formaválasztásba ugyan belejátszhatott Gyöngyösi István azonos formájú *Csalárd Cupidó*-ja s Horváth Ádám idézett négyes rímű Ovidius-fordítása is, s

talán a költőnek a „megrendelők" iránt érzett kritikája szintén fölfogta, hogy a verset megrendelő pesti gavallérok irodalmi ízlése legföljebb Gyöngyösi Istvánig terjed.

Néhány héttel később ismét ironikus céllal nyúlt ehhez a versformához (ld. a *Butsú a' Magyar Múzsáktól* jegyzeteit).

Különben a rímelést erősen megszorító négyes rímű formában is szikrázik Csokonai rímötletei (*kereszt ~ ereszt ~ egyszer ezt; bé rontok ~ Vért ontok ~ Patrontok; Tzombba ~ Bomba ~ Hatalomba* stb.).

239. A' Pendelbergai Vár formájának és megvételének leírása

Kézirata

Saját kezű kézirata nem maradt, viszont készültek másolatai, mint általában Csokonai dévaj hangú fiatalkori verseinek.

Leghitelesebbnek látszik az OSzK. Oct. Hung. 395. sz. gyűjteményben (77a—82a) fennmaradt másolat (K_1); ez a kötet Csokonai verseit legtöbb esetben közvetlenül az eredetiről másolva őrizte meg. Toldy Ferencnek a versről készített másolata (ToldyM. 305—318. l.) szintén a K_1-en alapul. Igen közeli rokonságban van a K_1 szövegével (attól lényegében csak helyesírásában tér el) az 1823-ból való „Mindenes Gyűjtemény" szövege: OSzK. Quart. Hung. 2352: 12b—17a (K_2).

Figyelmet érdemel még a XIX. sz. elejéről való Szikszai-gyűjtemény másolata: DebrK. R 2764/I, 299—310. l. (K_3) s a Déri Múzeum 360. sz. kötetének szövege (32—42. l.) (K_4), amely sok tekintetben a K_2 sajátságait mutatja. A sárospataki Nagykönyvtár két másolatát őrzi a versnek: a SpK. 1716. sz. kötet 22b lapján töredékben található a kezdő rész 24 sora (K_5), a SpK. 129. sz. másolatgyűjteményben (92—102. l.) viszont megvan a teljes szöveg (K_6). Egy gondosan központozott másolatát őrzi Kazinczy Ferenc hagyatékának „Apróságok" elnevezésű kéziratos gyűjteménye: MTAK. K 604/I, 132b—136b (K_7). A másoló maga Kazinczy lehetett. E kézirat közeli rokonságban van a K_5 Sárospatakon őrzött töredékével. Újabban előbukkant kéziratai: *Egy czifra 's Gazdag Vár meg Vetele* címmel: OSzK. Duod. Hung. 76: 38a—42b (K_8), „Gyűjtemény. 1847." DebrEK. Ms. 45/5: 143—151. l. (K_9)

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein — érthetően — nem fordul elő, mivel nem gondolhatott kiadására. A másolatok azonban egyértelműen az ő munkájának vallják.

A K_1 *Cs. V. M.* névbetűkkel, a K_2 *„Csokonay V. M. által"* utalással, a K_3 és a K_4 *Cs. V. M.* monogrammal, a K_6 *„Cs: V.: M: által"* jelzéssel másolta. A töredékes K_5-ből hiányzik a befejezés, ahol föltehetőleg a szerző neve állt, a K_7 s a szintén töredékes K_8 nem tartalmazza a szerző nevét.

Csokonai hasonló tárgyú dévaj versének, a *Minden szerelmes katonának* párhuzamos helyei is igazolják a szerzők azonosságát. (A párhuzamokat a megfelelő helyen, a vers keletkezéséről szólva idézzük.)

Már Toldy is elismerte Csokonai művének, mikor lajstromozta, s a HG. is, bár nem közölte (ld. HG. I, XXI. l.). Gulyás József egy másik pajzán Csokonai-művel is párhuzamba állította: „Kiváló latin tudásáról tanuskodnak az 581—8. lapon közölt iratai. Egyik sárospataki kézirat (1722) róla nevezi a Geographia antiqua c. latin darabot, melynek szelleme a Pendelbergai vár c. közölhetetlen darab szellemével egyező." (Cs-tan. 26. l.) (A *Geographia antiqua* először a MM.-ban jelent meg: II, 488—489. l.)

Stílusa, játékos szellemessége egyaránt s egyértelműen Csokonaira vall.

Megjelenése

Toldy — mint volt róla szó — ismerte s le is másolta,de nem adta ki, csupán lajstromozta a „Dévaj költemények" sorában, a 103. sorszám alatt: „A pendelbergai vár formájának és megvételének leirása. Pest, 1795 máj. — Ne csudáld barátom, hogy e fellegvárnak . . ." (XCI. h.)

A HG. is hivatkozott rá Toldy jegyzéke alapján a kiadás előszavában: „A 103. számú vers kezünk közt van, de kiadhatatlan. (129. kézir. 93. l.)" (XXI. l.).

Először Vargha Balázs adta közre az ÖV.—ÖV.^{2}-ben, majd a MM.-ban, de több helyen hibás szöveggel. Szóbeli közlése szerint Vargha a kiadott szöveget Juhász Gézától kapta. Juhásznak ismernie kellett Toldy másolatát s az annak alapjául szolgáló Oct. Hung. 395. sz. kéziratot is; ezeken kívül — mint az ÖV. bizonyítja — elsősorban a sok tekintetben hibás K_7-re támaszkodott s a K_4-et is figyelembe vette.

Juhász Géza kéziratos hagyatékának jegyzetei is ezt erősítik meg.

Önálló kötetben, képekkel illusztrálva is megjelent, Vargha Balázs szövegkiadásai alapján: *Csokonai Vitéz Mihály: A pendelbergai vár formája s megvétele.* Budapest, 1982. Készült a Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszékén 1982-ben. Tervezte Halmos Imre.

Keletkezése

Akárcsak a *Minden szerelmes katona*, amelyről Gaál László hitelt érdemlően följegyezte, hogy Pesten 1795-ben fogadásból rögtönözte a költő, ez is afféle irodalmi igény nélkül készült rögtönzésnek látszik.

A vers megírásának idejére csak következtethetünk. Mint láttuk, Toldy jegyzéke 1795 májusából keltezi, de hogy milyen alapon, azt nem jelzi. A versről készített kéziratos másolatában a cím alá ugyanezt a dátumot jegyezte ceruzával Toldy. Kéziratos hagyatékában Juhász Géza 1790-re tette a vers keletkezését, de mint Toldy, ő sem indokolta kronologizálását.

Vargha Balázs — aki Juhász Géza időrendjét követte — az ÖV.—ÖV.^{2}-ben az 1790-ben írt versek között közli, a MM.-ban viszont javaslatunkra már az 1795. év terméséhez.

Toldy talán a *Militat omnis amans* keletkezési idejéből következtetett e vers dátumára: arról ugyanis szintén azt írja — jegyzékében a 102. sorszám alatt, közvetlenül tárgyalt versünk előtt —, hogy Pesten, 1795-ben készült. (Ezt a dátumot Gaál László följegyzéseiből ismerhette.) Az bizonyos, hogy Csokonai ún. „dévaj" verseinek egy csoportja (*A*

tolvaj isten, a *Militat omnis amans*) 1794—95-ben keletkezett, de „bakkantsos Múzsája" már előbb is többször adta jelét ilynemű hajlamának és tehetségének (v. ö. *Constantzinápolly [I.], Az istenek osztozása* s a *Békaegérharc* sikamlós részleteivel.)

Maga a vers tárgya és kidolgozása mégis érettebb korra mutat, ezért Toldy föltevését tartjuk valószínűbbnek (aki esetleg még Gaál Lászlótól szerezhette értesülését).

Az 1795. évi keletkezés mellett szólhatnak a *Minden szerelmes katona* szövegével párhuzamos helyek, azzal rokon részletek, ötletek:

127. *Azon szép várakat A m a z o n o k bírják*

A *Minden szerelmes katoná*-ban:

'S A' ki a Csatáról nem ment el szárazon,
Annak lesz Jutalma a' le vert A m a z o n

(87—88. sor)

Tárgyalt versünkben:

135. *Egy v á r r a t a l á l é k, inték a' Strázsának,*
Hogy jelentene-bé a' C o m m e n d á n s á n a k.

A *Minden szerelmes katoná*-ban:

Azalatt a' V á r a t az allyánál Tzombba
A külső Posztokról verdesi két Bomba . . .
Akkor meg tsókolván szép C o m m e n d á n s n é m a t . . .

(73—74., 77. sor)

A' Pendelbergai Vár-ban:

152—153. *Hogy így boldogultam elkezdett munkámba,*
Készítém Vitézim pompás p a r á d á r a

Hasonló ötlettel találkozunk a másik versben is:

Seregemmel meg tészem néki P a r á d é m a t

(78. sor)

A' Pendelbergai Vár-ban:

Már úgy megszűkültem töltésbe, fojtásba,
Hogy tsak két golyóbis volt a' P a t r o n t á s b a.

(217—218. sor)

A *Minden szerelmes katoná*-ban:

Himen sorompóját be törvén Vért ontok,
Míg tőltéstől ki nem ürül a' P a t r o n - t o k.

(71—72. sor)

A versnek a kuglit és a biliárdpálcákat említő befejező része szintén 1795-i pesti tapasztalatokra mutat: Debrecenben aligha találkozhatott volna 1790-ben e játékokkal.

Szövegkritika

A kéziratokban a vers c í m e általában egységesen fordul elő; kivétel a K_6, ahol *A' Pendelbergai Vár formája, s Megvétele* címet találjuk; a K_8-ban egyedi címe van: *Egy czifra 's Gazdag Vár meg Vetele* [!]. Az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM. a K_6 szerint közölte a címet.

Alapszövegünkhöz képest meglehetősen sok eltérés akad a másolatokban: ezek nagy része téves olvasatból ered.

A K_1 a magánhangzók hosszúságának jelölésében nem egészen pontos és következetes, ezért ezt Csokonai gyakorlatának megfelelően emendáltuk, anélkül, hogy külön utalnánk rá; éppígy egységesítettük a kétjegyű mássalhangzók írásában tapasztalható következetlenséget (p'. *észszel* ~ *lessz*). A hiányos központozást értelemszerűen pótoltuk, figyelembe véve a kiadásokat.

1. K_1: *Barátom!* A többi kéziratból hiányzik a felkiáltójel.
   K_1: *h̄ [= hogy]*
   K_8: Ro/ *a Pendel Várnak*
3. K_1: *mn̄ek [= mindenek]* Kp. n., em.
4. K_5, K_7: ***forduló** elmével*
6. K_1: *rétt* em.; *kardal* em. Kp. n., em.
7. K_1: Kp. n., em.
   K_6: ***mulatozo** heje*
8. K_1: *summája* ***'s** veleje*
   K_{7-8}: *summája veleje*
9. K_1: *Tám Epicurus is īs [= tsak]* Kp. n., em.
   K_{4-6} *Tám Epicur**eus tsak***
   K_8: ***Tarquin**, Epicurus, **mind***
10. K_5, K_7: ***midőn** igazított*
11. K_1: Kp. n., em.
12. K_8: Ro/ *Bájoló **határit** körül **kerítette***
13. K_1: Kp. n., em.
    K_3: *az út **szoros** és **keskeny** a' **kapú***
14. K_8: *n̄ [= nem]* ***terem ott***
15. K_1: *l [= leg] inkább elvagyunk* em. Kp. n., em.
16. K_3, K_5, K_7: ***epesztve***. A K_8-ból a 15—16. sor hiányzik.
17. K_1: *fehér* Csokonai ejtésének és írásának megfelelően a K_7 szerint em. Kp. n., em.
    K_5, K_7: A *szép fejér* aláhúzva, s a jobb lapszélen — más tintával — *gömbölyű*-re javítva.
19. K_1: Kp. n., em.
20. K_5: *gyönyörüségben*
21. K_1: Kp. n., em.
    K_5, K_7: *'**S** ha*
22. K_3: A sorvégi pont után gondolatjel.
21—22. A K_8-ból e két sor hiányzik.
23. K_1: Kp. n., em.
24. K_3: ***Mellyenn heverészni***
    K_5: *Mellyet* ***tsipegetni***
25. K_1: *Fellyebb is [= tsak] [. . .] dombotskának*
    K_3: ***halmotskak** [= **halmotskának**]*
26. K_4: Ro/ ***elő halált***
28. K_1, K_3, K_9: *Csupa remek **dombot*** Értelemszerűen a K_{7-8} szerint em.; v. ö. a 62. sorral.
    K_7: *Csu**da** remek **gombot***
    K_8: *Csupa **arany** gombot*
29. K_1: *körülte* A rímszónak megfelelően em., mint az ÖV.; kp. n., em.
30. K_3: Ro/ *Melly **ha** sík*
    K_8: *Melly a Front homlokán fürtönként terül el*

31. K_1: *m̄t [= mint] a' hegy* Kp. n., em. K_7: Ro*/ hely*
32. K_1, K_3 stb.: *fehér* em. (V. ö. a 17. sor jegyzetével.)
ki-derített
K_6, K_{8-9}: *ki terített*
A K_1-ben s néhány más kéziratban is előforduló *ki-derített* szó logikailag nem illik a mondatba, ahol a női hajról van szó. A K_6-ban található *ki terített* (amelyet az ÖV.—ÖV². s a MM. is átvett) sem illik ide egészen. A szó Toldyt is foglalkoztatta; másolata lapszélén a kikövetkeztetett *leter[ített]* variánst jegyezte mellé ceruzával (ToldyM. 305. l.). Egyik sem megnyugtató olvasat; elképzelhető azonban, hogy a 45—46. sor rímszavai szerint *ki-ültetett* állt az eredetiben, s a másoló a 45. sor azonos *épit* szava hatására sort téveszthetett; a *ki-ültetett* — különösen pálmára vonatkoztatva — értelmes megoldást adna.
33. K_1: Kp. n., em.
34. K_9: *Játszi*
K_7: *Jádzó* K_8: Ro*/ Jadzik*
35. K_1: Kp. n., em.
37. K_1: *m̄n [= minden] hírt bé-visznek* Kp. n., em.
K_3: *bevisznek*
39. K_1: Kp. n., em.
40. K_4: Ro*/ Szerentsés kedvetlen 's*
K_6: Ro*/ Szerentse, 's*
K_7: Ro*/ Szerentsés kedvetlen s*
41. K_1, K_3: *bádjadozva* Kp. n., em.
K_4: ***jattzadozva***
K_6: ***jádzódozva***
K_9: *játszadozva*
ÖV.—ÖV²., MM.: *játszódozva* A *játszódozva* ~ *játszadozva* logikailag nem illik ide, mindenképpen a *bádjadozva* tekintendő hitelesnek (v. ö. a 43. sor *ragyog* szavával).
41—44. A K_{8-9}-ből e sorok hiányoznak.
42. K_1: *visitáló* em. *h̄ [= hogy] jókor*
43. K_1: *ragyog, fellyebb alább*
K_3: K_7: *ragyog 's feljebb 's*
K_6: *feljjebb, 's*
44. K_1: Kp. n.; a K_4 szerint em.
K_6: *játszodozik*
ÖV.—ÖV²., MM.: *játszódozik*
45. K_1: Kp. n., em.
46. K_8: Ro*/ Kereszt fojásokkal*
K_1, K_9: *körül-ültettettek* em.
K_3, K_7: *körül **kerítettek*** Mivel az utóbbi logikusabb olvasat, e szerint em.
47. K_1: Kp. n., em.
K_{7-9}: *Levelek 's válaszok*
48. K_7: *'S a száguldozásra*
K_1 stb.: *rendeltetnek.*
K_3: *rendeltettek.*
49. K_1 stb.: *azon*
K_3, K_7, K_8: ***ezen***

50—51. K_3: A két sor fölcserélve!
51. K_3 ÖV.—ÖV², MM.: *A' két*
K_7: *ajtók*
52. K_1: Kp. n., em.
K_3: *nyugodtt 's tsendes*
53. K_1: Kp. n., em.
K_6: ***tsendes*** *musikája* Föltétlenül a K_1-ben is előforduló *hangos musikája* kifejezés a helyes, mivel az emberi beszédről van itt szó. A K_6 másolója elnézhette a sort: az előző sor *tsendes vér* kifejezésének jelzőjét írta ide is.
Az ÖV.—ÖV². s a MM. átvette a K_6 tévedését.
54. K_9: Ro/ *múlató hazája*
55. K_3: ***a'*** *béke köttetik*
56. K_3: A sorvégi pont után gondolatjel. A kéziratokban e sor után tagolójel (többnyire három csillag) található.
57. K_2: a *Felleg-vár* [aláhúzva]
K_1: Kp. n., em.
58. K_1, K_3: *belé* Kp. n., em.
K_7, K_9: *bele*
59. K_1: stb.: *igazgatja* Kp. n., em.
K_7: *igazgatta* A jelen idő a logikus; az ÖV.—ÖV². s a MM. a K_7 hibás alakját vette át.
60. K_3, K_7: *meg kóstolhatta* K_7: ***azt*** V. ö. az előző jegyzettel.
61. K_1: *fehér* em. V. ö. a 17. és 32. sor jegyzetével. Kp. n., em.
K_7: Ro/ *bájolása*
62. K_4, K_9: *s' **várnak** tsudállása* Hasonlóan az ÖV.—ÖV², MM.
K_3: *Majd a' dombots**kán** a kis **gomb** tsudállása* Lehetséges, hogy ez a hiteles változat.
64. K_3, K_4, K_9: Ro/ *A' nem elégítő* K_7: *'**S** a' nem elégítő*
65. K_1: *mtegy [= mintegy]* Kp. n., em.
66. K_1: *Anglus-kert* Csokonai ejtése szerint em.
K-: Ro/ *fából*
67. Kp. n., em.
68. K_1: *h̄ [= hogy] sokakk̄ [= sokaknak]*
69. K_1: Kp. n., em.
K_{7-9}: *bele* Az ÖV.—ÖV²., MM. is így.
71. K_1 stb.: *kap hát kedvelője* Kp. n., em.
K_3: Ro/ ***kaphat***
K_9: Ro/ *kedvessége*
72. K_1 stb.: *Anglusnak* Csokonai ejtésének megfelelően, a K_7 szerint em.
K_2, K_7: *Anglusnak* A K_6-ból a 73—126. sor hiányzik.
73. K_1: *mthā [= mintha] vki [= valaki] sugdosna*
K_3, K_7: *sugdosná*
K_4: ***sugna a*** *fülembe*
74. ÖV.—ÖV², MM.: *görcsöt* A K_1-ben s a többi kéziratban szereplő 'fütykös' jelentésű *görtsös* a helyes olvasat.
73—74. E sorok a K_6-ból hiányoznak. A K_7-ben nincs zárójel s az ÖV.—ÖV².-ben s a MM.-ben hasonlóan.
76. K_1: Kp. n., em.
K_9: *Éretlen 's mindenre* K_7: ***Eretlen, 's mindenre kész heves***
77. K_3: ***ajak 's***

79. K_1: *n̄ [= nem] kinzó*
80. K_1 stb.: *belé kap*
K_3, K_7: Ro/ *beléd kap* [. . .] *ága*
K_9: *bele kap*
81. K_1 stb.: *a láb*
K_3: *'s a' láb*
82. K_3: ***'s a bör** húzódása* K_7: ***In** húzódása, **és***
K_4, K_9: *inak **gyengesége*** Az ÖV.—ÖV². s a MM. is az utóbbi változatot közölte.
83. K_1 stb.: *fehérrel piros képnek komorsága* A K_7 szerint em.
K_3, K_7: *fejérrel piros*
K_6: Ro/ *kormossága*
K_9: ***Az elfejéredett** képnek*
85. K_1: *Azért idejére ki alig négy(szer) hat van* Kp. n., em.
K_7: ***Ezért** idejére*
K_4: ***Egész*** [!] *idejére*
K_2: *négy(szer)* K_7: *négy hat van* [a ***négy hat*** aláhúzva]
K_3, K_4: *négy 6. van*
K_6: *A hat van*
K_9: *A' kinek ideje ⟨alig⟩ tizenhat alig van*
86. K_1 stb.: *egy friss vénnél*
K_3: *vérnél* [. . .] *ḡ [= meg] lepett 60*
ÖV.—ÖV²., MM.: *vérnél, kit meglép a hatvan.* A K_1 szövege a logikusabb, amint a tárgyi és nyelvi magyarázatokban rámutatnak.
87. K_1, K_2, K_4: *Aosménes?* A K_3 szerint em. K_1: *halgass* em. A sor végén nincs vessző; em.
K_3, K_7: *a' hasmenés!*
K_6: *meg a' has menes* [olvashatatlan szóból javítva]
K_9: Ro/ *Hát meg Ciosmenes*
88. K_1: *kakállást hogy elő n [= nem]* K_3: *kakálás hogy elöl n̄ [= nem] vette* Az előző változat logikusabb.
89. K_1: Kp. n., em. K_7: ***éppen** meg-pirúla*
90. K_1: *n̄ [= nem]*
91. K_1: a sor végén pont; em. K_3: *vészsz ḡádnak [= magadnak] Cátó*
K_4, K_7: ***Cato***
92. K_1: A *dolgára* után a vesszőt mi pótoltuk. K_7: ***hele*** A ***felele*** rímszóval tisztább rímet ad ugyan, de Csokonai nem használta.
94. K_7: ***s** miért dorgálodzik:*
K_4: ***és mit** dorgálódzik*
K_9: Ro/ *Philosophus porral*
95. K_7: ***ollyan komor** szegény*
K_9: ***Vagy tán ő is azért***
97. K_1: Kp. n., em.
K_7: Az egész sor aláhúzva.
99. K_1: Kp. n., em.
K_7: *No de! szegény öreg! tán ollyanról **szóll a'***
ÖV.—ÖV²., MM.: *szegény **ördög*** Ez a változat teljesen indokolatlan.
100. K_1: ***kotlós***
K_7: *mī [= mint] a **kotló*** Után nincs vessző; em.
101. K_1 stb.: ***ezen*** Kp. n., em.

K_6: ***azonn***
Az ÖV.—ÖV². s a MM. is az utóbbi változatot közölte.
103., 105. K_1: Kp. n., em.
106. K_1: *g̃ [= meg] pállana* A *víz* után nincs vessző; em.
K_3, K_9: Ro/ *meg szállanak*
107. K_1: *hát a' tállya* em.
K_7: *hát **formája,***
109. K_1: *llyek̃k [= mellyeknek] rút pöfeteg gomba* Kp. n., em.
K_7: *rút **s** 'pöfeteg*
K_6, ÖV.—ÖV²., MM.: ***a** pöfeteg gomba*
K_3: ***akiknek a***
110. K_6: *Rongyált* K_7: ***'S** rongált*
111., 113. K_1: Kp. n., em.
114. K_1: *más nélkül legyezi.* A *nélkül* talán *felől*-ből jav.
K_3: *A' légy pökés ellen 's **más ellen** legyezi*
115. K_1 stb.: *A' mī [= A' mint]* [. . .] *kristélyozza* Kp. n., em.
K_6: Ro *kristályozza*
116. K_7: Ro/ *'s behorpadt falát* K_6: Ro/ *bé horkadt farát*
Az ÖV.—ÖV²., s a MM. is ezt az utóbbi, nyilvánvalóan téves alakot közli.
117. K_1: *büdösség **ez**, h̄ [= hogy]* em.
K_3, K_4, K_6: *büdössége*
K_7: Ro/ *büdösséggel*
118. K_4: Ro/ *bömbei* K_7: Ro/ *bömbéi*
K_6: *menykői* Az ÖV.—ÖV². s a MM. is ezt a változatot közli.
119—120. K_9: A két sor fölcserélve.
120. K_1: *mitha [= mintha]*
121. K_3: *levében* K_7: *levébe,*
122. K_1 stb.: *miatt reptébe* K_3: *miatt **mentében***
125. K_4, K_7: *Bele-hull;*
K_8: K_4: *bolhák*
125. K_1: Kp. n., em.
126. K_1 stb.: *sárja* K_3: *sárjok*
K_6: Ro/ *sárga*
K_1: *lett* K_4 stb.: *lessz* Az utóbbi a logikusabb, a K_1-et e szerint em.
127. K_1: Kp. n., em.
K_8: ***Ezenn***
128. K_1 stb.: *móára*
K_4, K_{6-7}: *módon*
129. K_1 stb.: *Mert bár a' Vitézek* Kp. n., em.
K_8: *Mert **ámbár** Vitézek*
K_7: *Mert bár **vitéz Karok alá hódoltattak***
131. K_1 stb.: *szemléltem* Kp. n., em.
K_8: ***esmertem***
132. K_1 stb.: *a' háborútól*
K_6: ***az ütközettől***
133. K_1: *mīh [= minthogy]* A *Vitéz* szó aláhúzva. Kp. n., em.
K_2: *Vitéznek* [aláhúzva]
K_6: *Vitéznek* Aláhúzás n.
K_8, K_6, K_7: ***vitéznek***
135. K_3: *találék, **'s***
K_4: *találék — **inték***

K_7: *intek*
136. K_{6-9}: *Hogy jelentene be a Fő Comendánsnak*
137. K_1 stb.: *Hát* [. . .] *akarnék vele* Kp. n., em.
ÖV.—ÖV²., MM.: ***Hogy*** [. . .] *akarnék vele*
K_8: *akarok vele*
K_3: *vélle* A rím szerint csak a *vele* alak lehet helyes.
138. K_1 stb.: *örömömre*
K_6, K_8: *örömemre*
139. K_1: *Minth [= Minthogy]* Kp. n., em.
139—145. K_4, K_{7-8}: nincs idézőjel.
140. K_1: *h [= hogy]*
141. K_1: *Csak h [= hogy]*; kp. n., em.
143. K_1: *leszaladk [= leszaladnak]* Kp. n., em.
144. K_1, ÖV.—ÖV²., MM.: *Sőtt egy* ***kevés*** *tessék rövid választ adnak* A *kevés* a hasonló jelentésű *rövid* miatt is indokolatlan; bizonyára elírás a K_7-beli *kedves* helyett; e szerint em.
K_3: ***Tessék*** E szó aláhúzva, mint a K_1-ben.
K_6: *kevés tessék* Mindkét szó aláhúzva.
K_7: *egy* ***kedves*** *tessék*
K_8: ***És*** *kevés tessékkel*
145. K_1, K_{8-9}: *Innét lefelé* Kp. n., em.
K_3, K_4, K_6: *Innen* K_7: *lefele* Az ÖV.—ÖV². s a MM. az *Innen* alak változatot közli, noha Csokonaira az előbbi a jellemző.
147. K_1: *Én így kötelezvén magam h [= hogy]* Kp. n., em.
K_8: *Én* ***le*** *kötelezvén magam*
148. K_1: *leszek* [. . .] *megnagyobbítója*
K_3: *lészek* K_7: ***mszaporí!ója*** *[= **megszaporítója**]* [lapszélen:] *(nagyobbítója)* K-: ***jó gyámolítója***
149. K_1: *h [= hogy] engemet megesmer* Kp. n., em.
K_4: *hogy meg esmér engemet* Az ÖV.—ÖV². s a MM. is így közölte.
K_4: *megismer*
150. K_1: *Mnkor [= Mindenkor] enged mint parantsolójának* Az *enged* után a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
K_3: Ro/ *parantsolatjának*
K_8: ***Mindig enged a Vár*** *parantsolójak [= parantsolójának]*
151. K_1: *mn [= minden] katonámba* Kp. n., em.
K_3, K_7, K_9: *katonámban*
152. K_1: *boldogultam* em.
K_7, K_8: *munkámban*
153. K_1: Kp. n., em.
K_6: *Készítvén Vitézem*
K_{3-4}, K_6, K_9: *parádéra*
154. K_1 stb.: *A' Várba akarván menni vatsorára*
K_6: *A' Várba* ***volt czélom*** *menni Vatsorára*
155. K_1 stb.: *Igy dobot üttettünk, trombitát*
K_3: *üttettünk* ***'s*** *Trombitát*
ÖV.—ÖV²., MM.: ***Egy*** *dobot* A K_1 a hiteles.
156. K_1: Kp. n., em.
K_9: ***előbb***
157. K_1: *a' mi [= a' mint] a két domb* Kp. n., em.
K_3: *a' mint* ***két szép*** *domb*

159. K_1 stb.: *Kérdem mi az, talán elfogatni jöttek* Bizonyára a K_2 s K_7-beli *elfogadni* a hiteles; Csokonai korában az *elfogad* (a német *empfangen* megfelelője) 'vendéget fogad' jelentésben élt elsősorban; e szerint em. A hiányzó kp.-t mi pótoltuk.
K_7: *mi az?*
K_2: *elfogadni jőnek*
K_7: *elfogadni jöttek?*
160. K_1 stb.: *vakmerőn ütöttek* A sorvégén nincs pont; em.
K_3: *vakmerően ütnek*
161. K_1: *Azt a' dombtetőkre* Kp. n., em.
K_2: *Azt a dombtetőre*
K_3, K_6: ***Azonn** domb' tetőre*
K_4, K_6: ***Azonn** domb tetőkre*
Logikailag az *Azt a'* változat látszik hitelesnek, szemben az *Azon*-nal, amelyet az ÖV.—ÖV². s a MM. is közölt.
162. K_1: Ro/ *mult h̄ [= hogy] a' sirt* A K_3 szerint em. *ḡ [= meg] nem*
K_2: Ro/ *sirt*
K_3, K_6: *sort **fel** nem bontották* Az ÖV.—ÖV². s a MM. is ezt a változatot közölte.
163. K_1: A sor végén nincs vessző; em.
165. K_1: *mn̄t [= mindent]* Kp. n., em.
166. K_1: Kp. n., em.
168. K_1: *Ő neki* A 170. sor szerint em.
K_3, K_6: *Ő néki*
Az ÖV.—ÖV². s a MM. is ezt az utóbbi alakváltozatot közli, amely jobban megfelel Csokonai nyelvhasználatának.
169. K_1: Kp. n., em.
170. K_1 stb.: *úti füvet*
K_3: *úti **lapút***
171. K_1: *Úgy is lett, h̄ [= hogy] a' vár* Kp. n., em.
K_7: *lett:*
K_8: *lett. — **A' Vár a***
172. K_1: *titkos **jukakonn** a' Várból kikerűle* em.
K_3: *a' Várból ki **repüle***
K_8: *titkos **utakon***
K_6: Ro/ *ki terűle*
K_7: *ő **tőllem** ki kerűle*
ÖV.—ÖV²., MM.: ***kitérűle***
A K_6-ban olvasható *kiterűle* nyilvánvalóan szövegromlás; az ÖV.—ÖV.²-ben s a MM.-ban ebből formált *kitérüle* sem meggyőző. A K_3 *ki repüle* alakja logikailag ideillik, a ***kikerűle*** is csupán a szóismétlő rím miatt kelthetett gyanút a másolókban, akik igyekeztek valahogy kiiktatni, bár efféle önrím található Csokonainál: s a két sorban két különböző nyelvi helyzetben s különböző jelentésben szerepel a *kerül* ige!
173. K_1: *meghódolna* Kp. n., em.
K_6: *meg hódulna*
174. K_1: *féltő váramonn* Kp. n., em.
K_7: *féltős*
175. K_1: *be n̄ [= nem] lehet zárni* Csokonai nyelvhasználatának megfelelően a K_3 szerint em. Kp. n., em.

K_3, K_6: ***bé** nem*
K_7: ***nem lehet bezárni***
176. K_1: *'S mn̄ [= minden] Komondornak szabad bele járni*
K_{3-4}, K_8: *Minden* Az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is ezt a változatot közölte.
K_2: *Comondarnak*
K_5: *Minden **hadfiának*** Föltehetőleg szóhelyettesítés a másoló számára nehezen olvasható vagy furcsállott *komondor* helyett.
K_4: *belé*
177. K_1: *simogatva keztem kisérteni* em. Kp. n., em.
K_3: *simogatv**ánn***
178. K_1 stb.: *ám menni*
K_7: ***megvenni***
179. K_1: *mn̄ [= mind] ketten* Kp. n., em.
K_8: ***mi** ketten*
180. K_1: *ḡ [= meg] retten* A sorvégi pontot értelemszerűen em.
181. K_1 stb.: *Mert tüzesen* Kp. n., em.
K_8: ***Még** tüzesen*
182. K_2, K_4, K_6, K_8: *Seregénn*
K_7, K_9: *Seregén* [. . .] *akarhogy **hatolni.***
K_3: *Seregét* [. . .] ***rontsolni.***
A K_3-ban előforduló *rontsolni* a *parantsolni*-val sokkal tisztább rímet alkot, de erre az igére nem ismerünk adatot ide illő jelentéssel e korból.
183. K_1: *miegy [= mintegy] magavezet* em.
K_1, K_9 stb.: ***a' lapjára**:*
K_3: *A' lapályra*
A *lap* — amelyet az ÖV.—ÖV.,[2] MM. is közöl — jelentéstanilag nem illik a sorba; a ToldyM. így próbálta irónnal átjavítani: *alapjára*. Ez azonban aligha helyes (bár Kónyi Jánosnál már 1774-ben előfordul az *alap;* ld. TESz.). Nyilván a K_3 a hiteles: a *lapály* ugyanis 1604-ben is már 'mélyedés, vápa' jelentésben fordul elő, mai 'síkság' jelentése későbbi (v. ö. NySz., TESz). Ennek megfelelően em.
185. K_1: Kp. n., em.
186. K_4, K_{6-8}: ***meg** hijába* K_9: ***meg hiába***
K_8: Ro/ *mindhijába kértem!*
A K_1-ben előforduló *még* a leglogikusabb, szemben a *meg*-gel, amelyet az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is elfogadott.
187. K_1: Kp. n., em.
188. K_1: *elfogván, h̄ [= hogy] bészorongattam*
K_6: ***be** szorongattam*
K_8: ***elfogtam, 's így beszorítottam***
189. K_1: Kp. n., em.
K_2: *Nagyságos kívánság* Aláhúzva.
K_6: *Nagyságos **Kívánság*** Aláhúzva.
K_4, K_8: A *kívánság* nincs aláhúzva.
190. K_1: *Salvet-et* Kp. n., em.
K_3, K_4: *Salvet**ot*** Nincs aláhúzva.
K_6: ***Sálvétet*** Nincs aláhúzva. Az ÖV.—ÖV.[3] s a MM. hasonlóan.
K_7: ***egy nagy sálvét*** Nincs aláhúzva.
191. K_1: Kp. n., em.

192. K_1: *Vivat* K_4, K_7, K_9: *Vivát* Az ÖV.—ÖV.² s a MM. hasonlóan.
193. K_1: *lekellett* em.; kp. n., em.
K_6: ***bé** kellett* Értelem szerint a K_8 szövege a helyesebb.
K_3: *A kapu* aláhúzva.
194. K_1: *De elébb*
K_7: *De **eztet** (elsőbb)*
K_1: *ḡ [= meg]* bontani
195. K_1: *öszve-gázoltattuk*
K_6: *öszve gázoltatták*
196. K_6: ***Véres** vizeikkel a földet **ásztatták***
K_9: ***A' veress** vizekkel a' földet **itattuk***
197. K_1: Kp. n., em.
K_6: ***Már** a sok indulat*
198. K_1: *n̄ [= nem]* A sor végén pont; em.
199. K_1: Kp. n., em.
200. K_1: K_1: *n̄ [= nem]* [. . .] *Bétsi határba*
K_9: *Bétsi **tsatába***
201. K_1: Kp. n., em.
202. K_1: ***'S** belől* A kötőszó fölösleges; a K_7 szerint em. Kp. n., em.
K_3, K_6: *Belőll*
K_4, K_7: *Belől*
203. K_1: *tolongás* A kötőjelet értelemszerűen pótoltuk.
204. K_3: *puskám **sárkányára*** K_7: *Csattantom **Kovámot** puskám **atzéllyára***
K_6: *Csattantom **Atzelom** Puskám **kovájára***
205. K_1: *Talán* [. . .] *m̄dnyájan [= mindnyájan]* Az első szót a 216. sor szerint em. A sor végén nincs írásjel; em.
K_6, K_7: *Talám*
206. K_3: *sosem*
K_2, K_4, K_6: *sose* Az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt fogadta el.
K_7: ***Mert ök illyet talán** sosem*
K_6: *Mert illyet az előtt még n̄ [= nem] **kostolhattak***
207. K_1: *elholtam* Kp. n., em.
K_3 stb.: *el **haltau***
K_6: *ḡ [= **meg**] haltam*
208. K_6: ***Ajulva reszketve rendkívül*** Hasonlóan az ÖV.—ÖV.² s a MM.
209. K_1: Kp. n., em.
210. K_3, K_4, K_9: *ḡ [= **meg**] rongált*
K_6: ***elkopott** csövére*
K_3: *tsőjére*
Az ÖV.—ÖV.² s a MM. ***Retten*** alakja nyilvánvaló tévedés *Resten* helyett.
211. K_1: *megutánnam* em. Kp. n., em.
K_4 stb.: *meg utánnam*
K_3, K_8: *még utánam*
212. K_1: *A' bémenetelért megbelém kötöttek.* em.
K_7: *bemenetelért*
K_{3-4}, K_9: ***majd** belém kötöttek*
K_6: *A **Bémenetelre velem kötölőztek,***
213. K_1: A sor végé nincs kp., em.
K_9: *Kedveztek!*
K_4: *Kedveztek,* Az ÖV.—ÖV.² s MM. hasonlóan.

215. K_1: *békellett* em. Kp. n., em.
K_7, K_8: *be-kellett*
216. K_1: *kétszer* A K_7 szerint em.
K_4, K_7: ***hétszer*** K_8: *7szer* Ez a logikusabb, az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt fogadta el.
217. K_1: *töltésbe fojtásba* Kp. n., em.
K_3, K_9: *töltésben fojtásban*
218. K_1: *is [= tsak]*
K_3, K_9: *patrontásban*
219. K_1: Kp. n., em.
220. K_1 stb.: *szerszáma*
K_7, K_8: ***sárkánnya.*** A K_8-ban csak eddig van meg a vers.
221. K_1: Kp. n., em.
222. K_1: *m̄nī [= mindent]*
223. K_1: Kp. n., em.
224. K_1: *Álhatatlanság* em.
K_2, K_4: *álhatatlanság* Nincs aláhúzva.
K_6: *Alhatatlanság* Nincs aláhúzva.
225. K_1 stb.: *Én is h [= hogy] a' várból mindjárást kimégyek* em. Kp. n., em.
K_{3-4}: *kimegyek*
K_6: ***Hogy a várból én is*** *mindjárást ki menjek* A K_1 szövegével szemben logikailag (felszólító mód!) és stilárisan ez a változat látszik hitelesebbnek; ennek megfelelően em. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt fogadta el.
226. K_1: *Ne h [= hogy] az Épület rontására légyek;*
K_{3-4}, K_9: *legyek*
K_6: ***A' várat rontani benne ne pihenjek*** A K_1-et e szerint em. (Ld. előző jegyzetünket; az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt a változatot fogadta el.)
227. K_1: Kp. n., em.
228. K_1, K_4: *Vagy ne szereznének*
K_6: *Vagy **tán** szereznének* Az utóbbi a logikusabb; a K_1-et e szerint em. Az ÖV.—ÖV.² s a MM. is ezt fogadta el.
229. K_1: *lessz* Kp. n., em.
K_3: *lész*
231. K_{1-2}: *Alá írá nevét az Álhatatlanság* em., kp. n., em.
K_5: *Alá írja nevét*
K_{3-4}, K_6: *Alá írja **magát***
Az ÖV.— ÖV.² s a MM. ezt az utóbbit fogadta el. A K_{3-4}, K_6 szövegében előforduló *Alá írja magát* logikailag szintén elfogadható, ellene legföljebb az vethető, hogy az előző sorokban múlt idejű igeidők állnak; a következőkben viszont a K_1 szövege is jelenre vált át *(kéri)*.
232. K_1, K_3: *légyen*
K_9: *legyen*
233. K_1: *pd̄ [= pedig] azt kéri h̄ [= hogy] **pendelbergia*** em.
K_{2-4}: *Álhatatlanság* Nincs aláhúzva.
K_6: ***Alhatatlanság.*** Nincs aláhúzva.
K_{3-4}, K_6, K_9: *azt **mondja***
K_2, K_4: *Pendelbergia* Aláhúzva.
K_7: *Pendelbergia* Nincs aláhúzva.

234. K_1: *Mth [= Minthogy] n̄ [= nem] tš [= tsak] fővár, de académia*
K_2, K_4: *Académia* aláhúzva.
235. K_1: *tudományokk [= tudományoknak] olly bővibe* Kp. n., em.
K_3: *ilj bőviben*
236. K_1: *mđ [= mind]*
237. K_1: *tanulókk [= tanulóknak] bémenni* Kp. n., em.
K_9: *bemenni*
238. K_1: *tráns̄irozókk̄ [= tránsirozóknak]*
K_3: *tránsérozóknak*
239. K_1, K_4: *Kuttz* Ez a helyes alak a K_7 *Potz* s a K_3, K_6, K_9 *Krutz* alakjával szemben, amelyet az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is átvett.
K_1: *Kriminal!*
K_2, K_4: *Criminál*
K_7: *Criminal!*
K_1: *j [= fel] borzadék* Kp. n., em.
A K_3-ban olvasható *fel* ***lobbanék***-kal szemben a más kéziratokban is megtalálható *fel borzadék* a logikusabb.
240. K_9: *Haragomban*
241. K_1: *Hogy vérontás alatt n̄ [= nem]*
K_2, K_4: *vérontás (várrontás)*
K_7: ***vár** rontás*
A K_1 változata a logikusabb.
242. K_1: *v. [= vagy] lábát küszöbére tenni*
K_6: *küszöbénn* ***bé*** *tenni* Az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. is ezt fogadta el.
K_7: ***bemenni***
A K_3, K_4, K_9 szövegében e sor után tagoló jel.
243. K_1: *bésuhannak* A sor végén nincs írásjel; em.
K_3, K_7, K_9: *besuhannak*
K_6: *be suhannak*
244. K_1: Kp. n., em.
K_4, K_6, K_9: *kuklival* Az ÖV.—ÖV.[2] és a MM. is ezt a hibás alakot közli.
245. K_1: Kp. n., em.
246. K_1: *strázsak n̄ [= nem] vizsgálják* em.
K_3, K_4, K_9: *strá'sák n̄ [= nem]* ***strá'sálják.*** —

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A cím tréfás alkotás *Heidelberg*, (latinosan: *Heidelberga*) mintájára a régi női alsóruha, a *pendel* nevéből. A versből az is kiderül, miért lett éppen egy főiskolájáról — akadémiájáról — híres város neve mintája a címbeli tréfás helynévnek. A címhez vehette az ötletet Csokonai Horváth Ádám 1788-i *Hol-mi*-jából is, ahol ezt a verset olvashatta:

Ni! a' pendely-váronn mint *kommendánskodik*
Pedig onnan bújt-ki 's onnan szaporodik,
A' süveg a' szoknyán héjjaz 's agyarkodik,
Igaz. — *de eadem* ha jól gondolkodik.

(Az Aszszonyok dítséretéről egy Házasúlandó Urfihoz biztató Levél. Hol-mi. I, Pest, 1788. 161. l.

Az 1792-ben Heidelbergben járó Mátyási József szintén e tréfás megnevezést használja a híres diákváros polgárairól szólva: „*Heidelberg* [...] Deákul *Heidelberga* . [...] Nap enyészet előtt vala mivel érkezünk Heidelbergába [...] kérdem egy körülem sompolygó [...] *Pendelbergaitól*, ha vallyon jól tzélozok é a' Három Szeretsennek?" (Széphalom. 1927: 63. l.)

1794-ben Farkas András is emlegette egyik versében „*pendel fejérvárát*" (Pokolbeli utazása ... Pest, 1794. 33. l.).

A vers alapötletét Ovidiusból meríthette a költő; az *Amores*-nak nem egy verse szól a szerelmi ostromról és diadalról. A Második könyv X. versében ilyen sorokat olvashatunk:

Felix, quem Veneris certamina mutua perdunt!
Di faciant, leti causa sit ista mei!
Induat adversis contraria pectora telis
Miles et aeternum sanguine nomen emat; ...
At mihi contingat Veneris languescere motu,
Cum moriar, medium solvar et inter opus ...

(30—36. sor)

S hasonló harcról olvashatott a költő a Második könyv XII. versében is:

Ite triumphales circum mea tempora laurus!
Vicimus: in nostrost, ecce, Corinna sinu,
[...]
Haec est praecipuo victoria digna triumpho,
In qua, quacumquest, sanguine praeda caret.
Non humiles muri, non parvis oppida fossis
Cincta, sed est ductu capta puella meo [...]
Me quoque, qui multos, sed me sine caede Cupido
Iussit militiae signa movere suae.

(1 kk.)

Ovidius e sorai, amelyeket a diákok egymás közt gyakran olvastak, belejátszottak a versünkkel egyidős *Minden szerelmes katona* megszületésébe is.

A verssel — kései kiadatása s pajzán tartalma miatt — érthetően kevesen foglalkoztak.

Szauder így vélekedett róla: „Míg a *Pendelbergai vár* a felnagyított test barokkos allegóriája, a *Békaegérharc* pedig a nagyon lekicsinyített államemberi nagyvilág szatirikus alátestésű gúnyrajza volt." (ItK. 1970: 712. l.)

Baróti Dezső a költőnek *Venusi Hartz* című ifjúkori versével állította párhuzamba: „Ha [...] a historikus szemével közeledünk hozzá, a *Vénuszi harc* képeanyagát máris a szerelmi háború ősrégi s a reneszánsz óta számtalanszor kiaknázott motívumköréhez kapcsoljuk. Az is ismeretes, hogy e sajátos terminológia magyar mestere Gyöngyösi István volt. Az ifjú Csokonai több változatban eljátszik majd ezzel a motívummal. Legbővebben a *Pendelbergai vár formája és megvétele* című poémájában aknázta ki. Az utóbbi alapötlete, vagyis az, hogy a női testet egy ostromot provokáló várhoz hasonlítja, nem az övé: aki járatos az ilyenfajta költészetben, az bizonyára egész közeli mintáját is könnyen megtalálhatná, talán valahol Blumauer táján. Az is valószínű, hogy a női test szinte már

anatómusra valló végigtekintése s az allegória ide-oda cikázó s néhány drasztikus sortól eltekintve mindvégig szellemes és bravúros költői technikával végigvitt kibontása, főképp az ismeretlen mintakép hatásának köszönhető." (CsSzer. 139. l.) Ugyanitt az „egyenesebb vonalú, jobban megkomponált *Militat omnis amans*"-szal is összemérte. (140. l.)

2. *gyepű* (nép., rég.): eleven sövény, illetve tüskével magasan megrakott árokpart, kerítés.
9. *Epicurus*, Epikurosz: tanításaiban az érzéki örömöknek is fontos helyet juttató ókori görög filozófus (i. e. 341—270).
10. *igazított* (rég.): irányított, vezetett.
12. *mína* (ném.): akna.
14. Itt bizonyára a „keserű lapu"-ra, a bojtorjánra kell gondolnunk.
17. A ToldyM. lapszéli jegyzete szerint: „láb".
23. A ToldyM. jegyzete szerint: „mell"; ez azonban a 25. sorra vonatkozhat. Ide Toldy ezt jegyezhette volna: „has".
28. A fej.
29. ToldyM.: „haj".
34. *súgárzó* (nép., rég.): sugarasan szétágazó.
35. *Commendáns* (lat.): parancsnok; a sor az észre, az agyra vonatkozik.
37. *Szolgái:* ti. az érzékelések.
39. ToldyM.: „szem".
43—44. A szem, ha ti. csillog, kacsingat.
45. ToldyM.: „fül".
48. *posta:* itt régi jelentése szerint: postakocsi, illetve postás, futár.
50. ToldyM.: „száj".
51. *E' két piros ajtó:* a két ajak.
52. *electrizálása* (gör.): felvillanyozása.
53. *musika* (nép., rég.): hangszer; a következő sorral együtt a b e s z é dre vonatkozik.
62. ToldyM.: „mellbimbó".
65. *gyepű*: lásd a 2. sz. jegyzetet!
66. *Anglus-kert:* angol kert; szabadon, a maguk természetességében nőtt fákból, bokrokból álló kert.
70. *andalgás* (rég.): imbolygás, tántorgás.
71—72. ToldyM.: „gallus?" Toldy bizonyára a „francia betegség"-re, a „franc"-ra gondol; voltaképpen hurutos, nyálkás betegségre van itt célzás.
74. *görtsös:* fütykös.
75. *szita szemek:* a szókapcsolat értelme nem egészen világos; a „szita" — ha csakugyan ez állt az eredetiben — logikailag gúnyos értelmű jelzője volna a beteges tekintetnek, szemnek; talán azt jelentené: 'üres' tekintet?
79. *Stoicus* (gör.): egykedvű, hidegvérű bölcs.
podágra (gör.): köszvény.
80. *ezer Ágra* (nép., rég.): ezer felé.
85. *idejére:* ti. idejére nézve.
négy hat van: 24 éves.
86. *meglep:* elér, utolér.

91. *Kátó*, Cato: a puritán jellemű ifjabb Catóra (Marcus Porcius C. Uticensis) (i. e. 95—46) vonatkozhat az utalás.
94. *flektírozik* (lat., ném.): ragoz.
98. *csávás dézsa* (táj.): feslett életű nő; ez megvilágítja az előző sor jelentését is.
113. *czémentezi* (rég.): kenegeti, kenőcsözi.
115. *önnön* (rég.): önmaga.
117. *Gomora*, Gomorrha: a bibliai történetben lakóinak erkölcstelensége miatt kénköves tűzesőben elpusztult palesztinai város.
119. *Pontinai tó*: „*Pomptinae paludes*"; mérges kigőzölgéseiről hírhedt mocsaras, vízenyős terület Latium tengerpartján.
120. *maszlag*: a mérges, kellemetlen szagú gyomnövény (Datura stramonium).
121. *Avernus Tó*: „*Avernus lacus*"; bűzös, mérgező kigőzölgéseiről nevezetes vulkáni eredetű tó Campaniában, Nápoly közelében; az ókorban az alvilág bejáratának gondolták, Vergiliusnál is itt megy le Aeneas az alvilágba (Aen. 3: 442; 6: 118 kk.).
133. *Vitéz*: Csokonai itt tréfásan saját családnevére céloz.
145. *Tanátsház*: az ész.
149. *megesmer* (rég.): elismer.
153. *paráda* (rég.): parádé; eredeti jelentése szerint itt: díszkivonulás.
153. *trupp* (fr.—ném.): csapat.
160. *avantgárda* (fr.): előhad
161. *dombtető*: a Vénusz-dombról van szó.
170. *úti fűvet kötnek talpa alá* (nép.): elküldik, menesztik.
174. *féltő* (rég.): féltett, amit féltenek (ld.: NySz.).
183. *lapály* (rég.): mélyedés, vápa (ld. NySz., TESz.).
190. *Salvet-et* [= salvét] *löve*: üdvlövést adott le.
218. *Patrontás*, Patrontasche (ném.): tölténytár.
220. *tsötörtököt adott* (rég.): csütörtököt mondott, kudarcot vallott.
221. *Rákosra gyűlést parancsoltam*: a Pest melletti Rákos mezeje az országgyűlések helye volt.
222. *szép színnel* (rég.): szép szóval, békés úton.
228. *frantzia szőnyeget*: a *szőnyeg* régi jelentése: szőttes, ruha; tkp.: francia ruhát — azaz francia betegséget. V. ö. a *Minden szerelmes katona* 98—100. sorával.
's Kankóba, és tarka Frantzia ruhába
Megy az Invalidus Katonák házába.
232. *másolhatatlanság* (rég.): megmásíthatatlanság.
234. *académia*: főiskola.
238. *trántsírozó* (fr.—ném.): húst felszelő, szeletelő, felbontó.
239. *Kuttz Kriminal!* (ném.): tréfás szitkozódás.
246. *strázsa* (szl.): őr(szem); itt a szemekre vonatkozik.

Verselése

Sőtér István a páros rímű tizenkettősök „klasszicista formá"-ját alkalmazó versek sorában említette (ld. Werth. 194. l.).

240. Ad Serenissimvm Archidvcem

Kézirata

Saját kezű kézirata: VJ. 8ab (K_1). Volt egy kézirata a Kcsj. „N° 10° Fragmenták" elnevezésű kötegében, a 28. helyen: „Sándor Palatinushoz. Deákúl." (Ámbár lehetséges, hogy ez az adat a *Sol cum Parhelio*ra vonatkozik.) (V. ö. HG. II, 253. l.). Közel egykorú másolata: DebrK. H. 3766: . . . (K_2) (V. ö. Gulyás: Cs-tan. 35. l.)

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő: bizonyára mint latin nyelvű alkalmi verset nem szánta kiadásra. A Kcsj.-en — mint láttuk — a töredékek közt található: a kéziraton fölismerhető néhány — más árnyalatú tintával végzett — változtatás, de a fő ok, amiért a költő mégsem vette föl alkalmi versei kötetébe, a mű latin nyelve lehetett. Először a HG. adta közre (II, 252. l.), majd ennek nyomán a későbbi kiadások is: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Keletkezéséről, illetőleg hitelességéről Gulyás József ezt írta: „Ad Serenissimum Archiducem etc. szintén kétségtelenül költőnk verse, ki meg is van nevezve, mint szerző a címben. A hozzá fűzött jegyzetben Sándor palatinuskoz [= értsd: palatinushoz] intézettnek jeleztük, de a debreceni Coll. H. 3766. sz. kéziratában »ad Josephum palatinum« van jelezve s Toldy is (1844) kiadásának XLIX. hasábján azt állítja, hogy oka van hinni, hogy a nádorné halálára készült latin és magyar versekkel s talán ama másikkal is, amelyet a rendjelek osztására írt, egy magas személy figyelmét akarta magára fordítani. Igaz, hogy a 40. s 92. sz. alatt említ Toldy Sándor palatinusban [értsd: palatinushoz] irt, de már elveszett verseket, azonban, tekintettel arra, hogy Sándor 1795. júl. 12-én meghalt s 1796-ban már József lett a nádor, azt hiszem, hogy a debreceni kéziratnak igaza van, s e vers Józsefhez van intézve, akinek a felesége Alexandra Pavlowna volt." (Cs-tan. 35. l.) A debreceni kézirat s Gulyás azonban mindenképpen téved: Toldy nem erről, hanem a „rendkeresztosztási ünnep"-re készült versről, az 1801-i *A békesség és a hadi ardem*-ről szól az idézett helyen; de vannak határozott bizonyítékaink is az 1795-i keletkezés mellett.

A kéziratfogásban, amely e verset megőrizte, ott található Csokonainak 1795. május 9-én kelt latin nyelvű udvarló verse s Batthyány József hercegprímáshoz, 1795 májusában Pesten írt több költeménye.

Sándor Lipót nádor, a Habsburg főherceg, II. Lipót császár és magyar király fia, az 1790/91-i országgyűlésen még támogatta a bizonyos mérsékelt reformokra törekvő nemesi bizottságok munkáját, de 1795-ben már jelentős szerepet játszott a magyar jakobinusok mozgalmának elfojtásában. Lehetséges, hogy Csokonai még az 1790/91-i országgyűlés reformjavaslatainak támogatóját látta benne, s utóbbi szerepéről nem sokat tudott; bár egzisztenciális kényszerhelyzetben olykor rászorult, hogy fél-

retegye politikai aggályait (ld. például Ferenc császárhoz írt felségfolyamodványát 1796-ból, Pozsonyból: MM. II, 818–819. l.).

Hogy eljuttatta-e levelét a nádorhoz, nem tudjuk; néhány hónappal később már halotti verset írhatott a tűzijátéknál szerencsétlenül járt palatínus emlékére *(Sol cum parhelio)*.

Szövegkritika

A vers szövege csonkán maradt ránk: a 33. sortól kezdődően a kéziratlap bal széle le van szakítva, így a sorkezdő betűk egy része nem olvasható. A HG. ezt a hiányos szöveget adta közre, kipontozva a hiányzó részeket. Vargha Balázs kiadásai megpróbálták kiegészíteni a töredékes szavakat, de nem mindenütt s nem is mindig helyesen.

A K_1 szövegében a költő más árnyalatú tintával végzett, s föltehetőleg nem egyidejű javításai találhatók. Mivel ez a jóval halványabb tintájú javítás nehezen olvasható, a HG. s az azt követő kiadások sok helyen a javítás nélküli szöveget közölték, bár Vargha kiadásai igyekeztek figyelembe venni a változtatásokat is.

A c í met illetően a K-ban *Literaturae Patronum* állt, amelynek utolsó szavát a költő áthúzta, s fölé írta az új változatot: *Fautorem*.

3. K: ⟨*racemi,*⟩ *corymbi*

8. K: *aethereo* Olvashatatlan szóból javítva.

11. K: *racemis* A szót a költő áthúzta s átjavította, de a lapszél hiánya folytán a helyére írt szónak csak első két betűje olvasható: *co* . . .

12. K: *valle* ⟨*per astra*⟩ Az áth. rész fölé írva más színárnyalatú tintával: *per alta*

33. K: . . . *[mi]hi si* A sor eleje a lap csonkasága miatt hiányzik. Az ÖV.–ÖV.² s az MM. így egészítette ki: *[Atqu]i si* Helyesen: *Et mihi si*

35. K: *[. . . .]at* A sor eleje a szakadás folytán hiányzik. Az ÖV.– s a későbbi kiadások is így egészítették ki: *Si liceat*

37. K: . .*ando* Már az ÖV. így egészítette ki: *Si quando*

39. K: . . . *li coelesti* A hiányzó részt az ÖV. nem egészítette ki.

40. K: . . *belli dederit* A csonka szót az ÖV. is már így egészítette ki. *Imbelli*
Verba Az áth. szó fölé írva más árnyalatú tintával: *tibi*
A HG. s az ÖV.–ÖV.², MM. is — helyesen — az eredeti szöveget közölte.

41. K: . .*bo* A csonka szót már az ÖV. is így egészítette ki: *Docebo*

42. K: . . .*s simul* ⟨*admixtis*⟩ A csonka szót már az ÖV. így egészítette ki: *Quas* Az áth. szó alá írva más árnyalatú tintával: *immensis* A HG. így közölte: *ad mixtis*
Az ÖV.–ÖV.², s MM. pedig így: *inmixtis* Szerintünk az *immensis* a helyes.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers a címzés szerint is a „királyi vérből való" magyar nádorhoz, azaz Sándor Lipóthoz, az elhunyt II. Lipót osztrák császár és magyar király fiához szólt, mégpedig azért, hogy a címzett pártfogását megnyerje a költő irodalmi terveihez.

Mint volt róla szó, Csokonai egzisztenciális kényszerhelyzetében fordult a magyar jakobinus mozgalom elfojtásában nem kis szerepet játszó főméltósághoz.

A rögtönzött alkalmi versbe átvette egy korábbi mecénáskereső versének (*Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke*) sorait is.

A vers egyébként több, mint udvarló alkalmi költemény: remek költői kép fejezi ki a támaszra, támogatásra szoruló, nagyra termett költő kínzó helyzetét s ugyanakkor önvallomás értékű lírai részben szól jövőjének, életútjának eltervezéséről is.

1 kk. Mint Gulyás is rámutatott, e kezdő sorok emlékeztetnek az ugyanekkor Batthyány József hercegprímáshoz írt vers 6. sorára: „Kezdete: Vitis eram, később így szól: nunc quaeritur quercus. Ez némileg emlékeztet a szintén hiteles Batthyanyhoz írt verse sorára: trabs est, quae modo virga fuit." (Cs-tan. 35. l.)

5. A *humiles myricas* kifejezéssel kapcsolatban Gulyás utalt rá, hogy előfordul a *Carmen inaugurale*-ban is (a 178. sorban), s Vergiliusra vezethető vissza: Ecl. 4., 2. (ld. Cs-tan. 25. l.). A Vergilius-idézetet Csokonai is használja a *Futtába készült versetskék* elején: „Non omnes arbuta iuvant, humilesque myricae." A 14. sorról írja Gulyás: „A [HG. II.] 252. lapon lévő s a palatinushoz irt vers e sora: Sic dabo Castalio pocula plena mero, emlékeztet az [Ovidius] Amores I. 15., 34. sorára: Apollo pocula Castalia plena ministrat aqua." (Cs-tan. 26. l.)
A 15—20. sor az *Eggy Magyar Úrhoz 's Tudóshoz küldött Levélnek Töredéke* c. vers 1—6. sorának átvétele (v. ö. Cs/ÖM. II, 67. l.).
A 15—16. sorral kapcsolatban mutatott rá Gulyás arra, hogy „E két sor Ovidius Tristia IV. 10., 20. s IV. 10., 40-ből van véve." (Cs-tan. 25. l.)
A 21—30. sor az *Eggy Magyar Úrhoz* . . . küldött vers 10—20. sorának pontos megfelelője (ld. Cs/ÖM. II, 67. l.).
A 34. sorról jegyezte meg Gulyás, hogy a *chely* szó előfordul a *Carmen inaugurale*-ban is (a 178. sorban) (ld. Cs-tan. 35. l.) Ugyanitt a két alkalmi vers egyéb — lazább — párhuzamára is rámutatott.

36. E sor — mint Gulyás figyelmeztetett rá — Horatius-reminiszcencia: „a palatinushoz írt versben van egy sor:

Sidera sublimi vertice celsa petam

Ebben Horatius I. 1. ódájának végszavai csengenek:

Sublimi feriam sidera vertice". (Cs-tan. 25—26. l.)

A vers magyarul, Szepessy Tibor prózafordításában:

„A legkegyelmesebb főhercegnek, | a királyi vérből származó hercegnek, | a hírneves Magyarország palatínusának, | a nemzeti irodalom kiváló érdemű pártfogójának | Csokonai Vitéz Mihály.

Szőlőtő voltam és nemes venyigéről sarjadó rügy, mely, majdan ügyes metszőollóval [kezelve], szép reményre jogosított. Épp kezdtek a szerény ágyásból előbújni a hajtások és lassanként leveleket bontani, mikor lecsüngő ágammal alacsony tamariszkuszra kapaszkodtam — cserjére, mely erős támaszomnak nem ígérkezett. [1—6] Most viszont hol tölgyet keresek, az égi Iuppiter kedvencét, ami engem a tág levegőbe emelhetne, hol meg cédrust keresek, mely fenséges megtiszteltetést ad, s [olyan] fát, amely leveleivel az ég felé nyúlik. [7—10] Ha nekem szabad lenne ezt körülfonni indáimmal, alacsony ágyásomból sudárabban törnék a magasba. Így lesznek a víg ágaimon csüngő fürtök súlyosak, így fogom a serlegeket castaliai borral telíteni. [11—14]

Engem már gyermekkoromban a maguk csöndes foglalatosságába vontak a Múzsák, [olyan] foglalatosságba, melyet az én eszem mindig kedvelt. S amióta Phoebus lópata-ütötte forrásból [= Hippocrene] bellerophontesi vízzel itatta a földeket, azóta nekem csak Pindus bércei, csak a castaliai hangzatoktól zengő sziklák tetszenek. [15—20] Mossa le rólam ez a forrás áttetsző árjával a sápasztó gondokat, ez zengjen [nekem] harsogó hangján örömet! Ne fedjen bár szokás szerint szalagos föveg a jámbor presbiterek közt a szent szószéken; nem irigyelném én nagyravágyóan a jogtudósok király-adta méltóságait vagy a nagy vagyonokat; nem óhajtanám magamnak Paean [= Aesculapius] művészetét, hogy pénzesládámat a ziháló Láz töltse meg; nem kívánnék — csak Phoebus legyen hozzám kegyes — eratosthenesi módon szerzett aranyat [23—30]: nekem csak az Aonidák [= Múzsák] Tempéje legyen örömem mindenekfelett, és csak a Múzsák költőkhöz illő csapata. S ha lehetne [e] szent visszavonultságban laknom, ha lehetne megszólaltatni lágyhangú lantomat, ha lehetne kiérdemelnem a legszerényebb költő-nevet: fennkölt homlokomat a csillagok magasáig fogom emelni! [31—36]

Ha valamikor érdemeiddel — melyeket most is nagyoknak tart a hír — még inkább teli lesz Hazánk, [s] ha majd az égi ajkával nagyhatalmú Múzsa megadta békés lant[om]nak, hogy ilyen nagy dolgokról [zengjek?] neked, megtanítom majd a Tiszát a te dicséretedet visszhangozni, hogy ezt [vele] együtt mérhetetlen vizeivel megháromszorozza a Duna." [37—42]

Verselése

Disztichonokban készült.

241. [Tanítványaitól búcsúzik]

Kézirata

Eredeti kéziratát Oláh Gábor találta meg a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának rendezése közben Csokonai egy latin és magyar nyelvű rövid levelével, egy beszédtöredékével valamint egy ver-

sének (*A' Szerelem' tilalma*) addig ismeretlen versszakaival együtt, s 1908-ban ismertette fölfedezését.

A kézirat a „Csokonai ereklyék" elnevezésű kötetbe került: DebrK R. 1020. lab.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő: elsősorban talán azért, mivel a Kollégiumból való kizáratásakor íródott, tehát olyan fájdalmas emlékeket idézett fel, amelyeket nem szánhatott a nyilvánosság elé. Toldy nem tudott a versről, a kiadatlan művek jegyzékére nem vette föl.

Az említett többi kézirattal együtt Oláh Gábor adta közre *Csokonai reliquiák* című közleményében: „A debreceni ref. kollégium könyvtárának kéziratrendezése közben néhány értékes Csokonai-reliquiára bukkantam, a melyeknek ismeretlen voltuk mellett még az ad különös becset, hogy jórészt Csokonainak a kollégiumból távozásával vannak kapcsolatban. Sajnos, nagyobbára töredék írások; de a fakult sorok megől érdekesen bontakozik ki ezekben is a szegény költő halovány arcza, a mint megrendűlt lélekkel, de magában való rendíthetetlen hittel védi igazát." (ItK. 1908: 236—237. l.) Oláh nyomán — s nem az eredeti kéziratból! — adta ki a HG., nem a versek között, hanem a prózai írások kötetében, az „Életére vonatkozó írásai" c. fejezetben: II, 589—590. l. A későbbi kiadások már a versek sorában közölték: FK., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

Tartalmából s az Oláh Gábor által megtalált egyidejű levelekből, illetőleg beszédtöredékből nyilvánvalóan megállapítható, hogy 1795 júniusában történt távozásakor írta a költő, s benne azoktól a tanítványaitól búcsúzik el, akiknek az előző évtől, 1794. március 24-től poësoos praeceptora volt.

Az is valószínűnek látszik, hogy búcsúbeszédével egy időben, 1795. június 15-én ezt a versét is előadta nyilvánosan, az egybegyűlt hallgatóság előtt.

A HG. külön nem utalt a keletkezés időpontjára, de közvetlenül az 1795. június 15-i búcsúzó beszéd előtt közölte. A FK. az 1795-i évből keltezte, az ÖV.—ÖV.² s a MM. is az 1795-ben írt versek sorában adta ki, közvetlenül a *Bútsú a' magyar muzsáktól* előtt.

Szövegkritika

Oláh Gábor közleménye szerint az eredeti kéziratban nincs c í m e a versnek; ő maga így ismertette a fölfedezett művet: „*A negyedikben* [ti. a negyedik kéziratban] *tanítványaitól búcsúzik*". A HG. ennek alapján alkotta meg a *Tanítványaitól búcsúzik* címet, amelyet a későbbi kiadások kivétel nélkül átvettek. A hagyományossá vált címet mi is megtartjuk.

Kiadásunk alapja a DebrK. autográf kézirata, amelyből igen híven Oláh Gábor adta közre a verset.

Dombytól, de az iskolaszék jegyzőkönyveiből is tudjuk, mily rajongással szerették Debrecenben tanítványai a költőt: „Legkülönösebb pedig és egésszen remek vólt az ő előadása, kivált a' Poetai Historiákbann. Különben se tudván actio nélkül beszélni, a' felvett személy minden szavainak, cselekedetinek, magaviselésének, mozdulásainak, felgerjedésének, vagy meghunyászkodásának, dühösségének, rimánkodásának, nyájaskodásának a' szakasztott oda illő tónust, tagmozdulatot, ábrázat alkalmaztatást, hangváltoztatást úgy megadta, hogy maga Jupiter, ha a' maga méltóságát, Márs a' maga tüzét Csokonay által követni látták volna magokat, meg nem szégyenlették, vagy Momus is azok ellen kevés kifogást tett volna. Illy tűzzel, illy elevenséggel, most méltóságossan, majd nevetségessen, most felháborodva majd lecsendesedve beszélvén, tanítván ő: a' követett személlyeknek mind charactere, mind egész históriája 's természete Tanítványi fejében egyszerre megragadt, 's az ő Tanítványi a' helyett, hogy a' hideg leczkéktől idegenkedtek volna, az ő Oskolájába mint Theatrumra egymást törve mentek.

A' Tanítványival való bánás-módja is egésszen külömbözött attól, melly ott szokásba vólt. Egy 21. esztendős Ifjú inkább barátinak hitte az ő vele csaknem egyforma idejű Ifjakat, mint Tanítványinak. Együtt sétált, mulatott, jádzott, és hogy semmit el ne titkoljak, gyakran a' tartózkodást nem esmerő barátságnak érzési között, együtt is pipázott azokkal, sőt, legalább a' mint vádolták, együtt is ivott. Bizonyos az, hogy egykor a' borról lemondván, egy igen elmés pompával és versel [!] Bachust elbútsúztatta, és Tanítványival eltemette; de abból, hogy a' Bacchus temetésén együtt vóltak jelen, nem következik, hogy annak Templomába is együtt jártak vólna. Ez szint' ollyan elmés tréfa vólt, mint az: hogy mikor azután ismét bort ivott volna, és azért őtet kúrolták volna, magát azzal mentette: hogy a' Lelke azután is haza járt. Éppen ez a' Tanítványival való barátságoskodás' mézze vólt az, mellyből készült az ő számára a' méreg, hogy őtet megölje. Legalább az ezen méregtől való undorodás annyira ment ő benne, hogy a' Kollegyiumot többé ki nem álhatta [!], és attól a' jövő 1795-dik esztendőbenn végképpen bútsút vett." (13—14. l.)

Lengyel Dénes így jellemezte e vers kapcsán a debreceni publicus praeceptort: „Az ifjú Csokonai legfőbb eszményei is kialakultak már praeceptor korában: mint Rousseau tanítványa elsősorban embernek, azután magyarnak vallja magát, akinek főcélja a tudomány (művészet) művelése az emberiség és a haza javára. Ezt a célkitűzést olvassuk *Tanítványaitól búcsúzik* c. versében. [Idézi a vers 23—27. sorát.]

Ezek az eszmények a gyakorlati megvalósítás során azt jelentik Csokonai életében, hogy a felvilágosodás kultúráját hazája számára kívánja gyümölcsöztetni. Egész életében tanul, hogy a műveltséget minél jobban elsajátítsa, egész életében tanít, hogy hazáját a művelt népek sorába emelje. Pályáján vannak ugyan törések, ezek az eszmények azonban a diákévektől kezdve élete végéig vezetni fogják." *(Csokonai mint nevelő.* It. 1953: 426—427. l.)

Hogy Csokonai ekkor már bizonyosan ismerte Rousseau *Émile*-jét, az kitűnik barátjának, Nagy Sámuelnek Campe-fordításából, amelynek *Az olvasóhoz* intézett előszavában ezt olvashatjuk: „Rouseau [!] emlit Emiljében egy Helvetiai Aszszonyságot, ki kedves gyermekével illyeténkép-

pen bánt [ti. akkor kezdte a vallás és erkölcs fogalmaira oktatni, amikor értelmével már fel tudta fogni], és okos tanításának édes gyümölcseit bőven aratta." *(Psychologia. Cámpéből.* Pozsonban és Komáromban, 1794. Az olvasóhoz. XI. l.) Magát Campe művét, a praeceptor és a tanulók között folyó párbeszédekből összeálló fejezeteit, egészében Rousseau szelleme hatja át, s a fordító Nagy Sámuel Csokonai legbensőbb baráti köréhez tartozott. Joachim Heinrich Campe, a kiváló pedagógiai író (1746—1818) lelkes híve és népszerűsítője volt Rousseau gondolatainak s a francia forradalom eszméinek Németországban.

Lengyel Dénes egyik tanulmányában idézi Csokonainak egykorú kollégiumi búcsúbeszédét is, amelyből ugyanaz a nevelői felfogás sugárzik, mint magából a versből: „Beszédéből kitűnik filantróp felfogása: tanítványait barátainak érezte: »A nálamnál kicsinyebbekkel mindég nyájason voltam, és szeretetöket megnyertem; óh be örült az én lelkem akkor, óh be szerette magát, midőn látta, hogy az én nálam kisebbnek bizodalma van hozzám, s az én gravitásra szedett szemöldököm nem üti le az övét, mely felemelkedett az én szeretettel édesült tisztelésemre.« Ugyanez a meleg szeretet hatja át »Tanítványaitól búcsúzik« című költeményét." (*Csokonai Vitéz Mihály tanári pályája.* Köznevelés. 1955: 27. l.)

2. Célzás arra, hogy Csokonai 1794. január 11. óta, a Kollégiumban a poétai osztály köztanítója, poëseos praeceptor lett.

3—6. Lengyel Dénes úgy vélte, hogy a vers e soraiban a nagyerdei séták, a sétálva tanítás és tanulás emléke tükröződik: „Ebben a debreceni Nagyerdőn folytatott séták emléke is feltűnik." (Köznevelés i. h.)

Szerintünk inkább csak jelképesen kell értenünk a vers e sorait: a Tempén, a Tempe völgyén: azaz a Költészet birodalmában. A *Tempe* az ókorban szépségéről híres thesszáliai völgy volt az Olümposz lábánál; Csokonai — mint *Tempefő*-c. vígjátékában, a főhős nevében — itt is a költészet jelképeként használja.

5—6. E sorokat is átvitt értelemben kell felfognunk: költő-tanárunyomdokaiba lépve „Kis koszorúkat", azaz költői zsengécskéket nyújtottak át a tanulók praeceptoruknak.

9. *Viszont való:* az ezt viszonzó.

10. *halmazva* (rég.): halmozva.

11. *meg nem aludtt* (rég.): el nem aludt.

15. *meg váltam* (rég.): elváltam, eltávoztam.

20. *Dísz* (táj.): megbecsülés, dicsőség.

23—25. E sorokkal kapcsolatban írja Lengyel Dénes: „A költemény következő szakaszában a humanizmust, a haza szeretetét és a kultúrát, egész életének legmélyebb tartalmát állítja az ifjúság elé." (Köznevelés i. h.)

26. *a késő maradék:* az utókor.

27. az *„Áldott* emberiség" a *Konstancinápoly* 1794-ben készült toldalékjában a előforduló kifejezés.

30. *Cynosura* (gör.—lat.) a Kis-Göncöl (Kis-Medve) csillagkép, amelyben a tájékozódásul, vezércsillagul használt sarkcsillag is található; átvitt értelemben: iránymutató, vezércsillag.

31. *bőv* (rég.): bő.

Verselése

Mint Elek is hivatkozik rá (100. l.): páros rímű 15-ösökben íródott, abban a versformában, amelyet praeceptora, Háló Kovács József és költőbarátja, Horváth Ádám példájára használt a költő.

242. Sol cum Parhelio

Kézirata

MTAK. K. 679/I, 125ab. Saját kezű fogalmazvány. (A Kcsl. N° 7:3 erre az eredeti kéziratra utal.)

Megjelenése

Címjegyzékei szerint a költő foglalkozott e versének kiadásával, végül is elvi okokból — latin nyelve miatt — hagyta ki alkalmi művei kötetéből.

Az 1802-i ÚK-on így található: „121. Sándor Leopold halálára."

A Mfj.-en az „Alkalmatosságra valók" közt 11: 7 szám alatt *Sándor Palat[inus] halálára* címmel szerepel.

Később megfeledkeztek róla: a Toldy/j. az „Alkalmi darabok" között 92. sorszám alatt mint elveszett művet leltározta. Először e kötet sajtó alá rendezője adta ki: ItK. 1973: 724—725. l. Kötetben a jelen kiadásban jelenik meg először.

Keletkezése

Hogy Csokonai címjegyzékének idézett adata a *Sol cum parhelio*-ra vonatkozik, azt igazolja a vers tárgya mellett az a körülmény is, hogy latin nyelven íródott: voltaképpen I. Ferenc császárhoz szól, aki nem tudott magyarul.

Sándor Lipót 1795. július 10-én halt meg, szerencsétlenség áldozataként: egy fölrobbant rakéta halálos égési sebeket ejtett rajta. A költőnek bizonyára soha nem jutott volna eszébe alkalmi verset írni I. Ferenc öccsének halálára, aki a magyar jakobinusok elfogatásában, ügyük bírósági kivizsgálásában személyesen vett részt, hogyha nem szorult volna rá — 1795 júliusában! — maga is arra, hogy elterelje magáról a gyanút s egyben megnyerje valahogy az uralkodó kegyeit, támogatását. A vers nem igazi gyászvers: a halott fivérének, I. Ferencnek kegyeit próbálta vele megszerezni (mint majd 1796-ban Pozsonyban, amikor felségfolyamodványában kis birtokért instanciázik — eredménytelenül).

Az alkalomra számos magyar és latin nyelvű vers keletkezett.

Nagy János szanyi plébános magyar nyelvű versét a Magyar Hírmondó közölte 1795. szeptember 1-jén (II, 303—304. l.), 1796. július 1-jén pedig (II, 14. l.) Birkenstok Menyhárt udvari tanácsos latin versének Szent-Györgyi Gellért által készített fordítását. Jellemző az is, hogy a Bétsi Magyar Merkurius híradása szerint „Festetics György a maga balatoni

vitorlását a Nádorispán tűz által elpusztult testvérbátyja emlékére nevezte el »Hamvaiból meg-elevenedett Fénixnek«." (MMerk. 1797. LXI. [július 1.] 918. l.)

Szövegkritika

1. K: *conspicuus* Olvashatatlan szóból jav.
2. K: *Circulus, et ⟨niveum Phoebo⟩* Az áth. rész fölé írva, föltehetően egyidejű javításként: *dubium Phoebo*
3. K: *Volvebam ⟨similes Ph⟩* Az áth. rész fölé írva: *nitidos* Az *ab* a sor fölé beszúrva.
4. K: *⟨Vultu⟩ ⟨Quem⟩* Az áth. rész fölé írva: *Ora iubar* A *-que* már a többi szóval egy magasságban.
5. K: *radii, ⟨terrisque⟩ vultuq̄ [= vultuque]*
6. K: *gaudentibus* Olvashatatlan szóból javítva.
   ostendebant Jav. ebből: *ostenderunt*
11. K: *equidem ⟨Vestros⟩* Az áth. szó fölé írva: *⟨lacrymis⟩* A *⟨Vestros⟩* alá: *⟨moest⟩ tepidi* em.
15. K: *⟨Laetus⟩ Praebebit, [. . .] gentes ⟨edu⟩* Az áth. szó fölé írva: *nutriet*
16. K: *Inde ⟨hominum totum⟩* Az áth. szavak fölé írva: *feret sic fata volunt vitamq̄ [= vitamque]*
17. K: *Alituum* Az utolsó szótag olvashatatlan betűkből jav. *pecudumq̄ [= pecudumque] [. . .] quodq̄ [= quodque]*
20. K: *dignumq̄ [= dignumque]* A szó első betűje más — olvashatatlan — betűből jav.
   deinde ⟨sequatur⟩ Az áth. szó fölé írva: *nitebit* De a sor alá újból leírva, áthúzás nélkül: *sequatur*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A szimbolikus versben a Nap a császár, I. Ferenc, a Naphoz hasonló tűzgömb pedig a rakéta által elpusztult nádor, Sándor Lipót. A Nap nem tűnik el: a nádor fivére, I. Ferenc uralkodik: minden tőle kapja életét és díszét: tőle szeretné kapni a szegény költő is, aki ott maradt reménytelenül, a kollégiumból kicsapva, kiadhatatlan műveivel a tarsolyában. Egy nappal a nádor szerencsétlensége előtt, 1795. július 9-én írt egy latin nyelvű levelet Schedius Lajoshoz, a budai egyetem professzorához, amelyben vázolta reménytelen helyzetét s kérte pártfogását. Érthető, hogy kétségbeesésében még ilyen alkalmi verssel is kísérletet tett, amely nem ötlettelen, de érződik rajta a sietség s hogy nem a költő legmélyebb, legőszintébb érzéseiből fakadt.

A nádor halálát részletesen leírta Kazinczy a *Fogságom naplója* 1795. július 13-i fejezetében: „. . . kapitány Novák, kéteskedve egy ideig, ha azt velünk tudassa-e, beszéli, hogy a palatinus (Sándor Leopold főherceg) Laxemburgban igen kínos halállal meghala. Valamely circumforaneus [vásárokra járó] olasztól leckéket adata magának a raketli csinálásában, s egy szekér raketlival felméne Bécsbe, hogy testvérének Amáliának nevenapján tüzijátékot adjon. Két vagy három cselédjével dolgozék Laxemburgban a rakéták körül, s egy karikát kivitt s egy vadgesz-

tenyére szegezett, s meggyujtotta, látni akarván, ha nem vont-e a puskapor nedvességet magába, s el fog-e sülni. El nem sülvén, lekapta a gesztenyéről, s felvitte a szobába, s az ágy alá csapta. A karika ott sült el, s a karikával minden más rakéta és puskapor, valami a szobában volt. A főherceg ki akara szaladni, s az ajtó helyett egy nagy almáriomnak tévedvén a füstben, azt magára rántotta. Így vesze szerencsétlenül maga és cselédjei, huszonnégy óráig kínlódván." (Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Budapest, 1951. 68. l.)

Az *Ad serenissimum Archiducem* című latin nyelvű disztichonos verset még 1795 májusában írhatta a nádorhoz, mikor május 9-én Batthyány József hercegprímásnak is hasonló latin nyelvű párversekkel udvarolt, s „Egy magyar úrhoz s tudóshoz" is hasonló magasztaló és segélykérő verses levelet írt. A nádor váratlan szerencsétlen halála adott alkalmat, hogy korábbi kérésével most már az elhunyt bátyjának, a királynak figyelmét hívja föl magára. Próbálkozásának azonban éppúgy nem lett eredménye, mint többi hasonló kísérletének.

A vers magyarul Szepessy Tibor prózafordításában:

„A Nap és hasonmása.
De a Nap maga nem tűnik el.

Az imént még gyönyörű gömbnek látszottam a végtelen égen, s mármár Phoebus rangját is kétségessé téve forgattam másféle fénytől tündöklő orcámat, külsőre-ragyogásra az Atyához hasonlatosan; ezer fénycsóva, ezer sugár koszorúzott, s mosolygó orcámmal sikert ígérőnek mutatott az örvendő népek előtt. Most, ó jaj, most a lángok túltengő heve elhatalmasodott rajtam: hirtelen — amire senki sem számított — záporrá oszlom szét. Minden díszem esővé olvad, s lassan-lassan elillanva, aranyos alakom is a lenge légbe foszlik. Elhagyom hát egedet, magyar nemzet, elhagyom hát, hő könnyek közepett. De ő, az aranyló Nap, nem enyészik el, tovább él a hatalmas világegyetem közös világossága! Ő továbbra is erőt ád a népeknek és ellátja a talajt táplálékkal, hő tüzével továbbra is mindmegannyi nemzetét élteti. Tőle megkapják majd, így akarja a végzet, életüket és díszüket a szárnyasok és a négylábú állatok fajai, s mindaz, amit nevel a földkerekség. Üdvözlégy, édes ragyogás, üdvözlégy, Nap, dolgok legnagyobbika, ó, légy jó és kegyes a tiéidhez, és szülj méltót a te fényedhez, méltót az enyémhez, aki majd ezután fog tündökölni!"

Verselése

Hexameterekben íródott.

243. Lantomtól bútsúvétel

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt, bár a költő birtokában volt egy kézirata: a Kcsj. autográf jegyzékein a N^ro^ 13° Holmi" kötegben 8. sorszám alatt található *Lantomtól bútsúvétel* címmel. Közel egykorú másolatai (MTAK.

RUI. 4-r 37. 4. sz. 12. l.; MTAK. Irod. 8r 160/2: 11. l.; SpK. 129. sz. 36. l.) Domby kiadásán alapulnak s mint változatok nem jöhetnek szóba. Dombyn alapul a Kazinczy hagyatékában található másolat is: MTAK. K. 638/II, 140a. Perecz Ambrus magántulajdonban levő 1826-i gyűjteményében *Cs.V.M. a' maga Lantjához* címmel fordul elő. Az MTAK. RUI. 4-r 37. Toldy számára készült másolat, Toldy eredeti javításaival; a sárospataki kézirat *Cs. V. M* jelzésű szövegének több elírása arra vall, hogy a másoló nem közvetlenül Dombyból, hanem valamely kéziratos másolatból dolgozott.

Megjelenése

Csokonai címjegyzékein viszonylag későn bukkan föl. Az 1802 elején készült ÚK.-on a 130. sorszám alatt *Lantomtól bútsúvétel* címmel fordul elő; a szintén 1802-i Mfj.-en az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" című fejezetben **13**: 5. sorszám alatt azonos címmel található.

Ebből azonban nem következtethetünk arra, hogy későbbi korszakában: 1800 körül írta. Korábbi listáira föltehetőleg azért nem vette föl, mert a versben említett Szentjóbi Szabó László és Kazinczy is 1795-ben, a Martinovics-per kapcsán politikai fogságba került; nem lett volna tehát ajánlatos a maga költői elnémulását éppen a politikailag elnémított költők nevét idézve hangoztatni.

Csokonai életében nem is jelent meg. Először Domby Márton adta ki 1817-ben, Csokonai-életrajzi függelékében, a költő addig kiadatlan művei között (125. l.).

Domby után Kföldy adta közre 1845-ben (III, 46. l.).

Toldy is közölte a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvében (774. h.). A vers jegyzetében ugyan Dombyra is hivatkozik, de mégis más forrást nevez meg: „L a n t o m t ó l b u c s u v é t e l [. . .] A XII. levélből kivéve. Dombynál is megvan." (955—956. h.). Arra gondolhatnánk tehát, hogy a költőnek valamelyik levelében betétként szerepel a vers; itt azonban nyilvánvalóan tévedésről van szó: a jelzett XII. levél ugyanis Toldy kiadásában (865—871. k.) Csokonainak Ongáról 1801. július 19-én anyjához intézett levele, amely a *Kazinczyhoz, mikor kiszabadult* c. verset tartalmazza (786. h.). E vers jegyzetei szomszédosak a *Lantomtól bútsúvétel* jegyzeteivel: Toldy tehát könnyedén összecserélhette a két költemény adatait.

Későbbi kiadásai: HG., FK., ÖV.—ÖV.[2], MM.

Keletkezése

Erősen szubjektív hangja, a *Tempefői* alaphangjával s még közelebbről a *Bútsú a Magyar Múzsáktól* című versével való tárgyi és indulati rokonsága mutatja, hogy a költőnek melyik korszakában, életének melyik válságos fordulópontján született.

Éppen úgy, mint említett másik versében, ebben is költői hivatásának s írói tervei megvalósíthatatlanságának egyidejű felismerése fogalmazódik meg keserű, ironikus hangvétellel.

Bizonyosra vehető, hogy ez a vers is 1795-ben keletkezett; közelebbről: talán a Martinovics-per után; az elítélt Szentjóbi Szabónak és Kazinczy-

nak, valamint „Apolló dűlt Oltárá"-nak említése is a perrel lehet kapcsolatos, amelynek több magyar író esett áldozatul, az említetteken kívül Verseghy és Batsányi is. 1798-ban Széchenyi Ferenchez írt levelében így szól a magyar irodalomnak erről a válságos korszakáról: „... legjobb Literatorink vagy meghaltak vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak ..." (HG. II, 646. l.). A „szerencsétlenségbe esés" itt nyilvánvalóan politikai fogságba esést jelent.

Szentjóbi Szabó 1795. október 6-án meghalt; Szabó „zengő Hárfáját"-t későbbi években nem emlegette volna a költő.

1795 nyarán keletkezhetett a vers, amikor a magyar jakobinus mozgalom bukása s a Kollégiumból való kizáratása okán reménytelennek látta a maga költői pályáját Csokonai. Ezért nem kerülhetett rá az 1795 tavaszán lezárt Első katalógusra sem.

Szövegkritika

Domby kiadásában s a rajta alapuló másolatokban *Lantomhoz* a vers címe; Csokonai címjegyzékein azonban — mint láttuk — *Lantomtól bútsúvétel*. Toldy — bizonyára az általa már ismert címjegyzékek alapján — a teljesebb címet használta; azóta így szerepel a kiadásokban, mi is ezt a címet tartottuk meg. (Mint volt róla szó, Perecz Ambrus gyűjteményében *Cs. V. M. a' maga Lantjához* címmel található.)

Domby közvetlen forrását nem ismerjük: mint debreceni diák s mint Csokonai rajongója, lehetséges, hogy az eredeti kézirat is birtokában volt, vagy legalábbis arról készítette a maga másolatát.

A SpK. 129. sz. kötetében s az MTAK. Irod. 8-r 160/II-ben a versben említett írók neve alá van húzva.

A 7. sor a két fenti kéziratban eltér Dombyétól: „Pótsnak *nagy hírű* Brattsára." Minden bizonnyal elírás: a *négy húrú* helyett; a brácsára vonatkoztatva a négy húr említése helytálló; viszont Poóts költészete nem volt annyira népszerű a maga korában sem, hogy Csokonai „*nagy hírű*"-nek nevezhette volna.

Kiadásunk Dombyn alapul; az ő közlésében nincs központozás; a 11. s orban értelemszerűen pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A kesernyés-ironikus hangú versben — amelynek iróniája az egyhangú ragrímekben is kifejezésre jut, akárcsak a *Bútsú a' magyar Múzsáktól* elavult, anakronisztikus négyes rímeiben — a költő 1794—1795-i kiadási terveinek kudarcai, illetőleg ezzel szorosan összefüggő politikai csalódásai fogalmazódnak meg. Írói példaképeinek felsorolása némileg talán rangsorolást is jelent.

1. *Bessenyei* György neve bizonyára nem véletlenül szerepel első helyen a versben; 1801. március 19-én Márton Józsefhez írt levelében is első helyre tette a költő Bessenyeit a magyar irodalom történetében: „... Bessenyei György, ama mind rendre mind érdemre első magyar literatorunk ..." (HG. II, 674. l.).

Obojjára: voltaképpen: *oboájára.* A kettős nádnyelvű fasíp, amely a XVII. század óta a zenekarok nélkülözhetetlen szoprán regiszterű hangszere, fátyolos hangjával a pásztorsípok szavára emlékeztet; mivel itt Csokonai Bessenyeit mint költőt idézi, elsősorban lírai verseire kell gondolnunk, amilyen a *Hunyadi László tragédiájá*-nak (1772) Toldalékjában megjelent *Estvéli gondolat, Az esztendőnek négy részeirül, A Tiszának reggeli gyönyörűsége,* amelyek Csokonai lírájára is hatással voltak.

A francia eredetű *oboa* (< *hautbois*) említése a *pásztorsíp* helyett talán finom célzás Bessenyei franciás műveltségére.

2. *Horváth:* Horváth Ádámot már az 1793-ban írt *Tempefői* is igen nagyra értékelte, Rozália elragadtatással mondja mindjárt az Első felvonás I. Jelenésének első mondatában: „Ez a' Horváth Úr Múzsája olly hatalmas, 's képzésemet képzése után ragadja: lehetetlen hogy a' világról el ne felejtkezzem, mikor az ő verseire függesztem elmélkedésemet." (Cs/Színm. I, 7. l.) Ugyanott szó esik Horváth *Hunniás*-áról is (i. h. 14. l.). Horváth Hunyadiról írt eposzáról 1792-ben Füredre küldött verses levelében is elragadtatással írta Csokonai:

Midőn általa Hunyadi halhatatlanná leve
Magának is el nem kopó örök oszlopot teve [. . .]
Míg az áldott Hunyadi név fenn marad a Hazában
Horváth ditső neve is zeng minden Magyar szájában . . .
(Horváth Ádámhoz. Cs/ÖM. II, 29 l.)

A *réz Trombita* az eposzíróra, a *Hunniás* írójára vonatkozik. Mikor a maga eposzíró tervéről, az *Árpád*-ról ír Csokonai, akkor is „*epicus trombitá*"-t említ (HG. II, 759. l.).

3. Szentjóbi Szabó Lászlónak talán a magáéval is rokon érzelmes hangú dalköltészetére *(Chloé bús estvéje, Dámon, Phyllishez* stb.) gondol elsősorban Csokonai, amikor egyik költői elődjének s példaképének költészetét a finom hangú hárfával jelképezi. Róla szintén nagy elragadtatással szólt a *Tempefői*-ben: „Az ő Mú'sája olly kellemetes érzékenységgel bír, hogy az olvasónak érző inait édes szenderedéssel bádgyasztja, olly szép gusztusa van, mint ha a' Parisi főfő Grátziák emlőjén tanúlta volna mi az édes?" (Cs/Színm. I, 64. l.)

4. *Mátyási* József népies verseit sokra tartotta Csokonai, verses levelet is írt hozzá személyes megismerkedésük alkalmával *(Mátyási Józsefnek);* a *tambura,* ez a népi hangszerünk (több helyen a *citerát* jelenti) jól jellemzi Mátyási népies ízű költészetét.

5—6. *Földi:* Földi Jánost — Kazinczyval együtt — az AD. *Ajánlás* c. nyitó versében s a vers jegyzeteiben is egyik legfőbb mesterének vallja Csokonai: „ifjúi tehetségemnek 's addig szerzett olvasásomnak az oskolai korlátok közűl való kivezérléséért, a' régi jó'ízlésnek az újjabbakkal való egybekötéséért tek. Kazinczy Ferentz Úrnak 's néhai Dr. Földi János Úrnak tartozom." (AD/j. 20. l.)

Orphica: a görög regevilág híres lantosának, Orpheusnak hangszere; költői ötlettel céloz Kazinczy folyóiratára, az *Orpheus*-ra. Mikor Kazinczy kiszabadult, szintén az Orpheus-regéből vett képpel üdvözölte Csokonai (ld. *Kazinczyhoz, mikor kiszabadult*). Egyben utal a hangszerrel Földi görög mértékű verseire is.

7. *Pócs:* Csenkeszfai Poóts András (1740 k.—1812); Kazinczy „nyavalyás verselő"-nek nevezte, azt is írván róla, hogy „ez a szerencsétlen fajzat imádtatni fog a sok kálvinista mesterek és falusi prédikátorok által" (KazLev. II, 230. l.).
Sénai Lukrétzia (Pozsony és Komárom, 1791.) című hosszabb epikus versébe több sikerült éneket szőtt bele, amelyek továbbhagyományozódtak. Csokonai talán a többre hivatott költő hányatott életére is gondolt, mivet Poóts még börtönbüntetést is szenvedett (v. ö. Szinnyei: MÍrók.).
Brátstsára: voltaképpen: *brácsájára;* a négyhúrú mélyhegedűvel Csokonai talán a *Sénai Lukrétzia* négyesrímű strófáira céloz.

8. A sorhoz Toldy a következő jegyzetet fűzte: „Gyöngyösinek N a b l u m á r a: tíz húrú hangszer. Itt aligha nem Gyöngyösi János, a leoninus, értetik." (955—956. h.) (Maga a szó a héber *nebel*-ből ered, ahol 'tíz húrú hárfa' a jelentése.) Nem biztos, hogy Toldynak igaza van abban, hogy Csokonai itt a leoninusíró Gyöngyössi Jánosra (1741—1818) gondolt, akinek rímes disztichonjai igen népszerűek voltak a debreceni és sárospataki diákság körében. Csokonai maga is használta ezt a formát egy-két fiatalkori versében (*Futtába készült versetskék* stb.) Valószínűbb, hogy Gyöngyösi Istvánra vonatkozik e sor, akiről — bár fenntartásokkal — elismeréssel szólt már a *Tempefői*-ben s később is. Tempefői mondja: „Meg lehetne ám a' Magyar Poesisnak azt az Attyát feles piszkai mellett betsűlni." (Cs/Színm. I, 83. l.) (Későbbi nyilatkozatait illetően ld. HG. II, 628., 638. l.)

9. *Apolló' dűlt Oltárára:* Apolló a költészet istene; a *dűlt oltár* talán a magyar költészetet 1795-ben, a jakobinus mozgalom bukásával ért csapást jelképezi.

11. *utóljára:* itteni jelentése: végül, végre is.

12. *Függesztlek a' Bodzafára:* azaz: elhallgatok. A Bibliában a zsidóság a babiloni fogság idején hegedűit az elkeseredés jeléül s az elnyomatás elleni tiltakozásul a fűzfákra függesztette (ld. Zsolt. CXXXVII.). Szenci Molnár Albert fordításában:

Hogy a' Babilóni vizeknél ültünk;
Ott mi nagy síralomban kesergettünk,
A' szent Sionról meg-emlékezvén,
Mellynél gyönyörűségesb hely nintsen:
A' nagy búnak és bánatnak miatta
Hegedűnket függesztettük fűz-fákra.

A' kik minket fogva tartottak, kértek,
Hogy valamit hegedűlnénk nékiek;
És mondanánk Sioni éneket;

Felelvén mondtuk: Miképpen lehet?
Hogy dítsérhetnénk az Úr Istent vígan,
Énekelvén ez idegen országban?

Imé néked én azt nyilván felelem,
Hogy hegedűlésemet el-felejtem
Elébb, hogy-nem a' Jérusálemet;
Míg e' fogságban tartnak engemet:
Bár ínyemhez ragadjon az én nyelvem;
Ha Jérusálemre nem óhajt szívem.

Mindez jobban megvilágítja a versben megnyilatkozó politikai elkeseredést, amit Kazinczy és Szentjóbi Szabó nevének említése is jól mutat.
A *bodzafa* Csokonainál a silány, értéktelen költészet jelképe; a *Horváth Ádámhoz* írt verses levelében így inti múzsáját:

Te kinek még homlokodon nints egyéb b o d z a fánál
Okosan járt a borostyánt érdemlett Poëtánál...
(Cs/ÖM. II, 29. l.)

Az *Alkalmatosságra írt versek* Előbeszédében pedig ezt olvassuk: „... [valamilyen nevezetesebb esemény alkalmával] mindjárt minden szegeletbe megzendűlnek a' fogadatlan Bárdusok, a Glückwünschende Gesellschaftnak kintornáló tagjai, a' *Helikon' bodzás tövében* kézimunkát űző versjártók."
A vers utolsó sorának önirónia nyilvánvaló célzása arra, hogy Csokonai is felhagy az igazi költészettel, amelynek jövője úgy sincs, s beáll az alkalmi versgyártók seregébe.

Verselése

Az ún. „ősi" nyolcasban írt versnek mind a 12 sora azonos ragrímmel cseng össze. Nyilvánvaló e rímhasználat ironikus célzata: Csokonai a ragrímeket gyártó versfaragókra, a „rigmisták"-ra utal vele, akiknek még mindig több sikerük van az országban az igazi költőknél.
Juhász Géza ezt írta róla: „Elítéli az önrímet, holott ismételten él vele, főleg ha *is* kerül sorvégre; »dísztelen egyformaságnak« minősíti, mikor (pl. Pócs András) »egyvégtiben« 10, 12 sort rímeltet ára, ára. Ki is figurázza ezt a *Lantomtól bútsúvétel* 12 sorában, mely egyébként egy-egy hangszerrel remekül jellemzi költőtársait. Nosza, neki is gyűrközik Kazinczy, s tovább parodizálja az ő keserves tréfáját, 14-ig duzzasztva föl az *ára* rímeket, legszellemesebbnek tartja köztük: »Kérdéseknek kérdására,« amellyel az ún. »Lélek halhatatlanságába« gázol, egyéb »nehéz szagú« művei mellett." (CsVers. 63. l.)
Mikor Csokonai verse Domby kiadásában megjelent, Kazinczy — nem ismerve föl az azonos ragrímekben megbúvó iróniát —, paródiát írt róla, *Jövendölés* címmel. Mint egyik tanulmányunkban rámutattunk, a paródia címe az 1813-ban megjelent *Mondolat* gúnyképe alá írt vers utolsó sorára visszhangzik; maga a *Mondolat*-beli gúnyvers így szól:

A' bölts APOLLO' függve-hevert ezüst
Lantjára kezd eggy Isteni bájoló
Erő patakkal folyni 's Pannon'
Énekesit heve lelkesíti
Örül Hazám — már láttya Te benned a'
Bóldog Jövendöt.

(V. ö.: Szilágyi F.: *A „fentebb stil" és a „köz-népi" stílus — Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége* — Nyr. 1973: 440—441. l.)

Kazinczy Csokonai-ellenes indulata, s paródiájának megszületése onnan magyarázható, hogy azt hitte, az ortológusok a debreceni költőt akarják ellene kijátszani. (E föltevésre az adott alapot, hogy éppen a *Mondolat* évében, 1813-ban jelent meg Márton József díszes, négykötetes Csokonai-kiadása.) Kazinczy először debreceni barátjának, Nagy Gábornak küldte el a gúnyverset 1817. augusztus 16-án: „Imhol eggy pajkos Epigramma a' Töv[isek] és Virágokba:

JÖVENDŐLÉS

Hony soit qui mal y pense.

Hős Mihályunk karvasára, (Csokonai) *Vitéz.*
Patikaszag babérjára,
Sustorogó Ódájára,
Békegeres Épósára,
Tisztes Crimen Raptusára,
Rossz órájú Gersonára,
Tempefői bajnokjára,
Amazon szűz vén lyányára,
Matrónásúlt Dorisára,
Kérdéseknek kérdására,
Füstölt galád kis nagyjára,
Esküszöm, te nem sokára
Felhágsz, csak nézz e' példára,
A' homoksík' Tátrájára,
'S Csombók Jankó 's Csombók Sára
Szát szemet tát a' csudára."

(KazLev. XV, 283—284. l.)

Hogy csakugyan nem ismerte föl Csokonai versének voltaképpeni célzatát, azt Dessewffy Józsefhez nem sokkal később írt levele is bizonyítja: „Olvastad e Dombi Mártonnak Csokonaiját? Az ó és új ízlés, az ó és új Magyarság úgy eggyesítetett benne, hogy az Olvasó kénytelen nevetni, káromkodni . . . Ezen Munkában vagyon Csokonainak eggy versezete, mellynek minden sorát — — *ára* rím rekeszti-be. Megszálla a' pajkosság, 's Csokonainak szerencsétlen darabjaiból, — szavaiból ezt csináltam a' mi itt következik." (KazLev. XV, 295. l.)

A gúnyvers célzásai Csokonai egyes munkáira vonatkoznak; némelyikét maga Kazinczy magyarázza meg Dessewffyhez írt levelében: „*Hős* Vitéz Mihály — *karvas* rossz hegedű — *bábér* [!]. E' szót Cs. a' poetai laurusra vette, holott az csak patikai és konyhai. — *Sustorogó*. Az Ódába

nem illő szóval Cs. a' Földi halálára írt Ódában élt. — *Kérdések' kérdése* (pajkosságból *kérdására* változtatva) Rhédeyné halála. — *Füstölt* tömjénezett. — *Csombók Jankó* mint John Bull és Jahnhagel, a' rossz ízlésű emberek serege." (KazLev. XV, 296. l.)

Kazinczy hiába próbált mentegetőzni azzal, hogy: „Nem Csokonait bántom én, hanem azokat, a' kik azt imitálják Csokonaiban, a' mit Cs[okonai] maga is kitörölne, ha életben volna. Ezen Epigrammába senkire sincs czélzás. Csombók Jankó úgy personificálja a Poocs András ízlésű embereket, mint John Bull az Angulusoknál a' honn vad népét." (KazLev. XV, 284. l.). A debreceni költő barátai joggal megbántódtak, hiszen Kazinczy nyilvánvalóan félreértette az egész verset: nem vette észre a monoton ragrímeiben megbúvó iróniát, kritikát.

244. Az Otahajta

Kézirata

Két saját kezű kézirata is maradt: a KK. IV, 147b—148ab (K_1) nem más, mint az „Első Darab" részét alkotó tisztázat. Ez a tisztázat nem jelzi, hogy eredetileg egy levél része volt; az 1795-i EK.-on a XLV. sorszám alatt így található a címe: „Az Otahajta. Levél eggy nagy Érdemű Úrhoz. 94." A 94. szám azt jelzi, hogy az ED. tisztázatában a 94. oldalon volt, a „Levél"-re való utalás pedig azt, hogy eredetileg egy missilis levél verses betétjeként készült. (A költő kézirathagyatékában a Ktl. Fasc. N° 2. N° 6. erre a kéziratra utal, akárcsak a Kcsl. N° 2° 6. tétele s a Kcj. listájának N. 2: 6 jelzetű adata.) Az eredeti levél a debreceni Déri Múzeum birtokában 482. leltári szám alatt található (K_2). (V. ö. Cs/ÖM. I, 182. l.) A levélnek az OSzK.-ban, az Irod. Adattár. 367/1—3. jelzeten található közel egykorú másolatát (K_3) a katalógus tévesen autográfnak jelzi. Ezen kívül két közel egykorú másolata maradt még fenn; az egyik a sárospataki Stock János-gyűjteményben, a következő címmel: „Csokonai V. Mihály koszorús Poëtának 1795. Esztb. Ttes Gáspár Pál Úrhoz a' maga sorsáról küldött Levelébe irott versek." (SpK. 1735: 109—110. l.) (K_5) Egy másik másolata az eperjesi Kollégium levéltárában volt, s nemcsak a verset, hanem a Gáspár Pálhoz írt egész levelet tartalmazta (K_5); az eperjesi másolatból adta ki a Hon 1871. 269. száma.

Ismerjük még egy közel egykorú, Zilahról származó másolatát is a „Csokonaÿ Vitéz Mihály futtában irott Levele, és Versei 1795." című kéziratos kötetből (K_6), amely Budapesten, Tombor Győző tulajdonában található.

A másolatok a Gáspár Pálhoz küldött eredeti levél szövegén alapulnak.

Megjelenése

A verset — a Gáspár Pálhoz írt levéllel együtt — először a Szépliteraturai Ajándék közölte a következő bevezetéssel: „Néhai Csokonai Vitéz Mihálynak, ama koszorús Magÿar Poétának, — szinte midőn a' Debretzeni Anya-Oskolából kilépne, — nem legkedvezőbb környűlállásai között — egy Jóltévőjéhez intézett eredeti Levele (melly hogy tsak futtá-

ban íródott, az abban látszó aprólékos igazítások eléggé mutatják) — mint az ő Biographiáját nem kevéssé világosító Darab, — a' Magyar Olvasó és Tudományos Közönséggel lejéndő közlézre [!] érdemesnek itéltetik. — Melly is így következik . . ." (I. h. 1824: 70. l.); erre hivatkozva adta közre Toldy Csokonai-kiadása „Válogatott levelek" c. fejezetében (841—843. h.). A HG. szintén a levelezésben adta ki (II, 623—625. l.); forrását nem jelezte, de a verssel kapcsolatban hivatkozott a KK. IV.-ben található tisztázatra.

Külön a verset a FK. adta közre, ezzel a lapalji jegyzettel: „Részlet Gáspár Pálhoz intézett levélből." (488—489. l.); későbbi kiadásai: EPM., ÖV.—ÖV.², MM. (Az utóbbi csak a levelezésben, a levél betétjeként.)

Önálló versként való közreadását az indokolja, hogy Csokonai maga is készült külön kiadni; mint láttuk, első versjegyzékére, az EK-ra is fölvette, s későbbi címjegyzékei közül a Kcl. is leltározta 1804-ben, bár kiadására nemigen lehetett gondolni.

Keletkezése

A missilis levél, amelybe versét a költő beleszőtte, világosan megmagyarázza létrejötte körülményeit.

1795. június 20-án zajlott le második kollégiumi pöre, amely sorsát véglegesen megpecsételte: kizárták a kollégiumból, sőt megtiltották a diákságnak a vele való találkozást (ld. CsEml. 67 kk.).

Elesett és tanácstalan állapotában találkozhatott augusztus 10-én, a Lőrinc napi vásárkor a levél címzettjével, Gáspár Pál Szatmár megyei főjegyzővel s annak barátaival. Az 1795. augusztus 18-áról keltezett levél a vershez ezt a magyarázatot fűzi: „Az én itt eddig tölt életem és a Tek. Uraknak a közelebbi vásárkor lett ide érkezések, tanácsok, és az én örömtisztelettel lett elfogadásom vagynak itten előadva." (HG. II, 625. l.) A „közelebbi vásár" az augusztus 10-i hagyományos Lőrinc napi vásárra vonatkozhat.

A levél további részletéből kiderül, hogy Gáspár Pál (aki különben a jakobinus-pör egyik gyanúsítottja volt), milyen új horizontot nyitott meg a reménytelenül elszigetelődött költő előtt: „Elfogadom tehát azt a tanácsot, melyre a bölcsesség kötelez, a jószív édesget: de — a melytől a szükség parancsoló szava elkiált, és eliszonyít. Azért, mivel a Tek. Úrnak oly nemes szíve vagyon, hogy az érdemtelenre is tekint: bátorkodok azon való reménykedésemmel alkalmatlankodni, hogy egy olyan állapotot, melyben tanúlásomat esztendeig elvégezhessem, Tek. Patay úr vagy prof. Kövy úr, vagy más hathatós közbenjáró által szerezni, avagy csak kimutatni méltóztasson." (Uo.)

Ferenczi az eseményt így írja le: „. . . az augusztus 15-iki debreczeni vásáron egy pár ismerőssel s köztük Gáspár Pál zemplénmegyei főjegyzővel találkozott, kik arra bírták, hogy menjen Sárospatakra jogot tanulni. A mint Gáspárnak augusztus 18-án írta, az a találkozás úgy hatott rá, mint az egyszerű indusra, a ki mielőtt európaiakkal találkozott, az ő kis szigetét a mindenségnek vélte, de ezek egy új világot nyitottak meg előtte. Kéri tehát, hogy Patayval és Kövyvel gondoljanak ki valami módot, hogy egy évet Sárospatakon tölthessen. Ezek a magántanítóságot ajánlták s Puky István, későbbi barátja mellett lehetett volna is correpetitor, de ekkor már szegénysége mellett sem fogadta el." (63. l.).

Az augusztus 10-én megkezdődött Lőrinc napi vásár több napig is eltartott — nem tudjuk azonban, hogy Ferenczi miért éppen 15-ére teszi a vásár napját; abban azonban téved, mikor Gáspár Pált Zemplén megyei főjegyzőnek nevezi: Gáspár Pál Szatmár megye főjegyzője volt, amint ez a magyar jakobinusok periratából is félreérthetetlenül kiderül (ld. Benda II, 349—350. l.).

A levélnek a verset megelőző néhány bevezető sora is a költemény mondanivalójának megvilágítását célozza; „Tekintetes főnotárius Gáspár Pál úrnak Csokonai Vitéz Mihály víg napokat!

Az én csak itthon világosodó szemem csak egy kis vidéket látott vala ki maga körűl, az ő horizontját határozták holmi alacsony falak, jegenyék és komlók, s én azt gondoltam, hogy azok a világnak szélesi, amelyeken kívül látszik s hallik valami, de a melyet fel nem vehetek." (HG. II, 623. l.)

E bevezetés után következik maga a költemény.

Mivel a versnek a levélbe iktatott szövegében törlések és javítások találhatók, bizonyosra vehető, hogy közvetlenül Gáspárhoz intézte azt, nem pedig valamelyik máshoz írt korábbi költeményét illesztette a levélbe.

Ha tehát — a törlések tanúsága szerint — a levéllel egy időben közvetlenül Gáspárhoz írta a verset a költő, akkor a levél dátumát: 1795. augusztus 18-át kell ennek dátumául is elfogadnunk.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a levélben nincs a versnek címe. Az EK.-on ezt a címet viseli: „Az Otahajta. Levél eggy nagy Érdemű Úrhoz." (Csokonai tudhatott Gáspár Pál gyanúsításáról a magyar jakobinusok perében, bizonyára azért nem nevezte meg a vers címzettjét az 1795 tavaszán lezárt címjegyzéken.) A többi címjegyzéken csak ennyi a vers címe: *Az Otat hajta*. A pataki K_4 hosszabb címe a másolótól eredhet.

A levélből kiszakítva érthetetlenné vált a vers személyes mondanivalója, ezért amikor később letisztázta, alcímmel látta el a költő, amelyben igyekezett általánosabb értelmet adni neki: „Az Otahajta, vagyis Némelly Oskoláink Hazánkbann a' Nagy-világtól bészigetelve, (isolírozva). (Töredék eggy Levélből.)" (K_1)

Juhász Géza (EPM. 86. l.) és nyomán Vargha Balázs (ÖV.—ÖV², MM.) az EK. szerint közölték a vers címét. Mi a tisztázat teljesebb, és véglegesnek tekinthető szövegezése szerint, az *isolírozva* után található pontot értelemszerűen a zárójelen kívül helyezve.

Az alábbiakban közöljük a levélbeli fogalmazvány (K_2) eltéréseit a kiadásunk alapjául szolgáló tisztázat (K_1) szövegéhez képest.

3. K_2: *sohajta*
5. K_2: *fényjébe* ⟨*l*⟩ Jav. ebből: ***Fényjébe*** ⟨*l*⟩
8. K_2: *Vizébe.*
10. K_2: *eggy két vad Kőszírt*
11. K_2: *költözött*
13. K_2: *'S* [Jav. ebből: *És*] *annak* [olvashatatlan szóból jav.] *forgása* Jav. ebből: ***Forgása,***
17. K_2: ***Ezt látván, melly*** *messze terjedtt,*
18. K_1: *Valami* Jav. ebből: *valami*

19. K_2: *tudja Mi?*
20. K_2: *'s Annak tudására gerjedtt.*
21—24. K_2: *⟨Mig rá únván mind ezekre⟩*
De ⟨hasztalan⟩ megúnván bőltselkedni
Tévelygő Gondolatival
Elindúlt vad Társaival
A' pusztákra Gyökért szedni.
25. K_2: *'s Hát ím'*
26. K_2: *Sziget' Tájja,* K_1: *Tályja;* a K_2 szerint em.
27. K_2: *'s Eggy*
28. K_2: *a' partokra,*
34. K_2: *Félelemmel;*
35. K_2: *De ez nézi meredtt Szemmel,*
36. K_2: *Géniusok*
37. K_2: *Véle fogtak Kezet?*
38. K_2: *olly jó olly Szent?*
39. K_2: *Ről⟨l⟩ok,*
40. K_2: *Sohajtozva*
42. K_2: *Valójába*
43. K_2: *Európába,*
44. K_2: *első beszélltenek..*
45. K_2: *Könyv telte,*
46. K_2: *'s Mihelyt*
47. K_2: *Hívták: ugrott*
48. K_2: *'s Barátit rendre ölelte.* A K_1-ben a sor végén, a gondolatjel után: „*'S a' t.*"

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezéséről szólva érintettük megíratásának életrajzi körülményeit, hátterét.

A levél címzettjét, Gáspár Pál Szatmár megyei főjegyzőt Csokonai már korábbról ismerhette, sőt kettejük személyes ismeretsége némi fényt vet a magyar jakobinusokhoz fűződő kapcsolataira.

Kazinczy periratairól tudjuk, hogy elfogatása után Budán azzal is vádolták, hogy öccsét, Kazinczy Dienest, Bihar megye főjegyzőjét és Gáspár Pál Szatmár megyei főjegyzőt beszervezte a titkos társaságba. Kazinczy az 1795. február 5-i kihallgatáson tagadta, hogy a fent nevezetteknek a Kátét átadta volna. A március 6-i kihallgatáson azonban újabb írásos vallomást adott át a jogügyi igazgatónak, amelyben elmondotta, hogy „Az igazság az, hogy Nagykárolyból hazatérve, el akarta égetni a kátét. Már a gyertyát is meggyújtotta, amikor üzenet érkezett Gáspár Páltól, hogy másnap bent lesz Patakon s örülne, ha bizonyos hagyatéki ügyek megbeszélésére ott találkozhatna vele." (Benda II, 350. l.) Kazinczy — vallomása szerint — találkozott is Gáspár Pállal Patakon, de Gáspár mégsem ismerte meg akkor a Káté tartalmát (ld. uo.).

„Kazinczy vallomása — írja Benda — megerősítette a gyanut Gáspár Pál iránt, de fiskális akció megindítására nem volt elegendő. Nem is indult eljárás." (II, 350. l.)

Az északi és a keleti megyék jakobinusainak találkozására 1794-ben Károlyi József főispán beiktatásakor nyílt alkalom: „Nagykárolyban

1794. július 7-én iktatták be Károlyi József grófot Szatmár megye főispáni székébe. A beiktatáson megjelent Szatmár, Zemplén, Bihar, Abaúj és Szabolcs nemességének nagyrésze. Ahogy később a nádor írta egyik jelentésében az uralkodónak, ezen az installáción feltűnés nélkül találkozhattak az északkeleti megyék forradalmi elemei, s megbeszélhették terveiket." (Benda I, 1057. l.)

A beiktatás — a magyar jakobinusok irataiból tudjuk — valóban alkalmul szolgált az ellenzéki hazafiaknak a találkozásra. A megye II. József uralkodása alatt a nemesi-nemzeti ellenállás egyik fészke volt. Mikor II. József halálával visszatért a megyei önkormányzat, bevezették a hivatalos életben a magyar nyelv használatát. „Új elhatározását még latin nyelven okolja meg [a megye], de azután nemzeti nyelven folytatja íly szavakkal: »Tehát kezdetét veszi a magyar jegyzőkönyv *az magyarok Istenének nevében.*«" (MVV. Szatmár vármegye. 506. l.)

A József-féle abszolutizmus után a megyei élet élére az ellenzék képviselői kerültek: köztük találjuk Gáspár Pált is: „1790. évi április 12-én tartotta meg a vármegye a letünt abszolutisztikus korszak után első alkotmányos közgyűlését [...]

Természetesen azok nyerték el a főtisztségeket, a kik az ellenállás korszakában a legtöbb érdemet szerezték. Luby Károly és Cseh Ferencz lettek alispánokká, Szemerei Gáspár Pál főjegyzővé, Üray József, Becsky Antal, Kölcsey István és Rápolti Nagy Ferencz főszolgabírákká és Mátai Sándor főügyészszé." (MVV. i. h.) (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a Habsburg-ellenes köznemesség táborához tartozó Luby és Cseh Ferenc is ott szerepeltek a gyanúsított magyar jakobinusok között.)

Hogy Károlyi beiktatásakor a magyar jakobinusok csakugyan határozott céllal találkoztak Nagykárolyban, az kitűnik abból is, hogy Franz Saurau, a Polizeihofstelle vezetője 1794. augusztus 7-én jelentést küldött Ferenc királyhoz a magyarországi elégedetlenek mozgolódásairól, amelyhez csatolta a „veszélyes" emberek névsorát, köztük Cseh Ferenc szatmári másodalispán és Gáspár Pál nevét is (ld.: Benda I, 1068—1069. l.).

A jakobinus érzelmű Gáspár Pálhoz azonban nem csupán a közös politikai felfogás fűzte Csokonait, hanem még egy személyes szál is: Gáspár a fogságba jutott Kazinczynak, a költő irodalmi eszményképének és mesterének is jó barátja volt.

Kazinczy 1794. július 12-én Hajnóczyhoz írt levelében visszaemlékezett nagykárolyi látogatására s Gáspárral történt találkozására: „Regmetz den 12-ten Ju[li 1] 794.

Szentmáriay, den ich gestern in Patak zurück liess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen, machte, bringt dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Ober Stuhlrichter Szlávy, von dem Ober Notär Gáspár Pál in Szatthmarer Comitat, und seinem Vice Notär Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt ... —" (KazLev. XXIII, 37. l.)

(Mint látni fogjuk, Kengyel is ott szerepelt a politikailag gyanúsítottak között, sőt később föl is mentették állásától.)

Azt, hogy Gáspárt szorosabb szálak fűzhették a köztársasági mozgalomhoz, bizonyítja az is, hogy 1794. augusztus 7-én Franz Saurau rendőrfőnök a gyanús elemek között jelentette nevét I. Ferenc császárnak (ld. Benda I, 1068—1069. l.), s még 1798-ban is följelentést tettek

ellene: „1798-ban Gáspár Pál ellen névtelen följelentés érkezett az uralkodóhoz, amely azzal gyanúsította őt, hogy a Szentmarjay által ugyancsak megemlített Kengyel Lajos jegyzővel és Cseh Ferenc alispánnal titkos összejöveteleket tart. Az uralkodó utasítására a kancellár közölte a följelentés tartalmát József nádorral, s egyben felhívta rá a nádor figyelmét, hogy a fenti személyek csak azért is gyanusak, mert annakidején jó barátságban voltak Kazinczyval és a két Szlávyval. A nádor br. Vécsey Miklóst bízta meg a följelentésben foglaltak kivizsgálásával. Jelentése alapján azután Kengyelt fölmentették állásától." (Benda II, 350. l.)

Elgondolhatjuk, hogy válságának mélypontján, amikor irodalmi mesterei, a reformokat akaró írók fogságba kerültek, mit jelenthetett Csokonainak Gáspár Pál baráti biztatása. S ez a levél, illetőleg vers ismét csak arra vall, hogy a költőnek kapcsolatai lehettek a magyar jakobinus mozgalommal s hogy a Kollégiumból való kizáratása is összefüggésben volt a mozgalom vezetőinek elfogatásával. Gáspár bizonyára éppen azért tanácsolta neki, hogy hagyja el Debrecent, ahol elvei s lázadó hangú rousseauista költeményei ártalmára lehettek.

A vers mondanivalóját megvilágítják a levél már idézett bevezető sorai. Részletesebben foglalkozott vele Sinkó, többek között ezt írván: „Így válik a távozni készülő Csokonai szemében a debreceni és a kollégiumi Csokonai együgyű otahajtává, aki ugyan gondolta, hogy szülővárosán kívül is »van valami«, de nem tudta, hogy mi — s Debrecen és a kollégiuma már nem egy várost és egy tanintézetet, hanem azt a durva barbárságot jelenti, melynek ellenében és ellentéteként csodásan rajzolódik ki »a boldogabb világ népe«: Európa." (107—108. l.)

2. *Otahajta:* a csendes-óceáni *Tahiti (Otaheiti)* sziget lakosa. A szigeteket a XVIII. század végén fedezte föl Wallis s két évvel később James Cook is meglátogatta. Az utazók által földi paradicsomként emlegetett sziget (ahol egy századdal később a nagy francia festő, Gauguin is megtelepedett) Csokonai képzeletét is megragadta. Prózai írásaiban, Dayka verseiről írt bírálatában is emlegette a „jámbor *Otahitát*" (v. ö. Szilágyi F.: CsSzók. 102. l.). Az *otahaiták*-ról részletesen olvashatott a költő Nagy Sámuel Sander-fordításában, amelyhez verses előhangot is írt (ld. Sander—Nagy 200. l.). „Otahiti a szeliderkölcsű vademberek hazája keresett szimbólummá lett" — írta Eckhart (69. l.; v. ö. Turóczi-Trostler József: FilKözl. 1956: 14. l.).

S mindehhez nem fölösleges hozzáfűznünk, hogy *Otahaiti* ott szerepel Martinovics Ignác híres 1790-i *Oratio*-jában is, amelyet Csokonai bizonyára jól ismert: „Mennyiszer nem hadakoztanak a' nagy Tengernek kebeliben el-rejtett *Zelandia*, *Otahaiti*, *Madagaskar* és másféle mind közelebb, mind éjszaki részeken messzebb fekvő Tartományoknak Szigettyeiben 's földein lakozó pallérozatlan Nemzetek hol egymás között, hol penig az Európai hajózó útazókkal a' végre, hogy Szabadságoknak el-vesztésivel meg ne hódítatódnának?" ([Martinovits Ignác *Oratio*-ja, Laczkovics János fordításában s jegyzeteivel.] *A' Magyar-ország' gyűlésiben . . . 1790-dik esztendőben tartatott beszéd.* H. n. 1791. 5. l.)

27. az *Európai Gálya:* Gáspár politikai szerepléséből érthetjük hogy a jelképes gálya itt mindenekelőtt a nyugat-európai, a francia felvilágosodást és polgári műveltséget jelképezi.
33. *Barbarusok:* barbárok, vademberek.
43. *„tsínos Európá":* a művelt, civilizált Európa.
45. *Indus:* nyilvánvaló kis földrajzi botlás: Tahiti nem tartozott Indiához; az indus itt csupán távol-keleti lakost jelent.
46. *Megyébe:* a megye itt 'tartomány' értelemben áll.

Verselése

Ölelkező rímű — nem tisztán felező — nyolcasokból áll, hasonlóan *A rózsa* c., olaszból fordított verséhez (v. ö. Cs/ÖM. II, 96. l.).

245. Bútsú a' Magyar Múzsáktól

Kézirata

Saját kezű tisztázata: KK. IV, 120a—121a. A cím fölött — más színű, tintával, valószínűleg Csokonai kézírásával — ez a megjegyzés olvasható „19. ad Fasc. 16." Ez Csokonai egyik címjegyzék kötegére utal. A A Ktl.-ban a Fasc. N° 19. a „Symbolumok". Utána — sorszám nélkül — tárgyalt versünk következik: „NB. Bútsúvétel a' Musákhoz. Az egész Könyvet." Az utóbbi megjegyzés („Az egész Könyvet") arra utalhat, hogy a vers tisztázata az akkor még nagyjából teljes kéziratos verseskönyvben, az „Első Darab"-ban volt benne: a ránk maradt kézirat is ebből a — közben szétszedett — kéziratos kötetből való. A Kcsl.-on N° 17: 7 szám alatt *Bútsú a' Musáktól* címmel fordul elő.

Közel egykorú másolata, némi — a másolótól eredő — szövegeltéréssel: OSzK. Oct. Hung. 1696: 105a—106a.

Megjelenése

Noha a költő első nagyobb kiadványtervében benne volt (ED. 65. sz.), később mégsem foglalkozott kiadásával: bizonyára a Werbőczy-féle jog s a mecénások elleni keserű kifakadásai miatt, hiszen munkái megjelentetésekor mégis csak azok kegyére volt utalva. (Bár az 1804 körüli Kései címjegyzéken *Bútsú a' Múzsáktól* címmel rajta van: ez azonban inkább kéziratleltár, mint kiadványterv.)

Először Toldy adta ki, az általunk is ismertetett autográf kéziratból: „A »Musarum primitiae« [. . .] kötetében [= az Első Darab] a végelőtti darab." (955. h.) Későbbi kiadásai: HG., II, 55—56. l., FK., EPM., ÖV.—ÖV.², MM.

Keletkezése

A vers egyik legszemélyesebb hangú megnyilatkozása a költőnek: mozzanatai jól összekapcsolhatók életrajzi adataival.

Ferenczi így vázolta a vers keletkezésének körülményeit: „E készülődése [ti. Patakra készülése] közben írta *Búcsú a magyar Musáktól* köl-

teményét csoportrímű alaxandrin-versalakban, melyben némi humorral, de keserűséggel is, mint egykor Balassa, elbúcsúzik a neki sok bajt okozott költészettől. Maecenásokat hiába keresett [. . .] Verbőczihez megy s Maecenásra nem akadt írásait a késő maradékra hagyja . . . Ez azt tanúsítja, hogy közben több helyt járt Debreczen környékén pártfogót keresve és nem találva; a Patakra menetel tehát némi elkeseredés sugalma is." (63—64. l.)

A Werbőczy Istvánra való utalás világosan mutatja, hogy Csokonainak Sárospatakra készülése táján, tehát 1795 őszén keletkezhetett. Erre mutat az is, hogy az 1795 tavaszán lezárt EK.-on nincs rajta, s az ED.-ben a kötet végére, az utolsó előtti helyre került, nyilván pótlólag.

Az életrajzi vonatkozások vitathatatlanná teszik keletkezése időpontját: Toldy is az 1795-ig írt versek közé vette fel a „Hátrahagyott elegyes versek" sorában, a HG. szintén ebből az évből származtatta (ld. III, 494. l.), bár a vers alatt — tévesen — 1796. olvasható (ld. II, 56. l.); Juhász Géza ugyancsak 1795-re tette a vers keletkezését (ld. EPM. 314. l.).

Szövegkritika

Az autográf kéziratban *Bútsú a' Magyar Múzáktól* a vers címe. A címjegyzékekben — mint láttuk — más utalásokkal is előfordul *(Bútsúvétel a' Musákhoz, Bútsú a' Musáktól)*. A kézirat címét kell elfogadnunk véglegesnek és hitelesnek, ahogyan a későbbi kiadások is tették, de a K. helyesírását (*Múzáktól*) a címben az autográf ED. szerint em.

Van még egy olyan helyesírási sajátság az autográf tisztázatban, amelyet szintén változatlanul meghagytunk: az írók híres ókori pártfogójának nevét Csokonai itt következetesen *Mecoenas*-nak írja a szabályos *Maecenás* helyett.

Néhány javítás a tisztázat szövegében is előfordul, a kiadások is módosítottak itt-ott a szövegen.

1. A K-ban az első szó verzállal írva: *MUZÁK!* A későbbi kiadások ezt nem vették tekintetbe, sőt a szó után álló felkiáltójelet sem — kivéve a EPM.-t (284. l.).
4. K: *Múzák:* A későbbi kiadásokban a kettőspont helyett felkiáltójel áll a szó után, kivéve Juhász Géza kiadását; nála viszont a *múzsák* dőlt szedéssel (EPM. 284. l.).
K: *ISTEN HOZZÁTOK!* verzállal írva; a kiadások ezt a kiemelést sem vették figyelembe, kivéve az EPM.-et, amely dőlt szedéssel közölte.
13. K: *Szeret, — azt megvallom — szeret szívem' kényje,*
A kiadásokból hiányzik a gondolatjel, s az utolsó szó *kénye* alakban szerepel, csak az EPM. tért vissza a kézirathoz.
14. K: *szegénnyje* . . . A kiadásokban — az EPM. kivételével — *szegénye* . . .
15. K: *reménnyje,* A kiadásokban — kivéve az EPM.-et — *reménye.*
16. K: *erszénnyje?* A kiadásokban — az EPM. kivételével — *erszénye?*
18. K: *Mecoenas;* a kiadásokban: *Maecenas;* az EPM.-ben: *Mecaenas,* dőlt szedéssel.
21. Az EPM.-ban kurziválva: *cadentia.*

23. K: *van é gázsija*
Toldy, HG.: *van-e gázsia*
EPM.: a kézirat szerint.
24. ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *bagázsia*. Teljesen indokolatlan — nyilván téves olvasatból eredő sajtóhiba. Vargha tévedését továbbra is fenntartotta (ld. ArcV: 130. l.).
26. K: *falunként* ⟨*koldúlni*⟩ *élödni*
27. K: *Mecoenással;* A kiadásokban: *Maecenással;*
ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *Maecenással:*
EPM.: *Mecaenással;*
28. K: *Jóéjtszakát Múzák Phoebussal 's Pallással!*
HG.: *Jó éjtszakát Múzsák Phoebussal! s Palással!*
ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *Jó éjtszakát, múzsák, Fébussal s Pallással!*
41. K: *auslandisch* em.
46. K: *élni* ⟨*is*⟩ *és*
47. K: *Verbőtzyhez* [. . .] *n* [= *nem*] Toldy, HG., ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *Verbőczihez*
49. K: A *Poésis!* aláhúzva. A kiadások nem vették figyelembe a kiemelést, kivéve az EPM.-et.
51. K: *Dajkája* [jav. ebből: *Dajkádja*].
52. K: *Élj vígann!*
Toldy, HG., ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *Élj vígan,*
53. K: *meg maradtak* Toldynál — tévesen —: *még maradtak*
53—56. A K-ban a *mellyek* elején nyitott zárójel; föltehetőleg a versszak végén kellett zárulnia a zárójeles résznek, onnan azonban elmaradt a bezárás; mi pótoltuk. A kiadások a zárójelet egyáltalán nem vették figyelembe.
A versszak végén a K-ban vessző van: *rakattak,*
A HG.-ban: *rakattak;* az EPM.-ban: *rakattak:*
58. K: *jó szándékra;*
Toldy, HG., EPM., ÖV.—ÖV.,[2] MM.: *jó szándékra,*
59. K: a *pedig* utólag beszúrva.

A strófák elhelyezése is eltér a kéziratban a későbbi kiadások tipografizálásától: Csokonai minden második versszakot beljebb kezdett — kivéve a 6.-at, amelyet tévedésből egy vonalba írt az előző strófával; Toldy óta a kiadások minden versszakot bekezdések nélkül, egy végtébe szedve közöltek; csak Juhász Géza tért vissza a költő eredeti strófatördeléséhez az EPM.-ban. Mi is a költő eredeti elgondolásához igazodunk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers annak az elkeseredett pillanatnak szülötte, amikor a költő — 1795 nyarán — rádöbbent kiadásra előkészített első kötete kiadhatatlanságára, s a valóságban is tapasztalta azt, amit két évvel korábban már a *Tempefői*-ben megírt, hogy lehetetlen Magyarországon az írói munkából megélni; gyakorlati pályára akar lépni maga is: jogász akar lenni, hogy kenyerét biztosítsa. Réti Petőfinek hasonló tárgyú verseivel (*Költő lenni, Utolsó alamizsna, Vándor legény* stb.) vetette egybe (28—30. l.), s kétségkívül első, személyes — és önérzetes — lírai nyilatkozat irodalmunkban a költősorsról, s hatással lehetett Petőfire is.

Sinkó így írt róla: „Megírja *Búcsú a magyar Múzsáktól* című versét — egészen Ady Endréig a legkönnyesebb és legkeserűbb verset, amit magyar nyelven írtak.

S még egyszer szemmel láthatóan bebizonyosodik, hogy vérbeli lírikusnak minden verse egyetlen nagy életnapló egy-egy részlete, s az egész mű a legszorosabb »irodalomtörténeti kutatások«-nál nagyobb hűséggel és erőteljesebben domborítja ki az egész lényeges életrajzot." (103. l.)

V. Szendrei a vers „Könnyes-keserű grimasza" Heine költészetére emlékeztette (141. l.).

1—6. A *„nyájas színnel"* mosolygó múzsák említése bizonyára a kollégiumi évek korábbi zavartalan boldogságára utal, amikor a költő rajongó közönségtől körülvéve, professzorok által magasztalva írta költeményeit. Erről mondta nem sokkal korábban, 1795 júniusában búcsúbeszédében: „Ti világcsudálta nagy lelkek! Ha én a ti nyomdokaitokon mehetek, ha én a ti gondolkozástokat szűk elmémmel megfoghatom, azt a boldogságot, mely arany idővé fogja tenni az én életemet, óh csak tinektek fogom köszönni! A ti szelíd komorságú ábrázatotok között nyájaskodni fognak az én mosolygó barátnőim, az ártatlan múlatság rózsáival koszorúzott Muzsák, kiknek 11 esztendős koromtól fogva addig az ideig 10 esztendeimet feláldoztam. Köztetek fogom ölelni az égnek azt a kedves adományát, a poésist, mely eddig az ideig, ha vígadtam: édesen rezgő lantjával akkompanyirozott öröm-nótáimnak, ha szomorú voltam, megnyitotta ambróziás kebelét, abba öntöttem ki panaszaimat, abba csorgattam könynyeimet, melyeket vígasztaló lamentók között csókolt fel orcáimról s én egy más életbe képzeltem magamat." (HG. II, 596. l.).

4. *Ketsegtető:* a szó régi, eredetibb jelentése szerint: becéző, dédelgető.

5—8. E sorokat Sinkó így magyarázta: „Amikor Csokonai búcsúzva »a magyar Múzsáktól« ekképp szól hozzájuk:

Ti ugyan adtatok sok olyan napokat,
Melyeken töltöttem víg mulatságokat;
De ha meggondolom ama sok bajokat,
Néktek köszönhetem egyedül azokat —

akkor a felvilágosodás költője minden kollégiumi jegyzőkönyvnél világosabban határozza meg az élete katasztrófáját felidéző különböző összeütközések legfőbb, valódi okát." (103—104. l.)

11. *Elég hogy nem vesznek fel is a' Pénzesek:* 'fel se vesznek a pénzesek'.

16. „Az »üressel tele« erszény"-ről ld.: Sinkó (104. l.).

17. *Tusculanum*, Tusculum: kis város az ókori Rómától északra (ma: *Frascati*); itt volt Cicero falusi birtoka.
Tibur: ókori nyaralóhely az Anio vízesései mellett (ma: *Tivoli*).

18. *Caesar:* C. Julius Caesar (100—44), Cicero pártfogója.
Mecoenas: C. Clinius Maecenas, Augustus császár kedves embere, Horatius és Vergilius pártfogója.

20. *közel érhesse:* megközelíthesse.
Virgil: Vergilius római költő, Maecenas pártfogoltja.

21. *Cadentia* (lat.): rím. E sorral kapcsolatban írta Maday: „... sokkal gyakoribbak nála [az elvont bölcselkedésnél] a mindennapi életbölcsesség aforizmái, a közmondások és szállóigék erejével ható, tömör sententiák. Valamennyien keserűség nélkül ítélő, józan, egészséges világfelfogás bizonyítékai. Rázzuk meg csak a gazdag kert tudásfáját s mint érett gyümölcsök fognak elébünk hullani ezek a szépen kikerekített, magvas gondolatok:

[...]
Kimegy ám a főből minden cadentia,
Ha üres erszénnyel ír az emberfia." (33—34. l.)

23. *gázsi* (fr.): fizetés, bér.

24. *bagária* (tör.): erős, vízhatlan bőr, különösen az ebből való erszény; a sor erre a szólásra épül: *összehúzza a bagáriát* 'takarékoskodik, összehúzza magát'.

25. kk. E sorokkal kapcsolatban írta Oláh Gábor: „A szegény Csokonai, mikor kiszalad a föld lábai alól, egy országot fut keresztül, Maecenások ajtain zörgetve [...] Keserű irigységgel emlékszik Róma nagy költőjére, akinek volt Tusculanuma, Tiburja, volt Maecenasa, — nem csoda hát ha kedvvel énekelt. De hogy zengjen ő faluról-falura tengődő életében? pártfogók nélkül? [...] Mintha egyenesen *Horatius* példája serkentené arra, hogy legalább *egy* Maecenást kidaloljon magának [...] »Ad Maecenatem« című költeményeivel." (Cs-Lat. 21. l.) Sinkó pedig így vélekedett róla: „A jövőtlen jövőtől való keserű szorongás nagyságának legmegdöbbentőbb megnyilvánulása azonban csak ezután következik: a rubrikázhatatlan, a szépség vágyától megszállott ember előtt követendő eszménykép gyanánt az a mindig számító gazda vagy kalmár tűnik fel, akiben addig a maga visszariasztó, legkomiszabb és egyben lebírhatatlanul közömbös antipódusát, az antipoézis megtestesítőjét tudta. S épp ez, épp a poézistől érintetlen, a józanul kalkuláló ember az, akinek a szemével nézi most magát, akinek a fejével gondolkozni akar, és akinek a mértékével ítéletet akar mondani a poézisnak szentelt élet fölött ..." (I. m. 104—105. l.)

28. *Phoebus* (gör.): a művészetek, a költészet istene.
Pallás (Athéne) (gör.), a tudományok istennője az ókori görög mitológiában.

29. *Babér:* a költői dicsőség jelképe.

50. *Homér:* Homérosz ógörög költő, az *Iliász* és *Odüsszeia* szerzője. Juhász Géza szerint Csokonai itt azért utalt az ókori görög eposzíróra (s már előbb Vergiliusra), mert ekkor, 1795-ben már a magyar honfoglalási eposz, az *Árpád* megírása foglalkoztatta (Cs-tan. 284—285. l.). Ez tévedés, mert — mint másutt is bizonyítjuk — az *Árpád*-ot Csokonai csak később, 1798 körül kezdte tervbe venni (ld. CsMűv. 629 kk.); Vergilius Maecenas okán került ide, Homérosz pedig azért, mivel a

hagyomány szerint nagy szegénységben vándorlással, „tudós koldulással" tartotta fenn magát. Mint Csokonai költőtársa és barátja, Mátyási József írta versében: „Koldús sirba zárta *Homérust* az elme", s ehhez ezt a jegyzetet fűzte: „*Homérus*, az emlékezetben leg régibb és hiresebb Görög Verselő. Halála után, hét nevezetes és gazdag városok feleseltek az ő belőlök származása felett, még is szegénységben élt és holt meg . . ." (*A barátság* . . . Pest, 1821. 14. l.)

31—32. *Voltér:* Voltaire; a francia felvilágosodás nagy írójának a svájci határ közelében volt birtoka, s mint Ferney ura, kastélyában fejedelmi életet élt.

38. *Cardinál* (lat.): kardinális, bíboros főpap.

41. *ausländisch* (ném.): külföldi.

44. *köz fényű:* a közösség javára világító.
gyertyát elrejti a' véka (bibl.): „A' gyertyát is nem azért gyújtják-meg, hogy el-rejtsék véka alá; hanem hogy a' gyertya-tartóra tegyék, és fényljék mindeneknek, kik a' házban vagynak." (Máté 5, 16)

47. *Ti tán meg nem martok:* bizonyára a kollégiumi pörrel kapcsolatos sérelmére utal Csokonai.

48. A Werbőtzy-féle magyar jogról már Debrecenben nagyon sötétenlátón nyilatkozott a költő, később — képtelen tételei miatt — félbe is hagyta jogi tanulmányait (v. ö. CsEml. 219—220. l.).

49. *az egek' munkája:* az egek műve, ajándéka.

50. *Apolló* (gör.): a művészetek istene.

51. *Te a' Szegénységnek Anyja és Dajkája:* a sor arra az olasz szólásra utal, amelyet Csokonai nem sokkal korábban iskolai búcsúbeszédében idézett: „La Poesia è la figlia d'Apolline e Povertade. Azt mondja egy elmés poéta: a poésis Apollónak és a szegénységnek leánya." (HG. II, 594. l.)

53. kk. A vers befejező strófáiról írja Sinkó: „Végrendeletet ír, s a vers utolsó nyolc sora s a nyolc sor közül az utolsó úgy hangzik, mint valami megrendítő átok . . ." (I. m. 105. l.).

57. *Maradék* (rég.): utókor, jövő nemzedék.

59. *tartalék* (rég.): megtartó erő, védelem.

60. *Pípára rakgatom:* gyújtószerül, fidibuszul használom. E versszak megszületésébe talán belejátszott Orczy Lőrinc verse, amellyel saját munkáit illette tréfás öngúnnyal:

> Siess, még újság vagy, te is Gyöngyösivel,
> Benitzki', Balassa, Kohári' versivel,
> Hadakozz, mint lehet, molyok' seregével,
> Pipát ne gyújtsanak veled, járj békével. *(Ezen munkához)*
> *(Költeményes holmi.* Pozsony, 1787. 15. l.)

Verselése

Az idejétmúlt négyesrímű tizenkettősöket Csokonai ironikus célzattal használja, akárcsak a *Lantomtól bútsúvétel* c. versében a lejárt egyhangú ragrímeket. Mintha csak- azt akarná velük gúnyosan aláhúzni

hogy az ő újat akaró, tartalmában, formájában újakra törő költészetével, szemben még mindig ezeknek az elavult gvadányis verseknek van közönségük.

Mint Vargha Balázs írja: „Mikor verseit nyomda alá készíti, ugyanakkor búcsúzkodik a Múzsáktól a lejárt, kicsúfolt négyesrímű formában [. . .] Az új magyar igék dalnoka, Bessenyei, Bacsányi, Kazinczy tanítványa Gyöngyösi István kádenciáit veszi elő. Van ebben öngúny is, de egy kis hűtlenség is. Ugyanebben az időben írta meg a »Pesti dicsőség«-et, a »candra, pénzsípos, fene Pest« Gvadányias ócsárlását." (CsVM. 58. l.) Utóbbi megállapítása azonban téves: a *Pesti dicsőség* nem Csokonai verse (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 112 kk.)

246. [Oh szegény Országunk!]

Kézirata

Nem maradt eredeti kézirata. Egyetlen másolatát Puky István őrizte meg a Gesztelyi-kódexben (v. ö. Cs/ÖM. I, 114. l.).

Csokonai hagyatékában is megvolt: a Kcsj. a „N° 10° Fragmenták" között a 25. helyen címével említi: „Oh szegény országunk &."

Hitelessége

Puky tanúsága mellett Csokonai szerzőségét megerősíti, hogy a Gesztelyi-kódexben ott állt a vers alatt neve is: *Csokonay* (ld. ItK. 1936: 95. l.). Hitelességét föltétlenül s egyértelműen bizonyítja a vers kezdősorának előfordulása műveinek kéziratjegyzékein és címjegyzékein. Waldapfel tett olyan megjegyzést, hogy „ha nem lenne rá utalás a költő verseinek 1802-ből való hiteles jegyzékében, hajlandók volnánk korábbi idők köznemesi ellenállása tanújának tekinteni" (MFelv. 288. l.), de ő is Csokonai hiteles műveként tárgyalta. Mindezt azért érdemes itt külön is fölvetnünk, mivel utóbb Baróti Dezső — teljesen alaptalanul — ismét gyanakvással szólt a vers hitelességéről: „A két szöveg [ti. *A Reményhez* s az *Oh szegény országunk* . . .] között különben a közös dallaminspirációból fakadó versstruktúra közeli hasonlóságán kívül nincs egyéb közvetlenül megragadható egyezés, sőt olyan felfogást is ismerünk, amely az *Oh szegény országunk* kevés poézist és sok politikai közhelyet tartalmazó szövegét (leginkább esztétikai megfontolásból) nem merné teljes bizonyossággal a valóban hiteles Csokonai-versek közé besorolni." (*Miért szép?* Budapest, 1975. 73. l.)

Megjelenése

Radikális hangja miatt 1795 után aligha gondolhatott kiadására a költő.

Puky István sem nevezte meg közelebbről, mikor 1805 augusztusában özv. Csokonai Józsefnénak elküldte a nála levő Csokonai-művek jegyzékét, csupán ennyit írt róla: „Van még égy Dialógusa a' *Szamár és Szarvas* de ennek kinyomtatását a' mostani és múlt század környül allasi meg

nem engedik. — ollyanok van[na]k még 2 Darab versei — De ezek külömben-is nem olly figyelmetességre méltók. —" (Cs/ÖM. I, 114.) Az említett két vers egyike bizonyosan tárgyalt versünk, a másik pedig a *Fannius* (ld. uo.).

Kiadhatatlansága ellenére az 1802-i ÚK.-on a 128. sorszámon kezdősorával előfordul. Csokonai címjegyzéke, illetőleg a Kcsj. alapján lajstromozhatta Toldy mint elveszett művet (Toldy/j. 154.).

Gulyás József fedezte föl s adta közre a Puky megőrizte gesztelyi másolatból, amely időközben, a II. világháborúban megsemmisült. Gulyás betűhív közlése 1936-ben jelent meg az ItK.-ban (95. l.).

Későbbi kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.,[2] MM.

Keletkezése

Csokonainak ehhez a kuruc hagyományokat folytató radikális németellenes verséhez Gulyás József nem fűzött időrendi megjegyzést; a FK. az „Időrendbe nem állítható versek" sorában közölte.

Először Juhász Géza időrendje alapján az ÖV., majd az ÖV.[2] sorolta be az 1799-ben, a Dunántúlon írt versek közé.

Juhász 1963-ban Csokonai verseléséről készült tanulmányában ezt írta: „*Hazafias ének* volt hát ez [ti. *A Reményhez*] eredetileg, az összeesküvők gyászdala. Mikor aztán 1799-ben azzal támadta meg Festetics gróf a csurgói vakmerő helyettes tanárt, hogy széthányhatja Bécs az egész iskolát, amiért a *Culturá*ban el merte énekeltetni a Rákóczi-nótát: Csokonai, legalább az asztalfiókjába rejtve, ír egy kesergő éneket, kissé magának a tiltott éneknek a ritmusában: »Mert a sasnak körme között, körme között Fonnyad mint a líp.«

Hova légyünk? Jaj mit tégyünk?
Csúf a rabota.
Olly országba mért nem mégyünk,
Hol nincs despota?

Hagyjuk el örökre
E rabi határt:
Szálljunk oly örökre,
Hol német nem járt.

Ez, 8 sorra rövidítve: *A Reményhez* ritmusa; ám ugyanakkor a Rákóczi-nóta zeng vissza benne, sőt egy még régibb: *Két szegény legénynek egymással való beszélgetése*, ha ugyan emlékezett még rá a XVIII. század végén valaki:

Nyerünk, gondoltuk, oly szabadságot,
Oltalmazzuk,
Szabaditjuk
Szegény hazánkot.

A tartalom és forma egysége ebben az összefüggésben igazolhatóan tökéletes." (CsVers. 60—61. l.) (Hasonlóan a dunántúli évekre tette keletkezését ugyanebben az évben *Csokonai dunántúli klasszicizmusa* című tanulmányában: „Csokonai legklasszikusabb kora [. . .] kétségtelenül a

dunántúli. Tartalmilag is. Duplán érthető, menthető »mértéktartó« volta: nemesi kúriákon forog, a Vérmező után. De azért egyetlen alkalmat sem szalaszt el, ahol haladó meggyőződésének jelét adhatja (*A magánossághoz*, sőt *Oh szegény országunk* stb.)." (Alf. 1963. 11. sz. 71. l.)

Juhász időrendi föltevése Waldapfel tanulmányára vezethető vissza, aki a verset méltatva némi ellentmondással nyilatkozott annak keletkezéséről: egyrészt a *Cultura* 1799-i előadásához kapcsolta, másrészt — helyes érzékkel — észrevette, hogy a vers a korábbi nemesi ellenállás ellenzéki költészetéhez kapcsolódik: „Az utolsó versszak egyenesen utal Dugonics Etelkájának gonosz tanácsosára:

Hacsak bécsi lelket
Rókától nem kér,
Méltóságos telket
A magyar nem nyér.
Így lett úrrá holmi Nitzky
És Grassalkovics,
Holmi német itzky-fitzky,
Holmi rác ics-vics.

Nem lehetetlen, hogy itt még a Rákóczi-nóta éneklésén megbotránkozó Festeticsnek is szánt egy kis döfést. Egyébként a vers a szabadság elvesztését, a despotizmust panaszolja s a maga nemzedékét gyávasággal vádolja, amiért ezt tűri:

Ha lehettek oly mérészek
Jámbor eleink
Mért nem olyan bátrak, készek
A mi szíveink?

Vagy mért ki nem állasz,
Mért nem ontasz vért?
Bosszut mért nem állasz,
Scytha, magadért,
A jármot szabad testedre
Tették, mégis élsz?
És vitéz magyar létedre
A haláltól félsz?

A német járom, a »csúf rabota« ellen lázadozik, az ellen, hogy Bécs Magyarország mézét és tejét szívja, s hogy míg »Árpád örökjében csúf bitang dúskál«,

Ha van szíve a magyarnak,
Ha van benne ész,
A bugyogós hóhér kardnak
Áldozatja lész.

Ezt a hangot csak legbizalmasabb barátai előtt üthette meg. A vers csak 1936-ban került elő Csokonai barátjának, Puky Istvánnak másolatában, és ha nem lenne rá utalás a költő verseinek 1802-ből való hiteles jegyzékében, hajlandók volnánk korábbi idők köznemesi ellenállása tanújának tekinteni. Ennek írásakor tudnia kellett, hogy kiadásra nem gondolhat."

(I. m. 287—288. l.) Juhász a valószínűtlenebb első föltevést fogadta el, s a *Cultura* 1799-i dunántúli előadásához kapcsolta az ellenzéki vers keletkezését.

Pedig maga az a tény, hogy csupán a pataki (illetőleg gesztelyi) jó barát, Puky István másolatában maradt fenn, megfontolásra késztet: Puky nevezetes „Gesztelyi-kódex"-ében zömmel a költő 1796 előtt írt radikális műveit őrizte meg, gyakran unikumként. Ha a dunántúli nemesi udvarházakban keletkezett volna, ahogy Juhász és követői gondolták, lehetetlen, hogy ne maradt volna fönn dunántúli másolata is. (Pukynál viszont sok unikum maradt, mivel 1795 után óvatosságból nem merte terjeszteni.) A vers egész mondanivalója egyébként közvetlenül az 1795-i vérmezői eseményekkel mutat szoros összefüggést („Ha van szíve a' Magyarnak | Ha van benne ész, | 'A bugyogós Hohér kardnak | Áldozatja lész." stb.) Leginkább a függetlenségi, Rákóczi-hagyományokat őrző pataki Kollégium falai között képzelhető el keletkezése.

A *Cultura*-beli Rákóczi-nóta elénekeltetése egyébként egyáltalában nem szól a vers 1799-i, dunántúli keletkezése mellett, mert — amint másutt rámutatunk — a *Cultura* nem más, mint 1792 körül, a nemesi-nemzeti ellenállás légkörében fogant *Patvarszki* átdolgozása: a Rákóczi-nóta sem a Dunántúlon került a színjátékba, hanem föltehetőleg még 1792 táján Debrecenbe (v. ö. Szilágyi F.: CsMűv. 500 kk.).

Varga Balázs (CsVM. 68—69. l.), Boros Dezső (Alf. 1965. 2. sz. 71. l.) és Julow Viktor (MIrT. III, 236. l.) Juhász Géza hatására egyaránt a dunántúli keletkezés mellett foglalt állást.

Újabban azonban Vargha módosított álláspontján: 1973-ban megjelent Csokonai-monográfiájában — bár évszámot nem említ — már az 1795-i eseményeknél tárgyalja (ld. ArcV. 92—93. l.), s az ugyanekkor megjelent MM.-ban az 1795. év végére tette keletkezését. Bizonyára ennek alapján mondja 1795-inek Martinkó is (ld. *Teremtő idők*. Budapest, 1977. 37. l.). Mindenképpen ez lehet a vers hiteles keletkezési éve.

Szövegkritika

A versnek Puky másolatában nincs c í m e, de mivel a költő saját kezű kéziratjegyzékén (Kcsj.) s az 1802-i Új katalóguson is kezdősorával szerepel, ezt tekintjük mi is címének.

5. ItK.: *legyünk* A rímszavak szerint em.
11. ItK.: *Száljunk* A 36. sor szerint em.
29. ItK.: *hivja* em.
39. ItK.: *Hohér* em.
42. ItK.: *Rókától* em.
46. ItK.: *Grasalkovics* em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers eszmei-politikai jelentőségét először Waldapfel méltatta: „A Lilla-ciklus záróverse mellé kívánkozik annak a versnek tárgyalása, amely ritmusa, közös dallammintája révén tartozik össze vele. Ez az »Oh szegény országunk« kezdetű vers legvilágosabban mutatja, hogy a pozsonyi diéta

és a komáromi inszurgens ünnep lojális hangulata mennyire nem jelent végleges törést Csokonai politikai öntudatában. Nem ez az egyedüli jele annak, hogy miután művei megjelentetése érdekében az udvar és nemesség forradalomellenes szövetségének magasztalásáig jutott, egyéni és nemzeti reményeiben való újabb csalódása után kurucos lázongás ébredezett benne és szeretó érdeklődéssel fordult a Rákóczi-kor hagyományai felé. Bizonysága ennek a Rákóczi-nóta énekeltetése a Kultúrában. Az »Oh szegény országunk« formája csak abban különbözik a Lilla záróversétől, hogy a kezdősorok ritmusához való visszatérés hiányzik a strófák végén. Ha igaz, hogy a Reményhez dallammintáját Kossovics zeneszerző akkori gazdájának, a Kazinczyt is beszervező Szulyovszky Menyhértnek elfogatása után, ez esemény hatása alatt komponálta, és ha, amint valószínű, Csokonai tudott erről, akkor már »A reményhez« formaválasztása is féligmeddig tüntetés volt. A másik versben az 1790 körüli ellenállási mozgalom kurucos hangjai élednek újjá, de az újabb ellenforradalmi terror okozta keserűséggel. A Rákóczi-szabadságharc megtorlása és a labanc érdemek jutalmazása során keletkezett nagybirtokok terpeszkedését panaszolja, azoknak az arisztokratáknak a szereplését, akik Mária Terézia országgyűlése idején, majd II. József alatt a leggyűlöletesebbek voltak a nemesség szemében." (I. m. 287. l.) A későbbi méltatások ezen alapulnak. Ehhez csak az a kiegészítés kívánkozik, hogy a fenti motívumok sokkal jobban illenek az 1795 körüli időkhöz.

6. *rabota* (rég.): robot.
8. *Despota* (gör.): kényúr, zsarnok.
11. *Örök* (rég.): örökség, birtok.
13. *mérész* (táj.): merész, bátor.
20. *Scytha* (rég.): szkítiai, szittya, azaz magyar; a hagyomány szerint ugyanis a magyarság elei Szkítiából származtak.
29. *Angaria* (perzsa—lat.): robot, úrdolga. A kesernyés szójáték alapja Magyarország latin neve, a *Hungaria*.
31. *Aspis* (lat.): áspiskígyó, egyiptomi viperafajta.
32. *Mézét és tejét:* bibliai eredetű szólással Magyarországot „tejjelmézzel folyó Kánaán"-ként emlegették.
35. *Solymok:* a verset közli Gulyás József szerint Csokonai jegyzeteként ez a magyarázat kapcsolódott e sorhoz: „'A Solyom régenten Magyar Országh címere' volt. [!]" (ItK. 1936: 95. l.) (Helyesen bizonyára így: „Országh' címere . . .")
36. *gyáva banka:* a búbos vagy büdös banka a versbe nevének (Upupa epops) pejoratív vonatkozása miatt kerülhetett: költéskor ugyanis fészke körül kellemetlen bűz terjeng. (Különben a kaukkról tartja a közfelfogás, hogy más madarak fészkébe rakja tojásait.)
39. *bugyogós:* a németség egyik pejoratív jelzője a magyar nyelvhasználatban a *bugyogós* volt (szemben a csizmát viselő magyarsággal).
Hóhér kard: a vérmezői kivégzésen kívül célozhat a Wesselényi-összeesküvés áldozataira s a Caraffának áldozatul esett eperjesi vértanúkra is.
41—48. Waldapfel nem alaptalanul említette, hogy Dugonics András *Etelká*-jának gonosz tanácsosára, *Róká*-ra utal a vers név szerint is (ld. i. m. 287. l.).

45. *Nitzki:* Niczky Kristóf gróf (1725—1787) udvari kamarai tanácsos, Mária Terézia bizalmasa; a versbe mint a németesítő törekvések egyik fő támogatója és végrehajtója került.

46. *Grassalkovics:* Grassalkovich Antal (? 1694—1771), kishivatalnokból feltört főnemes: királyi személynök, kamarai elnök, Mária Terézia bizalmasa. Ő is mint a magyarországi német telepítések előmozdítója kerülhetett a versbe.

47. *Német itzki, fitzki:* az *itzki, fitzki* voltaképpen szláv családnévképző, akárcsak a következő sorban előforduló *its, vics.*

Verselése

Már Waldapfel utalt a versforma rokonságára *A Reményhez* strófájával (i. m. 287. l.), s ezt Juhász Géza bővebben is kifejtette; idézett tanulmányain kívül 1966-ban ezt írta: „Ritmusából [Kossovits Józsefnek *A reményhez* felhasznált dallamából] Csokonai okvetlenül kihallott valami kurucost, mi másért használta volna föl újból, épp ezt a formát némileg rövidítve, az *Oh szegény országunk* lázadó szövege számára?

Hadd figyelmeztessen még valamire *A Reményhez* és az *Oh szegény országunk* ritmusának közös *kuruc* jellege." (ItK. 1966: 405., 407. l.)

S ahogyan *A Reményhez*, úgy bizonyos, hogy tárgyalt versünk is dallamra íródott Patakon.

Dallama

Nótajelzése, sajnos, nem maradt fenn, de joggal gyanítható, hogy kuruc ének dallamára készült. Martinkó némi kifogásként említette a „könnyed, dalos, játékos" formát, de ezen az alapon a „Jaj, régi szép magyar nép" kezdetű kuruc dal is elmarasztalható. Martinkó ezt írta: „Talán az 1795-ben írt *Óh, szegény országunk*-ban fakad fel a magyar történelmi-társadalmi keserűség, de ennek nyílt, merész hangja (melyet egyébként egy kisséi megsápaszt a könnyed, dalos, játékos forma) elreked, pedig Csokonai itt kincsre és jövendő nagyságra talált." (I. m. 37. l.) Ez a „játékos" forma elválaszthatatlan az eszmei jelentést hordozó kuruc dallamtól, amelyre íródott.

247. [Az arany idő]

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. III, 31a—32a. Más kéziratát nem ismerjük.

Megjelenése

A vers voltaképpen Torquato Tasso *Aminta*-ja első felvonásvégi kórusának fordítása, de nem az egész kórusé; talán befejezetlensége miatt sem tisztázta le később s nem vette föl külön művei listájára a költő.

Először Toldy közölte a „Hátrahagyott elegyes versek" Második könyvében (750—751. h.); a jegyzetekben ezt írta: „Becsület és természet »Az arany idő« cím alatt is előfordul Cs. írásai közt. Nem egyéb, mint verses dolgozása az Amintas első szakasza vég karjának (l. a 488-dik szel.). A két vég szak eleinte így hangzott:

Vas járm alá még nem szorúla,
Törvényt nem esmért a szabad,
Csak a mit a szívtől tanúla
Ez tetszik, és így ez szabad."

(955. h.) A kiadásában használt címről Toldy közelebbről nem nyilatkozott, pedig az eredeti fogalmazvány címtelen s a Toldy által idézett cím nem fordul elő a költő ma ismert kéziratleltárain és versjegyzékein.

Későbbi kiadásai (HG., FK., ÖV.—ÖV.,[2] MM.) átvették a Toldy használta címet.

Keletkezése

Mivel az *Amintás*-t, amelynek tárgyalt versünk szerves része, 1795 előtt fordította Csokonai (ld. Cs/Színm. I, 195. l.), föl kell tételeznünk, hogy e verses fordítás is közel egykorú azzal, hasonlóan *A' szökevény Ámor*-hoz, amely nem más, mint az *Aminta* epilógusának fordítása.

Maga a kézirat nem sok eligazítást ad a fordítás időpontját illetően: betűformálása és helyesírása 1795/96 felé mutat.

Toldy is az 1796-ban írt művek közé sorolta (ld. 747—750. h.), s ezek után csak csodálkozhatunk, hogy Vargha Balázs kiadásai az 1799 év végén közlik (ld. ÖV.[2] 385. l., MM.), noha Juhász Géza is — akinek időrendjét használta — ezt írja kéziratos hagyatékában: „Hátrahagyott Elegyes Versei teljes második könyvét Toldy 1796-ra teszi [. . .] A *Becsület és természet* azonban bátran tehető erre a pataki korszakra. Ugyanolyan érett hangú fordítás, mint a kétségtelenül 1795 nyarán készült *Szökevény Ámor*. Ennek a 16. sora, Cs. saját hozzátoldása («Olly szép tavasz, mint e' mai«) arra enged következtetni, hogy 1796 tavaszán készült ez a verse." (JGk. 253. sz.) Mindehhez azt tehetjük hozzá, hogy az „Oly szép tavasz, mint e' mai" nem Csokonai „hozzátoldása": más szavakkal benne van az eredetiben is; a vers prózafordításában ez a rész így található Csokonainál: „Olly örökös tavaszszal, mint a millyen most gyúlad és virít . . ." (Toldy 488. h. Én emeltem ki. Sz. F.)

A' szökevény Ámor-ral való említett rokonsága okán is 1795-re, tehetjük keletkezését.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, az eredeti K-ban a fordításnak nincs c í m e: minden bizonnyal Toldytól ered a *Becsület és természet* meglehetősen önkényes címadása, amit a későbbi kiadások átvettek. Toldy említi, hogy Csokonai írásai közt előfordul *Az arany idő* címmel is: ilyen kéziratát, versjegyzékét azonban a költőnek nem ismerjük. (Toldy idejében még teljesebb volt Csokonai kézirati hagyatéka.) Mivel az önkényes, és Csokonaira nem jel-

lemző *Becsület és természet* nem sokat fejez ki a vers tartalmából, a Toldy által említett *Az arany idő* címet fogadjuk el, amely a költő szóhasználatára is jellemző — *A Tsókok* alcíme is ez: *Egy történet az arany időből* — s a fordítás tartalmát is hívebben kifejezi (különben is előfordul benne az *Arany-Kor* kifejezés).

A ránk maradt fogalmazvány elején 17 soros áthúzott fordításkísérlet található: nem annyira szöveghű fordítás, mint inkább szabad átköltés:

Melly boldogok valának
A' szép arany Kor' napjai
Nem, hogy mézzel folyának
A' víg mezők' patakjai,
⟨Vagy mézet tsorgatának⟩ ⟨És tiszta mézet⟩
[Az áth. sor fölé írva]

A' hűs bereknek gallyai
'S az erdők' boltozatjai
Szín mézet tsorgatott;
⟨Vagy⟩ Nem hogy
Be' szép volt az arany kor
És n̄[= nem] azért hogy akkor
Téjjel folyt a' patak, a' fákról méz tsorgott,
Nem azért hogy ⟨vas nem fogott⟩
[Az áth. rész fölé írva:] *a' ⟨gyepet⟩ mező*
Volt bővön gyümöltsöző
Bár ⟨hasgatlan gyep⟩ [← Az áth. rész fölé írva:]
szántó vas n̄ [= nem] fogott
És jámbor volt minden féreg,
'S a' kígyóba nem volt méreg.

2. K: *Arany-* Jav. ebből: *arany*
5. K: *a' ⟨berek⟩ setét*
6. A sor eredetileg így szólt: *Szín mézzel izzadtt minden ág* Törlésekkel, javításokkal és fordítójelekkel így alakította át a költő:
Minden fa mézzel izzadott
8. E sor után a K-ban ez a sor következett:
A' barázdát nem érdekelte
A költő a névelő kivételével áthúzta, majd fölé írta: *föld*
9. K: *⟨A' föld⟩ 'S bár*
11. K: Az eredeti megfogalmazás ez lehetett: *S gyászt úlve fellegével*
E helyett alakította át a sort így Csokonai *És barna fellegével*
12. A sor eredetileg így szólt:
A' láthatár nem tornyozott
A 2. és 3. szót áthúzta s fölé írta az új megoldást: *gyászos ég*
n̄ [= nem]
16. E sor után a következő két áthúzott sor áll a kéziratban:
⟨'S az Otzeán határa
Nem tolt szarándok fenyveket⟩
17. K: *⟨?Szá⟩ 'S a'*
21. A sor eredetileg így hangzott:
Inkább azon valának ezen [?]

Ezt a költő áthúzta, s fölé írta: *Hanem, hogy, az ezen*-t pedig *e'*-re javította.

22. K: ⟨*Olly szépek a' Kor' napjai*⟩, Az áth. rész után írva: *E' ⟨jö⟩ drága jót adá az ég*
E sor után a K-ban még a következő áth. sorok találhatók:
⟨*Hogy még be nem jutának*
A' balgatagság' lántzai,
Tsalásnak és tsalattatásnak⟩

23. Az előbbi áth. sor után írva: *Hogy az hibákk̄ [= hibáknak] 's tsalfaságk̄ [= tsalfaságnak]*

24. K: *Ama ⟨. . .⟩ bálványja még* A sor elé szúrva: *Nem álltt*
Ennek megfelelően az *Ama* kezdőbetűjét em.

25. K: *Ama hiú ⟨név kit tovább⟩* Az áth. rész fölé írva: *szó*
Majd a sor után: *melly⟨t⟩ idővel*

26. A sor eredetileg így szólt: *Betsület névvel illetett*
Ebből alakította át a sort bővítéssel és törléssel így a költő: *Betsületnek neveztetett*

27. K: *A' balgatag ⟨község⟩* Az áth. szó fölé írva: *néptől*

28. K: ⟨*Tsi Nyűgözte*⟩ Az áth. szó fölé írva: *Tsigázta*

30. K: ⟨*M Fel*⟩ *Meg nem zavarta ⟨gondjait⟩, gondjait*

32. K: ⟨*Ivá az élet'*⟩ Majd megismételte az áth. részt.

32. E sor után a K-ban a következő áth. rész következik:
⟨*És e' szabadsághoz szokottak*⟩
[⟨*Az ő*⟩ *Vas járm' alá még n̄ [= nem] szorúltak*
Törvényt nem esmért a' szabad,
Tsak a' mit a' szívről tanúla,
Ez tetszik, és így ez szabad.]

36. E sor után a K-ban még a következő áth. sorok következnek:
⟨*A' dr[ága?] Természet metszé be*⟩
⟨*Saját. Mert egy arany*⟩ A *Mert* után beszúrva: *Volt*
⟨*A' Természet A' drága természet*⟩

39. K: *emberek' ⟨fejébe⟩ szívébe,*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó: a fordítás voltaképpen Tasso *Amintá*-ja első felvonásának záró kórusát tolmácsolja magyarul. Mint a versfordítás eredeti címe is mutatja, az ovidiusi „arany kor"-ról, az „aurea aetas"-ról van benne szó; nyilvánvalóan Tasso közvetlen forrása is Ovidius *Metamorphoses*-a volt. A párhuzamokra már Oláh Gábor is rámutatott Csokonai és Ovidius versében — anélkül, hogy említette volna, hogy a magyar költő műve voltaképpen Tassóból készült fordítás: „*Az aranykor*-nak részletes és Ovidius képeivel megegyező rajzát találjuk »*Becsület és természet*« című költeményében. Az egésznek menetén látszik, hogy a Metam. I. könyvének ismeretes sorai lebegtek Csokonai előtt:

l. Aurea prima sata est . . . [stb.]" (CsLat. 47—48. l.)

Pelle a fordításban föllelhető „Rousseaui elvek"-re mutatott rá (56. l.), Waldapfel pedig azokra az érzelmi-eszmei rugókra amelyek Csokonait e részlet lefordítására ösztönözhették: „A feudális megkötöttségek elleni érzelmi lázadásra, a természet és az erkölcsi szabadság kultuszára jellemző a »Becsület és természet« c. vers, Tasso Amintája első kardala kezdetének

remekbe készült fordítása. A becsület itt nem becsületességet jelent, hanem konvencionális morált. Magasztalja az aranykort, de nem azért, amiért az antik írók,

Hanem hogy a boldog világnak
E drága jót adá az ég . . .
[. . .]
Áldott kezével e szabad
Törvényt az emberek szivébe,
Hogy ami tetszik, az szabad."

(MFelv. 280. l.)

Kastner Jenő a fordítás stílusáról ejtett szót: „. . . a Tasso *Amintá*jából fordított *Becsület és természet*. [. . .] a korábbi verses fordításokhoz hasonlíthatatlan folyékony nyelven van írva, még pedig azzal a módszerrel, melyet később Kleist-fordításában is alkalmazott: t. i. sorról sorra veszi az eredeti mondatait s anélkül hogy szavaihoz mindég ragaszkodnék, átkölti őket." (ItK. 1922: 41. l.)

Szauder szintén a fordítás nyelvi oldalát dicsérte: „. . . a *Becsület és természet* című kongeniális művészi fordításából idézzük *A csókok* világával annyira egybehangzó meditációt:

Be boldogok valának
[. . .] ami tetszik, az szabad."

Az Aminta első felvonása zárókórusának e méltó fordítása már *A csókok* előkészületét mutatja." (Napjaink. 1973. november. 2. l.; v. ö. Uő.: OlIr. 433. l.)

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük az olasz eredeti megfelelő részletét:

O bella età de l'oro,
Non già perchè di latte
Se 'n corse il fiume e stillò mèle il bosco;
Non perchè i frutti loro
Diêr da l'aratro intatte
Le terre, e gli angui errâr senz' ira o tòsco;
Non perchè nuvol fosco
Non spiegò allor suo velo,
Ma in primavera eterna,
Ch'ora s' accende e verna,
Rise di luce e di sereno il cielo;
Nè porto peregrino
O merce o guerra a gli altrui lidi il pino.
Ma sol perchè quel vano
Nome senza soggetto,
Quell'idolo d' errori, idol d' inganno,
Quel che da 'l volgo insano
Onor poscia fu detto.
Che di nostra natura il feo tiranno,
Non mischiava il suo affanno

Fra le liete dolcezze
De l' amoroso gregge;
Ne fu sua dura legge
Nota a quell' alme in libertate avvezza;
Ma legge aurea e felice
Che Natura scolpi: *S' ei piace, ei lice.*

Opere minori in versi di Torqaeto Tasso. Edizione critica a cura di Angelo Solerti. III. Bologna, é. n. 39—40. l.)

Verselése

A változatosabb rímelésű jambikus olasz eredetit (ellentétben az ugyancsak az *Amintá*-ból fordított *A' szökevény Ámor*-ral) most rímes jambusokban fordította a költő, ha nem is egészen formahűen: keresztrímes négyes és ötödfeles jambusokkal tolmácsolta.

Mint Szauder írta: „Tassón kívül — *Amintás*-ja egy pompás kórusrészletét adta vissza igen szép jambikus és rímes fordításban *(Becsület és természet)* — a metrum modernizálásának egyik legjobb gyakorlóterét Metastasio nyújtotta." (OlIr. 433. l.)

248. A Bor Ital mellett

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt. Hat közel egykorú másolata ismeretes; ezekből a HG., amely először közölte a verset, csak egyet ismert, a debreceni R. 783. jelzetűt. Ennél azonban tartalmilag megbízhatóbb (bár ebben is akadnak elírások) s helyesírásában is Csokonaihoz közelebb álló a prágai Kubelik (Széll)-gyűjtemény „Elegyes Dolgok" c. kötetében található másolat, amely mikrofilmen Budapesten is megvan: MTAK. Mf. 162/II, 258—260. l. (K_1). Ezzel igen közeli rokonságban van a „Különböző versek" szintén Prágában őrzött kötetének másolata, amely ugyancsak megtalálható mikrofilmen a MTAK.-ban: Mf. 161/VIII, 210—215. l. (K_2). Az utóbbi kéziratnak címe is *(A' Bor italért való rágalmazás ellen)* pontosan megegyezik az előbbiével, s ugyanígy egyezik vele címében a Debrecenben 1828-ban másolt, magántulajdonban levő, Kováts Ferenc-énekeskönyv szövege (K_3), továbbá a debreceni Koncz Benjámin-gyűjteményben található másolat (169—170. l.; K_4). Az utóbbi erősen romlott szövegű, s a 9—11. sor hiányzik is belőle.

A Bor Ital mellett címmel fordul elő Onody Péter 1826-i másolatában, amelyből a HG. is közreadta: DebrK. R. 783: 237—239. l. (K_5). Az eltérő cím ellenére az előbbi kéziratoktól alig tér el valamiben.

Több figyelemre méltó eltérést tartalmaz az OSzK. Oct. Hung. 1115: 15 ab 1823-ban másolt szövege (K_6), bár ebben is akad több elírás, szövegromlás.

Hitelessége

Csokonai címjegyzékein nem fordul elő: bizonyára azért, mivel mint alkalmi rögtönzést nem szánta kiadásra; a vers néhány szabad szájú kifejezése miatt sem gondolhatott kinyomtatására.

A K_1—K_3 s a K_6 nem tartalmazza a szerző nevét, a K_4 s a K_5 viszont *Cs. V. M.* névbetűkkel őrizte meg.

A debreceni kézirat címe: *A Bor Ital mellett* s utána ott állanak Csokonai névbetűi: *Cs. V. M.* Ennek alapján adta közre először a HG.

A vers stílusa, történelmi utalásai, s a másolatok szomszédságában előforduló Csokonai-versek megerősítik hitelességét. E tekintetben legdöntőbb az Onody Péter-féle „Csokonai-ereklye", amely kizárólag Csokonai-verseket tartalmaz. A kuruc költészetre jellemző lázadó hangnemére is van példa Csokonai költészetében, ilyen az *Óh, szegény országunk* ... kezdetű, közel egykorú verse. Hitelessége mellett Gulyás azzal is érvelt, hogy több kifejezése megtalálható a költőnek *Az ősz (November)* című versében, valamint arra is hivatkozott, hogy „sok gondolatja eggyezik a *Kifakadás*-sal" (Cs-tan. 37. l.).

Megjelenése

Kiadására — az említett okokból — Csokonai nem gondolt.

Először a HG. adta közre az „Eddig ismeretlen költemények. Töredékek" c. fejezetben (II, 370—371. l.) a következő megjegyzéssel: „A debreceni ref. főisk. könyvtár *R 783.* jelzetű, Csokonai-ereklyéket tartalmazó kéziratos kötetének 237—239. lapjairól. Toldy e verset nem ismerte." A későbbi kiadások a HG.-tól a MM.-ig ezen a nem mindenben pontos közlésen alapulnak.

Keletkezése

Jellegzetes rögtönzött bordal, amelyet poharazás közben vethetett papírra a költő, barátai biztatására, magasabb irodalmi becsvágy nélkül. Innen magyarázhatók — politikai értelemben is! — szabados kifejezései. Az Anonymusra s a magyar történelem tanulmányozására utaló szavak, nevek: *Huba, Horka, áldomás, Etele, Gyula, Lehel kürtje* stb. nemcsak Dugonics lelkes ifjú olvasójáról árulkodnak, hanem a magyar őstörténet iránt érdeklődő íróról is, akiből majd „*Árpád* írója" lesz. A vers határozott németellenessége, a papírbankókra s a tönkremenésekre (*Pankrotok*) való hivatkozás azt sejteti, hogy a Martinovics-mozgalom bukása után készülhetett, a honfoglalók s a Rákócziak földjén, a bortermő Hegyalján: Patak szabadabb, pillantnyilag fölszabadító levegőjében.

Az elmondottakból következik, hogy 1795 második felére tehetjük a vers megírásának idejét; Juhász Géza kronologizálása alapján Vargha Balázs is ide sorolta be. A HG. nem jelezte a keletkezés időpontját.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, autográf kézirata nem maradt, s a másolatok többkevesebb szövegromlást tartalmaznak. A K_1 sem hibátlan, mégis ezt választottuk kiadásunk alapjául, mivel ez közelíti meg leginkább Csokonai egykorú helyesírását.

A K_5 s az ezt használó HG. alapján *A bor ital mellett* c í m m e l került a vers a kötetekbe. A K_{1-4}-ben *A' Bor italért való rágalmazás ellen* a címe, míg a K_6-ban az *Igyunk!!* címet viseli. A hagyomány alapján megmaradunk a K_5 címénél, noha a szöveget egyébként az „Elegyes Dolgok" kézirata alapján közöljük. A fennmaradt szövegekben több ponton van tartalmi jellegű eltérés, s mindenikben akad hibás olvasat, elírás is.

A K_6-ban a cím alatt latin idézet: *Scimus quo valeat nummus, quem praebeat usum.*

1. K_1: *Barátom!* A K_2-ben s a K_6-ban nincs felkiáltójel a szó után. (A HG. — noha a K_5-öt követte — vesszőt tett ugyanide.)
2. K_1: *Kurvannyok!* A K_1, K_{5-6}, HG. stb. nem használ felkiáltójelet a szó után. K_1: *velek* A *Nékem* szerint em. A K_1-ben a sor végén nincs pont; em.
   K_1: *hiszem* A K_2 stb. szerint em., mivel Csokonai ezt a régies alakváltozatot már nem használta.
3. K_{1-3}, K_5: *tereh*
   K_6: *teher*
   K_4: Ro/ *tehat*
   A K_1-ben a sor végén pont van; em.
4. K_1: A *borom* és *petsenyém* után a K-ban nincs írásjel; em.
5. K_1: Kp. n., em.
6. K_4: Ro/ *csaszariságomért*
7. K_5: *Alább írt sem jár a nyakamra senki* A hiányzó szótagot a HG. *ám* szótag beiktatásával pótolta *(nyakamra **ám** senki)*, anélkül, hogy eljárását indokolta volna. A későbbi kiadások a HG.-t követték, pedig nyilván a K_1 szövege a helyes, amit a többi másolat is megerősít. A K--ban figyelemre méltó változat: *a' **Házamra** senki*
7. A másolatokban a sor végén nincs írásjel, a HG. pontosvesszőt használt, mi is e szerint em.
8. K_1: *gyepenn* A hiteles szöveget nyilvánvalóan a K_2 stb. őrizte meg, ahol *gyepre* olvasható; em. A K_1-ben a sor végén pont van, a K_2-ben s a HG.-ban viszont kérdőjel található; ezek szerint em. A sor közepén a K_1-ben nincs írásjel; a K_2 szerint em.
9. K_1: Kp. n., em.
9—10. A K_4-ből hiányzik.
10. K_1: *Barátom!* K_2, HG. stb. a szó után nincs felkiáltójel.
   K_1 stb.: *nintsen*
   K_5, HG., MM.: ***sintsen.*** Csokonai nyelvhasználatának inkább a K_1 felel meg. A K_1-ben az *is* után s a sor végén nincs írásjel; em.
11. K_1 stb.: *bankót* Kp. n., em.
   K_6: *bankóm*
12. K_1: a *még* előtt nincs írásjel; em. A K_1-ben e sor után tagoló jelként szaggatott vonal található.
13. K_1: *itt **s** ett* Kp. n., em.
   K_2: *itt, ett* A kötőszós változat a természetesebb. A K_6-ban változat: *A' régi Magyarság **szüntelen ivot** 's ett*
14. K_1: *munkált*
   K_6: Ro/ *mászkált*

K_1: stb.: *a' kóldussá*
K_5, HG.: *az koldussá* A K_1 változata a hitelesebb.
15. K_1, stb.: *át úszott* Kp. n., em.
K_5, HG., MM.: *általúszott* Csokonai nyelvhasználatának inkább a K_1 felel meg.
16. K_1, stb.: *A' sok bolond módi*
K_6: *A' **pompa, a'** módi*
17. K_1 stb.: *A' szép Magyar Dámát* Kp. n., em.
K_6: *a' **gyöngy** Magyar Dámát*
18. K_1 stb.: *Pankrótok*
K_4: *Bankrotok* Az első alakváltozat a hitelesebb.
19. K_1 stb.: *Ha a' szegény Zrínyi* Kp. n., em.
K_6: ***És ha Zrínyi szegény***
20. K_1 stb.: *Magyar Emberekre csak itt 's ott akadna*
K_6: ***Igen kedves Magyar házakra** akadna* Mivel a következőkben a K_6-ban a *Gara ház*-ról van szó, lehetséges, hogy ez a hiteles.
21. K_1 stb.: Ro/ *A' Gárda száz fénnye itt 's ott súgározott* Kp. n., em.
K_5, HG., MM.: *A Gárdának fénnye*
K_6: ***A' Gara ház** fénye **meszsze virágozott***
Mivel a következőkben is magyar családokról, „ház"-akról van szó, a K_6 szövege látszik hitelesnek, annál is inkább, mivel Gara László valóban részt vett Hunyadi László kivégeztetésében, s Mátyás trónraléptekor elvesztette nádori méltóságát. A *Gárda* (a magyar testőrgárda?) fogalma ide nehezen illeszthető be. A K_1-et e szerint em. A *Gara* név mellett szól az is, hogy a következőkben (43—46. sor) szintén a Hunyadi családról, a nemzeti királyválasztásról esik szó.
24. K_1 stb.: *Meg botlott a' lába*
K_6: *Meg **simúlt** a lába* A *megsimul* jelentése a nyelvjárásokban, így pl. a Tisza melléki Tiszadobon is: 'megcsúszik' (ld. MTsz.). Persze, az is elképzelhető, hogy a pontoskodó másoló a *megbotlik* igét nem érezte helyénvalónak a fán narancsot keresgélő személyre vonatkoztatva, s ezért módosított a szövegen; bár az is föltehető, hogy a *simul* volt az eredeti, s a kevésbé ismert szót helyettesítették a másolók közismerttel.
27. K_1 stb.: *báloztak* A sor végén pont; értelemszerűen em.
K_5: *báloznak* Az első változat a logikus; a HG. is e szerint emendálta a K_5 szövegét.
28. K_1: *Ettek, ittak, még is nem pankrotíroztak* A K_1-ben az *Ettek* után nincs vessző; em.
K_6: *Ettek ittak **és még sem** bankrotíroztak*
Az ütemezés az első változat mellett szól.
29. A K_1-ben a sor végén nincs írásjel; em.
29—30. A K_4-ből hiányzik.
30. K_1 stb.: *Barátim*
K_6: *Barátom* Mindkettő elfogadható, de az első látszik hitelesebbnek, ha a vers köré képzeljük a megszólított poharazó társaságot.
30. K_1: A sor első szava után nincs vessző; em.
31. K_1 stb.: *lotsolni a' torkát* Kp. n., em.

K_6: ***borsolni*** *a' torkát* Föltehetően szövegromlás: téves olvasat *lotsolni* helyett.

32. K_1 stb.: *Mert még maga hívta innya Hubát Horkát* A hiányzó kp.-t em.
K_5, HG., MM.: *Mert* ***maga meg hívta***
K_6: *Mert* ***még maga húzza*** *inni*
Az első változat a leglogikusabb, a másik kettő bizonyára szövegromlás eredménye.

33. K_1: Kp. n., em.

34. K_1 stb.: *nagyot* kurjantottak.
K_6: *nagyon* A K_1 látszik hitelesnek.

35. K_1 stb., HG., MM.: ***Etele*** *Gyulával* A K_6. szerint em.
K_6: *Etelka Gyulával* Minden bizonnyal ez a hiteles, hiszen a 36. sorban a *Nemeses* nevű tánc is Dugonics András *Etelká*-jából való, s ez nem férfitánc, hanem páros tánc volt: a palotás.

36. K_1: Ro/ *Németest is járt a' Lehel kürtjére:* em.
K_2, K_5: *Nemesest is járt a* Ez a hiteles.
K_6: *Nemesest is járt Lehel****nek*** *kürtjére*

37. K_1 stb.: *lészek*
K_6: *leszek*

38. K_1: A sor végén kérdőjel; ezt értelemszerűen a 40. sor végére tettük, helyére pedig vesszőt.

39. K_1: Kp. n., em.

40. K_1, K_6: *pénz utánn haló* A sor végén pont; ld. a 38. sor jegyzetét.
K_5, HG., MM.: *pénz után* ***járó***
Az első változat látszik hitelesnek.

41—42. A K_1-ben csak a kezdő *Nem!* szó van meg, a többi kipontozva; a K_{4-5}-ból pótoltuk, a sorvégről hiányzó vesszőt szintén.

41. K_4: *Nem b--om az annya hugyos Nemetjenek* em.
K_5: *Nem — baszom az anya*
K_{2-3}: Ro/ *Nem láttam az Annya*
K_6: *Nem! Kuttya kurvannya fosos Németjének*
Föltehetőleg a K_{4-5} a hiteles, a HG. s a későbbi kiadások is ezt fogadták el; a K_1-et e szerint egészítettük ki.

43. A K_1-ben a sor végén fölösleges pont; em.

44. A K_1-ben a sor végén pont van; em.

45. K_1: Kp. n., em.

49. K_1 stb.: *ősink vérek* Kp. n., em.
K_5, K_6, HG., MM.: *Ősim vérek*
Az első változat a logikusabb.

50. K_1: *Buzog is még* Az *is* után a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
K_6: *Buzog is mig* Az első a hiteles.

51. K_1: A *hogy* előtt nincs vessző; em.

53. K_1: A sor végén pont; em.

54. K_1 stb.: *Kurvannya azoknak* A vesszőt mi pótoltuk..
K_{2-6}: *Kurvanyok*
Nyelvtanilag a második változat a pontos, de az első is elfogadható, kivált ilyen emfatikus helyzetben.

55. K_1: Kp. n., em.

56. K_1 stb.: *Hogy nem ijjedek meg*

K_6: ***Eb ijjed meg minden*** Ez a változat is figyelemre méltó, különösen a hintóval kapcsolatban

57. K_1: A sor végén pont; értelemszerűen em.

58. K_1: Az *iszik* után nincs vessző; em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alkalmi rögtönzésről viszonylag keveset írtak. Elek, amikor megállapította róla, hogy „szigorúan [Csokonai] baráti köre számára íródott", egyben azt is elismerte, hogy „durvaságaitól eltekintve igen kitűnő vers". (77. l.) Julow múltba néző, patriarchális, gvadányias vonásokat vélt felismerni benne: „Gondolkodásának másik [a felvilágosodástól elütő] végletét a következő évben [ti. 1795-ben, *A had* megírása után] keletkezett *A borital mellett* mutatja. Ebben azt mondja a régi Magyarországról, hogy ott »aki munkált, az koldussá nem lett«, s Gvadányival hangoztatja, hogy a sok idegen módi megrontja a magyarságot. [. . .] Humoros eszmefuttatások ezek, de mégis elgondolkoztató, mennyire más históriai látást tükröznek, mint *A had.*" (MIrT. III, 230. l.) Ez azonban tévedés: az 1795-i bordalban határozottan politikai színezetű kurucos németellenesség szólal meg, aminek különös hangsúlya van a Martinovics-mozgalom elfojtása után. *A Had* s *A Bor Ital mellett* ugyanarról a haladó politikai álláspontról keletkezett, a különbség csak annyi, hogy a bordal már egy elbukott, elfojtott forradalmi politikai mozgalom után.

Görömbei András joggal ismerte föl a bordalok műfaji jegyeit az alkalmi rögtönzésben: „A futtában készült alkalmi rigmusok *(Egy vacsora felett a borozás közben; Marjai leányok tanítója; Borital mellett . . .)* átmenetet jelentenek a bordalokhoz." (A bordal 129—130. l.)

A K_6-ban a cím alatt található latin idézet magyarul: Tudjuk, mire való a pénz.

3. *tereh* (nép., rég.): teher.

5. *'Sobrák* (rég.): fösvény, fukar.

6. *Faszariság* (nép.): zsugoriság, fösvénység.
huntzfut (rég.): gazember, csirkefogó.

7. *Aláb írttal:* a hitelező által küldött adóslevélre, kötelezvényre vonatkozik.

8. *kihúz a gyepre* (rég.): eltemet, illetve felakaszt(at).

9. *gyülevész* (rég.): összegyűlt, -gyűjtött.

12. *nem szorít még másra* (nép.): 'nem hagyja, hogy más segítségére szoruljak.'

13. *itt 's ett* (nép.): ivott s evett. Csokonai e „legvakmerőbb synkopé"-járól ld. Elek 64., 109. l.

16. *módi* (fr.—ném.): divat.

18. *Pankrót*, bankrott (ném.): csőd(be jutás).

19. *Zrínyi:* a költő Zrínyi Miklós.

20—21. Mint már a szövegkritikai részben szóltunk róla: a sor Gara Lászlóra vonatkozhat, aki Hunyadi László ellen a Habsburg V. Lászlóval működött együtt, de Mátyás trónra léptekor elvesztette a nádorságot.

22. *bogározik* (nép.): fickándozik.

23. *Az ugorka ján is Narantsot keresett* (rég.): 'magas polcra vágyott'; a 23—24. sor értelme: 'felkapaszkodott az uborkafára, de lepottyant'.

25. *A' Fáy ház:* Abaúji származású volt az ősi Fáy család, s Patakon kezdte meg tanulmányait 1793-ban Fáy András, a későbbi író is.
Patay ház: A hegyaljai *Báji Patay*-házról Anonymus is megemlékezett; Mándy István fordításában: „Akkor *Árpád* Vezér a' *Mátrán* nagy földet adott *(Edunec)* Ödönek, és *(Edumernec)* Ödömernek, a' hol osztán unokája *Pota* (b.) Várat épített [...] (b.) Innen viheti-le eredeti sorját a' Báji *Patay (Familia)* Nem, mert azt mondja az *gró-Deák* a' XVII-dik Fejezetben is: »És ugyan a' *(Tukota) Takta* mellett, és az Erdők alatt (melly a' Hegyallya) *Árpád* Vezér nagy darab földeket különbkülömbféle Hellyeknek lakosival edgyütt adta *Ődön*ek és *Ödömer*nek, melly Földeket is az ő maradékai ***Isten***' segedelméből mai napig meg-érdemlettek. Már pedig a' fent nevezett Uri Nemnek mind a' Hegyallyán, mind egyébüt feles birtoka vagyon." (Mándy István: *Magyar Sunád.* Debreczenben, [...] 1799-dik Esztend. 68. l.) Patay család élt Patakon is: a sárospataki főiskolának az 1790-es években Patay József volt a főgondnoka (v. ö. MKur. 1791. febr. 11. 176—177. l.). S nem véletlenül került éppen a Báy Patay ház a kurucos hangvételű versbe: egyik ősük, Báy Patay Sámuel — mint Kazinczy is följegyezte — II. Rákóczi Ferenc főembere volt (ld. Kazinczy Ferenc: *Históriai jegyzések.* MTAK. K. 640: 86ab). A *Patay ház* említése is a vers sárospataki keletkezése mellett szól.

28. *bankrotíroztak* (ném.): tönkrejutottak, csődbe jutottak.

30. *kémél* (táj.): kímél.

32. *innya* (nép.): inni. (V. ö. Elek 109. l.).
Huba: Anonymusnál az egyik honfoglaló vezér, aki törzsével a Kis-Alföld északi részét szállta meg.
Horka: szintén Anonymus említi többször is: szerinte Tétény (Töhötöm) fia volt s az ő fiai voltak Gyula és Zombor (v. ö. Pais: MAnon. 29 kk.).

33—34. *Szerentsenn mindnyájann edjütt ivogattak*
Az áldomás közbe nagyot kurjantottak.
Ez a részlet is Anonymus gestáján alapul; ld. Pais: MAnon. 53—54. l.

35—36. *Etelka Gyulával Nemesest is járt a' Lehel kürtjére:* Dugonics *Etelka* c. regényéből vett jelenet.

39. *szánok* (rég.): sajnálok.

40. *Publikán* (rég.): vámszedő.

42. *manér* (ném.): divat, szokás.

43. *Szilágyi:* Szilágyi Mihályra, Mátyás király nagybátyjára való utalás.

47. *hiszen mit:* indulatos felkiáltásban félbe szakadt mondat.

55. *Tudok már én annyit Oláhul mint Tótul* (rég., tréf.): föltalálom magam annyira, van annyi magamhoz való eszem.

Verselése

Páros rímű: felező tizenkettősökben íródott.

Elek kiemelte az „igen kitűnő vers" bravúros rímeit, ezt írván többek között: „... egyik gyönyörű egyszavas konszonanciája a felmondás liaison-ja révén szórímszerű hangzást nyer:

Nekem tereh gyanánt nincsen a *lételem*,
Van borom, pecsenyém, egy-két *tálételem*."

(Elek 83. l.)

Majd egy másik sikerült rímpárról így vélekedett: „... egész gyakorlatának, mondhatni legbravúrosabb ríme:

Tudok én már annyit oláhul, *mint tótul*
Hogy nem ijedek meg hat lovas *hintótul*."

(77. l.)

Megjegyezzük, hogy a K_2, a K_5 stb., — eltérően a K_1-tól — minden második sort beljebb kezdett, már a HG. is ezzel a sortördeléssel közölte a verset, s mivel ez általában megfelel Csokonai gyakorlatának, mi is így közöljük.

249. Földi Rózsa

Kézirata

Saját kezű fogalmazványa: KK. I, 21. l. A Kcsl. anyagában a N^ro^ 8: 8. erre az eredeti fogalmazványra utal (v. ö. Cs/ÖM. I, 112. l.). Volt egy másolata is a költő tulajdonában: a Kéziratcsomók jegyzékein a „N° 9° Lepurizáltattak" közt fordul elő, az 1. helyen. Ez azonban nem marady ránk.

Az autográf sérült, de hiányai olyanok, hogy a LD. későbbi változata alapján pótolhatók.

Megjelenése

Úgy látszik, kezdetben változatlan szövegű kiadására is gondolt a költő: az 1795-i EK.-on CLVII. sorszámon így fordul elő: „Földi Rózsa." Fölvette valamivel később az Szv_1-re is ugyanezzel a címmel, majd 1801-i Vázlatos kiadási tervének az alkalmi verseket felölelő I. kötetébe, innen azonban kihúzta (ld. Cs/ÖM. I, 224. l.). Az 1802-i ÚK.-on is még *Földi Rózsa* címmel fordul elő a 26. sorszámon, sőt, a *Lilla* első és második tervezetén is ezzel a címmel szerepel még, hogy az 1803-i végső tervbe már *A' Rózsabimbóhoz* címmel lerövidítve, s Lilla nevére alkalmazva kerüljön bele.

Az eredeti szöveget Toldy is ismerte, de nem fedezvén föl, hogy kihez s milyen alkalommal szól, „érthetetlen"-nek tartotta: „A r ó z s a b i m b ó h o z (246. sz.). A fogalmazatnak egy hosszú codája van, mellynek

vonatkozásai érthetetlenek levén, itt elmaradhat. A 4-dik vsz. vég sora először így állt: Hány m o s o l y g ó l y á n y k a vár." (933 h.)

Meglepő, hogy jegyzékén viszont a „Vegyes költemények" között elveszettnek mondja: „131. Földi rózsa. Elv."

Az eredeti szöveget először a HG. közölte *A rózsabimbóhoz* jegyzeteként a következő magyarázattal: „A Magyar Tud. Akadémia 16. sz. kéziratos csomójának VII. a. jelzetű fogásáról való az itt következő szöveg, mely az eredeti kéziratban a fenntivers folytatása, s melyet Toldy az 1844-es kiadásban, mint érthetetlent elhagyott. Mi a teljesség kedvéért iktatjuk ide. A Debr. képes kalend. 1907. 109. l. szerint e vers Konti Julishoz van írva." (HG. I. 465., 466. l.)

A versnek egy — a költő által áthúzott — versszakát a HG. nem közölte. Az utóbb törölt versszakkal együtt, eredeti címével adta ki Juhász Géza: EPM. 278—281. l. Az ő nyomán adta közre Vargha Balázs, azzal a különbséggel, hogy zárójel nélkül közölte a költő által törölt versszakot: ÖV.—ÖV.,[2] MM.

Keletkezése

Juhász a vers keletkezését korábban 1796-ra tette (ld. EPM. 314. l.), s ennek megfelelően az ÖV.-ben Vargha is, később azonban, az ÖV.[2]-ben s a MM.-ban már határozottan az 1795. évhez sorolta.

A megírás időpontjáról már Nagy Gábor jelezte, hogy a Lillával történt megismerkedés előtt keletkezett (ld. NG/j.; v. ö. CsEml. 387., 613. l.); a kronológiához biztos támpontunk, hogy a címzett „Földi Doktor szép Julissa", azaz Földi Jánosné Weszprémi Juliska első gyermeke (aki végül is nem leány, hanem fiú lett) 1796. november 8-án született. (V. ö. Mixich János: *Földi János költeményei.* Budapest, 1910. 22—23. l. RMKvt. XXV.) Ezt az adatot még eddig senki nem vonta kétségbe, Nagy Sándor, Földi életrajzának legalaposabb kutatója is elfogadta (v. ö.: Nagy Sándor: *Földi János házassága.* Alf. 1973. 11. sz. 154. l.; *Földi János hadházi évei.* Földi János-emlékkönyv. Debrecen, 1978. 86 kk.).

Ezek után csak csodálkozhatunk, hogy miért szerepel a vers a Juhász időrendi elgondolásait követő kiadásokban az 1795. év termésénél, mikor a versből is kiderül, hogy Csokonai csakis Földi Rafael születésére gondolhatott:

És ha majd Jövendölésem
Bé telik Szüret felé

(57—58. sor)

(Földinek Imre fia 1793 februárjában született, az 1791-ben született Lajos pedig nem jöhet szóba. V. ö. Mixich i. m. 22. l.)

Juhász Géza az időrend kérdését kéziratos hagyatékában, a szóban forgó vers jegyzeteiben nem tárgyalta külön: Földi Rafael 1796 novemberi születése logikussá tette, hogy a vers ugyanez év nyarán, nyár elején, rózsanyfláskor íródhatott.

Juhász kéziratos időrendjén azonban a vers sorrendi helyéből úgy látszik, hogy habozott a besorolásban: előfordul jegyzékén a 250. helyen is, közvetlenül a *Bútsú a' magyar Múzsáktól, A Bor Ital mellett* és a *Lantomtól Bútsúvétel* után, tehát a Patakra távozás, illetőleg Patakra érkezés időszakában. (Juhász Csokonai Patakra távozását a Gáspár Pálhoz írt

levél alapján [ld. MM. II, 804—807. l.] még 1795 nyárvégére tette, noha arra csak 1795 decemberében került sor; v. ö. CsEml. 186. l.) De fölvette újból a 257. sorszám alatt is, s olyan versek után, amelyeknek keletkezését már 1796 tájára tette: a 251. sorszámú *Ró'sim Sírja felett* (Juhász kéziratos hagyatékában e címmel: *Lelkemnek forró)* jegyzetében ezt írja: „keletkezése [. . .] 1795 nyara és 1797 eleje közé tehető" (JGk.). A 252. sorszámú *Bacchushoz (Évoé!)* c. vershez pedig azt fűzte, hogy „csakugyan a jogász év termékének látszik". A 253. *Becsület és természet* (= *Az arany idő)* című versről azt írta, hogy „Toldy 1796-ra teszi [. . .] bátran tehető erre a pataki korszakra". A 255. *A' szárazság és az el hagyatott szerelmes* c. Metastasio-fordítás időpontjáról nem szól, viszont a 256. *Hasonlítás* (voltaképpen *Dalok az Endymionból)* keletkezéséről azt írja, hogy: „*A szökevény Amor*t követő időre kell tennünk: amikor már teljesen érett a fordító művészete, s még vonzza Metastasio. Ilyen időpontnak legtöbb joggal a pataki év tekinthető." (A „pataki év" Juhász Géza felfogásában az 1795 őszétől 1796 őszéig terjedő időszakot jelenti.)

Végül is a *Földi Rózsá*-t a 257. sorrendi helyen tárgyalta hagyatékában, tehát nyilvánvalóan az 1796 tavaszán írt versek sorában. (A 257. különben az utolsó kidolgozott vers Juhász Géza kéziratos hagyatékában.)

Juhász időrendi bizonytalansága — az, hogy egyszer a 250. sorrendi helyre is beosztotta — onnan magyarázható, hogy az 1796-i keletkezés nem vágott egészen egybe a Csokonai s Földiné állítólagos szerelmi viszonyáról felállított elméletével.

E kérdésről írt tanulmányában *(Csokonai Rozáliája.* It. 1953.) a tárgyalt verssel kapcsolatban elfogadta az 1796-i keletkezést: „Tény, hogy pataki jogászéve után rövid időre még hazatért Csokonai; — okvetlenül akkor alkotta ezt a verset, s azért illesztette más írással művei lajstromára." (447. l.) (A „más írás"-sal azt jelenti, hogy az 1795-i EK. végére a költő más színárnyalatú tintával utólag írta föl később keletkezett műveit.)

Ugyane tanulmányának „Szabadulás" című fejezetében viszont azt fejtegette Juhász, hogy „A szakítás Földinével 1794 őszére tehető; ekkor írhatta ősformájában a *Végbúcsút* s talán a *Rózsi búcsúzálogait* is . . ." (458. l.).

A *Ró'sim Sírja felett* című vers kéziratos jegyzeteiben is arról írt, hogy „Cs.-ban az a tudat, hogy az ő Rozáliája [= Földiné], az ő szerelmes Rózsija meghalt, — az ő számára! — először 1794 vége felé gyökerezhetett meg". (JGk.)

Márpedig a *Földi Rózsá*-ban az enyelgő, udvarló motívumokkal határozott erotikus célzások is keverednek (Ott kevélykedj bíboroddal | Ékesebb *bimbója* köztt | Ott kevélykedj illatoddal | Kedvesebb illatja köztt. stb.) Ez egyáltalán nem megszakított, befejezett kapcsolatra vall. Ezt érezhette Vargha Balázs is, mikor — bár teljesen önkényesen — korábbra keltezte a verset.

Mi nem fogadjuk el a Rozália-versek önkényes Földinére vonatkoztatását: a *Rozália, Rózsi* nevet szerelmi gyűjtőnévnek tartjuk, ahogyan a *Laura,* sőt féligmeddig a *Lilla* is volt a költő műveiben. E tekintetben felfogásunk Vargha Balázséval rokon, aki ezt írta e versről: „A *Földi Rózsa* című vers a fennmaradt kéziratban jóval hosszabb, mint ahogy a *Lilla* kötetben (*A rózsabimbóhoz* címmel) kiadta. Toldy Ferenc ezt a jegyzetet fűzte kiadásában a vershez: »A fogalmazatnak egy hosszú codája van, mellynek vonatkozásai érthetetlenek lévén, itt elmaradhat.«

Amit az érthetetlen befejezésből Toldynak is meg kellett értenie, az már magában is gyanús. A versbeli rózsabimbót annak jelképéül kapja a hölgy a költőtől, hogy ő is rózsabimbót hordoz testében, a szüret táján megszületendő Rózsikát. S majd ha ők ketten negyvenévesek lesznek — az asszony és a költő — s a közben felserdült Rózsikának elmeséli anyja ezt az egykori jelenetet, a nagylány majd csókolja az *öreg poéta két jagyos kezét.*

De ki ez a hölgy? A nyomtatott, rövidebb változat rejtélyesen, de megfejthetően így nevezi, a rózsabimbóhoz szólva:

Ültetőd kedves X . . . issa . . .

A kéziratban egyértelműen:

Földi doktor szép Julissa áll.

A vers egésze nem úgy hangzik mint szerelmes vallomás, inkább lovagias hódolat az áldott állapotban levő asszonynak. Akár a férj is elolvashatta.

Ha ez a vers rózsabimbóról szól is, ez még nem elég alap arra, hogy Csokonainak minden Rozáliához, Rózihoz, Rózsihoz írt művét *Földi doktor szép Julissá*-val hozzuk kapcsolatba." (ArcV. 75—76. l.)

Korábban elhangzott olyan vélemény is, hogy a verset 1800 májusában Konti Juliánna nevű debreceni hajadonhoz írta Csokonai. A Debreczeni Képes Kalendáriom VII-dik évfolyamában, 1907-ben, Id. Komlóssy Arthurnak *Csokonai képes kiadásban* című cikkéhez kapcsolva a következő magyarázat olvasható (amelyet a Csáthy Kálmán-féle Diák-napló 1906/1907-i évfolyamából vettek át a szerkesztők):

„A vers története.

Konti Juliánna — később *Komlóssy Dánielné* — született 1783 május 3-án Debreczenben és így *Csokonainak* országos bolyongásai után szülővárosába visszatérésekor 1800 május közepén, 18-ik évébe lépett viruló hajadon volt . . ." (I. h. 109—110. l.)

A közlők nem ismerték az 1796-i ősszöveget, s közlésüknek csak annyi alapja van, hogy Konti Julianna egyike volt a költő debreceni tisztelőinek: neve ott szerepel *A' Tavasz* előfizetőinek kéziratos jegyzékén (ld. CsEml. 197. l.; It. 1953: 447. l.).

Az elmondottak alapján a *Földi Rózsa* tehát 1796 tavaszán vagy nyarán keletkezhetett.

Szövegkritika

Csokonai e verse kéziratából alakította ki a Lilla-daloknak *A rózsabimbóhoz* című darabját, s a javításokat az eredeti fogalmazvány szövegén végezte el, amint a tinta eltérő színárnyalatából világosan kitetszik. Ugyanekkor az eredetileg címtelen vers fölé felírta az új c í m e t is: *A' Rbimbóhoz [= A' Rózsabimbóhoz].*

Az ősszöveg — mint volt róla szó — címtelen, de a költő címjegyzékein már 1796-tól előfordul *Földi Rózsa* utalással. Címét innen vettük.

Juhász Géza a Rozália (Róza) ~ Földiné azonosítás érdekében az EK. adatát *Földi Rózá*-nak olvasta: „Engem a *Földi Róza* cím vezetett nyomra. Tudva, hogy Földiné szintén Julis volt, először azt kellett megállapítanom, igaz-e, hogy egyszerre lesznek negyvenévesek. Mint már említettem, az derült ki a református anyakönyvekből, hogy néhány hónappal még idősebb is volt az asszony. A vers fogalmazványa aztán végkép eldöntötte a kérdést; az »Ültetőd kedves Julissa« eredetileg így hangzott: «Földi Doctor szép Julissa.« Abból, hogy a *Földi Róza*, cím utólag, más tintával írva fordul elő Csokonai 1795 tavaszán összeállított nagy lajstromán, joggal következtethettem arra, hogy ez a vers valamivel később keletkezett. Mire aztán a Lilla-dalok közé illesztette, leválasztotta róla a hosszú befejező részt. Azzal nem is törődött többé senki a HG-kiadás előtt, minthogy Toldy mellőzte 1844-ben mondván: »vonatkozásai érthetetlenek.« (933. hasáb.) A kutatók belenyugodtak, hogy a Rózsabimbóhoz ihletője Konti Julis; eszükbe sem jutott, hogy kilencig számoljanak.

Még a *Rózsabimbóhoz* semmi további föltevésre nem adna jogot Földinét illetően, bár olyan hévvel magasztalja a szép Julist, hogy hat első strófája minden változtatás nélkül készen adta a Lilla-ciklus egyik legszebb, legnépszerűbb szerelmi dalát. De az a tény, hogy a Róza név mögött végre megpillanthatóvá vált egy valóban élő személy, olyan fényforrásnak bizonyult, amely egyre tágabb körét világította meg a korai szerelmes versek homályának." (It. 1953: 447. l.) Az EPM.-ben már *Földi Rózsa* címmel közölte, de ezzel a lapalji megjegyzéssel: „Eredeti címét később megváltoztatta *Rózsá*ra a költő, mert a vers a *rózsa* fogalmával játszik." (278. l.)

Az igaz, hogy az EK.-on a CLVII. tétel *Rózsa* szavának olvasata bizonytalan, de a *zs*-t a vers kéziratában is ugyanúgy írta a költő, márpedig aligha képzelhető, hogy *Róza bimbó*-t s *Róza szín*-t akart volna írni *Rózsa bimbó* és *Rózsa szín* helyett. Tehát a *Földi Róza* olvasat önkényes prekoncepció eredménye.

9—12. A tinta színárnyalatából ítélve világos, hogy eredetileg úgy szólt ez a strófa, ahogy a főszövegben közöljük s csak később alakította át a költő a LD. szövege szerint. Ennek ellenére Juhász Géza és Vargha Balázs kiadásai az ősváltozatban is a későbbi átdolgozás szövegét közölték.

18. A K-ban a *mellyeit* szót a költő később javította át *fűzőjét*-re. Juhász és Vargha kiadása azonban erről sem vett tudomást.

22. A K-ban a *bimbója* szót utóbb, az átdolgozáskor javította át *biborjá*-ra Csokonai.-Juhász és Vargha ezt is figyelmen kívül hagyta, pedig a következő versszakból is kitetszik, hogy csakis *bimbója* állhatott az ősszövegben. (V. ö. a tárgyi magyarázatok megfelelő helyével.)

25—28. A költő áthúzta e versszakot, de csak utóbb, a vers átdolgozásakor. Éppen ezért indokolatlan Juhász eljárása, aki az ősszöveg közlésekor zárójelbe tette e strófát.

36. A *midőnn* szót Csokonai áthúzta, s fölé ezt írta: *ha a'* Juhász ezt fogadta el s nyomán Vargha is.

41. A K-ban a hajtogatás folytán a sor második szava olvashatatlan; értelemszerűen pótoltuk.

51. *jussék* E szóból jav.: *juttasd.*

57. E sortól fogva a versszakok a lapra merőlegesen írva az üresen maradt középrészen és a lapszélen.

63. K.: ⟨*Hogy*⟩*ha* Az áth. szó fölé írva: *Az* Ez a javítás is későbbinek látszik, Juhász Géza és Vargha Balázs ezt fogadta el.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers sajátos játékos, enyelgő alkalmi vers, a költő atyai barátjának feleségéhez. Mikor még nem ismerték az ősszöveget, s csak sajátságos „Lilla-verset" láttak benne, megpróbálkoztak idegen nyelvű forrásának kimutatásával is.

Demek Győző Matthison egyik versével próbálta egybevetni (ld. Demek Győző: *Mathisson hatása irodalmunkra.* EPhK. 1891: 237—238. l.). De már bírálója rámutatott, hogy alaptalanul: „A Csokonaira gyakorolt hatás kimutatásában se szerencsés Demek. Hasonlóságokúl idézi Matthisson »Rosenknospe«-ját, hogy Csokonai »Rózsabimbóját« a német költőnek ítélje oda. S minő hasonlóságok alapján? Mindkettő megszólítja a rózsabimbót, majd így szól az egyik:

«Oh miként fog diszesedni
Véled e parányi kert!«

a másik pedig így:

«Ein Elysium an Frühlingsmilde
Müsste dein umschirmtes Gärtchen sein«.

A rokonság tehát, mint látjuk, az egyetlen »kert« szó . . ." (ItK. 1891: 124. l.)

Több alapja van Trostler József párhuzamának, aki Heinrich Christian Boie-nak a Göttinger Musenalmanach 1772-i évfolyamában megjelent 9 versszakos *An die Rose* c. versével vetette egybe, amely maga is Bernardon alapuló átdolgozás: „Csokonai verse, mely Toldy magállapítása szerint 1794 körül iródott, ritmusban, szótagszámban, rímelhelyezésben teljesen megegyezik a német költeménynyel. Föl lehet tennünk, hogy nem volt ismeretlen a magyar költő előtt, a ki, mint zeneértő, a népszerű Dressler E. C. compositióját is ismerhette.

Tochter von Aurorens Thränen	Nyilj ki nyájasan mosolygó,
Du die Flora sich erkor,	Rózsabimbó, nyilj ki már,
Stille mein verschwiegnes Sehnen,	Nyilj ki; a bokorba bolygó
Schlüpfe Rose, schlüpf hervor!	Gyenge szellők csókja vár.
Komm von deinem Dornenthrone!	Nyilj ki gyenge kerti zsenge:
Komm, dir winkt der Liebe Blick!	Hebe Nectárt hint terád
Deine süsse Schönheit lohne	Szüz nyakadba Flóra gyenge
Heute noch ein süsser Glück!	Bársonyos palástot ád.
Komm, Themirens Brust zu schmücken,	Hadd szakaszszalak le, édes
Deinen Thron, und auch dein Grab!	Rózsaszál: szép vagy te már,
Neidisch siehet mein Entzücken	Hej, ha meglát, hány negédes,
Auf den schönen Tod herab.	Hány kaczér leányka vár.

• Sanft soll meine Hand dich führen,	Nem, nem ! egy leány se nyissa
Sanft an die geliebte Brust;	Büszke fűzőjét terád;
Wisse nur, dass du sie zieren,	Ültetőd kedves Julissa
Aber nicht bedecken musst stb.	Néked újabb kertet ád stb."

(EPhK. 1913: 60. l.)

A megfelelés meglehetősen laza, s legföljebb az indításhoz adhatott néhány motívumot Csokonainak, aki tárgyával a hazai és a világirodalomban szinte páratlanul álló eredeti alkalmi verset alkotott.

Boie verse csak annyiban érdemli meg figyelmünket, hogy a protestáns Göttingen Musenalmanachját Debrecenben is jól ismerhették a diákok. Trostler — aki pedig csak a Lilla-beli 6 versszakos változatot ismerte, maga is ezt írta: „... a német költemény hangvillaszerűen megüt egy hangot, megpendít egy gondolatot, melyet Csokonai önállóan tovább fejlesztett. Olykor több sort, két versszakot egygyé sűrít össze, s nem követi mintája banális s végül (8—9 versszakban) ellaposodó reflexióit, hanem mindvégig megtartja a dalszerű hangot s egy különös rokokókönnyedséget és finomságot. Csokonai sokkal egyénibb s nemcsak költőileg, hanem tisztán verstechnikai és nyelvi szempontból is fölülmúlja a szavakkal csak játszó, halvány Boie-t." (I. h. 60—61. l.)

A címben a *Földi* jelző játékosan utal a „Rózsa" tulajdonosára, Földi Jánosra. Fölösleges azonban a *Rózsa (Róza)* szóban is hasonló utalást keresnünk *Rózá*-ra *(Rozáliá*-ra), mint Juhász Géza tette.

A versnek egyébként udvarló-bókoló jellege ellenére —s annak ellenére, hogy gyermeket váró fiatalasszonyhoz szól — van egyfajta, csak féligmeddig rejtett, rokokós erotikája is.

Oláh Gábor — voltaképpen a LD.-beli változatról szólva — a rózsa leírásának plasztikus, eleven rajzát emelte ki (amelyet már a költőnek *A' Ró'sa* című zsengéjében megfigyelhettünk; ld. Cs/ÖM. 64.): „Nála a természet olyan, mint egy liliputi világ, amellyel óriásgyermekek űzik unalmukat. [. . .] A rózsabimbó szerelmes kis lénnyé tündériesül, mikor a bokorban bolygó szellő csókolgatja, és mikor a tavasz gyenge bársonyos palástot ád nyakába." (Csok. 13. l.)

Sinkó nem ismerte a Földinéhez szóló ősszöveget, csupán a Lillára átírt rövid változatot; így — bármennyire is igaza van, mikor általában a Lilladalok személyhez nem kötött erotikájáról szól — ebben az esetben alkalmasint téved: „Erósz itt nem két ember, hanem mindenek előtt a költő és a természet, a költő és a táj, a költő és a szépség, az érzékek és minden érzékelhető önmagát ünneplő, önmagával betelni nem tudó kapcsolatként jelenik meg. S ezért logikus, hogy a *Lilla-dalok* között ott szerepel a *Lilla-dalok* lelkével teljesen egybehangzó *A rózsambimbóhoz* szinte lábujjhegyen közelítő, még magát a varázsos hangot is repeső lágysággal és féltő hévvel színező, még a hangjával is simogató rábeszélés, kérlelés és biztatás:

Nyílj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó! nyílj ki már,
Nyílj ki; a bokorba bolygó
Gyenge szellők csókja vár.

Nyílj ki, gyenge kerti zsenge;
Hébe nektárt hint terád.

Szűz nyakadba Flóra gyenge
Bársonyos palástot ád.

S itt a rózsabimbó semmiképp se szimbólium [!], hanem csak valóságos »hétköznapi« rózsabimbó. A *Lilla-dalok* erotikája ugyanis nemcsak nem személyhez kötött, hanem mintha nem volna más, mint valami szendergő, eladdig szendergő kozmikus gyöngédség önmagára ébredése." (143—144. l.) Ámbár itt sem árt figyelnünk arra, amit Csokonainak a szerelmen szinte túlmutató, valósággal erotikus természetrajongásáról, panteizmusáról mond Sinkó.

6. *Hébe* (gör.): a görög mitológiában az ifjúság istennője, aki az istenek lakomáin nektárral kínálgatta a halhatatlanokat. *Nektár* (gör.): az istenek étele és itala, az égi lakók csecseméinek kizárólagos tápláléka. A *Nektár*-nak a versben kettős jelentése van: jelenti a virágnektárt, a rózsában található virágmézet is.
7. *Flóra* (lat.): a virágzás és a megtermékenyülés istennője (V. ö. Oláh: CsLat. 17. l.)
8. *Bársonyos:* a szó jelentése itt nem(csak) 'puha tapintású', hanem 'bíborszínű' is. A sor a rózsa szirmára vonatkozik.
10. *szert:* nem egészen világos, hogy mire is érti a költő: a *Nektár*-ra-e vagy a *bársonyos palást*-ra? Az sem egészen világos, hogy ki kezdi szedni a rózsáról a drága szert. Bizonyára homályossága miatt írta át e strófát a költő LD.-ban.
15. *negédes* (rég.): büszke.
22. *bimbója:* félreérthetetlenül a női mellbimbókra vonatkozik.
25—26. Ez a két sor is csak az előbbi magyarázat alapján érthető meg: a *szép Rózsaja* Földinét jelképezi, akinek a melléhez tűzött rózsa árnyékot vet keble „bimbai"-ra.
27—28. E sorok a megszületendő kislányra, Rózsikára vonatkoznak. *Képit új rózsákba szedd:* föltehetően azt akarja jelenteni, hogy 'piros színt ad, kölcsönöz' az újszülött orcáira.
29. *Grátziák* (lat.): az antik mitológiában Zeus lányai, a bájosság istennői.
31. *Kedvezőnn mosolyganak le:* régi hiedelem szerint az újszülött sorsát s kedélyét illetően sok függ attól, hogy a gyermekét váró anya milyen tekintetű emberekkel találkozik.
33—36. Ez a strófa is azon az ősi hiedelmen alapul, hogy az újszülöttre hatással van, hogy az anya mit látott; a jelen esetben a költőtől kapott rózsa hatása alatt „*élő Rózsa*" lesz maga is, mikor megszületik.
40. *Semmi hitvány dudva nincs* Az előbbi gondolatsor folytatása: a költő szépen ápolt, gyomtalan kertből szakította virágát, tehát az újszülött útja, élete is mentes lesz a kártékony hatalmaktól.
43. *Földi nedvesség* A kifejezésnek pajkos mellékértelme van, akárcsak a költő *Bútsúzik az Attya a' Leányitól* című zsengéjében a *nedvesség*-nek (v. ö. Cs/ÖM. I, 569. l.).
45. *Rózsa színű:* a kifejezés egykorú jelentése: '(égő)piros'.
49. *öledbe* (rég.): kebledbe.
53—54. *ha tsak tsalatkozással | Phoebus el nem álltat:* Phoebus (Apollon)

többek között a jóslásnak is istene volt az ókori görögöknél; a „*tsalatkozás*", a jóslat tévedése az lehet, hogy esetleg nem kislány lesz az újszülött (mert, úgy látszik, Weszpréminé leánykát várt).

67. *két valódi Hívem:* Földi doktor és felesége.

73—74. E sorokat Gulyás József a *Krisztina napra* írt 1798-i köszöntő e soraival állította párhuzamba:

. . . mikor én is vén fővel Korpádra eldöcögök
S Krisztina napján köszöntést köhögök és döhögök,
Mikor egyebet nem tudok rágni a híg tikmonynál,
Csodálkozzam, hogy én vénebb vagyok már az asszonynál.

(Cs-tan. 37. l.; HG. II, 375. l.)

80. *talám* (rég.): talán.

Verselése

Trochaikus lejtésű, keresztrímes, 8-as és 7-es sorokban íródott, ami a költőnek 1793-tól egyik kedvelt formája (ld. a *Nagy Sámuelhez* című vers jegyzeteit).

Elek ezt a strófaszerkezetet Csokonai „legkedveltebb" formájának nevezte (7. l.), s kiemelte belső rímét: „Ismert, gyönyörű belső rím dísziti »A rózsabimbóhoz« egyik sorát: Nyílj ki *gyenge* kerti *zsenge* . . ." (88. l.)

Horváth János a vers strófa-szerkezetét „rokokó költészetünknek egyik legkedveltebb versszakképlete"-ként említette (MVers. 225. l.); V. Szendrey Júlia a vers rímeléséről, hímrímeiről ejtett szót (81. l.).

250. Reggeli Ének a' Rózsához

Kézirata

KK. IV, 15. l. (v. ö. Cs/ÖM. I, 128. l.); saját kezű tisztázat, némi javítással. Más kézirata nem ismeretes. A költő 1800 körüli saját kezű kéziratjegyzékén (Kcsj.) a „Csurgói Purizáltatás" között a 29. helyen említi: „Reggeli Dalotska a' Rósá[hoz]".

Megjelenése

Csokonai kiadásra szánta; az 1795-i EK.-on nem szerepel, csak 1798-ban tűnik föl a szerelmes versciklus (SzV/j.) jegyzékén, kezdőszavával: *Idvez [légy szép rózsa szál!];* majd az 1802-i ÚK.-ra is fölvette: „62. Reggeli Dall a' Ró'sához. Gesznerből. — Pastor.", s ugyanebben az évben a Mfj.-en is lajstromozta, az „Apró Fordítások" sorában: „7. 29. Reggeli Dal a' Rósához. Gessznerb[ől]." A költő életében azonban nem jelent meg: nem illett bele az élete végén összeállított kötetek egyikébe sem. (A „Pastor." [= „Pastoral] műfaji meghatározás Csokonai kezétől származik az ÚK.-on.)

Toldy csak lajstromozta a költő kiadatlan művei között, az „Apróbb fordítások, szinte az első időszakból" című fejezetben, a 69. sorszámon:

„Reggeli dal a rózsához. Gessnerből. — Idvezlégy szép rózsaszál . . ." (LXXXIX. h.)

Először a HG. adta közre a „Csokonai eddig kiadatlan és eddig ismeretlen versei" c. fejezetben (II, 261. l.). A HG. a vers jegyzetében utalt a Toldy/j.-re s a vers akadémiai könyvtári kéziratára.

A későbbi kiadások — FK., ÖV., ÖV.,[2] MM. — a modernizált helyesírásban s a kézirattól eltérő sortördelésben is a HG.-t követték.

Keletkezése

A kéziraton, valamint címjegyzékein Csokonai maga is jelezte, hogy a verset Gessner nyomán fordította; forrását azonban közelebbről nem jelölte meg. Szemere Pál Kazinczynak küldött egyik levelében (1809. november. 10.) Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelem*-ének egyik sorát bírálva azt írta: „— Lehet e a' szellőnek nyúgalmat tulajdonítani? Eszembe juta ugyan Gessner Reggeli dala és az után Csokonaié is valahol, melly Zephyrt a' rózsákban hálni mondja. — —" (KazLev. VII, 51. l.). Válaszában Kazinczy azt írta, hogy „Csokonai az említett dalt egészen Gesznerből vette" (uo. 105. l.; v. ö. CsEml. 518. l.).

Kazinczynak jól kellett ismernie Csokonai forrását, hiszen ő maga fordította le s adta ki 1788-ban Gessner idilljeit, amelyek Csokonaira is oly nagy hatással voltak *(Gesznert Idylliumi.* Fordította Kazinczy Ferentz. Kassán . . . 1788.). E kötet I. Könyvében *Az ének' és lant-verés fel-találása* című fejezetben található az a részlet, amelyet Csokonai a prózából verssé költött. Az idill egy leányról s egy legényről szól; a leány az erdőben a madaraktól eltanulta az éneklést, a legény pedig íja idegét megpendítve fölfedezte a lantot s megpróbálta a leány énekét lantszóval kísérni. Ebben az idillben énekel a leány két dalt — prózában — egyiket a Naphoz, a másikat a rózsához. Az utóbbit tette át Csokonai versbe.

Forrása föltehetőleg nem az eredeti volt, hanem Kazinczy fordítása, amelyben a dal szövegét így találta:

„— — »Idvezz légy, szép rósa!
»még tegnap bimbó voltál, már ki
»vagy fakadva. Köszöntenek a' reg-
»geli szellők, a' zsibongó méhek és a'
»tzifra pillangó. Vígan repdes ö
»körülötted, 's issza harmatodat.« — —"

(I. h. 94. l.)

Csokonai — a Kazinczy-féle fordítás szövegének szinte szó szerinti követése bizonyítja — a magyar szöveg alapján írta meg versét. A német eredetiben nem is rózsáról van szó: „Seyd willkommen, liebliche Blůmchen umher! Gestern waret ihr Knospen, ißt stehet ihr offen da; euch grůssen die lieblichen Morgenlůfte, und die sumsenden Bienchen, und der bunte Schmetterling; er flattert froh um euch her, und trinket euern Thau." *(Solomo Gessners Idyllen.* Stuttgart, 1790. I, 175. l.)

Csokonai fordításáról Fürst Aladár is megemlékezett *Gessner Salamon hazánkban* című dolgozatában; ő Gessner verses idilljei között kereste Csokonai versének mintáját, s így nem is találhatta meg azt, annál inkább, mivel Csokonai dalát nem is látta, csupán kezdősorát ismerte

Toldy jegyzékéből: „Gessnert különösen debreczeni diák korában olvasta, vagyis még mielőtt »Ódáit« írni kezdte. Toldy ezen korból ismert egy költeményt: »Reggeli dal a rózsához«, mely Gessnertől lett volna fordítva, de a melynek kezdete: »Idvezlégy szép rózsaszál« egy verses idyllre sem illik. A verset mi nem ismerjük, csak Toldy említi az 1844. bővitett Csokonai-kiadásban, mint olyat, melynek létezéséről határozottan tudott." (ItK. 1900: 323—324. l.)

Csokonai verse az ún. Rózsi-versek között fordul elő, annak a ciklusnak 12. darabja — tehát szerelmes verssé, „virág"-énekké költötte át az eredetiben egyszerűen csak a reggelt köszöntő költői sorokat.

Keletkezése időpontjáról a címjegyzékek tájékoztatása nem egészen megnyugtató: először a SzV/j.-én tűnik föl, 1798-ban, majd az 1802-i ÚK.-on s a Mfj.-en. Föltűnő, hogy az 1795-i EK.-on nincs rajta. Ennek ellenére már Toldy is — mint láttuk — az „első időszak"-ban készült fordítások közé sorolta; Császár — bizonyára Toldy nyomán — „a 90-es évek elején" — írt verskénti említette, de elveszettnek tartotta (ld. NémK. 99. l.). Később Vargha Balázs — Juhász Géza kronologizálása alapján — 1793-ból keltezte. Juhász kéziratos hagyatékában formai indokokkal magyarázza kronologizálását: a trochaikus lejtésű vers kezdő 6 sorában csupa hímrímet használ a költő, s szerinte ilyen kísérletre Csokonai csak fejlődése kezdetén, 1793 táján vállalkozhatott (Ld.-JGk. 107., v. ö. Juhász: CsVers. 66. l.).

Szerintünk e formai indok mellett a vers viszonylag korai keletkezésére vall az is, hogy Gessner műveivel 1790 körül kezd megismerkedni Csokonai (elsősorban Kazinczy fordítása nyomán), s pl. *A feredés* című, 1793-i verse is Gessner hatására keletkezett (v. ö. CsEml. 585—586. l.), az eddig 1794 elejére keltezett (de meglehet, hogy valamivel korábbi) *Dafnis hajnalkor* pedig Gessner *Reggeli dalá*nak átköltése (v. ö. Császár: NémK. 57. l.). Gessner költői prózájának hatása felismerhető már az 1790-ből eredő dialogusokban, *Az állatok beszélgetésé*-ben is. Juhász nyomán az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. az 1793. év végére sorolta.

Hogy az 1795-i EK.-ra miért nem került rá a vers, annak talán az lehet az oka, hogy a költő nem érezte eléggé kerek egésznek, befejezettnek, az 1797-i „Rózsi-versek" szerelmes ciklusában viszont „elcsúszott" volna. (Bizonyos fokú elégedetlenségének jele lehet az is, hogy a Lilla-ciklusba sem vette föl, ahová szintén beilleszthette volna.)

Azt sem zárhatjuk ki azonban egészen, hogy azért nem került rá az 1795-i EK.-ra, mert akkor még nem volt készen, s csak 1796/97 körül keletkezett, az akkortájt eltervezett Rózsi-ciklus kibővítésére. Mi ezt tartjuk valószínűbbnek.

Szövegkritika

A fordítás, illetőleg költői parafrázis c í m e a K-ban: *Reggeli Ének a' Rozsához.* Az ÚK., valamint a Mfj. *Reggeli Dal(l)*-t említ, mint láttuk, a Kcsj.-én pedig ez a címe: *Reggeli Dalotska a' Rósá[hoz].* Mi a K címét tartottuk meg, de az autográf Kcsj. s a Mfj. szerint pótoltuk az *o* felett az ékezetet.

3. K: ⟨*Már*⟩ *Im* A trochaikus lejtés szerint em.
7. K: *Vigan* Ld. az előző jegyzetet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a korábbiakban már volt róla szó: az egyik Gessner-idill művészi prózájának átköltése „virágének"-ké, szerelmes dallá. Császár — mint láttuk — a költő elveszett Gessner-fordításának tartotta, Gálos Rezső pedig — aki már ismerte a verset — az érzelmes polgári dalköltészet jellemző darabjai közt tárgyalta (ld. *A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei:* ItK. 1940: 32. l.).

4. A *Zefir* nem fordul elő sem Kazinczynál, sem Gessner eredetijében.

6. Mint érdekesség figyelmet érdemel, hogy Kazinczy szövegében „tzifra *pillangó*" repdes, Csokonainál pedig *lepke-pár*. Kazinczy 1805-ben Szentgyörgyi Józsefhez írt levelében éppen Csokonait ítélte el, amiért egyik legszebb versét „ízetlenül és nagyon *αποιητιχως Pillangó*-nak" nevezte, ahelyett, hogy a *Lepe* címet adta volna neki (ld. KazLev. III, 280. l.). Kazinczy annyiban következetes is maradt időközben megváltozott ízléséhez, hogy Gessner Idilljeinek átdolgozott kiadásában már nem *pillangót*, hanem „kevély *lepé*"-t írt.

Verselése

Trochaikus lejtésű, a 6. sorban játékos visszatérő rímmel. Minden sora hét szótagú. Rímképlete: 7aaa bb a cc.

251. A' Fő tiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa

Kézirata

Nem maradt.

Megjelenése

A DMM. I. számában lapszám nélkül [3—4. l.], a címlap és az *Előbeszéd* között. Későbbi kiadásai: Toldy, HG., FK., ÖV.—ÖV^2., MM.

Keletkezése

A költő voltaképpen két évvel korábban Debrecenben gróf Károlyi József üdvözlésére írt versének *Az élő nyelven tett köszöntés* című rímes alkaioszait dolgozta át alkalmilag verses újságja prológusául.

Szuromi Lajos szerint 1796. november 1-én jelent meg a DMM. első füzete, így ez a rögtönzés néhány nappal korábban keletkezhetett (v. ö. ItK. 1964: 297. l.).

Szövegkritika

C í mét illetően a DMM. szövegét vettük alapul: a költő 1801 körüli autográf kiadványtervén — ahol alkalmi verseit lajstromozta — kezdő szavaival *(Eljöttetek hát.)* fordul elő (ld. Cs/ÖM. I, 225. l.). A DMM.-ben a cím végén pont van.

Csak a DMM.-ban megjelent szöveget ismerjük; bár a pozsonyi verses újságban kinyomtatott darabokat is gyakran lemásolták, ennek a kényszerű alkalmi versnek nem akadt másolója.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, az alkalmi rögtönzés alapjául a költő 1794. július 5-re készített versének *(Gróf Károlyi József úrnak,* másként: *A korán megtisztelt virtus)* rímes alkaioszi strófákban írt részét *(Az élő nyelven tett köszöntés)* vette. Ezenkívül azonban más versekkel is mutat párhuzamot a költemény.

Vargha Balázs — méltán — kényszerű megalkuvást látott a versben, ezt írván róla: „A »Diétai Magyar Múzsa« előszavában az ártatlan, mitsemsejtő költőt játsza, aki azért nem szándékozik időszerű versekkel tisztelkedni, mert járatlan a politikában. Nem volt ő már ez idő tájt kezdő politikus. Nagyon is tudta, hogy a »Diétai Múzsá«-ban ott a tűz: a felvilágosult versek sorozata, de ott a víz is, ami oltja: a császári ház előtti tisztelgés.

Megcáfolja, kicsúfolja egyik versszak a másikat a »Diétai Múzsá«-ban. A beköszöntő vers így alakoskodik:

Nagyságtok élő érdemi mind nagyok,
De én csak egy kis Múzsa-leány vagyok:
És így talán homályosítnám,
Majd ha nagy érdemitek nagyítnám.
(A főtiszteletű, méltóságú, és tekintetű
rendekhez a Diétai Magyar Múzsa.)

Egy régebbi, Debrecenből hozott vers így replikázik rá:

Te a felsőbbek udvarát
Éhen és szomjan lesed,
A nagyok záros pitvarát
Szívszakadva keresed.

Melyben azoknak lábait
Örvendezve csókolod,
S ezzel híjánosságait
Érdemidnek pótolod.

(Az én vagyonom)"
(CsVM. 62. l.)

Szuromi Lajos megkísérelte menteni némileg az alkalmi versezetet: „A Diétai Magyar Múzsa első három száma *az uralkodó házról említést*

sem tesz, s különösen tüntető ez a mellőzés a kezdő versben és az *Előbeszéd*ben. [. . .] Az alkalmi versek közül a *Rendekhez* írott konvencionális dicsőítés felvilágosult nézeteket rejt („Lakjék az Érdem Lelke közöttetek" stb.)." (ItK. 1964: 291—292. l.)

A c í mben: *tekintetű* (rég.): tekintélyű.

1—4. Az 1. vsz. lényegében megegyezik a *Gróf Károlyi József úrnak* c. vers 1. versszakával, kis eltérés csak a 2. sorban van, amely az 1794-i versben így található:

*Ditső Személyek! a' **kiket** a' mai*

5—6. E sorokhoz Gulyás József az 1801-i *Erdődi Lajoshoz* s az 1804-i *A lélek halhatatlanságáról* c. versekből idézett párhuzamokat (ld. DebrSz. 1927: 163—164. l.).

16. „A' M a g y a r o k' . . . I s t e n é n e k" kiemelés bizonyára Dugonicsnak szólt (v. ö. *A Dugonits' oszlopa* jegyzetével).

17—20. Az 5. vsz. megfelelője az 1793-ban írt *Tempefői*-ben található, így:

Ti is Hazámnak Naggyai éllyetek!
Lakozzon e' Nép' Istene köztetek,
'S hogy rajtatok veszély ne essen
Őseitek nyomain vezessen.

(Cs/Színm. I, 66. l.)

22. *Karpatus:* a Kárpátok latinos szóvégű alakja.

23. *Pindus* (gör.—lat.): a költészet szent hegye.

25. *Tempe völgye:* a költészet kies helye a görög regevilágban.

27. *hérós* (gör.): hős.

29—32. Az utolsó versszaknak a *Gróf Károlyi József úrnak* c. vers záró strófája felel meg:

Múzsánk' vegyétek Isteni szárny alá,
Ezt már sok árva Múzsa tepasztalá;
Hogy védjen illy hatalmas Aegis'
Béfedezése alatt az Ég-is!

Verselése

Leoninusokban — pontosabban: rímes alkaioszi strófákban — íródott, amilyenekkel a költő 1792—94 körül kísérletezett. (Ld. *[Nézd el . . .], Tunc etiam moreris?, Gróf Károlyi József úrnak* és a *Tempefői* idézett betétjét.) Később — valószínűleg Kazinczy kritikájára, de saját belátásából is — fölhagyott ezzel a mesterkéltnek tartott verseléssel.

Mint Élek is írja: „Eleinte Gyöngyössi János, a hírhedt leoninista példájára megrímeli a klasszikus formákat, így a Diétai Magyar Múzsa beköszöntő verse is rímes alkaioszi formában íródott, ám ízlése hamarosan kitisztul." (16. l.)

Juhász Géza ehhez még ezt tette hozzá: „Utoljára a *Diétai Magyar Múzsa* beköszöntőjében nyúl vissza ehhez a formához, a gróf-ünneplő

vers bevált soraival nyitja és zárja [ti. a *Gróf Károlyi József úrnak* című-vel]; mintha akkor már azt fejezné ki ezzel, hogy *az elmaradt mágnás-ízlésnek főképp a leoninus felel meg.* Azontúl teljesen mellőzi." (ItK. 1966: 401. l.)

Bár Csokonai ismerte a Gyöngyössi János-féle leoninusok divatját, választásába ezúttal az is belejátszott, hogy e versének anyaga lényegében már készen volt 1794-i köszöntőjében.

252. Egy orvosnak sírverse

Kézirata

Eredeti kézirata nem maradt ránk, bár Csokonai saját kezű Műfajjegyzéke említi egy kéziratát az „Epigrammák, Csiribirik, Inscriptiók, Mesék" sorozatában (12: 7). Csupán több közel egykorú másolatát ismerjük, amelyek legtöbbje föltehetően a DMM. szövegén alapul. Meglepő, hogy a legkorábbi másolatban, Debreczeni P. Dániel 1805-i kötetében *Egy borbélyk [= borbélynak] sirverse* címmel fordul elő (ld. PDP. 213. l.) (K_1). (A *borbély* jelentése itt: 'orvos'.) További másolatai: MTAK. Ms. 578b (lsz. n., (K_2); MTAK. Irod. 8-r 160/2: 42. l. (K_3); SpK. 257. I, 209. l. (K_4); NZs. 6. l. (K_5); DebrK. R. 809: 34b. (K_6)

Megjelenése

DMM. [I.] 16. l.; Toldy 78. h., HG. I, 48. l., FK., ÖV.—ÖV.,² MM.

Keletkezése

A diétai verses újság első füzetének végén, nyilvánvalóan helytöltő céllal jelent meg. Mivel az első füzet föltehetően 1796. november 1-jén került ki a sajtó alól (v. ö. Szuromi Lajos: ItK. 1964: 297. l.), a kis epigramma 1796 októberének végén keletkezhetett.

Szövegkritika

A DMM.-ben a c í m sajtóhibával fordul elő: *Eggy orvosnak sízverse;* a tartalommutatóban már így: *Egy Orvosnak sírverse.* A saját kezű Mfj.-en így található a címe: *Egy orvosk [= orvosnak] sírverse;* az autográf Mfj. szerint közöljük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Sinkó francia eredetűnek mondta az epigrammát a DMM. első számáról írva: „... a füzet további tartalma sem méltatlan Csokonaihoz, se *A színesség,* se *A szerencse* s a két olaszból fordított könnyed vers [ti. az *Asztali dal* s *A' szépség*] meg a befejező, francia eredetű *Egy orvosnak sírverse* című két soros epigramma sem." (121. l.)

Gulyás József azonban latin eredetűnek mondja, ámbár a szerzőt nem nevezte meg:

„Közismert eredetije így hangzik:
Hic iacet, per quem multi iacent."

(Csokonai néhány versének latin forrásáról. ItK. 1926: 121. l.)

Csokonai bizonyára a tréfás latin epitaphium alapján alkotta meg a maga művét, de ő már versben. Így e versét voltaképpen fordításnak kell tekintenünk.

Verselése

A ritmustalan latin nyelvű szellemi sziporkát Csokonai formálta verssé: rímtelen negyedfeles jambusokká.

A K_6 másolója nem tördelte két sorrá: egyfolytában írta, mintha hexameteres sor volna.

253. A' vitézkedő Magyarokhoz

Kézirata

Nem maradt kézirata, bár Csokonai kéziratjegyzéke, a Kcsl., tudósít autográf tisztázatáról: „*N^ro 5° Magam Purizáltjai* [. . .] 9. A' vitézkedő Magyar [okhoz]." (ld. Cs/ÖM. I, 99. l.). A cím is jelzi, hogy itt már az AV. számára készített átdolgozás tisztázatáról lehet szó, de ez éppúgy nem maradt fenn, mint a DMM.-ban megjelent ősszöveg fogalmazványa.

A SpK. 257/I, 210—217. l.-on található másolat ugyan az AV.-ben található címet viseli, de a DMM. szövegét másolja.

Megjelenése

Az alkalmi rögtönzést Csokonai 1796 novemberében írta Pozsonyban, s azon frissiben ki is adta a DMM. II. füzetében, kiemelt helyen, mindjárt a füzet első darabjaként.

Bár az alkalmi versekről nem egészen dicsérőleg nyilatkozott, e versét mégis újra kiadta, némileg módosított szöveggel, az AV. 1805-i kötetében: ismeretes volt a jakobinizmussal vádolt s elítélt Kazinczyhoz fűződő kapcsolata, szükséges volt tehát, hogy többnyire aulikus érzelmű főúri mecénásai előtt igazolja magát politikailag.

Már az 1801-i ún. Vázlatos kiadási tervben fölbukkan a mű kezdő szavaival (⟨*Óh Musam mi veszély.*⟩); ez az adat még bizonyára a DMM. átdolgozatlan szövegére vonatkozik.

Az 1802-i Mfj.-en az „Alkalmatosságra valók" között már új címével található: 5: 11 ⟨*A vitézkedő Magyarokhoz.*⟩ Így került aztán rá az AV. második és harmadik tervezetére is.

A DMM.-ban jelent meg először: [II.] 17—21. l., majd az AV.-ben: 119—124. l.

A későbbi kiadások — mivel a DMM. anyagát általában egységes műként közölték — a DMM. szövegét adták ki, így Márton a PM.-ban s Kföldy.

A meglepő az, hogy Toldy, aki kritikai igényű kiadásában általában közre adta a jegyzetekben a szövegváltozatokat, ezúttal minden szövegkritikai észrevétel nélkül adta ki a DMM. szövegét (57—60. h.).

Először a HG. hívta föl a figyelmet a két szövegváltozatra, föl is sorolva pontosan az eltéréseket az AV. megfelelő helyén (HG. I, 263—264. l.), miután a DMM. anyagában (HG. I, 48—51. l.) közölte az ősszöveget. A FK. volt az első olyan kiadás, amely az AV. szövegét adta ki, minden külön megjegyzés nélkül, az AV.-ben található címváltozattal (309—311. l.).

Az ÖV.—ÖV.^{2} s a MM. ennek ellenére a DMM. szövegéhez tért vissza, azt közölte újra.

Keletkezése

A költőt, aki a DMM. első (föltehetően 1796. november 1-ji) számában némi gyanútlansággal közölte korábbi radikálisabb verseit (mindjárt az élen *Az Estve* részletét s utána a *Zsugori uram*-at stb.), hamarosan rádöbbentették a megváltozott körülmények s jóakarói, hogy ezt a gyakorlatot nem folytathatja tovább: ha sikert akar elérni a diétán, alkalmazkodnia kell — legalábbis látszatra — az új viszonyokhoz.

Így közölte mindjárt a II. füzet élén ezt a sebtében készült — bár költői erényekben nem szűkölködő — versét a franciaellenes intervencióról. Hogy mennyire fakadt mindez meggyőződéséből, arról a tárgyi magyarázatokban szólunk részletesen.

Mindenesetre nem Csokonai volt az első költőnk, aki a magyar katonai erényeket zengő hexameterekben magasztalta e korban: a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1790. február 2-i számában pl. Baróti Szabó Dávid *A' magyar lovassághoz* címmel írt pattogó hexametereket (145—152. l.), az április 16-i számban pedig (480—483. l.) ugyanitt a debreceni Fazekas Mihály magasztaló hexameterei jelentek meg névtelenül (*Nagy gyökerek csemetéje . . .*). Csokonai a magyar katonai erényeket illetően nyilván egyetértésben volt a szerzőkkel, s proteusi játékosságának nem került nagyobb áldozatba, hogy a török haremezőkről a nyugati hadszíntérre helyezze át a magyar hadi vitézséget.

Az 1802 körüli átdolgozás azt mutatja, hogy enyhíteni igyekezett az 1796-i fogalmazvány erősebb, aktualizáló kifejezésein. Az elmondottak szerint 1796 novemberének első napjaiban keletkezhetett az alkalmi vers.

Szövegkritika

Mint volt róla szó, a vers első kidolgozása 1796 novemberében jelent meg a DMM.-ban, majd átdolgozott, javított szövege 1805-ben az AV.-ben.

Kiadásunk alapja az AV., a DMM. szövegváltozataira a jegyzetekben utalunk.

A c í m a DMM.-ban: *A' **mostani háboruban** vitézkedő Magyarokhoz.*

2. AV.: *Europa* A DMM. szerint em.
3. DMM.: *Szültek az* ***eggybe veszett rendű Európai népek?***
4. DMM.: *Vér-patakok*
5. AV.: *Kardjai puskáji* A kp.-t a DMM. szerint em.
6. DMM.: ***A' feldúlt falukat*** *látom*
8. DMM.: *denevéri* ***huhognak.***
15. DMM.: ***szűnjön***
16. DMM.: *Melpomene;*
18. DMM.: *vas****árol,***
19. DMM.: *'S tőle az ellenség fut 's omlik elő****tte rakásra.***
20. DMM.: *fia****it***
21. AV,: *rabjából* sh., em. DMM.: *erős* ***hangjától***
22. DMM.: ***álpesi***
23. DMM.: *G y ö n g y ö s i n e k* (ritkítással szedve)
24. DMM.: *H o r v á t h'* (ritkítással szedve)
25. DMM.: *Trombita-szóra tanúlt*
26. DMM.: ***u****nokáink*
27. DMM.: *nem fognák* ***nézni nagyobbnak.***
28. DMM.: *még is!* [. . .] ***kürtödet!*** *Ím az el osztott*
29. AV.: *indúlnak; tsörög a' kard, 's az hadi lárma*
DMM.: *indúlnak tsörög a' kard, az hadi lárma*
30. DMM.: *felhőt,*
31. DMM.: *alatt, a' trombita zendűl,*
34. DMM.: *Rettenetes* ***morgása darás módjára dorombol.***
35. DMM.: *Orditnak* [. . .] *el áradt*
37. DMM.: *rá bömbölnek.*
39. DMM.: *Felkentnek vé****ribe***
42. DMM.: *szikrázik*
43. DMM.: *Ím* ***már büszke lován*** *villám módjára ki pattan,*
44. DMM.: *előtte,*
45. AV., DMM.: *kokárdát* kp. n., em.
48. DMM.: *széllel dörgéssel el indúl,*
49. DMM.: *le omlik,*
50. DMM.: *'S a' vereses* ***pipatsok'*** *fejeit mid* [!]
51. DMM.: *így* ***törd****eli* ***öszve***
52. DMM.: *A' vér-szín* ***sapkás*** *kaponyákat*
54. DMM.: *természet*
55. DMM.: ***ű****ljél* [. . .] *kezedbe*
57. AV.: ***Zászlód*** A DMM. szerint em. *hadban* Kp. n., em.
DMM.: *zászlód*
60. DMM.: *Árpádot 's* ***Hunyadit*** *forgasd az eszedbe,*
61. AV.: Az *ők* után hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
DMM.: *ők légy a' Márs' embere. — Győzöl!*
61. DMM.: ***Nemzet!***
65. Kp. n., a DMM. szerint em.
DMM.: *meg ölette* ***király****ját,*
67. *Europa* A DMM. szerint em.
DMM.: ***Rettegi*** [. . .] *Európa*
68. AV.: *égnek* kp. n., a DMM. szerint em.
69. AV.: *nemzet!*
DMM.: ***Nemzet!***
70. DMM.: *le felé* [. . .] *földén,*

71. DMM.: *német' mezején*
72. DMM.: *bértzek **völggyé***
73. DMM.: ***Ah** Magyarim! **nevetek** tündökleni **fognak** örökké.*
75. DMM.: *az **hóltak***
76. DMM.: ***Scytha** Atyáink'*
77. DMM.: *Lelkeit,* [. . .] *lenne **azoknak,***
79. DMM.: *unokájinak Attila 's **Árpád!***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint a vers keletkezéséről írva már szóltunk róla: az alkalmi mű az 1796-i pozsonyi országgyűlés hatására készült, amelynek legfőbb célja a forradalmi Franciaország ellen folyó háború hadiköltségeinek megszavazása volt. Csokonai ugyan általában a magyar katonai erényeket domborítja ki versében, de — bizonyára nem tiszta meggyőződéséből, hanem a körülmények hatására — elítélően szól a francia forradalomról is. A verset nyelvi ereje, stiláris erényei emelik az alkalmi versek átlaga fölé, ezért is foglalkozott vele viszonylag többet a szakirodalom: stílusa mellett Csokonai politikai meggyőződését vizsgálván benne.

Mint Toldy írta a vers témájáról: „Cs. itt az 1796-ki habár végeredményben nem szerencsés, de dicsőséges táborozásokra vonatkozik." (919. h.) A nyugati hadszíntéren — a Rajna-vidéken s a belga határon — elsősorban a magyar huszárság jeleskedett, s ezekről az újságok is részletesen írtak.

Először Haraszti foglalkozott bővebben a verssel 1880-ban megjelent monográfiájában. Ő még őszinte megnyilatkozásnak vette a „kis epostöredék" lelkesültségét: „Másik költeménye, mely szintén a francia háborúra vonatkozik, egész kis epostöredék s előre sejteti Árpád hősi költőjét. Csokonai a győzelemért lelkesül benne, bár az osztráknak megveretéséből mindig volt annyi, ha saját vérünk árán is vásárolt hasznunk, hogy az ilyenkor szelidebben bánt velünk, s minthogy teherviselésre került a sor, az egyenlőség mézes madzagát huzta el szánkon. De lelkesülése nem csuda: hisz a mi gyermekeink is ott küzdöttek, az osztrák vesztesége a mienk is volt, s a mi nemzeti büszkeségünket sújtotta volna nagyban, mert nekünk a német most alkalmat adott rá, hogy mutassuk meg hát neki azt a híres magyar vitézséget. Ezért fú oly feszült tüdővel Csokonai most a harci kürtbe . . ." (84. l.) Majd azt írja, hogy „természetes s költői hangon ontja ki haragját a sansculotteok hada ellen" (85. l.), s végül a vers stiláris erényeit dicséri: „Ily erős harci kiáltásokat, erős kűrtszót hazánk az utolsó magyar dalia, Zrínyi óta nem hallott, a kinek emlékezetét hogy feltámasztották, nem volt még egy évtizede. A komolyabb hangok eddig mindössze csak szétszórt ódai kiáltások voltak: senki sem bírt oly hatalmas tüdővel, hogy hosszú lélekzettel legyen képes fúni a harci kürtbe, melynek riadása a hanyatló kort felébressze."

Oláh Gábor már kétségbe vonta a hang őszinteségét: „Eredeti verseiben nincs ilyen hang [ti. amilyen Horatius *Ad populum Romanum* c. versének fordításában]. Hiszen e tespedő és magyartalan időkben nagy készséggel csengeti riadóit a pozsonyi gyűlésre sereglő nemesek fülébe, átkozva Páris nadrágtalan asszonyi népét. De ez félig sem őszinte hang; ez csak egy szerencsétlen ember végső eszköze, mellyel Maecenásokat

édesget magának s egyengeti jóléte útját. Meg aztán az akkori cenzura is nyakát szegte volna a merészebb gondolatoknak szerzőjökével egyetemben. Ennek a kornak hizelgés az istene. A keményebb hang sértette volna a nemesi füleket." (CsLat. 61. l.)

Másutt a vers vergiliusi és horatiusi párhuzamairól szólt: „A hadi elevenség, a tábori lárma rajzát inkább Vergiliustól lesi el; de Horatius II. l. ódájának kovácsolt tömörségű sorai: »Jam nunc minaci murmure cornuum perstringis aures . . . etc.« visszhangzanak *A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz* némely sorában." (I. h. 31. l.)

Ferenczi közelebbről is megjelölte a verset kiváltó hadi eseményeket s dicsérettel szólt ő is „hősköltőményhez illő hang"járól: „. . . a II-dik szám [ti. a DMM.-é] Károly főherczeg Rajna-melléki győzelmeinek hatása alatt, melyekről november 1—11-ike közt jelentek meg a lelkes tudósítások a *Hírmondóban*, *A mostani háborúban vitézkedő Magyarokhoz* czímű hexameteres buzdító hősköltőményhez illő hangja Csokonai első próbája volt e téren. Czélja vele világosan az volt, hogy hasson az országgyűlés határozataira a hadiszükségletek megajánlásában." (67. l.)

Pelle némi zavarral figyeli a francia felvilágosodást magasztaló költő „franciaellenes hang"-ját, bár próbálja megtalálni rá a magyarázatot; tévedni csak abban téved, hogy Csokonai amikor „pillanatnyilag és átmenetileg" a hivatalos nemesi álláspont kifejezője lesz, ezt sem teljes meggyőződésből teszi: „A *Diétai Magyar Múzsa* ciklusának több költeményében azonban, melyek a pozsonyi és révkomáromi [!] országgyűlés idején keletkeztek, egészen más képet fest Csokonai a franciákról. Ezek szerint csak a forradalom guillotine-os népét látja a franciákban s leggyakrabban »dölyfös, rabló francnak, Páris nadrágtalan asszonyi népé«nek nevezi őket. [. . .]

Honnan ez a franciaellenes hang? Tudjuk, hogy Csokonai megélhetést keres Pozsonyban és Révkomáromban, ezért kezd a *Diéta Magyar Múzsa* szerkesztéséhez. A Napoleon ellen készülő nemesség táborában, a pozsonyi országgyűlés külpolitikai légkörében más hangon nem is szólhatott. Ausztria és a lojális magyar nemesség csak idegen inváziót láthatott a napoleoni hadjáratban [. . .] Pillanatnyilag és átmenetileg Csokonai is az állam-raison kifejezője lesz." (25. l.)

Waldapfel József is úgy vélte, hogy a célzatosan egyoldalú információk hatására a költő meggyőződésből állt be „a forradalomellenes hangulat" szítói közé: „[. . .] hogy kelendőbbé tegye [a DMM.-át], kénytelen volt egyre több olyat is írni, ami a forradalom ellen buzgó nemesség politikai igényeit is kielégíthette, mint ahogy mindjárt elején kénytelen volt, hogy könyvnyomtatója készségesebb legyen iránta, ennek hasonló célzatú kantátáját is lefordítani. Az országgyűlés hangulata és a cenzúra szigorítása óta egyedül hozzáférhető birodalmi sajtó tendenciózus híradásai folytán egyre inkább csak a terrort látta a forradalomban ő is és egyre zavarosabbá váltak előtte is, egyre inkább feledésbe merültek a forradalom és felvilágosodás kapcsolatai, a francia nép küzdelmének kapcsolata azokkal az eszmékkel és célokkal, amelyekért ő is lelkesedett. Így állhatott be ő is a forradalomellenes hangulat szítói közé." (It. 1949: 51. l.)

Pándi Pál a háború és a béke kérdéskörében foglalkozott a verssel, szembeállítva harcra buzdító hangját *A földindúlás* háborút elítélő soraival (Csillag. 1951: 224. l.). Juhász Géza aki Csokonai Árpád-eposzáról szólva írt e versről, az eposz stiláris előgyakorlatának tekintette, s nyilvánvaló stiláris értékei okán talált mentséget politikai mondandójára

is: „Franciaellenes mondanivalója nemcsak a reakció hadi éneke, hanem a hazaszereteté is." (Árp. 105. l.)

Hasonlóan vélekedett Szuromi Lajos is: „*A mostani háborúban vitézkedő magyarok* franciaellenessége és hazai buzdítása a francia forradalom változásaival s az ennek nyomán ébredt költői csalódással magyarázható, a nemzeti virtus élesztgetése a nemzeti lét védelmére céloz." (ItK. 1964: 292. l.) Érzi azt is ugyanakkor, hogy a vers „lelkesültsége" nem egészen meggyőző: „Az alkalmi versek közül *A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz* és *Az 1741-iki diéta* semmiképpen sem gondolatainak erejével ragad meg. A költői lelkesültséget szerintünk az elsőben teljesen, a másodikban pedig részletenként a megragadott művészi feladat ébreszti." (Uo. 293. l.)

Julow őszintének, meggyőződésből fakadónak vette a vers politikai kiállását: „Néhány felvilágosodott vers azonban ha többé-kevésbé tompítva is, ám lényegében érintetlenül látott nyomdafestéket [a DMM.-ban]. De mintegy rácáfolnak ezekre az olyan versek, mint *A mostani háboruban vitézkedő magyarokhoz* című óda, mely hangütésében ugyan a háború borzalmait idézi, de csak halvány jelzésekkel, s hiányzik belőle *A had* kísértetiesen nyomasztó légköre; a továbbiakban pedig Attila, Árpád, Hunyadi nevével tüzel a harcra, amelynek célja: kíméletlenül irtani a királygyilkos sansculottokat! (A *Tempefői* idején még velük érzett együtt.)" (MIrT. III, 235. l.) Mindezt megerősítve érezte a vers erőteljes stílusával: „Van, aki arra gyanakszik: azért írt és vett fel Muzsájába ilyen verseket, hogy velük együtt felvilágosodott írásait is mintegy becsempészhesse. *A mostani háborúban* . . . ilyen értelmezésének ellenemond pazar szemléletessége, bravúros hangszimbolikája, energikus, robbanó, de Baróti Szabóénál hajlékonyabb, árnyalatosabb hexameter-stílusa. Mindez nem jöhetett volna létre ihlet, érzelmi alap nélkül." (Uo.)

Sinkó ezzel szemben „hazug hazafias dühöngés"-t, „torz mimikri"-t látott a versben, zengzetes eposzi stílusát is inkább stílusparódiának érezvén: „A *Diétai Magyar Múzsa* második füzetében a költői és erkölcsi eltévelyedést — a kettő egymástól elválaszthatatlan — a költészetnek e degradálását még csak az élen álló, *A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz* című, háborúra buzdító hosszú hexameteres versezet — Berzsenyi autentikus és hatalmas ódáinak ez az önkéntelen szinte karinthys paródiája — jelzi." (122. l.)

Szabó Zoltán szintén a stílus oldaláról szólt a versről, kiemelve „energikus hexameterei"-t (NyIrK. 1966: 253. l.); Szegedy-Maszák Mihály eszmei oldalról közelítve hozzá, föltételezte, hogy Csokonai 1796-ra őszintén kiábrándult az akkor már a „Terreur"-ön is túljutott forradalomból: „A későbbiekben a természetjogot többféleképpen értelmezték [. . .] Csokonai Martinovicsék elítélése után, már a természetjog megsértésének, a fanatizmusnak a megnyilvánulását ítélte el a francia forradalomban (*Az igazság diadalma*, *A vitézkedő magyarokhoz*)." (IrFelv. 942. l.)

3. *lárma* (rég.): mai köznyelvi 'zaj' jelentése előtt eredetileg 'fegyverre!' 'riadó!' jelentéssel élt a szó, s Csokonai itt még ebben az első jelentésében használja.

6. *szeneket:* az elszenesült, megüszkösödött romokat.

12—13. *függeszd mirtusra erőtlen | Lantodat:* a mirtusz a szűziesség, a szerelem jelképes virága volt az ókori görögöknél és rómaiaknál.

15. *Erato* (gör.): a lírai költészet múzsája.
16. *Melpomene* (gör.): a tragikus költészet múzsája.
20. *Trombita kell . . .:* Mint már Oláh Gábor rámutatott, Vergilius *Aeneis*-ének kezdősorai lehettek e részlet ihletői: *„A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz* szóló hexameteres buzdítását [. . .] az *Aeneis* híres négy-öt kezdősorához hasonló fordulattal kezdi:

Trombita kell . . . [Idézi a vers 12—16 sorát, majd Vergiliusból a következőket:]

Ille ego, qui quondam, gracili modulatus avena
Carmen, et gressus silvis, vicina coëgi,
Ut quamvis avido parerent arva colono
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis
Arma virumque cano . . ."

24. *Horváth:* Horváth Ádám költő (1760—1820), a *Hunnias* című Hunyadi-eposz írója.
25. *hímzeni* (rég.): utánozni, követni.
26. *Kemény:* Kemény János erdélyi fejedelem (1607—1662), Gyöngyösi István föntebb említett eposzának hőse.
Hunyadi: Hunyadi János, a XV. század nagy hadvezére, akiről Horváth Ádám eposza szól.
28. *elosztott:* osztagokba sorolt.
32—34. E sorok hangfestő erényeit méltatta Maday (25. l.).
35. *Treviris:* a Mosel melletti Trier német város latin neve.
Rénus: a Rajna folyó latin neve.
37. *Spira:* A Rajna melletti Speyer német város latin neve.
39. *a' Felkent:* a király, azaz XVI. Lajos, a kivégzett francia uralkodó.
40. *Páris' nadrágtalan asszonyi népe:* a francia republikánusok gúnyneve a *sans-culotte* volt, ami szó szerint 'térdnadrág nélküli'-t jelent, ugyanis *culotte* ('térdnadrág') helyett hosszúnadrágot viseltek. Csokonai a francia szót adta vissza a *„nadrágtalan"*-nal.
52. *rőt sapkáú:* forradalmi piros frígiai sapkát viselő.
kaponya (nép.): koponya.
Scytha: szkítiai, „szittya", azaz: magyar.
53. *pálmát szedni:* dicsőséget aratni.
59. *Frantz* (rég.): francia.
60. *Kinizsi:* Kinizsi Pál, Mátyás király korának nagyerejű legendás vitéze.
70. *Batávia* (lat.): Németalföld latin neve.
75. kk. Mint Bartal Antal már rámutatott, e részlet Vergilius *Aeneis*-ének VI. énekéből, az Elyseum leírásából táplálkozik (Ld. EPhK. 1894: 130. l.).

Verselése

A vers zengő, gördülékeny hexametereit többen kiemelték; Elek ezt írta: „Verselése folyékony (hála helyes prozódiájának) s kifejező készsége könnyű harci riadókban, csata-leírásokban épp úgy, mint idillikus és

hangulatos festésekben. (Pl. »A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz« . . .)" (62. l.).

Juhász Géza az *Árpád*-eposzról szólva dicsérte hexametereit (Árp. 112. l.), mások pedig a *Zalán futása* stílusának előképét vélték benne fölfedezni: Földessy Gyula (Nyr. 1951: 248. l.),-Julow (Alf. 1973. 11. sz. 77—78. l.), Takáts Gyula (uo. 56. l.).

254. Rút ábrázat 's szép ész [II.]

Kézirata

Eredeti iskoláskori változata (54 sor) a ZC.-ben maradt fenn (65b—66ab). Később Csokonai a DMM. számára a verset átcsiszolta, megegyengette és megbővítette. Az átdolgozást részben a ZC. szövegén végezte el: a bővítést azonban a ZC. nem tartalmazza.

A DPD. a DMM. alapján másolta le (102—104. l.). A sárospataki Nagykönyvtár is őrzi két közel egykorú másolatát: a 257. sz. kötet I, 217. lapján található lejegyzés megegyezik a DMM. szövegével; az 1716. sz. Dusza Lajos-gyűjtemény (1808 k.) 3a—4a lapján levő másolat címében az eredeti kidolgozással áll rokonságban, de néhány szavában eltér az ismert szövegektől. „*Sordida magnos Animos Forma tegit* Csokonaitól" címmel megtalálható az OSzK. közelmúltban megszerzett Tót-Pápay-gyűjteményében is: Quart. Hung. 4351) I, 158—160. l. (A latin mondás jelentése: „A rút külső nagy lelkeket takar".) Megtalálható egy másolata a DebrEK. 1817-ben összeírt Ms. 45/5 jelzetű gyűjteményében is (191—192. l.) Csokonai nevével.

Megjelenése

A költő kezdettől gondolt kiadására. Az 1795-i EK.-ra így vette föl: „LXXIX. Rút ábrázat 's szép Ész. Szatira." Ez még bizonyára az 54 sor terjedelmű — bár már némileg átdolgozott — ősszövegre vonatkozik, mivel az 1795—96-i Szv_1-en is 27 sorpárral, azaz 54 sorral található: „*Rút ábrázat 's szép Ész. 27.*" A Szv_2 adata már a megbővített — 60 sorpárnyi — átdolgozásra utal: „*Rút ábrázat 60.*" Ez a 60 sorpárnyi változat jelent meg a DMM.-ban is: [II.] 21—24. l. A későbbi kiadások ezt a — némileg megszelídített — változatot közölték; ezt adta közre Toldy is, de a jegyzetek közt hozta az eredeti kidolgozás tíz sorát, amely a DMM.-ban átalakult, illetőleg onnan elmaradt (ld. Toldy 918. h.). Később is foglalkozott kiadásával Csokonai: a Mfj. a „Morálok" között (12: 9) tartalmazza.

A 27 sorpárból — 54. sorból — álló ZC.-beli ősszöveget először Juhász Géza adta ki az EPM.-ban (157—158. l.), majd a Cs/ÖM. I.-ben közöltük betűhíven (44—45. l.); a többi kiadások (ÖV.—ÖV.,² MM.) a DMM.-beli 60 soros változatot önálló versként közölték.

Keletkezése

A ZC. szerint *Proõ.*, azaz iskolai versgyakorlat gyanánt készült ez a vers is. Ezt el kell fogadnunk, noha a vers érett, egyéni hangja, finoman gunyoros önjellemzése későbbi írói korszak felé mutat. Vargha Balázs

— Juhász Géza nyomán — későbbre is: 1789-re tette keletkezését. Szerintünk azonban az iskolai propositiók utolsó korszakában keletkezhetett: eredeti ironikus önjellemzése a kitűzött tárgynak s a felgyülemlett szubjektív mondanivalónak véletlen, szerencsés összetalálkozásából magyarázható. A vers szubjektív vonatkozásait kiemelte Szauder József is: „A többi három jellemrajz közül az egyik szubjektív vonatkozásaival tűnik ki: *Rút ábrázat s szép ész.* A fiatal költőnek különös önvallomására találunk benne, irodalmunk egyik legkülönösebbikére, mely mellett — mint életrajzírói és a rá emlékezők szokták — semmiképp sem szabad sietve elmenni. »Azt mondod, barátom, hogy én ocsmány vagyok, S orcám fertelmei irtóztató nagyok« — kezdődik nem éppen elegánsan s költőnk végül is elismeri rútságát: »én itthon maradok formátlan testemmel«. Említenünk kell itt: a költőt bántotta beteges és a klasszicista szépségideálhoz képest bizarr, füstös, szabálytalan arca és termete. E versből ugyan közvetlenül, panaszszóra téve át, nem derül ki e rosszérzése: közvetve azonban tolmácsolja az az indulat, mellyel a »lélektelen szép test«, a »szép ostoba« ellen lázad. Kifogyhatatlan az üres testi szépségnek olyan állati vonásokkal való összehasonlítgatásában, melyek teljesen megsemmisítik a hiú önteltséget. A gúny, a groteszk kirohanás, a sértő méregetés idegen képek bravúros összekapcsolására készteti — s ahogy mindebben semmi rokokó s klasszicista íz nincsen, úgy talán az egész vers is felfogható egy első, öntudatlan, noha személyes szembeszállásnak a konvenció klasszicizmusával és az idilli rokokóval. Személyes szembeszállásnak, mely még csak a testi szépség üres voltának elvetésére és vele szemben az ész szépségének kiemelésére s bátor hirdetésére szorítkozik. Ennyi is elég azonban, hogy a ráció, a filozófia értelmének s költészetének fényétől megszépült tekintetébe pillantsunk s elhiggyük: bántotta ugyan a kevéssé »szalonképes« ábrázat s a beteges test, de nyugodtan vállalta azt, a szépség mélyebb, humánusabb folgamának és érvényének tudatában." (ItK. 1967: 535. l.)

Toldy úgy tudta, hogy a vers éle egyik iskolatársa, Ercsei Dániel ellen irányult: „Hagyomány szerint e darab akkori debreceni növendék, utóbb phil. prof. Ercsei Dánielnek szólt." (918. h.) Ez azonban alig hihető: Ercsei 1781-ben született, s csak 1793-ban, tizenkétéves korában lett a Kollégium növendéke. (V. ö. Cs/ÖM. I, 539. l.)

Az első kidolgozás az iskolai propositiók utolsó évében: 1788—87 körül készülhetett (v. ö. Cs/ÖM. I, 537. l.), az itt tárgyalt második kidolgozás pedig 1796 őszén, Pozsonyban.

Szövegkritika

A c í m a ZC.-ben s a Mfj.-en is kötőszó nélkül fordul elő, de az EK., a Szv_1, Szv_2 s a DMM. kötőszóval tartalmazza. Ezt tekintjük hitelesnek.

Mint volt róla szó, a szöveg átdolgozását a ZC.-ben végezte el a költő, de ott nincs nyoma minden változtatásnak. Kiadásunk alapja a DMM. szövege.

5. K: *nem ⟨szántál⟩ tennél* Egyidejű javítás a propositio írásának idejéből.
8. K: ***A' Varju tsak** jelém*
9. K: *vegyek*

12. DMM.: *nőtt* em.
13. K: *Hogy egy lo ganéjoñ* ⟨*hizott rút*⟩ Az áth. szók fölé írva Csokonai későbbi kezével: *nőtt hitvány*
DMM.: ***Ez egy lóganéjon nőtt hitvány pöfetep*** [!] sh., em.
15. DMM.: *itéletet* em.
16. K: ⟨*Még Midas vagy amaz régi Szamár se tett.*⟩ Az áth. sor fölé írva Csokonai későbbi kezével:

A' régi időbenn még Midás Úr

Ez került a DMM.-be is, ezzel az eltéréssel: *időben*
20. K: ⟨*Hogy tsak*⟩ *lettél tsak* Az áth. rész fölé írva Csokonai későbbi kezével: *Mért* Ez került a DMM.-be is.
K: *sajnálom* Az eredeti szót az átdolgozáskor a költő a K-ban átalakította így: *fájdalom*. Ezt Juhász Géza *fájlalom*-nak olvasta s az EPM.-ban így közölte. Elképzelhető az is, hogy a *fájdalom* sajtóhiba a DMM.-ban, de nem kívánkozik ide föltétlenül igei állítmány, s így meghagyjuk a Csokonai ellenőrzése yalatt megjelent alakot. Az ÖV.—ÖV². s a MM. Juhász Gézát követte.
21. K: *Széb* ⟨*sugárok*⟩ Az áth. szó fölé írva Csokonai későbbi kezével: *vékonyak* Végül ez került a DMM.-ba.
22. K: ⟨*Sugár*⟩ Az áth. szó fölé írva Csokonai későbbi kezével: *Súgár*
24. K: *Anglus*
DMM.: *Ánglus*
25. K: ⟨*Büszke*⟩ *fejér mellyed* Az áth. szó fölé írva Csokonai későbbi kezével: *Még a*
K: *nem betses* A *nem*-et a költő később *sem*-re javította s utána szúrta a sor fölé: *olly* Ez a megoldás került a DMM.-ba.
26. K: *E tsak* A költő későbbi kezével átjavítva így: *Mert tsak* Ez került a DMM.-ba is.
27. K: *Síma kezeiddel* ***szívünket ne ragadd***
A változtatásnak nincs nyoma a K-ban.
28. K: A ⟨*mutató fától*⟩ Az áth. rész fölé írva a költő későbbi kezével: *bálvány képektől* A DMM.-ba végül is ***márvány*** *képektől* került. E sor után a K-ban e két sor következett, amelyeket az átdolgozáskor Csokonai (: :)-be tett s később utasított:

Erőss vagy le vered az erősseket is
Erőssebb az ökör le ver tégedet is

A DMM.-ban ez lett az 51—52. sor.
29. K: ***Ne légy márvány nyakad bőv*** *magasztalója*
A változtatásnak nincs nyoma a K-ban.
30. E sor után a K-ban még egy sorpár következett, amelyeket a költő — bizonyára nyerseségük miatt — az átdolgozáskor elhagyott:

Az igaz, fejérlik ortzád igen szépenn
A ketske hátujja ugy fejérlik éppen

(Cs/ÖM. I, 45. l.)

31. K: *Rosa szinnek mondod*
A DMM.-beli változtatásnak nincs nyoma a K-ban.
32. K: ***Még** én*
33—34. E két sor a ZC.-ben a 45—46. sornak felel meg, onnan emelte át a költő az átdolgozáskor.
37. K: ***E** jol lehet*
41. K: *Tsak elöl* ⟨*ép*⟩ A költő későbbi kezével átalakítva így: *Tsak elölis* ⟨*ép*⟩
42. *Lehetnél* Az áth. szó fölé írva Csokonai későbbi kezével: *Hordhatná* A K-ban: ⟨*te*⟩ *első* A költő által áthúzott személyes névmás helyére *az* névelő került: ***az első kolompos***. Ez került a DMM.-ba is.
43—50. E sorok nincsenek meg a ZC.-ben, kéziratukat nem ismerjük.
51—52. Mint említettük, e két sor a ZC.-ben, az eredeti kidolgozásban a 29—30. sornak felel meg.
63. K: *madarka* Csokonai szóhasználatának ez felel meg: a DMM.-ban bizonyára a köznyelvi ejtéshez igazodott.
55. K: *Libegj te a' felhönn fitogasd*
56. K: *Büszkénn* [. . .] *aranyas*
57. K: *Én* ⟨*itthonn*⟩ Az áth. szó fölé írva Csokonai későbbi kezével: *földszínt* Ez került a DMM.-ba is.
60. DMM.: A *Kár* után a vesszőt mi pótoltuk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A vers keletkezését illetően ld. az első kidolgozáshoz csatolt jegyzeteinket (Cs/ÖM. I, 539—541. l.).

A második kidolgozásról Szauder ezeket írta: „*Az Estve* magányosan filozofáló rousseaui hősének lelkében, a hernyóélet szemfedeléből kiszárnyaló Pillangó — az öröklét — szimbólumának mélyén ez a bántalom is jelen lehetett titkolt ellensúlyával — annál mértéktelenebbé lett a költő szépségkeresése az értelemben s az érzelemben. Jellemző példája az önmagáról szóló s mégis objektív szemlélettel megírt költeménytípusnak: semmit sem tudunk meg belőle a költő individuálisan jellemző rútságáról — ezt merőben karikirozza — s mindent megtudunk az ész igaz szépségéről." (ItK. 1967: 535. l.)

Itt voltaképpen csak az 1795/96-i változat új részleteit kell magyaráznunk, a többit ld. az I. kötet jegyzeteiben.

28. *márvány képek:* szobrok.
29—32. E sorokat Kazinczy mint költőietleneket elítélte (ld. KazLev. XXI, 178. l.)
43. *bakma* (rég., táj.): batka, kicsi, parányi mennyiség.
45. *a' természet nem ugrik:* a latin „natura non facit saltus" mondás magyar megfelelője.
46. *Hogy ember 's majom közt nexus van* E gondolatot Csokonai érinti *A' tengeri háború* című versében is (99—100.); ld. ott közölt jegy zeteinket. E gondolattal találkozott a költő *A' Szamár és a' Szarvas* című fordítása francia eredetijében is; ott ilyen mondatokat találhatott:
„*Szamár.* Királyok? Micsoda állat az?

Szarvas. Tsak ollyan állat, mint ők. 'A majmoknak ugyan ezon neméből . . .'' (ItK. 1936: 90. l.; Cs/Szpróz. 81. l.)

50. *oláh medve:* román medvetáncoltatók gyakran járták régen a vásárokat.

Verselése

A korai leíró versek hagyományos formájában, páros rímű felező tizenkettősökben íródott.

A ZC.-ben az eredeti kidolgozás változatosabb sortördeléssel készült: minden második sor bekezdéssel. Ezen a DMM. nyilván technikai okokból egyszerűsített, ezért az eredeti sortördelés szerint közöljük a verset.

255. Serkentése a' Múzsának

Kézirata

Nem maradt kézirata. A *Musa vetat mori* (*Ki Poeta nevet érdemel . . .*) című iskolai zsengéjéből (propositiójából) fejleszthette ki a költő a jelenlegi verset — amint az iskolai versgyakorlat jegyzeteiben bővebben kifejtjük (ld. Cs/ÖM. I, 508 kk.). Ennek az iskolai propositiónak utolsó 6 sora — némi módosítással — át is került a későbbi kidolgozásba mint annak utolsó versszaka. Az átdolgozott változatnak csupán a *Diétai Magyar Múzsá*-ban közreadott szövegét ismerjük: ez kiadásunk alapja. Később *Serkentés a' Múzsához* címmel, némileg módosított szöveggel az *Ódák*-ban is kiadta Csokonai, a kötet nyitó verseként.

Megjelenése

Az 1795 tavaszán összeállította EK.-on még így fordul elő: „LXXXVIII. Musa vetat mori. Oda. *Igazítni.*'' Az Szv_1-en és ez Szv_2-en is latin címével szerepel még, bár meglehet, hogy ez már az átdolgozott változatra vonatkozik, mivel — mint az *Ódák* is bizonyítja — a költő afféle kötetnyitó versnek szánta e művét (az 1795-i kötetterv, az „Első Darab'' élére végül is *A' vidám természetű Poétá*-t tette, s ez volt már az 1793-ban összeállított kisebb kötet nyitó verse is: ld. Cs/ÖM. I, 139—141. l.).

A DMM. 12. verseként jelent meg: [II.] 29—31. l. Juhász Géza *Musa vetat mori* címmel voltaképpen a DMM. szövegét adta közre (EPM. 184—185. l.). További kiadásai: HG. (I, 56—57. l.), ÖV.—ÖV.,^{2} MM. Ezek is a DMM.-n alapulnak.

Toldy bizonyára azért nem közölte az „Elegyes költemények'' „Első könyvé''-ben, mivel az *Ódák* elején hozta a vers némileg módosított változatát.

Keletkezése

Musa vetat mori című iskolai zsengéjét dolgozta át, bővítette ki a költő, ahogyan a ZC. nem egy zsengéjét 1794 körül, verseinek tervezett kötete számára.

Ferenczi a Patakon írt (tehát 1796-i) versek között említette (65. l.), s bizonyára Ferenczi nyomán Hegyaljai Kiss Géza is (A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1931. jún. 7. 30. l.).

Juhász Géza az 1794-i átdolgozások, a „toldalékos" versek írásának idejére, vagyis 1794 nyarára keltezte (ld. EPM. 314. l.); ezt az időrendet vette át kiadásaiban Vargha Balázs is. Azt sem zárhatjuk ki azonban egészen, hogy az átdolgozásra csak 1796 őszén, Pozsonyban került sor. (Ezt látszik megerősíteni az EK. 1795-i „*Igazítni.*" utalása is.)

Szövegkritika

A kiadásunk alapjául szolgáló DMM. után csak az ÓD. tervezetében s az 1802-i Mfj.-en bukkan föl a jelenlegi c í m . Meg kell jegyeznünk, hogy az *Ódák*-ban végül is nem pontosan ezzel a címmel jelent meg: ahogyan a vers szövegén, úgy címén is módosított valamit a költő; ott ez a címe: *Serkentés a' Múzsához.* Juhász Géza — mint láttuk — *Musa vetat mori* címmel adta ki az EPM.-ben a DMM.-beli változatot is, mi a latin címet az első, iskoláskori kidolgozás jelölésére tartottuk fenn, aminthogy eredetileg is annak volt a címe.

A versnek magának nincs szövegvariánsa, de az utolsó versszaknak ismerjük az iskolai időkből való első kidolgozását (a *Musa vetat mori* utolsó hat sora).

31—36. Az első kidolgozásnak tekinthető *Musa vetat mori* másolatában az utolsó hat sor így fordul elő:

H a h á t én reám tekintene
Nyájas szemekkel Melpomene
'S H a éneklője lehetnék
M i n d a' halált mind más veszéllyt 's kárt
Melly a' legg nagyobbaknak is árt
E g y b á t o r s z i v v e l nevetnék.

(KK. IV, 5b)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A költői halhatatlanság témáját — a latin auctorok alapján — nem egyszer kapták iskolai versfeladatul a diákok. Csokonainak ez a tárgy egészen személyes ügye volt, nem csoda, hogy költői öntudatra ébredésekor iskolai zsengéjét újra elővette, átdolgozta — sőt annak módosított változatát az *Ódák* élére helyezte. Mint Horváth János írja: „Tulajdon költői halhatatlanság vágyának már a Diétai Magyar Múzsa egyik darabjában (*Serkentése a Múzsának*) hangot ad, s jellemző módon ugyane szép versét tette némi átalakítással az Ódák élére." (Csok. 98. l.)

Vargha Balázs így értékelte a költeményt: „E versek első és második változatának időpontja között [. . .] számos új verset írt, amelyek fejlettebbek az eredeti Zöld codexbeli verseknél, de alatta maradnak a toldalékoknak. Ilyenek a Diétai Magyar Muzsa versei közül: Serkentés a Muzsának, Miért ne innánk, Hívása a Muzsának." (ItK. 1953: 118. l.)

1. *fűzzünk szárnyakat:* kössünk szárnyakat.
3. *Meg tetézhessük* (rég.): feljussunk a tetejére.
4. *Hónor* (lat.): a Becsület, a Dicsőség megszemélyesítése; az antik Rómában külön temploma volt.
6. *laurus* (lat.): babér, a költői dicsőség jelvénye.
7—9. Kazinczy e sorok költői ötletét, a „megholt halál" képét kifogásolta 1829-ben Rumy Károly Györgyhöz, Guzmics Izidorhoz és Szalay Lászlóhoz intézett levelében, amelyben Csokonainak több más versét is magyarázta és félremagyarázta (ld. KazLev. XXI, 178., 183., 185. l.). Szalaynak ezt írta: „A' Csokonaisták szeretnék kivájni szememet azért a' mit a' Muzar. [= Muzarion] IV. K. [= Kötetében] idolumjok felől mondtam. Mint tetszik az Urnak ez:

A' Halhatatlanság felette
Örök templomát építette,
A' mellybe *megholt a' Halál.*
Szép ! igen szép !"

(I. h. 185. l.)

11—12. Csokonainál másutt is előfordul ez a kép: *A' Haza' Templomának örömnapja* c. versében, amely szintén a halhatatlanok templomának leírásával indul, márványba vésve olvashatók a nemzet halhatatlanjainak nevei (ld. AV. 68. l.).
19. *Székulum* (saeculum) (lat.): évszázad; az ÓD.-ban Csokonai át is írta *Század*-okra.
30. *Ibérus:* az Ibériai félsziget.
32. *Melpómene* (gör.): a tragédiaköltés, általában a költészet múzsája.

Verselése

Horváth János e versnek második kidolgozását *(Serkentés a' Múzsához)* az ún. „licentiás ritmusú" versek között említette. Mivel ritmusában a két kidolgozás megegyezik, Horváth megállapításai e versre is érvényesek: „... a sok licentia (hosszúnak vett rövid szótag) miatt trocheusi lejtésűnek tetszik, holott a költemény ritmusterve, mint aztán világosan kiderül, jámbusi lejtés volt: »Jer *ma*gunknak fűzzünk szár*nya*kat, Hogy *a*ma bérces kő*szál*akat Meg*te*tézhessük *a*zokkal . . ." Két első sorában még a rím is visszás méretű, mit pedig még a »liberrimus« »Kazinczyánus jámbus« sem szenved meg." (RVers. 147. l.)

Juhász Géza ezt írta róla: „A forma és tartalom egységének, amelyről a legmélyebb fölvilágosítást csak maga a költő adhatná, számos bizonyságát találjuk. A költészetről pl. többször is ír abban a szótagszámoló szenczis ritmusban, amelyet végül az *Ódák* élére helyez." (CsVers 60. l.) Véleményünk szerint a „szenczis" szótagszámoló ritmust az magyarázza, hogy eredetileg ez a vers is dallamra készülhetett. Különben megőrizte a *Musa vetat mori* című ősváltozat versképletét: 9a 9a 8b 9c 9c 8b.

A KK. IV, 5b kézirat sortördelése talán hívebben tükrözi a költő eredeti elgondolását, mint a DMM. némileg egyszerűsítő megoldása.

Dallama

Ritmusa alapján föltehetően dallamra készült; dallamáról azonban ez ideig nincsenek adataink.

256. A' Magyar Gavallér

Kézirata

Voltaképpen a ZC. *Eggy Magyar Gavallér* című versének 1796-ban készített átdolgozása, az átdolgozást azonban ezúttal nem a ZC. szövegében végezte el a költő (v. ö. Cs/ÖM. I, 609—610. l.). Az átdolgozott változat kézirata nem maradt ránk. Közel egykorú másolatai a DMM. szövegén alapulnak: DPD. 104—105. l. (K_1), SpK. 257. I, 220—222. l. (K_2), OSzK. Quart. Hung. 2352. 17ab (K_3), MTAK. Mf. 161. VIII. 50—51. l. (K_4).

Megjelenése

A költő 1796-ban Pozsonyban gondolt arra, hogy a franciaellenes diéta parádézó nemességének szája íze szerint átdolgozott versét közreadja, amelyet eredetileg is a nemesi magyarkodás légkörében írt a korona 1790-i hazatértekor.

Az eredetileg 34 soros vers a Szv_2-re már 40 sorral *Mr. [= Magyar] Gavallér* címmel került föl, s a DMM.-ban meg is jelent: [III.], 33—34. l. Innen vették át a későbbi kiadások.

Keletkezése

Az 1790-i első kidolgozás keletkezéséről részletesen szólunk I. kötetünk jegyzeteiben (Cs/ÖM. I, 610. l.). Ehhez itt csak annyit teszünk még hozzá, hogy a bihari bandérium a Kollégium udvarán is tisztelgett, s ebből az alkalomból a metafizikai osztály tanítója verssel köszöntötte, amint erről az egykori hírlap beszámolt: „. . . [a Bihar megyei »őrálló Sereg« a korona őrzéséből hazafelé tartva Debrecennek vette útját, jún. 24-én reggel érkezett a városba, s két napig ott időzött] Első ebéd után fel kerekedett az egész nemes Sereg, 's meg látogatta az itt lévő Kollégyiomát a' Reformátusoknak; holott meg értvén előre a' Metafisikusok' Tanitója, minémű betses Vendégek fognák jelenlétekkel meg tisztelni a' Kollégyiomot, két igen jeles Magyar Verseket készített hamarjában, mellyekbe a' Zászlóally Tagjainak igaz 's szép Magyar ruházatjoknak, termeteknek és magok viselésének ditséreteit foglalta, 's azokat, a' Ns [= Nemes] Sereghez szerentséje lévén, el is énekeltette. A' nagyobb Deákok is öszve gyűltek a' közönséges Letzkék tartására rendelt kissebb palotába, és a' bé vett szokás szerint gyönyörű éneklésekkel keresték kedves Vendégjeiknek kedveket 's találták is." (Hadi és Más Nevezetes Történetek. 1790. II, 37—38. l.) Ez szolgálhatott közvetlen élményül az ősszöveg megírásához. Most Csokonai annyit módosított a szövegen, hogy elhagyta a bevezető sorok

németellenes élét („Egy Német ruhában puhálkodó Bagát"), s megtoldta még néhány sorral, ahol a martialis erények mellé a venusi harcban csillogtatott érdemeket is becsempészte, nyilván a hadba vonulóktól búcsúzó szép nem kedvéért.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM. szövege.

Az első és a második kidolgozás szövegét már Toldy egybehasonlította, idézve az ősszöveg első öt sorát s ezt téve még hozzá: „Az *5.* vers így állt: Dicsőbb a magyarok istenének szente. A *2.* vszak két sorból állott: Illyen vitézt mutat a magyar gyermeke stb. Annak mostani első nyolc sora későbbi." (921. h.)

A Toldy által említetteknél azonban jóval több eltérés található a második kidolgozásban a ZC.-beli ősszöveghez képest.

6. DMM.: A sor végén pont; em.
7. ZC.: *posztajat*
9. ZC.: ***Angliai***
12. ZC.: *tész*
16. ZC.: *gőgös*
20. ZC.: ***Tsujtárján***
24. ZC.: ***Arany bogláriba***

A másolatokban akad néhány eltérés; így pl. a K_3-ban az első sor így hangzik:

*Gavallérok minden Nemzet**ekből** telnek*

A 11. sorban uo. *Arany* helyett *Ezüst* sarkantyú olvasható; ez azonban aligha vezethető vissza Csokonaira, ahogy nyilvánvalóan szövegromlás ugyane másolat 18. sorában a *takarít* a hiteles *tekerít* helyett s a 20. sorban a *Tarsollyán* a *Tsótárján* helyett. A 24. sorban a *fény* helyett ugyanitt *Nap* található; a 33. sorban a *pirúl* nyilvánvaló szövegromlás *puhúl* helyett.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mivel az első kidolgozás szövegét kiadásunk I. kötetében már értelmeztük, itt csak az utóbb betoldott sorok szorulnak magyarázatra.

1. *Gavallér:* Csokonai még eredetibb 'lovas, lovag' értelemben használja a szót.
5. *Gavallér Levente:* lovas dalia.
9. *Ásiai:* A versnek az „ősi" erényeket kidomborgató célzatába az „ásiai" nadrág jobban illett, mint az ősszövegbeli „angliai", noha a veres posztó csakugyan Angliából került hozzánk.
34. *Bellóna* (lat.): az ókori rómaiak hadi istennője.
37—38. A sorok az *Iliász* híres jelenetére: Hektor és Andromakhé búcsúzására utalnak (VI, 322 kk.).

Verselése

Páros rímű felező tizenkettősökben készült. A sortördelés az eredeti kidolgozásban változatosabb volt: minden páros sor bekezdéssel íródott. A DMM. ezen technikai okokból egyszerűsített, egy vonalba szedve minden sort. Mi visszatérünk az alapszöveg változatosabb sortördeléséhez.

257. Serkentés a' Nemes Magyarokhoz

Kézirata

Csupán az 1802-ben készített átdolgozás néhány újraírt strófájának szövege maradt fenn eredeti fogalmazványban (KK. IV, 146a); viszont megmaradt az 1796-i pozsonyi első kiadás egy példánya, amelyben a költő 1802-ben a szöveg átdolgozását elvégezte (ÉJ. 1a—12b). Ugyanitt megtalálható a német eredeti is Csokonai másolatában (13a—22b). A Ktl. N^{ro}. 1 : 1 jelzetű kézirata azonos ezzel a német nyelvű másolattal.

Megjelenése

Alkalmi fordítását Csokonai 1796 őszén a pozsonyi országgyűlés idején adta ki a német eredetit író Wéber Simon Péter szövegével együtt, e kétnyelvű címmel, illetőleg címlappal:

Aufruf | an | Ungarns edle Söhne. | Eine Kantate | von Simon Peter Weber. | In Musik gesetzt | von Franz Tost, | Musikdirektor in Pressburg.| Abgesungen bey Gelegenheit des Ungarischen | Landtags 1796. in dem städtischen Redou- | tensaale zu Pressburg, und zu einem frey| willigen Kriegsbeytrag gewidmet. SERKENTÉS | A' NEMES MAGYAROKHOZ | A' MOSTANI ORSZÁGGYŰLÉSKOR | Kántáta | Wéber Simon Péter által. | Mellyet Muzsikára vett | Toszt Ferentz. | Magyarúl a' Muzsikához készített | Csokonai Mihály. | Pressburg [Pozsony]. (Ld. Cs/ÖM. I, 273. l.) (Sz_1)

Később, mikor 1802 körül újból foglalkozni kezdett művei kiadásával, ezt a munkáját is elővette: így került rá 1801-ben a Vkt.-re *Wéber* utalószóval (ld. Cs/ÖM. I, 224. l.), majd 1802-ben a Mfj.-re az „Alkalmatosságra valók" közé *Serkentés* utalással (uo. 234. l.), s az AV. különféle későbbi tervezeteire. Meg is jelent a némileg átdolgozott szöveg az AV.-ben (179—192. l.).

Az AV. után Kföldy közölte újból.

A későbbi kiadások az AV. szövegét vették alapul, de Toldy a jegyzetekben utalt az 1796-i első kiadás szövegeltéréseire (915. h.), s egy helyen, a már említett nagyobb mérvű átdolgozásnál, a HG. is hivatkozott arra, hogy „E dal s a Múzsa következő dala az első kétnyelvű kiadásban eltérő szöveggel jelent meg" (HG. I, 293. l.).

További kiadásai: FK., ÖV.—ÖV.,^{2} MM.

A kantáta előadását Mados György Kultsár István *Magyar Honi Képek* c. füzetére hivatkozva ismertette 1925-ben: „Az országgyűlés a politikai és más közügyek után »lelkén kegyes innepségre fordulva, mikéntha templomi zsolozsmát hallgatna, ugy hallgatá végig a Debreczen várasi po-

étának, több szent Chórusok szekesztőjének, a köz' betsülésnek örvendő deáklegények, Csokonai Vitéz Mihálynak német nyelvezetbe át tett chórusát, melynek címe *Serkentés A' Nemes Magyarokhoz*. Készítette németül *Wéber Simon Péter*. Muzsikára vette *Tószt Ferentz*. Elénekelték a Posoni Redutszálában az 1796-iki Országgyűlés alkalmával. Ugyanakkor magyarul a Muzsikához alkalmaztatva kijött Pozsonyban 1796-ban. (Csokonai Vitéz Mihály által Alkalmatosságra írt Versek 1813. évi bécsi Fischer kiadás XIII-ik része. [4]" Mados György: Régi magyar élet. Mikes Kelemen centenáriuma — 1796-ban. Egy elkésett jubileum a Pozsonyi diétán. Nemzeti Újság. 1925. 20. sz. jan. 25. 16. l.)

Keletkezése

1796 őszén, szorult anyagi helyzetében Csokonai mindent megtett, hogy a megváltozott szellemű országgyűlés nemességének figyelmét valahogy magára vonja. Mint Toldy írja: „Eleinte, úgy látszik előbeszédéből, költőnk szándéka ugyan az volt, addig világot nem láthatott dolgozatai gazdag tárcájából állítni ki e lapot; azonban az országgyűlés folyamata őt is elragadván, első feltételének [= céljának] ellenére, legott a napi érdekek terére szállott [. . .] Ezért volt Denis Mihály felhívása a magyarokhoz lefordítva, ezért Weber cantátája, melly mindazonáltal a magyar rendekhez németül zendült meg a pozsonyi táncteremben." (XXX—XXXI. h.)

A német szöveg előadására 1796. november 17-én került sor: „Webers Text *Aufruf an Ungarns edle Söhne* vertonte der Pressburger Kapellmeister Franz Tost. Diese Kantate wurde auf einem Konzert aufgeführt, das in Pressburg am 17 November 1796 zur finanziellen Unterstützung des Krieges mit Frankreich veranstaltet wurde. Die Mitwirkenden waren die Sänger der Kuntzischen Theatergesellschaft und des Sankt Martin Domes." (Milena Cesnaková—Michalcová: *Simon Peter Weber. Das Portat eines Pressburger Buchdruckers*. MKsz. 1978: 139. l.)

Csokonai tehát az ezt megelőző napokban készülhetett el sebtében fordításával. A német szöveget egyébként a *Diétai Magyar Múzsá*-t kiadó pozsonyi nyomdász, Wéber Simon Péter készítette: így Csokonainak kettős érdeke fűződött az együttműködéshez.

Szövegkritika

Két hiteles szövegünk van: egyik az 1796-i pozsonyi első kiadásé (Sz_1), másik a későbbi átdolgozásé: az 1805-i AV. szövege, amelyhez kalauzunk a pozsonyi kiadás autográf javítású akadémiai példánya.

A soronkénti egybevetésnél célszerűbbnek látszik, ha a két változatot egészében közöljük: főszövegként — a kritikai kiadások szabályzata szerint — az 1802 körüli, az AV.-ben megjelent átdolgozást, a jegyzetekben pedig főváltozatként az 1796-i első kidolgozás szövegét, dőlt szedéssel utalva az eltérésekre.

Meg kell jegyeznünk már itt, hogy az 1796-i kiadás sokkal változatosabb sortördeléssel jelent meg, s az AV. minden bizonnyal csak helyszűke miatt, kényszerűségből tért el ettől. E tekintetben az 1796-i első kiadást kell hitelesebbnek tekintenünk, ez fejezi ki a költő eredeti elgondolását.

Az AV.-ben a c í m alatt még ez a zárójeles megjegyzés olvasható: „(Készítette Németűl Wéber Simon Péter. Muzsikára vette Toszt Ferentz. Elénekelték a' Pozsonyi Reduthsálában az 1796ki Országgyűlés' alkalmatosságával. Ugyanakkor magyarúl a' Muzsikához alkalmaztatva kijött. Pozsony. 1796. 8.)" (AV. 179. l.

Az 1796-i első kiadás magyar címszövegét fentebb, a kiadástörténeti fejezetben idéztük.

Az AV. szöveghibái: a Sz_1 szerint.

68. AV.: *tsatsogó* A Sz_1 szerint em.
91. AV.: *áltt* sh., em.
93. AV.: *vítéz* em.
97. AV.: *áltt* em. a Sz_1 szerint.
103. AV.: *Gillotínt* A Sz_1 szerint em.
113—114. AV. Kp. n., a Sz_1 szerint em.
120. AV.: *lehúlt* A Sz_1 szerint em.
125. AV.: *hellyt* A Sz_1 szerint em.
132. AV.: *Stuttzot* A 121. sor szerint em.
146. AV.: Kp. n., a Sz_1 szerint em.
173. AV.: *hazátok* sh. A Sz_1 s a német eredeti a *házatok* mellett szól. em.
175. AV.: *hald* A Sz_1 szerint em.
204. AV.: *Tsunya* A Sz_1 szerint em.
205, 207. AV.: *szétt* A Sz_1 szerint em.
220. AV.: Kp. n.,; értelemszerűen em.

Mint volt róla szó, a 135—143., s a 148—157. sor átdolgozott szövege kéziratban is fennmaradt; a KK. IV. 146. a oldalán a K-ban a következő eltérések találhatók:

139. K: *Emberség*
141. K: ⟨*Egy hajdan még*⟩
142. K: *Híres* [Föléje írva: *Fényes*] *de most már tellyesen Leromlott Nemzet*
143. K: *Csúfjára*
149. K: *Emberséget*
152. K: Hogy a' ⟨*Királyért*⟩ [. . .] ⟨*szerelme*⟩ Az áth. szó fölé írva újból: *szerelme*
153. K: *Éget* Az *É* olvashatatlan betűből jav.; *sok* ⟨*Népeket*⟩ *Nemzetet;*
154. K: *'S hogy* Eredetileg *Hogy*-gyal kezdődött a sor, az *'S* utólag beszúrva.
156. K: *Seregbe* ⟨*gyűl sok j* [?]⟩ Az áth. rész fölé írva: *tódúl a'*
158. K: *'S az ellenség' dühét nevetvén,* Ezt a sort az AV. szerzője figyelmetlenségből nem szedte ki, s a későbbi kiadások, amelyek az AV.-et vették alapul, szintén elhagyták, a HG.-tól a MM.-ig.
223—224. Az AV. szedője a megismétlődő strófát tévedésből nem szedte ki újra, noha az 1796-i szövegben benne van, s a költő sem törölte:

Hárman. Óltalmúl, mihelyt tsak szólt,

A' ti Bátorságtok vólt.

Azt, hogy Csokonai az AV.-ben is közölni akarta, az is bizonyítja, hogy az 1796-i kiadás akadémiai példányában a lapszélen ezt a strófát is korrigálta, a *B*-t *b*-re javítva. Ennek

megfelelően iktattuk be az AV.-ből kimaradt strófát, amelyet a HG. már fölvett, s nyomán a későbbi kiadások is.

Az AV.-ben az általánosan használt *eggy* mellett olykor előfordul — következetlen helyesírással vagy sajtóhibából — az *egy* is; ezeket külön utalás nélkül em.

A következőkben közöljük az 1796-i pozsonyi első kiadás szövegét dőlt szedéssel utalva az AV.-hez képest tapasztalható szövegeltérésekre:

SERKENTÉS A NEMES MAGYAROKHOZ A' MOSTANI ORSZÁGGYŰLÉSKOR

Hadra, Pajtásim! serényen,
Vágjuk a Frantzot keményen,
Dölyfös mérgét rontsuk meg!

Eggy Hang.

Számra Hérósok nem néznek,
Eggy valóságos Vitéznek
Bátorság kell, nem sereg.

Kar.

Hadra, Pajtásim! serényen! 's a' t.

A Történetek Múzsája.
(Recitativo.)

Minő Dal ez! — —
Hármóniával zeng az Égen,
Harsog Hegyen, Völgyön, Tseréken,
És minden Embert fel buzdít.
Sok szózat ez, de eggy a Hang Szere;
Olly mint midőn Izráel Hadrakészűlőt vere,
Az Úr' 's Gedéon' Fegyvere!

A' *Magyarok' Karja.*

Hadra, Pajtásim! serényen, 's a' t.

A' Történetek Múzsája.
(Recitativo)

Mi borzasztó Dal ez! — —
A régi *D*olgokat vizsgál*gatám*,
S nem űgyelék a' máiakra,
Mellyek jobban tartoznak a' Fiakra,
Midőn a' Lármahang fülembe hat,
Indúlok, 's érzek sok bús *G*ondokat
Nyílt *Sz*ívembe.

Eggy hajdon szép *O*rszágra nézek fel:
'S ah! *T*ollam' illy bús Lélekkel
Fel-végyem *é*, vagy ne!

A r i a.

Hallatlan Történetekbe
'S borzasztókba kezdek most;
Vajha véres könnytseppekbe
Márthatnám a' Pappirost!
Illy *G*onoszság eggy *S*ummába
Nintsen semmi Krónikába.

A' *F*iú az *A*tyja *V*érét
Itta érzéketlenűl,
*Ö*lte a' *T*estvér *T*estvérét;
Sőt a' vétek többre gyűl:
Szomjokat drágábbal óltják,
A fel-kentt Királyt elóltják.

A' M a g y a r o k' K a r j a.

Vágjuk e' Királyölőket,
A' mi Kardunk vesse őket
A' setét pokolba be.

E g g y H a n g.

Emberséget színelétek,
A' midőn azt meg-törétek;
Véres boszszú verjen le!

A' M a g y a r o k' K a r j a.

Vágjuk e' Királyölőket, 's a' t.

A' T ö r t é n e t e k' M ú z s á j a.

S ő t T e r é z i á n k' *M*agzatja,
A' ki *N*éki *M*ássa vólt,
Lett vad *M*érgek' *Á*ldozatja,
És gyalázattal meg-hólt.
Vére ártatlan' folyt el,
Mérgesen*n* itták azt fel.

A' M a g y a r o k' K a r j a.

A' Királyház' Magzatjáért
Álljunk *B*oszszút, 's T r é z i á é r t,
Kit Hazánk most is sohajt.

Eggy Hang.

Rettentő ez a' *L*atorság!
Állj *B*oszszút, Nemes Magyarság!
Fel se vévén semmi *B*ajt.

A' Magyarok' Karja.

A' Királyház' Magzatjáért, 's a' t.

Eggy Birodalombéli Német.
(Recitativo.)

Ti Népek, — kik nyúgosztok *B*ékeségbe, —
Királytok' *Á*rnyékába' még; —
Óh! lám — minket melly rettentő Inségbe —
Ejtett a' Frantz kegyetlenség. —
Ím *V*árosinkat és *sok M*indenünket —
Kegyetlenül fel-perzselé, —
'S *V*ad Nemzetként — erővel Nemzetünket —
Polgári *H*adra ingerlé. —

Arioso.

Ne hidjetek ketsegtető szavának,
Melly a' *S*zabadsággal teli;
'S *B*érért azt tsátsogó *A*postolának,
Hogy most rablántzon nyögtök ti.
Irígyli, hogy szép *B*ékeségbe éljen
Országtok állandó *I*dőt.
'S az kell, hogy több boldogtalant szemléljen;
Óh, óh, verjétek visz*s*za őt!

Két Magyar.

Eggy. Távozz hát! magyar *F*ülünkben
Tsalfa *S*zód kedvet nem lél.
Másik. A' Királyhűség *L*elkünkben
Lángol, 's még Hazánkban él.
Ketten. Népünk ezzel kerget be
Téged Bojnyikfészkedbe.
Kar. Távozz *hát*! magyar *F*ülünkben
Tsalfa szód kedvet nem lél.

Eggy Tseh.

Eljöttek *S*zéleink felé
Hóhérdrabanti a' Pokolnak,
Hogy minket systematice,
'S moraliter majd meg-gyilkolnak.
Printz Károly Márssal meg-jelent,

Márs látszott e' vitéz Személyen:
'S a' tolvaj Nép mind széllyelment. —
Éljen soká Printz Károly! Éljen!

Két Magyar.

Eggyik: Éljen! mert Ő az Hazának
Védelmére állt elő.
Másik. Majd sok Ősz saját Fiának
Mondja, melly Vitéz vólt Ő.
Ketten. A' Veszély alig jött ránk,
Már segítni jött hozzánk.
Kar. Éljen, mert ő az Hazának,
Védelmére állt elő.

Eggy Belga.

Hát mi hogy ne jajgatnánk,
Belgium' szegény Lakóji!
Kik tudjuk, mint törtek ránk
Népünknek Meggyilkolóji,
'S adtak, játszván tsalfa színt,
Szabadságfát, 's Gillotint.

Már nem méltó ez Határ
A' Sas' Árnyékába űlni;
A' Nyakasság bűntet már,
'S hév Buzgóságunk kezd hűlni.
Ah, az Engedetlenség
Semmi jót nem szűle még!

A' Magyarok' Karja.

Térjetek hát Útatókra,
Rontsatok Tirannustokra,
Hódolván Királyunkhoz.

Eggy Hang.

Hogy ha ismét hívek lésztek,
Tőle Boldogságot vésztek,
Mellyet bölts Páltzája hoz.

Kar.

Térjetek hát Útatokra, *'s a' t.*

Eggy Tirolisi.

A' dühös Frantz széleinkről
Már felénk is bé-nyomúlt;
Ám-de roppant Bértzeinkről

Népünk által mind le-húllt.
A' kemény Stutzpattogásra
Omlott a' sok Frantz rakásra.

Néktek hálá jó, *B*arátok,
Kik *S*tutzot küldétek ki;
Préda helytt kedves Hazátok'
Oltalmát szerzettük mi.
Mert h'a' Frantz Tirolba menne,
Úgy a' *G*yőzés súllyosb lenne.

A' Magyarok' Karja.

Hogy vitézűl hartzolátok,
Isten terjesszen reátok
Érte bőv *Á*ldást alá.

Eggy Hang.

Stutzot-is, sőt mindenünket
Néktek adjuk, 's *É*letünket,
Hogyha szükségtek lesz rá.

Kar.

Hogy vitézűl hartzolátok, 's a' t.

A' Történetek' Múzsája.
(Recitativo.)

Szívem' Sebére millyen Ír! — —
Ó vérzik illy Stzénák' tekintetére,
A' mellyektől mindennap könnyez Vére;
'S a' mellyeket mind *É*mberség
Mind Isten és Vallás ellen
Eggy hajdan még
Híres, de most *már tellyesen*
Le omlott Nemzet terjeszt mérgesen
Tsúfjára a' Világnak.

Kar.

A' gaz *Frantznál* eggy Nép is még,
Méllyebb fenékre nem merűlt:
Légyen *D*ühösségedbe *V*ég,
Mert a' te *B*űnöd sokra gyűlt.

Múzsa. (Recitativo.)

De óh *Emberség melly betsbe lészen,*
H' ama' nagy Stzénát nézzük még;
Hogy a' vitéz szív' gerjedelme,

Hogy a' Haza' 's Király' szerelme
Sok Nemzetekbe ég.
Hogy *Észak'* s' *Dél Aljáról*
Már minden Nép minden *Határról*
Vitéz Seregbe gyűl a' Király előtt,
'S körűlte *Táborsántzot* vetvén,
'S az *Ellenség'* dühét nevetvén,
Megójja őt.

Eggy Magyar.

E Felkent mellett *Védelmül*
Sok Milliók mennek tsatába,
Kik élnek bóldog *Birtokába*,
'S az Isten-is; ki Trónusába,
A' Nemzetek' fontjával űl.

Múzsa. (Recitativo.)

Magyar, Tseh és Horváth egészen
A' mit mostan a' Bétsi *Részen*
Olly vígann tészen:
Örökre élnek az Históriába,
E' fényes *Tettek* eggy *Summába.*

Arioso.

Nemes Magyar! *Hazádba* még
Nem jött a' *Had* 's kegyetlenség;
Nem láttad még a' gyilkos Frantzok mint pusztítnak.
Még házatok fennáll, 's mezőitek virítnak,
E' *Bóldogság Királyi Mív.*
Óh, halld! *kegyes Királyod híve!*
Menj *Hartzra, Hartzra termett szív!*

A' *Magyarok' Karja.*

Semmi minket el nem vét,
Mégyünk víg *Dobszóval*:
Bár az *Ellenség Tüzét*
Ontsa ránk tsomóval.
A' *Fegyvertsörgésre* mars!
Óh ez a' legvígabb Mars.
Nép. A' *Fegyvertsörgésre* mars!
Oh ez a' legvígabb Mars.
Kar. Már tudod dühös Frantz *Agy*,
Hogy ha szemközt hajtunk,
Bátor számunk nints is nagy,
Van *Magyar Kar* rajtunk.
Görbe *Kardunk* hány ezert
A' *Nyeregből* már le-vert?
Nép. Görbe *Kardunk* hány ezert

A' *N*yeregből már le-vert?
Kar. '*S Hogyh*' a' Nemzet öszve jő,
'S Hadra fog ki-szál*l*ni:
Büszke *T*súfolóin ő
Nagy *B*oszszút fog áll*n*i;
És fog adni dupla bért,
Vakmerő rablásodért.
Nép. És fog adni dupla bért
Vakmerő rablásodért.
Kar. Majd meg bünteténdi ez
Sok kegyetlenséged',
Míg örökre porba vesz
Tsúnya dölyfösséged.
Sírva nézed szerte szét

A' Magyarok' Istenét!

Nép. Sírva nézed szerte szét,

A' Magyarok' Istenét!

Múzsa, Tseh, Tirolisi.

Múzsa. Rajta hát, Magyar *F*iak!
Istenben hartzolni!
Tseh. Míg tsak a' kemény Frantz *N*yak
Meg nem kezd hajolni;
Tirolisi. És az *Á*rnyékkép nem kell,
Melly belé dölyföt lehell.
Hárman. És az *Á*rnyékkép nem kell,
Melly belé dölyföt lehell.
Múzsa. *Fényes Pálmát* nyerjetek
Rólok e' *T*satába:
Tseh. Tudja jó Fej'delmetek,
Hogy minden *B*ajába
Tirolisi. Óltalmúl, mihelyt tsak szólt,
A' ti *B*átorságtok vólt.
Hárman. Óltalmúl, mihelyt tsak szólt,
A' ti Bátorságtok vólt.
Múzsa. Óh! miként hálál meg Ő
Mindent hajdanába;
Tseh. *Úgy mond:* Leg több *K*edvem nő
A' Magyar Hazába.
Tirolisi. Mert vitézi *S*zíve nagy,
És szerelme meg nem fagy.
Hárman. Mert vitézi *S*zíve nagy:
És szerelme meg nem fagy.

Az egész Kar a Néppel eggyütt.

Nem; nem *H*ír, nem *B*ér, tsak *T*iszt
Serkent védelmezni:
Eggy Magyart tsupán e' kiszt

Vérrel is fedezni
A Királyt és a Hazát,
E' kettőért *H*artzra hát!

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Mint volt róla szó, a korábbi radikális verseivel a pozsonyi diétán teljes válságba jutott költő (a DMM. első füzetében még *Az estvét* — bár csonkított szöveggel —, a *Zsugori uram*-at, *A' színesség*-et stb. próbálta közreadni) hirtelen fordulatra kényszerült — nem utolsósorban azért is, hogy a DMM. el nem adott példányait nyomdászának kifizethesse. Ez is magyarázatot ad arra, hogy mért éppen a nyomdász Wéber Simon Péter német nyelvű kantátájának lefordítására vállalkozott s miért vele közösen, kétnyelvű kiadásban adta ki fordítását. A magyar nemesség nemigen tudott németül, s Csokonai magyar szövegével nagyobb sikerre számíthatott Wéber, aki föltehetőleg „törlesztés"-ként fogadta el Csokonai közreműködését, s külön nem is honorálta.

Arról is volt szó az előzőkben, hogy Toszt Ferenc zenéjével a német szöveget elő is adták a pozsonyi városi táncteremben (a Redoutban).

A fordításról — érthető módon — nem sokat írtak, hiszen anyagi kényszerből készítette fordítását Csokonai, s már csak a dilettáns szerzőtől származó német szöveg miatt sem végezhetett különösebben igényes munkát. Haraszti mindössze annyit mond róla, hogy: „Le fordítja [. . .] nyomdászának franciák ellen hevítő versezetét . . ." (81. l.)

Ferenczi megvilágítja közelebbről a mű keletkezését, megjelenését és előadatását: „A rendek lelkesedésének fölhangolására szolgált ugyanakkor, hogy Weber Simon Péter, pozsonyi nyomdász, *Aufruf an Ungarns edle Söhne* czím alatt az akkor divatos modorban egy kantatét írt, melyet Tost Ferencz, az Esterházi-zenekar karmestere, megzenésített, Csokonai magyarra fordított s meg is jelent német—magyar párhuzamos szöveggel november 20-ikára s egy része a *Magyar Hírmondó* november 29-iki számában. Az uralkodó pár jelenlétében elő is adták németül a redoute nagy termében az önkéntes hadipénztár gyarapítására, utánozva Bécset, hol ugyanakkor a Károly főherczeg tiszteletére *Der Retter in Gefahr* czímű kántátét adták elő." (68. l.)

Amiről Ferenczi említést tesz, az voltaképp rövid mutatvány a Magyar Hírmondó nov. 29-i 44.· számában: A'mely buzdító Éneki-Szerzeményt *A' Meg-Szabadító* nevezet alatt botsátottunk ki közre magyar fordításban: ahoz hasonlót készített *Poson*ban németül *Wéber* Simon Péter Úr; magyarra fordította pedig *Csokonai* Mihály Úr; mely fordításból, meg nem állhattuk, hogy ne közöljünk ha tsak némely töredék-darabokat is. — A' Történet-írások (Historiák) Muzsája, a' Fr. [=Francia] esetekről kezdvénn szóllani ezen Éneki-Szerzeményben, ily kifejezésekkel él [idézi a 26-37., a 45-50. és a 74-79. sort]." (MHírm. 1796. II, 681-682. l.)

Műfaji tekintetben már Imre Sándor fölfigyelt arra, hogy a kantáta Metastasio példáját követi: „. . . a fölosztás és sorok is néha Metastasióra emlékeztetnek." (OlKölt. 72. l.) Kastner Jenő ezt újabb megfigyelésekkel erősítette meg: „. . . a *Magyar Hírmondó* szívesen fordíttatja le Kreskay Imrével azon melegiben Arrivabene Jánosnak Karolina főhercegnő születésére készült olasz kantátáját (*M. Hírm.* 1796. jan. 19.). Az az alkalmi kantáta, melyet Csokonai az olasz formát teljesen követő német

Wéber Simon Pétertől fordított, ismeretes. Számunkra csak az a fontos, hogy ezek az átültetések »ugyanannyi számú s annyi lábú és ugyanazon Muzsikához« írt versben fordítják az eredetit. Előadásra gondolnak, s a kész operazene kényszeríti őket a forma hű megtartására, melyben a szabad ritmusú recitativo a rövid ária-formával váltakozik." (EPhK. 1923: 144—145. l.)

Sinkó a megalkuvásokra kényszerülő költőről írta: „... még Pozsonyból latin nyelven írt folyamodványt küld Bécsbe őfelsége Ferenc császárhoz és királyhoz — »*Sacratissima Caesareo-Regia Apostolica Majestas, Princeps ac Domine Clementissime!*« — s a folyamodványhoz mellékeli a *Serkentés a nemes magyarokhoz* című verselményét, mint »holtáig hűséges szolga és alattvaló«" (129—130. l.)

Erre s hasonló alkalmi verseire is érvényesek korábbi megállapításaink: „Formailag kétségtelenül volt törés pályáján, amikor a jakobinus mozgalom bukása után alkalmi versekkel próbálkozott — egy magasabb cél érdekében. De ezek az alkalmi — szinte csak élettani szerepű — darabok nem érintették a lényeget: gondolkozását, szellemét, ahol következetes maradt önmagához . . ." (Szilágyi F.: *Csokonai próbája.* MTud. 1977: 178. l.; v. ö. Uő. CsMűv. 20. l.)

Az énekes előadás szándékára vallanak a zenei jellegű utalások: *Recitativo, Aria, Arioso* stb.

2. *Frantz* (rég.): francia.

4. *Héros* (gör.): hős.

10. *Tsere* (nép.): cserjés, bozótos fiatal (cser)erdő.

13—14. *Olly' mint midőn Izráel Hadra készülőt vere*
Az Úr' 's Gedeon' Fegyvere

E sorokat Zsoldos így magyarázta: „Csokonainak a nemes magyarok serkentésére írt s németből átdolgozott versében [. . .] a magyarok kara harci riadót fuj és a franciák ellen kemény küzdelemre buzdit. A történetek muzsája megelégedetten hallja ezt a harmóniával zengő éneket, melynek ereje olyan, mint az Ur és Gedeon fegyvere, midőn Izráel megverte a hadrakészülőt. (Birák 7, 21.) A költő itt világosan kitetsző gondolati párhuzamot állít fel a franciák ellen készülődő magyarok és a majdanita-amalékitákat megfutamitó Izráel serege között." (7—8. l.)

20. *Lármahang* (rég.): riadó.

45. *Teréziánk' magzatja:* Mária Terézia lánya, Maria Antoinette, XVI. Lajos neje, akit 1793-ban hazaárulás vádjával a forradalmi Franciaországban kivégeztek.

65. *Polgári hadra:* polgárháborúra.

79. *Bojnyik* (táj.): rabló, útonálló, bunyik.

83. *Hóhérdrabant* (rég.): hóhérsegéd, hóhérszolga.

89. *Printz Károly:* Károly Lajos főherceg (1771—1847), osztrák hadvezér, aki több ízben győzött a francia forradalmi sereg ellen.

103. *Szabadságfa:* a francia forradalom idején a helységek főterén fölállított fölpántlikázott fa, a győzelem jelképe. (Csokonai 1802-ben svájci németből egy verset is lefordított *A' szabadságfához* címmel.)

105. *A' Sas' árnyékában:* az ausztriai birodalom védelme alatt.
106—107. *A' nyakasság bűntet már*
'S hév buzgóságunk kezd húlni stb.
Célzás arra, hogy a francia forradalom hatására Belgiumban (a Németalföldön) is forradalom tört ki, s lerázták az osztrák uralmat.
115. *bőlts pálíza:* kormánypálca.
121. *stutz(pattogás)* (ném.): karabély, „stucni" (a német *Stutzen*-ből).
160. *A' Felkent* (rég.): a király.
177. *el nem vét* (rég.): el nem térít.
181. *mars!* (ném.): 'rajta, indulás!'
182. *Mars* (ném.): induló.
213. *árnyékkép:* nyilván a forradalom szellemét, „fantom"-ját jelenti itt.
235. *kiszt* (rég.): készt(et).

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük a német eredetit:

CHOR DER UNGARN.

Auf zum Kampf Ihr edlen Brüder!
Donnert Frankreichs Heere nieder,
Dämpfet ihre freche Wuth!

Eine Stimme.

Tapfre Krieger, Heldenseelen
Werden nie die Feinde zählen,
Sieg erkämpfet nur der Muth.

Chor.

Auf zum Kampf ihr edlen Brüder! u. s. w.

Muse der Geschichte.
Recitativ.

Welch ein Gesang! — —
Harmonisch tönt er durch die Lüfte,
Erfüllet Berge, Thäler, Klüfte,
Und regt die ganze Menschheit auf.
Der Stimmen Menge — und doch nur ein Ton;
Gleich dem Verwüstungsruffe jener großen Nazion:
Hier Schwerdt des Herrn, und Gideon!

Chor der Ungarn.

Auf zum Kampf ihr edlen Brüder! u. s. w.

Muse der Geschichte.
Recitativ.

Welch schaurlicher Gesang! — —
Vertieft in Forschung alter Zeiten Lauf,
Nicht achtend neue Tagsgeschichten,
Die besser einst die Enkel werden richten,
Saß ich, als plötzlich mich der Ruf geweckt;
Ich komme, fühle, bange Ahndung schreckt
Dieß offne Herz.
Den Blick gekehrt auf ein sonst blühend Land,
Nehm ich mit schaudervollem Schmerz
Den Griffel in die Hand.

Aria.

Unerhörte Greuelscenen,
Die sonst nie mein Buch befleckt,
Zeichne ich mit blut'gen Trähnen,
Ohne Schleyer, aufgedeckt.
Nie beschrieb noch die Geschichte
Solche Höllenbösewichte.
Nicht genug, daß Eltern, Rinder,
Brüder ihrer Brüder Blut
Fühllos tranken, Menschenschinder
Wurden in der tollen Wuth;
Selbst ihr König mußt' sein Leben
Ihrem Durst zum Opfer geben.

Chor der Ungarn.

Fort mit diesem Königsmördern,
Unser Arm soll sie befördern,
In des Pluto Höllenreich.

Eine Stimme.

Menschlichkeit habt ihr gelogen
Wehrend ihr sie ausgezogen,
Schwer treff' euch der Rache Streich.

Chor.

Fort mit diesen Königsmördern, u. s. w.

Muse der Geschichte.

Selbst die Tochter von Theresen,
Edel, groß, und schön wie sie,
Schonten diese Irokesen
Nicht vor Tod und Infamie.
Unschuldsvoll floß hin ihr Blut,
Rasend trank es diese Brut.

Chor der Ungarn.

Rache unserm Königssprossen,
Und Theresia der Großen,
Die uns lange Mutter war.

Eine Stimme.

Volle Rache auf die Frechen,
Namenlos ist dieß Verbrechen;
Auf! verachtet die Gefahr.

Chor.

Rache unserm Königssprossen, u. s. w.

Ein Deutscher aus dem Reich.
Recitativ.

Ihr Völker, — die ihr noch im stillen Frieden, —
Im Schatten Eurer Herrscher ruht: —
O! seht — wie jedes Glück von uns geschieden, —
Der Franke uns raubt jedes Gut. —
Wie er die Schlösser, Städte, unsre Hütten —
Barbarisch zündet, — brennt und sengt, —
Und alle uns — nach wilder Völker Sitten —
Zum Kampfe gegen Brüder brengt. —

Arioso.

O! trauet nicht der heuchlerischen Zungen,
Die stolz die Freyheit ausposaunt;
Und dem Apostel, den er frech gedungen,
Daß er das Elend euch vorraunt;
Der Neid spricht nur aus seiner falschen Seele,
Er mißgönnt euch des Friedens Glück,
Und wünscht, daß er mehr Unglücksbrüder zähle:
O! jaget, jagt ihn weit zurück.

Zwey Ungarn.

Erster. Weg Franzose! deine Worte
Finden hier kein lauschend Ohr;
Zweyter. Königsliebe ziert die Porte,
Schwellet unsre Brust empor.
Beyde. Mit ihr jagt dich unser Blick
In dein Räubernest zurück.
Chor. Weg Franzose! deine Worte
Finden hier kein lauschend Ohr.

Ein Böhme.

An unsern Gränzen standen sie
Die Menschenschlächter, Mörderhorden,
Und drohten mit Philosophie,
Und systematisch uns zu morden.
Da kam Prinz Karl, des Mächt' gen Arm,
Und drohte ihnen laut entgegen:
Nicht weiter! und da floh ihr Schwarm. —
Ihm werde dafür Heil und Segen!

Zwey Ungarn.

Erster. Heil und Segen Ihm, dem Helden,
Der das Vaterland befreyt;
Zweyter. Greise werden Enkeln melden
Seine große Tapferkeit.
Beyde. Kaum war die Gefahr uns nah,
War auch seine Hilfe da.
Chor. Heil und Seegen ihm dem Helden,
Der das Vaterland befreyt.

Ein Niederländer.

Welche Reue nagt die Brust,
Aller Niederländer Bürger!
Ach! uns ist zu wohl bewußt.
Wie sie kamen unsre Würger,
Und uns gaben statt Gewinn,
Freyheitsbaum und Guillotin.
Nicht werth unter Oestreichs Schutz
Ferner Ruh und Glück zu fühlen;
Büssen wir nun unsern Trutz,
Können unsern Eifer kühlen.
Schwer drückt die gebrochne Pflicht,
Ungehorsam lohnet nicht.

Chor der Ungarn.

So ermannet euch denn wieder,
Schlaget die Tyrannen nieder,
Kehrt zum Kaiser Franz zurück.

Eine Stimme.

Werd't ihr unter seinen Flügeln
Neue Treue Ihm besiegeln,
Schenkt Er euch auch neues Glück.

Chor.

So ermannet auch den wieder, u. s. w.

Ein Tyroler.

Der tollkühne Franzmann wollte
Unser Land auch überziehn;
Doch von unsern Bergen rollte
Unser Muth hinunter ihn.
Der Tyroler Stutzen Knallen,
Machte manchen Franzmann fallen.
Habet Dank ihr guten Leute,
Die ihr Stutzen uns gesandt;
Theilen wir gleich keine Beute,
Schützten wir doch euer Land;
Hätt' der Feind Tyrol erstiegen,
Schwerer wär er zu besiegen.

Chor der Ungarn.

Ja, ihr tapfern Bergbewohner,
Gott, da oben, wird der Lohner
Eures Heldenmuthes seyn!

Eine Stimme.

Nicht nur Stutzen, Gut und Leben,
Wollen wir für euch auch geben,
Sollte es einst nöthig seyn.

Chor.

Ja, ihr tapfern Bergbewohner, u. s. w.

Die Muse der Geschichte.
Recitativ.

Welch Labsal für dieß wunde Herz! — —
Es blutet bey der Ansicht solcher Scenen,
Die täglich ihm erpressen blut'ge Thränen;
Die selbst der Menschheit frech zum Spott,
Ja wider die Religion,
Und wider Gott
Einst eine große Nazion,
Die nun herabgesunken aller Welt zum Hohn,
Noch immerfort begehet.

Chor.

Nie sank ein Volk so tief herab,
Als der verworfne Franke fiel,
Hör auf zu wüthen, und laß ab,
Denn deiner Greuel sind zu viel.

Muse. Recitativ.

Doch, wie wird auch der Menschcheit Wert erhöhet,
Wenn man das große Schauspiel sieht;
Wie Thatendrang und Heldentriebe,
Wie Vaterlands und Fürstenliebe,
In ganzen Völkern glüht.
Wie ganze Nazionen,
Aus warmen und aus Kalten Zonen
Hin zu dem Throne ihres Fürsten ziehn.
Ein Bollwerk um den König machen,
Das Drohn des tollen Feinds verlachen,
Und schützen Ihn.

Ein Ungar.

Ihn den Gesalbten Gottes schützt
Die Brust von vielen Millionen,
Die unter seinem Zepter wohnen,
Und Gott, der auf dem Himmelsthronen,
Der Völker Thaten wägend sitzt.

Musa. Recitativ.

Was Ungern, Böhmen und Kroaten
Vereint zum Wohl von Oestreichs Staaten,
So freudig thaten;
Und all dieß edle, männliche Bestreben,
Wird stets in der Geschichte leben.

Arioso.

Ihr edlen Ungarn, noch ist Eurem Land
Der Kriegesgreuel nicht bekannt;
Noch saht Ihr keine fränkischen Verwüstungsspuren
Noch stehen eure Häuser, blühen eure Fluren,
Welch Glück, das Euer König schuf.
O! höret seinen königlichen Ruf!
Zum Kampf, zum Kampf, mit Schwerdt und Huf!

Chor der Ungarn.

Ja, wir eilen klein und groß,
In den Kampf zu ziehen;
Mag das feindliche Geschoß
Feuer auf uns sprühen;
O! so macht der Schwerdter Klang
Uns den frohen Schlachtgesang.
Volk. O! so macht der Schwerdter Klang
Uns den frohen Schlachtgesang.

Chor. Schon empfandest du Franzos,
Auf der tollen Scheitel,
Daß, obschon die Zahl nicht groß,
Unser Ruhm nicht eitel.
Schlug nicht unsers Säbels Blitz
Tausende von ihrem Sitz?
Volk. Schlug nicht unsers Säbels Blitz
Tausende von ihrem Sitz?
Chor. Und wehn erst die Nazion,
Selber sich nun rüstet,
Schröcklich rächet sie den Höhn
Dessen, der sich brüstet;
Sie vergißt des Elends nicht,
Das dein Tollsinn angericht.
Volk. Sie vergißt das Elends nicht,
Das dein Tollsinn angericht.
Chor. Sie vergilt dir tausendfach
Deine Frevel alle,
Bis dein Stolz der Welt zur Schmach
In den Staub hinfalle;
Und dein blutend Auge sieht,
Daß Gott mit den Ungarn zieht.
Volk. Und dein blutend Auge sieht,
Daß Gott mit den Ungarn zieht.

Muse. Böhme. Tyroler.

Muse. Auf denn Ungarn! auf zum Streit!
Traut auf Gott! ihr sieget!
Böhme. Bis des Franzmanns Stärrigkeit
Ihren Nacken bieget;
Tyroler. Und das Schattenbild verläßt,
Das ihm diesen Trotz einbläst.
Alle drey. Und das Schattenbild verläßt,
Das ihm diesen Trotz einbläst.
Muse. Im Triumpf zieht Ihr daher,
Aerndtet Ruhm die Menge,
Böhme. Euer König, Euer Herr,
Weiß, daß im Gedränge
Tyroler. Euer Arm die Stütze war,
Die oft half aus der Gefahr.
Alle drey. Euer Arm die Stütze war,
Die oft half aus der Gefahr.
Muse. O! wie dankbar wird Er euch
Lohnen diese Treue;
Böhme. Sagen: Ungarn ist das Reich,
Dessen ich mich freue;
Tyroler. Denn ihr Muth ist tapfer, groß,
Ihre Liebe gränzenlos.
Alle drey. Ja ihr Muth ist tapfer, groß,
Ihre Liebe gränzenlos.

Allgemeiner Chor sammt Volk.

Nein; nicht Ruhm, nicht Lohn, nur Pflicht
Soll den Muth beleben,
Darauf sehn wie Ungarn nicht;
Wir weihn unser Leben
Unserm König, unserm Land,
Auf zum Kampf fürs Vaterland!

Mint látható, ezúttal sorról sorra fordította az eredetit a költő, meglehetős szöveghűséggel, de egyáltalán nem szolgai módon.

Verselése

Verselésben is igyekezett híven követni az eredetit Csokonai, nemcsak a sorok szótagszámát tartva meg pontosan, hanem a váltakozó, hol trochaikus, hol jambusi lejtést is.

Elek nem szólt a mű verseléséről, csupán a 193. sorban található elíziót említette *(Majd h' a' Nemzet . . .)* (63. l.). (Hasonló elízió van egyébként a 127. sorban is.)

Dallama

Mint volt róla szó: a kantátát Toszt Ferenc (Franz Tost) zenéjével adták elő. Molnár Antal ezt a zenét elveszettnek mondta: „A »Serkentés a nemes magyarokhoz« című kantaté (1796, Pozsony) versei, minthogy Wéber Simon Péter német eredetijének fordítása, a Toszt Ferenc német zenéjéhez (mely úgy látszik elveszett) szabattak." (CsMűdal. 11. l.).

Sonkoly utalt a verssel kapcsolatban Major Ervin Toszt Ferencről szóló tanulmányára (Zenei Szemle. 1929. I, 76. l.), s Szabolcsi Bencére, aki föltételezte, hogy „telve volt már verbunkos muzsikával" (A XIX. század magyar romantikus zenéje. Budapest, 1951. 191. l.).

Megjegyzendő, hogy Toszt ugyanekkor Wéber Simon Péternek egy ugyanezen alkalomra írt, magyar tárgyú verses vígjátékát is megzenésítette, amelyet be is mutattak: „*Der edle Eifer*, oder: Wir alle ziehn in Krieg. Ein komisches Singspiel, in drey Auszügen. Verfaßt von Simon Peter Weber. In Musik gesetzt von Hrn. Franz Tost. Aufgeführt von der Kuntzischen Schauspielergesellschaft im großen städtischen Teater. Preßburg, gedruckt und verlegt von Verfasser, 1796." (V.ö. MHírm. 1796/II. 632. l.). A Galántán játszódó, s csupa magyar szereplőt mozgató darab is ösztönözhette Csokonait, hogy maga is próbálkozzék színpadi művel Pozsonyban.

258. Látás

Kézirata

Nem maradt kézirata. Az 1800 körül összeállított Kcsj. anyagában azonban a „N^ro^ 5° Magam Purizáltjai" között leltározta saját kezű tisztázatát a költő: „5. Látás. Denisből." Ez a DMM. alapján készült átdolgozás szövege lehetett, amely az AV.-ben jelent meg.

Megjelenése

Csokonainak kapóra jött szorult anyagi helyzetében, Pozsonyban, mikor felvilágosult versei kiadásával reménytelen helyzetbe került, hogy a Magyar Hírmondóban megjelent Michael Denis udvari tanácsos latin nyelvű buzdító verse a magyarokhoz *Protrepticon inclitae nationi hungaricae* címmel, amelyet követett Säulenfeld német fordítása. A latin eredeti hozzásegítette Csokonait, hogy — jobb meggyőződése ellenére — ismét aulikus tartalmú verssel próbálkozzék a DMM.-ban. A bizonyára sebtében készült pozsonyi fordítás kézirata nem maradt ránk, csak a DMM.-ban megjelent szöveget ismerjük: [IV.] 58—64. l. 1801-től állandóan szerepelt alkalmi verseinek kiadási terveiben (ld. Vtk., AV/t_2, AV/t_3, Mfj. Az utóbbiban két helyen is: az „Alkalmatosságra valók", s az „Apróbb Fordítások" sorában). Némileg megcsiszolva ki is adta újból 1805-ben az AV.-ben: 81—89. l.

A későbbi kiadások közül Toldy az AV. átcsiszolt szövegét adta ki, a HG. a DMM.-beli szöveget, s csupán utalt az AV.-beli eltérésekre, de nagyon hiányosan (ld. HG. II, 245. l.). A FK. megtévesztő módon a vers végén ezt a magyarázatot közli: „Magyarra téve kinyomt. a Diétai M. Musában, 1796.", de nem a DMM., hanem az AV. szövegét adta közre. Az ÖV.—ÖV.^{2} és a MM. — indokolatlanul — a DMM.-beli első kidolgozást közölte újra.

Keletkezése

Mint volt róla szó, az Ossián-fordító osztrák költő, Michael Denis latin nyelvű verse, a *Protrepticon inclitae nationi hungaricae* a Magyar Hírmondóban (1796. II, 343 kk.) jelent meg: ezt fordította le Csokonai Pozsonyban. Denis verse népszerű lehetett, mivel Mérey Sándor is lefordította ugyanekkor *M. D. protreptikonja magyarul* címmel, s ki is adta Pesten „Glosius Sámuel ur hazafiúi buzditására és kérésére" (ld. Szinnyei: MÍrók. VIII, 1104. h.).

Szövegkritika

Két szövegét ismerjük: az AV.-beli átdolgozást, amelyet főszövegünknek tekintünk, s a DMM.-ban megjelent első kidolgozást. Az utóbbinak az AV.-hez képest észlelhető eltéréseit az alábbiakban közöljük.

Az AV.-ben a c í m alatt a következő „fejszöveg" olvasható: „(Készítette Udv. Tanátsos Denisz Ur, 1796. Deák nyelven; németre fordította Säulenfeld Úr: magyarrá téve kinyomtatódott a' Diétai M. Múzsában, az 58-dik és köv. lapokon.)"

A DMM.-ban ez a szöveg áll dőlt szedéssel a cím alatt:

„Írta Deák nyelven Udv. Tanátsos Denisz Úr. Németre fordította Säulenfeld Úr."

1. DMM., AV.: *látás* Az ÖV.—ÖV.^{2}, MM.-ben található ***látvány*** elírás.
2. DMM.: ***Béke*** *homályában ? zeng*
3. DMM.: *trombita módra* ***zörögvén***
4. DMM.: *Tábori* ***hangokkal***
5. DMM.: *erővel*

6. DMM.: *kiszállt* [. . .] ***égi** homályban*
7. DMM.: *eggybe zavart*
10. DMM.: *paripák körmére **dobognak***
11. DMM.: ***Ah** már* [. . .] *föld e'* sh.
13. DMM.: ***o**rszág*
14. DMM.: *közt*
15. DMM.: ***A**tyáknak*
17. DMM.: *ifjuság'* [. . .] ***é**pen*
22. DMM.: *igaz **hívség'** leg forróbb*
23. DMM.: ***L**eányea*
25. DMM.: *eggyb tsatolt*
26. DMM.: *reményem'.*
29. DMM.: *fiát*
30. DMM.: *nálam!*
31. DMM.: *Magyarim!*
32. DMM.: *A' veszedelmektől,* [. . .] *édes **A**nyának*
34. DMM.: *szóll, 's **érzékeny** karral fel tartja*
35. DMM.: *fiát, kimutatja*
36. DMM.: ***stz**énát*
37. DMM.: *A' **nemesebb lelkű** Magyarok, buzdúlnak*
38. DMM.: *dagadó **Hérós***
40. DMM.: *feltüzesűlt **véneknek***
42. DMM.: *a' mellyek az **álnok***
44. DMM.: ***Öszve tsoportozván mennek**, verik*
45. DMM.: *hanggal **rendítik***
46—47. DMM.: *Haljunk meg Trézia mellett!* Idézőjel nincs, a sorok dőlt szedéssel.
47. DMM.: Kp. n., csak a sorvégen.
48. DMM.: *érzéseknek,*
50. DMM.: *szanaszét **szórkálja** az **A**uszter,*
Az AV.-ben: ***a**uszter*, a DMM. szerint em.
52. DMM.: *le **omló***
53. DMM.: A sor végéről hiányzik a vessző.
54. DMM.: *akad le sodorja magával,*
55. DMM.: *tör ront* [. . .] *Magyarság,*
56. DMM.: *Míg* Az AV.-ben a *Még* nyilván sh., em. DMM.: *ki mutatván*
58. DMM.: *fejébe*
59. DMM.: *örökre!*
60. DMM.: *Magyarság!*
62. DMM.: *Bóldog* [. . .] *örűltök* Az *e* kérdőszó sh.-ból elmaradt.
67. DMM.: ***Buzdító erejét és a' vetekedni tanító***
68. DMM.: *Ösztöneit?* Az AV.-ben a szó után nincs írásjel; a hiányzó vesszőt mi pótoltuk. DMM.: *illy **nagy** munkát **végbe vigyétek.***
69. DMM.: *el-**árac**t*
70. DMM.: *had özön, **dörög***
71. DMM.: Partja ***felett***
76. DMM.: *Úgy is az ő **U**nokáji* [. . .] *tenektek*
77. DMM.: ***Tiszta szerelmének** leg arányos**b***
78. DMM.: ***Öttsét*** AV.: a *hogy* előtt nincs vessző; em.
79. DMM.: *örömmel:*
80. DMM.: *Nagy Printz!*

81. DMM.: *szentek ölelnek,*
82. DMM.: *El küldötte* A *Ferentz* név csupa verzállal szedve. *Öttsét*
83. DMM.: *képet* sh.; *magában!*
84. DMM.: ***Ő néktek, könyörült szívből, áldozta***
85. DMM.: A *Józsefet* verzállal szedve.
nagy lelkű Hertzegi
86. DMM.: *Trézia* neve ritkított szedéssel.
87. DMM., AV.: *Rátok hív* Kp. n., em.
kérvén Kp. n., em.
88. DMM.: *eszetekbe*
89. DMM.: *Természet*
90. DMM.: *vett volna* ***te nálad?***
91. DMM.: *szorta*
92. DMM.: *istene*
93. DMM.: *Meg koronáztatván* [. . .] *szőllőkkel*
94. DMM.: ***Mennyi gulyák 's tsordák bögnek hegyeteknek ölében?***
96. DMM.: *körmön font termetes*
97. DMM.: *Bellona*
98. DMM.: *ellenség viaqalján hány hadi tűzbe*
99. DMM.: ***Nyertetek egri nevet,*** *ti*
100. DMM.: *próbára* Az AV.-ben: *probára* em.
101. DMM.: *tehát,* Az AV.-ből hiányzik a vessző; em.
102. DMM.: *'S Nyújtsátok* [. . .] *győzedelem'*
103. DMM.: *hazátok,*
104. DMM.: *magyaros'* sh. A sor végén nincs vessző.
AV.: A *Tik* után nincs vessző; em.
105. DMM.: *az hova hív uratok*
106. DMM.: *nagyok*
107. DMM.: *hír név, a' köz jó, régi betsület!*
108—109. DMM.: ***A' Magyar ősi vitéz lélek mentette ki hajdan T r é z i a' felségét, e' védelmezze Fiát is!***

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A „bécsi Ossian", korábban jezsuita Michael Denis (1729—1800) latin nyelvű drámák és versek mellett német hexameterekben lefordította Ossián dalait. A bécsi királyi könyvtár aulikus szellemű könyvtárosa már korábban is írt magyar vonatkozású verset: Hell Miksa halálára készített disztichonjai a Mindenes Gyűjteményben jelentek meg (1792: 329. l.).

A *Látás*-ról Denis magyar monográfusa is megemlékezett, anélkül, hogy akár Csokonai, akár Mérey Sándor fordításáról tudott, illetve említést tett volna: „Meg kell emlékeznünk Denisnek egy nagyobb s teljesen magyar vonatkozású, latin nyelven írt költeményéről, mely a »Protrepticon inclitae Nationi Hungaricae« címet viseli. Denis e költeményében a magyarokat arra az ismeretes jelenetre emlékezteti, amely akkor játszódott le, mikor Mária Terézia a magyarokhoz menekült segítségért. Most Mária Terézia unokája, Ferenc, kér segítséget. A költő áradozó dicséretek között kéri a magyarokat, hogy védelmezzék meg Ferencet. A költemény tulajdonképen a magyarok magasztalása; mivel azonban minden érzelem híján van s csak üres bombastok összehalmozásából áll,

nincs az emberre semmi hatása." (Unger A. Barnabás: *Denis Mihály élete és munkái.* Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1907. 65. l.) A mű értékelésében teljesen egyetérthetünk vele, s Csokonai stílusművészetének tulajdoníthatjuk, hogy a latin eredetit — gyakran magyar idiómákkal *(Nyertetek egri nevet* stb.) — némileg megemelte.

Haraszti sem volt Ungernál jobb véleménnyel a bécsi jezsuita művéről: „Le fordítja [Csokonai] a bécsi Ossiánnak, Denisnek hozzánk szóló hideg buzdítását . . ." (81. l.)

Ferenczi így világította meg a lefordított latin vers keletkezését: „. . . a lelkesedésre már hónapok óta készítették elő a nemzetet. Az udvar czélja az volt, hogy az országgyülés egy odaadó határozattal mutassa meg áldozatkészségét és lelkesedését a trón és politikája iránt. Denis Mihály exjezsuitával és korában híres költővel még augusztus végén *Protrepticon inclitae nationis Hungariae* czím alatt egy buzdító latin költeményt irattak s adattak ki röplapon latinul és németül, melyért a király egy gyémántgyűrűt ajándékozott neki; ezt több hasonló vers követte. E hangulatban most Csokonai kiadta magyar hexameterekben Denis költeményét a IV. számban, *Látás* czím alatt s mások is többen lefordították." (68. l.)

Waldapfel szintén a latin vers keletkezését világította meg: „Annak az országgyűlésnek az emlékét, amely a közmondásos »vitam et sangvinem« (életünket és vérünket) jegyében megszavazta Mária Teréziának a segítséget az örökösödési háborúhoz, 1796-ban az udvar hivatalosan is igyekezett felidézni és egy bécsi udvari poétával, Denis volt jezsuita könyvtárigazgatóval iratott ez alkalomból latin ünnepi költeményt. Csokonai ezt is lefordította." (MFelv. 264. l.)

Szuromi Lajos úgy látta, hogy a fordítás létrejöttében a nyomdász Weber Simon Péternek is szerepe volt: „Denis művének fordítását alapvetően a nyomdász, Weber Simon sürgetésének tulajdonítjuk, szerintünk a Diétai Magyar Múzsa közömbös fogadtatása, az anyagi jutalom udvari reménye itt csupán másodlagos indok." (ItK. 1964: 294. l.) Szerintünk mind a két mozzanat szerepet játszott.

Csokonait azonban több is fűzhette a nagyszebeni származású pozsonyi nyomdászhoz a puszta ügyféli kapcsolatnál: egy XVIII. század végi szabadkőműves emlékkönyv bejegyzői közt (Alois Blumauer és Wolfgang Amadeus Mozart sorában) a pozsonyi nyomdász neve is előfordul a Zur Sicherheit páholy tagjaként (ld. Kovács József László: *Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői.* MKSz. 1975: 309—313. l.). Kazinczy maga is igen jó véleménnyel volt Wéberről — nem mint költőről, hanem mint emberről; 1791-ben írta Döme Károlynak: „az az eggy a' magyar Typographusok között, a' kit betsülni kell" (KazLev. II, 140. l.), s az emlékkönyv méltatója nem ok nélkül tette hozzá: „A korai Kazinczy-levélből a szabadkőműves-társ becsülése is kihallatszik." MKSz. i. h. 313. l.) Mivel pedig okunk van föltenni, hogy Kazinczy hatására Csokonai is közel került a szabadkőműves mozgalomhoz, kettejüket is összefűzhették a közös eszmék.

Különben Csokonai, szokásától eltérően, nem egészen szó szerint fordított: a bombasztikus, üres eredetit igyekezett némileg megemelni, s ez a terjedelemben is éreztette hatását: az eredeti 71 sorát 109-re duzzasztotta.

A fordítás stílusának ereje már Földessy Gyulát is Vörösmarty *Zalán futásá*-ra emlékeztette (ld. Nyr. 1951: 247. l.).

A vers címében a *Látás* jelentése: 'látomás'.

10. *paripák' körmére:* patkójára.
14. *Trézia:* Mária Terézia.
28. *Kisded:* a gyermek II. József.
36. *Scéna* (lat.): jelenet.
50. *górál* (táj.): dobál, hány.
Auszter (lat.): déli szél.
51. *Scytha:* szkítiai, magyar.
56. *Rénus:* a Rajna latin neve.
59. *Károly magzatja fejében* stb.: célzás a III. Károly uralkodása alatt elfogadott Pragmatica Sanctióra, amely biztosította a Habsburg-ház leányági örökösödését.
63. *Héró* (gör.—fr.): hős.
65. *Virtus* (lat.): erény.
65. *deli* (rég.): pompás, remek.
70. *Iszter,* Ister: a Duna latin neve.
75. *első* [. . .] *az ő unokái között:* célzás I. Ferencre, Mária Terézia unokájára.
77. *arány* (rég.): cél, irány; *legarányosabb:* legcélravalóbb, legillőbb.
78. *Adta saját öttsét:* Sándor Lipót nádor, I. Ferenc öccse, aki 1795. július 10-én egy tűzijátéknál szerencsétlenül járt. (Halálára írta Csokonai *Sol cum parhelio* című versét.)
Printz (ném.) herceg.
81. *Sérafim,* szeráf (héb.): az angyali kar tagja.
82. *e' második öttsét:* Sándor Lipót halála után annak öccsét, Józsefet tette meg nádorrá I. Ferenc.
91. *Tzéres,* Ceres: a római mitológiában a termékenység, az aratás istennője.
92. *a' bornak az Istene:* Bacchus.
96. *körmön fontt* (rég.): kiváló, válogatott.
97. *Bellóna:* a háború istennője a római regevilágban.

Az egybevetés megkönnyítésére közöljük Michael Denis latin nyelvű versének eredeti szövegét:

PROTREPTICON
Inclitae Nationi Hungaricae.

Quae mihi se Species per amica silentia noctis
Objicit, Aonidumque iterum pertentat amore
Carmina desuetum longo jam tempore pectus?
Acta mihi puero redit Aetas. Horrida bella,
Bella cient Gentes. Istro delata secundo
Pulveris attollunt nubes, densisque moventur
Ordinibus, rapiuntque viam fulgentia signis
Agmina. Concrepuere tubae. Ferit ungula campos
Ast, ubi Pannoniae ad fines Pisonia claro
Vertice consurgit, media inter millia cerno
Sublimen solio, Procerum stipante corona,
Caesareis prognatam Atavis, tantisque relictam
Heredem regnis, primaevo in flore juventae,

Carolidem, magno dignam Genitore, Theresam,
Ora Deae similem; sed nubila frontis honorem
Involvunt, turbatque oculos pia gutta nitentes.
Inclita Gens, animis nulli dextrisque secunda!
Carolis ad te confugio, tua brachia posco:
Sic ait: Heroes, Regem defendite vestram,
Pannonidae! Quae jam superet fortuna, videtis.
Hostibus undique pressa meis in acinace vestro,
In vestra spem pono fide; neque sola ego, mecum
Parvulus hic (gremio Puerum complexa tenebat)
Parvulus hic, sanguis Regum, castique Hymenaei
Susceptum vobis pignus. Cui, vestra periclis
Ni vis eripiat, Mater, Natusque, relinquor?
Prolem ostentantem, et superaddere plura parantem
Occupat Heroum fremitus, lacrimaeque minaces,
Nullaque jam ferri retinens vagina corusci.
Astra ferit clamor. Nostra pro Rege Theresa:
Unica vox: Moriamur! ait. Mora nulla, velut cum
Aut nivium floccos, aut densae grandinis iras
A tergo incumbens Notus impulit, Hungara Virtus
Late excite ruit, fertque, et rapit omnia secum,
Donec ad attonitum sua stare Tropaea videret
Rhenum, et Carolidos jam firmam in fronte coronam.
Haec Species objecta mihi. Gens inclita, praestans
Ingenio, fidens animis, tellure beatæ,
Pannonidae! nunquid Vos his majoribus ortos
Gaudetis? Nunquid patriae virtutis imago
Fixa oculis haerens stimulos sub pectore versat
Nobilis invidiae, similesque inflammat in ausus?
En iterum fera Bella tument, en rursus ad Istrum
Propitiam nactus fortunam fulminat Hostis.
Rursus ad antiquam virtutem, animosque fideles
Respicit Hungariae Princeps, quo mitior alter
Non fuit, aut Aequi servantior; ille Theresam
Ore, animoque ferens Aviam, primusque Nepotum;
Ille sui Fratrem qui Vobis pignus amoris
Tradidit, atque diu incolumem sperabat habendum;
At, quia jam castis illum complexibus inter
Coelicolas, Emerice! tenes, qui se ore referret,
Mox alium cessit Fratrem, propriumque dicavit
Excelsi Josephum animi, normamque Juventae,
Ille igitur Princeps, ad magnae exempla Theresae
Respicit Hungariae vires Franciscus, et arctis
In rebus meminisse cupit Vos laudis avitae.
Ecquis enim Populus naturae munere tantas
Jactet opes! Quam laeta Ceres, quam larga Lyaei
Dona, quis armenti mumerus, quis cultus equorum,
Robora quam selecta virûm, devotaque Marti
Pectora, quam vario quoties retulistis ab Moste,
Austriadas inter medii fortesque Bohemos,
Seu veheret sonipes, seu staret pugna, triumphos!
Ergo agite, et priscae memores virtutis ad arma,

Dum Patria et Princeps invitat, ad arma volentes
Brachia ferte, Viri! Properet generosa Juventus,
Soliciti quo Regis amor, quo pulcra pericla,
Communisque salus, et iturum in secula nomen
Evocat! Hungaricis olim est asserta lacertis
Majestas Aviae, sit nunc asserta Nepotis.

(Michael's Denis: *Literarischer Nachlass.* Herausgegeben von Joseph Friedrich Freyherrn von Retzer. Wien, 1801. Erste Abtheilung 120—122 l.).

Verselése

A fordítás valóban kitűnő hexamétereiről jogos elismeréssel írta Négyesy: „Hexametert csak néhány rövidebb költeményben használ [Csokonai]; mind igen könnyen foly és sok poétai szólásmóddal ékes. Ime néhány sor mutatvány a »Látás« hexametereiből . . [idézi a vers 5—20. sorát.]

Nem hiszem, hogy e sorok a huszas évek epikusainak valamely művébe interpretálva nagyon könnyen elárulnák magukat. Pedig ezt 1796-ban írta Csokonai." (MértVers. 156—157. l.)

259. Az 1741-diki Diéta,

Kézirata

Eredeti kézirat, fogalmazvány csupán a IV. Ének néhány soráról (159—166. sor), az V. Énekről (430—490. sor) s a VIII. Ének két strófájáról maradt (658—665. sor): VJ.2a (K_1).

Csokonai kéziratjegyzékei szerint volt a versnek egy saját kezű tisztázata is, a Kcsj.-en a „N^ro 5° Magam Purizáltjai" között az első helyen fordul elő: *Az 1741diki Diéta.* Ez a tisztázat a DMM. számára készült, s egy részlete megtalálható Debrecenben: DebrK. R. 788. 2: 1b—8b (K_2). Ez a részlet a IV., a VI. és a VII. ének egy-egy szakaszát tartalmazza: 311—430. sor. Az *V. Ének*-nek csupán a fejezetcíme található e kéziratban, két oldal üresen van hagyva lemásolására, majd a *VI. Ének* következik (a 491—560. sor) s végül a *VII. Ének* (561—594. sor). Azt, hogy a tisztázat teljesebb volt, bizonyítja Csokonai eredeti lapszámozása az oldalak bal, illetőleg jobb felső sarkában: a számozás a *18*-cal kezdődik.

Közel egykorú másolatban a *VIII. Ének* szövege maradt fenn: OSzK. Quart. Hung. 3020: 96a—97a. A másoló nem utal a műre, sem a szerzőre: *A Duna* címmel másolja az éneket. Fennmaradt még a *VI. Ének* egy része is, ezzel címmel: „Az öreg Pálfy János palatinusnak buzdító beszéde a' Magyarokhoz." (MTAK. RUI. 8-r. 62.: 25–26. l.

Megjelenése

Az 1796-i pozsonyi országgyűlés alkalmára sebtében elkészített verset Csokonai a DMM. V—VII. számában jelentette meg (65—103. l.), nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a színházban is előadassa. A DMM. e szá-

mai november 25. és december 2. között jelentek meg (v. ö. Cs/ÖM. I, 221 l.). Szuromi nem minden alap nélkül tételezte föl, hogy „*Az 1741-iki diéta* a nyomdász számára sikert ígért, szubjektív buzgalmát reális üzleti számítás erősíthette, s minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a terjedelmes kantáta kedvéért vállalta a hetenkénti két szám kiadását" (ItK. 1964: 296. l.). Hasonlóan vélekedett Juhász Géza is, ő már azt is föltételezvén, hogy: „Bizonyára meg is rendelte nála Wéber Simon Péter nyomdatulajdonos költőtárs és könyvkiadó." (ItK. 1966: 405. l.)

A költő később is foglalkozott e kantátája kiadásával, amely ügyesen alkalmazkodott az uralkodó körök történelemszemléletéhez.

Már 1801-ben ott szerepel a Vkt. első helyén, majd az 1802-i Mfj.-en az „Alkalmatosságra valók" sorában s végül az AV/t_2-n az AV/t_3-on. Ott is jelent meg újból az AV.-ben, mindjárt az első helyen (1—42. l.), a DMM.-étől némileg eltérő szöveggel.

A későbbi kiadások hol a DMM. hol az AV. szövegét közölték.

Márton 1813-i kiadása, a PM., az AV. szövegét adta ki, amint erre már Toldy — meglehetősen homályosan — rámutatott: „A Márton kiadása sok helyt különbözik az eredetitől. Ezen eltérések Csokonaitól származnak, mint azt egy kézirattöredék bizonyítja, melly a cantata régi textusát mutatja Cs. [= Csokonai] kezével tett változtatásokkal." (Toldy 915. h.) Ehhez még ezt tette hozzá: „A jelen kiadás jobbadán ezt követte."

Toldy jegyzete némileg megtévesztő: az az „eredeti", amitől szerinte Márton kiadása sok helyt eltér, nem más, mint a DMM. szövege; ennek az első kidolgozásnak maradt fenn az a kézirata (K_1), amelyre Toldy is hivatkozik, s amelyet mi is használtunk. Az sem egészen világos, hogy Toldy mit ért azon, hogy „A jelen kiadás jobbadán *ezt* követte." Az „ezt" névmás itt a K_1-re vonatkozik, nem pedig Márton kiadására!

Egyébként Toldy éppúgy, ahogy Márton, az AV. szövegét közölte, de a jegyzetekben hivatkozott a változatokra: részben a DMM., részben a K_1 alapján.

Kföldy a DMM. szövegét követte, de lapalji jegyzetekben közölte az AV. változatait.

A HG. a DMM. szövegét közölte le, s az AV. megfelelő helyén (II, 216—217. l.) adta a változatokat.

A FK. az AV. szövegét adta ki újra, bár a DMM. címszövegével. Hasonlóan járt el Vargha Balázs is kiadásaiban (ÖV.—ÖV.^{2}, MM.). A MM. jegyzeteiben (I, 1109. l.) az AV. eltérő címlapszövegét közli, s ezzel azt a látszatot kelti, mintha a DMM. szövegét adná ki, holott ez nem így van.

Kiadásunk alapja az AV. szövege, a DMM. eltéréseire, valamint az autográf töredék variánsaira a jegyzetekben utalunk.

Keletkezése

A kantáta keletkezéséről a DMM. címszövege csupán annyit mond, hogy „hamarjába készíttetett | a' Régiek' | háládatos dítséretére, | 's a' Máiak' | vetélkedő felbuzdítására, | a' Diétai Magyar Múzsa' | Kiadója által". (Némileg eltérő szöveggel mondja el ugyanezt az AV. címszövege is.) A „Kiadó"-n itt Csokonait kell értenünk, s nem a nyom-

dász Wéber Simon Pétert, aki különben működvelő író is volt: mint kötetünkben is tárgyaljuk, ő írta az *Aufruf an Ungarns edle Söhne* című kantátát, amelyet aztán Csokonai *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz* címmel fordított le, s közös, kétnyelvű kiadásban hozták forgalomba.

Wéber s Csokonai közös műve november 17-én este került előadásra (csak a német változat!) a pozsonyi városi Redoutban (ld. Pressburger Zeitung. 1796. 93. sz. nov. 18. 1170. l.). Mivel pedig *Az 1741-diki diéta* a DMM. V. füzetében, tehát november 25. körül jelent meg, okkal gondolhatjuk, hogy a sikeres Wéber-féle kantáta (a Pressburger Zeitung idézett száma szerint általános tetszést aratott, megismétlését is tervbe vették) fogadtatása ösztönzőleg hatott Csokonaira is. Nagyon kapóra jött az 1741-i országgyűlés tárgya, hiszen most is a trónt fenyegető támadások elhárításáról, a hadiadók megszavazásáról folytak az ülésezések.

Még színpadi mintát is találhatott a költő e témához: ugyanezen év május 21-én a pozsonyi német színjátszót ugyanerről a tárgyról adtak elő egy „hazafias játék"-ot, amint a pozsonyi Városi Levéltár fennmaradt egykori színlapja tanúsítja:

„Mit hoher Bewilligung.

Wird heute Samtags den 21. May 1796. die anwesende Schauspieler und Sängergesellschaft unter
Führung des Georg Denglers die Ehre
haben aufzuführen
auf hohes Verlangen.
Ein ganz vorzüglich schönes vaterländischer
Schauspiel in 5 Aufzügen.

MARIA THERESIA,
KÖNIGINN IN UNGARN UND BÖHEIM

Personen:

Maria Theresia		Fr. Karner.
Franz von Lotharingen, Grossherzog von Toskana ihr Gemahl		Hr. Koller.
Prinz Joseph	beyder	Louise Karner.
Prinzessin Mariane	Kinder	Theresia Reisinger.
Graf Sinzendorf, Hofkanzler		Hr. Schultz.
Graf Harrach, Kriegspräsident		Hr. Karner.
Graf Schafgoth, Gouverneur in Schlesien		Hr. Fischer.
Graf Palfy		Hr. Woltolini.
Graf Bathyany		Hr. Reisinger ält.
Graf Esterhazy		Hr. Forellenweger.
Graf Gotter, preussicher Gesandter		Hr. König.
Gräfin Colloredo		Jungfr. Kaffka.
Gräfin Czaky		Fr. Schopper.
Gräfin Erdödy	Hofdamer der	Fr. Reisinger.

Gräfin Caroly	Maria Theresia	Magd. Dengler.
Gräfin Czischy		Fr. Shultz.
Ein Kammerherr		Hr. Reisinger jüng.

Gesandte, Hofleute, ungarische, und österreichische Stände.

Preisse der Plätze wie gewöhnlich. Der Anfang ist um 7 Uhr."
(Archivum Civitatis Bratislavensis.
1796. divadalné plagaty.)

A májusi pozsonyi előadás is nyilvánvalóan azt a célt igyekezett szolgálni, amit az udvar az összehívott országgyűléssel kitűzött. Wéber Péter erkölcsi és anyagi sikere is ösztönözhette Csokonait, hogy „hamarjába" összeüssön egy színpadi melodrámát. Mert hogy színpadi műnek szánta, azt nemcsak a játszó „személyek", hanem az egyes színi utasítások is bizonyítják. (A VIII. énekben pl.: „A' Theatrumban hirtelen nagy zúgás és vízomlás hallatik . . .")

Voltaképpen a Színművek kötetében lett volna a helye Csokonai e művének is, akárcsak Wéber nyomán fordított kantátájának. Mivel azonban onnan mindkét mű kimaradt, itt tárgyaljuk őket.

A költőnek I. Ferenchez írt folyamodványa alapján (ahol arról ír, hogy Metastasio *Achilles*-ét akarta a városi színházban a magyar nemes ifjakkal előadatni, mégpedig „a nemzeti Geniushoz s az újkori hadviselé viszonyaihoz alkalmazva", hogy majd a „két színházi előadás jövedelmét" a jól harcolók jutalmazására fölajánlja, ld. MM. II, 818., 1034—1035. l.) joggal gondolhatunk arra, hogy ezzel a kantátával is hasonló célja volt. De ahogyan a városi színház német bérlője a „tetszése szerint megszabandó díjért" sem volt hajlandó átengedni a színházat az *Achilles* előadására, úgy bizonyára ezúttal sem: nem bízott a magyar nemesség színházpártolásában.

Csokonai azután így a DMM.-ban adta közre hirtelenjében készült művét, bizonyára nagyobb feltűnés nélkül.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja az AV.

A c í m a DMM. címlapján helyesírási változatként így található: „Az 1741-diki diéta, | vagy-is | A' régi jó magyar szív | Saját királyihoz hív !" A AV.-ból az évszám után után hiányzó kötőjelet a DMM.-ból pótoltuk. A DMM.-ban a cím alatt még ez a műfaji meghatározás olvasható: „Kántáta IX. Énekekben."

A cím alatt az AV.-ben ez az utalás olvasható, amelyet a főszövegből elhagytunk:

„(Hamarjába készült a' Régiek' háládatos dítséretére 's a' Maiak vetélkedő fel-buzdítására, Pozsonyban az Ország-gyűléskor 1769 [= 1796]. — Kinyomtatódott a' Diétai Múzsában, a' 65. és köv. lev.)"

A S z e m é l y e k felsorolásában a következő változatok találhatók:

DMM.: Magyar Országnak Angyala.
DMM.: *A' régi* ***Hérósok'*** *Karja.*
DMM.: *Mária Therézia,* Magyar ország' *Királya.*
DMM.: *A' Nádor***ispány,** Erdődy Gróf Pálffy János, Fő vezér.
DMM.: A' dolog történik a' Pozsonyi *királyi várban, az Ország Gyűlése* alkalmatosságával,
Az *I. Ének* utáni sor az AV.-ban sh.-val: *A' Magyarok'* ***Kőrje***
A DMM. szerint em.
2. DMM.: ***ő****seink' nyomába*
3. DMM.: *dolgába*
4. DMM.: *öszve gyűltetek*
23. DMM.: *folytába*
30. DMM.: *nyomába*
31. DMM.: *dolgába*
32. DMM.: *öszve gyűltetek.*
37. DMM.: ***k****irályi várba fel jövétek,*
38. DMM.: *tegyétek. —*
43. DMM.: *Ah boldog* ***nép!***
44. DMM.: ***b****ékeség*
45. DMM.: Kp. n.
48. DMM.: ***Szent*** *nyúgalom*
49. DMM.: *az ég* ***hartzol*** *melletted. —*
50. DMM.: *nép;*
51. DMM.: *ki zúdult,*
52. DMM.: *dühöskedő*
54. DMM.: ***és kevély*** *dagállyal*
57. DMM.: *Fel dúlta*
58. DMM.: *Be rontott a' tseh földre*
60. DMM.: *A'* ***Rénus'*** *szép vidékét;*
61. DMM.: *Minden felé el terjedt*
63. DMM.: *vas ostorának*
65. DMM.: *le-döntött*
66. DMM.: *közel van óh nemes Magyarság!*
68. DMM.: *a' Karpatus****r****a sütnek*
71. DMM.: *és* ***k****irályi széked'.*
75. DMM.: *oltalmá****b****an;*
76. DMM.: *Menj míg* ***az ellenség hazádba*** *nem ront.*
78., 79., DMM.: ***Ah*** *kelj ki,*
79. AV.: *Hahj* sh., em.
82. DMM.: ***ő****seid*
86., 88., DMM.: ***Ah*** *kelj ki a' tsatába.*
87. DMM.: *Frantzia;*
89. DMM.: *Hazámfiai,*
90. DMM.: *Nagyjai!*
91. DMM.: ***O****rtzátokonn*
93. DMM.: ***Igaz*** *szeretetnek*
95. DMM.: *szívetek;*
96. DMM.: ***boldogult*** *Őseink*
98. DMM.: *Kik* ***hérósi***
100. DMM.: *A' nagy Átillának* ***'s*** *a' vitéz*
103. DMM.: *voltak* ***e****ggy*
104. DMM.: *rettentettek,*

105. DMM.: *vóltanak,*
108. DMM.: ***Gyermekinkkel** eggyütt*
109. DMM.: ***Lélekkel***
111. DMM.: *Meg tartották*
114. DMM.: *lett;*
115. DMM.: *sírjokonn*
116. DMM.: *felett.*
117. AV.: *Tudom ti* Kp. n., em.
118. DMM.: *meg bosszúlni,*
119. DMM.: *ki múlni*
120. DMM.: ***magyar** névvel*
121. DMM.: ***Tudom** hogy a' fényes*
122. DMM.: ***Bé mentek boldogúlt***
123. AV.: *fegyvert a' melly* Kp. n., em.
124. DMM.: ***templomába.***
126. DMM.: *'S Király**otok** mellett a' hartzonn*
127. DMM.: *'s vitézi **pálmátok***
129. AV.: *Ah, már* DMM.: Kp. n.
130. DMM.: *Hogy e' **vitézi***
132. DMM.: *kívűl belől*
134. DMM.: *Fog **e'** világ*
137. DMM.: *bajnokokra.*

A *IV. Ének* színi utasításában:

AV.: *leszáll* [. . .] *közzé, körűlvétetvén a' Vitézek' Karjától.* sh., em.
DMM.: *le száll* [. . .] *közé, körűl vétetvén az **Hérósok' karjától.***

141. DMM.: Kp. n.
142. DMM.: *István' és*
143. DMM.: *Le hozván e' **boldog Hérósok'***
144. DMM.: *fátumok' könyveit.*
146. DMM.: *Pártfogótok **'s** szavait halljátok!*
147. DMM.: *Meg indúlt*
150. DMM.: *Meg szántam* [. . .] ***Máriát,***
151. DMM.: *közétek,*
152. DMM.: *eggy kegyes Helytartóm' nézzétek;*
153. DMM.: ***h**azátok'*
154. DMM.: *öszve-dűlt*
155. DMM.: *a' **m**agyar*
156. DMM.: *ki végyen;*
159. K_1: *Ez a' kegyes Királyné*

AV., DMM.: ugyanígy, de a sor végén vessző.

160. AV., DMM.: *Kit a' nagy Károly nemzett,*
K_1: *Kit **néktek** Károly nemzett*
161. AV., DMM.: *Hogy benne minden nemzet*
K_1: *Hogy benne minden **N**emzet*
162. AV.: *anyát —*
DMM.: *anyát.*
K_1: *anyát*
163. AV., DMM.: *Ez a' kegyes Királyné*
K_1: *Ez a'* [Jav. ebből: *áld*] *kegyes Királyné,*
164. AV.: *hív anyátok*
DMM.: ***jó** anyátok,*
K_1: *jó **A**nyátok*

165. AV., DMM.: *Alatta*
K_1: *'**S** alatta*
167. DMM.: *öszve adta*
168. DMM.: *Felkentemet* [. . .] *meg támadta,*
170. DMM.: ***O**rszágit* [. . .] *rabolják.*
171. DMM.: *fenni,*
172. DMM.: *Ah ha*
173. DMM.: *Ama boldogságb**a***
174. DMM.: ***Melly már számotokra áll az égbe** készen.*
175. DMM.: *ki nyertem az égbe,*
176. DMM.: *Hogy **sokáig légyen** anyátok **e**gy végbe.*
177. DMM.: *Királyné még azt meg látjátok,*
178. DMM.: *Ki veszi a' porból és*
179. DMM.: *'S a' **m**agyar*
180. DMM.: ***fénylik** mosolyogva.*
181. DMM.: ***S** mihelyt*
182. DMM.: *Arany **időt számlál***
184. DMM.: ***m**agyar Tempében.*
185. DMM.: *ledűlt*
186. DMM.: ***lelnek** a' szegények.*
189. DMM.: *mind kettőt*
192. DMM.: *fel rakja*
193. DMM.: *Pozsonyb**a** 's Budáb**a**,*
194. DMM.: *bé **s**ummálja* [. . .] *Gárdába:*

A DMM.-ban itt még ez a két sor következik:
Hadd szemléljék ebbenn a' kűlföldi szemek,
Hogy nints a' Magyarnál felségesebb remek!

197. DMM.: *Nemzett* sh.
198. DMM.: ***A**nyát.*
200. DMM.: ***jó A**nyátok,*
203. DMM.: *is,*
203. DMM.: *is,*
204. DMM.: *is.*
206. DMM.: ***A**nyának felséges **M**agzatja,*
207. DMM.: ***a'** világon párja*
208. DMM.: *öszve járja;*
209. DMM.: *meg esmérhesse*
210. DMM.: *meg orvosolja*
211. DMM.: *porb**a** fekvő* [. . .] *fel keresse,*
214. DMM.: *nagy **Hérósnak***
215. DMM.: *fel számláljuk*
217. DMM.: ***A**h nagy*
221. DMM.: *közűl ki nőnek,*
223. DMM.: ***léssz***
225. DMM.: *őrűlt*
226. DMM.: *Józsefl mindeniket.* A *József* név nagy betűkkel van szedve.
228. DMM.: *Bé tőltöd* [. . .] ***példával.***
230. DMM.: *meg·h**ő**lt* [. . .] *fel éled.*
233. DMM.: *fagyos **s**ark*
235. DMM.: *A' **Mógol'** és **Péru'***
237. DMM.: ***k**irályoknak,*

238. DMM.: *mind azoknak,*
239. DMM.: *Friderik*
240. DMM.: *te* ***nagyobb fogsz lenni*** *Frideriknél.*
242. DMM.: *meg vannak,*
246. DMM.: *Fog* ***lelni***
248. DMM.: *Meg ékesíti*
250. AV.: *Elmulván;* em. a DMM. szerint.
DMM.: *El múlván* ***az arany idő áll helyére;***
251. DMM.: *várt*
252. DMM.: *Meg adja*
253. DMM.: *minden* ***nemzet***
256. AV.: ***ülni*** A DMM. szerint em.
DMM.: *Trónusán*
260. AV.: *Nadorispány* A DMM. szerint em.
DMM.: *névvel:*
266. DMM.: *ki múlnak,*
267. DMM.: *sirba*
268. DMM.: ***Nagy*** *tetteik*
269. DMM.: ***magyar***
271. DMM.: *bé temetni*
273. DMM.: *esztendei*
275. DMM.: *A' Tréziájénál*
277. DMM.: *meg áldhassa*
278. DMM.: *eggy másik*
281. A DMM.-ban a *törvénnyel 's hittel* dőlt szedéssel, a sor végén nincs írásjel.
286. AV.: *Éljen sokáig éljen;* Az első szó után a hiányzó vesszőt mi pótoltuk.
292. DMM.: *Magyar' fia*
293. DMM.: *meg hal* Kp. n.
294. A DMM.-ban a *Másikat* nincs dőlt szedéssel kiemelve, a sor végén pontosvessző van..
295. AV.: *Királya* A sor végéről hiányzó vesszőt a DMM. szerint pótoltuk.
296. DMM.: ***A koronás virtus' eleven példája,***
297. DMM.: Kp. n.
298. DMM.: *Sok tartományoknak* ***fő javára***
301. DMM.: *szeme fénye*
307. DMM.: ***királyi***
311. AV.: ***Ferentz*** *Segédországlótok,* Az értelmező előtt a vesszőt mi pótoltuk.
K_2, DMM.: *Ferentz Segéd-országlótok* A DMM.-ban s a K_2-ben sincs a *Ferentz* név kiemelve.
312. K_2, DMM.: ***Pártfogótok:***
313. Az AV.-ben s a K_2-ben a *Másikat* kiemelve.
315. K_2, DMM.: *le száll*
317. K_2: *FERENTZBE a' Példát ki küldi*
DMM.: *FERENTZBE a' példát ki küldi*
319. K_2, DMM.: *el kezdett magába*
320. K_2, DMM.: *példájába.* —
322. AV., DMM.: *sirba zárja a' temető:*
K_2: *sírja* [!] ***rejti*** *a' temető:*

324. K_2: *Fiával.* —
DMM.: *Fiával.*
326. K_2, DMM.: *édes Atyja*
327. K_2, DMM.: *meg mutatja*
328. K_2, DMM.: *eggy*
329. K_2, DMM.: *meg áldja*
332. K_2, DMM.: *vissza jő.*
333. K_2, DMM.: a *Sándorban* nincs kiemelve.
334. K_2, DMM.: *Hazátok' angyalát*
335. K_2, DMM.: *meg szánja,*
338. DMM.: *fel emelni!*
K_2: *fel emelni;*
343. K_2, DMM.: *reménye:*
344. K_2, DMM.: *meg áld*
346. K_2, DMM.: *bé takarnak:*
350. K_2: *aladt!*
DMM.: *alatt!*
351. AV.: *Micsoda* sh., em. K_2, DMM.: *állanak sorjába*
352. K_2, DMM.: *Templomába!*
353. K_2: *Pálma van kezekben, laurus a' fejeken*
DMM.: *Pálma van kezekbe, laurus a' fejeken,*
354. K_2, DMM.: *El terjedt* [. . .] *népeken.*
355. K_2, DMM.: *álló-képek*
356. K_2, DMM.: *királynak tűkörűl.*
358. K_2, DMM.: *tsillagok.* — —
360. K_2, DMM.: *képetekenn a' Bétsi jeleket:*
361. AV.: *házából* A vesszőt a K_2 s a DMM. szerint pótoltuk.
362. K_2, DMM.: *ágyékából.*
363. K_2, DMM.: *világot,*
364. K_2, DMM.: *boldogságot.*
366. AV.: *Hahj* em.
K_2, DMM.: *Ah*
370. K_2, DMM.: *királyi Ház.*
372. K_2, DMM.: *fiába*
373. K_2, DMM.: *tsatába*
376. K_2, DMM.: *meg győzni*
377. K_2, DMM.: *Meg vervén* [. . .] *ármádáját,*
378. K_2, DMM.: *Le dönti e' kevély Nemzetnek*
379. K_2, DMM.: *Ama vitéz KÁROLYT*
380. K_2, DMM.: *Magyar hadnak* [. . .] *vezére.*
382. K_2, DMM.: *Bé tőlti*
383. K_2, DMM.: *Ah*
384. K_2, DMM.: *fegyverbe*
386. K_2, DMM.: *Mellyek a te Neved' hangjára le estek.*
387. K_2, DMM.: *fel-szedett*
393. K_2, DMM.: *Érdem!*
396. K_2, DMM.: *templomodba*
399. DMM.: *az Ég meg hallgatta,*
400. K_2, DMM.: *meg adta;*
401. AV.: *Tréziátok* A hiányjelet a K_2 és a DMM. szerint pótoltuk.
K_2, DMM.: *Tréziátok'*
402. K_2, DMM.: *ölébe* [. . .] *meg látjátok.*

403. K_2, DMM.: *Meg látjátok*
406. K_2, DMM.: *fognak.*
407. AV.: *ama' Jó'sef* A hiányzó vesszőt a K_2 s a DMM. szerint pótoltuk.
K_2, DMM.: *ama' JÓZSEF,*
408. DMM.: *Atyja és Királya.*
K_2: *Atyja és Királya. — —*
409. K_2, DMM.: *épen*
410. K_2: *A' Második* Jav. ebből: *második*
412. K_2, DMM.: *Fel kél* [. . .] *mezejére.*
413. K_2, DMM.: *a' jövendő időknek folytába*
414. K_2, DMM.: *Ditsőségesenn* [. . .] *trónusába. —*
415. K_2, DMM.: *boldogúlt*
416. K_2, DMM.: *Paraditsomba*
420. K_2, DMM.: *Nemzetek'*
422. AV., K_2: A *Ferdinánd* név nincs kiemelve.
A K_2-ben s a DMM.-ban e sorhoz csillag alatt ez a jegyzet csatlakozik: „Heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas, Tu *Marcellus* eris! — Manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores, animamque nepotis His saltem accumulem donis, et fungar inani Munere. — — VIRGIL. AEN. VI."
423. K_2, DMM.: A *Ferdinánd* név kiemelve.
425. K_2, DMM.: *királyi Háznak*
427. K_2, DMM.: *Bőlts Lelked fog be hozni*
Mint volt róla szó, az *V. Ének*-nek a K_2-ben csupán címe van meg, a helye üresen maradt. Megvan viszont a K_1-ben cím nélküli fogalmazványa.
431. AV., K_1: *Nagylelkű*
DMM.: *Nagy lelkű*
K_1: *kikb̄ [= kikben]* A sor végén nincs pont.
432. AV., DMM.: *Lángol az azt fedező régi vitézi erő;*
K_1: *Lángol az azt őrző régi ⟨. . .⟩ vitézi erő*
433. AV., DMM.: *szabadonn*
K_1: *szabadon* Kp. n.
434. K_1: Kp. n.
435. K_1, DMM.: *koronát*
A sor végén az AV.-ben s a DMM.-ban kettőspont, a K_1-ben vessző.
436. AV., DMM.: *közzé*
K_1: *közé*
437. AV., DMM.: *rabolók*
K_1: *rablók*
439. AV.: *Ím a Németeket kitsikarják minden ezüstből,*
K_1: *⟨a' Frantz már⟩ a' Németeket kirabolják minden ezüstből*
DMM.: *Ím a' Németeket ki rabolják minden aranyból,*
440. K_1: *Már a' ⟨z olasz⟩ Belga 's olasz ⟨földeket⟩ várakat öszve törik.*
DMM.: *öszve törik.*
441. AV., DMM.: *nép országimat*
K_1: *Nép Országimat* Kp. n.
442. AV., DMM.: *'S rám*
K_1: *'S Rám*
443. DMM.: *ennyi Király fenyeget sok ezernyi sereggel,*

K_1: *ennyi* ***hadak*** *fenyegetnek ezernyi sereggel* Kp. n.
444. AV., DMM.: *fejemre rohan:*
K_1: *fejemre* ***nyomúl****:*
445. DMM.: *Magyarok!*
K_1: *Magyarok* [Jav. ebből: ***magyarok***] *tš [= tsak]*
446. AV., DMM.: *állni,*
K_1: *állni;*
448. AV.: *Ím-ím*
DMM.: *Ím, ím*
K_1: ⟨*Szép szó könyörög*⟩ *Ím*
449. AV.: *E' keserű könnyek nem buzdítnának e téged*
K_1: *E' keserű könyek nem* ***lésznek e' inditóid***
DMM.: ***lesznek e' indítóid***
450. K_1: *a' kibe még* ***Attyai' szíve dobog.***
DMM.: *a' kibe még Atyjai' szíve dobog?*
451. K_1: *Oh te nemes* ⟨*Nemzet*⟩ *Maradék! te maradnál messze* ***Atyáid***
DMM.: ***maradék, te maradnál messze Atyáid'***
452. K_1: ***Hajdani*** *nyomdokitól* ⟨*anyi*⟩ ***annyi vitézek*** *után.*
DMM.: *Hajdani nyomdokitól annyi vitézek után?*
453. AV.: *bástyája királyi nemünknek*
K_1: ***segedelme*** ⟨*az A*⟩ ***királyi Nemünknek*** [Jav. ebből: *Nememnek*]
DMM.: *Tsak te valál régen segedelme Királyi Nemünknek,*
454. AV.: *Édes Atyáimnak gyámola tsak te valál;*
DMM.: *valál.*
K_1: *Édes* ***Anyaimnak*** ***Gyámola*** [Jav. ebből: *gyámola*] *tsak te valál.*
455. DMM.: *Kik nyomorúlt sorsodba*
K_1: ⟨*Tsak te valál az egész minden*⟩ *Kik* ⟨*téged nyomorúlt sors*⟩ *nyomorúlt sorsodba*
456. K_1: *Bé fogadák* ⟨ *?nyu*⟩ *fedező* ***mennyei szárnyok*** *alá*
DMM.: *Bé fogadák fedező mennyei szárnyak alá.*
457. K_1: *A'* [Jav. ebből: *Az] kik alatt ki derűlt* Kp. n.
DMM.: *A' kik alatt ki derűlt*
458. K_1: ⟨*A' kik alatt a' fényt*⟩ *'S ködbe borúlt fénnyét Dátzia* ***vissza*** *nyeré.*
DMM.: a K_1 szerint.
459. DMM.: *le tapodni:*
K_1: *Illy nagy Atyák vérét* ⟨*?G . . .*⟩ *igyekeznék* ⟨*porba tapodni*⟩ [Az áth. rész fölé írva:] *földbe* [utána írva:] *taszítni,*
460. AV., DMM.: *'S nem buzog é Magyarom benned az ősi harag?*
K_1: ⟨*? Számold ezt*⟩ *'S* [Az áth. rész fölé írva: *'S* [. . .] ***nem*** *buzog é*] *Magyarom Benned az ősi harag?*
461. DMM.: *És ha az én már sírba* ***borúlt*** *felséges Atyáim'*
K_1: ***Úgy de*** *ha már a' sírba borúlt felséges Atyáim*
462. K_1: *Érdemi tsak* ***sengék a' te Személyed előtt***
DMM.: *Érdemi tsak* ***gyengék*** *a' te személyed előtt:*
463. AV., DMM.: *Nézzed az én benned bízó fejedelmi személyem',*
K_1: *Nézzed az én* ⟨*hozzád*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *benned*] ***bízó*** *fejedelmi Személyem'*
464. AV., DMM.: *porba tiporni akar.*
K_1: *porba* ⟨*takarni*⟩ ***tapodni*** *akar.*

465. AV., DMM.: *'S ah, a' melly koronát kivántál*
K_1: ***És a'** melly koronát kivánnál* Kp. n.
468. AV., DMM.: *A' te vitézséged 's gondviselésed alá*
K_1: *A' te vitézséged* [Jav. ebből: *vitézségre*] *'s gondviselésed* [Jav. ebből: *gondviselésre*] *alá.*
469. AV.: *Nagylelkű* [. . .] *szíveteket Erre,*
DMM.: *Nagy lelkű* [. . .] *szívetek erre*
K_1: ⟨*Vesd szemed óh te nemes Nemzet*⟩ [Az áth. rész fölé írva: *Nagy lelkű Magyarok*] *buzduljon* ***Lelketek** erre,*
A 469. sor jegyzete a DMM.-ban: *(Fel emeli a' kisded Józsefet.)*
470. AV., DMM.: *Vessetek e' tsetsemő*
K_1: *Vessetek e'* ***kisded***
471. AV.: *Még Ez virtusival bétőltheti északot és délt*
DMM.: *Még ez virtusival bé tőltheti*
K_1: *Még ez virtusival bé tőltheti **Északot** és **Délt**,*
472. AV.: *Még E'* [. . .] *atyja*
DMM.: *Még* ***e'*** [. . .] *atyja*
K_1: *Még e'* [. . .] ***Atyja***
473. AV., DMM.: *e' hérósok'*
K_1: *e'* ***Hérósok*** ⟨*vó*⟩
474. AV.: *időnap*
K_1, DMM.: *idő-nap*
475. AV., DMM.: *Legyetek e' mellett bokor ellenségei ellen,*
K_1: *Légyetek e' mellett* ⟨*dühös*⟩ [Az áth. szó fölé írva: *bokor*] *ellenségei ellen*
476. AV.: *Kik tűzzel-vassal* ***perzesik** ősi javát.* sh. *perzselik* helyett; em.
K_1: *Kik* ⟨*ki*⟩ ***dühösenn kezdik tépni királyi** javát*
DMM.: *Kik dühösen kezdik* ***rontani** ősi javát.*
477. AV.: *Hát mikor eggy asszonyt 's* ***egy** gyermeket annyi Királyok*
A DMM. szerint em.
DMM.: ***És** mikor eggy asszonyt 's* ***eggy** gyermeket*
K_1: *És mikor eggy **Asszonyt*** [. . .] ***királyok***
478. AV.: *Kívánnak dühösen rontani mint az ölyük:*
K_1: ⟨*Üldöznek*⟩ ***Kezdik*** ⟨*tépni*⟩ [Az áth. szó fölé írva: ⟨*h*⟩***erös***] ***karral tépni miként** az ölyük:*
DMM.: A K_1 szerint.
479. AV., DMM.: *Nem tüzel é* [. . .] *hűség?*
K_1: ⟨*Tsak te*⟩ *Nem tüzel é* Kp. n.
480. AV., DMM.: *Nem ragad é fegyvert*
K_1: *Nem* ⟨*fogol é kardot*⟩ *ragad é*
A K_1-ben itt még két sor következik, amelyet sem a DMM., sem az AV. nem közölt: az ÖV. adta ki először, szögletes zárójelbe téve.
És ha egyéb nem hajt, e könyek [= könnyek] zápora hajtson
Melly rebegő szómat [Jav. ebből: ***szómmal**]* ⟨*félbe . . .*⟩ [Az áth. szó fölött: *könyv*] [Az áth. szó alá írva: *mélly*] *özönébe nyeli.*
481. AV., DMM.: *Nemzetség!*
K_1: *Nemzetség*
482. AV., DMM.: *Ha nem leszel segítség*
K_1: *n̄ [= nem]* Kp. n.

DMM.: *trónusom' le döntik,*
483. K_1: *trónusom le döntik* Kp. n.
484. DMM.: *ki öntik:*
K_1: *ki öntik*
485. DMM.: *hív!* —
K_1: *hív*
486. DMM.: *meg gyúlt*
K_1: *ğ [= meg] gyúlt*
487. DMM.: *ajkam le zárja:*
K_1: *ajkam le zárja* Kp. n.
488. AV., DMM.: *árja,*
K_1: Kp. n.
491. K_2, DMM.: A *Haljunk meg* után nincs kp.
492. DMM.: *Álljunk, álljunk véres bosszút* ***ősi szabadságunkért.***
K_2: ***Rajta!*** *álljunk véres bosszút ősi szabadságunkért!*
K_2: *meg halni a' hólt testek halmain,*
DMM.: A sor végén pont.
494. K_2: ***Őseink'*** *szent hamvain.*
DMM.: *őseink' szent hamvain.*
495. AV.: *Magyar:* A *hogy* előtt a vesszőt a K_2 szerint pótoltuk.
K_2, DMM.: *Magyar,*
496. DMM.: *Még is*
K_2, DMM.: ***Magyar*** *maradt a' Magyar.*
497. K_2, DMM.: *Meg tartotta*
498. K_2, DMM.: *Hát ugyan mi* ***lennénk e' már*** *annak gyalázatjára?*
499. K_2, DMM.: *nagy lelkű őseinktől?*
K_2: ***Őseinktől?***
502. K_1, DMM.: *győzni tanúlt*
503. DMM.: ***Ah*** *előbb mint sem azt lássam, fel kötöm*
K_1: *ezt lássam*
504. K_2, DMM.: *vitéz módra trombita szón*
506. AV., K_2: *Rajta! haljon*
DMM.: *Rajta! — haljon*
508. DMM.: *el-fajúlt unokáji asszony szívet*
K_2: *el fajúlt Unokáji*
509. K_2, DMM.: *le hullának*
510. K_2, DMM.: ***Magyar***
511. K_2: *El árasztott ellenséges* ***vérrel*** *nem mossátok le:*
DMM.: *El-árasztott*
512. K_2, DMM.: ***Magyar***
513. K_2, AV.: *nagyapátok ellenségnyakra fene. —*
DMM.: *nagy* ***Atyátok az ellenségnek*** *fene. —*
514. K_2, DMM.: *meg vér a' Magyar* Kiemelve: *a' Magyarok' Istene!*
515. AV.: *Megéritek még valaha hogy az illy puhálkodás . . .*
Kp. n. A K_2 szerint em.
K_2, DMM.: *Meg éritek* [. . .] *puhálkodás — —*
516. K_2, DMM.: *— De hová, hová ragadtál*
517. K_2, DMM.: *nagy lelkű*
520. K_2, DMM.: *szememre.*
523. K_2, DMM.: *eggy sorjába*
524. K_2, DMM.: *A' Vitéz Lelkeknek szentelt Ditsőség' Templomába. —*
525. AV.: *Tudom hogy* Kp. n., em.

526. K_2, DMM.: *meg mutathassátok*
529. AV.: *Úgy van*, K_1, DMM.: Kp. n.
530. K_1, DMM.: *háborúba.*
331. AV.: *üzvén vágván* A kp.-t em.
532. K_2, DMM.: *Eggyütt* ***vitézkedtünk,***
534. K_2, DMM.: *trombita szón* ***nagy Őseink'*** *nyomába. —*
535. K_2, DMM.: *vissza adná*
536. K_2: *Vajha* ***vissza térítené*** *elhanyatlottt*
DMM.: *el-hanyatlott*
537. K_2, DMM.: *három* ***király***omnak
538. K_2, DMM.: *ki álltam*
539. AV.: *nyakára* Kp. n. A K_1 szerint em.
540. K_2, DMM.: *Meg* ***reszkettetném*** *még eggyszer a' Pálfi név' hangjára!*
541. K_2, DMM.: *meg-fáradt* [. . .] *meg fagytak,*
542. K_2, DMM.: *le roskadtak.*
543. K_2, DMM.: *Még is fel vészem*
544. K_2, DMM.: ***Gőzölög*** *ez az ellenség'* ***véreitől még*** *ma is.*
546. K_2, DMM.: *Jertek álljunk véres bosszút* ***ősi szabadságunkért.***
547. K_2, DMM.: *vén létemre köztetek;*
548. K_2, DMM.: *Legalább* ***Őseink'*** *útját meg nyitom*
549. K_2, DMM.: *leg sűrűbb tűz ég:*
550. K_2, DMM.: ***Ott*** *Pálfi*
551. AV., DMM.: *Vitézek!*
K_2: *Vitézek*
553. AV., DMM.: *ellenségeink*, K_1: Kp. n.
556. K_2, DMM.: *Ójjuk a' Magyar hazát;*
A színi utasítás szövegében: K_1, DMM.: *Pálfi*
K_1, DMM.: *ki vonja* ***a'*** *kardját:*
K_2, DMM.: *egéssz*
AV.: *felzendül.* A K_2 s a DMM. szerint em.
K_2, DMM.: *fel zendűl:*
AV.: *Királyért, És* [. . .] *hazáért!* A K_2 és a DMM. szerint em.
K_2, DMM.: *és* ***Hazáért***
K_2, DMM.: *az alatt*
K_2, DMM.: *a' vitéz Magyarok*
K_2, DMM.: ***hartz-dal'***
AV.: *kivontt* K_2: *ki vont*
DMM.: *ki-vont*
K_2, DMM.: *fegyver zörgéssel ki mennek.*
A *VII. Ének* első színi utasításában:
K_2, DMM.: *(Eggy.)*
564. K_2, DMM.: *fegyverében:*
566. K_2, DMM.: ***Pálfi*** *Fő vezért.*
576. K_2, DMM.: ***Ősi*** *nagy lelkünkkel*
576. K_2, DMM.: *bé fedezzük,*
577. K_2, DMM.: ***Ősi*** *fegyverünkkel*
578. K_1, DMM.: *védelmezzük!*
579. K_2, DMM.: *végbe visszük,*
A színi utasítás a K_2-ben s a DMM.-ban: *(A' szőnyeg le foly.)* A VIII. ének bevezető szövegének eltérései a DMM.-ban:

AV.: ***Bérekesztés,***
(Licenza)
VIII. ÉNEK. A szó kurzív.
DMM.: *Licenza*
(vagy-is Bérekesztés.)
VIII. ÉNEK.
DMM.: *Theatrumba*
DMM.: *közűl fel jön*
DMM.: *poétai*
DMM.: *fel öltöztetve;*
AV.: *egy* [. . .] *hétágú villájával;*
szól, és [. . .] *letsilapodnak, a Musika halkal elmúlik.)*
DMM.: *eggy* [. . .] *hét ágú villájával;*
szól és [. . .] *le tsilapodnak, a' Muzsika halkal el múlik.)*
A DMM.-ban *A' Duna* neve alatt ez a színi utasítás olvasható: *(Eggy oszlophoz áll hét ágú Villájával.)*
595. DMM.: *eggy* [. . .] *meg álljatok*
596. DMM.: *Habjaim, e' fényes Várnak*
597. DMM.: *országnak*
599. DMM.: *Bértzek*
600. DMM.: *öszve!*
601. DMM.: *szól; melly annyi kövér* ***földekre*** *le folyván*
602. DMM.: *öntöz:*
603. DMM.: *szól; Magyarok* [. . .] *vegyétek!*
604. DMM.: *Őseitek*
605. DMM.: *Vóltanak; én vóltam,*
606. DMM.: *Zsámoly-széke alól a'* ***légyen*** *szóra* A *lgyen* e DMM.-ben dőlt szedéssel.
607. AV.: *Europa* A DMM. szerint em.
609. DMM.: *Balámber*
610. DMM.: *Scytha* [. . .] *ebbe*
612. AV., DMM.: *emlékezem* Elek kifogásolta, hogy az *é* hangzót „rövidbe számlálta" (62. l.); szerintünk azonban *emlékszem* lehetett a kéziratban.
614. DMM.: *fülembe,*
618. DMM., AV.: *hempelygetnek* A ritmus miatt em.
619. DMM.: *közt*
620. *előttem.*
621. DMM.: *öszve-kevert viadal felhőnnyi*
622. DMM.: *szemembe.*
623. DMM.: *vólt* A *veszély* után kp. n.
624. AV.: *ki* ***nem*** *mertek* A DMM. szerint em.
DMM.: ***ki ne*** *mertek vólna*
625. DMM.: *Országot* ***menteni***
628. DMM.: *A' bosszú,* ***a'*** *halál*
629. DMM.: ***Őseitek'*** *száján, mikor* ***a nagy*** *Trézia*
630. DMM.: ***Akkori Nagyjaitok***
632. DMM.: ***Ditsőség,***
635. DMM.: *Hírdetem áldandó* ***Hérossait a' magyar égnek.***
636. DMM.: *Míg tsak az ő Székén*
637. DMM.: *a' Szent István*
639. DMM.: *betsűli.* — —

642. DMM.: *meg újra*
643. DMM.: *nap fényre*
644. DMM.: *ismét.*
646. DMM.: *ki szállni*
647. DMM.: *ki nyílik*
651. AV.: *Menjetek* sh. A DMM. szerint em. *óh Magyarim!*
DMM.: *Merjetek óh Magyarok!*
652. DMM.: *hűség,*
653. AV.: *én hogy* Kp. n. A DMM. szerint em.
654. DMM.: *Fejedelmetekért* [. . .] ***ki menni:***
655. DMM.: *Rajta tehát! 's* ***míg még nem vér***
657. DMM.: ***Rajta*** *vitéz lelkű Magyarok!*
658. AV., DMM.: *Győzni kell tinéktek!*
K_1: *tinéktek*
659. AV., DMM.: *Légyetek tsak hívek,*
K_1: *Légyetek is [= tsak] hívek*
660. AV.: *A' Scytháknak szívek*
K_1, DMM.: ***Népeteknek*** *szívek*
661. AV., DMM.: *Bátor és vitéz .*
K_1: Kp. n.
663. K_1: Kp. n.
664. AV., DMM.: *világ*
K_1: ***Világ***
670. DMM.: *Ójjuk* K_1: *'Ójjuk*
671. DMM.: *'S bár a*
672. AV.: Kp. n., em.
DMM.: *dördül,*
673. DMM.: *rettenjünk!*

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A színpadra szánt verses kantáta keletkezéséről szólva már érintettük, hogy megszületésébe közvetlenül belejátszottak a pozsonyi országgyűlés céljai, valamint az ülésezést kísérő látványos színpadi jelenetek — nem utolsósorban pedig a költő szorongató anyagi helyzete.

Volt szó arról is, hogy 1796. május 21-én a pozsonyi német színjátszók előadtak egy hasonló „hazafias darab"-ot („schönes vaterländischer Schauspiel"), de közvetlenül az is hatással lehetett Csokonai tárgyválasztására, hogy a király is hivatkozott az 1741-i diéta példájára, felsorolva, hogy akkor mi mindent ajánlottak föl a rendek (ld. Pressburger Zeitung. 1796. november 25. 95. sz. 1189—1190. l.). A német színészek november 18-án Kuntz színigazgató vezetésével a műsorra tűzött vígjáték előtt hazafias Prologust adtak elő énekkel, díszkivilágítással, amint a pozsonyi hírlap tudósít róla: „Montags den 14. d. ward von hiesigen Deutschen Schauspielergesellschaft unter der Direktion des Herrn Kunst im grossen Städtischen Theater ein vaterländischer Prolog mit Gesang und einer prächtigen Illuminazion, dann das Lustspiel: der Fabrikant, aufgeführt, welches beyde K K. MM. und des Erzherzog Palatin K. Hoheit mit Allerhöchstihrer gegenwart zu beehren geruhten." (Pressburger Zeitung. 1796. november 18. 95. sz. 1169. l.)

A kísérletért Csokonait nem lehet egészen elmarasztalni: olasz mestere, Metastasio is írt kantátákat az uralkodó ház magasztalására (v. ö. MM. I, 869—871. l.), s szorongatott helyzetében mindennel meg kellett próbálkoznia, ami valami kis anyagi sikerrel kecsegtetett, vagy legalábbis azzal, hogy magára vonja a reménybeli főrangú pártfogók figyelmét.

A későbbi Csokonai-tanulmányok csak kis részben foglalkoztak az alkalmi mű esztétikai értékével — ami érthető is, hiszen igaza van első méltatójának, Harasztinak abban, hogy „legfölebb is csak technikai virtuozitásig jut" el a kényszerű rögtönzésben (ld. Haraszti 81. l.). A tanulmányok nagy része még később is akörül forog: mennyire őszinte a költő hangja ebben a kantátában, noha első méltatója, Haraszti ebben is máig elfogadható ítéletet mondott.

Imre Sándor — nem egészen ok nélkül — Metastasio kantátáinak ihletését kereste ezen alkalmi műben, azt írván, hogy „a fölosztás és sorok is néha Metastasióra emlékeztetnek". (OlKölt. 72. l.)

Haraszti jó érzékkel vette észre a költő erőlködését, hogy — jobb meggyőződése ellenére — a nemesi országgyűlés igényeihez igazodjék: „Az 1741-ki pozsonyi országgyűlést veszi tárgyul, dicsőítő utólagos jóslatokkal szól Mária Theresiáról, aztán ennek fiáról, II. Józsefről, s a haza Geniusával az uralkodó család genealogiáját vezetteti le, mindenik időszakot természetesen a jólét és boldogság quintessentiájának declarálva. A sok recitativo, ária meg karének után a nádor ajkáról halljuk meg a költemény voltaképpeni célját, mely az ősi dicsőség emlegetésének kopott útján járva akarja hazánk fiait a trón és haza megvédésére lelkesíteni a külellenséggel szemben. Haljunk meg, vitéz bajtársaim, királyunkért: álljunk véres bosszut ő érte és magunkért [. . .] Mi tétetnénk örök nyerget győzni tanult népünkre? Inkább vesszünk el, sőt ha senki sem köt kardot, vesszek el egy magam: »haljon meg én bennem nemzetem dicsősége« Elestem után majd elbeszélem Árpádnak, Lehelnek unokáik elkorcsosulását:

> De megver a magyar névért a magyarok istene,
> Megéritek még valaha, hogy az ily puhálkodás . . .

De ez magas hang, kibicsaklik. Szegény költőnk megijedt, hogy a közviszonyokat egy percre a maguk meztelenségében merte feltárni, azért kárpótlásul annál nagyobb dicsőítések cifra rongyaiba burkolja most. A nádor szavait mi más követné, mint a vitam et sanguinem-jelenet [. . .] Az egész cantate sem egyéb mint a nádor szájába adott phrasisok csűrése, csavarása." (81—82. l.)

Haraszti mondja ki azt is, hogy a francia forradalommal rokonszenvező költő e megalkuvó kísérlete „egy nagy tévedés", s ezzel azt is kifejezi, hogy szerinte nem belső meggyőződés szülötte: „Noha ugyancsak erőlködik szárnyalást adni phantasiájának, legfölebb is csak technikai virtuozitásig jut: az egész oly hideg, mintegy [= mint egy] vizivó bordala, mint egy köszvényes öreg szerelmi verse. A tavaszt akarja ő tél közepén dicsőíteni s igy akárhogy csigázza is fel képzelődését, legfölebb némi verőfényt ha ereszt az, de éltető meleget nem. És ez nagyon természetes eredmény Csokonainál. Saját lelkéből nem vehet elég tüzet, mert ő tulajdonkép cosmopolita s a szabad eszmékkel rokonszenvez, mostani eljárása csak egy nagy tévedés." (I. m. 82—83. l.)

Ferenczi a mű megszületését kiváltó motívumok között Wéber Simon Péternek a redoute nagy termében be is mutatott *Aufruf an Ungarns edle*

Söhne című kantátája mellett említi a Bécsben Károly főherceg tiszteletére *Der Retter in Gefahr* címmel bemutatott kantátát (68. l.). Ferenczi is utal a november 12-én felolvasott királyi leiratra, „mely célzatos bőséggel hivatkozva az 1741-iki jelenetre, most hasonló helyzetben hasonló tettre hívja fel a vitéz magyarokat" (67—68. l.).

A kantáta mögött meghúzódó írói meggyőződés őszinteségét nem vizsgálja, csupán annyit ír róla, hogy „A mű túlzó királyhűség tanújele; fő része a Genius előadása, ki jóslataival lejön a költő koráig, a József főherceg nádorrá választásáig (november 12.) s a gyermek V. Ferdinánd dicsőítéséig" (69. l.).

Waldapfel József a költő hasonló alkalmi műveivel együtt kényszerű és sajnálatos megalkuvás eredményének tekintette ezt is: „Több füzetet tölt ki [. . .] egy hosszabb ünnepi jelenet, kantáta az 1741-i diétáról. Annak az országgyűlésnek az emlékét, amely a közmondásos »vitam et sangvinem« (életünket és vérünket) jegyében megszavazta Mária Teréziának a segítséget az örökösödési háborúhoz, 1796-ban az udvar hivatalosan is igyekezett felidézni [. . .] kantátája [. . .] az intervenciónak 1741-i jövendölés keretében elhangzó magasztalásában végződik.

De már ekkor vannak olyan költeményei is, amelyek mutatják, miképpen küzd Csokonai a haladó és hazafias mondanivaló kifejezésének akkori korlátolt lehetőségeivel." (MFelv. 264. l.)

Szuromi igyekezett pozitív vonásokat fölfedezni a kantátában: úgy vélte, hogy az „a felvilágosult uralkodóeszmény igazi dicsőítése, Mária Terézia és II. József emlékének helyes értelemben vett megbecsülése" (ItK. 1964: 292. l.). A fennmaradt kézirattisztázatot is bizonyítéknak tartotta amellett, hogy a kantáta több, mint egyszerű alkalmi versezet: „*Az 1741-iki diéta* nem minden részlete mutatja a gyors munkát, Mária Terézia vagy II. József emlékének költői megformálása túlemelkedik az alkalmi versezetek színvonalán, a művészi feladat vonzását e mű töredékes autográf kézirat-tisztázata is támogatja." (Uo. 293—294. l.) Ugyanakkor politikai értelemben úgy látta, hogy „*az 1741-iki diéta* szeretné jelezni a határt, ameddig Csokonai ebben a szorongató helyzetben meggyőződése alapján elmehet." (I. h. 294. l.)

Sinkó nem akarta sem menteni, sem egyoldalúan elítélni a költőt e gyanús őszinteségű alkalmi darabjáért, s a „rejtély megfejtésének kulcsát" abban vélte megtalálni, hogy életelemként kellett neki a hallgatóság, a közönség, s azt — az elveszített kollégiumi publikummal szemben — most mindenáron igyekezett megszerezni: „Csokonainak az élethez és életelemként kellett a visszhang, a hatás, a szó mint cselekedet, a közönség vagyis épp az a *közélet*, aminek az elszigetelt falvak és kastélyok úttalan Magyarországában nyomát se lehetett találni.

Innen ered minden, ami torz és eltorzult Csokonaiban; minden megvolt benne ahhoz, hogy az első, európai értelemben városias magyar költő legyen, de körülötte hiányzott, ami európai értelemben város lett volna. Még Kazinczy is csak egy fantasztikus méretű levelezéssel kárpótolhatta magát a közélet teljes hiányáért.

A közösség és közönség: egyes-egyedül a debreceni kollégium volt. S ezt elvesztve, Csokonai pillanatnyilag eltévedt, elveszti önmagát. Pozsonyi szereplése egyrészt folytatása annak a lelkiállapotnak, amit a *Búcsú a Magyar Múzsák*tól fejezett ki, s másrészt az életszükségletet jelentő közösség nélkül maradt embernek a szellemi harakirije, hogy az elveszett helyébe, ha nem is közösséget, de legalább valamiféle publi-

kumot szerezzen magának. Minden áron." (129. l.) Egyébként ő sem volt valami nagy véleménnyel ezekről a Csikorgó-féle rigmusokhoz mért alkalmi versekről: „az 1741-i diéta, Mária Terézia és a magyar királyhűség megéneklése — »a régiek háládatos dicséretére, s a máiak vetélkedő felbuzdítására«, ez már paroxizmusa ama elszántságának, hogy eleget tegyen annak, amit manapság »társadalmi megrendelésnek« szoktak nevezni, de ami Csokonai esetében még csak az se volt. Ő csak *keresett* magának egy társadalmi megrendelést Pozsonyban, ahol valójában a versek — se a jók, se a rosszak —, senkinek se kellettek . . .

A kantáta jellemzésére: a megszemélyesített *Hír* azzal hízeleg a »hatalmas rendek«-nek, hogy »vitézek és bölcsek« és hogy »sokkal nagyobbak« még a hírüknél is. A Hírnek a hatalmas rendekhez intézett szózata a magyar népet is megemlíti, mint paradicsomi gondtalan jólétben élő boldog lények összességét:

»Ah boldog nép! az ég takargat téged . . . Szent nyugalom s öröm lebeg feletted.«

S mindezt azért, hogy a végén a kórus megismételje s magáévá tegye a Hír konklúzióját:

Rabol, pusztít a francia;
Ah kelj ki a csatába!

S mintha nem ugyanez a Csokonai alkotta s írta volna le elsőnek a szót: világpolgár, »a haza géniusának« megszemélyesítője azzal a kijelentéssel udvarol a diétázó nagyuraknak, hogy »nincs a magyarnál felségesebb remek!«" (I. m. 124—125. l.)

A közönségigény, a „feltűnés", a „szeretném magam megmutatni" minden alkotó írónak természetes igénye; az azonban, hogy Csokonai 1796-ban csak így mutathatta meg magát, nem az ő hibája, hanem a társadalomé, az egykorú magyar politikai viszonyoké.

Sinkóval egyidőben Julow tett kísérletet arra, hogy Csokonainak eddig — Szuromi kivételével — mindenki által elmarasztalt verseit a belső meggyőződés műveiként esztétikai figyelemben részesítse: „Ennél [*A' vitézkedő magyarokhoz*-nál] is talányosabb *Az 1741-i diéta*, ez a bravúrosan változatos verselésű kantáta, amely a vitam et sanguinem szellemében buzdít a franciák ellen. Aulikus szellemén keveset enyhítenek a költő olyan illúziói, hogy Mária Terézia alatt »élelmet, pártfogást kaptak a szegények«, s II. József az ország feljárásával kezdte, »hogy megorvosolhassa a nép panaszait.« A vers felépítése jellegzetesen barokk, hatáskereső fogásokon alapul: az időt visszaforgatja, s a megtörtént (de erősen megszépített) történelmet a múltban elhangzó jóslat alakjában vezeti fel a jelenig. Mégis olyan magas poétai igény és költői szépség árad a műből, hogy nem tarthatjuk puszta retorikai bravúrnak." (MIrT. III, 235. l.)

Juhász Géza vitacikkben kelt ki e felfoság ellen: „Julownak *Az 1741-diki diéta* ,de még inkább *Az igazság diadalma* talányos legfőképpen. A búcsúztatóval [=*A lélek halhatatlansága*] együtt mindhármat az *Alkalmatosságra Irottak* kötetébe illesztette a költői, s szívleljük meg már valahára Waldapfel József rég elhangzott tiltakozását: *méltánytalan fontosságot tulajdonítani Csokonai megítélésében az ő kénytelenségből vállalt, kedve ellen publikált műveinek;* hiszen azokat saját töredékes előszava szerint »maga sem tekintette költői alkotásoknak.«" (Juhász Géza: *Talányos*

Csokonai? ItK. 1966: 404. l.) Majd értékelését így folytatja: „S miért volna talányos az alkalmatossági süllyesztőbe tett olyan mű, mint a vándorévei kezdetén a pozsonyi országgyűlésnek szánt propaganda-vers, *Az 1741-diki diéta?* Bizonyára meg is rendelte nála Wéber Simon Péter nyomdatulajdonos költőtárs és könyvkiadó. (Uo. 405. l.)

Julow később is fenntartotta felfogását s a kantáta barokkos vonásait elemezte és méltatta: „A barokk tőlünk nyugatabbra a század közepén végképp letűnik, de Csokonai 1796-ban nagylélegzetű barokk kantátát ír *(Az 1741-i diéta)*, a verses epika a XIX. század elejéig nagyrészt Gyöngyösi későbarokk hagyományát folytatja." (Alf. 1973. 11. sz. 72. l.) Másutt pedig így írt róla: „Hasonló szellemű [ti. a *Gróf Károlyi József úrnak* c. vershez] a Habsburg-ház és az országgyűlési nemesség dicsőségét aulikusan zengő, főleg nyilván a mecénás-fogás reményében fogant *Az 1741-diki diéta.* Az említett vonásokon kívül műfajával (kantáta), a nagyszabású műmérettel, a klasszicista lineáris szerkesztéssel szemben bonyolultan szerteágazó-egybefonódó kompozíciójával, nagyfokú látványos-allegórikus teatralitásával, a legkülönbözőbb versformák váltogatásával, a nagyméretű unikumstrófa alkalmazásával (II. ének) a legközelebb áll Csokonai életművében a »nagybarokk«-hoz." (ItK. 1973: 649—650. l.)

Sőtér István — Julow vélekedését elfogadva — a kantáta stílusában a romantikának, közelebbről Vörösmarty pátoszának előfutárát vélte felismerni: „Az 1741-es diétáról szóló kantátakompozícióban a Duna paszszusa éppannyira a magyar romantika hangnemében szólal meg, mint az Igazság diadalmának, ennek a Csokonai világnézeti válságát leginkább példázó, de mégis magas hőfokú költeménynek, egész hangneme." (Lit. 1974. 3. sz. 6. l.) Másutt pedig ezt írta: „. . . az 1741-es diétát ünneplő kantátában [. . .] a Duna megszemélyesítője a fiatal Vörösmarty hangját hallatja, három évtizeddel a *Zalán* előtt." (Werth. 191. l.)

Magáról, a kantáta megírását közvetlenül kiváltó eseményről Toldynál ezt találjuk: „Alvincy Bonaparte által az arcolai ütközetben meggyőzetvén (nov. 17.), a veszély közelített. Ferenc királyunk nagyanyjának magyar nagylelkűség és hősszellem általi megmentésére hivatkozva, hasonló erélyes segedelemre szólítá fel az országos rendeket: s ez bírhatta Cs-t az 1741-ki események költői feldolgozására." (915. h.)

A szereplők felsorolásában azért írt *Nőkirály*-t Csokonai, mivel Mária Teréziát a rendek nem *Regina*, hanem *Domina Rex* címmel illették.

A „melodrámá"-ra vonatkozóan figyelmet érdemel Csokonainak az az olasz nyelvű vázlata, amely — jegyzetében utalva a DMM.-ra is — attól némileg eltérőleg felsorolja a színpadra szánt verses játék szereplőit s színhelyét. Mivel fölmerült egy terv, hogy a költő a pozsonyi diákokkal vagy színészekkel előadassa a színházban egyik művét (a másik szóba jöhető munka a Wéber által németül írt *Serkentés a nemes magyarokhoz* lehetett), arra is gondolhatunk, hogy a pozsonyi színház operatársulata számára készült az olasz nyelvű mutatvány, amelyet a következőkben közlünk:

„Interlocutori.

Maria Teresa Imperatrice e Reina d'Ongria.
Francesco I. Imperatore.
Enrico ⟨Palfi⟩ Conte de' Pálfi, Palatino.

Beata Maria Virgine, Patrone d'Ongria.
Francesco Conte de' Nádasdi Maresciallo.
Coro degli Angel.
Coro degli Ongari* [* La Musa della Dieta del an 1796.]

Comparsa.

Giustizia ⎫ ⟨Clemenzia⟩ due Nimfa al
Clemenzia ⎭ Servizio dell' Augusto.
Giuseppe il pargoletto erede [?] della S. Corona."
Le Scene si fingi ⟨nella⟩ nell'arce Reale in Possonio, Citta ⟨Reale?⟩ Palazzo [?] del Regno d'Ongaria,
al tempo della Dieta. L'an 1741."

(K 672/IV, 134a)

16. *vét* (táj.): vet.
46. *bátorság* (rég.): biztonság.
48. *Hig:* szétáradó, elterjedő.
54. *dagály* (rég.): gőg, felfuvalkodottság.
63. *Bellóna* (lat.): a háború megszemélyesítője a római mitológiában.
76. *Dátzia*, Dacia (lat.): voltaképpen Erdély (s a tőle keletre a Dnyeszterig húzódó területek) latin neve, de Csokonai Magyarországot érti rajta, mint másutt is műveiben.
111. *vérekkel* (rég.): vérükkel.
138. *Utóink* (rég.): utódaink.
140. *Génius:* a nemzeti szellem megtestesítője.
144. *fátom*, fátum (lat.): végzet.
168. *Felkent* (irod.): a király.
169. *frígyes* (rég.): szövetséges.
184. *Tempe* (gör.): festői völgy Görögországban, a mitológia szerint a múzsák kedvelt tartózkodási helye.
194. *a' nemes Gárda:* a királyi testőrség.
225. *Téged áld az őrült, a' néma, a siket:* utalás arra, hogy II. József Bécsben elmegyógyintézetet alapított, s a siketnémák részére is intézeteket létesített.
229. *Jobbágyid* (rég.): alattvalóid.
234. *Marokki forró partok:* az afrikai Marokkó partjai.
Barbária (lat.): idegenek, barbárok lakta ország.
237. *virtus* (lat.): erény.
239. *Friderik:* Nagy Frigyes (1712—1786), felvilágosult porosz uralkodó.
259. *Sándor:* Sándor Lipót osztrák főherceg, II. Lipót császár és magyar király fia, akit a magyar országgyűlés 1790. november 12-én választott az ország nádorává.
266. *Bár hírtelen kimúlnak:* II. Lipót fiatalon halt meg 1792. március 1-jén, fia, Sándor Lipót, a nádor pedig egy tűzijáték alkalmával 1795. júliusában lelte váratlanul halálát. (Erre az alkalomra írta Csokonai *Sol cum parhelio* című latin nyelvű versét.)
294 kk. *Az ég Másikat fog küldeni* stb.: célzás a szintén Mária

Terézia nevet viselő királylányra, Ferdinánd nápolyi király lányára, aki I. Ferenc osztrák császár és magyar király második felesége lett.

295. *Neápolis:* Nápoly.

296. *A' jövendő Tollak bő matériája:* ti. a történetírók bőséges témája.

311. *Ferentz Segédországlótok:* Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc, aki uralkodótársként kormányzott a királynő oldalán.

314. *Tzírus,* Cyrus, Kürosz: a perzsa birodalmat meglapító hatalmas uralkodó (i. e. VI. sz.).

322. *Leopoldot sírba zárja a' temető* stb.: az 1792-ben meghalt II. Lipótról van szó, akit legidősebb fia, Ferenc követett a magyar trónon.

333. *Sándor:* Sándor Lipót nádor.

349. *Látás* (rég.): látomás.

351. *Héros* (gör.): hős, vitéz.

353. *fejeken* (rég.): fejükön.

355. *állókép* (rég.): szobor.

358. *első nagyságú csillagok:* első nagyságrendű csillagok.

374. *Száz* (rég.): század.

377. *Frantzok* (rég.): franciák.
ármada (sp.): hadsereg.

379. *Károly:* Károly főherceg, Csehország kormányzója, vezérlő tábornagy.

381. *Rénus* (lat.): Rajna.

382. *triumfus* (lat.): győzelem, diadal.

407. *József:* II. József.

411. *A' kis Ferdinánd:* a trónörökös, aki V. Ferdinánd néven osztrák császár és magyar király lett (1793—1875).

413. *a' jövendő idők' aranyjában:* a jövő arany időkben.

452. *deli* (rég.): dicső.

475. *bokor* (rég.): számos, nagy számú.

478. *ölyü* (nép., rég.): ölyv.

485. *erántam* (rég.): irántam.

514. *De megvér a' magyar névért:* azért ti., hogy méltatlanul viselik ezt a nevet.

534. *Hétmogor:* Anonymusnál s a krónikákban *Hetu mogor:* a vérszerződést kötött hét magyar vezér neve.

536. *inára állít* (nép.): felállít.

540. *Pálfy:* Pálffy János (1663—1751) császári tábornagy, Magyarország nádora.

548. *Zrínyi útját:* a Szigetből kirohant és hősi halált halt Zrínyi Miklósra való utalás.

559. *bombi* (ol.) ágyúgolyó, bomba.

564. *Márs,* Mars (lat.): a hadisten a római mitológiában.

575. *Scytha:* szkítiai, szittya, magyar.

595. A Duna megszemélyesítése Vergilius *Aeneis*-ére vezethető vissza: a VIII. könyv elején így írja le a Tiberis folyó istenét:
huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
visus, eum tenius glauco velabat amictu
carbasus et crinis umbrosa tegebat arundo.

Csokonai poézistanítója, Háló Kovács József, ezt így fordította magyarra (s ezt a fordítást már kisdiák korában is ismerte Csokonai):

A' szép folyamatú öreg *Tibris*, e' föld' Istene,
Úgy tetszék, hogy a' nyárfák között fel-bújván meg-jelent.
Vékony és kék színű gyoltsból a' felső öltözete
Vala néki, és hajait bé leveles nád fedte.

(MÉneis I, 198. l.)

S hozzá ezt a jegyzetet csatolta: „A' Régiek' vélekedése szerént írja itt le a' *Tiberist* a' Poéta, kik a' folyó-vizeket Isteneknek képzelték, és emberi ábrázatban metszették-ki . . ." Fest Pope-ból való kölcsönzésnek vélte azt a részt, ahol „az öreg Duna a habok közül feljön" és szózatot mond; Pope *Windsor forest*-jében ugyanis az öreg Themze jön föl a habokból hasonlóképpen:

In that blest moment, from his oozy bed
Old Father Thames advanced his rev'rend head.
(Ld. Fest 77—78. l.)

S ha igaz is, hogy Pope műve az Uránia III. kötetében magyarul is megjelent (*A windsori erdő*. Mylord Landsdownhoz. Pope szerént-szabadon. 112—135. l.), sokkal valószínűbb, hogy Csokonainak Vergilius adott mintát, ahogy az angol költőnek is.

609. *Balember*, Balambér: a hunok uralkodója 374 körül.
620. *Őszek:* az ősz fejű öregek.
642. *megújra* (rég.): ismét.
655. *üténd* (rég.): fog ütni.

Verselése

Csokonai igen változatos versformákat használ e művében: a magyaros formáktól — Gyöngyösi-strófa, páros rímű tizenkettős, „15 lábú" sorok stb. — az időmértékes idomokig (rímtelen drámai jambus, hexameter, disztichon).

Az I. énekben trochaikus lejtésű 8-as és 7-es sorokból épülnek a versszakok, ölelkező jellegű rímekkel; a rímképlet: 8a 8b 8b 7c; 8d 8e 8e 7c.

A II. Énekben a Hír monológja rímtelen hatodfeles és ötös drámai jambusokban szól; erről írta Elek: „A nyugateurópai képletek sorában végül meg kell említenünk az 1741-i Diéta II. énekében a Hír hosszú monológjának formáját, melyben Csokonai igen megközelíti a hatodfeles-ötös drámai jambust (blankvers), s ezzel épp 20 esztendővel előzi meg Kisfaludy Sándornak kezdeményező »Hunyadi«-ját. Csokonai verse annyiban tér még el a valódi blankverstől, hogy a hatodfeles jambusok közé nem ötös, hanem negyedfeles jambusokat kever. Érdekes, hogy gondolati egységek végén 6—8—10 soronként egy-egy párrímmel jelzi a fordulatokat, anélkül, hogy versszakokra töredezné a monológot." (54—55. l.)

A II. Ének végén található rövid strófák ismét 8-as és 7-es sorokból épülnek, de ezúttal jambikus lejtéssel; rímképletük: 8a 8a 8b 7c. Voltaképp 2—2 versszak összetartozik: utolsó soruk (7c 7c) összerímel.

A III. énekben a prímás négyes rímű Gyöngyösi-strófákban beszél. Ismeretes, hogy *Az Árvíz* című iskolai versgyakorlata után Csokonai csak ironikus célzattal használta ezt az elavult formát (*Bútsú a' Magyar Múzsáktól, Minden szerelmes katona*); itt használja újból — és utoljára — a négyesrímű versszakot, ezúttal ironikus felhangok nélkül: az 1741-i országgyűlés konzervatív főpapjához jól illettek ezek a régies strófák.

Az Ének végén átvált ismét jambikus 8-as és 7-es sorokra; a 3—3 soros versszakokból 2—2 voltaképpen összetartozik: utolsó soruk összerímel. Képletük: 8a 8a 7b 8c 8c 7b.

A IV. Énekben a Génius szövege páros rímű 12-ősökből áll; a kar strófái pedig 7-es és 6-os jambikus lejtésű sorokból épülnek, ölelkező jellegű rímekkel; képletük: 7a 7b 7b 6c; 7d 7e 7e 6c.

Az V. Énekben Mária Terézia disztichonokban szól, majd ennek végén két jambikus lejtésű rímes strófában; ezek képlete: 7a 7a 7b 7b 6c; 7d 7c 7d 7e 6c.

A VI. Énekben a Háló Kovács Józseftől s Horváth Ádámtól tanult páros rímű „15 lábú" sorokban szólaltatja meg Csokonai a nádorispánt. Az Ének végén magyaros, 6-os és 5-ös, illetőleg 7-es és 5-ös sorokból épülő strófákban szól: 6a 6b 6c 6b 5d; 7e 7e 6f 6f 5d.

A VII. Énekben a kórus magyaros ritmusú verseinek képlete: 6a 6b 6a 6b 6c 5d; 6e 6f 6e 6f 6g 5d.

A VIII. Énekben a Duna hexameterekben mondja el monológját. Elek egy hibás versléptékű sorra hívta föl a figyelmet (62. l.), Juhász Géza pedig azt írta, hogy a szerinte 1795-ben készült *Árpád*-töredékben Csokonai „a hexameter kezelésének állhatott legalább azon a hősi fokán, mint a *Vitézkedő magyarokhoz* megy az *MDCCXLI Diéta* Bérekesztésében a Duna monológja . . ." (Árp. 112. l.)

A hexameteres monológ végén ismét rímes strófák bukkannak föl, trochaikus lejtéssel. Rímképletük: 6a 6b 6b 5c; 6d 6e 6e 5c.

A IX. Ének strófái a VI. Ének záróversszakait variálják.

260. A' Had [II.]

Kézirata

Nem maradt kézirata. Voltaképpen az 1794-ben írt *A' Had [I.]* átdolgozása, amelynek 1—10. sora a ZC.-ben maradt fenn (51b) (K_1), a folytatás pedig Jókay József másolatában: OSzK. Oct. Hung. 695: 28b—29b (K_2). Az átdolgozás kézirata nem maradt ránk.

Megjelenése

A DMM. szövegének közel egykorú másolata: Ráday Levéltár. Gyűjtemény. K. 1. 447: 4b—5a.

A' Had [I.] szövegét a DMM. számára dolgozta át a költő úgy, hogy a radikális toldalékot lényegében elhagyta, illetőleg egy új befejezést írt a helyére, az első részen pedig stiláris javításokat hajtott végre. Így jelent meg a 60 sorról 36-ra csökkentett terjedelmű változat a DMM.-ban:

[VIII.] 113—114. l. (Szuromi Lajos szerint a VIII. szám 1796. dec. 6-án került ki a nyomdából (ld. Cs/ÖM. I, 221. l.) 1802-ben Műfajjegyzékére is fölvette, az „Ódák" közé (12: 33), de az ÓD.-ban nem adta ki újra.

A kiadások — még a HG. és a FK. is — a DMM.-beli átdolgozást közölték, csak az EPM. adta ki az 1794-i első változatot. Ettől fogva a kiadások — az ÖV.—ÖV.² s a MM. — mindkét változatot önálló versként közölték.

Keletkezése

Mint volt róla szó, az új, 1796-i politikai helyzettel megalkudva dolgozta át s tette kiadhatóvá korábbi nagy radikális versét a költő. Az átdolgozásra minden bizonnyal Pozsonyban került sor, nem sokkal a vers megjelenése előtt, tehát 1796 novemberében.

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM. szövege.

Az első változat 1—16. sorát lényegében meghagyta Csokonai: csak a 3—4. sort hagyta el, s néhány kisebb stiláris változtatást végzett, amelyeket az alábbiakban veszünk számba:

1. K_2: *Ki üté Zászlóját*
   DMM.: *Ki ütvén zászlóját*
2. K_2: *Az irtódzás szörnyű szelén*
   DMM.: *A' halál' 's irtózás' szelén*
4. K_2: *'s Keresztűl*
   DMM.: *Keresztűl*
10. K_2: *véres ajakai*
    DMM.: *kékűlt ajjakai*
11. K_2: *szélbe*
    DMM.: *szélben*

    A K_2 17—18. sorát elhagyta a költő, s a további sorokban a következő változtatásokat végezte:
15. K_2: *Ekkor a' Trombiták*
    DMM.: *Végre a' trombiták'*
16. K_2: *A' vitéz pártosok ülnek paripára*
    DMM.: *A' fegyveres rendek űlnek paripára*
18. K_2: *hol a' vér mezején már ki szállva vannak*
    DMM.: *Hol a' vér' mezeji már ki-szabva vannak*
22. K_2: *'S a' halál eggy bombinn belőle ki gördűl*
    DMM.: *Belőle a' halál eggy Bombin ki-gördűl*
23. K_2: *apróbb halálok*
    DMM.: *apró halálok*
26. K_2: *magas*
    DMM.: *magos*

    A K_1 további sorait a költő elhagyta, s új befejezést írt helyébe: a 27—36. sornak nincs előzménye a K_2-ben.
31. DMM.: *Rozsás* em.

32. DMM.: *zugnak* em.
A DMM.-ban a sorok bekezdés nélkül, egy vonalban vannak szedve, bizonyára csak nyomdatechnikai okból. Mi a kézirat szerint minden második sort beljebb kezdünk.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az iskolai versgyakorlatból kinőtt témáról s annak irodalmi vonatkozásairól részletesen szólunk az első kidolgozás, *A' Had [I.]* jegyzeteiben. Itt csak az újonnan írt zárószakaszról kell szólnunk. Az itt tárgyalt 1796-i II. változat szövegét vetette egybe Mező (Grünfeld) Ferenc Tibullusnak a háborúkat elítélő elégiájával: „Csokonaira is hatással volt Tibullus. Már egyéniségük is sok tekintetben megegyezik. Tibullus szelíd busongása, gyermeki lelke és őszintesége Csokonaiban is feltalálható. Tibullus I. 10. elégiája a háború borzalmait festi szemben a béke áldásaival., Hasonló gondolatokat találunk Csokonainál is [. . .] Tibullus kikel az ellen aki először használta a kardot:

»Quis fuit horrendos primus-qui protulit enses?
Quam ferus et vere ferreus ille fuit!«

I. 10, 1—2.

[. . .] Tibullus átengedi a harci dicsőséget másnak, ő csak boldog, harcoktól ment életre vágyik

»myrto . . . canistra
Vincta geram, myrto vinctus et ipse caput.
Sic placeam vobis: alius sit fortis in armis.«

I. 10, 27—29.

»A had« c. költeményében [. . .] miután leírta a háború borzalmait, így végzi: [Idézi a 27—36. sort]" (Mező [Grünfeld] *Ferenc: Tibullus a magyar irodalomban.* Budapest 1908. 49. l.)

A K_1-ből meghagyott szövegen a költő nem csupán stilárisan igyekezett finomítani, hanem politikailag is próbált enyhíteni: így került a „vitéz pártosok" (értsd: 'hős lázadók, pártütők, zendülők') helyére „fegyveres rendek" — lévén, hogy az 1796-i országgyűlés fő célja a forradalmi Franciaország elleni hadjárat katonai költségeinek, illetőleg a katonaállításnak megszavaztatása volt.

Az új változatot Jókai kissé erős, s nem egészen igazságos szavakkal ítélte meg: „Egészen nagynak és fenköltnek engedi [. . .] láttatni Csokonait az a verse, melyet a »hadról« ir. [. . .] Minő magas eszmejárás, s minő merészség kellett ahhoz, hogy azon időben, midőn minden nép ittas volt a vértől s harczi dicsőségtől, egy költő így arczába merje vágni a világ hatalmasainak az ő megérdemlett ítéletöket." (Kisf-TársÉvl. 107—108. l.). Majd a *Diétai Magyar Múzsa*-beli változattal egybevetve ezt írja: „Minő esés ez! Minő foka a megaláztatásnak kellett ahhoz, hogy egy költő szárnya annyira letörjön, hogy azt a dalt, melyet mint sas kezdett, a királyok és hérosok feje fölött csattogva, mint szerelmes veréb végezze, verébnéje előtt fetrengve a porban." (Uo. 108—109. l.)

Csokonai kényszerűségből megalkudott a körülményekkel, de csupán alkalmilag alkudott meg, s magát — és verse eredeti alapgondolatát —

nem tagadta meg. Az általános harcizaj közepette megmaradt az öldöklő háborúk elítélésénél, s velük szemben a helikoni berkek békés csöndjét, a költészet és kultúra szépségét magasztalta. Mint Harsányi István írja: „A *virág* igen nagy szerepet játszik a rokokó dekorációban. Valódi virágkultuszt teremt ez az ízlés [. . .] (Rokokóköltőink közül többen szívesen foglalkoztak botanikával!) Csokonai, még ha a legvéresebb tárgyakról ír is, becsempész versébe egy-egy virágnevet. Így pl. mikor a *Had* borzalmait ecseteli, ezt mondja:

Ne gondolkodj ilyen gyász materiáról.
Vannak Helikonnak csendesebb rózsási,
Hol zúgnak az édes örömnek forrási."

(Rok. 44. l.)

Juhász Géza pedig ezt írta az új befejezésről: „kétségtelenül friss rögtönzés: *A had* radikális befejezése helyett, amelyet vagy a cenzor nem engedélyezett vagy már elő sem mert vele hozakodni a költő." (It. 1953. 454 l.). (Bizonyára az utóbbi föltevés a helyes.)

Julow így vélekedett az átdolgozásról: „Mindezek [a DMM. versei] cenzúrán és ön-cenzúrán mentek át a kinyomtatás előtt. Egyik-másiknak a mondanivalója ebbe bele is rokkant. (*A had* vakmerően éles konklúziója például elmaradt.)" (MIrT. III, 235. l.)

Görömbei András a két változatot egybevetve az utóbbiról ezt írta: „A másik, az 1796-os *A had* c. költemény is a »borzasztói hadi trombita« helyett Helikon csendesebb rózsakertjeit, az »édes öröm forrásai«-t választja." (StudLit. XI. [1973]. 67. l.) Ugyanebben az évben *A bordal Csokonai lírájában* című tanulmányában hasonlóan vélekedett: „A felvilágosodás értelem-kultuszának és történetszemléletének jegyében számtalanszor szót emel a »durva hérosok« ellen, elítéli azokat a borostyános poétákat, »kik a pusztító öldöklő és gyujtogató hérosok latorságait trombitálják.« A békesség és megelégedés vágya alaptétele Csokonai világszemléletének. Az 1796-os *A had* című költeménye is a »borzasztó hadi trombita« helyett Helikon csendesebb rózsakertjeit, az »édes öröm forrási«-t választja." (Alf. 1973/11: 127. l.)

29. *stzéna*, szcéna (lat.): helyszín.
30. *gyász* (rég.): gyászos, szomorú.
materia (lat.): téma, anyag.
31. *Rózsás* (nép., rég.): rózsakert.
33. *estvén* (rég.): este, napestekor.
35. *hellybe hagy* (rég.): jóváhagy.
36. *Tamerlán:* Timur-Lenk, mongol uralkodó, kegyetlen hódító (1336—1405).
Hadnagy (rég.): hadvezér, tábornok.

261. Az Ekhóhoz. [II.]

Kézirata

Az 1795-i EK.-on — Csokonai voltaképpeni kötettervén — így fordul elő az V. helyen: „Az Ekhóhoz. Ode. *A' rövid syllabákat kihányni.* 8." A *8*-as szám azt jelni, hogy az ED.-ban a 8. oldalra tisztázta le a költő,

föltehetőleg még az 1792/93 körüli első változatot *(Az Ekhóhoz [I.],)*, amelyből a *„rövid syllabákat"* még nem iktatta ki. Ezt az első változatot, amelyet a Cs/ÖM. II. **102.** verseként közöltünk, Nagy Gábor másolta le a költő eredeti kéziratáról, 1796-ban (ld. Cs/ÖM. I, 191 kk.). Ezt az első változatot Csokonai nem adta ki, csupán a másodikat, amelyre vonatkozóan már az EK.-on jelezte szándékát.

Az első kidolgozás kéziratait a Költemények II. kötetében vettük számba; az itt tárgyalt második változatnak érthetően kevesebb másolata készült, hiszen már 1796-ban megjelent a DMM.-ban, később pedig az ÓD.-ban. A DMM.-ból készített másolata: SpK. 257. I, 228. l. (K_1), a DebrK. R 2757. összeírója viszont már az ÓD. szövegét tarthatta maga előtt: az ismétlés minden sorát leírta (96. l.) (K_2). Bizonyára Tóth István melodiáriumának sem kéziratos forrása volt, hanem a DMM. vagy az ÓD. nyomán készült; mivel kottával jegyezte le a verset, a zenei feldolgozásnál tárgyaljuk.

Megjelenése

Az 1795-i EK. szerint átdolgozott változat kiadására kezdettől gondolt a költő, s a következő évben, a DMM.-ban már meg is jelent az átdolgozás. Annak, hogy a DMM.-hoz készített Szv_2-re nem került föl, az lehet a magyarázata, hogy eredetileg nem tervezte a nem túlságosan jelentős vers itteni kiadását: helytöltőnek kerülhetett viszonylagos rövidségével a VIII. szám utolsó előtti oldalára. Valószínűleg ekkor, Pozsonyban történt az első változat átdolgozása is.

Az 1796-i megjelenés után is foglalkoztatta a költőt a vers kiadása: az 1802-i Mfj.-re az „Ódák" csoportjába került, s az ÓD. tervezetére is fölvette, a Második Könyv 11. helyére, de végül is a Második könyv VII. műveként jelent meg (83. l.).

Az ÓD. szövege a DMM. szövegétől lényegében csak sortördelésében tér el: a DMM.-nál egyszerűbb sortördelést használ, az első szót csupa nagybetűs szedéssel kiemeli, s míg a DMM. az ismétlődést csak „'sa't"-tal jelzi a 8. sor végén, az ÓD. közli mind a négy megismételt sort, amelyek voltaképp az „ekhós" vers alapötletének szerves részei. A későbbi kiadások a DMM., illetve az ÓD. szövegét nyomtatták újra.

Keletkezése

Mint volt róla szó, a DMM. VIII. füzetével tartjuk egyidősnek az átdolgozást, s ennek megjelenését 1796 novemberének végére tehetjük (v. ö. Szuromi: ItK. 1964. 296. l.). Vargha Balázsnak Juhász Géza időrendjén alapuló kiadásai is erre az időre teszik (ld. ÖV., MM.).

Szövegkritika

A vers c í m e már az EK.-on úgy fordul elő, mint a DMM.-ban s az ÓD.-ban, csak az ÓD/t-n található így: *Az Ecchó-hoz.*

A DMM. változatosabb — s hitelesebb — sortördelésével közöljük az ÓD. teljesebb szövegét.

4. DMM. A *bús* előtt nincs vessző, em.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Annak, hogy a különben kissé formalista, barokk ízlésű „ekhós vers"-et kétszer is kiadta a költő, két oka lehet: az egyik az, hogy dallamra készült, s énekelve is igen népszerű volt, a másik pedig — amire már az első kidolgozás jegyzetében utaltunk —, hogy az „ekhós vers kissé formalista burka alatt [. . .] őszinte hangulati megnyilvánulást is kereshetünk". (Cs/ÖM. II, 281. l.) Ugyanott utaltunk Berquin egyik Csokonai által is fordított idilljének ekhós motivumára (v. ö. Pelle 47. l.).

Verselése

Elek a „pattogó és tréfás" „4 + 1-es képlet" egyik példájaként említi versünk második sorát, megjegyezvén, hogy mivel „a ritmus kétségtelen színezetét nem ismerte fel a költő", ez „arra enged következtetni, hogy itt talán mégsem közvetlen népi hatással van dolgunk, hanem csak a sorok véletlen négyötödös osztódásával" (44. l.). E következtetés helyessége esetünkben is nyilvánvaló, s ehhez még azt kell hozzátennünk, hogy mivel dallamra készült ún. dallamkövető vers, ritmusa csupán a dallamból érthető meg.

Dallama

Az itt tárgyalt második változat dallamát Tóth István melodariuma őrizte meg: 117. ének, 63 l. Ld. Cs/ÖM. II, 183. l.

Idegen nyelvű fordítása

L' Echo. Traduit par Ch.-E. de Ujfalvy et H. Desbordes-Valmore. Paris, 1872. Pagnerre. „La Hongrie." 123. l.

262. Útravaló a' Múzsához

Kézirata

Nem maradt. Mint afféle alkalmi rögtönzésnek a költő nem őrizte meg kéziratát.

Megjelenése

DMM. [IX.] 175. l. Csokonai később sem gondolt e „hic et nunc" érvényű alkalmi versének kiadására, amelynek csak a *Diétai Magyar Múzsa* záró füzetében volt értelme.

Keletkezése

Nem „helytöltő" vers, mint ahogy gondolnánk s mint amilyen az I. számot záró *Egy Orvosnak sírverse:* a DMM.-ban az utolsó, 174. oldal alján nem maradt szabad hely: e verset a következő oldalra, a tartalomjegyzék [= „Foglalat"] fölé nyomatta a költő.

Teljesen gyakorlati céllal írta meg: az elmaradt honoráriumra akarta figyelmeztetni a tehetős főnemességet. (Tudjuk, hogy a DMM. kiadásával nehéz anyagi helyzetbe jutott, amiből csak Széchényi Ferenc gróf segítsége és a könyvnyomdász Wéber Simon Péter belátása segítette ki. (V. ö.: Cs/ÖM. I, 258. l.). Alkalmi voltát bizonyítja, hogy a DMM. tartalomjegyzékében sem szerepel.

1796 decemberének közepén készülhetett. (V. ö.: Szuromi Lajos: ItK. 1964: 297. l.).

Szövegkritika

Kiadásunk alapja a DMM.

Mivel kézirata nem maradt, s a DMM. tartalomjegyzékén sincs rajta, a csupa nagybetűvel szedett c í mben a *Múzsához* szót nagy kezdőbetűvel írtuk, mivel nyilvánvalóan a *Diétai Magyar Múzsá*-ra vonatkozik.

A HG., az FK., az ÖV.—ÖV.[2] s a MM. közölte újra.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alkalmi verset nyilvánvalóan a mecénások figyelmének fölkeltésére írta meg a költő s függesztette diétai újságja utolsó füzetének végére.

Haraszti ezt írta róla: „Ez ‚utravalóval' szüntette meg a segitségért hiába futkosott Csokonai lapját, melyből a gyülés hirtelen berekesztése miatt csak 11 szám jelent meg." (86. l.)

Sinkó pedig úgy vélekedett, hogy a *Diétai Magyar Múzsa* utolsó füzete „Csikorgó pennájára méltó kolduló rigmussal zárul" (126. l.). Sajnos, minden oka megvolt rá Csokonainak, hogy ilyen kedve ellen való verssel rekessze be diétai irodalmi lapját.

Verselése

Keresztrímes, trochaikus lejtésű 8-as és 7-es sorokból épült a strófa, amilyet 1793 táján kezdett írni a költő. Elek szerint: „Diétai Magyar Múzsájában (1796. november-december) 12 nyugateurópai verset találunk, ami azt jelentené, hogy 1792-től 96 őszéig írt 57, közlésre leginkább méltó verséből 12 volt a mértékes. Ám e 12 vers közül is 9 »Az 1741-i Diéta« című alkalmi munkájának egy-egy részlete, egy pedig az »Útraváló a Muzsához« című vers, mely a lap megszűnését jelenti be az olvasóknak, s így ezek 1796 végén íródtak." (47. l.) Ugyanő mutatott rá arra is, hogy a tárgyalt záró vers a „Nagyobbára ütemezhető trochaikus versek" közé tartozik (ld. Elek 51. l.), vagyis szimultán metrumú.

JULOW VIKTOR EMLÉKEZETE

A sorozatszerkesztők e kötet végén állítanak emléket munkatársuknak, a fájdalmasan korán, 1981-ben elhunyt Julow Viktornak, minthogy ez a munka volt az, amelyet még láthatott, de végleges sorozatszerkesztői lektorálását már nem végezhette el. A sorozatszerkesztés elveit munkatársával, e kötet sajtó alá rendezőjével kifejtette a sorozat első darabjának *(Költemények I.* Budapest, 1975.) Jelen kiadásunk című fejezetében (318—320. l.). Ezeket az elveket — az ő emlékét is tiszteletben tartva — a költemények valamennyi további kötetében érvényesítjük. A prózakötetekben azonban kénytelenek vagyunk némileg eltérni ettől, (habár ott is egységesen igyekszünk eljárni mindhárom kötetben), ahogy a *Színművek I—II.* (Budapest, 1978.) is eltért az említett alapelvektől, már Julow Viktor életében.

Hadd zárjuk emlékező tiszteletadásunkat — mutatis mutandis — korán eltávozott, nagyrabecsült kollégánk szavaival, amelyekkel elődje, Juhász Géza tragikusan félbemaradt munkájának állított emléket: „Kiadásunk munkatársai és szerkesztői kegyelettel adóznak emlékének s csaknem egy évtizeden át folytatott munkájának a Csokonai kritikai kiadásban."

MELLÉKLETEK

CARMEN INAVGVRALE

ILLVSTRISSIMO DOMINO DOMINO

JOSEPHO COMITI KÁROLYI

DE NAGY KÁROLY.

ARCIVM ET DOMINORVM

KÁROLY, ERDŐD, BÉLTEK, ETSED, FÜZÉR, RADVÁNY, CSONGRÁD, MEGYER, SURÁNY,

HAEREDITARIO DOMINO.

SACRATISSIMÆ CÆSAREÆ ET REGIO APOSTOLICÆ MAJESTATIS CAMERAR.o &c.

A D I. COMITATUS SZATTHMÁRIENSIS SUPREMI COMITIS MVNVS PROXIME INAVGVRANDO

PER COLL. HELV. CONF. ADDICTOR. DEBRECINENSE HVMILLIME OBLATVM.

DEBRECINI,

Per MICHAELEM SZIGETHY Typogr. ANNO 1794.
die 5-ta. *Julii.*

1. *Carmen inavgvrale.* Csokonai első önállóan (bár névtelenül) megjelent művének címlapja

MŰVÉSZETI TÁRSASÁG

A' Nagy GRÓF KIRÖLYHOZ, a Jelenni
Fényü Versenyre kezdem énekelni.
Legbecsesebb Igazság! hagyjdel az Egeket,
Szállyle, s ujjaiddal illesd ez Enekre!
Engedd, hogy a' Dóleös vékenyan szöllö Mestje
Lehessen ártatlan Fejed' piperéje
Monddmeg: a' Diesöség' halmán KIRÖLYNAK
Mine adódott fényes Széke Atyjainak.

Ifjak alig virágzott ifjúsággal teljes,
Már az Erdem' köves birtokára felljetek.

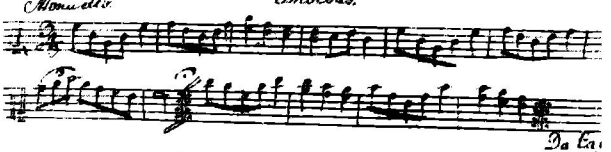
Muzsák.
GRÓFHOZ, GRÓFKIRÖLYHOZ,
A' Thémis Apolcolit
Látja Pallásunk.

Chorus.
Tiszteljétek énekkel!

Muzsák.
Ékhüzzon hát Neveknek
Örvendező Pallásunk!

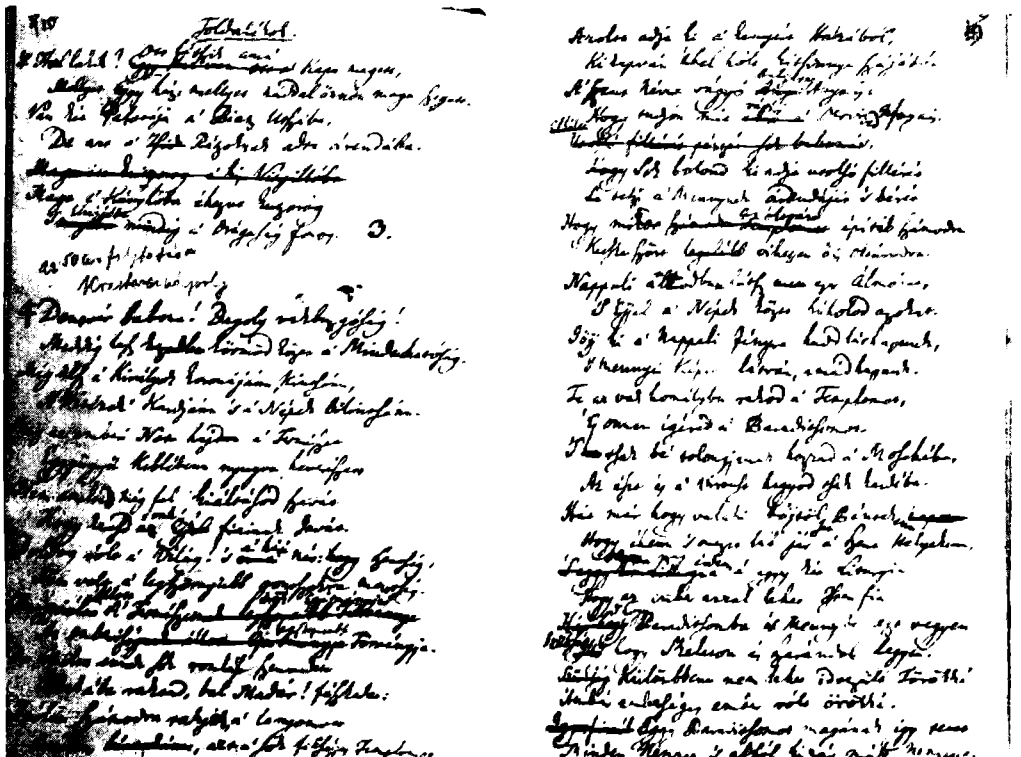
Chorus.

Menuetto.

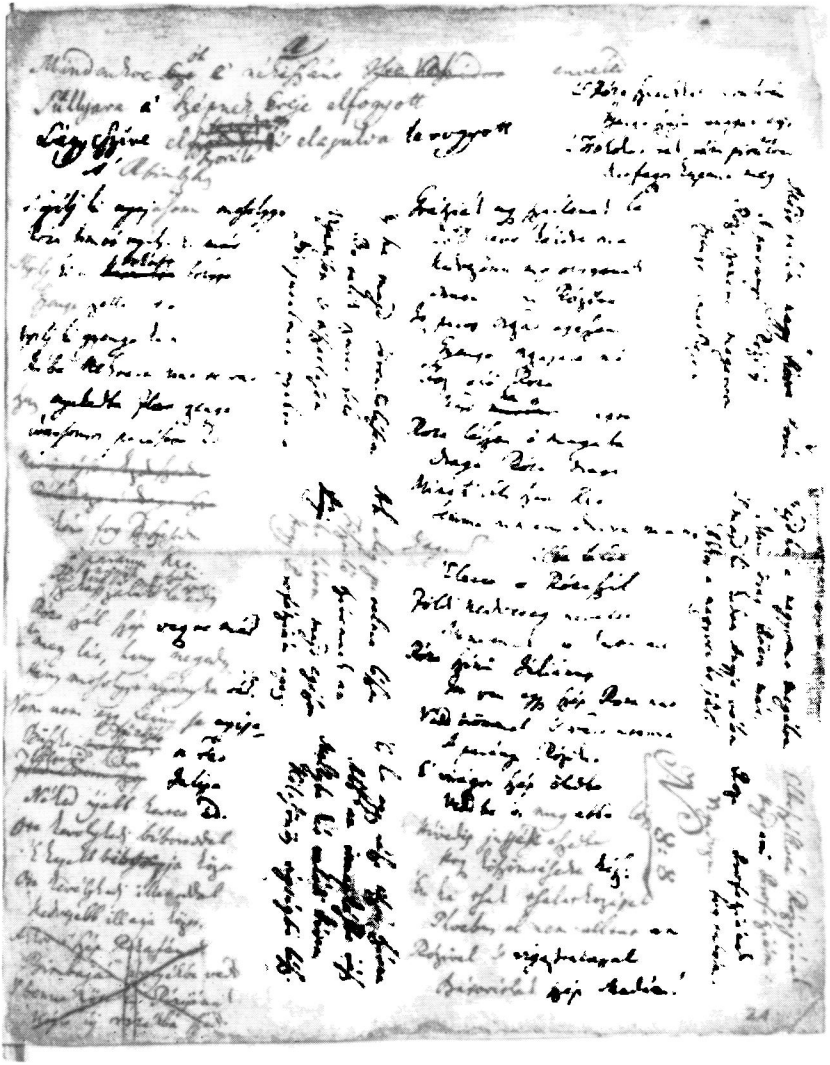

Da Ca

Kohász kópjáról
Ha leraktatsz,

3. *Konstántzinápoly [II.]*. A nagy radikális filozófiai vers „toldalék”-os része a Zöld-kódexben (KK. IV, 94b—95b)

4. *Földi Rózsa.* Csokonai egyik sok félreértésre és félremagyarázásra okot adó versének kézirata, *A rózsabimbóhoz* ősszövege (KK. I, 21a)

MILTON'

ELVESZTETT

PARADITSOMÁRÓL.

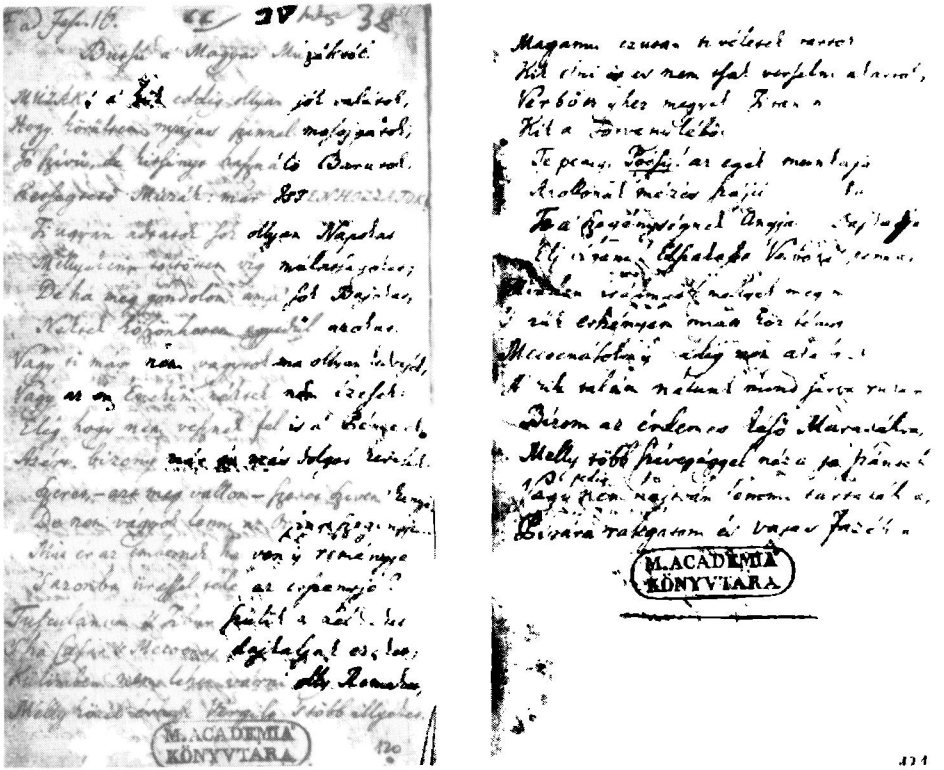
A' leg-édesebb érzéfek ollyan forrásból jönek,
A' melly mellett mérges füvek 's keferü ürmök nönek.
A' bánatnak melly fzívünket csak nem fzéjjel fzaggattya,
Az öröm 's a' gyönyörüség leg-tettzetesebb magzattya.
Úgy hogy ennek édeségét egyedül csak az érzi,
Kinek fzivét edgy darabig a' kínzó bánat vérzi.
Mennél feketébb köd lebeg földünk puftza határinn,
Annál több ízépséget látunk a' Nap' tarka súgárinn
'S a' leg-irtóztatóbb gondok mellyek Lelkünkönn ülnek,
Edgy kitsinyt tágúlván bennünk leg-nagyobb kedvet fzülnek.
Amaz Anglufok kofzorús hromlokú Poëtája
Milton-is, borzafzt elöfzfzör 's rémít bús trombitájá-
Majd

Midönn a' terhet, melly vállát ereje felett nyomja
Könnyebitti, 's febe mérgét enyhítgeti flafromja;
Midönn a' fzenvedöt ki már tsügged 's hanyatlik hátra,
Látfyuk hogy talál kínnyait könnyebbittö barátra:
A' ki fzívénu más bajait olly mértékbenn hordozza,
Hogy annak enyhítéséért mindenét fel-áldozza.
Maradgyon hát ama Tudós komor *Kritikájával*,
A' ki *Miltont* óltsárollya ezzel a' hibájával:
Hogy a' mit az el *vefztettbenn* nyert fenn járó műfzája
Azt a' vifzfza nyertbenn mind el-vefzté laffú bárfája.
Úgy van! ezt maga *Milton*-is éppenn nem tagadhatya
Mert a' *Pokol* az *el-vefztett Paraditsom* magzattya.
Igaz hogy ebből ki-esvén az ember poklot nyere
Ebbenn kéfzül a' fok tsudák' 's a' kénkövek' Tengere.
A' vifzfza nyert Paraditsom, melly el-törlője lett e'
Győtrelmeknek, a' mit nyerett egéfzfzenn el-vefztette.
Igy gyakrann *némelly Kritikus* főből fzarmazott haragnak,
Szine alatt, az igazság borittási lappagnak.

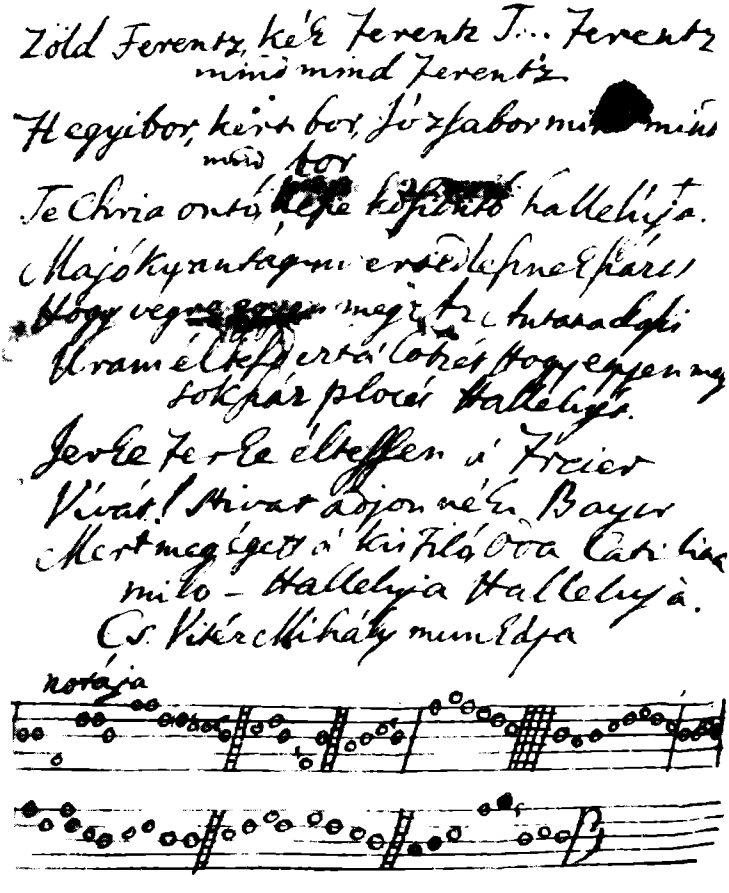
Debretzenbenn Auguſtus
24-hénn 1796-bann.

N. S.

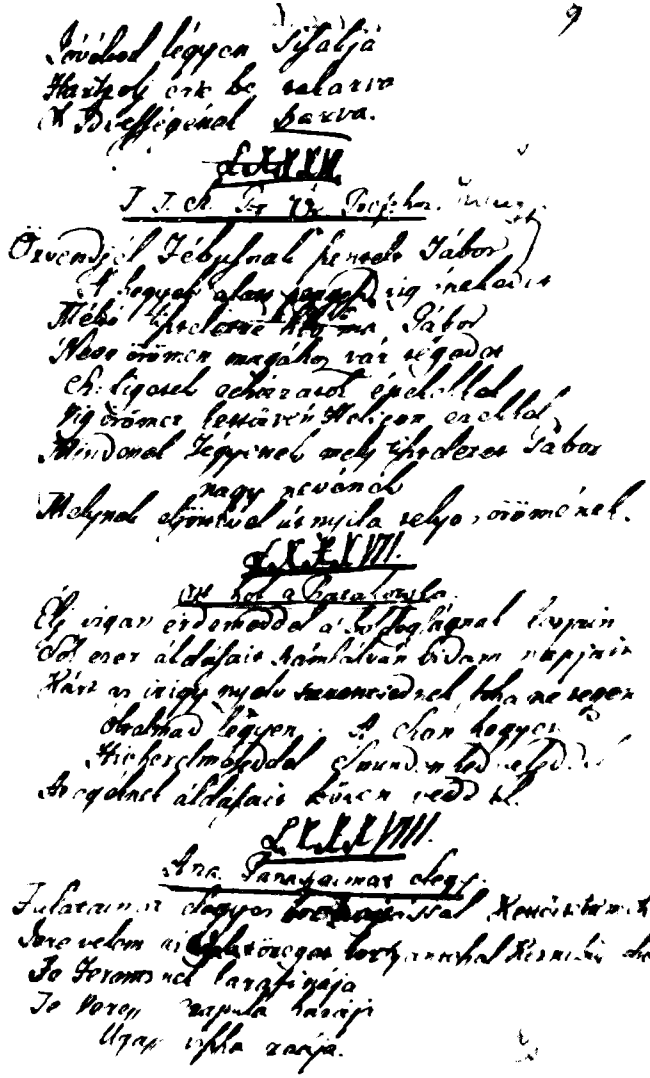
5. *A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról.* Csokonai eddig ismeretlen, kötetben először itt megjelenő költeménye, Bessenyei Sándor 1796-i Milton-fordításának élén

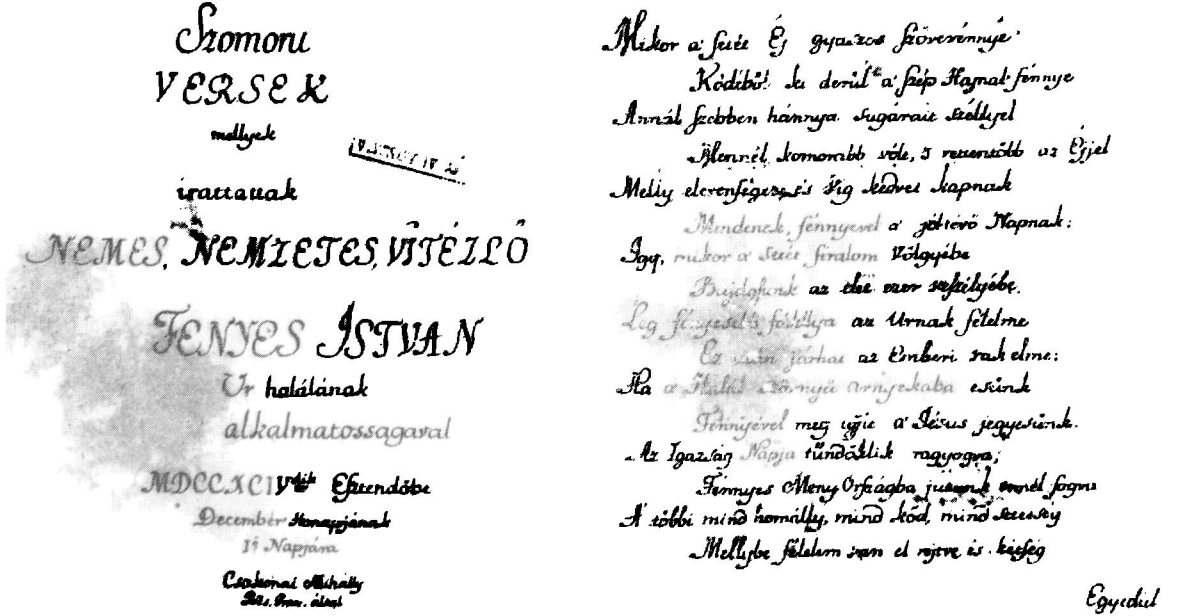
6. *Bútsú a' Magyar Múzsáktól.* A vers tisztázata a költő 1795-i kötettervében, az „Első Darab"-ban (KK. IV, 120a—121a)

7. [*Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz...*]. Csokonai Zsoldos Jenő által fölfedezett tréfás versének kottája. OSzK. Oct. Hung. 1915.

8. *[Falataimat elegyes bor hajtással . .]*. Csokonai korábban ismeretlen versének kézirata (NZs. 139. l.)

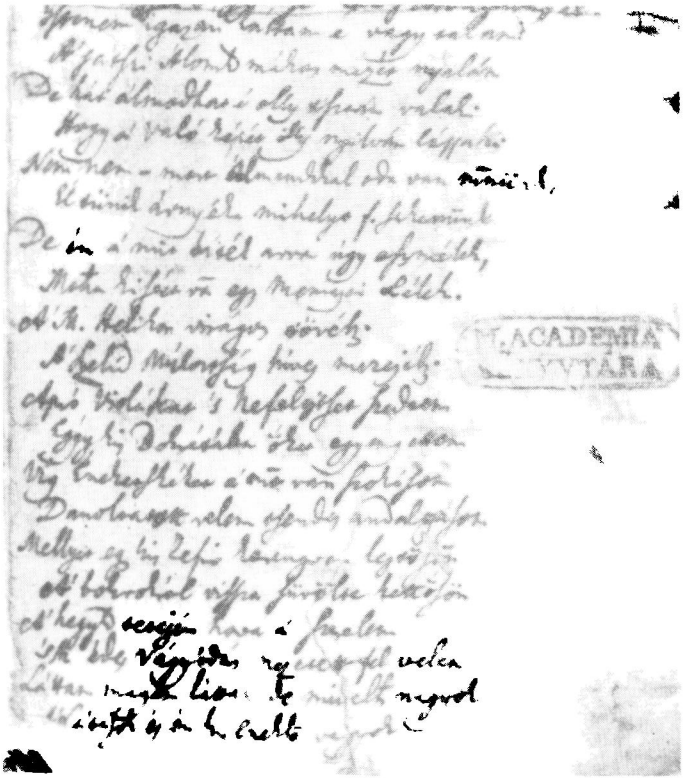

Szomoru
VERSEK
mellyek
iratnanak
NEMES, NEMZETES, VITÉZLŐ
FENYES ISTVAN
Úr halálának
alkalmatossagaval
MDCCXCIV-dik Esztendőbe
December Hónapjának
14 Napjára
Csokonai Mihály
Bar. Fen. ötsi

Mikor a' feslet Éj gyászos Szövétnéjét
Ködébül ki derül a' szép Napnak fénnye
Annál szebben hánnyja Sugarait Széllyel
Jlletvén, szomorább vóle, s reszketőbb az Éjjel
Mellÿ elevenségesis Sÿg kédves Napnak
Mindenek, fénnyével a' jótévő Napnak:
Így, mikor a' Sziv siralom Völgyébe
Bujdosunk az ebe vesz szakállyába.
Leg fényesebb fokállya az Urnak félelme
Ez szán járhat az Emberi szak elme:
Ha a' Hálák szönyü árnyekaba esünk
Fénnyével meg ujjic a' Jézus jegyesünk.
Az Igazság Napja tündöklik ragyogva,
Fénnyes Menyországba juttatni evvel fogva
A' többi mind homálly, mind kód, mind setesség
Mellyből félelem nem el rejtve is kétség

Egyedul

9. *Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával.* Egykorú tisztázat Csokonai halotti búcsúztatójáról (MTAK. RUI 4-r. 37/4. sz.)

x

* * * * * *

Ezek között látzott a' NAGY TISZTELETŐ
DUGONICSNAK metzve nehán Arány Betű,
Mellyet a' hív MAGYAR KEZEK így metzének:
A'. HAZA.
DUGONICS, ANDRAS. NAGY, NEVÉNEK.
Szemét sok Haza-fi könyvekkel áztatta,
Sok hév indúlatok buzogtak alatta.
Azok közzt bennem-is az összze-olvadott
Szív sok háladatos könyvekre fakadott.

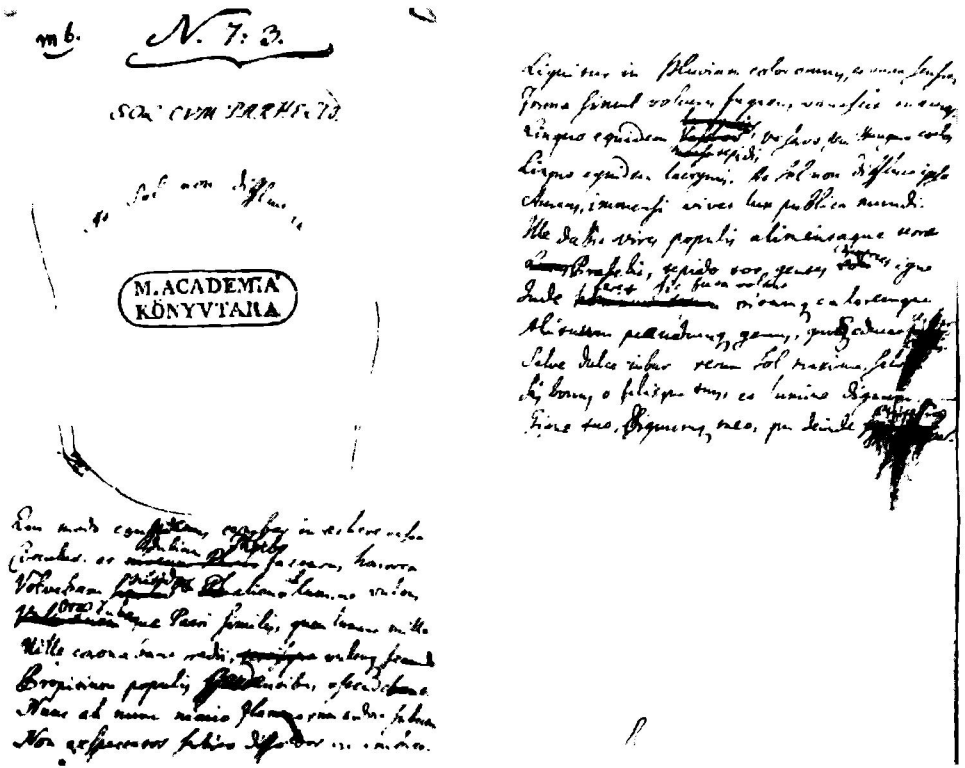
* * * * * *

Tisztelem NAGY TUDÓS! ennyi érdemedet,
'S Haza-fi csókokkal értetvén Tégedet;
A' MAGYAROK' kegyes ISTENET imádtam:
Hogy ily *Magyar-szívű* HAZAM-FIA t láttam.
Áldgyon-is-meg az EG, édes HAZAM-FIA!
Zengjen DUNA-TISZA 's-minden Magyar' fia!
Ezt kévántam NÉKED. Meg-ne-szólly ezekért
A' TE érdemidhez illetlen versekért.
En mint TEMISTOKLES OSZLOPODNAL sírtam,
És alá ez' egy-pár sorocskákat írtam:

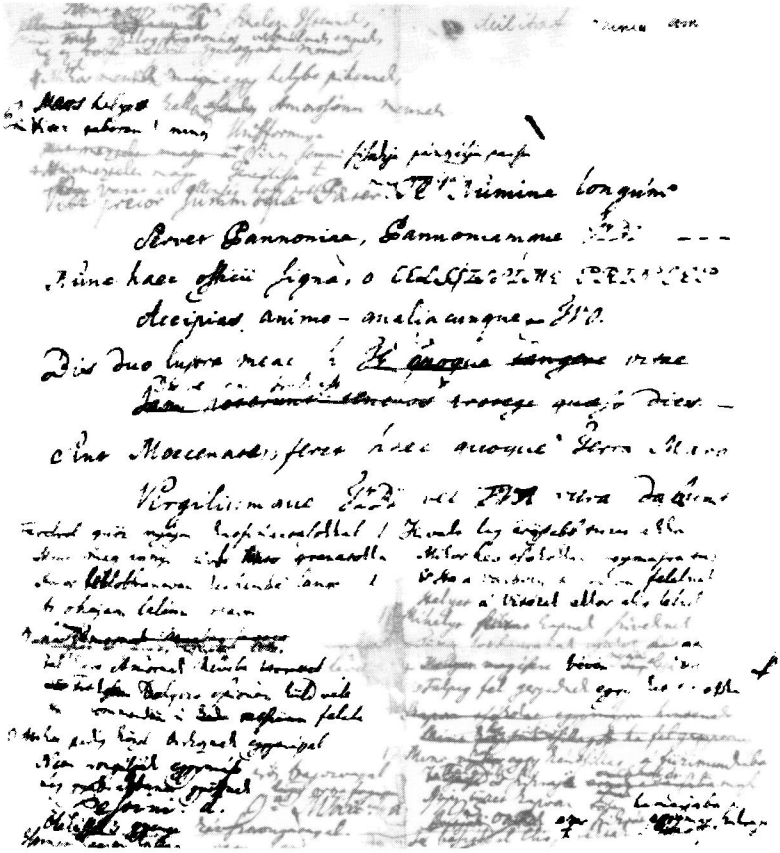
SZEMLÉLLYÉTEK. KÉSŐ. UNOKÁK. FIAI.
A'. NAGY. DUGONICSNAK. A'. HÍV. CSOKONAI.

ELSŐ

10. *A' Dugonits' Oszlopa.* A vers 1795-i eredeti fogalmazványa (VJ: 7ab) s átdolgozott szövege, „M. S. úr" betoldásaival *A szerecsenek* 1798-i kiadásában

11. *Sol cum Parhelio*. Csokonai korábban ismeretlen, kötetben először itt megjelenő versének kézirata (K 679/I, 125ab)

12. *Minden szerelmes katona.* A dévaj tárgyú pesti rögtönzés eredeti fogalmazványa (VJ: 7b)

Muse der Geschichte.

Recitativ.

Welch schauerlicher Gesang! — —
Vertieft in Forschung alter Zeiten Lauf,
Nicht achtend neue Tagsgeschichten,
Die besser einst die Enkel werden richten,
Saß ich, als plötzlich mich der Ruf geweckt;
Ich komme, fühle, bange Ahndung schreckt
Dieß offne Herz.
Den Blick gekehrt auf ein sonst blühend Land,
Nehm ich mit schaudervollem Schmerz
Den Griffel in die Hand.

Arie.

Unerhörte Greuelscenen,
Die sonst nie mein Buch befleckt,
Zeichne ich mit blut'gen Thränen,
Ohne Schleyer, aufgedeckt.
Nie beschrieb noch die Geschichte
Solche Höllenbösewichte.

Nicht genug, daß Eltern, Kinder,
Brüder ihrer Brüder Blut
Fühllos tranken, Menschenschinder
Wurden in der tollen Wuth;
Selbst ihr König mußt' sein Leben
Ihrem Durst zum Opfer geben.

Chor der Ungarn.

Fort mit diesen Königsmördern,
Unser Arm soll sie befördern,
In des Pluto Höllenreich.

Eine

A Történetek' Múzsája.

(*Recitativo*)

Mi borzasztó Dal ez! — —
A' régi Polgokat vizsgálgatám,
'S nem ügyelék a' máiakra,
Mellyek jobban tartoznak a' Fiakra,
Midőn a' Lármahang fülembe hat,
Indúlok, 's érzek sok bús Gondokat
Nyílt Szívembe.
Egy hajdon szép Országra nézek fel:
'S ah! Tollam' illy bús Lélekkel
Felvégyem é, vagy ne!

Aria.

Hallatlan Történetekbe
'S borzasztókba kezdek most;
Vajha véres könnytseppekbe
Márthatnám a' Papirost!
Illy Gonoszság eggy Summába
Nintsen semmi Krónikába.

A' Fiú az Atyja' Vérét
Itta érzéketlenül,
Ölte a' Testvér Testvérét;
Sőt a' vétek többre gyűl:
Szomjokat drágábbal ólják,
A' fel-kent Királyt elólják.

A Magyarok' Karja.

Vágjuk e' Királyöldöket,
A' mi Kardunk vesse őket
A' fetét pokolba be.

13. *Serkentés a' Nemes Magyarokhoz.* Wéber Simon Péter pozsonyi nyomdász alkalmi versének nyomdai levonata, Csokonai fordításával és saját kezű javításaival. MTAK. K 668.

MUTATÓK

NÉVMUTATÓ

Abafi Lajos 216, 507, 634, 636, 666, 667, 705, 708—10, 718, 719
Abaffy Anna (Berzeviczy Pálné) 560
Abaffy Ferenc 560, 561
Acy Claude d' (Kerpel Jenő álneve) 466
Addison, Joseph 475, 565
Ady Endre 265, 718, 764
Ágoston János 363
Alszeghy Zsolt 324
Alvinczy (borbereki) József 860
Anakreón 271, 272, 481, 486, 524
Anonymus 778, 783, 862
Ányos Lajos 667
Ányos Pál 584
Aranka György 690
Arany János 219, 282, 498, 631
Ariosto, Ludovico 229, 248, 287, 290, 293, 295, 298
Arisztotelész 477
Arrivabene, Giovanni 825
Augustus, Julius Caesar Octavianus római császár 764
Ausonius, Decimus Magnus 230, 248, 523, 524

Balassa József 666, 667
Balassi Bálint 262, 414, 595, 762
H. Balázs Éva 463
Balla Albert 709, 710
Badics Ferenc 632, 707
Bacon, Francis 476
Bajnóczi János 336, 337
Bajnóczi Mihály 336, 337
Barla Szabó József 667, 669
Baróti Dezső 213, 234, 236, 262, 271, 502, 537, 691, 702, 719, 736, 767
Baróti Lajos 286
Baróti Szabó Dávid 565, 800, 804
Bartal Antal 213, 420, 488, 675, 805
Bartha Dénes 221, 222, 266, 267, 356
Bata Imre 234—39, 244, 547, 549, 555, 556
Batsányi János 565, 750, 767
Batthyány József 677—79, 689, 739, 741, 748
Bayer, Gottlieb Siegfried 619
Bayle, Pierre 380, 472, 487
Becsky Antal 759
Benczik Vilmos 466
Benda Kálmán 213, 354, 374, 392, 477, 483, 628, 757—60
Beöthy Zsolt 213, 375, 704
Bernard 789
Bernis (Pierre, François Joachim de) 426
Berquin, Arnaud 260, 271, 869
Berzeviczy Pálné Abaffy Anna 560
Bessenyei György 390, 427, 429, 456, 459—61, 465, 476—78, 481, 483, 489, 750, 751, 767
Bessenyei Sándor 248, 377, 383, 427, 476, 481, 488, 557—66
Bethleni Dániel 569
Bevilaqua-Borsodi Béla 652, 674
Bielek László 559, 563, 566
Bión (a költő) 260
Birkenstok Menyhért 746
Bíró Ferenc 411, 460, 480, 481
Blake, William 377
Blumauer, Alois 277, 633, 650, 708, 736, 838
Bodnár Zsigmond 213, 652
Boerhave, Hermann 400, 402
Boie, Heinrich Christian 789, 790
Boileau, Despréaux Nicolas 633, 651
Bónis Pál 554
Bónis Pálné Halász Sára 554
Bonnet, Charles de 498
Borbelly Pál 235
Borcsay Mihály 374
Boros Dezső 770

Borovszky Samu 221
Borzsák István 249, 480—83, 484, 587, 602
Boufflers, Stanislas Jean 652
Böszörményi Sámuel 554
Böszörményi Sámuelné Sóda Erzsébet 554
Broughton, Thomas 472
Bruckner János 217
Budai Ézsaiás 282, 558, 579—83, 585, 587, 597, 616
Budai Ferenc 301, 579
Burman(n), Peter 654
Bürger, Gottfried August 232, 248, 277, 286, 305, 575, 631—35, 650, 652, 653, 662, 663 *l. még* Jocosus Hilarius

Calepinus, Ambrosius 532
Campanella, Tommaso 460
Campe, Joachim Heinrich 559, 560, 744, 745
Caraffa, Antonio 771
Caro, Annibale 309
Casoni, Guido 229, 287, 663, 664
Cassa, Giovanni della 309
Castiglione László 632
Catilina, Lucius Sergius 619
Cato, Marcus Porcius C. Uticensis 738
Catullus, Caius Valerius 222, 285, 303, 402, 435, 437, 519, 523, 524, 575
Chiabrera, Gabriello 293
Cicero, Marcus Tullius 477, 619, 680, 764
Clodius, Christian August 619
Comenius, Amos Johannes 532
Confucius *ld.* Konfucius
Crescimbeni, Giovanni Mario 257
Cromwell, Oliver 566
Czeizel János 311
Czuczor Gergely 214
F. Csanak Dóra 682
Csapody Gábor 709
Császár Elemér 214, 260, 262, 277, 414, 419, 464, 633, 635, 794
Császár István 665
Csató Pál 707
Cseh Ferenc 759, 760
Csetri Lajos 249
Csokaji Fényes György 590
Csokonai József 569, 590
Csokonai Józsefné 342, 599, 767
Csukovszkij, Nyikolaj 466
Csűry Bálint 224

Darvas Ferenc 500
Dayka Gábor 595, 760
Debreczeni Attila 214
Debreczeni P. Dániel 215, 322, 515, 687, 706, 798
Decsy Sámuel 377, 381—83
Demek Győző 789
Démokritosz 483, 537
Denis, Michael 230, 232, 816, 835, 837—39, 841
Desbordes-Valmore, H. 869
Descartes, René 483, 559
Dessewffy József 754
Diderot, Denis 485, 486
Dobrai, kabai jegyző 315
Dobsa Ferenc 678
Dóczi Lajos 215, 406, 458
Domby Márton 215, 268, 302, 303, 317, 328, 374, 376, 480, 592, 593, 600, 623—25, 678, 744, 749, 750, 753, 754
Domokos Lajos 559, 686
Dorogi-Ortutay Gyula 215, 326, 342
Döme Károly 838
Dressler, E. C. 789
Dugonics András 678, 688—91, 694, 697, 699—704, 769, 771, 778, 781, 783, 797

Eckhardt Sándor 215, 483, 678
Ecsedi István 704
Eginhard Károly 387
Elek István 215, 261, 265, 311, 312, 402, 407, 438, 465, 499, 573, 578, 585, 595, 746, 784, 797, 863, 870
Ellinger János 463
Emich Gusztáv 634, 708
Engl Géza 386, 466
Ennius, Quintus 680
Epiktétosz 477
Epikurosz 477
Erasmus, Desiderius Rotterodamus 382, 385
Ercsei Dániel 807
Erdei Sámuelné Erdei Erzsébet 552

Erdélyi János 322—24
Eschenburg, Johann Joachim 309, 313, 426, 525, 527, 663

Faludi Ferenc 217, 249, 266, 310, 312, 521, 530, 595
Farkas András 736
Farkas Ferenc 272, 526
Farkas Károly 310, 311
Farkas Lajos 315
Fáy András 783
Fazekas Mihály 216, 274, 448, 800
Feder, Johann Georg Heinrich 675
Fejér György 311
Fekete János 681, 682
Fényes István 234, 235, 240, 241, 531, 538, 543, 588, 590, 591, 597
V. Ferdinánd magyar király 858, 862
Ferdinánd nápolyi király 862
I. Ferenc császár 392, 501, 740, 746, 747, 759, 826, 837, 839, 844, 860, 862
Ferenczi Zoltán 216, 299, 430, 452, 456, 510, 523, 567, 574, 581, 593, 600, 633, 635, 664, 668, 756, 757, 761, 803, 811, 838, 857
Ferenczy István 363
Fest Sándor 863
Festetics György 491, 746
Festetics Kristóf 463
Flavius, Josephus 606
Fodor Gerzson 234—36, 238—41, 244, 613, 628, 678
Fodor Zsuzsanna 567
Fogarasi János 214
Földessy Gyula 216, 498, 718, 806, 838
Földi Imre 785
Földi János 284, 306, 313, 413, 445, 498, 576, 592, 702, 751, 752, 755, 785, 790
Földi Jánosné Weszprémi Julianna 293, 306, 317, 321, 413, 415, 516, 517, 527, 592, 785, 786, 788, 790
Földi Lajos 785
Földi Rafael 785
Franklin, Benjamin 564
Fráter Zsófia 235, 236
Freyerus, Hieronymus 618, 619
II. Frigyes porosz király 384
Fürst Aladár 260, 261, 271, 414, 419, 793

Gaál László 599, 615, 616, 677, 678, 688, 689, 709, 710, 723, 724
Galamb Sándor 323, 324
Gálos Rezső 265, 271, 277, 284, 524, 527, 795
Gara László 780, 782
Gárdonyi Zoltán 506
Gáspár Pál 755—60, 785
Geréb László 391, 395
Géresi Kálmán 633, 634
Gerincourt 652
Gessner, Salomon 229, 260—66, 270, 271, 306, 329, 414, 419, 420, 429, 493, 559, 560, 792, 794, 795
Gleim, Johann Wilhelm Ludwig 650, 652
Goráni *ld.* Martinovics
Gotter, Friedrich Wilhelm 527, 650
Görömbei András 216, 382, 396, 505, 572, 575, 674, 690, 703, 782, 867
Grassalkovich Antal 772
Greguss Ágost 505
Gresset, Jean Baptiste Louis 564
Guarini, Giambattista 306, 664
Gulyás József 216, 217, 234—36, 238—40, 242—45, 274, 275, 340, 342, 343, 355, 372, 373, 380, 381, 383, 385, 386, 391, 463, 467, 471, 473, 477, 479, 487, 491, 496, 524—26, 531—35, 537—44, 547—51, 555, 567, 570, 576, 590, 591, 610, 628, 634, 653, 666, 679, 708, 723, 739, 741, 768, 770, 778, 792, 797, 799
Gulyás Pál 216
Guzmics Izidor 576, 812
Gvadányi József 427, 721, 782

Gyöngyösi István 401, 411, 703, 718, 721, 722, 736, 767
Gyöngyössi János 797, 798
Győri József 217, 218, 260, 268, 282, 315, 347, 517, 593, 613
Győry Mihály 600
Gyulai Ágost 219, 282, 356
Gyulay Ferencné 323

Hagedorn, Friedrich 524
Hajnóczy József 759
Halmos Imre 723
Halmos László 506

Háló Kovács József 244, 347, 580, 626, 746, 863, 864
Haraszti Gyula 216, 293, 305, 306, 314, 315, 375, 413, 471, 473, 476, 480, 486, 501, 604, 633–35, 650, 652, 802, 825, 838, 857, 870
Harsányi István 216, 217, 236, 238, 262, 264, 267, 271, 274, 275, 471, 525, 632, 634, 707, 867
Harsányi József 574
Heine, Heinrich 764
Hegyaljai Kiss Géza 811
Hell Miksa 837
Helvetius, Claude-Adrien 374, 379, 383, 468, 476, 477, 483, 564
Herder, Johann Gottfried 479, 480
Hervey, James 234, 458, 460, 473, 485, 537
Hidas Antal 466
Hobbes, Thomas 462
Holbach, Paul-Henry 217, 372–74, 379–85, 414, 436, 438, 457, 465, 468, 473–79, 482, 483–85, 487, 489–91
Homérosz 398, 463, 535, 584, 765
Horatius, Quintus H. Flaccus 257, 285, 328, 445, 450, 524, 532–34, 548, 550, 555, 576, 741, 765, 802, 803
Horányi Mátyás 224
Horváth János 217, 234, 235, 262, 266, 312, 375, 414, 426, 472, 473, 476, 496, 521, 575, 595, 792, 811, 812
Horváth Cyrill 525, 634, 635
Hölty, Ludwig Christoph Heinrich 650
Hubay Miklós 324
Hume, David 559
Hunyadi Ferenc, ifj. 599
Hunyadi (Szabó) Ferenc 580, 583, 599–602, 605, 606, 608, 618, 624, 625
Hunyadi János 805
Hunyadi László 782

Imre Sándor 217, 262, 279, 293, 324, 354, 527, 530, 604, 605, 825, 857
Irsy, Josepho 364
Iulius Caesar római császár 764

Jenei Sámuel 590, 675
Jocosus Hilarius (= Bürger, G. A.) 633, 655
Jókai Mór 218, 364–66, 368, 374, 375, 382, 384, 385, 391, 395, 866
Jókay József 364, 367, 374, 391–95, 507, 705, 706, 710, 719, 864
Jones, William 265
II. József császár 354, 501, 505, 759, 771, 857–59, 861, 862
József nádor 738, 839, 858
Juhász Béla 234, 236, 237
Juhász Géza 215, 217, 218, 227, 230, 234, 235, 238, 244–46, 248, 251, 256, 259, 260, 274, 275, 280, 283, 284, 287–89, 293, 294, 298, 300–302, 304, 306, 307, 310, 315, 317, 318, 321, 337, 348, 356, 365, 366, 387, 390–93, 395, 396, 400, 403, 408, 409, 413–15, 421, 430, 440, 450–52, 457, 466–68, 474, 475, 480–82, 492–94, 500, 502, 503, 505, 510, 516, 517, 523, 526, 527, 531, 535, 538, 541, 545–47, 549, 552, 574, 575, 580, 592, 597, 600, 611, 614, 621–27, 629, 635, 663, 678, 683, 684, 687–90, 701, 703, 723, 753, 757, 762, 763, 765, 768–70, 772, 773, 778, 785, 786, 788–90, 794, 797, 803, 806–808, 810–12, 842, 859, 864, 867, 868
Juhász Izabella 218
Juhász József 626
Juhász Pál 375
Julow Viktor 216, 218, 266, 354, 362, 376, 377, 379, 395, 396, 398, 407, 411, 419, 426, 435, 436, 455, 459, 461, 472, 498, 502, 575, 595, 701, 703, 770, 804, 859, 860, 867

Kabos Ede 363, 573, 708
Kálmány Lajos 324, 325
Kálvin János 310
Karacs Ferenc 704
Karácsony Chrysostom Incze 690
Karácsony Sándor 365
Kardos Albert 392
Kardos István 314

Karika János 299
Kármán József 310, 503, 565
I. Károly angol király 566
Károly Gy. Hugó 561, 563
Károly Lajos főherceg 825, 826, 858, 862
Károli Gáspár 214, 473, 474, 486
Karolina főhercegnő 825
Károlyi József 248, 340, 341, 343—46, 348—54, 482, 605, 668, 720, 758, 759, 795, 797, 798
(Koltay) Kastner Jenő 262, 264, 270, 271, 279, 305, 306, 310, 312, 354, 776, 825
Kaszás Sándor 364, 365, 507, 667
Kátsándy Terézia *ld.* Rhédey Lajosné
Kazinczy Dienes 759
Kazinczy Ferenc 216, 218, 227—29, 260, 264, 270, 278, 309—12, 314, 321—23, 329, 354, 364, 420, 429, 447, 476, 478—80, 482—85, 502, 503, 559—61, 575—78, 580, 582, 593, 627—34, 651, 652, 678, 679, 681, 686, 690, 702, 722, 747—49, 751—54, 758, 760, 771, 767, 783, 793—95, 797, 799, 809, 812, 838, 858
Kecskeméti Zsigmond 500
Kecskeméthy Csapó Dániel (Kelemföldy) 218, 259, 600, 631, 633, 634, 707, 708
Kecskés András 322
Kelemföldy *ld.* Kecskeméthy Csapó Dániel
Kemény János erdélyi fejedelem 805
Kengyel Lajos 759, 760
Képes Géza 265
Kerékgyártó István 466
Kerpel Jenő *ld.* Acy, Claude d'
Kinizsi Pál 805
Kis Ilona 630
Kisfaludy Sándor 793, 863
Kiss Imre 218, 328, 364, 399, 401, 412, 467, 571
Kiss József 222
Kiss Pál 219, 316, 515
Klaniczay Tibor 224
Kleist, Ewald Christian von 262, 277—79, 559, 564, 776
Klenner Ferenc 219, 462
Koch, G. H. A. 277, 278
Kodály Zoltán 219, 282, 356
Kolumbus Kristóf 256, 258
Komádi Pál 545
Komáromi József 236, 546
Komáromi Pál 545
Komlóssy Arthur 787
Komlóssy Dánielné Konti Juliánna 787
Konfucius 467, 471, 481, 484, 487, 491
Konti Juliánna (Komlóssy Dánielné) 787, 788
Kónyi János 732
Kósa György 491
Kossowits József 771, 772
Kosztolányi Dezső 590
Kotsi Sebestyén István 340, 341, 668
Kotzebue, August Friedrich 246, 485, 488, 489, 521
Kovács József 219, 235, 706
Kovács József László 838
Kováts Zsigmond 233, 238
Kölcsey Ferenc 228, 277, 310, 560, 633, 651, 759
Köpeczi Béla 216
Kövy Sándor 756
Krčméry, Štefan 364
Kreskay Imre 825
Kulini Nagy Benő 633
Kultsár István 815
Kunszery Gyula 312—14, 621
Kuntz, Christoph Johann 856
Kürosz perzsa uralkodó 556

Laczkovics János 760
XVI. Lajos francia király 826
La Mettrie, Julien Offroy 384, 385, 402
Landerer Mihály (Fűskuti) 697—99, 702
V. László magyar király 782
Lengyel Dénes 676, 744, 745
Lengyel József 340, 560, 597, 607, 616, 668, 673—76
II. Lipót császár 501, 739, 741 861, 862
Listi László 401, 488
Lisznyai Kovács Pál 461
Locke, John 559, 565
Longosz 260
Loránd István 314, 450

Losonci Farkas Lajos 525
Losonczi István 220, 392
Lotharingiai Ferenc (Mária Terézia férje és uralkodótársa) 862
Luby Károly 759
Lucretius, Carus 477
Lugossy József 314, 570
Lukács József 675

Maday Gyula 220, 395, 407, 419, 459, 460, 514, 605
Mados György 815
Maecenas, C. Clinius 762, 764, 765
Maffei, Scipioni 293
Mailáth János 314, 364
Makay Gusztáv 457
Makó Mihály 571—73
Mándy István 783
Marcus Aurelius római császár 477
Margócsy József 385
Margócsy Józsefné 385
Maria Antoniette francia királyné 826
Mária Terézia (I. Ferenc osztrák császár második felesége) 862
Marini, Giambattista 306
Márkus Pál 632
Maro *ld.* Vergilius
Maróthi György 608, 675
Martialis, Marcus Valerius 679
Martinkó András 770, 772
Martinovics Ignác 374, 392, 482, 483, 503, 760, 804
Márton József 221, 222, 342, 377, 379, 390, 476, 500, 523, 680, 683, 684, 750, 754, 800, 842
Mata János, id. 652
Matthison, Friedrich von 789
Mátray Lajos 274
Mátyás király 805
Mátyási József 461, 497, 613, 680—83, 686, 687, 736, 751, 766
May István 682
Mazsáry Béla 652, 674
Medgyessy Ferenc 626
Mendelssohn, Moses 478, 479
Menzini, Benedetto 229, 284, 294, 295
Mérey Sándor 691, 835, 837
Metastasio, Pietro 248, 250, 252, 254, 255, 262, 264, 270, 271, 279, 280, 304—306, 309, 337, 339, 354, 426, 527, 636, 718, 777, 786, 844, 857
Mezei Márta 213, 220
Mező (Grünfeld) Ferenc 395, 866
Mihályfalvi István 234, 240, 507—09, 531, 538, 567, 569, 588, 590
Mihályfalvi Istvánné Hadas Julianna 590
Mihályfalvi Jonathán 567
Mikes Kelemen 816
Mikó Imre 461
Milo, Titus Annius 619
Miltiadesz 604
Milton, John 248, 557—59, 561—63, 565, 566
Mindszenti Sámuel 472
Mirabeaud, Riqueti, Honoré-Gabriel 482
Mixich János 785
Módis László 236
Molnár Ágnes 221
Molnár Antal 221, 267, 280, 282, 314, 356, 630, 834
Molnár Ilona (Molnár Istvánné) 554
Molnár Istvánné Molnár Ilona 554
Molza, Camillo 257
Montesquieu, Charles de Secondat 371, 559
Morvay Győző 682
Moszkhosz 260
Mozart, Wolfgang Amadeus 838

Nagy Gábor 221, 246, 247, 258, 259, 260, 265, 268, 269, 272, 274—76, 280, 282—84, 315, 316, 373, 475, 490, 575, 592, 593, 687, 705, 706, 709, 710, 712, 716, 754, 785, 868
Napóleon 803, 860
Nagy János 271, 746
Nagy Sándor 785
Nagyváthy János 384
Nagy Gábor 595, 651
O. Nagy Gábor 221 *ld. még* Otrokocsi Nagy Gábor
Nagy Miklós 218
Nagy Sámuel 223, 374, 480, 482, 558—61, 744, 745, 760
Nedeczky Katalin (Tersztyánszky Jánosné) 710
Négyesy László 221
Némedi Lajos 456, 459

Némethi Nagy János 633
Németi Pál 340
Nestor, orosz krónikaíró 582, 610
Newton, Isaac 565
Niczky Kristóf 772
Novák kapitány 747

Oberländer Erzsébet 385
Oláh Erzsi (Szilágyi Gáborné) 355
Oláh Gábor 222, 285, 312, 354, 395, 396, 398, 401, 450, 480, 498, 519, 575, 584, 593, 594, 650, 701, 703, 704, 742, 743, 765, 775, 790, 802, 805
Onody Péter 777
Opitz, Martin 363
Orbán József 267
Orczy Lőrinc 398, 435—38, 446, 461, 462, 496, 766
Otrokocsi Nagy Gábor 222, 631 *ld. még* O. Nagy Gábor
Ovidius Naso, Publius 312, 401, 420, 427, 460, 477, 490, 519, 650, 654, 717—19, 721, 736, 741, 775

Paczkó Ferenc 349, 686
Pais Dezső 217, 222, 224, 783
Pálfy János 841, 862
Pálóczi Horváth Ádám 222, 313, 324, 428, 478, 479, 485, 558, 689, 690, 702, 718, 721, 735, 746, 751, 753, 864
Pándi Károly 499
Pándi Pál 411, 435, 498, 505, 514 803
Pántzél Dániel 280, 684
Pásztory Endre 222, 303, 402, 435, 437, 519, 575
Patay József 783
Patay Sámuel 783
Pavlovna, Alexandra főhercegnő 739
Pecz Vilmos 222
Péczeli József 363, 398, 458, 460, 473, 474
Péli Nagy Gábor 633—35
Pelle Erzsébet 222, 271, 775, 803
Perecz Ambrus 749
Péter Gábor 667
Péter László 622, 623
Péteri Takáts József 497
Pethő, tiszaszöllősi elöljáró 675
Petőfi Sándor 217, 228, 376, 389, 458, 625, 763
Petrarca, Francesco 293, 309, 310, 414
Petronius, Arbiter 420
Pócs András 753, 755
Pólay Vilmos 652
Polignac, Melchior 477
Ponori Thewrewk Emil 213, 271
Pope, Alexander 374, 475, 476, 483, 489, 524, 564, 651, 701, 702, 719, 863
Prónay Sándor 651
Pucci, Antonio 399
Pukánszkyné Kádár Jolán 214, 222, 474, 517
Puky István 223, 407, 705, 708, 710, 719, 756, 767—70
Püthagorasz 477, 490

Rácz István 461
Rácz Sámuel 402
Radó Antal 277
Rájnis József 447, 448, 565, 690
Rápolti Nagy Ferenc 759
Réti Hugó 223, 763
Retzer, Joseph Friedrich Freyherrn von 841
Révai Miklós 278, 527, 690
Rhédey Lajosné Kátsándy Terézia 240, 383, 462, 463, 467, 471, 472, 491, 582
Richvaldszky György 496
Rousseau, Jean-Jacques 227, 372, 374, 380, 406, 414, 426, 435, 438, 440, 452, 455—63, 465, 475, 485, 491, 492, 497, 498, 527, 559, 564, 566, 744, 745
Rover Ferenc 697
Rumy Károly György 311, 812
Ruzicska Pál 491
Rymkiewicz, A. 466

Sander, Heinrich 223, 274, 374, 468, 482, 559—61, 760
Sándor, Nagy, makedón király 17, 398, 535
Sándor István 223, 520
Sándor Lipót főherceg 344, 739, 741, 746, 747, 861, 862
Sarkadi Nagy Zsigmond 221, 237, 508
Sárközy István 709
Sárközy Péter 249
Sárváry Jakab 599

Sárváry Pál 235, 237, 238, 241, 242, 302, 547, 583, 632, 699
Sauer, August 662
Saurau, Franz 759
Säulenfeld 835
Schedel Ferenc 688 *l. még* Toldy Ferenc
Schedius Lajos 681, 690, 749
Schiebeler 650
Schikaneder, Emanuel 277
Schlözer, August Ludwig von 268, 582
Sebestyén Gyula 274, 347, 348, 680, 681, 683, 684
Seneca, Lucius Annaeus 477
Shakespeare, William 475, 484, 565
Simai Mező István 500
Simai Ödön 680, 682, 684
Simonyi Zsigmond 222
Sinai Miklós 580, 608
Sinkó Ervin 371, 376—86, 396, 406, 411, 414, 426, 437, 448, 457—60, 462, 465, 484, 486, 487, 491, 502, 760, 764, 765, 766, 790, 798, 804, 858, 859, 870
Smart, Christopher 377
Solerti, Angelo 332, 777
Soltészné Mehler Erzsébet 620
Sóda Erzsébet (Böszörményi Sámuelné) 554
Sonkoly István 223, 287, 322, 356, 596
Sőtér István 220, 223, 235, 280, 303, 377, 458, 738, 860
Spissich János 383
Staud Géza 223, 471
Stoll Béla 573, 666, 705
Suetonius 343
Szabó T. Attila 324
Szabó Zoltán 380, 429, 596, 804
Szabolcsi Bence 221, 356
Szalai László 652
Szalay László 577, 812
Szalkay Antal 633
Szana Tamás 276
Szántó Imre 463, 464
Szarvas Gábor 222
Szauder József 217, 224, 251, 255, 271, 280, 286, 362, 363, 372, 402, 457—60, 462, 468, 472—78, 482—90, 506, 516, 525—27, 530, 559, 736, 776, 777, 807, 809
Széchényi Ferenc 750, 870
Szegedinec Jován Péró 674
Szegedy-Maszák Mihály 377, 804
Székely György 305, 635, 650
Székely Péter 599
Széll Sámuel 363
Szemere Pál 311, 793
Szemerei Gáspár 759
Szenci Molnár Albert 460, 461, 608, 752
V. Szendrei Júlia 224, 262, 280, 286, 307, 316, 362, 397, 459, 481, 498, 517, 764, 792
Szentgyörgyi Elek 510
Szent-Györgyi Gellért 745
Szent Györgyi Horváth János 709
Szentgyörgyi József 795
Szentjóbi Szabó László 248, 271, 462, 463, 477, 491, 678, 749—51, 753
Szentmarjay Ferenc 483, 759, 760
Szentpétery Imre 689
Szeöts István 258, 317
Szepessy Tibor 249, 343, 611, 612, 679, 742, 748
Szigethy Mihály 339, 341, 347
Sziklay László 216
Szikszai József 675
Szilágyi Ferenc 214, 224, 227, 284, 407, 468, 517, 559, 560, 627, 677, 754, 760, 826
Szilágyi Gábor 232, 298, 299, 301, 306, 597, 616, 633, 635, 653, 668
Szilágyi Gáborné Oláh Erzsébet 355
Szilágyi György 570
Szilágyi Mihály 783
Szilágyi Péter 322
Szinnyei József 221, 224, 237, 363, 610, 668, 674, 678, 681, 690, 835
Szlávy János 760
Szlávy Pál 759
Szoboszlai Pap Zsigmond 401
Szombati István 569
Szőcs Géza 224, 262, 270, 277, 293, 594
Szpaszov, Pavel 466
Szulyovszky Menyhért 771
Szuromi Lajos 249, 322, 703, 795, 796, 798, 804, 838, 842, 858, 859, 865, 868, 870

Tábori Kornél 557, 706, 708, 709

Tamerlán *ld.* Timur-Lenk
Takáts Gyula 396, 867
Tápay Szabó László 473, 480, 593, 594
Tarnai Andor 217
Tasso, Bernardo 309
Tasso, Torquato 229, 248, 279, 306, 310, 328, 329, 332, 335, 336, 414, 772, 775—77
Techert (Tompa) József 445, 576
Telegdi K. Lajos 561
Teleki József 478, 682
Teodorescu, Virgil 364, 466, 506
Terbe Lajos 497
Tersztyánszky János 709, 710
Tersztyánszky Jánosné Nedeczky Katalin 710
Testi, Fulvio 230, 257
Thury Etele 225, 572
Tibullus, Albius 395, 866
Timur-Lenk 396, 867
Toldy Ferenc 223, 225, 233, 238, 239, 245, 246, 250, 259, 260, 269, 273, 274, 283, 284, 287—89, 294, 298, 300, 302, 304—07, 315, 328, 337, 339, 341, 348, 355, 359, 361, 365, 366, 368, 369, 374—76, 387, 392, 399—401, 403, 404, 408, 409, 411, 413, 414, 416, 417, 421, 425, 430, 440, 451, 452, 455, 467—70, 492, 493, 500, 503, 510—12, 516, 517, 525, 526, 530, 531, 535, 538, 541, 544, 549, 551, 557, 558, 567, 579, 580, 584, 585, 588, 597, 600, 602, 606, 628—30, 633—35, 663, 677, 683, 688, 690, 691, 707, 708, 723, 724, 726, 732, 737, 739, 749, 750, 752, 756, 761, 763, 768, 773, 774, 778, 784—89, 792, 794, 795, 800, 802, 806, 807, 810, 814—16, 842, 860
Tolnai Gábor 223
Tolnai Vilmos 273
Tombor Győző 755
Toszt Ferenc 815—17, 825, 834
Tóth Béla 461
Tóth Ferenc 597, 598, 614—17, 668
Tóth István 322, 521, 868
Tóth József 235
Tourneisen, Jean-Jacques 475
Townson, Robert 317, 322
Trattner Mátyás 520, 686
Trencsényi-Waldapfel Imre 382
Turóczi-Trostler József 760, 789, 790
Ujfalvy Károly (Jenő) 869
Unger A. Barnabás 838
Uray József 759
Váczy János 218
Vajda Julianna 229, 414
Vajthó László 220
Vályi Nagy Ferenc 463
Vargha Balázs 214, 220, 222, 226, 235, 236, 245, 246, 251, 260, 274, 275, 284, 294, 298, 300, 304, 307, 310, 315, 362, 365, 366, 370—72, 376, 379, 382, 384, 387, 389—92, 400, 408, 411, 413, 415, 421, 422 426, 430, 439, 448, 449, 457—60, 462—65, 467, 470, 480, 481, 498, 502, 503, 505, 506, 514, 531, 534, 541, 545, 549, 552, 554, 571, 574, 575, 580, 586, 597, 599, 600, 613—15, 629, 653, 663, 664, 677, 680, 681, 683, 684, 687, 701, 723, 740, 757, 763, 767, 770, 773, 778, 785, 786, 788, 789, 794, 796, 806, 811, 842, 868
Vargyas Lajos 266
Varjas János 284
Varró István 623
Varró János 521—23, 625
Varró Sándor 620—22, 625, 626
Vasalini, Simon 279
Vécsey Miklós 760
Vergilius Maro, Publius 216, 219, 342, 343, 395, 397, 401, 447, 448, 496, 607, 680, 701, 703, 765, 803, 805, 862, 863
Verseghy Ferenc 277, 280, 750
Vespasianus, T. Flavius római császár 556
Virág Benedek 686
Vitzenty János 709, 710
Voltaire 366, 371, 375, 376, 379, 380, 395, 396, 411, 455, 458, 468 474, 475, 483, 485, 489, 490, 559, 565, 566, 575, 578, 766
Vörösmarty Mihály 377, 411, 838, 860
Waldapfel József 226, 363, 375, 393, 411, 426, 435, 456, 472, 480, 594, 767, 769—72, 775, 803, 838, 858, 859

Wéber Antal 213, 220
Wéber Simon Péter 230, 232, 686, 815—17, 825, 826, 834, 838, 842—44, 857, 860, 870
Werbőczy István 762
Weszprémi István 547
Weszprémi Istvánné 792
Weszprémi Zsuzsanna 547
Wieland, Christoph Martin 652

Young, Edward 234, 458, 471, 473, 537

Zeliczy Dániel 633
Zenon 477
Zichy Antal 344
Zichy Károly 341, 348—51, 353, 354, 356, 668
Zilahy János 282—84
Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) 862
Zrínyi Miklós (a költő) 782, 802
Zsoldos Jenő 515, 533, 543, 555, 556, 605, 606, 608, 613—20, 631, 676, 720, 826

A III. KÖTET VERSEINEK BETŰRENDES MUTATÓJA

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl)

A Bor Ital mellett	163	777
A' Dél [II.]	51	412
A' Ditsőség' Triumfusa	7	250
A' Dugonits' Oszlopa	140	687
A' feléledt Pásztor	11	272
A' Fő tiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa	168	795
A' Földindúlás [II.]	49	408
A' Had [I.]	45	390
A' Had [II.]	207	864
A' Hír	47	399
A' kevély [II.]	48	403
A' Magyar Gavallér	173	813
A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról	99	557
A' Nyár	56	429
A' Pendelbergai Vár formájának és megvételének leírása	147	722
A Reménység	15	294
A semminél több valami	138	682
A' Szabadúlás	74	525
A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes	27	336
A' szerentse	44	386
A' szökevény Ámor	22	328
A' Tél [III.]	53	420
A' tengeri háború	65	492
A' Tolvaj Isten:	123	631
A' vitézkedő Magyarokhoz	169	799
A' Vízital	106	573
Ad Serenissimvm Archidvcem	154	739
Ajánló Tsók	17	302
[Az arany idő]	162	772
[Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik . . .]	122	627

Az Álom [II.]	63	466
Az Ekhóhoz [II.]	208	867
[Az emberi nemen . . .]	80	535
Az én vagyonom	71	509
Az Estve [II.]	60	450
Az estvéhez (Jövel felénk hűs szárnyadonn . . .)	122	628
Az esztendő négy szakasza	19	308
Az 1741-diki Diéta	186	841
Az Otahajta	157	755
Az Ősz [III.]	57	438
Bakkhushoz. Inscriptio.	135	663
Bútsú a' Magyar Múzsáktól	158	761
[Camillo Molza grófnak]	9	256
Carmen inavgvrale	29	339
Chloé Dafnishoz	10	268
Dafnis hajnalkor	9	258
Egy Bétsi Magyar Gavallér	73	515
Eggy kétségbeesett Magagyilkosa	113	591
Egy orvosnak sírverse	169	798
[Élj vigan érdemeddel . . .]	17	300
[Falataimat elegyes bor hajtással . . .]	114	597
Földi Rózsa	165	784
Gróf Károly Jó'sef Úrnak	34	347
[Győzödelmi pompát . . .]	77	530
[Halál ! ez az a' szó . .]	89	544
Hány a' grátzia ?	74	522
Hunyadi Ferentzhez	114	599
[Jer, óh asszonyi rend . . .]	85	540
Konstántzinápoly [II.]	41	364
Lantomtól bútsúvétel	156	748
Látás	183	834
[Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára]	135	665
Magyar ! Hajnal hasad ! [II.]	69	499
[Makó Mihály neve napjára]	106	570
Mátyási József Úrnak	137	680
Melitesz Rozáliához	18	304
[Mindég közel van a' Halál] [II.]	70	508
Minden szerelmes katona	143	704
[Mint a' meg vénhedt fa . . .]	92	549
[Oh szegény Országunk !]	160	767
Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz	109	579
[Öt ezer és mint eggy . . .]	95	551

[Pestini. d. 9na Maii. a. 1795.] 137 677
Reggeli Ének a' Rózsához 167 792
Rút ábrázat 's szép ész [II.] 171 806
Serkentés a' Nemes Magyarokhoz 175 815
Serkentése a' Múzsának 172 810
Sol cum Parhelio 156 746
Szerelmes Bútsúvétel 20 316
Szerelmes fogadás 19 314
Szerelmes Panaszok 12 282
Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával 111 588
[Tanítványaitól búcsúzik] 155 742
T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére 102 567
T. T. Professor Budai É'saiás Úrhoz 110 585
T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz 17 298
Utolsó Panasz 13 287
Útravaló a' Múzsához 209 869
[Vagyon egy olly tenger . .] 83 538
[Varró Jánosnak] 120 620
Versus Onomastici 119 610
[Zöld Ferentz, kék Ferentz, T(óth) Ferentz . . .] 120 613
Zsugori uram 40 358

TARTALOM

(Az első számoszlop a versszövegek, a második a róluk szóló jegyzetek lapszámát tünteti föl)

KÖLTEMÉNYEK (1794—1796)

170. A' Ditsőség' Triumfusa	7	250
171. [Camillo Molza grófnak]	9	256
172. Dafnis Hajnalkor	9	258
173. Chloé Dafnishoz	10	268
174. A' feléledt Pásztor [I.]	11	272
175. Szerelmes Panaszok	12	282
176. Utolsó Panasz	13	287
177. A Reménység	15	294
178. T. T. Szilágyi Gábor Úr Professorhoz	17	298
179. [Élj vigan érdemeddel . . .]	17	300
180. Ajánló Tsók	17	302
181. Melitesz Rozáliához	18	304
182. Az esztendő négy szakasza	19	308
183. Szerelmes fogadás	19	314
184. Szerelmes Bútsúvétel	20	316
185. A' szökevény Ámor	22	328
186. A' szárazság és az el hagyatott Szerelmes	27	336
187. Carmen inavgvrale	29	339
188. Gróf Károly Jó'sef Úrnak	34	347
189. Zsugori uram	40	359
190. Konstántzinápoly [II.]	41	364
191. A' szerentse	44	386
192. A' Had [I.]	45	390
193. A' Hír	47	399
194. A' kevély [II.]	48	403

195. A' Földindúlás [II.] 49 408
196. A' Dél [II.] 51 412
197. A' Tél [III.] 53 420
198. A' Nyár 56 429
199. Az Ősz [III.] 57 438
200. Az Estve [II.] 60 450
201. Az Álom [II.] 63 466
202. A' tengeri háború 65 492
203. Magyar! Hajnal hasad! [II.] 69 499
204. [Mindég közel van a' Halál] [II.] 70 507
205. Az én vagyonom 71 509
206. Egy Bétsi Magyar Gavallér 73 515
207. Hány a' grátzia? 74 522
208. A' Szabadúlás 74 525
209. [Győzödelmi pompát . . .] 77 530
210. [Az emberi nemen . .] 80 535
211. [Vagyon egy olly tenger .] 83 538
212. [Jer, óh asszonyi rend . . .] 85 540
213. [Halál! ez az a' szó . . .] 89 544
214. [Mint a' meg vénhedt fa . .] 92 549
215. [Öt ezer és mint eggy . .] 95 551
216. A' Milton' Elvesztett Paraditsomáról 99 557
217. T. N. Mihályfalvi István Úr utolsó Tisztességére 102 567
218. [Makó Mihály neve napjára] 106 570
219. A' Vízital 106 573
220. Örömversek Professor Budai É'saiás Úrhoz 109 579
221. T. T. Professor Budai É'saiás Úrhoz 110 585
222. Szomorú versek Fényes István Úr halálának alkalmatosságával 111 588
223. Eggy kétségbeesett Magagyilkosa 113 591
224. [Falataimat elegyes bor hajtással . . .] 114 597
225. Hunyadi Ferentzhez 114 599
226. Versus Onomastici 119 610
227. [Zöld Ferentz, kék Ferentz, (Tóth) Ferentz . . .] 120 613
228. [Varró Jánosnak] 120 620

229. [Az ártatlan, látod, hogy elnyomattatik . . .] 122 627
230. Az estvéhez (Jövel felénk hűs szárnyadonn . . .) 122 628
231. A' Tolvaj Isten: 122 631
232. Bakkhushoz. Inscriptio. 133 663
233. [Lengyel Jó'sef Senior Úr neve napjára] 135 665
234. [Pestini. d. 9as Maii. a. 1795] 137 677
235. Mátyási József Úrnak 137 680
236. A' semminél több valami 138 682
237. A' Dugonits' Oszlopa 140 687
238. Minden szerelmes katona 143 704
239. A' Pendelbergai Vár formájának és megvételének leírása 147 729
240. Ad Serenissimvm Archidvcem 154 732
241. [Tanítványaitól búcsúzik] 155 742
242. Sol cum Parhelio 156 746
243. Lantomtól bútsúvétel 156 748
244. Az Otahajta 157 755
245. Bútsú a' Magyar Múzsáktól 158 761
246. [Oh szegény Országunk!] 160 767
247. [Az arany idő] 162 772
248. A Bor Ital mellett 163 777
249. Földi Rózsa 165 784
250. Reggeli Ének a' Rózsához 167 792
251. A' Fő tiszteletű, méltóságú és tekintetű Rendekhez a' Diétai Múzsa 168 795
252. Egy orvosnak sírverse 169 798
253. A' vitézkedő Magyarokhoz 169 799
254. Rút ábrázat 's szép ész [II.] 171 806
255. Serkentése a' Múzsána 172 810
256. A' Magyar Gavallér..... 173 813
257. Serkentés a' Nemes Magyarokhoz 175 815
258. Látás 183 834
259. Az 1741-diki Diéta 186 841
260. A' Had [II.] 207 864
261. Az Ekhóhoz [II.] 208 867
262. Útravaló a' Múzsához 209 869

JEGYZETEK

Rövidítésjegyzék 213
Kiteljesedés és beszűkülés („a Politika tornátzában") (1794—1796) 227
A kötet tartalmáról 229
A „Szomoru Halotti Versek" hitelességéről 233
Kötetünk időrendje 245
Címek, címváltozatok 247
Versformák, dallamok 247
Jegyzetek a versekhez 250
Julow Viktor emlékezete 871

MELLÉKLETEK (A 872. és a 873. oldal között)

MUTATÓK

Névmutató 873
A III. kötet verseinek betűrendes mutatója 883

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1992
Nyomdai táskaszám: 19027
Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A borító- és a kötésterv Sómlai Vilma munkája
Kiadványszám: 2814.
Megjelent: 55,75 (A/5) ív + 18 oldal melléklet terjedelemben

Németh G. Béla

Péterfy Jenő

(Irodalomtörténeti füzetek 123.)

Péterfy a magyar esszéírás és színházkritika egyik legjobb, ha nem éppen a legjobb mestere. Nemcsak kivételes irodalmi érzékenysége és szellemessége, diszkrét személyessége és kristálytiszta írásművészete teszi azzá, hanem egyetemes művelődéstörténeti tájékozottsága, művészettörténeti jártassága, gyakorló zenei élménygazdagsága és belső szükségletű filozófiai olvasottsága is. Az irodalom autonómiáját védte. Az irodalomnak szerinte csak akkor lehet értelme, ha valami olyan nélkülözhetetlen létismerő és életsegítő szerepe van, amelyre egyedül ő képes, nem válhat ideológiák, közéleti törekvések, politikai pártok szellemi segédeszközévé, hírverőjévé. Ezért is került érdeklődése középpontjába a tragikum s a tragédia, amelyről úgy vélte: nem tanít semmi tételes tanra, de mindennél inkább az élet, a lét ismeretére. Ismeri az irodalomról alkotott elméleteket, de nem az elméleteket igazolandó foglalatoskodik az irodalommal, hanem az irodalom értése és közvetítése érdekében épít be írásaiba elméleteket. Kevesen ismerték és ismerik, pedig kevesektől tanulhat a hazai kritika és irodalomértés többet, mint tőle.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST